

p-ISSN: 1308-8041
e-ISSN: 1309-4033

TURAN
Stratejik Araştırmalar Merkezi

Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi

(TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE)

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi için Yazım Kuralları:

- Makaleler word formatında 20 sayfa ile geçmemelidir.
- Makalelerin 150 kelimeli özet ve İngilizce abstract bulunmalıdır.
- Makaleler 12 punto ile Times New Roman ile yazılmalıdır. Altın, üstten, sağdan ve soldan 3 cm boşluk bırakılmalıdır.
- Makalelerde yazarların adı, soyadı, babasının adı, e-posta adresi, telefonu, kurumu ve adresi açıkça belirtilmelidir.
- Kullanılan dipnotlarda bilimsel yazım kurallarına dikkat edilmelidir.
- Makaleler genel olarak Özet, Giriş, Alt Bölümler, Sonuç ve Kaynakça şeklinde hazırlanmalıdır.

(AZERİCAN TÜRKÇESİNDE)

TURAN-SAM Beynəlxalq Elmi Arbitrli Məvsimlik Jurnal Üçün Məqalə Yazaı Qaydaları:

- Məqələlər word formatında 20 səhifə ilə keçməməlidir.
- Məqələlərin 150 sözə keçməyən Türk dilində məzmunu (ÖZET) və İngilisc dilində ABSTRACT yer almalıdır.
- Məqələlər 12 qırıf ilə Times New Roman 12 pt. Botton, top, right and left 3 cm abzas buraxılmalıdır.
- Məqələlərdə yazıcıların adı, soyadı, atasının adı, e-poçt ünvanı, telefon, Təqilat və ünvanı göstərilməlidir.
- İstifadə edilən həqiqiyard(lar)da elmi yazma qaydalarına riayət olındılmalıdır.
- Məqələlər ümumiyyətlə: Mözmun, Giriş, Alt Hissələr, Nəticə və Ədəbiyyat qatından hazırlanmalıdır.

(ENGLISH)

TURAN-SAM International Journal for the Scientific Seasonal Writing Refereed:

- Articles should not exceed 20 pages in word format.
- The article does not exceed 150 words of the abstract should include an abstract in Turkish and English.
- Articles must be written in Times New Roman 12 pt. Bottom, top, right and left 3 cm margins should be left.
- Articles of the author's name, surname, father's name, e-mail address, phone and address of institution should be clearly stated.
- Used in footnotes to the rules of scientific writing should be considered.
- The article in general: Summary, Introduction, Sub-Chapters, Conclusion, and References should be prepared in the form.

(РУССКИЙ)

Требования к рукописи, предоставляемым в международный научно рецензируемый сезонный журнал "ТУРАН-SAM"

- Объем статьи не должен превышать 20 страниц в формате MS Word.
- Статьи должны содержать резюме на турецком и английском языках объемом которых не должно превышать 150 слов.
- Текст статьи должен быть набран шрифтом Times New Roman, 12пт. Параметры страницы (поля): верхнее, нижнее, левое и правое - 3,0 см.
- Статья оформляется по образцу: название, имя отчество и фамилия автора; полное название учреждения, в котором выполнялась исследовательская работа; почтовый и электронный адреса.
- Использование в примечаниях к правилам научного письма должно быть рассмотрено.
- Статьи в целом должны содержать: аннотацию, введение, подзаголовки, выводы и список литературы.

TURAN-SAM
STRATEGİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

TURAN-SAM
STRATEGİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

VOLUME: 16 YEAR: 2024 MONTH: DECEMBER AUTUMN ISSUE: 64

Uluslararası
Bilimsel
Hakemli
Mevsimlik
Dergi

TURAN

English Language Version

CILT: 16 YIL 2024 AY: ARALIK SONBAHAR SAYI: 64 VOLUME: 16 YEAR: 2024 MONTH: DECEMBER AUTUMN ISSUE: 64

[illegible]

İÇİNDEKİLER

(1)

Prof. Dr. Ali Poyraz GÜRSÖN; Doç. Dr. Hakan ÇORA

THE THEORY and MODEL OF THE TURCOSPHERE IN INTERNATIONAL RELATIONS

ULUSLARARASI İLİŞKİLERİDE TÜRKÖSFER TEORİ ve MODELİ

SAYFA 11

(2)

Prof. Dr. Sani HACİYEY

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ ve YILLARINDA AFİRKA KITASINDA SÖMÜRGEÇİ

GÜÇLERİN REKABETİNE DAİR

ON THE RIVALRY OF THE COLONIAL POWERS ON THE AFRICAN CONTINENT IN THE RUN-UP TO and DURING THE FIRST WORLD WAR

SAYFA 21

(3)

Prof. Dr. C. Gazi UÇKUN, Öğr. Gör. Orkun KONAK

ÖZEL GÜVENLİK GÖREVLİLERİNİN SİLÂH KULLANMA YETKİSİ

THE AUTHORITY OF PRIVATE SECURITY OFFICERS TO USE FIREARMS

SAYFA 27

(4)

Prof. Dr. C. Gazi UÇKUN, Öğr. Gör. Orkun KONAK, Öğr. Gör. Aykut TOSUN

PKK TERÖR ÖRGÜTÜNÜN 2015 YILI SONRASI SALDIRILARININ ANALİZİ

ANALYSIS OF ATTACKS OF PKK TERRORIST ORGANIZATION AFTER 2015

SAYFA 31

(5)

Prof. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ

OSMANLI DÖNEMİNDE ARAPÇA YAZILAN TÜRKÇE ÖĞRETİM KİTAPLARI: “ET-

TUHFETU’L-LUBNÂNİYYE FÎ USÛLİ’L-LUĞATİ’L-OSMANİYYE” ÖRNEĞİ

TURKISH LANGUAGE TEACHING TEXTS WRITTEN IN ARABIC DURING THE OTTOMAN PERIOD: THE CASE OF "AT-TUHFETU-L-LUBNÂNİYYA FÎ USULİ-L-LUGHATİ-L-

UTHMANİYYA"

SAYFA 37

(6)

Prof. Dr. Ali Osman ENGİN

**INVESTIGATION OF THE EFFECTS OF DRAMA STUDIES WITH PRESCHOOL CHILDREN ON
DIFFERENT DEVELOPMENT AREAS**

**OKULÖNCESİ DÖNEM ÇOCUKLARIYLA YAPILAN DRAMA ÇALIşMALARININ FARKLI
GELİşİM ALANLARINA ETKİSİNİN İNCELENMESİ**

SAYFA 42

(7)

Prof. Dr. Ali Osman ENGİN

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYETİ DERSİNDE EĞİTSEL OYUN KULLANIMINA İLİşKİN ÖĞRENCİ
GÖRÜşLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ (GÜMÜşHANE İLİ ÖRNEĞİ)**

**EVALUATION OF STUDENTS' OPINIONS ON THE USE OF EDUCATIONAL GAMES IN
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE COURSE (THE CASE OF GÜMÜşHANE PROVINCE)**

SAYFA 56

(8)

Prof. Dr. Ali Osman ENGİN

**UZAKTAN EĞİTİM SÜRECİNDE YAşANILAN PROBLEMLER HAKKINDA ÖĞRETMEN
GÖRÜşLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

**EVALUATION OF TEACHERS' OPINIONS ABOUT THE PROBLEMS EXPERIENCED IN
DISTANCE EDUCATION PROCESS**

SAYFA 67

(9)

Prof. Dr. Ayşe EVEREST

**HAKKARİ VE şIRNAK'DA CANINI FEDA EDEN MERSİNLİ şEHİTLERİMİZ
THE MARTYRS OF MERSIN WHO SACRIFICED HIS LIVES IN HAKKARI AND şIRNAK**

SAYFA 79

(10)

Sıdıka Hande KAYA; Prof. Dr. Damla BULUT

**GÜZEL SANATLAR LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN PİYANO ÇALIşMA YÖNTEMLERİ ÜZERİNE
BİR İNCELEME**

A REVIEW ON THE PIANO STUDY METHODS OF FINE ARTS HIGH SCHOOL STUDENTS

SAYFA 91

(11)

Uzm. Doğuhan TANRIVERDİ; Prof. Dr. Serpil AĞCAKAYA

**KOBİLERE YÖNELİK UYGULANAN KOSGEB MALİ TEşVİKLERİ: İSPARTA İLİ
KOSGEB FINANCIAL INCENTIVES APPLIED TO SMES: İSPARTA PROVINCE**

SAYFA 97

(12)

Prof. Dr. Hasan LATİF

**TEPE YÖNETİCİLERİNİN STRATEJİK SORUNLARI TANILAMA VE YORUMLAMA
DİNAMİKLERİ**

**THE DYNAMICS OF DIAGNOSING AND INTERPRETING STRATEGIC ISSUES BY TOP
MANAGERS**

SAYFA 101

(13)

Funda DOLAHMET; Prof. Dr. Ziya AVşAR

**EDİRNELİ şÂHİDİ'NİN LEYLÂ vü MECNÛN (GÜLşEN-İ UşşÂK) MESNEVİSİNDE MEKÂN
PLACE IN EDİRNELİ şÂHİDİ'S LEYLÂ vü MECNÛN (GÜLşEN-İ UşşÂK) MASNAVİ**

SAYFA 105

(14)

Doç. Dr. Serdar YILMAZ

ATTITUDES OF THE TURKISH STATES TOWARD AZERBAIJAN DURING AND AFTER THE KARABAKH VICTORY

KARABAĞ ZAFERİ SIRASINDA VE SONRASINDA TÜRK DEVLETLERİNİN AZERBAYCAN'A YÖNELİK TUTUMLARI

SAYFA 117

(15)

Doç. Dr. Serdar YILMAZ

***A CONCISE ANALYSIS OF RUSSIA'S MAIN ORIENTATION
RUSYA'NIN TEMEL YÖNELİMİNİN KISA BİR ANALİZİ***

SAYFA 123

(16)

Doç. Dr. Yegâne ÇAĞLAYAN

***TUDOR HANEDAN'IN İKTİSADİ POLİTİKASINA DAİR
THE ECONOMIC POLICY OF THE TUDOR DYNASTY***

SAYFA 129

(17)

Doç. Dr. Aysen ŞİMŞEK KANDEMİR

***YAYGIN EĞİTİMİ TERCİH NEDENLERİNİN İSTATİSTİKSEL ANALİZİ
STATISTICAL ANALYSIS OF REASONS FOR CHOOSING NON-FORMAL EDUCATION***

SAYFA 135

(18)

Sinem BARLAK, Doç. Dr. M. Sinan BAŞAR

2018 – 2023 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'NİN TURİZM İSTATİSTİKLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION OF TÜRKİYE'S TOURISM STATISTICS BETWEEN 2018 AND 2023

SAYFA 140

(19)

Şule AYDIN; Doç. Dr. Eda DELİKÇİ

***W. A. MOZART'IN K.218 NO.4 KEMAN KONÇERTOSU ÜZERİNE BİR İNCELEME
A STUDY ON W. A. MOZART'S K.218 NO.4 VIOLIN CONCERTO***

SAYFA 149

(20)

Melike BAYRAK; Doç. Dr. Mustafa Kemal ÖZTÜRK

KÖY OKULLARINDAKİ FİZİKİ VE ALT YAPI YETERSİZLİĞİNİN EĞİTİME YANSIMASI İLE İLGİLİ ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ

TEACHER OPINIONS ABOUT EFFECTS OF PHYSICAL AND INFRASTRUCTURAL INADEQUACIES TO EDUCATION IN RURAL SCHOOL

SAYFA 166

(21)

Doç. Dr. Seher UÇKUN

***ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN BİREYSEL YENİLİKÇİLİK DÜZEYLERİNE İLİŞKİN ARAŞTIRMA (ALİ RIZA VEZİROĞLU MYO ÖRNEĞİ)
RESEARCH ON INDIVIDUAL INNOVATION LEVELS OF UNIVERSITY STUDENTS (ALİ RIZA VEZİROĞLU MYO EXAMPLE)***

SAYFA 174

(22)

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AYTAÇ

OSMANLI DÖNEMİ OKULLARINDAKİ HALICILIK ÖĞRETİMİ HAKKINDA BAZI ARŞİV
BELGELERİ

*SOME ARCHIVE DOCUMENTS ABOUT THE TEACHING OF CARPET WEAVING IN THE
SCHOOLS OF THE OTTOMAN PERIOD*

SAYFA 182

(23)

Dr. Öğr. Üyesi Könül GULUSOY

AZİZE CEFERZADE’NİN “VATANA GAYIT” VE “BAKİ 1501” ROMANLARINDA VATAN SEVGİSİ
HOMELAND LOVE IN AZIZA CEFERZADE’S NOVELS "VATANA GAYIT" AND "BAKİ 1501"

SAYFA 187

(24)

Dr. Öğr. Üyesi Kübra Deren TÜDEŞ

PROTOKOL KAVRAMI VE DİPLOMATİK YAŞAMDAKİ ÖNEMİ
CONCEPT OF PROTOCOL AND ITS IMPORTANCE IN DIPLOMATIC LIFE

SAYFA 193

(25)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif PEÇE; Ahmet Muhammet GÜLPINAR

KİTLESEL FONLAMADA YATIRIMCI KARARLARI

INVESTOR DECISIONS IN CROWDFUNDING

SAYFA 196

(26)

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet YILDIZ

MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN MİLLÎ MÜCADELE STRATEJİSİ ÜZERİNE GENEL BİR
DEĞERLENDİRME

A GENERAL EVALUATION ON MUSTAFA KEMAL PASHA'S NATIONAL STRUGGLE STRATEGY

SAYFA 206

(27)

Dr. Öğr. Üyesi Nurten TOPÇU

BÜYÜK TÜRK TOPLUM BİLİMCİSİ ZİYA GÖKALP’İN TOPLUMSAL ARAŞTIRMALARI
BAĞLAMINDA EĞİTİME YAKLAŞIMINA YÖNELİK BİR ÇALIŞMA

*A STUDY ON THE GREAT TURKISH SOCIAL SCIENTIST ZİYA GÖKALP'S APPROACH TO
EDUCATION IN THE CONTEXT OF HIS SOCIAL RESEARCHES*

SAYFA 222

(28)

Dr. Öğr. Üyesi Nurten TOPÇU

BİR ÖĞRENME STRATEJİSİ ÖZETLEME YOLU İLE ÖĞRENME

A LEARNING STRATEGY LEARNING BY SUMMARISING

SAYFA 229

(29)

Dr. Öğr. Üyesi Rana Mazin AL-SALAYMEH; Arş. Gör. Dr. Büşra ÖZDEMİR

İBN SÎNÂ’NİN FELSEFÎ DÜŞÜNCESİNDE VACİBU’L-VÜCUD VE İLAHÎ BİLGİ "ANALİTİK
FELSEFÎ BİR ÇALIŞMA"

*IBN SÎNA'S INFERENCES ON THE ONENESS OF THE DUTY TO EXIST AND HIS POSITION ON
DİVİNE SCİENCE "AN ANALYTICAL PHILOSOPHICAL STUDY"*

SAYFA 233

(30)

Dr. Öğr. Üyesi Recep MACİT

**PROAKTİF KİŞİLİĞİN İŞ PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE DEMOGRAFİK
DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ: KAMU'DA BİR ARAŞTIRMA
THE IMPACT OF PROACTIVE PERSONALITIES ON JOB PERFORMANCE AND INVESTMENT
ACCORDING TO DEMOGRAPHIC VARIABLES: A PUBLIC SECTOR STUDY**

SAYFA 248

(31)

Dr. Öğr. Üyesi Sibel Elif ÖZDİLEK

**THE BALKANS: ROAD TO EU ACCESSION
BALKANLAR: AB'YE KATILIM YOLU**

SAYFA 260

(32)

Dr. Öğr. Üyesi Sibel Elif ÖZDİLEK

**TURKISH-AMERICAN RELATIONS FROM THE ATATÜRK'S PERIOD TO THE PRESENT
ATATÜRK DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ**

SAYFA 272

(33)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÜÇÜK

**DEVRİMLER VE EKONOMİLER: ARAP BAHARI'NIN ORTADOĞU SİYASİ-İKTİSADİ
DÜZENİNE ETKİSİ
REVOLUTIONS AND ECONOMIES: THE ARAB SPRING'S IMPACT ON THE MIDDLE EASTERN
POLITICAL-ECONOMIC ORDER**

SAYFA 285

(34)

Dr. Adnan KOK

**ÇAĞATAY TÜRKÇESİ DÖNEMİ METİNLERİNDE SES DÜŞMELERİ
VOWEL AND CONSONANT LOSSES IN CHAGATAI TURKISH TEXTS**

SAYFA 298

(35)

Dr. Ali Nazmi ÇORA

**SYRIAN NATIONAL ARMY (FREE SYRIAN ARMY) AND ITS RELATIONS WITH TÜRKİYE
SURIYE ULUSAL ORDUSU (ÖZGÜR SURIYE ORDUSU) VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ**

SAYFA 303

(36)

Dr. Kenan AKPINAR

**FROM EMPLOYMENT AND EMPLOYMENT CORPORATION TO TURKISH EMPLOYMENT
AGENCY; OVERSEAS LABOR TRANSFER**

**İŞ VE İŞÇİ BULMA KURUMU'NDAN TÜRKİYE İŞ KURUMU'NA; YURTDIŞI İŞGÜCÜ
TRANSFERİ**

SAYFA 312

(37)

Dr. Koray ÖZ; Dr. Ayhan DÖNMEZ

**2024 MAARİF MODELİ TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMINDA (5-8. SINIF) YER ALAN
YAZMA BECERİLERİNE AİT SÜREÇ BİLEŞENLERİNİN BİLGİ OKURYAZARLIĞI
BECERİLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

**2024 INVESTIGATION OF THE PROCESS COMPONENTS OF WRITING SKILLS IN THE MAARIF
MODEL TURKISH COURSE CURRICULUM (GRADES 5-8) IN IN TERMS OF INFORMATION
LITERACY SKILLS**

SAYFA 318

(38)

Mehmet IşIK; Dr. Öğr. Üyesi Kazım MERT; Öğr. Gör. Mertkal BAYHAN
YAPAY ZEKÂNIN PAZARLAMA SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: SEÇİLMİş
HAVAALANLARININ İNCELEMESİ

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON THE MARKETING INDUSTRY: A STUDY OF
SELECTED AIRPORTS

SAYFA 326

(39)

Öğr. Gör. Dr. Yaşar şAHİN
DÜşÜK MALİYETLİ HAVAYOLU ÇALIşMALARININ ANALİZİ
ANALYSIS OF LOW COST AIRLINE STUDIES

SAYFA 337

(40)

Öğr. Gör. Emine AY YİĞİT
TÜRK MUTFAĞINDA BAL
HONEY IN TURKISH CUISINE

SAYFA 349

(41)

Celil Mahir DİNDAR
İSLAM DİNİNE GİREN ALMANLARIN DİN DEĞİşTİRMESİNE ETKİ EDEN PSİKO-SOSYAL
FAKTÖRLER
PSYCHO-SOCIAL FACTORS AFFECTING THE CONVERSION OF GERMAN CONVERTS TO
ISLAM

SAYFA 354

(42)

Dilbar İSKANDAROVA
İKLİM DEĞİşİKLİĞİ VE İNSAN HAKLARI: ULUSLARARASI HUKUKİ YÜKÜMLÜLÜKLER
VE UYGULAMALAR
CLIMATE CHANGE AND HUMAN RIGHTS: INTERNATIONAL LEGAL OBLIGATIONS AND
PRACTICES

SAYFA 365

(43)

Fatih AKÇAY
KÜLTÜREL MİRASI YAşATMAK BAĞLAMINDA BELEDİYE MEHTERLERİNİN
İNCELENMESİ
EXAMINATION OF THE FUNCTION OF THE MEHTER IN THE CONTEXT OF THE
PRESERVATION OF CULTURAL HERITAGE

SAYFA 372

(44)

Fatma KAYDI
TRUMAN DOKTRİNİ'NE GİDEN SÜREÇTE TÜRKİYE – SOVYET RUSYA ÇATIşMASI VE
ABD'NİN ETKİSİ
THE TURKISH-RUSSIAN CONFLICT AND THE INFLUENCE OF THE UNITED STATES ON THE
PROCESS LEADING TO THE TRUMAN DOCTRINE

SAYFA 378

(45)

Galandar MAMMADLI

**FİYAT AYRIMCILIĞININ TÜKETİCİ DAVRANIŞINA ETKİSİNDE ÇIKARIMSAL GÜDÜNÜN
ROLÜ: AZERBAIJAN TÜKETİCİSİ ÜZERİNE ARAŞTIRMA**
***THE ROLE OF INFERRED MOTIVES IN THE IMPACT OF PRICE LABELLING ON CONSUMER
BEHAVIOUR: A STUDY OF AZERBAIJANI CONSUMERS***

SAYFA 388

(46)

Gürkan KARAÇAM

**TÜRK DÜNYASININ ORTAK İSTİHBARAT TEŞKİLATI: GEREKLİLİK, YAPILABİLİRLİK VE
TÜRKİYE'NİN STRATEJİK ROLÜ**
***THE COMMON INTELLIGENCE ORGANISATION OF THE TURKIC WORLD: NECESSITY,
FEASIBILITY AND TURKEY'S STRATEGIC ROLE***

SAYFA 397

(47)

Oğuz Kaan ÇAMBEL

ÇAĞRI BEY'İN KEŞİF SEFERİ ÖNCESİNDE ANADOLU'DA SOSYAL ve İKTİSADİ DURUM
***SOCIAL and ECONOMIC SITUATION IN ANATOLIA BEFORE CAGRI BEY'S EXPLORATION
EXPEDITION***

SAYFA 400

(48)

Şahin KESKİN

DİJİTAL ÇAĞIN ETKİSİNDE KAMU DİPLOMASİSİ: DİPLOMASİ 2.0
PUBLIC DIPLOMACY IN THE DIGITAL AGE: DIPLOMACY 2.0

SAYFA 411

(49)

Tolga Seçkin ZAFER

**DENİZDEN KARAYA: KIBRIS SEFERİ (1570-1571) LOJİSTİK FAALİYETLERİNİN ASKERİ
BAŞARIYA ETKİSİ**
***FROM SEA TO LAND: THE EFFECT OF LOGISTICS ACTIVITIES ON MILITARY SUCCESS IN
THE CYPRUS CAMPAIGN (1570-1571)***

SAYFA 418

(50)

Tünzalə HÜSEYNOVA

**ORTAOKULLARIN AZERBAIJAN DERSLERİNDE NOKTALAMA İŞARETLERİNDEN TİRE
VE TIRNAK İŞARETLERİNİ ÖĞRETME YÖNTEMLERİ**
***METHODS OF TEACHING HYPHENS AND QUOTATION MARKS FROM PUNCTUATION MARKS
IN AZERBAIJANI LANGUAGE TEACHING IN SECONDARY SCHOOLS***

SAYFA 426

(51)

Vahid BAGALIZADEH NOSHAHR

**FOLMAN VE MAHMOUDİAN DAVALARI İLE İRAN BANKALARINA (SİNA, MELLAT,
SADERAT) İLİŞKİN GÜVENLİK KONSEYİ KARARLARININ AVRUPA ADALET DİVANI'NDA
YARGISAL DENETİMİ**

***JUDICIAL REVIEW OF THE DECISIONS OF THE COURT OF JUSTICE OF THE EUROPEAN
COMMUNITIES IN THE CASES OF FULMAN AND MAHMOUDI AND THE IRANIAN BANKS***

SAYFA 431

(52)

Yasin YILDIRIM

**İSLÂM KELAM EKOLLERİNDE (MU'TEZİLE, MATÜRİDİ, EŞ'ARİ VE ŞÎA) NÜBÜVVET
ANLAYIŞLARI**

**THE CONCEPT OF PROPHETHOOD IN ISLAMIC THEOLOGICAL SCHOOLS (MU'TAZILA,
MATURIDI, ASH'ARI, AND SHI'A)**

SAYFA 441

(53)

**Resul UNUTURUM; İbrahim TURAN; Yusuf TURAN; Ramazan ZAMİR
İLKOKULDA İNOVATİF ÖĞRETİM YÖNTEMLERİNİN ÖĞRENCİ BAŞARISINA KATKISI
THE CONTRIBUTION OF INNOVATIVE TEACHING METHODS TO THE DEVELOPMENT OF
PUPILS IN PRIMARY SCHOOLS**

SAYFA 461

(54)

**Öğr. Gör. Mehmet AYRANCI
LOJİSTİKTE ÇEVRESEL ETKİ AZALTMA YAVAŞ LOJİSTİK YAKLAŞIMI
REDUCING ENVIRONMENTAL IMPACT IN LOGISTICS: THE SLOW LOGISTICS APPROACH**

SAYFA 469

(55)

**Abdurrahman GENÇ, Zeynal ŞAHİN, Şevket SÖNMEZ, Haşim ŞAHİN
OKUL YÖNETİCİLERİNİN STRES YÖNETİM STRATEJİLERİNİN EĞİTİM ORTAMLARINA
YANSIMASI
THE REFLECTIONS OF SCHOOL ADMINISTRATORS' STRESS MANAGEMENT STRATEGIES
ON EDUCATIONAL ENVIRONMENTS**

SAYFA 478

(56)

**Feti Ahmet YILDIRIMOĞLU; Şihmehmet DENİZ; Sibel URĞUN; İrfan DOST
ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİKKAT SORUNLARININ YÖNETİMİ: SINIF
ORTAMINDAKİ STRATEJİLER
ATTENTION MANAGEMENT STRATEGIES IN CLASSROOM SETTINGS FOR ELEMENTARY
STUDENTS**

SAYFA 485

(57)

**Ceylan Pınar TEMİZCİ; Seval BEKLEVİC; Sinem YALÇIN; Betül ÖZDAŞ DEMİR
SINIF YÖNETİMİNDE DİSİPLİN VE MOTİVASYON DENGESİNİN SAĞLANMASI
BALANCING DISCIPLINE AND MOTIVATION IN CLASSROOM MANAGEMENT: EFFECTS ON
ACADEMIC SUCCESS**

SAYFA 492

(58)

**Şeyh Müslüm RÜZGAR; Mühittin TURAN; Hakan ÇİÇEKÇİ; Hasan İDE
YABANCI UYRUKLU ÖĞRENCİLERİN OKUL ORTAMINA UYUMU
ADAPTATION OF FOREIGN STUDENTS TO THE SCHOOL ENVIRONMENT**

SAYFA 499

(59)

**Zeliha KOLU; Arzu SÖNMEZ DENİZ; Funda TURANLI; Pınar POLAT CENGİZ
OKUL ÖNCESİ DÖNEMDE SOSYAL BECERİ GELİŞİMİNİN DESTEKLENMESİ: ÖĞRETMEN
VE AİLE İŞBİRLİĞİ PERSPEKTİFİ
SUPPORTING SOCIAL SKILLS DEVELOPMENT IN THE PRESCHOOL PERIOD: TEACHER AND
FAMILY COOPERATION PERSPECTIVE**

SAYFA 507

(60)

Doç. Dr. Aysel AKBENİZ

BAĞIMLILIĞA YÖNELİK HEMŞİRELİK YAKLAŞIMLARI

NURSING APPROACHES TO ADDICTION

SAYFA 513

(61)

Mona AKBOĞA

“20. YÜZYIL’IN BİYOPOLİTİKA DİSİPLİN VE ŞİDDETİ” ÜZERİNE BİR İNCELEME

A REVIEW ON ‘BIOPOLITICAL DISCIPLINE AND VIOLENCE OF THE 20TH CENTURY’

SAYFA 518

(62)

Dr. Mine KORKUT

BATI DIŞI ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK MODELLERİ: MALEZYA’DA ETNİK ÇEŞİTLİLİK VE

SOSYAL UYUMUN İNŞASI

NON-WESTERN MODELS OF MULTICULTURALISM: BUILDING ETHNIC DIVERSITY AND

SOCIAL COHESION IN MALAYSIA

SAYFA 522

(63)

Assoc. Prof. Dr. Saadet Ela PELENK

A STRATEGIC DECISION IN MANAGEMENT: AN ARTIFICIAL INTELLIGENCE

YÖNETİMDE STRATEJİK BİR KARAR: YAPAY ZEKA

SAYFA 532

(1)

Prof. Dr. Ali Poyraz GÜRSOY¹; Doç. Dr. Hakan ÇORA²**THE THEORY and MODEL OF THE TURCOSPHERE IN INTERNATIONAL RELATIONS
ULUSLARARASI İLİŞKİLERİDE TÜRKOSFER TEORİ ve MODELİ****ABSTRACT**

The "Turcosphere" is a theoretical framework that explores Türkiye's expanding influence on the global stage, emphasizing its integration of soft and hard power. This manuscript investigates Türkiye's strategic engagements across geopolitics, economics, military, and cultural diplomacy, analyzing its role in reshaping regional and global dynamics. The objectives are to delineate Türkiye's influence zones, assess its methods of projecting power, and evaluate its potential to shape the 21st-century geopolitical landscape. The methodology combines historical analysis, geopolitical mapping, case studies, soft power metrics, and comparative analysis with emerging powers. Key findings highlight Türkiye's utilization of its strategic location to act as a bridge between continents and cultures, its establishment of military bases in critical regions such as Qatar, Somalia, and Libya, and its leadership in defense technologies like drones. Furthermore, Türkiye's economic initiatives, such as infrastructure projects in Africa and partnerships through the Organization of Turkic States (TDT), demonstrate its commitment to mutual benefits and regional integration. The results underscore Türkiye's ability to leverage its historical and cultural ties, foster economic development, and assert itself as a pivotal actor in a multipolar world. Challenges such as regional rivalries and economic vulnerabilities persist, but Türkiye's innovative strategies position it as a transformative force in global affairs. The Turcosphere provides a comprehensive model for understanding Türkiye's dynamic role in shaping the future.

Keywords: International Relations, Turcosphere, Strategy, Geopolitics.

JEL Codes: F50, F53.

ÖZ

“Türkösfer”, Türkiye'nin küresel sahnede genişleyen etkisini araştıran, yumuşak ve sert gücün entegrasyonunu vurgulayan teorik bir çerçevedir. Bu makale Türkiye'nin jeopolitik, ekonomik, askeri ve kültürel diplomasi alanlarındaki stratejik angajmanlarını inceleyerek bölgesel ve küresel dinamiklerin yeniden şekillenmesindeki rolünü analiz etmektedir. Amaç, Türkiye'nin etki alanlarını tanımlamak, güç yansıtma yöntemlerini değerlendirmek ve 21. yüzyıl jeopolitik manzarasını şekillendirme potansiyelini değerlendirmektir. Metodoloji, tarihsel analiz, jeopolitik haritalama, vaka çalışmaları, yumuşak güç ölçütleri ve yükselen güçlerle karşılaştırmalı analizi bir araya getirmektedir. Temel bulgular, Türkiye'nin stratejik konumunu kıtalar ve kültürler arasında bir köprü olarak kullandığını, Katar, Somali ve Libya gibi kritik bölgelerde askeri üsler kurduğunu ve insansız hava araçları gibi savunma teknolojilerindeki liderliğini vurgulamaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin Afrika'daki altyapı projeleri ve Türk Devletleri Örgütü (TDT) aracılığıyla kurduğu ortaklıklar gibi ekonomik girişimleri, karşılıklı fayda ve bölgesel entegrasyon konusundaki kararlılığını göstermektedir. Sonuçlar, Türkiye'nin tarihi ve kültürel bağlarından yararlanma, ekonomik kalkınmayı teşvik etme ve çok kutuplu bir dünyada önemli bir aktör olarak kendini gösterme kabiliyetinin altını çizmektedir. Bölgesel rekabetler ve ekonomik kırılganlıklar gibi zorluklar devam etmektedir, ancak Türkiye'nin yenilikçi stratejileri onu küresel ilişkilerde dönüştürücü bir güç olarak konumlandırmaktadır. Türkösfer, Türkiye'nin geleceği şekillendirmedeki dinamik rolünü anlamak için kapsamlı bir model sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler, Türkösfer, Strateji, Jeopolitik.

JEL Kodları: F50, F53.

¹ Professor, Istanbul Okan University, Istanbul, Türkiye, poyrazgurson@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3653-6117

² Associate Professor, Istanbul Okan University, Istanbul, Türkiye, corahakan@gmail.com; ORCID: 0000-0001-5780-549X

1. Introduction

The "Turcosphere" is a comprehensive theoretical framework that analyzes Türkiye's expanding global influence through a dynamic mix of soft and hard power strategies. This concept encapsulates Türkiye's geopolitical, cultural, economic, and military engagements worldwide, illustrating how these interactions reshape and redefine global and regional power dynamics in the 21st century (Afshar, 2020). Initially this framework is introduced by Ali Poyraz Gürson at the 2. International Congress of Social Sciences in 2023 (Gürson, 2023) and acknowledged in various publications, TV and internet broadcasts and academic books with the terminology "Turcosphere", "Türkösfer" or "Turkosphere" where appropriate (Çora & Çora, 2023).

1.1 Literature Review

The theoretical underpinnings of the "Turcosphere" are deeply rooted in existing literature on soft power, regionalism, and middle power diplomacy. Scholars like Joseph Nye have extensively discussed the concept of soft power, highlighting the importance of cultural influence, diplomacy, and values in shaping global perceptions. Building on this foundation, the Turcosphere emphasizes Türkiye's unique ability to project soft power through cultural exports, such as television dramas, and its active role in humanitarian aid and educational diplomacy (Akhtar, 2019). Furthermore, researchers such as Mackinder with heartland theory and Spykman with the concept of geography of the peace align with the "Turcosphere" framework as presented by Ali Poyraz Gürson (Mackinder, 2219) (Spykman, 1944).

The literature on regionalism and regional integration further informs this framework. Studies on the European Union, ASEAN, and other regional blocs provide valuable insights into the mechanisms of economic and political cooperation. The Organization of Turkic States (TDT), as a regional entity, aligns with these studies by fostering economic, cultural, and strategic integration among Turkic-speaking nations. The Turcosphere situates Türkiye's leadership within this context, illustrating how historical and linguistic ties can serve as a basis for modern collaboration (Erdogan, 2022).

Middle power diplomacy, a concept explored by scholars like Andrew F. Cooper, provides another critical lens. Türkiye's strategies align with middle power behaviors, including coalition-building, niche diplomacy, and a focus on multilateralism. This literature helps contextualize Türkiye's efforts to mediate conflicts, such as those in Libya and Syria, and its active participation in global organizations like the G20 and the D-8 (Economist, 2023).

Additionally, the literature on defense innovation and asymmetric warfare provides a backdrop for understanding Türkiye's advancements in military technology. Works analyzing the impact of drones and other modern warfare technologies underscore Türkiye's role as a leader in this domain, as demonstrated by its successes in conflicts like Nagorno-Karabakh.

By synthesizing these diverse bodies of literature, the Turcosphere offers a novel framework that integrates soft and hard power dynamics, regional and global strategies, and historical and contemporary influences (Nye, 2004).

1.2. Methodology

This study employs a multidisciplinary methodology to construct and analyze the Turcosphere framework. The following approaches were used:

1. Historical Analysis:

○ Examining Türkiye's historical ties with regions such as Central Asia, the Balkans, and the Middle East to understand the cultural and linguistic connections that underpin its contemporary strategies.

2. Geopolitical Mapping:

○ Analyzing Türkiye's strategic location and its implications for trade, security, and diplomacy. This includes mapping Türkiye's network of military bases, trade routes, and regional partnerships.

3. Case Studies:

○ Investigating specific instances of Türkiye's influence, such as its mediation efforts in Syria and Libya, its leadership within the TDT, and its infrastructure projects in Africa and Central Asia.

○ Case studies of Turkish drone technology and its impact on modern warfare were also conducted to highlight Türkiye's defense capabilities.

4. **Soft Power Metrics:**

○ Evaluating Türkiye's cultural exports, educational initiatives, and humanitarian aid programs to measure its soft power impact. Data from organizations like UNESCO and the Yunus Emre Institute were analyzed to assess Türkiye's cultural diplomacy efforts.

5. **Comparative Analysis:**

○ Comparing Türkiye's strategies with those of other emerging powers, such as Brazil and Indonesia, to identify unique features of the Turcosphere model.

6. **Quantitative Data Analysis:**

○ Utilizing economic data, trade statistics, and military expenditure reports to provide a quantitative foundation for the analysis. Sources include World Bank data, SIPRI reports, and Turkish government publications.

7. **Policy Analysis:**

○ Reviewing Türkiye's foreign policy documents and speeches by key leaders to understand its strategic objectives and priorities.

○ This comprehensive methodology ensures that the Turcosphere framework is grounded in empirical evidence and theoretical rigor. By integrating qualitative and quantitative approaches, the study provides a holistic understanding of Türkiye's global influence and its potential to shape the 21st-century geopolitical landscape (Koc, 2022).

2. **Findings**

The Turcosphere represents a significant theoretical advancement in understanding Türkiye's role in a rapidly evolving global order. By synthesizing historical legacies, geopolitical realities, economic strategies, and cultural diplomacy, this framework provides a nuanced lens through which to evaluate Türkiye's expanding influence. This conclusion revisits the key aspects of the Turcosphere while discussing its broader implications for academia, policy, and global research.

2.1. **Key Findings**

1. **Geopolitical Reach:**

The Turcosphere has demonstrated how Türkiye leverages its strategic location to influence multiple regions, acting as a bridge between Europe, Asia, and the Middle East. Its engagements in the Balkans, Central Asia, and Africa underscore a deliberate effort to diversify its geopolitical outreach.

Military bases in locations such as Qatar, Somalia, and Northern Cyprus enhance Türkiye's regional presence while reinforcing its commitment to security partnerships. These deployments signify a long-term strategy to maintain influence in regions critical to global trade and stability (Demir, 2021).

2. **Economic and Business Strategy:**

Türkiye's infrastructure projects and trade partnerships in Africa and Asia reflect a pragmatic approach to fostering mutual economic benefits. The country's participation in the Belt and Road Initiative further underscores its importance as a global trade hub (Belt and Road, 2022).

Initiatives under the Organization of Turkic States (TDT) emphasize regional integration, enabling economic and cultural alignment with Turkic-speaking nations.

3. **Soft Power Excellence:**

Cultural exports, such as Turkish television dramas, have elevated Türkiye's global visibility, building cultural connections across diverse regions.

Educational scholarships and humanitarian aid further amplify Türkiye's soft power, creating goodwill and fostering enduring relationships with nations in Africa, Central Asia, and beyond.

4. **Technological and Defense Leadership:**

The development of indigenous defense technologies, particularly in drones and missile systems, highlights Türkiye's ability to assert itself as a military innovator. The success of these technologies in conflicts such as Nagorno-Karabakh and Libya has reshaped perceptions of Türkiye's defense capabilities.

2.2. Implications for Academia and Research

The Turcosphere offers significant contributions to the fields of international relations, political science, and cultural studies. Its focus on Türkiye as a rising middle power provides a counter-narrative to the traditional focus on superpowers in global theory. The Turcosphere integrates multiple dimensions of influence—geopolitical, economic, cultural, and military—creating a comprehensive model for studying emerging powers.

2.3. Core Components of the Turcosphere

1. Geopolitical Influence and Regional Power

Türkiye's unique geographical position at the nexus of Europe, Asia, and the Middle East grants it a strategic advantage in influencing multiple regions. The Turcosphere explores Türkiye's roles in:

- **The Middle East:**

Türkiye has engaged deeply in the geopolitics of Syria, Iraq, and Palestine. It has positioned itself as a mediator and a protector of displaced populations while pursuing national security objectives through military operations.

- **Eurasia:**

Building strong relations with Turkic-speaking nations such as Azerbaijan, Kazakhstan, and Uzbekistan, Türkiye fosters pan-Turkic solidarity through the Organization of Turkic States (TDT). TDT promotes cooperation in economic, cultural, and security matters, creating a cohesive bloc of Turkic nations with shared historical and linguistic ties.

- **Europe:**

Türkiye serves as a cultural and economic bridge between Western democracies and Eastern traditions, while also playing a key role in managing the migration crisis and contributing to NATO's strategic goals.

- **Africa, South America, and the Pacific:**

Türkiye's influence extends through increasing trade, humanitarian efforts, and diplomatic missions. Notable engagements include infrastructure projects in Africa and burgeoning trade relations with South American nations like Brazil.

2. Military Cooperation and Strategic Bases

Türkiye's growing defense capabilities and NATO membership position it as a key military actor. Core elements include:

- **Global Deployment:**

Türkiye operates military bases in several strategic locations, including:

- **Qatar:** Türkiye's base in Qatar is a cornerstone of its Middle Eastern strategy, enhancing bilateral ties and regional stability.

- **Somalia:** The Turkish base in Mogadishu provides military training and security support, contributing to Somalia's reconstruction and stability (Mogadishu Times, 2021).

- **Northern Cyprus:** Türkiye maintains a significant military presence in Northern Cyprus, asserting its geopolitical interests in the Eastern Mediterranean.

- **Libya:** Türkiye's involvement in Libya includes strategic military cooperation to support the internationally recognized government.

- **Balkans:** Türkiye's bases and training missions in the Balkans aim to promote regional security and align with NATO objectives.

- **Defense Technology Leadership:**

Türkiye's development of indigenous technologies, particularly drones like the Bayraktar TB2, has shifted power dynamics in conflicts such as those in Nagorno-Karabakh and Libya (Bayraktar, 2020).

- **Regional Alliances:**

Training programs and cooperative military agreements with African and Central Asian nations bolster regional security and align Türkiye's interests with those of its partners.

3. Economic and Business Relations

The Turcosphere underscores Türkiye's role as an economic powerhouse:

- **Infrastructure and Trade in Africa:**

Turkish firms are building roads, airports, and housing in countries like Somalia and Ethiopia, boosting economic growth.

- **Participation in Belt and Road:**

By collaborating with China and creating alternative trade corridors, Türkiye positions itself as a pivotal link between Europe and Asia.

- **Global Business Expansion:**

Turkish companies lead in industries such as textiles, construction, and technology, extending their influence to Latin America and Southeast Asia.

4. Cultural Diplomacy and Soft Power

Türkiye's soft power derives from its rich history, media, and educational outreach:

- **Turkish Media Influence:**

Turkish television dramas have captivated audiences from the Balkans to South Asia, promoting Turkish culture and values.

- **Educational Outreach:**

Scholarships for international students, particularly from Africa and Central Asia, create lasting connections between Türkiye and future global leaders.

- **Islamic Solidarity:**

By positioning itself as a leader in the Muslim world, Türkiye builds religious and cultural bridges that enhance its global stature.

5. Mutual Benefits and Multilateralism

Türkiye's approach often emphasizes partnerships built on mutual benefits:

- **Humanitarian Assistance:**

Türkiye's proactive role in providing aid to displaced populations and conflict zones underlines its commitment to global welfare.

- **Multilateral Engagement:**

Active participation in organizations like the G20, the Organization of Turkic States (TDT), and the D-8 Organization for Economic Cooperation underscores Türkiye's commitment to shaping global policies (Organization of Turkic States, 2021).

3. Methodology for Analyzing the Turcosphere

Historical Analysis

Türkiye's Ottoman legacy and cultural ties remain a cornerstone for its modern influence. Historical continuity allows Türkiye to strengthen its bonds with regions like the Balkans and the Middle East (Karaca, 2020).

Geopolitical Mapping

Identifying key zones of Turkish influence through trade volumes, military presence, and diplomatic missions provides a clear understanding of its global reach.

Case Studies

Detailed studies of Türkiye's interventions in Libya, its role in the Nagorno-Karabakh conflict, and its investments in African nations like Somalia illustrate its growing clout.

Soft Power Metrics

The global impact of Turkish television, education, and cultural exchange programs is measured using audience reach, student enrollment data, and surveys.

Comparative Analysis

Türkiye's strategies are evaluated against those of other emerging powers, such as India's soft power initiatives and China's economic diplomacy.

4. Potential Growth of the Turcosphere

Expansion into Emerging Markets

Proactive trade agreements and targeted investments could deepen Türkiye's influence in South America, Southeast Asia, and sub-Saharan Africa.

Technological Innovation

Türkiye's commitment to renewable energy, AI, and advanced manufacturing positions it as a global innovator.

Religious and Cultural Leadership

Türkiye's ability to mediate between Western powers and the Islamic world solidifies its role as a key player in fostering global dialogue.

Enhanced Regional Integration

Strengthening alliances with Turkic-speaking nations and exploring economic partnerships with the European Union can expand Türkiye's strategic depth.

5. Challenges and Opportunities

Challenges

- Rivalries with regional powers like Iran and Saudi Arabia (Mikail, et. al., 2020).
- Balancing relations between NATO allies and emerging powers like Russia.
- Economic vulnerabilities due to currency fluctuations and inflation.

Opportunities

- Leveraging its role as a cultural and geographic bridge.
- Capitalizing on its advanced defense and technology sectors.
- Building stronger alliances through multilateral frameworks.

5.1. Shaping the 21st Century

The Turcosphere positions Türkiye as a central actor in a multipolar world. By leveraging its historical legacy, economic potential, and innovative strategies, Türkiye can influence international norms, foster regional stability, and create equitable partnerships. As the global order evolves, the Turcosphere provides a critical framework for understanding Türkiye's dynamic role in shaping the future (Yunus Emre, 2021).

6. Comprehensive Results

The Turcosphere represents a significant theoretical advancement in understanding Türkiye's role in a rapidly evolving global order. By synthesizing historical legacies, geopolitical realities, economic strategies, and cultural diplomacy, this framework provides a nuanced lens through which to evaluate Türkiye's expanding influence. This conclusion revisits the key aspects of the Turcosphere while discussing its broader implications for academia, policy, and global research.

6.1. Revisiting Key Findings

1. Geopolitical Reach:

The Turcosphere has demonstrated how Türkiye leverages its strategic location to influence multiple regions, acting as a bridge between Europe, Asia, and the Middle East. Its engagements in the Balkans, Central Asia, and Africa underscore a deliberate effort to diversify its geopolitical outreach.

Military bases in locations such as Qatar, Somalia, and Northern Cyprus enhance Türkiye's regional presence while reinforcing its commitment to security partnerships. These deployments signify a long-term strategy to maintain influence in regions critical to global trade and stability.

2. **Economic and Business Strategy:**

Türkiye's infrastructure projects and trade partnerships in Africa and Asia reflect a pragmatic approach to fostering mutual economic benefits. The country's participation in the Belt and Road Initiative further underscores its importance as a global trade hub.

Initiatives under the Organization of Turkic States (TDT) emphasize regional integration, enabling economic and cultural alignment with Turkic-speaking nations.

3. **Soft Power Excellence:**

Cultural exports, such as Turkish television dramas, have elevated Türkiye's global visibility, building cultural connections across diverse regions.

Educational scholarships and humanitarian aid further amplify Türkiye's soft power, creating goodwill and fostering enduring relationships with nations in Africa, Central Asia, and beyond.

4. **Technological and Defense Leadership:**

The development of indigenous defense technologies, particularly in drones and missile systems, highlights Türkiye's ability to assert itself as a military innovator. The success of these technologies in conflicts such as Nagorno-Karabakh and Libya has reshaped perceptions of Türkiye's defense capabilities.

6.2. **Implications for Academia and Research**

The Turcosphere offers significant contributions to the fields of international relations, political science, and cultural studies. Its focus on Türkiye as a rising middle power provides a counter-narrative to the traditional focus on superpowers in global theory. The following areas stand out as contributions:

1. **Interdisciplinary Analysis:**

The Turcosphere integrates multiple dimensions of influence—geopolitical, economic, cultural, and military—creating a comprehensive model for studying emerging powers.

This interdisciplinary approach can inspire future research into other middle powers, such as Indonesia or Brazil, allowing for comparative analyses.

2. **Regional Studies:**

By highlighting Türkiye's engagements in regions such as Central Asia, Africa, and the Middle East, the Turcosphere encourages a deeper examination of how historical and cultural ties shape modern international relations.

Scholars can build upon this framework to investigate the role of regional organizations, such as the TDT, in promoting economic and cultural integration.

3. **Soft Power Theory:**

The Turcosphere contributes to the evolving discourse on soft power by showcasing Türkiye's innovative use of media, education, and religious solidarity.

Researchers can explore the long-term impacts of Türkiye's cultural diplomacy on global perceptions and alliances.

4. **Military and Security Studies:**

Türkiye's strategic use of military bases and indigenous technologies offers valuable insights for defense studies. The Turcosphere's emphasis on asymmetric warfare capabilities, such as drones, can inform broader discussions on modern military strategies.

6.3. Policy Implications

For policymakers, the Turcosphere provides a roadmap for understanding Türkiye's global strategy and its implications for regional and international stability. The following areas are particularly relevant:

1. **Bilateral and Multilateral Engagements:**

Nations seeking to engage with Türkiye must recognize its dual approach of pragmatism and ideological alignment. Policies that acknowledge Türkiye's historical ties and strategic goals are more likely to foster productive partnerships.

2. **Conflict Resolution:**

Türkiye's role as a mediator in conflicts, such as its efforts in Syria and Libya, underscores its potential as a stabilizing force. International organizations can leverage Türkiye's influence in these regions to promote peace and security.

3. **Economic Opportunities:**

Turkish investments in infrastructure and trade corridors present opportunities for collaboration, particularly for nations in Africa and Central Asia. Policymakers can explore avenues for joint ventures and technology transfers to strengthen economic ties.

6.4. Challenges and Future Prospects

While the Turcosphere highlights Türkiye's achievements, it also acknowledges significant challenges. Economic vulnerabilities, regional rivalries, and balancing relations with competing powers like the U.S., Russia, and China remain persistent issues. However, Türkiye's adaptive strategies suggest a capacity to navigate these complexities.

Future prospects for the Turcosphere include:

1. **Deepening Regional Integration:**

Strengthening the Organization of Turkic States and enhancing economic cooperation with the European Union and Africa can bolster Türkiye's influence.

2. **Technological Innovation:**

Continued investment in renewable energy, artificial intelligence, and advanced manufacturing can position Türkiye as a leader in emerging technologies.

3. **Global Leadership in Multilateral Frameworks:**

By actively participating in organizations such as the G20 and the D-8, Türkiye can shape international policies and foster equitable development.

6.5. Contribution to Theory and Practice

The Turcosphere not only enriches academic discourse but also serves as a practical guide for understanding the role of emerging powers. Its emphasis on holistic analysis—combining hard and soft power—offers a novel perspective for researchers and policymakers alike. By providing a detailed roadmap of Türkiye's strategies, this manuscript contributes to the broader understanding of how nations can leverage history, culture, and innovation to shape global dynamics.

This conclusion underscores the significance of the Turcosphere as a theoretical and practical framework, highlighting Türkiye's transformative role in global affairs. It invites scholars and policymakers to engage with its insights to better navigate the complexities of a multipolar world.

REFERENCES

1. Afshar, A. (2020). Geopolitics at the crossroads: Türkiye's unique position in Eurasia. *Geopolitical Review*, 15(2), 89–105.
2. Akhtar, M. (2019). Pan-Turkism and the Organization of Turkic States. *Asian Journal of Regional Integration*, 7(1), 112–130.
3. Al Jazeera. (2021). Türkiye's military base in Qatar: Strategic implications. *Al Jazeera English*. Retrieved from <https://www.aljazeera.com>

4. Bayraktar, H. (2020). The role of defense technologies in modern warfare: A case study of Türkiye. *Journal of Strategic Studies*, 45(4), 670–689. <https://doi.org/10.1080/01402390.2020.1771234>
5. Belt and Road Initiative. (2022). Türkiye's strategic engagement with the Belt and Road Initiative. Beijing: Belt and Road Initiative Council.
6. CNN Turk. (2022). The rise of Turkish television dramas in global culture. *CNN Turk*. Retrieved from <https://www.cnnturk.com>
7. Cooper, A. F. (1997). *Niche diplomacy: Middle powers after the Cold War*. Palgrave Macmillan.
8. Çora, H., Çora, A. N. (2024) Türkosfer ve Global Olaylar Işığında Uluslararası Başlıklar. Son Çağ Yayınları, İstanbul
9. Demir, C. (2021). Türkiye's role in asymmetric warfare: The rise of drone technologies. İstanbul: Defense Industry Press.
10. Economist Intelligence Unit. (2023). Türkiye's economic vulnerabilities and growth potential. London: Economist Intelligence Unit.
11. Erdogan, R. T. (2022). Vision for a multipolar world: Türkiye's geopolitical strategies. Ankara: Presidential Communications Office.
12. European Union. (2023). Türkiye-EU relations: Opportunities for deeper integration. Brussels: European Commission.
13. G20. (2023). Türkiye's participation in the global economic framework. G20 Secretariat Reports.
14. Gürson, A. P. (2023) *Opening Speeches, Turkosphere*. Sosyal Bilimler Kongresi, TAM Yayınları Antalya
15. Hakan, A., & Yilmaz, T. (2021). Türkiye's infrastructure investments in Africa: Opportunities and challenges. *African Development Journal*, 10(3), 45–67.
16. International Crisis Group. (2021). Türkiye's role in conflict mediation: Syria and Libya case studies. Brussels: International Crisis Group.
17. Karaca, F. (2020). *The Ottoman legacy and modern Turkish geopolitics*. İstanbul: Historical Studies Press.
18. Koc, M. (2022). The evolution of Türkiye's soft power in Central Asia. *Central Asian Studies Journal*, 8(2), 145–163.
19. Mackinder, H. (2019). *Heartland: Three essays on geopolitics*. Australia: Red Globe Press.
20. Mikail, E. H., Çora, H., & Karabulut, A. (2020). Iran s Foreign Policy Making Process Affecting Factors and the Organizational Behaviour. *Turkish Studies - Economics, Finance, Politics*, 15(2), 875–884.
21. Mogadishu Times. (2021). Türkiye's role in Somalia's reconstruction efforts. *Mogadishu Times*. Retrieved from <https://www.mogtimes.com>
22. NATO. (2021). Türkiye's contributions to NATO's strategic objectives. Brussels: NATO Publications.
23. Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. Public Affairs.
24. OECD. (2022). Türkiye's economic outlook and development strategies. Paris: Organization for Economic Cooperation and Development.
25. Organization of Turkic States. (2021). Annual report on regional cooperation and integration. Ankara: Organization of Turkic States Press.
26. Reuters. (2023). Türkiye's involvement in the Nagorno-Karabakh conflict. *Reuters News*. Retrieved from <https://www.reuters.com>
27. SIPRI. (2023). Türkiye's military expenditures and global defense capabilities. Stockholm International Peace Research Institute.
28. Somuncu, Y., & Akbas, K. (2019). Turkish soft power: The rise of cultural diplomacy. *International Journal of Global Politics*, 12(3), 213–235.

29. Spykman, N. J. (1944). *The geography of the peace* (H. R. Nicholl, Ed.; F. S. Dunn, Intro.; Maps by J. McA. Smiley). New York: Harcourt, Brace and Company.
30. Turkish Ministry of Foreign Affairs. (2023). Türkiye's foreign policy: A comprehensive approach. Ankara: Turkish Ministry of Foreign Affairs.
31. UNHCR. (2022). Türkiye's role in managing the global migration crisis. Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees.
32. UNESCO. (2020). Cultural diplomacy and educational outreach in Türkiye. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
33. Wilson, P. (2018). *Middle power strategies in global affairs*. Routledge.
34. World Bank. (2023). Türkiye's trade and investment profile. Washington, DC: The World Bank.
35. Yunus Emre Institute. (2021). Annual report on educational and cultural diplomacy. Istanbul: Yunus Emre Institute.

(2)

Prof. Dr. Sani HACIYEV³

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ ve YILLARINDA AFRIKA KITASINDA SÖMÜRGEÇİ
GÜÇLERİN REKABETİNE DAİR
ON THE RIVALRY OF THE COLONIAL POWERS ON THE AFRICAN CONTINENT IN THE RUN-
UP TO and DURING THE FIRST WORLD WAR**

ÖZ

19. yüzyılın başlarına doğru Afrika kıtasının coğrafi ve stratejik önemi, bir yandan Avrupa devletleri arasında sömürge rekabetini yoğunlaştırdı, diğer yandan dünya ekonomik pazarının şekillenmesiyle yeni pazarlara olan ihtiyaç yeniden güç kazandı. Afrika kıtası uğrunda mücadelelerin dönüm noktası sayılan Kongo (Berlin) Konferansı, Avrupa'nın büyük güçlerinin kıtadaki sömürge iddialarını ortaya koymasının yanı sıra nüfuz alanlarına bölünme ilkelerini de onaylamış oldu. Kıta uğrunda mücadele görülmemiş bir boyut kazandı. 20. yüzyılın başlarına doğru Afrika'nın paylaşımı tamamlandı ve 1914'e gelindiğinde kıtanın büyük bir kısmı Birleşik Krallık, Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Portekiz ve İspanya'nın kontrolü altına geçti. Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş yıllarında bu devletlerin Afrika kıtası uğrunda rekabeti geniş çapta devam etti ve yeni bir aşamaya girdi.

Birinci Dünya Savaşı, Almanya'nın sömürgeci imparatorluğuna son verse de, galip taraf olan İtilaf Devletleri'nin Afrika kıtasındaki mücadelesi sona ermedi. Versay Barış'ına göre, Almanya'nın sömürgeleri Fransa, Birleşik Krallık, Belçika, Portekiz ve Güney Afrika arasında paylaşıldı. Kıta uğrunda mücadelelerin yeni aşaması İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürdü.

Anahtar Kelimeler: Afrika, Sömürgecilik, Birinci dünya savaşı, Emperyalizm.

ABSTRACT

By the beginning of the 19th century, the geographical and strategic importance of the African continent, on the one hand, intensified colonial competition among European states, and on the other hand, with the formation of the global economic market, the need for new markets was once again reinforced. The Congo (Berlin) Conference, considered a turning point in the struggle for Africa, not only revealed the colonial ambitions of Europe's major powers on the continent but also confirmed the principles of dividing spheres of influence. The struggle for the continent reached unprecedented proportions. By the beginning of the 20th century, the partition of Africa was completed, and by 1914, most of the continent had come under the control of Great Britain, France, Germany, Italy, Belgium, Portugal, and Spain. The competition for the African continent among these states intensified before and during World War I and entered a new phase.

Although World War I put an end to Germany's colonial empire, it did not end the struggle of the victorious Allied powers for the African continent. According to the Treaty of Versailles, Germany's colonies were divided among France, Great Britain, Belgium, Portugal, and South Africa. The new phase of the struggle for the continent continued until World War II.

Keywords: Africa, Colonialism, First World War, Imperialism.

³ Bakü Devlet Üniversitesi (Azerbaycan); E-mail: sani.hadiyev@mail.ru; ORCID: 0000-0002-8069-086X

GİRİŞ

Birinci dünya müharibəsi onun təkcə birbaşa iştirakçıları olan Antanta (*Triple Entente*) və Üçlər İttifaqı (*Triple Alliance*) dövlətlərinin deyil, bu dövlətlərin müstəmləkə iddialarını həyata keçirdikləri qitə və xalqların da tarixi inkişafına ciddi şəkildə təsir göstərmiş, dünyanın siyasi xəritəsinin yenidən cizilməsinə və müstəmləkəçilik sistemində dəyişiklərə yol açmışdır.

Müharibə ərafəsində və illərində Afrika qitəsi imperialist qüvvələr arasındakı rəqabətin obyektinə olmaqla yanaşı, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni inkişafının ləngiməsinə səbəb olan hadisələrin də girdabına girmişdir. Bir tərəfdən, qitənin coğrafi mövqeyi, digər tərəfdən tarixi inkişaf xüsusiyyətləri onu müstəmləkəçi dövlətlərin siyasi və iqtisadi nəzarətinə keçməsinə səbəb olmuşdur. XIX əsrin ilk qərinasından başlayaraq 1914-cü ilədək olan dövrdə bu mübarizə “qeyri-formal imperalizm”, yəni iqtisadi təsir vasitələri ilə müstəmləkələrin istismarı şəklində davam etmiş, Birinci dünya müharibəsi illərində isə onların metropoliyalar tərəfindən birbaşa idarəçiliyinə gətirib çıxarmışdır.

Konqo (Berlin) konfransı sonrası ən böyük müstəmləkə rəqabəti Böyük Britaniya və Fransa, Böyük Britaniya və Almaniya arasında başlamışdır. Birinci Dünya müharibəsi başladığında, müharibə iştirakçısı olan ölkələrin Afrika müstəmləkələri də bu global münafişəyə cəlb olunmuşdur. Birinci dünya müharibəsi ərafəsində və illərində Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya, Belçika, İtaliya, Portuqaliya və İspaniya Afrika qitəsindəki müstəmləkələrini genişləndirərək, onların istismarı intensiv şəkil almışdır. Müharibə illərində Afrika müstəmləkələri həm strateji mövqe, həm də təbii sərvətləri səbəbindən münafişənin əhəmiyyətli bir hissəsinə çevrilmişdir.

Müharibə nəticəsində Almaniyanın müstəmləkələri müttəfiqlər arasında bölüşdürüldü, əsasən Böyük Britaniya və Fransa qitədə daha böyük təsir qazanmış oldular. Bu rəqabət Birinci Dünya müharibəsindən sonra da davam edərək Afrika üzərində nəzarəti genişləndirmək məqsədilə daha da gücləndi və İkinci Dünya müharibəsinədək davam etdi.

Afrika qitəsinin müstəmləkələşdirilməsinin tarixi şərtləri

XV əsrin ortalarından etibarən Avropa dövlətlərinin tarixi ədəbiyyatda “Coğrafi kəşflər” adı altında bilinən müstəmləkə işğalları XVII əsrin ortalarına doğru dünya müstəmləkəçilik sisteminin təməlini qoydu, eyni zamanda bir neçə əsr boyu bu işğalları altında qalan qitələrin və ölkələrin siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni inkişafını ləngitmiş oldu.

Afrika qitəsi hələ 1400-cü illərin başlanğıcından etibarən avropalıların diqqətini cəlb edirdi, Avropanın (Portuqaliyanın) ilk müstəmləkəsi də məhz Afrika qitəsində yaranmışdı (Çağlayan, 2024: 100). Qitə sahillərinin Atlantik okeanı suları ilə yuyulması, Hind okeanına gedən dəniz yollarının üzərində dayanması, Sina yarımadası, Qırmızı dəniz və Oman dənizi vasitəsilə Asiya ölkələrinə çıxış olması onun geostrateji əhəmiyyətini təmin edirdi.

XIX əsrin əvvəllərinə doğru Afrika qitəsinin coğrafi və strateji əhəmiyyəti, bir tərəfdən, Avropa dövlətləri arasında müstəmləkə rəqabətinin intensivləşməsi, digər tərəfdən isə, dünya iqtisadi bazarının təşəkkül etməsilə yeni bazarlara olan ehtiyacın təkrardan güclənməsi ilə gündəmə gəldi. Bəhs etdiyimiz dövrdə Afrika qitəsində müstəmləkələr aşağıdakı kimi bölünmüşdü: Qərbi Afrika (indiki Anqola) və Şərqi Afrika (indiki Mozambik) – Portuqaliyanın, Əlcəzair – Fransanın, Kap (Cape) isə – Böyük Britaniyanın əlində idi. Başqa sözlə desək, 1870-ci illərə doğru Avropa dövlətləri qitənin sadəcə 10 faizinə nəzarət etməkdə olub (Killingray, 1998: 100), qalan böyük bir hissəni ələ keçirmək üçün amansız mübarizəyə start vermiş oldular.

İngiltərədəki sənaye inqilabının doğurmuş olduğu bəzi önəmli proseslər, o cümlədən İngiltərənin iqtisadi coğrafiyasının dəyişməsi, ucuz işçi qüvvəsinə və xammal mənbələrinə olan tələbatının artması, dünyada onun sənaye-ticarət hegemonluğunun başlanması, heç şübhəsiz, yeni müstəmləkələrə ehtiyacı da doğurdu. XVIII əsrin sonlarından etibarən ingilis ticarət və sənaye kapitalının Afrika iqtisadına nüfuzu güclənməyə başladı.

Geostrateji əhəmiyyəti ilə yanaşı, Afrika qitəsi zəngin yer altı qaynaqları və insan ehtiyatları ilə Avropa dövlətlərinin müstəmləkə rəqabətini gücləndirirdi. Afrikanın İngiltərə, Fransa və Almaniya sənayesi və ticarəti üçün geniş coğrafi imkanları, eləcə də fil sümüyü, kauçuk, palma yağı, almaz kimi ehtiyatlara sahib olması XIX əsrin ikinci yarısından etibarən qitəni dünya iqtisadi sisteminə daxil etmişdi (Shillington, 2005: 301).

Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində bu mübarizəyə İtaliya, Belçika, İspaniya və Portuqaliya da qatılmışdı. 1869-cu ildə Süveyş kanalının rəsmi açılışından sonra isə böyük dövlətlərin Afrika qitəsi ilə bağlı müstəmləkəşi planları və fəaliyyətləri imperialist istiqamət almağa başladı.

Afrika qitəsini ələ keçirməyin bir başqa məqsədi – iri dövlətlərin mübarizəsində onun hərbi baza rolu ilə bağlı idi. Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, sahilləri Atlantik okeanı suları ilə yuyulan bu qitənin limanları birinci dərəcəli əhəmiyyət daşıyırdı. Bu səbəblə, qitənin sahilboyu torpaqlarının işğalı imperialist güclər üçün birinci dərəcəli əhəmiyyət daşıyan məsələlərdən idi.

Nəhayət, bir amili də diqqətdən kənarda qoymaq olmaz ki, 1871-ci ildə dövlət vəhdətinə nail olan və imperiya şəklini alan kayzer Almaniyası bu mübarizənin katalizatoru rolunda çıxış edirdi və Afrika qitəsinin bölünməsi məsələsi Almaniyanın imperialist iddiaları ilə daha da güclənmiş oldu. 1884-85-ci illərdə keçirilən “Konqo konfransı” (*başqa adı ilə - Berlin konfransı*) da məhz Afrikanın bölüşdürülməsi ilə bağlı çağırılmışdı.

Konqo (Berlin) konfransında hər bir imperialist gücün öz hədəfi var idi və dövlətlər arasında böyük ixtilaflara yol açmışdı: Portuqaliya konfrans iştirakçılarına təqdim etdiyi “Mapa cor-de-rosa” (*Çəhrayı xəritə*) planına görə, özünün Anqola və Mozambik müstəmləkələrini birləşdirməyə çalışırdı (Coelho, 2006: 2). Böyük Britaniya üçün isə, bu planın həyata keçirilməsi ekvatorla cənuba olan ərazi iddialarından əl çəkməsi demək idi. Fransa və Almaniya Saharada nüfuz dairələri uğrunda mübarizə aparırdılar. Konfransın ana mövzusu isə XIX əsrin ortalarına qədər müstəqilliyini qoruyub saxlaya bilmiş Konqonun 1877-ci ildə Belçika tərəfindən ələ keçirilməsi və ardından da kral II Leopoldun bu ölkə üzərindəki suverenliyinin yanınması məsələsi olmuşdu. 1885-1908-ci illər ərzində mövcud olmuş Konqo dövləti formal olaraq müstəqil, faktiki olaraq müstəmləkəyə çevrilmişdi (Pakenham, 1991: 253-255).

Türkiyə tarixçisi A. İnaltekinin də qeyd etdiyi kimi, Avropa dövlətləri “Yüz üç gün davam edən konfrans əsnasında həyata keçirilən bazarlıqlar nəticəsində Afrikanın bölüşdürülməsi məsələsində razılığa gəldilər və qitənin yeni müstəmləkə sərhədlərini çəkmiş oldular. Almaniyanın, Cənub-Qərbi (*Deutsch-Südwestafrika*) və Şərqi Afrikada (*Deutsch-Ostafrika*) işgal etdiyi torpaqlar: Burundi, Ruanda, Tanzaniya, Namibiya, Kamerun, Gabon, Kongo Respublikası, Orta Afrika Respublikası, Çad, Nigeriya, Togo və Gana olaraq müəyyən edildi ” (İnaltekin, 2023: 457).

Afrika iqtəsi uğrunda mübarizənin dönüş nöqtəsi sayılan Konqo (Berlin) konfransı Avropanın böyük güclərinin qitədəki müstəmləkə iddialarını ortaya çıxarmaqla yanaşı, nüfuz dairələrinə bölünmə prinsiplərini də təsdiqləmiş oldu. Qitə uğrunda mübarizə görünməmiş vüsət aldı.

Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində Afrikanın bölüşdürülməsi

Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində Avropa qitəsinin siyasi, hərbi və iqtisadi həyatındakı kardinal dəyişikliklər müstəmləkələrin də tarixi inkişafına təsir göstərən böyük amillərə çevrildi. Belə ki, metropoliyalarda baş verən istənilən sosial, iqtisadi və ya hərbi-siyasi yönlü hadisə mütləq müstəmləkələrdə əks-səda tapırdı. Konqo (Berlin) konfransına qədər “səssiz” bir şəkildə gedən müstəmləkə rəqabəti konfransdan sonrakı mərhələdə imperialist güclərin mübarizəsi ciddi qarşıdurmalar və ittifaqlar şəklini almağa başladı. Avropa açıq-aşkar bir şəkildə özünü müstəmləkələrin “xılaskarı”, “yüksək missiyanın hərəkətverici gücü” (*mission civilisatrice*) olaraq görməyə başlamışdı.

XX əsrin əvvəllərinə doğru Afrika qitəsinin müstəmləkələşdirilməsi prosesi əvvəlki yüzilliklə müqayisədə böyük bir dəyişiklik nümayiş etdirdi. Belə ki, Afrikanın bölüşdürülməsi (*Scramble for Africa*) başa çatdı və 1914-cü ilə doğru qitənin böyük bir hissəsi Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya, İtaliya, Belçika, Portuqaliya və İspaniyanın nəzarəti altına keçmiş oldu. Ən böyük müllər Böyük Britaniyanın və Fransanın olub (qitənin müvafiq olaraq 33,23 % və 15%-i), başlıca müstəmləkələr aşağıdakı kimi idi:

Britaniya Qərbi Afrikası (*British West Africa*) – buraya Qambiya, Syerra-Leone, Nigeriya, Toqonun bir hissəsi, Kamerunun bir hissəsi, Qana daxil idi (Heawood, 1911: 350).

Britaniya Şərqi Afrikası (*British East Africa*) – buraya Keniya, Uqanda, Tanzaniya, Zanzibar daxil idi ((Heawood, 1911: 351-352).

Britaniya Cənubi Afrikası (*British South Africa*) – buraya Transvaal, Keyp, Natal daxil idi (Heawood, 1911: 351).

Bunlardan əlavə, Misir, Mavritaniya, Sudan, Somali, Botsvana, Rodeziya, Malavi, Lesoto, Svazilend, Müqəddəs Yelena adası da Böyük Britaniya imperiyasının nəzarəti altında idi ((Heawood, 1911: 352).

Fransa Qərbi Afrikası (*Afrique Occidentale Française*) – buraya Afrikanın şimal-qərbindəki torpaqlar, yəni Fil Sümüyü Sahili, Qvineya, Benin, Mavritaniya, Niger, Seneqal, Sudan daxil idi (Smith, 2023: 80).

Fransa Ekvatorial Afrikası (*Afrique Équatoriale Française*) – buraya Qabon, Orta Konqo, Mərkəzi Afrika Respublikası, Çad daxil idi (Shillington, 2005a: 260-261).

Belçikanın müstəmləkələri – buraya yuxarıda bəhs etdiyimiz Konqo dövləti və Ruanda-Urundi daxil idi (Heawood, 1911: 352).

Almaniya Şərqi Afrikası (*Deutsch-Ostafrika*) – buraya Ruanda, Burundi və Tanzaniyanın bir hissəsi, Mozambikin şimalı daxil idi (Heawood, 1911: 355).

Almaniya Cənub-Qərbi Afrikası (*Deutsch-Südwestafrika*) – buraya Namibiya daxil idi (Heawood, 1911: 352).

İtaliyanın müstəmləkələrinə Eritreya, Somalının bir hissəsi və Liviya, Portuqaliyanın müstəmləkələrinə – Anqolanın, Konqonun və Mozambikin bir hissəsi, Qvineya, Kabo-Verde, San-Tome və Prinsipi adaları, İspaniyanın müstəmləkələrinə isə – Mərakeş, Qvineyanın bir hissəsi, İspaniya Qərbi Afrikası (*Africa Occidental Espanola*) daxil idi (Heawood, 1911: 351; Martin-Marquez, 2008: 378).

Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində və illərində sadəcə Liberiya, Efiopiya və Qərbi Afrikanın bir hissəsi müstəqilliklərini qoruyub saxlaya bilmişdirlər.

Bəhs etdiyimiz dövrdə Afrika qitəsində Avropa dövlətlərinin siyasətinin bir başqa istiqaməti də köləliyin ləğvi idi. Metropoliya hökumətlərinin bu istiqamətdə fəaliyyətlərinin başlıca səbəbi iqtisadi motivlərlə bağlı olub, yeni iqtisadi şərtlərdə kölə əməyinin rentabelli olmaması və bu səbəbdən, kapitalist yöndə istismar üçün yeni şərtlərin qurulmasına ehtiyacın yaranması idi (Stillwell, 2014: 47). Qeyd edək ki, bu proses uzun sürmüş olub, XX əsrin sonlarına qədər davam etmişdir (məsələn, Nigeriyada köləlik 2003-cü ilədək, Mavritaniyada isə 2007-ci ilədək mövcud olmuşdur) (Rodriguez, 2011).

Birinci dünya müharibəsinin Afrika qitəsi üçün nəticələri

Birinci dünya müharibəsi Afrika qitəsindən də yan keçmədi və hərbi əməliyyatların bir qisminin bu qitədə baş verməsi səbəbilə tarix ədəbiyyatında hətta “Birinci dünya müharibəsinin Afrika cəbhəsi” (*The African theatre of the First World War*) ifadəsi də mövcuddur. Əməliyyatlar əsasən Antanta dövlətlərinin Almaniya müstəmləkələri uğrunda mübarizəsi ətrafında cəmlənmiş olub, Tanzaniya, Burundi, Ruanda, Namibiya, eləcə də Misir və Sudan uğrunda getmişdir. Bu əməliyyatlarda, eyni zamanda Belçika və Portuqaliya da fəal iştirak etmişlər.

Birinci dünya müharibəsinin Afrika cəbhəsinin başlıca kampaniyaları aşağıdakılar olmuşdur: Senussi kampaniyası, Darfur kampaniyası, Qərbi Afrika kampaniyası, Cənub-Qərbi Afrika kampaniyası, Toqo kampaniyası, Kamerun kampaniyası. Bu kampaniyalarda Antantanın zəfər qazanmasının ən böyük səbəblərindən biri – Britaniya donanmasının dənizlərdəki ağalığı və Almaniyanın öz müstəmləkələrindən coğrafi olaraq çox uzaq qalması idi. Özlərini Afrika xalqlarının “xilaskarı” olaraq görən Antanta ölkələrinin qitədəki hərbi və siyasi kampaniyaları onların müstəmləkə iddialarını bir daha isbatlamış oldu (Strachan, 2001: 643).

Avropa ölkələrinin dünya ağalığı uğrunda başladığı Birinci dünya müharibəsinin Afrika qitəsi üçün nəticələri istər hərbi-siyasi, istərsə də sosial və iqtisadi baxımdan ağır olmuşdur. Ələlxüsus Almaniyanın Anqola və Kamerundakı hərbi kampaniyaları, Fransa və Böyük Britaniyanın Afrikadakı alman müstəmləkələri (o cümlədən Tanzaniya, Burundi, Ruanda, Namibiya) uğrunda verdikləri mücadilə bu ölkələri hər anlamda gücdən düşürdü. Sadəcə 1917-ci ilə aid məlumatlarda insan itkisinin 95 mini keçdiyi göstərilir (Paice, 2009: 392-393). Birinci dünya müharibəsinin sonuna doğru Britaniyanın müstəmləkə ağalığı altında olan Şərqi Afrikada 160-200 min arası, Cənubi Afrikada 250-300 min arası insanı aclıqdan, Saharadan cənuba olan bölgələrdə isə 1,5-2 milyon arası insanın epidemiyadan öldüyü qeyd edilir (Paice, 2009: 393-398).

Birinci dünya müharibəsi Almaniyanın müstəmləkəçi imperiyasına son qoysa da, qalib tərəf olan Antanta ölkələrinin Afrika qitəsindəki mübarizəsini sonlandırmadı. Versal sülhünə görə, Almaniyanın

müstəmləkələri Fransa, Böyük Britaniya, Belçika, Portuqaliya və Cənubi Afrika arasında bölüşdürüldü (Strachan, 2001: 643).

XX əsrin əvvəllərinə doğru dünyanın bölüşdürülməsinin əsasən başa çatması müstəmləkəçilik sisteminin qəti olaraq imperialist mərhələyə qədəm qoymasının da başlanğıcı idi. Müstəmləkə sisteminə hər hansı bir idarəçilik forması olmayan müstəmləkələrlə yanaşı, ənənəvi idarəçilik sistemini saxlamağa müyəssər olmuş yarımmüstəmləkələr də daxil idi. Qeyd edək ki, bu yarımmüstəmləkələr formal olaraq suveren olsalar da, faktiki olaraq metropoloyalarla bağladlıqları qeyri-bərabər müqavilələr, borclar və hərbi ittifaqlar səbəbindən tam asılı vəziyyətə düşmüşdülər. Sosial-iqtisadi inkişaf strukturlarına görə yarımmüstəmləkələr müstəmləkələrdən çox az fərqlənirdilər.

XX əsrin birinci qərinasında Afrika ölkələrində baş verən siyasi proseslər də çox mürəkkəb olaraq qalırdı. Bu bir tərəfdən, həmin ölkələrin siyasi inkişaf xüsusiyyətlərindən, digər tərəfdən isə, müstəmləkə rejimlərinin gətirmiş olduğu vəziyyətdən irəli gəlirdi. Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində müstəmləkələr uğrunda böyük dövlətlərin mübarizəsinin güclənməsi isə bu siyasi vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirmişdi.

NƏTİCƏ

Birinci dünya müharibəsinin nəticələri sonrakı tarixi hadisə və proseslərə öz təsirini göstərdi. Qalib dövlətlər ədalətli sülhün bərqərar olması deyil, öz siyasi, iqtisadi mənafeələrinin həyata keçirilməsi üçün fəaliyyət göstərirdilər ki, bu da öz növbəsində onların arasındakı ziddiyyətləri daha da artıraraq İkinci Dünya müharibəsinin başlanmasına səbəb oldu.

Qeyd edək ki, iki dünya müharibəsi arasındakı illər (*interbellum*) dünyanın siyasi, iqtisadi və mədəni inkişafında yeni xüsusiyyətlərin meydana gəlməsi, o cümlədən Afrika ölkələrində milli-azadlıq hərəkatlarının yeni mərhələsi ilə səciyyəvidir. Məhz bu mərhələdə Şərq ölkələrinin bir qisminə milli-azadlıq hərəkatı və inqilablar baş verdi. Bir neçə imperiya, o cümlədən müsəlman Şərqinin ən böyük dövləti olan Osmanlı dövləti dağıldı və dünyanın siyasi xəritəsində yeni dövlətlər formalaşdı. Bu dövr, həmçinin yeni ideologiyalar – bolşevizm, faşizm və nasizmin yayılması ilə fərqlənir.

Afrika ölkələri də Birinci dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə dünyada gedən mürəkkəb siyasi proseslərin içərisinə qatıldı. Bir tərəfdən, həmin ölkələrin müstəmləkəçiliyə qarşı mübarizəsi iri dövlətlər arasındakı ziddiyyətləri daha artırdı və hətta İkinci Dünya müharibəsini doğrudan səbəblərdən oldu. İkinci bir tərəfdən, müstəmləkəşi imperiyaların siyasəti Afrika ölkələrinin sonrakı inkişafına təsir edən ən böyük amillərdən oldu.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Coelho, T. P. (2006). "Lord Salisbury's 1890 Ultimatum to Portugal and Anglo-Portuguese Relations", http://www.mod-langs.ox.ac.uk/files/windsor/6_pintocoelho.pdf
2. Çağlayan, Y. (2024). "Erken Sömürgeciliğin Arka Planı: Papa Fermanları", *ORAFAM Journal*, Temmuz 2024, Cilt 2, Sayı 2, s.94-118.
3. Heawood, E. (1911). "Africa", *Encyclopaedia Britannica*, Vol. 1, pp.320-358.
4. İnaltekin, A. (2023). "Afrika'da Bati Sömürgeciliği, Köle Ticareti ve Soykırım", *SDE Akademi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, Eylül 2023, s.464-494.
5. Killingray, D. (1998). "The War in Africa", *The Oxford Illustrated History of the First World War*. Oxford: Oxford University Press.
6. Martin-Marquez, S. (2008). *Disorientations: Spanish Colonialism in Africa and the Performance of Identity*. Yale University Press.
7. Paice, E. (2009). *Tip and Run: The Untold Tragedy of the Great War in Africa*. London: Weidenfeld & Nicolson.
8. Pakinham, Th. (1991). *The Scramble for Africa. 1876-1912*. New York: Random House.
9. Rodriguez J. P. (2011). *Slavery in the Modern World: A History of Political, Social, and Economic Oppression*. ABC-Clio.
10. Shillington, K. (2005). *History of Africa*. New York: Macmillan Publishers Limited.

11. Shillington, K. ed. (2005a). “Colonial Federations: French Equatorial Africa”, *Encyclopedia of African History*, pp. 260-261.
12. Smith, L. V. (2023). *French Colonialism: From the Ancient Regime to the Present*. Cambridge University Press.
13. Stillwell, S. (2014). *Slavery and Slaving in African History*. Cambridge University Press.
14. Strachan, H. (2001). *The First World War: To Arms*. Vol. I. New York: Oxford University Press.

(3)

**Prof. Dr. C. Gazi UÇKUN⁴, Öğr. Gör. Orkun KONAK⁵,
ÖZEL GÜVENLİK GÖREVLİLERİNİN SİLAH KULLANMA YETKİSİ
THE AUTHORITY OF PRIVATE SECURITY OFFICERS TO USE FIREARMS**

ÖZ

Türkiye'de özel güvenlik görevlilerinin silah taşıma ve kullanma yetkisi, 5188 sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun ve ilgili yönetmeliklerle düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler, özel güvenlik görevlilerinin görev alanlarında ve görev süreleri içinde silah taşıyabilmelerini ve kullanabilmelerini belirli kurallar çerçevesinde mümkün kılar. Silah kullanımı, meşru müdafaa kapsamında ve orantılılık ilkesi gözetilerek yapılmalıdır. Ayrıca, özel güvenlik görevlilerinin silah taşıma ve kullanma yetkisi, ilgili kamu otoriteleri tarafından düzenli olarak denetlenir. Özel güvenlik görevlileri, silah taşıma ve kullanma eğitimini tamamlamak ve sertifika almak zorundadır. Bu eğitimler, silah kullanma teknikleri, yasal sorumluluklar ve acil durumlarda nasıl hareket edileceği gibi konuları kapsar. Silah kullanımı sırasında meydana gelebilecek her türlü olayda, özel güvenlik görevlileri yasal sorumluluk taşırlar. Bu düzenlemeler, özel güvenlik görevlilerinin görevlerini etkin ve güvenli bir şekilde yerine getirmelerini sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Özel Güvenlik, Silah Kullanma, Yasa.

ABSTRACT

In Turkey, the authority of private security officers to carry and use firearms is regulated by Law No. 5188 on Private Security Services and related regulations. These regulations allow private security officers to carry and use firearms within certain rules during their duty areas and duty periods. The use of firearms must be conducted within the scope of self-defense and in accordance with the principle of proportionality. Additionally, the authority of private security officers to carry and use firearms is regularly audited by relevant public authorities. Private security officers are required to complete firearm carrying and usage training and obtain certification. This training covers topics such as firearm usage techniques, legal responsibilities, and how to act in emergency situations. Private security officers bear legal responsibility for any incidents that may occur during the use of firearms. These regulations ensure that private security officers perform their duties effectively and safely.

Keywords: Private Security, Use Firearms, Law.

⁴ Kocaeli Üniversitesi, Hereke Ö.İ. Uzunyol MYO, guckun@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0169-5401>

⁵ Kocaeli Üniversitesi, Hereke Ö.İ. Uzunyol MYO, orkun.konak@kocaeli.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3277-5797>

GİRİŞ

Toplumsal yaşamın bir düzen içerisinde devamını sağlayan ana unsur genel kabul gören kurallara uymaktır. Görgü, örf adet, ahlak gibi toplumsal kurallara uymamanın yaptırımı toplum tarafından kınanmak, ayıplanmak dışlanmak gibi manevi yaptırımlardır. Hukuk kurallarına uymamanın ise maddi yaptırımı olması devlet erkinin zorunluluğudur. Devlet bu gücü yasalardan alır ki bu da otoriter veya polis devleti olmamanın temel şartıdır. Bu şart devletin, vatandaşının veya kendi güvenliği savunurken başvurmak zorunda olduğu haklı ve meşru kuvvet kullanımı da gerektirmektedir. Kamu kolluk gücü tarafından kullanılan bu yetkiler devlet yapılarının ve ekonomik koşulların değişmesiyle devlet dışı yasal güvenlik birimleri tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Ülkemizde 1980’li yıllarla birlikte değişmeye başlayan ve daha liberal ekonomik faaliyetleri içeren süreç yeni birtakım ihtiyaçları da ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte fiilen ortaya çıkan özel güvenlik ve koruma mesleği kendine ait yasaya ancak 2004 yılında kavuşmuştur. Bu yasa çerçevesinde şekillenen özel güvenlik mesleği ve bu mesleği icra eden özel güvenlik görevlileri, kamu düzenini koruma ve güvenliği sağlama görevlerini yerine getirirken çeşitli yetkilerle donatılmışlardır. Bu yetkiler arasında müdahale ve müdahale ile orantılı olarak güç kullanma ve bunun son raddesi olan silah taşıma ve kullanma yetkisi de bulunmaktadır. Bu makalede, özel güvenlik görevlilerinin silah kullanma yetkisi, bu yetkinin yasal dayanakları ve uygulama alanları ele alınacaktır.

Silah Taşıma ve Kullanma Yetkisinin Yasal Dayanakları

Türkiye’de özel güvenlik görevlilerinin silah taşıma ve kullanma yetkisi, 5188 sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun ve ilgili yönetmeliklerle düzenlenmiştir. Bu kanun ve yönetmelikler, özel güvenlik görevlilerinin nerelerde, hangi şartlar altında silah taşıyabileceğini ve kullanabileceğini belirlemektedir. Kullanılacak olan silahların sayısı ve niteliğine komisyon karar verirken, ruhsatlandırılması yapılacak olan silahlar 6136 sayılı Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile diğer aletler hakkındaki kanuna göre belirlenir. Yine yönetmelik gereği uzun namlulu silahlarla görev yapılacaksa bunun yetki mercii komisyon ve valiliktir. (Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun, 2004)

5188 Sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun

5188 sayılı kanunun 7.maddesinde özel güvenlik görevlilerinin yetkileri, 8. Maddesinde silah bulundurma ve taşıma yetkisi, 9. Maddesinde ise görev alanı tanımlanmaktadır. Madde 7 / K bendi Türk Medeni Kanunu’nun 981 inci maddesine, Borçlar Kanunu’nun 52 nci maddesine, Türk Ceza Kanununun 24 ve 25 inci maddelerine göre zor kullanma şartlarının geçerli olduğu ifade edilmiştir. Yine devamında 8. madde, özel güvenlik görevlilerinin hangi miktarda ve özellikte silah kullanacağına özel güvenlik komisyonunun karar vereceği ifade edilmiştir. Bununla birlikte özel güvenlik görevlileri bazı spesifik alanlarda silahla görev yapamazlar. Talih oyunları işletmeleri, içkili yerler, sağlık tesisleri ile eğitim ve öğretim kurumlarında silahlı özel güvenlik görevlisi çalıştırılmasına izin verilmez. Yine cenaze ve benzeri özel toplantılarda, sahne gösterileri, spor müsabakalarında da özel güvenlik görevlileri silahlı olarak görev yapamazlar. Şans oyunları için milli piyango ve bağlı yerler ile spor müsabakaları açısından at yarışlarının yapıldığı hipodromlar sıcak para akışının olmasından dolayı istisna tutulmuş ve bu alanda silahlı özel güvenlik izni verilmektedir. Madde 9 da bu yetkilerin sınırlarını çizmektedir. Çünkü özel güvenlik görevlileri, görev alanlarında ve görev süreleri içinde silah taşıyabilirler. (Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanunun Uygulamasına İlişkin Yönetmelik, 2004) Özel güvenlik görevlilerinin silahlarının görev alanından çıkarmaları da yasaklanmıştır. Stratejik önemi olan tesis, baraj vb. alanlarda, değerli eşya ve para naklinde özel güvenlik görevlileri otomatik, yarı otomatik ve uzun namlulu silah kullanılmaktadır.

Özel güvenlik görevlileri, görevleri sırasında kendilerine veya başkalarına yönelik ciddi bir tehdit veya saldırı durumunda, meşru müdafaa kapsamında silah kullanabilirler. Silah kullanma konusundaki en önemli kıstas orantılılık ilkesidir. Kuvvet kullanımında güç aşımı olmamalıdır. Silah kullanımının zorunluluk olduğu olaylarda meydana gelebilecek her türlü sonuçta özel güvenlik görevlileri yasal sorumluluk çerçevesinde sorumludurlar.

Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Yönetmelik Silah Eğitimi

Yönetmeliğin 33. maddesi, özel güvenlik görevlilerinin silah taşıma ve kullanma eğitimini düzenler. Silah taşıma ve kullanma yetkisi olan özel güvenlik görevlileri, özel güvenlik eğitimine ek olarak silahla görev yapmak için teorik bilgi ve atış eğitimini tamamlayıp, sınavlarda başarılı olmak zorundadır. Eğitimlerin içeriği silah kullanma teknikleri, yasal sorumluluklar ve acil durumlarda nasıl hareket edileceği gibi konuları kapsamaktadır. Atış eğitimlerinde başarılı sayılabilmesi için 25 atışın 15'inde başarılı olmalıdır. Ayrıca silahlı güvenlik görevlilerine her yıl çalıştıkları yerler tarafından hizmet içi eğitim atışı yaptırılır. (Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanunun Uygulamasına İlişkin Yönetmelik, 2004)

Bu madde, özel güvenlik görevlilerinin silah taşıma ve kullanma yetkilerinin denetimini düzenler. İlgili kamu otoriteleri, özel güvenlik görevlilerinin silah taşıma ve kullanma yetkilerini düzenli olarak denetler. (Özel Güvenlik Denetleme Başkanlığı, 2024) Bu denetimler, silahların doğru bir şekilde muhafaza edilip edilmediği, eğitimlerin düzenli olarak alınıp alınmadığı ve yasal sorumlulukların yerine getirilip getirilmediği gibi konuları kapsar.

Bu yasal dayanaklar, özel güvenlik görevlilerinin silah taşıma ve kullanma yetkilerini belirli kurallar ve denetimler çerçevesinde düzenlemektedir. Bu sayede, özel güvenlik görevlilerinin görevlerini etkin ve güvenli bir şekilde yerine getirmeleri sağlanmaktadır.

Meşru Müdafaa ve Silah Kullanımı

Özel güvenlik görevlileri, kendilerine veya başkalarına yönelik ciddi bir tehdit veya saldırı durumunda, meşru müdafaa kapsamında silah kullanabilirler. Bu durumlar, hayatı tehdit eden saldırılar veya ağır yaralanma riski taşıyan durumlar olabilir. Silah kullanımı sırasında meydana gelebilecek her türlü olayda, özel güvenlik görevlileri yasal sorumluluk taşırlar. Bu nedenle, silah kullanımı konusunda son derece dikkatli ve sorumlu davranmaları gerekmektedir.

Türk Ceza Kanunu (TCK)

Meşru müdafaa, bir kimsenin kendisine veya başkasına yönelik haksız bir saldırıyı defetmek amacıyla yaptığı savunma olarak tanımlanır. 25. maddeye göre, meşru müdafaa kapsamında yapılan eylemler hukuka aykırı sayılmaz. Özel güvenlik görevlileri de bu madde kapsamında, kendilerine, korumakla sorumlu oldukları kişi veya yerlere, başkalarına yönelik ciddi tehdit veya saldırı durumlarında orantılılık ilkesi gereği silah kullanabilirler. (TCK, 2004)

Meşru müdafaa sınırlarının aşılması durumunda, bu aşmanın kazara, istemeden, mazur görülebileceği koşulların oluşması hallerinde ceza verilmeye bilir. Ancak, sınırın kasten aşılması durumunda, özel güvenlik görevlisi yasal sorumluluklar çerçevesinde cezalandırılabilir. Özel güvenlik görevlileri, meşru müdafaa sınırlarını aşmamaya özen göstermelidirler.

Bu yasal dayanaklar, özel güvenlik görevlilerinin meşru müdafaa ve silah kullanımı konusundaki yetkilerini ve sorumluluklarını belirlemektedir. Bu sayede, özel güvenlik görevlilerinin görevlerini etkin ve güvenli bir şekilde yerine getirmeleri sağlanmaktadır.

Denetim ve Kontrol

Özel güvenlik görevlilerinin silah taşıma ve kullanma yetkileri, Özel Güvenlik Denetleme başkanlığı tarafından düzenli olarak denetlenir. Bu denetimler, silahların doğru bir şekilde muhafaza edilip edilmediği, eğitimlerin düzenli olarak alınıp alınmadığı ve yasal sorumlulukların yerine getirilip getirilmediği gibi konuları kapsar. (Özel Güvenlik Denetleme Başkanlığı, 2024)

Özel güvenlik görevlilerinin silah taşıma ve kullanma yetkileri, belirli denetim süreçlerine tabidir. Bu denetimler, ilgili kamu otoriteleri tarafından düzenli olarak gerçekleştirilir. İşte bu denetimlerin nasıl yapıldığına dair bazı önemli noktalar:

1. **Ruhsat Denetimi:** Silahlı özel güvenlik görevlilerinin sahip oldukları silah ruhsatları, düzenli olarak emniyet müdürlükleri veya jandarma ekipleri tarafından denetlenir. Bu denetimlerde, güvenlik görevlisinin ruhsatının geçerliliği, silahın kaydı ve kullanımına ilişkin belgeler incelenir.

2. **Silahın Muhafazası:** Silahların doğru bir şekilde muhafaza edilip edilmediği, düzenli olarak kontrol edilir. Bu kontroller, silahların güvenli bir şekilde saklanıp saklanmadığını ve yetkisiz kişilerin erişimine kapalı olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılır.

3. **Eğitim ve Sertifikasyon:** Özel güvenlik görevlilerinin silah taşıma ve kullanma yetkisi alabilmeleri için 120 saatlik bir eğitim programını tamamlamaları ve sertifika almaları gerekmektedir. Bu eğitimlerin her beş yılda bir düzenli olarak tekrarı ve silah atış sınavlarından başarılı olmaları şarttır. Ayrıca sağlık koşulları açısından da herhangi bir engeli bulunmamak zorundadır. Yenilemesi yapılmayan sertifikaların geçerliliği de denetim kapsamına girer ve yenilenmeyen kimliklerle güvenlik görevlisinin çalışması yasaklanmıştır.

4. **Görev Alanı Denetimi:** Özel güvenlik görevlilerinin görev yaptıkları alanlarda silah taşıma ve kullanma yetkileri, ilgili Özel Güvenlik Denetleme başkanlığı müfettişleri, il emniyet müdürlüğü ve jandarma komutanlığı personeli tarafından yapılmaktadır. (Özel Güvenlik Denetleme Başkanlığı (2023, s. 23) Bu denetimler, görev alanlarında silah taşıma ve kullanma yetkilerinin doğru bir şekilde uygulanıp uygulanmadığını kontrol etmek amacıyla yapılır.

Bu denetimler, özel güvenlik görevlilerinin kayıtlı ve kanuna uygun teçhizatlarla görev yapır yapmadıklarını tespit etmek, silah taşıma ve kullanma yetkilerini güvenli ve yasal çerçevede kullanmalarını sağlamak amacıyla düzenli aralıklarla gerçekleştirilir.

SONUÇ

Özel güvenlik görevlilerinin silah kullanma yetkisi, kamu güvenliğini sağlama görevlerini etkin bir şekilde yerine getirebilmeleri için önemli bir yetkidir. Ancak bu yetki, belirli kurallar ve denetimler çerçevesinde verilmiştir. Özel güvenlik görevlilerinin bu yetkiyi doğru ve sorumlu bir şekilde kullanmaları hem kendi güvenlikleri hem de toplum güvenliği açısından büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, özel güvenlik görevlilerinin silah taşıma ve kullanma yetkisi, kamu güvenliğini sağlama görevlerini etkin bir şekilde yerine getirebilmeleri için önemli bir yetkidir. Tusaş saldırısı sırasında güvenlik görevlisinin silah kullanması olası bir facianın önüne geçmiştir. Bu ve benzeri stratejik olarak önem arz eden noktalarda silahlı özel güvenlik görevlileri zafiyet yaratmaz aksine önleyici etkisi olur. Ve hatta bu alanlarda otomatik ve uzun namlular silahlarla görev yapmalarında yasal olarak da bir engel yoktur. Gerekli eğitimler ve denetlemelerle özel güvenlik görevlileri çok daha etkin kullanılabilir. Ancak bu yetki, belirli kurallar ve denetimler çerçevesinde verilmiştir. Özel güvenlik görevlilerinin bu yetkiyi doğru ve sorumlu bir şekilde kullanmaları hem kendi güvenlikleri hem de toplum güvenliği açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, özel güvenlik görevlilerinin silah taşıma ve kullanma yetkilerini düzenleyen yasal dayanaklar ve denetim mekanizmaları, kamu güvenliğinin sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır.

KAYNAKÇA

1. Özel Güvenlik Denetleme Başkanlığı (2024), <https://www.egm.gov.tr/ozelguvenlik/ogg-yetki-ve-gorevleri>
2. Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun (2004), Resmi Gazete, 26/6/2004, Sayı:25504, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5188.pdf>
3. Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanunun Uygulamasına İlişkin Yönetmelik (2004), Resmi Gazete, 10/7/2004, Sayı: 25606, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=7190&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
4. Özel Güvenlik Denetleme Başkanlığı (2023), Özel Güvenlik Faaliyet Raporu <https://www.egm.gov.tr/kurumlar/egm.gov.tr/IcSite/ozelguvenlik/Faaliyet-Raporlari/2023/2023-Yili-Faaliyet-Raporu.pdf>
5. Türk Ceza Kanunu (2004)), Resmi Gazete, 12/10/2004, Sayı: 25611, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5237.pdf>

(4)

Prof. Dr. C. Gazi UÇKUN⁶, Öğr. Gör. Orkun KONAK⁷, Öğr. Gör. Aykut TOSUN⁸
PKK TERÖR ÖRGÜTÜNÜN 2015 YILI SONRASI SALDIRILARININ ANALİZİ
ANALYSIS OF ATTACKS OF PKK TERRORIST ORGANIZATION AFTER 2015

ÖZ

PKK, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı gerçekleştirdiği terör eylemleriyle tanınan bir örgüttür. 1978 yılında Abdullah Öcalan liderliğinde kurulan PKK, başlangıçta sol bir örgüt olarak tanımlanmış, ancak zamanla etnik milliyetçi temelli ayrılıkçı bir yapıya bürünmüştür. Örgüt, 1984 yılından itibaren kırsal alanlarda silahlı eylemler gerçekleştirerek sivil vatandaşlara ve güvenlik güçlerine saldırılar düzenlemiştir. Bu çalışma, PKK'nın 2015 sonrası dönemde gerçekleştirdiği terör eylemlerinin analizini yapmaktadır. Araştırmada açık kaynak arşiv taraması yapılarak veriler analiz edilmiştir. Araştırma, PKK ve ilişkili yapıların Türkiye içindeki terör saldırılarını ele alırken, sınır ötesi saldırılar ve güvenlik güçlerinin operasyonlarını kapsam dışında bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Terör, PKK, Terör Saldırısı.

ABSTRACT

The PKK is an organization known for its terrorist activities against the Republic of Turkey. Founded in 1978 under the leadership of Abdullah Öcalan, the PKK was initially identified as a leftist organization but gradually evolved into an ethnically nationalist separatist group. Since 1984, the organization has carried out armed actions in rural areas, targeting civilians and security forces. This study analyzes the terrorist activities of the PKK in the post-2015 period. The research involves the analysis of data obtained through open-source archival searches. The study focuses on the PKK and its affiliated structures' terrorist attacks within Turkey, excluding cross-border attacks and operations conducted by security forces.

Keywords: Terror, PKK, Terrorist attack.

⁶ Kocaeli Üniversitesi, Hereke Ö.İ. Uzunyol MYO, guckun@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0169-5401>

⁷ Kocaeli Üniversitesi, Hereke Ö.İ. Uzunyol MYO, orkun.konak@kocaeli.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3277-5797>

⁸ Kocaeli Üniversitesi, Hereke Ö.İ. Uzunyol MYO, aykut.tosun@kocaeli.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6839-8858>

GİRİŞ

Kendilerine farklı ideoloji, hedef, amaç belirleyen yapılar, bu emellerine ulaşmak için özgürlük, demokrasi, insan hakları gibi evrensel ilkeleri kendilerine maske yaparak çoğu zaman olabilecek en şiddet içeren ve sansasyon doğurabilecek eylemlerle toplumda korku, endişe veya güvensizlik hissi yaratmaya çalışırlar. Türkiye için farklı dönemlerde ve bazen de aynı zaman diliminde DHKP-C, Hizbullah, DAESH, ASALA, FETÖ gibi farklı ideolojik gerekçeleri olan terör yapılarıyla mücadele etmek hem devletin hem de toplumsal düzenin korunması açısından elzem olmuştur. Bu terör yapıları içerisinde yaklaşık 40 yılı aşkın bir sürede devletin mücadele ettiği PKK en uzun soluklu ve aynı zamanda en çok çaba sarfettiren örgüt olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti bu süreçte hem ekonomik olarak hem de insan kaybı açısından ciddi zararlar görmüştür. Kısa süreler halinde yaşanan eylemsizlik dönemleri de örgüt açısından yeniden hazırlanma ve kabuk değiştirme dönemi olarak kullanılmış, her süreç sonunda silahlı saldırılar tekrar başlamıştır.

Terör örgütleri açısından baktığımızda bir bölgede yaşanan siyasi ve yönetsel istikrarsızlık bu tür yapıların yaşam alanını oluşturmakta ve onlara hareket alanı sağlamaktadır. 1990lı yıllarda Körfez savaşının Irak da yarattığı istikrarsızlık PKK tarafında kullanılmış, yine ABD'nin Irak'a 2003 yılında müdahalesi ile başlayan 2.Körfez savaşı dağılma noktasına gelen örgüte can simidi olmuştur. Yine benzer bir şekilde Suriye'de yaşanan iç savaş bölgedeki istikrarsızlık PKK ya mühimmat ve insan gücü kazanması açısından yardımcı olmuştur. Bu süreçte örgüt 2013-2015 yılları arasında yine eylemsizliğe bürünmüş 2015 sonrası terör saldırılarına devam etmiştir.

1. Terör ve Terörizm

Gerek hukuki gerek sosyal gerekse akademik olarak herkes tarafından kabul edilen standart bir terör ve terörizm tanımı olmamakla birlikte varlığını açıkça gösteren gerçek bir olgudur. Bununla birlikte terörün eylemsel terörizmin ise düşünsel boyutta daha çok açıklama tanımlama kavramsal bir yapı olduğu konusunda tartışmalar süregelmektedir. 15. yüzyılın başları, terour, "(ceza olarak) korkutan bir şey, korku nesnesi, sindirme", Eski Fransızca'dan terreur, terour, terror(14.yy.) ve doğrudan Latince'den terrorem (yalın terror) "büyük korku, dehşet, alarm, panik; korku nesnesi, alarm nedeni; korkunç haber,"terrere" korku ile dolmak, korkutmak" anlamları ile tanımlanmıştır (etymonline.com). Genel hatlarına baktığımızda terör toplum üzerinde korku, panik, endişe yaratmak amacıyla zora ve şiddete başvurma eylemleri olarak görebiliriz. İnsanları yıldırma, sindirme yoluyla onlara belli düşünce ve davranışları benimsetmek için zor kullanma ya da tehdit etme yöntemidir (Yılmaz, 2011: 32.). Ergil ise, "Terörizm, bir siyaset yapma biçimidir; siyasetin en radikal biçimi. Silahla yapılan siyasetin en uç örneği savaştır. Terörizm de bir savaş türüdür. Ona alçak gerilimli savaş da denir. Bu tanımdan kasıt terörizme hedef olan kitlenin toptan bir savaşa ne hazırlıklı ne de niyetli olmadığını vurgulamaktır. Düşük hazırlık (savunmasızlık) ve düşük güdülenmeye bir de sürpriz saldırı ögesi eklenince terörizm çok güçlü hedefleri (devlet, toplum, büyük kuruluşlar) sarsabilir. Başka siyasal yöntemlerle elde edemeyeceği sonuçlar elde edebilir." ifade eder. (Ergil, 1992: 139). Bir eylemin "terörizm" olup olmadığına karar vermede Avrupa Konseyi raporlarında yer alan bazı önemli kriterlerden bahsedilmiştir. Bazı noktaları bütün uzmanlar tarafından kabul olmamakla beraber önemli bir olgu olarak bu kriterler değerlendirilmelidir.

a. Eylemin politik olarak baskı yaratması

Bir terör eyleminin normal olarak, eylemin anlık etkisinden daha "büyük" ve daha stratejik bir nihai hedefi vardır. Örneğin, sivillere yönelik bir bombalı saldırı, hükümete baskı yapmak için kamuoyunu değiştirmek anlamına gelir.

b. Eylem, şiddet veya şiddet tehdidi içermelidir.

Sadece şiddet tehdidi de yönlendirildiği kişiler arasında korkuya neden olduğundan dolayı bir terör eylemi olabilmektedir.

c. Bir terör eylemi, güçlü bir psikolojik etkiye sahip olacak şekilde tasarlanmıştır.

Terörist eylemlerin genellikle doğası gereği keyfi veya rastgele olduğu söylenece de, gruplar en fazla tepkiyi kıskırtmak ve mümkün olduğunda rejimin sembollerine saldırmak için hedefleri dikkatlice seçme eğilimindedir.

d. Terörizm, devletlerin değil, devlet altı grupların (sub-state groups) eylemidir.

Bu muhtemelen farklı gözlemciler ve uzmanlar arasında en çok tartışılan konudur. Ulus devletler bunu bir terör eyleminin özü olarak kullanma eğilimindedir, ancak terör eylemlerini devlet altı gruplarla sınırlarsak, o zaman bir devlet tarafından gerçekleştirilen şiddet eyleminin ne kadar korkunç olursa olsun terörizm olamayacağına karar vermiş oluruz.

e. Terörizm, kasıtlı olarak sivilleri hedef almayı içerir.

Bu kriter, askeri personele veya politikacılar veya polis gibi diğer devlet görevlilerine yönelik saldırıların terörist saldırı olarak sınıflandırılma olasılığını dışladığı için birçok uzman tarafından da tartışılmaktadır. (COE, 2024) Terör eylemlerini devlet dışı organizasyonlar yapar anlayışı özellikle İsrail devletinin Filistinli sivillere karşı yaptığı etnik katliamları açıklamada yetersiz kalır. Bu saldırılar açıkça bir devlet terörüdür. Yine bu araştırmamızda konu edinilen PKK saldırılarının özellikle güvenlik güçlerine karşı yapılması terör saldırılarının sadece sivilleri hedef alır ifadesi açısından da doğru değildir. Kavramsal ifadeler farklılaşsa da Terörizm, insanlık tarihi boyunca var olmuş ve devlet/sınır gözetmeksizin, kimi zaman artarak kimi zaman azalarak ama hiçbir zaman tamamen yok olmadan dünyanın her köşesinde yaşamı olumsuz etkileyen bir olgu olarak varlığını sürdürmüştür. (Uçkun, Konak 2019)

2. PKK'nın Kısa Tarihi

Türkiye Cumhuriyeti devleti ve vatandaşlarına karşı silahlı, bombalı v.b. terör saldırılarında bulunan PKK, ABD, AB, NATO ve diğer birçok ülke tarafından terör örgütleri listesinde bulunmaktadır (europa.eu, nato.int, state.gov)

PKK terör örgütüne kurucu kadrosu 1960'lı yıllardan 70'li yılların ortalarına kadar radikal sol gruplar içerisinde yer almıştır. 1970'li yılların ortalarından itibaren radikal sol örgütlerden kısmen ayrılan Abdullah Öcalan liderliğindeki kurucu kadro önceleri Apocular ve Kürdistan Devrimcileri gibi isimlerle alınmıştır. 1978 yılında Diyarbakır'ın Lice ilçesi Fis köyünde yapılan ve "kuruluş kongresi" olarak adlandırılan toplantıda PKK (Partiya Karkeren Kürdistan – Kürdistan İşçi Partisi) kurulmuştur (İçişleri Bakanlığı, 2020, 21). Yapısı itibarıyla PKK başlangıçta sol bir örgüt olarak kurulup kendini o çizgide tanımlasa da etnik milliyetçi temelli ayrılıkçı bir örgüt olarak saldırılar düzenlemiştir.

PKK'nın ilk dönemimde devlet öncelikli olarak sol örgütlere karşı da uyguladığı istihbaratı ve polisiye tedbirler ile önlem almaya çalışmıştır. Ancak örgütün 1984 yılı sonrasında kırsal alanda silahlı eyleme geçerek sivil vatandaşlara ve karakollara saldırmasıyla birlikte PKK ile mücadelede yeni bir aşamaya geçilerek Türk Silahlı Kuvvetlerinin etkin bir rol oynamaya başlamıştır (Şen, 2022,48).

1984-1989 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yöre halkına yönelik terör eylemlerinde bulunmuştur. "Zorun gücü" ilkesini benimseyerek bölge insanları üzerinde şiddeti bir güç, sindirme unsuru olarak kullanarak örgütün desteklemelerini sağlamaya çalışmışlardır.

1989-1995 yılları arasındaki ikinci aşama diyebileceğimiz süreçte devletle bir güç mücadelesi içine girdiği, örgütün özellikle devlet güvenlik güçlerini hedef aldığı bir dönemden bahsedebiliriz. Sovyetler birliğinin dağılması, Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan bölgesel istikrarsızlık yılları PKK ya mühimmat, eleman sağlama ve barınma konularında fırsat sunmuştur. (İçişleri Bakanlığı, 2020, 24). Bu süreçte PKK zaman zaman sansasyonel saldırıları olsa da güvenlik güçleri tarafından çok ciddi kayıplara uğratılmıştır.

1996-1999 yılları arasında eylemleri hem farklılaşmış hem de bölge dışına çıkmıştır. Özellikle 1996 yılında Tunceli'deki canlı bomba saldırısından sonra şehir merkezlerinde ve Türkiye'nin batı bölgelerinde de eylemler yapmaya başlamıştır. Öcalan'ın 1999 yılında Kenya'da yakalanmasıyla birlikte büyük bir şok yaşayan ve bozguna uğrayan PKK eylemsizlik kararı almıştır ve bu süreç 2004 yılına kadar devam etmiştir. Öcalan'ın yakalanması sonrası kendini lağveden PKK, 2002 yılında KADEK (*Kürdistan özgürlük ve Demokrasi Kongresi*), sonra KONGRA-GEL'e dönüşmüştür. PKK bu 5 yıllık süreçte toparlanmaya çalıştığı ve tekrar eylem planladığı yapılan kongrelerde ve sonrasındaki kurulan yapılarda görülmüştür. 2007 de kurulan KCK (Kürdistan topluluklar birliği) kuruluşunda ve 2008 deki PKK kongresinde 4 parçaya bölünmüş Kürt halklarını birleşik ve bağımsız tek ülkede toplama amacından açıkça söz etmiştir. (İçişleri Bakanlığı, 2021, 26) Dönem dönem saldırıları artan örgüt özellikle Suriye iç savaşı süresince de bu bölgede YPG/PYD adıyla faaliyet gösterip saldırılarda bulunmuştur. 2012 yılında çözüm süreciyle birlikte başlayan eylemsizlik durumu 2015 yılından itibaren tekrar başlamış özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde bu sürecin

şehirlerin örgüt tarafından eylemler için organize edildiği sonrasında yaşanan çatışmalarda ortaya çıkmıştır. Özellikle 2015 sonrası PKK'nın yaptığı eylemlerin analizi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

3. Araştırma Yöntem ve Bulguları

Çalışma kapsamında incelenen olaylar sadece silahlarla veya bombalarda PKK/KCK ve ilişkili yapıların (TAK, HPG) terör saldırılarıdır. Güvenlik güçlerinin yaptığı operasyonlar ve bu operasyon sırasında yaşanan çatışmalar araştırma dışında tutulmuştur. Yine aynı şekilde Türkiye içindeki saldırılar konu edinilmiş, sınır ötesi saldırılar ve sınır karakollara hudut dışından yapılan taciz ve benzeri saldırılar da dikkate alınmamıştır. Araştırmada açık kaynak arşiv taraması yapılarak veriler analiz edilmiştir. Arşiv taramaları yapılırken, gazete ve veri tabanları için getirilen yayın yasakları veya kaldırılan haberler bu araştırma için kısıt oluşturmuştur.

Tablo 1 Yapılan saldırıların sayısı ve yıllara göre dağılımı (2015-2024)

Yıl	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Toplam
Sayı	44	56	9	1	1	1	2	7	2	1	124
Yüzde	%35	%45	%7,2	%0,8	%0,8	%0,8	%1,6	%5,6	%1,6	%0,8	100

Saldırıların barış süreci sonrasında başladığı ve en fazla saldırının 2016 yılında yapıldığı tespit edilmiştir. Saldırıların yüzde 80'i yine 2015 ve 2016 yıllarında gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2 Yapılan saldırıların bölgelere göre dağılımı (2015-2024)

Bölge	Akdeniz	Doğu Anadolu	Ege	Güneydoğu Anadolu	İç Anadolu	Karadeniz	Marmara	Toplam
Saldırı Sayısı	6	35	2	66	6	2	7	124
Yüzde	%4,8	%28,2	%1,6	%53,2	%4,8	%1,6	%5,6	100

Güneydoğu Anadolu bölgesi 66 terör saldırısı ile en çok şiddetin yaşandığı bölge konumunda. Bu da olayların yüzde 53,2'sine karşılık geliyor. Ege ve Karadeniz bölgeleri ise terör saldırılarını yüzde 1,6 ile en az yaşandığı yer konumundalar.

Tablo 3 Yapılan saldırıları iller bazında sayısı ve yılları

İl	Sayı	Yüzde	Yıllar
Adana	3	2,4	2015, 2016
Adıyaman	3	2,4	2015, 2016
Ağrı	3	2,4	2015, 2022
Ankara	4	3,2	2016, 2023, 2024
Artvin	1	0,8	2016
Batman	1	0,8	2017
Bingöl	3	2,4	2016, 2021
Bursa	1	0,8	2016
Diyarbakır	25	20,1	2015, 2016, 2017
Elazığ	1	0,8	2016
Gaziantep	1	0,8	2022
Hakkari	12	9,6	2015, 2016, 2022
Hatay	1	0,8	2020
Iğdır	2	1,6	2015
İstanbul	6	4,8	2015, 2016, 2022
İzmir	2	1,6	2016, 2017

Kayseri	2	1,6	2016, 2023
Kilis	1	0,8	2015
Mardin	12	9,6	2015, 2016, 2019
Mersin	1	0,8	2022
Muş	1	0,8	2015
Osmaniye	1	0,8	2015
Siirt	2	1,6	2015, 2018
Şanlıurfa	3	2,4	2015, 2017, 2022
Şırnak	14	11,2	2015, 2016, 2021, 2022
Trabzon	1	0,8	2017
Tunceli	8	6,4	2015, 2016, 2017
Van	9	7,2	2015, 2016, 2017
TOPLAM	124	100	

Terör saldırılarının en çok yaşandığı il, 25 vaka ile Diyarbakır, arkasından 14 saldırı ile Şırnak illeri gelmektedir. Yine Mardin ve Hakkari 12 terör saldırısı ile bu illeri takip etmektedir. Diyarbakır, Şırnak, Mardin ve Hakkari illerine yapılan 63 saldırı ise toplam saldırıların yüzde 50'sini oluşturmaktadır.

Tablo 4 Yapılan Saldırının hedef aldığı kitlesi

Hedef Alınan Kitle	Sayı	Yüzde
Güvenlik Güçleri	88	70,9
Görev harici saldırıya uğrayan güvenlik personeli**	9	7,2
Sivil vatandaş	19*	15,3
Siyasetçi	8	6,4
Toplam	124	100

*Güvenlik güçlerine ait lojmanlara yapılan saldırılar sivil olarak kodlanmıştır.

**Görevde bulunmayan ailesi veya tek başına günlük hayatın içinde saldırıya uğrayan güvenlik personeli

Terör saldırılarının yüzde 70,9 oranında güvenlik güçlerine yönelik olduğu görülmüştür. Fakat araştırma kapsamında olmamakla birlikte güvenlik güçlerine yapılan saldırıların özellikle şehirlerde olanlarında sivil vatandaşlarda zarar görmüştür. 23 saldırı bu niteliktedir.

Tablo 4 Yapılan saldırının şekli

Saldırı Şekli	Sayı	Yüzde
Bombalı saldırı	61	49,1
Silahlı saldırı	48	38,7
Yola döşenen mayın ile saldırı	7	5,6
Uzaktan kumandalı patlayıcılar ile saldırı	8	6,4
Toplam	124	100

Terör saldırılarının yüzde 62,3'ü farklı niteliklerdeki bombalı saldırılar olmakla birlikte yüzde 38,7 si silahlı saldırı şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Tablo 5 Hedef kitleye göre saldırı şekilleri

	Bombalı Saldırı	Silahlı Saldırı	Mayınlı Saldırı	Uzaktan kumandalı patlayıcı	Toplam
Güvenlik Güçleri	49	25	6	8	88

Sivil Vatandaş	12	23	1	0	36
Toplam	61	48	7	8	124

Terör örgütünün güvenlik güçlerine yönelik en fazla kullandığı saldırı şekli bombalı saldırı olmakla birlikte, sivil vatandaşa yönelik silahlı terör eylemleri tercih edilmiştir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Sonuç olarak, terörizm, tarih boyunca insanlık üzerinde derin izler bırakan karmaşık ve çok boyutlu bir olgu olarak varlığını sürdürmektedir. PKK gibi terör örgütleri, şiddet ve korku yoluyla politik ve ideolojik hedeflerine ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, PKK'nın 2015 sonrası dönemde gerçekleştirdiği terör eylemlerinin analizini yaparak, örgütün Türkiye üzerindeki etkilerini ve saldırı çeşitlerini incelemektedir.

Araştırma, PKK/KCK ve ilişkili yapıların Türkiye içindeki terör saldırılarını ele alırken, sınır ötesi saldırılar ve güvenlik güçlerinin operasyonlarını kapsam dışında bırakmıştır. Açık kaynaklar üzerinden yapılan metodolojik yaklaşım, çalışmanın odak noktasını belirginleştirirken, arşiv taramaları ve veri tabanları üzerindeki kısıtlamalar, araştırmanın kapsamını sınırlamıştır. Terörizmin, devletler ve toplumlar üzerindeki yıkıcı etkileri göz önüne alındığında, bu tür çalışmaların önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Terörizmin kökenlerini, dinamiklerini ve sonuçlarını anlamak, gelecekte daha etkili ve sürdürülebilir çözümler geliştirmek için kritik bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

1. Ergil, D., “Uluslararası Terörizm”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Yıl: 1992 Cilt: 47 Sayı: 3, 139-143
2. Şen, Y.F. (2022), PKK Terörünün Toplumsal Bütünleşmeye Tehdidi, Ed. Oğuzhan Yanarışik ve
3. Hakan Kıyıcı içinde, *Uluslararası Güvenliğe Tehdit PKK ve Bileşenleri*, (s. 27-60), Ankara, Polis Akademisi Yay.
4. Uçkun, G. Konak, O. (2019), Terörizm ve Özel Güvenlik, Uçkun ve Konak içinde, *Güvenlik Yönetimi*, (s. 175-194) Kocaeli, Umuttepe Yay.
5. Yılmaz, S. (2011), Terör ve Türkiye Düşünce, Strateji Eylem, İstanbul, Kum Saati Yay.
6. İçişleri Bakanlığı (2020) Hibrit Tehdit, Hibrit Terörizm: PKK, DEAŞ, FETÖ
<http://www.icguvenlikyayinlari.gov.tr/hibrit-tehdit-hibrit-terorizm-pkk-deas-feto>
7. İçişleri Bakanlığı (2021) PKK Terör Örgütünün Çevre Kırım ve Sabotaj Eylemleri,
<http://www.icguvenlikyayinlari.gov.tr/pkk-terror-orgutunun-cevre-kirim-ve-sabotaj-eylemleri>
8. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024D0332>,
9. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/220628-trilat-memo.pdf
10. <https://www.state.gov/foreign-terrorist-organizations/>
11. <https://www.etymonline.com/word/terror>
12. <https://www.coe.int/en/web/compass/war-and-terrorism#5>

(5)

Prof. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ⁹

OSMANLI DÖNEMİNDE ARAPÇA YAZILAN TÜRKÇE ÖĞRETİM KİTAPLARI: “ET-TUHFETU’L-LUBNÂNİYYE FÎ USÛLİ’L-LUĞATİ’L-OSMANİYYE” ÖRNEĞİ
TURKISH LANGUAGE TEACHING TEXTS WRITTEN IN ARABIC DURING THE OTTOMAN PERIOD: THE CASE OF “AT-TUHFATU-L-LUBNANIYYA FÎ USULİ-L-LUGHATİ-L-UTHMANİYYA”

ÖZ

Türkçenin yabancılara öğretiminin uzun bir geçmişi bulunmaktadır. Özellikle Orta Doğu’da Türkçenin Araplara öğretimi 13. asırdan itibaren büyük bir ivme kazanmış ve günümüze değin devam etmiştir. Bu amaçla yapılan eğitim-öğretim faaliyetlerini destekleyici eserler kaleme alınmıştır.

Bu eserlerden biri de “*et-Tuhfetu’l-Lubnâniyye fî Usûli’l-Luğati’l-Osmaniyye*” adlı eserdir. Bu eser, 1887 yılında Lübnanlılara Türkçe öğretmek için yazılmış bir eserdir. Eser, 195 sayfadan oluşmakta olup, ana başlıklar “Bab”, alt başlıklar da “Fasıl” kelimeleri ile gösterilmiştir. Fiil çekimleri tablolar ile gösterilmiş, konular ile ilgili bolca örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Öğretimi, Osmanlı Dönemi, Arap, Lübnan.

ABSTRACT

The teaching of Turkish to foreigners has a long-standing history. Especially in the Middle East, the teaching of Turkish to Arabs gained significant momentum from the 13th century onward and has continued to the present day. In support of this objective, numerous educational texts have been authored.

One of these works is the text titled “at-Tuhfatu-l-Lubnaniyya fî Usuli-l-Lughati-l-Uthmaniyya” This text was written in 1887 to teach Turkish to the Lebanese. The book consists of 195 pages, with main sections titled “Bab” and subsections titled “Fasıl.” Verb conjugations are presented in tabular formats, accompanied by numerous examples related to the topics discussed.

Keywords: Turkish Language Teaching, The Ottoman Era, Arabs, Lebanon.

⁹ Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İTBF, DDE, Arapça Mütercim ve Tercümanlık ABD, abdussamed@kku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7898-1553>.

GİRİŞ

Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimaî bir müessesedir.¹⁰ İnsanlar arasında karşılıklı haberleşme aracı olarak kullanılan; duygu, düşünce ve isteklerin ses, Şekil ve anlam bakımından her toplumun kendi değer yargılarına göre şekillenmiş ortak kurallarının yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan, seslerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir sistemidir.¹¹

Dil, bir kişi tarafından yaratmamıştır aksine kişi, dilin içine doğar ve onun içinde büyür. Dile şeklini veren kişi değildir aksine dil, kişiyi şekillendirir. Dilin etkileyici bir özelliği de onun inanılmaz çeşitliliğidir. Dilin evrenselliği ve çeşitliliği kişiyi önemli bir çıkarıma götürmekte ve bütün dil biçimleri tek bir ön biçimin zamanla dallanıp gelişmesi olsun olmasın, dilin insan ırkının son derece eski bir kalıtı olduğuna inanmaya zorlamaktadır.¹²

Türkçe, dünya dillerinin en köklü ve en eskilerinden birisidir. VII.-VIII. Yüzyıllara ait belgelerinde bile gelişmiş, sanatlı bir dil görünümü sunan, Asya'nın en kuzeyinden, Sibirya'nın buz denizi kıyılarından Avrupa içlerine kadar uzanan, bugün bile Asya ve Avrupa'da aşağı yukarı 150 milyon kişinin konuştuğu çeşitli lehçeleriyle eski, yaygın, güçlü bir dildir.¹³

Türkçe, tarihi süreçte birçok dili etkilemiş ve bir çok dilin etkisi altına girmiş, temaslı olduğu dillerdeki kelimelerden bazılarını kendi bünyesinde eriterek yoluna devam etmiştir. Köklü bir geçmişe sahip Türk dilinin gelişerek günümüze kadar varlığını devam ettirebilmesi, evrensel bir nitelik kazanabilmesi ise ancak öğretilmesi ile mümkün olabilmektedir. Türkçe öğretimine yönelik ilk çalışmalar Karahanlılar döneminde başlamıştır.

Kaşgarlı Mahmut'un "Divānu Lüğatî't-Türk" adlı eseri hiç şüphesiz ki Türkçe öğretimi için yazılan ilk eser niteliğindedir ve bir Türk tarafından, Araplara Türkçe öğretmek üzere kaleme alınmış bir eserdir.

Araplara Türkçe öğretimi konusunda Arap bir dilbilimcinin yazmış olduğu ilk esere bakıldığında, Endülüslü dil bilimci Ebu Hayyan¹⁴,ın (ö. 745/1344) "*Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk*"¹⁵ adlı eserinin Arapça yazılmış ilk Türk gramer kitabı olduğu görülmektedir. Eser, Araplara Türkçe öğretmek için yazılmış dil bilgisi kitabı ve 2200 kelimelik bir sözlüktür. Eser Ahmet Caferoğlu tarafından neşredilmiştir.¹⁶

Arapça yazılan bu eserler arasında şunları sayabiliriz:

a. Halil bin Muhammed bin Yusuf el-Konevi tarafından 1343 yılında Kahirede kaleme alınan "*Kitab-ı Mecmū-u Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugali*"¹⁷;

b. 15. yüzyılın ilk yarısında Kahire'de yazılan "*et-Tuhfetü 'z-Zekiyye fi Luğati't-Türkiyye*"¹⁸;

c. 14 veya 15. yüzyıllarda yazılmış olabileceği düşünülen "*ed-Durretu'l-Mudiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye*"¹⁹;

¹⁰ Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayım, İstanbul 1992, s. 3.

¹¹ Korkmaz, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 43.

¹² Gökberk, Macit, *Değişen Dünya Değişen Dil*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s.69.

¹³ Aksan, Doğan, *Türkçenin Gücü- Türk Dilinin Zenginliklerine Tanıklar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001, s. 4.

¹⁴ Kafes, Mahmut, "Ebû Hayyân el-Endelüsî", *TDVİA*, X/152-153, İstanbul, 1994.

¹⁵ Bu eser hakkında geniş bilgi için bkz: Bulut, Adem, *Kitābu'l-İdrāk li- Lisāni'l-Etrāk'te isimler- Divānu Lüğatî't Türk ve Kıpçak sözlükleriyle karşılaştırma*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Y.Lisans Tezi), 2019; Bican, Gülşat, "Kitābü'l-İdrāk Li Lisānū'l-Etrāk'ın Yabancılarla Türkçe Öğretimi Açısından İncelenmesi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 16, sy. 44, 2019, ss. 359-376.

¹⁶ el-Endelusi, Esiruddin Ebû Hayyan, *Kitābu'l-İdrāk li-Lisāni'l-Etrāk*, thk: Ahmet Caferoğlu, Matbaa-i Evkaf, İstanbul, 1930.

¹⁷ Toparlı, Recep, Yanık, Nevzat, Çögenli, Sadi, *Kitab-ı Mecmu-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugali*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

¹⁸ Khairullah, Hamdi Lateef, *et-Tuhfetü 'z-Zekiyye Fi'l-Luğati't-Türkiyye Çeviri-Fiil İncelemesi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2015; Kaymaz, Zeki, Mohammad, Raghed, "Et-Tuhfetü 'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye Hakkında Bazı Açıklamalar", *Türkbilgi*, 2016, sy. 32, ss.1-20; Muhammed, Ragıp, "Et-Tuhfetü 'z-Zekiyye Fi'l-Luğati't-Türkiyye'nin Sözlükçülük Anlayışı Hakkında Bir İnceleme: Arapça Dışındaki Sözcüklerle Düzenlenen Madde Başları Örneği", *Belleten*, 2022, sy. 73 (Haziran), ss. 7-20.

¹⁹ Toparlı, Recep, *ed-Durretu'l-Mudiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003; Balci, Onur, "Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Luğati't-Türkiyye'de Görülen İki İmla Özelliği Ve Bu Özelliklerin Kazak Türkçesi İle İlişkisi", *Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi*, sy. 46, 2018, ss. 57-66.

d. 15. yüzyılın başlarında Kahire’de yazıldığı tahmin edilen ve sadece sadece gramer konularını ele alan “*el-Kavânînu’l-Kullîyye li Zabti’l-Luğati’t-Türkiyye*”²⁰;

e. et-Tarâzî, Abdullah Mubeşşir, *Kavâ’idu’l-Luğati’t-Türkiyyeti’l-‘Osmâniyye*, Cidde, 1987.

Ayrıca Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinde yayımlanan “نبذة عن المصادر التاريخية العربية حول اللغة التركية”²¹ adlı makaleye de bakmak lazım.

et-Tuhfetü’l-Lubnâniyye Fî Usûli’l-Luğati’l-Osmâniyye Adlı Eser Hakkında:

a. Yazarları:

İbrahim el-Esved²²: İbrahim Bey b. Necm b. İlyas el-Esved, Rum Ortodoks bir aileye mensuptur. Şair, tarihçi, gazeteci, Lübnan ve Lübnan tarihi üzerine pekçok eseri vardır. 1855 yılında Kadau’l-Metn’e bağlı Bermâna köyünde doğdu. İlk öğrenimini köyünde aldı, sonra Beyrut’taki el-medresetü’l-Vataniyye’de lise öğrenimini bitirdi.

Bermâna’da okul müdürlüğü, Tahkik dairesinde katiplik, İstinaf makemesi üyeliği, meclis-i idare üyeliği, kaymakamlık görevlerinde bulundu. Okul yıllarında İskender Ammun’la birlikte, kendi imkanlarıyla "Lübnan" adında haftalık bir gazete²³ çıkardı.

İyi derecede Türkçe ve Fransızca biliyordu.

İbrahim el-Esved’in 10 kadar eseri vardır, bunlardan bazıları:

1. *et-Tuhfetü’l-Lubnâniyye fî Usûli’l-Luğati’l-Osmâniyye*(1887)
2. *Zehâiru Lübnan* (1896).
3. *er-Rihletü’l-İmbaratûriyye fî’l-Memâliki’l-‘Usmâniyye* (1898).
4. *Delîlu Lübnân*(1906).
5. *Divân* (1939).

Esed Habiş:

İstanbul Hukuk mezunu, avukat, Mutasarrıflıkta mali işlerde görev yaptı. Naum Paşa döneminde özel kalem müdürü görevinde bulundu.²⁴

Eser Hakkında:

et-Tuhfetü’l-Lubniyye, 1887 yılında Beyrut’ta basılmış, Osmanlı Türkçesi’nin dil bilgisi kurallarını detaylı bir şekilde açıklayan kapsamlı bir çalışmadır. İbrahim el-Esved ve Esed Habiş tarafından kaleme alınan eser, Osmanlı Türkçesi’nin resmi dil olarak kullanımı ve öğrenilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Sultan II. Abdülhamid’e ithaf edilen kitap, oldukça sistematik ve açıklayıcı bir üslupla yazılmıştır ve dili öğretmeyi kolay anlaşılır hale getirmeyi hedeflemiştir.

Her bölümde, önce temel kurallar tanımlanmış, ardından bu kuralların pratik uygulamaları örneklerle desteklenmiştir. Bu metodoloji, okuyucunun konuyu anlamasını ve öğrendiklerini pekiştirmesini kolaylaştırmaktadır.

²⁰ Toparlı, Recep, Yanık, Nevzat, Çögenli, Sadi, *el-Kavânînu’l-Kullîyye li Zabti’l-Luğati’t-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999; Er, Onur, “El-Kavânînu’l-Kullîyye Li-Zabti’l-Luğati’t-Türkiyye’de Yer Alan Kültürel Öğelerin Değerlendirilmesi”, *TEKE Dergisi*, 2015, c. 4, s.1, ss. 294-304.

²¹ Rjoub, B., & Ersoy, E. (2024). نبذة عن المصادر التاريخية العربية حول اللغة التركية. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(2), 551-569.

²² Hakkında daha geniş bilgi için bkz: Dâğir, Yusuf Esad, *Mesâdiru’d-Dirâseti’l-Edebiyye*, Matba’atu Deyru’l-Muhlis, 1983, 3/129; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu’cemu’l-Muallifîn*, Muessesetu’l-Risâle, Beyrut, 1993, 1/15; ez-Ziriklî, Hayrettin, *el-A’lâm*, Dâru’l-‘Ulûm li’l-Melâyin, Beyrut, 2002, 1/77; el-Cebûrî, Kamil Suleyman, *Mine’l-‘Asril-Câhilî Hattâ Sene 2002*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2002, 1/85; Yakub, Emil Bedî’î, *Mu’cemu’s-Şu’arâ*, Dâr Sâdir, Beyrut, 2004, 1/13; Kucca, Hasen, *Halebu’s-Şehbâ’ fî ‘Uyûni’s-Şu’arâ*, Brill, Leiden, 2022, s.758.

²³ Dergi ile ilgili bkz.: ‘Abbûd, Mârûn, Cudud ve Kudemâ’, Muessesetu’l-Hindâvî, Windsor, İngiltere, 2021, s. 188; Philippe de Tarrazi, *Târîhu’s-Sahâfeti’l-‘Arabiyye*, Muessesetu’l-Hindâvî, Windsor, İngiltere, 2023, S. 349, 462, 499, 598.

²⁴ Muferric, Tony, *Mevsû’atu Kurâ ve Mudunu Lübnan*, Noblis, Beyrut, 2002, 17/149.

Giriş bölümünde, Osmanlı Türkçesi'nin dil bilimindeki yerinin güçlendirilmesi gerektiği ve bu çabanın bir devlet görevi olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda eser, yalnızca bir dil bilgisi kitabı değil, aynı zamanda Osmanlı dönemindeki dil politikalarının bir yansımasıdır.

Kitap, 12 ana bölüme(bab) ayrılmıştır ve her bölüm kendi içinde alt başlıklara(fasıl) ayrılmaktadır.

Bab I: Harfler ve Hareketler: Osmanlı Türkçesinde kullanılan harfler, bunların telaffuzu ve durumları anlatıldığı harflerin sınıflandırıldığı (kalın, ince, ünlü, ünsüz) ve Türkçede seslerin genel özelliklerinin açıklandığı bölümdür.

Bab II: Kelimeler ve Çeşitleri: Cümle yapısı, isimlerin tanımlı/tanımsız hâlleri, tekil, ikil, çoğul yapılarının ele alındığı; İsimlerin kökenlerine (Arapça, Farsça) göre ayrıldığı ve bunların Osmanlı Türkçesindeki kullanımlarının detaylandırıldığı; Ayrıca isimlerin hâl ekleri, nispet ekleri, küçültme ekleri ve cinsiyetle ilgili kurallar gibi konuların açıklandığı bölümdür.

Bab III: Sıfatlar ve Kullanımları: Osmanlı Türkçesindeki Türkçe, Arapça ve Farsça sıfatların yapısı ve işlevleri ele alındığı, küçültme, abartma ve derecelendirme (üstünlük) gibi işlevlerinin açıklandığı bölümdür.

Bab IV: Zamirler: Türkçe, Arapça ve Farsça zamirlerin türleri, kullanımları ve eklerle birleşimlerinin ele alındığı bölümdür.

Bab V: İşaret İsimleri: Türkçe, Arapça ve Farsça işaret zamirleri ve kullanımları açıklanır.

Bab VI: Belirsizlik İfadeleri: Türkçede belirsiz zamirlerin ve ifadelerin anlatıldığı ve Arapça ve Farsça'daki karşılıkları ile karşılaştırıldığı bölümdür.

Bab VII: Mastarlar: Türkçe mastar yapıları ve ekleri ele alındığı; Farsça ve Arapça'dan alınan mastarların Türkçe'deki kullanımlarının açıklandığı bölümdür.

Bab VIII: Fiiller: Türkçede fiil çekimleri, olumsuzluk ve soru ekleri, birleşik fiiller ve bağlaçlar anlatılır zaman çekimleri ve kullanım özelliklerinin detaylandırıldığı bölümdür.

Bab IX: Türevler: Türkçede, Arapça ve Farsça türemiş kelimeler ve bunların kuralları açıklandığı bölümdür.

Bab X: Edatlar: Türkçe edatların yanı sıra Arapça ve Farsça edatların incelendiği ve her birinin Türkçedeki kullanım yerlerinin açıklandığı bölümdür.

Bab XI: Cümle Yapısı: Osmanlı Türkçesinde cümle kurma kuralları ve cümle türlerinin ve Arapçanın ve Farsçanın cümle kurmaya etkilerinin ele alındığı bölümdür.

Bab XII: Alıştırmalar: Kitabın önceki bölümlerinde ele alınan konularla ilgili alıştırmalar sunulduğu bölümdür.

Eser, yalnızca kuramsal bilgilerle sınırlı kalmamış aynı zamanda dil öğreniminde pratik yapmayı kolaylaştırmak için birçok alıştırmaya içermektedir. Her bölümde verilen kurallar, alıştırmalarla pekiştirilmekte ve öğrencilere uygulamalı öğrenim imkânı sunulmaktadır.

SONUÇ

Et-Tuhfetü'l-Lübniyye, 19. Yy.'lın sonlarında Lübnanda iki Arap tarafından yazılmış Türkçe öğretim kitabıdır. Kitabın yazarları İbrahim el-Esved ve Esed Habiş, dönemin eğitimli ve dil konusunda yetkin kişileridir.

Kitap, 12 ana bölüme(bab) ayrılmıştır ve her bölüm kendi içinde alt başlıklara(fasıl) ayrılan eser, Osmanlı Türkçesi'nin gramer yapısını öğrenmek isteyenlere yönelik detaylı bir rehberdir. İçerdiği alıştırmalar ve açıklamalar, dili öğrenenlere pratik bir rehberlik sağlarken, dilin kullanımındaki incelikleri aktarmada başarılıdır

Teorik bilgilerin hemen ardından pratik alıştırmalara yer verilmesi dil öğrencilerinin, teorik bilgilerini gerçek hayatta nasıl kullanacaklarını anlamalarına yardımcı olacaktır. Özellikle günlük hayatta sık kullanılan cümle yapıları ve gramer kuralları üzerinde durulmuş, bunlar anlaşılır bir şekilde açıklanmıştır. Bu, eseri bir dil öğretim kitabı olarak da değerlendirilebilir kılmaktadır.

Eser, oldukça sistematik ve açıklayıcı bir üslupla yazılmıştır. Her bölümde, önce temel kurallar tanımlanmış, ardından bu kuralların pratik uygulamaları örneklerle desteklenmiştir. Bu metodoloji, okuyucunun konuyu anlamasını ve öğrendiklerini pekiştirmesini kolaylaştırmaktadır.

KAYNAKÇA

1. ‘Abbûd, Mârûn, Cudud ve Kudemâ’, Muessesetu’l-Hindâvî, Windsor, İngiltere, 2021.
2. Aksan, Doğan, *Türkçenin Gücü- Türk Dilinin Zenginliklerine Tanıklar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001.
3. Balci, Onur, “Ed-Dürretü’l-Mudiyye Fi’l-Lügati’t Türkiye’de Görülen İki İmla Özelliği Ve Bu Özelliklerin Kazak Türkçesi İle İlişkisi”, *Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi*, sy. 46, 2018, ss. 57-66.
4. Bican, Gülşat, “Kitabü’l-İdrak Li Lisânü’l-Etrak’ın Yabancılar Türkçe Öğretimi Açısından İncelenmesi”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 16, sy. 44, 2019, ss. 359-376.
5. Bulut, Adem, *Kitābu’l İdrāk li- Lisāni’l Etrāk’ta isimler- Divānu Lügati’t Türk ve Kıpçak sözlükleriyle karşılaştırma*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Y.Lisans Tezi), 2019.
6. el-Cebûrî, Kamil Suleyman, *Mine’l- ‘Asril-Câhili Hattâ Sene 2002*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2002.
7. Dâğir, Yusuf Esad, *Mesâdiru’ d-Dirâseti’l-Edebiyye*, Matba’atu Deyru’l-Muhlis, 1983.
8. el-Endelusi, Esiruddin Ebû Hayyan, *Kitābu’l-İdrāk li-Lisāni’l-Etrāk*, thk: Ahmet Caferoğlu, Matbaa-i Evkaf, İstanbul, 1930.
9. Er, Onur, “El-Kavânînu’l-Küllîyye Li-Zabtî’l-Lügati’t-Türkiye’de Yer Alan Kültürel Öğelerin Değerlendirilmesi”, *TEKE Dergisi*, 2015, c. 4, s.1, ss. 294-304.
10. Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayım, İstanbul 1992.
11. Gökberk, Macit, *Değişen Dünya Değişen Dil*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
12. Kafes, Mahmut, “Ebû Hayyân el-Endelüsî”, *TDVİA*, X/152-153, İstanbul, 1994.
13. Kaymaz, Zeki, Mohammad, Raghed, “Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lügati’t-Türkiye Hakkında Bazı Açıklamalar”, *Türkbilig*, 2016, sy. 32, ss.1-20.
14. Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu’cemu’l-Muellifîn*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1993.
15. Khairullah, Hamdi Lateef, *et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Luğati’t-Türkiye Çeviri-Fiil İncelemesi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2015.
16. Korkmaz, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
17. Kucca, Hasen, *Halebu’ş-Şehbâ’ fî ‘Uyûni’ş-Şu’arâ’*, Brill, Leiden, 2022.
18. Muferric, Tony, *Mevsû’ atu Kurâ ve Mudunu Lübnan*, Noblis, Beyrut, 2002.
19. Muhammed, Ragıp, “Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fil-Lügati’t-Türkiye’nin Sözlükçülük Anlayışı Hakkında Bir İnceleme: Arapça Dışındaki Sözcüklerle Düzenlenen Madde Başları Örneği”, *Belleten*, 2022, sy. 73 (Haziran), ss. 7-20.
20. Philippe de Tarrazi, *Târîhu’s-Sahâfeti’l- ‘Arabiyye*, Muessesetu’l-Hindâvî, Windsor, İngiltere, 2023.
21. Rjoub, B., & Ersoy, E. (2024). نبذة عن المصادر التاريخية العربية حول اللغة التركيبية. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 551-569.
22. Toparlı, Recep, *ed-Durretu’l-Mudiyye fi’l-Luğati’t-Türkiye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
23. Toparlı, Recep, Yanık, Nevzat, Çögenli, Sadi, *el-Kavânînu’l-Küllîyye li Zabtî’l-Luğati’t-Türkiye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
24. Toparlı, Recep, Yanık, Nevzat, Çögenli, Sadi, *Kitab-ı Mecmu-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugali*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
25. Yakub, Emil Bedî’î, *Mu’cemu’ş-Şu’arâ’*, Dâr Sâdır, Beyrut, 2004.
26. ez-Ziriklî, Hayrettin, *el-A’lâm*, Dâru’l-‘Ulûm li’l-Melâyîn, Beyrut, 2002.

(6)

Prof. Dr. Ali Osman ENGİN²⁵

INVESTIGATION OF THE EFFECTS OF DRAMA STUDIES WITH PRESCHOOL CHILDREN ON DIFFERENT DEVELOPMENT AREAS

OKULÖNCESİ DÖNEM ÇOCUKLARIYLA YAPILAN DRAMA ÇALIŞMALARININ FARKLI GELİŞİM ALANLARINA ETKİSİNİN İNCELENMESİ

ABSTRACT

The effects of drama studies conducted in preschool period on children's development areas are quite important. Drama studies support children's emotional development. Taking on roles and portraying different characters improves their ability to express their feelings. This helps children to recognize and express their feelings and understand the feelings of others. Drama encourages cooperation, communication within a group and development of empathy. While children work together by sharing roles, they develop the skills of expressing themselves and listening to others. This strengthens their social relationships. Drama studies develop children's creative thinking and imagination. While portraying different roles, creating new scenarios and making up stories, children use their creativity. This increases their problem-solving skills. Drama encourages physical activity.

The purpose of this research is to examine the effects of drama studies conducted in preschool period on children's development areas. Within the scope of the research, studies related to the subject were scanned. The research is a compilation study and the research universe is the drama studies conducted and 14 drama studies were determined as a sample by using the YÖK thesis system. The obtained data were analyzed according to the author, subject and content. According to the data obtained as a result of the research, it was understood that drama studies have a deep effect on the development areas of students (children).

Keywords: Preschool education, Drama, Creative drama, Development and learning.

ÖZ

Okul öncesi dönemde yapılan drama çalışmalarının çocukların gelişim alanlarına etkileri oldukça önemlidir. Drama çalışmaları, çocukların duygusal gelişimini destekler. Rollere bürünmek ve farklı karakterleri canlandırmak, duygularını ifade etme becerilerini geliştirir. Bu, çocukların duygularını tanımlarına, ifade etmelerine ve başkalarının duygularını anlamalarına yardımcı olur. Drama, işbirliği yapmayı, grup içinde iletişim kurmayı ve empati geliştirmeyi teşvik eder. Çocuklar, rolleri paylaşarak birlikte çalışırken, kendilerini ifade etme ve diğerlerini dinleme becerilerini geliştirirler. Bu da sosyal ilişkilerini güçlendirir. Drama çalışmaları, çocukların yaratıcı düşünme ve hayal gücünü geliştirir. Farklı rolleri canlandırırken, yeni senaryolar oluştururken ve hikayeler uydururken, çocuklar yaratıcılıklarını kullanırlar. Bu da problem çözme becerilerini artırır. Drama, bedensel aktiviteyi teşvik eder.

Bu araştırmanın amacı; Okul Öncesi Dönemde yapılan drama çalışmalarının çocukların gelişim alanlarına etkilerinin incelenmesidir. Araştırma kapsamında konuyla ilgili çalışmalar taranmıştır. Araştırma derleme bir çalışmadır ve Araştırma evreni yapılan drama çalışmaları ve örneklem olarak 14 drama çalışması YÖK tez sisteminden yararlanılarak belirlenmiştir. Elde edilen veriler yazar, konusu ve içeriğine göre analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen verilere göre drama çalışmaları öğrencilerin (çocukların) gelişim alanları üzerine derin etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okulöncesi eğitim, Drama, Yaratıcı drama, Gelişim ve öğrenme.

²⁵ Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü; aliosman.engin@atauni.edu.tr;
ORCID: 0000-0002-3705-6548

INTRODUCTION

The effects of drama studies conducted in the preschool period on children's developmental areas are quite important. Drama studies support children's emotional development. Taking on roles and portraying different characters improves their ability to express their feelings. This helps children to recognize and express their feelings and understand the feelings of others. Drama encourages cooperation, communicating in groups and developing empathy. While children work together by sharing roles, they develop the skills of expressing themselves and listening to others. This strengthens their social relationships. Drama studies develop children's creative thinking and imagination. While portraying different roles, creating new scenarios and making up stories, children use their creativity. This increases their problem-solving skills. Drama encourages physical activity. Activities such as dancing, moving, using gestures and facial expressions develop children's motor skills. This increases their physical health and coordination. Drama studies enable children to trust themselves and express themselves. The experiences of speaking, acting and performing in front of others increase children's self-confidence. It also helps them accept that making mistakes or mistakes is a natural process and learn from them. Drama activities provide an opportunity to understand different cultures, lifestyles and experiences. Taking on the roles of different characters and exploring different scenarios increases children's cultural awareness and strengthens their empathy skills. For these reasons, drama activities in the preschool period are an important tool that contributes to the multifaceted development of children. These activities make the learning process fun for children, while allowing them to express themselves, communicate and discover the world.

The average school period is an important time for personal development and education. The behaviors that children develop over time affect their entire lives and affect their behavioral patterns. A significant part of the personality traits learned in childhood determines the attitudes, behaviors, beliefs and values as an adult. Primary education is important in terms of helping children develop positive attitudes and behaviors and positively develop social interactions in high school years (Bal and Temel, 2014).

In early childhood education, children begin to express themselves, develop social skills and apply skills such as problem solving, reading and writing. Many of the experiences gained in high school will make a big difference in a child's future life. The effect of children's experiences on secondary education is explained as follows (Erkan and Bilir, 2015). Children who have preschool life are more successful in school life and social participation. Encourage children to imitate their parents throughout the school year and support their development in developing various skills to increase their success in primary education. Interest shown to children from an early age plays an important role in preventing learning difficulties. Preschool social and cognitive skills will support children's relationships with schools and friends in the future. Interaction with children is very important in order to strengthen children's social skills and avoid future conflicts (Abazaoğlu Yıldırım and Yıldızhan, 2015). Secondary education supports children's physical, mental and social development. In higher education, it is impossible to discuss the situation of higher education institutions. Regardless of the extent of their parents' education, families cannot offer the educational opportunities offered by the Early

Childhood Education Center. It is difficult to offer them the opportunity to become professional early childhood education personnel like parents who care for their children. It is important to provide them with access to physical and social resources in order for the child center to maximize the benefit it provides to their children. In addition, all steps must be implemented in cooperation with schools and families (Bayrakand Köksal, 2017). Today, hope for modern mothers and fathers.

They want their children to be free-spirited, active, independent, cooperative, to establish good social relationships and to communicate with parents. Thus, they start to organize their children's education from the moment they are born (Yeşilyurt, 2011). Today, the presence of mothers and fathers is an important factor in the future of their children and their good education for a better future increases the importance of their commitment to education.

As parents improve their education and socio-economic status, their children's awareness of education increases. Post-secondary institutions are the lifeblood of early childhood education and have begun to become parent-centered centers (Erkan and Bilir, 2015). This attitude has brought expectations to early childhood

education. This study examines parents' expectations in high school and It is important to know how high school expectations differ from socio-economic and cultural contexts.

THE AIM OF THIS STUDY

The purpose of this research is to examine the effects of drama activities in the pre-school period on the developmental areas of children. Within the scope of the research, studies on the subject were scanned.

EDUCATION CONCEPT AND ITS IMPORTANCE

Education is also sociology. Education is an inseparable part of society, but public opinion affects the process of sending and receiving information. However, education plays an important role in the development of social structures and the development of individuals who have acquired the necessary characteristics in society (Abay, 2004).

Education is a social theory. Education is one of the five social theories in the literature. These theories are given below (Abay, 2004).

Education is seen as one of the most important factors in the survival of society and reaching the level of development. However, there are various definitions in the literature regarding the concept of education. The common terms of the definitions regarding the concept of education are determined as follows (Şişman, 2011):

- Education is a phase.
- The main goal of education is to change the actions of individuals in the desired way.
- The changes in the actions of individuals are made intentionally.
- The person's own life has an important place in the education phase.

Education is a need of society. One of the most important contributions to modern education is education. Education is an important change in the social order and plays a role in improving the quality of life of the society. Education is a powerful social influence (Çakmak, 2008). Education does not start at one time and end at another.

Education is a process and education lasts a lifetime. Everyone starts with a family and continues education at school and work. In addition, people participate in educational activities while traveling, playing games or taking advantage of their free time. Therefore, education lasts a lifetime (Filin, 2013). Education is an important place for a country to reach the level of development. However, people's social perceptions of education may differ from each other. Differences in the way people perceive knowledge in a culture also change their attitudes towards education. The table below shows the different attitudes and behaviors that develop during the application of knowledge.

Table 1. Different Perceptions, Attitudes and Practices Emerging in Education in the Process of Social Development

	The future of Social Structure	The future of necessary human	The Perception of Education	Improved Attitude in Accessing Education
ACRICULTURE SOCIETY	There is a simple division of labor. Human and animal power is used.	There is solidarity and sharing. Psychomotor skills are at the forefront. Creativity is not important for profit.	There is a master-apprentice relationship. The learning function is acquired by doing.	Corporate training is available only to certain individuals. Family-based training is available.

	Technology is not developed. Basic production is based on food..	There is no competition.		
Industrial Society	Technologies are being produced to increase efficiency. Fewer people are needed.	Cognitive and psychomotor skills separated by predetermined, clear-cut lines. Social skills such as solidarity and sharing, creativity and competition are not required.	Education is necessary to specialize in different fields. Education takes place in school.	The importance of education, turning to vocational schools that provide specialization in different fields. There is a need for institutions for the care of children as a result of women's work.
Information Society	A structure where the human factor becomes important, where information and services are produced instead of goods, and where division of labor is necessary.		Participation in production is realized by individuals with a high level of education.	Early childhood education, continuing education for everyone everywhere, the importance of learning with individual characteristics and different approaches is emphasized.

Reference: UNICEF, 2007.

• Education not only provides personal development but also plays an important role in social and economic development. Educated people are included in the economy as qualified workers. This attitude is one of the key factors in ensuring economic growth and sustainable development. Education raises the bar for public education and accelerates technological change. This environment leads to the development of society and plays an important role in providing social benefits to individuals and individuals. The following is listed for an explanation of the relationship between education and economy (Çakmak, 2008). The human power needed by the economy is trained through education.

- Economic costs are determined by the provision of educational services.
- Education can create income both socially and personally.
- Support for economically relevant education.
- Research economically relevant information.
- There is a relationship between education and money.

• Learning services are expensive

Education is one of the inevitable aspects of the social system. By increasing productivity, we provide abundant information and technological advancement. The return to education usually appears under the following heading; (Karadeniz, Durusoy and Köse, 2007):

- Increase in social peace
- Decrease in crime rate
- Decrease in divorce rate
- Increase in life satisfaction
- Increase in labor force participation rate
- Decrease in unemployment rate
- Increase in income
- Decrease in poverty
- Decrease in social insecurity
- Decrease in child labor
- Healthy society
- Decrease in fertility rate
- Decrease in maternal and infant mortality
- Prevention of malnutrition of infants
- Knowledge provides many benefits. However, educational benefits are divided into two as marketable or non-marketable and summarized in terms of individual and public benefits

The table below shows the classification of the benefits of education.

• Table 2 Classification of Benefits of Education

Type of Beneficiaries	Individual	Social
Market	Employability Lower Unemployity Higher Earnings Flexibility in the Labor Market	High Productivity Less Dependence on Government Financial Assistance Higher Net Tax Revenue
Nonmarket	Better Quality Child – Raising Better Personal and Family Health	Reduced Crime Lower Fertility Less Spread of Infectious Diseases Voter Turnout Better Social Cohesion

Reference: Psacharopoulos, 2009.

Education is a social problem at every level of society and at every level of society, but the quality and quality of education varies. Educational enlightenment varies in different ways between the purpose and purpose of education.

DEFINITION AND PURPOSE OF PRESCHOOL EDUCATION

The age of 0-6, which is considered the most important and most important thing in life, will have a great impact on the child's future life. The education given to children at that time was called "pre-school education".

Some definitions of pre-school education are as follows:

"To provide opportunities for children between the ages of 0-7 with rich, positive and environmentally friendly personal development levels, to support the physical, mental, behavioral and social development of

their children. Guide children in accordance with their cultural values in the preparation phase. because socio-educational knowledge is embodied in the reality of formal education." (MEB, Fourteenth National Education Council).

"0-72 children; systematic education that directs all developments according to the cultural norms of the society develops vision, develops the ability to improve their attitudes and gives them the opportunity to express themselves and gains thoughts. It helps in implementation. Gain self-control" (Bildirici, 2017).

Higher education is the education provided for the development of children from birth to primary school. So far, education has been provided to support the development of the child and to achieve the desired behaviors. The most common behaviors that preschool children want to achieve are as follows (Bildirici, 2017):

- Democratic
- Responsible
- Creative
- Environmentally sensitive
- Strong communication skills

Preschool education is important for children to prepare for their future and to live a better life in the future. However, many children are provided with educational opportunities for educational purposes.

The basic objectives of preschool education in Turkey are determined by the Ministry of National Education as follows (MEB, 2017):

The objectives of preschool education are in accordance with the general objectives and basic principles of the Turkish National Education;

1. Support your child's physical, mental and emotional development and positive development.
2. Prepare children for the next level of education
3. Provide educational opportunities for children from disadvantaged families or environments,
4. Ensure that children speak Turkish fluently and fluently.

The main purpose of the schools is to support the development of children by the Ministry of National Education and to prevent inequality. However, one of the main reasons is to speak Turkish well.

The goals that all communities expect from kindergartens may vary. In addition, basic post-secondary education policies have been established. These goals are as follows (Oktay, 1990)

1. Social Goals:

a. To help working mothers,

b. To contribute to the development of every child in the society by ensuring that every child receives education,

c. To ensure that children receive education together and socialize by communicating with each other.

2. Educational Goals: To ensure the personal development of children and the development of the child's sensory organs,

3. Developmental Goals: To ensure the mental, emotional and cognitive development of the child.

THE IMPORTANCE OF PRESCHOOL EDUCATION

Today, with the transition to social justice, education has become a prerequisite for social development. Qualified workers are in demand, as in the modern world, but qualified education is also important in providing qualified workers. Depending on the nature of the educational process from a social development perspective, education begins with the birth of a person. Higher education is a very important step in supporting personal development. At present, the development of the child's brain is rapid and this increase gradually decreases. As a result, the experience of children up to the age of 7 affects their entire lives. Therefore, the provision of a rich educational environment for children by post-secondary education greatly supports the development of their children (Haktanır, 2005). Providing conscious pre-high school education will ensure that children receive a rich education, while also contributing to the development of areas that children do not fit into. While children have the opportunity to interact in kindergarten, they also face life in

various sports branches. This will greatly increase the level of education and skills of children (Çelik and Gündoğdu, 2007). Post-secondary education affects what people want in the future. Childhood education allowed people to earn more income and live a better life in the future.

As the costs of long-term education, including preschool education, increase, the benefits of the coming years also increase. This shows that education and income are directly related. Childhood education is one of the most important investments a person can make. Therefore, the original preschool results have gained value and value not only for educators but also for economists, and the attention and education provided to children will be creative, healthy and useful in the future. We support children. This attitude also supports the country's human capital.

It helps to improve human life, which is needed for the country's economy (Bekman and Gürlesel, 2005). The image below shows signs of investment and brain development in people of all ages.

Preschool education significantly supports the brain development of individuals. Preschool education has a high rate of return among investments in human capital.

Early childhood education is the education with the best investment level. An effective investment system must be determined to ensure human capital accumulation. High school education makes a great contribution to individuals and communities. Post-secondary education meets basic human educational needs, but this environment provides skilled workers to the economy. Secondary education supports economic growth, and this attitude plays an important role in removing the obstacle to human development (Sponser, 2017).

PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

Preschool education is the first step in people's lives. Preschool education is the first step in ensuring social, emotional, spiritual and educational development. They are considered the leading institution that equips children with the knowledge and skills they need for their future lives and provides them with positive attitudes and values. During early childhood education, children receive daily education. Therefore, educational institutions are very important. (Yavuzer, 2002).

The importance of preschool education institutions has been emphasized in many studies. However, the following facts about the importance of preschool education institutions draw attention (Bal and Temel, 2014; Erkan and Bilir, 2015):

- It contributes to the mental development of children
- It supports the physical development of children
- It provides children with the opportunity to socialize and contributes to their social development
- It provides children with long-term love for loving others in their later lives
- The protective and consistent behaviors of those who care for children ensure that they are better nourished and prevent them from getting sick.
- Expenditures made in early childhood prevent increasing inequalities in children's developmental periods.

With preschool education, children can share more with their peers. Families may not be able to provide their children with the necessary educational materials on their own. However, preschool education institutions are important in providing these opportunities to children (Çelik and Gündoğdu, 2007).

QUALITY IN PRESCHOOL EDUCATION

Quality in preschool education institutions is seen as one of the most important conditions for the best evaluation of children's educational lives. However, the quality criteria in preschool education institutions are determined as follows (Sheridan, 2001):

- How the child's learning process is shaped,
- Interaction with the child
- Approach to children
- Pedagogical awareness of teachers
- Fulfillment of basic educational objectives

The quality of preschool education institutions can be evaluated with all these factors. In the active provision of education in preschool education institutions, quality education is determined as a prerequisite.

In his research on quality in preschool education institutions, Kıldan (2010) lists the quality factors in preschool education institutions as follows:

- Educational skills of the teacher
- Personal characteristics of the teacher
- Professional qualifications of the teacher
- Teaching approaches
- Educational technologies used
- Educational tools
- Effectiveness of interpersonal communication
- Measurement and evaluation criteria

Countries implement and implement various policies in order to increase the quality of preschool education. However, three goals have been determined in Turkey as of 1990 within the scope of the National Education Development Project. These three goals determined to increase the quality in preschool education institutions are listed as follows:

- Achieving educational standards of OECD countries
- Developing professional skills of educational administrators
- Developing professional skills of teachers

Some quality standards have been determined by the Ministry of National Education for preschool education institutions. Expectations regarding the quality practices of schools have been determined within the framework of these standards. The expectations regarding quality in schools are listed by the Ministry of National Education as follows:

- The quality of verbal communication between children and adults
- Teachers' knowledge and understanding of educational programs
- Teachers' educational skills for young children
- Teachers' problem-solving skills
- Teachers' necessary guidance for supporting children at home are used to determine quality phenomena.

Quality in preschool education is important for children to have a better future. However, quality is perceived as a structural process in preschool institutions. In addition to teachers' experiences and skills, their attitudes and behaviors towards the profession are important. At the same time, the expectations of families towards the preschool institution and the institution's efforts to meet these expectations are important for the quality of the institution (Howes and Pianta, 2010).

FAMILY EXPECTATIONS IN PRESCHOOL EDUCATION

Today, families are constantly becoming more conscious and planning a better life for their children, which increases their expectations from preschool education institutions. This situation increases the expectations from preschool education institutions and paves the way for preschool education institutions to do better quality work in order to meet this expectation (Tokuç, 2007).

It is possible to summarize the expectations of families from preschool education as follows (Çiçek, 2005; Kıldan, 2010):

- Families enjoying preschool education,
- Strengthening their children's communication skills
- Supporting children's physical and social development
- Providing children with academic skills
- Socializing children
- Developing their perceptions of social values

All these situations affect the expectations of families from preschool education. The selection criteria of preschool education institutions for families who decide on preschool education may also differ from each

other. Expectations from preschool education may differ for many families. Various factors that differentiate families' expectations from preschool education are listed as follows (Howes and Pianta, 2010; Bildirici, 2017):

- Developmental characteristics of children
- Differences in children's basic needs
- Families' expectations from the institution
- Educational status of mothers and fathers
- Age of mothers and fathers
- Socio-cultural environment
- Monthly family income

Families' expectations from school differ from each other due to their different characteristics. In addition, families' expectations from preschool education increase day by day and the tendency for quality education increases. The ability of preschool education institutions to meet this expectation is very important in meeting the educational needs of society.

RELATED RESEARCHES

The aim of the master's thesis titled “Investigation of the effect of drama program applied as supportive education on the language development of children aged 60-72 months attending kindergarten” by Uyar (1995) is to investigate the effect of drama program applied as supportive education on the language development of children aged 60-72 months attending kindergarten. The sample group of the study consisted of 40 children attending kindergarten and preschool. 13 weeks of supportive drama education was applied to the experimental group. The control group continued their normal education. As a result of the analysis of the data collected with Mann Whitney U Test, Wilcoxon Rank Sum W Test, Wilcoxon Paired Two Sample Test, and Significance of the Difference Between Two Pairs Test, a significant difference was found between the language development of the groups that received and did not receive drama education. Based on the obtained data, it was found that the drama program applied to the children was effective and that the children; -It has been found that it causes a significant development in the development of receptive language, -Expressive language, -Vocabulary and as a result, in the use of language. Today, "drama in education", which is a very important educational technique, has a remarkable place in the areas of creativity, self-confidence and social development as well as in the language development of children. "Drama in education" applications, which are such a functional educational method, should be started in preschool and should be developed and disseminated by educators/teachers.

PEKTAŞ, H. (2014) Using Story-Based Drama and Related Creative Activities to Teach English to Preschool Children:

The purpose of this study is to examine the effect of story-based drama and related creative activities to increase the learning skills of preschool children in English lessons. 13 preschool children (9 girls, 4 boys) between the ages of 5-6 participated in the study. As a data collection tool, the short story "We're Going on a Bear Hunt" written by Michael Rosen and Helen Oxenbury was translated into Turkish by the researcher and used in the lessons. Three-dimensional picture cards were developed by the researcher to support drama activities. Technological tools such as projectors, speakers and laptops were used to appeal to visual and auditory learning styles. The lessons were recorded with a video camera and the researcher kept separate reflective journals for each lesson. After each lesson, the children were asked to draw pictures of the target words they learned in that lesson and these drawings were used for data collection. A test was conducted one week after the 6-week story-based drama application to evaluate whether the children had fully learned the target words. During the evaluation process, the researcher gave each word to the students verbally. Then, the children were asked to draw pictures of these words. All the words taught during the story-based drama were drawn by the children using this method. The students were considered successful when they drew the target words correctly. The evaluation process was recorded with a video camera and then the portfolio of each student was examined by the researcher. In conclusion, story-based drama activity and the use of technological tools are an effective method for teaching English to preschool students and contribute significantly to young

children's language learning skills. The results of this study show that story-based drama activities can be considered a leading method for teaching English to children.

YAPALI, Y. (2018) Determination of Drama Competencies of Preschool Teachers Working in Preschool Education Institutions (Sivas Province Example):

This research was conducted to determine drama competence in preschool education. The sample of the research consisted of preschool teachers working in Sivas Provincial Directorate of National Education. A total of 98 teachers' competence in drama method was examined. Data were collected using the Drama Competence Questionnaire developed by the researcher and analyzed with SPSS 22.0 program. The findings were öğretmenlerinin The majority of them are young women and drama training is generally limited in undergraduate programs. However, it was determined that the participants were willing to participate in drama courses and that improvisation technique was the most widely known and used technique.

NAKAŞ, R. (2020) Determination of Drama Competencies of Preschool Teachers Working in Preschool Education Institutions (Altındağ District Example):

This research was conducted to evaluate the drama skills of teachers working in preschool education institutions. The research was conducted with 98 preschool teachers working in independent kindergartens and kindergarten classes in primary schools affiliated with the Altındağ District National Education Directorate. Data were collected with the "Drama Competence Survey" developed by the researcher and the analyzes were made using the SPSS 22.0 program. The results show that the participants were mostly between the ages of 26-30 and female. In addition, it was determined that the majority of the participants took courses on drama techniques in the program they graduated from. It was observed that the teachers were willing to participate in drama education courses. The research has revealed that the improvisation technique is the most widely known and most frequently used technique in lessons.

ÇITAK, E. (2022) DETERMINATION OF THE COMPETENCIES OF PRESCHOOL TEACHERS WORKING IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE FIELDS OF DRAMA (Kayseri Province Example):

The main objective of this study is to determine the competencies of 150 preschool teachers working in independent kindergartens and primary schools affiliated with the Kayseri Provincial Directorate of National Education in the field of drama. The research focused on determining the existence of the competencies of these teachers in the drama method. The researcher collected data by applying the "Drama Competence Survey" to the participants and analyzed the obtained data with the SPSS 22.0 program. It was observed that the majority of the preschool teachers participating in the research were undergraduate graduates (92.7%) and a large portion of them worked in official institutions (76.7%). It was determined that the teachers had knowledge about drama techniques and used the role playing technique most frequently in lesson activities. It was determined that the majority of the participants took courses on drama technique and that these courses focused on role playing. However, it was observed that the knowledge level of drama methods and techniques was partially sufficient and that teachers mostly used drama methods in Turkish activities. The research results revealed that there was a positive and significant relationship between the professional experience of preschool teachers and the use of dramatization, story/event reenactment and pantomime techniques in lesson activities.

KÜSMÜŞ, G. (2023) The Effect of Drama-Based Learning-Based Education Program for Preschool Children on Reversal Skills: This research aims to evaluate the effect of drama-based learning on reversal skills by focusing on the development of preschool children. In line with this goal, a program called "Drama-Based Reversal Skills Education Program" was developed. The research used a quasi-experimental design with a pre-test-post-test control group, which is one of the quantitative research methods. The "Reversal Skills Test for 60-72 Month-Old Children" designed by the researcher was used as the data collection tool. In the study, appropriate sampling techniques were applied and a total of 39 children, 20 in the experimental group and 19 in the control group, from a school in the Kadıköy district of Istanbul were studied. The program consists of 17 activities prepared by focusing on developing both qualitative and quantitative reversal skills. In the six-week period, the activities were applied three days a week for the first five weeks and two days a week for the

last week. During the experimental study, the "Drama-Based Reversal Skills Training Program" developed by the researcher was applied to the experimental group, while the control group was provided with daily activities appropriate to their school curriculum by the teachers. The data obtained from the study were examined with appropriate statistical analysis programs. Descriptive statistics (percentage, frequency, mean and standard deviation) were used in the analysis of the data. The Mann Whitney U test was used to evaluate the significance of independent relationships, and the Wilcoxon Test was used to evaluate the significance of dependent relationships. According to the results of the study, a significant improvement was observed in the experimental group to which the "Drama-Based Reversal Skills Training Program" was applied, while no change was observed in the control group. While the scores obtained by the children in the experimental group from concrete object problems increased from medium to high levels, their performances in picture and verbal problems increased from low to high levels. In addition, it was observed that the scores obtained by the children in the experimental group from all subtests were statistically significantly higher than the scores obtained by the children in the control group. According to the results of the permanence test conducted five weeks after the application of the program, it was determined that the effect of the program continued. In light of these findings, it was concluded that the "Drama-Based Reversal Skills Training Program" developed and implemented by the researcher was effective in developing the reversal skills of 60-72 month-old children.

ŞİMŞEK, M. (2023) The Effect of Creative Drama-Based Peer Bullying Prevention Program on Bullying Behaviors of Preschool Students: The aim of this study is to examine the effect of creative drama-based peer bullying prevention program (YDTAZÖP) on preschool students. The research was conducted by combining and analyzing quantitative and qualitative data using an explanatory mixed research design. In the quantitative dimension, general screening and pretest-posttest control group quasi-experimental designs were utilized. The universe of the study consists of 60-72 month-old preschool students studying in independent kindergartens in the central districts of Diyarbakır. The sample consists of preschool students studying in 9 independent kindergartens in the central districts of Diyarbakır (n=930). From this sample, two groups with high and equal bullying score averages (n₁=23, n₂=23) were selected for the experimental study. In the pre-test and post-test, the pre-school peer bullying scale teacher form and the bully and victim child behavior evaluation form were used. In the experimental process processes, the classroom peer bullying behavior observation form and the YDTAZÖP weekly activity evaluation form were used. After the experimental process, the structured YDTAZÖP evaluation interview form was also used as a data collection tool. In the study, a comparison analysis was used to evaluate the common effect of the difference between the pre-test and post-test scores of the experimental and control groups. In this analysis, the differences between the groups were examined with non-parametric test techniques such as the Mann-Whitney U test and statistical significance was assessed at the .05 significance level. The data obtained from the YDTAZÖP weekly activity evaluation form and the structured YDTAZÖP evaluation interview form were evaluated with the content analysis method. According to the results of the study, various types of bullying (physical, relational or verbal) were detected in approximately one in every five classes. In this study, it was determined that the YDTAZÖP program had a statistically significant positive effect on the general score of bully-victim child behavior on the experimental group. In addition, it was found that it was effective in the passive-bully child behavior sub-dimension and that the level of preschool peer bullying in the experimental group decreased in all measurement tools. Qualitative findings show that the program supports the development of skills such as communication, empathy, self-expression, social skills, body awareness, respect for others and emotional awareness. It was concluded that YDTAZÖP positively affected bully, victim and bystander students and that all three types of bullying in the classroom decreased. According to the observation of the experimental group teacher, it was stated that YDTAZÖP reduced bullying behaviors in students.

FELEK, P. (2023) The Effect of Creative Drama Activities on Problem Solving Skills in Preschool Children:

This study examines the effect of creative drama activities in order to improve the problem solving skills of preschool children. Research, experiment and control groups were conducted with a quasi-experimental design including groups. It was conducted on a total of 80 students (experimental group: 40, control group: 40) studying in two different kindergartens in the Küçükçekmece district of Istanbul. The

researcher developed five different creative drama activities. The Wally Social Problem Solving Test (WSPÇT) was applied to both groups as a pretest and posttest. The students in the experimental group participated in creative drama activities for a week and then the WSPÇT was applied to both groups again. The results show that creative drama activities increase the students' problem-solving skills.

DUMAN, Ş. (2023) The effect of creative drama activities on early literacy and social skills of preschool children:

The purpose of this study was to evaluate the effect of creative drama activities conducted to develop early literacy and social skills of preschool children. A pretest-posttest, control group quasi-experimental design was used in the study. The study group consisted of a total of 35 children, 17 experimental and 18 control, who were receiving education in a public kindergarten in the Gemerek district of Sivas. In the data collection process, the "Personal Information Form", the "Early Literacy Skills Assessment Tool" developed by Karaman-Benli (2013) and the "Social Skills Assessment Scale" developed by Avcıoğlu (2007) were used. Creative drama sessions were applied to the children in the experimental group 3 days a week for 6 weeks, in a total of 18 sessions, each lasting approximately 30 minutes. The children in the control group continued the training provided by their classroom teachers for the same period. Post-tests were applied to both groups after the creative drama sessions. SPSS program version 25.0 was used for data analysis. In the first stage, the Levene test was preferred to check the assumptions of normality and variance homogeneity required for parametric tests of the data set, and the Shapiro-Wilk test was preferred to check the normal distribution of the data. The pre-test and post-test scores of the early literacy and social skills levels of the children in the experimental and control groups were examined with a dependent sample t-test. In addition to the statistical significance of the findings, Cohen's d effect size measurements were used to evaluate the magnitude of the effect. A statistically significant difference was determined between the average early literacy skills and social skills post-test scores of the children in the experimental group who participated in creative drama activities and the post-test scores of the children in the control group. When the Cohen's d effect size value of the difference between the experimental and control groups was examined, a large effect was seen in favor of the experimental group. In the phonological awareness and print awareness subtests, the mean of the experimental group was found to be higher than the mean of the control group.

It was conducted with a quasi-experimental design including groups. It was conducted on a total of 80 students (experimental group: 40, control group: 40) studying in two different kindergartens in the Küçükçekmece district of Istanbul. The researcher developed five different creative drama activities. The Wally Social Problem Solving Test (WSPÇT) was applied to both groups as a pretest and posttest. The students in the experimental group participated in creative drama activities for a week and then the WSPÇT was applied to both groups again. The results show that creative drama activities increase the students' problem-solving skills.

DUMAN, Ş. (2023) The effect of creative drama activities on early literacy and social skills of preschool children:

CONCLUSION AND RECOMMENDATION

Drama activities in preschool leave deep and diverse effects on children's developmental areas. These effects play an important role in developing children's emotional, social, cognitive and physical abilities. Drama activities support children's emotional development. Acting out different roles provides children with a platform to recognize and express their feelings. This is especially important in the process of learning to cope with emotional difficulties. It also strengthens their empathy skills and enables children to understand the feelings of others. In terms of social skills, drama teaches children to cooperate, communicate and work effectively in groups. Activities such as sharing roles, creating scenarios together and performing strengthen children's social relationships and develop their ability to express themselves with others. In terms of cognitive, drama activities develop children's problem-solving abilities and creative thinking skills. Exploring different scenarios, making up stories and taking on the roles of different characters encourage children's imagination and critical thinking abilities. Physically, drama activities strengthen children's motor skills. Activities such as dancing, using gestures and facial expressions increase children's physical coordination and

flexibility. In terms of self-confidence and self-esteem, drama enables children to trust themselves and believe in their own abilities. Role-playing and performance experiences increase children's self-confidence and help them accept that making mistakes is a natural process. In terms of cultural awareness and empathy, drama activities allow children to understand different perspectives and respect different cultures. Taking on the roles of different characters and exploring different scenarios helps children gain a broader perspective on the world.

To explain in more detail the effects of drama activities in the preschool period on children's developmental areas:

Emotional Development: Drama activities increase children's emotional awareness. While acting out different roles, children develop the skills to recognize, express and manage their emotions. This is especially important in the process of learning to cope with emotional difficulties.

Social Skills: Drama helps children develop social skills. Skills such as cooperating in a group, empathizing, listening to others and communicating are reinforced through drama activities. This helps children establish healthy relationships and communicate effectively within a group.

Cognitive Development: Drama supports children's cognitive development. Remembering different roles, following scenarios, making up stories and problem-solving skills strengthen children's cognitive flexibility and creative thinking abilities.

Motor Skills: Drama activities develop children's motor skills. Activities such as dancing, moving, using gestures and facial expressions increase children's physical coordination and strength.

Self-confidence and Self-Esteem: Drama increases children's self-confidence and self-esteem. Successfully acting out roles, performing and sharing with others helps children gain self-confidence. It also helps them accept that making mistakes is a natural process, thus strengthening their self-esteem.

Cultural Awareness and Empathy: Drama activities increase children's cultural awareness and strengthen their empathy skills. Acting out characters from different cultures and exploring different scenarios broadens children's worldviews and helps them understand different perspectives.

It emphasizes the positive effects of drama activities on children's multifaceted development in the preschool period. These activities help children grow and learn in a healthy way emotionally, socially, cognitively and physically.

REFERENCES

1. Abay, A. R. (2004). "Eğitim Toplum İlişkisi ve Türkiye Uygulamaları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 149, Nisan, s.129 -146.
2. Abazaoğlu, İ., Yıldırım, O. Yıldızhan, Y. (2015). Okul Öncesi Öğretmenliğine İlişkin Genel Bir Bakış. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*. 4(1):411-423.
3. Aral, N. Kandır, A.-Yasar, M.C. (2000). Okulöncesi Eğitim ve Anasınıfı Programları. Ya-Pa Yayınları, İstanbul.
4. Bal, Ö., & Temel, Z. F. (2014). Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 4-6 yaş çocuklarının kişiler arası problem çözme ve bakış açısı alma becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1):156-169.
5. Bayrak, S. ve Köksal, O. (2017). Ebeveynlerin Okul Öncesi Eğitimden Beklentilerinin İncelenmesi (Elazığ İli Örneği). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5(45):547-557.
6. Bekman ve Gürlesel, Doğru Başlangıç Türkiye’de Okul Öncesi Eğitim, TÜSİAD-T, 2005-05, 396.
7. Bildirici, Z. (2017). *Türkiye Ve Avrupa’da Okul Öncesi Eğitim Ekonomisinin Karşılaştırmalı Analizi* (Tez No. 464413) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]
8. Uyar, N. (1995). *Anaokuluna devam eden 60-72 aylık çocuklarda destekleyici olarak uygulanan eğitimde drama programının çocukların dil gelişimine etkisinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü]

9. Çakmak, Ö. (2008). Eğitimin Ekonomiye Ve Kalkınmaya Etkisi. *D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 11, 33-41
10. Çelik, M., & Gündoğdu, K. (2007). Türkiye'de Okulöncesi Eğitimin Tarihsel Gelişimi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (16).
11. Çiçek, D. (2005). 'Örgütlerde Motivasyon ve İş Yaşam Kalitesi: Bir Kamu Kuruluşundaki Yönetici Personelin Motivasyon seviyelerinin Tespit Edilerek İş Yaşam Kalitesinin Geliştirilmesi Üzerine Bir Araştırma', [Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana]
12. Erkan, S., & Bilir, Z.T. (2015). Okul Öncesi Eğitimin İlköğretim Birinci Sınıf Öğrencilerinin Türkçe Dil Becerilerine Etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(35), 173-190.
13. Field, J. (2013). Hayat Boyu Eğitim. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 181-204.
14. Haktanır, G. "Farklı Ülkeler ve Okul Öncesi Eğitimde Farklılıklar", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Cilt.6, Sayı.62, (2005), 7-15.
15. Howes C., Pianta, R. (2010). Quality of Prekindergarten: What Families Are Looking for in Public Sponsored Programs, *Early Education And Development*, 17(4), s. 619–642.
16. Karadeniz, O., Serap Durusoy ve Seyit Köse, *Avrupa Birliği Yolunda Türkiye’de Eğitim ve Beşeri Sermaye*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2007
17. Kaytaş, M. Türkiye'de Okulöncesi Eğitiminin Fayda-Maliyet Analizi, Anne Çocuk Eğitim Vakfı, 2005.
18. Kıldan, O. (2010). Okul Öncesi Eğitim Bağlamında 'Eğitim Hizmetlerinde Kalite' *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 15(2), s. 111-130.
19. MEB, 14. Milli Eğitim Şurası.
http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_10/02113548_14_sura.pdf
20. MEB, 2017. Temel eğitim. <http://meb.gov.tr>.
21. Oktay, A. "Türkiye’de Okul Öncesi Eğitim", *Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı.2, (1990).
22. Psacharopoulos, G. "Returns to Investment in Higher Education a European Survey", A Contribution to the Higher Education Funding Reform CHEPS-led Consortium for the European Comission. Enschede: Center for Higher Education Policy Studies, 2009.
23. Sheridan, S. (2001). Pedagogical Quality in Preschool. An issue of perspectives *Acta Universitatis Gothoburgensis*, s.14-82.
24. Şişman, M. (2011). Eğitim bilimine giriş. 3.Baskı. Pegem Yayıncılık.
25. Tokuç, H. (2007). *Anne Ve Babaların Okul Öncesi Eğitim Hakkındaki Görüş Ve Beklentilerinin İncelenmesi*, Hacettepe Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.
26. Unicef, (2007). Okul Öncesi Eğitimde Bilgi Tutum Ve Uygulama Araştırması, Ankara
27. Yavuzer, H. (2002). "Çocuk Eğitimi El Kitabı". Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, 14.basım.
28. Yeşilyurt Z.C., (2011), "Türkiye'de çocukları okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden ebeveynlerin okul öncesi eğitim kurumlarından beklentileri ve okul öncesi eğitim kurumlarının bu beklentileri karşılama durumları", (Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli

(7)

Prof. Dr. Ali Osman ENGİN²⁶

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYETİ DERSİNDE EĞİTSEL OYUN KULLANIMINA İLİŞKİN ÖĞRENCİ
GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ (GÜMÜŞHANE İLİ ÖRNEĞİ)
EVALUATION OF STUDENTS' OPINIONS ON THE USE OF EDUCATIONAL GAMES IN
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE COURSE (THE CASE OF GÜMÜŞHANE PROVINCE)**

ÖZ

Bu çalışmada, Türk dili ve edebiyatı dersinde yer alan bilgilerin öğretimi için araştırmacı tarafından tasarlanan eğitsel oyunun öğrencilerin öğrenmeleri üzerindeki etkisini ve eğitsel oyunların kullanımına ilişkin öğrenci düşüncelerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Türk dili ve edebiyatı dersinde kitaplardaki metinleri anlamak, çözümlemek ve eleştirel bakışla değerlendirebilmek için öğrenciler metin türü, yazarlar, şairler, edebî dönemler, akımlar, kavramlar vb. hakkında bazı temel bilgilere ihtiyaç duymaktadırlar. Eğitsel oyun kullanımının farklı derslere etkisi üzerine yapılan çalışmalar ile benzer sonuçlar elde edilmiştir. İncelenen araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre ilkökul ve ortaokul seviyelerindeki öğrencilerin öğrenmelerinde etkili olan oyunların, lise öğrencilerinin öğrenmeleri üzerinde de olumlu etkiye sahip olduğu görülmüştür. Lise seviyesindeki öğrencilerin de derslerinde eğitsel oyun kullanılmasını istediği ve eğitsel oyun kullanımının etkili öğrenmeler sağladığını için gerekli olduğu düşüncesini belirttikleri tespit edilmiştir.

Öğrencilerin oyun öncesi ve sonrası uygulanan sınav başarı puanları dikkate alındığında eğitsel oyuna yer verilerek yapılan öğretimin, öğrencilerin Türk dili ve edebiyatı dersinde yer alan eser, sanatçı, tür/biçim ve dönem ile ilgili öğrenmelerini anlamlı düzeyde artırdığı söylenebilir. Eğitsel oyun kullanılarak yapılan öğretim; öğrencilerin bu bilgileri daha kolay öğrenmelerini sağlamıştır. Dersler eğlenceli hale gelmiş, öğrenciler eğlenerek öğrenme imkanı bulmuşlardır. Bulgular, öğrencilerin Türk dili ve edebiyatı dersi ve diğer dersler için eğitsel oyunların kullanımına karşı olumlu düşünceleri olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitsel oyun, Türk Dili ve Edebiyat Öğretimi, Eğitim ve öğretimde eğitsel oyun kullanımı.

ABSTRACT

This study aims to examine the effects of an educational game designed by the researcher for teaching information in the Turkish language and literature course on students' learning and students' thoughts on the use of educational games. In order to understand, analyze and critically evaluate texts in books in the Turkish language and literature course, students need some basic information about text types, authors, poets, literary periods, movements, concepts, etc. Similar results were obtained with studies conducted on the effects of using educational games on different courses. According to the results obtained from the examined studies, it was observed that games that are effective in the learning of students at primary and secondary school levels also have a positive effect on the learning of high school students. It was determined that high school students also wanted educational games to be used in their courses and that they thought that the use of educational games was necessary because they provided effective learning.

When the students' exam success scores applied before and after the game were taken into consideration, it can be said that the teaching carried out by including educational games significantly increased students' learning about works, artists, genres/forms and periods in the Turkish language and literature course. Teaching using educational games; enabled students to learn this information more easily. Lessons became fun, students had the opportunity to learn by having fun. Findings showed that students had positive thoughts about the use of educational games for Turkish language and literature lessons and other lessons.

Keywords: Educational games, Turkish Language and Literature Teaching, Use of educational games in education and teaching.

²⁶ Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü; aliosman.engin@atauni.edu.tr;
ORCID: 0000-0002-3705-6548

INTRODUCTION

From the beginning of life to the present day, people have constantly learned something and reinforced what they learned by repeating their practices; this reinforced information has been adopted and made permanent over time (Ülküdür, 2016). It is not possible to develop children's creativity, independent thinking and problem-solving potential with traditional teaching methods (Kavasoğlu, 2010). In today's information and technology age, developments in every field have brought some changes in teaching environments; these changes have led teachers to organize learning-teaching activities in a way that is fun for students; to ensure that students learn willingly, lovingly and actively (Bakar et al. 2008; Bayırtepe and Tüzün, 2007; Çankaya and Karamete, 2008; Taşdemir and Şüyun, 2016; Yükseltürk and Altıok, 2016). For this purpose, game-based teaching environments are created by using games in which students learn by having fun, feel comfortable expressing themselves and can focus (Öztemiz and Önal, 2013; Ülküdür, 2016).

Information is meaningless unless it is processed. Students must actively participate in the lesson to make the information meaningful. In order to ensure active participation of the student in the lesson, new approaches developed in education and teaching must be implemented in the classroom; the use of teaching strategies and methods is also important for effective teaching. One of the new approaches is active learning and educational games have an important place in active learning. Students learn consciously or unconsciously thanks to their excitement and increased interest in the lesson. Thanks to games, both students actively participate in the lesson and teaching becomes effective (Kavasoğlu, 2010).

It is very important for educational environments to be organized in a way that supports social interaction and allows different experiences. For this reason, educational environments should be organized in a way that includes applications that focus on the student. As a requirement of the renewed curriculum, students should be supported with different educational activities in and out of class. (Bakar et al., 2008).

The aim of using educational games in the teaching process is to create a teaching environment supported by concrete materials where students can learn by doing and experiencing (Çavuş et al., 2011; Gülsoy, 2013). Educational games with a well-managed planning and implementation process will make learning easy and fun and will contribute to the development of students' cognitive, affective, psychomotor and social skills (Bayat et al., 2014).

According to constructivist teaching theories, the teacher plays the role of the person who facilitates the learner's learning. The teacher should prepare appropriate environmental conditions to facilitate learning, ask open-ended questions, offer options and guide the students. Instead of constantly lecturing in front of the student, the teacher should stay in the background and support the student. In addition, students with different characteristics should interact with each other and work together (Özkılıç, 2014).

When the distribution of scientific research on the use of educational games according to disciplines is examined; It has been observed that almost half of the studies on educational games were conducted in the field of science education and educational sciences, and it has been determined that the national scientific studies examined mostly preferred middle school, primary school and university students as samples (Karamustafaoğlu and Kılıç, 2020).

No studies were found on the use of educational games in the Turkish language and literature course in the literature review. When the results of the research by Karamanoğlu and Kılıç (2020) were examined, it was seen that studies on the Turkish course were included, but statistical information on studies on the Turkish language and literature course was not included. In addition, the number of studies in which high school students were preferred as the study group and sample was limited. It is thought that the educational game used and the findings obtained from this study will contribute to revealing the positive effect of the use of educational games on high school students, to obtain information about student opinions on the use of educational games, and to show the relationship between the use of educational games and success.

Two problems were identified in this research conducted with the qualitative design method:

- 1) What are the opinions of high school students on the use of educational games?
- 2) Does teaching with educational games have an effect on students' learning?

Games and Educational Games

The Turkish Language Association (2023) defines games as “entertainment that develops talent and intelligence, has certain rules, and is useful for having a good time.” According to Piaget (1962), “games are harmony and games are actions that students determine and have clear rules for themselves” (Karadağ and Çalışkan, 2005). Educational games are fun teaching methods that allow students to reinforce the information they have learned and to repeat it in a more pleasant environment for the student (Baya et al., 2014; Güler, 2011). According to Hazar (1996), “Educational games are a very effective method in achieving the goals of school, lessons, units, and subjects” (p. 18). As the importance of games has been realized, their use for educational purposes has also increased. Today, games are frequently used as a teaching method. The reasons for the widespread use of games in education are that games are entertaining, facilitate concentration, can be adapted to individual and group work, can be customized for different lessons, and their rules can be adapted to the needs of the group playing them. (Erbaşan and Sağlam, 2023).

As the importance of games has been realized, their use for educational purposes has also increased. Today, games are frequently used as a teaching method. The reasons for the widespread use of games in education are that games are entertaining, facilitate concentration, can be adapted to individual and group work, can be customized for different lessons, and their rules can be adapted to the needs of the group playing them. (Erbaşan and Sağlam, 2023).

Related Researches

The scans were last updated on January 31, 2020, and a total of 122 scientific studies were reached, including 40 articles, 74 theses, and 8 reports (Karamustafaoğlu and Kılıç, 2020). In a study conducted by Kula (2020), it was stated that games improve students' self-confidence, communication, and thinking skills. In addition, this study showed that games improve students' ability to cooperate, ensure active participation in lessons, reduce distractions by facilitating understanding, and increase motivation. The study also revealed that students try to cope with the feeling of failure they experience when they lose games, thus improving their ability to cope with failure situations by gaining self-confidence.

There are many studies conducted independently on educational games. It is thought that supporting lessons with educational games will contribute to the student's attitude towards the lesson, motivation, and development of creativity skills. Studies in the literature also support this idea (Çuha, 2004; Yurt, 2007; Baştuğ, 2015; Gedik, 2017; Gözalan and Koçak, 2014; Gülsoy 2013; Varışoğlu et al., 2013).

It was aimed to examine the descriptive and experimental studies on educational games in Turkey together and reach some generalized results. For this purpose, within the scope of the research, accessible descriptive and experimental articles on educational games in Turkey, proceedings presented and published in scientific congresses, and master's and doctoral theses accessible as PDF extensions from the YÖK National Thesis Center were examined. As a result of the examination, a total of 96 studies conducted on educational games in Turkey were reached. In total, of all the examined studies, 31 were on information technologies (26.7%), 22 were on mathematics (18.9%), 21 were on science (18.1%), 8 were on Turkish (6.8%), 7 were on social studies (6%), 6 were on foreign languages (5.1%), 5 were on physical education (4.3%), 3 were on religious culture and moral knowledge (2.5%), 4 were on preschool (3.4%), 2 were on music (1.7%), and 2 were on visual arts (1.7%). In addition, the subject area examined in 5 of all studies was not specified (%4.3) (Cop and Kablan, 2018).

While Cop and Kablan examined only descriptive and experimental studies on educational games in our country and published until 2017, the data collection process was carried out using the Council of Higher Education (YÖK) National Thesis Center, DergiPark Academic and Google Academic databases. The scope of the research consists of articles, reports and theses published between 2010-2019 on educational games. In this context, the specified databases were searched using the keywords “Educational game”, “Gamification”, “Game-based learning”, “Educational computer game”, “Digital game” and “Teaching with games” in order to access all academic studies on the specified educational games.

Method

Research Method

This section includes information on the research model, participants, data collection tools, data analysis, and the implementation stages of the research. In this research, a qualitative research approach was adopted and a case study design was used. According to Stake (1995) and Yin (2012), a case study is a research design used in many areas, especially in evaluation processes, in which the researcher analyzes a situation, often a program, event, action, process, or one or more individuals in depth (Cited by Creswell, 2017). According to Creswell (2007), a case study is a qualitative research approach in which the researcher examines one or more situations limited in time with data collection tools (observations, interviews, audiovisuals, documents, reports) that include multiple sources, and where situations and themes related to the situation are defined.

The case study method involves examining a single situation or event in depth and longitudinally, rather than following certain rules by examining a limited number of variables. Case studies are a way of looking at what is actually happening in the environment, systematically collecting data, analyzing it, and presenting results. The end product is a clear understanding of why the event happened that way and what needs to be focused on in more detail for future research. For this reason, the special case method is more suitable for producing or presenting something rather than testing or hypothesizing (Davey, 1991).

In this study, the case study design, which is one of the qualitative research approaches, was used because it was aimed to obtain in-depth information about the students' views on the use of educational games in the Turkish language and literature course, to present a cross-section of the existing situation, to examine

the participants' perspectives in detail, to have information about the effect of the use of educational games on learning, and to describe these situations in detail. In the study, the views of eleven 12th grade students on the use of educational games in the Turkish language and literature course were examined. At the same time, the difference between traditional teaching and teaching with games was tried to be revealed with a short-answer test applied before and after the game.

Participants

The participants of this study are 12th grade students studying at a state high school in Gümüşhane province in the spring of 2023-2024. Before the study, the necessary institutional, parental and student permissions were obtained (see ANNEX-1, ANNEX-2, ANNEX-3).

Information on the participants is shown in Table-2.1.

Table 2.1.

Information on the Participants

Male	Female	Total
5	6	11

Data Collection Tools

In the study, the educational game prepared by the researcher, short-answer test questions prepared by selecting from the questions in the educational game and semi-structured interview form prepared by the researcher were used as data collection tools. (For the data collection tools used, see ANNEX-4, ANNEX-5, ANNEX-6)

Data Analysis

In the first stage, volunteer students were determined and information about the research was provided. Since the students participating in the study were 12th grade students, subject repetitions were carried out in classes and Support and Training Courses with traditional methods. After the traditional explanation, a test consisting of twenty short-answer questions, which were also included in the questions of the game, was applied to the students. The scores obtained from this test were recorded.

In the second stage, the students played the game in groups and the prepared test was applied to the students again. The scores of the test applied before the game and the test applied after the game were compared and tabulated. T

The test scores obtained before and after the game are shown in Table 2.2.

Table 2.2.

Pre-Game and Post-Game Test Scores of Participants

Participant Numbers	Test Score Before the Game	Test Score After the Game
Participant 1	40	75
Participant 2	65	90
Participant 3	50	80
Participant 4	70	95
Participant 5	60	90
Participant 6	50	80
Participant 7	10	80
Participant 8	50	85
Participant 9	25	65
Participant 10	25	75
Participant 11	15	60

Afterwards, semi-structured interview questions were directed to the participants and student opinions were obtained regarding the use of educational games. The opinions of two students for three levels determined as low, medium and good levels were examined in depth based on the test scores applied before the game.

Low Achievement Level Student 1 (Participant 7)

Researcher (A): Do you think educational games will/do make the lesson fun?

Participant 7 (F 7): Yes, they make it fun; they create a sweet competition environment with my friends.

A: What do you think about the necessity of using educational games in Turkish language and literature lessons?

F 7: I think it is necessary because it makes what we learn more permanent.

A: What do you think about the effect of using educational games in Turkish language and literature lessons on the memorability of the information learned?

F 7: It increases permanence because it helps to repeat information.

A: What is the effect of using educational games in Turkish language and literature lessons on the active learning?

F 7: Since we learn by playing, it allows us to be active in the process.

A: Do you think there will be/are differences between Turkish language and literature lessons supported by educational games and Turkish language and literature lessons with normal activities? If there are differences, what are they?

K 7: There is a difference, the desire to learn increases in lessons learned through games.

A: Do you think that educational games will provide social skills in addition to the achievements of the Turkish language and literature lesson? If so, what social skills do they provide?

K 7: It improves our relationships with our friends and our socialization skills.

A: Do you want educational games to be used in other lessons as well, why?

K 7: I want it, I think it is important in terms of socialization and effective learning.

Low Achievement Student 2 (Participant 11)

A: Do you think educational games will make the lesson fun?

Participant 11 (P 11): Yes, I do. Since we learn by having fun, the information becomes more permanent and learning becomes easier.

A: What do you think about the necessity of using educational games in Turkish language and literature lessons?

K 11: I think it is necessary because the games played make the lessons more fun and fluent.

A: What do you think about the effect of using educational games in Turkish language and literature lessons on the memorability of the information learned?

K 11: I think that the information is more permanent because it allows us to learn different information and tactics from our friends and to learn by having fun.

A: How does using educational games in Turkish language and literature lessons affect active learning?

K 11: It has a great effect. By constantly playing and repeating the game, we keep the information active and make it permanent.

A: Do you think there will be/are differences between Turkish language and literature lessons supported by educational games and Turkish language and literature lessons with normal activities? If so, what are the differences?

K 11: Since different activities will attract the attention of the students, participation in the lesson and socialization will increase.

A: Do you think that educational games will provide social skills in addition to the achievements of Turkish language and literature lessons? If so, what social skills will they provide?

K 11: Yes, I do. It provides skills such as communication with friends in the team, self-expression, gaining self-confidence, and learning to compete.

A: Would you like educational games to be used in other courses, why?

K 11: Yes, I would like to because I learned many things I did not know with the game

in literature class; I think the same result will be obtained in other courses.

Achievement Level Medium Student 1 (Participant 3)

A: Do you think educational games will make the course fun?

Participant 3 (K 3): I think the courses will be more enjoyable and educational.

A: What do you think about the necessity of using educational games in Turkish language and literature courses?

K 3: It is necessary because it allows us to both have fun and learn. I think the course learned in this way will be more memorable.

A: What do you think about the effect of using educational games in Turkish language and literature courses on the memorability of the information learned?

K 3: Since we learn by having fun, we provide more permanent learning and we also have the opportunity to learn things we do not know from our friends.

A: What is the effect of using educational games in Turkish language and literature classes on active learning?

K 3: Since students are more active while playing games, the class is more productive and the retention of knowledge increases.

A: Do you think there will be/are differences between Turkish language and literature classes supported by educational games and Turkish language and literature classes with normal activities? If there are differences, what are the differences?

K 3: There is a difference, lessons learned with games are more productive, and the student's desire to learn increases.

A: In addition to the achievements of Turkish language and literature classes, educational games also contribute to social skills.

A: Do you think there will be/are any differences between the Turkish language and literature course supported by educational games and the Turkish language and literature course with normal activities? If so, what are the differences?

K 8: Since Turkish language and literature is a verbal course, students can get bored and learn by necessity. In courses supported by educational games, students both learn willingly and are more excited and curious.

A: Do you think that educational games will provide social skills in addition to the achievements of the Turkish language and literature course? If so, what social skills do they provide?

K 8: Yes, I do. They help students learn to overcome their excitement, gain courage, improve communication with friends, learn to cooperate and develop speaking skills.

A: Do you want educational games to be used in other courses, why?

K 8: Yes, I would like it because what is learned will be more permanent. All courses are loved this way and the courses are taught in an entertaining way.

High Success Student 1 (Participant 2)

A: Do you think educational games will/do they make the lesson fun?

Participant 2

(F 2): Yes, because we both have fun and learn while playing.

A: What do you think about the necessity of using educational games in Turkish language and literature?

F 2: I think it is necessary because information is more permanent thanks to games.

A: What do you think about the effect of using educational games in Turkish language and literature on the memorability of the information learned?

F 2: I think that information learned while having fun is more effective in terms of memorability.

A: What is the effect of using educational games in Turkish language and literature on the active learning?

F 2: I think it helps learning.

A: Do you think there will be/are differences between Turkish language and literature lessons supported by educational games and Turkish language and literature lessons with normal activities? If there are differences, what are they?

F 2: I think literature lessons learned with games are more educational and fun.

A: Do you think that educational games will provide social skills in addition to the achievements of the Turkish language and literature course? If so, which social skills do they provide?

K 2: Yes, I think they do. I think they contribute to communication, solidarity, unity, and social skills.

A: Do you want educational games to be used in other courses, why?

K 2: Yes, they should be applied especially for numerical courses because courses can sometimes be boring. I think that information learned while having fun is more memorable. High-Achievement Student 2 (Participant 4)

A: Do you think that educational games will/do make the course fun?

Participant 4 (P 4): Yes, they allow us to both have fun and learn.

A: What do you think about the necessity of using educational games in Turkish language and literature courses?

K 4: It is necessary because it prevents us from getting bored in class.

A: What do you think about the effect of using educational games in Turkish language and literature courses on the memorability of the information learned?

K 4: Since we play the game with pleasure, it becomes easier for the information to be remembered.

A: What is the effect of using educational games in Turkish language and literature classes on active learning?

K 4: Thanks to games, we learn things we don't know and when we come across this information again, we don't have the situation of making mistakes or not knowing.

A: Do you think there will be/are differences between Turkish language and literature classes supported by educational games and Turkish language and literature classes with normal activities? If there are differences, what are the differences?

K 4: I think there will be differences because when only verbal expressions are used and no practice is done, the information is not permanent, while what is learned through games is more permanent. In addition, we do not forget the mistakes we make while playing games.

A: Do you think that educational games will provide social skills in addition to the achievements of Turkish language and literature classes? If so, which social skills do they provide?

K 4: I think, they provide socialization and sharing of information among people.

A: Would you like educational games to be used in other classes as well, why?

K 4: I would like to, I think teaching through games is more enjoyable and Educational.

Findings and Recommendations

All six students selected from different success levels stated that using educational games made lessons more fun. The use of educational games was deemed necessary by the students who expressed their opinions on the points that it creates a competitive environment, provides the opportunity to learn by having fun, makes the lesson enjoyable, makes learning easier and makes the information more permanent. It was stated that the information learned with educational games is recorded in long-term memory and more permanent learning is provided due to the fact that it provides repetition of the subject and provides the opportunity to learn new information and tactics from friends. It was said that since it is student-centered rather than teacher-centered, it enables students to be more active in the learning process and the lesson is more productive for the students.

When the lessons using the traditional narration method and the lessons using educational games are compared, it was commented that the lessons using educational games are more remarkable, increase the desire to learn, provide active participation and socialization in the lesson, keep the student excited and curious and save the lesson from boredom, offer the opportunity to learn from mistakes, and are more educational and instructive.

It was stated that educational games provide permanent learning as well as providing and developing different personal and social skills. Strengthening friendships, providing socialization, learning to compete, gaining self-confidence, feeling team spirit, gaining motivation, learning to overcome excitement, gaining courage, learning to cooperate, developing communication and speaking skills, and providing solidarity are stated as skills that educational games contribute to.

All of the students stated that they wanted educational games to be used in other courses for reasons such as providing effective learning, making the course enjoyable, providing a fun learning environment, and providing more permanent learning.

When the effect of educational games on course success was examined, it was determined that there was a positive increase. For example; the student with the lowest score of 10 points in the exam administered before the game experienced a 70-point increase by getting 80 points in the exam administered after the game. Similarly, the student with the highest score of 70 points in the exam administered before the game experienced a 25-point increase by getting 95 points in the exam administered after the game. A similar increase was observed in the exam success scores of all participants after the game. The increase in exam scores varied between 25 and 70 points.

REFERENCES

1. Akbaba, S. (2006). Eğitimde Motivasyon. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 343-361.
2. Bakar, A., Tüzün, H., & Çağıltay, K. (2008). Öğrencilerin eğitsel bilgisayar oyunu kullanımına ilişkin görüşleri: Sosyal bilgiler dersi örneği. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35, 27-37.
3. Baştuğ, S. D. (2015). *Eğitsel oyunlarla desteklenen dikte etkinliklerinin öğrencilerin dikte becerilerine etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
4. Bayat, S., Kılıçaslan, H., & Şentürk, Ş. (2014). Fen ve Teknoloji dersinde eğitsel oyunların yedinci sınıf öğrencilerinin akademik başarısına etkisinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 204-216.
5. Cop, M. R. & Kablan Z. (2018). Türkiye’de eğitsel oyunlarla ilgili yapılmış çalışmaların analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 1(1), 52-71.
6. Creswell, W. J. (2007). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches*. (2. Baskı), USA: SAGE Publications.
7. Creswell, W. J. (2017). *Araştırma deseni nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları* (S. B. Demir, Çev. Ed.). Eğitim Kitabı, Ankara. (4. Baskı’dan çeviri).
8. Çavuş, R., Kulak, B., Berk, H. & Kaplan, A. Ö. (2011) Fen ve teknoloji öğretiminde oyun etkinlikleri ve günlük hayattaki oyunların derse uyarlanması, *Araştırma Temelli Etkinlik*

Dergisi, İstanbul Gönüllü Eğitimciler Derneği Fen ve Teknoloji Öğretmenleri Zirvesi, Cilt 1, Sayı 2, İstanbul.

9. Çankaya, S., & Karamete, A. (2008). Eğitsel bilgisayar oyunlarının öğrencilerin matematik dersine ve eğitsel bilgisayar oyunlarına yönelik tutumlarına etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 115-127.
10. Çuha, S. S. (2004). *Matematik öğretiminde eğitsel oyunların başarı, akademik benlik, başarı güdüsü ve kalıcılık üzerindeki etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
11. Davey, L. (2009). The application of case study evaluations. (Çev: Tuba Gökçek). *Elementary Education Online*, 8(2), 1-3.
12. Erbasan, Ö., & Sağlam, A. (2023). Türkçe eğitiminde oyunla öğretim. S. T. Akçınar (Editör). *Oyunla öğretime geleneksel ve teknolojik yaklaşımlar*, (ss.71-90). Efeakademi Yayınları.
13. Gedik, M. (2017). Ortaokul 2. Sınıf öğrencilerinin okuma becerilerinin geliştirilmesinde eğitsel oyunların başarı ve kalıcılığa etkisi. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 58, 453-464.
14. Gözalan, E., & Koçak, N. (2014). Oyun temelli dikkat eğitim programının 5-6 yaş çocukların kelime bilgi düzeylerine etkisinin incelenmesi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(11), 115-121.
15. Güler, T. D. (2011). 6. Sınıf fen ve teknoloji dersindeki 'hücre ve organelleri' konusunun eğitsel oyun yöntemiyle öğretilmesinin öğrencilerin akademik başarısına etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
16. Gülsoy, T. (2013). 6. Sınıf öğrencilerinin kelime hazinesinin geliştirilmesinde eğitsel oyunların etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Niğde.
17. Hazar, M. (1996). *Beden eğitimi ve sporda oyunla eğitim*. Ankara: Tubitay Ltd Yayınları.
18. Karadağ, E. & Çalışkan, N. (2005). Kuramdan Uygulamaya İlköğretimde Drama. Ankara: Anı Yayıncılık.
19. Karamustafaoğlu, O. & Kılıç, M. F. (2020). Eğitsel oyunlar üzerine yapılan ulusal bilimsel araştırmaların incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40, 1-25.
20. Kavasoğlu, E. B. (2010). *İlköğretim 6, 7 ve 8. sınıf matematik dersinde olasılık konusunun oyuna dayalı öğretiminin öğrenci başarısına etkisi*. [Yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
21. Kula, S. S. (2020). Zekâ oyunlarının ilkökul 2. sınıf öğrencilerine yansımaları: bir eylem araştırması. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(225), 253-282.
22. Milli Eğitim Bakanlığı (2018). Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı. <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=353> adresinden alınmıştır.
23. Özkılıç, R. (2014). Öğretim Kuramları. S. Fer. (Editör). *Öğrenme-öğretme kuram ve yaklaşımları* (3. Bölüm, ss. 67-82). Ankara: Anı Yayıncılık.
24. Öztemiz, S., & Önal, H. İ. (2013). İlkokul öğrencilerinin oyun tekniği ile okuma alışkanlığı kazanmasına yönelik öğretmen görüşleri: Ankara Beytepe İlkokulu örneği. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 70-85.
25. Ülküdür, M. A. (2016). *Proje tabanlı öğrenme etkinlikleri ile oyun tabanlı öğrenme etkinliklerinin akademik başarı, tutum ve motivasyona etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Amasya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Amasya.
26. Taşdemir, Ş., & Şüyun, S. B. (2016). Bilgisayar oyun tasarımı ve eğitsellik kazandırılmasına yönelik bir yaklaşım. *Selçuk-Teknik Dergisi*, 15(2), 113-124.
27. Türk Dil Kurumu (2023, Temmuz). Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alınmıştır.
28. Varışoğlu, B., Şeref, İ., Gedik, M., & Yılmaz, İ. (2013). Türkçe dersinde uygulanan eğitsel oyunlara yönelik tutum ölçeği: geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı*, 6(11), 1059-1081.

29. Yurt, E. (2007). *Eğitsel oyun tekniğı ile fen öğretimi ve yeni ilköğretim müfredatındaki yeri ve önemi*. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Muğla.
30. Yükseltürk, E., & Altıok, S. (2016). BT öğretmen adayları tarafından scratch görsel programlama aracı ile geliştirilen eğitsel oyunların incelenmesi. *SDU International Journal of Educational Studies*, 3(1), 59-66.

(8)

Prof. Dr. Ali Osman ENGİN²⁷

**UZAKTAN EĞİTİM SÜRECİNDE YAŞANILAN PROBLEMLER HAKKINDA ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ**
**EVALUATION OF TEACHERS' OPINIONS ABOUT THE PROBLEMS EXPERIENCED IN DISTANCE EDUCATION
PROCESS**

ABSTRACT

Distance education in the field of education is also one of the applications that entered our lives with the emergence of Covid-19. As of March 23, 2020, 12 days after the first case was seen, the one-week break in education ended and the EBA platform was entered into the distance education process. This platform, which was used intensively by teachers and students during this process, provided and continues to provide services to education and training individuals during the distance education process. New concepts and approaches have entered the lives of educators and students with the distance education period. Since teachers had to teach their lessons remotely, they had to change the plans, materials, techniques, approaches, etc. they used in face-to-face education. With these situations, teachers encountered new situations that they had little or no experience with before. Many elements such as teaching over the internet, assigning homework using a platform and ensuring control, conducting evaluation activities remotely, addressing students without face-to-face interaction and ensuring discipline can be presented as examples of these newly encountered situations. Teachers were expected to cope with such situations and teach their lessons in a healthy way. We can say that this causes the pressure on teachers to increase and they experience problems in terms of professional satisfaction. We see that 50% of our teachers who were caught unprepared in this regard received in-service training on distance education, and we can say that this situation causes teachers to experience adaptation problems. Considering the ages of the teachers, it was understood that all of the teachers had problems in the lessons carried out during the distance education process.

This research aims to help identify and eliminate the problems in this area by obtaining the opinions of teachers working in schools affiliated with the Ministry of National Education, who have worked intensively in this process, about the problems that arise in distance education. In this study conducted with 40 teachers, it is possible to say that the problems of the teachers are grouped under three main headings. These were determined as “infrastructure problems, technical problems, low participation in the lesson”.

Keywords: *Pandemic, Distance education, Problems experienced in distance education*

ÖZ

Eğitim alanında uzaktan eğitim de Covid-19'un ortaya çıkışıyla birlikte hayatımıza giriş yapmış uygulamalardan birisidir. İlk vaka görülmesinden 12 gün sonra 23 Mart 2020 tarihi itibarıyla bir haftalık eğitime verilen ara son bulmuş ve EBA platformu uzaktan eğitim sürecinde girilmiştir. Öğretmen ve öğrencilerin bu süreç içerisinde yoğun olarak kullandığı bu platform uzaktan eğitim sürecinde eğitim öğretim fertlerine hizmet sağlamıştır ve sağlamaya devam etmektedir. Uzaktan eğitim dönemiyle birlikte yeni kavramlar ve yaklaşımlar eğitimcilerin ve öğrencilerin hayatlarına girmiştir. Öğretmenler derslerini uzaktan işlemek zorunda olduklarından dolayı yüz yüze eğitimde kullandıkları planları, materyalleri, teknikleri, yaklaşımları vb. değiştirmek zorunda kalmışlardır. Bu durumlarla birlikte öğretmenler daha önce az tecrübe ettikleri veya hiç tecrübe etmedikleri yeni bir durumlarla karşılaşmışlardır. İnternet üzerinden ders işlemek, bir platform kullanarak ödev vermek ve kontrolünü sağlamak, değerlendirme faaliyetlerini uzaktan yürütmek, yüz yüze etkileşim olmadan öğrencilere hitap etmek ve disiplini sağlamak gibi birçok unsur bu yeni karşılaşılan durumlara örnek olarak sunulabilir. Öğretmenlerin bu gibi durumlarla baş etmesi ve derslerini sağlıklı şekilde işlemesi beklenmekteydi. Bu da öğretmenler üzerinde baskının artmasına ve mesleki doyum konusunda sorunlar yaşamasına sebep olduğunu söyleyebiliriz. Bu hususta hazırlıksız yakalanan öğretmenlerimizin %50'sinin uzaktan eğitim ile ilgili hizmet içi eğitim aldığı görülmektedir ve bu durum da öğretmenler uyum sorunu yaşamasına sebep olduğunu söyleyebiliriz. Öğretmenlerin yaşları göz önünde bulundurulduğunda öğretmenlerin tamamının uzaktan eğitim sürecinde yürütülen derslerde problem yaşadığı anlaşılmıştır.

Bu araştırma da bu süreçte yoğun bir şekilde çalışmış Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda görev yapan öğretmenlerin uzaktan eğitimde ortaya çıkan problemler hakkında görüşleri alınarak bu alandaki sorunları belirlenmesi ve giderilmesi hususunda yardımcı olmaktadır. 40 öğretmen ile yapılan bu çalışmada öğretmenlerinin problemlerinin üç ana başlık altında toplandığını söylemek mümkündür. Bunlar “*altyapı sorunları, teknik problemler, derse katılımın azlığı*” olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Uzaktan eğitim, Uzaktan eğitimde yaşanan sorunlar.

²⁷ Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü; aliosman.engin@atauni.edu.tr;
ORCID: 0000-0002-3705-6548

INTRODUCTION

Covid-19, which broke out in the last quarter of 2019, has turned into a pandemic all over the world and has affected all people accordingly. Humanity has started to take some precautions against this pandemic. In this direction, governments have accelerated our return to normal life by using some methods for some restricted facts in order to minimize the damage that may occur in order for life to return to normal. With these methods used, applications that have never been used before or have limited use have emerged in many areas from health to economy, from the service sector to education. Distance education in the field of education is also one of the applications that have entered our lives with the emergence of Covid-19. The definition of distance education can be said to be a planned interdisciplinary activity that offers many learning activities to students in order to minimize or eliminate the limitations that may occur due to time and space using digital communication tools. (Başaran, Doğan, Karaoğlu & Şahin, 2020). Distance education in Turkey started on March 23, 2020, 12 days after the first case was announced on March 11, 2020. With this decision taken by the government, students who continue their education activities in schools in Turkey have switched from face-to-face education to distance education. Courses were conducted through TRT EBA TV etc. and Education Information Network (EBA) provided by the state. During this process, although the Ministry of National Education (MEB) had previously announced the date when schools would open for face-to-face education, this date was postponed many times due to the increase in Covid-19 cases seen in our country. MEB announced that first-term grades would be counted as second-term grades and announced that every student would move on to the next level. It also announced that the scope of questions to be asked in large-scale exams such as the university entrance exam to be held during this period would not include second-term subjects that coincide with the pandemic period. Thus, due to the pandemic that did not allow face-to-face education, education and training activities carried out under the roof of MEB were carried out remotely. Schools, which had been carrying out their activities remotely since March 20, 2020, the date of the outbreak of the pandemic in Turkey, switched to face-to-face education on September 6, 2020 for the 2020-2021 academic year through many measures implemented. During this process, students and teachers were able to communicate with each other through distance education, and there were also courses where they could not communicate. This gives rise to the definition of Online and Offline courses in the literature.

Online courses are the conduct of education-training activities live and simultaneously with mutual interaction in the internet environment, independent of the traditional classroom environment. Offline education-training activities are carried out independently of the classroom environment, by attending previously recorded lessons on the internet environment, without mutual interaction and asynchrony. These online and offline courses, which can be evaluated under the umbrella of distance education, are still increasingly used in the field of education, despite the reduction of the measures implemented for the pandemic. Our teachers working in our schools, which have continued face-to-face education activities without interruption since September 6, 2020, and our educators working in this field have formed ideas about the advantages and disadvantages of distance education with the first-hand experience they have gained. In the past, distance education was only a supporter of face-to-face education, but suddenly it became the main position, causing its efficiency to be questioned under the umbrella of education and training activities. During this period, teachers had to adapt the techniques they used face-to-face to distance education lessons by blending them with technology (Çalışkan, 2023). Many teachers experienced problems during this transition process, and teachers with low digital skills or older teachers had difficulty adapting. The negativities encountered during this period disrupted the education-training process and conflicted with the principle of economy in education. This issue, which also took its place in the literature, has been addressed by many researchers and various studies have been conducted. The fact that the lessons conducted with difficulty even face-to-face are even more disrupted in distance education has led to the questioning of distance education (Çalışkan, 2023). This research focuses on the determination of the problems teachers face during the pandemic process. In this direction, it is anticipated that this research conducted with teachers will help educators solve these problems. It is thought that as a result of this research, which obtains the opinions of teachers in the field, those who carry out education-training activities will have an idea about the success of the system.

Purpose of the Study

The purpose of this study is to determine the problems experienced in the lessons conducted by 40 teachers working in Çankırı Şehit Hasan Gülhan Cumhuriyet Anatolian High School, which continues its activities in Çankırı province, during the pandemic process.

Theoretical Framework

Definition and Historical Development of Distance Education

Throughout history, humanity has resorted to implementing distance education using various materials due to the reasons brought by the time it is in. As is the case today due to the ongoing Covid-19 pandemic, people have conducted education remotely for various reasons since industrialization. There are differences between the concept of distance education in the past and the concept of distance education today. In the past, distance education was the education-training activity that took place in situations where the learner and the instructor could not come face to face directly, regardless of the distance (Kırpık & Güreş, 2021). Today, distance education is the teaching of the teacher and the student, who are in separate places, by interacting with each other via the internet. As can be understood, distance education is a method that enables synchronous or asynchronous teaching with the help of various materials for the instructor and the learner in order to eliminate the situation of not being in the same environment that may cause the disruption of education. Due to the continuous transformation and change movement that occurred after the industrialization in the world, humanity had to adapt to this new order in the world and the importance of education increased. Distance education emerged exactly in this period when industrialization increased rapidly. Distance education, which was used as an educational tool, started in the 1700s by using letters and changed in accordance with the needs of the age by developing following technological developments (Özbay, 2015). When the history of distance education is examined, while letters were at the forefront in the 1800s, it continued with newspapers, which were among the printed materials, until the mid-1900s, and wireless radio and television came to the fore in the 1980s. With the development of computer technology in the 1990s, video education entered our homes, and from the end of 1990, it is possible to say that internet-based education was preferred under the umbrella of distance education (Ozan, 2010, Akt., Özbay, 2015).

In the mid-1700s, an advertisement was given in a local newspaper in America that courses in the fast writing technique called “steno” would be given (Holmberg, 1995, Akt., Özbay, 2015). Again, in those years, advertisements were found in many newspapers in Europe that courses would be given in various fields. However, due to the scarcity of information on how education was given, it is accepted that the first distance education activities were started by Isaac Pitman in England in the 1800s (Banas & Emory, 1998). Pitman taught his students the fast writing technique through distance education. In the late 1800s, some universities in America and Europe opened distance education departments by correspondence, thus paving the way for its further expansion. Distance education activities in Turkey date back to the early years of our republic.

In the period following the alphabet revolution, distance education was discussed in various meetings with the aim of increasing the rate of literate people. Until the late 1950s, distance education could not be started due to the very low literacy rate of the people (Kaya, Odabaşı, 1996, Akt., Özbay, 2015). In these years, a board called "Teaching by Letters" was formed and the first parts of distance education in Turkey began to be put in place (Özarslan, Ozan, 2014, Akt., Kaçan, Gelen, 2020). In the 1990s, with the arrival of the internet in our country, many universities expanded their open education faculties. Later, with the development of technology, distance education activities were carried out within many universities, while the Ministry of National Education established the Education Information Network (EBA) in the early 2010s. Due to the Covid-19 pandemic, many educational institutions that carry out educational activities continue their education under the name of online tutoring. The Ministry of National Education has also increased the use of EBA due to the pandemic and has made it a part of the education system today. It is thought that distance education, which has become popular thanks to the rapidly developing technology, will have a different area of use in the future with the development of artificial intelligence systems and will be one of the mainstream education techniques.

Basic features of distance education and reasons for use

Education is one of the most basic opportunities that states provide to their citizens. People can improve themselves and change themselves in this direction regardless of their age. The problem of not being able to receive education in traditional education can arise for various reasons. Due to reasons such as inadequate physical conditions, financial insufficiency, infrastructure problems or failure to provide optimum conditions, citizens may encounter situations such as formal or informal education being left unfinished or not starting at all. In order to minimize such situations, distance education activities have begun to be adopted by countries with developing technology. As the world globalizes, societies have become closer, as new business lines emerge, accessing information quickly has become important, as technology develops, the need to access information has increased, and as the population increases, competition in the markets has increased even more. As a result of these, the need for education and naturally educated qualified people has never been as great as it is today. With distance education, individuals who want to improve themselves can easily and quickly access it thanks to various technological opportunities. Traditional education and distance education are two very different concepts (Kırık, 2014). We can list these differences as follows:

- Distance education can continue uninterrupted, while traditional education continues during working hours.
- Distance education can take place at any time a person wants, while there is no such freedom in traditional education. It is carried out within a predetermined time period.
- There is no space restriction in distance education. A person can carry out their education in any place they want. In traditional education, it is carried out in certain places.
- Distance education can take place in a mutually interactive and synchronous manner when the necessary conditions are met. In the absence of one of the basic conditions such as the internet, it is carried out without mutual interaction and synchronously, but the education is not interrupted.
- In distance education, there are no uneconomical materials that need to be prepared materially. If there is an internet, materials that can be easily prepared from the unlimited information pool provided by the internet can be used.

For such reasons, technology is now used very intensively in education with the ever-developing technology (Kırık, 2014). Distance education is also included in the intersection of education and technology. For this reason, an education-training that can be carried out without the support of distance education materials in the 21st century world is no longer considered.

Advantages and disadvantages of distance education

Each method, technique and system used has its benefits as well as its harms. With the increasing use of distance education during the pandemic period, educators have necessarily experienced it and their ideas have matured subsequently. When it comes to the benefits of distance education based on these experiences, it is possible to say that students' meta-cognition has developed more with distance education. Students have the opportunity to develop themselves on the path of learning how to learn by developing their independent learning. They can plan and manage their learning better autonomously. With the opportunity to take online and offline courses offered to students with the use of the internet, it offers students equal opportunities by minimizing the negativities that may arise due to time and place. The student has the opportunity to listen as much as he wants after the lesson is taught. Since some negative events brought by the classroom environment do not occur in online sessions, students' psychological readiness increases. In addition, with distance education, students' tendency to use digital tools increases and their interest in technological developments increases.

From the perspective of educators, distance education provides faster and more practical results when used with the various evaluation tools it contains. By using distance education, the teacher acts in parallel with the principle of economy of education by reducing the material and time burden that occurs in the process of preparing physical materials. Distance education activities also have a very important place in terms of the implementation of lifelong learning. It allows people with disabilities, the elderly, or those whose education has been interrupted or never started due to various reasons to continue their education more easily. Finally, it

is seen that individuals who want to apply to various programs and obtain certificates or diplomas to improve themselves also resort to distance education with today's developing technology. Another issue we have noticed since the Covid-19 outbreak is the disadvantages of distance education. A positive classroom climate is an element that naturally emerges with the developing teacher-student interaction and facilitates learning. It is very difficult to create a positive classroom climate with distance education activities.

The Roles of Teachers and Students in Distance Education

As in face-to-face education, there are certain roles and duties assigned to teachers and students in distance education. While the teacher roles in distance education courses have similarities with traditional education, they also have different aspects. The teacher must have the necessary technological knowledge and infrastructure in the distance education process. In addition to having the necessary technological tools, he/she must also have knowledge of the digital materials to be used in the courses. He/she must make the necessary preparations before the course and have a plan B to use in case of unwanted situations such as the material not being opened. Since there will be no interaction in face-to-face courses during the course, internet-based software should be used in order to keep the students' motivation high and to attract their attention to the course. The teacher can give his/her students an assignment to do research using the internet after the course and thus provide measurement and evaluation in a practical way. Thanks to such measurement methods, the teacher has duties such as conducting academic measurement based on distance education.

One of the roles of students in distance education is to keep individuals away from any element that will distract them during the course. Since it will be difficult to follow the course by looking at a single screen during the course, individuals' attention can naturally be easily distracted. It is the student's responsibility to prevent this. In addition, it is the student's responsibility to control the functionality of the necessary internet or technological materials (camera, microphone, etc.). It is also among the student's roles to make backup action plans such as using the phone's mobile data in case of internet outages that are not included in the plans. Also due to age, the student may not have sufficient technological knowledge. However, it is among the student's responsibility and roles to know how to use the platform where the remote course activities are carried out. Since these and similar time traps will affect the efficiency of education and training, it is the student's responsibility to take the necessary precautions.

Principles Necessary for the Efficient Conduct of Distance Education Activities

There are some principles that distance education brings with it for the efficient operation of education and training activities due to its nature. The following principles can be said for the development of distance education:

- When the teacher designs the course, the socio-cultural and economic backgrounds of the students should be taken into consideration and the course should be planned accordingly. Otherwise, the course cannot appeal to the student or the student cannot access the course.
- The teacher should have the necessary technological knowledge. Before, during and after the lesson, the teacher should be familiar with the necessary concepts of the material, software, application or platform he/she uses.
- The teacher should process the lesson synchronously over the internet. In this way, interaction between teacher and student can be ensured.
- The teacher should record the lesson while teaching. Students who have the opportunity to listen to the lesson again can improve themselves better or make up for it later if they could not attend the lesson live.
- During the lesson phase, the teacher should decorate the lesson with visual materials (video, moving pictures) instead of just text-based lectures to keep the students motivated. Where necessary, the teacher should use game software (web 2.0 tools) simultaneously with the students.
- Since the lessons are conducted with internet support, the teacher can give research-based homework to the students and perform measurement and evaluation activities by taking advantage of the opportunities of the internet.

The Roles of Teachers and Students in Distance Education

As in face-to-face education, there are certain roles and duties assigned to teachers and students in distance education. While the teacher roles in distance education courses have similarities with traditional education, they also have different aspects. The teacher must have the necessary technological knowledge and infrastructure in the distance education process. In addition to having the necessary technological tools, he/she must also have knowledge of the digital materials to be used in the courses. He/she must make the necessary preparations before the course and have a plan B to use in case of unwanted situations such as the material not being opened. Since there will be no interaction in face-to-face courses during the course, internet-based software should be used in order to keep the students' motivation high and to attract their attention to the course. The teacher can give his/her students an assignment to do research using the internet after the course and thus provide measurement and evaluation in a practical way. Thanks to such measurement methods, the teacher has duties such as conducting academic measurement based on distance education.

One of the roles of students in distance education is to keep individuals away from any element that will distract them during the course. Since it will be difficult to follow the course by looking at a single screen during the course, individuals' attention can naturally be easily distracted. It is the student's responsibility to prevent this. In addition, it is the student's responsibility to control the functionality of the necessary internet or technological materials (camera, microphone, etc.). It is also among the student's roles to make backup action plans such as using the phone's mobile data in case of internet outages that are not included in the plans. Also due to age, the student may not have sufficient technological knowledge. However, it is among the student's responsibility and roles to know how to use the platform where the remote course activities are carried out. Since these and similar time traps will affect the efficiency of education and training, it is the student's responsibility to take the necessary precautions.

Principles Necessary for the Efficient Conduct of Distance Education Activities

There are some principles that distance education brings with it for the efficient operation of education and training activities due to its nature. The following principles can be said for the development of distance education:

- When the teacher designs the course, the socio-cultural and economic backgrounds of the students should be taken into consideration and the course should be planned accordingly. Otherwise, the course cannot appeal to the student or the student cannot access the course.
- The teacher should have the necessary technological knowledge. Before, during and after the lesson, the teacher should be familiar with the necessary concepts of the material, software, application or platform he/she uses.
- The teacher should process the lesson synchronously over the internet. In this way, interaction between teacher and student can be ensured.
- The teacher should record the lesson while teaching. Students who have the opportunity to listen to the lesson again can improve themselves better or make up for it later if they could not attend the lesson live.
- During the lesson phase, the teacher should decorate the lesson with visual materials (video, moving pictures) instead of just text-based lectures to keep the students motivated. Where necessary, the teacher should use game software (web 2.0 tools) simultaneously with the students.
- Since the lessons are conducted with internet support, the teacher can give research-based homework to the students and perform measurement and evaluation activities by taking advantage of the opportunities of the internet.

Teachers also mentioned the positive aspects of distance education. In addition to 7 teachers who determined that students are more likely to become digital natives with the increasing use of technology, 5 teachers said that distance education is useful in terms of developing digital content. 2 teachers stated that it is more suitable for individual development through distance education activities. It was determined that teachers preferred the Zoom program because the EBA platform caused problems at times. Therefore, it was

said that the EBA platform should be developed. On the other hand, it was said that alternative evaluation tools should be developed because evaluation activities became difficult with distance education.

It was emphasized that distance education and face-to-face education should be used in a mutually supportive way. In their study, Öğdem and Sönmez (2022) obtained the opinions of teachers about the distance education process they experienced during the Covid-19 pandemic. 10 teachers were interviewed through a semi-structured interview form. In line with other studies in the literature, school administrations stated that they did not provide sufficient support to teachers during this process. Teachers stated that they received the necessary support from their colleagues. Teachers stated that students' participation in the lesson was very low. In order to prevent this, it was emphasized that awareness seminars should be given to students and parents. They stated that EBA did not work properly and constantly froze, especially in the first days of the pandemic, and that homework or projects could not be evaluated sufficiently. Regardless of their socioeconomic status, parents stated that their students were disconnected from the lessons because they were not interested in the lessons. In addition to providing assistance to students and parents in order to prevent problems caused by the infrastructure, it was emphasized that digital literacy training should be given to administrators.

Uysal and Kıvanç Çağanağa (2022) asked the opinions of 13 English teachers working in Northern Cyprus to obtain the opinions of teachers who worked during the pandemic period. As in previous studies, in this study, teachers focused on students' failure to attend classes, inadequate infrastructure, incompatibility of lessons with distance education, and lesson planning problems. Teachers in particular had problems with lesson planning during the distance education process. Because students did not attend classes due to lack of interest in the lesson, or students who attended classes did not answer their teachers' questions. Therefore, teachers had difficulty deciding how and what kind of activities to do in their classes. Since it was necessary to ensure that students had equal conditions, it was emphasized that the state should provide unlimited internet to teachers and students and provide technological devices. It was said that the program being more flexible would make teachers more comfortable in planning. In addition, it was emphasized that in-service training activities should be organized to help teachers with planning in distance education. Teachers stated that conducting face-to-face and distance education in a hybrid way would improve both educational activities.

Method of the Research

A case study, one of the qualitative research methods, was preferred in order to evaluate the opinions of high school teachers regarding the efficiency of the courses that had to be conducted remotely during the Covid-19 outbreak. In examining the situations whose causes are sought in social events, the qualitative research method can provide detailed information about small groups or situations (Çağlar, 2009). In order to collect information, the opinions of teachers who conducted distance education activities during the outbreak period were obtained with an interview form.

Participants

The participants of the study consist of 40 teachers who worked during the 2019-2020 academic year, which was the Covid-19 outbreak period, and who are currently continuing their duties at Şehit Hasan Gülhan Cumhuriyet Anatolian High School registered in Çankırı province in the 2023-2024 academic year. Information about the participants is given in Table 1.

Table 1. Table of personal information about the participants

		Frequency
GENDER	Female	18
	Male	22
Age	30 and Lower	3
	31-39	7
	40-49	14
	50 and Ower	16
	1-5 years	5

	6-10 years	9
Experiencce yuears	11-19	17
	20 years and Ower	9

According to Table 1, 18 of the teachers who participated in the study were female and 22 were male. 3 teachers were 30 years old or younger, 7 were between 31 and 39 years old, 14 were between 40 and 49 years old, and finally, 16 were over 50 years old. When the years spent by teachers in their profession are examined, the number of teachers in the first 5 years of their profession is 5, the number of teachers with 6 to 10 years of experience is 9, the number of teachers with 11 to 19 years of experience is 17, and the number of teachers with 20 years or more of experience is 9.

Data Collection Tools

The data obtained in the research was obtained using a semi-structured interview form, which is one of the qualitative data collection methods consisting of a total of 1 item. A semi-structured interview is the collection of questions posed to participants through pre-prepared forms with specific answers (Shaikh & Özdaş, 2022).

The items created were carefully prepared in order to measure and describe the efficiency of distance education during the pandemic period, which is the subject of the research. The opinions of 40 teachers who participated completely voluntarily were obtained through the face-to-face form. No names were included in the applied form while the items were applied. Within the framework of ethical rules, information was conveyed to the participants before applying the items that the information obtained would not be shared with a third party or institution. In order to increase reliability, the participants confirmed the data by member checking. The participants were asked to specify the problems they encountered in distance education. 1 question asked in the interview form is given below:

What were the problems you experienced with the education of students during the distance education process? Can you explain?

The data was collected by the researcher and was conducted face to face with the participants. The interviews lasted an average of 5 minutes.

Analysis of Data

Research Data analyses were conducted using content analysis, which is one of the methods of analyzing qualitative data. The aim of this type of analysis is to present the findings to the reader in an organized and interpreted form (Topkaya, 2013). In order to simplify the analysis of the data, teachers were coded as Ö1, Ö2... and turned into subject headings according to the problems they encountered in distance education that they stated in the interview form, and these subject headings are shown in a table format. they stated that both educational activities would improve each other.

Findings

Regarding the problems experienced in the lessons conducted via distance education during the pandemic, teachers stated the problems of “infrastructure problems, technical problems, low participation in the lesson” in the interview form. Table 2 focuses on these three problems stated in the interviews conducted with 40 teachers and shows how many problems the teachers mentioned. Table 2. Teachers' opinions on problems in distance education courses during the pandemic

Table 2. Teachers' opinions on problems in distance education courses during the pandemic

Problem Title	Cods	Frequency
Infrastructure problems	ö1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,15,17 19,21,22,25,28,34,39,40	23
Technical problems	ö1,2,4,8,9,10,11,17,18,19,20,21,22,23, 24,28,29,30,32,33,35,36,37,38,40	25

Lack of participation in class	ö1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15 16,17,18,19,20,22,23,24,25,26 27,28,29,30,31,32,33,34,35,36,37, 38,39,40	39
Total		87

According to the information in Table 2, when the opinions of the participating teachers are examined, we can say that the problems related to distance education activities are gathered under three problem headings. The first of these problem headings, “infrastructure problems”, was mentioned by 23 different teachers in the interview. Under this heading, not having internet access, limited access to technology and the programs/software used not being properly

The teacher stated that it did not work. Some of the teachers who expressed their opinions about “infrastructure problems” said the following: “One of the problems I frequently encountered was that I could not find a program that would carry out distance education simultaneously.” (S4), “I had many students who did not have internet, not to mention students who did not have phones or computers.” (S17), “I had many students who did not have computers or phones and therefore missed the lesson by using a family member’s phone.” (S19), “There were students who had difficulty following the EBA channel because they had only one TV at home.” (S25), “...the biggest problem was not being able to access the internet easily.” (S34), “Unfortunately, siblings studying at different levels could not attend the lesson if they had only one device at home.” (S39), “...young people whose internet packages ran out quickly because they were always at home could not attend the lessons.” (S40). 25 different teachers expressed their opinions under the problem heading of “Technical problems”. Some of the teachers who expressed their opinions about “technical problems” said the following: “...the internet was constantly disconnecting at that time.” (S1), “...most of the students wanted to participate in the lesson but they couldn’t.” (S2), “the students said they turned on their microphones but no sound was transmitted.” (S11), “the thing I don’t like the most about distance education is the students’ voices being disconnected.” (S17), “...the lesson was interrupted by the constant words “teacher, the sound went out” or “teacher, the image went out”.” (S20), “in my opinion, the most annoying technical problem was the crackling sound.” (S24), “I had many students who didn’t have phone signal because they lived in a village.” (S29), “connecting to EBA was a complete burden, we were constantly disconnecting.” (S30), “...it was very difficult to open a connection from EBA.” (S40). 39 teachers expressed their opinions under the problem heading of “low participation in the lesson”. Some of the teachers who expressed their opinions about “low participation in the class” said the following: “... students’ internet packages would naturally run out, and since they could not enter the class, I often had to teach the class with a third of the class size.” (S6), “I taught the class with so few students.” (S7), “... the classes were not taken seriously.” (S8), “my biggest problem was the irregularity in class participation.” (S10), “There were very few students who attended my class due to disinterest and focus problems.” (S13). “When the students were not in the class, I had great difficulties in terms of professional pleasure and I still do now.” (S18), “There were very few students in my class who had technological infrastructure problems, yet class participation was very limited.” (S27), “... the problem was lack of motivation, so classes were taught with few people.” (S31), “the classes were not taken seriously at all.” (S38). When the statements of the interviewed teachers are examined, it is seen that the most complained problem in the distance education process is low participation in the class. Teachers mentioned that students were not interested in their lessons. They stated that they lost their focus for various reasons and as a result, they did not follow the lessons.

The second most mentioned problem was technical problems. They stated that students encountered problems such as not being able to attend the lesson, not being able to connect or having connection problems during the lesson, and therefore the efficiency of the lessons decreased. The least mentioned problem was infrastructure problems. It was said that the desired efficiency could not be achieved due to the situations where students had little or no access to the internet or computers.

The teacher stated that it did not work. Some of the teachers who expressed their opinions about “infrastructure problems” said the following: “One of the problems I frequently encountered was that I could

not find a program that would carry out distance education simultaneously.” (S4), I had many students who did not have internet, not to mention students who did not have phones or computers.” (S17), “I had many students who did not have computers or phones and therefore missed the lesson by using a family member’s phone.” (S19), “There were students who had difficulty following the EBA channel because they had only one TV at home.” (S25), “...the biggest problem was not being able to access the internet easily.” (S34), “Unfortunately, siblings studying at different levels could not attend the lesson if they had only one device at home.” (S39), “...young people whose internet packages ran out quickly because they were always at home could not attend the lessons.” (S40). 25 different teachers expressed their opinions under the problem heading of “Technical problems”. Some of the teachers who expressed their opinions about “technical problems” said the following: “...the internet was constantly disconnecting at that time.” (S1), “...most of the students wanted to participate in the lesson but they couldn’t.” (S2), “the students said they turned on their microphones but no sound was transmitted.” (S11), “the thing I don’t like the most about distance education is the students’ voices being disconnected.” (S17), “...the lesson was interrupted by the constant words “teacher, the sound went out” or “teacher, the image went out”.” (S20), “in my opinion, the most annoying technical problem was the crackling sound.” (S24), “I had many students who didn’t have phone signal because they lived in a village.” (S29), “connecting to EBA was a complete burden, we were constantly disconnecting.” (S30), “...it was very difficult to open a connection from EBA.” (S40). 39 teachers expressed their opinions under the problem heading of “low participation in the lesson”. Some of the teachers who expressed their opinions about “low participation in the class” said the following: “... students’ internet packages would naturally run out, and since they could not enter the class, I often had to teach the class with a third of the class size.” (S6), “I taught the class with so few students.” (S7), “... the classes were not taken seriously.” (S8), “my biggest problem was the irregularity in class participation.” (S10), “There were very few students who attended my class due to disinterest and focus problems.” (S13). “When the students were not in the class, I had great difficulties in terms of professional pleasure and I still do now.” (S18), “There were very few students in my class who had technological infrastructure problems, yet class participation was very limited.” (S27), “... the problem was lack of motivation, so classes were taught with few people.” (S31), “the classes were not taken seriously at all.” (S38).

When the statements of the interviewed teachers are examined, it is seen that the most complained problem in the distance education process is low participation in the class. Teachers mentioned that students were not interested in their lessons. They stated that they lost their focus for various reasons and as a result, they did not follow the lessons. The second most mentioned problem was technical problems. They stated that students encountered problems such as not being able to attend the lesson, not being able to connect or having connection problems during the lesson, and therefore the efficiency of the lessons decreased. The least mentioned problem was infrastructure problems. It was said that the desired efficiency could not be achieved due to the situations where students had little or no access to the internet or compute

The materials that are used in order to conduct the lessons in a healthy way are either not available to the students or they are broken. The fact that students who want to attend the lesson cannot attend the lesson due to such reasons has negatively affected the situation. In addition to these, the fact that parents have little or no support for both teachers and students during the process, inaccessibility and indifference have negatively affected these activities (Çakın & Akyavuz, 2020). When the participating teachers are asked to talk about the problems they have experienced in distance education, it is seen that they touched on the subject of “infrastructure questions” the least. Students studying during this period could not access sufficient infrastructure equipment or, even if they did, they could not attend the lesson due to infrastructure problems. Shaikh and Özdaş (2022) revealed in their research that students often could not access distance education platforms for reasons not of their own. These reasons can be stated as problems such as the platform lagging or freezing due to density and internet connection problems. The measurement and evaluation activities of the students were also carried out remotely during this period.

Teachers have evaluated their students by giving them homework or by taking time-limited exams, which has caused students with internet connection problems to experience problems and caused a loss of motivation. From the teachers' perspective, internet connection problems or not having sufficient

technological device infrastructure is also a situation that disrupts learning. It is seen that teachers develop negative attitudes and behaviors towards internet-based lessons as their seniority increases (Birişçi, Metin & Demiryürek, 2011). In other words, as teachers get older, their perspectives on computers and the internet will be negative according to their digital literacy status, and therefore their skills in distance education activities will be low.

This is another factor that disrupts education and training activities during that period. Because students who cannot find the motivational support they will receive from their teachers will have problems in attending distance education courses. This study conducted with 40 participants has shown the problems teachers experience with distance education. These problems are not unsolvable problems, but rather problems that need to be thought about and taken action. The following solution suggestions are presented against the identified problems of “infrastructure issues, technical problems, low participation in classes”:

- The state should support students with tablets, laptops, and free internet in order to eliminate the infrastructure problem.
- Digital literacy courses should be given to students and parents. In this way, students can do their own learning better on the internet, while their parents can follow their children’s lessons better.
- The resources of platforms such as EBA provided by the Ministry of National Education should be developed and there should be easier access.
- The infrastructure of platforms such as EBA should be strengthened by IT experts. In this way, there should be no interruption in access.
- Teachers with high seniority years in particular should be supported with in-service trainings in order to create awareness in distance education. They should be provided with the opportunity to develop themselves.
- The Ministry of National Education should inform that distance education is a supportive element for face-to-face education, and the perception of teachers and the public towards distance education should be changed.
- The state should provide support to institutions that carry out distance education activities in order to reduce software costs, and thus individuals of all ages who want to realize themselves should be introduced to this service.

REFERENCES

1. Altınkaya, E. S. (2023). *Pandemi döneminde yapılan uzaktan eğitim dersleriyle ilgili ilkokullarda görev yapan İngilizce öğretmenlerinin görüşlerinin farklı değişkenler açısından değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
2. Avcı, F. & Akdeniz, E. C. (2021). Koronavirüs (Covid-19) Salgını ve Uzaktan Eğitim Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar Konusunda Öğretmenlerin Değerlendirmeleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 3(4), 117-154. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbed>.
3. Balaman, F. & Hanbay Tiryaki, S. (2021) Corona Virüs (Covid-19) Nedeniyle Mecburi Yürütülen Uzaktan Eğitim Hakkında Öğretmen Görüşleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 10(1), 52-84. <http://www.itobiad.com.tr/pub/issue/60435/769798>
4. Banas, E.J., & Emory, W.F. (1998). HISTORY AND ISSUES OF DISTANCE LEARNING. *Public Administration Quarterly*, 22(3), 365-383. <http://www.jstor.org/stable/40862326>
5. Başaran, M., Doğan, E., Karaoğlu, E. & Şahin, E. (2020). Koronavirüs (covid-19) pandemi sürecinin getirisi olan uzaktan eğitimin etkililiği üzerine bir çalışma. *Academia Eğitim Araştırma Dergisi*, 5(2), 368-397. <https://dergipark.org.tr/en/pub/egitim/issue/5463/753149>
6. Birişçi, S., Metin, M. & Demiryürek, G. (2011). İlköğretim öğretmenlerinin bilgisayar ve internet kullanmaya yönelik tutumlarının incelenmesi: Artvin ili örneği. *Eğitim Teknolojileri Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 1-18.

7. Çağlar, A. (2009). *Sınıf öğretmenlerinin öğretimsel etkinliklerin yönetiminde dikkat çekme ve sürdürme davranışlarının incelenmesi* (Tez No. 230591) [Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi-Adana]. Ulusal Tez Merkezi.
8. Çakın, M., & Külekçi Akyavuz, E. (2020). Covid-19 süreci ve eğitime yansması: öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(2), 165-186. <https://doi.org/10.24289/ijsser.747901>
9. Çalışkan, R. (2023) Pandemi döneminde uzaktan eğitim sürecinde İngilizce öğretmenlerinin yaşadığı sorunlar. *Ulusal Eğitim Dergisi*, 3(2), 361-373. 10.5281/zenodo.7691353.
10. Coşkun Keskin, S., Şentürk, G., Ömer, M., Dursun, R. (2021). Uzaktan eğitim sürecinde öğretmenlerin yaşadığı problemler: Sosyal bilgiler öğretmenleri örneği. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (11), 475-505. 10.21733/ibad.978870
11. Erdoğan, Ş.K. (2020). Covid-19 salgın sürecinde uzaktan yabancı dil eğitimi: hazırlık sınıfı öğrencileri perspektifinden bir değerlendirme. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1),1079-1090. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1265808>
12. Kaçan, A., & Gelen, İ. (2020). Türkiye’deki Uzaktan Eğitim Programlarına Bir Bakış. *Uluslararası Eğitim Bilim Ve Teknoloji Dergisi*, 6(1), 1-21.
13. Kırık, A. (2016). Uzaktan eğitimin tarihsel gelişimi ve Türkiye’deki durumu. *Marmara İletişim Dergisi*(21), 73-94. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruid/issue/22159/238064>
14. Kırpık, G., & Güreş, H. (2021). Uzaktan Eğitim Tarihi Üzerine Tespitler: İlkçağlardan Günümüze. *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri Kongresi Kongre Kitabı*. 40-53.
15. Kurnaz, A., Kaynar, H., Şentürk Barışık, C., Doğrukök, B. (2020). ÖĞRETMENLERİN UZAKTAN EĞİTİME İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 293-322. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.787959>
16. Öğdem, Z. & Sönmez, E. (2022). Evaluation of the distance education process based on teachers’ opinions during the COVID-19 pandemic. *Malaysian Online Journal of Educational Technology*, 10(1), 61-75.
17. Özbay, Ö. (2015). DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE UZAKTAN EĞİTİMİN GÜNCEL DURUMU. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(5), 376-394.
18. Şahin, H., & Aykaç, N. (2022). Covid-19 (pandemi) sürecinde yabancı dil öğretmenlerinin uzaktan eğitimde yaşanan sorunlara yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 12(2), 1087-1105.
19. Şahin, M. (2021). Uzaktan Eğitim Sürecinde Öğretmenlerin Yaşadığı Sorunlar. *Journal of History School*, 52, 1734-1757. <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.50089>
20. Shaikh, G., & Özdaş, F. (2022). Uzaktan Eğitim Sürecinde İngilizce Öğretmenlerinin Görüşlerinin Değerlendirilmesi: Nitel Bir Analiz. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 59-31.
21. Taşkın, G., & Aksoy, G. (2021). Uzaktan Eğitim Hakkında Öğretmen Görüşleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (52), 622-647.
22. Tonbuloğlu, B. (2017). *Uzaktan eğitim programlarının paydaş görüşlerine göre değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
23. Topkaya, E. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri Güncelleştirilmiş 5. Baskı. *Eğitimde Kuram Ve Uygulama*, 2(2), 113-118.
24. Uysal, M., & Kıvanç Çağanağa, Ç. (2022). Opinions of Teachers on Distance Education Applications in English Language Teaching Policies in Northern Cyprus During the COVID-19 Pandemic. *Frontiers in Psychology*, 13.

(9)

Prof. Dr. Ayşe EVEREST²⁸**HAKKARI VE ŞIRNAK'DA CANINI FEDA EDEN MERSİNLİ ŞEHİTLERİMİZ**
THE MARTYRS OF MERSIN WHO SACRIFICED HIS LIVES IN HAKKARI AND ŞIRNAK**ÖZ**

Mersin üçyüzü aşan tescilli ve tescilsiz sit alanı ile milli parklar potansiyeli bir şekilde engellenmiş birkaç tabiat parkına sahip, onbir adası ile doğal ve kültürel bir yeryüzü cennetidir. Bu konudaki zenginliğini hiçbir kentimizle kıyaslayamayız. Öyle ki; mağara resimlerinden başlayarak, Dedeler, Ziyaret Tepesi ve biberiyeleri, Bulgar Dağı, Bozoğlan türbesi ve anıt ardıçları, Karacaoğlan ve Karakız tepesi, Sandal Dağı gibi coğrafik abideleri, diğer yandan anıt zeytinleri olan Mut; Kestel ve Sason, Lamas, Göksu gibi kanyonları ile Anamuryum eski kenti ve Gülek, İhsaniye tabyaları gibi kültürel, dini, tarihi ve doğal öğelerin iç içe geçtiği, Türkiye sıralamasındaki 3. endemik bitki zenginliği ile bir marka şehirdir. Mersin aynı zamanda “bir şehitler kentidir” de.. Bu derlemede, turizm potansiyeli ile yıllardır dağcılarının uğrak yeri olan Hakkari, Cilo Dağları; Cennet-Cehennem, Berçalan yaylası, Çukurca ve Yüksekova ile Şırnak, Uludere alanlarında güvenle seyahat etmeyi borçlu olduğumuz bazı Mersinli şehitlerimizin isimlerini hatırlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mersin, Hakkari, Şırnak, şehit, doğal anıtlar.

ABSTRACT

Mersin is a natural and cultural paradise on earth, with more than three hundred registered and unregistered protected areas and eleven islands with several nature parks that have the potential to become national parks. We cannot compare its richness in this regard with any of our cities. So that; Mersin; starting from the cave paintings, cultural, religious, cultural, religious, cultural, religious, cultural, cultural and cultural aspects such as the Dedeler Hill and rosemary trees, Bulgar Mountain, Bozoğlan tomb and monumental junipers, Mut monumental olives such as Karacaoğlan and Karakız hill, Sandal Mountain and Sason, Lamas, Kestel, Göksu canyons and Gülek and İhsaniye redoubts where natural and historical elements are intertwined, and at the same time It is the 3rd in Türkiye's ranking with its endemic plant richness. Mersin is a brand city. Mersin is also "a city of martyrs". In this compilation, Cilo Mountains of Hakkari, which has been a frequent destination of mountaineers for years with its tourism potential; It is aimed to remember the names of some of our martyrs from Mersin, to whom we owe safe travel in the areas of Heaven-Hell, Berçalan plateau, Çukurca and Yüksekova, Şırnak and Uludere.

Keywords: Mersin, Hakkari, Şırnak, martyrs, natural monuments.

²⁸ Mersin Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Çiftlikköy-Mersin. ayseeverest@mersin.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-0775-2614>

GİRİŞ

Güzel Mersin’ in doğal, kültürel, tarihi ve dini/manevi varlıkları yanında, “şehitler kenti “ oluşu hem varlığımızın bir sebebi hem de haber kaynaklarının kutsal bir eseridir. Şöyle ki;

Mersin’in tüm il ve ilçelerinden Sarıkamış’ta şehit olmuş 89 şehidimiz isim listesinde saygıyla yer alır (Mersin Üniversitesi, 2018).

Hasan Kendirci’nin (1999), “1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında Mersin, 2008” basılı konferansına göre, Kıbrıs Barış Harekâtında şehit olan askerlerden **Gülнарlı Mustafa Ay, Mutlu Mustafa Aydeniz, Silifkeli Rasim Uygun, Tarsuslu Ahmet Bülbül ve Mehmet Ersoy**’ lar için oluşturulmuş temsili Silifke Şehitler Anıtı ve Erdemli’ deki anayola bakan şehitler anıtı bu şehitlerimizin anısını canlı tutmaktadırlar.

“Terörle Mücadelede Verdiğimiz Şehitler (1984-2013)” kaynağına bakıldığında, Mersinli Şehitlerimiz; Şırnak 493, Beytüşşebab 12, Hakkari 467 Çukurca 308, Yüksekova 91, Uludere 124, Şemdinli 178, Şenoba 39 ve diğerleri olmak üzere burkulan yüreğimizi aynı zamanda kabartmaktadır (Terörle Mücadelede Verdiğimiz Şehitler, 2013).

Bu konuda, bazı duyarlı web sayfalarında Mut, Silifke, merkez Belediye ve valilik kaynakları dahil birtakım sayılara ulaşmak ve halkı aydınlatıcı emniyet, jandarma gibi askeri kaynak ve derneklerde şehit bilgilerine ulaşmak mümkündür. Örneğin,

“Adı soyadı: **Hasan Erdal Yaşar**, sınıf ve rütbesi: P.komd. onb.

Doğumu: 1973-890, Baba adı: Durmuş, köy-mahallesi: Karadiken köyü

Şehit olduğu yer: Başyurt kışlası/**Hakkari**, Mezar yeri: Karadiken köyü,

Şehit düşme olay özeti: P. Komd. Onb. Hasan Erdal Yaşar, 17. Ağustos. **1994** tarihinde operasyon görevi esnasında Hakkari Merkez Gülesan Tepe bölgesinde bölücü terör örgütü PKK mensuplarıyla çıkan çatışmada şehit olmuştur.

Adı soyadı: **Ahmet İnce**, sınıf ve rütbesi: P.er, Doğumu: 1989-206, Baba adı: Yunis

Köy-mahallesi: Çatalharman köyü, Şehit olduğu yer: Tekeli/Şemdinli/**Hakkari**

Mezar yeri: Hacınuhlu köyü, Şehit düşme olay özeti: 2. Hd. Tb. 2. Hd. Bl. K.lığı Tekeli/Şemdinli/Hakkari emrinde görevli iken 21. Nisan. **2010** tarihinde mayın/EYP patlaması sonucunda şehit olmuştur” (T.C. Mut Kaymakamlığı, 2010).

Anamur Kaymakamlığı’nın verilere göre, **1992’de jandarma er Abdullah Çakar**, Hakkari Şemdinli’ de, **1994’ de p.teğmen Ahmet Tor**, Şırnak, Uludere’ de, **1998’ de Süleyman Bal**, Şırnak Gabar Dağı’ nda ve **2001’ de Fatih Gölgetaş** Şırnak’ ta şehit oldular. **2018’ de P.asb. çavuş Halil İbrahim Şık** Hakkari, Şemdinli ve **2012’ de P.uzm. çavuş Hakan Balta**, Hakkari, Şemdinli’ de şehit düşmüş, yine **2012’ de p.uzm. çavuş Atanur Bal** Hakkari’ de şehit olmuştur ve yattıkları mezarlıklar belirtilmiştir (T.C. Anamur Kaymakamlığı, 2012).

MATERYAL VE METOD

Doğu Toroslar, İran, Irak’ daki dağ sinsilesiyle devam eden ve arazi şartları daha dik ve yüksek olarak, ekolojik açıdan dünyada Alpler ve Himalayalar arasında yer alan batı ve orta Toroslar kuşağının bir tamamlayıcısıdır. Komşu Van’ in göl kenarından geçerek kente ulaşımın kolay olduğu Hakkari ile komşusu Şırnak kenti, Cilo Dağları (yüksektisi 3.000 m üzeri ve altındaki dağ kompleksi ve dağ gölleri) ile çevrili given, kenger, ardıç, kavak, dişbudak ve meşe ağırlıklı ve bozkır otsu vejetasyonu, Sat gölleri Milli Parkı ile yörük hayvancı kültürüne sahip alanlardan oluşmaktadır. Tacikistan ve Kırgızistan coğrafyasına benzer, Zap nehri bu dağlara 400 km kadar galeri ormanları ile eşlik etmektedir.

Ardıç ağaçları Hakkari tepelerinde gözlenirken, Hakkari-Şırnak karayolu çevresinde *Quercus branti* (İran palamut meşesi) ve *Q. libani* (Lübnan meşesi) yer almaktadır (Şekil 1-4).

MTA, 2005 bilgisinde, Hakkari İlinin çinko, kurşun, kükürt, mermer, krom ve titanyum rezervleri bakımından önem taşıdığını aktarmaktadır. Hakkari ili uzun yıllardır “Kalkınmada Öncelikli Yöreler” arasında yer almış, 2011 yılında yaşanan deprem nedeniyle Van il merkezi ve ilçelerinden Hakkari’ ye ve 2016 terör olaylarında da kent dışına yoğun bir göç yaşanmıştır (Sadıkoğlu, B. 2001), (Şekil 5-6).

Hakkari merkezinin güneydoğusunda yer alan Zap Suyu/nehir vadisi, Akdeniz iklimi ve galeri orman kuşağı ile bozulmamış bir doğa harikasıdır. Üzerinden geçen yol boyunca “çığ tehlikesi” uyarıları olan

erozyonlu sahalar kervan yollarını çağrıştıran kıvrımlı bir karayolu yerleşimleri birbirine bağlar. Kırsalda keklük ve domuzlar ile içice yaşanır. Şimdilerde madencilerin özellikle İran, Lüksemburg, Çin' e saf çinko ihracı için bu kentin dağlarına rağbet ettiği gözlenmektedir. Esendere ve Üzümlü gümrüğü İran ve Iraklı ziyaretçilerin günlük geçiş trafiğine izin verebilir (Şekil 7-8).

Bu derlemede sayı belirtilmeksizin Hakkari ve Şırnak' ta canını feda eden ve 2011, 2012, 2015, 2016, 2019, 2020, 2022 ve 2023 tarihli yerel haber kaynaklarında yer alan Mersinli şehitlerimiz anılarak, konuya ilişkin bazı haberler bir araya getirilmiştir (Örneğin, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Silifke Toki Ortaokulu, 2021 haber kaynağı).

Haber içeriklerine zaman içinde ulaşamayan adresler, kaynakçada kullanılmamıştır (Örneğin, erişim tarihi: 9.9.2024 olan ve 13.11.2024' da ulaşamayan haber kaynağı: <https://www.facebook.com/iceltv/videos/hakkaride-merkeze-ba%C4%9Fl%C4%B1->).

Toplamda 8, 9 ve 10. 2024 tarihlerinde erişim yapılan ve konuya ilişkin 166 haber kaynağı baz alınmıştır.

Aynı zamanda, 14-18. 8.2024 tarihlerindeki Hakkari-Şırnak (Cilo Dağları; Cennet-Cehennem, Berçalan yaylası, Çukurca ve Yüksekova ile Şırnak, Uludere) arazi gözlem sonuçları verilmiştir. Alandaki türlerden *Verbascum oreophilum* tür adı Dr. Nasip Demirkuş' ca teyit edilmiştir.

Şekil. 1-3 ve 4: Cilo Dağları ve Zap nehri

Şekil. 5-6: Uludere yöresel ürünler satış noktası ve Şehitler Ortaokulu

Şekil. 7-8: Hakkari ve Çukurca merkez

BULGULAR

Şehitler Ölmez Vatan Bölünmez

Batı ve orta Toroslar kuşağının coğrafik bir tamamlayıcısı ve arazi şartları zor olan Doğu Toroslar, dünyada ekolojik açıdan Alpler ve Himalaya Dağlarının da bir tamamlayıcısı olduğundan günümüzde, buzul erimeleriyle nehirlerdeki tortulaşma ve ağır metal taşınımı gibi ortak şartları yaşamaktadır. Güvenlikli bir şekilde turizm ve maden faaliyetlerine açılan, buğday, arpa, ceviz tarımı ile hayvancılık yapan yörük yaşamının sürdürüldüğü bu alanlar, buzulların bu hızla erimediği yakın geçmişte Çukurca, Şemdinli, Yüksekova (Şekil 10), Uludere ve Dağlıca isimlerinin yürek yakan haberleriyle gündeme gelmiştir.

Tarsus’ da Dağlıca şehitleri anıtı bulunmaktadır. Hatırlanacak olursa, Hakkari, Dağlıca' da terör örgütünün düzenlediği saldırıda şehit olan **-12. Ağustos. 2015**, askerlerden biri Mersinli ”**Astsubay Kıdemli Çavuş Cemre Salih Gözen**’ dir. 1990, Mersin, Tarsus doğumlu Gözen, Matematik öğretmenliğini kazanmış iken “Ama gitseydim, ömür boyu mutlu olmayacaktım” diyerek kaydını yaptırmayan bir evladımızdır (Memohaber.com, 2015), (Geçim, 2015).

İşte bu coğrafyada şekillenen Türkiye Cumhuriyeti’nin Mersinli şehitleri genellikle Hz. Mikdat/Muğdat Camisi’ nden toprağa uğurlanmaktadırlar (Şekil 9), (AA Haber, 2020).

Şekil. 9: Muğdat Camii

Günümüzden yaklaşık on yıllar alan bir geçmişe göz attığımızda, 2020 tarihli haber kaynakları “Gerdan Tepe Üs Bölgesi’nde icra edilen **Hakkari**’ nin Şemdinli ilçesindeki tatbikatta yaralanan **piyade sözleşmeli er Mesut Yıldırım**’ın, kaldırıldığı Şemdinli Devlet Hastanesinde şehit olduğunu” aktarmaktadır. “Hakkari, Şemdinli Dağ ve Komando Tugay Komutanlığındaki törenin ardından naaşı kente getirilen 27 yaşındaki” şehidimiz Yıldırım’ın yine Yenişehir ilçesindeki Muğdat Camisi’nde cenaze töreni düzenlenmiştir (AA/Güney Haber, 2020).

Yine **Hakkari, Dağlica** bölgesinde “**24. Ekim. 2019**’ da roketli saldırı ile ağır yaralanan ve tedavi gördüğü hastanede kurtarılamayarak şehit olan **Piyade Sözleşmeli Er Mustafa Korkmaz**’ın Mersin’deki babaevine ateş düştü” haberi, Türk Bayrağı ile karşılanan evladımızın 28. Ekim Pazartesi günü ikindi namazı ile birlikte Muğdat camiinden uğurlanışı ile belleklerimize aktı (İHA/memurlar.net, 27 Ekim 2019; Mersinportal.com, 2019; günhaber.com, T.C. Toroslar Kaymakamlığı, 2019).

Aydıncık ilçesi Duruhan Mahallesine kayıtlı olduğu öğrenilen **Astsubay Ömer Ali Çelik** ise yine **Hakkari**’ de Aralık 2020 tarihindeki görevi sırasında şehit düşmüştü (Manisahaberleri.com, 2020; Olaymersin.com, Aydıncık, Haber Merkezi, 2020).

“**Hakkari, Çukurca** ilçesi, Irak sınırındaki Piyade Yüzbaşı Özgür Çevik (Hisar Dağı) Üs Bölgesine, öğle saatlerinde bölücü terör örgütü mensuplarınca atılan güdümlü füze sonucu arkadaşı ile birlikte ağır yaralanan” **Piyade Sözleşmeli Er Mustafa Ahmet Demir**, Hakkari Devlet Hastanesine kaldırılmış ancak şehit düşen askerlerimizle birlikte, buradan törenle memleketine getirilmişti (tv42haber.com, 2020).

Diğer haber kaynaklarına bakılacak olursa, 02. Mart. 2020’deki “Mersin Şehitleri Son Yolculuğuna Uğurlandı; Suriye’ nin İdlib kentinde rejim unsurlarının hava saldırısı sonucu şehit olan **Piyade Astsubay Mehmet Muhammet Akay** ve **Piyade Uzman Onbaşı İbrahim Tüzel** ile **Şehit Piyade Uzman Onbaşı Osman Ak**

binlerce Mersinli’ nin katıldığı törenle son yolculuklarına uğurlandılar” içeriğine ulaşılır (T. C. Mersin Valiliği, 2020; ruhunaelfatiha.com, 2020).

Bu yılın ardından, Pençe-Kilit Operasyonu bölgesinde şehit olan **Piyade Uzman Çavuş Harun Yıldırım**’ın da şehadet haberi, 11. Eylül. 2022’ de Mersin’in Toroslar ilçesindeki ailesine bildirilmişti (ATürkiye, 2022).

Şırnak’ta, “Şehit Jandarma Teğmen İsmail Can Akdeniz Besta-3 Operasyonu’ nda şehit düşen 4 asker ve 1 güvenlik korucusu” için **16. Mayıs. 2023** tarihinde bir tören düzenlendi. Çakırsöğüt Jandarma Komando Tugay Komutanlığında gerçekleştirilen törenin ardından” **Serkan Ölmez**’ in naaşı Mersin, Tarsus’a uğurlandı (AA Haber, 2023).

Sınırlarımızdan dışarı kaçan ve sürülen bölücü terör örgütü militanlarınca açılan ateşte “Irak’ın kuzeyinde Pençe Kilit-2 Harekatı bölgesinde **Uzman Çavuş Mehmet Emre Teke** ağır yaralanmış, yaralı asker kaldırıldığı Işıklı Seyyar Sahra Hastanesinde yapılan tüm müdahalelere rağmen şehit düşmüş” ve Şehit Mehmet Emre Teke için de Muğdat Camii’nde **2023**’ de tören düzenlenmişti. “Törene; Sanayi ve Teknoloji Bakan Yardımcısı Oruç Baba İnân, Mersin Valisi Ali Hamza Pehlivan, Akdeniz Bölge ve Garnizon Komutanı Tuğamiral Murat Fırat, Büyükşehir Belediye Başkanı Vahap Seçer, milletvekilleri, il protokolü ve askeri erkan ile şehit yakınları katılmış”, şehidin babası, annesi ve yakınları, “Türk bayrağına sarılı şehit tabutuna sarılarak” gözyaşı dökmüştü. “İl Müftüsü Aydın Yığman’ ın ikindi namazı sonrası kıldırıldığı cenaze namazının ardından şehidin naaşı, bir süre top arabasında taşındıktan sonra Akbelen Şehir Mezarlığı’ndaki şehitlikte toprağa verildi” (BBN Haber, 2023).

Bu yılların oldukça gerisinde kalan yürek yakıcı bu yurt haberlerini bir anne sezgisiyle tamamlamak gerekirse;

Hakkari, Çukurca ilçesi Irak sınırında başlatılan operasyonlarda şehit olan 23 yaşındaki **Piyade Uzman Onbaşı Hayrullah Engizek**’ in (27. Ağustos. **2012**) Mersin’deki baba evindeki yas, on ay önce evlendiği eşinin beş aylık hamile olması ile katlanmıştı (AA / Yenişafak.com, 2012).

Ve 9 Ağustos haberi (Mehmet Doğaner/DHA, 2011) **Hakkari Çukurca**’dan bir diğer şehidimiz **polis Bayram Göde** içindi..

12. Nisan. 2016 tarihinde, **Şırnak**’ ta PKK saldırısı ile şehit olan **Uzman Çavuş Cihangir Can**’ın Mersin’deki ailesine acı haber ulaştığı gün ise bir diğer kentten bir diğer şehidimiz de bulunmaktaydı (Haberler.com, 2016).

“**Hakkari’nin Çukurca karayolu, Ağaçdibi köyü kırsalında 17. Eylül. 2016’ da** PKK’lı teröristlerle güvenlik güçleri arasında çıkan çatışmada şehit düşen” **Uzman Çavuş Mehmet İlker Şahin**’in Mersin’in Silifke ilçesindeki babaevinde de şehit ateşi yanmıştı (Starcom.tr, 2016; T.C. Mersin Valiliği, 2016).

Hakkari’de görev yapan Mersinli **polis memuru Beklan Yavuzkan** şehit olmuştu (Mersinhaber.com, 2016).

Piyade sözleşmeli er Tolga Kaplan, Hakkari, Üzümlü Bayraktepe üs bölgesinde el bombası tatbikatında şehit olmuş, evladının şehit olduğu haberini askerlerden alan acılı babayı Toroslar Kaymakamı Ahmet Hikmet Şahin ve diğer görevliler teskin etmeye çalışırken, baba ocağı Türk bayrakları ile donatılmıştı (Hakkariobjektif.haber, 2020). Yenişehir, Muğdat Camisi’ndeki cenaze törenine babası Yusuf Kaplan, 8 kardeşi, aile yakınları ile Mersin Valisi Ali İhsan Su, Deniz Kuvvetleri Akdeniz Bölge ve Garnizon Komutanı Tuğamiral Ercan Kireçtepe, Büyükşehir Belediye Başkanı Vahap Seçer, bazı milletvekilleri, ilçe belediye başkanları, askeri erkan ve çok sayıda kişi katılmıştı (Dailymotionvideo, 2020; Cumhuriyet.com, 2024). Hemen aynı tarihlerde

(29.

Temmuz.

2016).

Güneygazetesi.com (İHA), 2020 bildirimi, **Hakkari, Şemdinli**'de yıldırım düşmesi sonucu **28. Ekim. 2011** tarihinde şehit olan **piyade uzman çavuş Erol Özkul**' un anısına ailesinin Mersin' de yemek vermesi hakkındaydı (8gunhaber.com, 2015).

Hakkari Dağlıca'da 2015 yılında şehit edilen 16 askerden biri olan şehit **Deniz Göçkün**'ün annesi Ayfer Göçkün, saldırının yıl dönümünde "Acıları halen taze ve derin olsa da" terör örgütü için "Bitecekler" demişti (Mersinhaber merkezi/İHA, 2024).

Şekil. 10: Yüksekova ana caddedeki *Fritillaria imperialis* (ters lale) ışıklandırması

SONUÇLAR

Biten terör olaylarının ardından, Hakkari, Çukurca ilçesinde 2018'de başlatılan foto-safari etkinliği, bölgenin turistik değerlerini ön plana çıkarması bakımından çok önemli idi. 2019 yılında ikincisi düzenlenen bu etkinliğe doğa sporları da eklenerek kapsamı geliştirilmiştir. Uluslar arası katılımcılar ile kano, rafting, dağ bisikleti, offroad, paintball, trekking, kaya tırmanışı, yamaç paraşütü ve uçurtma şenliği etkinlikleri (Sadıkoğlu, 2021) ve son olarak 10. Ağustos. 2024' de Hakkari, Yüksekova'nın 3 bin 400 rakımlı Cilo Dağları-Sat Buzul Gölleri Milli Parkındaki "6. Cilo Festivali (Cilo Fest)" kente büyük bir hareket ve heyecan katmıştır (AAcom.tr, Orhan Sağlam ve Özkan Bilgin, 2024). Bölgede başat turistik öğeler şimdilik göller ve şelalelerdir (Şekil 11-13).

Şekil. 11: Ağaçdibi şelalesi

Diğer yandan, Zap nehri boyunca süregelen Galerî ormanları (karışık söğüt, kavak, çınar, kızılâğaç, ceviz) sağladıkları kaba ve yoğun kök sistemleri ile yamaçları sellerden korumakta ve toprağın alttan oyulmasını ve sediment yükünü engelleme görevi yapması nedeniyle (Tüfekçioğlu, 2005) özellikle korunmalıdır. Doğa turizmi ve hayvancılığın arttığı, doğal ürünlerin pazarlandığı ve dar tarım alanlarının korunarak sürdürüldüğü madencilik faaliyetleri ile 2019’ da % 95 okuma oranına ulaşan Hakkari; Yüksekova’da 2025’ de gazete bulma güçlüğü yaşanmaması gibi en güzel haberlerle gündeme gelecektir (Sırrı, M., 2000; Sendinç, M., 2018; Sadıkoğlu, 2021) .

Şekil. 12: *Rumex ponticus* (Berçalan yayla)

Şekil.13: *Verbascum oreophilum* (Cennet

vadisi)

KAYNAKÇA

1. AA Haber. (2023). <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/sirnakta-3-teroristin-etkisiz-hale-getirildigi-operasyonda-4-asker-sehit-oldu/2898492>, ERIŞİM tarihi: 6.9.2024.
2. AA Haber. (2020). <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/hakkaride-sehit-olan-asker-mersinde-son-yolculuguna-ugurlandi-/1953867>, ERIŞİM tarihi: 9.9.2024.
3. ATürkiye haber. (2022). <https://www.aturkiye.com/gundem-haberleri/12093057/sehit-uzman-cavus-yildirim-mersindeki-ailesine-sehadet-haberi-verildi>, ERIŞİM tarihi: 28.8.2024.
4. BBN Haber. (2023). <https://bbnhaber.com.tr/gundem/mersinli-sehit-uzman-cavus-son-yolculuguna-ugurlandi-128903h>, ERIŞİM tarihi: 5.9.2024.
5. Bakış, R. ve Tip, H. (2007). *Zapsuyu havzası hidroelektrik potansiyelinin araştırılması*, Eskişehir Osmangazi Ün., Müh. Mim. Fak.20:2-15.
6. Cep Haber. (2022). <https://mersincephaber.com/sehit-aileleri-ve-gaziler-tarsusta-bir-araya-geldi/>, ERIŞİM 6.9.2024.
7. Cumhuriyet.com. (2016). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/hakkariden-aci-haber-2-asker-sehit-oldu-2-asker-yarali-17146279>, ERIŞİM tarihi: 25.8.2024.
8. Dailymotionvideo, (2020). <https://www.dailymotion.com/video/x7qox5w>, ERIŞİM tarihi: 9.9.2024.
9. Doğaner, M. (DHA). (2011). <https://hurriyet.com.tr/video/sehit-polisin-baba-ocagina-ates-dustu-36051292>, ERIŞİM tarihi: 6.9.2024.
10. DünyaGazetesi.com (2024). https://www.dunya.com/gundem/turkiye-petrolleri-arama-daire-baskani-sadioglu-son-yolculuguna-ugurlandi-haberi-740691#google_vignette, ERIŞİM tarihi: 9.10.2024.
11. Fırat, H. (2023). <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/hande-firat/12-kahramanin-sehit-dustugu-saldirinin-ayrintilari-ve-ardindaki-sifreler-42381563>, ERIŞİM 9.9.2024.
12. Geçim, S. (2015). https://www.tarsushaber.com/asker-olabilmek-icin-matematik-ogretmenliginden-vazgecti#google_vignette, ERIŞİM tarihi: 28.8.2024.
13. Günhaber.com. (2019). <https://www.gunhaber.com.tr/haber/Mersin-e-sehit-atesi-dustu/43390228>, ERIŞİM tarihi: 9.9.2024.
14. Güneygazetesi.com. (2020). <https://www.guneygazetesi.com/haber/8644/vali-sudan-sehit-ailesine-ziyaret.html>, ERIŞİM tarihi: 9.9.2024.
15. Güneygazetesi.com. (2021). <https://www.guneygazetesi.com/haber/15686/mersinde-5-sehit-ailesi-ile-6-gaziye-devlet-ovunc-madalyasi-verildi.html>, ERIŞİM 6.9.2024.
16. Güney Haber (AA). (2020). <https://www.guneygazetesi.com/haber/10880/mersinli-sehit-son-yolculuguna-ugurlandi.html>, ERIŞİM tarihi: 9.9.2024.
17. Haber7.com. (2015), <https://m.haber7.com/guncel/haber/1543180-hakkari-daglicada-sehit-askerlerin-kimlikleri>, ERIŞİM tarihi: 23.9.2024.
18. Haberler.com, (2016). <https://www.haberler.com/guncel/mersin-bir-gunde-ikinci-sehit-haberini-aldi-8351978-haberi/>, ERIŞİM 9.9.2024.
19. Hakkarihabertv.com. (2014). https://www.hakkarihabertv.com/hakkaride-5-maden-firmasina-plaket-verildi-19534h.htm#google_vignette, ERIŞİM tarihi: 9.9.2024.
20. Hakkariobjektif.haber.com. (2020). <https://www.hakkariobjektifhaber.com/hakkaride-sehit-askerler-icin-toren-duzenlendi-17877h.htm>, ERIŞİM tarihi: 9.9.2024.
21. İHA. (2019). <https://www.memurlar.net/haber/863791/sehit-atesi-mersin-e-dustu.html>, ERIŞİM tarihi: 5.9.2024.
22. Kendirci, H. (2008). *1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında Mersin*, Mersin sempozyumu basılı konferans, 22:15.
23. Manisahaberleri.com. (2020). https://www.manisahaberleri.com/genc-astsubay-hakkaride-sehit-oldu#google_vignette, ERIŞİM tarihi: 28.8.2024.
24. Mersinhaber.com. (2016), https://www.mersinhaber.com/haber-mersinli-polis-beklan-yavuzkan-hakkaride-sehit-dustu/366497#google_vignette, ERIŞİM tarihi: 9.9.2024.

25. Mersinkent.com. (2016). https://www.mersinkent.com/haber/semdinli-durak-karakoluna-bombali-saldiri-dokuz-sehit-1294.html#google_vignette, ERIŞİM tarihi: 9.9.2024
26. Mersinportal.com. (2019). www.mersinportal.com/mersin/mersinli-mustafa-korkmaz-sehit-oldu-h52673.html, ERIŞİM tarihi: 9.9.2024.
27. Mersin Belediyesi. (2022). *Şehit adları verilecek kavşaklar* <https://www.mersin.bel.tr/uploads/files/%C5%9Fehitler%20tablo.pdf>, ERIŞİM tarihi: 5.9.2024.
28. Mersin Üniversitesi. (2018). <https://koraygidirislioglu.com/assets/projeler/3sarikamisprojesi.pdf>, ERIŞİM tarihi: 9.9.2024.
29. Mersin Üniversitesi. (2021). <https://www.mersin.edu.tr/haberler/367741/universitemiz-silifkeli-canakkale-sehitlerimiz-torunlarini-dedeleriyle-bulusturdu>, ERIŞİM tarihi: 5.9.2024.
30. Mersinhabermerkezi.com (İHA). (2024). <https://mersinhabermerkezi.com/sehit-annesi-ayfer-gockun-bitecekler>, ERIŞİM tarihi: 9.9.2024.
31. Memohaber.com. (2015). <https://www.memohaber.com/haber/SEHIT-ASKERLERiN-KiMLiKLERi-BELLi-OLDU-3610>, Erişim tarihi: 2.10.2024.
32. Milliyet.com. (2018). <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/hakkari/yardoc-dr-karaveliogullarinin-olum-sebebi-belirlendi-12518297>, Erişim tarihi: 2.10.2024.
33. Olaymersin.com, Aydınçık, Haber Merkezi. (2020). <https://www.olaymersin.com/mersinli-astsubay-omer-ali-celiker-hakkaride-sehit-oldu/>, ERIŞİM tarihi: 6.9.2024.
34. Ruhunaelfatiha.com. (2020). <https://www.ruhunaelfatiha.com/category/olum-nedeni/olum-nedeni-sehitlik/> Haber Merkezi). ERIŞİM tarihi: 6.9.2024.
35. Sadıkoğlu, B. (2001). *Hakkari ilinin beşeri ve ekonomik coğrafyası*, İstanbul üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü Coğrafya anabilim dalı, İstanbul, 474 s.
36. Sağlam, O. ve Bilgin, Ö. (2024). <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/sat-buzul-golleri-6-cilo-festivaline-ev-sahipligi-yapiyor/3300297>, ERIŞİM tarihi: 9.9.2024.
37. 8gunhaber.com. (2015). https://8gunhaber.com/haber/20339/sehit-uzman-cavus-erol-ozkul-adina-yemek-duzenlendi.html#google_vignette, ERIŞİM tarihi: 9.9.2024.
38. Sırrı, M. ve Sırrı, G. (2020). *Hakkari ilinde gıda olarak tüketilen yabani bitki ve yabancı ot türlerinin güncel durumu*, Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, 19(393-409).
39. Star.com.tr. (2016). <https://www.star.com.tr/guncel/mersine-sehit-atesi-dustu-haber-1142524/İHA>, ERIŞİM tarihi: 9.9.2024.
40. Sendinç, M. (2021). Şırnak Dağlarında Bisiklet Turu-Beytüşşebap, Uludere Tanin Geçidi /189, değişik yollarda. <https://www.youtube.com/watch?v=ddDm3cagJ9k>, ERIŞİM tarihi: 9.9.2024.
41. Tarsusekspres.com. (2024). <http://www.tarsusekspres.com.tr/haber-tarsuslu-sehit-yuzbasi-halil-ozdemir-dualarla-anildi-114069.html>, ERIŞİM tarihi: 5.9.2024.
42. Tarsushaber.com. (2015). https://www.tarsushaber.com/asker-olabilmek-icin-matematik-ogretmenliginden-vazgecti#google_vignette, ERIŞİM tarihi: 10.10.2024.
43. Tekirdağ Jandarma Komutanlığı. (2023). <https://tekirdag.jandarma.gov.tr/mersin-tarsus-otoyolu-uzerinde-gocmen-sevk-nakil-esnasi-sirasinda-trafik-kazasi-sonucu-sehadet-mertebesine-erisen-personellerimiz>, ERIŞİM tarihi: 5.9.2024.
44. Terörizm ve Terörizmle Mücadele Araştırmaları Merkezi. (2013). *Terörle mücadelede verdiğimiz şehitler (1984-2013)*, Türkiye 21. Yy. Enstitüsü, 168 s.
45. Tv42haber.com. (2022). <https://www.tv42haber.com/haber/5-kahraman-vatan-evladi-ayni-karede-operasyon-sirasinda-omuz-omuz-sehit-oldular-51344.html>, ERIŞİM 5.9.2024.
46. Tv42haber.com (2020). <https://www.tv42haber.com/haber/hakkaride-zirhli-arac-devrildi-2-sehit-27166.html>, ERIŞİM tarihi: 16.10.2024.
47. Tüfekçioglu A. ve Sarıyıldız, T. (2005). *Galeri ormancılığı ve dere şevlerinin stabilizasyonu*, Orman Mühendisliği Bölümü koleksiyonu: 4 (1-5).

48. Türel, B. (2024). <https://www.youtube.com/watch?v=XeeuR-U8NRM>, Hakkari'den dünyaya maden ihracatı! Bölgede hangi madenler, nerelere ihracat yapılıyor? ERİŞİM tarihi: 9.9.2024.
49. T. C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021). *81 ilden 81 Şehidimizin kahramanlık destanları*, T. C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Arşivi, Şehit yakınları ve Gaziler genel müdürlüğü, Prestij eserler dizi-1, Uluslararası Piri Reis Kültür Ajansı, Ankara, 249 s.
50. T.C. İçişleri Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı. (2021). <https://vatandas.jandarma.gov.tr/sehit/sehitsorgu#>, ERİŞİM tarihi: 9.9.2024
51. T.C. Hakkari Valiliği. (2020). <http://www.hakkari.gov.tr/cukurcada-sehit-olan-askerlerimiz-torende-memleketlerine-ugurlandi>, ERİŞİM tarihi: 9.9.2024.
52. T.C. Mut Kaymakamlığı, (2010). <http://mut.gov.tr/adi-soyadi-unvaniozgecmisi-adres>
53. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Silifke TOKİ Ortaokulu. (2021). https://silifketokiortaokulu.meb.k12.tr/icerikler/2000li-yillarda-sehit-olan-12-silifkeli-kahraman_11417399.html, ERİŞİM tarihi: 6.9.2024.
54. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2023). <https://mersin.meb.gov.tr/www/tubitakta-turkiye-birincisi-olan-tarsus-sehit-halil-ozdemir-fen-lisesinden-mudurlugumuze-ziyaret/icerik/4684>, ERİŞİM tarihi: 5.9.2024.
55. T.C. Anamur Kaymakamlığı. (2012). <http://www.anamur.gov.tr/anamur-sehitlerii>, ERİŞİM tarihi: 12.9.2024.
56. T.C. Mersin Valiliği. (2016). <http://www.mersin.gov.tr/sehit-uzman-cavus-sahin-vatan-topragina-emanet-edildi> ERİŞİM tarihi: 28.8.2024.
57. T.C. Mersin Valiliği. (2020). <http://mersin.gov.tr/mersin-sehitleri-son-yolculuguna-ugurlandi>, ERİŞİM tarihi: 28.8.2024.
58. T.C. Toroslar Kaymakamlığı. (2019). <http://toroslar.gov.tr/sehit-piyade-sozlesmeli-er-mustafa-korkmaz>, ERİŞİM tarihi: 28.8.2024.
59. TRT haber.com. (2024). <https://www.trthaber.com/foto-galeri/pkknin-yaraladigi-fetonun-sehit-ettigi-oglundun-hasretiyle-yasiyor/66132/sayfa-1.html>, ERİŞİM tarihi: 15.10.2024.
60. Ulusal.com.tr. (2020). <https://www.ulusal.com.tr/haber/853483/mersinden-aci-haber-sehit>, ERİŞİM 5.9.2024.
61. Yenişafak.com. (2012). <https://www.yenisafak.com/gundem/mersine-sehit-atesi-dustu-411787>, ERİŞİM tarihi: 9.9.2024.
62. Yeşilafşın.com. (2024). <https://www.yesilafsin.com/mersinde-sehit-aileleri-ve-kibris-gazileri-onuruna-yemek-verildi>, ERİŞİM 6.9.2024.
63. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü. (2013). <https://21yyte.org/assets/uploads/files/Ter%C3%B6rle%20M%C3%BCcadelede%20Verdi%C4%9Fimiz%20%C5%9Eehitler%20%C4%B0sme%20G%C3%B6re%20S%C4%B1ral%C4%B1%20Liste.pdf>, ERİŞİM tarihi: 9.9.2024.

Teşekkür Ve Saygıyla...

Hakkari'nin Yüksekova ilçesinde vefat eden Verbasum uzmanı yardımcı doçent **Faik Karavelioğulları** ve Türkiye Petrolleri Arama Daire Başkanı **Mehmet Salih Bülent Sadioğlu** gibi bu aziz vatan için görevi başında şehit olan cümlesinin Ruhları şad olsun.

(10)

Sıdıka Hande KAYA²⁹; Prof. Dr. Damla BULUT³⁰

GÜZEL SANATLAR LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN PİYANO ÇALIŞMA YÖNTEMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A REVIEW ON THE PIANO STUDY METHODS OF FINE ARTS HIGH SCHOOL STUDENTS

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, Güzel Sanatlar Lisesi (GSL) öğrencilerinin piyano çalışma yöntemlerinin incelenmesidir. Araştırma, temel alan araştırmasına dayanan betimsel nitelikli bir çalışma olup, tarama modelinde desenlenmiştir. İlgili veriler Küçükosmanoğlu, Babacan, Babacan ve Yüksel tarafından (2016) geliştirilen “Çalgı Çalışma Yöntemleri Ölçeği” kullanılarak toplanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2022-2023 eğitim-öğretim yılında Samsun İlkadım, Ordu Penbe-İzzet Şahin, Bolu GSL’nin 9, 10, 11 ve 12. sınıf düzeylerinde öğrenim gören ve piyano dersini alan 213 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma bulguları doğrultusunda GSL’de piyano dersi alan öğrencilerin piyano çalışma yöntemlerini büyük ölçüde ($\bar{X} = 3,56$) uyguladıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güzel Sanatlar Lisesi, Çalgı Eğitimi, Piyano, Çalgı Çalışma Yöntemleri.

ABSTRACT

The aim of this research is to examine the piano practice methods of Fine Arts High School (FAHS) students. The research is a descriptive study based on a basic field study and follows a survey model. The relevant data were collected using the “Instrument Practice Methods Scale” developed by Küçükosmanoğlu, Babacan, Babacan, and Yüksel (2016). The study group consists of 213 students taking piano lessons in the 9th, 10th, 11th, and 12th grades during the 2022-2023 academic year at Samsun İlkadım, Ordu Penbe-İzzet Şahin, and Bolu Fine Arts High Schools. Based on the research findings, it was concluded that students taking piano lessons at FAHS applied piano practice methods to a great extent ($\bar{X} = 3.56$).

Keywords: Fine Arts High School, Instrument Education, Piano, Instrument Study Methods.

²⁹MEB, Samsun İlkadım GSL, shandekaya@hotmail.com, Orcid ID: 0009-0006-8778-1832

³⁰ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, GSEB, Müzik Eğitimi ABD, damla.bulut@omu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-8346-8159

1. GİRİŞ

Eğitim bireylerin yetiştirilmesi ve yönlendirilmesi açısından gerekli süreçlerin başında gelen önemli bir kavramdır. Bu kavram, farklı eğitim bilimciler tarafından farklı açılardan birçok kez tanımlanmıştır. Bunlardan sıklıkla kullanılanı Ertürk'e (1979, s.12) aittir ve bireylerin davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasten istenen değişimi oluşturma süreci şeklindedir (akt: Tüzel, 2016, s. 5).

Eğitim sürecinde bireylerin gerekli bilgi, beceri ve donanımlara sahip olarak gelişimlerini tamamlayabilmeleri için farklı disiplinlerle işbirliği yapmak ilgili süreci bireyin ilgi ve istekleri doğrultusunda kurgulamaya imkân vereceğinden önemlidir. Bu disiplinlerin başında müzik eğitiminin geldiği söylenebilir. Çünkü müzik eğitimi kişilikleri oluşmuş, toplumsal yaşayışın hazzını duymuş, milli ve evrensel müzik sanatına yönelerek bilim, teknik ve güzel sanatların diğer dallarıyla birlikte müzikte de çağdaş uygarlığın yaşayıcı, uygulayıcı ve yaratıcı bir ortağı durumuna gelmiş genç kuşakların yetişmesini sağlamak (Süer, 1980, 22) amacıyla farklı öğrenme biçimlerine sahip öğrencilere hitap edebilen geniş kapsamlı bir eğitim aracıdır.

Müzik eğitimi olarak alanın tamamına veya bir koluna yönelmek isteyen, müziğe karşı belirli seviyede yeteneğe sahip olan bireyler için gereken müziksel davranışlar, birikimler ve yeterlikleri kazandırmayı amaçlayan en kapsamlı müzik eğitimi türü şüphesiz ki mesleki müzik eğitimidir. Bu müzik eğitimi genel olarak örgün eğitim içerisinde verilmektedir. Ülkemizde ortaöğretim basamağında 4 eğitim-öğretim yılı süresince öğrencilere mesleki müzik eğitimi vererek genel müzik kültürü edindiren, temel müzik bilgi ve teorilerini öğreten, temel çalgı çalma bilgi ve becerilerini kazandıran ve lisans düzeyinde eğitim veren müzik alanı ile ilgili anabilim dallarına öğrenci kaynağının büyük bir kısmını karşılayan en önemli kurum olarak karşımıza Güzel Sanatlar Liseleri (GSL) çıkmaktadır.

GSL'de teori, ses, çalgı alanlarında yürütülen müzik eğitiminin en önemli boyutlarından biri çalgı eğitimidir. Çünkü bu eğitim, kişiye çalgı aracılığı ile kazandırılması istenilen müziksel davranışı edindiren, kişinin sahip olduğu müziksel davranışı geliştirip değiştiren, kişiye çalgı aracılığı ile müziği anlama, yorumlama ve açıklama bilgisi kazandıran (Bulut, 2011, s. 91) bir eğitimidir. Çalgı eğitiminde amaç sadece öğrencilerin çalgılarına hâkim olmalarını, çalgı tekniklerini öğrenmeleri ve müzikalitelelerini geliştirmek değildir. Çalgı eğitimiyle öğrencilerin kendilerine olan güvenlerini artırmak, motivasyon düzeylerini yükseltmek ve böylece duyuşsal gelişimlerine katkı sağlamak da eğitimin amaçları içerisinde yer alır. Bunların yanı sıra çalgı eğitimi ile öğrenciler hem birlikte müzik yapma becerileri kazanmakta hem de sosyal olarak ve estetik anlayışları bakımından gelişme göstermektedirler. Çalgı eğitimi almak, kendilerini ifade etmelerine kolaylık sağlaması açısından öğrencilere katkı sağlar (Coşkun, 2007, s. 3).

Mesleki müzik eğitimi içerisinde bulunan çalgı eğitiminde, piyano eğitimi önemli bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun nedeni öncelikle piyanonun bir kişiye tek başına çok sesli müzik yapabilme imkânı sağlayan bir çalgı olmasıdır. Bunun yanında birey piyano çalarak çok sesliliği öğrenebilme, deşifre yapabilme, müziksel işitme ve armoni bilgisi kazanabilme ve eserlerin biçimi hakkında bilgi sahibi olabilme yeteneklerini kazanır. Ayrıca piyano hem solo çalgı olma hem de insan sesi ve başka çalgılara eşlikte kullanılan bir eşlik çalgısı özellikleri taşımaktadır. Bu nedenlerdir ki, piyano dersleri mesleki müzik eğitimi veren kurumlarda zorunlu dersler arasında yer alır (Kutluk, 1996, s. 4).

Piyano eğitimi bireysel olarak uygulanan bir eğitimidir. Bireysel eğitimde tüm ilgi bir öğrenci üzerine odaklandığından öğrenme daha verimli ve sağlıklı olup, eğitim de daha kısa zamanda gerçekleşir. Öğretmenin öğrenci ile birebir ilgilenmesi ile birlikte öğrencide güven duygusu da gelişir (Ömür, 1998, s. 37). Piyano eğitimi zihinsel, devinışsel ve duyuşsal yetileri barındıran karmaşık ve çok yönlü bir süreç olduğundan öğrenim sürecinin etkili ve sistemli bir alıştırma yapma alışkanlığı ile temel kazandığı unutulmamalıdır. Bu da bilindiği üzere verimli bireysel çalışmalar ile gerçekleşmektedir. Bu aşamada devreye öğrencilerin çalışma alışkanlıkları girmektedir. Öğrencilerin çalışma yöntemlerini bilinçli bir şekilde kullanmaları ve doğru çalışma alışkanlıkları geliştirmeleri, çalgı becerilerini üst seviyelere çıkarabilmeleri açısından çok önemlidir (Cerit, 2010, s. 5).

Çalgı çalışma yöntemleri çalgılara göre bireysel farklılıklar gösterse de yöntemler genellikle tüm çalgılar için ortaktır. Çalgı çalışmaya başlamadan önce ellerin ısınması için yapılan hareketler, çalgıya özgü duruş, tutuş veya oturuş, etüt çalışmaları, eserlerin tonalitesi veya makamları, ölçü sayıları, gürlük, hız ve anlatım ifadeleri, parmak numaraları, konum geçişleri, eserin ait olduğu dönemin özellikleri ve armonik

yapıları bakımından incelenmesi; çözümleme (deşifre) çalışmaları, eser veya etütlerin parçalara ayrılarak çalışılması, eserleri tempolarına uygun çalmak için hızlandırma çalışmaları gibi birçok temel teknik ve müzikal davranış, tüm çalgılar açısından ortak olan çalışma yöntemlerindendir (Küçükosmanoğlu, Babacan, Babacan, Yüksel, 2016, s. 190-191).

Mesleki müzik eğitimi alan öğrencilerin bu çalışma yöntemlerini piyano çalışmalarında uygulamaları ile öğrencilerin istenilen piyano çalma becerileri kazanmaları beklenmektedir. Bu beklenti doğrultusunda araştırmada GSL’de öğrenim gören öğrencilerin piyano çalma becerilerini geliştirecek olan çalışma yöntemlerini uygulama durumlarını incelemek amaçlanmış ve araştırmanın problem cümlesi “GSL öğrencilerinin piyano çalışma yöntemleri uygulama durumları nasıldır?” şeklinde oluşturulmuştur.

2. YÖNTEM

GSL öğrencilerinin piyano çalışma yöntemlerinin incelenmesi üzerine yapılan bu çalışma, temel alan araştırmasına dayanan betimsel nitelikli bir araştırma olup, tarama modelinde desenlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunda, Samsun İlkadım, Ordu Penbe-İzzet Şahin, Bolu GSL’nin 9, 10, 11 ve 12. sınıf düzeylerinde öğrenim gören ve piyano dersini alan 213 öğrenci bulunmaktadır. Araştırma verileri Küçükosmanoğlu, Babacan, Babacan ve Yüksel tarafından (2016) geliştirilen “Çalgı Çalışma Yöntemleri Ölçeği” ile toplanmıştır. Ölçek iki bölümlü olup, birinci bölümü 5 adet kişisel bilgi maddesi, ikinci bölümü ise 16 adet piyano dersine yönelik çalışma yöntemlerini ölçen madde oluşturmaktadır. Elde edilen verilerin istatistiksel çözümleri, bilgisayar ortamında SPSS (The Statistical Package for the Social Sciences) programı yardımıyla yapılmıştır. Çözümlenen veriler frekans, aritmetik ortalama ve standart sapma hesapları yapılarak tablolastırılmıştır.

3. BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırmanın bu bölümünde çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin piyano çalışma yöntemlerine ilişkin bulgular Tablo 3.1.’de gösterilmiş ve yorumlanmıştır.

Tablo 3.1. Çalışma Grubundaki Öğrencilerin Piyano Çalışma Yöntemlerine İlişkin Görüşleri

	f	$\bar{x}$	ss
1. Çalışmaya başlarken çalgının akordunu kontrol ederim.	213	4,13	1,35
2. Bireysel çalgımı çalışırken doğru oturuş-duruş ve tutuşa dikkat ederim.	213	4,32	,90
3. Çalıştığım eser/etüdün ton/makamına ve usul/ ölçü sayısına dikkat ederim.	213	4,08	1,01
4. Çalıştığım eser ve etütte bulunan tartım kalıplarını incelerim.	213	4,01	1,16
5. Bireysel çalışmalarında metronom kullanmam.	213	2,96	1,32
6. Bireysel çalgıma çalışırken etüt çalışmalarına zaman ayırırım.	213	3,79	1,21
7. Eser içerisindeki anlatım, gürlük terimlerine ve artikülasyon işaretlerine dikkat ederim.	213	3,62	1,24
8. Eser içerisindeki parmak numaraları (duate), tekrar, dolap, senyo, Da Capo gibi işaretlere dikkat ederim.	213	4,08	1,14
9. Deşifre çalışmalarına zaman ayırırım.	213	3,81	1,14
10. Eser/etüt çalışırken armonik analiz yaparım.	213	3,29	1,22
11. Etüt/Eseri cümle, periyot ve kısımlara ayırarak çalışmam.	213	2,77	1,35
12. Çalıştığım eserin ait olduğu dönemi araştırır dönem özelliklerini yansıtmaya çalışırım.	213	2,60	1,36
13. Eser/etüt çalışırken pozisyon-aralık geçişi ve/veya konum hataları (register) yapmamaya dikkat ederim.	213	3,90	1,12
14. Etüt/Eserin gerçek temposuna ulaşmak için hızlandırma çalışmalarına yeterince vakit ayırmam.	213	2,58	1,32
15. Eser ve etüt çalışırken hatırlatıcı notlar alırım.	213	3,40	1,44
16. Çalıştığım eseri farklı yorumculardan dinlerim.	213	3,61	1,40
Genel Ortalama	213	3,56	1,23

Tablo 3.1. incelendiğinde;

Birinci sırada yer alan “Çalışmaya başlarken çalgımın akordunu kontrol ederim.” çalışma yöntemi maddesine öğrencilerin büyük ölçüde ($\bar{X} = 4,13$) katıldıkları görülmektedir. Bu bulgulara göre öğrencilerin çoğunlukla çalışacakları piyanonun akordunu önceden kontrol ettikleri dolayısıyla çalışacakları piyanonun akordunun olmasına yönelik bir farkındalıklarının bulunduğu söylenebilir.

İkinci sırada yer alan “Bireysel çalgımı çalışırken doğru oturuş-duruş ve tutuşa dikkat ederim.” maddesine öğrencilerin tamamen ($\bar{X} = 4,32$) katıldıkları görülmektedir. Bu bulgular doğrultusunda öğrencilerin çoğunlukla doğru oturuş-duruş ve tutuşa dikkat ederek piyano çalıştıkları, dolayısıyla piyano çalışırken doğru oturuş-duruş ve tutuşun önemine vakıf oldukları söylenebilir.

Üçüncü sırada yer alan “Çalıştığım eser/etüdün ton/makamına ve usul/ölçü sayısına dikkat ederim.” maddesine öğrencilerin büyük ölçüde ($\bar{X} = 4,08$) katıldıkları görülmektedir. Bu bulgular doğrultusunda öğrencilerin çoğunlukla çalıştıkları piyano eser ve etütlerinin ton/makamına ve usul/ölçü sayılarına dikkat ettikleri, dolayısıyla çalışmalarında ton/makam ve ölçü/usul kavramlarının önemini farkında oldukları söylenebilir.

Dördüncü sırada yer alan “Çalıştığım eser ve etütte bulunan tartım kalıplarını incelerim.” maddesine öğrencilerin büyük ölçüde ($\bar{X} = 4,01$) katıldıkları görülmektedir. Bu bulgulara dayanarak öğrencilerin çoğunlukla çalıştıkları piyano eser ve etütlerini tartım kalıplarına dikkat ederek çalıştıkları, dolayısıyla eser içerisindeki tartım kalıplarının incelenmesinin eseri doğru bir şekilde seslendirebilmek adına önemli olmasına yönelik farkındalıklarının oldukları söylenebilir.

Beşinci sırada yer alan “Bireysel çalışmalarında metronom kullanmam.” maddesine öğrencilerin kısmen ($\bar{X} = 2,96$) katıldıkları görülmektedir. Bu bulgular doğrultusunda öğrencilerin çoğunlukla piyano çalışmalarında metronom kullandıkları, dolayısıyla piyano çalışmalarında metronom kullanımının çalıştığı eserleri doğru tartım ve tempoda çalmak adına faydalı olduğunun bilicinde oldukları söylenebilir.

Altıncı sırada yer alan “Bireysel çalgıma çalışırken etüt çalışmalarına zaman ayırıyorum.” maddesine öğrencilerin büyük ölçüde ($\bar{X} = 3,79$) katıldıkları görülmektedir. Bu bulgular ile öğrencilerin çoğunlukla piyano çalışmalarında etüt çalışmalarına zaman ayırdıkları, dolayısıyla etüt çalışmalarının piyano çalışmalarını olumlu yönde etkilediğinin farkında oldukları söylenebilir.

Yedinci sırada yer alan “Eser içerisindeki anlatım, gürlük terimlerine ve artikülasyon işaretlerine dikkat ederim.” maddesine öğrencilerin büyük ölçüde ($\bar{X} = 3,62$) katıldıkları görülmektedir. Bu bulgular doğrultusunda öğrencilerin çoğunlukla piyano çalışmalarında eserleri anlatım, gürlük terimleri ve artikülasyon işaretlerine dikkat ederek çaldıkları, dolayısıyla piyano eserlerini bu terim ve işaretlere uyarak çalmanın eser bütünlüğü açısından önemini farkında oldukları söylenebilir.

Sekizinci sırada yer alan “Eser içerisindeki parmak numaraları (duate), tekrar, dolap, senyo, Da Capo gibi işaretlere dikkat ederim.” maddesine öğrencilerin büyük ölçüde ($\bar{X} = 4,08$) katıldıkları görülmektedir. Buna göre öğrencilerin çoğunlukla eser içerisinde geçen tekrar işaretleri ve parmak numaraları gibi işaretlere uygun olarak eserleri çalıştıkları, dolayısıyla bu terim ve işaretlere dikkat etmenin eseri doğru seslendirme adına önemli olduğunu bildikleri söylenebilir.

Dokuzuncu sırada yer alan “Deşifre çalışmalarına zaman ayırıyorum.” maddesine öğrencilerin büyük ölçüde ($\bar{X} = 3,81$) katıldıkları görülmektedir. Bu bulgulara dayanarak öğrencilerin çoğunlukla piyano çalışmalarında deşifre çalışmalarına zaman ayırdıkları, dolayısıyla deşifre çalışmalarının eser çözümlemelerinde faydalı olacağının bilicinde oldukları söylenebilir.

Onuncu sırada yer alan “Eser/etüt çalışırken armonik analiz yaparım.” maddesine öğrencilerin kısmen ($\bar{X} = 3,29$) katıldıkları görülmektedir. Bulgulara göre öğrencilerin çoğunlukla çalıştıkları piyano eser ve etütlerinin çalışma esnasında armonik analizlerini yaptıkları, dolayısıyla eser analizi yapmanın eseri doğru çözümleme ve çalma konusunda önem ifade ettiği yönünde farkındalığa sahip oldukları söylenebilir.

On birinci sırada yer alan “Etüt/eseri cümle, periyot ve kısımlara ayırarak çalışmam.” maddesine öğrencilerin kısmen ($\bar{X} = 2,77$) katıldıkları görülmektedir. Bu bulgular doğrultusunda öğrencilerin çoğunlukla çalıştıkları eserleri bölümlere ayırarak çalıştıkları, dolayısıyla eserleri parçadan bütüne çalışarak daha akıcı bir seviyeye getirmenin farkındalığında oldukları söylenebilir.

On ikinci sırada yer alan “Çalıştığım eserin ait olduğu dönem araştırır, dönem özelliklerini yansıtmaya çalışırım.” maddesine öğrencilerin çok az ($\bar{X} = 2,60$) katıldıkları görülmektedir. Bulgular doğrultusunda öğrencilerin çoğunlukla piyano eser çalışmalarında eserin hangi döneme ait olduğuna ve dönem özelliklerine dikkat etmedikleri, dolayısıyla eserlerin hangi dönem eseri olduklarına önem vermedikleri ve eserleri seslendirirken dönem stil özelliklerini yansıtmanın öneminin farkında olmadıkları söylenebilir.

On üçüncü sırada yer alan “Eser/etüt çalışırken pozisyon-aralık geçişi ve/veya konum hataları (register) yapmamaya dikkat ederim.” maddesine öğrencilerin büyük ölçüde ($\bar{X} = 3,90$) katıldıkları görülmektedir. Bu bulgular ışığında öğrencilerin çoğunlukla çalıştıkları eserlerde pozisyon ve konumlara dikkat ettikleri, dolayısıyla bu konunun önemi ile ilgili farkındalığa sahip oldukları söylenebilir.

On dördüncü sırada yer alan “Etüt/eserin gerçek temposuna ulaşmak için hızlandırma çalışmalarına yeterince vakit ayırmam.” maddesine öğrencilerin çok az ($\bar{X} = 2,58$) katıldıkları görülmektedir. Buna göre öğrencilerin çoğunlukla piyano çalışmalarında çaldıkları eser ve etütleri gerçek temposunda çalabilmek için hızlandırma çalışmalarına zaman ayırdıkları, dolayısıyla eserleri doğru tempoda çalmanın öneminin farkında oldukları söylenebilir.

On beşinci sırada yer alan “Eser ve etüt çalışırken hatırlatıcı notlar alırım.” maddesine öğrencilerin kısmen ($\bar{X} = 3,40$) katıldıkları görülmektedir. Bu bulgulara göre öğrencilerin çoğunlukla piyano çalışmaları içerisinde notlar aldıkları, dolayısıyla aldıkları hatırlatıcı notların sonraki çalışmalarında faydalı olabileceğinin bilincinde oldukları söylenebilir.

On altıncı sırada yer alan “Çalıştığım eseri farklı yorumculardan dinlerim.” maddesine öğrencilerin büyük ölçüde ($\bar{X} = 3,61$) katıldıkları görülmektedir. Bu bulgular doğrultusunda öğrencilerin çoğunlukla piyanoda çalıştıkları eserleri farklı yorumculardan dinlediği, dolayısıyla eserlerin farklı yorumlamalarını dinlemenin kendi yorumlamalarına katkıda bulunacağı yönünde farkındalıklarının olduğu söylenebilir.

Bu bulgular ışığında çalışma grubundaki öğrencilerin genel ortalama doğrultusunda piyano çalışma yöntemlerinin tamamını büyük ölçüde ($\bar{X} = 3,56$) uyguladıkları söylenebilir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde, araştırma ile elde edilen bulgular ve yorumlar doğrultusunda varılan sonuçlar ve bu sonuçlara dayanarak geliştirilen öneriler yer almaktadır.

4.1. Sonuçlar

Araştırmanın sonuçlarına göre GSL’de öğrenim gören öğrencilerin:

- Çalgılarını çalışırken doğru oturuş-duruş ve tutuşa dikkat etme durumlarının tamamen görüşünde birleştiği,
- Çalışmaya başlarken çalgı akordunu kontrol etme, çalışılan eser veya etüdün ton veya makamına, usul ve ölçü sayısına dikkat etme, çalışılan eser veya etütte bulunan ritim kalıplarını inceleme, etüt çalışmalarına zaman ayırma, eserin içindeki anlatım ve gürlük terimleri ile artikülasyon işaretlerine dikkat etme, eser içerisinde parmak numaralarına, tekrar, dolap, senyo, Da Capo vb işaretlere dikkat etme, deşifre çalışmaları yapmaya zaman ayırma, eser veya etüt çalışırken pozisyon-aralık geçişi ve/veya konum hataları (register) yapmamaya dikkat etme, çalışılan eseri farklı yorumculardan dinleme durumlarının büyük ölçüde görüşünde yoğunlaştığı,
- Çalışmalarında metronom kullanma, eser veya etüt çalışırken armonik analiz yapma, etüt veya eseri cümle, periyot ve kısımlarına ayırarak çalışma, çalışılan eserin dönemini araştırma, eseri çalarken dönem özelliklerini yansıtmaya çalışma, etüt veya eseri gerçek temposuna ulaştırmak için hızlandırma çalışmalarına yeterli zaman ayırma, eser veya etüt çalışırken anımsatıcı notlar alma durumlarının kısmen görüşünde kesiştiği, tespit edilmiştir.

Tüm bu tespitler ışığında ve ilgili görüşlerin genel ortalama puanları doğrultusunda öğrencilerin piyano çalışma yöntemlerini büyük ölçüde uyguladıkları sonucuna ulaşılmıştır.

4.2. Öneriler

Araştırmadan elde edilen veriler ve yorumlar kapsamında geliştirilen öneriler aşağıda yer almaktadır.

- Çalışma yöntemlerinin geliştirilmesine yönelik olarak bireysel çalışmalarında metronom kullanımı, etüt veya eseri cümlelerine, periyotlarına ve kısımlarına ayırarak çalışma, eserin dönemini araştırma ve eser seslendirilirken döneme ait özelliklerin yansıtılması konularının üzerinde yeterince durmalarının sağlanması,
- Öğrencilere bireysel çalışmalarında metronom kullanımının, eserleri hem deşifre aşamasında doğru tempoda çalmaları açısından hem de eserleri kendi temposunda aksamadan çalma becerisi kazandırması açısından faydalı olduğunun anlatılması,
- Öğrencilere etüt/eseri cümle, periyot ve kısımlara ayırarak çalışmanın, eserleri çözümleme ve daha akıcı bir şekilde çalma becerisi kazandırması açısından faydalı olacağının vurgulanması,
- Öğrencilere çalıştıkları eserlerin dönemleri hakkında bilgi sahibi olmalarının, eserleri dönem stil özelliklerine uygun ve doğru bir şekilde çalmaları konusunda fayda sağlayacağı vurgulanarak öğrencilerin bu konuda araştırmalar yapmalarının teşvik edilmesi,
- Aynı çalışmanın daha büyük bir çalışma grubu ile yapılarak sonuçların genellenebilmesine yönelik çalışmaların yapılması,
- Aynı çalışmanın farklı yöntemler kullanılarak tekrar edilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Bulut, D. (2011). Güzel sanatlar ve spor liselerinde görev yapan piyano öğretmenlerinin profilleri üzerine bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 89-102.
2. Cerit, E. (2010). *Gazi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Anabilim Dalı öğrencilerinin bireysel piyano çalışma yöntemleri ile bazı değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
3. Coşkun, S. (2007). *Türkiye’de Anadolu Güzel Sanatlar Liseleri (yaylı çalgılar) bireysel çalgı eğitimi dersinde piyano eşlikli çalışmalara ilişkin öğretmen görüşleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
4. Kutluk, Ö. (1996). *Okul şarkılarına piyano ile eşlik yapabilme becerisinin geliştirilmesi üzerine bir çalışma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
5. Küçükosmanoğlu, H. O., Babacan, E., Babacan, M. D., Yüksel, G. (2016). Müzik eğitiminde çalgı çalışma yöntemleri ölçek geliştirme çalışması. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 6(13), 189-198.
6. Ömür, Ö. (1998). *Piyano öğretiminde pedagojik yaklaşımın önemi üzerine bir araştırma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
7. Süer, R. (1980). Müzik Öğretmeni Yetiştiren Kurumlarda Öğretim. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
8. Tüzel, E. (2016). Eğitimin Temel Kavramları, A. Uzunöz (Ed.) Eğitim Bilimine Giriş içinde (1-17). Pegem Akademi.

(11)

Uzm. Doğuhan TANRIVERDİ³¹; Prof. Dr. Serpil AĞCAKAYA³²
KOBİLERE YÖNELİK UYGULANAN KOSGEB MALİ TEŞVİKLERİ: ISPARTA İLİ³³
KOSGEB FINANCIAL INCENTIVES APPLIED TO SMES: ISPARTA PROVINCE

ÖZ

Çalışmamızda KOBİ'lerin istihdam açısından desteklenmesinin önemi ve Türkiye'de KOBİ'lere sağlanan teşviklerin ekonomik açıdan etkisi tartışılmıştır. Bu aşamada KOSGEB'in genel yapısı ve KOSGEB'in KOBİ'lere istihdam için sunduğu destek programları detaylı olarak anlatılmıştır. Çalışmanın araştırma bölümünde, Isparta ili kapsamında 2018-2022 yılları arasında ekonomik açıdan KOSGEB destek ve teşviklerinden yararlanan 80 işletme örneklem grubuna dahil edilmiş ve bu işletmelere genel istihdam değerlendirmeleri ve sağlanan KOSGEB destekleri üzerine anket uygulanarak genel değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışma pilot anket uygulaması olup daha sonraki araştırma ve çalışmalar için öncü olması bakımından önem taşımaktadır

Anahtar Kelimeler: KOSGEB, Isparta, Mali Teşvik, KOBİ.

JEL Kodları: E2, E62, O2.

ABSTRACT

In our study, the importance of supporting SMEs in terms of employment and the economic impact of the incentives provided to SMEs in Turkey were discussed. At this stage, the general structure of KOSGEB and the support programs offered by KOSGEB to SMEs for employment are explained in detail. In the research part of the study, 80 businesses that benefited from KOSGEB supports and incentives economically between 2018-2022 within the scope of Isparta province were included in the sample group and general evaluations were made by applying a survey on general employment evaluations and KOSGEB supports provided to these businesses. This study is a pilot survey application and is important as it is a pioneer for further research and studies.

Key Words: KOSGEB, Isparta, Financial Incentive, KOBİ.

JEL Codes: E2, E62, O2.

³¹ Uzman, dghn.tnrvrdi@gmail.com

³² Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, serpilagcakaya@sdu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-6107-8205.

³³ Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı'nda Doğuhan Tanrıverdi tarafından yazılıp savunulan ve tez jürisince 30.10.2023 tarihinde kabul edilen "KOBİ'lere Yönelik Mali Teşviklerin İstihdam Üzerine Etkisi: Kosgeb Destekleri Kapsamında Isparta Alan Araştırması" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

GİRİŞ

KOBİ'ler rekabetin ve değişimin yoğun olduğu günümüz dünyasında, istihdam ve üretimde büyük pay sahibi olarak, değişime kolayca uyum sağlayabilen yapılarıyla ülkelere sağladığı mali teşvikler sayesinde ekonomilerin bel kemiğini oluşturmaktadır. Ülkemizin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasında KOBİ'lerin payını ve etkinliğini artırmak, rekabet güçlerini ve seviyelerini yükseltmek, ekonomik gelişmeler doğrultusunda sanayi entegrasyonunu sağlamak amacıyla oluşturulan KOSGEB'in sağladığı desteğin etkinliği, ülkemiz KOBİ'leri için hayati önem arz etmektedir.

Bu çalışma ile KOSGEB tarafından işletmelere verilen desteklere, desteklerden faydalanan işletmelerin bakış açısı tespit edilmeye çalışılmış, işletmelerin konumlarını belirlemeyi ve veriler toplanarak yapılan analizleri desteklemeye yönelik şirketlerin tutumları hakkında sonuçlar amaçlanmıştır. Bu çalışma kapsamında 2018-2022 yılları arasında Isparta ilinde işletmelerin ekonomik etkileri açısından KOSGEB tarafından desteklenen 11.469 işletmeden 80'inde anket yöntemi kullanılmış ve Isparta ilinde saha araştırılması yapılmıştır. Araştırmanın değerlendirilmesi aşamasında, TR61 bölgesi Isparta ilinde faaliyet gösteren KOBİ'ler arasında KOSGEB teşviklerinden faydalanan işletmelerin bu teşvikler hakkında bilgi sahibi olmasından, ekonomi yönünde destek kullanımı ve girişimcilik destek programı kapsamı sürecine kadar geçirdiği aşamalar ve desteklerin etkinliği hakkındaki görüşlerini ölçmek amacıyla yapılan araştırmanın sonuçlarına yer verilmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın amacı ise TR61 Bölgesinde yer alan Isparta ilinde KOSGEB desteklerinden faydalanan işletmelerin destekler hakkındaki düşüncelerini belirlemek ve desteklerin etkinliğiyle istihdama olan katkıyla birlikte aynı zamanda istihdamın boyutunu da analiz etmektir. Isparta ilinin bulunduğu TR61 Bölgesinde KOSGEB tarafından desteklenen işletmeleri kapsayan bu çalışma sonucunda elde edilecek olan veriler, KOBİ'lere verilen desteklerin ve bu destek süreçlerinin etkinliği üzerinde yorumda bulunabilmek açısından önemli bir boyuttadır. Bu sebeple işletmelerin KOSGEB'in destek ve destek süreçlerinde girişimcilik destek programları hakkındaki görüş ve beklentilerinin belirlenmesi ile KOSGEB desteklerin etkinliği, geliştirilmesi ve destek türlerinin çeşitlendirilmesi açısından önemli verilere ulaşılması hedeflenmiştir.

ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

Bu araştırma dahilinde evren büyüklüğü Isparta ilinde bulunan KOSGEB Girişimcilik Destek (GDP) programı kapsamında 2018-2022 yılları arasında 102 girişimcinin faydalandığı görülmüştür. Güncel olarak 2022 yılının Isparta nüfusu dikkate alınarak uygulanan anket dahilinde bölgedeki Isparta esnaflarına uygulanan anket sayısı baz alındığında 80 girişimcinin araştırmaya katılmıştır. Örneklem boyutu, %95 güven aralığında 79 işletme olarak hesaplanmıştır. Araştırmaya KOSGEB Girişimcilik Destek Programı (GDP) kapsamında 80 girişimcilik destek programından faydalanan işletme dahil edilmiştir. Örneklem grubunun evreni temsil gücünü (örneklem büyüklüğü) hesaplamada güven aralığı %95 ve hata payı %5 olarak kabul edilmiştir. Görüldüğü üzere %5 güven aralığında ve hata payı dikkate alındığında bilimsel olarak etik geçerliliği sağlamaktadır.

VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Bu bölümde araştırmanın veri toplama aşamasında kullanılacak Isparta ilinde bulunan KOSGEB programı ve girişimcilik destek programından yararlanmış işletmelerde istihdamı değerlendirmeye yönelik mali teşvikler açısından incelenmesini belirlemektir. Bu yönde araştırmacı tarafından, güncel 2023 verilerinden ve literatür araştırması sonucu belirlenen güvenilirlik düzeyi onaylı ölçeklerden alınarak oluşturulan “Ekonomik Değerlendirme Ölçeği (EDÖ)” anketi ve girişimsel bilgiler yönünde demografik bilgi formundan yararlanılmıştır. Araştırmanın verileri anket tekniğinden yararlanılarak elde edilmiştir. Araştırmada KOSGEB desteklerinden yararlanan işletmelerin belirlenen toplam 44 adet soru mevcut olup, ilk 20 soruda; KOBİ'lere yönelik bazı demografik özelliklerin (cinsiyet, yaş, eğitim, işletme faaliyet alanı, faaliyet süresi, istihdam edilen personel gibi vb.) tespit edilmesi, 21. soruda ise işletmeye yönelik desteklerin girişimciliğe katkısını içeren 24 ifadeden oluşan önermeler kullanılmıştır. Anketteki 21. soruda “Hiç

katılmıyorum, Katılmıyorum, Fikrim yok/Kararsızım, Katılıyorum, Tamamen katılıyorum” şeklinde oluşan 5’li likert ölçeği kullanılmıştır. İşletmenin girişimcilik üzerindeki etkisini belirten 24 adet soru sorulmuştur. Verilerin değerlendirilmesinde SPSS v25 istatistik paket programı kullanılmıştır. Örneklem grubunun istatistiksel analizlerinde, evreni temsil yeterliliği hesaplamalarında güven aralığı %95, sapma ise %5 tir.(Avcı,2014) Cronbach’s Alpha katsayısı verilerin güvenilirliğinin hesaplanmasında kullanılmıştır. Güvenilirlik analizi sonucunda, “Ekonomik Değerlendirme Ölçeği’nde (EDÖ) Cronbach’s Alpha katsayısı 0.899 bulunmuştur (Tablo 1). Uygulanan güvenilirlik ölçeği seçilen örneklem popülasyonunu ne kadar temsil ettiğini göstermektedir. Sonuçların güvenilirliği rakamsal olarak Cronbach’s Alpha (α) sayısı olarak değerlendirilmektedir(Kalaycı,2019).

α değeri;		
$0,00 \leq \alpha < 0,40$	ise	Güvenilir değil
$0,40 \leq \alpha < 0,60$	ise	Düşük güvenilirlikte
$0,60 \leq \alpha < 0,80$	ise	Orduka güvenilir
$0,80 \leq \alpha \leq 1,00$	ise	Yüksek güvenilir.

Tablo1: Güvenilirlik analizi sonuçları

Anket	Cronbach's Alpha	Soru İfadesi
EDÖ	0,899	24

Anket tekniği ile elde edilen verilerin değerlendirilmesinde verilerin normal dağılım göstermemesi sonucunda Parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Uygunluğu belirlemek amacıyla Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri ile normallik testleri yapılmıştır (Tablo 2). Bu amaçla H0 ve H1 hipotezleri şu şekilde oluşturulmuştur: H0: %95 güven aralığında veriler normal dağılımlıdır. H1: %95 güven aralığında veriler normal dağılımlı değildir.

Tablo 2: Güvenilirlik analizi sonuçları

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	df	P*	İstatistik	df	P*
1) KOSGEB tarafından verilen desteklerin firma istihdamına olumlu katkısı vardır.	,320	80	,000	,596	80	,000
2) KOSGEB tarafından verilen desteklerin firma karlılığına olumlu katkısı vardır.	,339	80	,000	,784	80	,000
3) KOSGEB tarafından verilen desteklerin net satış hasılatına olumlu katkısı vardır.	,214	80	,000	,865	80	,000
4) KOSGEB tarafından verilen desteklerin ihracat rakamlarına olumlu katkısı vardır.	,296	80	,000	,636	80	,000
5) KOSGEB tarafından verilen KOSGEB’in KOBİ’ler” yönünde önemli bir kuruluş olduğunu düşünüyorum.	,292 ,281	80 80	,000 ,000	,692 ,667	80 80	,000 ,000
10) KOSGEB Desteklerinin Firmaların Bölge Pazarına Açılmasına önemli katkısı vardır.	,160	80	,000	,890	80	,000
11) KOSGEB Desteklerinin Firmaların Ülke Pazarına Açılmasına önemli katkısı vardır.	,223	80	,000	,846	80	,000
12) KOSGEB Desteklerinin Firmaların Dünya Pazarına Açılmasına önemli katkısı vardır.	,255	80	,000	,784	80	,000
13) KOSGEB’in girişimcilere yönelik vermiş olduğu destek miktarları yeterlidir.	,220	80	,000	,864	80	,000
14) KOSGEB’in girişimcilere yönelik vermiş olduğu destek kalemleri yeterlidir.	,289	80	,000	,795	80	,000
15) KOSGEB tarafından yürütülen eğitim ve bilgilendirme çalışmaları yeterlidir.	,290	80	,000	,733	80	,000
16) KOSGEB Kurumuna ulaşmak kolaydır.	,293	80	,000	,698	80	,000
17) KOSGEB’e yöneltilen soru ve sorunlara hızlı ve etkin cevaplar alınmaktadır.	,268	80	,000	,840	80	,000
18) KOSGEB çalışanları yeterli bilgiye sahiptirler	,224	80	,000	,840	80	,000
19) KOSGEB desteğini başvurudan sonra kısa sürede aldım.	,237	80	,000	,868	80	,000
20) KOSGEB Kamuoyu nezdinde olumlu bir imaja sahiptir.	,224	80	,000	,864	80	,000
21) KOSGEB yürüttüğü etkinlikleri ve sunduğu hizmetleri ilgililere yeterince duyurmaktadır.	,259	80	,000	,753	80	,000
22) KOSGEB’in internet sitesi KOBİ’lerin ve nihayetinde girişimci ve girişimci adaylarının gereksinimlerini karşılayacak nitelikte kolay kullanılabilir bir araçtır.	,192	80	,000	,907	80	,000
23) KOSGEB yeni iş fikri odaklı projelerin gelişmesine olumlu katkılar sağlamaktadır.	,193	80	,000	,868	80	,000
24) KOSGEB desteklerine ulaşmak için ağır prosedürler vardır.	,320	80	,000	,596	80	,000

P* < 0,05 Normal dağılım değeri, normal dağılım göstermez.

Çalışmada veri sayısının az olduğu durumlarda kullanılması tercih edilen Kolmogorov Smirnov testi ve Shapiro-Wilk testleri kullanılmıştır. Tablo 2’de görüldüğü üzere gerek Shapiro-Wilk gerekse Kolmogorov-Smirnov testi sonuçlarında normallik değerlerinin 0.05’ten küçük olması halinde, %95 güven aralığında H1 hipotezi kabul edilerek verilerin, normal dağılımlı olmadığı görülmektedir. Parametrik olmayan testlerden Mann-Whitney U testi ve Kruskal Wallis H testi verilerin normal dağılıma sahip olmaması sebebiyle veriler değerlendirilme yoluna gidilmiştir. Mann Whitney U iki seçenekli veri setlerinde, ikiden fazla seçenekli veri setlerinde ise Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır.

SONUÇ

Araştırma sonuçlarına göre, desteklenen Isparta ilinde ve KOSGEB’de destek alan işletmelerin memnuniyet düzeylerinin istatistiksel olarak ortalamanın üzerinde olduğu görülmektedir. Ancak sonuç bölümünde özetlenen alanlarda gerekli adımlar atılarak iş memnuniyeti düzeyleri daha da artırılabilir.

KOSGEB’in 1990-2023 yılları arasında KOBİ’lere yönelik çalışmaları takdir edilmiş, 2010 yılında KOSGEB, üretim dışındaki sektörlerde KOBİ’leri geliştirmekle görevlendirilmiştir. KOSGEB bu görev için destek programlarını revize etmiştir. Ancak imalat sanayinde KOBİ’lere yapılan yardımlar her zaman ağırlıklıdır. Bu teşebbüslere, küçük tüccarlara ve zanaatkarlara fayda sağlayabilecek yeni programlar geliştirilerek daha fazla destek verilmelidir. Teşviklerden yararlanan şirketler, destek sürecinde destek ödeme aşamasında en çok sıkıntı yaşadıklarını bildirmiştir. Kazanılan destekteki gecikmeler, özellikle projelere / iş planlarına dayalı teşvikler için büyük bir sorundur. Bu bazen bir projenin / iş planının kesintiye uğramasına ve başarısız olmasına neden olabilmektedir. Ödeme süreçleri sadece KOSGEB kontrolünde olmamakla birlikte, KOBİ ve KOBİ desteklerinin ülke ekonomisi için önemi göz önüne alındığında, yetkili kuruluşlar bu konuda gerekli önlemleri almalı ve en azından proje kabul edilmeli/iş planlarının ödeme süreçlerinde gecikme yaşanmamalıdır.

Çalışma kapsamında incelenen literatür taraması ve TÜİK ve KOSGEB verilerine göre Isparta ilinde ekonomik göstergelerinin Türkiye ekonomik göstergeleri ile benzer özelliklere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, çalışma Isparta ilinde KOSGEB tarafından desteklenen firmalar üzerinde yapılmış olsa da, diğer bölgelerde destek alan firmalar ile henüz destekten yararlanmamış firmaların benzer görüş ve önerilerde bulunabileceği varsayılabilir. Tüm bu şirketlerin sorunları, gereksinimleri, bilgi düzeyleri aynı noktalara dikkat çekmektedir. Bu önemlidir, çünkü çalışma bir bütün olarak ülke için bir perspektif yaratabilmektedir

KAYNAKÇA

1.Avcı, Abdullah, Kosgeb Desteklerinin Desteklerden Faydalanan İşletmeler Açısından Değerlendirilmesi (Tr33 Bölgesi Uygulaması), Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

2.Kalaycı, Ş., (2019). SPSS uygulamaları çok değişkenli istatistik teknikleri, 5.Baskı, Asil Yayın Dağıtım, Ankara

3.STB.(2021). Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. https://www.sanayi.gov.tr/files/images/news/7f575cf1-17de-435c-b989-941bf51a5d4c_3.jpg adresinden erişildi.(15.05.2021)

4.KOSGEB Faaliyet Raporları, (2018-2019-2020-2021-2022)

5.OSB Katılımcılarına Sağlanan Teşvikler, 16 Mayıs 2021 tarihinde https://www.yatirimadestek.gov.tr/pdf/assets/upload/dosyalar/ozet_osb_katili_mecilarina_saglanan_tesvikler.pdf adresinden

6.https://www.yatirimadestek.gov.tr/pdf/assets/upload/dosyalar/ozet_cazibe_merkezleri_destek_programi.pdf adresinden erişildi (21.05.2021).

7. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Yeni Ekonomik Plan 2020-2022. www.hmb.gov.tr adresinden erişildi.

8.TÜİK, 2023 Isparta İl, İlçe Nüfus Sonuçları

(12)

Prof. Dr. Hasan LATİF³⁴

**TEPE YÖNETİCİLERİNİN STRATEJİK SORUNLARI TANILAMA VE YORUMLAMA
DİNAMİKLERİ
*THE DYNAMICS OF DIAGNOSING AND INTERPRETING STRATEGIC ISSUES BY TOP
MANAGERS***

ÖZ

Bu makale, tepe yöneticilerinin stratejik sorunları teşhis ve yorumlama süreçlerine odaklanmaktadır. Makalenin amacı, stratejik sorunların teşhisinde tepe yöneticilerinin deneyimlerinden ve çevreyi tarama becerilerinden nasıl yararlandığını ortaya koymak ve bu süreçte karşılaşılan zorlukları incelemektir.

Anahtar kelimeler: Tepe yöneticisi, Stratejik sorun, Tanılama, Yorumlama, Çevresel dinamikler.

ABSTRACT

This article focuses on the processes of top managers in diagnosing and interpreting strategic problems. The aim of the article is to reveal how top managers benefit from their experiences and environmental scanning skills in diagnosing strategic problems and to examine the difficulties encountered in this process.

Keywords: Top manager, Strategic issue, Diagnosis, Interpretation, Environmental Dynamics.

³⁴ Kocaeli Üniversitesi | Hereke Ömer İsmet Uzunyol MYO | İnsan Kaynakları Yönetimi Programı |
hasan.latif@kocaeli.edu.tr | ORCID: 0000-0002-7529-4950

GİRİŞ

Stratejik sorunların teşhisi ve yorumlanması, işletmelerin başarıya ulaşmasında kritik bir rol oynar. Bu makale, tepe yöneticilerinin stratejik sorunları teşhis ve yorumlama süreçlerine odaklanmaktadır. Stratejik sorunlar genellikle karmaşık ve belirsiz olduğundan, bu sorunların doğru bir şekilde analiz edilmesi ve anlamlandırılması tepe yöneticilerinin çevresel dinamikleri algılama ve bilgi toplama yetkinliklerine bağlıdır. Makalenin amacı, stratejik sorunların teşhisinde tepe yöneticilerinin deneyimlerinden ve çevreyi tarama becerilerinden nasıl yararlandığını ortaya koymak ve bu süreçte karşılaşılan zorlukları incelemektir. Ayrıca, tehdit ve fırsatların nasıl değerlendirildiği ve bu değerlendirmelerin işletme stratejilerine nasıl yön verdiği ele alınmaktadır.

STRATEJİK SORUNLARIN TEŞHİSİ, YORUMLANMASI VE ANLAMLANDIRILMASI

Kurumsal stratejiler, tepe yöneticilerinin sorumluluğundadır. Fikirleri ve yorumları işletmedeki diğer yöneticiler tarafından etkilense de, stratejiler üzerinde son söz ve son sorumluluk onlardır. Bu nedenle, stratejik eylemdeki değişikliklerle en yakından ilişkili olanlar tepe yöneticilerinin yorumlarıdır (Hambrick & Mason, 1984).

Tepe yöneticisinin önemli kabiliyetlerinden biri stratejik sorunları yorumlama kabiliyetidir. Stratejik sorunlar işletmenin faaliyet gösterdiği çevrenin dinamikleriyle ilgilidir. Yeni gelişmeleri, fırsatları ve tehditleri de içeren stratejik sorunlar önemli ölçüde karmaşık ve belirsizdir ve yorumlama çabası gerektirir (Daft & Weick, 1984; Mintzberg vd., 1976). Stratejik sorunların teşhisi esasen tepe yönetiminde gerçekleşir (Miller & Lin, 2021). Teşhis, tepe yöneticilerin bir konuyu anlama çabalarının bir parçasıdır, karmaşık durumdan anlam çıkarmaktır (Dutton vd., 1983). Stratejik sorunları teşhis edilebilmek için, tepe yöneticileri daha ziyade deneyimlerinden yola çıkıyor olsa da, doğru teşhis için dikkatleri dış çevreden ayırmamak gerekir, bunun için de gözlem becerisi önemlidir.

Thomas ve McDaniel'e (2017) göre, tepe yönetimini oluşturan ekiplerde üyelerin yüksek katılımı, resmi olmaktan uzak ilişkileri ve bilgi alışverişi; dış çevreyi tarama, bilgi kullanımı ve stratejik sorunların kontrolünü kolaylaştırmaktadır. Tepe yöneticisi, çevredeki gelişmelerle ve bunların işletmenin stratejisi üzerindeki etkileri hakkında sonuçlar çıkarmak için çeşitli kaynaklardan gelen bilgileri bütünleştirmekten sorumludur. Tepe yönetim ekibinde üyelerin öznel yorumları stratejik sorun teşhisinde önemli bir rol oynar. Stratejik sorunları yorumlamak için verilere anlam yüklenir. Çok boyutlu bir çevreyi taramaktan karmaşık bir durumun bütüncül bir anlayışını oluşturmaya geçmek, hem öznel yorumlamayı hem de bilgi azaltımını içerir. Yorumlama, mevcut bir sorun hakkında çıkarımlarda bulunmak için deneyimlerden öğrenmeye dayanır. Cornelissen ve Clarke'a (2010) göre bu tür yorumlar, tepe yöneticilerinin güncel durumun özelliklerini anımsatan deneyimlerle karşılaştırıldığı ve aralarındaki benzerliklere göre analogik akıl yürütmeye bir veya daha fazla seçim yapabilir. Strateji geliştiren tepe yöneticileri, benzer önceki deneyimlerden elde edilen sonuçlara dayanarak (Gavetti vd., 2005) mevcut durumların potansiyel etkileri hakkında çıkarımlarda bulunurlar. Bu tür çıkarımların yanıltıcı olabileceği unutulmamalıdır.

Stratejik bir sorunu anlamak için verileri toplamak ve yorumlamak gerekir. Verilerin birkaç yorumu makul kıldığı, ikileme yol açtığı örneklerle karşılaşılabilir. Stratejik konular genellikle çelişkili verilerle doludur. Bu durumda, verileri bilgiye dönüştürmek için yorumlamak gerekir. Özdeş veriler sağlansa bile, tepe yönetimi ekibinden üyeler konunun farklı yönlerini önemli, farklı faktörleri kontrol edilebilir ve farklı faktörleri değişken veya sabit olarak görebileceklerdir. Bu farklı değerlendirmeler, tarama ve düzenleme etkisinden kaynaklanır. Veri toplama ve veri işleme kapasitesi stratejik sorunların teşhisini etkiler. Sorun teşhisi katılımcıların politik çıkarlarını uyandırabilir (Narayanan & Fahey, 1982). Stratejik sorunların teşhisinde tepe yönetimi ekibinde, katılımcılar arasında belirli bir odak ve yön yaratmak amacıyla verilerin çarpıtılması söz konusu olabilir. Tepe yöneticisi, teşhisin bireysel çıkarların yansıtıldığı bir alan haline gelmesine izin vermemelidir.

Tepe yöneticilerinin, işletmenin performansını önemli ölçüde etkileyebilecek stratejik sorunları anlamlandırmaları gerekir. Anlamlandırma süreci, sorunun algılanmasıyla başlar. İkinci aşamada çevre taranır ve bilgi toplanır, üçüncü aşamada bilgi yorumlanır, dördüncü aşamada harekete geçilmelidir (Anderson & Nichols, 2007). Bir işletmenin çevresel olaylara karşı stratejik tepkisindeki temel bir bileşen, tepe

yöneticisinin olay hakkında geliştirdiği yorumlardır. En önemli yorumlama türlerinden biri ise, konuların tehdit ve fırsat olarak etiketlenmesiyle ilgilidir. Fırsat ve tehdit yapıları, pozitif/negatif, kazanç/kayıp ve kontrol edilebilir/kontrol edilemez boyutlarıyla tanımlanır (Barr, 1998). Fırsat yorumları saldırgan türde tepkilere yol açabilirken, tehdit yorumları savunma tipi tepkileri tetikleyebilir veya aşırı durumlarda hiçbir tepki verilmeyebilir (Staw vd., 1981), dolayısıyla belirli olaylar ayrı tutulabilir ve stratejik tepki bu olayların yorumuna bağlanır.

Tepe yöneticileri, çevresel olayları yorumlarken, belirli olayların nedenleri üzerinde dururlar. İşletmenin satışlarında bir düşüş söz konusuysa harekete (stratejik eyleme) geçmeden önce bu düşüşün nedenlerine odaklanılır. Nedensel araştırma, ileriye dönük bir yorumlama biçimi olmaktan ziyade geriye dönük olması bakımından, yukarıda açıklanan olayı yorumlama araştırmasından farklıdır. Olayın üzerinde durulan boyutları; nedensellik odağı, kontrol odağı ve düşüşün kalıcı mı yoksa geçici mi olarak algılandığıdır. Gerileme yönünde bulunan bir işletmenin yönetiminin bunu dış çevredeki parametrelere bağlaması durumunda, işletmenin stratejisini değiştirme olasılığının daha düşük olacağı söylenebilir.

Stratejik sorunların teşhisi dinamik bir süreçtir. Sürecin dinamik doğasına uyum, geriye dönülerek sürecin yinelenmesi ve mutabakat sayesinde sağlanır. Farklı veriler ortaya çıktıkça eski yorum ve yargılar revize edilir. Yeni yorumlar soruna ait algıları değiştirebilir, yeni sorunların ortaya çıkmasına ve yeni veri arayışına yol açabilir. Mesela, düşük pazar payı sorunu tekrar ele alındığında teknolojik bir fırsat olarak ve daha sonra pazara giriş sorunu olarak tanımlanabilir. Burada şunu vurgulamak gerekir ki, veri arama yorumlamadan önce gelir diye bir kural yoktur; yorumlar daha sonraki veri arama faaliyetlerini etkiler, yorumlama ve arama etkileşim halindedir. Stratejik sorunları anlama sürecinde tepe yöneticisi analiz ve sentezden oluşan bütüncül bir yöntem kullanır. Satışların aniden düşmesi, basit neden-sonuç ilişkisi modelinde satış artırma yollarını akla getirebilir, ama bu çabalar işleri daha da kötüye götürebilir. Çevrenin karmaşıklığı, salt analitik yöntemle anlaşılamaz. Bu noktada tepe yöneticisinin sentez becerisine çok daha fazla ihtiyacı vardır.

SONUÇ

Bu makale, stratejik sorunların teşhisi ve yorumlanması sürecinde tepe yöneticilerinin rolünü ele almakta, özellikle işletme stratejileri üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Yönetim bilimleriyle ilgilenen akademisyenler, işletme liderleri ve strateji geliştirme süreçlerinde aktif rol oynayan profesyoneller için rehber niteliği taşımaktadır. Makale, tepe yönetiminin çevresel dinamikleri anlamlandırma ve stratejik eylemleri şekillendirme süreçlerine dair temel bilgiler sunarak, bu alandaki mevcut literatürü desteklemektedir. Araştırmacılar, bu makaleyi daha geniş kapsamlı bir bağlama yerleştirmek için tepe yöneticilerinin davranışsal önyargıları, kültürel farklılıkların stratejik karar alma üzerindeki etkileri veya veri analiz yöntemlerinin gelişen teknolojiyle entegrasyonu gibi alanlarda çalışmalar yapabilirler. Ayrıca, katılımcı gözlem ve vaka analizlerine dayalı ampirik araştırmalarla makalede yer alan teorik çerçevenin daha da güçlendirilmesi mümkündür. Bu çalışma, işletme yönetimi ve stratejik liderlik alanında bilgi derinliğini artırmayı hedeflemektedir. Sonuç olarak, tepe yöneticilerinin stratejik sorunlara yönelik analitik ve yaratıcı yaklaşımları, işletmenin uzun vadeli başarısını belirlemede temel bir unsur olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

1. Anderson, M. H., & Nichols, M. L. (2007). Information Gathering and Changes in Threat and Opportunity Perceptions. *Journal of Management Studies*, 44(3), 367–387. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2006.00678.x>
2. Barr, P. S. (1998). Adapting to Unfamiliar Environmental Events: A Look at the Evolution of Interpretation and Its Role in Strategic Change. *Organization Science*, 9(6), 644–669.
3. Cornelissen, J. P., & Clarke, J. S. (2010). Imagining and Rationalizing Opportunities: Inductive Reasoning and the Creation and Justification of New Ventures. *Academy of Management Review*, 35(4), 539–557. <https://doi.org/10.5465/amr.35.4.zok539>

4. Daft, R. L., & Weick, K. E. (1984). Toward a Model of Organizations as Interpretation Systems. *The Academy of Management Review*, 9(2), 284–295. <https://doi.org/10.2307/258441>
5. Dutton, J. E., Fahey, L., & Narayanan, V. K. (1983). Toward Understanding Strategic Issue Diagnosis. *Strategic Management Journal*, 4(4), 307–323.
6. Gavetti, G., Levinthal, D. A., & Rivkin, J. W. (2005). Strategy making in novel and complex worlds: The power of analogy. *Strategic Management Journal*, 26(8), 691–712.
7. Hambrick, D. C., & Mason, P. A. (1984). Upper Echelons: The Organization as a Reflection of Its Top Managers. *Academy of Management Review*, 9(2), 193–206.
8. Miller, K. D., & Lin, S.-J. (2021). Strategic issue diagnosis by top management teams: A multiple-agent model. *Strategic Organization*, 20(3), 600–626. <https://doi.org/10.1177/1476127021993792>
9. Mintzberg, H., Raisinghani, D., & Théorêt, A. (1976). The Structure of ‘Unstructured’ Decision Processes. *Administrative Science Quarterly*, 21(2), 246–275. <https://doi.org/10.2307/2392045>
10. Narayanan, V. K., & Fahey, L. (1982). The Micro-Politics of Strategy Formulation. *The Academy of Management Review*, 7(1), 25–34. <https://doi.org/10.2307/257245>
11. Staw, B. M., Sandelands, L. E., & Dutton, J. E. (1981). Threat Rigidity Effects in Organizational Behavior: A Multilevel Analysis. *Administrative Science Quarterly*, 26(4), 501–524. <https://doi.org/10.2307/2392337>
12. Thomas, J. B., & McDaniel, R. R. (2017). Interpreting strategic issues: Effects of strategy and the information-processing structure of top management teams. *Academy of Management Journal*, 33(2), 286–306. <https://doi.org/10.2307/256326>

(13)

Funda DOLAHMET³⁵; Prof. Dr. Ziya AVŞAR³⁶**EDİRNELİ ŞÂHİDÎ’NİN LEYLÂ vü MECNÛN (GÜLŞEN-İ UŞŞÂK) MESNEVİSİNDE MEKÂN³⁷**
PLACE IN EDİRNELİ ŞÂHİDÎ’S LEYLÂ vü MECNÛN (GÜLŞEN-İ UŞŞÂK) MASNAVİ**ÖZ**

Mekân, anlatma esasına dayalı eserlerin metin halkalarını oluşturan önemli bir unsurdur. Olayların vuku bulduğu ve şahısların içinde yaşadığı yerdir. Anlatılara gerçeklik kazandırarak olayların ve şahısların daha net bir şekilde görünür olmasını sağlamaktadır. Anlatılarda şahıs kadrosunu da doğrudan etkileyen ve şekillendiren bir unsur olarak bulunmaktadır. Mesnevide olayların gidişatını tayin etme, mesnevi kahramanlarının karakterlerini belirtme ve psikolojik tahlillerinin yapılmasında önemli bir işleve sahiptir. Mekânın anlatıda üstlendiği görevleri inceleme yöntemlerinden biri de çevresel ve olgusal yönüyle ele alınmasıdır.

Mekânın, olgusal yönüyle incelenmesi kişi-yer özdeşliği sorunsallığını tahlil etmekle birlikte metni hem anlama hem de anlamlandırmada önemli katkı sağlar. Ayrıca karşılıklı ilişkiler yapısını çözmede de oldukça önemlidir. Bu çalışmada, Edirneli Şâhidî’nin Leylâ vü Mecnûn adlı mesnevisinde mekân olgusal yönüyle ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Leylâ vü Mecnûn, mesnevi, mekân, olgusal.

ABSTRACT

Place is an important element that forms the text rings of narrative works. It is the place where the events take place and the people live in. It gives reality to the narratives and makes the events and people more clearly visible. It is also an element that directly affects and shapes the cast of characters in narratives. It has an important function in determining the course of events in the masnavi, indicating the characters of the masnavi heroes and making psychological analyzes. One of the methods of analyzing the duties of the place in the narrative is to examine its environmental and factual aspects.

Analyzing the space with its factual aspect analyzes the problematic of person-place identity and makes a significant contribution to both understanding and making sense of the text. It is also very important in solving the structure of reciprocal relations. In this study, space in Edirneli Şâhidî’s masnavi Leylâ vü Mecnûn will be analyzed in its phenomenal aspect.

Keywords: Leylâ vü Mecnûn, masnavi, place, factual.

³⁵Doktora Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, funda0013@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3621-0611

³⁶ Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, zavsar@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5043-9973

³⁷ Bu çalışma, “Edirneli Şâhidî’nin Leylâ vü Mecnûn (Gülşen-i Uşşâk) Mesnevisi (Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük)” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Mekân; Arapça “kevn” kökünden gelerek ev, hane, uzay, yer anlamlarına gelmekle birlikte (Parlatır, 2011) üzerine yapılan çalışmalara göre “insan varoluşunun konumlandığı yer”, “insan davranışını nasıl etkilediği betimlenmeye çalışılan edilgen bir arka plan” veya “bulunulan çevre, ortam, yaşanan dünya ve kâinat” şeklinde de tanımlanabilmektedir (Kaplan, 2022).

Mekân zengin anlamı, işlevselliği ve geniş kullanım alanı sayesinde çeşitli tanımlamalara tabii tutulmuş; bu da mekân kavramının kuramlar ve yaklaşımlara göre birbirinden değişik tanımlarının yapılmasına sebep olmuştur. Ancak farklı tanımlamalar olsa da bütün tanımlarda ortak nokta, insandır. Çünkü mekân insanla beraber anlam kazanır (Tekin ve Bozkurt, 2023). İnsanlar ve mekânlar karşılıklı olarak birbirini etkiler. Her mekân; kültürel ve fizikî özellikleri ile bir kültür çevresi oluşturmakla birlikte içerisinde yaşamlarını sürdüren insanların yaşam tarzı, duygu, düşünceleriyle anlam kazanmaktadır (Çetinkaya, 2013). İnsanın ihtiyaçlarını karşılaması, mekânın da anlamlı bir halde olması için birbirlerine ihtiyaçları vardır. Kullanıcısı olmadığında bir duvardan, boşluktan ibaret olan mekânın yaşaması da yaşanılabilirliği da insanlardır (Tekin ve Bozkurt, 2023).

Kişi-yer birlikteliğinin vazgeçilmez unsuru olan mekân ile insan arasında insanın varoluşundan beri oluşturulmuş derin bir bağ bulunur. İnsanın var oluşunun ve varlığının yer aldığı mekân, bir varlık sahnesidir ve dinsel, sanatsal, kültürel, sosyal, siyasal kimliği vardır. İmgesel ve simgesel içeriklere sahip olan bu kimlik, onunla ilişkide bulunan insanların kimliklerinin oluşmasını önemli ölçüde etkilemektedir (İçli, 2012). Karakteri kurucu bir fonksiyona sahip bulunan mekân insanı kurar, yansıtır ve tamamlar (Eliuz, 2014).

Anlatma esasına dayalı eserlerin metin halkalarını oluşturan önemli bir unsur olup anlatıda yaşanan olaylara sahne olan mekânı anlatıcı; olayların meydana geldiği çevreyi tanıtmak, atmosfer yaratmak, toplumu yansıtmak ve kahramanları çizmek amacıyla kullanabilmekte ve bu şekilde anlattıklarına gerçeklik kazandırmayı amaçlamaktadır (Şahinkaya, 2024).

Olayların bir dekoru olmanın yanında “vakanın varlık bulduğu yer, şahısların içinde yaşadıkları, kendi oluşlarını fark ettikleri alan” olup aynı zamanda şahısların çevreyi algılayış şekillerini, ruhsal ekonomik durumlarını ve karakterlerinin de açıklanmasını sağlayabilen mekân (Narlı, 2002), fiziki çevre ve gerçekliğin yansıtılmasından ziyade esasen anlatılarda dışarıdaki içerdilik olarak derindeki iç gerçekliğin ortaya konulmasını sağlar (İçli, 2012). Anlatılardaki mekân tasvirleriyle kişilerin ruhsal durumları ortaya konulur. Anlatı, kişilerin çevresi olan mekânla hayat bulur. Kişilerin yaşadıkları çevrelerin betimlenmesiyle o kişilerin ruhsal durumları da ortaya konur (İçli, 2008). Bu yönden anlatıcı mekânı isterse olumlu ya da olumsuz bir unsur olarak sunabilir. Kahramanı duygusal dünyasıyla bütünleştirip olumlu bir etki ortaya koyarak sunabileceği gibi insan ve mekân tezadını oluşturarak olumsuz bir unsur olarak da sunabilir (Tekin ve Bozkurt, 2023). Böylelikle insanın iç dünyasında yaşadığı fırtınalarla, çevresiyle çelişkili bir karakterde sunularak güçlü bir mekân retoriği meydana getirilebildiği gibi roman kişinin fiziksel ve ruhsal yönden bulunduğu durum, yaşanan anla uyumlu bir mekân retoriğiyle güçlü bir biçimde anlatılabilir (Şengül, 2010).

Mekân, vakanın bir ögesidir ve aksiyonun oluşup şekillenmesini de etkiler. Bazı mekânlar şahısları “engelleyen” ya da onlara “yardım eden” bir görevde bulunabilirler (Narlı, 2002). Bu anlamda mekân kurmaca metinlerde hem olayın meydana geldiği bir sahne oluşturur hem de olay örgüsünün şekillenmesini sağlayarak kahramanın iç dünyasının anlaşılmasında önemli ipuçları verir (Tekin ve Bozkurt, 2023).

Mekân zamanla birlikte anlatıların asli unsuru olmasının yanında anlatılarda iki farklı işleve sahiptir. Bunların birincisi olayların vuku bulduğu yer görevini üstlenen mekânlar, ikincisi de kahramanların yaşadığı olayların kahraman üzerindeki etkisinin yansıdığı yer olma görevini üstlendiği mekânlardır (Belli, 2015). Mekânlar anlatıda üstlendikleri görevleri bakımından çevresel mekân ve olgusal mekân olarak ikiye ayrılır. Çevresel mekân, “olay merkezli anlatılarda kullanılan ve üzerinden geçilen bir yerdir. Kişi-yer özdeşliği henüz tam olarak sağlanamamıştır” (Korkmaz, 2015, s.82). Çevre burada üzerinden yalnızca geçilen, kişi ya da olayları derinden etkilemeyen, anlaşılmamış, dönüştürülmemiş, işlenmemiş bir yerdir. Çevresel mekânlarda olay örgütleyici bir anlatım vardır ve tek boyutlu/norm karakterler kullanılır. Olgusal mekânlar ise “kişi-yer ilişkisini sorunsal açıdan yansıtan, dönüştürülmüş, anlaşılmış yerlerdir; yalnızca topografik bir yer değil, anlam üreten, anıları barındıran, kişinin iç dünyasını yansıtan bir değerdir” (Korkmaz, 2015, s.82). Olgusal mekânlar işlevsel durumları açısından ikiye ayrılır:

“1- Labirentleşen dünya ya da kapalı ve dar mekânlar

2- Sınırları sonsuza açılan açık ve geniş mekânlar” (Korkmaz, 2015,s. 83).

Mekâna bakanın veya mekânda yaşayanın dünya ve çevre algısı, o kişinin dünyasına bağlıdır (Sakallı, 2021). Olgusal mekânların kapalı, dar ve açık, geniş mekânlar olarak ikiye ayrılması tamamen şahısların mekân algısı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden kapalı ve dar sözcüklerinden fiziksel manada saray, hastane, ev, köşk vb. etrafı çevrili, kapalı, dar mekânlar anlaşılmamalıdır. Çünkü olgusal mekân anlayışında önemli olan fiziksel boyutlar değildir. Önemli, belirleyici ve asıl olan unsur, anlatı karakterinin mekânı ve bağlamı algılayış şekli, o zamanki ruhsal durumudur (Korkmaz, 2015,s. 83). Olgusal mekânlardan olup kapalı mekânlardan olan labirent mekânlar tek boyutludur ve karakter her şeyle, herkesle hatta kendisiyle bile kavgalıdır. Buradaki mekânın darlığı fiziksel olarak küçük olmasıyla alakalı değil, karakterin imkânının olmaması ve kendini orada sıkıştırılmış hissetmesinden dolayıdır (Korkmaz, 2015).

Açık ve geniş mekânlarda karakter; çevre, kendi ve tüm evrenle uyum içerisinde. Bir içtenlik mekânı olan bu mekânlarda anlatı kişisi kendini güvende hisseder; varlığı, kimliği, tüm değerleri koruma altındadır. Kapalı ve dar mekânlar çatışma mekânlarıyken, açık ve geniş mekânlar da uyum ve huzurun mekânıdır (Korkmaz, 2015). Bundan dolayı olgusal mekânları üstü ya da etrafı açıksa açık, etrafı ya da üstü kapalıysa kapalı mekânlar olarak değil, şahısların algısının yönünde ve psikolojisinde bırakmış olduğu etki bağlamında değerlendirmeliyiz (Belli, 2015).

Temel olanın özne kadar yol gösterici, yönlendirici olduğu olgusal mekânlar (Erdal, 2015); kahraman çiziminde önemli bir role sahiptir. Olgusal mekânlar aracılığıyla karakterler, içinde yaşadıkları mekânlarla kişisel özelliklerinden daha çok hatırlanırlar. Şahıs kadrosunu oluşturan kişilerden biriyle mekân arasındaki çok yönlü alışveriş, mekânı vakanın kahramanlarından biri yapar. Böylelikle mekân şahıslaşır. Musa denince sandık, deniz; Yusuf denince kuyu, zindan, Mecnun denince çöl hatırlanır. Mesnevideki mekânın şahıslaşması, kişi-yer birlikteliğinin bir tezahürüdür. (İçli, 2008).

Çoğunlukla çöl, orman, dağ, mağara gibi mekânların yaşam alanı olarak karşımıza çıktığı (Şahinkaya, 2024) mesnevilerde mekân; olay halkalarının yerli yerine oturması, kahramanların çevresi ile tanıtılması bağlamında başarılı bir kurgu ile sunulur. Anlatıcı, kahramanın ruhsal olgunluğu ile mekân arasında her zaman bir bağ kurma ihtiyacı duyarak (Uçak, 2014) mekânı yalnızca karakterlerin bulundukları bir yer olarak değil aynı zamanda hikâyenin akışını sağlamada ve karakterin kendini bulmasında yardımcı olarak kullanır. Mekân, mesnevi de işlevsellik ve işleyiş yönünden bir araç görevi görür (Erbaş, 2023).

Leylâ vü Mecnûn mesnevisi Divan edebiyatının çok bilinen eserlerinden biridir ve XV. yüzyıl Divan edebiyatı şairlerinden Edirneli Şâhidî’de bu mesneviyi kaleme alan şairlerden bir tanesidir. Anadolu’da yazılan ilk Leylâ vü Mecnûn mesnevisi olan (Erbay, 2012) eserde şairin hikâyeyi anlatım biçimi, kullandığı dil ve üslup, yazıldığı yüzyıla paralel konu seçimi vb. ile edebiyat tarihimiz için önemlidir. 5660 beyitten oluşan mesnevi (Erbay, 2012), Leylâ vü Mecnûn mesnevileri içinde beyit sayısı olarak en uzun olanıdır (Erbay, 2012).

Mekânların anlatıda üstlendikleri görevler bakımından çevresel mekân ve olgusal mekân olarak ikiye ayrıldığını ifade etmiştik. Leylâ vü Mecnûn mesnevisinde mekânın işlevi, bu metot çerçevesinde olgusal yönüyle ele alınmaya çalışılacaktır.

MESNEVİNİN ÖZETİ³⁸

Arap kabilesi Amirîlerin oldukça zengin, cesur, cömert, vefalı, güzel ahlaklı, yardımsever bir reisi vardır. Bu reisin kendisinden sonra yerine reisliğe geçecek bir erkek evladı yoktur. Amirîlerin reisi bu duruma üzülür ve bir erkek evladının olmasını ister. Bu dileğinin gerçekleşmesi için dualar eder, sadakalar verir. Allah duasını kabul eder ve ona bir erkek evlat verir. Kabile reisi sevinip bunun için ziyafetler verip sofralar kurar, hazinesinden herkese dağıtır. Amirîlerin reisinin isteği üzerine ilim adamı çocuğun yıldız falına bakar. Onun faziletli, hünerde eşsiz olacağını, değişik özelliklere sahip, benzersiz bir evlat olacağını ama büyüdüğünde aşkın tutkunu olacağını hatta onun bu yolun tek önderi olacağını söyler. Kabildekilerin ortak kararıyla çocuğa Kays adı verilir. Kays büyür ve okula gitmeye başlar. Leylâ da bu okuldadır. Kays ile Leylâ okulda birbirlerine

³⁸Anlatının özeti için Nazire Erbay’ın hazırlamış olduğu Edirneli Şâhidî’nin Leylâ vü Mecnûn (Gülşen-i Uşşâk) Mesnevisi (İnceleme -Tenkitli Metin) adlı doktora tezinden de faydalanılmıştır.

âşık olurlar. Çok geçmeden herkes bunların sevdasını öğrenir. Herkesin diline düşen bu aşkı Leylâ'nın annesi duyduğunda onu okula göndermez. Leylâ buna çok üzülür. Kays ise günlerce Leylâ'yı okulda görmediğinden dolayı sıkıntılı günler geçirir, verilen öğütleri dinlemez, çare bulamadığı derdine dermanı bulmak için çöle gider. Bu durumu yüzünden halk ona Mecnûn ismini takar. Mecnûn bir gün Leylâ'nın yaşadığı yere, onun çadırına gelir. İki sevgili birbirlerini gördüklerinde ah edip hasretle gözyaşı dökerler. Onun bu halini kabile halkı babasına söyler. Çocuğunun durumuna çok üzülüp ağlayan baba aceleyle çöle gider ve oğluna öğütler vererek onu Leylâ ile kavuşturacağına söz verir. Birlikte eve gelirler. Annesi oğluna ikramlarda bulunur; hizmet, nasihat eder. Fakat Mecnûn bu nasihatleri dinlemez. Son çare olarak kabile ehliyle görüşüp Leylâ'yı babasından istemeye karar verirler ve Leylâ'yı isterler. Ancak Leylâ'nın babası kızını vermez. Bunun üzerine Mecnûn tekrar çöle döner. Mecnûn bu şekilde çölde dolaşmaya devam ederken babası kabiledeliklerin ona oğlunu Kâbe'ye götürmesi tavsiyesine uyar ve oğlunu Kâbe'ye götürür. Ancak Mecnûn, Kâbe'de aşkından kurtulmak yerine aşkının artması için dua eder. Sonrasında herkes bu olayı öğrenir ve bunun üzerine Leylâ'nın babası Mecnûn'u öldürtmek için peşine "şahne" gönderir. Bunu duyan Mecnûn'un babası çöle giderek oğlunu aramaya başlar. Onu bulup konuşur ve "şahne" olayından da bahsederek eve getirir. Ancak Mecnûn birkaç gün kaldıktan sonra dayanamayarak tekrar çöle geri döner.

Sahrada yaşamaya devam eden Mecnûn'u gittiğinde Leylâ'nın kabilesi köylerine almaz, onu kovup köye girişini engellerler. Yine böyle gitmeye istekli olduğu bir gün omzunda bir koyun derisi olan çoban ve sürüsüne rastlar. Çobandan üzerindeki postu ister. Dört ayak üzerinde durarak koyun şeklinde postu giyer ve çobana kendisini sürüsüyle beraber sevdiğinin bulunduğu yere götürmesini ister. Çoban kabul eder ve Mecnûn, Leylâ'nın köyüne geldiği gibi gözünden yaşlar akar, kendini kaybeder. Çoban onu bu halde görünce acır ve Leylâ'nın köyünden onu tekrar çöle götürür ve bir yere bırakır. Biraz kendine geldikten sonra ağlayıp, inleyerek gezer. O sırada bir kavme rastlar. Kavimdekiler bu durumun ve üzerindeki kendisine layık olmadığını söylerler. Mecnûn ise sevdiğinin kokusunun bu postun içinde olduğunu, ona başka giysinin gerekmediğini söyler. Mecnûn yine bir gün dolaşırken kendisinin ve Leylâ'nın adının aynı yerde yazılı olduğunu görür. Oradan Leylâ'nın adını siler. Bunu niye yaptığını soranlara da kendisinin Leylâ'ya cisim, Leylâ'nın da ona ruh olduğunu, her ne kadar insanda güzelliğin ruh olsa da görünenin cisim olduğunu ve cismin ruha perde olduğunu söyler. Bu arada Leylâ da çok acı çeker, üzülür ve Mecnûn'un yolunu gözleyerek ondan haber bekler. Bazen de yazdıklarını rüzgâra bırakıp bulanlar aracılığıyla Mecnûn'a haber gönderir. Bu şekilde iki âşık birbirleriyle haberleşirler.

Bir gün Nevfel adlı bir şah av amacıyla askerleri ile birlikte dağlarda dolaşırken Mecnûn'la karşılaşır, onun derdini dinler ve durumuna çok üzülür. Beraber iki üç ay zaman geçirdikten sonra Leylâ'nın babasına elçi gönderip kızını Mecnûn'a ister. Vermezlerse savaşacaklarını söyler. Kabileden ret cevabı gelince büyük bir ordu toplayarak Leylâ'nın kabilesine savaşmaya gider. Savaş esnasında Mecnûn âşığının sevdiğiyle savaşmayacağı düşüncesiyle Nevfel'in yenilgisi için dua eder. Nevfel ve ordusunun savaştaki gücünden dolayı kabilenin ileri gelenleri Leylâ'nın başını kesip göndermeyi ve bu şekilde savaşı sona erdirmeyi konuşurlar. Mecnûn bunu duyunca Nevfel'in yanına gider, durumu anlatır ve savaşı bitirmesini söyler. Bunun üzerine Nevfel savaşı bitirerek geri döner. Mecnûn'da yine çöle döner.

Mecnûn bir gün çölde yürürken avcı tarafından tuzağa düşürülen ceylanı görür. Üzerindeki kıyafeti avcıya vermek suretiyle onu serbest bırakmasını ister ve ceylanı kurtarır. Mecnûn yine bir gün dolaşırken ağacın altında bir havuzun yanına gelir. Orada bir karga görür ve onunla konuşmaya başlar. Kargaya sevgilinin köyüne gitmesini ve ona dediklerini anlatmasını söyler. Başka bir gün de Leylâ'yı görmek için yaşadığı yere gitmek ister. Tam oraya yaklaşmışken kocakarı, yaşlı bir kadın görür. Bu kocakarı bir kişinin boynuna ip takarak onu dolaştırır. Mecnûn kocakarıya bunun nedenini sorduğunda kapı kapı gezerek bu şekilde dilendiklerini öğrenir. Bunun üzerine Mecnûn kocakarıdan bu esir kişiyi bırakarak onun yerine kendisini bağlamasını, bu şekilde beraber dilenmelerini ve toplanan bütün parayı da kendisinin almasını ister. Oda bu isteği kabul eder. Leylâ'nın kapısına gider ve ona olan sevdasını anlatır. Sonra da bağlı olduğu zincirleri kopararak tekrar çöle döner.

Araplarda ve İranlılarda zenginlik ve şöretleyle tanınan İbn-i Selâm, güzelliği ile nam salan Leylâ'yı Mecnûn'la olan bu durumunu bilmeden elçi göndererek ister. Leylâ'nın babası kabul edip kızını verir. Düğün yapılır. Herkesin mutlu olduğu düğünde Leylâ dıştan mutlu görünse de içi kan ağlar. Düğün gecesi geldiğinde

ise Leylâ eline bir hançer alır ve İbn-i Selâm'ı yaklaşırsa önce onu sonra da kendini öldürmekle tehdit eder. İbn-i Selâm eşinin tavrına büyük bir anlayış göstererek durumu kabullenir ve onu uzaktan sevmeye razı olur. Leylâ'nın evliliğini Mecnûn ise çölde bir sipahiden öğrenir ve kendinden geçer ancak sipahinin ona düşündüğü gibi olmadığını hala kendisine sadık olduğunu anlatmasıyla biraz kendine gelir.

Mecnûn'un babası artık yaşlıdır ve öleceğini hisseder. Bunun için yine Mecnûn'u görmeye gider. Ona nasihatler eder, oğlunu bir daha göremeyeceği düşüncesini ima edersine konuşur ama bunlar Mecnûn'a kâr etmez ve geri döner. Döndükten kısa bir süre sonra da vefat eder. Mecnûn bu haberi Necd Dağı'nın üstünde otururken bir avcıdan öğrenir ve hemen mezarına gider. Orada onun yokluğu ile yaşadığı noksanlığı ve içindeki acıyı ifade eder. Sonra yine çöle döner. Yine bir gün Necd Dağı'nın üstünde otururken bir kişi yanına gelir ve ona Leylâ'dan bir mektup getirir. Bunun üzerine Mecnûn çok sevinir, mutlu olur. Kendisi de bir mektup yazarak ona gönderir.

Selîm-i Âmirî Mecnûn'un amcasıdır ve ara sıra çöle gelerek ona yiyecek, elbise getirir. Yine bir gün Mecnûn'u görmeye gelir. Sohbet ettikleri sırada Mecnûn'un annesini sorması üzerine Selîm-i Âmirî onun annesini görmek istediğini anlar ve gidip annesini gönderir. Annesi oğluna nasihatler eder ama bunun bir faydası olmaz. Annesi vedalaşıp evine gider. Hasta olur ve kısa bir zaman sonra ölür. Annesinin vefat haberini Selîm-i Âmirî'den öğrenen Mecnûn, babasıyla annesinin mezarına gider. Orada kabile halkı nasihat etse de yine çöle geri döner. Mecnûn, bir temmuz sıcağında dolaşırken bir kabileye rastlar. Orada bakımsız bir köpek görür ve onunla ilgilenir. Köpeğe bu ilgisinin nedenini soranlara da bir sabah köpeğin Leylâ'nın köyünden gelişini gördüğünü ve köpeğin sevgisinin içine yerleştiğini söyler.

Amca çocukları olan Zeyd ile Zeyneb birbirlerine âşıktır. Ancak amcası Zeyd'e kızını vermez. Zeyd'de sevdiği ile evlenemeyip ona kavuşamadığı için bir süre çöllerde dolaşır. Kabile halkının Zeyneb'in babasına ısrarları ve sonlarının Mecnun gibi olacağına dair söylemleri sayesinde babası razı olur, evlilikleri gerçekleşir. Leylâ bir gün Mecnûn'a Zeyd'le haber gönderir ve onu bahçeye çağırır. Mecnûn gider ve orada iki sevgili bir süre sohbet ettikten sonra biri çöle diğeri otağına geri döner.

Mecnun'un şiirleri dünyanın dört bir yanına, her tarafa yayılır. Bağdad'da tanınan, yetenekli bir şair olan Selâm-ı Bağdadî'de bu şiirleri duyar ve onu görmek için yanına gelir. Ona birlikte kalmak istediğini söyler. Bir süre beraber kaldıktan sonra yiyeceği bittiği için açlığa dayanamaz ve Mecnûn'un yanından ayrılarak oradan gider.

İbn-i Selâm Leylâ'ya kavuşamamanın verdiği acıyla hastalanır ve vefat eder. Leylâ adetler gereğince iki yıl kocasının yasını tutar ve sonra baba evine geri döner. Mecnûn'a ise bu haberi Zeyd verir. Leylâ bir gün arkadaşlarıyla birlikte bahçeye gider. Orada arkadaşlarıyla birlikte uykuya dalar. Rüyasında Mecnûn'u görür. Uyandıktan sonra rüyadan çok etkilenip kötü olan Leylâ'yı arkadaşları evine götürür. Leylâ artık ayrılığın acısına dayanamaz ve Mecnûn ile kavuşmayı ister. Zeyd'i çağırıp Mecnûn'u görmek istediğini söyler. Zeyd, çöle gider ve onu Leylâ'nın bulunduğu yere, çadırına getirir. Birbirini görence kendilerinden geçen iki sevgiliyi Zeyd gül suyu dökerek tekrar kendilerine getirir. İki sevgili bir gün ve bir gece birlikte kalırlar. Ancak bunlar şehvî duygulardan arınmışlardır. Belli bir zaman sonra bir gün yine Leylâ Mecnûn'u görmek ister ve Mecnûn'un yanına gider. Fakat Mecnûn onu tanımaz; o artık farklı bir merteye, farklı bir boyuttadır. Bunun üzerine Mecnûn'a kavuşamayan Leylâ hastalanır. Durumu kötüleşince annesiyle konuşur ve ona söylediklerini gidip Mecnûn'a iletmesini vasiyet eder. Kısa bir süre sonra da vefat eder. Bu arada Mecnûn Leylâ'nın hasta haberini alır ve sevgilinin bulunduğu yere gelir. Fakat orada Leylâ'nın vefat ettiğini anlar. Cenaze törenine katılır ve Leylâ kabre konulacağı zaman cenazenin üzerine kapanarak tabuta sarılır ve orada can verir. Mecnûn ve Leylâ birlikte gömülür. Onların mezarını sıkça ziyaret eden dostları Zeyd bir gün rüyasında onları mutlu görür. Çünkü onlar artık cennettedirler ve bir tarafından şarap diğer tarafından da süt akan bir çeşmenin başında çok mutludurlar.

LEYLÂ VÜ MECNÛN MESNEVİSİNDE MEKÂN

Leylâ ve Mecnûn anlatısında mekân ile kişileri arasındaki ilişki görme, anlama ve yansıtmaya bağlıdır. Anlatıda mekân onu tamamlayan hadise ve varlıkların dış âlemde göründükleri gibi değil bunların insan üstünde bıraktıkları izlenimler, neden oldukları haller ifade edilerek tanıtılır (İçli, 2012). Karakter ağırlıklı bir anlatı olan mesnevideki mekân betimlemelerinin tasarlanmasında mekânın olgusal yönü ön plâna çıkarılır.

Mesnevide olgusal olarak açık ve kapalı mekânlar gönül açan, umudun, huzurun, uyumun yeriye aksı bir durumla tersi yöne dönebilir. Olumlu yönde ilerleyen bir durum aksı bir durumla tam tersine dönebilir. Bu durumda açık mekân kapalı bir mekân haline gelir. Olayların başlangıç yeri Mecnûn'un Leylâ ile tanıştığı, birbirlerine âşık oldukları mekteptir. Mektep bir kavuşma mekânı olarak açık mekândır. Ancak Mecnûn ile aşklarının duyulmasının ardından Leylâ'nın okuldan alınması üzerine Mecnûn için ruhsal bir parçalanma duygusu yaratır ve daralarak kapalı bir mekân haline gelir.

Çü zeyreklik yüzünden açdı rāzı / Virürler mektebe ol ser-firāzı³⁹ // Hürūfu levh-i sîmîn üzre taḥrîr / İdüb ta'lim ider üstād-ı taḥrîr (898-899) ...Kamunuñ Kays'a idi gerçi meylî / Veli anı yaḫardı şevḫ-i Leyli // Dili Leylî'ye daḫi 'ışḫ-ı serkeş / Cemālî Kaysdan şalmışdı âteş (957-958) ...Kamer-ruḫsâr-ı ḫurşîd-i ḫabā-püş / Büt-i nesrîn-ber ü sîmîn benā-güş // Olub ḫaşrında ders ü 'ilme meşḡul / Kesildi varmaz oldı mektebe ol // Hevā-i yārıla Kays-ı ciger-süz / Mülāzım oldı derse bir niçe rüz // Çü yüz göstermez oldı ol perîveş / Gözîni āb u gönlün dutdı âteş // Belā ḫavsinden irüb nāvek-i ḡam / Urırdı sînesine zaḫm-ı muḫkem (1095-1099)

Evimiz bizim dünya köşemiz, ilk evrenimizdir (Bachelard, 1996). Düşü barındırıp sakinlik içinde düş kurmamızı sağlayan (Bachelard, 1996), sığınılan, koruyan, anıları barındıran yerdir. Leylâ okuldan alınıp eve hapsedildikten sonra ev onun için koruyuculuğunu yitirir, hüznün ve mutsuzluk mekânı haline gelir. Çünkü ev artık engelleyici bir vazife yüklenerek onun sevdiğinden uzak kalmasına sebep olur. Kavuşmalarına engel bir mekân hüviyetine bürünür. Artık zindandan bir farkı kalmayan evi ve odası onun üstünde mekânsal darlaşmaya sebep olur. Bu da üzerinde ruhsal bir sıkışma ve parçalanma duygusu yaratarak evi kapalı mekân haline getirir.

Dutıldı kebk bigi ol lebi ḫand / Serāy-ı ḡulşen oldı pāyına bend // Cemāl-i Kays çün görmedi Leylî / Akıtdı gözlerinden eşḫ-i seylî // Oturub genc-i ḫalvet içre dil-teng / Virürdi ḫāke ḫūnın eşḫile reng // Çü kıldı ḫayretiyle zār u giryān / Aña bağ oldı bend ü ḫaşr-ı zindān (1073-1076)

Leylâ vü Mecnûn mesnevisinde mekân olayın hareketliliğine bütünüyle uyar. Olay örgüsü olgusal olarak açık ve kapalı mekânlarda devamlı hareket halindedir. Mesnevide geniş mekân kimi zaman dar mekân sonra tekrar geniş mekân olurken yine aynı şekilde dar mekân kimi zaman geniş mekân sonra tekrar dar mekân olur. Bu mekânlar kimi zaman mutluluk, sevinç yeriye kimi zamanda tersi bir durumla yerini mutsuzluğun, hüznün, acının yerine bırakır ya da tam tersi olarak mutsuzluk, umutsuzluk, hüznün, acı yeri olan mekân tam tersi durumla mutluluk, sevinç yerine dönüşür. Mesnevide mekânın bu şekilde daralması ve genişlemesi hep hareket halindedir. Mecnûn Leylâ'nın okuldan alınması üzerine artık hiçbir yerde duramaz ve kendini çöle atar. Doğup büyüdüğü, içinde yaşadığı, mutlu olduğu, onun için önceleri geniş mekân hüviyetinde olan evi de Leylâ'yı artık görememesinden dolayı daralır ve orada da kalamayacak duruma gelmesine sebep olur. Çöle gittikten sonra babası onu Leylâ'yı istemekle ikna ederek eve geri getirir. O zaman içinde duramayıp çölü tercih ettiği bu ev, kavuşma umudu yeşerdiği için tekrar genişler ve geniş mekâna dönüşür. Ancak Leylâ'yı babasının vermemesi üzerine onun için matem yerine dönen ev daralır; onu boğan, üzerine üzerine gelen, labirent bir mekâna dönüşerek mekânın tekrar kapandığı görülür.

Atası bildi ki aldurub ḫarârın/Yele virmiş elinden ihtiyârın (1384) ... Vişâl-i yârdan idüb tecellî/ Ümiziyle itdi gönlünü tesellî // Bu sözlerden olub ḡamḡîn dili râm/ Biraz ḡûn evlerinde dutdı ârām (1386-1387) ... Çü buldı ol ḡam-ı 'ışḫıyla bî-fer / Ki ümîzi dirañtı virmedi ber // İdüb derdiyle āḫ-ı âteşin düd / Cigerler deldi urdı cānlara od (1446-1447)

Kutsal mekânlardan olan Kâbe, olgusal olarak mesnevi de iyileştiriciliği, kutsallığı yönleriyle ele alınır. Ruhen temizlenmenin, ferahlanmanın, duanın ve sıkıntılardan kurtulmanın mekânı olarak psikolojik bir açılım yaratır ve açık ve geniş mekân olarak karşımıza çıkar. Mecnûn'un babası oğlunu Kâbe'ye götürerek duayla bu aşk derdinden kurtulacağını, böylelikle sıkıntısının biteceğini ve ferahlayacağını düşünür. Mecnûn için de bu yer bir huzur ve güven duygusu refakatinde algılanan, duygusal sığınmanın mekânı olan, toplumun mantık anlayışından kurtulup kendini daha özgür hissettiği bir içtenlik mekânıdır ve babasının düşüncesinin

³⁹ Bu çalışmada kullanılan beyitler, Nazire Erbay'ın Edirneli Şâhidî'nin Leylâ vü Mecnûn (ḡulşen-i Uşşâk) Mesnevisi (İnceleme-Tenkitli Metin) adlı doktora tezinden alınmıştır. Bundan sonraki her bir beyte sadece beyit numaraları verilecektir.

aksine Mecnûn bu mekânı Leylâ'ya kavuşmada bir vasıta olarak görür. Burada Leylâ'nın aşkından kurtulmak yerine daha da artması için dua eder.

İdüb biñ dürlü cehd âşuftesin ol / Koyub mehdine dutdı Ka'beye yol // Göñülden terk idüb fi'l-i güzâfı / Çün irdi Ka'beye itdi tavâfı (1528-1529) ... İlâhî bir nefes idüb 'atâyı / Ziyâde eyle göñlümde hevâyı (1548)

Mecnûn, Leylâsız tüm mekânların içine sıkışır, o mekânlardan kaçmak ister. Çünkü onsuz her yer onu ruhen sıkar, daraltır, parçalar. Bu mekânları kendini tanımlayamadığı, içinden sıyrılıp çıkamadığı, kendini konumlayamadığı (Korkmaz, 2015), dar ve karmaşık bir labirent mekân olarak algılamasına sebep olur. Onun Leylâsız kendini çöl gibi en rahat hissettiği yerlerden biri olan dağa gitmek ister. Çünkü bir aydınlanma ve arayış yeri olan dağ tıpkı çöl gibi onun Leylâ'yı aradığı, Leylâ'nın hayaliyle baş başa kaldığı, ruhen onunla bir olduğu ve acısını rahat bir şekilde yaşadığı dost olan bir mekândır. Mecnûn'un babası onu şahnedan korumak için eve götürdüğünde de durum bu şekildedir. Mecnûn orada 2 gün kalır ve daha sonra dayanamayıp geri döner. Çünkü orada Leylâsızdır. Yine aynı şekilde Nevfel Mecnûn'a Leylâ'yı isteyeceğini söylediği zaman Mecnûn onunla birlikte kalmaya başlar. Fakat 2-3 ay onunla birlikte kaldıktan sonra ev Mecnûn için darlaşmaya, labirent bir mekân haline dönmeye başlar. Çünkü Nevfel'in sözünü tutmasındaki sürenin uzadığını düşünür ve bu düşünceyle sözünü tutması için onunla konuşur. Çünkü Mecnûn için açık ve geniş mekân olan yerler, Leylâ'nın bulunduğu yerlerdir.

Pes idüb girü şabrı yerden çāk / İrişdi küh-ı Necde cüst ü çālāk // Elinde senüñ ayağında âhen / Olub ol tağ üzre dutdı mesken (1686-1687) ... Baña bu nüş u 'işreti nîş dildür / Ğamında âh u nâlem 'ıyş-ı dildür (2120)

Mesnevide mekân bir karakter için geniş mekân iken diğer karakter için dar mekân olabilir. Yine tam tersi bir durumla daha sonraları aynı geniş mekân o karakter için dar mekâna dönüşürken bu sefer diğer karakter için geniş mekân olur. Bu Nevfel ile Leylâ'nın babasının kabilesinin savaşmaları örneğinde gözler önüne serilir. Nevfel, Mecnûn için Leylâ'yı babasından ister fakat babası onu vermez. Bunun üzerine Nevfel kabileye savaş açar. Nara seslerinin birbirine karıştığı, arka arkaya okların atılıp ortalığı toz dumanın kapladığı çok çetin bir savaş olur. Kılıçlardan kesilen başlar yerlerde yuvarlanırken mızraktan delik deşik olmuş göğüsler yerlerde yatar. Bir yandan ciğer delen oklar bir yandan hançerlerle askerler birbirine karışmış bir vaziyette savaş halindedir. Ortalığın kan gölüne döndüğü meydanda Nevfel ve ordusu Leylâ'nın babasının ordusunun başına dünyayı dar eder. Savaş meydanı zaferleriyle Nevfel ve ordusu için kendilerini güvende hissettikleri, birbirleriyle uyum içinde oldukları, onlar için bir tehdit oluşturmayan, kendilerini tanımladıkları, konumlandıkları açık ve geniş bir alan iken Leylâ'nın babasının kabilesi için yenilgileriyle güvensiz, korunaksız bir alan olarak kendilerini tanımlayamadıkları, içinden sıyrılıp çıkamadıkları, kendilerini konumlayamadıkları karmaşık ve dar bir labirenttir.

Çü dutdı tığla şehri ü diyârı / Verâ'-i arza şaldı zeng-bârı (2199) Şehi Nevfel sipihdâr-ı cihân-gîr / Şalardı haykırıp her yaña şımşîr // Ğazanfer bigi tîğ uraydı kime / Ger ola semâ vü arz iderdi nîme // Aña kim irgürirdi zorıla gürz / Yıkardı ger olırsa kühî'l-berz // Kime kim hışmla urırdı nîze / Eger sengise iderdi rîze rîze // Gehî gürz ururırdı ol gehî tîr / Gehî nîze gehî pülâd-ı şımşîr // Elinde nîze efî peykeridi / Öñünden haşm anuñ ürkeridi (2252-2255).

Ancak olumlu yönde ilerleyen, son aşamaya geline bu durum bir anda aksi bir durumla Nevfel için tamamen tersine döner. Bu durum Leylâ'nın kabilesi içinde tam tersi yönde etkileşim yapar. Nevfel için geniş mekân olan savaş meydanı dar mekân haline gelirken Leylâ'nın babasının kabilesi içinde dar mekân olan savaş meydanı genişleyerek geniş mekân haline gelir. Çünkü Leylâ'nın başının kesilmesine karar verildiğini duyan Mecnûn gidip Nevfel ile konuşur ve savaşı bitirmesini ister. Her ne kadar Nevfel bunu istemese de Mecnûn'un söylediklerine ve haline dayanamaz, gönlünü efkâr basar. Bu yüzden gözyaşı döküp hayıflanarak savaşı bitirir.

Derûn-ı dehre âhı kâr kıldı / Dilini Nevfel'in efkâr kıldı // Nişâr itdi görüb âni diger-gün / Göziniñ hoşkasından dürr-i meknûn // Çeküb düzgün niyâma urdı şımşîr / İrişdi mişesine yine ol şîr // Bu hâlâtına Kays'ın oldı hayrân / Oturdu meskeninde çeşm-i giryân // Diline dest-i ğam urdıqça tîgi / İderdi dürlü hayfile dirîgi // Şorardı karşı ahvâlinde anuñ / Biridi guşşasın ol nâ-tüvânüñ (2291-2296)

Klâsik Türk şiirinde sevgilinin bulunduğu mekân, sıradan bir mekân olmaktan ziyade sonsuzluğu çağrıştıran, manevi bir mekândır. Sevgili, sonsuz büyüklüğün temsilcisidir ve onun bulunduğu mekânda âşığın dünyasında inanılmaz etkilere sahiptir. Âşığın büyük olanın karşısındaki bu hayranlığı onun gerçeklerden uzaklaşıp düşlerin arasında kaybolmasına, sevgiliyi gözünde daha da büyütmesine ve ona daha derin anlamlar yüklemesine neden olur. Âşığın en huzurlu ve mutlu olduğu, kendini en güvende hissettiği yer; sevgilinin bulunduğu mekândır. Bu mekân kutsaldır. Âşık, sevgiliden uzaktayken çok acı çeker, gözyaşları döker, ne yapacağını bilemez, hasret ateşiyle kavrulur, kuvvetsiz kalır, huzursuz olur. Sevgiliye yakın olduğunda ise kendini güvende hisseder, huzurludur, mutludur. Bu da mesnevide âşık için sevgilinin bulunduğu mekânların olgusal anlamda açık mekânlara dönüşmesi şeklinde karşımıza çıkar.

Ki biñ cânıyla sevmişdir filânı / Filân kūy içre gör ol bir civânı (1023) ... Yürirdi kūy u bāzār içre nālân / Sürür-ı ışıkla hayrân u giryân (1100) ... Murâdı cân u dilden ol perîdür / Ne kim varise gayrıdan biridür // Ne güş iderse andan yâd ider ol / Kōmaz göñlüne andan gayrıya yol (1025-1026)

Leylâ'nın bulunduğu yerleri açık mekân olarak gören Mecnûn, savaşın bitiminden sonra onu görmek ve kendisini bağışlatmak için Leylâ'nın çadırına gider. Orada Leylâ'ya kendisini anlatır. İç dünyasının dışa yansımaları olan bu sözler onun dışarıdaki içerdeliğini gösterir.

Eşüğünde ki idem teslîm cânı / İre andan hayât-ı cavidânı (2497) ... Kâpuñda yekdürür virmek revânı / Tapunsız eylemekden zindeğânı (2501)

Açık ve geniş mekânlar, henüz değişme ve gelişme yaşamamış olan karakterlerin dünya algılarını da yansıtırlar. İbn-i Selâm Leylâ'nın güzelliğini duyarak Mecnûn ile arasındaki durumu bilmeden ona talip olur. O zenginliği ve şöhretiyle olduğu yerde mutludur. Evi ile onun psikolojik yansımaları arasında bir bağ, ilişki bulunur. İçinde huzur bulduğu, mutlu ve memnun olduğu zenginlik mekânı evini, Leylâ'dan taraf dileğine kavuşamaması ile algılayışı değişir. Onun için geniş ve açık mekân olan evi artık dar ve kapalı mekân hüviyeti kazanır ve bu karşılıksız aşk onun sonu olur.

Otağında görüb dildârı hâlvet / Dil ü cânını dutdı zevk-i savlet // Pes itdi kaçd-ı şeftâlûye lebden / Uzatdı el ki bir yiye ratıbdan // Yedi ol nañl-i terden lîk hârı / Ki ol zañmıla geçdi rûzigârı // Görüb bu hâleti ol fitne-engîz / Ğazabdan aldı ele hançer-i tîz // Didi kim bir dañı şunarisañ el / Senüñ 'ömrüñ virürem bâde evvel // Pes andan kendü zehrim iderim çâk // Ki ölmekden dilümden yokdurur bâk (2636-2641) ... Çü vaşl-ı ni'metine gördi mâni' / Temâşâ'-i cemâle oldı kâni' (2651) ... Müsañhar idemedi ol nigârı / Bu hâletle geçürdi rûzigârı (2656) ... Çü şüy-ı derdine bulmadı tûmâr / Düşer ol dil-rübâdan dūr bîmâr (4481)

Mecnûn kabile reisinin oğludur ve aslında tüm imkânların önüne serildiği, zevk ve sefa ile yaşamını sürdürebileceği bir evi bulunur. Ancak olgusal olarak Mecnûn için bu ev dayanılmaz bir mahiyettedir. Çünkü aşk derdiyle onun kendini rahat hissedip özgürleştiği, kaçıp sığındığı yer çöldür. Bu yüzden Mecnûn çöle tutunur. Çöl onun için kendini tanıdığı, dinlediği, yalnız kalıp bolca düşündüğü, dilediğince acısını yaşayabildiği, dünya da konumlanmak üzere seçtiği, duraksadığı bir kaçış ve arayış mekânıdır. Yani bu mekân kurucu işleviyle bir nevi karakteri dünyadan koparıp kendileştirdiği bir yerdir.

Derûnı cüş idüb geldikde vecde / Kârâr itmezdi varmayınca Necde // Çıkardı tığa çün eftân u hayrân / Yürirdi her yaña nālân u giryân // Hevâdan ney gibi idüb figânı / İrerdi çarğa âhinuñ duñânı (1182-1184)

Mesnevide mekân bir karakter için geniş mekân iken diğer karakter için dar mekân olabilir. Çöl Mecnûn için geniş mekân iken onun dışındaki karakterler için dar mekândır. Çünkü onlara göre çöl insana göre değildir. Bunun en güzel ifadelerinden birini Mecnûn ile annesinin karşılıklı ettikleri sohbette görürüz.

Ko bu sevdâyı ihyâ it mekânıñ / Harâbe virme kendü âşiyânıñ (3576) ... Niçeye dek yürürsen halkdan dūr / Niçeye dek kılursan kendüñi hūr // Bir iki gün ki var 'ömrüñ kârârı / Dırâz it pây-ı bālîniñde bârı // Niçeye dek girüb küh içre ğäre / Karişursın gicede sūsmâre // Olub bîmâr mâr-ı bî-emâne / Niçe mûrile idersin fesâne // Saña anlarla olmañ sūd itmez / Meşeldür bu mestânede cân bitmez (3579-3583)

Mecnûn bu sözlerle karşılık olarak şu şekilde cevap verir.

Diri olub dolanmañ küh u şahrâ / Yek olmadansa evde zâr u tenhâ // Vuñuşıyla sürür itmekdürür hüş / Sem itmekdense ğamdan hânede nüş (3597-3599)

Bahçe mesnevide güzel, iç acıcı, ferahlatan bir mekândır. Mesnevide geniş bir şekilde mekân tasviri yapılan bahçe, Leylâ açısından içini döktüğü, derdini anlattığı, rahatladığı bir mekân olarak açık ve geniş bir mekândır. Mecnûn açısından Leylâ'nın olmadığı her yer kapalı ve dar mekân hüviyetinde olduğu için bahçede labirent, kapalı ve dar bir mekandır.

O yerde ulu nahîstân-i garrâ / Varidi cennete olmuşdı hemtâ // Müşerref olmuşdı ol zemîni / Ki reşk iderdi aña bağ-ı cebîni // Dıraht-sitânıdı yerde çemenler / Açılmış gülleriyle yasemenler // Açar âyîne bigi âb-ı şâfi / Ğamuñ bîmârına olaydı şâfi (1893-1896) // Haţâ didüm bu degüldi murâdı / Ki ideydi çemende 'ıyş ü şâdı // Velîkaşdı bu idi kim penâhı / Bulub yenmiş cigerden ide âhı // Kıla zârıyla gülşende niyâzı / Diye bûlbüllere remzile râzı // Şabâ bigi irürüb armağanı / Vire kendü ğarîbinden nişanı // Hevâdan aña bûy-ı âşinâyı / Dil-i ğamgîn bula rûşenâyı(1888-1892)

Buña tenkîdi ansûz bağla râğ // O bunsuz urırdı bağrına dâğ (1255)

İnsan ve eşya arasında bir tür sözsüz iletişim olarak isimlendirebileceğimiz bir iletişim açığa çıkan edebî eserlerde eşya sözsüz olarak mesajlar verir. Eşya konuşmayıp simgeler, ifade edemeyip gösterir. Bu mesajlar şahsı bazen olay örgüsünün anlatılmayan noktalarına bazen de hikâye kişilerinin karanlıkta kalmış duygu, düşünce ve bölgelerine kadar götürür (Belli, 2015). Sevgilinin bulunduğu mekândaki toprak ve toz gibi nesneler aşığın bulunduğu yere gelirse kapalı olan mekânın açık mekâna dönüşeceği görülür.

İzüñ tozını vir bād-ı şabāya / Ki ura tütüya ol mübtelāya // İrişdir hâk-i râhuñdan ğubāruñ / Ki ola ol ğarîbe yâdigāruñ (1199-1200)

Bireyleşme, şahsın psikolojik olarak iç bölünmesi yani önce ayrılma yaşayıp sonra bir bütün ya da birlik haline gelmesidir. Karakterin kendi benliğini kurması, başkalarından farklı olmasıyla gerçekleşebildiğinden “her şeyin başı kaos ve yok etme olduğu sınavlar dünyasında; yok etme kendisini yok ettiğinde varlık ortaya çıkar.” Karakter mekânlarda kendisiyle yüzleşir ve bunun sonucunda sonsuz genişlik ve büyüklüğe sahip olan bilinçaltında var olan çatışma yerini ruhsal bir dinginliğe, düzensizlik de düzene bırakır. Böylelikle karakter, birey olmanın bilincini elde ederek varoluşun idrakine varır. Simgesel ölüm ve yeniden doğuşla da açıklanan bu dönüşüm “manevî dönüşümün olmazsa olmaz şartı, insanın ölmeden önce ölüp insân-ı kâmilin ortaya çıkması, ancak zihnin susması ve benliğin unutulması, aklın oruç tutması, kalbin uyanık kalmasıyla gerçekleşebilecektir.” Yani kişinin yaşadığı kaos ve ruhsal çalkantıdan kurtulup dönüşümün meydana gelmesi için kalabalıklardan kurtulup kendisiyle yalnız başına kalabileceği, hayatını gözden geçirip yaşadıklarının muhasebesini yaparak kendisiyle yüzleşeceği imkânı bulacağı bir olgunlaşma mekânını yani çilehaneyi zorunlu hale getirir (Tekin ve Bozkurt, 2023).

Ontolojik anlamda mekân; bir oluşlar, kılışlar diyarı ve insanın evrendeki tutunma yeridir (İçli, 2008). Mesnevi de çölün çok boyutlu özelliklere sahip olan kimliği vardır. Bu kimlik kahramanla bütünleşir ve onun kimliğinin bir parçasına dönüşür. Bu kimlikle Mecnûn kendi içsel hazinesini keşfedip kemâlâta ulaşır. Çöl, Mecnûn'u bu geçici âlemin dışına çekip kurtarır ve gerçekleri anlamasına vesile olacak bir araç fonksiyonu görür. Bu da onun ruhsal dünyasında değişimin kapısını aralayarak kemale erme sürecine girmesini sağlar. Bu kendi iç âlemine yapacağı yolculuğu, maddi olan her şeyi ve kalabalıkları terk edip kendisiyle yalnız kalabileceği çölle kurduğu köprü vasıtasıyla gerçekleştirir. Çöl, Mecnûn'un olgunlaşmasını sağlayarak kişiliğinin gelişmesinde rol oynayan önemli bir olgusal mekândır. Mecnûn için kendini bulma ve tanımanın aracıdır. Bu aracılık Mecnûn'un aşkın sebep olduğu keder, kaos ve ruhsal çalkantıdan kurtulmak için yaptığı çöl yolculuğuyla başlar.

Bekâ-yı 'akla çün bulmadı çäre / Kabâ-yı şabrı kıldı pâre pâre // Meger kim hızırdı hażrāya düşdi / Delürdi derdile şahrāya düşdi // El urub eyledi pîrāhenin çāk / Bûrehne oldı saçdı başına hâk // Dökerdi gözleri rûd-ı sirişki / Olurdi baħr-ı hûnîn nehr-i eşki // Yürirdi yād bigi kûh-ber-kûh / Yalardı derpençe halk-ı enbûh (1139- 1143)

Ev kavramının özünü içinde gerçek manada oturlan her mekân barındırır (Bachelard, 1996). Mecnûn kalabalıktan uzak, yalnız başına yaşadığı çölü evi yapar; orada oturur, orada yürür, orada uyur, orada kalkar. Hayvanlarla arkadaşlık eder. Ancak çektiklerinin mükâfatını almaya adım adım ilerlerken olgunlaşım dönüşmeye başlar.

Meger vahşiydi boşanmış resinden / Gidüpdi cümle hü-yı halkandan // Nitekim vahşî seyr iderdi şahrâ / İki dem bir yeri kılmazdı me'vâ // Ne âdem hilkati ne hü-yı hayvân / Vuḥûşıyla velî iderdi seyrân // İdüb bîgâne hîş ü âşinâyı / Şorardı şîrden şîr-i şifâyı (3032-3035) ... Kimesneyle yoğıdı sözi sâzı / Cihân etrâfına düşmüşdi çâvi (3066) ... Irak yirden çeküb dürlü emekler / Getürirleridi şîrîn yemekler // Aña havf şâh-ı 'aşk olub havâle / Virürdi maḥbaḥ-ı gamdan nevâle // Ki olmazıdı bir lahza özi aç / Degüldi ḡayrınuñ ḡ'ânına muḥtâç(3068-3070) ... Virüb ḥiffet diline 'ışk-ı bâbı// Gidermişdi andan ḥor-ı ḥâbı // Olub maḥlûb ḡayvâniyyet andan / Şeref bulmuşdı insâniyyet andan // Rumûzın dir velî esrâr-ı ḡaybuñ / Sözinde yoğıdı âşâr-ı raybuñ(3703-3075)

Onu manevî dinginliğe ulaştıran, kendisi ve çöldeki çevresiyle uyuşum içinde olmasını sağlayan, güvende hissettiren, kendisini, varlığını, kimliğini ve değerlerini koruma altına alan bir içtenlik mekânı olan çölde artık bu çektiklerinin mükâfatını alma zamanı gelir. Mecnûn, beşeri aşkla başladığı bu zorlu yolculuğun sonunda farklı bir boyuta geçerek İlâhi aşka ulaşır.

Kemâl-i 'ışkıla bulmuşdı itlâk / Mezârı oldı ḡacet-gâh-ı 'uşşâk // İrerdi anda her maḥlûba tâlib/ Virirdi pertev-i envâr-ı mârîb (5453-5454) ... Görindi anda çün luṭf u ilâhî / Cihân ḡâlkının oldı kıble-gâhı (5456)

Mekân kahraman için darlaştığında “Böylesi hallerde yer, adeta karakterin ayakları altından kaçıyor gibidir. Mekânda görülen; bir kum saati gibi bu içe akış, kişiyi zamanla yüzleştirir. Labirent izlekli anlatılardaki psikolojik derinlik ve çatışma, öğütücü nitelikteki bu içe akıştan beslenir. Bunun için anlatıcı, betimleme ile zaman akışını parçalar, böylece dikkatler, olaydan karaktere çevrilir. Anlatı paktı, bütünsel bir anlama yönelirken, okuyucunun dikkati eylemden duruma kayar” (Korkmaz, 2015). Leylâ'nın bu şekilde bir sıkıntının arkasından yani Mecnûn'un onu tanımamasının arkasından hastalanmasının anlatıldığı beyitlerde Leylâ'nın durumunun anlatılmasından çok mekân tasvirlerinin yapılması, mekân üzerinden kahramanın psikolojisinin verilmesine güzel bir örnektir.

Ḥazân irüb çü ḡâret itdi bağı / Soyındı cümle ezhârûñ çerâḡı (5146) ... Bürehne olmuşıdı gül-sitânı / Nitekim dâr içinde kervânı (5152) ... Semen ḡâk üzre yaturdı fitâde / Benefşe ṭurrasın virmişdi bâde// Hezâr itmişdi 'işretten a'râz / Diyezdüñ perrîne irmişdi miḡrâz // Hevâ-i dilberi idüb der-âḡuş / Yaturdı künc-i ḡalvet içre ḡâmûş // Varâk kim yilden olmuşıdı ḡürizân / Yilerdi küşede efnân u ḡîzân // Hevâ-i serd idüb ezhâr-ı ḡoş-büy / Şeker-ḡandiken olmuşıdı tirşe-rüy // Çemen nâzikleri düşmüşdi rencür / Semen eserü geldi olmuşıdı maḡmûr (5156-5162) ... Yürirdi derdile çâk eyleyüb nâr / Kılurdı dâne dâne la'l îşâr // Deḡânı beste görüb deride / Lebin 'annâb kılmışdı ḡüzîde // Fenâ fikrinden olub zerd iyvâ / Zebân-ı ḡâlile dir idi eyvâ (5165-5167) ... Gülin sîmâsı olmuşıdı şikeste / Zebân-ı bülbülüñ ḡalmışdı beste(5169) ... Ne ḡünî kim dilinde bağladı şâḡ / Dökerdi taşra olub bağrı sūrâḡ // Benefşe perçemiydi ḡâk-i bûsân / Nitekim ṭurra-i zülf-i 'arûsân (5171-5172) ... Bu âşûb hevâ içinde nâ-gâḡ / Güli dehre fenâ yili bulur râḡ // Ruḡ-ı Leylî ki bâḡ-ı 'âlemidi / Dil-i 'âlem anuñla ḡürrem idi // İdüb teşîr tâ bostân-ı ḡasîret / Cemâl-i ḡülşenine şaldı âfet (5174-5176) ... Çekerdi dâyim âsîb zemânı / İrişdi bâḡına bād-ı ḡazânı (5178) ... Görüb şûridesini ol ciger-süz / Biri her derdinüñ olmuşıdı yüz (5180) ... Hevâ urdı ḡarâbe ḡüsn-i bâḡın / Kõdı söziyle bî-rûḡan çerâḡın (5188) ... Aña irişdi ḡâl-i âḡir-kâr / Ki cismi çeşm bigi oldı bîmâr (5192)

Fiziksel olarak kapalı mekân diyebileceğimiz bir mekân karakter için açık mekân olabilir. Çünkü karakterin ruh hali, orayı fiziksel olarak kapalılıktan çıkarıp çok geniş ve güzel bir mekân olarak gösterebilir. Mezar; ölümle ayrılığın edebi mekânıdır ve insanlara acı, hüzn, özlem, hasret gibi duygular yaşatır. Ancak Leylâ öldüğünde Mecnûn için bu duygular tam tersi yönde olur. Çünkü Mecnûn, onların bu dünyanın boyutunu aşan aşklarının artık diğer dünyaya yüz tuttuğunu ve sonunda kavuşacaklarını bilir. Fiziksel olarak dar, boğucu, karanlık bir mekân olan mezar onun için kavuşma yeridir. Dolayısıyla mutluluğun ve sevincin mekânı olarak geniş mekân hüviyetindedir.

Gerek bir ḡabr bize ol daḡi teng / İki ten ki eyledi birlige âheng (5356) ... Bu iki yâre ḡam ki urmuşdı dâḡı / Ecel gösterdi ol ḡamdan firâḡı (5361) ... Bu dem iy dositân ideñ beşâret / Ki yâre irmege oldı işâret (5364) şeklinde sözlerini söyleyen Mecnûn, Leylâ mezarına koyulurken oraya atlar ve oda orada can verir.

Kõnuldı ḡâḡka laḡde çün ol dūr / Göziniñ baḡrın idüb dürrile pür // Bu ḡâḡ içinde kim olmuşıdı pest / Yerinden şıçradı Mecnûn ser-mest // Şalub laḡdine özin düşen ber-düş / İrüb itdi ḡabîbini der-âḡuş(5382- 5384) ... Sefer-i hem-râḡ olmuş dostâ dost / Karişmış laḡd içinde pûste post // Revân olmuş revânı ḡanı gitmiş / Beden ḡalmış yerinde cânı gitmiş (5389-5390)

Mecnûn hikâyesinin sonunda vuslata erer. Çektiği bütün sıkıntıların mükâfatını alarak çok mutlu olur. O artık sevdiğiyle beraberdir ve onunla aynı mekânı paylaşır. Bu da onun mekân algısının bundan sonra hep olumlu olacağını, mekânın olgusal olarak geniş ve açık mekân olarak devam edeceğini gösterir. “Merkeze yakın olmak için verilen tüm mücadeleler, çekilen tüm sıkıntılar; bir bakıma, âşığın onu ölümsüzlüğe götürebilecek pek çok aktiviteyi yapabilme olanağı bulup kendisini gerçekleştirerek, ölümsüzlüğe ulaşma arzusu olarak da tanımlanabilir. Merkeze yakın olmak, onun koruması altında olmak ve kutsanmak demektir. Çünkü âşık burada, (...) kutsal olmayan mekândan kutsal mekâna, geçici olandan gerçekliğe, sonsuzluğa, ölümden yaşama, insanlıktan tanrısallığa geçer ve böylece geçmişteki, geçici ve nedensiz varlık, yerini gerçek, sürekli, etkin ve yeni bir varlığa bırakır” (Demirel, 2014, s. 57). Artık merkeze yakın olan Mecnûn ve sevdiğini Zeyd bir gün rüyasında, cennette birlikte ve mutlu görür.

Yaturken hüznile efkâr içinde / Görir kendüyi bir gülzâr içinde(5494) ... Şunuñ bigi müzeyyendür bu gülzâr / Ne mişlin gördi gözine irür efkâr (5502) ... İçinde iki çeşme var dil-gîr / Birisi hâmr anuñ birisi şîr // Kõnulmuş la’lden dürden bağlanıb raht / Ol iki çeşmenüñ önünde bir taht // Bu taht üzre döşenmiş ferş-i dîbâ / Bihiştüñ ferşi bigi hûb u zîbâ // İki meh manzar u hurşîd-i peyker / Oturmuş ferşüñ üstinde berâber (5504-5507) ... Buları gözleriken Zeyd-i dildâr / Görir yanında bir ferhunde âşâr // Tırır bunlar ol da nâzır olmuş / Ne hizmet ola diyü hâzır olmuş (5514-5515) ... Dil ü cânını dutub şevkile tâb / Sorar ol şahşdan bînende-i h’âb // Ki bu iki kâmer ruḥ kim tutar cām / İrem bâğında nedür anlara nām (5517-5518) ... Didi ol şahş iy mihr-i güzîde / Bu iki ‘ıyş iden nūr-ı dîde // Ki buldılar murâdıla tesellî / Biri Mecnûn’dur birisi Leylî // Bu bâğ içre ki bunlar nûş ider cām / Cenân içine ‘Adn olmuşdurur nām (5521-5523)

SONUÇ

Leylâ vü Mecnûn mesnevisinde mekânın önemi büyüktür. Bu önem olayların ve mekân sayısının çok olması veya mekân tasvirlerinin çokluğu manasında değil, bu mekân tasvirleriyle kişilerin ruh halleri yanında mekân kişi özdeşliğinin de yansıtılması yönündedir. Ayrıca mesnevi de görülen mekânların olgunlaştırıp dönüştürme hususiyetleri ve kişiler üstündeki etkisi de onun önemini gösteren diğer bir yönüdür. Bir kaçış ve arayış yolcusu olan Mecnûn’un üzerinde çöl dönüştürücü etkisiyle onun kendisini bulmasına yardımcı olan en önemli mekândır.

Mekânların açık/geniş ya da kapalı/dar oluşları olgusal olarak kişilerin ruh haline göre açık/geniş ya da kapalı/dar mekân haline gelebilmektedir.

Mesnevide kişiler mekânlarla özdeşleşerek bulundukları mekânlarla anılırlar. Bu da mekânın olgusal yönde incelenmesinin önemini tekrar göstermektedir. Aynı şekilde mekânında kişileştiği görülür. Nasıl ki Mecnûn denildiğinde akla ilk gelen mekân çölse aynı şekilde çöl denince de ilk akla gelen kişi Mecnûn olmaktadır.

Kişilerin olgusal olarak nasıl bir ruh haline sahip oldukları, içinde bulunup ilişki de oldukları mekânlar aracılığıyla verilmiştir. Kişilerin sevinçleri, mutlulukları, hüznüleri, acıları, endişeleri bu mekânlar aracılığıyla gözler önüne serilmiştir. Kişilerin mekânların tasvirleriyle ortaya çıktığı psikolojileri, onların dışarıdaki içerdeliğine de işaret eder. Leylâ vü Mecnûn’daki mekânların algılanışı ve kişilerin iç dünyalarını yansıtmaları, mesnevi boyunca olgusal yönden devamlı hareket halindedir. Bu hareketlilik aynı kişinin mekânı algılayışında bile ters yönlerde seyreder. Mecnûn için açık/geniş bir mekân olan mektep daha sonraları kapalı/dar bir mekân haline gelir.

Sadece olayların yaşandığı yer olarak değil aynı zamanda karakterlerin psikolojik tahlillerin yapılmasını da sağlayan mekân mesnevide kişinin iç dünyasını yansıtan, anlam üreten, anıları barındıran, dönüştüren, değiştiren, olgunlaştıran bir işleve de sahiptir.

KAYNAKÇA

1. Bachelard, G. (1996). *Mekânın Poetikası* (Çev. Aykut Derman). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
2. Belli, H. (2015). Taşlıcalı Yahya Bey’in “Şah u Gedâ” mesnevisinde çevresel ve olgusal boyutuyla mekân tasvirleri. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 14, 29-46.

3. Çetinkaya, G. (2013). Dede korkut hikâyelerinde sembol olarak meydan. *Milli Folklor*, S. 98, 73-86.
4. Demirel, G. (2014). Klasik Türk şiirinde “mekân”ın sembolik yorumu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(34), 53-58.
5. Eliuz, Ü. (2014). Kemal tahir öykülerinde labirent mekânlar. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, (11), 7-19.
6. Erbaş, C. (2023). Celîlî'nin Leylâ vü Mecnûn mesnevisinde mekân. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 160-172.
7. Erbay, N. (2012). *Edirneli Şâhidî'nin Leylâ vü Mecnûn (Gülşen-i Uşşâk) Mesnevisi (İnceleme - Tenkitli Metin)*. (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
8. Erdal, T. (2015). Sedat Veyis Örnek'in öykülerinde “mekân” algısı. *Folklor/Edebiyat*, 21(82), 377-392.
9. İçli, A. (2008). Yusuf u Züleyha mesnevisinde mekân. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 339-351.
10. İçli, A. (2012). Fuzûlî'nin Rind ü Zahid eserinde mekân: meyhan ve mescit. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(1), 1305-1317.
11. Kaplan, B. (2022). *Klasik Türk Edebiyatında Mekân: 17. Yüzyıl Şairlerinden Nef'î, Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ'îlî, Neşâtî ve Nâbî Bağlamında*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
12. Korkmaz, R. (2015). *Yazınsal okumalar* (1. baskı). İstanbul: Kesit Yayınları.
13. Narlı, M. (2002). Romanda zaman ve mekân kavramları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Sciences)* 5 (7), 91-106.
14. Parlatır, İ. (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
15. Sakallı, C. (2021). Tema araştırmasına bir katkı olarak edebiyatta mekân ve edebi mekân. *Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi*, KARE, Özel Sayı, 95-114
16. Şahinkaya, Ş. Ş. (2024). Yûsuf-ı meddâh'ın varka ve gülşâh mesnevisinde “mekân”. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (39), 506-524.
17. Şengül, M. B. (2010). Romanda Mekân Kavramı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, 3 (11), 528-538
18. TEKİN, N. ve BOZKURT K. (2023). Mekân, insan ve edebiyat. *Batman Akademi Dergisi*, 7(2), 239-259
19. Uçak, S. (2014). Hâşimî'nin Mihr ü Vefâ mesnevisinde “mekân”. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1 (2), 54-63.

(14)

Doç. Dr. Serdar YILMAZ⁴⁰

ATTITUDES OF THE TURKISH STATES TOWARD AZERBAIJAN DURING AND AFTER THE KARABAKH VICTORY

KARABAĞ ZAFERİ SIRASINDA VE SONRASINDA TÜRK DEVLETLERİNİN AZERBAYCAN'A YÖNELİK TUTUMLARI

ABSTRACT

Beginning with the Cooperation Summits in 1992, the Turkish Speaking Countries carried on with the Turkic Council in 2010 and the Organization of Turkic States in 2021. With the victory in Karabakh, they are headed toward becoming a significant regional player in the geopolitics of Asia, the Caucasus, and Europe. Following the victory, Turkish states have formed alliances based not just on cultural and historical ties, but also on common interests. The purpose of this study is to present a comparative examination of Turkish states' attitudes toward Azerbaijan during and after the re-incorporation process of the Karabakh territory into Azerbaijan. The primary hypothesis of this study is as follows: Although the Turkish states were distant and frightened toward Azerbaijan throughout the Karabakh battle, they bravely extended their collaboration following Azerbaijan's historic victory. This victory in Karabakh served as a powerful wake-up call for Turkish states. The most important aspect of this paper is that it is the first article written in English on this subject so far. It will make a tangible contribution to the literature in this sense.

Keywords: Karabağ Victory, Turkish States, Attitudes of Turkish States.

ÖZ

1992'de İş birliği Zirveleri ile başlayan Türk Dili Konuşan Ülkeler arasındaki birlik, 2010'da Türk Konseyi ve 2021'de Türk Devletleri Teşkilatı ile devam etmiştir. Türk devletleri, Karabağ zaferi ile birlikte Asya, Kafkasya ve Avrupa jeopolitiğinde önemli bir bölgesel oyuncu olma yolunda ilerlemektedirler. Zaferin ardından Türk devletleri sadece kültürel ve tarihi bağlara değil, aynı zamanda ortak çıkarlara dayalı ittifaklar kurmaya başlamışlardır. Bu çalışmanın amacı, Karabağ bölgesinin Azerbaycan'a yeniden katılımı sürecinde ve sonrasında Türk devletlerinin Azerbaycan'a yönelik tutumlarının karşılaştırmalı bir incelemesini sunmaktır. Bu çalışmanın temel hipotezi şu şekildedir: Türk devletleri Karabağ zaferi öncesinde ve sırasında Azerbaycan'a karşı mesafeli ve çekinceli bir tutum sergilemiş olsalar da Azerbaycan'ın tarihi zaferinin ardından iş birliği alanlarını cesurca genişletmişlerdir. Karabağ'daki bu zafer Türk devletleri için güçlü bir uyandırma çağrısı işlevi görmüştür. Bu makalenin en önemli özelliği, bugüne kadar bu konuda İngilizce olarak yazılmış ilk makale olmasıdır. Bu anlamda literatüre somut bir katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karabağ Zaferi, Türk Devletleri, Türk Devletlerinin Tutumları.

⁴⁰ Assoc. Prof. Muğla Sıtkı Koçman University, Political Science and International Relations Department.
E-Mail: serdaryilmaz@mu.edu.tr / ORCID: 0000-0003-3400-3392

INTRODUCTION

The Organisation of Turkic States (OST) was formed at the eighth summit, held in Istanbul on November 12, 2021. Its official name is the Cooperation Council of Turkic Speaking States, and it was formed as a result of the Cooperation Summits of Turkic Speaking States, which have been held since 1992. The CSTO is an institutionalized version of the Turkic Council that has evolved into an international organization. Turkey, Azerbaijan, Kazakhstan, and Kyrgyzstan are the original members. Uzbekistan joined in 2019, bringing the total number of members to five. Hungary and Turkmenistan have also earned observer status.⁴¹ Later, the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) became an observer member.⁴²

The Turkish states have long avoided providing explanations for the Karabakh dispute, which is the focus of this study. Actually, because of the Nagorno-Karabakh conflict, the second summit of Turkic heads of state, which was supposed to take place in Baku in 1993, took place in Istanbul on October 18–19, 1994. Russia was even concerned about the prospect of the Turkic states resolving the Karabakh issue. In fact, Russia voiced its apprehension regarding the potential meeting and advised the leaders of the successor nations to refrain from using unifying ideologies like pan-Turkism. The signing of the Istanbul Declaration placed a strong focus on non-interference in a nation's domestic affairs, independence, and respect for territorial integrity.⁴³ Since then, it has been seen that the Turkic states have not demonstrated adequate unity of action and rhetoric on the Karabakh conflict.

Karabakh geography has been a place that Turkic states have preferred to keep away for a while because of some policy disparities in the internal political structures of the Turkic states and the absence of a common voice on the shared issues of the Turkic world. It was declared that the Armenian occupation of Karabakh should terminate as a result of the Turkic Council's development of communication and collaboration among the Turkic states. The attitude in the proclamation of the 4th Summit of the Turkic Council, which took place in Bodrum on June 5, 2014, was one of the most tangible signs of this problem. In fact, it was decided at this summit to support Azerbaijan in the Karabakh conflict.⁴⁴

Even while the OTS initially had a passive posture when it was founded as the Turkic Council and stayed silent on matters like Karabakh and the TRNC, things have gradually altered. The Union has taken on the characteristics of a global regional organization. The most tangible evidence of this identification was the assistance provided to Azerbaijan during the victory in Karabakh. Thus, the Karabakh victory was the most significant event influencing the process that resulted in this organizational integration. Following this victory, the organization was renamed the Organization of Turkic States and has formed alliances based not just on cultural and historical ties, but also on common interests. The goal of this research is to provide a comparative analysis of Turkish states' sentiments toward Azerbaijan during and after the re-incorporation of the Karabakh territory into Azerbaijan. The main hypothesis of this study is as follows: Although the Turkish states remained distant and fearful of Azerbaijan throughout the Karabakh conflict, they bravely expanded their cooperation following Azerbaijan's historic triumph. This victory in Karabakh served as a significant wake-up signal to Turkish governments. The most essential part of this study is that it is the first English essay on the subject. It will make a significant contribution to the literature in this regard.

ATTITUDES OF THE TURKISH STATES TOWARD AZERBAIJAN DURING AND AFTER THE KARABAKH VICTORY

At the beginning of the Second Karabakh War, the OTS countries supported Azerbaijan. It was observed that the Central Asian Turkic states acted more restrained and cautiously, while Turkey undertook to provide assistance in any way necessary. In a statement released on September 28, 2020, the Turkic Council

⁴¹ Ali Gök, Türk Devletleri Teşkilatı ve Dağlık Karabağ Zaferinin Yarattığı Fırsatlar, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. 2022, TDT Özel Sayısı: 109-145, pp. 112-113

⁴² TDT 8. Zirve, İstanbul Bildirisi. 2021. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/8-zirve-bildirisi-15-tr.pdf (Access Date: 20.10.2024).

⁴³ Aidarbek Amirbek, Almasbek Anuarbekuly and Kanar Makhanov. "Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmiş ve Kurumsallaşması". *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 (3), 2017. pp. 166-169.

⁴⁴ Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi IV. Zirvesi, *Türk Devletleri Teşkilatı*. s. 3
https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/4-zirve-bidirisi-11-tr.pdf (Access Date: 20.10.2024).

emphasized Azerbaijan's sovereignty and territorial integrity while calling for an immediate resolution to the crisis. The statement also mentioned the 1993 resolutions passed by the UN Security Council, which demand that the Armenian military leave all occupied areas of the Republic of Azerbaijan immediately, unconditionally, and totally.⁴⁵ Although the rhetorical support of the OTS members to Azerbaijan is very important, the individual support and attitudes of the member states have also been important for both the balance of power in the region and the unity of the Organisation of Turkic States, whose name was changed in 2021.

Turkey has given Azerbaijan the most support among Turkic states. Turkey plainly proclaimed its support for Azerbaijan from the start of the crisis, and in exchange, it also offered military supplies. In addition to the military training provided by Turkey to Azerbaijan under the 'Strategic Partnership and Mutual Assistance Agreement,' Azerbaijan's procurement of Bayraktar TB2, unmanned aerial vehicles, and Turkish TRG-300 rockets from Turkey during the Karabakh victory were significant developments that determined the nature of the war. These armament systems provided the Azerbaijani army with significant combat advantages against the Armenian army on the battlefield.⁴⁶ In their 2020 article 'The Air and Missile War in Nagorno-Karabakh: Lessons for the Future of Strike and Defence' on the Center for Strategic International Studies, Shaikh and Rumbaugh explicitly stated that the Turkish-made Bayraktar TB2 in particular contributed to the disabling of the Armenian army's tanks, combat vehicles, artillery, and air defense.⁴⁷

On the basis of discourse, Azerbaijan was also backed by Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan. Among the Central Asian governments, Kazakhstan, for instance, demonstrated the most interest in the Karabakh war. Nursultan Nazarbayev, Kazakhstan's founding president, attempted to mediate the Karabakh conflict on several occasions. On September 20, 1991, Nursultan Nazarbayev traveled to the region with then-Russian President Boris Yeltsin to conduct mediation activities.⁴⁸ Again, on Nazarbayev's request, the Foreign Ministers of Azerbaijan, Armenia, and Kazakhstan signed the Alma-Ata Declaration on August 27, 1992.⁴⁹ In 2014, Nazarbayev adopted a firm stance on Armenia's entrance to the Eurasian Economic Union. Nazarbayev declared that Armenia could only join the union if its borders were accepted by the United Nations. In other words, he underlined that the terrain of Karabakh belongs to Azerbaijan. But when Azerbaijani troops liberated Karabakh in 2020, Kazakhstan did not exhibit the same level of compassion. Kazakhstan did not take any significant action beyond voicing its concerns and urging both nations to ceasefire. It did not take any action or make any declarations on favor of Azerbaijan.⁵⁰ In particular, Turkey's continued unconditional support to Azerbaijan has been an encouraging step for Kazakhstan. On 9 October 2020, while the Karabakh operation was ongoing, President of Kazakhstan Kassym Jömert Tokayev stated that Armenia has insisted on not implementing many UN Security Council resolutions for nearly 30 years that Armenia should withdraw from the occupied Azerbaijani territories, including Nagorno-Karabakh.⁵¹

Kyrgyzstan, like Kazakhstan, has previously served as a mediator in the Karabakh war. A Kyrgyz delegation visited Karabakh from March 31 to April 3, 1994, to talk with the parties. On May 2-5, 1994, they took the initiative for peace by bringing together officials from Azerbaijan, Armenia, and the former Nagorno-Karabakh Autonomous Region. As a result of these negotiations, the Bishkek Protocol was signed on May 5, 1994. According to Araz Aslanlı, these initiatives were significant because they represented a step toward

⁴⁵ “Türk Konseyi Genel Sekreterinin Beyanatı”, Türk Devletleri Teşkilatı, 28.09.2020, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreterinin-beyanati_2075, (Access Date: 27.02.2022).

⁴⁶ Gök, 2022. p. 131

⁴⁷ Shaan Shaikh and Wes Rumbaugh, “The Air and Missile War in NagornoKarabakh: Lessons for the Future of Strike and Defense”, Center for Strategic International Studies, 2020, <https://www.csis.org/analysis/air-and-missile-war-nagorno-karabakh-lessons-future-strike-and-defense> (Access Date: 25.10.2024).

⁴⁸ Araz Aslanlı. Karabağ Sorunu ve Türkiye Ermenistan İlişkileri, Ankara, Berikan Yayınevi. 2015. p. 56

⁴⁹ Nazim Caferov and Araz Aslanlı. “Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya”, *Ermeni Araştırmaları*, 53, 2016, p. 246

⁵⁰ Mustafa Kemal Öztöpal. Azerbaycan ile İlişkileri Bağlamında Türkistan Devletlerinin Dağlık Karabağ Konusundaki Tutum ve Tepkileri, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2021, 7(1): pp. 218-219.

⁵¹ “Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev’den Azerbaycan’a Destek”, *TRT AVAZ*, 09.10.2020, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/kazakistan-cumhurbaskani-tokayevden-azerbaycana-destek/5f7f593801a30a2b3479c26e>, (Access Date: 27.10.2024).

solving the problem.⁵² In the following periods, declarations were made in Kyrgyzstan in support of a peaceful resolution and negotiation of the Karabakh conflict. Kyrgyzstan adopted a more passive approach. Kyrgyzstan did not issue a formal expression of support for Azerbaijan. During the 44-day Karabakh operation, Kyrgyzstan experienced significant political turbulence. Following the parliamentary elections on October 4, 2020, protests over suspected anomalies in the elections erupted quickly, resulting in violence around the country. The president was forced to resign, and Sadiq Japarov, one of the imprisoned leaders, was rescued by the people, ran in the most recent elections, and became the country's new president.⁵³ Kyrgyzstan's disinterest in the Nagorno-Karabakh problem makes sense in light of these factors. However, both in the past and during the most recent military campaign in Karabakh, Kyrgyzstan has generally not made a clear declaration of support for Azerbaijan. This circumstance shows that Kyrgyzstan, like Kazakhstan, takes a detached stance on the matter.

Unlike other Central Asian republics, Turkmenistan has had a contentious relationship with Azerbaijan over energy-related boundary disputes in the Caspian Sea. The area known as Kepez in Azerbaijan and Serdar in Turkmenistan has been the root of the conflict between the two countries.⁵⁴ Azerbaijan rejected Turkmenistan's unilateral claim of sovereignty in the region, and the country closed its embassy in Baku in 2001. The embassy reopened in 2008, although relations remained strained. Relations returned to normal in 2017, following Turkmen President Berdimuhammedov's visit to Baku and the signing of the Strategic Partnership Agreement. In contrast, Turkmenistan kept silent on the Karabakh conflict, with the exception of the typical conversation and negotiation discourse. Turkmenistan is a permanently neutral country, which means it cannot take sides in regional or global conflicts. Turkmenistan's silence on Azerbaijan's territorial integrity was more accurately attributed to ongoing concerns with oil resources in the Caspian Sea than to its neutrality stance. Furthermore, Turkmenistan's stance toward regional stabilization, which it proposed in light of the future of the Trans-Caspian projects, remained rather modest. This stance implied that Turkmenistan viewed Karabakh solely as a fighting zone, ignoring Azerbaijan's territorial integrity.⁵⁵

However, thanks to the Karabakh victory and the prospect of improved Relations among Turkish states, Turkmenistan and Azerbaijan have resolved a 30-year dispute over the Caspian Kepez/Serdar field, as Bruce Pannier points out.⁵⁶ The cooperative exploitation of natural gas and oil deposits as dubbed 'Friendship', which Ilham Aliyev described as 'a historic contract' and Gurbangulu Bedirmuhammedov as 'a new level of cooperation' was agreed upon. Thus, the victory in Karabakh marked the beginning of a new era in the two countries' diplomatic ties.⁵⁷

The Central Asian nation that has offered Azerbaijan the most support on the Karabakh problem is Uzbekistan. Ferruh Rahimov and Gunel Asadova claimed that Islam Karimov, the country's founding president, had always backed Azerbaijan on the Karabakh issue and had even postponed the opening of diplomatic ties with Armenia, citing the need for Armenian military personnel to leave the occupied Azerbaijani territory.⁵⁸ Uzbekistan expressed concern about the clashes that took place just before the start of the military operation in Karabakh and expressed concern that the conflict could lead to civilian casualties and

⁵² Aslanlı, 2015. p. 83

⁵³ Ayzirek Imanaliyeva, "Kyrgyzstan: Japarov, last hope or populist menace?", *eurasianet*, 06/01/2021. <https://eurasianet.org/kyrgyzstan-japarov-last-hope-or-populist-menace> (Access Date: 28.10.2024).

⁵⁴ Kamer Kasım. "The Impact of Azerbaijan-Turkmenistan Energy Cooperation on the Caspian Energy Security", *ASBİ Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, Cilt: 21, Sayı: 3/Güz: p. 947

⁵⁵ Öztopal, 2021. pp. 220-221

⁵⁶ Bruce Pannier. "Analysis: Turkmenistan, Azerbaijan Resolve A 30-Year Dispute Over Caspian Field", *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 2021. <https://www.rferl.org/a/analysis-turkmenistan-azerbaijan-resolve-a30-year-dispute-over-caspian-field-31063736.html>, (Access Date: 30.10.2024).

⁵⁷ Ruslan Rehimov and Gökhan Varan. "Azerbaycan ve Türkmenistan Hazar'daki 'Dostluk' petrol yatağının ortak işletilmesi konusunda anlaştı", *Anadolu Ajansı*, 21.01.2021. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-ve-turkmenistan-hazardaki-dostluk-petrol-yataginin-ortak-isletilmesi-konusunda-anlasti/2118146> (Access Date: 01.11.2024).

⁵⁸ Ferruh Rahimov and Gunel Asadova. "Bağımsızlık Döneminde Azerbaycan Özbekistan İlişkileri", 5. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı, Ed. Niyazi Kurnaz and Hakan Arıdemir, 2019. pp. 325-326.

be particularly damaging to regional security.⁵⁹ However, when the war in Karabakh began, Uzbekistan, like other Central Asian republics, issued expressions of restraint and good sense' rather than tangible backing. Uzbekistan underlined that both sides should end hostilities and conflicts while respecting territorial integrity and that the situation should be resolved through diplomacy.⁶⁰

CONCLUSION

Apart from Türkiye, other Turkish states issued similar declarations during the military operation in Karabakh, urging moderation and expressing the desire for both parties to halt hostilities and conflicts and, if possible, begin negotiations based on respect for territorial integrity. Although the Turkish states refrained from taking a strong stance in support of Azerbaijan as a sovereign states, following the Armenian attack on Azerbaijan's Ganja city on October 20, 2020, Secretary General of the Turkic Council Baghdad Ambrayev personally went to the Ganja region and expressed the Turkic world countries' unconditional support for Azerbaijan's legitimate right to reclaim its territories. Although the presidents of Turkish nations other than Türkiye did not express strong support for Azerbaijan personally, they did so through the Council. Ambrayev's visit was a significant step in reflecting the Turkish countries' unified reaction to Armenia. Another aspect of the Karabakh triumph is that it marks the beginning of a tighter collaboration process among Turkic states, rather than fear and detachment from one another.

After 30 years, the Karabakh conflict, which had served as a psychological barrier for all Turkish states, has been resolved, and Turkish governments have begun to take more daring measures. Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan have built schools in Karabakh. With the victory in Karabakh, the OTS countries are uniting not only because of ancient and historical links, but also because of shared interests. Indeed, Azerbaijan's military, commercial, and cultural relations with other Turkish states have improved in recent years due to the Karabakh victory. The Turkish states adopted a worldwide regional identity after the Karabakh victory, which gave them significant self-confidence. In 2021, they renamed the Turkic Council as the Organization of Turkic States. Although individually unsatisfying, the Turkic Council's support for Azerbaijan has been the most tangible manifestation of this identity.

REFERENCES

1. “Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev’den Azerbaycan’a Destek”, *TRT AVAZ*, 09.10.2020, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/kazakistan-cumhurbaskani-tokayevden-azerbaycana-destek/5f7f593801a30a2b3479c26e>, (Access Date: 27.10.2024).
2. “Türk Konseyi Genel Sekreterinin Beyanati”, *Türk Devletleri Teşkilatı*, 28.09.2020, https://www.turkkon.org.tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreterinin-beyanati_2075, (Access Date: 27.02.2022).
3. “Uzbekistan Expresses Concern over Developments on Azerbaijan-Armenia Border”, *Russian News Agency*, 15.07.2020, <https://tass.com/world/1178943> (Access Date: 02.11.2024).
4. Amirbek, Aidarbek, Anuarbekuly, Almasbek and Makhanov, Kanar. (2017). “Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi ve Kurumsallaşması”. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 (3), 2017. 164-204.
5. Aslanlı, Araz. (2015). *Karabağ Sorunu ve Türkiye Ermenistan İlişkileri*, Ankara, Berikan Yayınevi.
6. Caferov, Nazim and Aslanlı, Araz. (2016). “Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya”, *Ermeni Araştırmaları*, 53, 239-259.
7. Gök, Ali. (2022). “Türk Devletleri Teşkilatı ve Dağlık Karabağ Zaferinin Yarattığı Fırsatlar”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. TDT Özel Sayısı: 109-145.

⁵⁹ “Uzbekistan Expresses Concern over Developments on Azerbaijan-Armenia Border”, *Russian News Agency*, 15.07.2020, <https://tass.com/world/1178943> (Access Date: 02.11.2024).

⁶⁰ Öztopal, 2021, p. 226

8. Imanaliyeva, Ayzirek. (2021). “Kyrgyzstan: Japarov, last hope or populist menace?”, *eurasianet*, 06/01/2021. <https://eurasianet.org/kyrgyzstan-japarov-last-hope-or-populist-menace> (Access Date: 28.10.2024).
9. Kasım, Kamer. (2021). “The Impact of Azerbaijan-Turkmenistan Energy Cooperation on the Caspian Energy Security”, *ASBİ Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 3/Güz: 945-960
10. Öztopal, K. Mustafa. (2021). “Azerbaycan ile İlişkileri Bağlamında Türkistan Devletlerinin Dağlık Karabağ Konusundaki Tutum ve Tepkileri”, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1): 216-232.
11. Pannier, Bruce. (2021). “Analysis: Turkmenistan, Azerbaijan Resolve A 30-Year Dispute Over Caspian Field”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, <https://www.rferl.org/a/analysis-turkmenistan-azerbaijan-resolve-a30-year-dispute-over-caspian-field-/31063736.html>, (Access Date: 30.10.2024).
12. Rahimov, Ferruh and Asadova, Gunel. (2019). “Bağımsızlık Döneminde Azerbaycan Özbekistan İlişkileri”, 5. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı, Ed. Niyazi Kurnaz and Hakan Arıdemir, pp. 325-326.
13. Rehimov, Ruslan and Varan, Gökhan. (2021). “Azerbaycan ve Türkmenistan Hazar'daki 'Dostluk' petrol yatağının ortak işletilmesi konusunda anlaştı”, *Anadolu Ajansı*, 21.01.2021. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-ve-turkmenistan-hazardaki-dostluk-petrol-yataginin-ortak-isletilmesi-konusunda-anlasti/2118146> (Access Date: 01.11.2024).
14. Shaikh, Shaan and Rumbaugh, Wes. (2020). “The Air and Missile War in Nagorno-Karabakh: Lessons for the Future of Strike and Defense”, *Center for Strategic International Studies*, <https://www.csis.org/analysis/air-and-missile-war-nagorno-karabakh-lessons-future-strike-and-defense> (Access Date: 25.10.2024).
15. TDT 8. Zirve, İstanbul Bildirisi. 2021. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/8-zirve-bildirisi-15-tr.pdf (Access Date: 20.10.2024).
16. Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi IV. Zirvesi, *Türk Devletleri Teşkilatı*. s. 3 https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/4-zirve-bidirisi-11-tr.pdf (Access Date: 20.10.2024).

(15)

Doç. Dr. Serdar YILMAZ⁶¹

A CONCISE ANALYSIS OF RUSSIA'S MAIN ORIENTATION
RUSYA'NIN TEMEL YÖNELİMİNİN KISA BİR ANALİZİ

ABSTRACT

For a nation with 77% of its area in Asia and the majority of its population residing in Europe, questions like whether Russia is Asian or European or which side it leans toward are challenging. Russia's population is concentrated in its western region, even though only 23% of the country's land is located in the west of the Ural Mountains. On the other side, Russia's natural resource wealth is primarily concentrated in Asia, even though the country's human capital is unquestionably based in Europe. This study claims that, notwithstanding Russia's involvement in the wars in Georgia and Ukraine, Europe remains Russia's primary foreign policy focus, with Asia receiving less attention. An explanation for Russia's primary orientation toward Europe is sought to substantiate this assertion.

Keywords: Asia, Europe, Russian Foreign Policy, Main Directions.

ÖZ

Yüzölçümünün %77'si Asya'da bulunan ve nüfusunun çoğunluğu Avrupa'da yaşayan bir ülke için Rusya'nın Asyalı mı yoksa Avrupalı mı olduğu ya da hangi tarafa meyilli olduğu gibi sorular oldukça zorlayıcıdır. Ülke topraklarının sadece %23'ü Ural Dağları'nın batısında yer almasına rağmen Rusya'nın nüfusu batı bölgesinde yoğunlaşmıştır. Diğer taraftan, ülkenin beşerî sermayesi tartışmasız bir şekilde Avrupa'da olmasına rağmen, Rusya'nın doğal kaynak zenginliği esas olarak Asya'da yoğunlaşmıştır. Bu çalışma, Rusya'nın Gürcistan ve Ukrayna'daki savaşlara müdahil olmasına rağmen, Avrupa'nın Rusya için birincil dış politika odağı olmaya devam ettiğini ve Asya'nın daha az ilgi gördüğünü iddia etmektedir. Bu iddiayı kanıtlamak için Rusya'nın Avrupa'ya öncelikli yönelimi için nedenler aranmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Asya, Avrupa, Rus Dış Politikası, Temel Yönelim.

⁶¹ Assoc. Prof. Muğla Sıtkı Koçman University, Political Science and International Relations Department.
E-Mail: serdaryilmaz@mu.edu.tr / ORCID: 0000-0003-3400-3392

INTRODUCTION

Investigating whether Russia is closer to Asia or Europe can yield both complex and ambitious results. Russia's interaction with Asia, which peaked as a result of the sanctions imposed by the Euro-Atlantic bloc after its war against Ukraine in 2022, has become one of the most important interactions in the world. Considering that the 21st century will be the Asian century, Russia's foreign policy approach has shifted towards Asia due to the tensions with the Western bloc with the annexation of Crimea. Increasing military cooperation with India and North Korea, signing a 30-year energy treaty with China, and being in close contact with other regional powers in Asia show that Russia attaches importance to the Asian continent. However, it is still an important question mark that Russia's main orientation is Asia. The study claims that, although the Russians' expansion from past to present was physically towards the East, their minds were always turned towards the West and notwithstanding Russia's involvement in the wars in Georgia and Ukraine, Europe remains Russia's top foreign policy concern, with Asia ranking second. In order to verify this assertion, the question of why Europe is Russia's main orientation is addressed in this study.

The Asian continent has every reason for Russia's orientation towards the region. It is a continent that is politically and economically decisive in the global system and plays a leading role in energy, transport and technology.⁶² In 2012, Russian Foreign Minister Sergey Lavrov stated in the Indonesia-based Strategic Review magazine that Russia is not new to the Asian continent and has been in contact with Asian countries since the 17th century.⁶³ Nevertheless, some argue that the Asian region has been a neglected region for Russia in the past and has not been given much importance due to its Eurocentric structure. Russia has never been able to show that it can exist in this region and be a reliable alliance for the countries of the region.⁶⁴ Especially after the annexation of Crimea by Russia in 2014, there has been a significant increase in the importance attributed to the region by the Putin administration. Nonetheless, Russia's ties with Japan and the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) remain restricted throughout the region. India, North Korea, and Vietnam have gradually boosted their cooperation with Russia as a result of the growing competition based on cooperation with China and the growth in China's expansionist capabilities. Russia's Asian policy is centered on the Chinese state. Following the fall of the Soviet Union, Russia and China's estranged ties shifted, and as Eurasian geopolitics became more active, both nations felt compelled to strengthen their ties. Russian-Chinese ties were positively impacted by the 1989 Tiananmen events in China because, despite Western sanctions against China, Russia saw this as an internal Chinese issue.⁶⁵

As Joseph NYE stated that the de facto US-China partnership came to an end with the fall of the Soviet Union, and a rapprochement between China and Russia started. The two nations announced in 1992 that they were seeking a "constructive partnership," moved closer to a "strategic partnership" in 1996, and linked a treaty of "friendship and cooperation" in 2001.⁶⁶ The Treaty of Friendship and Cooperation set the framework for bilateral relations and both countries opposed the unipolar structure dominated by the United States. On the one hand, Russia and China have continued their cooperative rivalry, and on the other hand, they have diversified their relations through the Central Asia and Caucasus regions. The Shanghai Cooperation Organisation (SCO), established on 15 June 2001 between China, Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan, aims to tackle common problems through cooperation. In the early years of the millennium, many studies see Russia's endeavour to establish the SCO as little more than an

⁶² Anna Kireeva, Russia's East Asia Policy: New Opportunities and Challenges, *PERCEPTIONS*, Winter 2012, Volume XVII, Number 4, p. 49

⁶³ Sergey Lavrov, "Russia's Policy in Asia Pacific: Towards Peace, Security and Sustainable Development", at http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/0783A1264F6F63FA442579D700525C04 (Access Date 07.10.2024).

⁶⁴ Bobo Lo. "Once more with feeling: Russia and the Asia-Pacific", Lowy Institute, 2019 p.4 <https://www.lowyinstitute.org/publications/once-more-feeling-russia-asia-pacific> (Access Date 06.10.2024).

⁶⁵ Muhittin Tolga Özsağlam. "Sınırlı Stratejik Ortaklık: Rusya-Çin İlişkileri", *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1): 70-90. 2019.

⁶⁶ Nye, Joseph. "A New Sino-Russian Alliance?" *Project Syndicate*, <https://www.project-syndicate.org/commentary/russia-china-alliance-by-joseph-s-nye-2015-01> (Access Date 08.10.2024)

extension of Russian foreign policy interests and an expansion of its sphere of influence.⁶⁷ With the establishment of the SCO, Russia and China started to raise their voices against the increasing influence of the USA in the Asia continent and its efforts to control the countries in the region.⁶⁸

Seeking to increase its sphere of influence in the region, Russia first established the Customs Union in 2010 with Kazakhstan and Belarus. Then with the accession of Kyrgyzstan and Armenia, the Eurasian Economic Union (EAEU) was established on 1 January 2015. Thanks to the newly established Union, Russia has gained significant advantages for the functioning of regional economic integration and expanded its sphere of influence over the region's countries by creating a common customs territory and tariffs.⁶⁹ China, on the other hand, did not want to cede its regional dominance to Russia, so she announced the Belt and Road Initiative in 2013, with a \$100 trillion investment expected to be finished by 2049. Thus, in 2015, Russia and China agreed to include the EAEU project in the Belt and Road Initiative.⁷⁰

Russia-China cooperation has gradually improved since 2014. Following the annexation of Crimea and the imposition of European energy embargoes on Russia, China obtained considerable gains and linked big energy agreements with Russia in 2014. As a result, China has emerged as Russia's most important Asian partner. Russian President Vladimir Putin is adopting a policy that prioritises China while maintaining tight ties with other regional nations. The two countries have a competitive cooperation policy. Despite Russia's lackluster history in the region, Putin's bold moves, including his concentration on Vladivostok and the growing number of allies to whom he can sell Russian energy and defense hardware, are realistic steps to increase his position in Asia.⁷¹

RUSSIA'S VAGUE ORIENTATION: RUSSIA'S MAIN ORIENTATION IS EUROPE OR ASIA

In the article called "Once more with feeling: Russia and the Asia-Pacific" by Bobo Lo, he discussed how Moscow is reviving the "turn to the East" as a component of its worldwide strategy. Bobo Lo outlined Putin's objectives in Asia as follows: Given China's substantial importance in the regional and global balance of power, Putin seeks to deepen their comprehensive strategic alliance. Putin wants to establish Russia as a significant, visible, and positive participant in Asia, acknowledging that Russia is growing more reliant on China and is increasingly leveraging the Chinese market as the Euro-Atlantic alliance imposes more sanctions on Russia. Putin seeks to lessen dependence on China by developing collaboration with key regional countries such as India, South and North Korea, ASEAN countries, and Japan, as well as increasing geopolitical flexibility, particularly vis-à-vis China and America. Putin, aware of the existence of nuclear weapons as well as ethnic, nationalist, and border conflicts amongst Asian countries, intends to establish a security zone with Russia and China. There is no place for America in this region. Because Asia is the world's largest market, selling Russian energy and weaponry in the region has been a key component of Putin's foreign policy strategy. Lastly, Putin aspires to have a wider regional sphere of influence and to increase Russia's participation in regional multilateral organizations. To put it another way, Putin has an Asian viewpoint that prioritizes China while aiming for close collaboration with other Asian nations.⁷²

Maxim Bratersky went one step further in 2018, revealing that the Russian leadership views the Asia region significantly more positively than the North Atlantic Treaty Organization (NATO), the International

⁶⁷ Giles Scott-Smith. THE SHANGHAI COOPERATION ORGANISATION, (Eds). Madeleine O. Hosli and Joren Selleslaghs, The Changing Global Order Challenges and Prospects, Springer. 2019. p. 177

⁶⁸ Güçlü, Y. and Yorulmaz, M. (2021). Küresel ve Bölgesel Rekabet açısından Avrasya'nın Jeopolitik Önemi, p. 20-22 (Eds), Murat Yorulmaz, Serdar Yılmaz. Avrasya Denklemine Rusya-Çin Rekabeti, Astana Yayınları, Ankara.

⁶⁹ Alexander Libman, "Russian Power Politics and the Eurasian Economic Union: The Real and the Imagined", *Rising Powers Quarterly*, Volume 2, Issue 1, 2017, p. 81

⁷⁰ Gökhan Katıtaş. "Asya'da Çin ve Rus Bölgeselcilik: Modern İpek Yolu Projesi ve Avrasya Ekonomik Birliği", *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, 7. 2019. pp. 138-139

⁷¹ Serdar Yılmaz and Murat Yorulmaz, Putin Dönemi Rusya'nın Asya-Pasifik Politikası, p. 75. (Eds). Mesut Hakkı Caşın, Hanefi Yazıcı and Can Donduran. Putin Dönemi Rusya'nın Değişimi ve Geleceği. Nabel Yayıncılık, Ankara. 2024. pp. 69-80

⁷² Lo, 2019. p.5

Monetary Fund (IMF), and the World Bank.⁷³ In one of his yearly presentations to the Federal Assembly in 2012, Putin referred to Asia as the most dynamic region in the world.⁷⁴ This view of the situation, as Bratersky continued, was critical for understanding the role of Asia in modern Russian political thought. Russia's tilt to the East is more than just a response to the region's underdevelopment and demographic challenges. Russia's political establishment hopes to leave aside monopolistic and powerful players such as NATO and EU, which impede Russia's advancement toward acceptable and desirable political and economic positions.⁷⁵

However, authors like Rumer, Sokolsky, and Vladicic contend that these objectives shouldn't be read as implying that Russia is primarily focused on Asia. They contend that Europe, not Asia, has been the primary focus of Russian foreign policy for more than 400 years. This is a legacy from the past. Russia is essentially a European nation, even with the significance of its historical inheritance and Russia's territorial integrity in Asia. Europe is at the forefront of Russian national security and foreign policy concerns. The proportion of Russians living on the Asian steppes is gradually decreasing, with about three-quarters of the country's population residing in Europe. In the Asian region, Russia is a relatively inexperienced and insignificant actor. Russia, culturally, politically, historically, and strategically, is condemned to remain a European power rather than an Asian or Eurasian one.⁷⁶ Anna Kireeva points out that Russia has been greatly impacted by both the East and the West and has never been a traditional colonial power. As a result, even though the true nature of Russia has never been made evident in the internal discourse, many people in the nation still think that it is a European power. Together with the US and the EU, Russia is one of the three foundations of European culture, according to former President Medvedev.⁷⁷

Russia is dissatisfied with its status in the European security architecture, the global economy and trade, and its strained relations with the United States and the European Union, which deteriorated following the events in Crimea and eastern Ukraine in 2014. Even before Medvedev's pro-European pronouncements, Lavrov emphasized the need to rethink the Euro-Atlantic region, advocating for a new concept of Atlanticism that does not exclude Russia.⁷⁸ In different years, Russian President Putin's statements about where Russia is closer to, confirms the claim of this study. For example, during the early years of Putin's presidency, he frequently referred to Russia as a European country. Putin told the BBC in March 2002 that Russia is part of European civilization. He did not consider Russia's isolation from Europe. He envisioned Europe as a civilized world. During a 2003 visit to England, Putin stated that Russia, both geographically and mentally, considers itself a part of broader Europe. He went on to remark that Russians believe that culture is at the heart of European identity, and Russia is a part of it. In one of his 2005 interviews, he stated that Russians were Europeans not only in culture but also in mentality.⁷⁹ It may be noted that urban and younger Russian constituents still continue to hold a more positive view of Europe as a model of good quality of life, political engagement, and cultural and historical values despite all the conflicts, interventions, wars, and sanctions. Europe has not lost its appeal in Russia, even though the Russian leadership relies on the conservative and anti-Western majority in the current climate of economic collapse and conflict with the West.

In order to confirm the claim that Russia is considered European, Vyacheslav Nikonov contends in his book "Russia as a Euro-Pacific Power: New Trends in Asian Regional Architecture and Russia's Role in Asia" that there is a school of thought that claims Russia is an Asian power, but the majority of Russians reject this viewpoint. According to Nikonov, the 2000s were the years when Russia attempted to resolve the question of whether it was European or Asian. The book highlights the birth of a new paradigm that aims to position

⁷³ Maxim Bratersky. "Russia's Pivot to Asia: Situational Interest or Strategic Necessity?" *Asian Politics & Policy*, Volume 10, Number 4. 2018. p. 587

⁷⁴ Vladimir Putin. "Annual address to the Federal Assembly". *Kremlin*. 12 December 2012. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/17118> (Access Date 11.10.2024)

⁷⁵ Bratersky, 2018. p. 587

⁷⁶ Eugene Rumer, Richard Sokolsky, and Aleksander Vladicic. "Russia in the Asia-Pacific: Less Than Meets the Eye". *Carnegie Endowment for International Peace*, Massachusetts. 2020. p. 4

⁷⁷ Kireeva, 2012. p. 50

⁷⁸ Bratersky, 2018. p. 587

⁷⁹ Maria Lipman, "What Russia thinks of Europe", *European Council on Foreign Relations*, 2 February 2016, https://ecfr.eu/article/commentary_what_russia_thinks_of_europe5084/ (Access Date 17.10.2024).

Russia after 2010. In his book, Nikonov argues that Russia is a Euro-Pacific power, meaning that Russia has both European and Asia-Pacific dimensions geographically, but is a European power in terms of its political characteristics.⁸⁰

CONCLUSION

Based on the preceding research, we can conclude that Russia is still not entirely recognized a great power in Asia, despite the fact that its position in the region has stabilized and grown in importance following the annexation of Crimea. Russia's economic presence in the region is limited. Indeed, it should not be forgotten that in order to be regarded as a great power, a country must first have enormous economic strength. When determining the primary participants in global politics, economic considerations take precedence. Russia does not actively engage in banking and investment cooperation in Asia, and the number of joint ventures remains modest. The primary cause of this is the Russian business community's relative weakness in Asia. Russia's current economic standing in Asia is not as good as it is in Europe. Thus, it is evident that Russia's relations with the Asian countries are seriously threatened by an overemphasis on the China vector in Asia policy. Russia might run the risk of becoming reliant on China. In conclusion, the study attempted to emphasize that the Asian continent retains a greater symbolic relevance for Russia. Russia's interest in the Asian continent is entirely understandable. It is a politically and economically important continent in the global system, with leading positions in energy, transportation, and technology. It is conceivable that Russia may swiftly return to Europe once the conflict in Ukraine is over.

REFERENCES

1. BRATERSKY, M. (2018). "Russia's Pivot to Asia: Situational Interest or Strategic Necessity?" *Asian Politics & Policy*, Volume 10, Number 4. pp. 584–596.
2. GÜÇLÜ, Y. and YORULMAZ, M. (2021). Küresel ve Bölgesel Rekabet açısından Avrasya'nın Jeopolitik Önemi, (Eds), Murat Yorulmaz, Serdar Yılmaz. Avrasya Denklemine Rusya-Çin Rekabeti, Astana Yayınları, Ankara. pp. 12-26.
3. KATITAŞ, G. (2019). Asya'da Çin ve Rus Bölgeselciliği: Modern İpek Yolu Projesi ve Avrasya Ekonomik Birliği, *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, 7. pp. 119-141.
4. KIREEVA, A. (2012). "Russia's East Asia Policy: New Opportunities and Challenges", *PERCEPTIONS*, Winter, Volume XVII, Number 4, pp. 49-78.
5. LAVROV, S. (2021). "Russia's Policy in Asia Pacific: Towards Peace, Security and Sustainable Development", at http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/0783A1264F6F63FA442579D700525C04 (Access Date 07.10.2024).
6. LIBMAN, A. (2017). "Russian Power Politics and the Eurasian Economic Union: The Real and the Imagined", *Rising Powers Quarterly Volume 2*, Issue 1, pp. 81-103.
7. LIPMAN, M. (2016). "What Russia thinks of Europe", *European Council on Foreign Relations*, 2 February, https://ecfr.eu/article/commentary_what_russia_thinks_of_europe5084/ (Access Date 17.10.2024).
8. LO, B. (2019). Once more with feeling: Russia and the Asia-Pacific, Lowy Institute, p.4 <https://www.lowyinstitute.org/publications/once-more-feeling-russia-asia-pacific> (Access Date 06.10.2024).
9. NYE, J. (2015). "A New Sino-Russian Alliance?" *Project Syndicate*, <https://www.project-syndicate.org/commentary/russia-china-alliance-by-joseph-s--nye-2015-01> (Access Date 08.10.2024).
10. ÖZSAĞLAM, M. T. (2019). Sınırlı Stratejik Ortaklık: Rusya-Çin İlişkileri, LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1): pp. 70-90.

⁸⁰ Vyacheslav Nikonov, "Russia as a Euro-Pacific Power: New Trends in Asian Regional Architecture and Russia's Role in Asia, the Russian National Committee of the Council for Security Cooperation in the Asia-Pacific (CSCAP), Moscow, Moscow University Press, 2011, pp. 85-87

11. PUTIN, V. (2012). “Annual address to the Federal Assembly”. *Kremlin*. 12 December, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/17118> (Access Date 11.10.2024).
12. RUMER, E., SOKOLSKY, R. and VLADICIC, A. (2020). Russia in the Asia-Pacific: Less Than Meets the Eye. Carnegie Endowment for International Peace, Massachusetts.
13. SCOTT-Smith, G. (2019). THE SHANGHAI COOPERATION ORGANISATION, (Eds). Madeleine O. Hosli and Joren Selleslaghs, The Changing Global Order Challenges and Prospects, Springer. 2019. pp. 177-191.
14. VYACHESLAV, N. (2011). “Russia as a Euro-Pacific Power: New Trends in Asian Regional Architecture and Russia’s Role in Asia- the Russian National Committee of the Council for Security Cooperation in the Asia-Pacific (CSCAP), Moscow, Moscow University Press.
15. YILMAZ, S. and YORULMAZ, M. (2024). Putin Dönemi Rusya’nın Asya-Pasifik Politikası, (Eds). Mesut Hakkı Caşın, Hanefi Yazıcı and Can Donduran. Putin Dönemi Rusya’nın Değişimi ve Geleceği. Nabel Yayıncılık, Ankara. 2024. pp. 69-80.

(16)

Doç. Dr. Yegâne ÇAĞLAYAN⁸¹

TUDOR HANEDANI'NIN İKTİSADİ POLİTİKASINA DAİR THE ECONOMIC POLICY OF THE TUDOR DYNASTY

ÖZ

Tudor Hanedanı, 1485 yılından 1603 yılına dek İngiltere'yi idare etmiş olup ülkede tarım, ticaret ve sanayinin gelişimine büyük önem vermiştir. Tudorlar'ın devlet politikalarının bir başka önemli özelliği, mutlak monarşiyi güçlendirmek ve siyasi istikrarı sağlamaktır. Tudorlar'ın hâkimiyeti yıllarında İngiltere'de tekstil sanayisinin gelişimi aktif olarak teşvik edilmiştir ve bu, İngiltere'yi büyük bir kumaş ihracatçısına dönüştürerek XVIII. Yüzyılda "Sanayi Devrimi" için temeller oluşturmıştır. Tudor Hanedanı vergi sistemini aktif bir şekilde reform ederek finansal konularda merkezi kontrolü sağlamaya çalışmıştır.

Tudorlar'ın son temsilcisi olan I. Elizabeth dönemi (1558-1603) İngiltere'de ticaretin genişlemesi çağı olarak görülmektedir: Kraliçenin kırk beş yıllık hakimiyeti döneminde kârlı ticaret anlaşmaları yapılmış olup ticari donanmanın gelişimi, İngiltere'nin gelecekteki deniz gücünün temellerini atmıştır. XV. Yüzyılın sonu ve XVI. Yüzyılda sömürgeler uğruna başlatılan mücadeleye geç katılmasına rağmen başarılı ekonomik politikası özellikle merkantilci prensiplere dayanan sanayisi tekelleri faaliyetler sürdüren ticaret şirketleri (Moskva, Levant, Doğu Hindistan ve d. şirketler) sayesinde İngiltere, Levant bölgesinde, Basra Körfezinde ve Hint Okyanusu'nda iktisadi ve siyasi güç kazanarak sonraki yüzyıllarda sömürgeci imparatorluğa dönüşme yolunda ilk adımlarını atmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tudor Hanedanı, iktisadiyat, ticaret, sömürgecilik.

ABSTRACT

The Tudor Dynasty ruled England from 1485 to 1603, placing great emphasis on the development of agriculture, trade, and industry. Another significant aspect of the Tudors' state policies was strengthening absolute monarchy and ensuring political stability. During the Tudor reign, the development of the textile industry in England was actively promoted, transforming the country into a major exporter of fabric and laying the groundwork for the "Industrial Revolution" in the 18th century. The Tudor Dynasty also sought to establish centralized financial control by actively reforming the tax system.

The reign of Elizabeth I, the last representative of the Tudors (1558-1603), is considered an era of trade expansion in England. During her forty-five-year rule, profitable trade agreements were established, and the development of the commercial fleet laid the foundation for England's future maritime power. Although England entered the colonial race late compared to its European rivals in the late 15th and 16th centuries, its successful economic policies, particularly those based on mercantilism, supported by industrial growth and monopolistic trade companies (e.g., the Muscovy Company, the Levant Company, and the East India Company), enabled it to gain economic and political strength in regions like the Levant, the Persian Gulf, and the Indian Ocean. These achievements marked the initial steps toward transforming England into a colonial empire in subsequent centuries.

Keywords: Tudor Dynasty, economy, trade, colonialism.

⁸¹ Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi ABD; y.caglayan@alparslan.edu.tr; ORCID: 0000-0001-5462-2954

GİRİŞ

İngiltərənin Orta əsrlər tarixi ilə Yeni tarixi arasında keçid mərhələsini təşkil edən Tüdorlar dövrü (1485-1603) istər siyasi, istər dini-ideoloji, istərsə də iqtisadi yönələri ilə fenomenal bir dövr kimi qiymətləndirilə bilər. Al və Ağ qızılgül müharibələrinin (1455-1485) ardından Tüdorlar sülaləsinin hakimiyyətə gəlməsi ilə siyasi sabitliyə nail olan İngiltərədə mütləq monarxiyanın təşəkkülü, kilsə islahatının həyata keçirilməsi, buna paralel olaraq Əksreformasiya cəhdlərinin müşahidə olunması, Renessans mədəniyyətinin yüksəlişi, proteksionist iqtisadi siyasətin yürüdülməsi bu sülalənin təmsilçilərinin adı ilə bağlıdır. Eyni zamanda bu dövr İngiltərənin xarici siyasətdə qitənin daxili məsələlərindən daha çox, dünya siyasətinə nüfuz etməyə başlaması ilə də səciyyələndirilə bilər.

Qeyd edək ki, XVI əsrümümilikdə Avropa qitəsinin tarixində kardinal dəyişikliklərlə müşayiət olunmuşdur. Bu dəyişikliklər, bir tərəfdən, qitənin öz daxili inkişaf xüsusiyyətləri, o cümlədən köhnə ilə yeni arasında amansız mübarizənin başlanması, digər tərəfdən isə – dünyada sürətlə gedən siyasi və iqtisadi yönlü proseslər, o cümlədən tarixi ədəbiyyatda “Coğrafi Kəşflər” adı altında məşhur olan sömürgeçilik fəaliyyətləri, dünya iqtisadi sisteminin təməllərinin atılması, Şərq ölkələrinin əksəriyyətində başlayan siyasi və iqtisadi durğunluq, böyük imperiyalar arasındakı müharibələr ilə bağlı olmuşdur.

İngiltərənin XVI əsr tarixinin özəlliklərindən ən mühümü isə ondan ibarətdir ki, bu yüzillik tamamilə bir sülalənin – Tüdorlar sülaləsinin (*The House of Tudor*) hakimiyyəti altında, böyük sıçrayışlarla müşayiət olunan siyasi və iqtisadi dəyişikliklər dalğasında keçmişdir. Tüdorlar sülaləsinin hakimiyyətdə olan nümayəndələri aşağıdakılardır: VII Henry (1485-1509), VIII Henry (1509-1547), VI Edward (1547-1553), Jane Grey (1553), I Mary (1553-1558), I Elizabeth (1558-1603). Onların içərisində ən qısa hakimiyyət Jane Greyə (9 gün), ən uzun hakimiyyət sülalənin sonuncu münayəndəsi I Elizabetə aiddir (45 il). Mövzumuzla əlaqədar daha çox üzərində dayanacağımız monarxlar isə VIII Henry və kiçik qızı – Elizabeth Tüdordur.

VIII Henry Tüdor daha çox yürütdüyü kilsə islahatı ilə, böyük qızı Mary isə əksreformasiyası ilə məşhur olsalar da, İngiltərənin iqtisadiyyatının kapitalist yönündə inkişafının təməlləri onların dövründə atılmış olub, Elizabeth Tüdorun dövründə davam etdirilmişdir. Sonrakı yüzillikdə bu siyasət Stüartlar sülaləsinin hakimiyyətinin erkən dönməsində (1603-1649, 1660-1694) davam etdirilsə də, bəzi siyasi və dini qarşıdurmalar səbəbilə müvəqqəti durğunluq yaşamışdır.

İngiltərənin Tüdorlar sülaləsi dövründə təşəkkül tapan iqtisadi inkişaf təmayülləri və iqtisadi uğurlarıbu ölkədə XVIII əsrin sonlarında sənaye çevrilişinin şərtlərini doğurmuşdur. Eyni zamanda Tüdorların xarici ticarətlə bağlı yürütdükləri siyasət Britaniya sömürge imperiyasının qurulması üçün də önəmli rol oynamışdır.

XVI əsrin birinci yarısında İngiltərənin iqtisadi inkişaf xüsusiyyətləri

1485-ci ildə Tüdorların hakimiyyətə gəlməsi ilə ölkədə siyasi istiqrarın təmin edilməsi, sosial qarşıdurmaların azalmasına və iqtisadi rifahın artmasına imkan vermişdi. Təsədüfi deyil ki, bəzi tədqiqatçılar Tüdorların dövrünü “İngilislərin və amerikalıların şüurunda Britaniya tarixinin bir ayrıcı” olaraq tanımlayırlar (Morgan, 2008: 153). Bu dövrdə ölkənin iqtisadiyyatı, o cümlədən kənd təsərrüfatı və manufaktura sənayesi orta əsr səciyyəsinə itirərək kapitalist səciyyəsi almağa başlamışdı. Lakin iqtisadi sahədə kardinal dəyişikliklər birdən-birə deyil, xeyli “ağrılı” bir proses sonrası baş vermişdi. Bu proses sosial strukturun dəyişməsi, urbanizasiyasının intensivləşməsi, mütləqiyyətin güclənməsi, yeni siyasi mədəniyyət formalarının ortaya çıxması, kilsə Reformasiyası və dini qarşıdurmalar kimi sosial, siyasi və ideoloji dəyişikliklərlə də müşayiət olunmuşdur.

Bəhs etdiyimiz dövrdə Avropa ölkələrinin bir çoxunda olduğu kimi, İngiltərədə də iqtisadi inkişafın ən mühüm hərəkətverici gücü demoqrafik amil idi. 1346-1349-cu illərdəki Qara ölümdən (*Black Death*) sonra qitə bir müddət demoqrafik durğunluq yaşasa da, XV əsrin sonlarından etibarən demoqrafik artım sabitlənmiş olub, sonrakı yüzilliyin sonlarında İngiltərədə əhalinin sayı 4,1 milyona çatmışdı (Koenigsberger, 2006: 33; Morgan, 2008: 154). Əhalisi XV əsrdə 50 mindən XVII əsrin ortalarına doğru 500 minə çatan London isə qitənin meqapolislərindən birinə çevrilmişdi (Koenigsberger, 2006: 34; Karpov, 2001: 250).

Demoqrafik artım, bir tərəfdən, ölkənin məhsuldar qüvvələrinin artımı demək idi, digər tərəfdən də bu artım yeni sosial problemlərə yol açan bir amil olaraq görülməlidir. İnflyasiya, çitlemə (ing. *enclosure*),

işsizlik, qiymət artımı Tüdorlar sülaləsinin iqtisadi və sosial sahələrdə qarşılaşdıqları ən böyük problemlər idi. Hesablamalara görə, İngiltərədə başlıca ərzaq məhsullarının qiymət indeksi 1530-cu ilə doğru 169-a, 1547-ci ilə doğru isə 231-ə yüksəlmiş olub, Mary Tüdorun hakimiyyəti dövründə (1557-ci il) bu rəqəm 409, I Elizabethin hakimiyyətinin sonuna doğru isə (1600-cü il) 459 olmuşdur (Morgan, 2008: 155). Bununla yanaşı, Tüdorların hakimiyyəti dövründə “milli miqyasda ərzaq böhranı” baş verməmişdi (Morgan, 2008: 156).

XVI əsrin birinci yarısında İngiltərədə aqrar sahə iqtisadiyyatının başlıca sahəsi olaraq qalmaqda davam edirdi. Lakin sənayedə olduğu kimi, kənddə də sosial dəyişikliklər baş verməkdə idi: kəndli icmaları dağılır, torpaqsız və az torpaqlı kəndlilərin sayı artır, eyni zamanda azsaylı, lakin möhkəm mövqeli kəndli təbəqəsi yaranırdı, varlanmış kəndlilər icma torpaqlarını tutur, bunun üçün alqı, icarə və mübadilə yollarından istifadə edirdi (Karpov, 2001: 255). Bu prosesdə VIII Henry Tüdorun həyata keçirdiyi Reformasiya hərəkatının da rolu az olmamışdı: monastır torpaqlarının satışa çıxarılmasını dəstəkləyən qanunvericilik aktları fermerlərin torpaq fondunun artmasına imkan sağlamışdı (Visokova, 2010: 6).

Bu dövrdəki bəzi texniki icadlara baxmayaraq, aqrar sahədə də, sənayedə də əl əməyi yenə aparıcı idi. Aqrar sahədə baş verən böyük dəyişikliklər tarixi ədəbiyyatda “Britaniya aqrar inqilabı” (*British Agricultural Revolution*) olaraq keçməkdədir. Bu inqilabın başlıca dəyişiklikləri dörd tarlalı əkin döviyyəsi, torpaq üzərində mülkiyyət hüququnun gücləndirilməsi üçün ümumi istifadə hüquqlarının ləğvi, kommunikasiya infrastrukturunun inkişafı, selektiv əkin idi (Overton, 1996: 1; Sturgess, 1966: 104-121).

Əlbəttə, aqrar inqilabın xronoloji çərçivəsi XVI əsrlə məhdudlaşmır, bu səbəbdən, biz məqalədə prosesin sadəcə bu yüzillikdəki detallarına diqqət yetirəcəyik. Onların içərisində ən ömənlisi, heç şübhəsiz, çitləmə idi. Bu dövrdə toxuculuq sənayesi üçün önəm ərz edən qoyunçuluğun və yun ticarətinin rentabelli olması bu sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün geniş otlaqları zəruri etmişdi, bu da öz növbəsində ümumi istifadədə olan ərəzilərin, bir müddət sonra isə əkin sahələrinin də ingilis lordları tərəfindən ələ keçirilməsinə və çəpərlənməsinə gətirib çıxarmışdı (Friar, 2004: 144-146; Beresford, 1998: 28). Tüdorlar ölkədə sosial partlayışlara gətirib çıxaran bu prosesin qarşısını almağa çalışırdılar: hələ VII Henry Tüdordan başlayaraq parlamentdə dəfələrlə çəpərləmələrə qarşı qanunlar qəbul edilmişdi (1488, 1514, 1515, 1533, 1535, 1551, 1555, 1562, 1571-ci il aktları) (Thompson, 2008: 621-642). Lakin bu qanunlar çitləmələrin qarşısını almaq üçün yetərli olmamışdı.

Qeyd edək ki, aqrar inqilab sonrakı dövrdə İngiltərədə sənaye inqilabı üçün təməl atmışdır. XVI əsrin birinci yarısında ingilis iqtisadiyyatının yüksəlişinə təkan verən amillərdən biri – daxili bazarın mövcud olması idi (Karpov, 2001: 250). Eyni zamanda ölkənin əlverişli coğrafi mövqeyi, geniş imkanları olan su hövzələri, limanları, sənaye üçün zəruri təbii ehtiyatları da iqtisadi yüksəlişdə önəmli rol oynamışdır. Başlıca sənaye sahəsi isə – mahudçuluq idi. Keyfiyyət etibarilə Flamandiya mahudundan geri qalan İngiltərə mahudu Tüdorların merkantilçi siyasətləri hesabına Avropa bazarını ələ ala bilmişdi. İngiltərə Almaniya, İtaliya, İspaniyanın Amerikadakı müstəmləkələrinə və hətta Flamandiyaya mahud ixrac edirdi (Visokova, 2010: 6-7).

İngiltərədə manufakturaların meydana gəlməsi ilə toxuculuq istehsalının yüksəlişi arasında qarşılıqlı təsir mövcud idi: bu sahənin inkişaf tələbləri qarşılıqlı olaraq manufakturaları zəruri edirdi, eyni zamanda manufakturaların sayı artıqca toxuculuq sahəsinin rentabelliği də artırdı. Artıq XV əsrin sonu İngiltərədə iri mərkəzləşmiş manufakturalar yaranmışdı, bu manufakturalarda 1000-ə yaxın işçinin çalışdığı məlumdur (Gözəlova, Məmmədova, Zeynalova, 2016: 93; Kaprov, 2001: 251). Manufakturalar daha çox mahudçuluq, pambıqçılıq, ipəkçilik və mədən sənayesində yayılmışdı (Visokova, 2010: 7). Manufakturaların əksəriyyəti Birmingem, Mançester kimi kiçik şəhərlərdə yaranırdı, çünki böyük şəhərlərdəki sexlər iqtisadi və sosial baxımından güclü olub, manufakturaları sıxışdırırdı. Digər tərəfdən, qoyunçuluq üçün əlverişli olan otlaq sahələri də iri şəhərlərə deyil, kiçik, kənd tipində şəhərlərə yaxın idi, bu da öz növbəsində manufakturaları fazla ulaşım xərcindən qurtarmış olurdu.

Sənaye sahələrinin inkişafı öz növbəsində milli bazarın təşəkkülünə imkan yaradırdı. Manufakturalardan gələn gəlir ticarətin də inkişafını şərtləndirirdi. Ticarət şirkətlərinin yaranması XVI əsrin ikinci yarısına aid olsa da, onların kapitalının formalaşmasında sənayedən və kənd təsərrüfatından gələn gəlirin əhəmiyyətini diqqətə alaraq, İngiltərə transkontinental infrasturkturunun təməlinin artıq XVI əsrin birinci yarısında atıldığını söyləyə bilərik. Ümumiyyətlə, XVI əsrin birinci yarısında İngiltərə iqtisadiyyatının ən mühüm özəlliyi aqrar sahə, sənaye və ticarətin bərabər inkişafı idi. Sonrakı dövrdə İngiltərədə sənaye

çevrilişinin baş verməsində bu amilin böyük rolu olmuşdur. Digər bir özəllik isə – əhalinin və kapitalın əhəmiyyətli dərəcədə mobilliyi idi ki, həmin dövrdə Avropanın digər ölkələri üçün bu, səciyyəvi deyildi.

Kraliça I Elizabethin (1558-1603) iqtisadi siyasəti. Ticarət şirkətləri

1558-ci il noyabrın 17-də İngiltərə taxtına VIII Henry Tüdorun kiçik qızı I Elizabeth keçdi və bununla da Tüdorlar sülaləsinin sonuncu və ən uzun ömürlü monarxının hakimiyyəti başlamış oldu. Tarixçilər bu qadının hakimiyyətinin ihtişamı haqqında demək olar ki, yekdil fikirdədirlər: “Kraliçi Elizabeth dönəmi İngiltərənin ulduzunun parlادığı, ölkənin rifah və güc qazandığı bir zamanı təmsil etməkdədir” (Karaimamoğlu, 2020: 1712).

Doğrudur, hakimiyyətinin ilk illərində kraliça Elizabethin ən böyük qayğısı məzhəb məsələlərini nizamlamaq olmuşdu: atası VIII Henry, qardaşı VI Edward və bacısı Marynin dini siyasəti İngiltərədə böyük məzhəbsəl qarşıdurmalara və sosial problemlərə yol açmışdı. Sələflərindən fərqli olaraq Elizabeth dini siyasətdə daha səbrli və tolerant olduğu üçün, hakimiyyətinin artıq ilk illərindən başlayaraq ölkədə məzhəbsəl gərginliklərin qarşısını almağa müyəssər olmuşdu, baxmayaraq ki, 1570-ci illərin sonlarına doğru bu məsələlər təkrardan ciddi problemlərə yol açmağa başladı. Bununla yanaşı, kraliça Elizabethin mötədil dini siyasəti İngiltərədə ilk iyirmi ildə məzhəbsəl sülhə imkan vermiş olub, iqtisadi siyasətin, eləcə də xarici ticari siyasətin uğurlu olmasına imkan qazandırmışdı.

I Elizabethin daxili siyasətinin ən önəmli tərəfi, heç şübhəsiz, uğurlu iqtisadi siyasətidir. Kraliçe, bir tərəfdən yeni sənaye sahələrinin inkişafı üçün yeni texnologiyaların tətbiqinə önəm verərək proteksionist siyasət yeridir, digər tərəfdən, ənənəvi istehsal müəssisələri olan sexləri də himayə edirdi. Xarici ticarətdə merkantilizmə böyük əhəmiyyət verən I Elizabeth ticarət şirkətlərinə inhisar hüquqların verilməsi yönündə fəal siyasət yeridirdi. İstehsalın və ticarətin dövlət tərəfindən nizamlanması siyasətinin başlanğıcı 1560-cı illərin ortalarına təsadüf edir: məhz bu dövrdə milli istehsalın və ticarətin inkişafının təşviqi üçün kraliçenin yürütdüyü proteksionist siyasət ilk bəhrələrini verməyi başlayır. Xüsusilə toxuculuq sənayesində əhəmiyyətli dinamika nəzər çarpırdı, ən böyük yenilik isə - yeni konstruksiyalı məkiki olan üfiqi toxucu dəzgahının tətbiqi idi. Bu dövrdə İngiltərənin toxuculuq sənaye müəssisələrində pedalı olan çarxlı cəhrə geniş yayılmışdı (Gözəlova, 2008: 7-8).

I Elizabethin iqtisadi siyasətinin daha bir istiqaməti maliyyə islahatı ilə bağlıdır. Amerika qitəsindən böyük sayda qızılın və gümüşün gətirilməsi Avropa qitəsində “qiymətlər inqilabına” (*Price Revolution*) səbəb olmuşdu: hələ VIII Henry Tüdorun hakimiyyəti illərində İngiltərə sikkələrin pozulması (*The Great Debasement*, 1544-1551) ilə bağlı maliyyə problemi yaşamışdı (Knafo, 2013: 78). Mary Tüdor hakimiyyətinin qısa sürəsində bu durumu düzəldə bilməmişdi. Bu prosesin nəticələrini aradam qaldırmaq üçün I Elizabeth 1560-61-ci illərdə maliyyə islahatı keçirməli olmuşdu. İslahat inflyasiyanın önünü ala bilməsə də, sonrakı yüzillikdə İngiltərə milli valyutasının (*pound sterling*) güclənməsinə imkan vermişdi (Visokova, 2010: 8).

Bununla yanaşı, tarixşünaslıqda I Elizabethin iqtisadi siyasətinin uğurlu olub olmaması ilə bağlı bəzi skeptik düşüncələr də vardır: məsələn, Rusiya tarixçisi P. Usanovun fikrincə, I Elizabeth Tüdorun hakimiyyəti illərində iqtisadiyyatda hər hansı bir böyük nailiyyət əldə edilməmiş, inflyasiyanın önünü ala biləcək pul islahatı keçirilməmişdir. Arqument olaraq müəllif əsərində bəzi rəqəmləri təqdim edir: 1600-cü ilə doğru İngiltərənin dünya iqtisadiyyatında payı cəmi 1,8 % olmuşdur, halbuki eyni dövrdə Fransa üçün bu rəqəm – 4,7 %, İtaliya üçün 4,3 % təşkil etmişdir, 1500-cü ildən 1600-cü ilə doğru adambaşına düşən gəlir isə cəmi 36 % artmışdır (Usanov, 2024: 8; həmçinin bax: Meddison, 2012: 576). Tüdorların hakimiyyəti dövründə ölkənin illik iqtisadi yüksəliş tempi isə 100 il içərisində cəmi 0,36 % olmuşdur (Usanov, 2024: 7).

Bu məsələ ilə bağlı fikirlərimiz bir az fərqlidir: biz Elizabeth Tüdorun dövründə iqtisadi inkişaf tempinin çox yüksək olduğu fikrində deyilik, çünki əlimizdə olan rəqəmlər bunun əksini göstərir. Lakin biz bu monarxın dövründə yaşanan iqtisadi dəyişiklikləri quru rəqəmlərdən daha əhəmiyyətli hesab edirik. Bu dəyişikliklər də aşağıdakı kimi özətlənə bilər: I Elizabeth Tüdor dəniz siyasəti sayəsində İngiltərənin dəniz dövlətinə çevrilməsini sağlamışdır. I Elizabeth Tüdorun dini nizamlama siyasəti işçi miqrasiyalarının önünü almışdır. I Elizabeth Tüdorun merkantilçi və proteksionist siyasəti İngiltərənin iqtisadi istiqrarına imkan verərək, sonrakı yüzilliklərdə sənaye inqilabı üçün şərtlər yaratmışdır.

Bu qeyd etdiklərimizlə əlaqədar, I Elizabeth Tüdorun xarici ticarət siyasətinə diqqəti yönəltmək istərdik. Hələ Mary Tüdorun hakimiyyəti illərində İngiltərənin ilk səhmdar cəmiyyəti – Moskva şirkəti (*Muscovy Company* və ya *Russian Company*, ilkin adı: “*Mystery and Company of Merchant Adventurers for the Discovery of Regions, Dominions, Islands, and Places unknown*”) yaradılmışdı (1553), mütəxəssislər bu şirkətin dünyada ilk səhmdar cəmiyyət olduğu fikrindədirlər (Klyuçko, 2014: 6). Lakin bu şirkətin aktiv bir şəkildə fəaliyyəti məhz I Elizabethin dövrünə təsadüf edir. Moskva knyazlığının ərazisindən keçməklə Səfəvi dövləti ilə ticarət əlaqələrini inhisara almış Moskva şirkəti, “1561-1581-ci illər ərzində Səfəvi dövlətinə altı ekspedisiya göndərmişdir (birinci ekspedisiya - 1561 -1564; ikinci ekspedisiya - 1563-1565; üçüncü ekspedisiya - 1565-1567; dördüncü ekspedisiya - 1568-1569; beşinci ekspedisiya - 1568-1574; altıncı ekspedisiya - 1579-1581)” (Mahmudov, 2006: 243).

Böyük qazanc əldə etməklə yanaşı, İran körfəzinə çıxış əldə etmək istiqamətində də böyük başarı olaraq görülən Moskva şirkətinin fəaliyyəti, sonrakı onillikdə durğunluq yaşamışdır. Belə ki, Moskva dövlətinin Xəzəryanı bölgələrlə bağlı müstəmləkəçi iddiaları nəticəsində İngiltərə-Rusiya münasibətlərinin pozulması Moskva şirkətinin də taleyini həll etmiş olmuş, 1580-ci illərin əvvəllərinə doğru fəaliyyətinin zəifləməsinə gətirib çıxarmışdı (Gözelova, 2008: 41). Çar IV İvanın ölümündən sonra (1584) Elizabeth Tüdor Moskva şirkətinin inhisar hüquqlarını geri almağa çalışsa da, buna müvəffəq ola bilməmişdi (Dmitrieva, 2006: 21).

Moskva şirkətinin inhisar hüquqları əldən çıxınca I Elizabeth Osmanlı dövləti ilə ticarət əlaqələrini genişləndirmək qərarına gəldi və bu məqsədlə London tacirlərinin təmsilçisi William Harborne 1578-ci ildə İstanbulla göndərilərək, Osmanlı sultanı III Muraddan bəzi ticari güzəştlər (1580-ci il kapitulyasiyaları) almağa müvəffəq oldu, 1592-ci ildə isə Levant şirkəti (*Levant Company*) quruldu (Gözelova, 2008: 42; Carter and Mears, 2010: 120). Qeyd edək ki, istər 1580-ci il kapitulyasiyaları, istərsə də Levant şirkətinin fəaliyyəti “İngiltərə sənayesinin yüksəlməsində, ölkənin Şərq ticarətinin genişlənməsində böyük rola malik oldu” (Zeynalova, 2021: 132).

I Elizabethin iqtisadi siyasətinin parlaq səhifəsi isə, heç şübhəsiz, Şərqi Hindistan şirkətinin (*East India Company*, orijinal adı: *Governor and Company of Merchants of London trading with the East Indies*) qurulması ilə bağlıdır. Bu şirkət Elizabeth Tüdorun 31 dekabr 1600-cü il tarixli xartiyası ilə yaradılmış olub (Brunton, 2013: 78), İngiltərənin ikinci səhmdar cəmiyyətidir (Levant şirkəti səhmdar cəmiyyət olmamışdır). V. N. Klyuçkonun da qeyd etdiyi kimi, Şərqi Hindistan şirkəti sonrakı dövrdə bir çox Avropa və Amerika ölkələrində qurulacaq olan səhmdar cəmiyyətlər üçün bir örnək olmuşdur (Klyuçko, 2014: 13). Şirkətin ən mühüm iqtisadi uğuru isə – Şərq mallarını reeksport etməsi hesabına İngiltərənin xarici ticarət balansındakı passivliyi azaltması sayıla bilər.

Məqalənin həcmi nəzərə alaraq, biz hər üç ticarət şirkətinin İngiltərənin iqtisadi inkişafındakı, eləcə də müstəmləkəçi siyasətindəki rolunu aşağıdakı kimi özətləyə bilərik: məşhur 1494-cü il Tordesillas və 1529-cu il Saragosa antlaşmaları İngiltərəni dünyanın sömürgələrə bölünməsi sürəcindən kənarda qoymuşdu (ətraflı bax: Çağlayan, 2021: 3136-3137) və bunun önünə keçmək üçün Tüdorların çox hızlı və etkili bir siyasətə ehtiyacı vardı. “Coğrafi Kəşflərin” liderlərindən olmasa da, İngiltərə məhz adı şəkilən ticarət şirkətləri sayəsində Aralıq dənizi, Xəzər dənizi, İran körfəzi və Hind okeanı bölgələrində ticarət ekspansiyasına başlamış, XVIII əsrin əvvəllərinə doğru bu ekspansiya sözün əsl mənasında bir müstəmləkəçi ekspansiyaya çevrilmişdir. Bu bölgələrdə inhisar hüquqlar əldə edən ingilis şirkətləri, İngiltərə hökumətinin siyasi, diplomatik missiyalarını da yürütməyə başlamışdır.

NƏTİCƏ

Tüdorlar sülaləsinin iqtisadi siyasəti mütləqiyyətin möhkəmləndirilməsinə xidmət etməklə yanaşı, İngiltərənin güclü bir dövlətə, sonrakı yüzilliklərdə isə müstəmləkəçi imperiyaya çevrilməsində böyük rol oynamışdır. Bu siyasətin başlıca aspektləri dövlət büdcəsinin artırılması, aqrar islahatlar, sənayenin və ticarətin təşviq edilməsi və ən nəhayət, ölkədə iqtisadi sabitliyin təmin edilməsi olmuşdur.

Tüdorların aqrar siyasətinin başlıca prinsipləri – ənənəvi əkinçiliyin yerinə sənayeyə xidmət edən qoyunçuluğun inkişaf etdirilməsi, yun istehsalının artırılması, fermer təsərrüfatlarının təşviq edilməsi idi. Sənayenin və ticarətin inkişafına yönəlik siyasətləri isə ilk növbədə toxuculuq sənayesinin dəstəklənməsi,

toxuculuq məhsullarının xarici ölkələrə ixracının genişləndirilməsi, beynəlxalq ticarətin inkişafı üçün merkantilçiliyin həyata keçirilməsindən ibarət idi.

Tüdürlərin iqtisadi siyasətinin özəlliklərinin təhlili aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir: bu sülalənin hakimiyyəti dövründə, ələlxüsus sonuncu nümayəndəsi I Elizabethin hakimiyyəti illərində İngiltərənin aqrar strukturunda ciddi dəyişikliklər baş vermiş, sənaye və ticarət kapitalist yönündə inkişaf etməyə başlamış, dini, hərbi və xarici siyasətin ortaq uğurları sayəsində Britaniya sömürgə imperiyasının təşəkkülü üçün təməllər atılmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Beresford, M. (1996). *The lost villages of England*. Sutton Publishing.
2. Brunton, B. (2013). The East India Company: Agent of Empire in the Early Modern Capitalist Era, *Social Education*, 77 (2), pp. 78-81.
3. Carter, E. H. & Mears, R. A. (2010). *A History of Britain*. Book III. The Tudors. 1485-1603. London: Stacey International.
4. Çağlayan, Y. (2021). Orta Çağ'da Basra Körfezi ve Hint Okyanusu Ticaretine Tarihse Bakış. *Journal of History School*, 54, 3124-3141.
5. Friar, S. (2004). *The Sutton Companion to local history*. Sutton Publishing.
6. Dmitrieva, O. (2006). *Britannia and Muscovy*. Yale University Press.
7. Gözəlova, Y. H. (2008). *Orta əsrlər tarixi*. Bakı: AzTU.
8. Gözəlova, Y., Məmmədova, N., Zeynalova S. (2016). *Orta əsrlər tarixi. Son orta əsrlər və ya erkən Yeni dövrün başlanğıcı*. Bakı: Turhan.
9. Karaimamoğlu, T. (2020). İngiltərə'nin Zafer Rüzgarları, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 22, sayı 4, s.1701-1714. <http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.754112>
10. Karpov, S. P., ed. (2001). *İstoriya srednih vekov. T. 2. Rannee Novoye Vremya*. Moskova: İzdvo MGU.
11. Klyuçko, V. N. (2014). Pervıye yevropeyskiye aksionernıye kompanii XVI-XVIII vv.: osobennosti stanovleniya, *Menejment i biznes-adminisirovaniye*, 2, s. 6-27.
12. Knafo, S. (2013). *The Making of Modern Finance: Liberal Convergence and the Gold Standard*. Routledge.
13. Koenigsberger, G. (2006). *Yevropa rannego novogo vremeni. 1500-1789*. Moskva: "Ves Mir".
14. Mahmudov, Y. M. (2006). *Azərbaycan diplomatiyası*. Bakı: "Təhsil".
15. Meddison, E. (2012). *Konturi mirovoy ekonomiki*. Moskova: İzdatelstvo İnst-a Qaydara.
16. Morgan, O. K., ed. (2008). *İstoriya Velikobritanii*. Moskova: "Ves Mir". https://aspirant.at.ua/Books/morgan_istoriya_GB.pdf
17. Overton, M. (1996). *Agricultural Revolution in England: The transformation of the agrarian economy 1500-1850*. Cambridge University Press.
18. Thompson, S. J. (2008). Parliamentary Enclosure, Property, Population, and the Decline of Classical Republicanism in Eighteenth-Century Britain, *The Historical Journal*, 51(3), pp. 621-642.
19. Sturgess, R. W. (1966). The Agricultural Revolution on the English Clays, *The Agricultural History Review*, 14(2), pp. 104-121.
20. Usanov, P. (2024). *Bila li modernizasiya pri Tyudorah*. Sankt-Peterburg: M-Grupp.
21. Vısokova, V. V., ed. (2010). *Britanskaya imperiya: stanovleniye, evolyusiya, raspad*. Yekaterinburg: "Volot".
22. Zeynalova, S. Ə. (2021). XV-XVI əsrlərdə Osmanlı dövlətinin "kapitulyasiya" müqavilələrinə dair, *Bakı Universitetinin Xəbərləri*, Sayı 2, s. 127-134.

(17)

Doç. Dr. Aysen ŞİMŞEK KANDEMİR⁸²

YAYGIN EĞİTİMİ TERCİH NEDENLERİNİN İSTATİSTİKSEL ANALİZİ STATISTICAL ANALYSIS OF REASONS FOR CHOOSING NON-FORMAL EDUCATION

ÖZ

Eğitim, bireylerin hayatlarını çok daha iyi bir şekilde devam ettirebilmeleri için sahip olmaları gereken önemli bir araçtır. Eğitim sadece daha iyi bir kariyer daha iyi bir ekonomik durum için değil, hayatımızı kolaylaştırmak, güçlendirmek için oldukça önemlidir. Eğitim, hayatın her evresinde vardır. Bireylerin yetenekleri, ilgileri eğitim ile belirlenip desteklenerek geliştirilir. Eğitim bireyleri sosyal, duygusal, fiziksel ve zihinsel olarak geliştirirken, yetenek ve ilgilerinin ortaya çıkmasını da destekler. Eğitimin amacı her ne kadar bireylerin tercih nedenlerine göre farklılık gösterse de eğitimin temel amacı bireylerin topluma ayak uydurmalarını sağlamaktır. Eğitim almak her bireyin hakkıdır. Zaman zaman içinde bulunduğumuz ortamın koşulları eğitim almamızı zorlaştırıp hatta engel olabilmektedir. Burada alternatif eğitim şekilleri kendini göstermektedir. Bu çalışmada TUİK veri tabanından alınan 2022 yılına ait yaş ve cinsiyete göre yaygın eğitimi tercih nedenleri analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Cossepondance Analysis, Ki-Kare, Yaygın Eğitim.

ABSTRACT

Education is an important tool that individuals must have in order to continue their lives in a much better way. Education is not only important for a better career and a better economic situation but also for making our lives easier and more empowering. Education exists at every stage of life. Individuals' abilities and interests are determined and developed through education. Education develops individuals socially, emotionally, physically, and mentally, while also supporting the emergence of their talents and interests. Although the purpose of education may vary according to individuals' preferences, the fundamental aim of education is to enable individuals to adapt to society. Receiving an education is the right of every individual. Sometimes, the conditions of the environment we are in can make it difficult for us to receive education, or even prevent it altogether. Here, alternative forms of education come to the fore. In this study, the reasons for preferring non-formal education in 2022, categorized by age and gender, will be analyzed using data from the TUİK database.

Keywords: Correspondence Analysis, Chi-Square, Non-Formal Education.

⁸² Kocaeli Üniversitesi Hereke Ömer İ.U.Y MYO, aysens@kocaeli.edu.tr; ORCID: 0000-0001-5020-1183

GİRİŞ

Eğitim ve öğretim hayatımızın her döneminde önemini korumuştur. Özellikle evrensel boyutta baktığımızda rekabet ortamının oldukça güçlü olduğu günümüzde avantaj elde etmek eğitim ve sürekli bir öğrenme içinde bulunmakla sağlanır. 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunuyla Türk Eğitim sistemi örgün ve yaygın eğitim şeklinde teşkilatlanır. Örgün eğitim dışında kalan ve eğitime erişemeyen bireylere fırsat eşitliği verebilmek için çağın gerektirdiği yaşam becerilerini kazandırmak amacıyla çok sayıda yaygın eğitim faaliyeti düzenlenmektedir. Örgün eğitim belirli bir mekânda, belirli saatlerde ve belirli bir müfredatla verilirken ortaya çıkan kısıtlama zaman zaman eğitimin sürdürülebilirliğini engellemektedir. Bu durumda alternatif olarak yaygın eğitim, eğitimin sürekliliğini sağlaması açısından önemli avantajlar sunmaktadır. Yaygın eğitimin temel amaçlarından bir tanesi bireylerin istihdama yönelik mesleki beceriler kazanmasını ve çağın getirdiği yaşam becerilerini sağlamaktır (Karakuş Yıldız ve Taş, 2023). Türkiye’de yaygın eğitimin önemini ortaya koymak amacıyla yapılan çalışmalar incelenmiş ve birkaç örneği literatür taramasında sunulmuştur. Benzer bir çalışma olarak, bu araştırmada TÜİK eğitim kültür, spor ve turizm istatistikleri içinde yer alan 2022 yılına ait cinsiyet ve yaş grubu ile ayrıntılı nedenlere göre yaygın eğitime katılım verileri kullanılarak analiz edilmiştir.

Literatür Taraması

Komşu, yetişkinlerin öğrenim ve eğitimleri üzerine 2013 yılında yaptığı çalışmada yaygın eğitimin tercih edilmesinde mesleki kariyerde gelişim, bireysel öğrenme zevki, yasal zorunluluklar ve sosyalleşme isteğinin önemli olduğunu vurgulamıştır. Bunun yanında ekonomik zorlukların, günlük hayatta bireyin yaşadığı diğer sorumlulukların yaygın eğitime katılmada bazı güçlüklerle neden olduğunu ifade etmiştir.

2013 yılında Berberoğlu ve Saygın tarafından yapılan çalışmada sınıf dışı eğitimin okul içinde verilen eğitimin bir tamamlayıcısı olduğu belirtilmiştir. Ancak literatür taramasında örgün eğitim ile sınıf dışı eğitimin karşılaştırılmasına yönelik bir çalışmaya rastlamadıklarını ve sınıf dışı eğitimin çocuklara daha özgür ve yenilikçi bir yaklaşım sunduğunu da ifade etmişlerdir.

2015 yılında Ökten ve Acar yaygın eğitime bir örnek olarak “Anne Üniversitesi” isimli bir sosyal sorumluluk çalışmasını vermiştir. Bu çalışmada eğitimlerine devam edemeyip ara vermek zorunda kalan annelerin yaygın eğitimlerine katkı sağlamak hedeflenmiştir. Veriler masal yazılımı üzerine yapılan yarı yapılandırılmış gözlemlerden elde edilmiştir. Bu çalışma ile annelerin öğrenmeye yönelik stratejilerinde gelişme ve özsaygılarında artış görülmüş, önemli bir sonuç olarak ise öğrenme becerisinin yanı sıra okur-yazarlıklarının da pekiştirilmiş olduğu da vurgulanmıştır.

Yıldırım tarafından 2017 yılında çocuklara ekonomi eğitimi vermek amacıyla yapılan yaygın eğitime yönelik çalışmaların incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular; programların özellikleri ve örgün eğitime katkıları şeklinde iki boyut ile değerlendirilmiştir.

Bilgin vd. 2017 yılında halk eğitim merkezlerine yetişkinler için açılan kursların tercih edilme nedenlerine yönelik olarak bir çalışma yapmışlar ve bu çalışmada yetişkinlerin öncelikle iş sahibi olabilme ve yaptıkları iş için yeterli olabilme amacıyla bu kursları tercih ettikleri belirlenmiştir. Aynı zamanda yapılan çalışmada bu kursların sosyal bir ortam ve yeni arkadaşlıklar edinilmesinde etkili olduğu da belirlenmiştir.

Yıldırım vd. 2023 yılında “Yaygın eğitim modeli olarak dünyada ve Türkiye’de uzaktan eğitim”i incelenmiş ve uzaktan eğitimin verimliliğinin artırılması için teknolojik gelişmelere uyumu sağlayacak uygulamaların artırılmasının, alt yapı gelişimi ile paydaş önerilerinin dikkate alınmasının kalite ve verimliliğe önemli katkı yapacağını belirtmişlerdir.

Buran 2024 yılında eğitimde bilişim sistemlerinin faydası üzerine bir çalışma yapmış pandemi sürecinde, yüz yüze eğitimden uzaktan eğitime geçişte bilişim sistemlerinin öneminin çok daha iyi anlaşıldığını ifade etmiştir.

Hızla artan kentleşmeye karşı olarak daha yavaş yaşamayı ilke alan şehir olarak tanımlanan yavaş şehirlerde yaygın eğitim sisteminin daha uygun olduğunu ortaya koyan çalışma Erdoğan vd. tarafından 2024 yılında yapılmıştır. Bu tip şehirlerde yaygın eğitim modelinin çok daha uygun olduğunu ve yapılan eğitim politikalarına örgün eğitimi de dahil eden çalışmaların yapılması gerektiğini belirtmişlerdir.

Metodoloji

Çok değişkenli istatistiksel yöntemler, çok sayıda açıklayan ve açıklanan değişkenlerin bir arada analiz edilmesine olanak sağlamaktadır. Correspondence yani uyum analizi bu yöntemlerden bir tanesidir. Aralarında çapraz tablo kurulabilen kategorik değişkenler arasındaki ilişkiyi özellikle bir grafik üzerinde göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu analiz özel bir varsayım istemeyen (Kandemir, Köleoğlu ve Kule, 2007) kategorik olarak ifade edilip matris formunda sunulabilen tüm değişkenlere uygulanabilen bir analizdir. Bu analiz doğrulayıcı olmayıp keşfedici bir tekniktir (a.g.e). Correspondence analizi, temel bileşenler analizinde olduğu gibi veri matrisinin boyutunda indirgeme yaparak çok boyutlu bir uzayda daha anlaşılır bir sunum sağlar (Süner ve Çelikoğlu, 2008). Temel Bileşenler analizinde verilerin varsayımları sağlaması (çok değişkenli normallik varsayımı) gerekirken correspondence analizinde verilerin bir varsayım sağlamasına gerek yoktur (Etikan, vd., 2000).

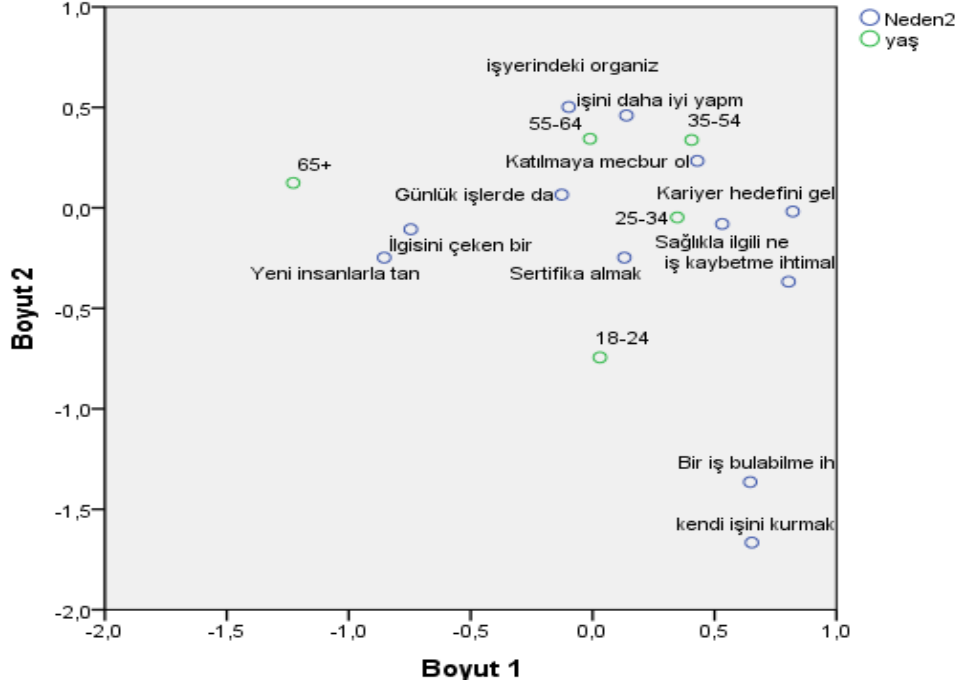
18 yaş üstü bireylerin yaş ve cinsiyetlerine göre yaygın eğitime katılma nedenlerinin yer aldığı 2022 yılı TUIK verileri kullanılarak cinsiyete göre bu nedenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığı ki-kare analizi ile ve yaygın eğitime katılma nedenleri ile katılımcıların yaşları arasındaki uyum ise correspondence analizi ile incelenmiştir.

TUIK veri portalında yer alan yaygın eğitime katılma nedenleri, İşini daha iyi yapmak, günlük hayatta gerekli bilgi becerileri kazanmak, ilgisini çeken bir konu hakkında bilgi edinmek, katılmaya mecbur olmak, sertifika almak, kariyer hedefini geliştirmek, gönüllü işlerde daha verimli olabilmek, işyerindeki organizasyonel veya teknolojik yapıdaki değişiklikler, yeni insanlarla tanışma / eğlence, sağlıkla ilgili nedenlerle, bir iş bulma ihtimalinin artması, işini kaybetme ihtimalinin azalması, kendi işini kurmak ve diğer olarak sınıflandırılmıştır.

Bulgular

Katılımcıların cinsiyetlerine göre yaygın eğitime katılma nedenleri arasında istatistiksel olarak bir farklılık olup olmadığı test edildiğinde test istatistiği 0,397 olarak çıkmıştır. Katılımcıların cinsiyetlerine göre yaygın eğitime katılma nedenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark çıkmamıştır. Ancak hem kadınların kendi arasında hem de erkeklerin kendi arasında yaygın eğitime katılma nedenleri arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır ($p_{\text{erkek}} = 0,000$ ve $p_{\text{kadın}} = 0,000$). Bu durumda yaygın eğitime katılma nedeni olarak en fazla ortaya çıkan neden erkeklerde “işini daha iyi yapmak” kadınlarda ise “ilgisini çeken bir konu hakkında bilgi edinmek” olduğu söylenebilir. Yaygın eğitime katılma nedeni olarak en az belirtilen neden ise hem erkek hem de kadınlarda “kendi işini kurmak” olarak belirlenmiştir.

Katılımcıların yaşlarına göre yaygın eğitime katılma nedenleri correspondence analizi ile analiz edilmiştir. Analiz uygulandığında 4 boyut ortaya çıkmış ve temel düzeyde bu analiz anlamlı ($p=0,000$) olarak ortaya çıkmıştır. Correspondence Analiz grafiği Şekil 1 de sunulmuştur.

Şekil 1. Yaş ile Yaygın Eğitimi Tercih Nedenleri Kategori Yakınlıkları

Şekil 1 incelendiğinde en fazla uyum 25- 34 yaş ile yaygın eğitimi tercih etme nedenlerinden; “sertifika almak”, “kariyer hedefini geliştirmek”, “sağlıkla ilgili nedenler” ve “iş kaybetme ihtimalinin azalması” arasında çıkmıştır. 55-64 yaş ile yaygın eğitimi tercih nedenlerinden olan “işini daha iyi yapmak”, “işyerindeki organizasyonel yapı” ve “teknolojik değişiklikler” arasında bir uyum ortaya çıkarken, 35 -54 yaş grubunda bu uyum “katılmaya mecbur olmak” nedeni ile çıkmıştır.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Çeşitli nedenlerden dolayı örgün eğitimini tamamlayamayan, içinde bulunduğu çalışma ortamının gereklilikleri ve sıralanabilecek diğer nedenler bireylere yaygın eğitim ile pek çok fırsatlar sunmaktadır. TÜİK tarafından yaş ve cinsiyete göre yaygın eğitimin tercih nedenlerinin yer aldığı 2022 verileri ile çalışma gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda cinsiyet ve yaygın eğitimi tercih nedenleri arasında istatistiksel olarak bir farklılık ortaya çıkmazken, erkek ve kadınlara göre yaygın eğitimi tercih nedenleri ayrı ayrı değerlendirildiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu ortaya çıkmıştır. Erkeklerde yaygın eğitimi tercih etme nedeni en fazla “işini daha iyi yapmak”, kadınlarda ise “ilgisini çeken bir konu hakkında bilgi edinmek olarak ortaya çıkmıştır. Yaş ile yaygın eğitime katılma nedenleri arasında uyum correspondence analizi incelenmiş ve 25-34 yaş arası ile “sertifika almak”, “kariyer hedefini geliştirmek”, “sağlıkla ilgili nedenler” ve “iş kaybetme ihtimalinin azalması” 55-64 yaş arası için ise “işini daha iyi yapmak” uyumlu olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde eğitimin önemi düşünüldüğünde oldukça önemli bir fırsat ve avantaj sağlayan ömür boyu öğrenmeye olanak sağlayan yaygın eğitimin artırılmasına yönelik çalışmaların geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bununla ilgili olarak daha fazla çalışmaların yapılması, yaygın eğitim verebilecek kurum ve kuruluşlar tarafından daha fazla projelerin hayata geçirilmesi yaygın eğitimin yaygınlaştırılması ve sürekliliğin sağlanması açısından oldukça önemlidir. Çalışmamız sonucu elde edilen bulgular ile literatür taramasında farklı analizler ile yapılan çalışma sonuçları paralellik göstermektedir.

KAYNAKÇA

1. Bilgin H., İnce Z., Canatan H.A., (2017) Halk Eğitim Merkezlerinde Yetişkinlere Yönelik Açılan Kurlas ve Etkinlikleri Nelerdir. Social Sciences Studies Journal, 3(10), 1412-1421

2. Burab S., (2024), Eğitim Yönetiminde Bilişim sistemlerinin Faydaları, TURAN-SAM, 16(61), 421-424
3. Erdoğan, M., Ertong, A., Güngör, M., & Kalaycı, B., (2024). Yerelleşme bağlamında yavaş şehirlerin eğitim üzerindeki etkisi üzerine bir analiz. *Ulusal Eğitim Dergisi*, 4(2), 514-521. Geliş tarihi gönderen <https://uleder.com/index.php/uleder/article/view/458>
4. Etikan İ., Uysal M., Sanisoğlu Y., Dirican B.,(2000), Uygunluk Analizi ve Kanser Vakalarının Çözümlemesi, 5. Ulusal Biyoistatistik Kongresi.
5. Kandemir A., Köleoğlu N., Kule H., Study Of Work Satisfaction Levels Of Academic Personnel At Turkish State Universities With Correspondence Analysis, 2007 EABR (Business) & ETLC (Teaching) Conference Proceedings.
6. Karakuş Yıldız, B., ve Taş, A. (2023). Hayat boyu öğrenmeye katılımın yaygın eğitim kursları bağlamında incelenmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 52 (239), 2335-2356. DOI: 10.37669/milliegitim.1130974
7. Komşu U.C., (2013), Yetişkin Eğitime Katılım, Eğitim İhtiyaçları, Güçlükler, Kazanımlar: Karaduvar Mahallesi Örneği, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1),286-299
8. Okur-Berberoğlu E., Uygun S., (2013) Sınıfdışı Eğitimin Dünyadaki ve Türkiye’deki Gelişim Durumunun Örgün ve Yaygın Eğitim Kapsamında İncelenmesi, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 32-42
9. Ökten C., Acar S., (2015) Yüksek Öğretim ve Yaygın Eğitim İşbirliği: Annemin Masalı, *Sakarya University Journal of Education*, 5(2), 21-35
10. Suner A., Çelikoğlu C.C., (2008), Uygunluk Analizinin Benzer Çok Değişkenli Analiz Yöntemleri ile Karşılaştırılması, *İstatistikçiler Dergisi*, 1, 9-15
11. Yıldırım G., (2017), Çocuklar İçin Yaygın Eğitim Kapsamında Yürütülen Ekonomi Eğitimi Çalışmalarının İncelenmesi, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 103-124
12. Yıldırım H., Ercemal H., Yıldırım S., Turkan A. Ve Bayram N.(2023), Yaygın eğitim modeli olarak dünyada ve Türkiye’de uzaktan eğitim, *Türk&İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(38),369-386

(18)

Sinem BARLAK⁸³, Doç. Dr. M. Sinan BAŞAR⁸⁴

2018 – 2023 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’NİN TURİZM İSTATİSTİKLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION OF TÜRKİYE’S TOURISM STATISTICS BETWEEN 2018 AND 2023

ÖZ

Turizm endüstrisinden elde edilen veriler bir ülke ya da bölgedeki turizm hareketi ile ilişkili çeşitli istatistiki verileri içerisinde barındırdığından dolayı, turizm sektöründeki büyüme, gelişme, ilerleme, turizm politikalarının oluşturulmasında ve pazarlama stratejilerini geliştirilmesinde önemli bir yol gösterici olarak görülmektedir. Bu araştırmada 2018-2023 yılları arasında Türkiye’ye gelen ziyaretçi sayıları ve harcamaları, çıkış yapan ziyaretçilerin ikamet ettikleri ülkelere ve geliş nedenlerine bağlı istatistikleri ve harcama türüne göre turizm gelirleri incelenmiştir. Çalışma kapsamında TÜİK tarafından turizm sektörüne yönelik yayınlanan son güncel raporlar ve istatistiki veriler kullanılmıştır. Araştırma sonucunda toplam turizm gelirlerinin ve ziyaretçi sayılarının 2020 Mart ayında pandemi ilanı ile başlayan ve 2021 yılı sonuna kadar devam eden düşüş dışında sürekli bir artış eğiliminde olduğu 2023 Ağustos ayında 8 488 026 kişi ziyaretçi ve 8,455 milyon \$ toplam gelir düzeyi ile zirve yaptığı saptanmıştır. Bu dönemde gelen ziyaretçilerin en yüksek harcama kalemlerini, paket tur harcamaları ve yeme – içme harcamaları oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gelen Ziyaretçiler, Çıkış Yapan Ziyaretçiler, Turizm Gelirleri, Harcama Türleri, Ziyaretçilerin İkamet İstatistikleri.

ABSTRACT

The data obtained from the tourism industry has been seen as an important guide in the creation of growth, development, progress, tourism policies in the tourism sector and marketing strategies in order to host various statistics associated with tourism movement in the country or region. In this research, the monthly number of visitors coming to Turkey between 2018-2023 and their expenditures, the statistics of departing visitors based on their countries of residence and reasons for arrival, and tourism revenues by type of expenditure were examined. Last updated reports and statistics data published for tourism sector by TÜİK (Turkey Statistical Institution). As a result of the research, it was determined that total tourism revenues and visitor numbers showed a continuous increase trend, except for the decline that started with the declaration of the pandemic in March 2020 and continued until the end of 2021 and peaked in August 2023 with 8 488 026 visitors and a total income level of \$8.455 million. The highest expenditure items of visitors during this period were package tour expenses and food expenses.

Keywords: Incoming Visitors, Departing Visitors, Tourism Revenues, Expenditure Types, Visitor Residence Statistics.

⁸³ *Sorumlu Yazar, Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum Türkiye. E-posta: sinembarlak87@gmail.com ORCID: 0000-0002-3443-5008

⁸⁴ Atatürk Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Erzurum Türkiye. E-posta: sinanb@atauni.edu.tr ORCID:0000-0002-6741-6268

1. GİRİŞ

Turizm başlangıçta kişilerin yeni yerler görme merakıyla ortaya çıkmış olsa da 2. Dünya savaşından sonra büyük bir gelişim göstermiştir. 21. Yüzyılda ise, iletişim ve bilgi kavramlarından sonra en fazla dikkat edilen kavramların başında yer alan turizm endüstrisi dünyadaki en büyük üç hizmet sektöründen biri haline gelmiştir. Temeli ekonomiye dayanan turizm; içerisinde yatırım, istihdam, tüketim, kamu gelirleri ve dış satım, döviz kazancı gibi birçok faktörü barındıran sosyo-ekonomik bir olaydır. Dünya genelinde birçok faktörden (savaş, terör, politik durum, salgın hastalıklar, ekonomik kriz, doğal afetler vb) etkilenmesine rağmen en fazla yatırım yapılan, gelişen ve gelir getiren sektörlerin başında yer almaktadır. Gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde hem ekonomik gelişmeyi hızlandırmakta hem de ülke refahının yükseltilmesinde önemli rol oynamaktadır (Çetintaş & Bektaş, 2008, s.1). Ülkelerin ekonomisi üzerine önemli bir yere sahip olan turizm sektöründeki çarpan etkisi yüksek olduğundan ve ekonomik anlamda geniş bir çerçeve oluşturmamasından dolayı sürekli olarak değişim ve gelişim gösteren sektörlerin başında yer almaktadır. Ayrıca ekonomiye en fazla katkı sağlayan endüstrilerden bir tanesi olması nedeniyle ülkelerin gelişmişlik düzeyi üzerinde de önemli bir paya sahiptir.

İlk çağlardan itibaren çeşitli amaçlarla gerçekleştirilen turizm, endüstri devrimi ile yaygınlaşmaya başlamış ve 1980 yıllardan itibaren dışa açık ekonomi politikasının belirlenmesi ile birlikte sektörde önemli gelişmeler yaşanmış ve 1985'ten sonra ise yapılan yatırımlar, teşvik uygulamaları, şehirleşme, ulaşım imkanlarının gelişmesi, boş zamanın artması gibi nedenler ile en hızlı büyüyen sektörlerden bir tanesi olarak belirlenmiştir (İnançlı, Ekici, & Babacan, 2012, s.2). Bu araştırmada TÜİK (Türkiye İstatistik kurumu) tarafından her yıl hazırlanmış olan istatistiki veriler kullanılarak son 5 yılla ait gelen ziyaretçi sayısı, çıkış yapan ziyaretçi sayısı ve turizm gelirleri yıllar itibari ile derlenerek incelenmiş ve elde edilen sayısal veriler doğrultusunda değerlendirmelere yer verilmiştir. Daha sonra elde edilen sayısal veriler grafiklerle ve tablolaştırılarak sunulmuştur. Sonuç kısmında bulgulara yönelik değerlendirmeler yapılarak çalışma tamamlanmıştır.

Türkiye’de Turizm istatistikleri

Türkiye’de 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik dönüşüm sonucunda turizm sektörü ülke ekonomisi üzerinde önemli bir durum haline gelmiştir. 1970’lere kadar ithal ikameci stratejiyi benimserken ödemeler dengesinde yaşanan problemler, artan kamu borçları, yaşanan petrol şokları sonucunda ekonomik stratejilerde farklılığa gidilmiştir. 1980’lerde dışa açık sanayileşme planı ile birlikte hükümetler döviz kazandıran sektörlerle yönelmiş ve bunlar arasında önemli bir yere sahip olan turizm sektörünün önemi artmıştır (Yıldırım & Öcal, 2004, s.131). 1980’li yıllardan itibaren turizm sektörü her geçen yıl daha fazla gelişmiş ve bununla birlikte GSYİH ve ödemeler bilançosu içerisindeki payı sürekli artış göstermiştir.

(Brida & Pulina, 2010) tarafından turizmin ekonomiye katkısı; ülkeye döviz girdisi sağlaması, alt yapı olanaklarının iyileştirilmesi, işletmeler arasındaki rekabetin artması, istihdam ve gelir olanakları sağlaması ve girdi-çıkış analizi olarak sınıflandırılırken, bunun yanı sıra yerel ekonominin canlandırılmasına, bireylerin yaşam standartlarını yükseltilmesine, istihdam alanları yaratmasına, kültürel mirasların ve yerel kültürel değerlerin tanıtılmasına, toplumların bilgi ve bilincinin gelişmesine de katkı sağladığı belirlenmiştir. 2019-2020 yıllarında dünyada yaşanan Covid-19 küresel sağlık problemi ile birlikte tüm sektörlerde olduğu gibi turizm sektörü de en fazla etkilenen sektörlerden bir tanesidir. Pandemi sürecinde ortaya çıkan seyahat kısıtlamaları sektörün ekonomik ve toplumsal olarak gerilemesine neden olmasının yanı sıra ülkelerin kalkınma politikalarını da olumsuz yönde etkilemiştir.

Turizm faaliyetlerinin geliştirilmesinde, devletlere, turizm sektöründe yer alan tüm kurum ve kuruluşlara, turizm ajanslarına dönemsel olarak önemli veriler sunan ve raporlar ile açıklayan istatistiki kurumlar ise önemli bir yere sahiptir (Özsoy, 2014, aktaran Yalçın & Özdemir, 2023). Nitekim istatistiki verilerin kişilere tanımlayıcı ve yorumlayıcı sayısal veriler sunması oldukça önemli görülmektedir. Bu nedenle turizm sektöründe gerçekleştirilen faaliyetler açısından dönemsel ve yıllık veriler sunması ve bunların incelenmesi ve yorumlanabilmesine fırsat sağlaması, turizm potansiyelinin belirlenmesinde ve geliştirilmesinde önemli ve yararlı verilerin ortaya konulması açısından sektörde oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Çünkü belirlenen turist sayısı ve turizm gelirleri bir sonraki yılda oluşturulacak turizm

politikalarında önemli bir belirleyici olarak görülmektedir. Özellikle endüstri devrimi sonrasında insanların seyahatlerinin artması sonucunda bu istatistiklerin belirlenmesi ülke ekonomisinin ve kalkınmasının önemli bir göstergesi haline gelmiştir (Oruç, 2004).

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmada TÜİK'nun kamuya açık turizm istatistiklerinden dökümün analizi yapılarak sağlanan ikincil veriler kullanılmıştır (TÜİK, 2024). İkincil veriler etik kurul onayı gerektirmeyen veriler olarak değerlendirilir (Avşar, 2024; Sak, Şahin Sak, Öneren Şendil, & Nas, 2021). 2018 – 2023 yılları arasında Türkiye'nin aylara göre turizm geliri, ülkeye gelen ziyaretçi sayısı ve kişi başı ortalama harcama istatistiklerinin yanında bu dönemde turizm gelirinin harcama türlerine göre dağılımı incelenmiştir. Ayrıca ülkeden çıkış yapan ziyaretçilerin geliş nedenine ve ikamet ülkelerine göre demografik istatistikleri değerlendirilmiştir. Bu bağlamda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- 2018 – 2023 yılları arasında Türkiye'nin turizm gelirleri nasıl bir eğilim göstermiştir?
- 2018 – 2023 yılları arasında Türkiye'yi ziyaret edenlerin ortalama harcama miktarları ve türleri nelerdir?
- 2018 – 2023 yılları arasında Türkiye'yi en çok hangi ülke vatandaşları, ne amaçla ziyaret etmiştir?

3. SONUÇ VE TARTIŞMA

Birleşmiş Milletler (BM) Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi ziyaretçileri; “bir yıldan az bir süre için, ziyaret edilen ülke veya yerdeki yerleşik bir kuruluş tarafından istihdam edilmek dışında herhangi bir ana amaç (iş, eğlence veya diğer kişisel amaç) için, olağan ortamından bir ana varış noktasına seyahat eden bir gezgin” şeklinde tanımlar. Ziyaretçiler tarafından yapılan bu seyahatler turizm seyahatleri olarak nitelendirilir, başka bir deyişle turizm, ziyaretçilerin faaliyetini ifade eder (UN, 2010).

Tablo 1’de 2018 – 2023 yılları arasında Türkiye’yi ziyaret eden toplam ziyaretçi sayıları (yurtdışında ikamet eden vatandaşlar hariç), bu faaliyetlerden sağlanan yıllık toplam turizm gelirleri ve ortalama kişi başı harcama miktarları verilmektedir. 2020 ve 2021 yıllarında küresel Covid – 19 pandemisinin etkisiyle kısıtlanan seyahatlerin, ziyaretçi sayılarına ve toplam yıllık turizm gelirlerine olumsuz etkisi açıkça görülmekle birlikte 2018, 2019, 2022 ve 2023 yıllarında ziyaretçi sayılarında ve toplam yıllık turizm gelirlerinde bir artış eğilimi söz konusudur.

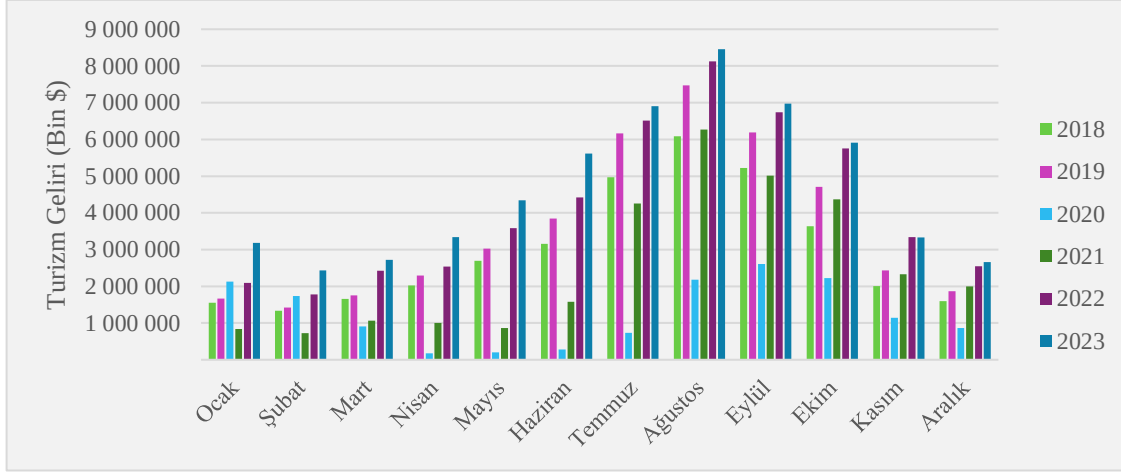
Tablo 1. 2018 – 2023 yılları arasında Türkiye'nin yıllık toplam turizm gelirleri, ziyaretçi sayıları ve ortalama kişi başı harcama miktarları

Yıllar	Turizm geliri (Bin \$)	Ziyaretçi sayısı (Kişi)	Ortalama harcama (\$/kişi)
2018	35 920 910	45 628 673	787
2019	42 851 778	51 860 042	826
2020	15 169 371	15 826 266	958
2021	30 309 722	29 357 463	1 032
2022	49 857 030	51 369 026	971
2023	55 874 176	57 077 441	979

2018 yılında yaklaşık 45,6 milyon ziyaretçinin turizm faaliyetlerinden yaklaşık 35,9 milyar \$'lık bir gelir sağlanmışken 2023 yılında ziyaretçi sayısı %25'lik artışla yaklaşık 57 milyona, toplam gelir ise %55,5'luk artışla yaklaşık 55,9 milyar \$'a yükselmiştir.

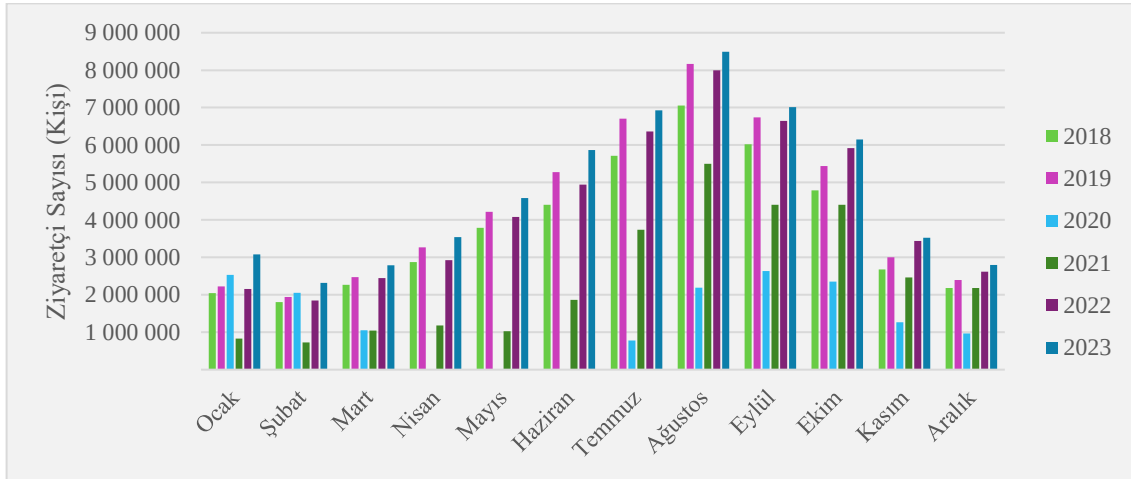
Tablo ‘da yıllık ortalama değerleri verilen istatistiklerin aylık bazda değişimleri Şekil 1, 2 ve 3’te sütun grafikler olarak sunulmuştur. Şekil 1’de çalışma dönemi için verilen aylık ortalama turizm gelirleri incelendiğinde tüm yıllarda turizm faaliyetlerinin en yoğun yaşandığı III. çeyrekte (Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında) gelir düzeylerinin de zirve yaptığı görülmektedir. Çalışma dönemi içerisinde 2023, tüm aylarda en

yüksek gelirlerin elde edildiği yıl olmasının yanında 2023 Ağustos ayı en yüksek turizm geliri (yaklaşık 8,5 milyar \$) seviyesine ulaşmıştır.

Şekil 1. 2018 – 2023 yılları arasında aylık ortalama turizm geliri

Covid – 19 pandemisi kısıtlamaları altında geçen 2020 ve 2021 yıllarına ait düşük turizm gelirlerinin aylık bazda yansımaları da Şekil 1’de açıkça görülmektedir. Covid – 19 salgınının küresel pandemi olarak ilan edildiği Mart 2020’den önce (Ocak ve Şubat aylarında) turizm gelirleri önceki yıllara göre artış eğilimi gösterirken Mart ayı sonrasında tüm aylarda ve 2021 yılı boyunca 2019 yılı aylık ortalama gelir değerlerinin altında seyretmiştir. 2021 Aralık ayından itibaren artış eğilimine giren aylık ortalama gelirler 2022 yılı boyunca pandemi öncesinin aynı dönemine göre artış eğilimini devam ettirmiştir.

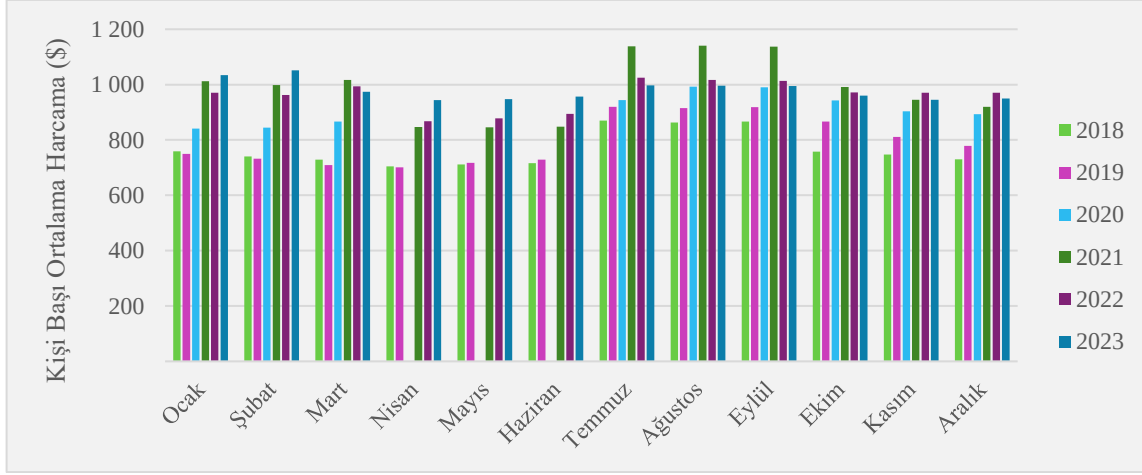
Şekil 2. 2018 – 2023 yılları arasında aylık toplam ziyaretçi sayısı

2018 – 2023 yılları arasında ülkeye gelen aylık ziyaretçi sayıları Şekil 2’de görselleştirilmiştir. Pandemi kısıtlamalarının en yoğun yaşandığı 2020 yılı II. çeyreğine (Nisan, Mayıs, Haziran) dair veriler TÜİK kayıtlarında yer almadığından grafikte gösterilememiştir. Onun dışında Şekil 2 ile verilen aylık ortalama ziyaretçi grafiğinin Şekil 1 ile verilen aylık ortalama turizm gelirleri grafiği ile büyük benzerliği açıkça görülmektedir. Pandemi öncesi yükseliş eğilimi 2020 ve 2021 yıllarında yerini keskin bir düşüşe bırakırken 2022 yılından itibaren pandemi öncesi artış eğilimini takip eden bir yükselişle devam etmiş ve 2023 yılı Ağustos ayında yaklaşık 8,5 milyon ziyaretçi sayısı ile zirve yapmıştır.

Tablo 1’de sunulan istatistikler incelendiğinde çalışma aralığında kişi başına ortalama gelir miktarı 787 \$’dan 979 \$’a çıkmıştır ancak 2020 ve 2021 yıllarında kişi başı ortalama gelir miktarı sırasıyla 958 ve 1 032

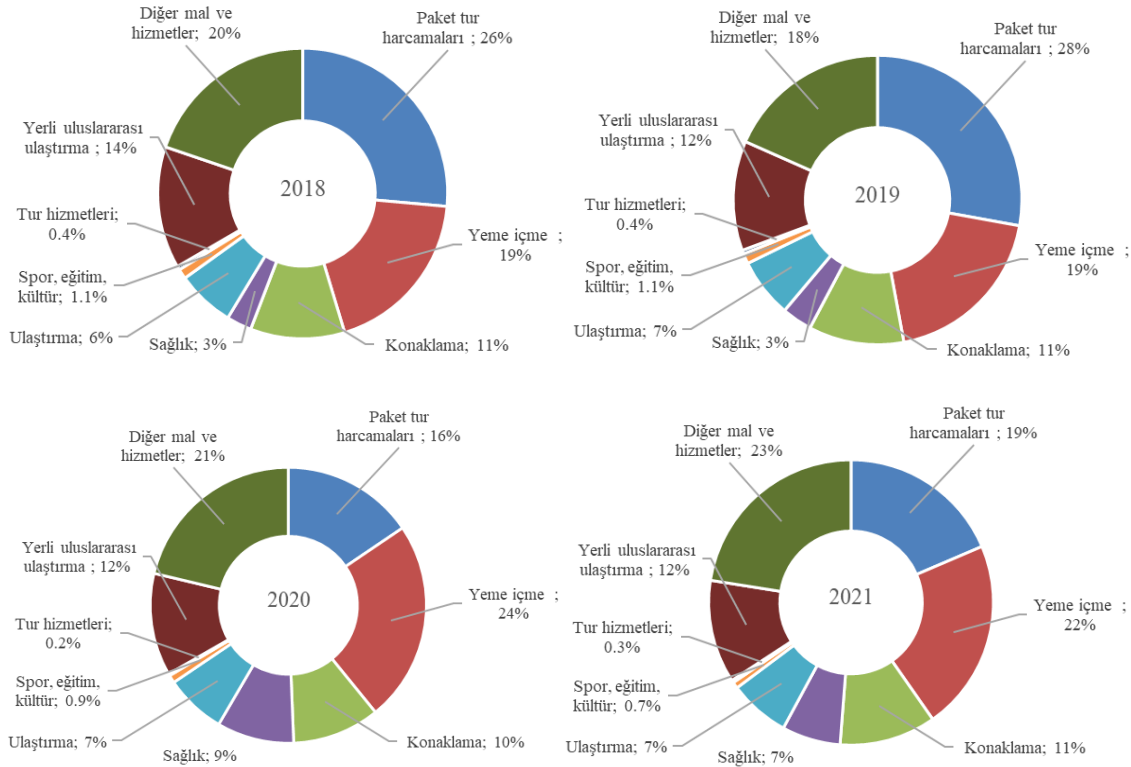

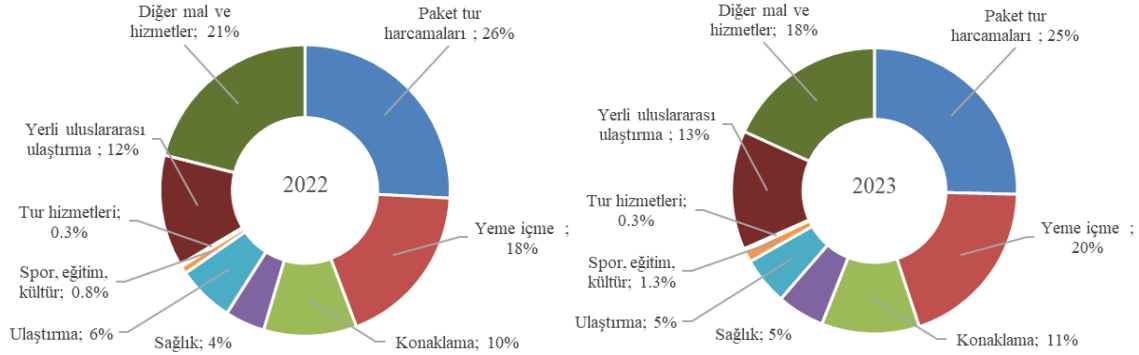
\$ olarak dikkat çekicidir. Bu durum Şekil 3'te verilen aylara göre kişi başı ortalama gelir grafiğinde de görülmektedir.

Şekil 3. 2018 – 2023 yılları arasında ziyaretçilerin kişi başı ortalama harcaması

Aylara göre toplam turizm geliri (Şekil 1) ve ziyaretçi sayıları (Şekil 2) grafiklerinde izlenen durumun aksine Şekil 3'te 2020 (II. Çeyreği hariç) ve 2021 yıllarında aylık kişi başı ortalama turizm geliri önceki yılın aynı dönemine göre artış eğilimi sergilemektedir. Özellikle 2021 yılının III. Çeyreğinde en yüksek değerlerine ulaşmış, Temmuz ayında 1025 \$ olarak çalışma aralığındaki en yüksek değerine ulaşmıştır.

Şekil 4. 2018 – 2023 yılları arasında harcama türlerine turizm gelirleri

2018 – 2023 yılları arasında harcama türlerine turizm gelirlerini görselleştiren Şekil 4'te ki halka grafikleri bu çelişkili gibi görünen durumu açıklamaya yardımcı olabileceği gibi çalışma aralığında Türkiye'yi ziyaret eden turistlerin harcama tercihleri hakkında da bilgi vermektedir. Grafiklerde diğer mal ve hizmetler olarak verilen başlık; giyecek ve ayakkabı, hediyeelik eşya ve diğer harcamaları içermektedir. Pandemi öncesi 2018 ve 2019 yılları ile pandemi kısıtlamalarının sona erdiği 2022 ve 2023 yıllarında en yüksek harcama kalemi, paket tur harcamaları olmuştur. Bu dönemlerde toplam turizm gelirlerinin %25 – 28'i paket tur harcamalarına aittir. 2020 ve 2021 yıllarında bu değerler sırasıyla %16 ve %19 olarak gerçekleşmiştir. Pandemi kısıtlamaların yanında insanların gruplar halinde seyahat ettiği paket tur uygulamalarının salgın hastalık koşullarında daha az tercih edilmesinin bu sonuçları doğurduğu söylenebilir.

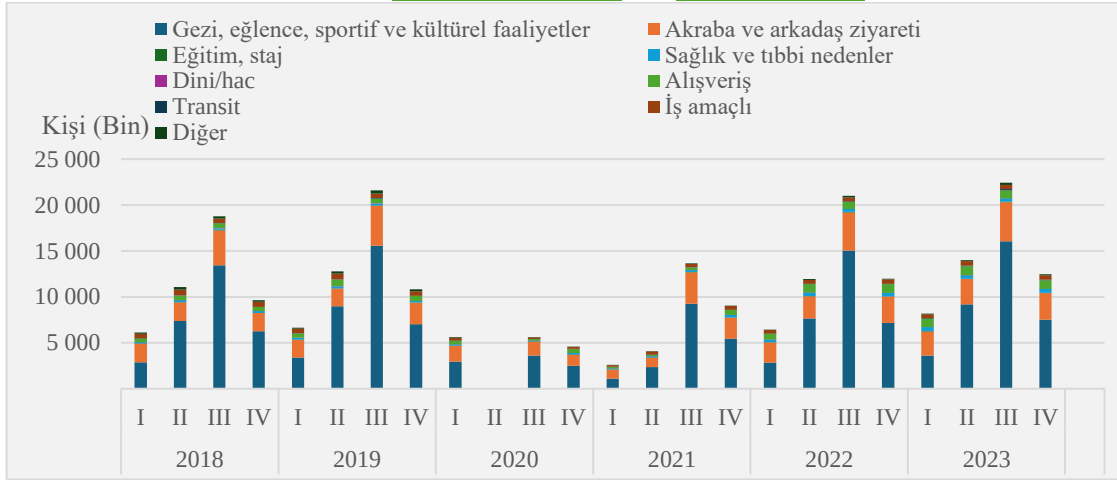
Çalışma aralığında paket tur harcamalarında gözlenen sonuçların tam tersi sonuçlar yeme – içme harcamalarında gözlenmektedir. Pandemi öncesi ve sonrasında paket tur harcamalarının arkasından ikinci sırada olan yeme – içme harcamaları (%18 – 20), 2020 yılında %24 ve 2021 yılında %22 olarak birinci sıraya yükselmiştir. Konaklama harcamaları tüm çalışma aralığında toplam turizm gelirlerinin %10 – 11'ini oluştururken yerli uluslararası taşıma harcamaları da %12 – 14'ünü oluşturmuştur. Pandemi kısıtlamalarının olduğu 2020 ve 2021 yılları ile öncesi ve sonrası dönemler karşılaştırıldığında en çarpıcı istatistiklerden birisi sağlık harcamalarında görülmektedir. 2020 öncesi toplam turizm gelirleri içerisindeki payı %3 oranında seyreden sağlık harcamaları 2020 yılında %9 ve 2021 yılında %7 olmuştur. Takip eden yıllarda %4 ve 5 oranlarına inmiş olarak görülmektedir.

Tüm çalışma aralığında, diğer mal ve hizmetler kategorisindeki harcamaların %50'sinden fazlası giyecek ve ayakkabı harcamaları için olmuştur. Bunun yanında 2020 ve 2021 yıllarında %0,3 olarak gerçekleşmiş ve nispeten azalmış görünen spor, eğitim ve kültür harcamaları göze çarpmaktadır.

Tablo 1'deki yıllık kişi başı ortalama turizm gelirleri ve Şekil 3'teki aylık kişi başı ortalama turizm gelirleri grafiği, Şekil 4 ile verilen harcama türlerine göre turizm gelirleri grafikleri ile birlikte değerlendirildiğinde; 2020 ve 2021 yıllarındaki kişi başı ortalama turizm gelirlerindeki artışın pandemi koşullarında değişen tüketici ihtiyaçlarından ve davranışlarından kaynaklanabileceği söylenebilir.

BM ana amaca göre turizm seyahatlerini; kişisel ve iş ve profesyonel olmak üzere iki ana bölümde almaktadır (UN, 2010). Kişisel seyahatleri; 1) Tatiller, eğlence ve dinlenme, 2) Arkadaşları ve akrabaları ziyaret, 3) Eğitim ve öğretim, 4) Sağlık ve tıbbi bakım, 5) Din/hac yolculukları, 6) Alışveriş, 7) Ulaşım ve 8) Diğer olarak alt başlıklarda gruplandırmaktadır.

2018 – 2023 yılları arasında Türkiye'den çıkış yapan ziyaretçilerin (yurtdışında ikamet eden vatandaşlar hariç), BM'in seyahat amacı gruplandırmasına paralel olarak, geliş nedenlerine göre istatistikleri, Şekil 5'te sunulan bir yığın sütun grafiği ile görselleştirilmiştir. TÜİK istatistiklerinde, koronavirüs nedeni ile sınır kapılarında anket yapılamadığından 2020 yılı II. çeyreğe ilişkin veriler yayınlanmamıştır. Bunun dışında kalan tüm dönemlerde Türkiye 'ye gelen ziyaretçilerin büyük bir çoğunluğunun gezi, eğlence, sportif ve kültürel faaliyetleri gerçekleştirmek amacıyla geldikleri Şekil 5'ten görülmektedir. İkinci en önemli seyahat amacını akraba ve arkadaş ziyaretleri oluştururken bunu alışveriş ve iş amaçlı seyahatler takip etmektedir. Türkiye'ye gelen ziyaretçilerin seyahat amaçları arasında en düşük istatistikler dini/hac ve eğitim, staj amacıyla gelen ziyaretçilere ait olmuştur.

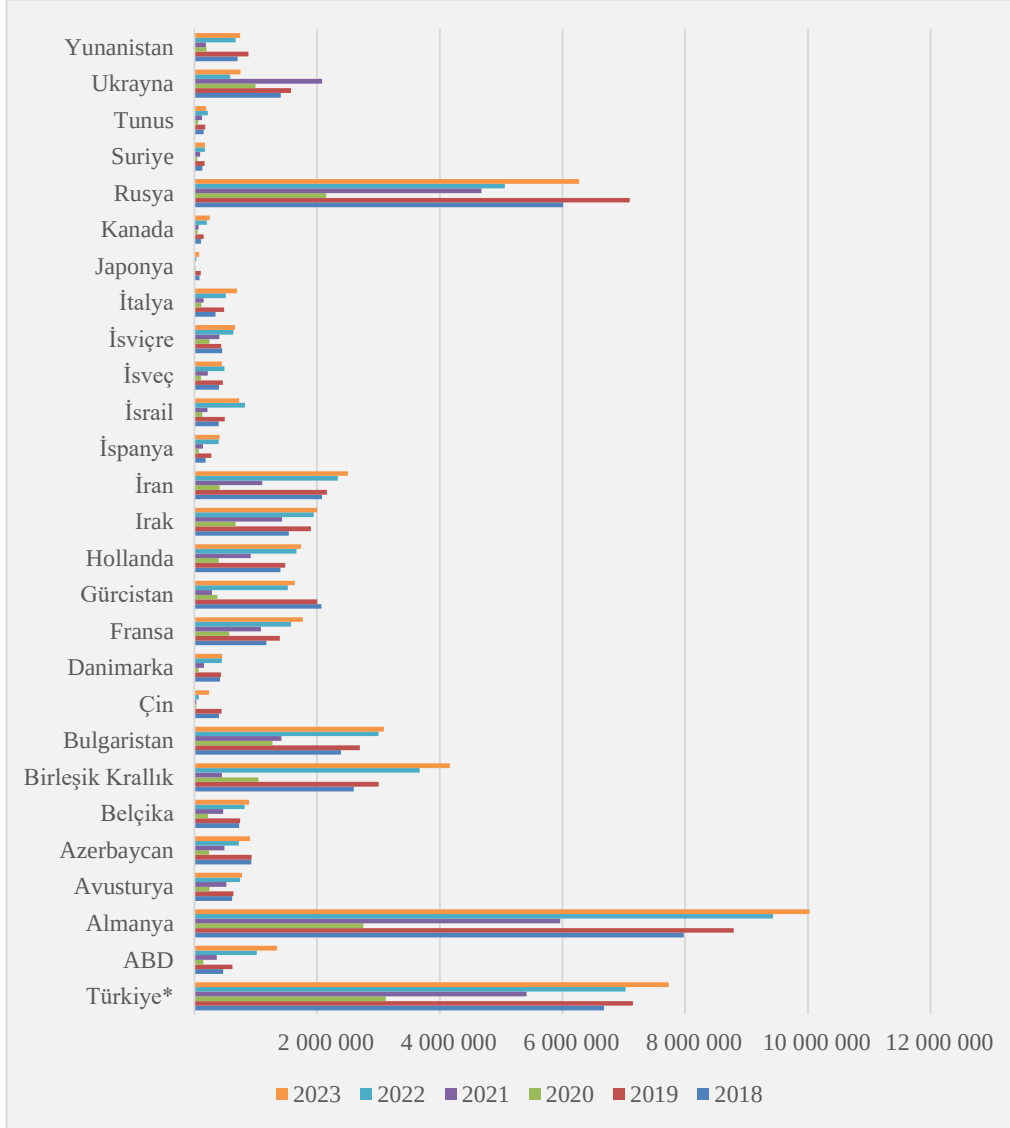

Şekil 5. 2018 – 2023 yılları arasında geliş nedenine göre çıkış yapan ziyaretçi sayısı

2018 – 2023 yılları içerisinde ikamet ülkelerine göre Türkiye’ye ziyaret eden turist istatistikleri de incelenmiştir. TÜİK’in, çıkış yapan ziyaretçilerin ikamet ettikleri ülkelere göre sayılarını verdiği istatistiklerinin analizi ile oluşturulan bir çubuk grafik Şekil 6’da sunulmuştur. Türkiye’ye en fazla ziyaretçi tüm çalışma aralığı boyunca Almanya’dan olmuştur. 2023 yılında ikamet ülkesi Almanya olan yaklaşık 10 milyon kişinin Türkiye’ye geldiği görülmektedir. Pandemi kısıtlamalarının olduğu 2020 ve 2021 yılları hariç çalışma periyodu boyunca Almanya’dan ülkemize gelen ziyaretçi sayısı sürekli bir artış eğilimi içerisinde olmuştur.

İkamet ülkesi Rusya olan ziyaretçilerin sayısı ikinci en yüksek değeri sergilemektedir. 2019 yılında Rusya’da ikamet eden yaklaşık 7 milyon ziyaretçi ülkemizi ziyaret etmişken bu değer 2023 yılında yaklaşık 6,2 milyon kişi olmuştur. Çalışma periyodunda yurt dışında ikamet eden vatandaşlardan 6,6 – 7,7 milyon arasında (2020 ve 2021 yıllarında toplam yaklaşık 8,2 milyon) ziyaretçi Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Almanya dışında Avrupa’da ikamet eden ziyaretçilerin büyük bir kısmı İngiltere, Bulgaristan, Ukrayna, Fransa ve Hollanda’dan gelmektedir. Asya kıtasından en fazla ziyaretçi İran, Irak, Gürcistan ve Azerbaycan’dan ülkemizi ziyaret etmektedir. En az ziyaretçi sayısı ise uzak doğu ülkelerinden Japonya’dan gerçekleşmiştir.

Araştırma sonucunda 2020 ve 2021 yıllarındaki pandemi kısıtlamalarından olumsuz etkilenmesine rağmen turizmin Türkiye ekonomisine katkısının her geçen gün arttığı görülmektedir. Ülkemizi ziyaret eden turist sayısı 2018 yılının son çeyreğinde 35,9 milyon iken 2023 yılının son çeyreğinde 55,9 milyon kişiye ulaşmıştır (TÜİK, 2024). Bu artış istihdam verilerine de olumlu yansımış 2018 yılında ülkemizde turizm sektöründe çalışan kişi sayısı 334 bin olarak belirlenirken, 2023 yılında turizm sektöründe çalışan kişi sayısı 1,20 milyona yükselmiştir (Turizm Databank, 2024). Türkiye’deki turizm giderleri incelendiğinde ise 2018 yılında 4,8 milyar dolar olarak belirlenirken 2023 yılında ise 8,4 milyar dolar gerçekleşmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024). Ülkemizdeki turizm gelirlerinin giderlerinden daha fazla olması kuşkusuz zengin turizm potansiyeline sahip bir ülke konumunda olması ve dolayısıyla daha fazla turist çekmesinin doğal sonucudur. 2020 yılında ortaya çıkan pandemi süreciyle birlikte turizm sektörü sekteye uğramış ve gelen turist sayısında %72, turizm gelirlerinde ise %65,1 oranında azalış görülmüştür (TÜRSAB, 2020; TÜİK, 2021). Pandemi süreci dışında genel olarak ülkemizde turizm pozitif yönlü bir eğilim göstermiştir. Turizm göstergelerinin yukarı yönlü olmasında internetin ve sosyal medya kanallarının aktif bir şekilde kullanımının yaygınlaşması da önem arz etmektedir.

Şekil 6. 2018 – 2023 yılları arasında ikamet ülkelerine göre çıkış yapan ziyaretçi sayısı (*Türkiye bilgileri; yurt dışında ikamet eden vatandaşlara aittir)

Sosyal medya ile birlikte insanların merakı ve yeni yerler görme isteği artmış ve bunun sonucu olarak da turizm hareketlerinde bir canlanma meydana gelmiştir. İnsanlar artık kendi tatil planlarını kendileri yapmayı tercih etmektedir. Kitlesel turizm yerini bireysel turizm anlayışına bırakmaya başlamış ve bu anlayış, bireylerin farklı ve akılda kalıcı deneyimlere yönlendirmiştir (Bingöl, 2023). Bu da zengin, doğal, tarihi, kültürel ve coğrafi değerlere sahip olan ve turizmin tüm yıl boyunca aktif olarak gerçekleşebildiği ülkemize gelen turist sayısında ve turizm gelirlerinde artışa neden olan bir diğer faktördür.

KAYNAKÇA

1. Avşar, M. (2024). An Evaluation on The Development and Importance of Health Tourism in Türkiye. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 7(3), s. 707-715. doi:<http://doi.org/10.33083/joghat.2024.430>
2. Bingöl, S. (2023). 1923-2023: Türkiye’de Yabancı Turist Tipolojisinin Dönüşümü. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 34(3), 29-38.
3. Brida, J., & Pulina, M. (2010). A Literature Review On The Tourism-Led growth Hypothesis. Center for North and South Economic Research. *Working Paper*, s. 1-26.

4. Çetintaş, H., & Bektaş, Ç. (2008). Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1), s. 37-44.
5. İnancılı, S., Ekici, M. S., & Babacan, A. (2012). Gelen Yabancı Turist Ve Yurtdışına Çıkan Yerli Turistler İle Kişi Başına Gelir Arasındaki Uzun Dönem İlişkisinin Belirlenmesi 1980-2011 Dönemi: Türkiye Örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 1(3), 1-19.
6. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2024). *Turizm gelir ve giderleri*. Turizm gelir ve giderleri: <https://engelsiz.ktb.gov.tr/TR-201116/turizm-gelirleri-ve-giderleri.html> adresinden alındı
7. Oruç, O. (2004). Bir alternatif turizm türü olan doğa-atlı spor turizminin Kastamonu örneği üzerinde irdelenmesi. (*Yüksek Lisans Tezi*), *Fen Bilimleri Enstitüsü* . İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi / .
8. Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., & Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), s. 227-250. doi:<http://doi.org/10.33400/kuje.843306>
9. TÜİK. (2021). *Turizm geliri*. Türkiye İstatistik Kurumu: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-İstatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralık-ve-Yillik,-2020-37438#:~:text=Turizm%20geliri%202020%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20bir,ise%20paket> adresinden alındı
10. Turizm Databank. (2024). *Turizmde Çalışan Sayısı*. Çalışan Sayısı: <https://www.turizmdatabank.com/turizm-istatistikleri/turizmde-calisan-sayisi/> adresinden alındı
11. TÜİK. (2024). *Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Veri Portalı*. 11 20, 2024 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Egitim,-Kultur,-Spor-ve-Turizm-105> adresinden alındı
12. TÜRSAB. (2020). *Ülkemize Gelen Ziyaretçi İstatistikleri*. Son Verilerle Türkiye Turizm İstistikleri Raporu: <https://www.tursab.org.tr/assets/uploads/istatistik/kasim-2020-tursab-istatistik-rapor.pdf> adresinden alındı
13. UN. (2010). *International Recommendations for Tourism Statistics 2008*. New York: UN, Department of Economic and Social Affairs. 10 10, 2024 tarihinde https://unstats.un.org/unsd/publication/Seriesm/SeriesM_83rev1e.pdf#page=21 adresinden alındı
14. Yalçın, A., & Özdemir, M. (2023). Türkiye turizmine ait istatistiksel verilerin incelenerek sosyal bilgiler dersine yansımalarının belirlenmesi. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*(12), s. 40-61.
15. Yıldırım, J., & Öcal, N. (2004). Tourism And Economic Growth In Turkey. *Ekonomik Yaklaşım*, 15(52-53), s. 131-141.

(19)

Şule AYDIN⁸⁵; Doç. Dr. Eda DELİKÇİ⁸⁶

W. A. MOZART'IN K.218 NO.4 KEMAN KONÇERTOSU ÜZERİNE BİR İNCELEME A STUDY ON W. A. MOZART'S K.218 NO.4 VIOLIN CONCERTO

ÖZ

Klasik müzik tarihinin en önemli bestecilerinden biri olan Wolfgang Amadeus Mozart, hemen hemen bütün müzik türlerinde eserler yazmış ve çağdaşlarını etkilemeyi başarmıştır. Otuz beş yıllık ömrüne altı yüzden fazla eser sığdıran besteci, Klasik Dönem'e damgasını vurmuştur.

Bu araştırmada W. A. Mozart'ın hayatı, müzikal anlayışı ve eserleri hakkında bilgiler verilmesinin yanı sıra K.218 No.4 Keman Konçertosu form analizi, keman çalma teknikleri ve icra bakımından incelenmiştir. Bu araştırmada K.218 No.4 Keman Konçertosu'nun anlaşılır ve güzel yorumlanmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır. Araştırmada betimsel yöntem kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre; bu çalışmanın eserin yorumlanmasında bir klavuz özelliği taşıdığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: W. A. Mozart, Keman, Konçerto, Analiz, Teknik, İcra.

ABSTRACT

Wolfgang Amadeus Mozart, one of the most important composers in the history of classical music, wrote works in almost all musical genres and managed to influence his contemporaries. The composer, who fit more than six hundred works into his thirty-five years of life, left his mark on the Classical Period.

In this study, besides giving information about W. A. Mozart's life, musical understanding and works, K.218 No.4 Violin Concerto was analyzed in terms of form analysis, violin playing techniques and performance. In this study, it was aimed to contribute to a clear and beautiful interpretation of K.218 No.4 Violin Concerto. Descriptive method was used in the study. According to the findings obtained as a result of the research; this study is thought to be a guide for the interpretation of the work.

Keywords: W. A. Mozart, Violin, Concerto, Analysis, Technique, Performance.

*Bu makale Doç. Dr. Eda DELİKÇİ danışmanlığında Şule AYDIN tarafından hazırlanan “W. A. Mozart'ın K.218 No.4 Keman Konçertosu'nun Keman Çalma Teknikleri ve İcra Bakımından İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

⁸⁵ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Müzik Anasanat Dalı, Yüksek Lisans Programı, suleaydin30@gmail.com, ORCID: 0009-0003-2951-1613

⁸⁶ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı, Müzik Bölümü, edadelikci@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1434-9046

GİRİŞ

Klasik müzik tarihinin en önemli bestecilerinden biri olan Wolfgang Amadeus Mozart, küçük yaşlarından itibaren beste yapmaya başlamış, otuz beş yıllık ömrüne altı yüzden fazla eser sığdırmış ve insanlığa büyük bir hazine bırakmıştır.

Bestecinin solo keman repertuarında çok sayıda eser yer almakta ve bu eserlerin arasında beş adet keman konçertosu bulunmaktadır. W. A. Mozart'ın en başarılı yapıtlarından biri olarak kabul edilen K.218 No.4 Keman Konçertosu, besteci tarafından “Strazburg Konçertosu” olarak adlandırılmıştır. W. A. Mozart'ın 1775 yılında Salzburg'da bestelemiş olduğu K.218 No.4 Keman Konçertosu, bestecinin solo keman repertuarındaki en çok çalınan konçertolarından biridir. Bu sebeple araştırma konusu olarak Mozart'ın K.218 No.4 Keman Konçertosu seçilmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda W. A. Mozart'ın K.218 No.4 Keman Konçertosu ile ilgili daha önce böyle bir çalışma yapılmadığı görülmüştür.

1. Wolfgang Amadeus Mozart

1.1. Hayatı

Wolfgang Amadeus Mozart, 27 Ocak 1756'da Salzburg'da doğmuştur. İnsanlık tarihinde ender rastlanan yeteneklerden biridir. Albert Schweizer'in dediği gibi, “gerçek dehâlar göklere uzanır, Mozart ise gökten inmiştir” (Say, 2022: 334).

Mozart, 1760'da klavsen, keman ve bestecilik dersleri almaya başladı. Beş-altı yaşlarında solfeji ve müzik kuramının temellerini öğrenmiş, dinleyici önüne çıkacak düzeye gelmişti. 1761'de ise küçük besteler yapmaya başlamıştı (Salvi, 2015: 6).

Babası Leopold Mozart (1719–1787), Salzburg başpiskoposunun orkestrasında kemancılık yapmış ve 1757'de saray besteciliğine atanmış değerli bir kemancı ve bestecidir. *Versuch Einer Gründlichen Violinschule* (Temel Keman Öğretimi Üzerine Bir Deneme) adlı keman metodu basılmıştır. Wolfgang'ın yetişmesinde ve itina ile eğitilmesinde babasının büyük payı vardır. Oğluna zaman ayırmak nedeniyle bestecilik çalışmalarını bırakmış, kendisini ona adamıştır (Say, 2022: 334).

Annesi Anna Maria'dır. 1720'de doğan Anna Maria, Wolfgang'la birlikte gittiği Paris'te 1778'de ölmüştür (Salvi, 2015: 7).

Çocukluk döneminde Mozart ile yazgısı birleşen ve iyi bir piyanist olarak yetişen ablası Nannerl, yaşamı boyunca kardeşine şefkat duyguları beslemiş, onu daima desteklemiştir. Bu değerli piyanist 1829'da ölmüştür (Say, 2022: 334).

Mozart; Münih, Viyana, Milano, Mannheim, Paris gibi Avrupa'nın çeşitli kentlerini gezerek konserler vermiş, besteler yapmıştır. Opera türünde yazdığı birçok eser bu kentlerde sergilenmiştir. Ayrıca gittiği kentlerde önemli müzik insanları ile tanışma fırsatı bulmuştur.

Mozart'ın ölmeden önce üzerinde çalıştığı son yapıt *Requiem*'di. Ölüm döşeginde yazmaya başladığı son yapıtını tamamlayamamış, 5 Aralık 1791'de Viyana'da ölmüştür.

1.2. Müzikal Anlayışı

Mozart, eserlerinde yalnızca Alman stiline bağlı kalmak yerine İtalyan ve Fransız stillerini de sentezleyerek evrensel bir üslup benimsemiştir.

Mozart, en çeşitli, hatta çelişkili etkileri şaşılacak bir kolaylıkla, uyum içinde birleştirmiştir. Eserlerinde antik çağların polifonisini, Orta ve Kuzey Almanya'nın barok müziğini, İtalyan operasının yeni katkılarını, Viyana ve Mannheim okullarının çalgı müziği tekniğini ve o zamanki Fransız müziğinin özelliklerini bağdaştırmıştır. Romantizmin ilk belirtilerini taşımakla birlikte Mozart her şeyden önce İtalyan operasından ortaya çıkan melodi anlayışına bağlı bir sanatçıdır. Hiçbir besteci onun kadar, eserlerinde inişli çıkışlı, sevinçli ve hüzünlü bir yaşamın kararsızlıklarını yansıtmamıştır (Basmacıoğlu, 2001: 11).

Gerek çocukluk yıllarında, gerekse yetişkin döneminde sade ve esprili anlatımı, güçlü ritmik yapısı ve bu coşkunun altına gizlemiş olduğu derin, koyu bir felsefe, müziğinin özellikleri olmuştur. Mozart'ın melankolisi ve karamsarlığı ne Tchaikovsky'ye benzer, ne Chopin'e, ne de Beethoven'a. Kendini iyice gizlemiş bir hüzündür bu ama en yaşam dolu pasajların altında bile sezilir. On dört yaş ürünü bir senfoniyle ölüm döşegindeki Requiem'i, benzer yalınlıkla derin düşüncüyü bir arada taşır (İlyasoğlu, 2009: 84).

“Çalgılara insan sesinin ruhunu ve soluğunu öylesine işlemiştir ki, senfonilerinin ağır bölümleri birer arya gibidir; çabuk bölümleri ise parlak opera finallerine benzer. Öte yandan, insan sesini de olgun bir senfoni bestecisi ustalığıyla ele almıştır” (Say, 2022: 338-339).

1.3. Eserleri

Operalar: 22 opera.

Senfoniler: 41 senfoni.

Konçertolar: 29 piyano konçertosu, 5 keman konçertosu, üflemeli çalgılar için 10 konçerto.

Solo Ses ve Orkestra için Yapıtlar: 27 arya ile 1 rondo (soprano), 1 arya (alto), 8 arya (tenor), 5 arya ve aryacık (bas), 1 Alman savaş ezgisi, 2 soprano için ikili, soprano ve bas için ikili, 6 üçlü, 1 dördü (Oransay, 1977: 151; akt: Say, 2022: 343).

Orkestra Yapıtları: (31 parça). Divertimento, cassation, serenat (Say, 2022: 343).

Oda Müziği Yapıtları: 7 yaylı beşli, 1 klarinetli beşli, 1 kornolu beşli, 26 yaylı dördü, 1 obualı dördü, 2 piyanolu dördü, 7 piyanolu üçlü, 1 klarinetli üçlü, 42 keman sonatı.

Piyano Eşlikli Solo Ses Yapıtları: 34 lied, 1 üçlü (Say, 2022: 345).

2. W. A. Mozart’ın K.218 No.4 Keman Konçertosu’nun Form Analizi Bakımından İncelenmesi

Bir eserin anlaşılır ve güzel bir biçimde yorumlanması için o eserin form özelliklerinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu sebeple icracıların yorumladıkları eserin formunu iyi bilmesi önemlidir. Eserin form analizi yapılarak form özelliklerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

W. A. Mozart’ın K.218 No.4 Keman Konçertosu, Allegro, Andante cantabile, Rondeau (Andante grazioso-Allegro ma non troppo) adlı üç bölümden oluşmaktadır. Eser, solo kemana eşlik eden, iki obua, iki korno ve yaylı çalgılar için bestelenmiştir.

2.1. I. BÖLÜM (Allegro):

Konçertonun birinci bölümü Allegro tempoda, dört dördü ölçü biriminde, re majör tonunda ve konçerto-sonat formundadır.

“18. yüzyılın ortasına gelindiğinde konçertonun birinci bölümünün yapısal planı son derece iyi bir standarda erişmiştir. Genellikle, sondan bir önceki hala en kısa olan dört ritornellodan ve üç solo kısımdan oluşmaktadır” (Savaş, 2018: 235).

Eserde yer alan temaların seslendirildiği birinci ritornello bölümü, 41 ölçü boyunca devam eder. Bu bölümde ton re majördür. Aynı tonun akor seslerinden oluşan ilk motifin ardından klasik dönem anlayışını yansıtan tipik Mozart motifleri duyulmaktadır.

12. ölçüde tonik akorunda başlayan kadanssal uzantı, Mozart süslemeleri ile ilerlemektedir. 19. ölçüde yan temanın birinci kesiti, 26. ölçüde yan temanın ikinci kesiti başlamaktadır. 34. ölçüde başlayan kapanış teması, 37. ölçüde sona erer. 38.-41. ölçüler arasında yer alan birinci ve ikinci kodettanın duyurulması ile birlikte birinci ritornello bölümü sona erer.

Sonat formunun özelliği gereği; sergi bölümünün ana tonda esas tema ile başladığı bilinmektedir. Esas tema geçiş köprüsü ile yan temanın dominantına doğru gitmek ister. 42. ölçü ile birlikte konçertonun sergi bölümünün başladığı görülmektedir. Bu kısımda esas tema re majör tonunda ilerlemektedir.

56. ölçüdeki bir ölçülük ara müzik, kodetta malzemesinden oluşmaktadır. Ara müzikten sonra geçiş köprüsü ile birinci soloya geçilir. Re majör tonunda ilerleyen birinci solo bölümü, 66. ölçü ile birlikte yan temanın dominant tonu olan la majöre geçiş yapar. 66.-73. ölçü arasındaki kısım, yan tema gruplarından birinci kesiti oluşturmaktadır. 74. ölçü ile birlikte yan temanın ikinci kesiti başlar ve 88. ölçüye kadar devam eder. 88. ölçüde sona eren ikinci kesitin ardından 89. ölçüde üçüncü kesit başlar ve 94. ölçüye kadar devam eder. 95. ölçüde başlayan yan temanın dördüncü kesiti, 108. ölçüye kadar devam eder. 99. ölçüde başlayan kapanış müziği; ezgiyi, kapanış temasına ve birinci kodettaya hazırlar. 109. ölçüde başlayan ikinci ritornello bölümü, esas temanın dominant tonu olan la majör tonundadır. 116. ölçüye kadar devam eden bu bölümde kapanış teması ve birinci kodetta yer almaktadır. 117. ölçüde başlayan gelişme bölümünün öncesinde 115. ölçüde la

majör tonunda ikinci solo başlamaktadır. Gelişme bölümünde birinci bölmenin temalarından 59. ölçüdeki motif, yeniden kullanılmıştır. Bu bölümde re majörün komşu tonu olan si minör tonunda işlemler yapılmıştır. 117. ölçü aynı zamanda gelişme bölümünün birinci kesitinin başlangıcıdır. Birinci kesit, 124. ölçüde yer alan geçiş köprüsü ile 126. ölçüde başlayan ikinci kesite bağlanır. 126. ölçüde si minör tonunda ikinci kesit başlamaktadır. 134. ölçüde başlayan üçüncü kesit ile birlikte sol majör tonuna geçilir. 146. ölçüde başlayan yeniden sergi bölümünde ana tona geri dönmüştür. Daha önce sergi bölümünün yan teması olarak görülen 66.-73. ölçüler arasındaki tema, 157. ölçüde yan temanın birinci kesiti olarak yeniden sunulmaktadır. Bu tema aynı zamanda sergi bölümünün birinci solosudur. 165. ölçüde yan temanın ikinci kesiti başlamaktadır. Birinci ritornello bölümde görülen bir kesit, 177. ölçüde tutti ara müzik olarak yeniden sunulmuştur. Dört ölçülük ara müzikten sonra 181. ölçüde yan temanın üçüncü kesiti başlamaktadır. 189. ölçüde başlayan yan temanın dördüncü kesiti, birinci solonun dördüncü kesiti ile benzerlik göstermektedir. Üçüncü ritornellonun başladığı 208. ölçüde birinci ritornello bölümdeki esas temanın kadanssal kısmından bir kesit yeniden sunulmuştur. Birinci bölüm, daha önce birinci ritornello bölümde görülen kapanış teması, birinci ve ikinci kodetta ile sona ermiştir.

2.2. II. BÖLÜM (Andante cantabile):

Konçertonun ikinci bölümü Andante cantabile tempoda, üç dörtlük ölçü biriminde, la majör tonunda ve gelişmesiz iki bölümlü sonat formundadır.

“Sonat biçimi, her iki ana bölmesi de gelişmiş ve dengeli ikili biçimlerdeki gibi özel bir biçimde bölmelere bölünen, bir tür aralıksız ikili biçim olarak meydana gelmiştir” (Savaş, 2018: 173).

Sergi bölümünde ilk önce işlemeye elverişli esas tema duyulur. Genişletilmiş bir cümle veya periyod olan esas tema canlı bir karaktere sahiptir (Cangal, 2021: 151). 1.-8. ölçüler arasında orkestra esas temayı duyurmaya başlar. 20. ölçüye kadar devam eden esas tema, la majör tonundadır. 9.-10. ölçüler arasında iki ölçülük cümle genişlemesi için kadans yer alır. 11. ölçüde esas tema solo kemandadır. 19.-20. ölçüler arasındaki motif, cümle genişlemesi için kadansı ifade eder. Bu motif ile birlikte mi majör tonuna geçiş yapılır. 21. ölçüde solo keman ile birlikte yan tema başlar. 29. ölçüde tamamlayıcı tema başlar ve 38. ölçüye kadar devam eder.

“Serginin tekrarı, esas temanın ana tonda duyulması ile başlar ve birinci bölmedeki temalar ana ton hakimiyeti içinde tekrar edilirler” (Cangal, 2021: 154). 39. ölçüde başlayan dört ölçülük dönüş köprüsü sonrasında solo keman esas temayı la majör tonunda duyurmaya başlar. 53. ölçüde yan temayı duyurmaya başlayan solo keman, 61. ölçüde bu defa tamamlayıcı temayı duyurur. Bu kısımda ton la majördür. 71.-77. ölçüler arasında solo keman dönüş köprüsünü la majör tonunda yeniden duyurur.

Coda, sergi tekrarının sonunda yer alan bir son sözdür. Amacı bütün bölümü toparlayarak, bölmeler arası dengeyi sağlamak ve parlak bir bitiriş elde etmektir (Cangal, 2021: 154). 79. ölçüde sona eren kadansın ardından 80. ölçüde koda başlar. İlk önce tutti ile başlayan koda bölümünde 84. ölçüde solo keman da katılır ve böylelikle 92. ölçüde ikinci bölüm sona erer.

2.3. III. BÖLÜM (Rondeau: Andante grazioso - Allegro ma non troppo):

Konçertonun üçüncü bölümü dört bölümlü sonat-rondo formundadır. Ölçü ve tempo değişimleri ile dikkat çeken bölüm, Andante grazioso ve Allegro ma non troppo temalarının yinelenen tekrarlarından oluşmaktadır.

“Rondo kelimesi, refren adı verilen bir pasajın sık sık yinelenen tekrarlarına dayalı kompozisyonlardan söz eden genel bir terimdir. Refren normalde başlı başına bağımsız ve armonik olarak tamamlanmış bir pasajdır. Rondo refrenle başlar ve bu refren kompozisyon süresince en az iki defa takrarlanır. Refrenin bu yinelenmeleri arasındaki pasajlara ise epizot ya da *couplet* denilir” (Savaş, 2018: 155).

Üçüncü bölümün ilk teması olan Andante grazioso teması iki dörtlük ölçü biriminde ve re majör tonundadır. 1.-14. ölçüler arasında sunulan refren aynı zamanda A temasının ilk kez duyurulduğu pasajdır. 15.-70. ölçüler arasındaki Allegro ma non troppo adlı bölüm, altı sekizlik ölçü biriminde, re majör tonundadır. B teması ilk kez 15. ölçü ile birlikte duyurulur ve birinci epizod başlar. 30. ölçüde esas temanın bitiminin ardından geçiş köprüsü başlar. 30. ölçüde başlayan geçiş köprüsü, 38. ölçüde esas temayı yan temaya

bağlamaktadır. Geçiş köprüsü, esas temanın tonunu la majöre taşır. 66. ölçüde başlayan kapanış teması, 70. ölçüde sona ermektedir. 71. ölçüde A temasının yeniden geldiği görülmektedir. Refrenin yeniden sunulduğu 84. ölçüye kadar devam eden bu pasaj re majör tonundadır. 85. ölçü itibarıyla B teması ile birlikte birinci epizod yeniden gelmiştir. 85.-96. ölçüler arasında görülen esas tema, re majör tonundadır. 97.-103. ölçüler arasında geçiş köprüsü görülmektedir. Geçiş köprüsünün yer aldığı bu pasaj mi minör tonundadır. 104.-126. ölçüler arasında görülen geliştirilmiş tema, si minör tonunda başlayıp 116. ölçüde re majöre geçiş yapar. 127.-178. ölçüler arasında C teması olarak adlandırılan Andante grazioso bölümü daha önce aynı isimle gelen temalardan farklı bir ezgi yapısına sahip olmakla birlikte sebare ölçü birimindedir. 179. ölçüde tekrarlanan refren ile birlikte A teması yeniden sunulmaktadır. İki dörtlük ölçü birimine geri dönmüştür. İkinci epizod bölümünün başladığı 185. ölçüde B teması yeniden gelmiştir. B teması bu defa daha önce gelen B temalarından farklı bir ezgi yapısına sahiptir. 209. ölçüye kadar esas tema duyurulur. Esas temanın bitiminin ardından 209. ölçüde kadans başlar. 216. ölçüde sonlanan kadans, 217. ölçüde son defa yinelenen refrene bağlanır. 223. ölçüde B temasının tekrar gelmesiyle üçüncü epizod duyurulmuş olur. 238. ölçüde esas temanın sona ermesi ile 239. ölçüde koda bölümü başlar. 239.-245. ölçüler arasındaki koda bölümünün duyurulması ile üçüncü bölüm sona erer.

3. W. A. Mozart'ın K.218 No.4 Keman Konçertosu'nun Keman Çalma Teknikleri ve İcra Bakımından İncelenmesi

3.1. I. BÖLÜM (Allegro):

42. ölçüde solo keman, *f* nüansında ve süslemeli re notası ile giriş yapar. 48. ölçüdeki dört bağlı notaların hafif bir karakterde duyurulması amacıyla yayın orta kısmı kullanılmalıdır. 49. ölçüdeki grazioso ifade, *p* nüansı korunarak ve vibrato ile ortaya çıkarılabilir.

Violino.

Şekil 1. Keman partisi, I. bölüm, 42.-50. ölçüler arası.

52. ölçüde başlayıp tutti ile sona eren pasaj, yayın orta kısmı kullanılarak çalınırsa akıcı bir anlatım elde edilmiş olur. Bu pasaj 1. pozisyonda başlayıp 7. pozisyona kadar ilerlemektedir.

Şekil 2. Keman partisi, I. bölüm, 51.-58. ölçüler arası.

59.-64. ölçüler arasındaki pasaj yayın orta kısmı kullanılarak çalınmalıdır. 60. ölçüdeki staccato notaları telin üzerinde kalarak çalmak, pasajın akıcı bir ifadeye kavuşmasını sağlayacaktır. 60. ölçünün sonuna doğru crescendo ile ses yüksekliği artırılıp 61. ölçüye *f* nüansında başlamak gerekir.

Şekil 3. Keman partisi, I. bölüm, 59.-64. ölçüler arası.

66.-67. ölçüdeki onaltılık notalar her ne kadar edisyonda detache çalınacak şekilde yazılmış olsa da ilk iki onaltılık notalar legato çalınabilir. 69. ölçüdeki *tr* öncesinde başlangıç notası biraz uzatılabilir. 66. ölçüde başlayan *f* ses yüksekliği 70. ölçünün ikinci yarısında diminuendo ile birlikte azaltılmalıdır.

Şekil 4. Keman partisi, I. bölüm, 65.-71. ölçüler arası.

72. ölçüden itibaren dörtlük legato notaları crescendo içerisinde yayın uç kısmından başlayarak çalmak, her bir notada yayın boyunu ve hızını artırmak, 73. ölçüde başlayan pasajın parlak bir şekilde çalınmasını sağlayacaktır. 73.-74. ölçülerdeki staccato notalar telin üzerinde kalarak çalınırsa *f* nüansı korunarak canlı bir karakter elde edilmiş olunur. 73. ölçüde başlayan *f* nüansındaki onaltılıklardan oluşan pasajın ses yüksekliği, 75. ölçüde *mf* nüansına düşürülmelidir. Bunun için yayın orta-dip kısmından ortaya doğru gelinebilir.

Şekil 5. Keman partisi, I. bölüm, 72.-77. ölçüler arası.

Bu kısımda besteci, *p*-legato/ *f*-staccato gibi birbiri ile tamamen zıt müzikal motifler kullanmıştır. İlk cümlede majör, ikinci cümlede minör olarak verilen *p*-legato motifler, geniş yay kullanılarak ve *p* nüansı korunarak zarafetle çalınmalıdır. Hemen ardından gelen *f*-staccato notalar ise son derece keskin ve kararlı spiccato tekniği ile çalınabilir. İcracının buradaki yay ve nüans farklılıklarını dikkatle izlemesi ve buna göre yorumlaması gerekmektedir.

Şekil 6. Keman partisi, I. bölüm, 85.-92. ölçüler arası.

94.-96. ölçüler arasındaki onaltılıklardan oluşan pasaj, yayın orta kısmında, telin üzerinde ve canlı bir şekilde çalınmalıdır. 98. ölçüdeki staccato sekizliklerin kolay çalınabilmesi için yayın orta-dip arasındaki kısmı kullanılabilir.

Şekil 7. Keman partisi, I. bölüm, 93.-99. ölçüler arası.

101.-104. ölçüler arasında görülen onaltılık notalar yayın ortasında kalınarak çalınmalıdır. Bu pasajın çok iyi çözümlenmiş olması, pozisyon geçişleri nedeniyle yaşanabilecek entonasyon problemlerinin önüne geçilmesi için önemlidir. 105. ölçüde crescendo ile birlikte artan ses yüksekliği 106. ölçüde *f* nüansına ulaşmaktadır. 107. ölçüdeki ikilik mi notasını yayın dip kısmından başlayarak çalmak *sfz* nüansının etkili bir şekilde duyurulmasını sağlayacaktır.

Şekil 8. Keman partisi, I. bölüm, 100.-110. ölçüler arası.

Bu pasajda staccato ve legato notalar dikkat çekmektedir. 117.-120. ölçüler arasında görülen staccato notalar müzikal bütünlüğü korumak için telin üzerinde, detache tekniği ile çalınabilir.

Şekil 9. Keman partisi, I. bölüm, 115.-120. ölçüler arası.

126. ölçü ile birlikte başlayan ve sekiz ölçü boyunca devam eden onaltılıklardan oluşan pasajda dinamiklerin değiştiği görülmektedir. Buna göre; *f* nüans ile gösterilen ölçülerdeki staccato notaların telin üzerinde ve yayın ortasında, detache tekniği ile çalınması, *p* nüansı ile gösterilen ölçülerde ise yine yayın ortasında spiccato tekniği ile ve daha kısa yay kullanılarak çalınması buradaki karakteristik yapının ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Şekil 10. Keman partisi, I. bölüm, 121.-127. ölçüler arası.

142. ölçüdeki iki bağlı notaların sonunda yayı hafifçe durdurmak, pozisyon geçişleri sırasında kolaylık sağlayacaktır. 141. ölçünün sonuna doğru yayın boyunu giderek artırarak, 142. ölçüde ise yayın boyunu giderek azaltarak çalmak burada yazılı olan crescendo ve decrescendo nüansının daha müzikal bir biçimde ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Şekil 11. Keman partisi, I. bölüm, 140.-147. ölçüler arası.

Daha önce 74. ölçüde görülen la majör tonundaki arpej pasaj bu defa re majör tonunda yeniden gelmiştir. Bu sebeple paralel pasaj olarak nitelendirebilecek olan bu pasajda da aynı yay tekniği uygulanabilir.

Şekil 12. Keman partisi, I. bölüm, 165.-171. ölçüler arası.

Konçertonun I. bölümünde aynı pasajlar sıklıkla farklı tonlarda yeniden kullanılmıştır. 86. ölçüde görülen la majör tonundaki cümle, 181. ölçüde re majör tonunda yeniden sunulmuştur.

Şekil 13. Keman partisi, I. bölüm, 180.-186. ölçüler arası.

198.-212. ölçüler arasında görülen yüksek pozisyonlardaki olası entonasyon problemleri ya da ritmik aksamanın önüne geçilebilmesi için yavaş tempoda çalışmak ve pasajı birçok defa tekrar etmek önerilebilir. 200.-201. ölçülerdeki onaltılık staccato notaların telin üzerinde detache tekniği ile çalınması etkili bir final havası verilmesi açısından önemlidir.

Şekil 14. Keman partisi, I. bölüm, 198.-212. ölçüler arası.

3.2. II. BÖLÜM (Andante cantabile):

11. ölçüde başlayan solonun seslendirilme biçimi icracıya göre farklılık gösterebilir. Buradaki flageolet la notası, la telinde dördüncü pozisyonun dördüncü parmağı ile de çalınabilir.

Şekil 15. Keman partisi, II. bölüm, 8.-20. ölçüler arası.

21.-30. ölçüler arasında tel atlamaları ve pozisyon geçişleri dikkat çekmektedir. Cantabile çalınması istenilen bu pasajda vibrato ile müzikal ifade güçlendirilebilir. 24. ölçüdeki crescendo nüansının ortaya çıkarılması için yayın ekonomik kullanılmasına özen gösterilmelidir.

Şekil 16. Keman partisi, II. bölüm, 21.-30. ölçüler arası.

Bu pasajda staccato işareti ile gösterilen notalar leggiero çalınabilir. Ses yüksekliği notaların grafiksel olarak alçalıp yükselmesi ile orantılı olarak artırılıp azaltılabilir.

Şekil 17. Keman partisi, II. bölüm, 31.-38. ölçüler arası.

39.-42. ölçüler arasındaki dönüş köprüsü boyunca geniş ve legato yayların kullanılması, her bir kromatik notanın belirtilerek, cantabile çalınması müzikal bütünlüğü koruma bakımından önemlidir.

Şekil 18. Keman partisi, II. bölüm, 39.-41. ölçüler arası.

42. ölçüdeki la-oktav la geçişinde sol elde 5. pozisyonun 1. parmağı pilot parmak görevi üstlenerek mi notasına getirilirse doğru entonasyon ile geçiş sağlanabilir. Bu geçiş esnasında abartılı glissando yapmamaya özen gösterilmelidir. Temanın duyurulduğu bu kısım dolce çalınmalıdır.

Şekil 19. Keman partisi, II. bölüm, 42.-51. ölçüler arası.

52.-61. ölçüler arasında görülen legato notalarda geniş yay kullanmak, staccato notalarda ise yayı bölerek ve durdurarak çalmak müzikal ifadeyi güçlendirir.

Şekil 20. Keman partisi, II. bölüm, 52.-61. ölçüler arası.

Daha önce 39. ölçüde mi majör tonundaki köprünün 71. ölçüde la majör tonunda yeniden geldiği görülmektedir. Bu pasajdaki legato notalarda büyük yay kullanılması müzikal ifadenin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Şekil 21. Keman partisi, II. bölüm, 70.-78. ölçüler arası.

89. ölçüdeki kapanış temasının başlangıcındaki yinelenen la notalarının espressivo aynı zamanda tenuto çalınması önerilir. 90. ölçüdeki yedi bağlı onaltılıkların ilk dördünü ayrı son üçünü ise bağlı ve telin üzerinde kalarak çalmak bu cümledeki müzikal ifadeyi güçlendirecektir. İkinci bölümün sona erdiği bu koda bölümünde diminuendo yapılarak *pp* nüansına ulaşılmalıdır.

Şekil 22. Keman partisi, II. bölüm, 86.-97. ölçüler arası.

3.3. III. BÖLÜM (Andante grazioso – Allegro ma non troppo):

Auftakt ile başlayan dans havasındaki giriş kısmında yayın orta-dip kısmının kullanılması staccato sekizlik notaların çalınmasında kolaylık sağlayacaktır. 12.-13.-14. ölçülerdeki sekizlik mi notalarının *p* nüansı ile yayın orta kısmı kullanılarak çalınması müzikal bütünlüğü sağlamak ve cümle sonlarını belirtmek açısından önem taşımaktadır.

Şekil 23. Keman partisi, III. bölüm, 1.-14. ölçüler arası.

14.-23. ölçüler arası, yayın topuk kısmında (talon) çalınmalıdır. Bu pasajda görülen *Fp* nüanslarını etkili bir biçimde duyurabilmek için öncelikle yaya biraz baskı uygulamak ardından bu baskıyı hafifletmek gerekir. 26. ölçünün ikinci yarısındaki sekizlikler çalınırken yayın boyu her defasında biraz daha artırılarak bir sonraki ölçüye geçilebilir. Bu pasajı çalarken tempoyu yavaşlatmadan çalmaya özen gösterilmelidir.

Şekil 24. Keman partisi, III. bölüm, 14.-30. ölçüler arası.

Neşeli bir girişle başlayan bu pasajda legato ve hemen ardından gelen staccato notalar dikkat çekmektedir. Staccato notalar yayın ortasından uzaklaşmadan bir sonraki legato notalara taşınarak çalındığında pasajdaki neşeli karakter korunmuş olmaktadır.

Şekil 25. Keman partisi, III. bölüm, 31.-46. ölçüler arası.

47.-53. ölçüler arasında orkestra ile soru-cevap niteliği taşıyan müzikal bir cümle bulunmaktadır. Bu cümle, yayın orta-uç kısmında ve aksanlı bir şekilde çalındığında müzikal ifadedeki oyuncu karakter ortaya çıkmaktadır.

Şekil 26. Keman partisi, III. bölüm, 47.-55. ölçüler arası.

56.-61. ölçüler arasındaki onaltılıkların ilk notaları, üzerinde yazılı olmasa da aksanlı çalınabilir.

Şekil 27. Keman partisi, III. bölüm, 56.-63. ölçüler arası.

101.-102.-103. ölçüler arasında görülen sekizlikleri yayın orta kısmında kalarak çalmak buradaki meraklı ve zarif ifadenin ortaya çıkarılmasını sağlayacaktır. 104. ölçüde başlayan ve 115. ölçüye kadar devam eden onaltılıklardan oluşan pasajı öncelikle yavaş tempoda çalışmak yaşanabilecek olan teknik zorlukların giderilmesinde faydalı olacaktır.

Şekil 28. Keman partisi, III. bölüm, 96.-105. ölçüler arası.

116.-117. ölçüler arasındaki motif, 118.-119. ölçüler arasında bir oktav aşağıdan duyurulmaktadır. Buna göre her iki motifi de aynı canlılıkla çalmak gerekir. Bu pasajdaki legato notaların belirgin bir ifade ile staccato sekizliklerin ise zıt karakterde çalınması buradaki müzikal ifadeyi ortaya çıkaracaktır. Andante grazioso temasından önceki son ölçülerde görülen minör tondaki legato notaların, orkestra partisini dinleyerek sakın bir ruh halinde ve zarif bir şekilde çalınması önemlidir.

Şekil 29. Keman partisi, III. bölüm, 115.-125. ölçüler arası.

Con spirito çalınması istenilen bu pasajdaki bağ işareti ile gösterilen staccato notalar portato tekniği ile *mp* nüansı korunarak çalınmalıdır. 136. ölçüde başlayan çift sesli pasaj tutti ve solo kemanın müzikal

diyalogu ile 155. ölçüye kadar devam etmektedir. Çift sesli olan bu pasajı çalarken üst partiyi daha çok belli ederek çalmak buradaki müzikal cümlelerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Şekil 30. Keman partisi, III. bölüm, 126.-137. ölçüler arası.

151.-160. ölçüler arasındaki bu pasaj, detache tekniği ile, yayın ortasında ve leggieramente çalınmalıdır.

Şekil 31. Keman partisi, III. bölüm, 151.160. ölçüler arası.

165. ölçüye yayın ortasında çalacak şekilde geçiş yapmak için 164. ölçüdeki üç bağlı sekizlik notaları yayın uç kısmından ortaya doğru gelerek çalmak gerekir. 165. ölçüde yer alan *tr* süslemelerinin ikinci sekizlikleri kısa ve hafif çalınabilir. Andante grazioso temasının sona erdiği 177. ölçüde tempo giderek azaltılmalıdır.

Şekil 32. Keman partisi, III. bölüm, 161.-177. ölçüler arası.

230.-233. ölçüler arasındaki staccato notalar spiccato tekniği ile çalınmalıdır. Staccato sekizliklerin birinci zamanlarını aksanlı çalmak, buradaki oyuncu karakterin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. 230. ölçüden itibaren başlayan *f* nüansı 237. ölçüye kadar devam ettirilmelidir.

Şekil 33. Keman partisi, III. bölüm, 226.-235. ölçüler arası.

Konçertonun finalinde görülen kapanış teması yayın ortasında, giderek hafifleyen bir ses ile dans havası korunarak çalınmalıdır.

Şekil 34. Keman partisi, III. bölüm, 236.-245. ölçüler arası.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, 18. yüzyıl Klasik Dönem bestecilerinden W. A. Mozart'ın hayatı, müzikal anlayışı, eserleri hakkında bilgiler verilmesinin yanı sıra 4 No'lu Keman Konçertosu form analizi, keman çalma teknikleri ve icra bakımından incelenmiştir. Klasik Dönem'in en önemli bestecilerinden biri olan W. A. Mozart, keman için toplam olarak beş adet konçerto bestelemiştir. Bu beş konçerto arasından 4 No'lu Keman Konçertosu, bestecinin önceki konçertolarına nazaran daha olgunlaşmış yapıdadır. Bu çalışmada elde edilen veriler çerçevesinde eseri yorumlarken sadece teknik ve müzikal değil aynı zamanda formal olarak da düşünmek gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu nedenle eserin form analizi yapılarak yorumcuların eserin form yapısını kavrayabilmesi amaçlanmıştır. Bu araştırmanın sonucunda anlaşılmaktadır ki bir eseri yorumlamadan önce eserin form yapısına hakim olmak o eserin anlaşılır ve güzel yorumlanmasına katkı sağlamaktadır. Bu

çalışma, W. A. Mozart'ın K.218 No.4 Keman Konçertosu'nun yorumlanmasında bir klavuz özelliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. Basmacıoğlu, H. D. (2001). Wolfgang Amadeus Mozart Yaşamı ve Yapıtları. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
2. Cangal, N. (2021). Müzik Formları. Arkadaş Yayınevi: Ankara.
3. İlyasoğlu, E. (2009). Zaman İçinde Müzik. Remzi Kitabevi: İstanbul.
4. Mozart, W. A. (1910). Violin Concerto No.4 K.218. Edition Peters: New York.
5. Salvi, F. (2015). Mozart ve Çağı. Egemen Berköz (çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
6. Savaş, M. (2018). Batı Müziğinde Form ve Analiz. Müzik Eğitimi Yayınları: Ankara.
7. Say, A. (2022). Müzik Sözlüğü. Işık Yayınları: İstanbul.
8. Say, A. (2022). Müzik Tarihi. Işık Yayınları: İstanbul.

(20)

Melike BAYRAK⁸⁷; Doç. Dr. Mustafa Kemal ÖZTÜRK⁸⁸

KÖY OKULLARINDAKİ FİZİKİ VE ALT YAPI YETERSİZLİĞİNİN EĞİTİME YANSIMASI İLE İLGİLİ ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ⁸⁹

TEACHER OPINIONS ABOUT EFFECTS OF PHYSICAL AND INFRASTRUCTURAL INADEQUACIES TO EDUCATION IN RURAL SCHOOL

ÖZ

Küreselleşen dünyada köylerden kentlere göçün hızlanmasıyla kentlerdeki nüfus yoğunluğunda belirgin bir artış gözlenmektedir. Bu değişim içerisinde köy okullarının geri planda kaldığı gözler önündedir. Köydeki sorunlarla mücadele eden öğretmenlere destek verilip uygun çalışma şartları sağlanmalıdır. Köy okulları şehirlerdeki okullarla aynı imkânlarla sahip olmalı ve eğitim tüm ülkeye adil bir şekilde sağlanmalıdır.

Bu araştırmada Van ili Muradiye ilçesine bağlı köylerde görev yapan sınıf öğretmenlerinin fiziki ve alt yapı yetersizliğinin eğitime yansımalarına yönelik görüşlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2021-2022 eğitim öğretim yılında Van ili Muradiye ilçesine bağlı köylerde görev yapan 45 katılımcı oluşturmaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak görüşme formları kullanılmıştır. Elde edilen nitel verilerin analizinde içerik analiz tekniği kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre okuldaki ısınma ve temizlik sorunu, mevcut bir hizmetlinin olmayışı, teknolojik materyaller ile deney, uygulama ve araştırma malzemelerinin eksikliğinin eğitime yansımaları sonucu yaşanan fırsat eşitsizliğini ortaya çıkarmıştır. Elde edilen araştırma sonuçlarına göre önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: köy okulu, sınıf öğretmeni, eğitim, fiziki ve alt yapı yetersizliği, fırsat eşitsizliği.

ABSTRACT

In the globalized world, the acceleration of migration from rural to urban areas has led to a clearly increase in populousness in urban areas. It is obvious that rural schools have remained in the background with this change. Teachers struggling with challenges in rural areas should be supported and appropriate working conditions should be ensured. Rural schools should have the same opportunities as urban schools, and education should be provided fairly across the country.

This study aims to reveal the opinions of primary teachers working in the rural areas of Muradiye district of Van province regarding the reflections of physical and infrastructural inadequacy on education. The study group of the research consists of 45 participants working in the rural areas of Muradiye district of Van province in the 2021-2022 school year. A qualitative research method has been used in the study. Interview forms have been used as a data collection tool. Content analysis technique has been used in the analysis of the obtained qualitative data. According to the research results, the heating and cleaning problem in the school, the absence of a custodian, and the lack of technological materials, as well as experimental, practical, and research materials, have revealed the inequality of opportunity experienced as a result of its reflection on education. Based on the obtained results, recommendations have been made.

Keywords: rural school, primary teacher, education, physical and infrastructural inadequacy, inequality of opportunity

⁸⁷ MEB, Tuzla Mimar Sinan İlkokulu, flag_melike@hotmail.com, ORCID: 0009-0000-7330-5962

⁸⁸ Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü, mkozturk@hacettepe.edu.tr, ORCID : 0000-0002-5450-8470

⁸⁹ Bu çalışma 2022 yılında Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde tamamlanan “Tezsiz Yüksek Lisans Dönem Projesinden üretilmiştir.

GİRİŞ

“İnsanlık tarihi kadar eski olan öğretmenliğin bir meslek olarak kabul görmesi, tarihsel açıdan oldukça yenidir. İnsanoğlunun bilen-bilmeyen ilişkisi, bireyleri öğretme-öğrenme davranışına yönlendirmiş; daha sonra da öğretmen-öğrenci ilişkisi biçiminde kurumsal bir süreç gerçekleşmiştir” (Şahin ve Şahin, 2017, s.225).

Öğretmen, gelişen dünya ve teknoloji çağına ayak uydurabilen, yeniliklere açık, muasır medeniyetler seviyesine ulaşmayı hedefleyen, iletişime önem veren, araştıran, değişen bilgileri takip eden bireyler yetiştirmelidir. Öğretimi üzerinde bir külfet olarak düşünmeyip zevke çevirebilmelidir. Bu yüzden öğretmenlik diğer mesleklerin sahip olamayacağı özveri gerektiren zorlu ve hayati bir meslektir. Bireye yalnızca bilgi aktarmak veya ders vermenin yanı sıra insan hayatında iz bırakması, bireyi hayata hazırlaması yönüyle öğretmenliğe büyük anlam yüklemektedir. Öğretmeni model olarak gözlemleyen birey ona göre şekillenebilmektedir (Özpınar, 2008).

İlkokul, eğitim sisteminde büyük ve önemli bir yere sahiptir. Bireyin yaşamında eğitim temelinin atıldığı ve her alanda bireyin gelişimini hedefleyip aynı zamanda bir sonraki öğretim basamağına hazırlamaktadır (Gültekin, Güner, Hayal ve Sevmiş, 2016). İlkokul eğitimi zorunlu hale getirilmiş olup yaygınlığını koruyan şehirlerden köylere kadar kök salmış bir yapıdadır. İlkokul eğitimin içinde yer alan sınıf öğretmenleri birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar öğretimi gerçekleştirmektedir. Çok küçük yaşlardan itibaren sınıf öğretmeni ile tanışan dört sene zaman geçiren bir öğrenci için sınıf öğretmeni unutulmazdır. Bu da sınıf öğretmenin öğrenci üzerindeki önemini daha da arttırmaktadır (Karataş ve Kınalıoğlu, 2018).

Köy okullarında sınıf öğretmeni olmak ise öğrenci için ışık olmaktır. Çocuğun tüm dünyasında “senin olman” demektir. Bu yüzden köy öğretmeni olmak öğretmenliği sadece bir meslek olarak görmemekte ve sadece öğrenciye değil aynı zamanda aileye hatta köye dokunmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre 2022 yılında Türkiye nüfusunun %7’si kırdı yaşamaktadır (<https://data.tuik.gov.tr/bulten/index?p=kent-kir-nufus-istatistikleri-2022-49755>). Bu bağlamda Türkiye’de yer alan okulların niteliklerinin de aynı olmadığı da bilinmektedir. Bu yüzden köylerdeki sorunları iyi tespit edip bu alanlarda çalışan sınıf öğretmenlerinin yaşadıkları sorunlara çözüm getirilmelidir. Bu sorunlar çözüme kavuşmadığı takdirde eğitimin niteliği olumsuz olarak etkilenecektir. Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar ile engellerin kaldırılması için çözüm üretmek açısından büyük önem taşır. Bu araştırma ile aynı zamanda sınıf öğretmeni olmak isteyen adayların daha güçlü köy öğretmenleri yetiştirilmesine yardımcı olması yönüyle de önem taşımaktadır.

Araştırmanın Kuramsal Temeli ve İlgili Araştırmalar

Köyler, içe kapalı sosyal mekânlardır. Bu içe kapalılık öğretim seviyesinin köy içinde çok düşük olmasıyla buluştuğunda birçok olumsuzluğa da sebep olmaktadır. Bu yüzden öğrencinin kendini geliştireceği alan mevcut değildir. Öğrencinin kendine ait çalışma alanı bile yoktur. Bunun yanında ailedeki birey sayısının fazla olması ve ısınma probleminden kaynaklı bir odada yaşamına devam etmektedir. Kütüphane ve araştırma yapılacak herhangi bir yerin olmayışı, kitaba ulaşmada yaşanan sorun, internet alt yapısının sağlanamaması gibi nedenler köyde olan öğrenciler için çok büyük bir engel teşkil etmektedir (Güngör, 2019).

Köy ve kentin kendine özgü yaşam biçimi, burada yaşayan insanlar arasında hem sosyo-ekonomik düzey yönünden hem de eğitsel faaliyetlerden yararlanma açısından farklılıklara sebep olmaktadır. Bu fark her geçen gün köy aleyhinde ilerlemektedir. Bu yüzden öğretimde ortaya çıkan farklılıkların giderilmesi ve demokratik toplumun gereği olarak tüm bireylere eşit öğretim fırsatı sağlanması gerekir (Deniz, 2003).

Atmaca (2004), Ağrı ilinde yaptığı araştırmada fiziksel yetersizlik sonucu ortaya çıkan araç-gereç problemine, iklim koşullarına, ulaşım problemine, sosyal etkinlik yetersizliğine, dil sorununa ve köylerdeki veli ilgisizliğine değinerek bu sorunların öğretmenlerin motivasyonunu etkilediğini belirtmiştir.

Özpınar ve Sarpkaya (2010), günümüzde eğitim sisteminde verimin istenen düzeyde olmamasının nedenini öğretmenlerin yaşadıkları sorunlara değilmemekten kaynaklandığını açıklamıştır. Aydın ilinde yapılan bu çalışmada köy okullarında çalışan sınıf öğretmenlerinin yaşadıkları problemlere ilişkin görüşleri alınmıştır. Araştırma evrenini 482 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırma sonucuna göre öğretmenlerin en

çok karşılaştıkları sorunlar tiyatro, sinema gibi kültürel faaliyetlerden yoksun kalması, deney, uygulama ve araştırma malzemelerine ulaşamaması ve Milli Eğitim Müdürlerinin köylere gelerek manevi destekte bulunmamaları olarak sıralanmıştır.

Özdemir, Civelek, Çetin, Karapınar, Özel (2015), Şırnak ili İdil ilçesinde görev yapan 15 katılımcıdan oluşan öğretmenlerin karşılaştıkları eğitimsel ve çevresel sorunlara yönelik görüşlerini almıştır. Araştırmaya göre eğitsel ve çevresel sorunlar; öğrenci ve velilerin dil probleminden kaynaklı iletişim sorunu, ailedeki çocuk sayısının fazla olması sebebiyle velinin öğrenciye ilgi göstermemesi, fiziki ve alt yapı sorunu, öğretim programının şartlara ve yaşanan bölgeye uygun olmaması, ulaşım, ısınma olarak belirlenmiş olup bu değişkenlerin öğretmenleri etkilediği belirlenmiştir.

Palavan ve Donuk (2016), Şırnak ili Cizre ilçesinde kırsal kesimde görev yapan 129 öğretmenden oluşan çalışma grubu ile öğretmenlerin yaşadıkları sorunları belirlemeyi amaçlamıştır. Yapılan araştırma sonucuna göre en çok fiziki problemlerle (araç-gereç, sosyal alan, ulaşım, teknolojik materyaller, temizlik) karşılaşıldığı belirtilmiştir. Daha sonra sırası ile mesleki sorunlar, veli ve öğrenciden kaynaklı problemler, yaşanan kişisel sorunların olduğu araştırma sonucuna göre saptanmıştır.

Sidat ve Bayar (2018), Van ili Tuşba ilçesine bağlı okullarda görev yapan 9 öğretmen üzerinde köy okullarında yaşanan sorunların neler olduğunu öğrenip bakış açılarını anlamayı hedeflemiştir. Yapılan araştırma sonucunda sorunların; dil problemi, teknolojik materyal eksikliği, veli ile yaşanan kopukluk, programların standart olması sebebiyle hedeflere ulaşmakta yaşanan zorluk, eğitim ortamının uygun olmaması, birleştirilmiş sınıf uygulamasından kaynaklı zaman problemi olarak belirlenmiştir.

Çapuk ve Ünsal (2017), yaptığı bu çalışmada köy okullarında görev yapan sınıf öğretmenlerinin mesleki gelişimlerini etkileyen faktörleri belirlemiştir. Adıyaman ilinin Kahta ve Samsat ilçelerinde görev yapan 20 köy öğretmeni ile bu araştırma gerçekleştirilmiştir. Yapılan araştırma sonucuna göre öğretmenlerin büyük bir kısmı köyde çalışmanın mesleki gelişimi olumsuz etkilediği düşüncesindedir. Öğretmenlerin mesleki gelişime ihtiyaç duyduğu bu yüzden öğretmenlerin bazı zamanlar bir araya gelip uygulamış oldukları teknikleri birbirleriyle paylaşarak öğretimi daha etkili hale getirebilecekleri belirtilmiştir. Öğretmenlerin aynı zamanda teknolojiyi bilip uygulayamadıkları için teknoloji kullanımı ile ilgili hizmet içi eğitim verilmesi gerektiği saptanmıştır.

Fidan (2008), Afyonkarahisar il merkezinde ve kasabasında görev yapan sınıf öğretmenlerinin araç-gereç kullanımına ilişkin görüşlerini belirlemeyi hedeflemiştir. Araştırma sonucuna göre derslerde araç gereç kullanımının öğrenci ve öğretmen açısından olumlu sonuçlar doğurduğu tespit edilmiştir. Köy ve kentlerdeki okullar arasındaki farklılıktan dolayı araç-gereç erişiminde sıkıntı yaşandığı tüm öğrencilerin eğitim teknolojilerinden eşit şekilde yararlanmaları gerektiği belirtilmiştir.

Sarı ve Altun (2015), bu çalışmada göreve yeni başlayan sınıf öğretmenlerinin karşılaştıkları sorunları belirlemektir. Bu araştırma İstanbul, Van ve Şanlıurfa'da görev yapan 529 sınıf öğretmeni ile yapılmıştır. Yaşanan sorunların illere göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda aday öğretmenlerin idarecilerden gerekli desteği almamaları, öğretmenlerin yaratıcı fikirlerinin önemsenmemesi en önemli sorun olarak açıklanmıştır. Sınıf öğretmenlerinin ülkenin geleceğini çekirdekten yetiştirdiği için mesleğin ilk yıllarında yaşanan problemlerin çözümü için deneyimli öğretmenlerden yararlanılması gerektiği vurgulanmıştır.

Atalay ve Anagün (2014), yaptıkları çalışmada kırsal alanda görev yapan 11 sınıf öğretmenin bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımına ilişkin görüşlerine yer vermiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerden bazıları çalıştıkları okulların bilgi ve iletişim teknolojileri açısından yeterli bulurken bir kısmı ise yetersiz olarak belirtmiştir. Araştırmaya katılan sınıf öğretmenleri bilişim teknolojilerinin öğrenciye başarı, motivasyon, ilgi, zamanı etkili kullanma açısından katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Bilişim teknolojileri açısından yetersiz olan öğretmenlere hizmet içi eğitim verilerek desteklenmesi gerektiği saptanmıştır.

YÖNTEM

Bu bölümde araştırma evreni ve örneklemini, veri toplama süreci, veri toplama araçları ve elde edilen verilerin analizine yer verilmiştir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın örneklemini Van'ın Muradiye ilçesine bağlı köy okullarında çalışan 45 sınıf öğretmenini içerir. Van'ın Muradiye ilçesine bağlı köy okullarından yalnızca 45 sınıf öğretmenine ulaşım sağlanmıştır. Araştırmaya katılan 45 sınıf öğretmenin bilgileri aşağıda gösterilmiştir. Araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerine ait özellikler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1.

Çalışmaya Katılan Sınıf Öğretmenlerine İlişkin Bilgiler

		F	%
Cinsiyet	Kadın	34	75.6
	Erkek	11	24.4
Yaş Aralığı	22-29	36	80
	30-39	8	17.8
	40-49	1	2.2
	50 ve üstü	-	-
Mesleki Kıdem	1-5 yıl	28	62.2
	5-10 yıl	15	33.3
	10-15 yıl	2	4.5
	15-20 yıl	-	-
	20 yıl ve üstü	-	-
Sınıf Seviyesi	1. Sınıf	17	37.8
	2.Sınıf	9	20
	3. Sınıf	5	11.1
	4. Sınıf	9	20
	Birleştirilmiş Sınıf	5	11.1
Sınıf Mevcudu	10	2	5.5
	10-20	28	62.2
	20-30	14	31.1
	30 ve üstü	1	1.2

Veri Toplama Süreci ve Araçları

Veri toplama sürecinde hazırlanan görüşme soruları 2021-2022 eğitim-öğretim yılının kasım ayında Van'ın Muradiye ilçesine bağlı köylerde çalışan sınıf öğretmenlerine gönderilmiş olup iki hafta süre içerisinde verilerin toplanması sağlanmıştır. Görüşme formu öğretmenlere bireysel olarak gönderilmiş olup çevrimiçi ortamda yanıtlamaları istenmiştir. Bu süre içinde 45 sınıf öğretmeninden geri dönüş sağlanmıştır.

Araştırma betimsel bir durum saptaması niteliğinde olup, nitel araştırma teknikleri temel alınmıştır. Araştırma verileri hazırlanan görüşme formu ile toplanmıştır. Görüşme formu hazırlanırken ilgili kaynak taramasında köylerde çalışan sınıf öğretmenleri ile ilgili yapılan çalışmalar incelenmiştir. Görüşme formu iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda görüşme yapılan öğretmenler ile ilgili kişisel bilgilerden oluşmaktadır. İkinci kısımda ise köyde çalışan sınıf öğretmenlerinin fiziki ve alt yapı yetersizliğinin eğitime yansımalarına ilişkin görüşleri alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen görüşler nitel veri özelliği taşımaktadır. Bu verilerin incelenmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analiz yöntemi ile elde edilen veriler derinlemesine incelenmiştir. Sınıf öğretmenlerinin görüşleri incelenirken benzer ifadeler gruplandırılarak kodlar oluşturulmuştur. Kodlara uygun olarak başlıklara yer verilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler sonucunda kodların frekansı tablolar halinde belirtilmiştir. Oluşturulan tabloları desteklemek aynı zamanda araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerinin görüşlerini aktarmak için katılımcıların görüşleri doğrudan yansıtılmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde köy okullarında çalışan sınıf öğretmenlerinin fiziki ve alt yapı yetersizliğinden kaynaklı sorunların eğitime yansımalarına yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla araştırma sonucu ile ulaşılan bulgu ve yorumlara yer verilmiştir.

1. Araştırma amacına uygun olarak ilk olarak araştırmaya katılan köy öğretmenlerine “Kış aylarında hava şartları sebebiyle eğitim öğretimde aksamalar yaşıyor musunuz? Yaşıyorsanız bunlar nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların bu soruya vermiş olduğu yanıtlar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2.

Hava Şartlarından Kaynaklı Sorunlara Yönelik Görüşler

Yaşanan Sorunlar	F
Devamsızlığın artması	26
Köy yollarının kapanması	17
Sınıfları ısıtmakta zorlanmak	10
Uzun süreli elektrik kesintisi	8

Köy öğretmeni 18 “Evet yaşıyoruz. Öğrenciler hava şartlarından dolayı bazen okula devam edemiyor.”

2. Araştırmaya katılan köy öğretmenlerine “Okulun ısınma ve temizliğini nasıl sağlıyorsunuz? Isınma ile ilgili sorun yaşıyor musunuz? Yaşadığınız sorunlar nelerdir?” sorusu yöneltilip elde edilen cevaplar Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3.

Isınma ve Temizlikten Kaynaklı Sorunlara Yönelik Görüşler

Sorunlar	F
Isınma Şekli (soba, kalorifer)	20
Yakacak Yetersizliği	13
Hijyen Problemi	9
Okul Binalarının Eski Olması	4

Köy Öğretmeni 42 “Okul kalorifer ile ısıtıyor fakat yeteri miktarda kömür gelmediği için sınıflar ısıtmıyor.”

3. Araştırmaya katılan köy öğretmenlerine “Okulda devamlı olarak çalışan hizmetli var mı? Hizmetlinin olmaması ciddi sorunlar yaratır mı? Neden?” sorusu yöneltilmiş olup elde edilen yanıtlar Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4.

Okuldaki Hizmetli Mevcuduna Yönelik Görüşler

Hizmet Durumu	F
Hizmetli var.	16
Hizmetli yok.	29

Köy öğretmeni 38 “*Hizmetlimiz yok. Öğretmenin tek odağı öğrenci olması gerekirken hizmetli olmadığı için okul işleri ile uğraşmaktan öğretime gerekli zamanı ayıramamaktadır.*”

4. Araştırmaya katılan köy öğretmenlerine “Okulda projeksiyon, akıllı tahta gibi materyaller var mı? Eksik olması sebebiyle ne tür sorunlar yaşıyorsunuz?” sorusu yöneltilip alınan yanıtlar Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5.

Teknolojik Materyallere İlişkin Görüşler

Teknolojik	Materyale	F
İlişkin Görüş		
Evet, var.		9
Hayır, yok.		36

Öğretmen 32 “*Yok. Eba, Okulistik gibi programları kullanamıyoruz. Dersle ilgili video içeriklerini öğrencilerimizle paylaşamıyoruz.*”

5. Araştırmaya katılan köy öğretmenlerine “Deney, uygulama ve araştırma yaparken malzemelere ulaşmada sorun yaşıyor musunuz? Bu sorun öğretimi nasıl etkiliyor?” sorusu yöneltilmiş olup alınan yanıtlar Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6.

Deney, Uygulama Malzemelerinin Öğretim Faaliyetlerine Etkisine İlişkin Görüşler

Sorunlar	F
Somut Yaşantı Oluşturamama	28
Kalıcı Öğrenme Gerçekleştirememe	19
Öğrenci Motivasyonu	11

Köy öğretmeni 25 “*Buna dair materyal ve donanım olmadığı için öğretim basamaklarını somutlaştıramıyor ve kalıcı öğrenme gerçekleştiremiyoruz.*”

6. Araştırmaya katılan köy öğretmenlerine “Okulda yaşadığınız fiziki ve alt yapı yetersizliğinden kaynaklı sorunlar motivasyonunuzu etkiliyor mu? Bu sorun sizce doğrudan öğretimi de etkiler mi?” sorusu yöneltilmiş olup alınan cevaplar Tablo 7’de özetlenmiştir.

Tablo 7.

Fiziki ve Alt Yapı Yetersizliğinin Öğretmen Motivasyonuna Etkisine İlişkin Görüşler

Fizikî Alt Yapının Motivasyona	F
Etkisi	
Evet, etkiliyor.	34
Hayır, etkilemez.	11

Köy öğretmeni 7 “*Doğrudan ve dolaylı olarak öğretimi etkiliyor. Öğretmen derse yorgun ve stresli başlamaktadır.*”

7. Araştırmaya katılan köy öğretmenlerine “Fiziki ve alt yapı yetersizliğinden kaynaklı sorunlar sebebiyle fırsat eşitsizliğinin yaşandığını düşünüyor musunuz? Neden?” sorusu yöneltilmiş olup alınan yanıtlar Tablo 8’de özetlenmiştir.

Tablo 8.

Fiziki ve Alt Yapı Yetersizliğinin Fırsat Eşitsizliğine Etkisine Yönelik Görüşler

Fizikî Alt Yapı – Fırsat Eşitliği	F
İlişkisi	
Evet, düşünüyorum.	42
Hayır, düşünmüyorum.	3

Köy öğretmeni 27 “Evet, bir taraftan bazı öğrenciler tüm imkanlardan yararlanabilirken diğer taraftan birçok eksikle çabalayan öğrenciler arasında eşitsizlik yaşanır.”

8. Araştırmaya katılan köy öğretmenlerine “Fiziki ve alt yapı yetersizliğinden kaynaklı sorunların çözümü için neler önerirsiniz?” sorusu yöneltilip alınan yanıtlar Tablo 9’da özetlenmiştir.

Tablo 9.

Fiziki ve Alt Yapı Yetersizliğinin Çözümüne Yönelik Görüşler

Öneriler	F
Ödenek ayrılmalı	14
MEB’in İlgielenmesi	12
Eski Binaların Yeniden Yapılması	9
Veli ile İşbirlikli Çalışma	7

Köy öğretmeni 36 “Çözümleyici ve işbirlikli eğitim çalışanları ile onları destekleyen veli profili sayesinde bu sıkıntılar bir nebze de olsa azalabilir.”

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırma sonuçlarına bağlı olarak fiziki ve alt yapı problemlerinin birçok açıdan eğitime yansımalarını görmekteyiz. İlk olarak yılın büyük bir kısmı soğuk olduğu için kış aylarında yaşanan yoğun kar yağışı sebebiyle köy yolları kapandığından öğrenciler ve öğretmenlerin okula ulaşımında zorluk yaşadığı bunun da devamsızlık problemine yol açtığı anlaşılmaktadır. Yaşanan kış şartları aynı zamanda ısınma problemi de yaratmış olup kışın sert ve çetin geçtiği köy okullarında binalar eski olduğu için kapı ve pencerelerden giren soğuk sınıfların ısınma sorununu açığa çıkarmıştır. Kaloriferi bulunan okullarda ise köylerde sürekli olarak yaşanan elektrik kesintisi sebebiyle sınıfların istenen seviyede ısınmadığı belirtilmiştir. Soğuk olan bir sınıfın da öğrenci ve öğretmen açısından öğretime uygun olmadığı ortaya konmuştur.

Köy okullarının birçoğu soba ile ısınmakta ve sobayı yakacak bir görevli olmadığında öğretmen derse ayırması gereken zamanı sobayı yakmakla geçirmektedir. Öğretmenler sobayı yakmayı bilmediğinde bir ya da iki saatini buna ayırmak zorunda olup bu süre zarfında öğretim için ayırması gereken enerjiyi burada harcamaktadır. Öğretmen enerjisini harcarken öğrenciler ise soğuk sınıfta öğretime uygun sınıf ortamının oluşmasını bekledikleri ortaya konmuştur. Hizmetlinin olmayışı soba veya kalorifer probleminin yanında sınıfların temizliği ve tuvalet temizliğinin de çok büyük sorun olduğu bunun da hijyen problemine yol açtığı ortaya konmuştur.

Köy okullarında teknolojik materyaller, deney, uygulama ve araştırma malzemeleri olmadığı için öğrenciler yaparak yaşayarak öğrenmeyi gerçekleştirememektedir. Bunun da bilginin kalıcı hale gelmesine engel olduğu vurgusu yapılmıştır. Öğrenci uygulamayı kendi yaptığı takdirde kendine güveni geleceğinden derse olan hevesinin artacağı belirtilmiştir. Köy okullarında yaşanan bu problemlerin öğretmenin motivasyonunu etkilediği ve fırsat eşitsizliğine sebep olduğu sonucu çıkarılmıştır. Okul ortamının merkez okullar gibi belli bir düzen ve disiplin içinde tüm öğrenciler için aynı standartlar sağlanarak öğretim ortamının düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir.

Elde edilen sonuçlara yönelik problemin çözümüne ilişkin aşağıdaki önerilerde bulunmaktadır:

- Bölge şartları düşünülüp alt yapı sıkıntısı için daha fazla bütçe ayrılmalı ve özellikle kış aylarında yaşanan ulaşım sorunu için çözüm yolları aranmalıdır.
- Özellikle köy okullarına kesinlikle bir yardımcı personel verilip öğrenciler ve öğretmenler mağdur edilmemelidir.

- Eski okul binaları gereklilik durumlarına göre ya onarım çalışması yapılmalı ya da yeniden inşa edilmelidir.
- Köy okullarını unutmayıp köy öğretmenleri yaşadıkları problem ile yalnız bırakılmamalı ve bu sorunlara rağmen eğitim öğretim aksatmadan devam ettirdikleri için manevi olarak desteklenmelidir.
- Eğitimde fırsat eşitliği ilkesinden yola çıkarak tüm okullarda bulunması gereken teknolojik araç ve gereçlerden köy okullarına gereken imkanlar sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Atalay, N.; Anagün, Ş. (2014). Kırsal alanlarda görev yapan sınıf öğretmenlerinin bilgi ve iletişim teknolojilerine ilişkin görüşleri, *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 2 (3), 9-27.
2. Atmaca, F. (2004). Sınıf öğretmenlerinin motivasyon durumlarının incelenmesi (yüksek lisans tezi). YÖK tez merkezinden edinilmiştir (147722).
3. Çapuk, S.; Ünsal, M. (2017). Köy okullarında görev yapan sınıf öğretmenlerinin mesleki gelişimlerini etkileyen faktörler, *Electronic Turkish Studies*, 12(25), 193-212.
4. Deniz, K. (2003). Yazılı anlatım becerileri bakımından köy ve kent beşinci sınıf öğrencilerinin durumu, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 13, 233.
5. Fidan, N. K. (2008). İlköğretimde araç gereç kullanımına ilişkin öğretmen görüşleri. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 1(1), 48-61.
6. Gültekin, M., Güner, M., Hayal, M. A., Yar sevmiş, B. (2016). Sınıf öğretmeni adaylarının kişisel ve aile özellikleri ile öğrenim gördükleri program, öğretmenlik mesleği ve yaşama ilişkin görüşleri. *Electronic Turkish Studies*, 11(3), 1163-1184.
7. Güngör, İ. (2019). Köy okullarında öğrenci olmak: Etnografik bir çalışma (yüksek lisans tezi). YÖK tez merkezinden edinilmiştir (547336).
8. Karataş, A.; Kınalıoğlu, İ. H. (2018). Köy okullarında çalışan sınıf öğretmenlerinin sorunları, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 207-220.
9. Özdemir, M.; Civelek, Ş. (2015). Öğretmenlerin eğitimsel çevresel ve sosyal sorunları (Şırnak ili örneği), *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 163-181.
10. Özpınar, M. (2008). Köyde görev yapan sınıf öğretmenlerinin sorunları Aydın ili örneği (yüksek lisans tezi). YÖK tez merkezinden edinilmiştir (219870).
11. Özpınar, M.; Sarıkaya, R. (2010). Köyde görev yapan sınıf öğretmenlerinin sorunları, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 17-29.
12. Palavan, Ö.; Donuk, R. (2016). Kırsal kesimde görev yapan öğretmenlerin sorunları, *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 109-128.
13. Sarı, M. H.; Altun, Y. (2015). Göreve yeni başlayan sınıf öğretmenlerinin karşılaştıkları sorunlar, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(1), 213-226.
14. Sidat, E.; Bayar, A. (2018). Köy okullarında yaşanan problemlere yönelik öğretmen görüşleri, *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(3), 253-261.
15. Şahin, C.; Şahin, S. (2017). Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Karşı Tutumları, Öz-Yeterlik İnançları ve Öğrenciyi Tanıma Düzeyleri, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(2), 224-238.
16. <https://data.tuik.gov.tr/bulten/index?p=kent-kir-nufus-istatistikleri-2022-49755>, Erişim Tarihi:10.01.2024

(21)

Doç. Dr. Seher UÇKUN⁹⁰**ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN BİREYSEL YENİLİKÇİLİK DÜZEYLERİNE İLİŞKİN
ARAŞTIRMA (ALİ RIZA VEZİROĞLU MYO ÖRNEĞİ)****RESEARCH ON INDIVIDUAL INNOVATION LEVELS OF UNIVERSITY STUDENTS (ALİ RIZA
VEZİROĞLU MYO EXAMPLE)****ÖZ**

Dünyada yaşanan teknolojik gelişmeler, hızlı değişimler hem toplumları hem de bireyleri etkilemektedir. Bu değişim ve gelişmelere uyum sağlayan bireyler hem öğrenim hayatında hem de çalışma hayatında avantaja sahip olacaklardır. Hatta bireysel yenilikçilik kapasitesine sahip bireylerin rekabet gücünü olumlu yönde etkileyecektir. Araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin bireysel yenilikçilik özelliklerini ortaya koymaktır.

Çalışma, nitel araştırma yöntemine dayanan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Açık uçlu form oluşturulup, gönüllü olarak katılan 23 öğrenciye uygulanmıştır. Elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırmada öğrencilerin çoğunluğunun yeniliğe ve değişime açık oldukları, yeni bilgi-beceri öğrenmeye istekli oldukları ve fikirlerini açıkça belirtmekten çekinmedikleri sonucuna varılmıştır. Ayrıca belirsizlikler karşısında yılmadan sonuca ulaşmak için çalışacakları görülmüştür. Araştırmanın sonucunda yenilik ve değişimin her alanda etkili olduğu buna ayak uydurmak içinde yeni bilgi ve beceriler edinmenin gerekli olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğrenci, yenilikçilik, bireysel yenilikçilik.

ABSTRACT

Technological developments and rapid changes in the world affect both societies and individuals. Individuals who adapt to these changes and developments will have advantages in both their education and work lives. Moreover, it will positively affect the competitive power of individuals with individual innovation capacity. The aim of the research is to reveal the individual innovation characteristics of university students.

The study was conducted using a semi-structured interview technique based on qualitative research method. An open-ended form was created and applied to 23 students who participated voluntarily. The data obtained was subjected to content analysis. The study concluded that the majority of students are open to innovation and change, are willing to learn new knowledge and skills, and do not hesitate to express their ideas openly. It was also seen that they will work tirelessly to reach a result in the face of uncertainty. As a result of the research, it has been revealed that innovation and change are effective in every field and that it is necessary to acquire new knowledge and skills in order to keep up with this.

Keywords: Student, innovation, individual innovation.

⁹⁰ Kocaeli Üniversitesi, Ali Rıza Veziroğlu MYO, uckun@kocaeli.edu.tr, ORCID ID:0000-0002-7840-2363

GİRİŞ

İşletmeler devamlılıklarını sağlamak için rekabet araçlarını bilmeli ve bulunduğu sektörde başarılı olan işletmelerin uyguladıkları yöntemleri değerlendirmelidir. Teknolojinin gelişmesi ile rekabet araçları da değişmekte olup yenilik ve yenilikçilik çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Makro açıdan değerlendirildiğinde ülkelerin ekonomik ve teknolojik açıdan gelişebilmeleri için yenilik zorunlu hale gelmiştir. İşletmeler de yenilik olmadan belli bir noktaya gelmekte ancak devamlılık ve rekabet etmek için mutlaka yenilik yapmak zorunda kalmaktadırlar. Yenilik ve yenilikçiliği benimsemeyen işletmeler değişime ayak uyduramamakta ve rekabet koşullarına yenik düşmekte hatta yok olmaktadır. Bunun en güzel örneğini işletmeler pandemi sürecinde yaşadığı ve değişime ayak uyduran işletmeler ayakta kaldı, diğerleri zorunlu olarak piyasadan çekildi. İşletmelerin yenilik çalışmaları yeni ürünler üretme, süreçlerde iyileştirmeler yapma ve rekabet edebilirliğini artırmak için yapılan tüm çabaları içermektedir. Bu süreçlerin başarılı bir şekilde yönetilmesi için çalışanlarında yenilik ve yenilikçilik çalışmalarına katılması ve önemini bilmesi gerekir. İşletmeler insan kaynakları açısından yeniliğe açık çalışanları işe almakta ve süreçleri yürütmektedir. Özellikle teknolojik gelişmeler ve dijitalleşme ile çalışanların bireysel yenilikçiliğe açık olması gerekmektedir. İşletmeler çalışanlarının yetenek ve davranışlarını doğru bir şekilde yönlendirerek yenilik faaliyetlerinde başarıyı yakalayacaklardır. Bireysel yenilikçilik, yeni fikirler üreten, öğrenen, kendini sürekli geliştiren ve bir fikri ticarileştirmeye yönelik çalışmalar yapmaya istekli değildir. Araştırmanın önemi, üniversite eğitimi alan ve çalışma hayatına katılacak genç işgücünün bireysel yenilikçilik düzeylerini araştırmak ve işletme faaliyetini yerine getiren çalışanların önemini vurgulamaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İşletme faaliyetleri yerine getirirken rekabet koşulları sınır tanımaz halde ve global bir rekabet yaşanmaktadır. Artan rekabet koşulları, hızlı gelişen teknolojik değişiklikler hem işletmeleri hem de bireyleri değişime ayak uydurmak için işletmelerin ve bireylerin kendilerini geliştirmelerini zorunlu kılmaktadır (Işık, Türkmendağ, 2016:71). Yenilik bilim ve teknolojideki yeni bilgiler veya ürünler sayesinde ortaya çıkmaktadır (Arı, 2023:12). Yenilik kavramı eğitimden iletişime, işletmeden pazarlamaya kadar birçok alanda incelenmiş olup araştırmalar yapılmıştır. Yenilik her alanda gelişmenin anahtarı olarak görülmektedir. (Kılıçer, Odabaşı, 2010:150). İşletmelerin esnek, hızlı ve yenilikçi olması ürün, süreç, pazarlama ve örgütsel olarak tüm faaliyetlerde yeni düşüncelerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır (Zengin ve Bekmezci, 2021:20).

İktisatçı Schumpeter (1883-1950) yenilik kavramını, yeni bir ürünün, yeni bir üretim metodunun sunulması, yeni bir pazarın açılması, yeni bir ham madde kaynağının bulunması ya da piyasada yeni bir pazar örgütlenmesi olarak tanımlamıştır (Kitapçı, 2019: 58). OECD ve Eurostat'ın birlikte yayına hazırladığı Oslo Kılavuzuna göre yenilik, yeni bir ürün veya hizmet; yeni bir süreç; yeni bir pazarlama metodu veya işletme içinde yeni organizasyonel yöntemler; iş yeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde iyileştirmeler şeklinde ortaya çıkan, yeni olan ve önemli ölçüde geliştirilmiş uygulamalardır. (Elverdi ve Atik, 2020:700). Yenilik sadece hizmet ve ürünler için yapılan bir faaliyet değil aynı zamanda herhangi bir olay, kavramla da ilgili yeni fikirlerin uygulanması süreci olarak da değerlendirilebilir (Sevinç, Uyangör, 2020:3672). İşletme yöneticileri yenilikçi bir anlayışa sahip olmalı ve yenilikleri ortaya koymalı ki varlıklarını sürdürebilsinler (Özaydın ve Boyraz, 2021:143). İşletmelerde iç yenilik kaynakları; sahip olduğu bilgi, beceri, öğrenme yeteneği, girişimci özellikleri dış kaynaklar olarak da maliyetler, hükümetler, üniversitelerin yenilik çalışmaları olarak sayılabilir (Kılıç, 2018:20). Özellikle çalışanların bilgi, beceri ve öğrenme yeteneğinin uygulamaya dönüştürülmesi işletmelere yenilik süreçlerinde avantaj sağlayacaktır.

Genç işgücü olarak çalışma hayatına katılacak üniversite öğrencilerinin aldıkları yenilikçi ve uygulamalı eğitimler sayesinde yeniliğe karşı istekli olmaları ve yeniliğe açık olmaları mümkün olacaktır. Bireysel yenilikçilik; bireyin yeniliğe karşı istekli olması, kabul etmesi ve ortaya çıkan yenilikten yararlanmasıdır. Her insanın yenilikleri benimseme düzeylerinin farklı olmasının nedenlerinin başında her bireyin sahip olduğu özelliklerdir. (Kılıç, 2021:22; Özaydın, Boyraz, 2021:861). Bireysel özellikleri nedeniyle bireyler yeniliğe karşı istekli ya da az istekli olabilirler. Bireysel yenilikçiliğe sahip bireyler toplumda ve örgütlerinde dinamik, yenilikçi ruhlarıyla teknolojik ve bilimsel yeniliklere öncülük ederler (Akan, Kutlu Abu, 2023:1448).

Literatür incelenmiş olup, bireysel yenilikçilikle ilgili çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Yılmaz Öztürk ve Summak (2014), araştırmalarında ilköğretim de görev yapan öğretmenlerin bireysel yenilikçilik düzeylerini incelemişlerdir. Katılımcıların orta düzey yenilikçi olduğunu tespit etmişlerdir.

Kılıç (2015), öğretmenlerin bireysel yenilikçilik düzeyleri ve yaşam boyu eğilimlerine ilişkin yüksek lisans tezinde; yaşam boyu öğrenme eğilimi ile bireysel yenilikçilik düzeyi arasında bir ilişki olmadığı ama alt boyutlar arasında ilişkilerin var olduğunu tespit etmiştir.

Işık ve Türkmendağ (2016), turizm fakültesi öğrencilerinin bireysel yenilikçilik algılarının belirlenmesini amaçlayan çalışmalarında öğrencilerin cinsiyetleri ile değişime direnç ve öğrenim gördükleri bölümle hem değişime direnç hem de fikir önderliği boyutları arasında anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Ertuğ ve Kaya (2017), araştırmanın amacı hemşirelik öğrencilerinin bireysel yenilikçilik profilleri ile yenilikçiliğin önündeki engelleri belirlemektir. Araştırmanın sonucunda hemşirelik öğrencilerinin yenilikçilik düzeyinin düşük olduğu görülmüştür.

Yeğin (2017), İlahiyat fakültesi öğrencilerinin bireysel yenilikçilik düzeylerini araştırmış olup, araştırmasında öğrencilerin yenilikçilik düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna varmıştır.

Pelenk (2017,) bireysel yenilikçilik davranışının bireysel iş performansı üzerindeki etkisini araştırmış ve araştırmanın sonucu bireysel yenilikçiliğin alt boyutlarından fikir önderliği ve risk almanın iş performansı üzerinde pozitif etkisinin olduğunu ancak değişime direnç boyutunun ise negatif etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Başoğlu ve Durmaz Edeer (2017), X ile Y kuşağındaki hemşire ve hemşirelik öğrencilerinin yenilikçilik farkındalıklarını karşılaştırmak amacıyla yaptıkları çalışmalarında hemşirelerin çoğunluğunun X kuşağından, hemşirelik öğrencilerinin ise toplamının Y kuşağı olduğunu tespit etmişlerdir. Çalışmalarında ayrıca Y kuşağı hemşirelerin X kuşağı hemşirelere göre daha yenilikçi olduğunu ve Y kuşağı hemşirelerin yeniliğe karşı öncü, X kuşağı hemşireler ve Y kuşağı hemşirelik öğrencilerinin ise sorgulayıcı ölçek boyutunda olduğunu görmüşlerdir.

Utli ve Vural Doğru tarafından yapılan (2018), hemşirelik ve ebelik öğrencilerinin bireysel yenilikçilik özelliklerinin değerlendirilmesine ilişkin araştırmada erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre daha gelenekselci ve kuşkucu olduğunu göstermiştir.

Karahan ve Patır (2019), çalışmalarında üniversite eğitimi gören öğrencilerin bireysel yenilikçilik kapasitelerini incelemişlerdir. Araştırmanın sonucunda bireysel yenilikçilik ölçeğinin boyutlarından risk alma ile cinsiyet arasında anlamlı farkın olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca diğer ölçek boyutlarında erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre önde olduğunu belirtmişlerdir.

Özerbaş ve Kayabaşı (2019), çalışmalarında sınıf öğretmenleri ve sınıf öğretmen adaylarının teknolojiyi kullanma düzeyleri ile bireysel yenilikçilik düzeylerini karşılaştırmışlar ve sınıf öğretmenlerinin orta düzeyde yenilikçi olduklarını tespit etmişlerdir. Ayrıca araştırma sınıf öğretmenlerinin ve sınıf öğretmen adaylarının farklı teknolojik aletler kullandığını ve bireysel yenilikçilik alt boyutlarında da farklılıklar ortaya koymuştur.

Sarioğlu Kemer ve Yıldız (2020), araştırma hemşirelerin bireysel yenilikçilik özelliklerini belirlemek amacıyla yapılmış olup araştırmanın sonucunda katılımcıların bireysel yenilikçilik alt boyutlarından sorgulayıcı, risk alan ve fikir önderi iken değişime direnç gösterdiğini tespit etmiştir. Ayrıca kendini yenilikçi olarak gören hemşireler fikir önderi iken gelenekçi olan hemşireler ise risk almaktan kaçınmaktadır.

Yapıcı ve Kaya (2020), biyoloji öğretmenlerinin bireysel yenilikçilik düzeylerini bazı değişkenlere göre incelemişler ve öğretmenlerin bireysel yenilikçilik düzeylerinin çoğunluğunun yüksek düzeyde, aynı zamanda da sorgulayıcı kategorisinde olduğunu tespit etmişlerdir.

Akay ve Çetin Gürkan (2021), çalışmalarında sağlık çalışanlarının etik lider algısının bireysel yenilikçilik düzeyleri üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Araştırmada liderlik türünün sağlık çalışanlarının bireysel yenilikçilikleri üzerinde düşük etkili olacağı sonucuna varılmıştır.

Türk ve Sevim (2021), üniversite öğrencilerinin sosyal yenilikçilik düzeylerini incelemişlerdir. Çalışmalarında öğrencilerin sosyal yenilikçilik düzeylerinin, cinsiyete, eğitim düzeylerine, yaşa ve yaşadıkları bölgelere göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Savcı ve Çil Akıncı (2021) araştırmalarında hemşirelik öğrencilerinin bireysel yenilikçilik özellikleri ve yaşam boyu öğrenme eğilimlerini incelemişlerdir. Araştırmanın sonucunda bireysel yenilikçilik boyutlarından öğrencilerin sorgulayıcı ve öncü özellikleri olduğu görülmüştür.

Karahan ve Gedik (2021) araştırmalarında üniversite öğrencilerinin yenilikçilikle ilgili eğitim faaliyetlerine katıldıklarında yenilikçilik düzeylerinin pozitif etkilendiği ortaya çıkmıştır.

Balkar (2021), bireysel yenilikçilik ve yaşam tatmin düzeylerine sporun etkisinin olup olmadığını araştırmıştır. Araştırma spora yönelik tutum ile bireysel yenilikçilik algısı arasında yaşam tatmininin aracılık rolü olduğunu ortaya koymuştur.

Akcanca (2022), okul öncesi öğretmenliği öğrencilerinin bireysel yenilikçilik algılarının belirlenmesine ve engellere yönelik yaptığı araştırmada katılımcıların %25'nin kendini yenilikçi olarak algılarını tespit etmiştir. Ayrıca katılımcılar çevre, geleneksel eğitim anlayışları, fırsat eşitsizliği ve kişilik özelliklerinden kaynaklanan engellerin olabileceğini vurgulamışlardır.

BULGU VE TARTIŞMALAR

Araştırma ön lisans öğrencilerinin bireysel yenilikçilik düzeylerine ilişkin nitel bir çalışmadır. Araştırmada açık uçlu sorular oluşturulmuş olup, aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

- 1- Değişime ve yeniliğe karşı tutumunuz nasıldır? Niçin?
- 2- Grup içinde herhangi bir konuya ilişkin fikrinizi ilk önce açıklama isteği duyar mısınız? Neden?
- 3- Herhangi bir konuda (bilgi, beceri, yeni alet kullanımı) yeniliği aramaya ve denemeye karşı istekli misiniz? Neden?
- 4- Herhangi bir durumla ilgili belirsizlikler karşısında yılmayıp yolumuza devam eder misiniz yoksa hemen motivasyonunuzu düşürür vaz mı geçersiniz? Neden?

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi Araştırmanın evrenini; Kocaeli Üniversitesi Ali Rıza Veziroğlu Meslek Yüksekokulu 2023-2024 eğitim- öğretim yılında öğrenim gören işletme yönetimi programı (I.ve II.öğretim, uzaktan eğitim) öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma kolayda örneklem yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmada mülakat soruları gönüllü olarak katılan 23 öğrenci ile yapılmıştır.

Verilerin Toplanması Araştırmada öğrencilerin bireysel yenilikçilik hakkındaki görüşlerini ortaya koymak için mülakat tekniklerinden olan derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme formları oluşturulmuştur. Görüşme formunda yaş ve cinsiyet gibi demografik sorular ve değişime karşı tutumları, bir konuya ilişkin fikirlerini ilk önce açıklama isteği, bilgi, yeniliği arama ve denemeye yönelik istekleri ve belirsizlikler karşısındaki tutumlarına ilişkin açık uçlu sorular sorulmuştur. Mülakat soruları yazılı olarak öğrencilere verilmiş ve 40-50 dakikada tamamlanmıştır. Yazılı formlar tek tek incelenip, içerik analizi yapılmıştır. Analizin sonucunda katılımcıların cevapları kodlanarak yorumlanmıştır.

Nitel araştırma olayları ve olguları yorumlar ve anlamlandırır, nicel araştırma gibi genelleme yapmaz. Nitel araştırmada amaç, bir olayın ya da durumun derinlemesine incelenmesi ve belirlenen bir çerçevede olay ve olguların kendi gerçekliği içinde değerlendirilmesidir. (Baltacı,2019:370) . Nitel araştırmada araştırmacılar az sayıda katılımcı ile daha derinlikli bilgiler elde ederek değerlendirmek için çalışma yaparlar (Akçay,Koca, 2024:831).

Bulgular

Nitel araştırma sonucunda elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir.

Demografik Bulgular

Yapılan mülakata katılan öğrencilerin yaşları; 14 öğrenci 20-25 yaş (% 60,86), 1 öğrenci 31-35 yaş (% 4,34), 1 öğrenci 36-40 yaş (% 4,34), 3 öğrenci 41-45 yaş (% 13,04), 4 öğrenci 46 ve üstü yaş (% 17,39), öğrenci olduğu görülmüştür.

Tablo1. Katılımcıların yaşları

Yaş	n	%(f)
20-25	14	60.86
31-35	1	4.34
36-40	1	4.34
41-45	3	13.04
46 ve üstü	4	17.39

Ayrıca öğrencilerin cinsiyet durumlarını incelediğimizde 18 öğrenci kadın (%78,26), 5 öğrenci erkek (%21,74) olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin 46 yaş ve üstü (%17,39) oranın çıkması araştırmaya katılan uzaktan eğitim öğrencilerimizin yaşlarının örgün öğrencilerden büyük olmasıdır.

Bireysel yenilikçilikle ilgili bulgular

Katılımcıların “değişime ve yeniliğe karşı tutumunuz olumlu mu yoksa olumsuz mudur?” Sorusuna ilişkin 21 kişi (%91,30) evet, sadece 2 kişi (% 9,7) belirsiz cevabını vermiştir. Katılımcıların verdikleri bazı cevaplar aşağıda verilmiştir.

(K10), “*bu konuya olan fikrim olumlu fakat insan konfor alanından çıkmak için belli bir zaman vermesi gerektiğini düşünüyorum. Günümüzde artık oldukça yeni bilgi var ve bunlara ulaşmak eskisinden daha kolay. Bu yüzden değişime ve yeniliğe açığım*” açıklamıştır.

(K11), “*kişisel ve kültürel farklılıklara göre değişebilir. Bazı insanlar yeni teknolojileri hızla benimseyip, olumlu tutum sergilerken, bazıları daha geleneksel ve alışılmış olanı tercih edebilir*” olarak belirtmiştir.

(K12), “*değişim değişen dünyada en önemli faktör, değişime uyum sağlama iş hacmini ve kişisel gelişim açısından iş hayatında ve sosyal hayatta büyük önem gerektirir*” belirtmiştir.

(K15), “*değişime ve yeniliğe karşı olumlu bir tutumum var; çünkü insanı geliştireceğine ve yeni bilgiler katacağını düşünüyorum*” diye ifade etmiştir.

(K20), “*evet değişim olması gereken olaylar ve durum var ise olumluyum. Ama değişim zarar boyutunda ise olumsuzum*” belirtmiştir.

Katılımcıların çoğunluğu 21 kişi (%91,30) değişime ve yeniliğe karşı tutumlarının olumlu olduğunu belirtmişlerdir. Sadece iki (%9,7) katılımcı değişimin bazı durumlarda zararlı olabileceğini ifade etmişlerdir.

Katılımcılar “grup içinde herhangi bir konuya ilişkin fikrinizi ilk önce açıklama isteği duyar mısınız? Neden?” sorusuna 13 kişi (% 56,52) evet, 9 kişi (%39,13) hayır sadece 1 kişi(% 4,35) fark etmez cevabını vermiştir. Katılımcıların ayrıntılı olarak açıkladıkları bazı cevaplar şunlardır:

(K1), “*duruma göre evet. Yeterli bilgi sahibi isem ilk fikrimi söylemekten çekinmem*” olarak belirtmiştir.

(K6), “*ilk önce açıklamam her zaman. Arkadaşımın fikirlerini dinleyip kendi fikrime göre ekleme ve çıkarma yapma fırsatı bulurum*” belirtmiştir.

(K7), “*bir, iki kişi açıkladıktan sonra açıklama gereği duyarım. Çünkü düşüncelerimi kendi içimde tartarım*” ifade etmiştir.

(K10), “*içinde bulunduğum ortamda konuyla alakalı bilgim ve yeterli olduğunu hissettiğimde söyleme ihtiyacı duyarım. Eğer bir bilgim yok ise de konuyu merak ettiğimde ilgimi çektiyse eğer o konu hakkında fikrimi söylemekten çekinmem*” belirtmiştir.

(K14), “*ilk önce açıklamak istemem. Diğer fikirleri öğrenim kafamda daha yaratıcı fikir bulup öyle söylemeyi tercih ederim*” açıklamıştır.

(K22), “*evet. Daha önceleri bu konu da çekingenlik yaşıyordum. Ama kendimi bu konuda geliştirerek bunun benim için önemli olduğunu anladım. Kendimi ifade etmek güzel*” açıklamıştır.

Katılımcılardan evet cevabını verenlerin çoğunluğu herhangi bir konuya ilişkin fikirleri varsa açıklayacağını, hayır cevabı verenlerin çoğunluğu ise öncelikle dinlemeyi tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.

Katılımcılar “Herhangi bir konuda (bilgi, beceri, yeni alet kullanımı) yeniliği aramaya ve denemeye karşı istekli misiniz? Neden?” sorusuna 23 kişi (%100) evet olarak açıklamıştır. Katılımcılarından bazılarının ayrıntılı olarak açıklamaları verilmiştir.

(K2), “evet istekliyim, çünkü öğrenmeyi seviyorum, yeni şeyler denemeyi seviyorum” belirtmiştir.

(K3), “evet, çünkü yapmış ya da yapacak olacağım işleri daha hızlı yapabilirim” diye ifade etmiştir.

(K9), “evet, yeni bilgiler edinmek kişisel gelişme için önemlidir. Bu sebeple yeni bilgileri öğrenmeye ve araştırmaya istekliyimdir” belirtmiştir.

(K12), “istekliyimdir, her gelen yeniliğin farklı deneyim ve tecrübe vereceğine inanıyorum” şeklinde açıklamıştır.

(K18), “evet istekliğim. Yeni iyi veya kötü bir şeyi denemenin bana tecrübe katabileceğini düşünüyorum” belirtmiştir.

(K23), “yeniliklere ve değişimlere hiçbir zaman uzak kalınmamalı ve insan yaşamının her döneminde kendini geliştirmelidir” açıklamıştır.

Katılımcılardan “Herhangi bir durumla ilgili belirsizlikler karşısında yılmayıp yolunuza devam eder misiniz yoksa hemen motivasyonunuzu düşürür vaz mı geçersiniz? Neden?” sorusuna 22 katılımcı (%95,65) evet, sadece 1 katılımcı (%4,35) vazgeçerim diye cevap vermiştir. Katılımcıların ayrıntılı cevaplarından bazıları aşağıda verilmiştir.

(K3), “yeni yollar üretip istediğim sonuca varmaya çalışırım”,

(K7), “vazgeçmem, ama süreç uzadığı zaman uzamasına bağlı olarak duygu durumu etkiler”,

(K8), “yılmayıp yoluma devam ederim. Çünkü tökezlesem de o işi sonunda başaracağımı bilirim”,

(K10), “belirsizliğin insanı yorduğunu ve yıprattığını düşünüyorum. Fakat bu belirsizliğin hangi konudan çıktığını, niye bir çözüme ulaşmadığını anlamak için gözlemlerim ve araştırırım. Bu konu çözüme kavuşana kadar yoluma devam ederim. Moral ve motivasyon yapılan her işte çok önemli olduğunu düşünüyorum. Her başarının arkasında birden fazla başarısızlıklar vardır. Bu yüzden ders çıkarıp üstüne koyarak ilerlerim”,

(K16), “aslında o anki ruh değişimine bağlıdır. Bazı konular gerçekten benim için çok önemlidir ve pes etmeden sonuna kadar mücadele ederim. Bazı konularda ise motivasyonum düşebilir ama vazgeçmeyi kolay kolay kabul etmem”,

(K18), “belirsizlikler insanı yorabilir ve ben de öyleyim. Ama yılmayıp yolumuza devam etmememiz gerekiyor. Bize sonucunda illaki güzel, olumlu sonuç çıkarır”,

(K21), “tüm başarısızlıklarda hedef koyduğumuz alana ulaşmak için hep yenden yeniden başlarım”, şeklinde belirtmişlerdir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin bireysel yenilikçilik özelliklerini ortaya koymaktır. Araştırmaya katılanların demografik özellikleri incelendiğinde 14 öğrenci 20-25 yaş (% 60,86), 1 öğrenci 31-35 yaş (% 4,34), 1 öğrenci 36-40 yaş (% 4,34), 3 öğrenci 41-45 yaş (% 13,04), 4 öğrenci 46 ve üstü yaş (% 17,39), öğrenci olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan 10 öğrenci birinci öğretim (% 43,48), 8 öğrenci ikinci öğretim (%34,78) ve 5 öğrencinin uzaktan eğitim (%21,74) öğrenim gördüklerini belirtmişlerdir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğu değişime ve yeniliğe karşı tutumlarının olumlu olduğunu belirtmişlerdir. Üniversite öğrencilerinin değişime ve yeniliğe açık oldukları sonuçları ile diğer araştırma sonuçları örtüşmektedir. Öğrenciler iş ve sosyal hayata uyum sağlamak için yeniliğe ve değişime açık olmak gerektiğini ifade etmişlerdir.

Araştırmanın sonuçlarına göre; katılan öğrencilerin çoğunluğu değişime ve yeniliğe karşı tutumlarının olumlu olduğunu belirtmişlerdir. 13 kişi (% 56,52) evet, 9 kişi (%39,13) hayır sadece 1 kişi (% 4,35) fark etmez olarak belirtmişlerdir. Yine öğrencilerin çoğunluğu o konu ile ilgili bir fikri varsa fikrini açıklamaktan çekinmediklerini belirtmişlerdir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin 23 kişi (%100) herhangi bir konuda (bilgi, beceri, yeni alet kullanımı) yeniliği aramaya ve denemeye karşı istekli olduklarını belirtmişlerdir. Çünkü kişisel gelişimleri için yeni bilgi, beceri ve yeni alet kullanımının önemli olduğu hatta gerekli olduğunu açıklamışlardır.

Katılımcılar herhangi bir durumla ilgili belirsizlikler karşısında yılmayıp yolunuza devam eder misiniz yoksa hemen motivasyonunuzu düşürür vaz mı geçersiniz sorusuna 22 katılımcı (%95,65) evet, sadece 1

katılımcı (%4,35) vazgeçerim olarak belirtmiştir. Öğrencilerin çoğunluğu belirsizliğin insanı yordugunu ve sürecin uzamasının zaman içinde morallerini bozduğunu ancak vazgeçmeden sonuca ulaşmak için yollarına devam edeceklerini belirtmişlerdir.

Sonuç olarak; ön lisans öğrencilerinin değişime ve yeniliğe karşı tutumlarının olumlu olduğu, herhangi bir konuya ilişkin fikirlerini açıklamaktan çekinmedikleri, yeni bilgi ve beceri öğrenmeye istekli oldukları ve belirsizlikler karşısında yılmayacakları sonuca ulaşmak için yollarına devam edecekleri görülmüştür. Öğrencilerin ilgi alanlarına uygun olarak yeniliğe ve değişime açık olmaları önemlidir. Özellikle yoğun rekabet ortamında genç işgücü olarak istihdama katılacaklarından dolayı yeniliğe ve değişime açık olmaları yeni bilgi, beceri öğrenmeye istekli olmaları katılımcılara avantaj sağlayacaktır. Hatta mezun olduktan sonra iş bulmalarında etkili olacaktır. Yeniliğe ve değişime sadece öğrencilerin değil tüm çalışanların açık olması gerekmektedir. Günümüzde özellikle kurumsal işletmeler rekabet üstünlüğü sağlamak için istihdam edeceği veya ettiği çalışanlarının yeniliğe açık olması, yeni bilgi- beceriye açık olmasını önemsemektedirler.

Son yıllarda yaşanan hızlı bilgi ve teknolojik gelişmeler sayesinde yeniliğe ve değişime sadece öğrencilerin değil, tüm insanların ve tüm sektörlerin açık olması zorunlu hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

1. Akan, A.& Kutlu Abu,N.(2023).Bireysel Yenilikçilikle İlgili Yapılan Tezlere Yönelik Bir Analiz, Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 57,1446-1469.
2. Akay, D.& Güney Çetin Gürkan, G.(2021). Sağlık Çalışanlarında Etik Lider Algısının Bireysel Yenilikçilik Düzeyi Üzerindeki Etkisi, Journal of Organizational Behavior Review (JOB Review), 3(1), 1-18.
3. Akcanca, N. (2022). Okul öncesi öğretmenliği öğrencilerinin bireysel yenilikçilik algıları. Eğitimde Kuram ve Uygulama, 18(2), 156-168. <https://doi.org/10.17244/eku.1185084>
4. Akçay, S. ve Koca, E. (2024). Nitel araştırmalarda veri doygunluğu. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24(3), 829-848.
5. Arı,A.(2023).İnovasyon ve Yaşam (Ed.C.Gazi Uçkun), “İnovasyon ve Yaratıcılık 7-28”, Umuttepe Yayınları No:403, Kocaeli.
6. Balkar,O.E. "Spora Yönelik Tutum ile Bireysel Yenilikçilik Arasındaki İlişkide Yaşam Tatmininin Aracılık Rolü," Rekreasyon ve Turizm Araştırmaları (Ed. Sevim Kül Avan, ,Erkan Kadir Şimşek, Özgür Yayla, Muhammet Cenk Birinci), 165-177. Konya: Çizgi Kitabevi
7. Başoğlu, M. &Durmaz Edeer, A. (2017). X ve Y Kuşağındaki Hemşirelerin Ve Hemşirelik Öğrencilerinin Bireysel Yenilikçilik Farkındalıklarının Karşılaştırılması, Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi Araştırma Makalesi Gusb: 6(4): 77-84.
8. Elverdi,S. &Atik, H. (2020).Türkiye’de İnovasyon Ölçümüne Yönelik Bir Değerlendirme, IBAD Sosyal Bilimler Dergisi / IBAD Journal of Social Sciences, (Özel Sayı/Special Issue):695-712.
9. Ertuğ, N .& Kaya,H.(2017).Hemşirelik Öğrencilerinin Bireysel Yenilikçilik Profilleri ve Yenilikçiliğin Önündeki Engellerin İncelenmesi, Hemşirelikte Eğitim Ve Araştırma Dergisi 14 (3): 192-197.
10. Karahan, M. ve Gedik, Y. (2021), Eğitim Faaliyetlerinin Üniversite Öğrencilerinin Bireysel Yenilikçilik Düzeyine Etkisinin İncelenmesi, Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 21(3), 661-682.
11. Karahan, M. & Patır, S. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Bireysel Yenilikçilik Kapasitelerinin Belirlenmesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , Sayı 13: 42 – 58.
12. Kılıç, H.(2015). İlköğretim Branş Öğretmenlerinin Bireysel Yenilikçilik Düzeyleri Ve Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri (Denizli İli Örneği), Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
13. Fulya Kılıç, F.(2018). Açık İnovasyon Kavramı Ve Etkileri Üzerine Bir Uygulama, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

14. Kılıçer, K. & Odabaşı, H.F. (2010). Bireysel Yenilikçilik Ölçeği (Byö): Türkçeye Uyarlama, Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education) 38: 150-164.
15. Kitapçı, İ.(2019). Joseph Schumpeter'in Girişimcilik Ve İnovasyon Anlayışı: Yaratıcı Yıkım Kavramı Ve Geçmişten Günümüze Yansımaları, Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Empirical Economics and Social Science , 1(2): 54-74.
16. Işık, C. & A, Tuba Türkmen dağ, T.(2016). Atatürk Üniversitesi Turizm Fakültesi Öğrencilerinin Bireysel Yenilikçilik Algılarının Belirlenmesi, Turizm Fakültesi Dergisi, 70-99.
17. Sarıoğlu Kemer ,A. & Yıldız, İ.(2020). Hemşirelerin Bireysel Yenilikçilik Özelliklerinin Belirlenmesi, Sağlık ve Hemşirelik Yönetim Dergisi, 3(7), 263-270.
18. Savcı S. & Çil, Akıncı, A.(2021). Hemşirelik Öğrencilerinin Bireysel Yenilikçilik Özellikleri Ve Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri: Tanımlayıcı Araştırma, Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri Dergisi, 14(1):83-93.
19. Sevinç, Y. S. & Uyangör, N. (2020). İnovatif düşünme becerileri meslek liseleri öğrencilerine yönelik bir çalışması. TurkishStudies.15(5): 3669-3690.
20. Türk, E.& Sevim, B. (2021) Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Yenilikçilik Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 14(77):966-975.
21. Utli, H. & Vural Doğru, B.(2018). Hemşirelik Ve Ebelik Öğrencilerinin Bireysel Yenilikçilik Özelliklerinin Değerlendirilmesi, Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 7(3): 23-32.
22. Özaydın, E.,&Boyraz, E.(2021).Problem Çözme, Yaratıcılık, Yenilikçilik Becerilerinin Pazarlama Yenilik Stratejilerinde Örgütsel Yenilikçilik Aracılığıyla Etkisi, İşletme Araştırmaları Dergisi, 13 (1), 858-874.
23. Özaydın E. &Boyraz,E. (2021)."Yenilikçiyim... Öyleyse Varım!": İso500 Gıda Ve İçecek Sektörü Örneği, Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi, 4(2), 142-161.
24. Özerbaş, M.A.& Kayabaşı, Y. (2019). Sınıf Öğretmenleri ve Sınıf Öğretmen Adaylarının Bireysel Yenilikçi Profillerinin Karşılaştırması, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 17 (2): 258-284.
25. Pelenk, S.E.(2017). Bireysel Yenilikçi Davranışların Bireysel İş Performansı Üzerindeki Etkisi: Teknoloji Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma, Journal Of Emerging Economies And Policy , 2(2): 2-14.
26. Yapıcı, İ.Ü. & Kaya, S. (2020). Biyoloji Öğretmenlerinin Bireysel Yenilikçilik Düzeylerinin İncelenmesi (Diyarbakır İli Örneği), Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi(Electronic Journal Of Social Sciences), 19(73):348-362.
27. Yeğin, H.İ. (2017). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Bireysel Yenilikçilik Düzeyleri , AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(4): 239-262.
28. Yılmaz Öztürk, Z.& Summak, M.S. (2014). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Bireysel Yenilikçiliklerinin İncelenmesi, International Journal Of Science Culture And Sport, SI(1): 844-853.
29. Zengin, Ş., Bekmezci, M., (2021). İşletmelerde Değişim Yönetimi ve İnovasyon. Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi, 8(15), 10-28.

(22)

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AYTAÇ*

OSMANLI DÖNEMİ OKULLARINDAKİ HALICILIK ÖĞRETİMİ HAKKINDA BAZI ARŞİV BELGELERİ

SOME ARCHIVE DOCUMENTS ABOUT THE TEACHING OF CARPET WEAVING IN THE SCHOOLS OF THE OTTOMAN PERIOD

ÖZ

Devletlerin adeta bir tür hafıza kayıtları olan arşivler gerek iç meselelerde gerek dış ilişkilerde önem arz eden belgelerdir. Neredeyse üç kıtada 600 yıl hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu'nda arşiv oldukça önemliydi. İstanbul Kağıthane'de bulunan Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri çok sayıda belgeyi muhafaza etmektedir. Diğer taraftan Türklerin binlerce yıllık geçmişe dayanan tekstil sanatlarını gittikleri her yere götürdükleri bilinmektedir. Gerek maddi kültür ögesi gerekse ticari emtia özelliği olan tekstil ürünlerinden yer yaygısı olarak farklı bir fonksiyonel kullanım alanı olan halıcılık Türklerin vazgeçilmez ürünlerindendir.

Öyle ki Osmanlı döneminde halıcılığın daha da gelişmesi için okullarda öğretildiği bilinmektedir. Cumhurbaşkanlığı Arşivleri'nde konu ile alakalı belgelerin bir kısmı çalışmaya konu olarak seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dokuma, halı, okul, arşiv.

ABSTRACT

Archives, which are a kind of memory records of states, are documents that are important in both domestic issues and foreign relations. Archives were very important in the Ottoman Empire, which ruled over almost three continents for 600 years. The Presidential Ottoman Archives located in Kağıthane, Istanbul, preserves a large number of documents. On the other hand, it is known that Turks took textile arts dating back thousands of years wherever they went. Carpeting, which has a different functional use as a floor mat than textile products, which are both material culture items and commercial commodities, is one of the indispensable products of the Turks.

It is known that carpet weaving was taught in schools during the Ottoman period to further develop it. Some of the documents related to the subject in the Presidential Archives were selected as the subject of the study.

Keywords: Weaving, carpet, school, archive.

GİRİŞ

Milletler için tarihi arşiv kayıtları önemlidir. Tüm devletler resmi belge niteliği taşıyan belgelerini arşivleyerek kayıt altına alırlar. Tarihi geçmişte herhangi bir zaman dilimi ile alakalı en güvenilir kaynak olma özelliği taşıyan arşivler adeta dönemleri hakkında en kesin bilgiye ulaşılmasını sağlayan kültür kayıtlarıdır.

Arşivler adeta milletlerin bir nevi hafızasıdır. Çünkü toplumların geçmişleri, buralarda saklanan belgelerle sağlıklı biçimde ortaya konur⁹¹. Devletlerin, milletlerin haklarını ve milletlerarası münasebetlerini belgelerle⁹².

Devlete ait resmi belgelerin kayıt altına alınıp saklanması önemi çok iyi bilen Osmanlı Devleti tüm evrakları muhafaza etmeye çalışmıştır. Yaklaşık 600 senelik süreyi kapsayan tüm resmi evraktan günümüze ulaşan belgelerden oluşan arşive o dönemlerde ‘Hazine-i Hassa’ adı verilmiştir.

Gerek Osmanlı Devleti döneminden günümüze ulaşan ve sadece Osmanlı Arşivi’nde miktarı 150 milyonu bulan belge ve birçok defter serilerinden, gerek belgelerin tanzim ediliş tarzı ve büyük bir hassasiyetle korunmuş olmalarından, gerekse bürokrasinin her kademesindeki yazışmaların mutlaka deftere kaydedilmesiyle ilgili emir ve nizamnâmelerden anlaşılmaktadır ki, Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren resmî belgeleri muhafazaya, bugünkü tabirle arşivciliğe büyük önem vermiştir⁹³.

Arşiv için 18. yüzyıl sonlarına dek özel bir bina tahsis edilmemiş, belgeler gerektiğinde kolayca ulaşılması için kese, torba ve sandıklara yerleştirilmiş, muhafazaya elverişsiz mahzenlerde dağınık bir biçimde saklanmıştır. Bu dönemde birtakım çalışmalar yapılsa da modern arşivciliğe ilk adım 1845 yılında atılmıştır. Tanzimat’la birlikte başlayan modernizasyon süreci arşivcilik anlayışına da yansımıştır. 1846 yılında Sadrazam Koca Mustafa Reşid Paşa tarafından Hazine-i Evrak Müdürlüğü kurulmuş, arşiv için de Bâb-ı Âli içerisinde bir bina inşa ettirilmiştir⁹⁴. Tüm bu arşiv evrakı günümüzde İstanbul Kağıthane’de bulunan Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı içerisinde muhafaza edilmektedir.

Tarihi miras olan arşiv belgelerinin dışında maddi kültür unsurları da milletler için önemlidir. Türklerin de bu anlamda zengin bir kültürel mirası vardır. Bu kültürel miras içerisinde halı, kilim, kumaş gibi tekstil malzemelerinin ayrı bir yeri vardır. Osmanlı tekstil sanatı rengi, yanışı (motifi), tekniği ve otantik özellikleri ile özgün nitelikleri olan bir anlayışa sahiptir.

Osmanlı Devleti’nde ticari, sanatsal, yöresel, sosyal hatta diplomatik özellikleri olan dokumacılığın, gündelik ihtiyaçtan kaynaklı üretiminin yanı sıra gerek bir saray sanatı gerekse lonca sistemi olarak da büyük önemi olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti’nde yukarıda ifade edilen üç farklı üretim biçimi olan tekstil ürünlerinin devlet eliyle bir eğitim kurumu çatısı altında da bilinçli bir program ve müfredatla da öğretilmesi için birtakım faaliyetler yürüttüğü bilinmektedir. Hatta Tanzimat döneminde mesleki ve teknik eleman yetiştirmek için Mekteb-i Sanayi okulları açılmıştır⁹⁵.

Osmanlı devletinde teknik eleman ihtiyacı uzun bir süre Lonca teşkilatı içerisinde küçük yaşta alınan çocukların yetiştirilmesiyle sağlanıyordu⁹⁶. Loncaların gelişen dünya sanayisi karşısında yetersiz kalmasıyla “Osmanlı devletinde ilk islahhane, 1860 yılında Midhat Paşa tarafından Tuna valiliği yaptığı sırada o bölgede yaşayan Müslüman ve Hristiyan bakıma muhtaç, yetim çocuklara hem kalacak yer ihtiyacını sağlamak hem de meslek öğrenmelerini sağlamak amacıyla Niş’te açılmıştır”⁹⁷. Daha sonra “İslahhanelerin Sanayi Mektebine dönüştürülmesiyle bu okulların işlevi koruyucu ve himayecilikten mesleki eğitimde veren okullar haline geldiler”⁹⁸.

⁹¹ GÖYÜNÇ, Nejat, “Türk Kültür Tarihi Bakımından Arşivlerimizin Önemi”, *Belleten*, XXXVII/147, Temmuz 1973, s. 305.

⁹² BİNARK, İsmet, *Türk Arşivlerinin Kısa Tarihçesi ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’nün Faaliyetleri*, Ankara, 1994, s. III.

⁹³ ANONİM, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul, 2010, s. XXVII.

⁹⁴ https://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanlı%C4%B1_Ar%C5%9Fivi#Osmanlı%C4%B1_d%C3%B6nemi.17.02.2022.01.08.

⁹⁵ AYTAÇ, Ahmet, “Some Documents Found in The Presidential Archives Relating to Ottoman Period Carpet Schools”,

Azerbaijan Journal of Educational Studies, S: 2, Azerbaycan, 2022, s. 111.

⁹⁶ KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, Ankara, 1992, s. 26.

⁹⁷ KOÇER, Hasan Ali, *age.*, s. 67.

⁹⁸ YILDIRIM, Mehmet Ali, “Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi”, *Karadeniz Araştırmaları*, C: 10, S: 37, 2013, s. 73.

CUMHURBAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ

Osmanlı Devleti döneminden günümüze ulaşan ve sadece arşivde 95 milyon belge ile 400 bin civarında bulunan defter serilerinden, gerek belgelerin tanzim ediliş tarzlarıyla, büyük bir hassasiyetle korunmuş olmalarından, gerekse bürokrasinin her kademesindeki yazışmaların mutlaka deftere kaydedilmesiyle ilgili emir ya da nizamnâmelerden anlaşılmaktadır ki, Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren resmî belgeleri muhafazaya büyük önem vermiştir⁹⁹.

Araştırmaya konu olan arşiv belgeleri Dahiliye Mektubi Kalemi, Maarif İbtidai, Bâbîâli Evrak Odası, Maarif Nezareti Mektubî Kalemi, Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti içerisinde seçilmiştir.

HALICILIK MEKTEPLERİ İLE İLGİLİ BAZI BELGE ÖRNEKLERİ

Birinci belge:

Fotoğraf: 1.

Dahiliye Mektubi Kalemi evrakı, 2297 dosya, 85 gömlek numaralı, 16.09.1317 tarihli belgede “Hereke Fabrika-yı Hümayun’da halıcılık sanatını öğrenip ustalık belgesi alan Mehmed Galib Efendi’nin Kastamonu Sanayi Mektebi’ne halı dokumacılığı öğretmeni olarak tayini” ile alakalıdır.

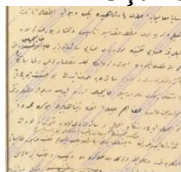
İkinci belge:

Fotoğraf: 2.

Dahiliye Mektubi Kalemi evrakı, 2346 dosya, 121 gömlek numaralı, 18.01.1318 tarihli belge “Kastamonu Sanayi Mektebi’nde halıcılık eğitimi için piyango düzenlenmesine izin verildiği” ile alakalıdır.

Üçüncü belge:

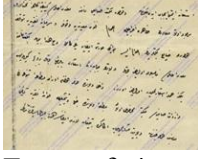

Fotoğraf: 3.

Maarif İbtidai evrakı, 132 dosya, 99 gömlek numaralı, 24.01.1321 tarihli belge “Leyli Kız Sanat Mektebi’nde halıcılık sanatının geliştirilmesi için neler yapılması gerektiği, ... ile alakalı görüşler. ...” hakkındadır.

⁹⁹ ANONİM, *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, İstanbul, 2017, s. 3.

Dördüncü belge:

Fotoğraf: 4.

Bâbîâlî Evrak Odası evrakı, 3084 dosya, 231226 gömlrk numaralı, 12.05.1325 tarihli belge “Haleb Mekteb-i Sanayi tahsisatının adem-i kifayetine mebni İskenderun Belediyesi’nin harcamaları çıktıktan sonra kalanını mektebe verebileceği ve Kosova Sanayi Mektebi’nde halıcılık ve marangozluk sanatlarının terakkisi için vilayet dahilinde sarfedilen matbu evrakın gelirlerinin mektebe tahsisi” hakkındadır.

Beşinci belge:

Fotoğraf: 5.

Maarif Nezareti Mektubî Kalemi evrakı, 1118 dosya, 25 gömlek numaralı, 21.04.1327 tarihli belge “Yenice Mekteb-i İptidaisi’nde halıcılık dersi ihdasının uygun bulunduğu” ile alakalıdır.

Altıncı belge:

Fotoğraf: 6.

Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti evrakı, 78 dosya, 14 gömlek numaralı, 16.11.1333 tarihli belge “Balkan muharebesi üzerine İstanbul’a gelen muhacirlerin yetimlerinden ne kadar çocuğun Sanayi Mektebi’ne kabul edilebileceğinin okul bulunan vilayet ve sancaklara sorulduğu ilgili cetvelin Muhacirin Müdüriyeti’ne sunulması” hakkındadır.

SONUÇ

Devlete ait her türlü yazışmayı özenle muhafaza eden Osmanlı Devleti’nde halıcılığın önemli bir sanat ve üretim yönünün olduğu bilinmektedir.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri’nde halıcılığı kimi okullara ders olarak konulduğu ve konunun hem müfredat hem öğretmen hem de öğrenci bakımından ilerleyişinin devlet tarafından özenle takip edildiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca Hereke Fabrika-i Hümayun’da halı öğretmeni yetiştirildiği ve Anadolu’daki sanayi mekteplerinde kadrolu çalış tırıldıkları, Kız Sanat Mektepleri’nde verilen halıcılık derslerinin daha başarılı olması için devlet eliyle öneriler getirilecek kadar konunun önemli olduğu görülmektedir.

Anadolu dışında Halep, Kosova gibi şehirlerde de Sanayi Mektepleri kurulduğu, Mekteb-i İptidai okullarında halıcılık dersleri verildiği belgelerle kesinlik kazanmaktadır.

Savaşlarda yetim kalan kimsesiz çocukların devlet eliyle Sanayi Mektepleri’ne yerleştirildiği ve halıcılık öğretilerek meslek edinmelerinin sağlandığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti’nin halıcılık sanatına gerek sanatsal, gerekse kültürel açıdan sahip çıktığı, eğitim, üretim ve istihdam bağlamında da adımlar attığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

1. ANONİM, *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, İstanbul, 2010 ve 2017.
2. AYTAÇ, Ahmet, “Some Documents Found in The Presidential Archives Relating to Ottoman Period Carpet Schools”, *Azerbaijan Journal of Educational Studies*, S: 2, Azerbaycan, 2022, s. 109-116.
3. BİNARK, İsmet, *Türk Arşivlerinin Kısa Tarihçesi ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’nün Faaliyetleri*, Ankara, 1994.
4. GÖYÜNÇ, Nejat, “Türk Kültür Tarihi Bakımından Arşivlerimizin Önemi”, *Belleten*, XXXVII/147, Temmuz 1973, s. 305-320.
5. KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, Ankara, 1992.
6. YILDIRIM, Mehmet Ali, “Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi”, *Karadeniz Araştırmaları*, C: 10, S: 37, 2013, s. 71-90.
7. https://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanlı%C4%B1_Ar%C5%9Fivi#Osmanlı%C4%B1_d%C3%B6nemi.17.02.2022.01.08.

(23)

Dr. Öğr. Üyesi Könül GULUSOY¹⁰⁰**AZİZE CEFERZADE’NİN “VATANA GAYIT” VE “BAKİ 1501” ROMANLARINDA VATAN SEVGİSİ¹⁰¹****HOMELAND LOVE IN AZIZA CEFERZADE’S NOVELS "VATANA GAYIT" AND "BAKİ 1501"****ÖZ**

Makalede, Azerbaycan edebiyatında tarihi roman türünün öncü kadın yazarlarından biri olarak bilinen Azize Ceferzade’nin Vatana Gayıt ve Bakı-1501 romanlarında vatan sevgisi konusunun ele alış biçimi incelenmektedir. Ceferzade, bu eserlerinde, tarihî ve toplumsal olayları derinlemesine işleyerek, vatan kavramını sadece coğrafi bir aidiyet değil, aynı zamanda kültürel ve duygusal bir bağlılık olarak sunmaktadır. Yazar, Vatana Gayıt romanında, 18. yüzyılda yaşamış Şirvanlı şair Nişat Şirvani’nin hayatını anlatırken, vatan sevgisi ve özgürlüğü ön plana çıkarmaktadır. Nişat Şirvani’nin, edebi ve toplumsal bir figür olarak memleketine olan bağlılığı ve mücadelesi, eserdeki ana temalardan biridir. Bakı-1501 romanında ise Şah İsmail Hatayi’nin Safeviler Devleti’ni kurma süreci ve Azerbaycan’ın birliği vurgulanmaktadır. Ceferzade, Sovyet dönemi baskılarına rağmen, tarihi gerçeklikleri sosyal gerçeklik bağlamında ele alarak milli kimliği koruma ve vatana sadakat temasını eserlerinde güçlü bir şekilde işlemiştir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Azize Ceferzade, Vatana Gayıt, Bakı-1501, roman, vatan.

ABSTRACT

The article examines the theme of patriotism in Aziza Jafarzadeh’s novels Vatana Gayıt (Return to the Homeland) and Baku-1501, written by one of the pioneering female authors of historical novels in Azerbaijani literature. In these works, Jafarzadeh delves deeply into historical and social events, presenting the concept of homeland not merely as a geographical belonging but also as a cultural and emotional connection. In Vatana Gayıt, she highlights patriotism and freedom through the life of 18th-century Shirvan poet Nishat Shirvani. Nishat Shirvani’s devotion to his homeland and his struggles as a literary and social figure stand as central themes in the novel. On the other hand, Baku-1501 emphasizes the unification of Azerbaijan during Shah Ismail Khatai’s establishment of the Safavid State. Despite the pressures of the Soviet era, Jafarzadeh skillfully portrayed historical realities within the context of social truths, powerfully addressing the themes of preserving national identity and loyalty to the homeland in her works.

Keywords: Azerbaijan, Aziza Jafarzadeh, Vatana Gayıt, Baku-1501, novel, homeland.

¹⁰⁰ Doktor Öğretim Üyesi; Kafkas Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Türkiye
Orcid id: 0000-0002-7519-145X

¹⁰¹ Bu makale yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Azerbaycan edebiyatının tarihi roman türünde önemli bir yer tutan kadın yazarlarından biri olan Azize Ceferzade, yazarlığa hikâye ile başlamış ve 16 yaşında yazdığı “Azrail” adlı ilk hikâyesi 1937 yılında Edebiyat gazetesinde yayımlanmıştır. “Tarihten de belli olduğu üzere, 1936-1937 yılları Sovyetler Birliğine dahil olan bütün ülkeler için kanlı terör yılları olmuş, Stalin’in kararı ile aydınlar tutuklanarak kurşuna dizilmiş, aileleri ile birlikte sürgün olunmuşlardır. Sovyetler içinde yer alan Türk Cumhuriyetlerinde de aynı durum söz konusu olmuş, bilim insanları pantürkist ve panislamizle suçlanarak katledilmiş, Sibirya’nın buzlu çöllerine sürülmüşlerdi. Böyle bir zamanda “Azrail” isminde bir hikaye yayımlayan yazar, hikayenin ismi hakkında çok sonralar “Bela” adlı uzun hikayesinde açıklama yapmış, 37 rakamının bir azraile, cellada dönüşerek milletin kaderine yazdığı göz yaşlarını, faciaları dile getirdiğini ifade etmiştir (Guliyeva, 2021: 114). İlk hikâyeler kitabı 1948 yılında yayım aşamasındayken, Ceferzade Sovyet ideolojisine aykırı düşüncelere yer vermesi nedeniyle kitapları matbaadan toplanmış ve yakılmıştır. Bu üzücü olayın ardından, yazar yaklaşık 15 yıl boyunca edebi kariyerine ara vermek zorunda kalmıştır. Yazarın ikinci hikâyeler kitabı olan “Natevan Hakkında Hikayeler”i 1963 yılında yayımlanmıştır.

Azize Ceferzade, 1964 yılında çocuk hikâyelerinden oluşan “*Kızımın Hikâyeleri*” adlı kitabını yayımlamış, bu eserle çocukların ruh halini anlamada büyük bir yetkinlik göstermiştir. Ardından “*Sahipsiz Ev*” (1966), “*Çiçeklerim*” (1988) ve “*Pişik Dili*” (2001) gibi eserlerinde savaş mağduru aileler ve babasız çocuklar gibi duyarlı temalar işlenmiştir. 1982 yılında yayımlanan “*Anamın Nağilları*” adlı kitabı, yazarın folklor araştırmalarının etkisiyle yazılmış 25 masaldan oluşur ve geçmiş dönemleri (padişah, sultan) anlatan masal tarzında hikâyeler içermektedir. G. Hasilova’nın da belirttiği gibi; “Annemin Masalları” kitabında ister sihirli serüven, aile, isterse de iyiliğin kötülük üzerindeki zaferi, vatana sevgi duygusu, güzelliğin insanı büyülemesi, milletin adaletli hükümdar yaratma isteği, gençlere eğitim vermek gibi eğitici konular işlenmiştir.” (Hasilova, 2011: 252).

Azize Ceferzade, 1969 yılından itibaren uzun hikâyeler kaleme almaya başlamış ve bu alanda birbirinden kıymetli eserlere imza atmıştır. Bunların yanı sıra Ceferzade, Azerbaycan edebiyatında en çok tarihi roman yazan kadın yazar olarak da bilinmektedir. Şöyle ki, “Azerbaycan edebiyatında 1930’lu yıllarda M. S. Ordubadi ile ilk örneklerini veren tarihi roman, Azize Ceferzade’nin eserleri ile zirveye ulaşmıştır.” (Adıgüzel, 2006: 2)

Yazarın 1973 yılında yayımlanan “*Vatana Gayıt*” adlı ilk romanında 18. Yüzyılda Şirvan’da yaşamış olan şair Nişat Şirvani’nin yaşamı ele alınmıştır. 1972 yılında yazmağa başladığı ikinci tarihi romanı Azerbaycanlı şair Seyid Ezim Şirvani’nin hayatından bahseden “*Alemde Sesim Var Menim*” romanıdır. 1980 yılında yazılan “*Yad Et Meni*” romanı yine Şirvanlı üç şairin (Abbas Sehhet, Mirze Elekber Sabir ve Mehemed Hadi) yaşamını konu edinmiştir. Ceferzade’nin 1980 yılının sonunda yazdığı “*Meşele Dönen Ömür: Mirze Elekber Sabir*” romanı isminden görüldüğü üzere Azerbaycan’ın ünlü mizah şairi Mirze Elekber Sabir hakkındadır. 1981 yılında Ceferzade’nin Şah İsmail Hatayi ve Safeviler Devletinin kuruluşu hakkında olan “*Bakü-1501*” romanı yayımlanmıştır. Ceferzade tarihi roman sahasında 1990 sonrası daha verimli çalışmış, 1990-2003 yılları arasında Azerbaycan Edebiyatına sekiz tarihi roman kazandırmıştır (Detaylı bilgi için bkz.: Guliyeva, 2022).

Vatana Gayıt Romanında Vatan Sevgisi

“*Vatana Gayıt*” Azize Ceferzade’nin Şirvanlı şairlerin hayatını anlattığı ve “*Şirvan Trilojisi*” adı ile bilinen roman serisinin ikinci eseridir. Yazar, Nişat Şirvani’nin hayatından bahseden bu romanı 1973 yılında kaleme almış ve eser “*Sensen Ümidim*” adlı hikâyeler kitabına dâhil edilerek 1977 yılında Gençlik matbaasında yayımlanmıştır. Eserin bir bölümü sansür tarafından yayıma uygun bulunmayarak çıkarılmıştır. 1985 yılında ise romanın ikinci baskısı gerçekleştirilmiştir.

18. yüzyılda yaşamış olan Azerbaycanlı şair Nişat Şirvani hakkındaki bilgileri sadece onun şiirlerinden almak mümkündür ve şairin hayatı hakkında elde olan çok az sayıda bilgiye rağmen Azize Ceferzade hayal gücüne dayanarak romanda bu bilinmez şaire yeni bir yaşam atfeder, edebiyatın verdiği imkânlarla şairin çocukluk yıllarını, eğitimini ve Maro ile arasında yaşanan aşkı kurgular. Bu hususlara dayanarak Bahtiyar Askerov, eseri “bir tale romanı” (Əsgərov, 2015: 153) olarak adlandırmıştır. Anlatıda yer alan,

Şebnembeyim'in Nişat'a âşık olması, Nişat ile Maro arasında yaşanan aşk olayını Şamil Qurbanov romana dâhil edilen " lirik hadiseler" (Qurbanov, 1978: 7) olarak değerlendirmiş ve bu gibi olayların romana akıcılık kazandırdığı kanısına varmıştır. Fakat yazar romanda sadece aşk temasını değil aynı zamanda vatan sevgisi konusunu da işlemiş, Nişat'ı memleketin birliği için çalışan fikir adamı, Şirvan'ın özgürlüğü için savaşılan asker olarak göstermiştir. Ceferzade, XVII.-XVIII. yüzyıllarda Şamahı'da gerçekleşen siyasi tarihi olayları da esere ilave etmiş ve Şirvani'nin hayatını olaylar çevresinde canlandırmıştır. Yazar, romanda siyasi olayların yanı sıra o dönemde halkın yaşamı, Şamahılıların düşünce yapısı, gelenek ve göreneklerini de işlemiştir.

Tarihi olayların akışında edebiyatı etkileyen en önemli konular, vatan ile ilgili olanlardır. (Barmanbay, 2020: 7) Yazar, eseri Sovyet döneminde yazmış ve tarihi gerçekleri sosyal gerçeklik kuramı çerçevesinde yorumlamış, romanda vatan sevgisi, özgürlük ve birlik konularına da değinmiştir. Şamahı'yı istila eden Safevi ve Osmanlı ordularının aslında bir milletin evlatları olduğu, mezhep yüzünden birbirilerine düşman kesildiği zaman zaman okura hatırlatılmıştır: "Osmanlılar Şiilere, Kızılbaşlar Sünnilere düşman kesilip, bir-birini kırdırdı. Bir milleti... bir gardaşı..." (Cəfərzadə, 1985: 330).

Ceferzade, "Vatana Gayıt" romanında toplum ve aydın sorununu ele almakta, hangi sebeple olursa olsun münevverlerin vatanını terk etmemesi, celâyi vatan olmaması gerektiği düşüncesini aşılacaktır. Bilindiği gibi eser Sovyetler döneminde kaleme alınmış ve yazar da Şamahı derken genel anlamda vatani ve Nişat Şirvani'nin şahsında ise aydınları kastetmiştir. Yazara göre; "Senetkar hemişe öz halkı ile birlikte nefes almalı, vatanının dertlerini çiyinde gezdirmeye hazır olmalıdır" (Qurbanov, 1978: 7). Ceferzade, bu gerçeğe dayanarak aydınları vatani terk etmemeye çağırmakta ve vatani terk eden şair ve yazarları, meşhur bir manide geçen: "Gezmeğe gurbet ülke, Ölmeye vatan yakış." (Pirsultanlı, 2012: 200) sözünün aksine, vatana yalnızca ömürlerinin son günlerinde değil, milletin geleceğini inşa etmek için zamanında geri dönmeye davet etmektedir. Yazar, eserde bu düşüncelerini Şebnembeyim aracılığı ile dile getirmiş, "Şirvan'a gayıt deyirem, şirvanlılar bir Asker Bey'den, bir Giyaseddin Molla'dan ibaret deyil. Hamınız gitseniz oğullarınızı kime tapşırsınız. Arabistan'a geden Arapca, Farsistan'a giden Farsça yazır. Bes¹⁰² öz dilimiz, öz elimiz nece olsun. Onu kim yaşadacak?" (Cəfərzadə, 1985: 345) şeklinde ifade ederek, Nişat'ın şahsında yurdunu terk eden aydınları "Vatana Gayıt" ifadeleri eşliğinde geri çağırmaktadır.

Yazar, vatanın birliği ve beraberliği konusunu her bir eserinde ele almış, Azerbaycan'ın bir memleketi olan Şirvan'ı "vatan modeli" şeklinde değerlendirerek vatan kavramını Şirvan üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Yazar, "Vatana Gayıt", "Âlemdə Sesim Var Menim " ve "Bakı 1501" romanları Sovyetler döneminde kaleme almıştır. 1953 yılında döneminin en büyük diktatörlerinden olan İosif Stalin'in ölümünden sonra edebiyat ve sanat üzerinden sansürün ağır baskıları kaldırılmış, toplumcu ve işçi edebiyata insanoğlunun iç dünyası ve psikolojisi gibi konular ayak açmıştır. Ama her ne kadar edebiyatta özgür yönelimler hissedilse de, edebiyat yine yönetimin takibinde olmuş ve vatan/millet ve tarihi konuları içeren eserlere sansür, yazarlara baskı uygulanmıştır. Bu sebeple de edebiyatçılar, milli konuları eserlerinde Ezop diliyle ve satırlar arasına saklayarak yansıtmaya çalışmışlardır. Çağın sunduğu şartlar altında yazarlar anlatılarda vatan kavramını memleket/mahalle veya caddenin idealleştirilmesi, bu mekânların geleneksel renkleriyle büyük uyum içinde verilmesi şeklinde ele almışlardır. Bu tür çalışmalar küçük mekânlar örneğinde okurun milli bilincini uyandırmak, ona atalarını hatırlatarak, milli kimliğini oluşturmakla sonuçlanmıştır. "Vatana Gayıt" romanında da yurt, yurtseverlik gibi izlekler küçük mekân örneğinde, Şirvan'ın fonunda ele alınmıştır. "Edebiyatta kalıplaşmış ifadelerden biri "ana vatan", "ana yurt" ifadeleridir. Ananın toprakla, vatanla özdeşleştirilmesinin nedeni bize hayat veren varlıkla, üzerinde yaşama, beslenme imkânı tanıyan coğrafyanın aynı niteliği taşımasındadır. Eski halklar tarafından kadının döllenme ve doğma fonksiyonu ekin ve tarım işlerinde toprağın ürün vermesi ile aynı sayılarak birincisi bizleri doğuran, ikincisi bizleri besleyen varlıklar olarak kutsallığına inanılmış, bu gün ve geleceği temin etmek için bu varlıkların korunması bir kutsal görev, vazife ve borç olarak kabullenilmiştir." (Guliyeva&Gulusoy, 2018: 2331).

Eserde yurtseverlik konusunun farklı yöntemlerle anlatıldığı görülmektedir. Şunlar aşağıdakilerden ibarettir: 1. Şirvan'ın tarihi, gelenek ve görenekler aracılığıyla "hatırlatma" eyleminde bulunarak okurun kendine dönüşünü sağlamak; 2. Şirvan'ın doğası, sıcakkanlı insanları, latif şivesi ve halk edebiyatı örnekleri

eşliğinde milli bulgularının övülerek okura sevdendirilmesi; 3. Son olarak bu kadar güzelliğin işgal edilerek yok olma tehlikesi altında olduğunu tarihi gerçekler aracılığıyla okura sezdirmek, okura “vatanı koruma sorumluluğu” aşılacak.

Nişat, kalemi ve silahıyla yurdunu koruyan, onu geliştirmek için çalışan kişiliğe sahiptir. Nişat etkili konuşmaları ile birbirine düşman kesilmiş tayfaları barıştırarak halkın birliğini temin eder, yurdu sömüren/tahrip eden kişilere karşı da barışmaz bir yaklaşım sergiler. Özellikle, Asker Bey’in halkına ihaneti üzerine onu: “Dünen kabağında gedenlere arka çevirirsen. Allah gazebinden korkmasan da, halkın gazebinden kork!... Gözle, gözle ki, fani olmayasan.” (Cəfərzadə, 1985: 302) diye eleştirir.

Vatan sevgisi izleği başkışının şahsında ele alınsa da romanda en büyük vatansever kahraman Şebnembeyim’dir. O, memleketin özgürlüğü için şahsi arzularından vazgeçer, zırh giyerek etrafına topladığı kızlar eşliğinde Şirvan’ı savunur. Şebnembeyim’in bu atılımları kadın erkek farkı gözetmeksizin herkesin vatanın özgürlüğü yolunda çalışması/savaşması gerektiği gerçeğini gözler önüne serer. Şebnembeyim’in memleketi için en büyük hizmeti ise Şirvan’ı terk eden Nişat’ı geri çağırmak, aydını yeniden vatanına kazandırmak çabasında görülür.

Bakı-1501 Romanında Vatan Sevgisi

“Bakı-1501” romanı 1981 yılında Yazıcı matbaasında yayımlanmış, 2015 yılında 2. baskısı, 2016 yılında ise 3. baskısı çıkmıştır. Yazar, Şah İsmail’in siyaset meydanında ortaya çıkışı olarak bilinen 1501 yılından başlayarak Çaldıran Savaşına kadar olan süreçte gerçekleşen birçok tarihi olayı eserin gündemine taşımıştır.

Safeviler Devletinin kurucusu olan İsmail, hâkimiyeti yıllarında tarikat şeyhi, devlet başçısı ve sade şiirleri ile meşhurlaşan şair görevini eş zamanlı olarak yürütmüş ve zaman zaman üstlendiği bu görevlerden kaynaklanan sert ve hassas davranışları ile tarihe karışmıştır. 1501-1514 yılları arası romana konu olurken Ceferzade, İsmail’i hem acımasız serasker, hem mahir bir avcı hem de küçük tayfalara parçalanan yurdu bir gaye altında birleştiren, Türkçe ve edebiyat hamisi olarak tasvir etmiş ve daha çok “acımasızlığı ve öç alışı” üzerinde durmuştur. Bu sebeple de edebiyat araştırmacıları Ceferzade’yi eleştiri yağmuruna tutarak eserinde Şah İsmail’i “birtaraflı ışıklandırması” (Xəlilov, 1985: 170) sebebiyle eleştirmişler. Hatta Vilayet Guliyev daha ileri gederek “Bakı-1501” romanı tarihi nesrin karşısına koyulan ciddi taleplere cevap vermez” (Quliyev, 1984: 165) şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Fakat “Bakı 1501” romanı, bazı eksikliklerin bulunmasına rağmen büyük ölçüde tarihi gerçeklere sadık kalarak olayları işlemesi, konu edildiği XVI. yüzyıl yaşam ve kültür tarzını yansıtabilmesi açısından tarihi roman türünün örneklerinden sayılmaktadır.

Yazar, romanda folklor örneklerinden, halk söylencelerinden, toplumun yaşamını yansıtan kültürel öğelerden geniş ölçüde yararlanmış, kahramanları (özellikle Bakü sahası) kendi diyalektleriyle konuşturmaya öncelik vermiştir. Tarihi olaylarla harmanlanarak verilen bu örnekler tarihi ortamı ve geçmiş yaşamı en iyi gösterebilen araçlar olmakla birlikte yazarın toplumun sözlü tarihine ışık tutma, gelenek ve göreneklerini yaşatma çabasını yansıtmaktadır. Yazar kültürel öğeleri kullanırken tarihi romanın bütünlüğünü koruma amacıyla her sınıfa mensup olan bireyleri sahip oldukları kültürel özellikleri ile aktarmaya özen göstermiştir.

Romanda halk kahramanlarına büyük ölçüde yer veren Ceferzade, onların vatana bağlılığını ifade etmekle kalmamış, aynı zamanda onları hükümdarlara yön veren ve halka iyi davranmaya çağıran şahıslar olarak da tasvir etmiştir.

1501 yılı, İsmail’in 7 kişiyle başlayan yolculuğunun taçlanması tarihi olarak kabul edilmektedir. Hanedan neslinden gelmeyen ve etrafında ailesi, bir kişi dahi olsun akrabası bulunmayan İsmail, 15 yaşında Azerbaycan’ın birçok bölgelerini birleştiren, vahit bir devlet kuran serasker olarak adını tarihe yazmıştır. XVI. yüzyılda çoban edebiyatını sultan şiiri yapan, taşra dili olan Türkçeyi ordu ve saray dili seviyesine yükselten Şah İsmail dönemi Azerbaycan tarihi ve edebiyatının “baharı” adlandırılmış, Safeviler Devleti Azerbaycan tarihinin büyük zaferi olarak değerlendirilmiştir.

Bilindiği üzere, tarihi romanlarda yazarların yoğunlaştığı konulardan biri de vatan sevgisidir. Vatan, toplumların varlığını sürekli kılan ve onları milletleşme sürecine götüren bir coğrafya parçasından daha öte değerlere sahip olan mekândır. “Bakı 1501” romanında izleksel olarak vatan sevgisi Şah İsmail’in şahsında, onun hizmetleri doğrultusunda ele alınmıştır. Şah İsmail tarih sahnesine çıktığı andan itibaren Şirvanşahlar,

Akkoyunlular ve Karakoyunlular olarak parçalanmış, birbirilerinden ayrı düşmüş Azerbaycanlıları tek vatan altında birleştirmek için uğraşmış, bütün seferlerini bu amaçla gerçekleştirmiştir. Romanda da Şah İsmail'in dedesi şeyh Cüneyd'in mezarı üzerinde yemin ederek “Men derbeder vatani bacardıkca birleşdireceğim, dilimize, edebiyatımıza, şiirimize, musiki sanatımıza, rövnek vereceğim. Dilimizi dünyada tanıtacağam, âşıklarımıza saraylarda yol vereceğim” (Cəfərzadə, 2015: 161) demesi onun kısacık ömründe her şeyi vatanın birliği için yaptığını göstermektedir.

Birleştiricilik millet ve vatan olmanın başlıca şartıdır. R. O. Arık da, bu duruma değinerek vatanın doğuşunu şu şekilde tarif etmektedir: “İnsan kütlesinin bu adsız coğrafya üstünde yaşama ve mesut olma şartlarını yaratırken birleşmeleri, birleşik kütlelerin zaman içinde müşterek hareketleri, milletin ilk büyük şartını meydana getirir. Bu andan başlayarak kütle coğrafyaya damgasını vurmuştur. Artık bu kütle doğuşun karanlığını yırtmış, insan toprağın ve toprak insanın adını almıştır.... Vatan doğmuştur.” (Arık, 1969: 3).

Kültür, dil ve din birliği milleti millet yapan değerlerdir ve İsmail de farklı mezheplere ayrılarak birbirine düşman kesilmiş Azerbaycanlıları birleştirmek, tek vatan, tek millet yapmak ister. İsmail'in bir Safevi şeyhi olarak savaşa başlaması, bazılarının onu bir mezhepçi olarak görmesine neden olmuştur. Fakat onu suçlayan herkese “men halayiki birleştirirem” (Cəfərzadə, 2015: 335) diye karşılık veren İsmail, tek amacının güçlü bir devlet oluşturmak olduğunu söyler.

Tek din düşüncesi ile birlikte İsmail'in vatana en büyük hizmeti dil reformlarını gerçekleştirmesi olmuş, onun zamanına kadar sarayda ve orduda yaygınlaşan Farsçaya karşın bir Türk olarak sade Azerbaycan Türkçesini seçmiş, devlet fermanları ile birlikte Hatayı mahlası ile kaleme aldığı şiirlerini de saf Türkçe ile yazmıştır. Kaynaklarda Azerbaycan Dilinin “saraydan tutmuş yüksek rütbeli muteber şahısların evlerine kimi yayılmış ve netecede ele olmuştur ki, şahın hürmetini kazanmak isteyen her kes bu dilde danışır” (Xudiyev, 1997: 203) bilgisi yer almaktadır ki, bu da İsmail'in Türkçeye verdiği değerın göstergesidir. Ceferzade, romanda İsmail'in dil reformlarını alkışlar ve onu okuruna “vatan fedaisi” olarak tanıtır.

Romanda İsmail'in ana dili sevdası, ilk başta şiir meclislerinde Türkçenin önemini anlatması, dilin milleti yaşatan değer olduğunu söylemesi ile başlar. İsmail, Arabistan'ın “göbeğinde” oturup Türkçe ile divan oluşturan Fuzuli'yi asıl hüner sahibi adlandırır, kendisi de hem şiirlerini hem de fermanlarını, saf Türkçe ile yazarak ana dilin gelişmesi ve yaygınlaşmasına katkıda bulunur. Şah İsmail aynı zamanda halk edebiyatına ve sanatına da büyük önem veren, “çoban edebiyatı” diye küçümsenen sözlü kültürü sultan edebiyatı yapan az sayıdaki hükümdarlardan biri olmuştur. Ceferzade eserde İsmail'in bu faaliyetlerini Kurbanî'ye ve Miskin Abdal'a verdiği desteğe dayanarak açıklamış, şahın halk sanatçılarına yaptığı bağışların yazılı evraklarını romana ekleyerek bu yöndeki fikrini güçlendirmiştir.

Eserin sonunda İsmail'in: “Fethler edib parça-parça bölünmüş diyarımızı kılınc gücüne birleştirmeye çalıştım. Vatanın bir sıkma torpağını bir ovuc kızıldan, dilimizin bir küçük sözünü bir ölçü lel cavahirattan üstün bildim. Her ikisinin – Vatanımızın ve dilimizin ebediyeti için. Ne bacardımsa onu eledim. Yahşı ne başlamışamsa onu göyerdin. Size üç emanet koyup eren babalar: dilimiz, geyretimiz, Vatanımız-can sizin can onlar emaneti” (Cəfərzadə, 2015: 374). – şeklindeki vasiyetini onun şah olduğu dönemde vatan ve dil birliği için yaptığı faaliyetlerinin topyekûnu olarak değerlendirmek mümkündür.

SONUÇ

Azize Ceferzade, tarihi romanlarında Azerbaycan'ın tarihi ve kültürel değerlerini merkeze alarak edebiyat aracılığıyla güçlü bir vatan sevgisi duygusu aşılmalıdır. Yazarın tarihi romanlarında ele aldığı olaylar ve karakterler, yalnızca geçmiş edebi bir dille canlandırmakla kalmaz, aynı zamanda okuyucunun vatan bilincini ve milli kimlik duygusunu pekiştiren unsurlar olarak öne çıkar.

Ceferzade, eserlerinde Azerbaycan tarihini ve kültürünü vurgulayan bir yaklaşım sergiler. Halkın gelenek ve göreneklerini, inançlarını ve psikolojik durumlarını detaylı bir şekilde işleyerek okuyucuya zengin bir kültürel miras sunar. Bu bağlamda, hem bireysel hem de toplumsal temaları ele alan eserleri, Sovyet döneminin ideolojik baskılarına rağmen sanatsal ve tarihsel derinliğini korur ve dikkat çeker.

Azize Ceferzade'nin tarihi romanları, Azerbaycan'ın kültürel ve edebi kimliğini şekillendiren önemli bir kaynak olmasının yanı sıra, okuyucuyu derinlemesine düşündüren ve duygusal bir bağ kurduran niteliklere sahiptir. Yazar, tarihi romanlarında “her bir karakterin dili ve her bir olayın tasviriyle milletin kan hafızasını

uyandırma amacına sadık kalmış, millete özgü birçok üstün niteliği olumlu kahramanların fonunda inandırıcı bir şekilde ifade etmiştir” (Gulusoy&Guliyeva, 2021: 63). Ceferzade’nin romanlarında karakterlerin fedakârlıkları, halkın zorluklar karşısındaki direnişi ve tarihsel olayların etkileyici anlatımı, yazarın vatan sevgisini derinlemesine hissettiren başlıca unsurlar arasında yer alır. Bu nedenle, Azize Ceferzade’nin eserleri, edebi zenginliklerinin yanı sıra vatan sevgisi ve milli kimlik bilincini güçlendiren yönleriyle kalıcı bir miras niteliği taşır.

KAYNAKÇA

1. Adıgüzel, S. (2006). Bakı-1501 Romanının Tarihsel Boyutu Üzerine Bir İnceleme, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s. 2, ss.1-18.
2. Arık, R.O. (1969). Coğrafyadan Vatana. İstanbul, Milli Eğitim Basım evi.
3. Barmanbay, A. (2020). Azerbaycan Romantik Edebiyatında Vatan, Ankara, Bengü Yayınları.
4. Cəfərzadə, Ə. (1985). Sənsən Ümidim. Bakı, Gənclik.
5. Cəfərzadə, Ə. (2015). Bakı-1501. Bakı, Kitab Kulubu.
6. Əsgərov, B. (2015). Azərbaycan Romanlarında Gerçəklik və Bədii Təxəyyül. Bakı, Elm və Təhsil.
7. Guliyeva, K. (2021). Azərbaycan Edebiyatından Seçme Hikâyeler, Sonçağ Akademi, Ankara.
8. Guliyeva, K. (2022). Azize Ceferzade ile Ferman Kerimzade’nin Tarihi Romanları (1970-1990), Yayımlanmamış doktora tezi, Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
9. Guliyeva, K., Gulusoy, İ. (2018). Azerbaycan Edebiyatında Karabağ Temalı Şiirler (Şiirlerde Vatan Özlemi). *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2324-2351.
10. Gulusoy, İ., Guliyeva, K. (2021). İsmayıl Şıxlının “Ölən Dünyam” Romanında Cümhuriyyət Dönəmi Azadlıq Mücadiləsinin Bədii İfadəsi, The X International Scientific Symposium “Science and Education: yesterday, today, tomorrow” dedicated to the 880th anniversary of Nizami Ganjavi, Stockholm, Sweden, p.63-66.
11. Hasilova, G. (2011). Ezize Ceferzade’nin Eserlerinde Masal Türü, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 2011-2 (Temmuz-Aralık) (Azerbaycan Özel Sayısı-II).
12. Pirsultanlı, S. P. (2012). Azərbaycan Ağız Ədəbiyyatında Bayatılar. Gəncə, El nəşriyyatı.
13. Quliyev, V. (1984). Nəsrimiz və Tariximiz. Azərbaycan jurnalı, N4, s.164-175.
14. Qurbanov, Ş. (1978). Müasirlik Mövqeyindən Ədəbiyyat və İncəsənət, 18 Mart, N12, s.7.
15. Xəlilov, Q. (1985). Nəsr: problemlər, müləhizələr (“Dəyirmi stol” ətrafında söhbət) Azərbaycan jurnalı, N8, s.162-184.
16. Xudiyev, N. (1997). Azərbaycan Ədəbi Dili Tarixi. Ankara.

(24)

Dr. Öğr. Üyesi Kübra Deren TÜDEŞ¹⁰³

PROTOKOL KAVRAMI VE DİPLOMATİK YAŞAMDAKİ ÖNEMİ **CONCEPT OF PROTOCOL AND ITS IMPORTANCE IN DIPLOMATIC LIFE**

ÖZ

Bu çalışmada protokol kavramı, önemi, diplomatik yaşamda protokol kavramı ele alınmıştır. Protokol, yaşamın her alanında rastladığımız görgü ve nezaket kuralların resmi yaşama uyarlanmış halidir. Zira gerek sosyal yaşamda gerek kamusal ve diplomatik yaşamda uyulması gereken görgü ve nezaket kuralları bulunmaktadır. Sosyal yaşamda bu kurallara uymak zorunlu olmasa da toplumdan dışlanma, ayıplanma gibi tepkilere yol açacaktır. Kamusal yaşamda ise protokol kuralları devlet törenlerinde, resmi yazışmalarda, uluslararası ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde önemi yadsınamayacak kadar gerekli süreçleri ifade etmektedir. Zira temsil ilkesi gereği taşınan unvanın ve temsil edilen devletin saygınlığını korumak açısından büyük önem taşımaktadır. Protokol kurallara uymamak protokol kazalarına ve devletler arası ilişkilerde yıpranmalara, imaj kayıplarına yol açacaktır. Bu bağlamda her ülkede protokol kurallarına gerekli önemi vermek onu temsil eden yöneticilerin en zaruri görevlerinden biri olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Protokol, diplomasi, uluslararası ilişkiler, temsil, imaj.

JEL Kodu: Z19.

ABSTRACT

In this study, the concept of protocol, its importance, and the concept of protocol in diplomatic life are discussed. Protocol is the adaptation of the rules of etiquette and courtesy that we encounter in every aspect of life to official life. Because there are rules of etiquette and courtesy that must be followed both in social life and in public and diplomatic life. Although it is not mandatory to comply with these rules in social life, it will lead to reactions such as exclusion and shame from society. In public life, protocol rules refer to processes whose importance cannot be denied in state ceremonies, official correspondence, and the healthy conduct of international relations. Because, in accordance with the principle of representation, it is of great importance to protect the dignity of the title held and the state represented. Failure to comply with protocol rules will lead to protocol accidents, wear and tear in interstate relations, and loss of image. In this context, giving due importance to protocol rules in every country should be one of the most essential duties of the administrators representing it.

Keywords: Protocol, diplomatic, international relations, representation, image.

JEL Code: Z19.

¹⁰³ Yalova Üniversitesi, Armutlu Meslek Yüksekokulu, deren.ekici@yalova.edu.tr. ORCID:0000-0003-3471-4389

GİRİŞ

Protokol kavramı kamusal yaşamın vazgeçilmez unsurlarından biri olup kelime anlamı itibarıyla tutanak, belge gibi düzen sağlayıcı manalar içermektedir. En genel ve basit tabirle protokol resmi yaşamdaki görgü kuralları anlamındadır. Kamusal yaşam özel yaşamdan ve toplumsal yaşamdan farklı olarak belirli kuralların geçerli olduğu bir alandır. Bu bağlamda düzeni sağlayabilmek adına protokol kuralları geliştirilmiştir. Tüm dünyada uygulanan protokol kuralları zaman zaman küçük farklılıklar içerse de hepsinde temel amaç itibarı, saygınlığı, devlet imajını korumak ve ülkeyi layıkıyla uluslararası ve ulusal alanda temsil etmektir.

Protokol devlet protokolü, diplomatik protokol, askeri protokol, mülki protokol, akademik protokol, adli protokol vb. türleri içinde barındırmaktadır.

Protokol

Sözcük olarak “protocole” Fransızca kelimesinden dilimize geçen kavramın tarihçesi kiliselere, saraylara ve mabetlere kadar gitmektedir.

Protokol, başta devlet törenleri olmak üzere diplomatik ilişkilerde, resmî ilişkilerde, sosyal hayatta usul ve şekil yönünden uygulanması gereken kurallar olarak tanımlanmaktadır (Uca, 2019: 6).

Bilinen ilk örnekleri M.Ö. 2500 Çinlilerin müzakereler için delegeler göndermesi ya da M.Ö. 1280’de Mısır ve Hititler arasında imzalanan anlaşmadır (<https://ebs.duzce.edu.tr/Uploads/DersMateryal/116104-8ff3ca22-9a11-4bc1-9b3d-aff615de3ac60.pdf>)

Diplomasi Bağlamında Protokol ve Önemi

Diplomasi bağlamında protokolün tarihçesi ise Yunanlılar tarafından temellendirilmiş olup Romalılar ve Osmanlılar tarafından da geliştirilmiştir. Zira elçilik ve devlet yönetimi alanlarında düzen sağlamak adına önemli bir adım olarak görülmüştür.

Elçilere geliştirilen davranış kalıplarının ülkelere gösterilen saygıyla eşdeğer anılması diplomatik protokolün ciddiyetini ortaya koymaktadır. 1661 yılında Londra’da Fransız ve İspanyol elçileri taşıyan arabaların kaza yapması iki ülke arasında gerginliğe neden olmuş ve İspanya Krallığı’nın özür dilemesi ve tazminat ödemesi ile kriz savaşa dönüşmeden son bulmuştur (Baysal, 2022: 169).

Protokol kurallarına hâkim olmak kişilerin güvenini artırırken diğer yandan üstünlük ve saygınlık kazandırır. Protokol kuralları sosyal yaşamdaki nezaket ve görgü kuralları ile benzeşse de resmi ve keskin çizgilerinin oluşu ile ondan ayrılmaktadır. Çünkü protokolde temsil esastır ve kişi artık kendini değil makamını, unvanını ya da ülkesini temsil etme aşamasına geçmiştir.

Diplomatik protokol diplomasinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Diplomasi devletlerin herhangi bir konuda fikir ve kararlarını resmi temsilcileri vasıtasıyla diğer devlete iletmesi sürecine verilen addır. Diplomatik protokolde uluslararası ilişkilerde diplomatların uyması zorunlu kurallar bütününe verilen isimdir. Ülkemize Dışişleri Bakanlığı Protokol Genel Müdürlüğü diplomatik protokol ve devlet protokolünü yürütmektedir.

Diplomasi alanındaki işlemleri ilk kez yazılı hale getiren metin 1815 tarihinde Viyana Kongresi’nde belirlenen tüzüktür. 1961 yılında ise 18 Nisan 1961 tarihli “Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi” imzalanmıştır. 18 Nisan 1961 Tarihli Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesine Katılımın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun da 04/09/1984 tarihinde kabul edilmiş ve 12/09/1984 tarihli ve 18513 tarihli Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Dışişleri Bakanlığı Personeline İlişkin Öndegelim Esasları Hakkında Yönetmelik ile bakanlık personelinin yurtiçi ve yurt dışında tabi olacağı öndegelim esasları da diplomatik protokol alanındaki önemli esaslardandır (Özel, 2023: 38).

Uluslararası ilişkilerde protokol kurallarını bilmek diplomatik münasebetlerin geliştirilmesinde büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda protokol kuralları eğitimi verilmesi zaruridir. Bu husus hem diplomasi alanında oluşabilecek protokol kazalarını önlemek açısından hem de kamusal yaşamda ve çalışma hayatında bulunulan mevki ve unvanın hakkını verebilmek adına elzemdir.

2017 yılında Kanada Genel Valisi David Johnston bir etkinlikte merdivenden inerken düşmesinden endişe ettiği için Kraliçe 2. Elizabeth'i kolundan tutarak bir protokol kazasına sebep olmuştur. Zira İngiliz protokol kurallarına göre Kraliçe'nin koluna dokunulması yasaktır (Pınar, Demirağ, 2018:53).

SONUÇ

Düzenli bir toplumsal yaşam için gerekli olan nezaket ve görgü kuralları kamusal yaşamda ve diplomatik yaşamda yerini protokol kurallarına bırakmaktadır. Zira diplomatik ilişkilerde intizamın sağlanmasında bu kurallara uymak önem arz etmektedir. Devletler temsil edilirken imaj ve saygınlık kaybı yaşamamak için bu kuralları iyi bir şekilde bilmek zorundadır. Toplantılarda, törenlerde, konuşma sırasında, oturma düzeninde, ziyaret ve ziyafetlerde, makamda ve makam araçlarında, karşılama ve ağırlamada, telefon ile görüşmede, kılık kıyafette, hitap etme ve selamlama ile tanışma ve tanıştırılma gibi birçok alanda devleti ve makamı iyi bir şekilde temsil edebilmek için bilinmesi gereken ayrıntılı kurallar mevcuttur. Diplomatik yaşamda bu hususlara dikkat etmek uluslararası ilişkilerin düzenli ve gerektiği şekilde yürütülmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. BAYSAL Tahir. 2022. "Protokol Kurallarının Kökenleri, Devlet Geleneğindeki Yeri ve Hukuki Metinlere Yansıması", İnÜHFD, 13(1), 2022, s.166-175.
2. ÖZEL Mehmet Emre, 2023. "Devlet ve Protokol Kuralları", Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Isparta, Yüksek Lisans Tezi. <http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS04248.pdf> (02.12.2024).
3. PINAR Latif, DEMİRAĞ Hülya. 2018. "Türkiye'de Protokol Eğitimi'nin Yetersizliği", Akademik İncelemeler Dergisi, 13/2: 43-62.
4. Protokol ve Davranış Bilimleri, <https://ebs.duzce.edu.tr/Uploads/DersMateryal/116104-8ff3ca22-9a11-4bc1-9b3d-aff615de3ac60.pdf> (02.12.2024).
5. UCA Selda, "Protokol Kavramı, Gelişim Süreci ve Önemi", <https://icerik.ataaof.edu.tr/?d=protokolvesosyaldavraniskurallari> (09.12.2024).

(25)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif PEÇE¹⁰⁴; Ahmet Muhammet GÜLPINAR¹⁰⁵**KİTLESEL FONLAMADA YATIRIMCI KARARLARI****INVESTOR DECISIONS IN CROWDFUNDING****ÖZ**

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'deki kitlesel fonlama platformlarının girişimciler ve yatırımcılar üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Çalışma, platformların avantajlarını, zorluklarını ve kullanıcı deneyimlerini anlamaya yönelik önemli bir katkı sunmaktadır. Araştırmada, nitel analiz yöntemi kullanılmış ve on katılımcıyla yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar, girişimci ve yatırımcı gruplarından seçilerek, kitlesel fonlama ekosistemine dair farklı bakış açıları sağlamıştır. Elde edilen bulgular, platformların kolay erişilebilirlik, finansman kolaylığı ve şeffaflık gibi avantajlar sunduğunu, ancak teknik eksiklikler, risk algısı ve yasal düzenlemelerin yetersizliği gibi sorunlar içerdiğini ortaya koymuştur. Sonuç olarak, platformların yasal ve teknik altyapılarının güçlendirilmesi, sosyal medyanın etkin kullanımı ve kullanıcı deneyiminin iyileştirilmesi önerilmektedir. Bu çalışma, kitlesel fonlama alanında literatüre katkı sağlayarak, Türkiye'deki girişimcilik ekosisteminin gelişimine ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kitlesel Fonlama, Girişimcilik Ekosistemi, Yatırımcı Deneyimi.

ABSTRACT

The aim of this research is to analyse the impact of crowdfunding platforms in Turkey on entrepreneurs and investors. The study makes an important contribution to understanding the advantages, challenges and user experiences of the platforms. In the research, qualitative analysis method was used and semi-structured interviews were conducted with ten participants. The participants were selected from entrepreneur and investor groups, providing different perspectives on the crowdfunding ecosystem. The findings revealed that the platforms offer advantages such as easy accessibility, ease of financing and transparency, but they also have problems such as technical deficiencies, risk perception and inadequate legal regulations. As a result, it is recommended to strengthen the legal and technical infrastructure of the platforms, to use social media effectively and to improve the user experience. This study contributes to the literature on crowdfunding and sheds light on the development of the entrepreneurship ecosystem in Turkey.

Keywords: Crowdfunding, Entrepreneurship Ecosystem, Investor Experience.

¹⁰⁴ Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat, apece@personel.bartın.edu.tr; ORCID: 0000-0002-2870-5008

¹⁰⁵ Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans. ORCID: 0009-0002-3126-7990

GİRİŞ

Dijitalleşmenin getirdiği yenilikler doğrultusunda, günümüz dünyasında girişimcilik kavramı giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Girişimcilik, yaratıcı fikirleri hayata geçirme amacını taşıyan bireylerin faaliyetlerini ifade etmektedir. Girişimci bir ruha sahip olan bireylerin, yenilikçi ve yaratıcı fikirlere sahip olmalarının yanı sıra, bu fikirlerini hayata geçirebilmek için gerekli finansal kaynaklara erişim sağlamaları gerekmektedir. Melek yatırım, risk sermayesi ve kitlesel yatırımlar gibi finansman yöntemleri, genellikle yeni girişimcilerin yeterli deneyime sahip olmamaları nedeniyle zorluklarla karşılaşmaktadır (Anbar, 2020, s. 238). Bu bağlamda, alternatif finansman yöntemleri arayan girişimciler, paylaşım ekonomisinin bir parçası olan kitlesel fonlama yöntemini tercih edebilmektedir.

Kitlesel fonlama, geniş bir kitle tarafından belirli bir proje için fon toplamak amacıyla kullanılan ve çevrimiçi platformlar aracılığıyla uygulanan bir yöntem olarak tanımlanmaktadır (Giudici, Nava, Rossi Lamastra ve Vecchione, 2012). Girişimciler, sermaye problemlerini çözmek amacıyla bu yöntemi kullanarak, küçük miktarlarda katkı sağlayan geniş bir kitleye ulaşmayı hedeflemektedir.

Küreselleşme ve teknolojiadaki gelişmeler sonucunda, işletmeler giderek daha rekabetçi bir yapıya bürünmektedir. Bu bağlamda, bireysel işletmelerin ve start-up girişimlerinin sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Geleneksel finansman yöntemleri, bu artan talepleri karşılamada yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla, alternatif finansman seçenekleri geliştirilmiştir. Zaman içerisinde menkul kıymet ihracı, leasing, faktoring, forfaiting ve faizsiz finansman araçları gibi yöntemler işletmelere finansman desteği sağlamaktadır. Ancak bu yöntemlerin çoğu, yalnızca mali durumları güçlü olan işletmeler tarafından belirli teminatlar karşılığında kullanılabilen ve küçük ölçekli işletmeler için maliyetli olabilmektedir. Küçük işletmelerin ve bireysel girişimcilerin finansman ihtiyaçları ise mikro krediler, risk sermayesi yatırım fonları ve melek yatırımcılar aracılığıyla karşılanmaktadır.

Türkiye'de bireysel katılım sermayedarları olarak bilinen melek yatırımcılar, girişimcilere kuruluş aşamasında destek sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, girişim sermayesi ve risk sermayesi fonları ise girişimlerin daha sonraki aşamalarında devreye girmektedir (Er vd., 2015). Ancak bu iki alternatif finansman yöntemi, bugüne kadar sınırlı sayıda girişimciye destek sağlamıştır (Ordanini vd., 2011; Atsan ve Erdoğan, 2015). Örneğin, Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın 2018 yılı 4. çeyrek bireysel katılım sermayesi sistemi ilerleme raporuna göre, Aralık 2018 itibarıyla Türkiye'deki akredite melek yatırımcılar, yalnızca 34 girişimciye 11.739.206 TL tutarında destek sağlamıştır (Hazine Müsteşarlığı, 2018, s. 9).

Bu gelişmeler ışığında, küçük yatırımcıların girişimcileri ve küçük işletmeleri desteklediği kooperatif sistemlerinin önemi daha belirgin hale gelmektedir. Gelişen teknoloji ve sosyal medya sayesinde, girişimcilik dünyasında finansman bulma kırılganlığını azaltabilecek kitlesel fonlama sistemleri, bu alandaki sorunların çözümüne büyük ölçüde katkı sağlamaktadır.

1. Literatür Taraması

1.1. Kitlesel Fonlama Kavramı ve Gelişimi

Kitlesel fonlama, girişimcilerin fikirlerini hayata geçirmek amacıyla çevrimiçi platformlar ve sosyal medya aracılığıyla para topladıkları bir yöntem olarak dikkat çekmektedir. İngilizce'deki "crowdfunding" teriminin Türkçe karşılığı olan bu kavram, bir hizmet veya proje için faiz oluşturmayı ve proje tamamlanmadan önce ön ödeme almayı ifade etmektedir. Kitlesel fonlama, fon toplama süreçleri açısından benzersiz bir yöntem olup, halka arz ile benzerlikler taşımasına rağmen bu iki yöntem arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Türkiye'de bu yöntemin düzenlenmesi, Sermaye Piyasası Kurulu'nun yetki alanında bulunmaktadır (Sırma ve Saldanlı, 2018). Kitlesel fonlama, üretim başlamadan önce belirli bir hedef kitleye satış sözleşmesi yapma olanağı sunmakta ve bu süreç, üretilecek ürünün finansmanı ile pazarlama sürecini birleştirmektedir (Ellman ve Hurkens, 2019).

Bassani, Marinelli ve Vismara (2018) tarafından yapılan bir çalışmada, kitlesel fonlama platformları aracılığıyla sağlık harcamalarına ayrılan fonlar ile devlet tarafından yapılan sağlık harcamaları karşılaştırılmış ve bu iki değişken arasında negatif bir binom regresyon analizi yapılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, sınırlı kamu sağlığı finansmanı olan bölgelerde, kitlesel fonlama bir alternatif olarak değerlendirilebilmektedir.

Macht ve Chapman'ın 2019 yılında Kickstarter platformundaki kullanıcı yorumlarını incelediği nitel bir çalışmada, kitlesel fonlamanın yalnızca bir finansman yöntemi olmadığı, aynı zamanda girişimcilerin kullanıcı yorumlarını analiz ederek ürün geliştirme süreçlerine katkı sağlayabileceği ve ürünün belirli yönlerine bağlılık yaratabileceği vurgulanmıştır.

Literatürde paylaşım ekonomisi ve finansman elde etme yöntemleri bağlamında yapılan çalışmalarda, kitlesel fonlama ve ilgili platformların daha çok tanımsal ve kavramsal çerçevede ele alındığı ve dünya çapındaki platform örnekleriyle desteklendiği görülmektedir.

Ergen ve arkadaşları (2013), ABD'de risk sermayesi ve kitlesel fonlama için yasal ve düzenleyici çerçeveyi incelemiş ve Türkiye'ye yönelik önerilerde bulunmuştur. Bu öneriler arasında, kitlesel fonlama platformları için yasal düzenlemelerin oluşturulması ve yaygınlaştırılması yer almaktadır. Ayrıca, girişimcilerin ve yatırımcıların bu platformlara katılmadan önce kapsamlı eğitim ve sertifika programlarından yararlanmaları gerektiği ifade edilmiştir. Çalışma, Hindistan gibi ülkeler için farklı modeller oluşturulmasını önermektedir.

Mollick (2014), girişimcilik için kitlesel fonlamanın önemini incelemiş ve Kickstarter verilerini kullanarak kitlesel fonlama süreçlerini derinlemesine ele almıştır. Çalışma, proje hazırlığı ve kalitesinin yanı sıra zamanlama ve hedeflerin uygun şekilde belirlenmesinin başarı için kritik olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, girişimcilere projelerinin her aşamasında iyi bir planlama yapmaları tavsiye edilmiştir.

2018 yılında yapılan çalışmalar, kitlesel fonlama sisteminin başlangıcı, işleyişi ve türlerini tartışmış ve bu sistemin başarısızlığının yasal düzenleme eksikliğinden kaynaklanabileceğini öne sürmüştür. Türkiye'nin gelecekte önemli sayıda yabancı yatırımcı çekme potansiyeline sahip olduğu ve bu sürecin hızlandırılması için daha avantajlı düzenlemelerin yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Kamaruddin ve Ishak (2020), Malezya'da kitap yayıncılığı için İslami kitlesel fonlamanın alternatif bir finansman yöntemi olarak kullanılabilirliğini incelemiştir. Çalışma, hayırseverlik, hibe, karz-ı hasen ve mudaraba gibi İslami finans araçlarının kitlesel fonlama yerine kullanımını önermektedir. Özellikle hibe bazlı kitlesel fonlama ve hayırseverlik yöntemleri, kullanım kolaylığı nedeniyle en iyi seçenekler olarak belirlenmiştir.

1.2. Dünyada Kitlesel Fonlama

Ülkemizde henüz yeni bir kavram olan kitlesel fonlama, dünya genelinde yirmi yılı aşkın süredir yaygın bir uygulama olarak kullanılmaktadır. 2000'li yılların başlarından itibaren, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği ülkelerinde kitlesel fonlama platformlarının kullanımı hızla yaygınlaşmıştır. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkeler de bu platformları giderek daha fazla benimsemektedir (Akyıldız vd., 2021).

Kitlesel fonlama, Çin, Asya, Amerika Birleşik Devletleri, Kuzey Amerika, Latin Amerika, Avrupa, Orta Doğu ve Afrika gibi birçok coğrafyada yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Vergili'nin (2022) Statista platformundan aktardığı verilere göre, 2022 yılında ödül bazlı kitlesel fonlama modelinde dünya genelinde 1,02 milyar ABD doları tutarında fon oluşturulmuş olup, işlem hacminin yıllık %2,33 oranında artması beklenmektedir. 2022-2027 dönemine ilişkin tahminlerde, Amerika Birleşik Devletleri ödül bazlı modelde 526,40 milyon ABD doları ile en yüksek fon miktarını kaydetmiştir. Borca dayalı kitlesel fonlama modelinde ise Çin, 284,20 milyar ABD doları tutarındaki fon miktarı ile dünya çapında lider konumdadır. Çin'i sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, İsviçre ve İtalya takip etmektedir. Ayrıca, küresel çapta fon toplayan kitlesel fonlama modelleri arasında Çin, 5,67 milyar ABD doları aşan işlem hacmi ile en yüksek paya sahiptir. Hisse bazlı kitlesel fonlama modelinde ise İsveç, İngiltere, Hollanda ve Amerika Birleşik Devletleri önde gelen ülkeler arasında yer almaktadır (Vergili, 2022).

Kitlesel fonlama konusunda Asya kıtasının detaylı bir incelemeye ihtiyaç duyduğu yaygın bir görüş olmakla birlikte, bu çalışmada Asya kısa bir şekilde ele alınmaktadır. Japonya ve Çin, Asya'da kitlesel fonlama alanında öncü ülkeler olarak öne çıkmaktadır. Japonya'da kitlesel fonlama, 2007 yılında başlamış ve hızla gelişmiştir. Çin ise Asya'nın en büyük ülkesi olarak bu alanda daha da önemli bir yere sahiptir. Çin'in ilk kitlesel fonlama platformu, 2011 yılında kurulmuş olup, kısa sürede büyük bir büyüme göstermiştir. Günümüzde Çin, %70,7'lik pazar payı ile dünyanın en büyük kitlesel fonlama pazarı konumundadır.

1.3. Türkiye’de Kitlese Fonlama

Kitlese fonlama, Türkiye’de gelişmiş ülkelere kıyasla daha yavaş bir büyüme göstermektedir. Bugüne kadar ülkede toplamda dokuz kitlese fonlama platformu kurulmuş olup, bunlardan beşi ödül ve bağış bazlı, dördü ise paylaşım bazlı olarak faaliyet göstermektedir. Sermaye Piyasası Kurulu tarafından hazırlanan "Hisse Bazlı Kitle Fonlaması Tebliği"nin tamamlanması, hisse bazlı platformların tam anlamıyla aktif hale gelebilmesi için kritik bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Kitlese fonlama kampanyalarına başvurular yoğun ilgi görmüş, özellikle ödül bazlı bir platform olan "Arıkovanı"na 6.000’in üzerinde proje başvurusu yapılmıştır. Bu projelerden 69’u kamuoyunun değerlendirmesine sunulmuş, 35’i ise hedeflenen finansman miktarına ulaşmıştır. Arıkovanı aracılığıyla bugüne kadar 4,8 milyon TL’nin üzerinde fon toplanmıştır. Arıkovanı’nda başarıya ulaşan projeler arasında, "dünyanın en yenilikçi 20 drone’u" listesine giren Ape X dikkat çekmektedir.

Bir diğer ödül bazlı platform olan "Fongogo", 2013 yılından bu yana toplam 422 projeyi kamuoyunun beğenisine sunmuş, bunlardan 130’u hedeflenen finansman miktarını toplamış ve toplamda 2,4 milyon TL fon sağlanmıştır. Platformda finanse edilen projeler arasında, belgesel alanında en çok fon toplayan 168 proje için toplam 1 milyon 350 bin TL, eğitim alanındaki 52 proje için yaklaşık 281 bin TL, sanat alanındaki 46 proje için yaklaşık 181 bin TL ve teknoloji ve çevre alanındaki 44 proje için yaklaşık 59 bin TL fon sağlanmıştır. Ayrıca, çeşitli sosyal faaliyetler için sunulan 18 projeye yaklaşık 81 bin TL kaynak aktarılmıştır.

Bir başka önemli platform olan "Fonbulucu", bugüne kadar 125 projeye finansman sağlamış olup, Mayıs 2019 itibarıyla 11 proje başarıyla hedeflenen fonu toplamış, 23 proje ise hedeflerine oldukça yaklaşmıştır. Platform aracılığıyla toplamda 292 bin TL toplanmış, bu tutarın 167 bin TL’si girişimcilere ödenmiş, hedeflerine ulaşamayan projeler için toplanan para ise yatırımcılara iade edilmiştir.

Türkiye’nin ilk kitlese fonlama platformu olarak 2010 yılında kurulan ve 2013 yılında ismini değiştiren "Projemefon.Com", Mayıs 2019 itibarıyla toplamda 360 projeyi yatırımcılara sunmuş ve en büyük proje olan "Ecumenopolis" için yaklaşık 20 bin TL fon sağlamıştır.

Beşinci aktif platform olan bağış bazlı "Ideanest", bugüne kadar yalnızca 10 projeyi kamuoyunun beğenisine sunmuş, bunlardan 9’u başarılı olmuş, 1’i ise hedef miktara ulaşamamıştır. Bu platform aracılığıyla toplamda yaklaşık 335 bin TL bağış toplanmıştır.

Bu veriler, Türkiye’de kitlese fonlama sektörünün büyüme potansiyeline işaret etmekte olup, platformların yasal düzenlemelerle desteklenmesi durumunda daha geniş bir kitleye ulaşabileceği değerlendirilmektedir.

2. Araştırmanın Yöntemi

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de kitlese fonlama platformlarının mevcut durumunu ve girişimciler ile yatırımcılar arasındaki etkileşime olan etkisini nitel bir analizle incelemektir. Çalışma, kitlese fonlamanın ülkemizdeki gelişim sürecini, avantajlarını ve karşılaşılan zorlukları anlamayı hedeflemektedir. Araştırma, bu platformların girişimcilik ekosistemindeki rolünü daha derinlemesine anlamaya ve bu bağlamda girişimcilerin ve yatırımcıların beklentilerini, ihtiyaçlarını ve algılarını ortaya koymaya katkı sağlamaktadır.

Kitlese fonlamanın Türkiye’de henüz gelişim aşamasında olduğu göz önüne alındığında, bu çalışmanın literatürde önemli bir boşluğu doldurması beklenmektedir. Özellikle nitel analiz yoluyla girişimciler ve yatırımcıların bu platformlara ilişkin deneyimlerini ve görüşlerini derinlemesine anlamak, sektöre yönelik gelecekteki stratejik planlamalar için rehberlik edecektir. Ayrıca, çalışma sonuçlarının kitlese fonlama platformlarının daha etkin kullanılmasına yönelik öneriler geliştirilmesine katkıda bulunacağı öngörülmektedir.

2.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmanın sınırlılıkları, veri toplama sürecinde karşılaşılan kısıtlamalar ile sınırlıdır. İlk olarak, çalışmada kullanılan örneklem, yalnızca on katılımcı ile sınırlı olup, bu durum genel sonuçların tüm girişimciler ve yatırımcılar için genelleştirilememesine neden olabilir. Katılımcıların seçiminde belirli

kriterlere (örneğin, kitlesel fonlama platformlarını aktif olarak kullanmış olma) bağlı kalınmıştır ve bu durum örnekleme sınırlı bir gruba indirgemektedir.

İkinci olarak, araştırmanın odaklandığı coğrafi alan Türkiye ile sınırlıdır ve sonuçlar yalnızca Türkiye'deki kitlesel fonlama ekosistemine ilişkin bilgiler sağlamaktadır. Ayrıca, nitel yöntemle gerçekleştirilen bu çalışma, katılımcıların kişisel görüşleri ve deneyimlerine dayanmakta olup, nicel verilerin sağladığı genelleme imkanlarını sınırlı bir şekilde sunmaktadır.

2.3. Araştırma Modeli ve Hipotezleri

Bu araştırma, nitel analiz yöntemi ile gerçekleştirilmekte olup, girişimciler ve yatırımcılarla yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen verilere dayanmaktadır. Araştırma modeli, kitlesel fonlama platformlarının etkinliği ve kullanıcı deneyimlerine ilişkin aşağıdaki unsurları kapsamaktadır:

1. Kitlesel fonlama platformlarının girişimciler ve yatırımcılar üzerindeki etkisini anlamak için yarı yapılandırılmış sorular kullanılarak veri toplanacaktır.
2. Analiz sürecinde, tematik analiz yöntemi ile katılımcıların görüşlerinden anlamlı temalar çıkarılacaktır.

Araştırmanın hipotezleri şu şekildedir:

H1: Kitlesel fonlama platformlarının Türkiye'deki girişimcilik ekosistemine olumlu katkı sağladığına ilişkin algı yüksektir.

H2: Kitlesel fonlama platformlarını kullanan girişimciler, bu platformları finansal kaynak bulmanın yenilikçi bir yolu olarak değerlendirmektedir.

H3: Yatırımcılar, kitlesel fonlama platformlarını risk yönetimi açısından güvenilir bir yöntem olarak görmemektedir.

H4: Kitlesel fonlama platformlarının Türkiye'deki düzenleyici eksiklikleri, kullanıcıların platformlara olan güvenini olumsuz etkilemektedir.

Yukarda yer alan bilgilere ulaşılabilmesi için katılımcılara aşağıda yer alan görüşme soruları sorularak veriler toplanmıştır.

1. Kitlesel fonlama platformlarıyla olan deneyimleriniz bağlamında, bu platformların girişimciler ve yatırımcılar açısından sağladığı temel avantajlar ve karşılaşılan zorluklar nelerdir? Bu platformların girişimcilik ekosistemine olan katkısını nasıl değerlendiriyorsunuz?
2. Kitlesel fonlama platformlarının Türkiye'deki yasal ve düzenleyici çerçevesini yeterli buluyor musunuz? Mevcut düzenlemelerin platformların güvenilirliği ve kullanım yaygınlığı üzerindeki etkilerini değerlendirirken, geliştirilmesi gereken yönlerle ilişkin önerileriniz nelerdir?
3. Teknoloji ve sosyal medyanın kitlesel fonlama süreçlerine olan etkisini nasıl değerlendiriyorsunuz? Gelecekte bu teknolojilerin platformların daha yaygın kullanımı ve etkinliği üzerindeki rolüne ilişkin öngörüleriniz nelerdir?
4. Girişimci veya yatırımcı olarak, kitlesel fonlama platformlarının finansman süreçlerinde oynadığı rolü değerlendirirken, platformların geliştirilmesi için hangi yeniliklerin veya uygulamaların hayata geçirilmesi gerektiğini düşünüyorsunuz?

2.4. Verilerin Analizi

2.4.1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Katılımcılara ait demografik veriler aşağıda yer alan Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı No	Yaş	Cinsiyet	Meslek	Eğitim Seviyesi	Kitlesel Fonlama Deneyimi (Yıl)
K1	28	Kadın	Girişimci	Lisans	3

K2	34	Erkek	Yatırımcı	Yüksek Lisans	5
K3	30	Erkek	Girişimci	Lisans	2
K4	40	Kadın	Yatırımcı	Doktora	6
K5	25	Kadın	Girişimci	Lisans	1
K6	37	Erkek	Girişimci	Lisans	4
K7	32	Kadın	Yatırımcı	Yüksek Lisans	5
K8	29	Erkek	Girişimci	Lisans	3
K9	45	Erkek	Yatırımcı	Doktora	7
K10	33	Kadın	Girişimci	Yüksek Lisans	2

Araştırmaya katılan bireylerin demografik bilgileri incelendiğinde, yaş aralıklarının 25 ile 45 arasında değiştiği görülmektedir. Bu durum, çalışmanın katılımcı kitlesinin genç ve orta yaş gruplarını içerdiğini, dolayısıyla kitlesel fonlama platformlarına ilişkin görüşlerin yaşa bağlı olarak değişen deneyim ve beklentileri yansıtacağını göstermektedir. Yaş aralığının genişliği, araştırmanın farklı jenerasyonlardan bireylerin kitlesel fonlama platformlarına dair algılarını anlamasına olanak tanımaktadır.

Cinsiyet dağılımında kadın ve erkek katılımcıların dengeli bir temsiliyete sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, çalışmanın cinsiyet temelli farklılıkları inceleme potansiyelini artırmakta ve kadın ve erkeklerin kitlesel fonlama deneyimlerini karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirme imkânı sunmaktadır.

Katılımcıların meslek dağılımına bakıldığında, girişimciler ve yatırımcılar arasında dengeli bir temsil olduğu dikkat çekmektedir. Bu dağılım, kitlesel fonlama platformlarının iki temel kullanıcı kitlesi olan girişimciler ve yatırımcılar açısından değerlendirilebilmesini sağlamaktadır. Girişimciler tarafından platformların fon bulma süreçlerindeki etkinliği, yatırımcılar tarafından ise risk yönetimi ve güvenilirlik algıları daha detaylı şekilde analiz edilebilecektir.

Eğitim seviyeleri açısından, katılımcıların çoğunluğunun lisans ve yüksek lisans düzeyinde eğitim almış bireylerden oluştuğu görülmektedir. Bu durum, kitlesel fonlama platformlarının genellikle daha yüksek eğitim seviyesine sahip bireyler tarafından kullanıldığını veya bu bireylerin platformlara dair daha derinlemesine bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Ayrıca, doktora düzeyinde eğitime sahip katılımcıların varlığı, platformların akademik perspektiften değerlendirilmesine olanak tanımaktadır.

Son olarak, katılımcıların kitlesel fonlama deneyimi 1 yıl ile 7 yıl arasında değişmekte olup, ortalama deneyim süresinin orta düzeyde olduğu söylenebilir. Bu çeşitlilik, hem yeni başlayanların hem de deneyimli kullanıcıların görüşlerinin araştırma kapsamına dâhil edilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda, katılımcı profili araştırmanın kapsamlı ve dengeli bir perspektif sunmasına uygun bir yapı arz etmektedir.

2.4.2. Katılımcıların Yanıtlarına Göre Oluşturulan Kod ve Temalar

Katılımcıların verdiği yanıtlara göre oluşturulan kod ve temalar aşağıda yer alan Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Katılımcı Cevaplarından Elde Edilen Tema ve Kod Tablosu

Tema	Kodlar
Kitlesel Fonlama Platformlarının Avantaj ve Zorlukları	Kolay erişilebilirlik, Girişimciler için finansman kolaylığı, Yatırımcılar için risk algısı, Platformların teknik eksiklikleri
Yasal ve Düzenleyici Çerçevenin Değerlendirilmesi	Mevcut düzenlemelerin yetersizliği, Yasal güven eksikliği, Güvenilirlik artırıcı düzenlemeler, Eğitim ve sertifikasyon ihtiyacı

Teknoloji ve Sosyal Medyanın Etkisi	Sosyal medyanın farkındalık artırıcı rolü, Teknolojik altyapı eksiklikleri, Yenilikçi uygulamaların etkisi, Dijitalleşmenin kullanım yaygınlığına katkısı
Platformların Geliştirilmesine Yönelik Öneriler	Platform kullanıcı deneyiminin iyileştirilmesi, Mobil uygulama geliştirme önerileri, Hedef kitleye yönelik kampanyalar, Uluslararası standartlara uyum

Şekil 1. Kelime Bulutu

Katılımcı cevaplarından elde edilen tema ve kodlar, kitlesel fonlama platformlarının avantaj ve zorluklarını, yasal düzenlemelerin etkilerini, teknolojinin platform kullanımına katkılarını ve geliştirilmesi gereken yönlerini kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu temalar, platformların erişilebilirliği, yasal güvenilirlilik, teknolojik altyapı ve kullanıcı deneyimini geliştirme gibi kritik noktaları ele alarak, kitlesel fonlamanın Türkiye'deki mevcut durumunu ve potansiyel gelişim alanlarını belirlemek için güçlü bir temel sunmaktadır.

Katılımcıların Kitlesel Fonlama Platformlarının Avantaj ve Zorlukları Temasına Verdiği Yanıtlar:

"Kitlesel fonlama platformlarının sağladığı **kolay erişilebilirlik**, benim gibi küçük çaplı girişimciler için çok önemli bir fırsat. Ancak, süreçteki **teknik eksiklikler**, özellikle sistem hataları, işimi aksatıyor." (K3, Girişimci)

"Bir yatırımcı olarak, bu platformların girişimcilerin projelerine destek sağlamak için güvenilir bir ortam oluşturduğunu düşünüyorum. Ancak **risk algısı**, bu projelere yatırım yapmamda hala tereddütlere neden oluyor." (K7, Yatırımcı)

"Platformlar, özellikle **şeffaflık** sağlama konusunda başarılı. Ancak, projelerin onay süreçlerinin uzun sürmesi, benim gibi yeni girişimcilerin motivasyonunu düşürebiliyor." (K1, Girişimci)

"Projelerime hızlıca fon bulabildiğim için platformların **finansman kolaylığı** sağlamasını çok faydalı buluyorum. Ancak, kullanıcı arayüzlerindeki **teknik eksiklikler** benim gibi teknolojiye aşina olmayan kullanıcılar için zorluk yaratıyor." (K5, Girişimci)

"Girişimcilik yolculuğumda, kitlesel fonlama platformları sayesinde daha geniş bir kitleye ulaştım. Bunun yanında, **kolay erişilebilirlik** ve şeffaflık açısından sistemin daha fazla geliştirilmesi gerektiğini düşünüyorum." (K9, Girişimci)

Katılımcıların Yasal ve Düzenleyici Çerçevenin Değerlendirilmesi Temasına Verdiği Yanıtlar:

"Türkiye'deki mevcut düzenlemeler, girişimcilerin projelerini güvenle başlatmasını sağlamaktan uzak. Özellikle **mevcut düzenlemelerin yetersizliği**, girişimciler için büyük bir sorun." (K6, Girişimci)

"Kitlesel fonlama platformlarının daha güvenilir hale gelmesi için **güvenilirlik artırıcı düzenlemeler** yapılması gerektiğine inanıyorum. Yatırımcı olarak, bu eksiklikler projelere yatırım yapma kararımı doğrudan etkiliyor." (K2, Yatırımcı)

"Eğitim programlarının ve sertifikasyon süreçlerinin artırılması, platformların güvenilirliğine katkı sağlayabilir. **Eğitim ve sertifikasyon ihtiyacı**, hem girişimciler hem de yatırımcılar için önemli bir gereklilik." (K10, Yatırımcı)

"Yasal düzenlemelerin eksikliği nedeniyle, platformlarda yaşanan aksaklıklar sıkça karşılaştığım bir sorun. Daha sağlam bir yasal çerçeve, **yasal güven eksikliğini** ortadan kaldırabilir." (K4, Girişimci)

Katılımcıların Teknoloji ve Sosyal Medyanın Etkisi Temasına Verdiği Yanıtlar:

"Sosyal medya üzerinden yapılan tanıtımların, projeme olan ilgiyi artırmada büyük bir etkisi oldu. **Sosyal medyanın farkındalık artırıcı rolü**, benim gibi yeni girişimciler için çok değerli." (K1, Girişimci)

"Teknolojik altyapının yetersiz olması, kampanya sürecinde birçok aksaklığa neden oldu. Özellikle **teknolojik altyapı eksiklikleri**, kampanyaların daha geniş kitlelere ulaşmasını engelliyor." (K6, Girişimci)

"Dijitalleşmenin etkisi, özellikle kullanıcı dostu uygulamaların geliştirilmesi açısından büyük bir potansiyel taşıyor. **Dijitalleşmenin kullanım yaygınlığına katkısı**, platformların yaygınlaşmasını sağlayabilir." (K3, Yatırımcı)

"Yenilikçi uygulamalar ve daha hızlı teknolojik çözümler, platformların kullanımını daha pratik hale getirebilir. **Yenilikçi uygulamaların etkisi**, kullanıcı deneyimini iyileştirmede kritik bir role sahip." (K9, Yatırımcı)

Katılımcıların Platformların Geliştirilmesine Yönelik Önerilere Verdiği Yanıtlar:

"Platformların uluslararası düzeyde rekabet edebilmesi için **uluslararası standartlara uyum** sağlaması gerekiyor. Özellikle yabancı yatırımcıların ilgisini çekmek için bu önemli bir adım olabilir." (K7, Girişimci)

"Hedef kitleye yönelik kampanyalar, özellikle girişimcilerin projelerini tanıtmada konusunda çok etkili olabilir. **Hedef kitleye yönelik kampanyalar**, projelerin başarı oranını artırabilir." (K4, Girişimci)

"Mobil uygulamaların geliştirilmesi, projelere daha kolay erişim sağlayabilir. **Mobil uygulama geliştirme önerileri**, girişimcilerin daha hızlı ve verimli çalışmasını destekleyebilir." (K10, Yatırımcı)

"Kullanıcı deneyiminin iyileştirilmesi, platformların daha geniş kitleler tarafından benimsenmesini sağlayabilir. **Kullanıcı deneyiminin iyileştirilmesi**, özellikle girişimcilerin ihtiyaçlarını daha iyi karşılayacaktır." (K5, Girişimci)

3. Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma, kitlesel fonlama platformlarının Türkiye'deki mevcut durumu ve kullanıcı deneyimleri üzerine yapılan nitel bir analiz sunmaktadır. Katılımcıların verdiği yanıtlar doğrultusunda, platformların girişimciler ve yatırımcılar için çeşitli avantajlar sunduğu, ancak aynı zamanda önemli zorluklar içerdiği belirlenmiştir. Kolay erişilebilirlik, finansman kolaylığı, ve şeffaflık gibi unsurlar, platformların girişimcilik ekosistemine katkı sağladığını gösterirken, teknik eksiklikler ve risk algısı gibi faktörlerin kullanıcı deneyimini olumsuz etkilediği görülmüştür.

Ayrıca, mevcut düzenlemelerin yetersizliği ve yasal güven eksikliği gibi sorunlar, platformların güvenilirlik algısını zayıflatmaktadır. Teknolojik altyapının yetersizliği ve yenilikçi çözümlerin eksikliği, platformların daha etkin bir şekilde kullanılmasını engelleyen diğer önemli faktörlerdir. Bununla birlikte, katılımcılar, sosyal medyanın farkındalık artırıcı rolü ve dijitalleşmenin kullanım yaygınlığına katkısı ile platformların potansiyelini artırabileceğini vurgulamıştır. Araştırmanın sonucundan elde edilen veriler şu şekildedir:

- **Yasal Düzenlemelerin Geliştirilmesi:** Türkiye'de kitlesel fonlama platformlarının daha geniş bir kullanıcı kitlesine ulaşabilmesi için mevcut yasal çerçeve genişletilmelidir. Güvenilirlik artırıcı düzenlemeler yapılmalı ve hem girişimcilerin hem de yatırımcıların platformlara olan güvenini artıracak hukuki altyapı güçlendirilmelidir.

• Eğitim ve Sertifikasyon Programları: Girişimci ve yatırımcıların kitlesel fonlama süreçlerine daha bilinçli bir şekilde katılabilmeleri için eğitim ve sertifikasyon programları düzenlenmelidir. Bu programlar, kullanıcıların platformları daha etkin kullanmasını sağlarken aynı zamanda güvenilirlik algısını artıracaktır.

• Teknolojik Altyapının Güçlendirilmesi: Teknolojik altyapı eksiklikleri giderilmeli ve platformlar, kullanıcı dostu bir arayüzle desteklenmelidir. Yenilikçi uygulamaların etkisi artırılarak, daha hızlı ve verimli bir kullanıcı deneyimi sunulmalıdır.

• Sosyal Medya ve Dijitalleşme: Sosyal medya, kitlesel fonlama kampanyalarının tanıtımı ve yaygınlaştırılması için etkin bir şekilde kullanılmalıdır. Farkındalık artırıcı kampanyalar, platformların görünürlüğünü ve erişilebilirliğini artırabilir.

• Mobil Uygulamaların Geliştirilmesi: Platformların mobil uygulama geliştirme önerileri doğrultusunda güncellenmesi, kullanıcıların kampanyaları daha kolay takip etmesini sağlayacaktır.

• Hedef Kitleye Yönelik Stratejiler: Hedef kitleye yönelik kampanyalar hazırlanarak, kitlesel fonlama süreçlerinde katılımcıların ihtiyaçlarına daha iyi yanıt verecek pazarlama ve iletişim stratejileri geliştirilebilir.

Bu öneriler doğrultusunda, Türkiye’de kitlesel fonlama platformlarının daha etkin bir şekilde kullanılabileceği ve girişimcilik ekosistemine daha güçlü bir katkı sağlayabileceği öngörülmektedir. Araştırmanın bulguları, gelecekteki çalışmalara rehberlik edebilecek ve bu alandaki eksikliklerin giderilmesine yönelik stratejilere katkı sunabilecektir.

KAYNAKÇA

1. Akyıldız, B. & S. Metin-Camgöz & K.B. Atıcı (2021), “Kitlesel Fonlama Projelerinin Başarılarını Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme”, Sosyoekonomi, 29(50), 521-545.
2. Anbar, A. (2020). Girişimcinin Finansmanında Alternatif Bir Yöntem: Kitlesel Fonlama. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (88), 237–254.
3. Ata, F. İ. (2018). Yeni Nesil Finansman Yöntemi Olarak Kitle Fonlama: Türkiye Potansiyeli. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(2), 273–296.
4. Atsan, N. ve Erdoğan, E. (2015). Girişimciler İçin Alternatif Bir Finansman Yöntemi: Kitlesel Fonlama (Crowdfunding). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 10 (1), 297- 320
5. Bassani, G., Marinelli, N. ve Vismara, S. (2019). Crowdfunding in healthcare. The Journal of Technology Transfer, 44(4), 1290-1310.
6. Ellman, M. ve Hurkens, S. (2019). Optimal crowdfunding design. Journal of Economic Theory, 184, 104939.
7. Ergen, M., Jason, L. ve Kuntay, B. (2013). Dağıtık Girişimci Sermayesi: Kitle Fonlaması (ss. 1–14).
8. Giudici, G., Nava, R., Rossi Lamastra, C. ve Verecondo, C. (2012). Crowdfunding: The New Frontiers Financing Entrepreneurship? SSRN Electronic Journal, 1–13.
9. Hazine ve Maliye Bakanlığı. Bireysel katılım Sermayesi İlerleme Raporu. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/02/BKS-%C4%B0LERLEME-RAPORU-4.-%C3%87eyrek.pdf>
10. Kamaruddin, M. H. ve Ishak, M. S. I. (2020). Islamic Crowdfunding Platform as an Alternative Book Fundraising in Malaysia. International Journal of Islamic Economics and Finance Research, 3(2), 11–25.
11. Macht, S. ve Chapman, G. (2019). Getting more than money through online crowdfunding. Asia-Pacific Journal of Business Administration.
12. Mollick, E. (2014). The dynamics of crowdfunding: An exploratory study. Journal of Business Venturing, 29(1), 1–16.

13. Ordanini, A., Miceli, L., Pizzetti, M. ve Parasuraman A. (2011). Crowd-funding: Transforming customers into investors through innovative service platforms. *Journal of Service Management* 22 (4):443-470.
14. Sırma, İ. ve Saldanlı, A. (2018). Kitlesele Fonlama ve Türkiye Uygulamalarının Etkinliği, *Sosyal Bilimler Yönetim ve Çevre*, 59-69.
15. Vergili, Gizem. (2022). Kitle Fonlama: Dünu Bugünü ve Yarını. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2022 4(2) 106-121

(26)

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet YILDIZ¹⁰⁶**MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN MİLLÎ MÜCADELE STRATEJİSİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME*****A GENERAL EVALUATION ON MUSTAFA KEMAL PASHA'S NATIONAL STRUGGLE STRATEGY*****ÖZ**

Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı sonunda Mondros Mütarekesi’ni imzalayarak savaştan çekilmesi, İstanbul Hükümeti’nin hareket mekanizmasını zayıflattığı gibi, İtilaf Devletleri’nin Anadolu’ya sirayet eden işgalleri de Türk Millî Mücadelesi’nin başlangıcına sebep olmuştur. Bilhassa 15 Mayıs 1919’da İzmir ve civarının Yunan ordusu tarafından ele geçirilmesine karşı başlayan tepkiler, bağımsızlık uğrunda Türk milletinin göstereceği reflekslerin ilki olarak görülmüştür. Bölgesel faaliyetler şeklinde hızlanan mücadele anlayışı, Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıkması ve sonrasında Amasya’da ilan ettiği manifestoyla yeni bir sürece girmiştir. Dinamik bir hareket esasına dayanan; siyasi, hukuki ve askeri bir silsileyle ilerleyen Türk Millî Mücadele’si, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde stratejik bir anlayışla yürütülmüştür. Yerel unsurların ulusal bir hedefe yönelmesiyle topyekûn bir mücadeleye evrilen bu süreç, sahada ve siyasal arenada yapılan bütüncül bir stratejinin ürünüdür. Bu çalışmada, Millî Mücadele sürecinin Mustafa Kemal Paşa liderliğinde örgütlenme, temsiliyet, tanınma çabaları başta olmak üzere askeri ve siyasi olarak uygulanan yöntemler incelenmiştir. Süreç içerisinde yaşanan hadiselerde gösterilen politik refleksler ve denge anlayışı, genel bir değerlendirme üzerinden ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele, Strateji.

ABSTRACT

The withdrawal of the Ottoman Empire from the war by signing the Armistice of Mondros at the end of World War I weakened the Istanbul Government's mechanism of action, while the occupation of Anatolia by the Allied Powers led to the beginning of the Turkish National Struggle. In particular, the reactions against the capture of Izmir and its vicinity by the Greek army on May 15, 1919 were seen as the first of the reflexes that the Turkish nation would show for the sake of independence. The understanding of struggle, which accelerated in the form of regional activities, entered a new process with Mustafa Kemal Pasha's departure to Samsun and the manifesto he declared in Amasya. The Turkish National Struggle, which was based on the principle of a new movement and progressed with a political, legal and military sequence, was carried out with a strategic understanding under the leadership of Mustafa Kemal Pasha. This process, which evolved into an all-out struggle with the orientation of local elements towards a national goal, is the product of a holistic strategy in the field and in the political arena. In this study, the methods applied militarily and politically, especially the organization, representation and recognition efforts of the National Struggle process under the leadership of Mustafa Kemal Pasha are examined. The political reflexes and the understanding of balance shown in the events that took place during the process are discussed through a general evaluation.

Keywords: Mustafa Kemal Pasha, National Struggle, Strategy.

¹⁰⁶ Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, FEF/Tarih Bölümü, muhammet.yildiz@erdogan.edu.tr- <https://orcid.org/0000-0002-1340-0818>

1. GİRİŞ

Almanya'nın merkezde yer aldığı ittifak grubunda I. Dünya Savaşı'na dahil olan Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla savaştan çekilmiş ve bir barış antlaşması imzalamak için bekleme evresine geçmiştir. Ancak bu süre zarfında başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri'nin kontrolüne giren Osmanlı Hükümeti, işlevselliğini yitirmiştir. Anadolu'da başlayan işgallerle inisiyatifi iyice kaybeden yönetim mekanizması, mütareke hususlarının uygulanması için resmi önlemler almaya başlamıştır. Bu süreçte yaşanan asayiş sorunları nedeniyle birtakım görevlendirmeler yapan İstanbul, Mustafa Kemal Paşa'yı IX Ordu Müfettişi olarak atamıştır. İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgal edildiği döneme denk gelen bu görevlendirme sonrasında Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin temellerini atmak amacıyla faaliyetlerine başlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu lideri Mustafa Kemal Paşa, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, Türk milletinin bağımsızlık mücadelesi için kritik bir rol üstlenmiştir. I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma süreci, Anadolu topraklarının işgal edilmesi ve halkın yaşadığı sosyoekonomik zorluklar, ulusal bir direnişin doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Millî Mücadele stratejisi, yalnızca askerî bir çaba değil aynı zamanda ulusal kimliğin yeniden inşasını hedefleyen kapsamlı bir hareket olarak doğmuştur. (Köse, 2021, s. 34-47). Nitekim Mustafa Kemal Paşa, ulusal bilinci ve dayanışmayı artırmaya yönelik teşkilatlanma faaliyetleriyle stratejisini geliştirmiştir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yerel direniş örgütleriyle iş birliği yaparak halkın desteğini mücadele sürecine ortak etmiştir. 1919'da Samsun'a çıkarak milli bilinç ve örgütlenme çabalarına hız vermiş, Amasya Genelgesi gibi belgelerle ulusal egemenliğin önemini vurgulayarak bağımsızlık mücadelesinin meşruiyetini pekiştirmiştir. Bu sayede, Türk milletinin birlikte hareket edebilme düzeyi artmış ve direnişin temelleri güçlenmiştir (Ünal, 2022, s. 58-59).

Askerî alanda Mustafa Kemal Paşa'nın stratejileri, düşmanın zayıf noktalarını tespit etme, esnek ve dinamik savaş taktikleri geliştirme üzerine inşa edilmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz, bu stratejilerin somut örneklerini oluşturmuştur. Sakarya Meydan Muharebesi'nde düşmanın ilerleyişi durdurulmuş ve Türk ordusunun moral bulması sağlanmıştır. Büyük Taarruz ise, Türk ordusunun kesin zafer kazanarak Yunan ordusunun etkisiz hâle getirilmesi açısından kritik bir aşama olmuştur. Bu muharebelerde, karşı tarafın moralini bozmak amacıyla taarruz ve geri çekilme taktikleri ustaca bir araya getirilmiştir. Ayrıca toplumun savaş sürecine entegre edilmesiyle ulusal birliktelik sağlanmış ve topyekûn bir mücadele mantığı ortaya koyulmuştur (Yıldız, 2023, s. 44-52).

Millî Mücadele sürecindeki diplomatik çabalar da stratejinin önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesinin uluslararası alanda tanınması için dönemin büyük güçleriyle ilişkilerin dikkatle yönetilmesi gerektiği bilinciyle hareket edilmiştir. Bu çerçevede, 1921'de düzenlenen Londra Konferansı gibi platformlarda Türkiye'nin çıkarları savunulmuş ve uluslararası kamuoyuna millî davanın meşruiyeti anlatılmıştır. Böylece Türk ulusunun mücadelesi dünya çapında dikkat çekmiş ve destek bulma imkânı yaratılmıştır (Kara, 2009, s. 143-170).

Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele stratejisi, Türk milletinin bağımsızlık ve özgürlük mücadelesinde önemli bir safhadır. Onun liderlik özellikleri, kararlılığı ve vizyonu, Türk ulusunun kaderini belirleyen olayların şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın öngörülü liderliği ve sarsılmaz iradesi sayesinde, Türk ulusunun bağımsızlık mücadelesi şekillenmiş ve bu süreç, modern Türkiye'nin temellerinin atılmasında en kritik aşamayı oluşturmuştur. Bu çalışmada, Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele süresince yürütmüş olduğu temel stratejiler açıklanmaya çalışılmış, öncelikli olarak mücadelenin meşruiyetini sağlayan gerekçeler ve örgütlenme süreci ele alınmıştır. Ardından Millî Mücadele'nin hukukî temelleri, siyasî stratejisi, askerî ve diplomatik boyutları izah edilmiştir. Nitel araştırma yöntemi ve kaynak tarama esasına dayanan bu çalışmada, geniş bir literatür gözden geçirilerek konu, bütüncül bir değerlendirmeye ele alınmıştır.

2. MÜCADELENİN GEREKÇESİ VE ÖRGÜTSEL ÇALIŞMALAR

Millî Mücadele, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sonrası yaşadığı çöküş döneminde, Anadolu'nun işgali karşısında ulusal bağımsızlık ve egemenlik arayışının bir yansımasıdır. Bu mücadelenin lideri ise, Türk

milletinin bağımsızlık mücadelesinde belirleyici bir rol alan Mustafa Kemal Paşa'dır (Eroğlu, 2005, s. 842-858). Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Hükümeti'nin Karadeniz ve civarında yaşanan asayişsizliklerle ilgili sorunları çözme ve raporlandırma adına aldığı bir kararla IX. Ordu Müfettişi olarak görevlendirilmiş ve 19 Mayıs 1919'da bu görevi icra etmek amacıyla kurulan heyetle birlikte Samsun'a gitmiştir (Özçelik, 2020, s. 194-211); Yıldız, 2023, s. 169). Millî Mücadele örgütlenmesinin başlangıcı sayılan bu süreç, siyasî, sosyal, ekonomik ve askerî faktörlerle birlikte çok katmanlı bir yapıda ilerlemiştir.

Siyasî yapılanma, Mustafa Kemal Paşa'nın örgütlenme sürecine girmesindeki en önemli etkenlerden biridir. I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti ağır bir yenilgiye uğramış ve bu durum derin bir sarsıntıya yol açmıştır. Yoğun müzakere süreci akabinde 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi (Başak, 2013, s. 142-182), Anadolu topraklarının işgali için hukukî bir zemin oluşturmuş ve işgal güçleri, İstanbul Hükümeti'nin zayıflığından yararlanarak Anadolu'nun çeşitli bölgelerine girmiştir. Yapılan işgaller, ulusal egemenliğin sarsılmasına yol açmış Mustafa Kemal Paşa, bu durumu fırsata çevirerek halkı direniş için örgütlemeye karar vermiştir. Amasya Genelgesi, 22 Haziran 1919'da ilan edilmiş ve bu belgede *"milletin istiklalini, yine milletin azim ve kararlılığı kurtaracaktır"* ifadesiyle ulusal bağımsızlığın gerekliliği vurgulanmıştır (Evsile, 1998, s. 70-93). Böylece halkın siyasî bilincinin uyanması için somut adımlar atılmıştır. Yaşanan bu atmosferin yanı sıra toplumsal dinamiklerin yeniden şekillenmesi de Mustafa Kemal Paşa'nın örgütlenmeye girmesindeki bir diğer önemli nedendir. Savaş sonrası Anadolu'da ortaya çıkan sosyal huzursuzluklar ve etnik çatışmalar, Türk kimliğinin yeniden inşa edilmesi gerekliliğini doğurmuş ve Türk milletinin ortak bir amaç etrafında birleşmesini sağlamıştır. Bu vesileyle Mustafa Kemal Paşa, hızla gelişen değişimden yararlanarak millî bir bilinç organizasyonunu hedeflemiştir. Anadolu'da düzenlenen çeşitli kongreler, özellikle Erzurum ve Sivas Kongreleri, izah edilen sürecin önemli dönüm noktaları olmuş, toplumun ortak payda etrafında birleşmesine olanak sağlamıştır. Değerler açısından da kıymetli bir miras olan bu anlayış, Millî Mücadele'nin karakteristik özelliği olarak kayıtlara geçmiştir (Bayburt ve Duman, 2020, s. 1711-1714).

Bağımsızlık mücadelesinin ilk adımı olarak Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak Anadolu'daki direniş hareketini başlatmıştır. Bu önemli adımın ardından, 28 Mayıs 1919'da yayımlanan Havza Genelgesi, Millî Mücadele'nin ilk somut örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Genelge, işgallere karşı bir direniş hareketinin temel ilkelerini belirlemiş ve toplumu bilinçlendirme amacı gütmüştür. Bu bağlamda, işgallere karşı milletin tepkisini artırmak için protesto eylemlerinin düzenlenmesi önerilmiştir. Havza Genelgesi, yerel direniş gruplarının oluşturulmasını teşvik ederek, bütüncül bir organizasyonunu sağlamayı hedeflemiştir. Halkın işgallere karşı duyduğu öfkeyi organize etme çabasıyla kaleme alınan bu metin, sadece yerel bir direniş çağrısı değil, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın liderlik yeteneklerini sergileyen bir siyasî belge niteliği taşımıştır. Havza'da icra edilen girişimin etkisi, yalnızca bölgesel bir direnişin harekete geçmesini sağlamakla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Anadolu'nun birçok vilayetinde benzer direniş hareketlerinin tetiklenmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla bu genelge, millî bağımsızlık mücadelesinin ilk adımlarından biri olarak tarihsel bir öneme sahip olmuştur (Mutlu, 2019, s. 723-740; Semerci, 2018, s. 83-112).

Havza Genelgesi'nin ardından, 22 Haziran 1919'da Amasya Genelgesi ilan edilmiştir. Millî Mücadele'nin siyasî meşruiyetini artıran ve ulusal bilinci temsil eden bir metin özelliği taşıyan Amasya Genelgesi'nde, milli bağımsızlığın sağlanması için halk egemenliğinin esas olduğu vurgulanmış, *"milletin istiklalini, yine milletin azim ve kararlılığı kurtaracaktır"* ifadesiyle Türk milletinin sürece dâhil edilmesi hedeflenmiştir. Bu ifade, millî dayanışma ve iradenin sembolü hâline gelmiştir. Amasya Genelgesi'nin en önemli detaylarından biri, Anadolu'da ulusal bir kongre toplanması ve temsil heyetinin oluşturulması gerektiğinin belirtilmesidir. Mustafa Kemal Paşa'nın direnişi, siyasî bir harekete dönüştürme çabasını yansıtan genelge, sadece bir bildiri değil, Türk milletinin bağımsızlık mücadelesinde bir araya gelme çağrısı niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla Amasya Genelgesi, ulusal bilincin yeniden uyanışı ve Türk milletinin iradesini simgeler hâle geldiği gibi; işgallere karşı koymanın ve milli birliği sağlamanın önemini vurgulayan bir siyasî platform oluşturmuştur (Özcan, 2013, s. 69-82).

Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele'deki örgütsel çalışmalarının bir diğer önemli aşaması, 23 Temmuz ve 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında gerçekleştirilen Erzurum Kongresi'dir. Erzurum'da yaşanan

süreç, Doğu Anadolu’da millî bilincin oluşturulması ve ulusal direnişin şekillendirilmesi açısından kritik bir rol oynamıştır. Zamanlama açısından son derece ehemmiyet arz eden bu süreç, Mustafa Kemal Paşa’nın kongre devam ederken ifade ettiği; “*zamanında hiçbir şeyi kaçırmamak ve zamansız hiçbir şeye uzaktan yakından tevessül etmemek başlıca dikkatimizi teşkil etmelidir.*” sözlerinden anlaşılmaktadır (Akyol, 2016, s. 27). Erzurum Kongresi, Doğu Anadolu’daki işgallere karşı bir savunma hattı oluşturma ve millî birliğin sağlanması amacı taşımaktadır. Bu vesileyle sadece bölgesel bir toplantı değil, aynı zamanda Türk milletinin kaderini belirleyen ve ulusal bir direnişin ilkelerini ortaya koyan organizasyonu yansıtmaktadır. Millî sınırların korunması, vatanın bütünlüğü ve bağımsızlığın sağlanması konularında güçlü kararlar alınması, bu yöndeki atılımları izah eden unsurlardır (Aydoğan, 2020, s. 73-88). Kongre toplantılarında alınan kararlar arasında, Anadolu’daki tüm direniş gruplarının bir araya getirilme gayesi ve ulusal bir temsil heyetinin oluşturulması da bulunmaktadır. Bu minvalde kongrenin son günü 7 Ağustos 1919’da kurulan “Temsil Heyeti”, Türk milletinin haklarını savunmak adına daha etkili bir şekilde hareket etmeye imkân tanımıştır (Kırzioğlu, 1993, s. 246). Mustafa Kemal Paşa’nın askerlikten istifa ederek sivil bir şekilde kongreye katılması ve kurulan heyetin başkanı seçilmesi ise Erzurum Kongresi’nin bağımsız bir hareket olduğunu göstermiştir. Bu sayede Mustafa Kemal Paşa’nın liderliği, siyasî bir otorite olarak pekişmiştir. Buna mukabil Erzurum Kongresi, Türk milletinin iradesinin tecelli ettiği ve bağımsızlık için gereken kararlılığın sergilendiği bir meclis olmuştur. Aynı zamanda Sivas Kongresi’ne giden yolu hazırlamış ve Türk milletinin bağımsızlık mücadelesinin stratejik planlamasına olanak tanımıştır (Kılıç, 1997, s. 78-97).

Erzurum Kongresi’nin sona ermesiyle birlikte, 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde Sivas Kongresi toplanmıştır. Sivas Kongresi, Millî Mücadele’nin örgütlenmesi ve yönlendirilmesi açısından daha kapsamlı bir adım olarak ön plana çıkmaktadır. Bu kongrede Erzurum’da alınan kararların genişletilmesi ve ulusal mücadelenin daha geniş bir çerçevede ele alınması sağlanmıştır (Arıburnu, 1997, s. 5-6). Anadolu ve Rumeli’de faaliyet gösteren cemiyetler birleştirilmiş, nitekim bu durum, ulusal birliğin pekiştirilmesi ve Türk milletinin bağımsızlık mücadelesinin güçlendirilmesi için önemli bir çalışma olmuştur. Ayrıca, işgal altındaki toprakların kurtarılması için belirli stratejilerin geliştirilmesi ve ulusal sınırların korunması yönünde güçlü bir irade sergilenmiş (Kısıklı, 1988, s. 30-42), temsil heyetinin genişletilmesi ve daha etkili bir mekanizmanın oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu, Türk milletinin ulusal iradesini daha etkin bir şekilde ortaya koyma amacını taşımaktadır (Akbulut, 1990, s. 44-55). Alınan kararlarla birlikte bağımsızlık için bir strateji geliştirilmiş ve halkın direnişe katılımının artırılması hedeflenmiştir. Millî Mücadele’nin yönü belirlenmiş ve halkın ortak bir hedef etrafında toplanması sağlanmıştır. Millî bilincin kavileşmesi, halkın direnişe katılımının artması ve ulusal dayanışmanın güçlenmesi gaye edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğini pekiştiren Sivas Kongresi, ulusal iradenin ve bağımsızlık arayışının somut bir ifadesi, Millî Mücadele’nin seyrini değiştiren ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna giden yolun önemli bir adımı olmuştur (Tosun, 1996, s. 79-84).

3. DEVLETLEŞME SÜRECİ VE HUKUKİ ATILIM

3.1. Geçici Hükümet

Millî Mücadele döneminin başlangıcı, Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı sonrasında parçalanma sürecinin hızlandığı ve işgalci güçlerin Anadolu topraklarına yönelik saldırılarının arttığı bir zaman dilimidir. Bu koşullar altında, Amasya Genelgesi akabinde, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde bağımsızlık mücadelesini organize etmek amacıyla yeni siyasi yapılar oluşturulmaya çalışılmıştır. Erzurum Kongresi’nin devam ettiği günlerde kurulan Heyet-i Temsiliye, bu meşru yapılanmanın en önemli örneğidir. Esasen Amasya Genelgesi’nin muhtevasında dile getirilmiş olan geçici bir hükümetin kurulmasının elzem olduğu ifadesi, Erzurum’da resmiyet kazanmış ve bu organizasyon, Millî Mücadele’nin yürütülmesi ve ulusal direnişin organize edilmesinde kritik bir rol oynamıştır (Baykal, 1989, s. 9-10).

Erzurum Kongresi, Heyet-i Temsiliye’nin temellerinin atıldığı önemli bir buluşma noktasıdır. Bu kongrede, Anadolu’nun farklı bölgelerinden temsilcilerin katılımıyla bir araya gelen delegeler, Millî Mücadele’nin liderlik yapısını şekillendirmiştir. Heyet’in başkanlığını Mustafa Kemal Paşa’nın üstlenmesi, onun liderlik yeteneklerinin pekişmesini sağlamış ve Millî Mücadele’nin seyrinde belirleyici bir etki yaratmıştır. Bu heyet, yerel direniş gruplarının ve ulusal kuruluşların temsil edildiği bir yapı olarak,

Anadolu'nun çeşitli kesimlerinin sesini yansıtmaktadır (Akbulut, 1990, s. 44-55). Mücadele sürecinde bu çok sesliliğin sağlanması, farklı bölgelerdeki halkın ihtiyaçlarının ve taleplerinin dikkate alınmasına olanak tanımıştır. Ayrıca, kurulan heyetin yapısı, Anadolu'daki yerel liderlerin ve direniş yapılarının temsil edilmesiyle oluşturulmuş; bu durum, mevcut organizasyonun meşruiyetini artırmıştır. Sivas Kongresi'nde üye sayısı ve kapsayıcılığı daha da genişletilen siyasî yapılanmanın (Arıburnu, 1997, s. 87; Baykal, 1989, s. 9) temel görevleri arasında; ulusal bir direniş hareketi oluşturmak, işgallere karşı stratejiler geliştirmek ve halkın seferberliğini teşvik etmek yer almaktadır. Söz konusu meselelerin yerine getirilmesi ise millî bağımsızlık mücadelesinin sistemli bir yapı içinde sürdürülmesini sağlamıştır. Halkın mücadeleye katılımı ve bilgilendirilmesi, direniş ruhunun güçlenmesi açısından da büyük önem taşımaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın riyasetinde kurulan Heyet-i Temsiliye'nin, toplantılar düzenleyerek ve broşürler dağıtarak kamuoyunu aydınlatması bu bakımdan önemli bir gösterge olmuştur. Nitekim kamuoyuna yönelik yapılan etkinlikler, halkın bilinçlenmesini sağlarken Millî Mücadele'nin arkasında güçlü bir toplumsal destek oluşturmuştur. Aynı zamanda, millî birlik ve beraberlik anlayışının güçlenmesine katkıda bulunmuş, farklı siyasî ve sosyal grupların ortak bir hedef etrafında toplanmasını sağlamıştır. Halkla kurulan bu ilişki, Millî Mücadele'nin başarısında önemli bir faktör olmuştur. Toplumun güvenini kazanmak, Millî Mücadele'nin siyasî ve sosyal meşruiyetini artırmayı beraberinde getirmiştir. Yerel topluluklarla sıkı iş birliği içinde çalışarak, taleplerin ve beklentilerin dikkate alınması, Heyet-i Temsiliye'nin ulusal irade ile olan bağımlı güçlendirmiştir (İlyas, 2013, s. 17-35; Baykal, 1989, s. 9-10).

Askerî otorite olarak da önemli bir rol üstlenen Heyet-i Temsiliye, milli kuvvetlerin kurulması, örgütlenmesi ve desteklenmesi gibi konuları önceliklendirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde, Türk milletinin askerî gücünü artırmak için çeşitli organizasyonlar ve birlikler oluşturulmuş, bu yapılar aracılığıyla direniş hareketleri koordine edilmiştir. Bu durum, askerî başarıların yanı sıra direnişin etkili bir şekilde yönetilmesine de katkı sağlamıştır. Ulusal direnişin yönetilmesi amacıyla heyet, Anadolu'daki yerel direniş gruplarıyla iş birliği yaparak ortak bir mücadele stratejisi geliştirmiştir. Bu strateji, Anadolu'nun işgal altında kalan bölgelerinin kurtarılması ve ulusal bağımsızlık için gerekli adımların atılmasını hedeflemiştir. Çeşitli cephelerdeki askerî başarıların yanı sıra, diplomatik alanda dahi girişimlerde bulunularak uluslararası destek arayışında çaba sergilenmiştir (Kısıklı, 1988, s. 30-42).

Sivas Kongresi sonrasında adeta bir hükümet gibi çalışan Temsil Heyeti, Damat Ferit Paşa liderliğindeki İstanbul Hükümeti'nin baskıcı ve tehditkâr faaliyetlerine karşı da önlemler almıştır. Özellikle Amasya Genelgesi'nin ilanından beri bu tavırdan ısrarcı olan İstanbul'a karşı Mustafa Kemal Paşa ve geçici hükümet, ilk cevabını, icra edilen kongre sonrası bütün resmî ilişkileri keserek vermiştir (Atatürk, 2019, s. 191-192). Damat Ferit Paşa kabinesini sonlandıracak olan bu hamle, Temsil Heyeti'nin gücünü ve Mustafa Kemal Paşa'nın stratejisini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Zira İstanbul, bu ciddi atılım karşısında fazla dayanamayarak daha ılımlı bir ilişki içerisinde görüşmelerde bulunacak olan Ali Rıza Paşa kabinesini 2 Ekim 1919'da göreve getirmiştir (Ünal, 2013, s. 377).

Mustafa Kemal Paşa'nın meşru bir hareket esasına dayanarak uyguladığı Millî Mücadele sürecinde, bu meşruiyetin en açık örneklerinden birini Heyet-i Temsiliye oluşturmaktadır. Türk milletinin bağımsızlık mücadelesinin siyasî ve askerî yönlerini bir araya getirerek ulusal bir hareketin temelini teşkil eden bu organizasyonun varlığı, halkın desteğini alarak Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasında kritik bir etken olmuş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atılmasına zemin hazırlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın en önemli stratejik hamlelerinden birini oluşturan ve adeta geçici bir hükümet gibi çalışan Heyet-i Temsiliye, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) açılmasıyla birlikte etkinliğini yitirse de yeni Türk devletinin kurulmasında itici bir güç olarak kayda geçmiştir (Kılıç, 2019, s. 62-64).

3.2. MİSAK-I MİLLÎ VE YENİ TÜRK DEVLETİ

Mustafa Kemal Paşa'nın millî bağımsızlık yolunda uğraş verdiği önemli konulardan biri de Misak-ı Millî'nin resmî olarak kabul edilme sürecidir. 12 Ocak 1920'de açılan Osmanlı Mebusan Meclisi'nde çoğunlukla "Felah-ı Vatan" grubu öncülüğünde devam eden görüşmelerde ortaya atılan bu metin, 28 Ocak 1920'de kabul edilen ve Türk milletinin bağımsızlık, ulusal egemenlik ile toprak bütünlüğü taleplerini içeren tarihî bir belgedir (Turan, 2017, s. 99-111). Bu metin, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı sonrasında

yaşadığı umumi problemlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve Türk milletinin varoluş mücadelesinin hukukî ve siyasî temelini oluşturmuştur.

Misak-ı Milli'nin kabul süreci, Türk milletinin bağımsızlık arzusunu ve ulusal bilincini pekiştiren önemli bir dönüm noktasıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da verdiği siyasî mücadeleler neticesinde ortaya çıkan bu manifesto, Ekim 1919'da Amasya görüşmelerinde İstanbul Hükümeti'yle yapılan protokol sonrasında belli bir zemin bulmuş ve mecliste alınan tartışmalı kararlardan sonra 17 Şubat 1920'de kamuoyuna duyurulmuştur (Güven, 2018, s. 107-128). Bu bakımdan Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin son Osmanlı Mebusan Meclisi toplanmadan önce Amasya'da Heyet-i Temsiliye ile anlaşarak protokol haline getirdiği müzakereler, ayrı bir önem taşımaktadır. Nitekim bu görüşmeler sonucunda Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki heyetin öne sürdüğü; seçimlerin yenilenmesi ve meclisin toplanması şartları kabul edilmiştir. İstanbul'un bu şartları kabul etmesiyle, psikolojik üstünlük Anadolu'da devam eden millî harekete geçtiği gibi ileride mecliste kabul edilecek olan Misak-ı Milli ve TBMM'nin açılışına giden süreç başlamıştır (Halaçoğlu, 1999, s. 229-234). Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Anadolu'da başlayan millî hareket, halkın direniş bilincini artırmış ve ulusal iradeyi temsil eden bir ortam yaratmıştır. Dolayısıyla Son Osmanlı Mebusan Meclisi, Türk milletinin iradesinin sembolü olarak, Misak-ı Milli'nin kabulü için zemin hazırlamış ve bu belge, bir rehber niteliği kazanmıştır.

Temeli Erzurum ve Sivas Kongrelerinde atılan Misak-ı Milli; ulusal egemenlik, savaşın meşruiyeti ve coğrafi sınırlar gibi önemli konuları içeren ana ilkeler üzerinden şekillenmiştir. Bu durum, Ankara'da açılacak olan TBMM'nin meşruiyetini pekiştirmiş ve yeni devletin siyasal ülküsüne sirayet etmiştir. Ayrıca millî metinde belirtilen; sınırların belirlenmesi, Türk vatani olarak tanımlanan Batı Anadolu, Doğu Anadolu ve Güney bölgeleri gibi birçok Müslüman coğrafyanın toprak bütünlüğünün vurgulanması, ulusal mücadelenin taleplerini ortaya koymuştur. Misak-ı Milli'de savaşın yasallığı konusu ise Mücadele'nin uluslararası meşruiyetini artırmış ve Türk milletinin haklı davasını dünya kamuoyuna duyurmuştur. Bu anlayışı haklı görenlerden destek talebi, bağımsızlık mücadelesinin sürdürülebilirliğini güçlendirmek için önemli bir unsur olmuştur (Turan, 2011, s. 68-71).

Ahd-ı Milli Beyannamesi'nin (Misak-ı Milli) kabulü, Türk milletinin bağımsızlık mücadelesinde kritik bir dönüm noktasıdır. Her ne kadar harbin sonunda talep edilen siyasî ve jeopolitik süreçler tam anlamıyla neticeye kavuşturulmamışsa da bu belge, Türk ordusunun Kurtuluş Savaşı'ndaki başarılarının arkasındaki motivasyon görevi üstlenmiştir. TBMM, Misak-ı Milli maddeleri doğrultusunda hareket ederek, çeşitli cephelerde elde edilen zaferlerle bu belgedeki hedefleri hayata geçirme iradesini göstermiştir. Böylece, ahdin esası, millî bilinci güçlendiren ve birlik duygusunu pekiştiren bir araç hâline gelmiştir. Misak-ı Milli, yalnızca askerî bir direnişin değil, aynı zamanda sosyal ve siyasî bir dönüşüm sürecinin temel taşlarını da oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesini şekillendiren beyanname, Türk milletinin tarihsel birikimini ve bağımsızlık mücadelesini yansıtarak modern Türkiye'nin temellerini atan bir manifesto olmuştur. Ayrıca bu belge, bugün dahi bağımsızlık ve egemenlik mücadelesinin kalbinde yer alarak, Türk milletinin varoluş mücadelesinin en önemli referans noktalarından biri olmayı sürdürmektedir (Yurtsever, 2022, s. 215-236).

Türk milletinin bağımsızlık bildirgesi olan Misak-ı Milli'nin kabulü ve duyurulması sonrasında İtilaf Devletleri, fiilî olarak baskı altında tuttıkları İstanbul'u 16 Mart 1920'de resmen işgal etmiştir. Esasında Mebusan Meclisi'nin aldığı kararlara karşı bir refleks geliştiren başta İngilizler olmak üzere müttefik güçler, bu eylemi yapmaya muvaffak olmuşlardır (Atatürk, 2019, s. 562-565). Ancak İstanbul'un işgali, Anadolu'da hali hazırda devam eden siyasî yapılanmayı bertaraf edemediği gibi bu yapının Türk milletinin tek temsilcisi hâline getiren olayların başlamasına sebep olmuştur. Nitekim Mebusan Meclisi'nin dağılmasıyla oluşan boşluk, Mustafa Kemal Paşa'nın yeni bir stratejisi çerçevesinde, 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla kapatılmış ve yeni Türk devletinin kurulmasını beraberinde getirmiştir (Erdem, 2021, s. 1055-1068). Türk milletinin bağımsızlık ve egemenlik mücadelesinin göstergesi olarak dışardan ve içerden gelen tebrik telgraflarıyla açılan TBMM, Ankara'da resmî bir organizasyonun oluşumuna imkân sağlamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima, 5, Cilt I, 1920, s. 93-94). Meclisin açılışı, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sonrası yaşadığı yıkım ve işgaller döneminde, milletin iradesini yeniden tesis etme çabalarının somut bir ifadesi olarak dikkat çekmiştir. TBMM'nin kuruluş süreci, Osmanlı Devleti'nin siyasî ve sosyal yapısındaki dönüşümü de

beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu kuruluş, yalnızca yeni bir organın faaliyete geçişi değil, Türk milletinin egemenliğinin yeniden inşasının da başlangıcı olmuştur (Küçük, 2002, s. 15-27).

Yeni meclis Ankara’da açılmıştır. Bu coğrafi seçim hem güvenli bir konumda bulunması hem de Anadolu’nun kalbinde yer alması açısından stratejik bir öneme sahiptir. Ankara’nın seçilmesi, Millî Mücadele’deki kararlılığı simgelerken, Anadolu’nun farklı bölgelerinden gelen temsilcilerin bir araya gelmesine de kolaylık tanımıştır (Oygür, 2021, s. 17-38). TBMM, kuruluşuyla birlikte Millî Mücadele’nin meşruiyetini sağlamak amacıyla önemli inisiyatifler almış ve halkın iradesini temsil eden bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. Misak-ı Millî’nin sahiplenilmesi, TBMM’nin ilk önemli reflekslerinden biri olarak, Türkiye’nin ulusal sınırlarını ve bağımsızlık mücadelesinin temel ilkelerini belirlemiştir. Meclisin varlığı, Millî Mücadele’nin resmi ve hukuki bir zemin kazanmasını sağlamış, alınan kararlar, millet iradesinin bir yansıması olarak kabul edilmiştir. Bu durum, TBMM’nin otoritesini güçlendirmiş ve milli hareketin meşruluğunu ortaya çıkarmıştır (Turan, 2011, s.71-73). Yeni Türk meclisi hem yasama hem de yürütme yetkilerini elinde bulundurarak, Millî Mücadele’nin askerî ve siyasî boyutlarına yön vermiştir. Bu anlamda millî bağımsızlık mücadelesinin sadece askerî değil, aynı zamanda siyasî bir çerçeveye de oturtulması sağlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, meclisin açılmasıyla birlikte, Millî Mücadele’nin hem askerî hem de siyasî boyutlarını bir araya getirerek, Türk milletinin bağımsızlık mücadelesini organize etmiştir. Böylece TBMM, Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğinde, halkın iradesini ve bağımsızlık mücadelesinin kararlılığını yansıtan bir yapı hâline gelmiştir (Hatipoğlu, 2020, s. 55-62).

Millî Mücadele sürecinin en önemli safhalarından biri olan İstanbul’un işgali ve sonrasında meydana gelen TBMM’nin açılması, Türk milletinin ulusal iradesinin yeniden tesis edilmesinde önemli bir dönemdir. Öyle ki bu safha, temsiliyet, bağımsızlık mücadelesi ve yeni Türk devletinin kurulmasında belirleyici bir inisiyatifin alındığı tarihi kapsamaktadır. Mustafa Kemal Paşa liderliğinde kurulan bu yeni yapılanma, yalnızca bir yasama organı değil, aynı zamanda millî bir siyaset izleyerek bağımsız olma adına çalışmalar yapan bir müessesedir. Bu hususta meclisin açılışından bir gün sonra 24 Nisan 1920’de bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa, açıklamalarının detayında aynı prensiplere vurgu yapmıştır (TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, İçtima 2, Cilt I, 1920, s. 2-10; Atatürk, 2019, s. 583-587). En nihayetinde Türk milletinin ortak buluşma noktası olan TBMM ile, önemli bir siyasî mutabakat oluşmuş ve topyekûn mücadelenin yürütülmesini sağlayacak resmî karar alma organizasyonu kurulmuştur (Bulut, 2021, s. 401-408).

4. MİLLÎ BİRLİĞİN SAĞLANMASI VE İKTİSADÎ POLİTİKA

Türk milletinin ulusal bağımsızlık ve egemenlik mücadelesinin yoğunlaştığı, 1919-1923 yılları arasında yaşananlar Millî Mücadele’nin bütününe tekabül etmektedir. Bu dönemde, Mustafa Kemal Paşa’nın liderliği, yalnızca askerî başarılarla değil, aynı zamanda toplumsal birliğin sağlanmasıyla da belirginleşmiştir. Nitekim millî birliği oluşturma çabaları hem askerî hem de siyasî düzeyde yürütülen stratejilerle birleşerek, bağımsızlık mücadelesinin sağlam bir temel üzerine oturtulmasını mümkün kılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa’nın millî birliği sağlama politikası, öncelikle yerel unsurlarla iş birliği yapma üzerine kurulmuştur. 22 Haziran 1919’da yayımlanan Amasya Genelgesi, bu yöndeki ilk somut adım olmuştur. Bu genelgede yer alan ve milli iradeyi çağrıştıran “*milletin bağımsızlığını yine milletin azmi ve kararı kurtaracaktır.*” ifadesi, halkın motivasyonunu artırmış ve ulusal bilincin tesisinde önemli bir rol oynamıştır (Çaykırın, 2023, s. 334). Esasında bu genelge, yalnızca askerî bir strateji değil, toplumsal bir çağrı niteliği taşımaktadır (Özdemir, 2021). Amasya Genelgesi’nin ardından 23 Temmuz-7 Ağustos 1919’da gerçekleştirilen Erzurum Kongresi ve 4-11 Eylül 1919’da yapılan Sivas Kongresi, millî iradenin güçlendirilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Erzurum Kongresi’nde, millî sınırların belirlenmesi ve ulusal birliğin sağlanmasına dair kararlar alınmış, bu kararlar Türkiye’nin gelecekteki sınırlarının çizilmesine dair bir referans oluşturmuştur. Ayrıca, “*vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı*” ilkesi, bu kongrede benimsenmiştir. Bu ilkenin benimsenmesi hem iç hem de dış tehditlere karşı duruş sergileyen bir anlayış geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Böylece kongreler aracılığıyla millî bir bilinç oluşturulmuş ve halkın ortak bir hedef etrafında toplanması sağlanmıştır (Özalp, 1998, s. 42-43) Bu anlamda Sivas Kongresi, Anadolu’yu kapsayan direniş hareketinin organizasyonunu güçlendirerek Kuvâ-yı Milliye’nin etkinliğini artırmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğinde gerçekleştirilen bu kongreler, millî birliği sağlama çabalarının

somut örnekleri olarak ifade edilmektedir. Millî bilincin tesis edilmesi ise halkın bağımsızlık mücadelesinde kararlılıkla ilerlemesini sağlamıştır (Çevik, 2002, s. 151-158).

Birlik ve beraberliğin sağlanma çabasında eğitim ve bilgilendirme faaliyetleri, önem arz eden farklı bir yön olarak görülmektedir. 1920 yılının başlarında Anadolu’da düzenlenen konferanslar ve mitingler, halkın bağımsızlık mücadelesine dair bilgilendirilmesini sağlamış, bu bağlamda özgüvenin pekişmesine katkıda bulunmuştur. Özellikle 16 Mart 1920’de İstanbul’un işgali ve Mebusan Meclisi’nin kapatılması, halkta büyük bir infial yaratsa da ilerleyen safhada mücadelenin güçlenmesine neden olmuştur. Bu durum, Mustafa Kemal Paşa’nın “*ya istiklal ya ölüm.*” söylemi ile birleşerek, bağımsızlık mücadelesine olan inancı ortaya çıkardığı gibi halkı ortak bir hedef etrafında birleştirmiştir (Kocatürk, 2000, s. 85). Toplumda karşılık bulan söylemler ve stratejik ifadelerle milli hareketin motive edilmesi, direnişi güçlendirmiştir. Milletle birlikte hareket etmenin önemli noktalarından biri olan TBMM’nin açılışı ise millî birliğin sağlanması ve Türk milletinin egemenliğini tesis etme yolunda atılan en kritik adımlardan biri olmuştur. TBMM, çeşitli sosyal ve siyasî kesimleri temsil eden bir yapı haline gelerek, Türk milletinin iradesini yansıtmıştır. Bu meclis, Millî Mücadele’nin toplumsal ve hukuki boyutunu gösteren bir kurum olarak işlev görmüştür. “*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir.*” sözü, TBMM’nin açılmasıyla birlikte, ulusal egemenliğin tesisinde önemli bir ilke olmuştur. Aynı zamanda, Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğinde, Anadolu’nun çeşitli bölgelerindeki direniş gruplarını bir araya getirerek milli birliğin sağlanmasını kolaylaştırmıştır (Aybars, 2014, s. 5-16).

Kültürel kimliğin inşası da millî birliği sağlama politikalarının önemli bir parçasını oluşturmuştur. Türk milletinin ortak geçmişi ve kültürel değerlere sahip olduğunun vurgulanması, millî bilincin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. 15 Temmuz 1921’de icra edilen Maarif Kongresi’nde bu minvalde görüşülen konular, mücadele stratejisinde Mustafa Kemal Paşa’nın millî bir eğitim çizgisinin ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. Askerî safhanın devam ettiği süreçte eğitimle ilgilenerek yeni tarih derslerinin yürürlüğe konulması, stratejik bir karar olarak anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, bu hamleyle milletin kültürel dinamiklerini canlandırma ve ortak bir söylem oluşturma hedefiyle, eğitimin topyekûn mücadeledeki önemini ortaya çıkarmaya çalışmıştır (Yıldız, 2023, s. 315-318).

Millî Mücadele, yalnızca siyasî bağımsızlık mücadelesi değil aynı zamanda ekonomik bağımsızlığın sağlanması için de kritik bir dönemdir. Bu süreçte, Mustafa Kemal Paşa’nın izlediği iktisadî stratejiler ve uygulamalar, savaşın zorluklarıyla başa çıkma ve halkı bu mücadeleye dâhil etme açısından büyük bir öneme sahiptir. Tekâlif-i Milliye Emirleri, TBMM’nin malî durumu, savaşın yarattığı ekonomik sıkıntılar ve Anadolu’daki verimli toprakların işgali, bu dönemdeki iktisadî politikaların ana hatlarını oluşturmaktadır. Millî Mücadele’nin gereklilikleri doğrultusunda, 1921 yılında Tekâlif-i Milliye emirleri, Mustafa Kemal Paşa’nın riyaseti ve TBMM’nin inisiyatifleriyle yayınlamıştır. Bu emirler, savaş için gerekli olan malzeme, iş gücü ve diğer kaynakların seferber edilmesini sağlamak amacıyla halkın üzerindeki yükümlülükleri belirlemiştir. Nitekim, “*vatanın bütün kaynakları, milletin bağımsızlığı için kullanılmalıdır.*” ilkesi doğrultusunda, tarımsal ve sanayi üretiminde gerekli olan malzemelerin temin edilmesi için halkın aktif bir rol oynaması teşvik edilmiştir (Sürmeli, 1998, s. 118-120). Tekâlif-i Milliye, halkın yalnızca maddî değil manevî olarak da Millî Mücadele’ye katılımını artırmış, moral ve motivasyon kaynağı olmuştur (Varlık, 25 Ağustos 1921, s. 3). Buna ek olarak, Tekâlif-i Milliye emirleri, savaş sırasında halkın dayanışmasını güçlendiren bir zemin oluşturmıştır (Vakit, 11 Ağustos 1921, s. 1). Savaşın getirdiği koşullar altında, bireylerin kendilerini vatanın savunulmasında sorumlu hissetmeleri sağlanmış, bu durum milli bir bilincin inşasına katkı sağlamıştır. Ayrıca yapılan uygulamalar, toplumun bir araya gelmesini ve ortak amaçlar etrafında birleşmesini teşvik etmiştir. Böylece, yalnızca askerî bir seferberlik değil, aynı zamanda ekonomik bir hareket de gerçekleşmiştir (Şahin ve Yılmaz, 2015, s. 60-151). Savaşın yarattığı ekonomik sıkışıklık, hükümetin malî durumunu olumsuz etkilemiştir. TBMM’nin açılışında hükümetin ekonomik olarak darboğazda oluşu, askerî harcamaların karşılanmasında ciddi sıkıntılar yaşanmasına yol açmıştır. Bu nedenle Ankara, Millî Mücadele’nin gereksinimlerini karşılamak amacıyla malî kaynak yaratma çabasında dışardan gelen yardımları da organize etmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği’nden alınan yardımlar, Türk Hükümeti’nin malî yapısının güçlenmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu yardımlar, yalnızca askerî donanım değil, aynı zamanda gıda ve diğer temel malzemelerin temininde etkili olmuştur (Yerasimos, 1979, s. 195).

Millî Mücadele dönemindeki harp realitesi; ekonomik sıkıntılar, tarım ve hayvancılık sektörlerinde ciddi sorunlara yol açmıştır. Anadolu'daki verimli toprakların Yunan ordusu tarafından işgali, tarımsal üretimde kayıplara yol açarak gıda sıkıntısına neden olmuştur. Bu durum hem savaşın seyrini etkilemiş hem de halkın yaşam koşullarını zorlaştırmıştır. Tarımsal üretimdeki düşüş, Türkiye'nin gıda ihtiyacını karşılamada büyük bir engel teşkil etmiştir. Bu zorlukların üstesinden gelmek için Mustafa Kemal Paşa, tarımsal üretimin artırılmasını teşvik etmiş ve halkı bu yönde organize etmeye çalışmıştır. Örneğin, yerel üretimi artırmak amacıyla çeşitli kampanyalar düzenlenmiş ve çiftçilere destek verilmiştir. Yapılan teşviklerle az da olsa küçük çaplı işletmelerin açıldığı görülmüş ve bu, istihdamın oluşmasına imkân sağlamıştır (Öğüt, 6 Ağustos 1921, s. 2). Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde Türk Hükümeti, mevcut kaynakları en verimli şekilde kullanmak için çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Üretim ve tüketim dengesinin sağlanması, yerel kooperatiflerin kurulması ve tarımsal verimlilik çabaları, bu stratejilerin temel unsurlarını oluşturmuştur. Bunun yanında halkın savaş döneminde dayanışma içinde olabilmesi için çeşitli sosyal projeler devreye alınarak, kooperatifler aracılığıyla çiftçilerin desteklenmesi sağlanmıştır (Hâkimiyet-i Milliye, 1 Kasım 1921, s. 2). Böylece tarımda verimliliğin artırılması hedeflenmiş ve halkın refahı için önemli bir adım atılmıştır. Ayrıca sanayi ve ticaretin canlandırılması için de çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Hükümetin az da olsa üretim kapasitesinin büyütülmesi yönünde yaptığı çalışmalar, savaş ekonomisinin güçlenmesine yardımcı olmuştur. Bu dönemde uygulanan para politikaları ve halkın kendi kaynaklarını kullanarak ihtiyaçların karşılamaya çalışılması, önemli veriler olarak kayda geçmiştir (Yılmaz, 2021, s. 321-324). Mümkün olan düzeyde ortaya koyulan bu çabalar, ekonomik iyileştirme amacı gütmeyen yanında, ulusal bağımsızlığı güçlendirmeyi de sağlamak amacıyla yapılmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima, 102, Cilt 14, 1921, s. 2-5).

5. ASKERÎ STRATEJİ

Millî Mücadele, Türk milletinin bağımsızlık arayışının yanı sıra, askerî ve stratejik planlamaların titizlikle yürütüldüğü bir dönemdir. Mustafa Kemal Paşa'nın askerî stratejisi, savaşın seyrini belirleyen kritik unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Savaşın başlangıcından itibaren askerî yeteneklerini ve liderlik özelliklerini etkili bir biçimde kullanan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'nun farklı bölgelerinde önemli zaferler elde etmiştir. Stratejik planlama, kaynakların etkin kullanımı, topyekûn harp mantığı ve halkın motivasyonunu artırma, onun askerî başarısının temel taşlarını oluşturmuştur (Yavuz, 2024, s. 29-42).

Millî hareketin örgütlenme aşaması, askerî açıdan da büyük bir öneme sahiptir. Türk ordusunun yeniden yapılandırılması ve Kuvâ-yı Milliye gibi yerel direniş gruplarının oluşturulması, askerî stratejinin boyutunu güçlendiren önemli araçlardır. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan direniş örgütlerini destekleyen Mustafa Kemal Paşa, askerî disiplin ve strateji ile bu yerel grupların birleştirilmesine öncülük etmiştir. Akabinde alınan inisiyatifle Kuva-yı Milliye adıyla faaliyet gösteren bu bölgesel unsurlar, ulusal bir orduya dönüşmüştür. Bu süreç, yalnızca cephede bir direniş sağlamakla kalmamış, aynı zamanda halkın savaşın bir parçası hâline gelmesine olanak sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele kadrosu ve örgütlenmesine girişi, Türk milletinin bağımsızlık mücadelesinin lideri olarak onun sadece askerî bir direniş değil, aynı zamanda ulusal bir bilinç ve kimlik inşası sürecine öncülük etmesini sağlamıştır. İstanbul'dan Ankara'ya uzanan ve Türk milletinin bağımsızlığını kazanması için kritik bir zemin oluşturan bu anlayış, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atılmasına zemin hazırlamıştır. Esasında millî hareket, Türk milletinin tarih sahnesindeki yeniden doğuşunu simgelerken bağımsızlık arayışının gücünü de ortaya çıkarmıştır (Çanlı, 2019, s. 183-206).

Millî Mücadele'nin ilk aşamasında, karşı tarafın stratejik hedeflerini detaylı bir biçimde analiz eden ve direnişin güçlendirilmesi gerektiğine dair kararlar alan Mustafa Kemal Paşa, sahadaki avantaj ve dezavantajların tespiti üzerinden hareket etmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın askerî düşünce yapısının temelini, akıl ve strateji oluşturmaktadır. Bu anlayış doğrultusunda, Sakarya Meydan Muharebesi ile Büyük Taarruz gibi kritik savaşlarda karşı tarafın gücünü ve stratejik unsurlarını göz önünde bulundurarak Türk ordusunun konumunu güçlendiren millî hareketin lideri Mustafa Kemal Paşa (Ünal, 2022, s. 63-68), askerî harekâtların yanı sıra, cephe gerisindeki destek unsurlarını da dikkate almıştır. Bu doğrultuda halkın desteğini kazanmak, millî bilinci pekiştirmek ve savaşın meşruiyetini sağlamak amacıyla yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmüştür. Toplumun, savaşın önemini kavraması, maddî ve manevî destek vermesi için çeşitli kampanyalar

düzenlemiştir; Anadolu'daki direniş hareketlerini organize ederek yerel liderlerle iş birliği yapma çabası göstermiştir. Bu stratejik yaklaşım, askerî gücün yanı sıra sosyal bir aktivasyonun sağlanmasına zemin oluşturmuştur. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın askerî stratejisinde ekonomik durumun da dikkate alınması gerektiği görülmektedir. Savaşın yarattığı iktisadî sıkıntılar, askerlerin beslenmesi ve donatılması açısından büyük engeller teşkil etmiştir. Bu noktada, kaynakların etkin kullanımı ve lojistik destek sağlama çabaları, askerî stratejinin ayrılmaz bir parçası olarak ön plana çıkmıştır. Özellikle Tekâlif-i Milliye Emirleri ile halkın seferber edilmesi hem maddî kaynakların hem de insan gücünün savaşta etkin bir şekilde kullanılmasına olanak tanımıştır (Yıldız, 2023, s. 318-328). Mustafa Kemal Paşa'nın askerî stratejisinin bir diğer önemli yönü ise, esnek ve dinamik bir yaklaşım benimsemesidir. Düşmanın hareketlerine göre stratejilerini değiştirme yeteneği, onun savaş alanındaki başarısını artırmıştır. Örneğin, Yunan ordusunun ilerleyişini durdurmak amacıyla uygulanan stratejik geri çekilme, düşmanı yanıltma ve yeniden taarruz için uygun bir zemin hazırlama amacını gütmüştür. Bu tür taktiksel hamleler, düşmanın moralini bozmuş ve Türk ordusunun avantaj elde etmesine olanak sağlamıştır. Nitekim Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde yaşanan cephe gerçekliğinde, ordunun imha olmasındansa geri çekilerek yeniden toparlanmasına imkân tanıyacak bir vakti elde etme stratejisi, Mustafa Kemal Paşa'nın askerî süreçlerdeki yaklaşımını gösteren en açık örnektir (Yıldız, 2023, s. 44-52) Sakarya Meydan Muharebesi'nde icra edilen savunma anlayışı ise farklı bir harp taktiği olarak ön plana çıkmıştır. *"Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O sath bütün vatandır"* ifadesinde vücut bulan ve muharebelerin en sıkıntılı günlerinde ortaya atılan bu mantık, bütün bir güçle direniş anlayışını ortaya koymuştur (Çakır, 2022, s. 78-88). Millî Mücadele'nin en kritik safhasında uygulanan bu taktik, başarılı bir neticenin alınmasını sağlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın muharebe planı, yalnızca askerî harekâtlarla sınırlı kalmayıp, toplumun tüm katmanlarını kapsayan bir anlayışa dayanmaktadır. Halkın desteğini kazanma, ekonomik durumu dikkate alma ve stratejik esneklik gibi unsurlar, onun savaş alanındaki başarısını ortaya koyan faktörler olmuştur. Bu sayede millî hareket, Türk milletinin bağımsızlık mücadelesinin sembolü hâline gelmiş ve yeni bir devletin temellerinin atılmasında kritik bir rol oynamıştır. Bu düşünce, askerî başarıların yanı sıra Türk milletinin ulusal bilincini güçlendirmiş ve sadece savaşın seyrini değil, aynı zamanda Türk milletinin tarihsel kaderini de etkilemiştir.

6. DENGİ POLİTİKASI VE REEL DİPLOMASİ

Türk Millî Mücadelesi, bütüncül bir muharebe anlayışının içinde uluslararası ilişkilerdeki dinamiklerin de belirleyici olduğu bir süreçtir. Millî bir devlet kurma hedefiyle hareket eden Ankara Hükümeti, bu dönemde bir taraftan mevcut harbi yürütürken diğer taraftan harbin oluşturduğu diplomatik koşulları da yönetmekle meşgul olmuştur. Bağımsızlığın esaslarında, verilen mücadelenin politik hedefleri de amacına ulaştırılmaya çalışılmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve Türk Hükümeti'nin kurduğu denge politikası bu stratejilerin merkezinde yer almaktadır. Reel anlayış ile de örtüşen bu politika, Türk milletinin mücadelesinde uluslararası meşruiyeti artıran önemli bir doktrin olarak görülmektedir (Yetim, 2011, s. 71-96).

Denge politikası, bir ülkenin uluslararası arenada karşıt güçlerin etkisini minimize ederek kendi menfaatlerini koruma stratejisi olarak tanımlanabilir. Millî Mücadele sürecinde, Türkiye'nin içinde bulunduğu karmaşık uluslararası durum, bu tür bir politikanın uygulanmasını zorunlu kılmıştır. 1919'dan itibaren Mustafa Kemal Paşa hem doğuda hem de Batılı devletlerle ilişkileri dengeleyerek Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesine uluslararası destek sağlamaya çalışmıştır (Sarıay, 2000, s. 857-860). Özellikle Sovyetler Birliği ile kurulan yakın ilişkiler, bu dönemde önemli bir yer tutmuştur. Bu sayede 1921'den sonra Bolşevik Sovyet Hükümeti, Türkiye'ye maddî yardım sağlayarak Türk ordusunun güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Bolşevizm ve emperyalizm arasındaki mücadele, Türkiye'nin denge politikası üzerinde belirleyici bir etki yaratmıştır (Yetim, 2006, s. 211-215). Başta İngiltere olmak üzere emperyalist güçlerin Yunanistan üzerinden Anadolu'daki niyetlerinin Sovyetler Birliği'nin Bolşevik ideolojisiyle çelişmesi, Türkiye'nin Ruslarla ilişkilerini güçlendirmesini zorunlu kılmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve Türk Hükümeti, emperyalizm karşısında güçlü bir muhalefet oluşturma adına bir denge kurmaya çalışmıştır. Ayrıca bu süreçte İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmazlıkların getirdiği siyasî koşullardan yararlanılmıştır. 15 Mayıs 1919'da İzmir'den başlayarak 1922'ye kadar süren Yunanistan'ın Anadolu'daki işgali sırasında İtilaf Devletleri'nin birbirleriyle

olan rekabeti, Türkiye'nin lehine gelişmiş ve bu durum, Türk ordusunun askerî operasyonlarını daha cesur bir şekilde planlamasına zemin hazırlamıştır (Mutlu, 2019, s. 563-589).

Ankara'nın uyguladığı denge politikasında İngiltere önemli bir noktayı oluşturmaktadır. İngilizler tarafından tanınmak ve Yunanistan'la arasına mesafe koymak amacıyla hareket eden Türkiye, deyim yerindeyse bu politikasını Millî Mücadele sürecinin tamamında gerçekleştirememiştir. İngiliz Başbakan David Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un tutumu buna engel olan ilk unsurlar olduğu gibi, Anadolu coğrafyasında hedeflenen İngiliz politikasında Atina'nın başrolde olması da başarısızlığın diğer sebebi olarak görülmektedir (Yavuz, 2009, s. 84-137). TBMM, 1921'de icra edilen Londra Konferansı'nda her ne kadar *de facto* bir durum kazansa da Lozan Antlaşması'na kadar İngiltere tarafından resmî olarak tanınmamıştır. Bu siyasî ve askerî mücadele, Türk-İngiliz ilişkilerini geren ve Millî Mücadele boyunca anlaşma sağlanamayan bir ortam doğurmuştur. Ancak bu bilinçle Misak-ı Millî hedefleri doğrultusunda hareket eden Mustafa Kemal Paşa ve Türk Hükümeti, İngiltere'nin Yunan politikasına karşı Bolşevik siyaseti ile denge sağlamaya çalışmıştır. Dolayısıyla İngilizlerle yapılan siyasî arenadaki mücadeleler, Bolşeviklerle oluşturulan denge ve esir muahedesi üzerinden sürdürülen ilişkilerle yürütülmüştür (Yıldız, 2023, s. 377-378). Bolşeviklerle yapılan müzakerenin ana unsuru ise emperyalizm ile olan ortak mücadele, esasında Rusların anlayışına göre Bolşevik etkisinin Anadolu'da serbest bırakılması şeklindedir. Mustafa Kemal Paşa'nın diplomatik hamleleri, Rus isteklerini karşılamış gibi görünse de reelde böyle bir anlayış vuku bulmamıştır. Nitekim Anadolu'da kurulan cemiyetlere tanınan yasallık gibi Bolşevizm akımının yayılmasını kolaylaştıracak durumlara rağmen, zamanı geldiğinde bu yapıların kapatılmasıyla Rusların desteğinin alınmasının amaçlandığı görülmüştür (Cankut, 2018, s. 76-99). Yapılan bu stratejiyle zaman kazanıldığı gibi Türk Hükümeti'nin dış politikadaki refleksi için alan açılmıştır. Yaşanan bu gelişmeler ve Ankara'nın dış politika anlayışı sürecinde özellikle 1921'de gerçekleştirilen Sakarya Meydan Muharebesi, bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Türkiye'nin askerî gücünü gösteren ve önemli bir başarı olarak öne çıkan bu zafer, Türk ordusunun moral ve motivasyonunu artırmanın yanı sıra, uluslararası alanda Türkiye'nin meşruiyetini pekiştirmiştir. İngiltere ve Rusya arasında kurulan dengenin Yunan ordusunun sahada ağır bir şekilde püskürtülmesi ile Türk dış politikası farklı bir güce erişmiştir. Bu zafer sonucunda Türkiye'nin askeri başarıları, masada elde edilen diplomatik zaferlere dönüşmüş ve TBMM'nin uluslararası müzakerelerde daha güçlü bir konumda yer almasına yardımcı olmuştur (Yıldız, 2023, 380-381). Ruslarla yapılan Moskova Antlaşması'nın Kars'ta 13 Ekim 1921'de tazelenmesi ve Doğu Cephesi'ndeki askerî vaziyetin netleşmesi, Sakarya'da kazanılan başarının getirisi olduğu gibi, İngilizlerle Suriye Antlaşması'ndan beri problem yaşayan Fransa ile akdedilen Ankara İtilafnamesi de bu muharebeler neticesinde alınan diplomatik bir kazanımdır (Seyhan, 2004, s. 141-157). İtalyanların Türk Hükümeti'yle anlaşma teşebbüslerinde bulunması ve askerlerini Antalya civarından çekmesi yine Mustafa Kemal Paşa liderliğinde icra edilen Türk diplomasisinin etkisiyle alakalıdır. Esasında Sakarya Savaşı'ndan önce Antalya'yı tahliye eden İtalyanlar, sonrasında iktisadî imtiyazlar kazanma adına TBMM ile diplomatik görüşmelerini hızlandırmıştır (Çelebi, 1998, s. 157-206). Yunanistan'ın Anadolu'da başarılı olamayacağını düşünen İtilaf Bloğunun üyeleri, İngiltere'yle keskin ayrılıklar yaşayarak Türk zaferinin kesinleştiği Büyük Taarruz öncesi bu politikalarını netleştirerek Ankara ile ilişkilerini düzenleyen müzakereleri yapmışlardır (Budak, 2008, s. 97-114).

Millî Mücadele'nin askerî anlamda son vuruşu olan Büyük Taarruz'un Türk zaferiyle sonuçlanması, Mustafa Kemal Paşa'nın sahada uygulamış olduğu stratejinin başarıya ulaştığını gösteren en büyük delildir. Zira bu muharebelerde Yunan ordusu Anadolu'yu terk ederek Mudanya Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır. Sonrasında ise yeni bir barış masasının kurulmasını bekleme safhasına geçmiştir. 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi'yle İtilaf Devletleri, Türk devletinin hukukî varlığını tanımak zorunda kalmışlardır. Bu antlaşmayla Millî Mücadele'nin askerî safhası sona erse de siyasal bir mücadele başlamıştır (Hülagü, 1998, s. 759-785). Hakikatte bu mücadele, sahada kazanılan başarıların taçlandırılması anlamında daha önemli bir evreyi oluşturmaktadır. Kasım 1922'de başlayan Lozan görüşmelerinde, Mustafa Kemal Paşa tarafından TBMM'yi temsilen gönderilen İsmet Paşa, ilk hedef olarak Misak-ı Millî üzerinden bir antlaşma imzalanması için gayret göstermiştir. Nitekim başta İngilizler olmak üzere müttefiklerin ele aldığı sorunlar bunun zorluğunu ortaya koysa da Türk heyeti güçlü bir mücadele vermekten çekinmemiştir (Doğanay, 2001, s. 281-294). Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulmasına fırsat vermemek, kapitülasyonların reddi, güney

sınırları, Musul ve Boğazlar gibi birçok siyasi ve iktisadi meseleler, Ankara'nın askeri alanda kazandığı başarıları siyasi arenada çözmesi gereken konular olarak öne çıkmıştır. Ancak Mondros Mütarekesi sonucunda ortaya çıkan durum göz önüne alındığında, reel politik gereği yeni maceralara atılmanın da doğru olmadığı açıkça görülmüştür. Sevr taslağının kenarda tutularak, Türk Hükümeti'nin taleplerinin öne çıkarılması başta Mustafa Kemal Paşa ve TBMM'nin öncelikli isteğiydi. Buna binaen yapılan ilk görüşmeler, İtilaf Devletlerinin istekleri ve Türk Hükümetinin talepleri arasında yaşanan ciddi çekişmelere sebep olmuştur. Lozan'ın dağılmasına giden süreci, tavizsiz bir dış politika anlayışı sürdürmenin bir ürünü olarak değerlendirmek mümkündür (Özdemir, 2013, s. 164-165). Mustafa Kemal Paşa, diretilen sınır ve ekonomik istekler nedeniyle, Türk heyetini geri çekmeyi bilmiştir. Nitekim Lozan görüşmelerinin ilk safhası, temsiliyet kriziyle başlamış ve İstanbul Hükümeti'nin konferansa davet edilmesiyle ilerlemiştir. Türk Hükümetleri arasında Millî Mücadele'nin genelinde yapılan ikilik çıkarma politikası, Mustafa Kemal Paşa'nın dirayetli duruşu ve yeni bir stratejisiyle bertaraf edilmiştir (Ertan, 2013, s. 61-76). Bu doğrultuda kaldırılan Saltanat, müttefiklerin planlarını bertaraf ettiği gibi henüz konferansın başlangıç evresinde güven bunalımına yol açmıştır. Problemlerle başlayan ve devamında Türk devletinin iktisadi ve siyasi bağımsızlığına sekte vuran isteklerin varlığı, esasında Sevr taslağının yeniden gündemde tutulması, ilk dönem Lozan müzakerelerinin sonlanmasına yol açmıştır. Ankara, yaşanan bu sürede birçok diplomatik hamle ve Mustafa Kemal Paşa'nın söylemleri ile güçlü bir kamu diplomasisi yürütmüştür. İkinci Lozan görüşmelerinde ise Sevr muhtevası haricinde yapılan müzakereler, tarafların yakınlaşmasını sağladığı gibi bazı konularda taviz gerektiren hususların oluşmasına yol açmıştır. Nisan'da başlayan yeni toplantılarda özellikle Fransa'yla Hatay, İngilizlerle Musul ve Boğazlar meselesi en ciddi tartışmaları oluşturmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri doğrultusunda bu konuda denge stratejisi izlenerek problemeler bağımsızlık sonrası sürece bırakılmıştır. Gerek Musul ve Hatay gerekse Boğazlar konusunda yaşanan süreç, Ankara'yı tatmin etmediği gibi TBMM ve kamuoyunda tartışmalara sebep olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sonrasında yaşanan gelişmelerde söz konusu meseleler, zamanı geldiğinde yeniden ele alınmış ve Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde değerlendirilmiştir. Ancak Lozan'ın değeri yeni Türkiye'nin kuruluş temeli olarak dikkat çekmektedir (Özdemir, 2013, s. 155-200). II. Dünya Savaşı'nın arifesinde yaşanan gerilimli siyaset ortamından faydalanan Türkiye, başta Boğazlar olmak üzere Hatay konusunda yarım bırakılan süreci tamamlamıştır. 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Fransa'yla yapılan antlaşmalarla Millî Mücadele'nin eksik bırakılan tarafları doldurulmuştur. Ancak Musul meselesi İngiltere'yle yaşanan diplomatik kriz ve ülke içinde yaşanan bazı gelişmelerin getirdiği riskli durumlar nedeniyle istenildiği gibi sonuçlanamamıştır. Lozan'da verilen mücadelenin ve alınan makul neticenin doğruluğu, 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ve uygulanması, bununla beraber Sevr taslağının Anadolu'da yarattığı hadiselerle daha net anlaşılmaktadır. İstanbul Hükümeti'nin işlevsiz bir hale gelmesiyle başlayan işgal politikaları, Millî Mücadele'de verilen saha muharebeleri ve siyasal politikayla bertaraf edildiği görülmektedir (Demirci, 2017, s. 247-263). Ortaya koyulan topyekûn mücadele anlayışının lideri Mustafa Kemal Paşa, bu mücadelede gerçek dışı hareket etmediği gibi, gücün gerektirdiği şekilde bir politika üretmekten vazgeçmemiştir. Askeri, siyasi, iktisadi ve diplomatik alanların bütününde, bu stratejiyi uygulayarak bağımsızlığın ve Türkiye'nin kuruluşunun mimarı olmuştur (Eroğlu, 1985, s. 805-812).

Millî Mücadele sürecinde izlenen denge politikası ve reel diplomasi, Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesinin uluslararası meşruiyet kazanmasında sıra dışı bir rol oynamıştır. Mustafa Kemal Paşa ve TBMM hem askeri zaferler hem de diplomatik girişimlerle Türk milletinin bağımsızlık arayışını uluslararası arenada görünür kılmıştır. Bu süreç, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını koruma ve bağımsızlığını sağlama çabalarının yanı sıra, yeni bir devletin kurulması için gerekli temelleri oluşmasına imkân tanımıştır. Denge politikası ve reel diplomasi, sadece savaşın seyrini değil aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası alanda kabul görmesini de sağlamıştır.

7. SONUÇ

Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele stratejisi, Türk milletinin bağımsızlık mücadelesinin başarıyla sonuçlanmasında etkili bir rol oynamıştır. Askeri, siyasi ve diplomatik unsurların bir araya getirilmesiyle şekillenen bu anlayış, aynı zamanda millî birliği sağlama, halkı mücadeleye dahil etme ve

uluslararası alanda meşruiyet kazanma çabalarını içermektedir. Mustafa Kemal Paşa, askeri zaferleri diplomatik başarılarla pekiştirerek, TBMM'nin uluslararası arenada tanınmasını sağlamış ve Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesine geniş bir destek bulmuştur. Ayrıca, benimsenen denge politikası hem emperyalist güçlerle olan ilişkilerde hem de Sovyetler Birliği ile kurulan dostluk bağlamında Ankara Hükümeti'ne yeni fırsatlar sağlamıştır. Bu yaklaşım, Türkiye'nin yalnızca askeri başarılar elde etmesini değil, aynı zamanda uluslararası politikada da güçlü bir aktör haline gelmesini mümkün kılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği, yalnızca askeri alanda sınırlı kalmamıştır. Milli bilincin, birlik ve beraberliğin oluşturulması gibi toplumsal bütünlüğün sağlanmasında önemli bir atılım gerçekleştirilmiştir. Türk milletinin öz güvenini artıran bu anlayış, bağımsızlık arzusunu pekiştirmiştir. İşgallere gösterilen tepkiler, ilgili kurumlara çekilen telgraflar, düzenlenen kongreler ve duyurulan manifestolar, milli birliğin oluşmasında itici bir güç olmuştur. Mücadelenin fikri aşamasına tekabül eden bu hamleler, fiili aşamaya geçtikten sonra manevi bir güç ortaya çıkardığı gibi halkın bilgilendirilmesi noktasında önemli bir kamuoyu görevi üstlenmiştir. 22 Haziran'da Amasya'da ortaya konan ulusal irade düsturu temel alınmış ve bu ilkeden sapılmamaya özen gösterilmiştir. Hukuki ve siyasi yapılanmaya gidene kadar dikkat edilen en önemli husus, Türk milletinin temsiliyeti noktasında oluşturulan resmiyet anlayışı ve Mustafa Kemal Paşa'nın vurguladığı geçici hükümet olmuştur. Heyet-i Temsiliye adıyla kurulan bu yapılanma, İstanbul'un resmen işgaliyle TBMM'ye dönüştürüldüğü gibi mücadelenin niteliği ve dayanağı olan devletleşme süreci başlamıştır. Bütüncül bir kurumsallaşmayla uluslararası arenada Türk milletini temsil etmeye hazırlanan yeni hükümet, anayasal süreçlerini de tamamladıktan sonra askeri ve siyasi olarak girişimlerine odaklanmıştır. Bu vesileyle kurulan düzenli ordu çalışmaları ve Sovyet Hükümeti'yle yapılan görüşmeler yeni bir mücadele mantığını, esasında bir devlet anlayışını ortaya çıkarmıştır. Askeri alanda kazanılan zaferlerin dış politikadaki akislerini doğru ve gerçekçi bir şekilde kullanan Mustafa Kemal Paşa, Türk Hükümeti'yle birlikte uyguladığı politik reflekslerle, yeni Türkiye'nin varlığını kanıtlamıştır. Bu stratejik yaklaşım Lozan'a giden yolu açtığı gibi Türk devletinin resmiyetini, akabinde de tanınmasını kolaylaştırmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele stratejisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atılmasında en önemli unsurlardan biri olarak anlaşılmaktadır. Sürecin en çetrefilli aşamalarında dikkatle takip edilen ve adeta milli hareketin kaderini belirleyen bu hamleler, bütüncül bir planlama şeklinde icra edilmiştir. Başarıya giden yolun anahtarı olmuş ve topyekûn harp tekniğinin nasıl şekillendiği noktasında örnek teşkil etmiştir. Ortaya konan stratejinin uygulamaları, Türkiye'nin yalnızca savaş döneminde değil, sonrasında da uluslararası ilişkilerinde belirleyici olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sürecinde ülkeyi yöneten kadrolara ilham olan ve bir deneyim bırakan bu anlayış, modern Türkiye'nin ulusal kimliğini ve bağımsızlık bilincini şekillendirmeye devam etmiştir.

KAYNAKÇA

1. Akbulut, D. (1990). Heyet-i Temsiliye Nasıl Teşekkül Etti? *Atatürk Dergisi*, 1(4), 44-55.
2. Akyol, T. (2016). Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Atatürk'ün Siyasi Stratejisi ve Liderlik Uygulamaları. *Atatürk'ün Askeri Liderliği Paneli Kitabı İçinde* (ss. 27-31). Genelkurmay Basımevi.
3. Arıburnu, K. (1997). *Sivas Kongresi*. Atatürk Araştırma Merkezi.
4. Atatürk, M. (2019). *Nutuk/Söylev* (Cilt 1-4) Türk Tarih Kurumu.
5. Aydoğan, E. (2020). Erzurum Kongre Süreci ve Demokratik Tartışmalar. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(Özel Sayı), 73-88.
6. Aybars, E. (2014). *Mebuslar Meclisinden Türkiye Büyük Millet Meclisine Millî Egemenlik*. Genelkurmay Basımevi.
7. Başak, T. (2013). *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü* (30 Ekim-30 Kasım 1918). IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
8. Bayburt, B. & Duman, D. (2020). Milli Mücadele Döneminin Değerler Eğitimi Açısından Analizi. *Belgi Dergisi*, 2(19), 1704-1719.
9. Baykal, B. S. (1989). *Heyet-İ Temsiliye Kararları*. Türk Tarih Kurumu.

10. Budak, Ö. (2008). Millî Mücadele Dönemi Türk-Fransız İlişkileri. *Karadeniz Araştırmaları*, 19(19), 97-114.
11. Bulut, H. (2021). Millî Mücadele Yıllarında Milli Egemenlik İlkesinin Doğuşu. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (72), 401-408.
12. Cankut, A. (2018). Millî Mücadele Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri. *European Journal of Managerial Research*, 2(2), 76-99.
13. Çakır, Ş. (2022). Sakarya Meydan Muharebesi'nin Askeri Stratejisi. *Akademik Açı*, 2(1), 66-91.
14. Çanlı, M. (2019). Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji (Tez No. 544924) [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yök Ulusal Tez Merkezi.
15. Çaykırın, G. (2023). Samsun'dan İzmir'e Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele Güncesi (1919-1922). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 39(108), 329-362.
16. Çelebi, M. (1998). Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri. *Belleten*, 62(233), 157-206.
17. Çevik, Z. (2002). Millî Mücadelede Müdafaa-İ Hukuktan Halk Fırkasına Geçiş (1918-1923). (Tez No. 74314) [Doktora Tezi: İstanbul Üniversitesi]. Yök Ulusal Tez Merkezi.
18. Demirci, H. (2017). 24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan (Lausanne) Barış Andlaşması'nın Türk ve Dünya Tarihi Açısından Yeri ve Önemi. *Anasay*, (2), 247-263.
19. Doğanay, R. (2001). Misak-ı Milli'ye Göre Lozan. *Sosyal Bilimler Dergisi* 11(2), 281-294.
20. Erdem, U. (2021). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılma Süreci ve Meclisin Açılış Günü (23 Nisan 1920). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(2), 1055-1068.
21. Eroğlu, H. (2005). Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele'nin Lideri Olması. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21(63), 841-858.
22. Eroğlu, H. (1985). Şerefli Bir Tarih: Lozan. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(3), 805-812.
23. Ertan, T. F. (2013). Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi Temsil Sorunu. *Atatürk Yolu Dergisi*, 14(53), 61-76.
24. Evsile, M. (1998). Amasya Tamimi ve Atatürk'ün Amasya'daki Faaliyetleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14(40), 70-83.
25. Güven, C. (2018). Mîsâk-ı Milli: Türkiye'nin İstiklâl ve İstikbâl Esasları. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(20), 107-128.
26. Hâkimiyet-i Milliye, 1 Kasım 1921, s. 2.
27. Halaçoğlu, A. (1999). Amasya Protokolü ve Osmanlı Hükümetleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15(43), 229-234.
28. Hatipoğlu, S. (2020). Milli İrade Düşüncesinin Uygulama Alanı Bulması: TBMM'nin Açılışı. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 55-62.
29. Hülagü, O. (1997). Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8(39), 759-785.
30. İlyas, A. (2013). Heyet-İ Temsiliye'nin Siyasal Yapılanması. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, (9), 17-35.
31. Kara, B. (2009). Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı. *Gazi Akademik Bakış*, 3(5), 143-170.
32. Kılıç, M. (2019). Millî Mücadele Döneminin Siyasi ve Stratejik Açidan Değerlendirilmesi. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 47-69.
33. Kılıç, S. (1997). Mustafa Kemal (Atatürk) ve Erzurum Kongresi. *Atatürk Dergisi*, 2(1), 77-98.
34. Kırzioğlu, F. (1993). *Bütünü ile Erzurum Kongresi*. Ziraat Bankası Yayınları.
35. Kısıklı, E. (1988). Sivas Kongresinin Millî Mücadelede Kamuoyu Oluşturulması Açısından Önemi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 1(01), 30-42.
36. Kocatürk, U. (2000). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi: 1918-1938*. Türk Tarih Kurumu.
37. Köse, S. (2021). Etkili Lider: Atatürk. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 5(1), 34-47.
38. Küçük, M. (2002). Birinci TBMM'nin Açılışı ve Anlamı. *Türkler Ansiklopedisi*, 16, 15-27.

39. Mutlu, C. (2019). Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Havza'daki Faaliyetlerinin Millî Mücadele'deki Yeri. *Cedrus*, 7, 723-740.
40. Mutlu, C. (2019). Millî Mücadele'nin Bir Başka Yönü: Anadolu'da Yunanistan'ın Vekalet Savaşı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19(39), 563-588.
41. Oygür, A. V. (2021). Millî Mücadele'de Ankara ve Bağımsızlık Yolunda Mustafa Kemal. *Tarih Çevresi*. (Mustafa Kemal Atatürk Özel Sayısı), 17-38.
42. Ögüt, 6 Ağustos 1921, s. 2.
43. Özalp, K. (1998). *Millî Mücadele 1919-1922* (Cilt 1-2) Türk Tarih Kurumu.
44. Özdemir, H. (2021). Amasya Tamimi. *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://Ataturkansiklopedisi.Gov.Tr/Bilgi/Amasya-Tamimi>, Erişim Tarihi: 17.10.2024.
45. Özdemir, A. U. (2013). Lozan'da Başarıyı Ölçmek: Konular Bazında Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), S. 155-200.
46. Özcan, S. (2013). Amasya Genelge'sinin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 69-82.
47. Özçelik, M. H. (2020). Millî Mücadele'nin İlk Adımı: 9. Ordu Müfettişliği. *Kesit Akademi Dergisi*, (22), 194-211.
48. Sarımay, Y. (2000). Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(48), 857-886.
49. Semerci, A. (2019). Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'daki Çalışmaları (25.05. 1919-12.06. 1919). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 121(238), 83-112.
50. Seyhan, H. H. (2004). Sakarya Savaşı'nın ve Zaferinin Yankıları. (Tez No. 147508) [Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi]. Yök Ulusal Tez Merkezi.
51. Sürmeli, S. (1998). *Millî Mücadele'de Tekâlif-İ Milliye Emirleri*. Atatürk Araştırma Merkezi.
52. Şahin, N. & Yılmaz, A. (2015). Millî Mücadelenin Teşkilatlanması Askeri Gücün Temini ve Lojistiğinin İktisadi Yönü. N. Şahin (Ed.), *Millî Mücadele Stratejisinin Mali İktisat Boyutu ve Sosyo-Ekonomik Dinamikleri İçinde* (ss. 60-151). Vergi Müfettişleri Derneği Yayını.
53. TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, İçtima: 2, Cilt I, 1920,
54. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima: 5, Cilt I, 1920.
55. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima: 102, Cilt 14, 1921.
56. Tosun, R. (1996). Millî Mücadele'de Sivas'ın Yeri ve Önemi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(34), 67-86.
57. Turan, M. (2011). *Siyasi ve Hukuki Açidan Millî Mücadele*. Berikan Yayınevi.
58. Turan, M. (2017). Misak-ı Milli'nin Anlamı ve Tarihi Değeri. *Yeni Türkiye*, (93), 99-11.
59. Ünal, L. (2022). Millî Mücadele Stratejisi, Uygulanması ve Sonuçları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(55), 48-85.
60. Ünal, Y. (2013). Refik Halit Karay ve Millî Mücadele. *History Studies*, 5(1), 367-389.
61. Vakıf, 11 Ağustos 1921, s. 1.
62. Varlık, 25 Ağustos 1921, s. 3.
63. Yavuz, S. Y. (2024). Türk Millî Mücadelesi'nde Askeri Strateji Açısından "Topyekûn Savaş" Kavramı. *Kalite ve Strateji Yönetimi Dergisi*, 4(1), 29-42.
64. Yavuz, Ş. (2009). Hakimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Millî Mücadele Döneminde Türk-İngiliz İlişkileri, (Tez No. 235441) [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi]. Yök Ulusal Tez Merkezi.
65. Yerasimos, S. (1979). *Türk-Sovyet İlişkileri: Ekim Devriminden "Millî Mücadeleye"*. Gözlem Yayınları.
66. Yetim, F. (2011). Millî Mücadele Dönemi Türk Dış Politikasında İlkesel Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27(79), 71-96.
67. Yetim, F. (2006). Atatürkçü Dış Politika Bağlamında 1919-1922 Dönemi Türk Dış Politikası. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3), 203-226.
68. Yıldız, M. (2023). *Direnışten Dirilişe Sakarya (Kamuoyu Algısı Basın ve Belgeler Işığında)*. Fenomen.

69. Yıldız, M. (2023). Sakarya Savaşı'nın Türk Dış Politikasına Yansımaları ve Diplomatik Gelişmeler. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 370-385.
70. Yılmaz, A. Y. (2021). Millî Mücadele Dönemi ve Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomi Politikasının İncelenmesi (1918-1930). *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25(2), 319-330.
71. Yurtsever, S. (2022). Misâk-ı Millî Çerçevesinde Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 215-236.

(27)

Dr. Öğr. Üyesi Nurten TOPÇU¹⁰⁷

**BÜYÜK TÜRK TOPLUM BİLİMCİSİ ZİYA GÖKALP'İN TOPLUMSAL ARAŞTIRMALARI
BAĞLAMINDA EĞİTİME YAKLAŞIMINA YÖNELİK BİR ÇALIŞMA
A STUDY ON THE GREAT TURKISH SOCIAL SCIENTIST ZİYA GÖKALP'S APPROACH TO
EDUCATION IN THE CONTEXT OF HIS SOCIAL RESEARCHES**

ÖZ

Kısa yaşamına çok geniş alanda, çok yönlü çalışmaları, araştırmaları, çözümlemeleri bir çok eseri sığdırmayı başarmış çok özverili çalışmaları olan büyük Türk toplum bilimcisi Ziya Gökalp'i anlatmak kolay değildir. Bu çalışmadaki amacım; onun araştırmaları ve analizlerine dayalı eğitim görüşlerine deyinabilmektir. Bu çalışmada analitik bir bakışla literatür taraması yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal bilinç, Ulusal Eğitim.

ABSTRACT

It is not easy to describe the great Turkish social scientist Ziya Gökalp, who had a very dedicated work, managed to fit many works, researches and analyzes in a wide range of fields into his short life. My aim in this study is to express his educational views based on his research and analysis. In this study, an attempt was made to conduct a literature review with an analytical perspective.

Keywords: Social awareness, National Education.

¹⁰⁷ Nurten Topçu. Dr. Öğretim Üyesi. ORCID: 0000-0003-4957-7380 Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
nurten_topcu@hotmail.com. nurten.topcu@amasya.edu.tr.

GİRİŞ

Türk toplumbilimcisi, yazarı ve şairi Ziya Gökalp (Diyarbakır 1876 – İstanbul 1924).

Mektebi İdadi-i Mülkiye'nin son sınıfındayken arkadaşlarıyla birlikte; “**Padişahım çok yaşa!**” yerine “**Millet çok yaşa!**” diye bağırınca hakkında kovuşturma açılan Ziya Gökalp (Asıl adı Mehmet Ziya'dır.), o sırada beş yıllık idadi yedi yıla çıkarılınca okulu bıraktı (1984).

Diyarbakır'a dönüp (1894); Arapça, Farsça, kelimeler dersleri alarak tasavvufu ilgilendi. İstanbul'a gitmek isteyip ailesi karşı çıkınca intihar etmeyi denediysen de, başaramadı (1894). Ertesi yıl İstanbul'a gitmesine izin verilince (1895), Baytar Okuluna parasız yatılı olduğu için girip okuduğu sırada (1895 – 1899) II. Abdülhamit yönetimine karşı çıkan örgütlerle ilişki kurdu. Yaz tatilinde gittiği Diyarbakır'da tutuklanıp İstanbul'da cezasını çektikten sonra (Mart 1899 – Mayıs 1900) Diyarbakır'a sürgün edildi.

Amcasının kızıyla evlendi, felsefe ve toplumbilim çalışmalarına başladı. İkinci Meşrutiyet ilan edilince (1908), İttihat ve Terakki'nin Diyarbakır şubesini açıp, *Peyman* gazetesinde toplumsal ve siyasal yazılar yayınladı; İttihat ve Terakki'nin Selanik'teki genel kurultayına katıldı (Eylül 1909). Burada genel merkez üyeliğine seçildi.

Selanik'teki idadiye Türkiye'de ilk kez “toplumbilim” dersi koydurup, bu dersin öğretmenliğini yaptı (1910). *Genç Kalemler* dergisinde şiirler ve makaleler yayınladı. Ergani sancağından milletvekilliğinde seçilip (1912) meclis dört ay içinde kapatılınca; Darülfünun'da toplumbilim dersleri vererek (1913 – 1919) dersleri, yazıları ve konferanslarıyla “Türkçülük” akımının ilkelerini belirledi. Türkçülüğün siyaset, dil, sanat, toplumsal yaşam vb. alanlara nasıl uygulanabileceğini gösterdi.

İttihat ve Terakki önderleriyle birlikte tutuklanıp (Ocak – Mayıs 1919), İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü (Mayıs 1919 – Mayıs 1921). Ankara hükümetinin çabasıyla kurtulup Diyarbakır'a giderek (Ağustos 1921) dersleri ve yazılarıyla Kurtuluş Savaşı'nı destekledi. Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Encümeni Başkanlığı (1923) ve Diyarbakır milletvekilliği yapıp (Ağustos 1923), Ankara'da kaldığı bir yıllık sürede demokrasiyi inceleyen yazılar yayınladı.

Ziya Gökalp'in Toplumbilimciliği

Ziya Gökalp'in toplumbilim alanındaki düşünceleri önce G. Tarde ve A. Fouillé'nin, daha sonra ise Durkheim'in etkisine girmiştir. Durkheim toplumbilimini uygulamaya koyan Gökalp; daha önce ortaya atılan Türkçülük, milliyetçilik, uygarlık, kültür, ulusal ideal kavramlarını bilimsel bir yönetime bağlamıştır. Sözelimi “milliyet” kavramı, bir toplum yapısının yenileşmesi biçiminde anlaşılmış; Türkçüler bunun Batılılaşmak, ulusu öbür düzeylerin üzerine çıkarmak olduğunu, Batılılaşmaya engel olmayacağını ileri sürmüşlerdir.

Türkçülere göre “Osmanlı Devleti” yoktur; Osmanlıcılık ancak bir devletin, bir siyasal örgütün adı olabilir. Türkleşmek, Ziya Gökalp'in “Yeni Hayat” adını verdiği bir toplumsal devrimin gerçekleşmesidir. Toplumsal devrimin amacı; devlet sisteminde, dinde bazı reformların yapılmasıdır.

Gökalp'in milliyetçiliği halkçılıkla eş anlamlıdır. Ona göre ulusal kültürün kaynağı halktır ve bir Türk kültürü vardır, Batılılaşma sırasında dışarıdan kültür getirilemez. Bu ilkelerden yola çıkan Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* adlı yapıtında şu sonuca varır: “**Milli kültür ile medeniyeti birbirinden ayıran; milli kültürün özellikle duygulardan, medeniyetin ise bilgilerden mürekkep olmasıdır.**” Bu açıdan Türkçülüğün görevi şudur: “**Bir taraftan yalnız halk arasında kalmış olan Türk kültürünü arayıp bulmak, öte taraftan Batı medeniyetini tam ve canlı bir surette milli kültüre aşılarmaktır.**” (Gloier International Americana Encyclopedia, s.336)

Ziya Gökalp'in Sanat Anlayışı

Ziya Gökalp, çeşitli kitap ve makalelerde açıkladığı sanat anlayışını, *Türkçülüğün Esasları* yapıtının “Bedii Türkçülük” bölümünde toplu biçimde ele almış ve işlemiş, güzel sanatların bütün dallarında Türk geleneklerinin Batı tekniğiyle işlenmesini savunmuştur. Ayrıca halk edebiyatında, Türkçeye uymayan aruz vezni yerine hece vezninin kullanılmasını önermiş; genç şairlerin dikkatini hece veznine, halk edebiyatı ürünlerine çekmiş ve yeni bir şiir akımının doğmasını sağlamıştır. (AnaBritannica, 22.s.603).

Ulusal müziğimizin doğu müziği olmadığını belirterek halk müziği ulusal kültürümüzün, batı müziği de uygarlığımızın müziği olduğundan ikisi de bizler için yabancı değildir. Öyleyse ulusal müziğimiz halk müziği ile batı müziğinin kaynaşmasından ortaya çıkacaktır.Bora,(1992). s.181

Ziya Gökalp'in Başlıca Yapıtları

- 1-) Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı? (1913)
- 2-)Kızıl Elma (Şiirler, 1914)
- 3-)Yeni Hayat (Şiirler, 1918)
- 4-)Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak (1918)
- 5-)Türk Töresi (1923)
- 6-)Türkçülüğün Esasları (1923)
- 7-) Türk Ahlakı
- 8-)Türk Medeniyeti Tarihi (1925)

Ziya Gökalp'in Batılılaşmak Hakkındaki Demeçleri

Evet, biz Avrupa medeniyetine ciddi bir şekilde gireceğiz. Fakat o medeniyet içinde biz, milli öz kültürümüzle diğer Avrupalı milletlerden yine ayrı kalacağız. Nasıl ki Fransızlar, Ruslar, Almanlar aynı medeniyetin içinde oldukları halde öz kültürleri bakımından birbirlerinden derin farklarla ayrı bulunuyorlar. Hatta bu ayrılık, giderek azalacağı yerde giderek daha fazla büyüyor. Çünkü giderek milli şahsiyetler daha güçlü, daha canlı, daha açık bir şekil alıyor.

Diğer Avrupalı milletler; soyca aynı kaynaktan oldukları halde birbirinden bu derece farklı bulunurlarsa,soy ve din yönlerinden ayrı olan Türklerin; bu ortak medeniyet içinde daha şahsiyetli bir öz kültür yaratmaları gerekmez mi? Bununla birlikte biz, Avrupa medeniyetine girdikten sonra; eski öz kültürümüzün olduğu gibi kalacağını da iddia etmiyoruz. Fert psikolojisinde duyarlılık, akıl ve bilinç yeteneklerinin nasıl karşılıklı etkileri varsa milli şahsiyette de; öz kültür, medeniyet ve devlet yapılarının karşılıklı şekilde birbirlerine etkileri vardır. Gerek medeniyetimizde, gerek devletimizde meydana gelen yeniliklerin, öz kültürümüzde birçok yenilikler ve gelişmeler meydana getirmesi mümkün olabilir.

Gerçi öz kültürün yenilenmesi, özellikle sosyal yapının değişmesine bağlıdır. Ancak, öz kültürün yenilenmesi yalnız bu şarta özgü olsa bile; medeni ve siyasi inkılaplar sosyal yapıyı değiştirebildikleri için bu yola öz kültürün yenilenmesine etki edebilirler. Oysa psikolojik yetenekler gibi, sosyal yapı birimleri de dayanışma içinde olduklarından; doğrudan birbirine etki edebilirler. Bunun için Avrupa medeniyetine girerken, milli öz kültürümüzün de yenileneceğini kabul etmek gerekebilir.

Fakat bu yeniliğin de medeni ve siyasi inkılaplarımız gibi Avrupa'yı model seçerek aynen taklit etmekle meydana geleceğine inanmak yanlıştır. Medeni ve siyasi inkılaplar, cansız cisimlerin dıştan katmalarla büyümesi gibi yalnızca aritmetik ölçü yönünden olabilir.

Ziya Gökalp "Türk Ahlakı"adlı eserinde ifade ettiği topluma yönelik görüşleri;"Kişilerarası ortak bilinç bir toplumu oluşturan kişilerin ortak bilincidir(E.Durkehim) Bu bilinç iş bölümünü sağlar, sömürülmeyi engeller." Bu bağlamda eğitimin bağlayıcı yapısına dikkat çeker, devletlerin devamında ortak bilincin varlığına vurgu yapar. Toplumsal sağlık için sosyal birliktelikten söz eder.

Ortak toplum bilincinin oluşumunun üzerinden iş bölümüne gidilebilir. Temelde ortak bilincin oluşumuna ihtiyaç vardır. Toplum bilinciyle oluşturulan toplumsal şahsiyet toplum bilinci ve bu bilinci oluşturan değerlerde çağın gerisine düşülmemesi gerektiğini vurgular ve bu bağlamda eğitimi işaret eder

Toplumlardaki bunalımların bilimsel yöntemlerle iyileştirilebileceğine dile getirerek bir sosyal biliminden söz eder. Sosyal ahlakın da milletlerin koruyucusu olduğuna dikkat çeker ve "Sosyal Tıp" biliminden söz eder.

Sağlam'a göre Gökalp'in yaşadığı yıllar Osmanlı devletinin sürekli toprak kaybettiği, ölüm, açlık, sefalet ve korkunun hüküm sürdüğü senelerdir. Balkan savaşları, Birinci dünya savaşı ve Milli Mücadele dönemlerine kadar uzanan süreç tasavvuru dahi mümkün olmayan acılarla yüklüdür. Ölüm, mülteciler, açlık, ekilemeyen topraklar, salgın hastalıklar ve bütün alanlarda hızla çözülen ve yıkılan bir toplum.

Ziya Gökalp; Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki geçiş devri içinde yaşamış, öğrenim ve öğretisinin önemli bir kısmını savaşlar ve binbir mahrumiyetle dolu olan bu yıllar içerisinde tamamlamıştır. Tanzimatın "Osmanlılık" ideali ve *Osmanlı insanı tipi* ülke insanlarını birarada tutacak, siyasi birliği sürdürebilecek unsur olarak görülmüş, bu düşünce eğitimde de; amaçlarda, ders kitaplarında...vb) geçerliliğini korumuştur. Fakat ancak; Balkan savaşları ve felaketleri ile beraber "Osmanlılık"tan vazgeçilerek "Türkçülük" idealine yönelinmiştir. (Akyüz.2021s.266-267)

Ziya Gökalp; Bu geçiş döneminde yeniden şekilleneceği anlaşılan toplumun yapısını araştırmıştır. Bu bağlamda toplumsal bilinç ihtiyacını gündeme getirmiştir. Gökalp, belirli bir düşünce sistemini geliştiren düşünür olmaktan öteye, toplumun ihtiyaçlarını inceleyen ve değişen koşullara içinde yaşadığı toplumsal sorunlara ve ihtiyaçlara yeni çareler arayan bir sosyologdur. Fransız sosyolog Emile, Durkheim'in fikir, yöntem ve yaklaşımını; Türkiye'nin toplumsal yapısını anlamak, sorunlarını tespit etmek ve çözüm bulabilmek amacıyla rehber edinmiştir. Osmanlı Devletinin parçalanma sürecinde Yeni bir Ulusal Kimlik arayışına girmiştir.

Année Sociologique'nin 6. cildinde "Durkheim ile Mauss" "un bazı ibtidadi tasnifleri unvanlı ortak bazı makaleleri var. Toplamları düşünme tarzına göre sınıflandırılmış; Dünyada bulunan bir çok toplum; din, aşiret, kabile klan yapılarıyla incelenmeye çalışılmış; nasıl bir araya geldikleri irdelenmiştir. Her toplum için bu çalışma yapılmıştır. Bu araştırmalarına dayanarak; her toplumda birbirlerinden farklı yapıların olduğunu ancak toplumsal bilincin, idealin sağlanması ile bir araya gelindiğini vurgulamıştır. Türkler ve Çinlileri ise ortak bir çatıda gözlemlenmiştir.

Türk hanları ve boyları ile ilgili incelemesinde akla "ok" denildiğini, akıllı temsil ettiğini (akıl ile düşünmek), öğrenmenin de temelini oluşturduğunu dile getirmiştir.

Türk kelimesinin anlamının "törelî" olduğunu yani töre dinine sahip anlamına geldiğini dile getirmektedir. Siyasi bir din olarak açıklanmıştır. İncelemelerde Amerika, Avrupa ve Asya kıtalarına temel olabilen "Eski Asya Medeniyeti" olduğu ve Türklerin de bunda önemli rol oynadığının anlaşıldığı belirtilmiştir. Önemli çözümlemeler yapılmıştır.

Uluslararası farklı toplumlardan aldığımız şeyler ortaklık sağlayabilir ancak bu durum toplumsal kişiliğimizi kazanacağımıza yönelik kanaatlerin doğru olmadığına vurgu yapmıştır. Eski Türklerin bir çocuğun büyüüp bir kahramanlık göstermeden, yani bir şahsiyet sahibi olmadan; isim bile verilmediğine değinir. Kişisel bilinçlerin üstünde toplumsal bilincin varlığına değinir (Gökalp, kültür bakanlığı serisi s.1-21).

Z. Gökalp; aynı eserinde (Türk ahlakı) adlı; her toplumun farklı yapı taşlarından oluştuğunu ancak toplumsal bilinci sağlamanın önemini ve gerekliliğini ve mümkün olabileceğini dile getirmiştir. Uluslararası nitelikte, farklı toplumlardan aldığımız motifler ortak bir yönün oluşmasını sağlayabilir ancak bu durum toplumsal kişiliğimizi edineceğimize yönelik kanaatlerin doğru olmadığını da gösterir.

Her toplumun kendine özgü insan olma ve şahsiyet tanımlaması bulunur. Örnek vermek gerekirse, İngilizler için bu şu şekildedir: "Adam" dedikleri zaman aslında kendine karakterlerine uygun kişilikteki bireyleri tanımlama güdüsündedirler. Bundan hareketle, her toplumu oluşturan bireylerin ortak bir bilinçte bulunması gerektiği belirtilir. Ortak bilincin toplum ekseninde bulunmaması; uzlaşma, uyum ve kaynaşmanın görülmemesinin en büyük nedenlerindendir.

Sağlam'a göre; Gökalp Osmanlılık ile Türklüğü birbirine karşıt, ayrı kategoriler olarak konumlandırmıştır. Osmanlılık ile Türklüğü ve güzidler adını verdiği Osmanlı aydınları ile Türk halkını birbirini tanımayan, anlamayan ve birbirlerine uzak iki zıt grup hâlinde değerlendirmektedir. Onun güzidler adını verdiği aydınlar bilgi ve teknolojiye yani medeniyete, halk ise hars olarak adlandırdığı kültüre sahiptir. Aydınlar da medeniyet, halkta ise kültür vardı. Halka Doğru eseri ve şiarı ile aydınların halka doğru giderek ondan Türk kültürünü, halkın da aydınlardan Batı medeniyetinin unsurlarını almalarını arzu ediyordu. Gökalp'a göre, bir medeniyet, çeşitli milletlerin ortak malıydı. Her medeniyet, mutlaka beynelmileldi.

Ziya Gökalp Türklüğün esasları adlı eserinde; Eğitim ve ulusal kültürle ilgili "Bir ulusun aydınları ve seçkinler, yüksek bir öğrenim ve eğitim görmüş olmakla halktan ayrılmış olanlardır. Seçkinler, halka kültür götürmek için gitmelidir" görüşünü belirtir.

Halktan kültürel bir eğitim almak için halka doğru gidilmelidir. Halka uygarlık götürmek için halkla kaynaşılmalıdır. Bu yolla ulusal kültür anlaşılabilir" görüşünü dile getirir. "Yunus Emre, Nasrettin Hoca, Karagöz – Hacivat" gibi değerlerimizle ulusal müzeler oluşturma olanağı sağlanabilir. Puşkin,Dante gibi birçok sanat duayenlerinin ülkelerinde bu yolu izlediklerini belirtir. Ancak Eğitimin bu bütünselliği sağlayamamış olduğunu da vurgular.

Ziya Gökalp'in"Milli Eğitim" sorunlarına ilişkin görüşleri;

"Milli Eğitim" sorunlarını ilk kez sistemli olarak ortaya atıp işleyen Ziya Gökalp'tir. O," Milli Terbiye ve asri talim" ilkesini ortaya atmıştır. Terbiye bir toplumun kültürünü temele aldığı için ister istemez millidir; Talim(maddi-teknik) milli olmak zorunda değildir. Teknik bilgiler bütün insanlığın malıdır"der.

Gökalp; yeni Türkiye'nin hedefleri adlı eserinde;"insan dünyaya geldiği zaman vicdandan mahrumdur, vicdanları içtimai(toplumsal) hayattan alır"der.

O, Ülkemizde eğitilmiş insanların vatanına yeterince yararlı olamadığının nedenini; Eğitim sistemimizin *milli* olmamasından ileri geldiğini savunmuştur. "Kozmopolit" dediği eğitim sistemimiz insanlarda kişilik geliştirememektedir. Eğitimin kozmopolit olduğunu anlamak içinde derin araştırmalara ihtiyaç olmadığını söyler."İstanbul da üç tür kitapçı vardır;

-Sahaflardaki maarif kültür ve eğitim Arap ve Acem'e,

-Beyoğlundaki maarif Avrupaya aittir,

-Babıali caddesindeki Tanzimat maarifi ise, bir evvelkilerin perişan tercümelerinden ve acemice taklitlerinden oluşmuştur.

Milli olması gereken Maarifimizin; ne kitapları ne de kitapçıları henüz doğmamıştır. Ders okutulan yerler de kitapçılara benzer şekilde üçtür. Medreseler, yabancı mektepler, Tanzimat mektepleri. Oralarda yetişen softa, levanten ve Tanzimatçılar arasında derin farkların olması ortak özellikleridir, üçünde de karakter göremezsin. Memleketimizin en büyük hastalığı budur(Akyüz, 2021 s.310)

Ziya Gökalp "Türk Ahlâkı" adlı eserinde;"Ortak bilinçin dayanışmayı sağlayacağını belirterek; Dayanışması ham olan bir toplum yok olma yolunda ilerlemektedir. Ortak bilincin kandaşıktan çok daha önemli olduğu aşikardır ki bu sebeple ortak duygular ve düşüncelerden bahseder.

Ziya Gökalp;daha önce belirtildiği gibi,Dünya toplumları üzerinde yaptıkları araştırmalara dayanarak, toplumları varlayan ortak bilinçte, eğitimin iş görüşüne dikkat çeker. Bu toplumsal araştırmalar bağlamında eğitimin milli(ulusal) olma zorunluluğunu gündeme getirir. Taklitçiliği reddeder (Yıldırım.2013 s.11)makalesinde belirttiği gibi Türklerin ananelerinde taklitçilik yoktur. Bu durum unutulmuştur.

Ziya Gökalp'e göre biz; medeniyet kültürü ile Avrupa'nın bir öğrencisi olmak zorundayız. Fakat öz kültür yönüyle tamamen bağımsız olmaya çalışmalıyız.

Öz kültürümüz; sosyal yapımızın, medeniyet ve devlet organlarımızın değişikliklerine uymakla birlikte; aynen bir tohumun toprak, su ve havanın sağladığı imkânlar sayesinde kendine özgü bir gelişimle çimlenerek büyümesi gibi içten ve köklü bir gelişimle yenilenip meydana çıkabilir.

Eğitimin, gerçek konusu sosyal varlığı yani insanı oluşturmaktan başka bir şey değildir. Bundan dolayı eğitim bize sosyal varlığın, yani insanın tarihte ne şekilde oluştuğunu özetlenmiş bir şekilde gösterebilir.

Yaşadığı geçiş döneminde yeniden şekillenecek toplum için, bir çok alanda çalışmış ancak önceliği eğitime ve geliştirilmesine vermiştir, üzerinde çalışmalar yapmıştır. Bilimsel toplantılarda bu konuların önemine işaret etmiştir.

Yaptığı Araştırmalar dayalı olarak;Eğitim Öğretim sistemine ilişkin bir çok çalışmalardan bazıları şöyledir;

-Eğitimin Milli olma gerekliliği önceliği olmuştur.

-Öğretim birliği onun önemle üzerinde durduğu konulardan biri olmuştur.

-Eğitim ve öğretimin geliştirilmesi köy okullarının açılıp geliştirilmesi çalışma konusu olmuştur.

-*öğretmen sorunlarına eğilmiş mesleğin itibarının yükselmesini savunmuştur- eğitim öğretimin farkını dile getirmiş, örgün-yaygın eğitim terminolojilerini geliştirmiştir. Sorunların bilimsel yöntemlerle çözülme gereğini vurgulamıştır.*

-*üniversite öğretim üyeliği yapmış, devletin üniversitelere özerklik vermesi gereğini savunmuştur ve üniversitenin bilim özgürlük ve özerklikten karlı çıkacağını belirtmiştir.*

-*sosyoloji biliminin yaygınlık kazanmasını sağlamıştır.-orta öğretim ders programına sosyoloji derslerinin konulmasını sağlamıştır.*

-*sosyoloji ve Felsefenin önemi öne çıkarmıştır.*

-*muallimler(öğretmenler) kongrelerinin(hizmetiçi eğitim) yanı sıra bilimsel kültürel eğitici kongreler düzenlenmesini savunmuştur.(Akyüz s.311*

-*dünyaya gelen her çocuğun beslenme ve öğrenim hakkı(Gökalp.1956 s. 47).*

-*"türkçenin sadeleşmesi ve özleşmesi" ona göre ulusun temeli dildir.(Ülgen.1942. s.21)*

-*folklörün öğrenilmesi*

-*ulusal tarihin öğretilmesi.*

Gökalp;Öğretim birliği olmadan Ulusal Eğitim için hedef konulamayacağını belirtmiş aynı görüşü İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nda paylaşmıştır.

Eğitim konusunda engin bir bilgiye sahip olan Gökalp'e göre eğitim ve öğretim, kültürün kendisini yeniden üreterek daha sonraki nesillere aktarmasının bir aracıdır. Eğitim-öğretimin kendisinde vücut bulduğu kültürle sosyalleşme arasında bu anlamda çok sıkı bir ilişki vardır (Arslantaş,2021 s.102)

SONUÇ

Ziya Gökalp; Ülkenin her alanda köklü bir yeniden düzenlenme döneminde;Cumhuriyetin düşünsel esaslarını bilimsel olarak belirlemeye çalışmış, Atatürk'ün sevgi saygı ve güvenini kazanmıştır.Türkiye(Alkan,C.s,211).Cumhuriyetinin kuruluşuna büyük katkılar sağlamıştır.

Yirminci yüzyılın en önemli Türk düşünürlerinden biri olarak ölümünden hemen sonra öğretileri ile ilgili araştırmalar başlamıştır. M. E. Erişgil, İ. H. Baltacıoğlu, H. Z. Ülgen bunlardan bazılarıdır. Ayrıca dış ülkelerden; J. Deny, E. Rossi, U. Heyd vb. daha birçok doğu bilimciler incelemeler yapmıştır. Derleme güçlüklerini Cavit Orhan Tütengil çözümlenmiştir. Yayınlarını derlemek için komiteler kurulmuştur. Erişgil,M.E.(1946)s.1-21.

Ziya Gökalp; Yaşadığı dönemdeki sorunlara uygulanabilir çözüm önerisi sunan bir entelektüeldir. Ele aldığı ve çözüm önerisi getirdiği konular,Türkiye'nin hala gündeminde olduğu söylenebilir (Karakaş,2008,s.102)

Tütengil'e göre fikir adamı Ziya Gökalp; ileriki yıllarda gelişip yeşerecek düşünce tohumlarını ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

1. -AnaBritannica,Genel kültür Ansiklopedisi.cilt 22.AnaYayıncılık A:Ş ve ENCYCLO:PADIA:B.BRITANNICA.INC
2. -Akyüz,Y(2021) Türk Eğitim Tarihi. 34. baskı.Ankara:Pegem akademi.
3. -Arslantaş,A(2021)Ziya Gökalp ve Eğitim. Article Information Makale
4. -Alkan,C.Eğitimci Ziya Gökalp. İnternet
5. -Bora,B (1992) Ziya Gökalp eserlerinden seçmeler. İstanbul. gümüş basımevi
6. -Erişgil,M.E(1946)Bir Fikir Adamının Romanı "Ziya Gökalp"İstanbul. Remzi Kitapevi.
7. -Erişgil,M.E(1984)Büyük Fikir Kitapları Dizisi:63.İstanbul. Remzi kitapevi.
8. -Gökalp.Z(2013)Türk Ahlakı.İstanbul Bilge Oğuz Yayınevi.
9. -Gökalp.Z(2014.)Türkçülüğün Esasları.İstanbul Ötüken yayınevi.
10. -Gökalp.Z(1956)Yeni Türkiye'nin hedefleri. Ankara. hür basım ve yayınevi.
11. -Grolier International Americana Encyclopedia.
12. -Kültür Bakanlığı, Ziya Gökalp Serisi.II NO:13

13. -Karakaş,M(2008) Ziya Gökalg'e yeniden bakmak.Türkiye Araştırmalar Litaratür dergisi.
14. -Sağlam.S(2022)Ziya Gökalg.İnternet
15. -Tütengil,C.O(1965) Ziya gökalp'in ilk yazıları.DergiPark.
16. -Ülgen,H.Z(2006)Seçme Eserler.Ziya Gkalp.İstanbul Türkiye İş Banksı Kültür Yayınları.
17. -Yıldırım,A(2013)Ziya Gökalg'te toplumsal değışme.M.A.Ersoy Üniv.Sosyal Bil Ens.

(28)

Dr. Öğr. Üyesi Nurten TOPÇU¹⁰⁸

BİR ÖĞRENME STRATEJİSİ ÖZETLEME YOLU İLE ÖĞRENME A LEARNING STRATEGY LEARNING BY SUMMARISING

ÖZ

Literatüre dayalı olarak yapılan bu Çalışmada , Bir Öğrenme Stratejisi olan Özetleme yolu ile Öğrenmenin önemi açıklanmaya çalışılmıştır. Öğrenme kavramı açıklanmış, bir öğrenme stratejisi olarak özetleme becerinin öğrenilmesi için bir çerçeve tanımlanmaya çalışılmış uygulanma basamakları verilmiş ve en önemlisi okuma, okuduğunu anlama, yazılı veya sözlü ifade edebilme yönüyle günümüzdeki önemi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Öğrenme, Öğrenme Strateji, Özetleme, Özetleme yoluyla öğrenme.

ABSTRACT

In this study based on the literature, we tried to explain the importance of learning through summarization, which is a learning strategy. The concept of learning is explained, a framework for learning the summarization skill as a learning strategy is tried to be defined, the steps of its implementation are given, and most importantly, its current importance in terms of reading, understanding what is read, and being able to express it in writing or verbally is emphasized.

Keywords: Learning, Learning Strategy, Summarizing, Learning by summarizing.

¹⁰⁸ Nurten Topçu. Dr. Öğretim Üyesi. ORCID: 0000-0003-4957-7380 Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
nurten_topcu@hotmail.com. nurten.topcu@amasya.edu.tr.

1. GİRİŞ

Öğrenme, çağdaş psikoloji alanındaki en önemli konulardan biridir ve tanımlanması hala oldukça zor bir kavramdır. Öğrenmeyle ilgili çoğunlukla karşımıza çıkan yaygın tanımlar, gözlenebilir davranış değişikliğine işaret etmektedir (Olson, Hergenhahn, çev. şahin s.1)

Öğrenmenin ne olduğu nasıl gerçekleştiği ve nasıl öğrenileceği eski çağlardan beri filozof ve bilim adamlarının farklı biçimde tanımladıkları ve açıklamaya çalıştıkları bir kavramdır.

Pavlov, Thorndike, Skinner ve Tolman öğrenmeyi "uyarıcı ile davranış arasında bağ kurma" olarak açıklamışlardır. Getald kuramcıları (Wertheimer, Köhler, Koffka), Bruner ve Ausubel öğrenmeyi, "hem zekanın hem güdülemenin hem de transferin ürünü" olarak görmüşlerdir. Miller, Dollard ve Piaget ise öğrenmenin "kişinin yeteneklerine, biyolojik ve kültürel gelişimine, güdülenmişliğine ilgisine ve öğrenme ortamının havasına bağlı olduğunu ifade etmişlerdir. Öğrenmeyi "nörofizyolojik bir süreç" olarak gören kuramların tanımlarına göre, insanın bir uyarıcıya karşı yaptığı tepki sınırlarında bir iz bırakır. Bu iz öğrenmedir.

İnsan, öğrenme sürecinde hem zihinsel, hem duygusal, hem psikolojik hem de davranışsal güçlerini kullanır (Çırak ve Kaya, 2007, s. 257-258) Bruner'e göre öğrenme teorileri öğrenmenin çeşitli türlerini açıklamaya çalışmışlardır.

Sönmez (2004) Öğrenme bireyin çevresiyle belli bir düzeyde etkileşimi sonucunda davranışta yada potansiyel davranışta meydana gelen nispeten kalıcı izli davranış değiştirmeleridir. Öğrenme kuramları, öğrenmenin hangi koşullar altında oluştuğunu ve ilkelerini açıklamaya çalışmaktadırlar. Ancak tüm öğrenmeleri açıklayacak bir tek kuram henüz yoktur. Bu nedenle değişik öğrenmeleri sağlamak için çeşitli kuramların ilkelerinden faydalanılmaktadır. Günümüzde psikolog ve eğitimcilerin hemen hemen hepsi öğrenmeyi, yaşantı ürünü kalıcı izli davranış değişikliği olarak tanımlamaktadır (Erden ve Akman, 2015, s. 124).

Öğrenme kuramları öğrenci ne yaparsa öğrenme gerçekleşir, nasıl öğrenilir bilgisini sağlamanın yanı sıra; Öğrenenin öğrenebilmek için ne yapması gerektiği hususunda bir çok izlenmesi gereken strateji- yol göstermiştir.

Stratejilerin amacı öğreneni etkileşimli hale getirmektir.

Öğrenme stratejileri konusunda kapsamlı çalışmalar yapan Mayer öğrenme stratejilerini 8 sınıfta toplamıştır (Weinstein ve Mayer, 1986; 316).

1. Temel öğrenme durumları için tekrarlama stratejileri
2. Karmaşık öğrenme durumları için tekrarlama stratejileri
3. Temel öğrenme durumları için anlamlandırma stratejileri
4. Karmaşık öğrenme durumları için anlamlandırma stratejileri
5. Temel öğrenme durumları için örgütlenme stratejileri.
6. Karmaşık öğrenme durumları için örgütlenme stratejileri.
7. Kavramayı izleme stratejileri.
8. Duyuşsal ve güdüsel stratejiler (Ulusoy, 2011, s. 394).

Her öğrencinin yeni bir bilgiyi öğrenmek için izlediği bir strateji vardır. Öğrencinin kullandığı strateji gelen bilginin seçilmesi, örgütlenmesi ve bütünleştirilerek belleğe işlenmesi sürecini; buna bağlı olarak da öğrenme çıktısını ve davranışın niteliğini etkiler. Öğrenme stratejileri olarak adlandırılan bu teknikler öğrenen kişinin öğrenme sırasında gerçekleştirebileceği ve onun kodlama sürecini etkilemesi umulan davranışlar ve düşünceler olarak tanımlanmaktadır (Weinstein E.C ve Meyer E. R. 1986: 313, akt. Arslan, 1996, s. 23).

Özetle - özetleyerek öğrenme; Bilişsel stratejiler arasında yer alan ve bilişsel farkındalık sağlayan özetleme stratejisi bilgiyi analiz etme okuduğunu anlama ve anlamlandırma yönüyle öğrenmeyi öğrenme yollarından biri olduğu da söylenebilir.

Öğrencinin yazılı materyali özetlemesi, etkili çalışma ya da öğrenme stratejilerinden biridir. Farklı öğrenme stratejileri üzerinde yapılan çalışmaları gözden geçiren Pressley ve diğerleri (1989), özetlemenin kavramaya yardım ettiğini gösteren birçok kanıt bulmuşlardır. Özetleme, öğrencinin, bilgiyi anlamlandırmasına ve uzun süreli belleğe anlamlı olarak yerleştirmesine yardım etmektedir. Çünkü özetleme öğrenciyi;

- a. Anlamak için okumaya
- b. Önemli fikirleri ayırt etmeye
- c. Bilgiyi kendi sözcükleriyle ifade etmeye yönlendirmektedir.

Özetlemenin gereği olan bu ilkeler, bilginin yeniden örgütlenmesini ve anlamlandırılmasını sağlamaktadır (Senemoğlu, 2013, s.566).

Örgütlenme stratejileri gruplama, terim ya da düşünceleri bir araya getirme, küçük alt parçalara bölmeyi içerebilir. Ayrıca önemli düşünceleri belirlemeyi ya da daha geniş bilgiden ana düşünceler çıkarmayı da içerir. Bu stratejilerde taktik ve öğrenme etkinlikleri olarak, özellikleri benzerlik ve farklılıklara göre gruplama, karşılaşılan bilgi bütününe anlamlı ve önemli öğelere ayırma, bir metnin içindeki temel, yardımcı noktaları ve bunlar arasındaki ilişkileri gösterme gibi durumlar sayılabilir.

Murrell ve Surber (1987), özetlemenin öğrencilere öğretimi çok önemli bir çabadır, özetleme, Öğrencinin metni anlamasına ve bununla birlikte anlamı açık olmayan bir konunun belirginleştirilmesine yardım edebilir. Buna ek olarak, özetlerken ana fikirleri belirleme çabası, öğrencilerin bu fikirleri anımsamasına yardım eder (Anderson ve Hidi, 1988; 26-28, akt, Görge, 1997, s. 25).

Öğrencilerin, ilkokuldan itibaren çeşitli derslerle ilgili konularda yazılmış kitap, dergi gibi basılı materyallerdeki bilgileri okuyup öğrenmeleri istenir. Okul yaşamında öğrencilerin çoğu okuduklarını anlayamamanın eksikliği ve sıkıntısını yaşarlar Defalarca okunan metinler, tekrarlanmak istendiğinde ya da metnin ana düşüncesi, özeti sorulduğunda takılıp kalınır. Son yıllarda okuduğunu anlama üzerine yapılan bilimsel çalışmalarla bazı öğrenme teknikleri geliştirilmektedir. Bu tekniklerden biri de okuma-özetlemedir.

Özetleme yapabilmek önemliyi önemsizden ayırabilmek için konunun anlaşılması olmasını gerektirir. Başarının belirleyicisi de anlamaktır.

(August, 1975; Annis, 1985; Erden ve Demirel, 1992), yaptıkları araştırmalarda okuduğunu kendi cümleleri ile özetleme tekniğinin yalnızca okumaya göre daha etkili olduğunu belirtmişlerdir.

Özetleme; zihin aktifliğini sağlayarak, okuma ve anlamayı hedeflemiştir. Zihin aktifliği için bir etkinlik olarak düşünüldüğü söylenebilir.

Eğitimin amaçlarından en önemli ikisi öğrenilenlerin kalıcılığının ve transferinin artırılmasıdır. Bunların görülmesi anlamlı öğrenmenin oluştuğunu gösterir (Özçelik, 2014, s. 81). Kısacası kalıcılık (bellekte tutma), öğrencinin öğrendiğini hatırlamasını gerektirir. Transfer ise öğrencinin öğrendiğini sadece hatırlaması değil, ondan anlam çıkarmasını ve onu kullanabilmesini gerektirir (Bransford, Brown ve Cocking 1999; Detterman ve Sternberg; 1993; McKeough, Lupart ve Marini, 1995; Mayer, 1995; Phye, 1997, akt. Özçelik, s. 81, 2014).

Bu bağlamda, öğrencilerin öğrenme deneyimlerinde; problem çözme, eleştirel bakma, yorum yapma, anlam çıkarma, tahmin, çıkarım, genelleme, yaratıcılık gibi bilişsel süreç becerilerinin geliştirilmesi de öne çıkmaktadır.

Her bilgi ünitesi kendi içinde bir bütün oluşturur. Bu bütünde belirli bir düzende sıralanmış kavramlar, kavramlar arası ilişkiler vardır. Öğrenci bu düzeni anlayamazsa ve konunun ilişkilerini göremezse konuyu kavramakta güçlük çeker.

Anlamlandırma stratejisi (elaboration): Bu strateji yeni gelen bilgiyi aynen almanın ötesinde uzun süreli bellekte bulunan mevcut bilgiyle bütünleştirerek anlam kazandırmayı ve buna bağlı olarak anlamlı öğrenmeyi ifade eder. Öğrenci her bir önemli bilgiyle, önceden öğrenilenler arasında bağ kurar. Bu stratejinin amacı, öğrencinin öğrenilecek yeni bilgilere mevcut bilgilerinden yararlanarak anlam kazandırma ve bilgileri zihninde şemalandırarak kendi yorumuyla belleğine yerleştirmesidir. Özetleyerek çalışma, öğretmenin anlattıklarına kendi fikirlerini, görüşlerini katarak, kendi cümleleriyle not alma, benzetimler oluşturma bu stratejide kullanılan teknikler arasında yer alır (Görge, 1997, s.25).

Özet çıkarma; Öğrenenin öğrenme sorumluluğunu üstlenmesi öğrenmenin etkililiğini artırır. Okuduğunu anlamının somut göstergesi özet çıkarabilmektir. Özetleme, bir bakıma metni kısaltma işlemidir. Ancak bu kısaltma metindeki temel hedefi, ana düşüncüyü ve önemli bilgileri içerecek şekilde olmalıdır. Özetleme, öğrencinin ne öğrendiğini düşünmesine, mantıksal ve anlaşılabilir tarzda yazmasına ve kendi kelimeleriyle ne öğrendiğini açıklamasına yardım eder (Görge 1999):

ÖZETLEME;

- Her paragraftaki ana düşünceyi belirlemek,
- Metindeki genel ana düşünceyi belirlemek,
- Metindeki öncelikli olmayan düşünceyi belirlemek,
- Metindeki ana düşünceyi ve yardımcı düşünceyi anlamını bozmadan kısa olarak belirlemek.

Özetleme yoluyla öğrenme; zaman alır uygulama gerektirir. Metinle iletişime geçme gibi bir zihin aktifliği sağlar. Bu aynı zamanda analizlemedir. düşünmeyi öğrenmeye katkı sağlayacaktır. Bir yönüyle de öğrenmeyi öğrenmedir. Günümüzde ilgi gören; Aktif öğrenme; öğrenmeye aktif katılımı aşan bir kavramdır. Aktif olmak için aktif katılım gerekli ancak yeterli değildir. Aktif katılmanın göstergeleri Okuma, açıklama, anlam çıkarma, açıklama yapma dinleme planlama yapma olabilir. Bu bağlamda öğrenen kendine kalıcı davranışlar oluşturabilir.

SONUÇ

Çağımız; oldukça hızlı değişimlere tanık olmaktadır. Bu bağlamda bireyler yaşam boyu kendi öğrenmelerinden sorumlu olmaktadır(Açıkgöz,2014,s.4-5)

Okuduğunu anlama yeteneklerinin gelişmesi dikkati kontrol etmeyi sağlayabilir, önemli bilgileri görebilir çünkü bilgiye odaklanma, anlam çıkarma(özetleme)dikkat gerektirir (Dale, çev:Şahin.s.1-21) Okuduğunu anlama becerisi sözcük dağarcığı, sözcük anlamı ile de öğrenim yaşamındaki başarıları etkilemektedir (Temel ve Bayraktar,s.8-9) 21. yüzyılın temel gereksinimlerinden biri olan okuma-okuduğunu anlama ve yazma ifade edebilme becerisi yaşam boyu devam eden bir süreçtir.

Yazılı bir materyalin özetlenmesi etkili bir öğrenme yoludur. Özetleme ile metnin anlaşılması ve anımsanması kolaylaşır.Özetleme, öğrenciyi birçok yönden destekler.bunlar; 1)anamlı okuma 2)önemli düşünceleri belirleme 3)analitik bir bakışla ve kendi cümleleri ile içeriği oluşturmaktır.

KAYNAKÇA

1. Anderson, L. W ve Krathwohl, R. D. (2014). *Öğrenme öğretim ve değerlendirme ile ilgili bir sınıflama*. (çev: D. Ali Özçelik) Ankara: Pegem Akademi
2. Arslan, M. (1996). *Altı çizili materyalle çalışma ve tam öğrenme yönteminin Öğrenme düzeyine, hatırlamaya ve akademik benlik kavramına etkisi*. Yayımlanmış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
3. Arslan, M. (2015).*Öğrenmenin nörofizyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık
4. Alan, C, Saul, W. Mathews, S, S. Makinster, J. (2009). *Düşünen sınıf için öğrenme ve öğretme*. Biltur basım yayın Hizmet A.Ş. İstanbul.
5. Açıkgöz, Ü. K.(2009). *Aktif öğrenme*. İzmir: Kanyılmaz Matbaası
6. Bloom, Benjamin, Samuel. (2012). "*İnsan nitelikleri ve okulda öğrenme*" (çev: D. Ali Özçelik) Ankara: Pegem Akademi
7. Erden, M. ve Akman, Y.(1998). *Eğitim Psikolojisi*. Ankara : Arkadaş Yayınevi
8. Görgen, İ. (1997). *Özetleme ve Bilgi Haritası oluşturma Öğretiminin bilgilendirici bir metni öğrenme ve hatırlama düzeyine etkisi*. Yayımlanmış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
9. Kaya, A.(2007).*Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Pegem Akademi.
10. Olson ve Hergenhahn(2016) *Öğrenmenin Kuramları*. Ankara Nobel akademik Yayıncılık
11. Sönmez, V. (2011). *Öğretim İlke ve yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık
12. Sönmez, V. (2011). *Öğretmen el kitabı*. Ankara: Anı Yayıncılık
13. Senemoğlu N. (2009). *Öğrenme nasıl oluşmaktadır, (ilköğretimde ekili öğretme ve öğrenme öğretmen el kitabı)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
14. Senemoğlu N. (2009). *Gelişim öğrenme ve öğretme*. Ankara: Pegem Akademi.
15. Schunk Dale.(2014) Çev:Şahin) *Learning Therories an Educational Perspective*. Ankara Nobel akademi Yayınları.
16. Ulusoy, A. (2011). *Eğitim psikolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık

(29)

Dr. Öğr. Üyesi Rana Mazin AL-SALAYMEH* ; Arş. Gör. Dr. Büşra ÖZDEMİR*
**İBN SÎNÂ'NIN FELSEFÎ DÜŞÜNCESİNDE VACİBU'L-VÜCUD VE İLAHÎ BİLGİ "ANALİTİK
FELSEFİ BİR ÇALIŞMA"**
**IBN SÎNA'S INFERENCES ON THE ONENESS OF THE DUTY TO EXIST AND HIS POSITION ON
DİVİNE SCİENCE "AN ANALYTİCAL PHİLOSOPHİCAL STUDY"**

ÖZ

Bu araştırma, İbn Sînâ'nın felsefî düşüncesindeki vâcibü'l-vucûd anlayışını delilleri ile birlikte ortaya koymayı hedeflemektedir. Buna bağlı olarak İbn Sînâ felsefî düşüncesindeki ilahi bilginin küllilerden oluştuğunu, cüzileri kuşatmadığını ve bunun nedenlerini geniş açıklamalar ile konu edinmektedir. İbn Sînâ duysal tecrübelerin eksik ve yetersiz olması sebebiyle cüziyatın ilahi ilmin dışında tutulması gerektiği ve ilahi ilmin neleri kuşattığına dair temel unsurları açıklamış, cüziyat ve külliyatların birbirinden ayıran temel nitelikler ve Allah'ın külli bir vecihle bütün ilimleri kuşatması üzerinde titizlikle durmuştur. İbn Sînâ'nın bu görüşüne karşılık, İmam Gazzâlî ve Ebu'l-Berekât Bağdâdî'nin varlığı zorunlu olan Allah'ın cüzilerden ve küllilerden oluşan ilahi ilmin tamamını kuşattığını belirten görüşleri ve öne sürdükleri deliller yeri geldiğinde tefsirlerden de istifade edilerek karşılaştırmalı bir biçimde tahlil edilmiştir.

Bu çalışmada İbn Sînâ'nın felsefî düşüncesindeki görüşleri ele alınırken tümevarımcı ve betimleyici bir metodoloji kullanılarak, ilgili konu analitik olarak tahlil edilmiştir. Çalışmanın amacı İbn Sînâ felsefesindeki zorunlu varlığın isbatında kullanılan delillere ve ileri sürülen görüşlere açıklık getirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada İbn Sînâ'nın ilahi bilginin duysal dünya ve madde ile bağlantısı olmaması sebebiyle cüzileri kuşattığını reddettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Tefsir, İbn Sînâ, Vacibu'l-vücud, Mümkün Varlık, Deliller.

ABSTRACT

The research seeks to find proven proofs of the oneness of the duty to exist in Ibn Sina's philosophical thought and clarifying his jurisprudence by denying the particles so that they do not relate to the shortcomings of sensory science, Trying to clarify the main points that focus on defining divine knowledge and distinguishing between universals and particulars, and explaining the awareness of God Almighty of science in a holistic way, And try to find out how molecules are defined by the duty to exist, while clarifying Islam's position on it, indicating the opinion of Imams Al-Ghazali and Abu Al-Barakat Al-Baghdadi. The research monitors the evidence through which Ibn Sina demonstrated the oneness of the duty to exist, and studies it in a philosophical analytical study, Taking a method that integrates the inductive, analytical and descriptive approach, Where the scientific material was traced on the subject of proving the oneness of the duty to exist, by explaining the proofs he used, and his philosophical views on the issue of divine science.

The research concluded that Ibn Sina exalted Allah al-mighty from the attributes of imperfection, and emphasized his oneness, divinity, and lordship; He denied knowledge of molecules, exonerating him from contact with the sensory world and the relations of matter.

Keywords: Islamic philosophy, Interpretation, Ibn Sina, Duty to Exist, Possible Existence.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı, [Dr. Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Theology, Department of Islamic Philosophy], rana.alsalaymeh@ibu.edu.tr.
ORCID:0000-0003-3413-5408.

* Arş. Gör. Dr. Büşra Özdemir, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi (Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Tafsir, Research Assistant)
bozdemir@agri.edu.tr, bus_ra_14@hotmail.com, ORCID:0000-0001-8157-656X.

استدلالات ابن سينا على وحدانية واجب الوجود وموقفه من العلم الإلهي "دراسة فلسفية تحليلية"

ملخص

يلتزم هذا البحث إيجاد البراهين المثبتة لوحدة واجب الوجود في فكر ابن سينا الفلسفي، ويهدف إلى تبين حصر العلم الإلهي بالكلية دون الجزئيات عنده، وإيضاح اجتهداته بنفي الجزئيات كي لا تتصل بنقائص العلم الحسي، محاولاً توضيح النفاذ الرئيسية التي تركز على تحديد العلم الإلهي، والتمييز بين الكليات والجزئيات، وبيان إدراك الله تعالى للعلوم على وجه كلي، ومحاولة معرفة الكيفية التي تعرف بها الجزئيات من قبل واجب الوجود، وذلك مع توضيح موقف الإسلام منه مبيناً رأي الإمامين الغزالي وأبو البركات البغدادي. ويرصد البحث الأدلة التي برهن من خلالها ابن سينا على وحدانية واجب الوجود، ويدرسها دراسة تحليلية فلسفية، متخذاً أسلوباً يدمج بين المنهج الاستقرائي والتحليلي والوصفي، حيث تم تتبع المادة العلمية في موضوع إثبات وحدانية واجب الوجود، وذلك ببيان البراهين التي استخدمها، وآراءه الفلسفية في مسألة العلم الإلهي. وخلص البحث إلى أن ابن سينا نزه الله تعالى عن صفات النقص، وأكد على وحدانيته وألوهيته، وربوبيته؛ وقد نفى عنه العلم بالجزئيات مبرئاً إياه الاتصال بالعالم الحسي وعلائق المادة. **الكلمات المفتاحية:** الفلسفة الإسلامية، التفسير، ابن سينا، واجب الوجود، ممكن الوجود.

المقدمة

أكرم الله عز وجل هذه الأمة الإسلامية بالقرآن الكريم، وأعلا شأن العربية التي أصبحت لساناً لآياته، وبيناً لعقيدته السامية، فأصبحا بذلك من أجل علوم الدين، فقد أبرز الله معاني الوحدانية بأرقى الأساليب، وأرق التعابير التي ما إن سمعها اللبيب استقرت في قلبه ووجدانه، وأصبحت عبق عطر أصيل لا ينفك عن روحه، وأبان للناس طريقة التعبد التي اختارها لهم؛ ليوحده ضمن المنهج السامي باختبار، لا إله إلا الله شعاراً لوحدانيته، ونبراساً تنتهل العلوم الإسلامية شرايعها من خلال التمسك بها. انبرت أقلام الفلاسفة والمتكلمين في إبراز، وتوضيح معنى الوحدانية، فأخذ كل فريق منهم ينهل من معينه ومذهبه الخاص، فتعالت الأصوات بالاتفاق تارة وبالاختلاف تارة أخرى، وقد قامت الباحثة في هذه الدراسة بجمع أقوال الفيلسوف ابن سينا عن وحدانية واجب الوجود، وشرحها بطريقة مبسطة، فهو - كما نعلم - فيلسوف ينتمي إلى الإسلام، والفلسفة الإسلامية تعج بآرائه؛ لذا أصبح لزوماً على الباحثين الاطلاع على أفكاره ودراساتها، وتمحيصها؛ من أجل بيان ما يتفق مع سماحة الشرع الحنيف، وما يختلف معه؛ ولما كان علم الله بالكلية دون الجزئيات أمر مجمع عليه بشكل أو بآخر من قبل معظم الفلاسفة الإسلاميين وغيرهم، صار لزوماً على علماء الإسلام إبراز القول الفصل، والتسليم المطلق أن الله تعالى يعلم بالجزئيات كعلمه في الكليات، وقاموا بتبيان ما حُرّفه الفلاسفة وهرّفه؛ لذا قامت الباحثة بتقديم أقوال كل من الغزالي، وأبي البركات البغدادي متكلمين من جانب الموقف الإسلامي؛ ليحلوا هذا الإشكال مبينين سقطات الفلاسفة في هذا الاتجاه.

إشكالية البحث:

يقتضي البحث ونحن في صدد معالجته من باب القلق المعرفي استحضر الإشكالية الآتية:

- 1- ما مفهوم الوحدانية عند ابن سينا؟
- 2- ما هي البراهين الدالة على وحدانية واجب الوجود؟
- 3- ما مدى إدراك الذات الإلهية للعلوم، هل علمه بها على وجه كلي أم جزئي؟
- 4- ما موقف المتكلمين المسلمين من آراء ابن سينا؟

أهداف البحث:

يهدف البحث إلى إيضاح ما يلي:

- 1- مفهوم الوحدانية عند ابن سينا.
- 2- البراهين الدالة على وحدانية واجب الوجود.
- 3- إدراك الذات الإلهية للعلوم، وتبيان رأي ابن سينا بعلم الله إن كان على وجه كلي أم جزئي.
- 4- موقف المتكلمين المسلمين من آراء ابن سينا.

منهج البحث:

سيتكفل الباحث بإخراج البحث على أبهى صورة باستخدام المناهج الآتية: الاستقرائي، والتحليلي، والوصفي، بالاعتماد على أهم أمهات المصادر العلمية التابعة للفيلسوف ابن سينا.

قامت أهمية البحث على اعتبار ابن سينا واحداً من أعظم الفلاسفة في التاريخ الإسلامي، حيث ترك إرثاً فكرياً ضخماً في مجالات متعددة من الفلسفة والعلوم من بين مساهماته الرئيسية تأتي فلسفته حول وحدانية واجب الوجود والعلم الإلهي. تعتبر هذه القضايا محورية في فلسفته وقد تركت تأثيراً عميقاً على الفكر الإسلامي والفلسفي. يساهم تحليل فلسفة ابن سينا حول وحدانية واجب الوجود في تفسير الكون والوجود البشري. هذا يفتح آفاقاً جديدة لفهم العالم من حولنا ودور الإنسان فيه.

سبب اختيار البحث

يأتي كجزء من جهود مستمرة لفهم وتقدير الفلسفة الإسلامية ودورها في تطوير الفكر البشري. بالإضافة إلى ذلك، تأتي أهمية هذا البحث من تحليل الآثار والتأثيرات الثقافية والفلسفية لفلسفة ابن سينا حول وحدانية واجب الوجود والعلم الإلهي. يساعد هذا البحث في إلقاء الضوء على الأفكار الأساسية لابن سينا في هذه القضايا والتحليل النقدي لها، مما يساهم في تعميق فهمنا للفلسفة الإسلامية والفلسفة بشكل عام.

الدراسات التي ساهمت في دراسة فلسفة ابن سينا ما يلي:

1- مباركة زواويد، وعلي سعد الله، مصادر الفكر الفلسفي عند ابن سينا، (2015)، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة قاصدي مرباح، ورقلة.

عنون الباحث الفصل الثاني بأهم محاور فلسفة ابن سينا، وفيه تحدث الباحث عن العلم الإلهي الذي تطرق من خلاله للتعريف بواجب الوجود، وممكن الوجود، وعرض الأدلة التي تبرهن على وجود واجب الوجود، وأسهب الباحث في عدة مواضيع تختص بفلسفة ابن سينا، وتميز بحثي بعرض أدلة وجود واجب الوجود، مع ذكر الانتقادات التي تعرضت لها، من خلال فلسفة أبو البركات البغدادي.

2- مسعود أحمد سعيدي، الوجود والعدم عند ابن سينا من خلال الإشارات والتنبيهات (1993)، عبد الستار وجعبر، رسالة دكتوراه غير منشورة، جامعة الزيتونة.

قسم الباحث رسالته إلى بابين، عنون الباب الثاني بالصياغة الفلسفية والمنطقية لمفهوم الوجود والعدم، وحمل الفصل الأول منه عنوان: الوجود بين الوجوب والإمكان والامتناع، واختصت رسالته بالكلام عن الوجود وأقسامه، أما بحثي فقد اقتصر على بيان معاني واجب الوجود وممكن الوجود مع ذكر أدلة وجود واجب الوجود وما تعرضت له من انتقادات.

التمهيد

جاء في التمهيد التعريف بالمصطلحات الخاصة بالبحث على النحو الآتي:

أولاً: واجب الوجود لغة واصطلاحاً

الواجب لغة: الأمر اللازم الذي يتحتم فعله، أو الضروري.¹⁰⁹

الواجب اصطلاحاً: الثابت ببران يحوي شبهة العدم – مثل القياس وخبر الأحاد – ومثل عليه بالوتر والأضحية ونحو ذلك، والواجب: السقوط؛ لأنه وصل إلينا بالدليل الظني فسمي واجباً وكونه سقط علينا لا يسمى فرضاً.¹¹⁰

الوجود لغة: جاء في المعجم الوسيط أن: "وجد الشيء من عدم وجوداً خلاف عدم فهو موجود، والوجود: ضد العدم وهو ذهني وخارجي".¹¹¹ وذكر الزبيدي أن الموجودات ثلاثة أنواع: موجود لا أول له ولا آخر، وذلك لا يكون إلا بحق واجب الوجود، وموجود له بداية ونهاية، كالأمور الدنيوية، وموجود له نشأة أولى وليس له نهاية، كبنى آدم في الدار الآخرة.¹¹²

الوجود اصطلاحاً: جاء عند الكفوي أن: "الإيجاد: هو إعطاء الوجود مطلقاً، والإحداث: هو إيجاد الشيء بعد العدم".¹¹³ أما متعلق الإيجاد فلا يكون إلا أمراً ممكنًا، ولا يستقيم في إعدام الملكات، بخلاف الإحداث، فإنه أهم من الإيجاد... وإيجاد الشيء يتوقف على القدرة، ومن ثم يتوقف على الإرادة، ويتوقف على العلم، ويتوقف وجود الجميع على الحياة؛ والمراد بالتوقف توقف معية نظراً إلى صفات الخالق، إذ أنها كلها أزلية فمن المستحيل تقدم بعضها على بعض بالوجود.¹¹⁴

واجب الوجود لغة: بينت معاجم اللغة أنه: من وجوده ذاتياً، وما احتاج إلى شيء لإيجاده أصلاً وهو الله تعالى.¹¹⁵

واجب الوجود اصطلاحاً: عند ابن سينا "أن واجب الوجود الذي متى فرض غير موجود عرض منه محال".¹¹⁶ وفي الشفاء قال هو: "الذي ممتنع ومحال أن لا يكون".¹¹⁷ وجاء عنه أيضاً هو الذي يستلزم طبعه أن يكون موجوداً، فإذا افترضنا عدم وجوده لزم من ذلك حصول استحالة، كونه القوة التي تعطي كل شيء وجوده، فإذا فقد امتنع وجود كل الأشياء.¹¹⁸ وقد أكد ابن سينا من خلال تعريفاته النظر في إثبات واجب الوجود من خلال الطرق والدلائل والبراهين الموصلة إلى معرفته، وهو الخالق سبحانه وتعالى.

ثانياً: ممكن الوجود لغة واصطلاحاً

ممكن الوجود لغة: الممكن هو المتيسر المستطاع¹¹⁹، وتأتي من أمكن والممكن هو الجائز، وغير الممكن هو المستحيل الذي لا يجوز.¹²⁰

وبين الكفوي أن للممكن ثلاثة أحوال: الأولى: تساوي الطرفين، الثانية: رجحان العدم بحيث لا يوجب الامتناع، الثالثة: رجحان الوجود بحيث لا يوجب الوجود.¹²¹

ممكن الوجود اصطلاحاً: قال ابن سينا إنه: "الذي لا ضرورة فيه بوجه أي لا في وجوده ولا في عدمه". وفي الشفاء قال الممكن هو الذي لا يمتنع أن يكون أو لا يكون، أو لا يمتنع أن يكون بواجب أو لا يكون.¹²² ويمكن اعتبار ممكن الوجود ما هو في طور قابلية الحدوث، أي أنه موجود بالقوة، ولكنه أحتيج إلى علة تنقله من القوة إلى الفعل، أو من الإمكان إلى الوجود، فهو ليس بذاته وجوهره أن يكون موجوداً؛ فالضرورة لا تستدعي وجوده، ولا عدمه، بل يستوي فيه الأمران، أما في حالة وجود الممكن أصبح واجب الوجود بغيره، وذلك بالقوة التي دفعته للانتقال من صفة الإمكان إلى الوجود الفعلي، فمثلاً النار ليس من ذاتها أن تكون موجودة إلا إذا التقت بقوة محرقة قابلة للإحتراق، والحرارة ليس من طبيعتها أن توجد بذاتها ولكن إذا وجدت الناس توجد بالضرورة، كذلك الدفء يوجد بالضرورة إذا ما وجد الحرارة، وعليه فإن الممكن حين أصبح موجوداً استطاع بدوره أن يصبح علة لوجود شيء جديد.¹²³

إذا ممكن الوجود لا يستحق من الوجود أو العدم شيئاً لذاته، فهو ليس موجوداً من ذاته، ولا يعدم من ذاته، فإن وجد فوجوده من غيره، وهذا الوجود ليس أولى بالنسبة لذاته من عدمه، وأن عدم الممكن لزم أن يكون إعدامه من غيره، فعدمه أيضاً ليس أولى بالنسبة لذاته من حيث وجوده.¹²⁴

¹⁰⁹ انظر: أحمد مختار عبد الحميد عمر، معجم اللغة العربية المعاصرة (الرياض: عالم الكتب، 2008)، 3/ 2401.

¹¹⁰ انظر: أيوب بن موسى أبو البقاء الكفوي الحسيني، الكليات، تحقيق: عدنان درويش- محمد المصري، (بيروت: مؤسسة الرسالة، د.ت)، 218.

¹¹¹ إبراهيم مصطفى وآخرون، المعجم الوسيط (القاهرة: مجمع اللغة العربية-دار الدعوة، د.ت)، 2/ 1013.

¹¹² انظر: محمد الزبيدي الحسيني، تاج العروس من جواهر القاموس، تحقيق: مصطفى جواد وآخرون (مصر: دار الهداية، د.ت)، 9/ 262.

¹¹³ الكفوي، الكليات، 218.

¹¹⁴ انظر: الكفوي، الكليات، 689.

¹¹⁵ إبراهيم مصطفى، المعجم الوسيط، 2/ 1013؛ وانظر: عبد الحميد عمر، معجم اللغة العربية المعاصرة، 3/ 2401.

¹¹⁶ الحسين بن عبد الله ابن سينا البخاري، النجاة (بيروت: دار الأفاق الجديدة، 1985)، 128.

¹¹⁷ الحسين بن عبد الله ابن سينا، الشفاء (موقع الفلسفة الإسلامية، د.ت)، 34.

¹¹⁸ انظر: يوسف فرحات، الفلسفة الإسلامية وأعلامها (جنيف: الشركة الشرقية للطبوعات، 1986)، 104.

¹¹⁹ عبد الحميد عمر، معجم اللغة العربية المعاصرة، 3/ 2116.

¹²⁰ عبد الحميد عمر، معجم اللغة العربية المعاصرة، 1/ 421.

¹²¹ الكفوي، الكليات، 185.

¹²² ابن سينا، الشفاء، الإلهيات، 34.

¹²³ يوسف فرحات، الفلسفة الإسلامية وأعلامها، 104.

¹²⁴ الحسين بن عبد الله ابن سينا، الإشارات والتنبيهات، شرح نصير الدين الطوسي، تحقيق: سليمان دنيا (مصر: دار المعارف، 1985)، ص28.

وعليه فإن ابن سينا يبين حقيقة الإمكان فيقول هو: "أن يكون الشيء إذ يوجد بحاجة إلى علة وجودية خارجة عن ذاته تمنحه الوجود، وإذ يعدم بحاجة إلى عدم علة وجوده، وعدم علة الوجود صادق بعدم ذاتها، أو بعدم إرادتها لوجوده"¹²⁵.

ثالثاً: التعريف بابن سينا:

هو الشيخ الرئيس، الحسين بن عبد الله بن سينا البخاري أبو علي، الحكيم الفيلسوف المشهور. ولد في صفر عام 370هـ = 980م، والده من أهل بلخ، انتقل إلى بخارى بسبب توليه عمل بقرية من ضياعها تدعى خرمنيا، فولد ابن سينا فيها¹²⁶.

مؤلفاته: من كتبه الحاصل والمحصل، وقد صنفه في عشرين مجلد. وكتاب البر والإثم، وقد صنفه في الأخلاق، والقانون وهو مصنف في الطب، والمعاد، والشفاء، والنجاة، ورسالة في الحكمة، وأسرار الحكمة المشرقية، والمنطق وغيرهم¹²⁷.

وفاته: مات في مدينة أصفهان يوم الجمعة في شهر رمضان سنة 428هـ = 1037م وعمره ثمانية وخمسون سنة¹²⁸.

1. فلسفة واجب الوجود عند ابن سينا

برزت فلسفته في الوسط العلمي الفلسفي باعتقاده أن معرفة الوجود النسبي تؤدي إلى معرفة الموجود المطلق، وبعبارة فلسفية يقصد أن معرفة الوجود ممكن الوصول إلى معرفة واجب الوجود، وهو الله تعالى، فقد فطر الله الإنسان على حب معرفة الصانع، فلو تأمل الإنسان لوحة فنية أو نظر إلى بناء متقن بصنع معماري محكم لقال من الصانع، إذاً من هو الله من وجهة نظر الفلاسفة وخاصة ابن سينا الذي يعد المعلم الثالث بعد الفارابي، عمل الفلاسفة على أعمال عقولهم في إثبات وحدانية واجب الوجود، ووضعوا براهين تثبت ما يرمون إليه، وهذا ما سيتم شرحه في الدراسة البحثية القادمة.

1.1 البراهين المثبتة لوحدة واجب الوجود عند ابن سينا

عرض ابن سينا عدة براهين واستدلالات عقلية تثبت وحدانية واجب الوجود وجاءت على شكل مسائل:

المسألة الأولى: واجب الوجود لا علة له

إن جميع الأشياء التي تدخل في دائرة الوجود تحتمل الانقسام في العقل الإنساني إلى قسمين¹²⁹:

- 1- إذا اعتبر لذاته لم يجب وجوده، ولا يتمتع وجوده أيضاً، وإلا لم يدخل في دائرة الوجود فيبقى في حيز الإمكان.
- 2- هو الذي إذا اعتبر بذاته وجب وجوده، ففي هذه الحالة يكون واجب الوجود لا علة له، ويمكن الوجود بذاته له علة، وعليه فإن واجب الوجود بذاته يكون واجب الوجود من جميع جهاته.

أما إن كان واجب الوجود له علة؛ فإن وجوده يستلزم ارتباطه بهذه العلة، وإذا لا يكون واجب الوجود بذاته¹³⁰.

المسألة الثانية: واجب الوجود بسيط

إن من صفات واجب الوجود أنه: "بسيط في غاية البساطة والتحدد، منزه الذات عن أن تلحقها حلية، أو صفة جسمانية، أو عقلية؛ بل هو صريح ثابت على حدة وتحدد"¹³¹. وبسيط تعني أنه وحده فرد، وكل ما دونه مركب، وفرد يقصد بها أن واجب الوجود موجود بالفعل باعتبار ذاته، أما المركب فهو الذي لا يخلو وجوده المركب من القوة والفعل، حيث إن كل وجود إلا واجب الوجود بذاته لا يخلو من ملابسة ما بالقوة، وما بالفعل باعتبار نفسه، وعليه فإن وجوده يصبح واجب من غيره لا من ذاته، يدل ما سبق على أن واجب الوجود بذاته واحداً ليس له شريك، وبما أنه لا يوجد معه أو مثله واجب الوجود بذاته، فمن المؤكد أنه مبدأ وجوب وجود كل شيء غيره، ولما كان اعتماد وجود كل شيء عليه إذن فهو الأول، والأول هنا لا يقصد به إضافته إلى وجوب الوجود، فيتكثر به، فالأول معنى لا يضاف إلى ذاته الواجبة الوجود، بل بنسبة إضافته إلى غيره¹³².

المسألة الثالثة: واجب الوجود لا مكافئ له

إن إبطال المكافئ لواجب الوجود يلزم منه إبطال أن يكون هناك من هو في مرتبته أو شريك له، بحيث يكون أكثر من واجب وجود، وقد نفى ابن سينا إمكانية حصول إيجاد واجب وجود مكافئ لواجب وجود آخر، فلا يمكن أن يوجد أحدهما مع الآخر، وإلا يكون أحدهما علة للآخر، فهما متكافئان في أمر لزوم الوجود¹³³.

ولا يمكن أن يكون وجوده مكافئاً أو مساوياً لوجود آخر، فهو لا يضاف لآخر، ولا يتلازم معه، ولا يجوز أن يجتمع وجود واجب الوجود عن كثرة أبداً فهو غير متكرر، ولا يجوز أن يشترك بحقيقته مع آخر بوجه من الوجوه¹³⁴. وبرهن على ما سبق بافتراضه وجود مكافئ لواجب الوجود، فقال إن هذا الأمر لا يخلو من فرضيتين، الأولى: أن يكون واجباً بذاته، والثانية: أن لا يكون كذلك؛ وعلى الفرض الأول يتوجب أمرين:

¹²⁵ ابن سينا، *الإشارات والتنبيهات*، ص30.

¹²⁶ صلاح الدين خليل بن أبيك الصفدي، *الوافي بالوفيات*، تحقيق: أحمد الأرناؤوط وآخرون، (بيروت: دار إحياء التراث، 2000)، 12/ 242؛ وانظر: خير الدين بن محمود الزركلي، *الأعلام* (بيروت: دار العلم للملايين، 2002 م)، 2/ 241.

¹²⁷ الزركلي، *الأعلام*، 2/ 242.

¹²⁸ الصفدي، *الوافي بالوفيات*، 12/ 248.

¹²⁹ ابن سينا، *الشفاء، الإلهيات*، 34.

¹³⁰ ابن سينا، *الشفاء، الإلهيات*، 168.

¹³¹ الحسين بن عبد الله ابن سينا، *التعليقات*، تحقيق: عبد الرحمن بدوي (إيران: مكتب الإعلام الإسلامي، د.ت)، 33.

¹³² انظر: ابن سينا، *الشفاء، الإلهيات*، 2: 343؛ وانظر: ابن سينا، *النجاة*، 130؛ وانظر: ابن سينا، *التعليقات*، 153؛ وانظر: يوسف فرحات، *الفلسفة الإسلامية وأعلامها*، 104، للمزيد انظر: 32، Eskiyei.

Mehmet Murat Karakaya "Basit ve Mürekkep Kavramları Açısından İbn Sina'da Tevhid". Eskiyei, sayı:32, Ankara, yıl 2015, 139.

¹³³ انظر: ابن سينا، *الشفاء، الإلهيات*، 36؛ وانظر: ابن سينا، *النجاة*، 129؛ وانظر: فرحات، *الفلسفة الإسلامية وأعلامها*، 104.

¹³⁴ ابن سينا، *الشفاء، الإلهيات*، 34؛ وانظر: ابن سينا، *التعليقات*، 169.

1. أن يكون له وجوب مع واجب الوجود الأول، وبذلك يصبح واجب وجود بذاته من جهة، وواجب وجود من أجل الأول من جهة ثانية، وهذا محال.

2. أن لا يرتبط وجوده بواجب الوجود الأول، فلا يكون له علاقة بالأول، ولا يوجد ما يوجب وجوده بوجوب الأول. وإذا افترض أنه غير واجب بذاته؛ فإنه يصبح ممكن الوجود باعتبار ذاته، وواجب الوجود باعتبار الأول، وعليه فلن يكونان متكافئان¹³⁵.

المسألة الرابعة: واجب الوجود لا ينسب له كثرة ولا تكثر

نفى ابن سينا إمكانية الكثرة والتكثر من أي جانب، فواجب الوجود يجب أن يكون ذاتاً واحدة، وإلا فإن الكثرة يلزم أن يكون كل واحد منهم واجب وجود، وقد اتبع برهان الخلف ليثبت وحدانية واجب الوجود، فافترض أن يكون كل واجب وجود من الكثرة في المعنى الذي هو حقيقته لا يخالف غيره البتة؛ فإن حصل ولم يخالف غيره في المعنى الذي لذاته بالذات، ولكن يخالفه؛ لأنه ليس هو فيعد هذا خلاف لا محالة، ولكنه خلاف في غير المعنى، حيث إن المعنى الذي فيهما ليس مختلف، وهنا قارنه شيء به صار هذا أو في هذا، أو قارنه نفسه أنه هذا أو في هذا، ولم يقارنه هذا المقارن في الآخر، بل ما به صار ذلك أو نفس أن ذلك ذلك، وهذا تخصيص ما قارن ذلك المعنى، وبينهما به مباينة¹³⁶. إذن لا يوجد مخالفة في نفس المعنى بل بغير المعنى، لكن ما هي الأشياء التي هي غير المعنى وتقرن المعنى؟ بين ابن سينا أنها الأعراض، والواحد الذاتي. والواحد أن تعرض لوجود شيء بما يمثل ذلك الوجود فيتوجب اتفاق الجميع فيه، وقد فرض أنها مختلفة فهذا خلف¹³⁷.

وإما أن تعرض لأسباب خارجية عن ماهيته، فبسبب تلك العلة لم يختلف، أو لكانت الذوات واحدة أو لم تكن، فتكون تلك العلة ليس هذا بانفراده واجب الوجود، وبانفراد واجب الوجود لا من حيث الوجود، لكن من حيث الأعراض، فينتج عن ذلك وجوب وجود كل واحد فيهما الخاص به، المنفرد له مستقلاً من غيره، وبات من المعروف أن كل ما هو واجب الوجود بغيره، ليس واجب الوجود بذاته، فيصبح ممكن الوجود في حد ذاته، وعليه تصبح كل واحدة من هذه واجبة الوجود بذاتها ممكنة الوجود في حد ذاتها أيضاً، وهذا محال¹³⁸.

وافترض ابن سينا أن تكون المخالفة في معنى أصلي، بعد موافقته في المعنى، فمن الممكن أن يكون هذا المعنى شرطاً في وجوب الوجود؛ فإن كان كذلك توجب أن يتفق فيه كل ما هو واجب الوجود، أما إن لم يكن شرطاً في وجوب الوجود، فيكون وجوب الوجود متقرر دونه، فيكون عارضاً داخلياً عليه ومضافاً إليه، بعد ما تحصل أصلاً وجوب الوجود، والنتيجة أنه لا يجوز إذن أن يخالفه في المعنى¹³⁹.

ويضيف ابن سينا أن انقسام معنى وجوب الوجود في الكثرة لا بد له من وجهين:

الأول: إمكانية انقسامه بالفصول.

الثاني: إمكانية انقسامه بالعوارض؛ فإن كان انقسامه بالفصول؛ فإن الفصول لا تدخل في حد ما يقام مقام الجنس، فحقيقة الجنس لا تفيد منه شيء، وإنما تتأتى الفائدة من القوام بالفعل، مثال ذلك الناطق فهي صفة لا تفيد الحيوان معنى الحيوانية، ولكنها تفيد القوام بالفعل ذاتاً موجودة خاصة؛ فإن صح أن تكون هناك فصول وجوب الوجود بحيث لا تفيد وجوب الوجود حقيقة، بل بالفعل وهذا محال من وجهين:

الأول: أن حقيقة وجوب الوجود هي ذاتها تأكد الوجود، وليست كحقيقة الحيوانية التي توضح معنى غير تأكد الوجود، فالوجود لازم لها، أو مضاف عليها، فيكون بذلك إفادة الوجود لوجوب الوجود إفادة شرط من حقيقته بالضرورة، وجواز ذلك ممتنع ما بين الجنس والفصل¹⁴⁰.

الثاني: يجب تعلق حقيقة وجوب الوجود في حصول الفعل الموجب له، وعليه يصبح المعنى الذي يكون الشيء به واجب الوجود، يستلزم إيجاداً بغيره، والكلام هنا في وجوب الوجود بالذات، فيصبح الواجب الوجود بذاته في نفس الوقت واجب الوجود بغيره، وهذا باطل¹⁴¹. والنتيجة التي انتهى إليها ابن سينا بعد هذا البرهان أنه من المحال أن يكون واجب الوجود معنى جنسياً يقسم إلى فصول وأعراض¹⁴².

بعد التبيان يظهر لنا أن المعنى لا يمكن أن يكون جنسياً، أي ينقسم إلى فصول وأعراض في اقتضاء وجوب الوجود، بقي القول في أن يكون المعنى نوعياً، ويقول ابن سينا أنه لا يجوز حمل نوعيته على كثيرين؛ فالأشخاص من النوع الواحد إن لم يختلفوا في المعنى الذاتي وجب اختلافهم بالعوارض، وهذا ممتنع في إمكان وجوب الوجود¹⁴³.

لا شك بعد قول ابن سينا بالصفة أنها إن كانت لشيء بعينه، بطل إمكان انتقالها لغيره، وعليه فإن صفة واجب الوجود بذاته لا يمكن أن تكون إلا لواحد فقط، وليس لغيره، وعليه فقد قرر ابن سينا أن " واجب الوجود واحد بالكلية ليس كأنواع تحت جنس، وواحد بالعدد ليس كأشخاص تحت نوع، بل معنى شرح اسمه له فقط ووجوده غير مشترك فيه"¹⁴⁴.

والخلاصة أن واجب الوجود واحد بحسب تعين ذاته، وأن واجب الوجود لا يقال على كثرة أصلاً، وهنا ينفي نفيًا صريحاً الكثرة على واجب الوجود بأي وجه كان، بل هو واحد أكيد في وحدانيته¹⁴⁵.

1.2. الوجود واعتبار الماهية في البرهان عند ابن سينا

¹³⁵ انظر: فرحات، الفلسفة الإسلامية وأعلامها، 104؛ وانظر: ابن سينا، الشفاء، الإلهيات، 37-38.

¹³⁶ انظر: ابن سينا، الشفاء، الإلهيات، 39؛ وانظر: ابن سينا، النجاة، 131-132.

¹³⁷ انظر: ابن سينا، الشفاء، الإلهيات، 39.

¹³⁸ انظر: ابن سينا، الشفاء، الإلهيات، 39.

¹³⁹ انظر: ابن سينا، الشفاء، الإلهيات، 40.

¹⁴⁰ انظر: ابن سينا، الشفاء، الإلهيات، 41؛ وانظر: ابن سينا، التعليقات، 155.

¹⁴¹ انظر: ابن سينا، الشفاء، الإلهيات، 41؛ وانظر: ابن سينا، التعليقات، 154.

¹⁴² انظر: ابن سينا، الشفاء، الإلهيات، 41.

¹⁴³ انظر: الشفاء، الإلهيات، 41.

¹⁴⁴ انظر: ابن سينا، الشفاء، الإلهيات، 42.

¹⁴⁵ انظر: ابن سينا، الشفاء، الإلهيات، 45-46؛ وانظر: يس عماري، وحدانية واجب الوجود عند ابن سينا، فعاليات الندوة الدولية: نظرات في فلسفة ابن سينا وملا صدرا الشيرازي، (قرطاج: المجمع التونسي بيت الحكمة - إيران: معهد العلوم الإنسانية والدراسات الثقافية، 2014)، 73-103، 75.

نظر ابن سينا إلى أصالة الوجود، وما يتعلق بسائر الموجودات من العلل والمعلولات، التي تستلزم الدور والتسلسل من الممكنات، والمحالات العقلية، وإبراز البراهين بطابع عقلي وفلسفي يوضح التناقص والانسجام بين ما هو موجود في أذهاننا وتصوراتنا وجوداً وعدمًا، وبين ما هو موجوداً حقيقةً.

وبرهن على إثبات وجود الله بأمثلة أذكر منها أنه افترض أن الله تعالى خلق الغراب أسود اللون، ولكن هل يقضي عقل الإنسان بضرورة أن يكون أسوداً بحيث يستحيل عقلاً أن يتخيل غراباً أبيض اللون؟ لا، من الممكن أن يوجد غراباً أبيضاً أو وردياً أو غير ذلك. كما أن العلم يثبت أن الماء يغلي عند درجة مئة مئوية ضمن الظروف الجوية العادية، ولكن هل هذه الصفة للماء ضرورية، أي يجب أن تكون للماء بحيث أن العقل لا يمكن أن يتخيل غليانها عند درجة حرارة أخرى، ومستحيل أن يغلي إلا عند هذا الحد، لا؛ فالعقل من الممكن أن يتخيل غليانها عند درجة حرارة أخرى ولو صفر، والعلم أثبت بالتجربة أن الماء يغلي عند قمم الجبال بدرجة حرارة عشرين مئوية، بحسب ارتفاع الضغط الجوي تنخفض درجة حرارة غليان الماء، إن هذه المسألة كذلك، فهل نقول إنها ضرورية واجبة، لا هي ممكنة، كان من الممكن وجودها أو عدمها؛ لذا يقول الفلاسفة حفت الممكنات بالضرورتين، ضرورة الإيجاب والسلب، أو الوجود والعدم؛ فالممكن هنا على مسافة متساوية بين الوجود والعدم، فمن ذا الذي أراد إخراجها من العدم إلى الوجود، هل هو نفسه مستحيل؛ فالشيء لا يمكن أن يكون سبباً في إيجاد نفسه؛ لاستحالة اجتماع النقيضين، فهذا دور لا يمكن أن يكون الشيء سبباً ومسبباً في آن واحد، ولكن من الممكن أن يكون الشيء سبباً لغيره، إذاً فالعلة والسبب من خارج هذا الممكن.

مثال آخر: الخمسة عدد فردي لا يمكن أن يقسم على العدد اثنين دون كسر، وهذه الخاصية للعدد الفردي هل هي ثابتة واجبة أم مستحيلة أم ممكنة، هي واجبة، فإنه يستحيل على أي عقل بشري قسمة عدد فردي على اثنين دون كسر؛ لذلك تسمى هذه الخاصية واجبة وضرورية، أما الممتنع أن يكون العدد فردياً ويقبل القسمة على اثنين فهذا محال، أو اجتماع النقيضين مثل حي وميت، موجود ومعدوم في آن واحد محال، أو أن يكون الجزء أكبر من كله مثل اثنين أكبر من عشرة، وهذا محال؛ لأن اثنين جزء من العشرة إذن أي محمول بالنسبة لموضوعه فهو في ثلاثة احتمالات، إما أن يكون ثبوته له على جهة الوجود، أو جهة الاستحالة، والامتناع، أو جهة الإمكان¹⁴⁶، هذا الفكر الفلسفي استغرق عقل الفيلسوف ابن سينا فبين أن كل ما في هذا الكون من شمس وقمر ونجم وبحر وغيره، هل وجوده لازم على وجه الضرورة، لا؛ فالإنسان بذاته يتخيل حتماً خلو العالم منه، وهذا ممكن عقلياً، إذاً هل ممكن الوجود وجوده من ذاته؟ أبداً، بل مستحيل أن يكون الشيء سبباً في ذاته، إذا تعين أن يكون له سبباً من الخارج غير، وهذا السبب إما أن ينتهي إلى سبب أول غير مسبب، وهو واجب الوجود، وإما أن يتسلسل سبب من سبب إلى ما لا نهاية، هل يقبل العقل هذا التسلسل لو كانت الأسباب سلسلة لا نهاية في الزمان إلى الخلق لا تنتهي لما وجد شيء في الكون، أما الواقع فبين أن الممكنات موجودات، إذاً العالم موجود فإما أن يكون له واجب وجود أوجده أو استلزمه، وواجب الوجود لا يمكن أن يكون لا نهائياً أو دور إذاً لا بد من وجوده لإبطال التسلسل أو الدور، والدور محال فلا يوجد أحد يفكر فيه إلا وصادم العقل، كأن نقول أحمد سبب لمحمد ومحمد سبب لأحمد وهذا مستحيل، حيث يجب أن يكون واحداً سبباً والآخر مسبباً، فلا يكون الخالق مخلوقاً، ولا المخلوق خالقاً، إما خالق أو مخلوق؛ فإن أبطلنا التسلسل والدور بقيت الفرضية الثالثة، وهي واجب الوجود، أي أن وجوده من ذاته، ووجوده ضروري؛ لأنه هو الشيء الوحيد الذي ماهيته عين وجوده¹⁴⁷. وهو المطلوب.

والخلاصة في كل ما تقدم من هذه المسألة أن كل شيء لم يكن وجوده من ذاته أو من عين نفسه، فإنه محتاج لعلة تحقق وجوده، واحتياج الممكن إلى العلة من الأمور البديهية، والوجود إما أن يكون واجباً أو ممكناً أي إما بذاته أو بغيره، ولا ثالث لهما، والممكنات من البديهيات التي تعرف من العلل والمعلولات التي لا تستلزم التسلسل فلا بد لها من الابتداء والانتهاء، إلا لزم الدور والتسلسل، وذلك محال فلا بد من انتهاء الممكن إلى الواجب، وأن وجود الله يختلف عن سائر البراهين فلم ينطلق من ممكن الوجود، بل هو وجوده ذاتياً، وهو الأول والآخر.

2 . الميثافيزيقيا عند ابن سينا

2.1. ابن سينا وآراؤه في العلم الإلهي

يسمى علم ما وراء الطبيعة بالعلم الإلهي؛ وذلك لأن المعرفة بالله تعالى هي الغاية من هذا العلم، وهي الجزء الأسمى والأشرف، ويكون مقصده الأول معرفة ما يفارق الطبيعة من كل وجه¹⁴⁸.

وقد أكد ابن سينا أن إثبات وجود الله تعالى لا يتم إلا بالميتافيزيقيا كونها العلم الوحيد القادر عن طريق النظر إثبات وجود واجب الوجود وهو الله¹⁴⁹.

أما عن الصفات الإلهية عند ابن سينا، فقد كانت موضع اهتمام منه، حيث صوب قصارى جهده حتى يبرزها بشكل فلسفي إسلامي، منزله الألوهية عن كل صفة يعترها نقص أو عيب، وبين أن صفات الإله كمال مطلق، وهذا ما أظهره في معظم مؤلفاته الفلسفية، كالنجاة، والشفاء، والتعليقات، والإشارات، وقد أكد ابن سينا أن الوجدانية، والبساطة، والكمال ضرورة عقلية منبثقة عن برهنة أن واجب الوجود بذاته لا يفتقر إلى غيره، ومما لا ريب فيه أن ابن سينا رغم اتخاذه الجانب الفلسفي؛ إلا أن البعد العقائدي الديني بقي أصل مرجعيته الفكرية التي لم ينفك عنها¹⁵⁰.

¹⁴⁶ ابن سينا، *التعليقات*، 197 .

¹⁴⁷ انظر: الحسين بن عبد الله ابن سينا، *عيون الحكمة*، تحقيق: عبد الرحمن بدوي (الكويت: نشر وكالات المطبوعات- لبنان: دار القلم، 1980)، 55-56.

¹⁴⁸ انظر: ابن سينا، *الشفاء*، الإلهيات، 22.

¹⁴⁹ انظر: غسان فينانوس، *فلسفة الوجود عند ابن سينا* (دمشق: نشر اتحاد الكتاب العرب، 1981)، 60-99، 2/ 62.

¹⁵⁰ انظر: جمال رجب سيد، *أبو البركات البغدادي وفلسفته الإلهية دراسة لموقفه النقدي من فلسفة ابن سينا* (القاهرة: مكتبة وهبة، 1996)، 74.

ووضح ابن سينا أن العلوم جميعاً مشتركة في منفعة واحدة مفادها تحصيل كمال النفس الإنسانية بالفعل مهينة إياها للسعادة الأخروية¹⁵¹، أما غيره ممن كتب في منفعة العلوم فلم يقصد هذا المعنى، بل جعلها في معونة العلوم بعضها في بعض، بحيث تصبح منفعة علم ما قادرة على تحقيق علم آخر غيره، وبذلك تقسم منفعة العلم إلى قسمين: الأول: أن يقال قولاً مطلقاً، والثاني: أن يقال قولاً متخصصاً، فالمطلق بمعنى إيصال المنفعة لتحصيل علم آخر بأية كيفية، وأما المتخصص فهو إيصال النافع إلى ما هو أسمى منه من العلوم، وبذلك تصل منفعته لجميع العلوم، وهو الغاية المطلوبة لأجله دونما انعكاس¹⁵².

تأثر الفيلسوف ابن سينا بفلسفة أرسطو القائلة بأن واجب الوجود علمه بذاته فقط، ولا يتجاوز غيره، وتأثر بالموقف الإسلامي القائل بأن الله تعالى يحيط بكل شيء علماً، فأقر أرسطو على أن الله سبحانه يعلم ذاته، ولا مانع بأن يعلم غيره، وذهب إلى أن الخصائص الفلسفية لا تتنافى مع علم واجب الوجود بغيره وذاته¹⁵³.

ولكن هل واجب الوجود علمه بالكماليات والجزئيات على حد سواء من وجهة نظر ابن سينا الفلسفية؟
للإجابة على هذا السؤال لا بد من التعرف على طبيعة العلم الإلهي عند ابن سينا، فقد قسم العلم إلى قسمين:

الأول: علم فعلي، والثاني: علم انفعالي.

العلم الفعلي: ويعني به أن علم المهيمن هو علم فعلي، ولا يمكن أن يكون انفعالي بوجه، فالعلم الانفعالي مرتبط بتعقل الإنسان الذي يعد شاهداً على المعلومات القادمة من الأعيان الخارجية¹⁵⁴، والعلم الفعلي مرتبط بأن يكون معلولاً لذاته حاصلاً من ذاته، غير مستمد من غيره. إذن لنا أن نتساءل الآن كيف يعقل الأول؟

أجاب ابن سينا عن هذا التساؤل، وبيّن أن الأول يعقل ذاته بذاته، أما تعقله لغيره فيكون من حيث هو علة لسائر المعلومات الحادثة المترتبة في سلسلة نازلة من عند الأول بالعرض والطول¹⁵⁵.

أما عن كيفية إدراك الأول للحوادث، فقد قسم ابن سينا الإدراك إلى قسمين: الإدراك الفعلي، والإدراك الانفعالي، ووضح الفرق بينهما على النحو الآتي¹⁵⁶:

1- في الإدراك الفعلي يقتضي أن يكون المدرك فاعلاً، أما في الإدراك الانفعالي فيقتضي أن يكون المدرك منفعلاً.

2- إن الإدراك الفعلي يفيد وجود الواجب، أما الإدراك الانفعالي فهو مستفاد من وجود واجب الوجود.

3- إن الإدراك الفعلي مفارق للمادة، أما الإدراك الانفعالي فمغموس بها.

4- يدرك الإدراك الفعلي بعقله، ويدرك الإدراك الانفعالي بمعلوله.

2.2. العلم الإلهي بالكماليات دون الجزئيات

ذكر ابن سينا أن علم الله محيط بالكماليات، أما الجزئيات فمن سماتها التغير الدائم، فالعلوم كثيرة وبها تباين كبير، والعلم الإلهي لو فرض تعلقه بالجزئيات لأدى إلى تغيير في ذات الواحد عز وعلا حاشاه¹⁵⁷.

كما ذكر ابن سينا أنه يعتمد العلم بالجزئيات على وجود آلة جسمانية من وجهة نظر التفكير الفلسفي، ويستحيل ذلك بحق الباري عز وجل¹⁵⁸.

ويرى ابن سينا أن الأول لا يجوز له إدراك الحوادث كما يدركها الحادث، أي: بعلم منبثق عنها فواجب الوجود فاعلاً، وافترض إدراكه للجزئيات يجعله منفعلاً بها، والسبب يرجع إلى طبيعة العلم الجزئي فهو انطباع لصورة المعقول داخل العقل، هذه الصورة المعروفة عند الناس يلزم لتكوينها إضافة إلى ذلك المعلوم، وفيما لو تغير المعلوم لتغيرت الإضافة، وهذا غير جائز بحق الله تعالى¹⁵⁹.

إن العلم يؤثر في واجب الوجود، فمن جانب إدراكها كان منفعلاً بها، وأثرت به، ومن جانب آخر عدم إمكانية العلم بها بعد حدوثها إلا في حالة وجود قوة فيه تجعله يعلمها من قبل أن يحصل العلم بها، رغم أنه يعد من كل جانب واجب الوجود¹⁶⁰.

يترتب على العلم بالجزئيات إحالة الممكن إلى واجب؛ لأن علم الله تعالى لا ينفصل بأي وجه عن المعلوم، فعلمه بوجود أي شيء يوجب أن يكون أصلاً موجوداً، وإلا سيوصف علم الله بالجهل حاشاه¹⁶¹.

إن الجزئيات في حالة تغير وتبدل مستمر، فهي توجد بعد العدم وتعدم بعد الوجود، فتعلق علم الله تعالى بها يلزم تغييره كلما تغيرت الجزئيات وتبدلت، فالعلم مطابق للمعلوم، وعلم الله ثابت وحاله غير متجدد¹⁶².

ويضرب مثلاً الشيخ الرئيس على علم الله تعالى بالكماليات، فيبين من وجهة نظر فلسفية أن الله تعالى يعرف الأشخاص بشكل كلي معرفة بسيطة، والوقت الذي يحدث فيه فيعلمه بشكل كلي، فظاهرة الكسوف مثلاً تعرف عند الله تعالى بوجه كلي، وكذلك مدته، كما يعرف على الوجه الكلي أحوال الأشخاص وأفعالهم واختلافات أحوالهم، والتغيرات التي تحيط بهم، وعدمهم وأسباب عدمهم، حيث إن هذه الأمور معرفتها بشكل

151 انظر: ابن سينا، الشفاء، الإلهيات، 17.

152 انظر: الشفاء، الإلهيات، 17.

153 انظر: محمد خضر ابراهيم، العلم الإلهي عند ابن سينا (مصر: جامعة الزقازيق مجلة كلية الآداب، 2009)، 279 - 312، 290.

154 انظر: ابن سينا، الإشارات، 276.

155 انظر: ابن سينا، الإشارات، 278؛ وانظر: إبراهيم، العلم الإلهي عند ابن سينا، 292.

156 انظر: ابن سينا، الإشارات، 279-280.

157 انظر: سالم مرشان، الجانب الإلهي عند ابن سينا، (بيروت: دمشق: دار قتيبة، 1992)، 147.

158 انظر: مرشان، الجانب الإلهي عند ابن سينا، 146.

159 انظر: ابن سينا، الإشارات، 681.

160 انظر: ابن سينا، الشفاء، 2/ 359.

161 انظر: مرشان، الجانب الإلهي عند ابن سينا، 147.

162 انظر: مرشان، الجانب الإلهي عند ابن سينا، 147 - 148.

كلي لا تتغير أبداً، كما يمتنع دخول علمه الزمان الماضي أو الحاضر وكذا المستقبل، كقولنا كان وسيكون فهو كائن؛ فإذا قيل كذلك أضيف علمه إلى زمن مشار إليه، وهذه الإشارة خاطئة ولا تجوز إلا بالحس¹⁶³.

3. موقف الإسلام من قول ابن سينا بأن الله يعلم الكليات دون الجزئيات

أبان المتكلمون اختلاف العلم الإلهي عن العلم الإنساني المقتصر في زمان معين؛ فالعلم الإنساني خاضع للزمان، محصور بزمن ماضٍ، أو حاضر، أو مستقبل، والعلم الإلهي لا ينحصر بزمن معين فلا يوصف بحال الأزمنة كماضٍ وحاضر ومستقبل، بل هو علم مختص بمعرفة جميع الجزئيات، والأزمنة الواقعة بها، لا من حيث وقوعها في زمان معين ولا بوصف حال ماضٍ، أو حاضر، أو مستقبل؛ فالعلم إن وصف أو حدد بزمان معين فهو متغير، فالله يعلم علماً مترفعاً عن الدخول تحت مفهوم الزمن ثانياً أبداً الدهر؛ فالحوادث أي جميع الموجودات معلومة بعلمه الأزلي إلى الأبد معلومة في كل وقت، لا يدخل علمه تحت تصانيف الزمن – أي ماضٍ، وحاضر، ومستقبل، بل هو عالم بالجزئيات وخصوصياتها وجميع أحكامها؛ فالموجودات حاضرة في كل وقت وحين¹⁶⁴.

وفي سياق الكلام عن التفرقة بين العلم الكلي والجزئي، وجه المتكلمون سؤال للفلاسفة قائلين، كيف فرقتم بين العلم الكلي والجزئي؟ فإن رد الفلاسفة بأن العلم بالجزئيات يدخل تحت طائفة الزمان ويتغير بتغيره، وهو يحتاج في معرفته إلى الحواس الخمسة، أما الكليات فهي تدرج تحت الأجناس والأنواع التي بطبيعتها لا تدخل تحت مفهوم الزمان، ولا يطرأ عليها تغيير، وفي الحصول على معرفتها لا تحتاج إلى الحواس الخمس.

أجاب المتكلمون على ما سبق بقولهم:

ألا يعلم الفلاسفة أن علم الإنسان بالكليات مرتبط بمعاينة الجزئيات الواقعة تحت مفهوم الزمن، ويستدلون عليها بالمقدمات، فهل يزعج الفلاسفة أن إدراك الله تعالى للكليات يتم بهذا الأسلوب؟

فإن أجابوا بنعم، فقد وقعوا بتشبيه الخالق بالخلق، وقال المتكلمون إن جاز عند الفلاسفة تشبيه في علم الكليات فما المانع في تشبيهه في علم الجزئيات؛ فإن أجابوا بعدم جواز علم الله تعالى للكليات على سبيل ما يعلم البشر، إنما يعلم بطريقة مغايرة من العلم دون تكيف ولا تشبيه، رد المتكلمون فقالوا: فما الذي يمنع من أن يعلم الله العلم الجزئي بهذه الطريقة ولا فرق¹⁶⁵.

وأشار الغزالي بأسهم النقد اتجاه الفلاسفة خاصة ابن سينا الذي نفى علم الله تعالى بالجزئيات كي لا يلحق الكثرة بالذات الإلهية، ولم ينتبه الفلاسفة حين قولهم يعلم الكليات أنها متكررة، وبهذا نقضوا القاعدة التي أرادوا إثباتها فيقول الغزالي إن: "علم الأول بوجود كل الأنواع والأجناس التي لا نهاية لها عين علمه بنفسه أو غيره"¹⁶⁶ فإن قالوا ذلك فقد أثبتوا حينئذ كثرته، وإذا قيل إنه عينه فهل يجوز أن يقال بأن علم الإنسان بغيره هو عين ما يوصف به علمه بنفسه وعين ذاته، يتضح أن من يقول بذلك فقد سفه في عقله¹⁶⁷. وعليه فقد كفرهم الغزالي بهذا القول¹⁶⁸.

وذكر أهل العلم في هذه القضية وهو علم الله بالكليات دون الجزئيات الذي ذهب إليه ابن سينا، قال الإمام الذهبي أنه رأس الفلسفة الإسلامية وهو ضال¹⁶⁹، وذكر ابن حجر عن الحموي الشافعي ما نقل عن ابن سينا من إنكاره بعلم الله المتعلق بالجزئيات¹⁷⁰، وذم الكشميري ابن سينا وقال عنه أنه ملحد¹⁷¹.

والخلاصة أن ابن سينا حاذق في الطب، أستاذ في الفلسفة، وما نقل عن أهل العلم في ذمه أقول أنهم ثقات، وأن شهادتهم عليه مقبولة، فهم أرجح في الميزان العقدي من ابن سينا، وإن كان البعض يرى خلاف ذلك.

وذكر الصافي أن القول بعدم علم الله تعالى بالجزئيات هي قضية إيمانية لها جانب خطر على عقيدة الفرد المسلم، فلو استقر في قلب الإنسان وعقله أن الله تعالى لا يعلم الجزئيات لفعل ما شاء من المنكرات، والله تعالى قال في كتابه العزيز¹⁷² ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ﴾ [آل عمران: 5]. وبيّن المفسر التركي المليلي أن الله تعالى عالم بالكليات والجزئيات والماديات والمعنويات وبظواهر الأمور وبواطنها¹⁷³.

ويعد القرآن الكريم هو المنهج الواضح والصراط المتبع لدى المسلمين، فيه أظهر الله تعالى صفاته وأسمائه الذي منه يستقي المسلمون والعلماء نهجهم العلمي الرصين، وقد بيّن الله عز و علا من خلال آيات القرآن الكريم أنه هو الخالق لكل شيء وهو على كل شيء قدير، وأخبر الناس أنه لا يعزب عنه مثقال ذرة لا في السماء ولا في الأرض فقد قال: ﴿عَالِمُ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾ [سبا: 3]. وشبه المفسر سليمان أنيش القرآن الكريم بالبذرة التي تنبت من خلالها شجرة تحمل بها ساق وأوراق وثمر وكذا القرآن الكريم يحوي على كل العلوم التي نعلم والتي لا نعلم فالله تعالى بكل شيء عليم عالم بالجزئيات والكليات¹⁷⁴.

¹⁶³ انظر: ابن سينا، *التعليقات*، 66-67.

¹⁶⁴ انظر: عضد الدين عبد الرحمن بن أحمد الإيجي، *المواقف*، تحقيق: عبد الرحمن عميرة (بيروت: دار الجيل، 1997)، 8/ 75.

¹⁶⁵ انظر: عبد الله بن محمد بن السيد البطليوسي، *الحدائق في المطالب العالية الفلسفية العويصة*، تحقيق: محمد رضوان الداية (دمشق: دار الفكر، 1988)، 59.

¹⁶⁶ انظر: محمد بن محمد الغزالي الطوسي، *تهافت الفلاسفة*، تحقيق: سليمان دنيا (مصر: دار المعارف، د.ت.)، 177.

¹⁶⁷ انظر: الغزالي، *تهافت الفلاسفة*، 177.

¹⁶⁸ انظر: محمد بن محمد الغزالي، *المنقذ من الضلال*، تحقيق: محمد جابر (بيروت: المكتبة الثقافية، د.ت.)، 28.

¹⁶⁹ انظر: محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي، *سير أعلام النبلاء*، تحقيق: شعيب الأرنؤوط، (بيروت: مؤسسة الرسالة، 9، 1993)، 17/ 535.

¹⁷⁰ انظر: أحمد بن علي أبو الفضل ابن حجر العسقلاني، *لسان الميزان*، تحقيق: دائرة المعارف النظامية – الهند، (بيروت: مؤسسة الأعلمي للطبوعات، 3، 1986)، 2/ 293/

¹⁷¹ انظر: أمالي محمد أنور شاه الهندي الكشميري، *فيض الباري على صحيح البخاري*، تحقيق: محمد بدر عالم الميرتهي (بيروت: دار الكتب العلمية، 2005)، 1/ 166.

¹⁷² انظر: محيي الدين الصافي، *قضية التوفيق بين الدين والفلسفة عند مفكري الإسلام* (مصر: مكتبة الأزهر، 1978)، 71.

¹⁷³ Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1361/1942), (ö. 1361/1942): *Hak dini Kur'an dili*, İstanbul: Eser Kitabevi, [y.y., t.y] c. II, s. 299.

¹⁷⁴ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989, c. VI, s. 242.

وهذه النصوص تدل على علم الله تعالى الشامل للكلية والجزئيات واضحة وضوح الشمس، وليست بحاجة إلى تأويل المأولين، ولا جهد الباطنيين، فمن الأولى أخذ النص على ظاهره، وعدم ليّ عنق النص؛ ليخدم فكرة فلسفية ما.

كما دل قول الله سبحانه: ﴿ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴾ [آل عمران: 119] على شمولية علم الله تعالى بالكلية والجزئية على حد سواء، وهو يعلم كل كبيرة وصغيرة، والفعل الحاصل والقول المقول، ونية المرء وما يسبق من حديث نفس وهم وعزم للقيام بالفعل أو القول¹⁷⁵.

ومما تقدم آنفاً لا يختلف عليه اثنان أن ابن سينا رأس الفلسفة الإسلامية، وأستاذها وله ما له من الكتب والآراء، وكذلك أشياء من المخالفات كالتي لا تحتمل؛ فهو القائل بأن الله لا يعلم الجزئيات بعلم جزئي بل بعلم كلي، وهذا يتنافى مع ما جاء في الشرع الحنيف، ويخالف ما بيّنه ورجحه علماء أهل السنة والجماعة.

¹⁷⁵ انظر: وهبة بن مصطفى الزحيلي، التفسير المنير في العقيدة والشريعة والمنهج (دمشق: دار الفكر المعاصر، 1418)، 23 / 254-مفاتيح رآزي؛ Fahreddin Râzî; Gayb, I-XXXII, el-Matbaatu'l-Behiyye, Mısır, 1357/1938, c. VI, s. 30-35.

4 . النتائج

بعد الدراسة والتحصيل توصلت الباحثة إلى النتائج التالية:

- 1- قام ابن سينا بتقسيم الموجودات إلى واجب الوجود بذاته وممكن الوجود بغيره، وأكد أن واجب الوجود لا يدخل في جنس ولا يقع تحت حد أو برهان.
- 2- إن واجب الوجود مبرأ عن أي كم وكيف، وأين ومتى، وماهية وحركة. وهو بسيط واحد من كل الوجوه، لا ينقسم، وواحد بالربوبية والألوهية لا شريك له، ولا ند، ولا ضد.
- 3- إن إدراك واجب الوجود بالجزئيات يتم بصورة غير مباشرة، حيث إنه يدرك الأسباب والمبادئ التي تنتج عنها الجزئيات.
- 4- تأثر ابن سينا بفلسفة أرسطو الذي حمل اقتصار العلم الإلهي بالكلية تنزيهاً لمقام الألوهية عن التغير والتكثر.
- 5- نفى ابن سينا عن الله تعالى تنزيهاً له العلم بالجزئيات كي لا يتصل بنقائص العالم الحسي وتبريهاً له عن علائق المادة، ثم أبان إدراك الله تعالى للعلوم على وجه كلي؛ كي لا تتعارض وجهة نظره مع النصوص الدينية التي تثبت علم الله بالجزئيات كما علمه بالكلية.
- 6- بالرغم من جهده في التوفيق بين رؤيته الفلسفية والنصوص الدينية، إلا أنه فشل في ذلك، وقد يرجع الأمر لصعوبة إدراك العقل البشري القاصر المحدود لهذه المعضلة؛ حيث إنه لم يصل إلى نتيجة أفضل مما جاء بها القرآن الكريم، وهي إثبات علم الله الكلي والجزئي في مدار الكون بأكمله.
- 7- في نهاية المطاف، بينت اعتقاد ابن سينا بعلم الله بالجزئيات، ومن حكم عليه بالكفر أو الضلال تبعاً لقوله الذي خالف فيه منهج السلف الصالح.

المراجع

- إبراهيم، محمد خضر. *العلم الإلهي عند ابن سينا*. العدد 51، 279 – 312. مصر: جامعة الزقازيق مجلة كلية الآداب، 2009.
- أبو البقاء الكفوي، أيوب بن موسى الحسيني. *الكليات*. تحقيق: عدنان درويش وآخرون، بيروت: مؤسسة الرسالة، د.ت.
- الإيجي، عضد الدين عبد الرحمن بن أحمد. *المواقف*. تحقيق: د. عبد الرحمن عميرة. بيروت: دار الجبل، الطبعة الأولى، 1997.
- البطلوسي، عبد الله بن محمد بن السيد. *الحدائق في المطالب العالية الفلسفية العويصة*. تحقيق: محمد رضوان الداية. دمشق: دار الفكر، الطبعة الأولى، 1988.
- ابن حجر، أحمد بن علي أبو الفضل العسقلاني. *لسان الميزان*. تحقيق: دائرة المعارف النظامية، الهند - بيروت: مؤسسة الأعلمي للمطبوعات، الطبعة الثالثة، 1986.
- الذهبي، محمد بن أحمد بن عثمان. *سير أعلام النبلاء*. تحقيق: شعيب الأرنؤوط. بيروت - سوريا: مؤسسة الرسالة، الطبعة التاسعة، 1993.
- الزبيدي، محمد الحسيني. *تاج العروس من جواهر القاموس*. تحقيق: مصطفى جواد وآخرون. مصر: دار الهداية، د.ت.
- الزحيلي، وهبة بن مصطفى. *التفسير المنير في العقيدة والشريعة والمنهج*. دمشق: دار الفكر المعاصر، الطبعة الثانية، 1418.
- الزركلي، خير الدين بن محمود. *الأعلام*. بيروت: دار العلم للملايين، الطبعة الخامسة عشر، 2002.
- سيد، جمال رجب. *أبو البركات البغدادي وفلسفته الإلهية دراسة لموقفه النقدي من فلسفة ابن سينا*. القاهرة: مكتبة وهبة، الطبعة الأولى، 1996.
- ابن سينا، الحسين بن عبد الله البخاري. *النجاة*. بيروت: دار الأفاق الجديدة، 1985.
- ابن سينا، الحسين بن عبد الله. *الإشارات والتنبيهات*. تحقيق: سليمان دنيا. مصر: دار المعارف، الطبعة الثالثة، 1985.
- ابن سينا، الحسين بن عبد الله. *التعليقات*. تحقيق: حسن مجيد العبيدي. دمشق: دار الفرق، الطبعة الأولى، 2009.
- ابن سينا، الحسين بن عبد الله. *التعليقات*. تحقيق: عبد الرحمن بدوي. إيران: مكتب الإعلام الإسلامي، د.ت.
- ابن سينا، الحسين بن عبد الله. *الشفاء*. موقع الفلسفة الإسلامية.
- ابن سينا، الحسين بن عبد الله. *عيون الحكمة*. تحقيق: عبد الرحمن بدوي. الكويت: نشر وكالات المطبوعات- لبنان: دار القلم، الطبعة الثانية، 1980.
- الصافي، محيي الدين. *قضية التوفيق بين الدين والفلسفة عند مفكري الإسلام*. مصر: مكتبة الأزهر، 1978.
- الصفدي، صلاح الدين خليل بن أبيك. *الوافي بالوفيات*. تحقيق: أحمد الأرنؤوط وآخرون. بيروت: دار إحياء التراث، 2000.
- عماري، بس. *وحدانية واجب الوجود عند ابن سينا*. فعاليات الندوة الدولية: نظرات في فلسفة ابن سينا وملا صدرا الشيرازي، قرطاج: المجمع التونسي بيت الحكمة - إيران: معهد العلوم الإنسانية والدراسات الثقافية، 2014، 73-103.
- الغزالي، محمد بن محمد الطوسي. *تهافت الفلاسفة*. تحقيق: سليمان دنيا. مصر: دار المعارف.
- الغزالي، محمد بن محمد الطوسي. *المنقذ من الضلال*. تحقيق: محمد جابر. بيروت: المكتبة الثقافية، د.ت.

فرحات، يوسف. *الفلسفة الإسلامية وأعلامها*. جنيف: الشركة الشرقية للمطبوعات، الطبعة الأولى، 1986.

فيناوس، غسان. *فلسفة الوجود عند ابن سينا*. المجلد 2. العدد 6.5. 60-99. دمشق: نشر اتحاد الكتاب العرب، 1981.

Karakaya, Mehmet Murat. “Basit ve Mürekkeb Kavramları Açısından İbn Sina'da Tevhid”. *Eskiye*, sayı:32, Ankara, yıl 2015.

الكشميري، أمالي محمد أنور شاه الهندي. *فيض الباري على صحيح البخاري*. تحقيق: محمد بدر عالم الميرتهى. بيروت: دار الكتب العلمية، الطبعة الأولى، 2005.

مختار، أحمد وآخرون. *معجم اللغة العربية المعاصرة*. الرياض: عالم الكتب، الطبعة الأولى، 2008.

مرشان، سالم. *الجانب الإلهي عند ابن سينا*. بيروت- دمشق: دار قتيبة، الطبعة الأولى، 1992.

مصطفى، إبراهيم وآخرون. *المعجم الوسيط*. القاهرة: مجمع اللغة العربية- دار الدعوة، د.ت.

KAYNAKÇA

1. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b Muhammed. Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001. Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. Şü'abü'l-îmân. thk. Abdülâlî Hâmid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
2. al-Ijî, Adudaddin Abdurrahman b. Ahmed. *el-mevâkıf*. thk. Abdurrahman Amire. Beyrut: Dâru'l-Jeel, 1. Basım, 1997.
3. Ammarî, Yasîn. *Vahdaniyyet vacibu'l-vü'ud 'inde İbn Sina* Uluslararası Konferans Etkinlikleri: İbn Sina ve Molla Sadra Şirazi'nin Felsefesine Bakışlar, 73-103, Kartaca: Tunus Bilgelik Evi Konseyi - İran: İnsan Bilimleri ve Kültürel Çalışmalar Enstitüsü, 2014.
4. Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, Eyyüp b. Musa . *el-Küllîyyat*. thk. Adnan Derviş- Muhammed el-Mısırlı. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, ts.
5. el-Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Sîd. *El-hadâik fî el-matalib el-âliyetü el-felsefiyye el-avisa* . thk. Muhammed Radwan al-Dayâ. Şam: Dâru'l-Fıkr, 1. Basım, 1988.
6. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, (ö. 1361/1942).: *Hak dini Kur'ân dili*, İstanbul: Eser Kitabevi, [y.y., t.y.].
7. es-Safedî, Salahuddin Halil b. Aybek. *El-Vâfi bi'l-vefayât*. Thk. Ahmed el-Arnâut ve Türkî Mustafa. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 2000.
8. es-Safî, Muhiddin. *Kadiyyetü et-tevfik beyne ed-din ve'l- felsefeti 'inde müfekkiri el-islam*. Mısır: el-Ezher Kütüphanesi, 1978.
9. ez-Ziriklî, Hayruddin Mahmud. *el-A'lâm*. 15. Basım, Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002.
10. ez-Zuhayli, Vehbe b. Mustafa. *el-Tefsir 'ül münir fî'l- akida ve 'şeria ve'l-menhec*. Şam: Dâru'l-Fikri'l-Muâsıra, 2. Basım, 1418.
11. Farhat, Yusuf. *el-felsefetü el-islamiyye ve a'lamuha*. Cenevre: Oriental Publications Company, 1. Basım, 1986.
12. Gazâlî, Muhammed. *el-munkız mine'd-dalâl* . thk. Muhammed Cabir. Beyrut: Kültür Kütüphanesi, ts.
13. Gazâlî, Muhammed. *Tehâfütü'l-felâsife*. thk. Süleyman Dünya. Mısır: Dâru'l-Maârif, ts.
14. İbn Hacer, Ahmed b. Ali Ebu el-Fadl el-Askalani. *Lisanü'l mîzân*. thk. Sistemantik ansiklopedi, Hindistan- Beyrut: el-A'lemi Yayınları Vakfı, 3. Basım, 1986.
15. İbn Sînâ, el-Hüseyin b. Abdillâh el-Buhâri. *Uyûnü'l-hikme*. thk. Abdurrahman Bedevi . Kuveyt: Publications Agency Publishing, Lübnan: Dâru'l-Kalem, 2. Basım, 1980.
16. İbn Sînâ, el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî el-Buhâri. *el-İşârât ve't-Tenbîhât*.thk. Süleyman Dünya. 3. Basım, Mısır: Daru'l-Maârif, ts.
17. İbn Sînâ, el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî el-Buhâri. *en-necât*. Beyrut: Dâru'l-Afaq el-cadida, 1985.
18. İbn Sînâ, el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî el-Buhâri. *eş-şifâ*. İslam felsefesi web sitesi. <https://www.quranicthought.com/ar/books>.
19. İbn Sînâ, el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî el-Buhâri. *et-ta'likât*. thk. Abdurrahman Bedevi . İran: İslami Enformasyon Bürosu, ts.
20. İbn Sînâ, el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî el-Buhâri. *et-ta'likat*. thk. Hasan Majid el-Obaidi. Şam: Dâr u'l-Farqad, 1. Basım, 2009.
21. İbrahîm, muhammed Hadir, *el-İlmu'l-İlâhî inda İbn Sînâ*. sayı 51, 279 – 312, Mısır: Zekâzîk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2009.
22. Karakaya, Mehmet Murat. “Basit ve Mürekkep Kavramları Açısından İbn Sina'da Tevhid”. Eskiye, sayı:32, Ankara, yıl 2015.
23. Keşmir, Amali Muhammed Enver Şah el-Hintçe. *Fayd el-Bari, Alâ Sahih el-Buhari*. al-Amali'yi toplayıp düzenledi ve al-Bedir al-Sari to Fayd al-Bari'ye dipnot koydu, editör: Muhammad Badr Alam al-Mirtahi, Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyya, 1. Basım, 2005.
24. Marşan, Salim. *el-Canib el-ilâhî 'inde İbn Sînâ* . Beyrut - Şam: Dâr Kuteybe, 1. Basım, 1992.

25. Muhtar, Ahmed vd. *Mu'cemu'l-lügati'l-arabiyyeti'l-muâsıra*. 1. Basım, Kâhire: Alemu'l-Kütüb, 2008.
26. Mustafa, İbrahim vd. *Mecmau'l-lügati'l-arabiyye. el-mu'cemu'l-vasît*. Kâhire: Dâru'd-Davet, ts.
27. Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer el-Huseyn (ö. 606/1209). *Mefâtîhu'l-Gayb*, I-XXXII, el-Matbaatu'l-Behiyye, Mısır, 1357/1938.
28. Seyyid, Cemal Receb. *Ebu'l-berekat el-Bağdadi ve felsefetühü el-ilahiye dirasatün li mevkihi en-nakdi min felsefeti İbn Sînâ*. Kâhire: Vahba Library, 1. Basım, 1996.
29. Süleyman Ateş. *Yüce Kur'an'ın çağdaş tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.
30. Venanos, Ghassan. *Felsefetü'l-vücut 'inde İbn Sînâ* .3 Cilt . Sayı 6.5. 60-99. Şam: Arap Yazarlar Birliği Yayınları, 1981.
31. Zehebî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
32. Zübeydî, Muhammed el-Hüseyni. *Tâcü'l arûs min cevâhir el-kâmûs.thk*. Mustafa, cavâd vd. Mısır: Dâru'l-Hidayet, ts.

(30)

Dr. Öğr. Üyesi Recep MACİT¹⁷⁶

PROAKTİF KİŞİLİĞİN İŞ PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ: KAMU'DA BİR ARAŞTIRMA
THE IMPACT OF PROACTIVE PERSONALITIES ON JOB PERFORMANCE AND INVESTMENT ACCORDING TO DEMOGRAPHIC VARIABLES: A PUBLIC SECTOR STUDY

ÖZ

Havacılık sektörü hızla büyüyor ve büyümeye devam edecek. Sektör ile ilgili yapılan son araştırmalarda, hava taşımacılığı talebinin önümüzdeki 20 yıl içinde yılda ortalama %4,3 tahmin edilmektedir. Organizasyonların hızlı bir değişime uğradığı bu dönemde yeni iş yapış şekillerinin ortaya çıkması, işletme maliyetlerin artması gibi nedenlerden dolayı daha efektif süreçlerin tanımlanması ve maliyetlerin düşürülmesi ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda çalışanların gösterdikleri performans hayati bir önem taşımaya başlamıştır. Bu çalışmada sivil havacılıkta görev alan çalışanların proaktif kişilik özelliklerinin çalışanların iş performansı üzerindeki etkisinin araştırılması ve demografik özelliklere göre değişimin incelenmesidir. Bu amaçla DHMİ ve THY çalışanlarına yönelik toplam 352 anket uygulanması ile elde edilen geçerli 315 anket SPSS 22 programı ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda proaktif kişiliğin iş performansı üzerinde pozitif yönde ve iyi seviyede anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte demografik özelliklerin değişkenler üzerindeki etkisinin incelenmesi sonucunda ise cinsiyet ve eğitim durumunun değişkenler üzerinde anlamlı bir etkisi yok iken yaş ve medeni durumun her iki değişken üzerinde etki düzeyi farklı olmakla birlikte anlamlı ölçüde etkileri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Proaktif Kişilik, İş Performansı, Demografik Özellikler, Sivil Havacılık.

ABSTRACT

The aviation industry is growing rapidly and will continue to do so. Recent studies on the sector estimate air transportation demand at 4.3% per year on average over the next 20 years. In this period of rapid change in organizations, the emergence of new ways of doing business, increasing operating costs and the definition of more effective processes and reducing costs have come to the fore. In this context, the performance of employees has become of vital importance. This study aims to investigate the effect of proactive personality traits of civil aviation employees on employees' job performance and to examine the change according to demographic characteristics. For this purpose, a total of 352 questionnaires were applied to DHMI and THY employees and 315 valid questionnaires were analyzed with SPSS 22 program. As a result of the research, it was determined that proactive personality has a positive and well significant effect on job performance. In addition, as a result of examining the effect of demographic characteristics on the variables, gender and educational status have no significant effect on the variables, while age and marital status have significant effects on both variables, although the level of effect is different.

Keywords: Proactive Personality, Job Performance, Demographic Characteristics, Civil Aviation.

¹⁷⁶ Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi; Refahiye Meslek Yüksek Okulu, E-posta: recepmacit@gmail.com; ORCID: 0000-0003-1711-455X

GİRİŞ

Değişime hazır olma, esneklik ve adaptasyonun önemi üzerine yapılan çalışmalar, günümüzde işyerlerinde artan belirsizlik, karmaşıklık ve dinamizmin nasıl yönetileceği konusu son derece önemli hale gelmiştir (Bresman ve Zellmer-Bruhn, 2013). Yapılan çalışmalar incelendiğinde liderin ve çalışanların proaktifliği gibi kavramlar yönetim alanında ilgi çeken bir araştırma alanı haline gelmiştir (Jiang, Lu, Wang, Zhu, ve Lin, 2021). Günümüzde değişen koşulları yöneten ve bu koşullara hızlı bir şekilde ayak uydurabilecek çalışanların var olması organizasyonların devamlılığı açısından önemli bir yere sahiptir. Özellikle sivil havacılık sektöründe görev alan çalışanların havacılığın doğası gereği hızlı düşünebilme ve olabilecek her türlü senaryoyu önceden tahmin edebilmesi hayati önem taşımaktadır. Bu durum çalışanların gelişmesi için kendi fırsatlarını oluşturmaları anlamına da gelmektedir (Hall ve Moss, 1998). Çalışan performansı, örgütlerde artık hem kişisel gelişimi hem de olumlu değişimi teşvik etmek için inisiyatif almaya bağlıdır (Morrison, 1994; Morrison ve Phelps, 1999). Proaktif kişilik çalışanların daha etkili ve verimli çalışmalarına katkıda bulunabilirken aynı zamanda iş tanımlarında yazılı olmayan birtakım konularda da örgütsel sorunlara çözümler bulabilirler. Ayrıca çözüm odaklı yararlı ilişkiler başlatarak daha etkili temaslar kurabilirler.

Proaktif çalışanlar, aksayan ve tanımsız süreçleri yeniden yapılandırarak iş performansına katkı sağlayabilirler. Geçmişte kuruluşlar, çalışanları sınırlı olarak belirlenmiş iş gereksinimlerini yerine getirme yeteneklerine göre işe alırken, günümüzde ise kuruluşlar proaktif kişilik ve eğilimlere, esnek rol yönelimlerine, değişen iş görevlerinde etkili performans elde edebilmek için bir araç olarak seçiyorlar (Kim, Hon ve Crant, 2009). Kararlı çalışanlar kendilerini göstermeye isteklidir, proaktiftir ve engeller karşısında mücadele etme kapasitesine sahiptir. Liderini takip eden proaktif kişiler, ait oldukları grup veya organizasyonun hedeflerine ulaşmaya kararlıdır (Northhouse, 2015). Proaktiflik, sadece karar veya inisiyatif almakla ilgili değildir, aynı zamanda sorumluluk almak ve hedefleri gerçeğe dönüştürmek, her zaman ne yapılacağına karar vermekle ilgilidir. Bu nedenle, kurumların rekabet edebilmelerini sağlamak için çalışanlarının proaktif davranışların teşvik edilmesi gerekmektedir (Bakker, Tims ve Derks, 2012; Buil, Martínez ve Matute, 2019; Yang ve Chau, 2016).

Günümüzde havacılık, ekonomik büyüme ve istihdam oluşturan, uluslararası ticaret ve turizmi kolaylaştıran dünya çapındaki en hızlı ulaşım ağını sağlar. Ancak hava trafiğine artan talep, birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sorunların çözümünde alt yapı ve personel politikalarının da büyümeyi sürdürülebilir bir şekilde desteklemesi katkı sağlayacaktır (ICAO, 2022). Bu bağlamda organizasyonun her aşamasında yer alabilecek çalışanlara ihtiyaç vardır. Özellikle farklı alanlarda görev alan çalışanların bireysel motivasyonlarının daha ileri düzeyi çıktığı ve iş performanslarının olumlu etkilendiği de görülmektedir (Yılmaz, 2010). Verimli hava operasyonlarının etkin bir şekilde planlanmasını ve güvenli bir şekilde yürütülmesini sağlamak için havacılık endüstrisinde proaktif yaklaşıma ihtiyaç duyulması kaçınılmaz bir gerçektir.

Proaktif kişilik sergileyen bireyler ve örgütlerin değişime hızlı ayak uydurabildikleri ve daha stratejik kararlar alabildikleri daha önce yapılan çalışmalarla desteklenmiştir (Çetin ve Köse, 2017). Proaktif kişilik ve iş performansı arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar incelendiğinde dinamik ve devamlı gelişen sivil havacılık sektörü üzerine yapılmış bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bağlamda araştırmada Türkiye'de faaliyet gösteren sivil havacılık çalışanları odak noktası olmuştur. Araştırmada elde edilen verilerin sektör içinde istihdam politikalarında, personel eğitim programlarında, insan kaynakları yönetiminde ve kalite süreçlerinde proaktif yaklaşımın öne çıkarılmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Proaktif Kişilik

Kişilik, yönetim ve organizasyon alanında en fazla ilgi duyulan konuların başında gelmektedir. İnsanın kendisinden farklı olarak karşısında bulunanların hangi yeteneklere ve bireysel özelliklere sahip olduğu merak edilen bir konudur. Bireyler, yalnızca fiziksel görünüşleri ile değil aynı zamanda tutum ve davranışları itibarıyla da farklılık gösterebilirler. İnsan kişiliği her türlü etmenden etkilenebilir. Öyle ki sahip olduğu kültürden bağlı olduğu değerler, çalışma ortamı, aldığı eğitim ve duygusal hayat gibi birçok etmen kişiliğe

etki eden faktörler arasındadır.(Eren, 1979) Kişilik ile ilgili birçok tanıma ulaşılabilir. Genel olarak kişilik; bireyin diğer insanlardan özel ve ayırt edici davranışlarını içermektedir (Morgan, 2010).

İnsanların kişilik özelliklerinin bilinmesi daha uygun iş veya ortamlara hızlı bir şekilde adapte edilebilmelerine olanak sağlar. Yapılabilecek birtakım uygulamalar ile bireyin yetenek, zeka, beceri, tutum gibi özelliklerini tespit edilmesi mümkündür (Güney, 2020). Proaktif kişilik ise, organizasyonlarda yapıcı değişimi başlatma ve arama eğilimini, fırsatları belirleyen onlara göre hareket eden, inisiyatif ve önlemler alan, anlamlı bir değişiklik meydana gelene kadar sabır gösteren bireyleri tanımlamaktadır (Bateman ve Crant, 1993). Proaktif kişilerin özellikle iyileştirme fırsatlarını belirleme, statükoya meydan okuma ve yenilik sergileme gibi faydalı rol dışı davranışlarda bulunma olasılıkları yüksektir (Crant, 2000). Bu tür ekstra rol davranışları, kuruluşa fayda sağlayan, ancak resmi iş tanımlarında açıkça belirtilmeyen veya bunlar tarafından zorunlu tutulmayan davranışlardır (Bateman ve Organ, 1983). Bu bağlamda, proaktif kişilik özelliği gösteren çalışanların çevrelerindeki birtakım süreçleri değiştirme istekleri, dışadönük özellikleri, yeni bilgi ve deneyimlere açık olmaları ve liderlik özellikleri göstermeleri onları organizasyonlarda daha fazla performans beklenmesi gerektiğinde göstermektedir (Çelik ve Topçuoğlu, 2017). Böylece proaktif kişilik, çalışanların içsel motivasyonunu artırabilecek, inisiyatif alarak ve iş rollerinde olumlu değişiklikler ortaya çıkararak çalışanların tam potansiyellerine ulaşmaya teşvik edebilecektir (Kim vd., 2018).

Proaktif çalışanlar örgütlerde kendisini, bir öncelik olarak belirlemesine izin veren bir dizi bireysel özellik sunar. Bunlar arasında, herhangi bir kararın nihai seçiminin bireye bağlı olduğu bilgisi vardır, çünkü bir şeyin onları ne zaman etkileyeceğini önceden tahmin edebilirler. Ayrıca proaktif bireyler, gözlemledikleri sorunları hızla değiştirip çözümlere dönüştürürken, kontrolleri dışında gelişen olayları nasıl fark edeceklerini de bilirler. Daha önce yapılan birçok çalışmada proaktif kişiliğin çalışanlar üzerinde olumlu etkisi olduğu, ekstra rol davranışları ile kuruluşa katkı sağladıkları, kendilerini motive hisseden çalışanların örgütlerine daha fazla bağlılık gösterdikleri yapılan çalışmalarla desteklenmiştir (Kara, Vergili ve Erdem, 2016; Li, Liang ve Crant, 2010; Şeker, 2019).

1.2. İş Performansı

Organizasyonlar, belirli bir vizyon doğrultusunda, ortak amaç ve hedeflere ulaşmak için bir araya gelmiş insan topluluklarıdır (Barutçugil, 2002). Organizasyonların hedeflerine ulaşabilmeleri, yeterli seviyede rekabet avantajı sağlayabilmeleri ve en önemlisi hayatta kalabilmeleri için görevlerinde yüksek performans gösteren çalışanlara ihtiyaçları vardır (Motowidlo ve Van Scotter, 1994). İş performansının ölçümü ilk kez Taylor tarafından 1900 yılların başında yapılmıştır (Koçel, 2020). Yapılan bu ölçümleri devam eden yıllarda kişilik özellikleri ve çevrenin değişmesi ile farklı bir boyut kazanmış ve devamlı olarak geliştirilmiştir. İş performansı genel olarak organizasyonların hedefleri ile uyumlu olan birtakım davranışları (Campbell, McHenry ve Wise, 1990), belirli bir zaman dilimi içinde kattıkları değerleri ifade etmektedir (Motowidlo, Borman ve Schmit, 1997). Çalışanların kurumları ile imza altına aldıkları bir takım iş yükümlülüklerini (Eryılmaz, 2020), yöneticilerinin kendilerine verdikleri görev ve sorumlulukları şirket hedefleri doğrultusunda gerçekleştirilmesini ifade eder (Armstrong, 2006).

İş performansı, çalışanların gerçekleştirdiği davranışlar doğrultusunda, takım halinde hareket ederek işyerlerine kattıkları uzmanlığı tanımlar (Bingöl, 2006). Daha önce yapılan çalışmalarda, iş performansının organizasyonların devamlılığı için hayati önem taşıdığı, çalışanlar için ise kariyer ücret ve örgütsel sadakat gibi konularda önemli bir yere sahip olduğu tespit edilmiştir (Çelik ve Turunç, 2009; Hochwarter, Perrew, Ferris ve Brymer, 1999; Qi ve Liu, 2017). Campbell ve arkadaşları iş performansı hakkında daha önce yaptıkları çalışmaları geliştirerek bir adım öteye taşımışlardır. Bu bağlamda çalışanların, kişilik özellikleri, değer yargıları ve görev yaptığı örgütün politika ve hedeflerine ne kadar sadık olduklarını ve içselleştirdiklerinin de iş performansı üzerinde etkiye sahip olduğunu ifade etmiş ve iş performansını, görev performansı ve bağlamsal performans olarak ele almışlardır (Campbell, McCloy, Oppler ve Sager, 1993).

Görev performansı, işveren ile çalışan arasında daha önce tanımlanan resmi iş süreçlerini, temel iş sorumluluklarını hangi ölçüde yerine getirdiğini, kurumun teknik çekirdeğine ne kadar katkıda bulunduğunu tanımlar (Borman ve Motowidlo, 1997). Yapılan anlaşma yazılı ya da sözlü olarak da tanımlanacağı gibi örgütün içinde bulunan işlerin yapılabilmesi için tüm süreçler bu kapsam dahiline girmektedir (Williams ve

Karau, 1991) Görev performansı, çalışanların kendilerine iş sözleşmeleri vasıtası ile verilen görevleri şirketin hedefleri doğrultusunda ne kadarını başardıkları ile ilgili olduğu açıkça görülmektedir (Mawoli ve Babandako, 2011). Bağlamsal performans, vatandaşlık davranışı veya çalışanların herhangi bir anlaşmaya bağlı kalmaksızın sorumluluğunda olan işleri yapmakla beraber sorumluluklarında olmayan işleri de kendi istek ve arzuları ile yapmalarıdır (MacKenzie, Podsakoff ve Fetter, 1991). Bağlamsal performans, görev performansında olduğu gibi kurumun temel çekirdeği aracılığı ile değil daha sosyolojik ve gelişmiş ortamların oluşmasına katkı sağlar (Borman ve Motowidlo, 1997). Gönüllülük esasına dayanan bu yaklaşım, çalışma ortamlarında taktir edilmekle beraber motivasyonun artmasına olanak sağlamaktadır. Karşılaşılan sorunlarda mücadele eden ve çalıştığı kuruma destek olmayı sağlayan bir anlayışı temsil eder (Koçel, 2020). En anlamlı şekilde gönülden ve isteğe bağlı olarak yapılan bir davranış şeklidir (Organ, 1997).

1.3. Hipotezler

Araştırmada yer alan değişkenler ile ilgili daha önce yapılan çalışmalar incelenmiş ve elde edilen bilgiler doğrultusunda aşağıdaki hipotezler önerilmiştir:

H1: Çalışanların cinsiyetleri ile proaktif kişilikleri arasında farklılık vardır.

H2: Çalışanların medeni durumları ile proaktif kişilikleri arasında farklılık vardır.

H3: Çalışanların yaşları ile proaktif kişilikleri arasında farklılık vardır.

H4: Çalışanların eğitim düzeyleri ile proaktif kişilikleri arasında farklılık vardır.

H5: Çalışanların cinsiyetleri ile iş performansları arasında farklılık vardır.

H6: Çalışanların medeni durumları ile iş performansları arasında farklılık vardır.

H7: Çalışanların yaşları ile iş performansları arasında farklılık vardır.

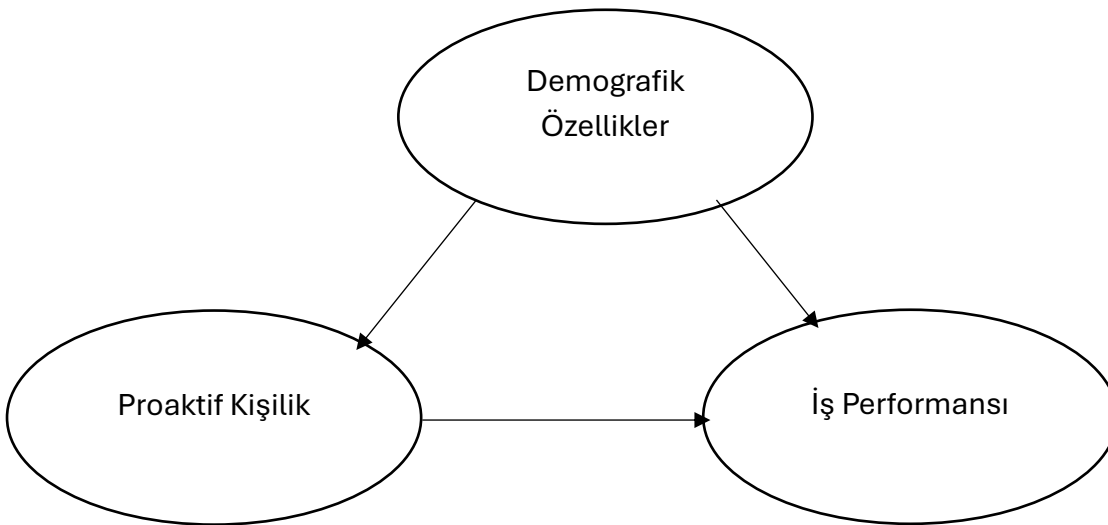
H8: Çalışanların eğitim düzeyleri ile iş performansları arasında farklılık vardır.

H9: Çalışanların proaktif kişilikleri iş performanslarını olumlu ve pozitif yönde etkilemektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Yapılan bu araştırmanın amacı, sivil havacılık sektöründe görev alan çalışanların proaktif kişilik özelliklerinin iş performansı arasındaki ilişki ve demografik özelliklerin bu değişkenler üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bu amaçla oluşturulan kavramsal model Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

2.2. Evren-Örneklem (Araştırma Grubu)

Araştırmaya katılanlar Türkiye’de havalimanlarında faaliyet gösteren yer hizmetleri, uçak teknisyenleri, yolcu hizmetleri, uçuş ekipleri ve seyrüsefer görevlilerinden oluşan çalışanların katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracı olarak anket yöntemi seçilmiştir. Katılımcılara ulaşım, havalimanlarına gidilerek birebir görüşerek, sosyal medya ağları, iletişim grupları ve e-posta yardımı ile ulaşılarak anketlerin doldurulması sağlanmıştır. Anket formu düzenlenirken eksik giriş veya bir kişinin birden fazla anket doldurabilmesi kısıtlanmıştır. Gönderilen anketlerden 352 tanesi geri dönmüş ve anketlerden analize uygun olmayan 37 tanesi çıkarılmıştır. Geri kalan 315 anket çalışmada yapılan analizlerde kullanılmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan anket formu üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde demografik değişkenleri belirlemeye yönelik cinsiyet, yaş, medeni durum ve eğitim, ikinci bölümde proaktif kişilik özelliklerine ait ölçek, üçüncü bölümde ise iş performansı ölçeğine ait sorular bulunmaktadır.

Proaktif Kişilik: Proaktif kişilik özellikleri ölçeğinin, Bateman ve Crant tarafından geliştirilen 17 maddelik versiyonu Seibert ve arkadaşları (1999) çalışmasında kısa form haline getirilerek 10 maddeye indirilmiştir. Tek boyutlu ve 10 ifadeden oluşan ölçek güvenirlik ve faktör analizleri sonucunda 7 madde ölçek kapsamından çıkarılarak, proaktif kişilik özelliklerine ilişkin kısa form oluşturulmuştur. Ölçeğin Cronbach’s Alpha değeri .86 olarak hesaplanmıştır. Ölçek, beşli likert tipinde olup, katılıyorum kesinlikle katılmıyorum gibi ifadelerden oluşmaktadır.

İş Performansı: İş performansı ölçeği, Kirkman ve Rosen (1999) ve Sigler ve Pearson (2000) tarafından 4 madde olarak geliştirilmiştir. Ölçek 4 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Türkçe uyarlaması Çöl (2008) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin Türkçe literatürde Cronbach’s Alpha değeri .82 olarak hesaplanmıştır. Ölçek, beşli likert tipinde olup, katılıyorum kesinlikle katılmıyorum gibi ifadelerden oluşmaktadır.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizi için SPSS 22.0 programı kullanılmıştır. Analiz yöntemleri olarak, verilerin normal bir dağılım sağlayıp sağlamadıklarını anlamak için normallik testi, ölçeklerin yapı geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi ve güvenirlik analizi, demografik özelliklerin değişkenler üzerindeki etkinin belirlenebilmesi için T testi ile Anova testi ve değişkenler arasındaki ilişki için regresyon analizi kullanılmıştır.

Tablo 1. Normallik Testi ve Güvenirlik Katsayıları

Points	N	Skewness	Kurtosis	Kolmogorov-Smirnov	Shapiro-Wilk	Cronbach's Alpha
		Z	Z	Statistics	Statistics	
Proaktif Kişilik	315	-0,983	1,110	0,128	0,938	0,916
İş Performansı	315	-0,895	1,218	0,161	0,927	0,901

Tablo 1’de görüleceği üzere yapılan normallik testi sonuçları, Proaktif kişilik Skewness (çarpıklık), Kurtosis (basıklık) değerleri,-983 ile 1,110, İş performansı Skewness (çarpıklık), Kurtosis (basıklık) değerleri,-895 ile 1,218 arasındadır. Tabachnick ve Fidell (2013), çarpıklık ve basıklık değerlerinin $\pm 1,5$ arasında olmasının verilerin normal dağılım gösterdiğine işaret ettiğini belirtmişlerdir. Cronbach alpha değeri 0,6-0,7 arasındaki α değerinin kabul edilebilir bir güvenirlik düzeyine ve 0,8 veya daha büyük bir değerin çok iyi bir

düzeye işaret etmesidir. Cronbach's alpha değeri proaktif kişilik için .92 olduğu, iş performansı için ise .90 olarak kabul edilen değerlerin üzerinde gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Uyum ölçütleri	İyi Uyum Kabul Edilebilir Proaktif İş Aralığı Uyum Aralığı Kişilik Performansı
CMIN/DF	$0 \leq x^2/df \leq 3$ $3 < x^2/df \leq 5$ 2,96 2,32
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$ $0,05 < RMSEA \leq 0,08$ .079 .065
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$ $0,90 \leq NFI < 0,95$ .94 .97
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1,00$ $0,95 \leq CFI < 0,97$ .96 .98
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$ $0,90 \leq GFI < 0,95$ .94 .91
AGFI	$0,90 \leq AGFI \leq 1,00$ $0,85 \leq AGFI < 0,90$ .90 .91
IFI	$0,95 \leq IFI \leq 1,00$ $0,90 \leq IFI \leq 0,95$ .96 .98
TLI	$0,95 \leq TLI \leq 1,00$ $0,90 \leq TLI \leq 0,95$ .95 .90

Ölçeklerin yapı geçerliliklerini test etmek amacı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarının doğrulanması adına Tabachnick ve Fidel'in (2013) dikkat çektiği faktör yüklerinin minimum sınır .32'den büyük olma şartı aranmıştır. Tablo 2'de görüleceği üzere yapılan DFA sonucunda faktör yüklerinin 0,5'den büyük olduğu ve anket içinden soru çıkarmaya gerek olmadığı, ilgili tüm değerlerin standardize edilmiş iyi uyum değerleri arasında yer aldığı görülmüştür.

Deemografik özelliklerin çalışanların proaktif kişilik ve iş performansı açısından farklılık oluşturup oluşturmadığı belirlenebilmesi için grup sayısının iki olduğu durumlarda "bağımsız örneklem t-testi", grup sayısının ikiden fazla olduğu durumlarda ise Tek Yönlü Varyans Analizi (One-Way ANOVA) uygulanmıştır. Gerçekleştirilen testler ile demografik özelliklerin değişkenler ile arasında farklılık olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tablo 3. Cinsiyet Farkı Açısından Değişkenlere İlişkin T-testi sonuçları

Değişken	Cinsiyet	N	Ort.	Std. Sapma (S.S.)	t	p
Proaktif Kişilik	Erkek	195	3,94	,88	,962	,315
	Kadın	120	4,11	,77		
İş Performansı	Erkek	195	3,68	,91	,206	,148
	Kadın	120	3,46	,94		

p<0,05

Tablo 3.'de yer alan sonuçlara göre çalışanların cinsiyet farklılıklarının, çalışmanın değişkenleri olan proaktif kişilik (,315) ve iş performansı (,148) açısından herhangi bir farklılık oluşturmadığı (p>0,05) belirlenmiştir. Bu sonuçlar ile çalışmanın H1 ve H5 hipotezleri kabul edilmemiştir.

Tablo 4. Medeni Durum Farkı Açısından Değişkenlere İlişkin T-testi sonuçları

Değişken	Medeni Durum	N	Ort.	Std. Sapma (S.S.)	t	p
Proaktif Kişilik	Bekar	175	3,76	,84	-2416	,018
	Evli	140	4,02	,79		
İş Performansı	Bekar	175	3,94	,89	-2248	,036
	Evli	140	4,18	,91		

p<0,05

Çalışmada yer alan çalışanların medeni durum farklılıklarının proaktif kişilik ile ilgili Tablo 4'deki sonuçları incelendiğinde; (p<0,05) anlam düzeyinde ve evli çalışanların (ort. = 4,02) bekar çalışanlara (ort. = 3,76) göre daha yüksek düzeyde proaktif kişiliğe sahip olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte araştırmanın bağımlı değişkeni olan iş performans ile ilgili sonuçlarda ise, iş performansın medeni duruma göre farklılaştığı (p<0,05) ve evli çalışanların (ort. = 4,18) bekar çalışanlara (ort. = 3,94) göre iş performanslarının daha yüksek düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen bu sonuçlara göre H2 ve H6 hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 5. Yaş Durumu Farkı Açısından Değişkenlere İlişkin Anova testi sonuçları

Değişken		N	Ortalama	Stand. Sapma	F	(p)
Proaktif Kişilik	20-29	62	3,96	,936	,4811	,007
	30-39	120	3,78	,892		
	40-49	79	3,66	,887		
	50 ve üzeri	54	3,58	,801		
İş performansı	20-29	62	3,83	,942	,4116	,009
	30-39	120	3,77	,981		
	40-49	79	3,65	,865		
	50 ve üzeri	54	3,48	,808		

*p<0,05 **p<0,01

Yaş durumu ile proaktif kişilik ve iş performansı ortalamaları arasında anlamlı farklılıklar elde edilmiştir. Böylece H3 ve H7 hipotezleri kabul edilmiştir. Bununla birlikte gruplar arasındaki farklar ve bu farkların hangi gruplardan kaynaklandığını belirleyebilmek için Post Hoc (Tukey Testi) testi yapılmıştır.

Tablo 6. Yaş Durumu Post Hoc (Tukey Testi) sonuçları

Değişkenler	Karşılaştırma		Ortalamalar Arası Fark	Anlamlılık
Proaktif Kişilik	20-29	30-39	,454*	,038
		40-49	,488*	,029
		50 ve üzeri	,564*	,022
	30-39	40-49	-,178	,358
		50 ve üzeri	-,338	,143
	40-49	50 ve üzeri	-,135	,762
İş performansı	20-29	30-39	-,268	,213
		40-49	-,336	,286
		50 ve üzeri	-,428	,294
	30-39	40-49	-,098	,918

		50 ve üzeri	,541*	,005
	40-49	50 ve üzeri	,624*	,004

Tukey testi sonuçlarına göre proaktif değişkeni ile ilgili farklılığın 20-29 yaş arası çalışanlardan kaynaklandığı söylenebilir. Tablo 6. ya göre 20-29 yaş arası çalışanların ($\bar{x} = 3,96, \pm ,94$), diğer gruplar olan 30-39 ($\bar{x} = 3,78, \pm ,89$), 40-49 ($\bar{x} = 3,66, \pm ,89$), 50 ve üzeri ($\bar{x} = 3,58, \pm ,80$) yaş gruplarına göre daha fazla proaktif kişilik özellikleri göstermektedir. İş performansı ile ilgili farklılık ise 30-39 yaş arası çalışanlar ile ($\bar{x} = 3,77 \pm ,98$), 40-49 yaş arası çalışanların ($\bar{x} = 3,65, \pm ,865$), 50 ve üzeri çalışanlara ($\bar{x} = 3,48, \pm ,808$) oranla daha fazla iş performansı göstermektedir.

Tablo 7. Eğitim Durumu Farkı Açısından Değişkenlere İlişkin Anova testi sonuçları

Faktör		N	Ortalama	Stand. Sapma	F	Önem Düz. (p)
Proaktif Kişilik	Lise	34	3,56	,912	1,082	
	Önlisans	88	4,12	,658		
	Lisans	146	4,02	,692		
İş Performansı	Lisansüstü	47	3,85	,852	2,145	,346
	Lise	34	3,38	,996		
	Önlisans	88	3,46	,948		
	Lisans	146	3,72	,891		
	Lisansüstü	47	3,96	,823		,106

Tablo 7. de yer alan sonuçlara göre eğitim durumu değişkeninin proaktif kişilik ve iş performansı açısından %95 ve %99 önem düzeyinde anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu sonuçlara göre H4 ve H8 hipotezleri kabul edilmemiştir.

Tablo 8. Proaktif Kişiliğin İş Performansı Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	B	S	(β)	t	P	R	R ²	F	p
Proaktif Kişilik	İş Performansı	.491	.15	.789	3.26	.00	.789	.622	515.3	.001

Anlamlılık düzeyi (significance) $p < .05$ olduğu için kurulan regresyon modeli anlamlıdır. İlişkinin etkisine yönelik yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; Proaktif kişiliğin iş performansı üzerinde pozitif yönde ve iyi seviyede anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Modelin açıklama gücü olarak ifade edilen R² değeri: .622 olarak hesaplanmıştır. ($R = .789$; $R^2 = .622$; $p < .05$). Bu değer iş performansı değişkeninin (varyansının) %62,2 'sinin modeldeki bağımsız değişken proaktif kişilik tarafından açıklandığını göstermektedir. Bağımsız değişkenin beta katsayısı = .789'dir. Buna göre proaktif kişilik $p < .05$ olduğundan iş performansı üzerinde anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre H9 hipotezi kabul edilmiştir.

3. SONUÇ

Araştırmanın temel amacı sivil havacılık alanında görev alan bireylerin proaktif kişiliğin iş performansı üzerindeki etkilerini araştırmaktır. Günümüz iş dünyasında, çalışanların sadece görevlerini yerine getirmekle kalmayıp aynı zamanda sorunları öngörebilen, yeni fırsatları değerlendirebilen proaktif bireyler olmaları giderek daha önemli hale gelmektedir. Bu bağlamda, proaktif kişiliğin iş performansı üzerindeki etkileri, organizasyonlarda başarının anahtarı olarak değerlendirilmektedir. Proaktif bireyler, karşılaştıkları zorlukları hızlı ve etkili bir şekilde çözebilme yetenekleriyle öne çıkarlar. İleri görüşlülükleri sayesinde, proaktif çalışanlar işyerinde yeni fikirleri teşvik ederek inovasyonu artırabilmektedirler.

Araştırma, proaktif kişiliğe sahip olan çalışanların iş performanslarının yüksek olduğunu kanıtlamaktadır. Bununla birlikte evli çalışanların bekar çalışanlara, gençlerin ise daha ileri yaştaki çalışanlara göre daha fazla proaktif oldukları ve aynı zamanda daha fazla iş performansına sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre proaktif çalışanlar işlerine ve organizasyonlarına bağlılık gösterirler, bu da iş performansını olumlu yönde etkilemektedirler. Proaktif kişilik, birçok sektörde olduğu gibi havacılık sektöründe de son derece önemlidir. Havacılık sektörü, güvenlik, verimlilik ve operasyonel mükemmeliyet gerektiren karmaşık bir endüstridir. Tehditlerin önceden tespit edilmesi ve önlem alınması, beklenmedik durumlarda ortaya çıkabilecek kriz durumlarında proaktif kişiliğe sahip bireyler hızlı ve etkili bir biçimde hareket edebilmekte, ortaya çıkacak olan zararları en aza indirerek operasyonların daha sağlıklı ve devamını sağlayabilmektedirler. Günümüzde artan maliyetler düşünüldüğünde iş süreçlerini ve operasyonları daha verimli hale getirme noktasında katkı sağlamaktadırlar. Ayrıca havacılık sektöründe zaman ve kaynak yönetimi önemli bir yere sahiptir. Proaktif çalışanlar hizmet alanların ihtiyaçlarını önceden tespit ederek beklentileri karşılama yoluna gidebilmektedirler. Sivil havacılık sektörünün önümüzdeki yıllarda daha fazla büyüyeceği havacılık otoriteleri tarafından sıkça dile getirilmektedir. Bu büyüme yanında da birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda güvenlik, verimlilik, kriz yönetimi, hizmet alan memnuniyeti gibi alanlarda başarılı olmada proaktif kişiliğin katkısı olabilir. Bu araştırma, kurum yöneticilerine, proaktif kişilik özelliklerini tanıma ve bu özelliklere sahip çalışanların önemini vurgulamaktadır.

Araştırmanın kamu sektöründe yer alan kurumlarda çalışanlara yönelik yapılması ve veri sayısı bu çalışmanın en önemli sınırlılıklarıdır. Proaktif kişilik ve iş performansı arasındaki ilişkinin altında yatan nedenlerin daha iyi anlaşılabilmesi için daha farklı örgütlerde ve daha büyük örneklemelerde yapılması halinde farklı sonuçlara ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

1. Armstrong, M. (2006). Performance Management Key Strategies And Practical Guidelines. In *Performance management roles* (3rd ed., p. 167). Kogan Page London and Philadelphia.
2. Bakker, A. B., Tims, M., & Derks, D. (2012). Proactive personality and job performance: The role of job crafting and work engagement. *Human Relations*, 65(10), 1359–1378.
3. Barutçugil, İ. (2002). Performans Yönetimi. In C. Başoğlu (Ed.), *Kariyer Yayıncılık İletişim Eğitim Hizmetleri* (Vol. 2).
4. Bateman, T. S., & Crant, J. M. (1993). The proactive component of organizational behavior: A measure and correlates. *Journal of Organizational Behavior*, 14(2), 103–118.
5. Bateman, T. S., & Organ, D. W. (1983). Job Satisfaction and the Good Soldier: The Relationship Between Affect and Employee “Citizenship.” *Academy of Management Journal*, 26(4), 587–595.
6. Bingöl, Dursun (2006), İnsan Kaynakları Yönetimi, 6. Baskı, Arkan Yayınları, İstanbul.
7. Borman, W. C., & Motowidlo, S. J. (1997). Human perormance Organizational Citizenship Behavior and Contextual Performance. In J. Hogan (Ed.), *Organizational Citizenship Behavior and Contextual Performance* (Vol. 10, Issue 2).
8. Bresman, H., & Zellmer-Bruhn, M. (2013). The structural context of team learning: Effects of organizational and team structure on internal and external learning. *Organization Science*, 24(4), 1120–1139.
9. Buil, I., Martínez, E., & Matute, J. (2019). Transformational leadership and employee performance: The role of identification, engagement and proactive personality. *International Journal of Hospitality*

Management, 77, 64–75.

10. Campbell, J.P., McCloy, R.A., Oppler, S.H., ve Sager, C.E. (1993). A Theory of Performance. Schmitt, E. ve Borman, W.C. (Ed.), *Personnel Selection in Organizations* (s. 35–70). San Francisco: Jossey-Bass.
11. Campbell, J. P., McHenry, J., & Wise, L. L. (1990). Modeling Job Performance in a Population of Jobs. *Personnel Psychology*, 43(2), 313–575.
12. Çelik, E., & Topçuoğlu, P. (2017). Proaktif kişiliğin öznel zindelik ile merak arasındaki ilişkide aracılık etkisi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 1221–1240.
13. Çelik, M., & Turunç, Ö. (2009). Aile-İş Çatışması, İş Stresi ve Örgütsel Sadakatin İş Performansına Etkisi: Savunma Sektöründe Ampirik Bir Çalışma. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 8(2), 217-245–245.
14. Çetin, S., & Köse, M. S. (2017). Proaktif Kişiliğin Stratejik Düşünce Becerisine Etkisi. *Arş. Gör. Dr. Mehmet Said KÖSE Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü*, 8(16), 65–84.
15. Çöl, G. (2008). ALGILANAN GÜÇLENDİRMENİN İŞGÖREN PERFORMANSI ÜZERİNE ETKİLERİ. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35–46.
16. Crant, J. M. (2000). Proactive behavior in organizations. *Journal of Management*, 26(3), 435–462.
17. Eren, E. (1979). *İşletme Örgütleri Açısından Yönetim Psikolojisi*. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi.
18. Eryılmaz, İ. (2020). İş Performansı. In *Kurumsal Temelleriyle Örgütsel Davranış Ölçekleri Rehberi* (pp. 195–200).
19. Güney, S. (2020). Örgütsel Davranış. In *Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık* (Vol. 5).
20. Hall, D. T., & Moss, J. E. (1998). The new protean career contract: Helping organizations and employees adapt. *Organizational Dynamics*, 26(3), 22–37.
21. Hays, W. L. (1983). Review of Using Multivariate Statistics. In *Contemporary Psychology: A Journal of Reviews* (Vol. 28, Issue 8).
22. Hochwarter, W. A., Perrewé, P. L., Ferris, G. R., & Brymer, R. A. (1999). Job Satisfaction and Performance: The Moderating Effects of Value Attainment and Affective Disposition. *Journal of Vocational Behavior*, 54(2), 296–313.
23. ICAO. (2022). *Future of Aviation*. ICAO. <https://www.icao.int/Meetings/FutureOfAviation/Pages/default.aspx>
24. Jiang, F., Lu, S., Wang, H., Zhu, X., & Lin, W. (2021). The Roles of Leader Empowering Behaviour and Employee Proactivity in Daily Job Crafting: A Compensatory Model. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 30(1), 58–69.
25. Kara, N. O., Vergili, A., & Erdem, R. (2016). Sağlık Çalışanlarının Proaktif Kişilik Yapıları ile Duygusal Bulaşma Durumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Üzeine Bir Araştırma. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 91–103.

26. Kim, M., Beehr, T. A., & Prewett, M. S. (2018). Employee Responses to Empowering Leadership: A Meta-Analysis. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 25(3), 257–276.
27. Kim, T. Y., Hon, A. H. ., & Crant, j. M. (2009). Proactive Personality, Employee Creativity, and Newcomer Outcomes: A Longitudinal Study. *Journal of Business and Psychology*, 24(1), 93–103.
28. Koçel, T. (2020). İşletme Yöneticiliği. In *Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş* (Vol. 18).
29. Koopmans, L., Bernaards, C., Hildebrandt, V., Van Buuren, S., Van Der Beek, A. J., & de Vet, H. C. w. (2012). Development of an individual work performance questionnaire. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 62(1), 6–28.
30. Li, N., Liang, J., & Crant, J. M. (2010). The Role of Proactive Personality in Job Satisfaction and Organizational Citizenship Behavior: A Relational Perspective. *Journal of Applied Psychology*, 95(2), 395–404.
31. MacKenzie, S. B., Podsakoff, P. M., & Fetter, R. (1991). Organizational citizenship behavior and objective productivity as determinants of managerial evaluations of salespersons' performance. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(1), 123–150.
32. Mawoli, M. A., & Babandako, A. . (2011). An Evaluation of Staff Motivation, Dissatisfaction and Job Performance in an Academic Setting. *Ustralian Journal of Business and Management Research*, 1, 1–13.
33. Morgan, C.T. (2010). Psikolojiye Giriş, (çev: Sirel Karakaş, Rükzan Eski), Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
34. Morrison, E. W. (1994). Role Definitions and Organizational Citizenship Behavior: The Importance of the Employee's Perspective 07:07:24 AM All use subject to JSTOR Terms and Conditions. *Source: The Academy of Management Journal*, 37(6), 1543–1567.
35. Morrison, E. W., & Phelps, C. C. (1999). Taking charge at work: Extrarole efforts to initiate workplace change. *Academy of Management Journal*, 42(4), 403–419. <https://doi.org/10.2307/257011>
36. Motowidlo, S. J., Borman, W. C., & Schmit, M. J. (1997). A theory of individual differences in task and contextual performance. *Human Performance*, 10(2), 71–83.
37. Motowidlo, S. J., & Van Scotter, J. R. (1994). Evidence That Task Performance Should Be Distinguished From Contextual Performance. *Journal of Applied Psychology*, 79(4), 475–480.
38. Northhouse, P. G. (2015). Leadership Eighth Edition. In *SAGE Publications* (Vol. 8).
39. Organ, D. W. (1997). Human Peformance. In *Human Performance:Organizational Citizenship Behavior* (p. 85).
40. Özkalp, E., & Kirel, Ç. (2021). Örgütsel Davranış. In *Ekin Yayınevi*.
41. Qi, L., & Liu, B. (2017). Effects of Inclusive Leadership on Employee Voice Behavior and Team Performance: The Mediating Role of Caring Ethical Climate. *Frontiers in Communication*, 2(8), 1–9.

42. Seibert, S. E., Crant, j. M., & Kraimer, M. L. (1999). Proactive personality and career success. *Journal of Managerial Psychology*, 84(3), 416–427.
43. Şeker, G. (2019). The Predictive Power of Teachers Proactive Personality Traits on Their Problem Solving Skills. *Pamukkale University Journal of Education*, 45(45), 175–189. <https://doi.org/10.9779/puje.2018.228>
44. Şimşek, M. Ş., Akgemci, T., & Çelik, A. (2003). *Davranış Bilimlerine Giriş Ve Örgütlerde Davranış*. Adım Matba.
45. Williams, K. D., & Karau, S. J. (1991). Social Loafing and Social Compensation: The Effects of Expectations of Co-Worker Performance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(4), 570–581.
46. Yang, F., & Chau, R. (2016). Proactive personality and career success. *Journal of Managerial Psychology*, 31(2), 467–482.
47. Yılmaz, A. (2010). Örgütsel Bağlılık ve Ekstra Rol Davranışı Arasındaki İlişkiler: İmalat Sektöründe Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 236–250.

(31)

Dr. Öğr. Üyesi Sibel Elif ÖZDİLEK¹⁷⁷
THE BALKANS: ROAD TO EU ACCESSION
BALKANLAR: AB'YE KATILIM YOLU

ABSTRACT

The origins of the European Union (EU) date back to the 14th and 15th centuries. During this period, European countries sought to end their conflicts, form an economic union, and create a supranational organization that would facilitate the unrestricted movement of goods, people, and capital. Initially, the EU was established as the European Coal and Steel Community (ECSC) with six member states. It later became a global entity with 28 members after Croatia joined in 2013. The EU's expansion strategies can be pursued through both economic and political means. The Balkan region, located on the border of the EU countries, serves as a vital energy route for the EU and provides for the security of the EU member states. The importance of the Balkan region becomes clear when examining the fifth and sixth enlargements of the EU, which included candidate countries from this region. This study will examine the historical development of the EU and its interactions with the Balkan countries through the lens of the EU's enlargement policies.

Keywords: European Union, Balkans, Enlargement Policies.

ÖZ

Avrupa Birliği'nin (AB) kökenleri 14. ve 15. yüzyıllara kadar uzanmaktadır. Bu dönemde Avrupa ülkeleri, aralarındaki çatışmalara son vermek, ekonomik bir birlik oluşturmak ve malların, insanların ve sermayenin kısıtlanmamış hareketini kolaylaştıracak ulus üstü bir örgüt oluşturmak istediler. Başlangıçta AB, altı üye ülkeyle Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) olarak kuruldu. Daha sonra 2013'te Hırvatistan'ın katılımının ardından 28 üyeli küresel bir varlık haline geldi. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) ve Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin çöküşü, dünya çapında Sosyalizmin düşüşünü işaret etti. Bu değişim, öncelikle Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) etkilediği iki kutuplu bir dünyadan tek kutuplu bir dünyaya geçişe yol açtı. SSCB ve Yugoslavya'nın dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni bağımsız ülkeler, stratejik önemleri nedeniyle hem AB'nin hem de Rusya'nın ilgisini çekti. AB'nin genişleme stratejileri hem ekonomik hem de politik yollarla takip edilebilir. AB ülkelerinin sınırında bulunan Balkan bölgesi, AB için hayati rotası olarak hizmet eder ve AB üye ülkelerinin güvenliği için güvenli bir koridor sağlar. Balkan bölgesinin önemi, bu bölgeden aday ülkeleri içeren AB'nin beşinci ve altıncı genişlemelerini incelerken netleşir. Bu çalışma, AB'nin tarihsel gelişimini ve Balkan ülkeleriyle etkileşimlerini AB'nin genişleme politikaları merceğinden inceleyecektir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Balkanlar, Genişleme Politikaları.

¹⁷⁷ Asst. Prof., Ufuk Üniversitesi, Ankara/Türkiye, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, elif.ozdilek@ufuk.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-0907-8771.

INTRODUCTION

The year 2014 holds importance for the Balkans as it marks a decade since the Eastern Enlargement, commonly known as the “Big Bang Enlargement.” This significant expansion took place on 1 May 2004, when the European Union increased its membership from 15 to 25 states, welcoming eight countries from the former Eastern Bloc and two from the Balkans. In the Enlargement Strategy and Main Challenges Report submitted by the Commission to the European Parliament and the Council, the EU detailed its comprehensive approach towards the Western Balkans, in line with the 2003 Thessaloniki Summit, which confirmed that the future of the Western Balkans lies within the EU (Stratulat, 2013).

The Commission is of the opinion that Croatia’s accession does not lead to a division in the Balkans; rather, it acts as an inspiration and a catalyst for the remainder of the region to hasten their efforts towards EU membership. The EU is dedicated to facilitating the entry of all Western Balkan nations into the Union before Turkey, provided that the requisite conditions are met (Özsöz, 2013). As of 31 January 2020, following the United Kingdom's official departure from the Union, the EU comprises 28 member states. In addition to Turkey, there are currently eight other candidate nations pursuing EU membership: Montenegro, Serbia, North Macedonia, Albania, Bosnia and Herzegovina, Ukraine, Moldova, and Georgia.

A review of the sixty-five years since the inception of the European Coal and Steel Community, which set the stage for the European Union and began with six founding member nations, reveals that the initial growth momentum has transformed into a worldwide entity consisting of twenty-seven member states. The EU is advancing toward becoming the singular "Supranational" organization, distinguished by its unique concepts and institutions. In this century, the EU emerges as a considerable economic and political force on the international stage. Its approach to political and economic growth targets the Western Balkan nations that gained independence after the disintegration of Yugoslavia: Bosnia-Herzegovina, Serbia, Montenegro, the Republic of Macedonia, and Albania. Viewing these Western Balkan countries as potential EU candidates highlights the EU's status as a "Real Power" across political, economic, social, and cultural spheres, actively seeking to expand. By applying the necessary criteria for EU membership—such as Democracy, Rule of Law, Respect for Human Rights, Protection of Minorities, a Functioning Market Economy, and Competitive Pressure—benefits will arise for both the citizens of the Western Balkan nations aiming to join the Union and for humanity at large. To accelerate the accession process for the Western Balkans, the EU should develop new strategic methods regarding these nations, alter the current paradigm, and foster collaborative efforts from both sides.

The enlargement policy for 2014 has been set by the European Commission, emphasizing a fundamentals-first approach. In this framework, the Commission will monitor developments in the Balkans closely, highlighting a new strategy that prioritizes the rule of law while advancing the EU's enlargement efforts in that area. The processes of deepening integration and enlargement are interconnected, and future enlargement policies must consider the trajectory of the EU itself. To ensure that new member states can integrate into the EU based on shared values and principles, it is essential to establish a political and institutional framework alongside the enlargement strategies. There is a distinct necessity for a flexible and multi-layered EU that can respond to the diverse needs of its member states.

1. Dissolution of the Former Socialist Republic of Yugoslavia

After Josip Bronz Tito, known as the founder of communism in Yugoslavia, died on May 4, 1980, it can be said that Yugoslavia did not experience any instability as a country. In the period following Tito's death, the Presidents of the six republics that formed Yugoslavia governed the state with a rotation system and maintained stability through collective leadership. After Tito's death, one of the most important internal issues in Yugoslavia was the Kosovo issue that emerged in 1986. Kosovo, which had the status of an autonomous province affiliated to Serbia, also made efforts to become a republic and especially to get rid of the yoke of Serbian nationalism. If other issues that troubled Yugoslavia after the Kosovo issue are mentioned; it can be emphasized that it was the nationalism between Slovenia and Croatia. The developments in nationalism and democratization in Soviet Russia also affected Yugoslavia, which was a socialist country outside the hegemony of Soviet Russia. In particular, communist regimes in East Germany, Bulgaria and Romania were on the verge

of collapse within a few months towards the end of 1989. These developments accelerated both the nationalism and democratization processes in Yugoslavia, while also indicating that it would face difficulties in the coming years as a country containing different ethnic nations (Armaoğlu, 1994). We can say that the most important impact of the end of the Cold War on the Balkans was on the functioning of state structures. With the dissolution of the Yugoslav Federative Republic, which covered approximately 70% of the Balkan geography, many problems came to the fore. The balance that allowed different ethnicities, languages and religions to live together in the central part of the Balkans was disrupted. Nations living together within the Balkan culture turned to forming state structures separated by different borders in order to protect their own identities. As a result of this tendency, a chain of regional conflicts based on nationalism emerged in the middle of the Balkans, affecting the entire geography. In this context, it can be emphasized that in addition to Albania, which continues its independent structure, Croatia, Macedonia and Slovenia gained their independence in 1991, Bosnia and Herzegovina in 1992, Montenegro and Serbia in 2006, and Kosovo in 2008 (Kodaman and Birsell, 2014).

2. European Union Enlargement

With the successful progress that the countries within the European Community have shown around a whole, we can say that the countries that first showed a hesitant approach to the community later wanted to become members. England tried to make attempts for membership in the EEC in order to compensate for the market loss it experienced with the cheapening raw materials in time and to gain gains in the search for new markets. Accession negotiations between the EEC and England started on October 10, 1961. England's entry into the EEC was prevented by France. England vetoed it and it applied again for the second time on May 2, 1967 in order to enter the EEC. However, on May 11, 1967, Ireland and Denmark applied for full membership in the EEC along with England. In addition, Norway also applied as of July 21, together with these countries. The Commission announced on September 13, 1967 that it found the memberships of all four countries that applied appropriate and positive. France, which did not change its opinion on England, used its veto right again. Thus, England was disappointed in its second application. England's path to membership was only blocked by the resignation of French President C. De Gaulle, who had his own legitimate reasons and also showed a stubborn attitude, on April 28, 1969 (Karluk, 2011). On January 22, 1972, the Accession Treaty was signed in Brussels, the capital of Belgium. Thus, similar treaties were made with Ireland, Denmark and Norway, which applied. However, when the majority voted no in the referendum held in Norway, it gave up its membership. Thus, the six-member process that started with the ECSC reached a community of nine members as of January 1, 1973, the date on which the Accession Treaties entered into force (Berksoy and Işık, 2006).

After the signing of the Association Agreement between Greece and the EEC, a military coup known as the "Colonels' Junta" occurred on April 21, 1967. Greece lost time on its path to membership when the coup plotters seized power. Greece, which was on its path to the second enlargement, would be able to apply to the EU for full membership after a period of approximately eight years, namely on June 12, 1975. With the departure of the putschist colonels in power in Greece, steps towards democracy were renewed in the country and as a result, the Accession Treaty was signed and put into effect on May 28, 1979 with the cooperation between the Commission and Greece. Following the application for membership, Greece's membership in the Community was accepted by the Commission's decision. Greece joined the Community as the tenth member of the enlargement on January 1, 1981 (Karluk, 2011). After the death of General Franco, with the atmosphere of the elections held in Spain in 1977, after a certain period of time, on July 28, 1977, it applied for EU membership. The Accession Treaty was signed in Madrid, the capital of Spain, on June 12, 1985. Thus, Spain officially became a member of the community on January 1, 1986. The Accession Treaty foresaw a seven-year "adaptation period". In Portugal, the General Salazar regime was the biggest obstacle on the way to EU membership, because there was no democracy. Portugal applied to the Council on March 28, 1977 to become a member of the EU. The Commission also convened for this meeting and announced its positive opinion on May 19, 1978. The Council also found Portugal's application appropriate on June 6, 1978 and requested that

negotiations begin. The Accession Treaty was signed in Lisbon, the capital of Portugal, on June 12, 1985. Thus, Portugal officially became a member of the community on January 1, 1986 (Karluk, 2011).

On 17 July 1989, Austria submitted its application for EU membership to the Council. Following this, Sweden applied on 1 July 1991, and Finland on 18 March 1992. The Commission highlighted the importance of initiating negotiations by addressing the membership applications of Austria, Sweden, and Finland collectively. On 1 January 1995, Austria, Finland, and Sweden were welcomed as full members of the Union. Subsequently, on 1 May 2004, Hungary, Poland, the Czech Republic, Slovakia, Slovenia, Latvia, Lithuania, Estonia, Malta, and the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus became part of the EU. This expansion brought the total number of EU members to twenty-five (Europa Union, 2016). The fifth wave of EU enlargement is regarded as the largest and most significant, largely due to the transformations that occurred on the European continent following the end of the Cold War. It is noteworthy that after enduring half a century of turmoil and devastation from various historical conflicts, the European continent has undergone such a remarkable expansion (Oğuz, 2012).

Bulgaria and Romania both submitted their applications to join the EU in the same year. Romania's application was made on 22 June 1995, while Bulgaria followed with its application on 16 December 1995. The Commission reviewed these applications and issued a positive assessment on 16 July 1997, setting 15 February 2000 as the start date for negotiations. Following the Commission's favorable opinion regarding their EU accession on 22 February 2005, the Accession Treaty was signed for both countries on 25 April 2005 (Europa Union, 2016). Consequently, Bulgaria and Romania officially joined the EU on 1 January 2007, bringing the total number of EU members to twenty-eight. After experiencing its largest expansion in 2004, the EU sought to ensure the inclusion of Bulgaria and Romania, two Eastern Balkan nations, in this growth. Although both countries aimed to apply for EU membership in 1995, their actual application process did not commence until 2000. Analyzing the reasons behind the sixth wave of enlargement reveals that it serves as a continuation and complement to the enlargement wave of 2004. Bulgaria and Romania, the strategically significant Balkan nations that joined the EU during its expansion, gained membership as the influence of the Soviet-Russian regime, which had loomed over them for years, gradually diminished (Karluk, 2011). On July 1, 2013, Croatia officially became the twenty-eighth member of the EU.

When the membership process of Croatia, which is the current seventh wave of enlargement of the EU, was carefully examined, the negotiation date was given as 3 October 2005. Croatia was accepted as a member by the EU, perhaps because of its small population and the idea that it would be a small burden on the union economically (Europa Union, 2016).

2.1. EU's Balkans "peace-prosperity" policy

In April 1997, the "Regional Approach" was initiated by the European Union, featuring a conditionality policy designed to motivate countries in the region to embrace European values such as democracy, human rights, and the rule of law. This initiative sought to politically and economically integrate these nations with the EU, thereby fostering security and stability through enhanced cooperation and reconciliation among them. Unlike their peers in Central and Eastern Europe, who were offered the chance for membership contingent upon meeting the Copenhagen Criteria, the countries of the Western Balkans did not receive this opportunity. Instead, they were permitted to establish contractual agreements with the EU, which provided benefits like trade preferences and financial support. This strategy was developed to encourage stability and prosperity in the post-conflict region. The regional strategy formed the basis of the EU's policy toward the Western Balkans, which encompasses Croatia, Bosnia and Herzegovina, Albania, Macedonia, and the Federal Republic of Yugoslavia (including Serbia, Montenegro, and Kosovo). In May 1999, the European Commission initiated an ambitious effort aimed at fostering development in the Western Balkans. This initiative emphasized the establishment of stable democratic institutions, adherence to the rule of law, and a shift towards a free market economy, with membership dependent on fulfilling these requirements. It was highlighted that nations achieving the Copenhagen Criteria by the end of the Stabilization and Association Process (SAP) would qualify to enter into a Stabilization and Association Agreement (SAA), which was intended to strengthen connections with the EU. As part of the SAP, countries in the Western Balkans pledged to undertake political

and economic reforms, tackle organized crime, and enhance regional cooperation. Furthermore, the EU introduced a new financial assistance framework known as Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilization (CARDS) to support the implementation of these political and economic reforms in the Western Balkan nations (İKV, 2013).

2.1.1. The Royaumont process.

The "Royaumont Process" marks the European Union's first extensive approach to its policies concerning the Western Balkans. On December 13, 1995, under the leadership of the EU, representatives from twenty-seven nations gathered in Royaumont, France, to endorse the Declaration known as the "Process for Stability and Good Neighborly Relations in South-Eastern Europe." This Declaration received approval from the EU and was mentioned in the Final Declaration of the Madrid Summit held in Spain. A closer examination of the Royaumont Process shows involvement from Bosnia-Herzegovina, Serbia-Montenegro, Macedonia, Croatia, and Slovenia, along with neighboring countries like Albania, Hungary, Bulgaria, Romania, and Turkey, in addition to EU member states, Russia, and the USA. Contributions also came from the EU Commission, the European Parliament, the Organization for Security and Co-operation in Europe, and the Council of Europe. The primary goal of the Royaumont Process was to aid in the execution of the Dayton Peace Agreement, which was negotiated in Dayton, USA, on November 21, 1995, and subsequently signed in Paris on December 14, 1995. This initiative was implemented during the years 1998-1999 to foster the development of democracy and civil society within the region (Kavalalı, 2005).

2.1.2. Joint stability pact.

The Stability Pact, which envisages long-term strategies for the stability and economic development of the countries in the region, has been seen by the European Union as an initiative that will tightly bind the countries of Southeastern Europe to the values and institutional structures of Europe. The main goal of the Stability Pact is to establish a long-term stability environment in Southeastern Europe. The Stability Pact aims to support the establishment of stability in the region by supporting the efforts to establish an environment of peace in the countries of Southeastern Europe, to adopt democracy, to give due importance to human rights and to accelerate economic development. It was also thought that the Stability Pact would be an initiative that would bring Yugoslavia closer to the political and economic system of Europe. The Stability Pact envisages cooperation in many areas in order to ensure permanent political and economic stability in the countries of Southeastern Europe. For example; it is envisaged that developing cooperation in areas such as establishing an institutional structure that respects human rights, fundamental freedoms and minority rights, ensuring the freedom and independence of the justice system and the media, and strengthening civil society organizations will facilitate the establishment of political stability in the countries of the region. It was believed that economic stability in the countries of the region would be achieved through free market economy rules governed by strong macroeconomic policies and especially through trade liberalization. The real incentive element in the Stability Pact for achieving political and economic stability in the countries of Southeastern Europe is that it offers the countries of the region the perspective of full membership in the EU (www.tuicakademi.org.tr).

2.1.3. Regional approach policy.

Prior to the Rome Conference, which took place on 15-16 February 1996 to solidify the Dayton Peace Agreement, the Commission prepared a detailed report on the Western Balkan nations at the request of the Council, dated 14 February 1996. This report introduced a new policy known as the "Regional Approach" (Kavalalı, 2005). It can be noted that the EU initially embraced the "Regional Approach" policy in 1996. Through this policy, the EU outlined financial assistance, commercial-economic collaboration, and general criteria for bilateral relations, and specific conditions applicable to all Western Balkan countries lacking a partnership with the EU. Among the expectations for compliance from the Western Balkan nations are criteria such as ensuring the return of refugees, readmitting citizens with illegal status into EU countries, adhering to the Dayton Peace Agreement, fostering minority and human rights, cooperating with the International

Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), conducting free elections, and promoting good neighborly relations. The European Union has indicated that it will implement a series of sanctions, including the suspension of trade relations, halting aid, and delaying relevant agreements, if it observes ongoing situations that fail to meet these established criteria and conditions (Altun, 2013). In line with the decisions made at the Ferie Summit, the inaugural summit meeting between EU member states and the countries of the Western Balkans took place in Zagreb, Croatia, on November 23-24, 2000. Following this first "EU-Western Balkans Summit," the "Zagreb Declaration" highlighted the consensus reached by the Western Balkan nations on the outlined items (Kavalalı, 2005).

2.1.4. Thessaloniki summit.

An agenda was created at the second EU-Western Balkans Summit held in Thessaloniki, Greece on 21 June 2003, which was prepared by the EU Commission and brought new proposals for the Western Balkan countries. The Thessaloniki Agenda for the Western Balkans was briefly created as follows;

- It will include short and medium term reform and harmonization studies by the Commission in parallel with the Accession Partnership Documents and will be updated when necessary. These first "European Partnership" documents will be prepared separately for the Western Balkan countries and submitted to the Council for approval together with the 2004 Stabilization and Association Process Report,
- The Western Balkan countries will prepare separate "Action Plans" and implement them; The Commission should also monitor these plans through annual reports,
- The priorities of the European Partnership Documents should be to direct EU financial assistance and to increase the CARDS budget for the period 2004-2006,
- As of October 2002, the Twinning Projects financed by the Albania and Croatia CARDS Programme should be spread throughout the region,
- The Western Balkan countries can also benefit from technical assistance,
- The participation of the Western Balkan countries in Community programmes and agencies should be ensured through single framework decisions, similar to the structure established in the candidate countries, and the Commission should submit proposals, taking into account the use of CARDS Programme resources (Kavalalı, 2005).

2.1.5. South East Europe 2020 strategy.

In terms of indicators such as employment, per capita income and direct foreign investment, Southeastern European countries are far behind the EU average. The basis of the strategy is to ensure employment and welfare growth from a European perspective. During the global and European crisis, 800 thousand people became unemployed in the Western Balkans and public debt doubled. The protests that have emerged in recent years are due to social and economic inequalities, therefore the solution lies in economic recovery. The Southeastern Europe 2020 Strategy aims to work with regional governments to develop national action plans, to ensure stability in the region and to ensure democracy and human rights, and to promote regional integration. The content, implementation and technical details of the strategy are holistic, inclusive, rational and sustainable growth, as well as the governance of growth. The preparation phase of the strategy is to observe the EU membership perspectives of the countries in the region. The strategy, which is built on this five-pillar structure, will be implemented as six main activity areas (skills and mobility, investment, inclusion, innovation, resource efficiency and connectivity). For each pillar of the strategy, the relevant ministries will develop strategies at the national level and then transform them into regional action plans. Among the potential risk areas, the most fundamental risk is that the strategy is based on a voluntary basis. However, ensuring the applicability of the strategy with both indicators to be developed and published for each country and incentives to be activated by the European Commission is a priority goal (www.tepav.org.tr).

3. The Enlargement Process to the Western Balkans and Candidate Countries

In 2005, the Western Balkan countries—Serbia, Montenegro, Albania, and Bosnia and Herzegovina—had their status changed by the European Union from “external relations” to inclusion in the “enlargement” process. The Strategy Document on enlargement from November 6, 2007, also included Albania, Bosnia and

Herzegovina, Serbia, Montenegro, and Kosovo in the stabilization and association process (SAP). This change was further confirmed during the EU Summit in December 2007 and in the Community Strategy published on February 13, 2008.

Among the nations in the Western Balkans, Macedonia achieved candidate status on December 17, 2005, while Montenegro followed suit on December 17, 2010. Albania, although it applied for European Union membership, was not awarded candidate status. Bosnia and Herzegovina and Kosovo are the two countries that did not submit applications for membership, with Kosovo being identified as a potential candidate. Stabilization and Association Agreements (SAA) were established with various countries: with Macedonia on April 9, 2001; with Albania on June 12, 2006; with Bosnia and Herzegovina on June 16, 2008; with Montenegro on October 15, 2007; and with Serbia on April 29, 2008. The agreement with Bosnia and Herzegovina was completed in December 2007.

Currently, Bosnia and Herzegovina stands as a potential candidate for EU membership, classified as an "associate country," following Serbia and Croatia among the Western Balkan nations. The country achieved independence in February 1992 and was recognized by the USA and other Western countries on April 7, 1992. Its application for membership in the United Nations was approved on May 22, 1992. Since March 1, 1992, it has been acknowledged as an independent state. After the civil war that spanned from 1992 to 1995, which concluded with the Dayton Peace Agreement, Bosnia and Herzegovina was restructured into two primary regions: the Federation of Bosnia and Herzegovina and the Republika Srpska.

After gaining independence in 1991, the Former Yugoslav Republic of Macedonia submitted its application for EU membership on 22 March 2004. Subsequently, a Stabilization and Association Agreement was signed with Macedonia on 1 April 2004. On 19 December 2009, visa requirements for the country's citizens were lifted for entry into the Schengen Area. The Commission issued a favorable opinion regarding Macedonia's membership application on 9 November 2005, and the nation achieved candidate status on 16 December 2005.

On 11 February 2010, the European Parliament adopted a draft resolution in which members embraced the concept of 2014 as a symbolic target date for the accession of Western Balkan countries to the Union, a proposal put forth by Greece. This draft resolution, submitted by Slovenian member Zoran Thaler, received approval from 548 votes, while 45 members opposed it and 25 chose to abstain. The Parliament urged the Council to accept the request for opening negotiations at the summit scheduled for March 2010. Concerning the naming dispute with Greece over Macedonia, the Parliament called on the governments of the former Yugoslavia, the Republic of Macedonia, and Greece to enhance their efforts to resolve this matter, which remains unresolved.

Following the dissolution of Yugoslavia, Montenegro, which had a historical connection with Serbia, gained independence on 28 June 2006, becoming the 192nd member of the United Nations. In June 2006, the European Council approved Montenegro's independence, offering the nation a European Perspective. A Stabilization and Association Agreement was signed with Montenegro on 15 October 2007. The Council accepted Montenegro's application for EU membership on 17 December 2010, which had been submitted on 15 December 2008. On 23 April 2009, the Council requested that the Commission prepare a report on Montenegro's membership application. The Commission's opinion, released on 9 November 2010, indicated that Montenegro was ready to begin accession negotiations. The EU Council agreed to start these negotiations in December 2011, officially commencing them on 29 June 2012, with the Science and Technology chapter being temporarily concluded on 18 December 2012. Furthermore, on 19 December 2009, the visa requirement for Montenegrin citizens was removed.

Since the commencement of accession negotiations in June 2012, Montenegro has achieved notable advancements, having opened seven out of the 35 chapters and temporarily closed two. In spite of the EU's deficiencies, particularly regarding Romania and Bulgaria's rule of law, Montenegro has progressed to the chapters concerning "Judiciary and Fundamental Rights" as well as "Justice, Freedom and Security." These chapters will be emphasized during the negotiations, following the "new approach" established by the EU after their own accession.

On 1 June 2000, Serbia was recognized as a potential candidate for the Stabilization and Association Process (SAP) with the EU during the Feira Summit. This process was established as the key framework for the integration of Western Balkan countries into the EU at the Thessaloniki Summit on 1 June 2003, which subsequently led to the initiation of Stabilization and Association Agreement (SAA) negotiations with Serbia on 7 November 2007. The Visa Facilitation and Readmission Agreement came into effect on 1 January 2008, and on 29 April 2008, the SAA and the Interim Agreement on Trade and Commerce were signed in Luxembourg. Furthermore, as of 19 December 2009, Serbian citizens no longer required visas to travel to the Schengen Area.

On December 22, 2009, Serbia applied for EU membership but encountered criticism for insufficient cooperation with the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY). Following the capture of Ratko Mladić in May 2011, who was deemed responsible for the Srebrenica massacre, and the extradition of Goran Hadzić to The Hague in July 2011 for his role in the Krajina region massacres in Croatia, barriers to Serbia's accession were lifted. In its evaluation of Serbia's membership, published on October 14, 2011, the European Commission recommended that candidate status be granted, citing Serbia's cooperation with the ICTY. However, the Commission underscored the importance of normalizing relations with Kosovo, which it did not recognize, and urged progress in the EU-mediated dialogue between Belgrade and Pristina.

Belgrade was hopeful about achieving candidate status at the EU Leaders' Summit in December 2011; however, delays in its candidacy arose due to the late execution of previously agreed-upon accords and ongoing tensions with Serbs in northern Kosovo. Following the establishment of an agreement regarding Kosovo's representation in regional forums and integrated border management during the Belgrade-Pristina dialogue prior to the EU Council meeting in March 2012, Serbia was granted candidacy by the European Council on 1 March 2012. In the Enlargement Strategy unveiled on 10 October 2012, the Commission recommended that negotiations for accession with Serbia should begin once the normalization of relations with Kosovo became a priority. The Belgrade-Pristina dialogue, initiated in March 2011 with EU mediation aimed at enhancing the lives of individuals in both countries, was raised to the level of Prime Ministers in October 2012.

The EU Leaders' Summit in June 2013 will determine whether accession negotiations with Serbia will begin, as stated by the EU Council. This decision will rely on a report that is set to be collaboratively prepared by the High Representative of the EU for Foreign Affairs and Security Policy and the European Commission during the spring of 2013. Furthermore, on 19 April 2013, an initial agreement was reached by the Prime Ministers of Serbia and Kosovo regarding the administration of Northern Kosovo, which functions under parallel institutions supported by Belgrade and does not acknowledge the authority of Pristina, along with the normalization of their relations.

On 22 April 2013, Ashton announced in a joint report with the Commission that Serbia had met its only crucial priority and recommended initiating accession negotiations with the country. During the EU Leaders' Summit on 27-28 June 2013, it was decided to commence these negotiations with Serbia. The opening of the 23rd and 24th chapters, which were prioritized under the new approach, is anticipated for the latter half of 2014. Although the Kosovo issue is included in the 35th chapter of Serbia's accession talks, it is expected that this chapter, which the EU chose to address last in the negotiations, will actually be opened first. The normalization of relations will be necessary for the closure of this chapter (Tuhina, 2013).

4. Potential Candidate Countries to the EU: Albania, Bosnia-Herzegovina and Kosovo

During the Thessaloniki Summit held in June 2003, Albania's potential candidacy was acknowledged. On 12 June 2006, the country entered into a Stabilization and Association Agreement along with an Interim Agreement, which became effective on 1 April 2009. Negotiations for a visa liberalization agreement with Albania began on 1 December 2010. Albania's application for European Union membership was submitted on 1 April 2009, and the Commission approved this application on 1 November 2010. It was emphasized on 1 February 2011 that Albania must carry out vital reforms in 12 priority areas to secure its membership in the Union.

After the elections in Albania in June 2009, the opposition socialist party's boycott of parliament has greatly hindered the necessary reform agenda for progress toward the EU. In the local elections of May 2011, the Central Electoral Board's contentious decision to recount votes in the Tirana mayoral election, citing that they were placed in incorrect ballot boxes, raised doubts about the country's democratic framework. At the close of 2011, an agreement was reached between the government and the opposition to resolve the political crises obstructing the EU accession process, leading to the development of a new action plan in March 2012 aimed at implementing the Commission's recommendations.

On October 10, 2012, the European Commission unveiled its Enlargement Strategy, noting that Albania had met the majority of the 12 outlined priorities. It proposed that Albania could be granted candidate country status upon the completion of reforms in the judicial system and public administration, as well as updates to the parliamentary rules of procedure.

The Commission has been assigned by the European Council to create a report evaluating the country's efforts against organized crime and corruption, after advancements have been made in the other priority areas. To initiate accession negotiations, Albania must meet its reform obligations and finalize reforms in these priority sectors.

The parliamentary elections conducted on 23 June 2013 serve as a significant evaluation of the effectiveness of the country's democratic institutions and its advancement towards EU membership. According to international observers, these elections were carried out in a context where fundamental rights were upheld, in contrast to previous elections. In June 2014, the decision regarding Albania's candidate status will be made, considering the Commission's report that assesses the nation's progress in implementing laws related to judicial reform, the fight against organized crime, and anti-corruption efforts, all of which are part of the 12 priority areas necessary for initiating negotiations with the EU. Additionally, Albanian citizens have received the benefit of visa-free travel.

At the Thessaloniki Summit held in June 2003, Bosnia and Herzegovina was acknowledged as a potential candidate for EU membership, although it has yet to submit an application. The negotiation process for a Stabilization and Association Agreement commenced on November 25, 2005, after its initiation on January 1, 2003. On June 16, 2008, the country signed both a Stabilization and Association Agreement and an Interim Agreement on Trade. Furthermore, a Visa Facilitation and Readmission Agreement was signed on September 18, 2007, which took effect on January 1, 2008. As of December 15, 2010, citizens of Bosnia and Herzegovina holding biometric passports were allowed visa-free entry into the Schengen Area.

The High Level Dialogue on the Accession Process (HLDAP) with Bosnia and Herzegovina was launched by the European Commission on June 27, 2012, introducing a roadmap that details the necessary steps for the country to seek EU membership and for the implementation of the Stabilization and Association Agreement. This roadmap indicates that Bosnia and Herzegovina must amend its constitution to align with the 2009 Sejdi-Finci ruling from the European Court of Human Rights, allowing ethnic groups beyond the three founding nations—Bosniaks, Serbs, and Croats—to occupy senior public positions. Nonetheless, political leaders have yet to reach a consensus (EC, 2010).

The European Commission has stated that Bosnia and Herzegovina cannot advance in its EU integration efforts without amending its constitution to align with the ECHR ruling, declaring that the elections scheduled for 2014 will not meet international standards. The primary challenges to Bosnia and Herzegovina's membership process are the intricate administrative framework established by the Dayton Peace Agreement, which concluded the 1992-1995 conflict, and the ongoing political instability within the nation. Following the October 2010 elections, the formation of a government was stalled for 16 months, hindering the necessary reforms required for EU accession.

For the Stabilization and Association Agreement to become effective, which is considered essential for Bosnia and Herzegovina to seek EU membership, amendments to its Constitution must be made to comply with the Sejdić-Finci Decision from the European Court of Human Rights (ECHR, 2009. Sejdic and Finci v. Bosnia and Herzegovina). The country was unable to secure a significant portion of the expected funding from the Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA) in 2013 due to its failure to take the required actions in this regard. The EU indicated that it would not recognize the elections planned for 2014 as meeting international

standards unless the Sejdic-Finci Decision was implemented (Bosnia-Herzegovina-EU, 2014). Opportunities for visa-free travel were provided to the citizens of Bosnia and Herzegovina.

The Stabilization and Association Process was launched by the European Union on 1 May 1999, involving five nations in South-East Europe, and was officially enacted at the Zagreb Summit on 1 November 2000. On 17 February 2008, Kosovo's Parliament proclaimed its independence from Serbia, a declaration that received recognition from countries such as the US, UK, France, Germany, and Turkey. The European Council assessed Kosovo's independence as a distinct case on 18 February 2008. Subsequently, the Constitution was ratified on 15 June 2008, and on 14 October 2009, the Commission declared that Kosovo had fulfilled the criteria for its European Perspective. Furthermore, the International Court of Justice issued a recommendation affirming Kosovo's independence on 22 July 2010, and on 19 January 2012, the Commission initiated discussions regarding visa liberalization with Kosovo.

On March 27, 2012, the European Commission sanctioned a feasibility study aimed at a Stabilization and Co-operation Agreement, paving the way for future negotiations on the matter. In the framework of the 2012-13 Enlargement Strategy, the Commission reported that Kosovo was prepared to initiate discussions regarding the Agreement and indicated that it would provide negotiating guidelines contingent upon adequate progress being achieved on immediate priorities.

On April 19, 2013, the Prime Ministers of Kosovo and Serbia reached an agreement regarding the administration of Northern Kosovo and the normalization of relations, with discussions facilitated by Catherine Ashton, the EU's High Representative for Foreign Affairs and Security Policy. High-level talks between the two countries began on October 19, 2012. In a report presented by the Commission and the High Representative on April 22, 2013, it was highlighted that Kosovo had met the identified priorities, which led to a recommendation to start negotiations for an Agreement with Kosovo. Furthermore, the Commission proposed allowing Kosovo to participate in EU programs. Following this, EU leaders approved the initiation of negotiations for a Stabilization and Association Agreement with Kosovo on June 27-28, 2013.

The main obstacle in Kosovo's relationship with the EU stems from the fact that five EU member states—Romania, Slovakia, Spain, Greece, and the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus—do not acknowledge Kosovo, resulting in a lack of a cohesive position within the EU regarding Kosovo's status. After the agreement between Kosovo and Serbia in April 2013 aimed at normalizing their bilateral relations, Kosovo was considered ready to begin discussions with the EU on the Stabilization and Association Agreement (SAA), which started in October 2013. The draft text of the SAA was initialed in the summer of 2014 and will be submitted to the EU Council and the European Parliament for approval. For Kosovo to progress in the membership process, it is crucial to tackle issues concerning organized crime and corruption.

5. Conclusion

When making a general assessment of the EU's relationship with the Balkans since 2003, it would be appropriate to underline the following key points:

1. When the EU's relationship with the Balkans is evaluated, it is first seen that the EU prefers to use a different jargon in conceptualizing the region or the countries in the region. The EU uses the term "Western Balkans" instead of "Balkans" to describe the geography where the above-mentioned countries are located.

2. Although the EU's relationship with the Balkan countries has significant similarities in terms of general approach and implementation tools, the EU has a different relationship with each Balkan country, which it develops by taking into account the political, economic, social and historical dynamics of the country in question. It is because of these one-to-one relationships that each country is evaluated according to its own performance during the membership process. It does not seem possible for the "group membership" experienced in 2004 to be repeated for the Balkan countries.

3. The relationship between the EU and the Balkans has often progressed slowly and problematically throughout history, due to both the internal dynamics of the Balkan countries and the EU's ebb and flow between "deepening and widening".

4. First of all, the problems that are still being experienced in most of the Balkan countries (the process of state formation and the fragility of regimes, war-weary people, economic and social problems - unemployment, poverty, corruption, mafia formation, organized crime, illegal migration, etc.) negatively affect the general image of the Balkan countries in the EU countries and also prevent the countries in question from fulfilling the conditions that the EU puts forward as membership criteria. However, it is precisely because of these problems that the Balkans are the most important and priority region for the EU to protect its own and regional stability.

5. On the other hand, the EU, especially with the experience it gained after Romania and Bulgaria became members in 2007 (negative experience! - absorption capacity), is applying the membership criteria more and more strictly (the principle of "conditionality" is getting tighter) and is also binding its financial obligations towards the candidate country to the said conditionality, making it more difficult for the Balkan countries to progress on the membership path. On the other hand, it should not be forgotten that the loss of trust and interest in the EU caused by the extension of the membership process in the Balkan countries is also an important issue that needs to be evaluated.

6. The enlargement process, particularly regarding the Balkan countries' pursuit of EU membership, is adversely impacted not only by the overall circumstances in the Balkan region and the challenges they face in meeting EU membership criteria but also by the current state of the EU itself. Factors such as the economic crisis and the ongoing approval and implementation of the Lisbon Treaty have led the EU to prioritize its internal issues. Additionally, it is important to consider that many citizens of member states perceive the enlargement process as a contributing factor to the EU's economic difficulties, believing that the last wave of enlargement has imposed significant social and economic strains on the Union. Furthermore, from another angle, the EU's inward focus amid economic troubles risks diminishing its appeal as a "soft power-center of attraction," a decline that is particularly evident in relation to the Balkans.

7. The Balkans relationship is not one that can be easily abandoned by either side. The Balkans are important for the EU as a region, both in terms of the risks and problems it carries, and also in terms of opportunities. Any problem that could spread from the region to its own borders could affect the EU's stability, which is already quite fragile under current conditions. For the Balkans, the EU is also an important area of expansion and an important external tool that can be used to solve current problems.

8. The future course of the EU-Balkans relationship will primarily be shaped by the paths to be followed in resolving the economic difficulties experienced in many EU countries and the impact of this on the EU's current enlargement process and absorption capacity. In addition, whether the EU will be able to encourage regional cooperation and the resolution of political, ethnic, etc. problems among the Balkan countries in the coming period, whether it will be able to concretize the "conditionality" principle it implemented during the membership process, and whether it will be able to make the policies it implements towards the region, which are often considered inconsistent, more consistent and clear, will also be very important.

REFERENCES

1. Armaoğlu, F. (1991). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi* (Cilt 2: 1980-1990). 1.Baskı. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
2. Avrupa Birliği'nin Batı Balkan Politikası, www.tuicakademi.org.tr/Avrupa-birliginin-bati-balkan-politikasi, Erişim: 23.10.2024.
3. Berksoy, T. ve A. Işık (Ed.). (2006). *Avrupa Birliği Üzerine Yazılar*. 2.Baskı. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No: 177.
4. Council of the European Union. (2003). 'Thessaloniki European Council 19 and 20 June 2003: Presidency Conclusions', Document 11638/03.
5. EC. (2010). Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, Enlargement Strategy and Main Challenges 2010-2011, 09.11.2010, COM (2010) 660.

http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/strategy_paper_2010_en.pdf

6. European Commission MEMO. (2016). *Joint Conclusions on the Economic Reform Programmes*. Brussels.
7. Güney Doğu Avrupa 2020 Stratejisi, <http://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/3637>, Access Date: 23.10.2024.
8. İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları. (2013). *Batı Balkanlar AB Yolunda*, Yayın No: 267., İstanbul.
9. Karluk S.R. (2011). *Avrupa Birliği Kuruluşu Gelişmesi Genişlemesi Kurumları*. 10.Baskı. İstanbul: Beta Yayınevi.
10. Kavalalı, M. (2005). *Avrupa Birliğinin Genişleme Süreci: AB'nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri ile İlişkileri*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
11. Kodaman, T. ve H. Birsell. (2014). 21. Yüzyıl Balkan Jeopolitiğinin Çok Boyutlu Bir Bakış Açısı ile İncelenmesi ve Türkiye'ye Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. , C.19. , S.1. , S.49-64.
12. Oğuz, G. (2012). Avrupa Birliği'nin Genişleme Yorgunluğu Sürecinde AB-Türkiye İlişkileri. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Bahar, C.8, S.1, 49-73.
13. Özsoz, C. (2013). “Unutulan AB Gündemine Can Suyu: AB Aday Ülkesi Türkiye'nin Şanghay Beşlisi Tartışması”, <http://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/degerlendirmenotusubat2013.pdf>
14. Stratulat, C. (2013). EU Enlargement to the Balkans: shaken, not stirred, Policy Brief, European Policy Centre. Access Date: 23 10 2024, http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_3892_eu_enlargement_to_the_balkans_-_shaken,_not_stirred.pdf. Suny, R.G., (1998), *the Soviet Experiment: Russia, the USSR, and the Successor States*, Oxford: Oxford University Press.
15. Tuhina, S. (2014). Kosovo Looms Large in Serbia's EU Framework, Balkan Insight. <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbia-s-eu-framework-urges-normalization-of-ties-with-kosovo>

(32)

Dr. Öğr. Üyesi Sibel Elif ÖZDİLEK¹⁷⁸

TURKISH-AMERICAN RELATIONS FROM THE ATATÜRK'S PERIOD TO THE PRESENT ATATÜRK DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ

ABSTRACT

This study will analyze the evolution of Turkish-American relations from the Ottoman Empire to the present, focusing on the fundamental goals and motivations of both nations. The primary purpose of this historical analysis is to explore the continuity and changes that have occurred over time. Understanding the factors that have driven these changes and identifying the basic patterns that continue today will provide insight into how future expectations are formed. The first part of the study focuses on Turkish-American relations during the Atatürk era, while the second part examines Turkish-American relations up to 1945. The third part examines Turkish-American relations from 1945 to 1960. The final part focuses on the period from 1960 to the 1980s in these relations.

Keywords: Turkish-American Relations, USA, Türkiye.

ÖZ

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze Türk-Amerikan ilişkilerinin evrimini, her iki ulusun temel hedeflerine ve motivasyonlarına odaklanarak analiz edecektir. Bu tarihsel analizin temel amacı, zaman içinde meydana gelen sürekliliği ve değişiklikleri araştırmaktır. Bu değişiklikleri tetikleyen faktörleri anlamak ve bugün devam eden temel kalıpları belirlemek, gelecekteki beklentilerin nasıl oluştuğuna dair fikir verecektir. Çalışmanın ilk bölümü Atatürk dönemindeki Türkiye-ABD ilişkilerine odaklanırken, ikinci bölüm 1945'e kadar Türk-Amerikan ilişkilerini ele almaktadır. Üçüncü bölüm 1945'ten 1960'a kadar Türk-Amerikan ilişkilerini incelemiştir. Son bölüm bu ilişkilerde 1960'dan 1980'lere kadar olan döneme odaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Amerikan İlişkileri, ABD, Türkiye.

¹⁷⁸ Asst. Prof., Ufuk University, Ankara/Türkiye, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, elif.ozdilek@ufuk.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-0907-8771.

1. INTRODUCTION

After World War I, Turkish intellectuals defended the acceptance of the American Mandate as the best solution for the salvation of the Ottoman Empire from the bad situation it had fallen into. However, during this period, American President Wilson defended the removal of the Turks from Europe. At the Paris Conference, Lloyd George questioned Wilson's opinion on whether the Turks would remain in Istanbul. Wilson defended the idea that "in my opinion, the Turks should be cleared from Europe."

World War I was the first event that caused the Ottoman-American relations to be interrupted. America's declaration of war on Germany in 1917 caused the Ottoman Empire, Germany's ally, to sever diplomatic relations with America, but there was no war between the two states. After this date, it was decided that Sweden would protect America's rights in Turkey, and Spain would undertake the protection of Turkish rights in America.

Following America's entry into the war, American President Wilson gained an active position regarding the peace environment to be created after the war. Within this framework, the issue of the Ottoman Empire was also addressed. There were two important points that determined America's approach to the situation of the Ottoman Empire after the war. The first was the seizure of the Straits from the Ottomans, and the second was the granting of autonomy to other elements within the borders of the Empire. This attitude of America was explained in Article 12 of Wilson's famous 14 Points. According to this article, the sovereignty of the Turkish parts of the Ottoman Empire should be recognized, autonomy should be granted to minorities, and the Straits should be kept open to ships of all states at all times (Erol, 1972).

This open stance of America on issues concerning post-Ottoman Turkey was, on the one hand, a reason for rapprochement in terms of recognizing Turkish sovereignty in Anatolia, while on the other hand, it pointed out areas that would create problems, especially the Armenian issue and the Straits (Nadi, 1967). However, America's participation in the occupation of Istanbul by the Allied Powers in 1918 was another development that made this rapprochement controversial.

The Paris Peace Conference took place as a consequence of efforts to create peace following the war, with one of its primary topics being the division of Middle Eastern territories that were formerly part of the Ottoman Empire. The United States advocated for Turkey's survival as an independent nation grounded in the principles of the 14 Points, recognizing that previous secret agreements were no longer valid. Nonetheless, America's involvement and sway at the Paris Peace Conference sparked renewed discussions regarding the mandate in Turkey.

According to Wilson, since the peoples to be put under mandate had not yet reached a position to govern themselves, the states to be determined by the League of Nations would take over the administration as mandatory states (Erol, 1972). The mandatory state would be like a guest in the region it governed and the interests of the people under mandate would be regulated equally. This view put forward by Wilson was also considered valid for the peoples that would separate from the Ottoman administration. The issue of "Independent Armenia" became a vital issue for America and Wilson in this respect. Wilson even summarized this issue by saying that Armenians were a superior race to the Turks.

Although the Paris Peace Conference discussed how the Ottoman lands would be shared and the American mandate system was adopted, it was not fully realized due to its results. Despite President Wilson's willingness, the American Senate made a negative decision on the mandate. On the other hand, the War of Independence movement, which was successfully carried out in Anatolia, thwarted all these plans before they could be realized.

1.1. American Mandate Debates

The most important reason why the American mandate was seriously considered and gained a following, especially among Turkish intellectuals, after the Armistice of Mudros was that America was seen as a solution against European imperialist powers and an incomprehensible trust in Wilson's principles. The principle of protecting the Turkish presence in Anatolia, emphasized in Article 12 of Wilson's principles, must have been seen as a way for the Turkish people, who had come out of heavy wars, to continue their existence without suffering more losses.

However, not all Turkish intellectuals interpreted Wilson's principles in the same way. For example, Prince Sabahaddin considered a kind of Ottoman federalism based on Wilson's principles (Erol, 1972). After the signing of the Armistice of Mudros, Prince Sabahaddin and some Young Turks who were in Europe came together in Geneva and organized a Congress to evaluate Wilson's Principles. A declaration was prepared on the subject. However, intellectuals such as Ahmet Emin, Rauf Ahmet and Halide Edip defended the idea of mandate in light of Wilson's principles.

As the idea of an American mandate gained support among intellectuals, the national struggle press focused on convincing the public on this issue. Journals and newspapers advocating a mandate saw liberation as possible with the support and assistance of another state. The spread of the idea of an American mandate led to the establishment of the Wilson Principles Society. The Society, which was established after the Armistice of Mudros, began its activities in Istanbul in 1918. Its founders were Halide Edip, Celalettin Muhtar, Ali Kemal and Hüseyin Hulusi Bey. It is understood from the differences in its founders and directors that the Society wanted to have an ideological origin that was a mixture of Istanbul and Anatolia (Tunaya, 1999).

The basis of the views advocated by the Wilson Principles Society is entirely Wilson's principles and Americanism. When we look at the letter written to President Wilson reflecting the Society's views, we see that the cosmopolitan management and equality concept in America is praised and that they want it to be implemented in Turkey. Accordingly, the establishment of a government system based on specialization in Turkey and the elimination of national and religious distinctions in state life and the creation of an environment where all citizens can live in security represent the basic goals that the Society wants to achieve (Tunaya, 1999).

One of the names that played an important role in the spread of the idea of an American mandate was the diplomat Admiral Bristol, who came to Istanbul in 1919. American businessmen who were doing business in Turkey were in favor of an American mandate due to their economic interests. Admiral Bristol, the American High Commissioner in Istanbul, also tried to convince his own government that a mandate that could be established peacefully and more cheaply over the whole of Turkey could be possible, rather than a mandate that would be established in Armenia and would be costly (Akşin, 1992).

On the other hand, despite all these mandate discussions and the efforts of people like President Wilson and Admiral Bristol, the American Senate did not accept the mandate. Contrary to Wilson's approach of taking on responsibilities outside the American continent, the opposition wing in the American administration argued that America was in danger of entering the service of British imperialism and strongly rejected the idea of a mandate.

While the American mandate discussions were ongoing, Yahya Kemal was strongly opposed to any kind of mandate. If it were not for Mustafa Kemal Pasha and some visionary patriots, mandate would have occupied the Ottoman agenda for a long time. The meeting between Mustafa Kemal Pasha and General Harbord in Sivas on September 20, 1919 shaped America's view of Turkey during the War of Independence. The United States did not sign the Treaty of Lausanne as a supporter. However, it made great efforts to protect its own country's interests during the Lausanne talks. The Turkish delegation also worked to gain American support (Yalçın, 2012).

1.2. Türkiye-America Relations during the Atatürk Era

The most decisive aspect of Turkish foreign policy during the Atatürk era was that, while adopting the goal of becoming a part of Western civilization, the main goal was to achieve national independence. A revisionist foreign policy approach was adopted on a rational and realistic basis. The struggle for independence following the liquidation of the Ottoman Empire in World War I and the subsequent establishment of the Republic of Turkey took its place in the international community with the Treaty of Lausanne signed on July 23, 1923. After Lausanne, Turkish foreign policy transformed into a status quo foreign policy focused on resolving the problems remaining from Lausanne and developing relations with other states (İşyar, 2013).

On October 29, 1923, the Turkish Republic was founded as an independent nation. During that time, Turkey embraced the motto "Peace at home, peace in the world," with a crucial objective of preserving its international political standing established by the Lausanne Peace Treaty. To ensure its territorial integrity and

achieve global recognition, Turkey entered into various treaties with neighboring countries and others. Notable agreements include the Balkan Entente of 1934, the Mediterranean Pact of 1936, and the Sadabat Pact of 1937.

A significant aspect of the foreign policy enacted during the Atatürk era was the apprehension regarding Western imperialism. Consequently, similar to the War of Independence, the primary element in perceiving external threats after Lausanne was the potential risks posed by the West. In response, a strategy that maintained a balance of "the West against the West" and "the Soviet Union against the West" was adopted (Oran, 2001). In this regard, a tactical move was made during the Sivas Congress, where a request was sent to the USA for a delegation, and certain privileges were granted to the American Chester Company during the Lausanne negotiations (İşyar, 2013). However, from 1923 to 1930, the outstanding issues from Lausanne were addressed, leading to advancements in fostering healthy relations with the West. As a part of this development, Turkey became a member of the League of Nations in 1932, effectively positioning itself on the international stage.

During the War of Independence, the aim was to develop relations with America. The Ankara Government gave the message that it gave importance to American support by approving the Chester Project, which had been on the agenda in the last years of the Ottoman Empire and could not be concluded, in the Grand National Assembly. However, the Grand National Assembly had to cancel the approval of the Chester Project because the company did not fulfill its commitments.

Before the start of World War I, the United States of America entered into a struggle to control the oil fields in the Middle East. Based on this idea, the Ottoman Empire proposed the Chester Project to its administrators (Earle, 1935). The aim of the United States of America with this project is as follows (Akbulut, 2012).

"It is the right to operate all underground resources, including oil, within a distance of 20 km on both sides of a 2000 km long line in an area of 170,000 km², including alternative lines extending from Sivas, Harput, Ergani, Diyarbakır, Mosul, Kirkuk to Süleymaniye and connecting Eastern Anatolia from north to south, as well as a branch to Samsun, the Mediterranean via Aleppo and Van via Bitlis."

The idea of taking control of Mosul Petroleum and Ergani copper deposits was primarily effective in the preparation of the Chester Project. The Soviet Union, England and Germany, who had different ideas about Anatolia, were disturbed by this project. During this period, while England was trying to take control of Mosul petroleum, the Germans were trying to establish influence in the region up to Sivas in Eastern Anatolia. The Soviet Union, on the other hand, did not want Anatolia to fall under the control of these states, which were much stronger than Turkey (Akbulut, 2012).

In 1913, the administration headed by Wilson decided not to deal with European and Near Eastern issues. For this reason, the Chester Project was not taken into consideration. In reality, the United States continued to be interested in this project and the Near East. Moreover, in 1922, the United States attempted to implement the Chester Project to establish an Armenian State in Eastern Anatolia that would cross the borders east of Giresun and west of Erzincan, which was unimaginable even to the Armenians (Akbulut, 2012).

Towards the end of the 1920s, Turkish-American relations were conducted in line with the concept of reciprocity. Atatürk held many meetings with America while he was alive. During that period, modern weapons needed in military aviation were also purchased from the United States, and in these years, American weapon systems began to be included in the military inventory. These purchases continued until Turkish-made warplanes with superior features entered the inventory, and the aircraft needs of the Turkish air force were met with military aircraft purchased from the United States (Yalçın, 2012). As can be seen, although the United States of America did not seem to be interested in Turkey during this period, it continued to be interested first in the Ottoman Empire and then in the newly established Republic of Turkey since its establishment.

The most important event that brought relations between Turkey and America to the agenda during this period was the participation of the American delegation as an observer in the Lausanne Conference (Armaoğlu, 1997). A treaty was signed between the American delegation attending Lausanne and the Government of the Republic of Turkey in 1923, but this treaty was met with great reactions in the American public opinion and was not ratified by the American Senate. The reasons for America's dissatisfaction in

Lausanne were the removal of capitulations, the denial of privileges to American religious and educational institutions, and the failure to establish an “Independent Armenia”.

On August 6, 1923, the 'Friendship and Commerce Treaty' was signed between Turkey and the United States. While the U.S. acted as an observer at the Lausanne Conference, it officially recognized the Lausanne Peace Treaty four years later. This decision led to dissatisfaction among the American public, particularly within the business community that had interests in the newly established Turkish republic.

The abolition of capitulations through the Lausanne Treaty irritated the USA, creating obstacles for the advancement of Turkish-American relations during that time. Diplomatic relations between the United States and Turkey were re-established on February 17, 1927. During the Ataturk era, Turkish-American relations did not achieve the desired level of rapid development, perhaps because America had not yet completely abandoned its isolationist policies and perhaps because of its limited interests in the region (Kirişçi, 2000). Diplomatic relations that were cut off in 1917 were resumed in 1927, and sincere relations were established between Franklin Roosevelt, who became the American President after 1933, and Ataturk, signaling the closer relations that would develop with America in the coming years. Although the failure to resume diplomatic relations between the two countries from 1917 to 1927 is a matter worth considering, the role played by Admiral Bristol in resuming relations at that time was undoubtedly significant (Yaylier, 1999). The figure of Admiral Bristol can be interpreted as a good example of the “Open Door” policy that America tried to implement after Wilson. This political stance, which aimed to establish economic hegemony over the Middle Eastern lands and Turkey left over from the Ottoman Empire as an alternative to the European powers, was also supported by multi-faceted diplomatic efforts (Bryson, 1974). Diplomatic relations, which were re-initiated by Bristol's efforts, seem to have focused primarily on establishing legal infrastructures to support economic activities and providing American businessmen with both investment and comfortable working opportunities. Joseph C. Grew received his appointment as ambassador. A maritime treaty, comprising five articles, was established between the two nations, providing benefits for both parties. On October 25, 1934, Turkey and the USA entered into a treaty aimed at compensating American citizens affected in İzmir during World War I, with the total compensation set at 1,300,000 dollars. Additionally, on April 1, 1939, Turkey and the USA signed a trade agreement that would take effect on May 5, 1939.

The principles known as the Monroe Doctrine were applied in the United States for about a century and caused this state not to go beyond its own continent. According to this doctrine, the United States would not interfere with events in Europe and would respect the presence of European powers in the American continent. European states would not pursue a new colonial policy on the republics that emerged in Latin America. With this policy of isolation, America wanted to keep European states away from America. Although the doctrine seemed to aim at the defense of the Americans at first glance, it also created a preparation opportunity for the United States' future expansion movements. After the Europeans were removed from the American continent, the United States set out to establish political and economic influence on both American continents. The Monroe Doctrine ensured the United States' dominance in the American continent, Latin America was included in the political and economic region of the United States, Europe was removed from the continent and thus the United States' dominance in the continent was established. This doctrine was later expanded by Roosevelt (Armaoğlu, 2010). This inward-looking practice in the United States continued until the Truman Doctrine was declared at the end of World War II. For this reason, political relations between the newly established Turkey and the United States remained weak. With the declaration of the Truman Doctrine, the United States began to be interested in Turkey. The Truman Doctrine was declared by the then President Harry Truman on March 12, 1947. This doctrine aimed to counter the expansionist policies of the Soviet Union and thus the period called the Cold War began (Yılmaz, 2012).

2. Turkish-American Relations during the Cold War. 1945-1960

The period from 1945 to 1960, marked by the Soviet threat, strengthened the bond between Turkey and the United States. During this time, Turkey took advantage of the Truman Doctrine and Marshall Aid, built relations with Israel, sent troops to Korea, and joined NATO, aligning its own interests with those of the West and the US (Güler, 2012). Key developments such as the establishment of the Truman Doctrine in 1947,

the introduction of the Marshall Plan in 1948, and Turkey's entry into NATO in 1952 were all crucial milestones that significantly improved the relationship between Turkey and the United States (Atmaca, 2014).

2.1. Truman Doctrine

The United States made the decision to pursue the creation of a global foreign policy by assuming a leadership position to protect the collective interests of the Western world. This international outlook prompted President Truman to propose a military and economic aid package totaling \$400 million for Turkey and Greece to the US Congress on March 12, 1947. Known as the Truman Doctrine, this initiative received Congressional approval (Gönlübol and Ülman, 1966). The implementation of the Truman Doctrine represented a pivotal moment not only in the Cold War context but also in Turkey's efforts to secure itself against the Soviet threat and in the dynamics of the relationship between Turkey and the United States. The Truman Doctrine marked "the official emergence of America as Turkey's most important supporter in the West" (Harris, 1972).

The beginning of Turkey-US relations can be considered as the Truman doctrine of March 12, 1947. In the speech made by US President Truman, it was stated that the US would provide protection to the states under the Soviet threat (Türkmen, 2012). Despite the democratic discourses stated in the Truman doctrine, the Truman doctrine was primarily applied to Turkey and Greece, neither of which were democratic states. The strategic importance of Turkey and Greece was seen as more important than their forms of government. The strategic location of the straits necessitated a war of interests between the US and the USSR. If the USSR obtained the straits, it could access the Middle East, which is rich in underground oil resources, and it could obtain the trade routes of three continents (Oran, 2013). There were a number of reasons why Turkey received the US's aid. The first of these was the USSR's demands from Turkey and Turkey's helplessness and loneliness. The second was Turkey's economic situation. The last was that the Turkish army was deprived of the new technological developments of the Second World War in terms of equipment. The Turkish army had to benefit from American aid for its modernization (Oran, 2013).

The inclusion of Turkey in the Truman Doctrine conveyed a clear message to the Soviet Union. America's support for Turkey's defense went beyond mere symbolism; it reflected a meaningful partnership with substantial material assistance. In this context, Turkish Foreign Minister Necmeddin Sadak noted that the Truman Doctrine brought significant peace to the Turkish people, easing their sense of isolation (Sadak, 1949). Additionally, Turkey began receiving Marshall Aid in 1948. Between 1948 and 1952, the United States provided a total of \$792.7 million in general aid and \$687 million specifically for military support. Agreements for military assistance were formed between Turkey and the United States, leading to the launch of various programs funded by America to enhance infrastructure, including roads and ports, as well as to establish strategic military bases (Vali, 1971).

The Truman Doctrine, adopted in 1947, marked Turkey's entry into the containment strategy aimed at countering the Soviet threat, establishing the groundwork for military, political, and economic ties between the United States and Turkey throughout the Cold War. This containment policy, which shaped the primary framework of Turkish-American relations during the early Cold War, sought not only to foster defense-oriented strategic collaboration but also to create a structure for mutual economic and military cooperation, particularly emphasizing the concept of "development" for Turkey (Harris, 1972). Furthermore, America's decision to include Turkey in the Truman Doctrine should not be viewed solely as a means of safeguarding Turkey from the Soviet threat; it also signified the onset of a broader phase in which the U.S. aimed to fulfill its extensive strategic interests in both the Middle East and Near East (Leffler, 1985). The Truman Doctrine emerged from American geostrategic and geopolitical views regarding the significance of Greece and Turkey in terms of Middle East security and the safeguarding of U.S. interests in the Mediterranean (Atmaca, 2014).

The evolution of Turkish-American relations has persisted over the years, navigating various fluctuations, pauses, and accelerations. Beginning with the Truman Doctrine, it becomes evident that Turkey not only embraced pro-Western and pro-American policies but also shifted some of its traditional foreign policy preferences to align with American priorities (Ataöv, 1968). An examination of different initiatives and programs implemented in Turkey during the 1950s, which stemmed from policies aligned with America's broader strategy, demonstrates the extensive interest America had in Turkey. The political, military, economic,

and cultural interactions between Turkish and American elites highlight America's significant influence on Turkey's domestic policies. This period of transformation, particularly in military and economic sectors under American guidance, raised concerns regarding Turkey's reliance on America for both its domestic and foreign policies. Nonetheless, Turkey's integration into the Western alliance and its alignment with the Americanization process has yielded noteworthy and critical outcomes that warrant further investigation.

2.2. Korean War and Turkey's NATO Membership

After Japan's surrender, Korea became a region where a renewed power struggle between the US and the Soviets was witnessed. After establishing indigenous but dependent states on the lands they had taken from Japan, these two states withdrew from the occupied territories in 1948 and 1949, and the border between them became the 38th parallel (Sander, 2011).

Seeing that integration could not be achieved despite all its efforts, the USA declared the Republic of South Korea after the elections held on May 10, 1948. Following this, the Soviet Union established the People's Republic of Korea in North Korea on September 9, 1948 (Bostanoğlu, 1999).

The year 1949 saw the formation of NATO, a defense alliance that encompassed the United States, which quickly began to organize and bolster its strength (Sander, 2011). In response to NATO's establishment, the Soviet Union took action. Believing that the balance of power had shifted in its favor due to the rise of Communism in China, the Soviet Union made preparations and intensified its ambition to expel the US from Korea (Karaca, 2002).

On June 25, 1950, North Korea, with the backing of the Soviet Union, launched an assault on South Korea, marking a civil conflict between two regimes intent on their mutual destruction. The events that unfolded in Korea following 1945 serve as a minor illustration of the competitive landscape characteristic of the Cold War (Hook and Spainer, 2014).

Turkey was interested in NATO, which was founded under the leadership of the USA in 1949, for various reasons. The first of these was the effect of the Soviet demands in 1945. The second was that becoming a member of NATO was seen as a necessity to shape foreign policy according to the West after the declaration of the Republic. The third was the concern that if Turkey did not become a member of NATO, military and economic aid from the USA would decrease. The last was the Turkish public's belief that NATO membership was necessary (Oran, 2013).

It is seen that America discovered the "strategic importance" of Turkey, which would be used extensively in the following years, while developing its containment policy against Soviet expansion after World War II. In the struggle to dominate the Middle East, Near East and Eastern Mediterranean that began at that time, America understood that Turkey had a key importance in terms of effectively using its Air Force to gain superiority against the Soviets (Leffler, 1985). In addition to Turkey's key importance in America's strategy towards the Middle East, American military and civilian officials also reached a serious conclusion that Turkey needed military assistance in order to resist a possible Soviet threat. Based on this, the necessity of modernizing the Turkish army in order to reach an effective fighting capacity emerged.

The most important reason behind Turkey's entry into NATO is America's desire to institutionalize military relations in order to coordinately carry out the strategic role it assigned to Turkey with the Truman doctrine. Because America is not sure whether the military aid it has provided to Turkey against the Soviet threat will be used by Turkish authorities in the manner it wants. In particular, the defensive warfare approach of Turkish military authorities has led America to act cautiously. America plans to pre-emptively strike strategic points in Bulgaria, Romania and the Caucasus by Turkey's air forces at any time if necessary. Therefore, the concern that Turkey would remain neutral in the event of a possible war with the Soviets played a major role in Turkey's inclusion into NATO (Leffler, 1985).

From the Truman doctrine to Turkey's entry into NATO, the fundamental element determining America's policy towards Turkey has been strategic assessments. While Turkey was initially seen as a country that needed to be helped militarily, it eventually took its place in NATO as America's official ally. However, from America's perspective, Turkey's acceptance as an ally was not due to the possibility of the Soviets attacking Turkey, but rather the benefits Turkey would provide in the event of a possible war, its airspace and

the priorities provided by its advantageous position in terms of controlling Middle Eastern oil resources (Leffler, 1985). In fact, NATO forces commander-in-chief General Eisenhower thought that NATO's southern flank would be strengthened by including Turkey and Greece in the alliance system (Erhan, 2001).

While all these strategic assessments are valid for the United States, Turkey's clear and determined demand for the West's guarantee by highlighting its security concerns so that the West could use its strategic position and opportunities was decisive in accelerating the NATO membership process. Turkey has clearly stated that it will not unconditionally fulfill the demands of the Western alliance unless it gains full NATO membership (Kuniholm, 1991). Another point that needs to be pointed out here is how the Democrat Party government views the issue. More accurately, how politicians in Turkey perceive the relationship between Turkey's NATO membership and the multi-party system and democratization reflects an important dimension of the issue. While external conditions were of primary importance in Turkey's transition to a multi-party system at that time, Democrat Party administrators saw NATO membership as essential for the democratic system to take root and develop in Turkey (Gheciu, 2019).

Another important factor that influenced Turkey's NATO membership was undoubtedly the outbreak of the Korean War and the resulting burden that America assumed, both economically and militarily. With the Korean War, America's defense budget suddenly increased significantly. Turkey's participation in the Korean War with a 4,500-person military brigade was an important support for America, both materially and morally, and it also earned Turkey high praise from the West (Uslu, 2003). Indeed, despite initially being against it, America itself suggested that Turkey and Greece be included in the Western alliance system after the Korean War. The USSR's development of its own nuclear power and America's increasing need for bases in Turkey were also influential in this decision.

Another element that influenced Turkish-American relations during the Cold War was the emerging issues and developments in the Middle East. Following Eisenhower's election as President in 1952, the United States embraced the New National Security Concept, indicating a commitment to a more robust policy against the Soviets globally, particularly in the Middle East (Erhan, 2001). In line with these changes, the Baghdad Pact was formed in 1955 with Turkey's involvement and support. The Suez Crisis and War erupted in 1956, marking a pivotal moment that would shape the future of the Middle East. Fearing that the Soviets might exploit the prestige vacuum left by England due to this conflict, the United States defined its critical interests in the region, known as the Eisenhower doctrine (Armaoğlu, 1991). Through this doctrine, America explicitly assumed the role of protector for Middle Eastern nations against Soviet influence.

The Eisenhower doctrine had significant implications for Turkey (Erhan, 2001). As the United States sought bases for its operations in the Middle East, a period marked by strained relations with both the Soviet Union and Arab nations emerged, accompanied by an increase in economic and military assistance from the United States. Turkey's endorsement of the Eisenhower doctrine became formalized with the signing of the Security and Cooperation Treaty with the United States in 1959. This agreement established Turkey's complete reliance on the United States for its security strategies (Uslu, 2000). Following this, additional covert military arrangements, such as the deployment of American nuclear missiles in Turkey, were initiated (Erhan, 2001).

3. Relations during the Period of 1960-1980

During this period when the Cold War was at its peak, the Cuban Missile Crisis forced the states that formed the bipolar system to soften and start negotiations. As a result, the geostrategic importance given to Turkey lost some of its value. It became clear during this period that the US acted in accordance with its own interests. After the Cuban Missile Crisis in 1962, the Johnson Letter Crisis in 1964 enabled Turkey to understand the situation it was in (Ateş, 2014).

3.1. Cuban Crisis

The launch of Sputnik by the Soviet Union in 1957 sparked fear and anxiety within NATO member nations and the United States. Nevertheless, numerous NATO nations hesitated to accept the proposal, apprehensive about possible Soviet pressure regarding missile deployment on their territory. This incident

fostered a perception in the USA that it was lagging behind the Soviet Union in the nuclear arms race, largely due to its deficiency in long-range missiles.

The United States communicated to the Soviet Union its desire for the removal of missiles. In response, Khrushchev sent a letter to Kennedy, indicating that he would take down the missiles in Cuba if the US ended the blockade of the island and agreed not to launch an attack on Cuba, leading to a sense of resolution regarding the crisis. Nevertheless, in a follow-up letter dispatched the following day, he asserted that the removal of the missiles would occur only after the US pulled out the Jupiter missiles stationed in Turkey (Fuelling, 2017).

Turkey rejected the US's request to remove the missiles, indicating that such a move would harm its reputation. Notably, the withdrawal of the missiles proved advantageous for Turkey, as it meant that the country was no longer a target for the Soviet Union (Uslu, 2016). After the crisis, Turkey required convincing to proceed with the missile dismantling, which ultimately took place (Türkmen, 2012).

The first element contributing to the erosion of trust in Turkish-American relations was the actions taken during the Cuban Crisis, which occurred without Turkey's knowledge. The eventual revelation to the Turkish public regarding the negotiations between the US and the USSR shaped their view of both the United States and the bilateral relationship. Furthermore, Turkey's security issues were completely disregarded during the conversations between the US and the Soviet Union, putting its safety at risk. Consequently, the perception of the US as a dependable ally suffered (Bal, 2008).

3.2. Cyprus Crisis

The island of Cyprus was conquered by the Ottoman Empire in 1570, and then Ottoman rule on the island continued until 1878 (Başlamışlı and Çalışkan, 2017). The London Agreement is based on fundamental agreements. In the war between the Ottoman Empire and Russia, known as the War of 93, which took place between 1877 and 1878, England took advantage of the negativities experienced by the Ottoman Empire and temporarily took over the administration of the island (Armaoğlu, 2020).

The Republic of Cyprus, which was founded on August 16, 1960, became a member of the United Nations on September 21, 1960 and (Bal, 2002) of the Council of Europe on May 24, 1961. When we look at the period before 1960, external factors were more important than internal factors in the birth of the Republic. For example, when the social structure of Cyprus is considered, two peoples in Cyprus rebelled against the political situation that existed at that time. However, instead of working for a single goal, these two peoples were arguing with each other. These two peoples had different goals. There was no common movement in their rebellion. The Greek Cypriot people were carrying out their activities with organizations such as E.O.K.A. that they had established. Their aim was to connect the island to Greece; in other words, to save the country from British colonial rule and leave it to Greek colonial rule. The Turkish Cypriot people were working to prevent Greek activities. The Turkish Cypriots were struggling to gather the Turks on the island in one region and to connect this region to Turkey. The idea of division, which the Turks wanted, was put forward to protect the life and property of the Turkish people against the Enosisists (Keskintaş, 2005).

After the implementation of the agreements and the declaration of the constitution, some negativities began to occur on the island of Cyprus. For this reason, the agreements and the constitution could not provide the expected peace on the island. The Greeks began to carry out some actions that disturbed the peace on the island, such as attacking the media outlets published by the Turks and planting bombs in mosques in Nicosia. A major incident occurred in Nicosia when the Greek police stopped a car carrying Turks, got the passengers out and wanted to search it harshly, and the Turkish passengers opposed this harsh intervention. As a result of the incident, two Turks lost their lives and four people were injured. Prime Minister İsmet İnönü stated that this incident was very bad. The house of the Vice President of the Turkish Cypriot Administration, Dr. Fazıl Küçük, was attacked and things got out of hand (Şahin, 2017).

The Republic of Cyprus declared its independence in 1960, which sparked increasing tensions between the Greek and Turkish communities on the island. Problems arose concerning the establishment of armed forces, tax collection, and the definition of municipal boundaries. In response to these issues, Makarios suggested amendments to the constitution. However, these proposals were met with opposition from the

Turkish side, leading to further escalations. In 1963, conflict broke out between the two groups. Despite the presence of a UN peacekeeping force on the island, violence persisted (Türkmen, 2012).

Turkish President Cemal Gürsel sent a letter to US President Lyndon B. Johnson, urging the United States to take measures to halt further violence. The US response, however, was limited to providing assurances of support for the guarantor states. This letter, which the US Secretary of State drafted overnight as an ultimatum, negatively impacted Turkish-American relations (Armaoğlu, 1998). Before the full implementation of the Guarantee Treaty, Turkey chose to intervene on the island. This action in Cyprus raised alarms about a possible Soviet threat, which could result in NATO withholding support from Turkey. Furthermore, Turkey encountered limitations on the use of weapons provided by the US, as the aid agreement established on July 12, 1947, specified that these arms were intended solely for defensive purposes (Denктаş, 1996).

In his correspondence, Johnson expressed that he would refrain from intervening in Turkey should a potential Soviet assault occur and that he would not endorse the actions taken by Turkey (Mordoğan, 2010). The intent of Johnson's letter was fulfilled, as there was no intervention on the island, leaving Türkiye once again to fend for itself (Arik, 2016).

4. CONCLUSION

While there have been significant historical milestones in the development of Turkish-American relations, certain continuities remain evident. These relations began with trade activities during the Ottoman era in the early 19th century and evolved into established diplomatic ties by 1917. The American Civil War marked a notable shift in this dynamic; however, the most pressing challenges that emerged from this period in Ottoman-American relations included missionary efforts driven by ideological and economic motives, as well as the Armenian issue. The interruption of relations for a decade due to World War I led to discussions about mandates during the War of Independence. The formation of the Wilson Principles Society, which advocated for the American mandate against European imperialism, can be viewed as the inception of Americanism within Turkish-American relations. During Atatürk's era, efforts were made to leverage America as a counterbalance to the major Western powers. Nonetheless, Turkish-American relations entered a phase of stagnation when the outcomes of the Lausanne Conference did not align with American expectations.

The connection between the United States and Turkey, shaped by the Cold War that lasted about forty-five years until the 1990s as a consequence of the Second World War, has experienced multiple phases. These phases can be divided into three clear segments. From 1945 to 1960, Turkey aimed to align itself with the Western Bloc in response to threats posed by the Soviet Union, adopting a foreign policy that closely resembled that of the United States. The period from 1960 to 1980 saw Turkey facing difficulties stemming from its dependency on the U.S., resulting in a largely unilateral foreign policy. During this time, while addressing issues related to the United States, Turkey sought to broaden its foreign relations by taking into account global developments. Between 1980 and 1990, Turkey once again reinforced its relationship with the United States, with American support being a crucial factor during this period.

Between 1945 and 1960, the expansionist tactics of the Soviet Union had a profound impact on the foreign policy of the United States, while Turkey's foreign policy was driven by its ambitions for territory in the Eastern Anatolian regions and the establishment of military bases in the Straits. On the other hand, Turkey aimed to align itself with the Western Bloc, working to reduce the Soviet threat by securing support from the United States. During the 1960s, Turkey experienced unease due to the warming relations between the United States and the Soviet Union (Buhari Gülmez, 2020).

When examining the relations between Turkey and the United States from 1960 to 1980, it is notable that the military group which seized power in the 1960 coup stated that there would be no alterations in Turkish-American relations. Concurrently, the 1980 Military Coup occurred during this period of development. By the end of 1957, the Soviet Union had successfully launched Sputnik 1 and possessed nuclear missiles (Jackson, 2020).

From 1980 to 1990, relations between Turkey and the United States saw a resurgence as the Coup Government was succeeded by the Ozal Governments. Factors such as the Iranian Revolution of 1979 and

Turkey's pivotal role in Greece's re-entry into NATO heightened its significance for the United States. During the operation aimed at toppling Saddam in Iraq, the Hammer Force was stationed in Turkey. Furthermore, this era marked the beginning of Turkey's adoption of liberal economic policies, which the United States supported for its success. Consequently, Turkey regained its strategic importance to the U.S., leading to continued American assistance. However, challenges persisted in the form of disputes over issues like the Cyprus Problem and the Armenian Question. The Cold War concluded with the Soviet Union's dissolution, and while occasional tensions arose thereafter, the bilateral relations between the two nations remained intact (Cook, 2018).

5. REFERENCES

1. Akbulut, G. (2012). Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Gerçekleşmeyen Demiryolu Projeleri ve Etkileri (1876-1939). *Atatürk Dergisi*, 1(1), 225-257.
2. Arık, U. (2016). Johnson mektubu ve Kıbrıs krizi. H. Çakmak (der.) *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014* içinde (ss. 99-108).
3. Armaoğlu, F. (2010). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, 17. Baskı, Alkım Yayınları, Ankara.
4. Armaoğlu, F. (2020). *Türk dış politikası tarihi*. İstanbul: Kronik Yayınları,
5. Armaoğlu, Fahir. (1991). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları: 1948-1988*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
6. Armaoğlu, Fahir. (1997). Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 13(38), 631-647.
7. Ataöv, Türkkaya. (1968). *Amerikan Emperyalizminin Doğuşu*, Doğan Yayınevi, Ankara.
8. Ateş, D. (2014). *Türk Dış Politikasına Giriş*, Dora Yayınları, Bursa.
9. Atmaca, Ayşe Ömür (2014), The Geopolitical Origins of Turkish-American Relations: Revisiting the Cold War Years, *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 3(1), 19-34.
10. Atmaca, Ayşe Ömür. (2014). The Geopolitical Origins of Turkish-American Relations: Revisiting the Cold War Years, *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 3(1), 19-34.
11. Bal, İ. (2002). Türk dış politikası (1960-1980). *Türkler Ansiklopedisi* (Güzel, H.C. Çiçek, K. Koca, S. Ed.). Cilt 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
12. Başlamışlı, M. & Çalışkan, A. (2017). İngiltere'nin Yakın Doğu Politikası Dâhilinde Kıbrıs'ın İngilizlere Devri. *Kıbrıs Tarihi II* (Köse, O.). İmak Ofset Yayınları, ss. 1825-1834.
13. Bernstein, J. B. (1980). The Cuban Missile Crisis: Trading the Jupiters in Turkey, *Political Science Quarterly*.
14. Bostanoğlu, B. (1999). *Türkiye ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul.
15. Bryson, Thomas A. (1974). Admiral Mark L. Bristol: An Open-Door Diplomat in Turkey. *International Journal of Middle East Studies*, 5(4), 450-467.
16. Buhari Gülmez, D. (2020). The resilience of the US–Turkey alliance: divergent threat perceptions and worldviews. *Contemporary Politics*, 26(4), 475–492.
17. Cook S.A. (2018), *Neither Friend Nor a Foe. The Future of U.S.–Turkey Relations*, “Council Special Reports”, No. 82.
18. Denктаş, R. (1996). *Rauf Denктаş'ın Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
19. Earle, E.M. (1935). Türkiye, büyük devletler ve Bağdat demiryolu meselesi. *Demiryolları Dergisi*, 29, 128-129, 494-500.
20. Erhan, Ç. (2001). *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
21. Erol, Mine. (1972). *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi: 1919-1920*, İleri Basımevi, Giresun.

22. Fuelling, C. (2017). To the brink: Turkish and Cuban missile crisis during the height of the Cold War. In: *International Social Science Review*, 93, 3, pp. 1-15.
23. Gheciu, A. (2019). NATO, liberal internationalism, and the politics of imagining the Western security community. *International Journal: Canada's Journal of Global Policy Analysis*, 74(1), 32-46.
24. Gönülbol, M.v & Sar, C. (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919- 1995*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
25. Gönülbol, Mehmet ve Haluk Ülman. (1966). Türk Dış Politikasının 20 Yılı: 1945-1965, *Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 143-182.
26. Goodrich, Thomas D. (1987). Tarihi-i Hind-i Garbi: An Otoman Book on the New World, *Journal of the American Oriental Society*, 107(2), 317-319.
27. Gordon, Lenand J. (1928). Turkish-American Treaty Relations, *The American Political Science Review*, 22(3), 317-319.
28. Güler, A. (2012). *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye ABD ilişkileri: Bölgesel ve Küresel Etkileşim*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
29. Güler, Y. (2005). Osmanlı devleti dönemi Türk-Amerikan ilişkileri (1795-1914). *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 227-240.
30. Harris, George S. (1972). *Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective, 1945-1971*, American Enterprise Institute, Washington.
31. Hook, S. W. & Spanier, J. (2014). *Amerikan Dış Politikası*, (çev. Özge Zihnioğlu Tanırlı), İnkılâp Yayınları, İstanbul.
32. İşyar, Ömer Göksel. (2013). *Karşılaştırmalı Dış Politikalar: Yöntemler, Modeller, Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası*, Dora, Bursa.
33. Jackson, V. (2020). Understanding spheres of influence in international politics. *European Journal of International Security*, 5(3), 255-273.
34. Keskintaş, F. G. (2005). *Kıbrıs sorununun Türk-Amerikan ilişkilerine yansıması: Johnson mektubu (1960-1965)*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Isparta.
35. Kirişçi, Kemal. (2000). Türk-Amerikan İlişkileri: Belirsizlikten Yakınlaşmaya. *Avrasya Dosyası*, 6(2), 68-90.
36. Kuniholm, Bruce R. (1991). Turkey and the West. *Foreign Affairs*, 70(2), 34-48.
37. Leffler, Melvyn P. (1985). Strategy, Diplomacy and the Cold War: The United States, Turkey and NATO, 1945-1952. *The Journal of American History*, 71(4), 807-825.
38. Mango, Andrew. (2002). *Ataturk: The biography of the Founder of Modern Turkey*, Newyork: Overlook Press, pp.388.
39. Milliyet, 16.08.1960, ss. 1-5.
40. Mordoğan, C. (2010). *Türk Amerikan İlişkilerinde Kriz Diplomasisi*, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
41. Oran, B. (2013). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt1, İletişim Yayınları, İstanbul.
42. Oran, Baskın. (2001). 1919-1923, Dönemin Bilançosu. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (ed.) Baskın Oran, 97-109, İletişim, İstanbul.
43. Şahin, G. (2017). Türk basınının 1964 Kıbrıs olaylarına bakışı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 1474-1494.
44. Sander, O. (2011). *Siyasi Tarih: 1918-1994*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
45. Stone, Frank Andrews. (2006). *Academies for Anatolia*, San Francisco: Caddo Gap Press, pp.3-54.
46. Tunaya, Tarık Zafer. (1999). *Türkiye'de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi: 1918-1922*, İletişim, İstanbul.

47. Türkmen, F. (2012). *Türkiye ABD ilişkileri: Kırılğan İttifaktan Model Ortaklığa*, Timaş Yayınları, İstanbul.
48. Uslu, N. (2016). *Çatlak İttifak 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Nobel Yayınları, Ankara.
49. Uslu, Nasuh. (2000). 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkilerinin Genel Portresi, *Avrasya Dosyası*, 6(2), 210-225.
50. Vali, Ferenc A. (1971). *Bridge Across the Bosphorus*, The John Hopkins Press, Baltimore.
51. Yalçın, O. (2012). İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türk-Amerikan ilişkileri. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 21, 89-118.
52. Yaylıer, Dinç. (1999). Lozan Konferansından Sonra Türk-Amerikan İlişkileri II 1923-1927. *Türk Yurdu*, 19(144), 36-42.

(33)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÜÇÜK¹⁷⁹**DEVİRİMLER VE EKONOMİLER: ARAP BAHARI’NIN ORTADOĞU SİYASİ-İKTİSADİ
DÜZENİNE ETKİSİ¹⁸⁰****REVOLUTIONS AND ECONOMIES: THE ARAB SPRING’S IMPACT ON THE MIDDLE EASTERN
POLITICAL-ECONOMIC ORDER****ÖZ**

Bu çalışma, ‘Arap Baharı’nın Ortadoğu’nun siyasi-iktisadi yapıları üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Geleneksel yaklaşımların ötesine geçerek, ‘Arap Baharı’nı neoliberal küreselleşme çerçevesinde bölgede yükselen toplumsal muhalefetin ve derinleşen siyasal mücadelelerin bir sonucu olarak değerlendirmektedir. ‘Arap Baharı’nın, bölge ekonomilerini olumsuz etkilediğini, ancak köklü bir yapısal değişim yaratmadığını savunur. Bölge ekonomilerini devrimler öncesinde olduğu neoliberal paradigma yönetmeyi sürdürmektedir. İktisadi büyüme açısından, Arap Baharı devrimsel ayaklanmaların yaşandığı cumhuriyetler ile monarşiler, özellikle Körfez’deki kaynak zengini ekonomiler arasındaki iktisadi ayrışmayı derinleştirmiştir. Körfez ülkeleri, ekonomik çeşitlendirme çabalarına rağmen petrole dayalı ekonomik yapılarını dönüştürememiş, ‘Arap Baharı’ sürecine verdikleri iktisadi tepkiler ise, siyasi mantıkla, özellikle rejim güvenliği kaygılarıyla şekillenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap baharı, Ortadoğu, Siyasi-İktisadi Yapılar, Neoliberalizm, Körfez Monarşileri, Petrole Bağımlı Ekonomiler, Rejim Güvenliği.

JEL Kodları: P16, O53, D74, F63, H12, N45.

ABSTRACT

This study aims to examine the effects of the ‘Arab Spring’ on the political-economic structures of the Middle East. Moving beyond traditional approaches, it views the ‘Arab Spring’ as a result of rising social opposition and intensifying political struggles within the framework of neoliberal globalization. The study argues that while the ‘Arab Spring’ negatively impacted regional economies, it did not lead to a fundamental structural change. The neoliberal paradigm continued to govern the region’s economies, as it had before the revolutions. In terms of economic growth, the ‘Arab Spring’ deepened the economic divide between republics, where revolutionary uprisings took place, and monarchies, especially the resource-rich economies in the Gulf. Despite efforts toward economic diversification, Gulf countries were unable to transform their oil-dependent economic structures. Their economic responses to the ‘Arab Spring’ were shaped by political logic, particularly concerns over regime security.

Keywords: Arab Spring, Middle East, Political-Economic Structures, Neoliberalism, , Gulf Monarchies, Oil-Dependent Economies, Regime Security.

JEL Codes: P16, O53, D74, F63, H12, N45.

¹⁷⁹ Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mustafa.kucuk@ege.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-8286-546X

¹⁸⁰ Not: Bu çalışma Ege Üniversitesi 2010İKT-003 Numaralı BAP projesi kapsamında desteklenmiştir.

GİRİŞ

Arap Baharı'nın ortaya çıkışı, gelişimi ve bugüne kadar yarattığı sonuçlar, Ortadoğu ülkelerinin siyasi ve ekonomik yapılarının evrimini anlamak açısından önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu çalışma, Arap Baharı'nın Ortadoğu'nun siyasi-iktisadi yapısına etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, "Arap Baharı"nı yalnızca rejimler ile halklar, reformcular ile statükocular ya da İslamcılar ile laikler arasındaki bir çatışma olarak ele alan egemen anlayışların ötesine geçerek, neoliberal küreselleşme sürecinde yükselen toplumsal muhalefet ve yoğunlaşan siyasal mücadelenin bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Bölgenin siyasi ve ekonomik yapısındaki değişimi bu çerçevede analiz etmeyi hedeflemektedir.

'Arap Baharı' süreci, tüm bölge ekonomilerini olumsuz etkilemiş, hatta Yemen, Libya ve Suriye gibi ülkelerde ekonomiler çökme noktasına gelmiş olsa da, bölge ekonomilerinde köklü bir yapısal değişim yaşanmamıştır. İktisadi performans açısından, Arap devrimleri Körfez ekonomileri ile diğer bölge ekonomileri arasındaki ayrışmayı daha da derinleştirmiştir. Devrim sürecini daha düşük maliyetle atlatan kaynak zengini Körfez ülkeleri, ekonomik çeşitlendirme vizyonuna rağmen petrole dayalı ekonomik yapılarını dönüştürme ve kaynak bağımlılığını kırma konusunda başarılı olamamıştır. Arap Baharı süreci ve bu sürece yönelik iktisadi tepkiler, daha çok siyasi mantıkla, özellikle rejim güvenliği kaygılarıyla şekillenmiştir.

Tunus, Mısır, Libya, Suriye ve Yemen'deki devrimsel süreçler, insan onuru, özgürlük ve temsili/demokratik yönetim gibi ortak vurgulara rağmen, her bir ülkenin kendine özgü iktisadi sorunlarını, mağduriyetlerini, siyasal mücadelelerini, toplumsal güçlerini ve dinamiklerini derinlemesine açığa çıkarmıştır (Anderson, 2011). 'Arap Baharı' ifadesi, tekil ve bütüncül bir devrim sürecini tanımlamaya çalışırken, gerçekte, her bir ülkede ilgili ülkenin kendine özgü siyasi ve toplumsal koşullarının etkisiyle şekillenen karmaşık bir dizi sürecin bir araya geldiği bir olguyu yansıtmakta yetersiz kalmaktadır (Lust ve Wichman, 2012). Tunus, Mısır, Libya ve Suriye'deki halk ayaklanmaları farklı siyasal dinamikler ve toplumsal güçler tarafından biçimlendirilmiş, fakat bu süreçlerin tümü küresel kapitalizmin bölgedeki gelişimi ve ulusal düzeydeki ekonomik ve siyasal yapılarla sıkı bir ilişki içinde evrilmiştir. Uluslararası askeri müdahalenin etkili olduğu Libya ile Tunus ve Mısır gibi güçlü toplumsal temellere sahip ülkelerdeki devrimci ayaklanmalar, bölgedeki siyasi ve iktisadi değişim süreçlerinin küresel kapitalizmin dinamikleriyle ne denli iç içe geçtiğini ve bu süreçlerin ulusal düzeyde nasıl bir biçim aldığını gözler önüne sermektedir. Bu çalışma önce Arap-Baharı ile neoliberalleşme arasındaki ilişkiyi ortaya konacak, daha sonra Arap 'karşı devriminin' iktisadi statükoya nasıl hizmet ettiğini ve bunun siyasi-iktisadi maliyetini tartışacaktır.

'Arap Baharı': Neoliberal Küreselleşmeye Bir Tepki

Arap devrimlerinin, küresel medyanın temsil ettiği şekilde yalnızca bir demokrasi sorunu olarak ya da demokratikleşme çabası veya İslamcılar-Laikler mücadelesi olarak anlaşılması, oldukça eksik ve yanıltıcı bir yaklaşım olacaktır (Hanieh, 2011; Shenker, 2012). Bu devrimler, sadece rejimlerin meşruiyet krizini değil, aynı zamanda neoliberal kapitalizmin ve kapitalist devletin krizini de yansıtmaktadır (Hanieh, 2012). Neoliberal kapitalizm, devlet ve ulusal kimlik arasındaki eşzamanlı bir krizle ortaya çıkmıştır (Richard ve diğerleri, 2013: 431). Arap devrimleri, ilgili bölge ülkelerindeki kapitalizmin evrilme sürecinde, zamanla yoğunlaşan toplumsal muhalefetin siyasal mobilizasyonla rejimleri değiştirme süreci olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte, 'Arap Baharı'nın zamanlaması, devrimlerin doğrudan ve yakın sebeplerinin bütünüyle iktisadi olmadığını gösterir. Ekonomik liberalleşme çok daha önce, 1990'ların başında başlamıştı ve daha radikal bir neoliberalleşme süreci 2008 Küresel Finans Krizi öncesinde 2004'te ivme kazanmıştı (Shenker, 2009). Devrimlerde öne çıkan işsizlik, iktisadi eşitsizlik, yolsuzluk, rüşvet ve kayırmacılık gibi toplumsal sorunlar, krizle birlikte gündeme gelmiş olsalar da, aslında uzun bir süredir Arap siyasetinin temel meselelerindendi (Shenker, 2009; 2011a). Bu nedenle, daha açıklayıcı bir yaklaşım, iktisadi alandaki şikayetlerin ve muhalefetin, ancak daha geniş bir sosyo-politik bağlamla etkileşime girerek ayaklanmaların ortaya çıkmasına zemin hazırladığını savunur (Richard ve diğerleri, 2013: 413). Özellikle Tunus ve Mısır'da neoliberalizmin aldığı biçim ve neoliberal politikaların sonuçları, devrimlerin öncelikle neden bu ülkelerde patlak verdiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Ekonomik durgunluk, devletin küçülmesi ve sosyal alandan çekilmesi, kamu hizmetlerinin zayıflaması, sosyal adalet eksikliği ile neoliberal politikaların eşitsizliği artırdığına dair geniş toplumsal algılar ayaklanmaların tetikleyicisi olmuştur (Richard ve diğerleri, 2013: 413).

Ancak, ülkelerin toplu iktisadi verilerine odaklanan neoliberal yaklaşıma göre, Arap devrimlerinin ateşinin yakıldığı Tunus aslında devrimin ilk değil, en son gerçekleşeceği ülkeler arasında yer alıyordu. Zira neoliberal reformların en etkin ve yaygın şekilde uygulandığı Tunus ve Mısır, devrim öncesinde uluslararası finans kuruluşlarının Ortadoğu'daki en gözde ekonomileriydi (Pfeifer, 1999). Ancak, yalnızca genel iktisadi göstergeler değil, aynı zamanda sosyal güçler, çıkarlar ve ilişkiler de göz önünde bulundurulduğunda, Tunus'ta Ben Ali'ye ve Mısır'da Mübarek'e karşı gelişen yaygın toplumsal muhalefetin daha iyi anlaşılabilceği söylenebilir. Rejime karşı muhalefetin kaynakları, neoliberalleşme süreciyle gelişen özel sektörün, sivil toplum örgütlerinin ve diğer aracı kurumların devletten daha fazla özerklik kazanmasında aranmalıdır (Richard ve diğerleri, 2013: 414). Aslında, bu olgular arasındaki yakın ilişki Clement Henry'nin (2012; Henry ve Springborg, 2001) bölge ülkelerinin finans sistemlerine dayalı olarak geliştirdiği siyasal iktisat çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Mülkiyetin hala ağırlıklı olarak devletin elinde olmasına rağmen, bölge ekonomilerine kıyasla nispeten daha çeşitlenmiş bir mülkiyet yapısına sahip olan, özel sektöre daha fazla kredi olanağı sunan ve daha rekabetçi bir ticari bankacılık ve finans sistemi geliştiren Tunus, Arap devriminin yaşandığı ilk ülke olmuştur. Benzer bir bankacılık ve finans sisteminin kurumsallaştığı Mısır'ın devrim sürecinde Tunus'u izlemesi, bu nedenle şaşırtıcı olmamıştır (Henry, 2012). Bu yaklaşım, her iki ülkede neoliberal politikalarla finansal kapitalizmin yükselişine ve sermayenin siyasi geçiş sürecinde oynadığı role dikkat çekmektedir.

Aslında neoliberal politikaların yarattığı 'kroni kapitalizmin' (Kang, 2002) iki temel özelliği, yani neoliberalizmin kısıtları altında devletin sosyal alandan çekilmesi ve devlet ile işadamları arasındaki yakın çıkar ilişkisi, devrimlerin sosyo-iktisadi ve politik altyapısını oluşturmuştur (Richard ve diğerleri, 2013: 421-425). Bir bakıma, devrimler neoliberal reformların yarattığı toplumsal güçlerin ve dinamiklerin, iktisadi ve siyasi beklentilerin yeterli reformlarla karşılanmamasının bir ürünüdür. Sosyal alandan devletin çekilmesi, kamu hizmetlerinin zayıflaması ve petrol ile gıda gibi temel ürünlerdeki fiyat sübvansiyonlarının kesilmesi veya azalması sonucu ortaya çıkan toplumsal baskıların ve gerilimlerin hafifletilmesi için otoriter liderlerin ve rejimlerin herhangi bir tedbir almamaları, ayrıca muhalefetin sesini duyurabileceği siyasal kanalların kapalı kalması nihayetinde devrimlere yol açmıştır. Liberal görüşlerin aksine, neoliberal zamanlarda Ortadoğu'da sivil ve siyasal haklar daha da zayıflamış, siyasal alan daralmıştır (Richard ve diğerleri, 2013: 418). Siyaset alanının açılmaması, siyasal temsilin zayıflaması ve ifade özgürlüğünün kısıtlanması, toplumsal baskıları daha da artırarak devrimin ateşini körüklemiştir (Lesch, 2011).

Arap devrimlerinin özellikle Mısır, Tunus ve Libya gibi ülkelerde başarılı olmasının, diğer etmenlerin yanı sıra güçlü 'sermaye gruplarının' mevcut rejimlerden desteklerini çekmesi ve devrime karşı ciddi bir direniş göstermemesiyle mümkün olduğu söylenebilir. Latin Amerika'daki devlet-sermaye ilişkilerini inceleyen Leigh Payne'in (1994) tespitleri, Ortadoğu'daki sermayenin siyasal ve iktisadi dönüşümlerdeki rolüne dair önemli öngörüler sunmaktadır. Payne'e göre, siyasi rejimlerin iş dünyasının desteğini kazanabilmesi için üç temel koşul gereklidir. İlk olarak, rejim, politika yapımında ve uygulamada etkin olmalıdır. Başka bir deyişle, siyasi kadrolar, ekonomik ve siyasi alanda tutarlı ve öngörülebilir politikalar geliştirebilmeli ve ekonomiyi etkili bir biçimde yönetebilmelidir. İkinci olarak, rejim, vatandaşlar tarafından 'meşru' bir iktidar olarak kabul edilmelidir. Burada meşruiyet, 'tüm eksikliklerine ve başarısızlıklarına rağmen vatandaşların mevcut siyasal kurumların, olası alternatiflerden daha iyi olduğuna dair genel inancı' olarak tanımlanır. Son olarak, siyasi rejim, iş dünyası liderlerinin ve örgütlerinin üretim, yatırım ve kâr elde etme kapasitelerini etkileyen hükümet kararları üzerinde belirli bir ölçüde etki sahibi olmalarına olanak tanımalıdır (Payne, 1994: 10-11).

Bu öngörüler ışığında değerlendirecek, Mısır'da rejimin temel unsurlarından olan ordu ve sermaye grupları, ayaklanmalar sürecinde Hüsnü Mübarek yönetiminin artık ülkeyi ve ekonomiyi etkili bir şekilde yönetme kapasitesini kaybettiğine ve halkın gözünde meşruiyetini yitirdiğine inanmışlar ve yönetimden desteklerini çekmişlerdir. Sermaye gruplarının bir kısmının siyasal değişime desteğinin arkasındaki bir diğer neden, yeni hükümetlerin ve siyasal ortamın sunduğu potansiyel iktisadi fırsatlar konusunda duydukları umut ve inanç olmuştur. Nitekim, Mısır devriminde dünyanın en zenginleri arasında yer alan Mısırlı telekomünikasyon patronu Necip Saviris, 'gelecekteki büyüme için daha sağlam bir zemin oluşturacağı' inancıyla hükümet karşıtı ayaklanmalara dolaylı bir şekilde destek vermiştir (Shenker, 2011a). Ayrıca,

Mübarek'in meşruiyetini kaybettiğini düşünen önde gelen işadamları, rejimle olan bağlarını zayıflatarak aralarına mesafe koymaya başlamışlardır. Bu süreçte, rejimle bağlantıları kopan işadamları kendilerine yeni siyasal elitler arayışına girerken, diğer sermaye grupları yeni iktidarın yanında yer almak amacıyla pozisyonlarını değiştirmeye başlamışlardır. Bunun yanı sıra, mevcut rejime karşı büyüyen sermayedarlar, daha hızlı bir şekilde gelişebileceklerini düşündükleri yeni bir siyasal-iktisadi yapının 'Arap Baharı' sonrasında ortaya çıkacak yeni siyasal rejimle birlikte şekilleneceği umuduyla hareket etmişlerdir (Shenker, 2011a).

Arap devrimleri, siyasal alanda olduğu kadar iktisadi alanda da büyük reform beklentileriyle şekillenmiştir. Tunus, Mısır ve Libya'daki devrimlerin bir ölçüde gerçekleşmesi, radikal reform beklentilerini daha da güçlendirmiştir. Ancak, özellikle Ortadoğu'da siyasal reformlar veya demokratikleşme ile iktisadi reformlar arasındaki ilişki, her zaman zorunlu, doğrudan veya olumlu bir bağa sahip değildir. Bu görüş, 'Arap Baharı' süreciyle doğrulanmış ve pekiştirilmiştir. Bu bağlamda, siyasal ve iktisadi reformlar arasındaki ilişkinin daha karmaşık olduğu ve bu karmaşık ilişkinin küresel ve yerel kapitalist yapılar ile toplumsal sınıf ilişkileri tarafından belirlendiği ileri sürülebilir. Küresel Finans Kriz'inin neoliberalizme darbe vurması, alternatif bir iktisadi modelin ortaya çıkışını ve uygulanmasını garanti etmediği gibi, 'Arap Baharı' sürecinde de otoriter rejimlerin çökmesi, demokrasinin kesin olarak inşa edileceği anlamına gelmemiştir. Kapitalist gelişmenin ve sınıf siyasetinin dinamiklerini doğru bir şekilde analiz eden bir yaklaşım, ancak 'Arap Baharı'nın iktisadi dönüşüme dair sonuçlarını anlamamıza olanak sağlayabilir.

'Arap Baharı'nın kısa vadede iktisadi yaşama doğrudan ve olumsuz bir etkisi olmuştur. Hatta Mısır'ın 1930'lardan bu 'en derin iktisadi krizini' yaşadığı iddia edilmektedir (Kingsley, 2013). Gerek siyasal istikrarsızlık gerekse iktisadi çöküş, devrim sonrası ülkelerde iktisadi reformlar için uygun bir zemin oluşturmamıştır. İktisadi değişim, özellikle radikal ve yapısal reformların gerçekleşebilmesi için en azından istikrarlı bir siyasal ortama ve bir ölçüde işleyen bir devlet aygıtına gereksinim duyar. İktisadi çöküşün temel unsurları arasında siyasal belirsizlik ve istikrarsızlık, ekonomik ve toplumsal gerilimlerin artarak sürmesi, özellikle işçi grevleri, devlet aygıtı ve bürokrasinin zayıflaması ve işlemez hale gelmesi, halk arasında iş çevrelerine, özellikle otoriter rejimlere yakın olanlara, duyulan öfke ve güvensizlik ön plana çıkmıştır (The Economist, 2012). Nitekim, 'kurumsalcı' ve 'iyi yönetim' odaklı yeni versiyon neoliberalizme göre, başarılı iktisadi reformlar için güçlü bir kurumsal yapının varlığı şarttır.

'Arap Baharı', ağırlıklı olarak sosyo-ekonomik koşullar ve dinamikler tarafından tetiklenmiş bir süreç olmakla birlikte, özellikle devrimlerin yaşandığı ve siyasal rejimlerin değiştiği Tunus, Mısır, Libya ve Yemen gibi ülkelerde iktisadi yapı değişmemiş, hatta iktisadi büyüme ve performans, ayaklanmalar öncesine göre çok daha olumsuz bir seyir izlemiştir. Örneğin, yüksek işsizlik, Arap devrimlerinin en belirgin, güçlü ve yaygın şekilde dile getirilen nedeni olmasına rağmen, Ürdün ve Fas gibi 'Arap Baharı'ndan önemli ölçüde etkilenen ülkeler de dahil olmak üzere, geçiş sürecindeki altı ülkede 2011-2012 döneminde işsizlik oranları yükselişini sürdürmüştür (IIF, 2013; Iradian ve diğerleri, 2014). Arap devrimleri, iyi yönetim talepleriyle birlikte gelişmiş olsa da, sözkonusu ülkelerde iktisadi performansın iyileşmesine herhangi bir katkı sağlamamıştır.

Yeni hükümetlerin önceliği, yeni siyasal sistemlerin ve kurumların tesis edilmesi ve yerleşmesi olmuştur; ekonomi ise ancak siyasal gündemin ikinci ve sonraki sıralarında kendine yer bulabilmiştir (Kingsley, 2013). Toplumsal ve siyasal koşullar, yeni bir 'iktisadi düzen' kurulmasını bir ölçüde kolaylaştırırsa da geçiş sürecindeki ülkeler neoliberal çevrelerin baskıları altında bu düzeni oluşturmayı başaramamıştır. Karşılarında uygulayabilecekleri yeni bir iktisadi kalkınma modeli bulamayan bölge ülkeleri, siyasal-iktisadi yönelimlerinde popülist-milliyetçi ve devletçi politikalar ile uluslararası finans kuruluşlarının ve hâkim iktisadi aktörlerin önerdiği neoliberal politikalar arasında bir denge kurarak ancak stratejik iktisadi tedbirler almışlar, sınırlı sosyal politikalar izleyebilmişlerdir (Shenker, 2011b). Sonuç olarak, Arap devrimlerinin hemen ertesinde, ekonomileri hakkında en yüksek oranda olumsuz görüş belirten bölgeler arasında Ortadoğu, Avro bölgesi krizi yaşamış Avrupa'yı izlemiştir. Ayrıca, ulusal ekonomilerinin daha da kötüleşeceğini ve gelecek beş yıl içinde kişisel iktisadi düzeylerinin daha olumsuz olacağına inananlar açısından dünyada ilk sırada yer almıştır (Simmons, 2014).

Arap ‘Karşı Devrimi’ ve İktisadi Statüko

Arap halk ayaklanmaları, yalnızca halkların otoriter, rüşvetçi ve yozlaşmış rejimlere karşı mücadelesi değildir; aynı zamanda uzun yıllar iktidardan uzaklaştırılmış ve iktisadi bölüşümden dışlanmış toplumsal kesimlerin, eski rejimin etrafında kümelenmiş ve mevcut politik-ekonomiden fayda sağlayan toplumsal sınıflarla verdikleri bir mücadeledir. Aynı zamanda, kimi rejimlerin diğer rejimlerle (örneğin Suudi Arabistan ve İran arasındaki rekabet) olan bölgesel ve uluslararası gerilimlerini de içermektedir (Agha ve Malley, 2011). Bu nedenle, ‘Arap Baharı’nın önemi yalnızca halkların kolektif talepleri ve mücadeleleri sonucunda gerçekleşen rejim değişikliklerinden ibaret değildir; ‘Arap Baharı’, küreselleşen kapitalizmin Ortadoğu’daki biçiminin nasıl evrileceği ve nasıl uygulanacağına dair yürütülen bir mücadelenin de simgesidir. Daha özelden, ‘Arap Baharı’ devrim sonrası ülkelerde yeni bir iktisadi büyüme ve kalkınma modeli üzerine yürütülen toplumsal, siyasal ve jeopolitik bir mücadelenin temelini atmıştır. Bu mücadele gerek ulusal, gerekse bölgesel ve uluslararası düzeyde sürdürülmektedir. Bu bağlamda, ‘Arap Baharı’ süreci bir yandan ‘Arap devrimini’, diğer yandan ise ‘Arap karşı devrimini’ içermektedir. Bir bakıma, Hüsnü Mübarek’in iktidardan uzaklaştırıldığı 11 Şubat ‘devrimin’ zirvesi, 12 Şubat ise ‘karşı devrimin’ başlangıcıdır (Agha ve Malley, 2011).

Ortadoğu’da Arap karşı devrimi ve neoliberal iktisadi statükonun korunması, Mısır ve Suudi Arabistan örneklerinde somutlaşmıştır (Farouk, 2014). ‘Arap Baharı’ sonrasında Mısır ekonomisinin neoliberal ‘kroni kapitalist’ yapısı (Kang, 2002) değişmemiştir ve siyasi geçiş ile iktisadi düzen konusunda belirleyici güç olarak Mısır ordusu öne çıkmıştır. Mısır’da ordu, yalnızca siyasi erki değil, aynı zamanda iktisadi gücü de elinde bulundurmayı sürdürmektedir. Aslında, Mübarek ve ailesinin iktidardan uzaklaştırılmasının ardından Mısır ordusunun karşısında, siyasi iktidarı, iktisadi gücü ve karar alma sürecini paylaşmak zorunda kalacağı bir kurum ya da aktör kalmamıştır. Mübarek sonrası dönemde, ordunun iktisadi yaşam üzerindeki etkisi artarak devam etmiştir (Hauslohner, 2014).

Halkın Mübarek rejimiyle işbirliği içinde olan kroni kapitalist işadamlarına ve şirketlerine karşı duyduğu güvensizlik ve antipatiyi fırsat bilerek, ordu rakip gördüğü işadamlarını ve şirketleri iktidardan uzaklaştırmakta ve onların iktisadi gücünü zayıflatmaktadır. Aslında, tüm neoliberalizm eleştirilerine rağmen, ordu yapısal olarak Mısır ekonomisindeki ağırlığı ve şirketleriyle ‘ulusötesi sermaye’nin bir bileşeni olarak neoliberal politikalara zorunlu bir şekilde onay vermektedir. Askeri geçici yönetim, ekonomi yönetiminde başarılı olamamış ve siyasi geçiş için uygun bir siyasal ve kurumsal zemin hazırlayamamıştır (Springborg, 2011). Bunun yerine, Mısır Ordusu Yüksek Konseyi, seçim sistemini, ordunun iktisadi çıkarlarını zedelemeyecek siyasi aktörlerin parlamentoya seçilmesini sağlayacak şekilde düzenlemiş, ulusal güvenlik ve kamu yararı gibi milliyetçi söylemlerle, ordunun çıkarlarına aykırı iktisadi kararları ve yatırımları engellemiş, stratejik sektörlerin ordunun eline geçmesini veya elinde kalmasını temin etmiştir. Ayrıca, neoliberal yaklaşımı benimseyen ve devlet desteklerinin rasyonelize edilmesini savunan Hazim Biblawi’yi Maliye Bakanı olarak atamıştır (Marshall ve Stacher, 2012; Hauslohner, 2014). Nitekim, Meclis’teki siyasi partilerin çoğu, mevcut neoliberal iktisadi program dışında yeni bir program geliştirmemiştir (Marshall ve Stacher, 2012). Devletçi ve milliyetçi iktisat retoriğine rağmen, Mısır’lı generaller, Körfez ülkeleriyle ve Batılı şirketlerle ortak girişimlere ve yatırımlara hız vermişlerdir. Örneğin, eski Genelkurmay Başkanı Abdülfettah El-Sisi iktidara gelir gelmez, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) merkezli yapı şirketi Arabtec ile Mısır gençliği için ucuz konut yapımına yönelik 40 milyar dolarlık bir yatırım projesi imzalamıştır. Ayrıca, birkaç ay gibi kısa bir süre içinde, altyapı ile ilgili birçok devlet ihalesi orduya ait şirketlere verilmiştir (Hauslohner, 2014).

Mısır siyasetinde ağırlıklı olarak Müslüman Kardeşler tarafından desteklenen seçilmiş lider Muhammed Mursi’nin darbe ile iktidardan uzaklaştırılması yalnızca siyasal İslam’ın ve dinin rolü ile açıklanamaz. Askeri darbe, Agha ve Malley’in ifadesiyle ‘Arap karşı devriminin’ belki de en somut hamlesi ve kazanımıydı. Küresel medya Mursi ile Ordu Yüksek Konseyi arasındaki rekabete odaklanmıştı. Bu rekabetin İslamcılar-Laikler mücadelesi olarak sunulması, aslında iktisadi program üzerine yapılan gerçek mücadeleden dikkati saptırmıştır (Dearden, 2012). Şüphesiz, İslamcıların iktidara gelmesi olasılığı ve bunun yarattığı korku, devrim öncesinde de siyasi değişimin önünde temel bir engel teşkil ediyordu. Bu olasılığın yüksek olduğu Ortadoğu’da Batı, demokratikleşme ve siyasi reform konusunda tutarlı bir yaklaşım sergileyememiştir. Devrim sürecinde Batı’nın sınırlı ve pasif desteği de bu korkudan kaynaklanmıştır. Mursi

ve Müslüman Kardeşler, ekonomide genel olarak özel sektöre önem vereceklerini ve bir ölçüde Türkiye modelini izleyeceklerini belirtmelerine karşın, kimi zaman ordunun çıkarlarına aykırı hareket etmeleri, Mursi'nin Ordu Yüksek Konseyi'nin desteğini kaybetmesine yol açmıştır. Mursi, ordunun iktisadi rolünü ve ayrıcalıklarını zedelememeye özen göstermiş olsa da, örneğin Süveyş Kanalı genişletme projesi, Mursi ile Yüksek Konsey'in ayrıştığı temel meselelerden biri olmuştur. Mursi'nin bu projede Katar'la işbirliği yaparak orduyu dışlaması, ordunun milliyetçi ve güvenlikçi söylemlerine ters düşmüş ve bu gelişme, Mursi'nin sonunu hazırlayan faktörlerden biri olmuştur (Hauslohner, 2014).

Mursi'ye iktidar fırsatı tanıyan Mısır'ın 'Büyük Sermayesi', siyasal istikrarı sağlayamadığını, iktisadi yönetim becerisi gösteremediğini, yabancı yatırımcıları uzaklaştırdığını, iktisadi reformlara öncelik vermediğini ve orta ve küçük ölçekli işletmeler lehine büyük şirketleri ihmal ettiğini düşündükleri için (örneğin, Kahire Amerikan Ticaret Odası başkanı Hisham Fahmy, Artoc otomobil, yayıncılık ve gayrimenkul şirketleri holdingi patronu Şafik Gabr, EFG Hermes ve Mısır'ın en büyük şirketlerinden Orascom Yapı Sanayileri şirketi patronu Nassef Saviris), Mursi hükümetinden desteklerini çekmişlerdir. Bu durum, darbeye ve neoliberal statükonun korunmasına zemin hazırlamıştır (Halime, 2013).

El-Sisi'nin iktisadi reform danışmanının Birleşik Krallık'ın 'yeni' İşçi partisinin eski lideri ve başbakanı Tony Blair olması 'karşı devrimin' iktisadi (statükocu) 'vizyonunu' da ortaya koyar. BAE'nin Mısır'da büyük ve karlı iş fırsatları yaratmak amacıyla özel olarak istihdam edilen 'görev gücü', *PricewaterhouseCoopers*'a bağlı bir danışmanlık şirketi olan *Strategy&* tarafından yönetilmektedir. Bu şirket, Blair'in başbakanlık döneminde hükümetteki yakın arkadaşlarının Alastair Campbell ve Darren Murphy gibi isimlerin de bir parçası olduğu bir yapıdır. Yabancı yatırımcıları Mısır'a çekmeyi hedefleyen bu programın bir parçası olarak Blair, El-Sisi'ye ekonomi danışmanlığı yapmayı kabul etmiştir. 2007'de Başbakanlıktan ayrılmasından sonra Kazakistan, Kuveyt, BAE ve Kolombiya gibi birçok otoriter rejime danışmanlık yapan Blair, BAE'nin Abu Dhabi Egemen Servet Fonu *Mubadala*'ya da bir milyon sterlinlik bir danışmanlık hizmeti sağlamıştır. Blair'in kişiliğinde somutlaşan neoliberal reformlar Ortadoğu'da ve diğer bölgelerde otoriter yönetimler tarafından seçici bir biçimde uygulamaya konulmaktadır. Mursi'nin devrilmesini 'bir ulusun kurtarılması için kesinlikle gerekli' diyerek kutlayan Blair, Müslüman Kardeşler ve diğer İslamcı gruplarla mücadelede Batı'nın ve Doğu'nun ortak hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır (Milne, 2014). Blair'in Arap-İsrail sorunda 2007'den itibaren ABD, AB, Birleşmiş Milletler ve Rusya 'Dörtlüsü'nün barış elçisi olarak görev yapması ve El-Sisi'yi kutlaması, Mısır'ın Ortadoğu siyasetindeki ağırlığı ve merkezi rolü dikkate alındığında, karşı devrimin uluslararası mücadelede geldiği önemli aşamayı gözler önüne sermektedir. Bu durum, Mısır'da iktisadi reformların ve kapitalist gelişmenin ulusal, bölgesel ve uluslararası siyasetle nasıl iç içe geçtiğini de açıkça gösterir.

Ortadoğu geniş halk kesimlerinin siyasal rejim değişikliği ve demokratikleşme taleplerine karşı en güçlü tepkiyi monarşik rejimler vermiştir. Mısır'da karşı devrimin en büyük siyasi, iktisadi ve jeopolitik destekçileri Suudi Arabistan başta olmak üzere (Gause III: 2011) Katar hariç Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyeleri olmuştur. Bu tepkinin ve mücadelenin sonuçları iktisadi reformlar açısından olumlu olmamıştır. Daha önce değindiğimiz gibi bu konuda halk karamsardır; reform beklentileri ve motivasyonları düşüktür. Siyasal kriz sürecini atlatabilmek, rejimin güvenliğini koruyabilmek ve muhalefeti yumuşatabilmek amacıyla KİK üyeleri kamu harcamalarını artırmak, kamuda istihdam yaratmak, altyapı projelerini hızlandırmak, gıda ve enerji fiyat sübvansiyonlarını artırmak, diğer devlet desteklerini ve ücretleri yükseltmek gibi daha önce denenmiş sosyal ve iktisadi politikalara geri dönmüş, buna rağmen mevcut ekonomiyi çeşitlendirme politikalarını da sürdürmüşlerdir.

Körfez Ekonomileri ve 'Karşı Devrimin' Maliyeti

'Arap Baharı' özellikle Körfez monarşilerinde rejimlerin güvenliğini ve sürekliliğini ön plana çıkaran siyasal mantığın hala iktisadi rasyonaliteden daha baskın olduğunu göstermiştir. Bu durum, monarşilerin neden 'Arap Baharı'na endişeyle ve olumsuz yaklaştığını açıklamaktadır. Rejimin güvenliğini koruma amacı güden bu yaklaşımda, iktisadi reformlar, önceki deneyimlerin de gösterdiği gibi, yalnızca mevcut siyasal rejimi güçlendirmek ve sürdürmek için yapılmaktadır (Gause III, 2011: 6-9). Yani, iktisadi değişiklikler, siyasal istikrarı sağlamanın bir aracı olarak görülmekte ve iktisadi gelişim, siyasal güvenlik ve kontrolün

sağlanması adına şekillendirilmektedir. Bu durum, halkın talepleriyle uyumlu ve kaynakların adil paylaşımını hedefleyen bir reform sürecinin önünde bir engel teşkil etmektedir.

Ortadoğu’da siyasal liberalleşmenin ve demokratikleşmenin çoğu kez yöneten sınıflardan ziyade alt sınıfların çıkarlarına hizmet ettiği ve onları iktidara taşıdığı görülmektedir. Bu süreçte özgürlük ve demokrasi mücadelesi, yalnızca Arap sermayesinin değil, aynı zamanda işçi sınıfının, İslamcılarının ve orta sınıfın siyasal gücünü artırmaktadır. Bu toplumsal kesimlerin çoğunlukla neoliberal küreselleşmeye muhalefet etmeleri, siyasal reformların ve demokratikleşmenin doğrudan ve zorunlu olarak neoliberal iktisadi reformlara yol açmayacağını göstermektedir.

Körfez rejimlerinin devrimlere gerek ulusal, gerekse de bölgesel ve küresel ölçekte verdiği tepki siyasi-iktisadi yapının en azından kısa ve orta vadede değişmeyeceğine işaret eder. Ulusal düzeyde izlenen iktisat politikaları ve yürürlüğe konulan sosyo-ekonomik tedbirler ‘rantçı’ devletin bölüşüm politikasını güçlendirerek ve çeşitlendirerek devam ettirdiğini, patronaj ilişkilerinin değişik biçimlerde sürdüğünü, eşzamanlı olarak neoliberal mantığa sahip ekonomiyi çeşitlendirme politikalarının devam ettiğini gösterir. Örneğin, Suudi Arabistan’ın ‘Arap Baharı’na tepkisi içte sosyal harcamaları ve destekleri artırmak, vergileri ve diğer kamu hizmetleri ücretlerini düşürmek ve diğer patronaj tedbirlerini uygulamaya koymak olmuştur (Gause III, 2011: 6-10). Toplamda tahmini 130 milyar dolarlık harcama planı 2007 yılı hükümet bütçesinden bile daha fazladır. Kamuda asgari ücretin 3000 Suudi Riyaline yükseltilmesi, 500.000 konutun yapılması, mevcut memurlar için seyyanen ek ödeme, işsizlik sigortasının kurulması, dini kurumların bir çoğuna mali destek verilmesi ve 60.000’i yalnızca İçişleri Bakanlığı’nda olmak üzere 100.000 kişilik istihdam yaratılması Suudi rejiminin aldığı önlemlerin başında gelmektedir (Hertog, 2012b).

İktisadi performans ve reformlar açısından değerlendirildiğinde, Suudi Arabistan için karşı devrimin maliyeti oldukça yüksek olmuştur. Arap ayaklanmaları sürecinde, ‘mali fırsat penceresi’ geniş olmasına rağmen izlenen maliye politikaları rasyonel ve sürdürülebilir olmamıştır. Özellikle, Arap Baharı sonrası uygulanan iktisat politikası ve sosyal politikalar, başta kronik istihdam sorunu olmak üzere, Arap dünyasının temel sorunlarından birini çözme konusunda etkin bir strateji olarak görünmemektedir. Bu dönemde, kamu sektöründe istihdam yaratma stratejisinin uygulanması, Suudi Arabistan’ın ekonomik çeşitlendirme ve özel sektörü teşvik etme hedefleriyle uyumlu değildir. Kamu sektöründe istihdam yaratmaya yönelik bu çözüm yaklaşımı, özel sektörün istihdam yaratma kapasitesini artırmaya yönelik reformlara ters düşmektedir. Dolayısıyla, bu strateji, uzun vadeli ekonomik sürdürülebilirlik ve özel sektördeki istihdam kapasitesinin güçlendirilmesi açısından uygun ve etkili bir çözüm olarak değerlendirilemez.

Suudi Arabistan’ın izlediği karşı devrim stratejisi ve uygulamaya koyduğu sosyo-ekonomik politikalar, yalnızca Suudi Arabistan için değil, tüm KİK üyeleri için geçerli bir model oluşturmıştır. Suudi Arabistan’a benzer şekilde, Bahreyn ve Oman da, ciddi protestolar ve rejim karşıtı ayaklanmaların ardından, konut programları, kamuda daha fazla istihdam yaratma ve memur maaşlarını iyileştirme gibi tedbirleri almışlardır. KİK’in nispeten daha küçük nüfuslu ülkeleri olan Kuveyt, BAE ve Katar da, ‘Arap Baharı’ sürecinde benzer şekilde konut, istihdam, mali ve sosyal destek programlarını devreye sokmuşlardır.

Her ne kadar Körfez ülkelerinin yüksek petrol gelirlerine dayanan ekonomileri, bu kamu güdümlü tedbirlerin kısa vadede uygulanmasını mümkün kılacak olsa da, bu politikaların uzun vadede sürdürülebilir olmadığı açıktır. Bu politikalar, Körfez ülkelerinin özellikle ekonomilerini çeşitlendirme ve özel sektörü geliştirme yönündeki vizyonlarına ters düşmektedir. Dolayısıyla, kısa vadeli ekonomik istikrarı sağlama amacı güden söz konusu tedbirlerin, uzun vadede ekonominin yapısal reformları ile çelişmesi olasılığı yüksektir.

Arap Baharı, aslında Körfez ekonomilerini daha fazla petrole bağımlı hale getirmiştir. Körfez ülkelerinin ‘mali (harcama) kapasitesi,’ büyük ölçüde petrol gelirlerinin yüksek seyretmesine bağlıdır. 2014 yılında, Ortadoğu’nun petrol ihraç eden ülkelerinin mali harcama kapasitelerini sürdürebilmeleri için varil başına petrol fiyatının ortalama en az 86 Amerikan doları olması gerektiği ve bu rakamın daha da yükseleceği ifade edilmekteydi (Abed, Anooshah ve Ticu, 2014). Yüksek petrol gelirleri, Körfez ekonomilerinin mali kapasitesini artırmakla birlikte, bu durumun beraberinde getirdiği bazı riskler de vardır. ‘Rantçı devlet’ ve ‘doğal kaynak belası’ gibi tezlerle açıklanan bu riskler, petrol bağımlılığı devam eden ekonomilerin karşı karşıya kaldığı tehlikeleri ortaya koymaktadır. Bu riskler arasında ‘Hollanda hastalığı’, çevresel tahribat, siyasal istikrarsızlık, otoriteryanizm, kurumsal zayıflık, yolsuzluk ve rüşvet gibi sorunlar yer almaktadır.

Günümüzde bu risklerin farkında olan Körfez yönetici elitleri, petrol bağımlılığını kırabilmek için ekonomilerini çeşitlendirme politikalarına hız vermektedir. Bu alanda en başarılı örnekler, toplumsal muhalefet ve sınıf çatışmasının yaşanmadığı, reformlara karşı geniş çaplı bir muhalefetin olmadığı Körfez'in küçük nüfuslu petrol ihraç eden ülkeleri olmuştur; özellikle Birleşik Arap Emirlikleri'nden Dubai bu konuda ön plana çıkmaktadır (Hvidt, 2007, 2009, 2011; Herb, 2009). Ancak, Dubai'nin özgül bir vaka olduğu ve bu başarının tüm Körfez ülkelerine genellenemeyeceği de iddia edilebilir (Ross, Kaiser ve Mazaheri, 2011: 24). Öte yandan, İran, Irak ve Cezayir gibi büyük nüfuslu petrol ihraç eden ülkeler, petrol bağımlı ekonomilerinin getirdiği güçlükleri hala yaşamaya devam etmektedir.

Körfez altbölgesinde, ekonomiyi çeşitlendirme çabaları halen devlet güdümlü ve petrol odaklı bir şekilde sürdürülmektedir. Başka bir deyişle, petrol bağımlılığını sona erdirmeye çabaları, genellikle petrol gelirlerine olan bağımlılığı artırmaktadır. Bugün Körfez liderlerinin ve özel sektörünün, ülke ekonomilerini çeşitlendirme ve iktisadi reformları gerçekleştirme konusundaki en temel motivasyonu, sınırlı petrol rezervleri konusunda duydukları kaygıdır. Bu bağlamda, en reformist ülkeler arasında yer alan Bahreyn'in, sahip olduğu en düşük petrol rezervlerinin yarattığı baskıdan kaynaklandığı söylenebilir. Petrole bağımlılıktan kurtulma ve petrol sonrası bir düzene geçiş hazırlığı, özellikle petrol kaynakları en sınırlı olan Bahreyn ve Katar gibi ülkelerde yoğun bir şekilde görülmektedir. Petrolün merkezi rolü, Körfez ekonomileri için olduğu kadar, Körfez'den sağlanan işçi dövizleri, doğrudan yabancı yatırım, dış yardım ve petrol ithalatı aracılığıyla petrol yoksunu bölge ülkeleri için de bugün hala devam etmektedir.

Salt kriz dönemlerinde değil, aynı zamanda sistematik olarak hükümet harcamalarına ve teşviklerine dayalı bir iktisadi düzen, orta ve uzun vadede sorunlu bir yapıyı işaret etmektedir. İlk olarak, hükümet harcamalarına konu olan projelerin sona ermesiyle birlikte, mali genişlemenin daralma sürecine girmesi kaçınılmaz olacaktır. Bunun yanı sıra, hükümet harcamalarının artması, kamu sektöründe tasarrufların azalmasına yol açarak özel sektör için sermaye maliyetlerini artıran bir etki yaratmaktadır. Son olarak, kamu sektörünün ekonomideki rolünün küçülmesiyle, özel sektörün ekonomik büyümeye ne zaman ve hangi ölçüde katkı sağlayacağı belirsizdir.

Petrol odaklı bir iktisadi büyüme, başlangıçta umut verici gözükse de, bölgenin karşılaştığı temel iktisadi ve sosyal sorunların çözülmesini, sosyal adalet ve eşitlik ekseninde bir büyüme yaratacak bir siyasi-iktisadi yapının ortaya çıkmasını sağlamamıştır. Zira, sermaye yoğun bir sektör olan petrol ve petrolle ilgili diğer sektörler, istihdam yaratmada yetersiz kalmaktadır. Bölge ekonomilerinin çeşitlendirilmesi için hedeflenen turizm, gayrimenkul, finans gibi yeni sektörler de, istihdam sorununu çözme konusunda etkili olamayacak gibi görünmektedir. Petrol, emek yoğun bir sektör olmamakla birlikte, bölge ekonomileri için hala büyük bir öneme sahiptir; ancak bu durum, bölgenin istihdam sorununa çözüm getiremeyen bir yapının varlığını sürdürmesine neden olmaktadır. Petrol odaklı büyüme, istihdam sorununu çözmek bir yana, bu sorunu daha da derinleştiren bir çıkmaza yol açmaktadır. Ekonomiyi çeşitlendirme stratejisi, şimdiye kadar istihdam sorununun çözülmesine katkı sağlamamıştır. Körfez ekonomilerinin mevcut koşulları ve çeşitlendirme politikaları, istihdam sorununu çözme konusunda yüksek bir potansiyel taşımamaktadır. Bu durum, neoliberalizmin işsiz büyüme sendromunun Ortadoğu'daki bir yansımasından başka bir şey değildir.

2000'li yıllarda Ortadoğu'da yaşanan 'bölgeselleşme' süreci, ticaret kanalıyla değil, daha çok finans ve yatırım kanalları aracılığıyla ve Körfez ülkelerinin liderliğiyle şekillenmiştir (Hertog, 2007). Dünya Bankası (World Bank, 2011, 2017) raporlarında vurgulandığı üzere, ticaretin gelişmemesi, bölgedeki ekonomilerin hâlâ petrole dayalı bir iktisadi yapıya sıkışmış olduğunu gösteren yapısal bir sorundur. Ortadoğu ülkelerinin benzer üretim yapılarına sahip olmaları, ticaretin artmasına katkı sağlamak yerine, aksine engelleyici bir faktör olarak varlığını sürdürmektedir. Zira benzer üretim yapılarına sahip ekonomiler aralarında verimli ticaret yapma potansiyeline sahip değillerdir. Sonuç olarak, Ortadoğu, ticaret uyumluluk endeksinde en düşük puan alan bölgeler arasında yer almaktadır.

Yeni şirketlerin kurulması ve rekabetçi olmayan işletmelerin piyasadan çekilmesi, özel sektörün dinamizmini ve ekonomik krizlere karşı direnç seviyesini gösteren en temel göstergelerden biridir. Gelişmiş kapitalist Batı ekonomilerinde, özel sektöre dinamizm kazandıran serbest piyasanın 'yaratıcı yıkımı' süreci, Ortadoğu ekonomilerinde oldukça sınırlıdır. Bölge ekonomilerinde, yerel işletmelerin yaş ortalaması 19 yıl civarındayken, bu oran OECD ülkelerindeki işletmelerin yaş ortalamasına ulaşmış ve diğer tüm gelişmekte

olan bölgelerdeki işletmelerin yaş ortalamasını geçmiştir (OECD, 2011). Bu durumu, göreceli olarak yaşlı işletmelerin varlığını sürdürmesi, Ortadoğu'da yerel sermayenin ve çıkarların ne kadar yerleşik olduğunu ve özel sektörün dinamizmden ne kadar uzak olduğunu gösteren önemli bir gösterge olarak değerlendirebiliriz. Bundan dolayı, yerleşik sermaye, siyasetin iç içe geçtiği, siyasetin öncülüğünde ve himayesinde gelişen bir yapının parçası olmuştur. Devlet desteği alan ve patronaj ilişkilerinden faydalanan yerel sermaye, mevcut siyasi-iktisadi yapının bir paydaşı olarak değişim taleplerinin sözcüsü veya taraftarı değil, mevcut siyasal ve iktisadi düzenin savunucusu olmuştur.

Körfez bölgesinde özel sektör gelişmiş olsa da, bu sektör henüz istihdamın artırılmasında ekonomide öncü bir rol oynamamaktadır. Özellikle, en fazla iş olanağı sağlayan aktör olan devletin sunduğu istihdam fırsatları, vatandaşların özel sektörün gelişmesi konusunda teşvik edici bir tutum sergilemelerine engel olmaktadır. Bunun nedeni, Körfez sermayesinin, sınıf çıkarları doğrultusunda, düşük ücretli ve kalifiye yabancı işçiyi, maliyetli ve kalifiye olmayan yerli işçiye tercih etmesidir. Bu durum, sermaye sınıfı ile işçi sınıfı ve toplumun diğer sınıfları arasında, kimi rant zengini Körfez ülkelerine özgü bir sınıf çatışmasının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Herb, 2009: 383). Michael Herb'in belirttiği gibi, bu sınıf çatışması, özellikle Kuveyt gibi parlamentonun açıldığı, siyasal reformların uygulamaya konduğu, sınıf yapıları ile etnik ve dinsel kimliklerin örtüştüğü ülkelerde, krizlere verilen tepkilerde ve iktisadi reformların uygulanmasında belirgin şekilde gözlemlenmektedir.

Körfez'in daha zengin ekonomilerine sahip ülkelerinde, geniş istihdam olanakları sağlanabilmesine rağmen, vatandaşlar devletin iktisadi hayattaki rolünün ve etkisinin değişmesine muhalefet etmekte ve statükoyu savunmaktadırlar. Aksine, daha fakir ekonomilere sahip Körfez ülkelerinde ise vatandaşlar, özel sektörün gelişmesi ve ekonominin çeşitlenmesi yoluyla iş bulma umudu ve beklentisiyle bu süreçlere daha fazla destek vermektedirler (Herb, 2009: 384). Bu bağlamda, kişi başına düşen milli geliri daha düşük olan Körfez ülkelerinde, iktisadi reformların olasılığı ve başarısı daha yüksek görünmektedir. Özel sektörün geliştiği ve belli bir güç ile özerklik kazandığı ekonomilerde ise, bu sınıfın çıkarlarıyla çatışan bir ekonomi çeşitlendirme politikası uygulanmak istendiğinde, başarı şansı düşecektir (bkz. Chaudhry, 1994).

SONUÇ

Bu çalışmada, 'Arap Baharı' sürecinin Ortadoğu ekonomilerine etkisi incelenmiş ve bölge ekonomilerinde hem süreklilik hem de değişim kalıpları gözlemlenmiştir. Bölge düzeyinde bir değerlendirme yapıldığında, iktisadi değişim sınırlı kalmış, siyasi-iktisadi yapıda süreklilik daha belirleyici olmuştur. 2008 Küresel Finans Krizi ve Arap devrimleri gibi iktisadi ve siyasi iki büyük krize rağmen, bölge, yüksek büyüme, istihdam artışı ve eşitlik gibi geniş toplumsal beklentileri karşılayacak köklü bir iktisadi dönüşüm gerçekleştirememiştir.

Bununla birlikte, 'Arap Baharı' bölge ülkeleri arasındaki ekonomik ayrışmayı daha da derinleştirmiştir. Devrimlerin yaşandığı Tunus ve Mısır gibi ülkelerde, ekonomik sistemler siyasal geçiş sürecinin olumsuz etkilerini hissetmiş, öte yandan iç savaşa sürüklenen Libya, Yemen ve Suriye'de ise ekonomiler tamamen çökme noktasına gelmiştir. Diğer yandan, 2000'lerin başından itibaren Körfez ülkeleri, küresel iktisadi oyuncular olarak önemli bir rol üstlenmişlerdir. Körfez ekonomileri, Ortadoğu'nun küreselleşmediği yönündeki neoliberal tezleri büyük ölçüde sorgulamıştır. Ancak bu çalışma, liberal yaklaşımların aksine, piyasaların ve özel sektörün iktisadi reformların başat aktörleri olma konusunda sınırlı bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Ayrıca, iktisadi liberalleşme ile siyasi liberalleşme arasında her zaman doğrudan ve zorunlu bir ilişki olmadığı, bu çalışmanın ulaştığı önemli sonuçlardan biridir.

Açıkçası, Körfez ülkelerinde derin bir iktisadi küreselleşme, siyasi küreselleşmeye veya siyasi reformlara yol açmamıştır. Benzer şekilde, Arap devrimleriyle gerçekleşen siyasi rejim değişiklikleri de otomatik olarak iktisadi reformlara neden olmamış ve iktisadi performansı daha da olumsuz etkilemiştir. Bu durumun bir açıklaması, Ortadoğu ülkelerinin küresel kapitalist sistemdeki konumları ve her bir ülkenin egemen toplumsal ilişkileri ile bu ilişkilerdeki güç mücadelesinin doğasında yatmaktadır. Körfez'in küreselleşmesi ve liberal iktisadi reformları hayata geçirebilmesi, yalnızca petrol gelirleri, monarşi yönetimi, vizyon sahibi liderlik ve küresel piyasaların baskıları ile değil, aynı zamanda iç politikada güçlü bir işçi sınıfı veya muhalefetin bulunmaması ile de mümkün olmuştur. Çünkü petrol odaklı bir siyasi-iktisadi yapıda, geniş

bir işgücüne duyulan ihtiyaç sınırlıdır. Bugün, ekonomilerini çeşitlendirme yolunda önemli aşamalar kaydetmiş olmalarına rağmen, Körfez ülkeleri, petrol odaklı iktisadi yapılarını sürdürmekte ve emek-yoğun sektörler yerine, turizm, gayrimenkul ve finans gibi sermaye-yoğun sektörlerle yönelmektedirler.

Bölgede ekonomi politikalarının ve reform sürecinin şekillenmesinde, bugün hala siyasi mantığın, özellikle rejim güvenliği ve sürekliliği kaygılarının belirleyici olduğu gözlemlenmektedir. Arap devrimleri sürecinde, rejim güvenliği endişelerinin etkisiyle, özellikle zengin Körfez ülkeleri başta olmak üzere tüm monarşilerde, ‘rantçı devlet’ modeline dayalı iktisat politikaları ve sosyal politikalar yoğunlaşmıştır. Devrim sürecinde ve sonrasında, bölge siyasetinin açıkça ortaya koyduğu gibi, iktisadi reformlar yalnızca içsel dinamiklerle değil, aynı zamanda jeopolitik gelişmeler ve kaygılarla da iç içe geçmiştir. Örneğin, Mısır’daki iktisadi reform konusu, sadece Mısır’daki yöneticiler ve vatandaşları değil, aynı zamanda rejim güvenliğine öncelik veren Körfez ülkelerini de doğrudan ilgilendirmiştir. Körfez ülkelerinin karşı devrim politikaları, İran ile bölgesel mücadele, Yemen, Libya ve Suriye’deki iç savaşlara müdahale gibi jeopolitik gerekçelerle şekillense de, asıl mesele rejimlerin güvenliğinin nasıl sağlanacağı ve yeni iktisadi paradigmanın ne olacağı sorularıdır. Bu bağlamda, Suudi Arabistan’ın öncülüğündeki petrol zengini Körfez bloğu, Arap devrimlerine karşı güvenlik kaygılarını azaltmak amacıyla, dışarıda yeni jeopolitik ittifaklar kurma çabalarına girmiş ve içte de toplumsal baskıyı hafifletmeye yönelik sosyo-ekonomik tedbirler almıştır (Farouk, 2014; Gause III, 2011).

Körfez ekonomileri ile bölgenin diğer ekonomileri arasındaki ayrışma, Küresel Finans Krizi ve ‘Arap Baharı’ sonrasında belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Ancak bu ayrışmanın temel nedeni, gerçekleştirilen iktisadi reformlardan ziyade, Körfez ekonomilerinin yüksek petrol gelirleri sayesinde elde ettikleri mali kapasitedir. Körfez ülkelerinin ekonomi çeşitlendirme politikaları da büyük ölçüde bu yüksek petrol gelirlerine dayanmaktadır. Ekonomiyi çeşitlendirme stratejisi, sınırlı yönlerine rağmen, hâlâ Körfez ekonomilerinin reform programını şekillendiren temel vizyonu oluşturmayı sürdürmektedir (IMF, 2014: 191). Bu kalkınma vizyonu, KİK üyesi olmayan ve daha çeşitlenmiş iktisadi yapılara sahip olan, büyük nüfuslu ve kişi başına düşen milli geliri düşük İran, Irak ve Cezayir gibi petrol ihracatçısı ülkeler için de önerilmektedir. Küresel ekonomik krizden nispeten daha az etkilenen petrol ithalatçısı ülkeler ise, ‘Arap Baharı’ sürecinde iktisadi reform yapmak yerine, rejim güvenliği kaygılarının ön planda olduğu ve geleneksel toplumsal sözleşmeye dayalı iktisat politikaları izlemeyi tercih etmişlerdir. Ancak, mali kapasiteleri oldukça sınırlı olan bu ülkelerin, devletin gıda, enerji, elektrik gibi temel hizmetlerini sübvansiyeye eden kamu destekli politikalarını orta ve uzun vadede sürdürebilmesi pek mümkün değildir. Tunus, Mısır ve Libya gibi geçiş sürecindeki ülkelerde ise iktisadi reform, ‘Arap Soğuk Savaşı’na benzer ciddi bir jeopolitik ve ideolojik mücadelenin bir parçası olmuştur. Uzun süredir iç savaşın yaşandığı Suriye’de ise, iktisadi reformlar, kamu düzeninin sağlanması ve siyasi istikrarın kurulması sonrasında gündeme gelebilecektir.

KAYNAKÇA

1. Abed, George T., Hussein Anooshah, Paul Ticu (2014), “Oil: A Perfect Storm Hits Prices,” 23 Ekim 2014, Washington, DC: Institute of International Finance.
2. Agha, Hussein ve Robert Malley (2011), “The Arab Counterrevolution,” *The New York Review of Books*, 29 Eylül 2011. <<http://www.nybooks.com/articles/archives/2011/sep/29/arab-counterrevolution/>>
3. Anderson, Lisa (2011), “Demystifying the Arab Spring: Parsing the Differences between Tunisia, Egypt, and Libya,” *Foreign Affairs*, 90 (2): 2-7.
4. Beblawi, Hazem (1987), “The Rentier State in the Arab World,” Hazem Beblawi and Giacomo Luciani, (der.), *Nation, State, and Integration in the Arab World*, London: Croom Helm.

5. Chaudhry, Kiren Aziz (1994), “Economic Liberalization and the Lineages of the Rentier State,” *Comparative Politics*, 27(1):1-25.
6. Dearden, Nick (2012), “Egypt’s Turmoil is a Distraction from IMF Economic Agenda,” 21 Eylül 2012. <<http://www.theguardian.com/global-development/poverty-matters/2012/sep/21/egypt-turmoil-distraction-imf-economic-agenda>>
7. Farouk, Yasmine (2014), “More than Money: Post-Mubarak Egypt, Saudi Arabia, and the Gulf,” *GRC Gulf Paper*, Gulf Research Center.
8. Gause III, Gregory F. (2011), “Saudi Arabia in the New Middle East,” *Council Special Report* Sayı 63, Aralık 2011, New York: Council on Foreign Relations.
9. Halime, Farah (2013), “Egypt’s Big Businesses Feel Neglected Amid Turmoil,” *International Herald Tribune*, 30 Ocak 2013.
10. Hanieh, Adam (2011), “Beyond Mubarak: Reframing the Politics and Economic of Egypt’s Uprising,” *Studies in Political Economy*, 87: 7-27.
11. Hanieh, Adam (2012), “Finance, Oil and the Arab Uprisings: The Global Crisis and the Gulf States,” *Socialist Register*, 48: 1-24.
12. Hauslohner, Abigail (2014), “Egypt’s ‘Military Inc.’ Expands its Control of the Economy,” *Guardian Weekly*, 18 Mart 2014.
13. Henry, Clement (2012), “Political Economies of Transition,” Clement Henry, Ji-Hyang Jang (der.), *The Arab Spring: Will It Lead To Democratic Transitions?*, Asan Institute of Policy Studies, ss. 27-41.
14. Henry, Clement M. ve Robert Springborg (2001), *Globalization and the Politics of Development in the Middle East*, Cambridge: Cambridge University Press.
15. Herb, Michael (2009), “A Nation of Bureaucrats: Political Participation and Economic Diversification in Kuwait and the United Arab Emirates,” *International Journal of Middle East Studies* 41(3): 375–95.
16. Hertog, Steffen (2007), “The GCC and Arab Economic Integration: A New Paradigm,” *Middle East Policy*, 14(1): 52-68.
17. Hertog, Steffen (2012), “Redesigning the Distributional Bargain in the GCC,” *BRISMES Annual Conference 2012, Revolution and Revolt: Understanding the Forms and Causes of Change*, 26-28 Mart 2012, London School of Economics and Political Science.
18. Hvidt, Martin (2007), “Public–Private Ties and Their Contribution to Development: The Case of Dubai,” *Middle Eastern Studies*, 43: 557–77.
19. Hvidt, Martin (2009), “The Dubai Model: An Outline of Key Development-Process Elements in Dubai,” *International Journal of Middle East Studies*, 41: 397–418.

20. Hvidt, Martin (2011), "Economic and Institutional Reforms in the Arab Gulf Countries," *Middle East Journal*, 65(1): 85-102.
21. IIF (2013), "Regional Overview on Middle East and North Africa: "Arab Spring" Countries Struggle, GCC Prospects Favorable," Ekim 2013, Washington DC: Institute of International Finance.
22. IMF (2014), *Toward New Horizons: Arab Economic Transformation Amid Political Transitions*, Washington DC: International Monetary Fund.
23. Irdian, Garbis, George Abed, Amanda Preston, Houda Benqassem (2014), "MENA Region: Recovery Buffeted by Geopolitical Risks," 8 Ekim 2014, Washington DC: Institute of International Finance.
24. Kang, David (2002), *Crony Capitalism*, Cambridge: Cambridge University Press.
25. Kingsley, Patrick (2013), "Egypt Suffering Worst Economic Crisis since 1930s," *The Guardian*, 16 Mayıs 2013.
26. Lesch, Ann M. (2011), "Egypt's Spring: Causes of the Revolution," *Middle East Policy*, 18(3): 35-48.
27. Lust, Ellen ve Jakop Wichmann (2012), "Three Myths about the Arab Uprisings," *YaleGlobal Online*, 24 Temmuz 2012. <<http://yaleglobal.yale.edu/content/three-myths-about-arab-uprisings>>
28. Marshall, Shana ve Joshua Stacher (2012), "Egypt's Generals and Transnational Capital," *Middle East Report*, 42 (262).
29. Milne, Seumas (2014), "Tony Blair to Advise Egypt President on Economic Reform," *The Guardian*, 2 Temmuz 2014.
30. OECD (2011), "Assessing Investment Policies of Member Countries of the Gulf Cooperation Council," *OECD-MENA Investment Program*, 5 Nisan 2011.
31. Payne, Leigh (1994), *Brazilian Industrialists and Democratic Change*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
32. Pfeifer, Karen (1999), "How Tunisia, Morocco, Jordan and even Egypt became IMF "Success Stories" in the 1990s," *Middle East Report*, 210: 23-27.
33. Richard, Alan, John Waterbury, Melanie Cammett ve Ishak Diwan (2013), *A Political Economy of the Middle East*, 3. baskı, Boulder: Westview Press.
34. Ross, Michael, Kai Kaiser, Nimah Mazaheri (2011), "The "Resource Curse" in MENA?," *Policy Research Working Paper* No 5742, Temmuz 2011, Washington DC: World Bank.
35. Shenker, Jack (2009), "And the Rich Got Richer," *The Guardian*, 8 Kasım 2009.

36. Shenker, Jack (2011a), “Egypt’s Economy Suffers as Strikes Intensify,” *The Guardian*, 11 Şubat 2011.
37. Shenker, Jack (2011b), “Egypt Strikes \$3bn IMF Deal to ‘Relaunch’ Economy,” *The Guardian*, 5 Haziran 2011.
38. Shenker, Jack (2012), “Egypt’s Revolution Won’t End With the Presidential Election,” *The Guardian*, 23 Mayıs 2014.
39. Simmons, Katie (2014), “Unrest in the Middle East Taking a Toll on People’s Outlooks,” <<http://www.pewresearch.org/fact-tank/2014/11/12/unrest-in-the-middle-east-taking-a-toll-on-peoples-outlooks/>>
40. Springborg, Robert (2011), “The Precarious Economics of Arab Springs,” *Survival*, 53(6): 85-104.
41. The Economist (2012), “Arab Spring Economies: Unfinished Business,” *The Economist*, 4 Şubat 2012.
42. World Bank (2011), *Sustaining the Recovery and Looking Beyond: A Regional Economic Developments and Prospects Report*, Washington, DC: World Bank, Ocak, 2011.
43. World Bank (2017), *The Economics of Post-Conflict Reconstruction in MENA*, Washington, DC: World Bank, Nisan 2017.

(34)

Dr. Adnan KOK¹⁸¹

ÇAĞATAY TÜRKÇESİ DÖNEMİ METİNLERİNDE SES DÜŞMELERİ VOWEL AND CONSONANT LOSSES IN CHAGATAI TURKISH TEXTS

ÖZ

Çağatay Türkçesi, 15. ve 20. yüzyıllar arasında Orta Asya'da kullanılan ve Türk dillerinden biri olan önemli bir yazı dilidir. Bu dil, Timur İmparatorluğu döneminde gelişmiş ve başta Ali Şir Nevai gibi büyük şairler tarafından edebi bir dil olarak kullanılmıştır. Çağatay Türkçesi, Karahanlı Türkçesi'nden geliştirilmiş ve Modern Özbekçeye dönüştürülmüştür. Çağatay Türkçesi, Arap alfabesiyle yazılmış ve Farsça ile Arapçadan güçlü etkiler görmüştür. Şair ve yazarlar, hem halk dillerini hem de edebiyatın inceliklerini harmanlayarak eserleri bu dilde kaleme almışlardır. Çağatay Türkçesi, Ali Şir Nevayî, Hüseyin Baykara ve Mevlana Sekkâkî, Lutfî gibi önemli şairlerin yetişmesine ve dilin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Bu bağlamda, döneme ait başlıca eserler, incelenerek ses düşmeleri tespit edilmiştir. Bu çerçevede, Çağatay Türkçesine ait eserler taranarak ses düşmesi örneklerine yer verilmiş ve bu konu, ünlü ve ünsüz düşmeleri olarak iki başlık altında ele alınmıştır. Ayrıca, bu iki başlık altında ön, iç ve son seste meydana gelen düşmeler tespit edilerek, ünlü ve ünsüz düşmelerinin ne sıklıkla olduğu belirtilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Çağatay Türkçesi, Ünlü Düşmesi, Ünsüz Düşmesi.

ABSTRACT

Chagatai Turkish is an important written language that was used in Central Asia between the 15th and 20th centuries and is one of the Turkic languages. This language developed during the Timurid Empire period and was utilized as a literary language by prominent poets, such as Ali Shir Nevai. Chagatai Turkish evolved from Karakhanid Turkish and later transformed into Modern Uzbek. It was written using the Arabic script and was strongly influenced by Persian and Arabic. Poets and writers of the time combined both vernacular speech and the nuances of literary language to compose their works in this medium. Chagatai Turkish significantly contributed to the development of the language and fostered the emergence of important poets such as Ali Shir Nevai, Hüseyin Baykara, Mevlana Sekkaki, and Lutfî. In this context, key works from the period have been analyzed to identify instances of phonetic reductions. Within this framework, Chagatai Turkish texts have been examined, and examples of phonetic reductions are presented, categorized under two main headings: vowel and consonant reductions. Furthermore, reductions occurring in the initial, medial, and final positions of words have been identified, with an analysis of the frequency of vowel and consonant drops.

Keywords: Chagatai Turkish, Vowel Loss, Consonant Loss.

¹⁸¹ Dr. Adnan KOK, Şırnak Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, adnannkok@gmail.com : ORCID: 0000-0002-0687-4142

GİRİŞ

Çağatay Türkçesi, Kuzey-Doğu Türkçesinin ikinci dönemi olarak kabul edilir. XV. yüzyılın başlarından XX. yüzyılın başlarına kadar süren bu dönem, Orta Asya bölgesini kapsar. Orta Asya bölgesindeki tarihi ve kültürel zenginliğini yansıtan bu dönem, Türk dili için önem arz etmektedir. Bu dönemin adı ise, Cengiz Han'ın ikinci oğlu olan Çağatay'dan alınmıştır. Aynı zamanda Doğu Türkçesi olarak da bilinen bu dönemde, şairler genellikle Çağatay Türkçesi için "*Türkî, Türk tili, Türkî til, Türk lafzı, Türk elfâzı, Türkçe, Türkçe til*" gibi isimler kullanmışlardır. (Argunşah, 2014: 14).

Çağatay Türkçesi dönemine ait bazı tarihi metinlerdeki ses düşmesi olayı üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda ses düşmesi, ünlü düşmesi ve ünsüz düşmesi olarak iki şekilde sınıflandırılmaktadır. Her iki başlık da kendi içinde ön ses, iç ses ve son ses olarak üç gruba ayrılmaktadır.

Bu çalışmada, ses düşmesi ile ilgili olarak öncelikle Türkologların çeşitli görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

Konuyla ilgili olarak Zeynep Korkmaz; Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü'nde ses düşmesini, "*Yalnız veya ekler ile genişletilmiş olan kelimelerin ön, iç ve sonlarında bulunan seslerden birinin, çeşitli etkenlerle yitirilmesi olayı. Bunlar ön ses düşmesi, iç ses düşmesi ve son ses düşmesi diye sınıflandırılabilir.*" (Korkmaz, 2017: 208) şeklinde tanımlamaktadır.

Ergin'e göre konsonant düşmesi, bir sözcüğün yapısındaki belirli bir ünsüzün, yani konsonantın kaybolması olayı olarak tanımlar. (Ergin, 2009: 51)

Son olarak, Özkan'a göre ise ses düşmesi: Bir sözcüğünün yapısındaki ünlü ve ünsüz harflerden birinin çeşitli nedenlerle söylenmemesi, ses düşmesi olarak bilinir. (Özkan, 2021: 181).

Bu çalışmada, Çağatay Türkçesi dönemine ait belli başlı tarihi eserler incelenerek ses düşmesi ile ilgili örnekler tespit edilecektir. Taranan metinlerdeki, ses düşmeleri belirlenecek ve örnekler transkripsiyon kurallarına uygun bir şekilde değerlendirilecektir. Ayrıca konuyla ilgili tespit edilen örnekler, ilgili başlıklar altında sunulacaktır. İncelemeye tabii tutulan eserler: "Çağatayca Gülistan Tercümesi, Mahbubü'l-Kulûb, Şecere-yi Terākime, Mevlâna Sekâkî Divanı, Hârezmî Hâfız'ın Divanı, Lütfî Divanı, Leylîvü Mecnun, Bedâiyul-Vasaf" adlı eserlerdir.

SES DÜŞMESİ

Bazı sözcüklerin köklerine ekler getirilerek sözcükler türetilir. Ancak genelde kökler değişmez. Hatta bazı sözcüklerin çekimlerinde veya türeyişlerinde ses düşmesi olayı görüldüğü tespit edilmiştir. (Gencan, 2007: 68) Hata çoğu zaman sözcüklerin söyleşini kolaylaştırmak amacıyla ses düşmesi olayı ortaya çıkmıştır. Ayrıca ses düşmesi hem ünlü hem de ünsüz düşmesi başlıkları altında incelenecektir.

Ünsüz Düşmesi

Sözcükteki zayıf ünsüzlerin kaybolması durumdur. Ünsüz düşmesi olayı konsonant düşmesi olarak da bilinir. Çağatay Türkçesi metinlerinde ünsüz düşmeleri yaygın bir şekilde görülmektedir. Ünsüz düşmeleri genelde son seste daha yaygın görülmesine rağmen (Koç, 2023: 111) Çağatay Türkçesi metinlerinde ön ses ve iç seste de örnekler görülmektedir. Hatta iç seste daha sık rastlanmaktadır.

1. Ön Ses Düşmesi

Bir sözcüğün ilk sesi ya da ilk hecesinin düşmesi olayıdır.

1.1. Ön Seste b Düşmesi

Eski Türkçede kullanılan *bol-* fiili Çağatay Türkçesinde de düştüğü tespit edilmiştir. Aynı zamanda Çağatay Türkçesinde çok seyrek olan "b" ünsüzü düşmesi örneği sadece *bol-* fiilinde rastlanmıştır. "b" ünsüzün düşmesiyle *ol-* biçimini almıştır (Argunşah, 2014: 95).

ol<bol-

'ömrügni lutfî yâr ışığında kiçürmese

Cândın ni haşıl olğay u tendin ni fâyide (LD, s.195, 1798).

ol<bol-

veh ni hâl olğay alarga kim Nevâyîdür diben (BV, s. 84, A31-12)

1.2. Ön Seste y Ünsüz Düşmesi

ip <yip “ip”

ayak-ı-nı bağlar ecel-ni-ñ yipi (ÇGT, s. 182, 62a 6)

yılan< ılan “yılan”

göl hāzānga urundı kaldı tiken

genc-ni aldılar ve kaldı ılan (ÇGT, s. 198, 80a 7)

inçü< yinçü “inci”

buğday bile arpa bërse sāyıl

bolmay eger inçü bolsa māyıl (LM, s. 72, 441)

1.2.İç Ses Düşmesi

Sözcük yapısında yer alan aynı hecedeki iki ünsüzden birinin telaffuzunu kolaylaştırmak amacıyla iç ses düşmesi meydana gelir. (Korkmaz, 2017: 156).

1.2.1. İç Seste g/ğ Düşmesi

Eski Türkçede (g, ğ) ünsüzü genellikle iki veya daha fazla heceli sözcüklerinin ek veya hece başındaki düşme olayı Çağatay Türkçesi metinlerinde de rastlanmıştır.

yatan<yatgan “yatan”

Kese yatan (ŞT, s. 200, 100b-4)

kören<körgen “gören”

Alplar Begler kören bar mu Kazan kēbi (ŞT, s. 196, 99b-3)

kime <kimge

kimge hārām bolsa hilāfet saña helāl (ÇGT, s. 122, 2a 2)

1.2.2. İç Seste l Düşmesi

Taranılan metinlerde iç seste “l” ünsüzü sadece bir örnekte rastlanmıştır.

Ketür-<keltür- “getirmek”

Altun közli tabuş kanni ketürdi

1.2.3. İç Seste n Düşmesi

Taranılan metinlerde iç seste “n” ünsüzü sadece bir örnekte rastlanmıştır.

çağıda < çağında “zaman vakit”

Çehredin bürka ‘alınğız kim yiğitlik çağıda

hasret-i dīdārıngızdur luṭfını pīr eylegen (LD, s. 143, 1315).

1.2.4. İç Seste r Düşmesi**kigürüp <kirgür “sokmak, girdirmek”**

şāh-zāde kerem éligini ol dinār u deremka kigürüp (ÇGT, s. 138, 18b 7)

kutul-<kurtul-kurtıl- “kurtulmak”

kutuldu ol u bu tutuldı ilāhī

tutulğan kutulğay kutulğan tutulğay (BV, s. 511, A181b- 2)

kurtkar- <kutkar- “kurtarmak”

Nergisi bir gamze birle kutkarur cāndın mini

munça işimni, ni boldı, ol kifāyet kılmadı (SD, s. 234, 546)

bile<birle

gayr zikri bile dāyim nige bolğay mimrāz (BV, s. 209, A73b-9)

bek <berk “sağlam”

yiğitler köñliñizni bu söz tarafiga bek tutuñ (ŞT, s. 147, 82a, 3-4)

3. Son Seste Düşme**3.1. Son Seste Ünsüz Düşmesi****yazuklu <yazuklug “suçlamak”**

yazuklu sen tiyü eger öltürse ‘aşıkım

öltürmege bahāne bile hūn-bahā turur (HHD, s. 282, G 255)

birmey>verme “verme”

ihsāning-dın āşınālīg birmey (MK, s. 127, 23b 13)

“su<sub “su”. Çağatay Türkçesinde bu kelime su biçimine dönmüştür. Suğa, sunı, sunıñ, suyındın. Fakat kimi metinlerde suv ve suw örneklerine de rastlanır.” (Argunşah, 2014: 96)

su>sub “su”

ékki uluğ su (ŞT, s. 124. 73b-2).

2. Ünlü Düşmesi

Sözcüklerdeki iç ve son ünlülerin, çeşitli ses etkileri sonucu bazı ünlülerin düşmesi olayı olarak tanımlanır (Korkmaz, 2017: 240). Bir ünlü sesin sözcük içinde tamamen eriyip yok olması (Koç, 2023: 80) ya da kaybolması gibi tanımlanabilir. Taranılan eserlerde iç seste ünlü düşmesi yaygındır. Ancak ön seste yalnız bir örnekte tespit edilmiş, son seste ünlü düşmesine rastlanmamıştır.

2.1. Ön Seste Ünlü Düşmesi

İyiber-<yiber- “göndermek”

hām atlı oğlını Hindūstān yerine iyiberdi (ŞT, s.110, 68b-11)

2.1.1. İç Seste Ünlü Düşmesi

Vurgusuz iç seste ünlü düşmesi, kapalı vokalinin düşmesi olarak tanımlanır. (Eckman, 2003: 34) Genellikle orta hece düşmesi ya da iç ses düşmesi olarak da adlandırılan bu olay Türkçenin yapısı gereği yaygın bir şekilde görülmektedir.

tökül-< tökülüp “dökmek, dökülmek”

gül tökülüp özige qalır tiken (ÇGT, s. 197, 77a 6)

qahır<qahır

qahrıñ olğanda tüşüp dilğa ehl-i taqvā (BV, s. 4, A3a-5)

devri<devir

nē devride altıdın me’āşır

nē cismide törtđin ‘anāşır (LM, s. 50, 234)

bağrı<bağır

Kim anıñ bağrı otı elbette peykān köydürür. (LD, s.46, 419)

tigrü< tigrü

Men niçege tigrü kılayım nale vü zārī (HHD, s.120, m7)

ayrı< ayıru “ayrı”

vāıtasıdın ayru vālih ü mağūbdurlar (MK, s. 221, 62a 4)

ornı< orun “yer”

Bakuy Deb Hānnı ornıda olurttı. (ŞT, s.113, 69b-9)

oğlı< oğul

hem oğlunğa hem sañğa bilür-mēn

kim her nē kılay desem kıılır-mēn (LM, s. 156, 1266).

egri< egiri “eğri”

ēgri qoyuban başı üze tāc

yüz tāc -ver itlerige muhtāc (LM, s. 76, 481)

ağzı< ağız

hābīb ağzıda külmekni i’tikād itedür (BV, s. 118, A41b, 3)

ēlgi< ēligi

ēlgiden bir toğram et yerge tüşdi (LD, s. 113, 69b2-3)

“Bazı sözcüklerin ekleşme veya birleşme esnasında üç heceli olan, belli sözcüklerin iç sesteki ünlünün düştüğü görülmektedir.” (Ölmez, 2020: 53).

qayda >qayuda “nerede”

qayda kētkenin bilmey turur ērdi. (ŞT, s. 198. 100a-10).

SONUÇ

Çağatay Türkçesi, hem tarihi hem de edebi bir yazı dili olduğu için, ünlü ve ünsüz düşüş gibi dilbilgisel olaylara örnek teşkil eden özellikler taşır. Bu dönemde ünlü ve ünsüz düşme, özellikle sözcüğün başında veya ortada meydana gelen ses değişiklikleriyle dikkat çeker. Çağatay Türkçesinde, genellikle sözcük bağlantıları sırasında ya da ünlüyle biten bir köke ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde ünlü düşme (sarığ" (şapka) → *sarık* şeker) Ünsüz düşüş ise genellikle sözcük sonunda yer alan bazı sessiz harflerin kullanılmamasıyla kendini gösterir. Bu durum, daha çok -g, -k, -y gibi zayıf ünsüz (*bolgil*→ *olgıl*).

"Çağatay Türkçesi Dönemi Metinlerinde Ses Düşmeleri" adlı bu çalışmada Çağatay Türkçesi dönemine ait belli başlı metinler taranarak ilgili örnekler tespit edilmiş ve ünlü - ünsüz düşmeleri başlığı altında gösterilmiştir. Bu konuyla ilgili başlıklar: Ön ses, iç ses ve son ses şeklinde üç kategoriye ayrılır. Konuyla ilgili tespit edilen önemli hususlar şunlardır: Taranan eserlerde ön ses ve son seste ünsüz düşmesi ile ilgili örneklerin az olduğu görülmüştür. Öte yandan iç seslerde ise hem ünlü hem de ünsüz düşmesi örneklerine sıkça rastlanmıştır. Ön seste ünlü düşmesiyle ilgili yalnızca bir örnek tespit edilmiştir. Ayrıca son seste ünlü düşmesi görülmemektedir. İncelenen eserlerde özellikle "g, ğ" ünsüzünün sıklıkla düştüğü gözlemlenmiştir. Bunlara ek olarak yoğun olmasa da "b, l, n, r ve y" ünsüzlerine ait örneklerin ise daha az sayıda olduğu görülmüştür. Çağatay Türkçesi metinlerinde ünsüz düşmeleri, ünlü düşmelerine kıyasla daha sık görülür. Bu, Türk dillerinin genel yapısıyla uyumludur çünkü ünsüzler, özellikle sözcük sonlarında ve eklemelerde, zayıflayarak düşme gerçekleşmektedir.

Son olarak, bu çalışmanın amacı, Çağatay Türkçesi dönemine ait belli başlı tarihsel metinlerde görülen ses düşmeleri örneklerine dikkat çekmek ve bu konuyla ilgili olarak, bugün kullandığımız birçok sözcüğün hangi süreçlerden geçtiğine açıklık getirmektir.

KAYNAKÇA

1. Argunşah, M. (2014). **Çağatay Türkçesi**, 3. Baskı, İstanbul: Kesit Yayınları.
2. Çelik, Ü.(1996). **Alî-Şîr Nevâyî, Leylî vü Mecnun**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
3. Yayınları.
4. Eraslan, K. (1999). **Mevlâna Sekkâkî Divanı**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
5. Ergin, M. (2009). **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul: Bayrak Basım Yayınları.
6. Karaağaç, G. (1997). **Lütfî Divanı**, (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
7. Yayınları.
8. Eckman, J. (2003). **Çağatayca El Kitabı**, Haz: Günay Karaağaç, Ankara: Akçağ Yayınları.
9. Kargı Ölmez, Z. (1993). **Mahbubü'l-Kulûb (İnceleme, Metin, Sözlük)**, (Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
11. Koç, A. (2023). **İğdır İli Ağızları**, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
12. Korkmaz, Z. (2017). **Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü**, 5. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
13. Özkan, M. (2021). **Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi**, İstanbul: Filiz Kitapevi.
14. Ölmez, Z. (2020). **Şecere-yi Terākime**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
15. Toparlı, R. (1998). **HârezmlîHâfız'ın Divanı**, (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
16. Türkay, K. (2002). **Alî-Şîr Nevâyî, Bedâyiul-Vasâf**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

(35)

Dr. Ali Nazmi ÇORA¹⁸²

SYRIAN NATIONAL ARMY (FREE SYRIAN ARMY) AND ITS RELATIONS WITH TÜRKİYE SURIYE ULUSAL ORDUSU (ÖZGÜR SURIYE ORDUSU) VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ

ABSTRACT

This study examines the Syrian National Army (SMO), formerly known as the Free Syrian Army (FSA), and its intricate relationship with Türkiye amid the ongoing Syrian conflict. The research explores the SMO's formation, evolution, and role within the conflict, with a specific focus on Türkiye's strategic interests and involvement. Utilizing a comprehensive analysis of historical, geopolitical, and socio-economic factors, the study highlights Türkiye's influence on the SMO, driven by its objectives to counter terrorist organizations and enhance regional influence. The findings reveal that Türkiye's military and logistical support have been pivotal in transforming the SMO into a more organized force, aligned with its national security and geopolitical goals. However, this relationship is fraught with challenges, including governance issues within SMO-controlled regions and diverging priorities. The research underscores the complexities of proxy warfare, where external powers use local forces to achieve strategic aims, often at the cost of long-term regional stability. The study concludes that the Türkiye-SMO alliance exemplifies the interplay of local dynamics and external interventions in shaping the Syrian conflict. It calls for further research to understand the implications of this relationship on regional geopolitics and the prospects for a sustainable resolution.

Keywords: Syrian National Army (SMO), Free Syrian Army (FSA), Türkiye-Syria relations, Kurdish conflict, Proxy warfare.

JEL Codes: F51, O53.

ÖZ

Bu çalışma, daha önce Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) olarak bilinen Suriye Milli Ordusu'nu (SMO) ve devam eden Suriye çatışması sırasında Türkiye ile olan ilişkisini incelemektedir. Araştırma, SMO'nın oluşumunu, evrimini ve çatışmadaki rolünü, Türkiye'nin stratejik çıkarlarına ve katılımına özel olarak odaklanarak incelemektedir. Tarihsel, jeopolitik ve sosyo-ekonomik faktörlerin kapsamlı bir analizini kullanan çalışma, Türkiye'nin terör organizasyonlarına karşı koyma ve bölgesel nüfuzunu artırma hedefleri doğrultusunda SMO üzerindeki etkisini vurguluyor. Bulgular, Türkiye'nin askeri ve lojistik desteğinin, SMO'yı ulusal güvenlik ve jeopolitik hedefleriyle uyumlu daha organize bir güce dönüştürmede çok önemli olduğunu ortaya koyuyor. Ancak bu ilişki, SMO kontrolündeki bölgelerdeki yönetim sorunları ve farklı öncelikler gibi zorluklarla doludur. Araştırma, dış güçlerin stratejik amaçlarına ulaşmak için yerel güçleri kullandığı ve çoğu zaman uzun vadeli bölgesel istikrara mal olan vekalet savaşının karmaşıklığının altını çiziyor. Çalışma, Türkiye-SMO ittifakının Suriye çatışmasının şekillenmesinde yerel dinamiklerin ve dış müdahalelerin karşılıklı etkileşimini örneklediği sonucuna varıyor. Bu ilişkinin bölgesel jeopolitik üzerindeki etkilerini ve sürdürülebilir bir çözüm olasılığını anlamak için daha fazla araştırma yapılması çağrısında bulunuyor.

Anahtar Kelimeler: Suriye Ulusal Ordusu (SMO), Özgür Suriye Ordusu (ÖSO), Türkiye-Suriye ilişkileri, Kürt çatışması, Vekalet savaşı.

JEL Kodları: F51, O53.

¹⁸² Doctor, Istanbul Okan University, Istanbul, Türkiye, alinazmicora@gmail.com; ORCID: 0009-0000-1229-4219

1. Introduction

In the complicated situation of Middle Eastern geopolitics, the creation and development of the Syrian National Army (SMO), also known as the Free Syrian Army (FSA), serves as an important example of armed groups and international relations. The SMO was formed during the Syrian civil war as a group of different opposition factions aiming to remove the Assad regime, motivated by desires for political change and self-rule. Türkiye has been a key external player affecting the SMO's path, linking its national security needs with the FSA's military functions. This connection not only shows Türkiye's strategic goals to limit terrorism near its borders but also reveals the challenges of building a unified military group while facing divided loyalties and differing aims. The relationship between the SMO and Türkiye will be discussed thoroughly, highlighting its effects on regional stability and sovereignty.

1.1. Overview of the Syrian National Army (SMO)

The Syrian National Army (SMO) started in 2017 as an important part of the opposition against the Assad government, bringing together different groups under a common goal of resistance. This alliance includes former members of the Free Syrian Army and other rebel factions, mostly active in northern Syria with strong support from Türkiye. Recent studies show that the SMO's ability to operate effectively depends on its connections with external forces that offer military and logistical help, enhancing its strengths in a region marked by uneven combat conditions (Wibowo et al., 2023). However, the SMO faces major problems from internal conflicts and issues with governance in areas it controls. Local governing bodies often have a hard time being seen as legitimate, as they compete with established factions and the broader goals of international players (Heller, 2016). Thus, to understand the SMO's role, one must consider the complicated interactions between local factors and outside influences.

1.2. Historical context of the Free Syrian Army (FSA)

The formation of the Free Syrian Army (FSA) in 2011 was an important change in the Syrian conflict, which began with large protests against Bashar al-Assad's government. Made up mostly of military defectors and armed civilians, the FSA aimed to stand together against Assad's forces. This movement started with demands for democratic changes and the protection of civilians, gaining support from different groups in Syria. However, as the fighting intensified, the FSA's power decreased due to divisions among its factions and the rise of more extreme groups, which made it hard to stay united and effective. Additionally, outside influences—like Türkiye's new policy to support opposition forces—greatly impacted the FSA's development, leading it to transform into a more organized group called the Syrian National Army, which later changed its relationship with Türkiye in response to the complex regional politics (Szymański et al., 2017).

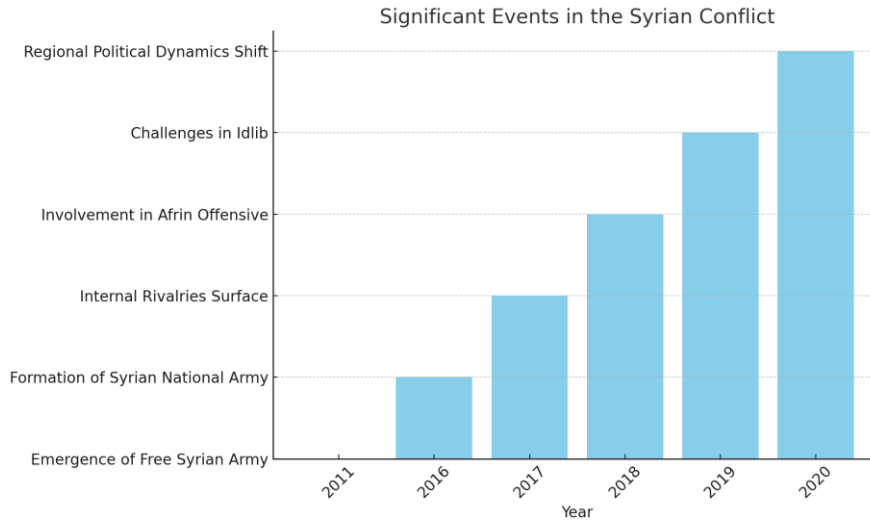
1.3. Importance of Türkiye's role in the Syrian conflict

Türkiye's role in the Syrian conflict has become an important issue affecting the direction of the Syrian National Army (SMO), which is often linked to the Free Syrian Army. This connection has been influenced by Türkiye's plan to oppose so-called Kurdish independence near its southern border, perceiving such actions as threats to its national safety (Dostal et al., 2015). As a result, Türkiye's support for the SMO includes not just military help but also considerable logistical and political assistance, intended to strengthen a Syrian opposition that fits with its regional goals. Additionally, the competition between Türkiye and other local powers, mainly Iran and Russia, has increased the need for a dependable proxy force in Syria, making the SMO a suitable tool for Türkiye's wider plans in the area. Therefore, Türkiye's involvement goes beyond simple support, reflecting a strategic effort to alter the power dynamics in a complicated conflict.

2. Formation and Evolution of the Syrian National Army

The Syrian National Army (SMO) started because of the split in opposition forces during the Syrian civil war. Different groups wanted both independence and outside help to fight against the Assad regime. It grew out of the Free Syrian Army (FSA) and was organized to bring various factions together under one command, mainly influenced by Turkish interests looking to create a steady ally in northern Syria. However,

this advancement has faced issues due to internal conflicts and the difficulty of maintaining local governance in regions like Idlib, where Islamist and jihadist groups make authority more complicated (Sam Heller). The relationship between the SMO and Türkiye shows that the SMO is not just a military partner but also highlights the complicated nature of regional politics, where outside parties use local groups for their larger strategic aims (Hinnebusch et al., 2014)). In the end, the development of the SMO reflects how local actions and outside influences work together to shape the path of the Syrian conflict.

This chart shows significant events in the Syrian conflict from 2011 to 2020 highlighting key developments in opposition groups.

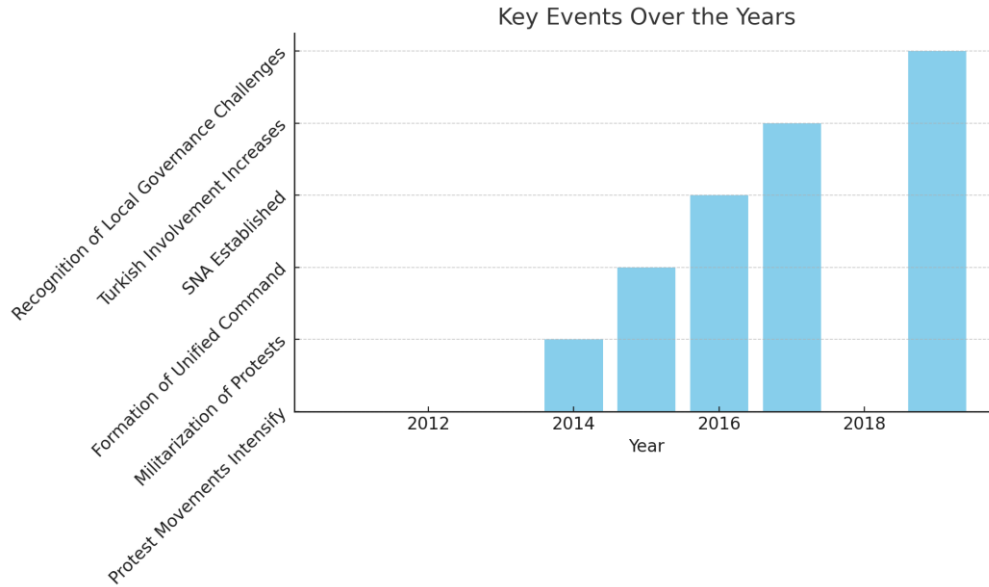
The chart illustrates significant events in the Syrian conflict from 2011 to 2020, highlighting key developments related to opposition groups. Each bar represents an event with its corresponding year, showcasing the evolution and challenges faced by factions within the conflict.

2.1. Origins of the Free Syrian Army during the Syrian Civil War

The Free Syrian Army (FSA) started in the early days of the Syrian Civil War, during the large protests against President Bashar al-Assad's rule in 2011. The group was made up mainly of soldiers who defected from the Syrian military. The FSA aimed to create a military response to the government's harsh treatment of protests. With strong beliefs and support from locals, the FSA wanted to set up a new way of governing in areas controlled by rebels, particularly as local governance began changing in places like Idlib. However, the FSA faced issues with unity due to its internal divisions and external pressures, especially from Türkiye and other global players. This complicated situation of local and foreign influences shows larger trends seen during the conflict, emphasizing the complex relationships between groups like the FSA and their outside supporters, which affected their role and future in Syria (Repetto et al., 2021).

2.2. Key transformations leading to the establishment of the SMO

The Syrian National Army (SMO) was formed due to a mix of social and political changes, mainly influenced by the various aspects of the Syrian civil war. At first, local protests and the slow shift towards militarization united different rebel groups, resulting in a divided opposition landscape. Later, these groups came together under a single command to build a stronger military organization, which was crucial for effectively battling the Assad regime and other non-state actors, especially PKK terrorist group. The creation of the SMO also shows larger regional concerns, particularly Türkiye's interest in limiting PKK activities near its borders, which has historically threatened its stability. Additionally, the need for local power balance, as discussed in the analysis of community relationships, highlighted the importance of a united military front against shared dangers, aiding the formation of the SMO during a time of governance crisis (Ozturk, 2021).

This chart illustrates key events that took place over several years, with the y-axis representing distinct significant events from 2011 to 2019. The purpose of this visualization is to highlight the evolution of political and military dynamics, reflecting the increasing intensity of protests and the eventual militarization and establishment of structured commands among factions engaged in conflict.

2.3. Major factions and leadership within the SMO

The Syrian National Army (SMO) comes from the divided Free Syrian Army (FSA) and includes many groups all trying to gain power and sway within the opposition. Key groups like the Sultan Murad Brigade and the Hamza Division have gained important positions, showing a mix of local needs, beliefs, and backing, mostly from Türkiye. The leaders of these groups show military skills and political knowledge as they deal with competition between rebels and relationships with foreign supporters. This situation gets more complex due to the need for local governance and providing services where they operate, making the leadership situation harder as different groups try to offer a better option than the Assad regime. Therefore, the interactions between these factions greatly affect the SMO's unity and effectiveness, which also influences its relations with Türkiye amid the larger context of the Syrian conflict.

faction	commander	foundation_year	allegiance	strength_estimate
Sultan Murad Brigade	Ahmed al-Omar	2016	Türkiye	5000
Ahrar al-Sham	Abu Saleh	2011	Türkiye	4000
Syrian National Army	Salim Idris	2017	Türkiye	15000
Hamza Division	Zaher al-Salah	2017	Türkiye	3000
Mountain Hawks Brigade	Ahmed al-Darwish	2012	Türkiye	2500

Major Factions and Leadership within the Syrian National Army (Free Syrian Army)

3. Türkiye's Strategic Interests in Syria

Türkiye has many interests in Syria that involve security, territorial concerns, and power in the region. The growth of so-called Kurdish self-rule plans in northern Syria, especially with the YPG/PKK, is a big threat to Türkiye's security. This danger has led Ankara to back the Syrian National Army (SMO) as a way to fight against this problem. By building relationships with the SMO, Türkiye wants to create a safe area along its southern border and also influence the direction of the conflict in Syria. This move fits with Türkiye's wider

goals to change the landscape of Syria after the war to stop PKK expansion, which may inspire similar movements inside Türkiye. Additionally, Türkiye aims to strengthen its geopolitical role in the area, a goal heightened by worries about the effects of Syria's crisis on regional stability, as experts say strong strategic involvement is needed (Blockmans et al., 2012)

Year	MilitaryExpenditureInSyria	RefugeesSupported	TradeVolumeWithSyria	CrossBorderOperations
2020	300000000	4000000	650000000	3
2021	350000000	3700000	700000000	2
2022	400000000	3600000	750000000	1
2023	450000000	3500000	800000000	0

Türkiye's Strategic Interests in Syria

3.1. Türkiye's national security concerns regarding terrorist groups

Türkiye's security worries about terrorist groups, especially the People's Protection Units (YPG), have greatly shaped its foreign policy actions, particularly during the Syrian Civil War. The YPG is a branch of the Kurdistan Workers Party (PKK), which is a terrorist organization threatens Türkiye's national integrity and social unity. As a result, Türkiye has attempted to undermine PKK/YPG terrosist control in northern Syria through direct military action and partnerships with different groups, including the Syrian National Army. This strategy helps Türkiye fight against PKK and connections while also strengthening its presence in the area, highlighting its wider geopolitical goals and security needs (Ozturk, 2021)

3.2. Economic motivations for Türkiye's involvement in Syria

Türkiye's role in Syria has multiple economic reasons that link to its larger political goals. A key part of this involvement is the aim to gain economic advantages, like trade routes and energy supplies, which are crucial for Türkiye's economic development and influence in the region. As the conflict progressed, Türkiye saw the chance to create safe zones that could both secure its southern border and help in relocating Syrian refugees, thus easing pressures on its domestic economy. In addition, allowing trade to flow freely through these areas could strengthen Türkiye's status as a trade center in the region, which aligns with its long-term economic goals. Since security and economic stability are connected, it is important to see how these motivations connect with Türkiye's backing of the Syrian National Army, which seeks to strengthen both its influence and economic aims in a challenging environment (Maher et al., 2021).

Year	TradevolumeusdTürkiyesyria	Türkiyeinvestmentsyria	EconomicgrowthTürk iye	UnemploymentrateTürk iye
2018	568000000	150000000	2.8	11
2019	634000000	200000000	0.9	13.7
2020	450000000	180000000	-3	13.2
2021	580000000	120000000	1.8	12.5
2022	765000000	220000000	5	10.5
2023	800000000	250000000	3.5	9.5

Economic Motivations for Türkiye's Involvement in Syria

3.3. Political objectives of Türkiye in supporting the SMO

In the Syrian conflict, Türkiye's backing of the Syrian National Army (SMO) shows a mix of political goals to increase its power in the area. Türkiye wants to fight against the YPG/PKK forces, which it sees as linked to the PKK, a terrorist organization. By supporting the SMO, Türkiye aims to set up a buffer zone along its southern border for national safety and tries to influence the political situation in northern Syria to match its strategic goals. This support is also driven by a wish to strengthen Türkiye's role in the region and to encourage a Sunni Arab identity in the Syrian opposition—an identity that is very important after the Arab Spring. Thus, Türkiye's actions with the SMO highlight its goal to create a political group that fits its geopolitical plans in a divided Syria (Dostal et al., 2015)

4. The Nature of Türkiye-SMO Relations

Türkiye's connection with the Syrian National Army (SMO) is closely tied to the larger geopolitical issues of the Syrian conflict, starting in 2011 and causing major regional effects. As the SMO became an important player in the conflict, Türkiye saw it as a crucial ally to address threats from terrorist groups, especially the YPG, which Türkiye links to the PKK, a terrorist organization. This partnership highlights Türkiye's goal to create a buffer zone along its southern border, allowing it to have control over the rebel groups that make up the SMO. Additionally, the sectarian splits and proxy battles related to the Syrian crisis have strengthened Türkiye's ties with Sunni groups, in contrast to the Iran-Iraq-Syria alliance that supports Shia interests, reflecting the major geopolitical strains in the region (Park et al., 2014). Therefore, understanding Türkiye-SMO relations requires looking at this complicated mix of both cooperation and conflict.

4.1. Military cooperation and joint operations

Military work together and joint missions have shaped how the Syrian National Army (SMO) and Türkiye relate, especially with the tough situation of the Syrian civil war. This teamwork is mainly based on Türkiye's goal to fight against terrorist groups—mainly the People's Protection Units (YPG)—which it sees as a danger due to their direct links with the PKK, a terrorist group globally. Türkiye's aid has been key in changing the SMO from a mix of rebel groups into a stronger fighting force that can carry out joint missions. This military cooperation includes supplying weapons, training, and logistical help, making them more effective against both the YPG/PKK and remnants of the Islamic State (ISIS) in the area. Additionally, these joint missions show the complex nature of proxy warfare, where outside countries use local forces to achieve their geopolitical goals, leading to a shaky balance of power (Repetto et al., 2021).

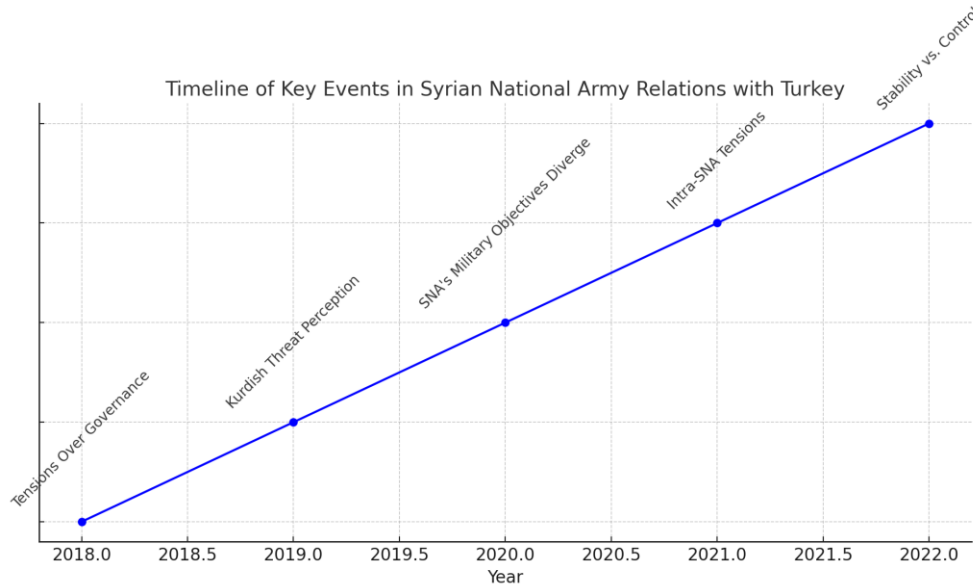
4.2. Political support and recognition of the SMO

Support and recognition from Türkiye for the Syrian National Army (SMO), which follows the Free Syrian Army, are important for its ties to Türkiye and wider geopolitical matters. Türkiye's backing of the SMO is linked to its goal of opposing so-called Kurdish independence near its borders and establishing a stable, pro-Turkish government in northern Syria. The European Union's stance on post-Assad Syria shows that it sees the need for a united regional security plan, which could strengthen the SMO's political position (Blockmans et al.2012). Additionally, the SMO's connection with Turkish goals might influence diplomatic relations, stressing that good governance and military unity are key for gaining international support and recognition. Thus, Türkiye's political support not only boosts the SMO's military effectiveness but also promotes its legitimacy globally, impacting future stability in the area.

4.3. Challenges and tensions in the Türkiye-SMO relationship

The link between Türkiye and the Syrian National Army (SMO) faces many problems and issues that make working together in the Syrian conflict hard. At first, they connected over shared strategic goals, but Türkiye's backing of the SMO has become more difficult because of different military aims and local management issues. While the SMO tries to take control of areas, Türkiye wants stability in northern Syria, which often causes disputes about how these regions are governed and who makes decisions, increasing tensions among different groups (Ozturk, 2021)

The chart illustrates the timeline of key events in the relations between the Syrian National Army and Türkiye from 2018 to 2022. Each marked event highlights significant changes in the dynamics, revealing a progression of tensions and diverging objectives over the years.

5. Conclusion

In conclusion, the complicated relationship between the Syrian National Army (SMO), also known as the Free Syrian Army, and Türkiye highlights the complex politics of the region during the Syrian conflict. The SMO has become important not just as a military group but also as a key ally for Türkiye in its goals, especially in fighting against terrorist organizations in northern Syria. However, this partnership is filled with contradictions, as it draws Türkiye into Syrian issues while also showcasing how outside support can influence military alliances. Furthermore, the history of past geopolitical actions, like Western involvement and the effects of conflicts among Arab nations, has significantly impacted the SMO's ability to operate and its ideological stance. Therefore, examining these complex connections reveals the larger consequences for stability in the area, particularly regarding possible future military defections in Syria (Kruger et al., 2013).

5.1. Summary of key findings regarding the SMO and Türkiye

The link between the Syrian National Army (SMO) and Türkiye has become important to understand the Syrian conflict and regional power issues. Key points show that Türkiye's backing of the SMO comes from its needs to fight against terrorist groups to boost their power in northern Syria. The SMO acts as a proxy for Türkiye, carrying out its military goals while managing internal conflicts among different groups (Rickard et al., 2022). Additionally, the SMO's dependence on Turkish military support has created a situation where both parties rely on each other: Türkiye gains a local force to assert its influence, while the SMO faces struggles with governance and legitimacy due to outside challenges (Ileri et al., 2019). These points highlight the complicated nature of the SMO-Türkiye connection, showing that outside support shapes rebel behavior and creates difficulties for achieving long-term stability in the area.

5.2. Implications for the future of the Syrian conflict

The future of the Syrian conflict is uncertain, heavily shaped by changing relations between the Syrian National Army (Free Syrian Army) and Türkiye, in a larger geopolitical context that includes sectarian tensions and outside involvement. The conflict features a Shiite Iran-Iraq-Syria-Hezbollah alliance clashing with a Sunni coalition of Türkiye and Gulf states, highlighting deep sectarian divisions worsened by foreign parties seeking strategic advantages. The ongoing proxy battles among these groups make it harder to find a unified solution, as outside support is crucial for both sides to keep fighting (Wibowo et al., 2023). As a result, the Free Syrian Army's reliance on Türkiye brings important consequences: while Türkiye wants to strengthen its

influence in the area, the Free Syrian Army's ties with Ankara could either help lead to peace talks or deepen its entanglement in the conflict, which risks more division and continued instability in Syria.

5.3. Recommendations for further research on regional dynamics

Due to the complicated relationship between the Syrian National Army (SMO) and Türkiye, more study is needed to better understand what is happening in the region and what it means for both sides. Future research should look at many different angles, including views from local people, other military groups, and international players involved in Syria. These studies should examine how Türkiye's interests change the power relations within the SMO and what this means for the larger political situation in the area. Also, studying how Turkish support for the SMO impacts communities in northern Syria would give important insights into how local people see and trust both sides. In the end, using an approach that combines political science, sociology, and international relations will be key to understanding these complicated connections better.

The Syrian National Army (SMO), emerging from the fragmented Free Syrian Army (FSA), represents a pivotal element in the Syrian conflict, shaped by both local aspirations and external interventions. Türkiye's significant role in supporting the SMO underscores the complex interplay of geopolitical interests, where security concerns over terrorist activities and broader regional ambitions dictate strategic alliances. While Türkiye's backing has strengthened the SMO's operational capacity, it has also introduced challenges, including governance struggles and divergent priorities within the alliance.

This analysis highlights the broader implications of proxy warfare, where external powers leverage local actors to further their agendas, often exacerbating regional instability. Understanding the dynamics between the SMO and Türkiye is essential for comprehending the multifaceted nature of the Syrian conflict and its ripple effects on regional geopolitics. Moving forward, fostering dialogue and addressing the underlying issues of governance and legitimacy within the SMO could contribute to a more sustainable resolution to the conflict.

REFERENCES

1. Blockmans, S. (2012). Preparing for a post-Assad Syria: What role for the European Union? *CEPS Commentary*, 2 August 2012.
2. Dostal, J. M. (2015). *Syria and the Great Powers (1946–1958): How Western Power Politics Pushed the Country Toward the Soviet Union*. DSRPT GbR.
3. "Europe and the Mediterranean: Talking, Learning, Working, and Living Together 2." (2015). Maecenata Institute.
4. Felix, L. (2013). Empowering the Democratic Resistance in Syria. *Arab Reform Initiative*.
5. Heller, S. (2016). Keeping the lights on in rebel Idlib: Local governance, services, and the competition for legitimacy among Islamist armed groups. *Century Foundation*.
6. Henson, E. (2019). (Un)Safe zones: Good intentions, bad logic. *Scholarship @ Claremont*.
7. Hinnebusch, R. (2014). Syria-Iraq relations: State construction and deconstruction and the MENA state system. *Middle East Centre*.
8. Ileri, M. B. (2019). Testing the securitization paradigm of the so-called Copenhagen School in the case study of the Europe migrant crisis in 2015.
9. Kirmanj, S. (2014). *The Syrian conflict: Regional dimensions and implications*. Penerbit Universiti Utara Malaysia.
10. Kruger, S. (2013). Shaking the military pillar of regime support: A closer look at the factors influencing military defections during the revolutions in Egypt, Libya, and Syria during the Arab Spring movement. *DigitalCommons@CSB/SJU*.
11. Legrand, F. (2013). Empowering the Democratic Resistance in Syria. *Arab Reform Initiative*.
12. Maher, D. J., & Pieper, M. A. (2021). Russian intervention in Syria: Exploring the nexus between regime consolidation and energy transSMOationalization. *SAGE Publications*.

13. Mousa, A. (2022). Omni-Balancing. *Centre for Syrian Studies, School of International Relations, University of St Andrews*.
14. Ozturk, S. (2024). Between continuity and change: Türkiye's Middle East policy reassessment in the wake of the Syrian crisis.
15. Park, B. (2014). Türkiye-Kurdish regional government relations after the U.S. withdrawal from Iraq: Putting the Kurds on the map? *USAWC Press*.
16. Reppeto, J. P. (2021). Enemy of my enemy, enemy of my friend: The United States, the Syrian Kurds, and proxy war in Syria.
17. Rickard, K. (2022). The internationalisation of civil war: How external states shape rebel dynamics. *UCL (University College London)*.
18. Stares, P. B. (2014). Preventive Priorities Survey 2015. *Center for Preventive Action at Council on Foreign Relations*.
19. Strachota, K. (2013). Türkiye and the Kurdish problem: New approaches in the face of the Middle East crises. *Point of View No. 30, February 2013*.
20. Szymański, A. (2017). Turkish policy towards war in Syria. *Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie*.
21. "Inside Wars: Local Dynamics of Conflicts in Syria and Libya." (2017). *Publications Office of the European Union*.
22. Weitz, R. (2014). Türkiye's new regional security role: Implications for the United States. *USAWC Press*.
23. Wibowo, H. (2023). Overview of asymmetric warfare strategy and international relations in the Syrian War 2011. *Indonesia Defense University*.

(36)

Dr. Kenan AKPINAR¹⁸³

**FROM EMPLOYMENT AND EMPLOYMENT CORPORATION TO TURKISH EMPLOYMENT
AGENCY; OVERSEAS LABOR TRANSFER
İŞ VE İŞÇİ BULMA KURUMU'NDAN TÜRKİYE İŞ KURUMU'NA; YURTDIŞI İŞGÜCÜ
TRANSFERİ**

ABSTRACT

The aim of this study is to comparatively examine the overseas labour transfer activities of the Turkish public employment agency, formerly known as the Employment Agency (İİBK) and the Turkish Employment Agency (İŞKUR). In this research, it is aimed to reveal the similarities and differences of the activities carried out by these public employment agencies, which are the continuation of each other, within the framework of overseas labour transfer business and transactions.

In this study based on qualitative research method, the data obtained by reviewing the literature were interpreted. In addition, document analysis was made by examining the data on overseas labour transfer for the period of İİBK and İŞKUR.

Keywords: *Employment Agency (İİBK), Turkish Employment Agency (İŞKUR), Labour Transfer, Migration.*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı; Türkiye kamu istihdam kurumu olan, eski adıyla İş ve İşçi Bulma Kurumu(İİBK) ve yeni adıyla Türkiye İş Kurumu(İŞKUR)'nun yurtdışı işgücü transferi faaliyetlerini karşılaştırmalı olarak incelemektir. Bu araştırmada, birbirinin devamı olan söz konusu kamu istihdam kurumunun, yurtdışı işgücü transferi iş ve işlemleri çerçevesinde yürüttükleri faaliyetlerin benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymak amaçlanmıştır.

Nitel araştırma yöntemine dayalı bu çalışmada, literatür taraması yapılarak elde edilen veriler yorumlanmıştır. Ayrıca İİBK ve İŞKUR dönemine ait yurtdışı işgücü transferi verileri incelenerek doküman analizi yapılmıştır

Anahtar Kelimeler: İş ve İşçi Bulma Kurumu(İİBK), Türkiye İş Kurumu(İŞKUR), İşgücü Transferi, Göç.

¹⁸³ Turkish Employment Agency (İŞKUR) Istanbul Provincial Directorate/ Job and Career Counsellor, Independent Researcher / drkenanakpinar@gmail.com, kenan.akpinar@iskur.gov.tr / ORCID: 0009-0003-8988-7524

1. INTRODUCTION

There have been many migration movements in the world, especially in Europe, due to the political and economic dynamics that emerged after World War II. Migration movements based on economic reasons were mostly from Eastern European and Mediterranean countries to Western European countries with advanced industry and inadequate labour supply. Türkiye, like other Mediterranean and Eastern European countries, has been one of the countries that emigrated to Western European countries with advanced industry. These migration movements, which started in the 1950s and were mostly economically based, gained momentum in the 1960s (Ekin, 1970). This phenomenon towards the West reached high levels in the 1970s. On the other hand, the economic crisis that occurred in the West as a result of the oil crisis in the 1970s slowed down the labour transfer (İçduygu and Sirkeci, 1999). In the 1973s, the Organisation of Petroleum Exporting Countries (OPEC) increased oil prices by about four times. With the increase in oil prices, the economies of OPEC countries grew and the labour demand of these countries increased. This situation resulted in labour migration from Türkiye to OPEC countries. OPEC countries' large revenues from oil exports have made Saudi Arabia, Libya, Qatar, Oman, Kuwait, the United Arab Emirates and Bahrain the leading countries in terms of labour demand (Serter, 2012).

From the 1960s to the present day, we have witnessed that the numbers of overseas labour migration in Türkiye have been expressed in millions over the years. The institution that plays a role in the realisation of these labour migration movements in Türkiye, either individually or through the state, is the Employment Agency (İİBK), now known as the Turkish Employment Agency (İŞKUR). If we briefly summarise the history of the institution; İİBK was established in 1946 by Law No. 4837 in line with the Labour Law No. 3008. The duty of the Institution was defined in this law as 'finding jobs suitable for the qualifications of workers and finding workers suitable for the qualifications of employers'. After its establishment, İİBK tried to act as a bridge in the labour market and since the 1960s, it has mostly carried out activities to meet the labour force needs of foreign countries. In 1999, it carried out the procedures within the framework of the Unemployment Insurance Law No. 4447 and in 2002, unemployment insurance salary was introduced through İİBKK. In 2003, the name of İİBK was changed to İŞKUR under Law No. 4904. İŞKUR continues its activities as a related institution of the Ministry of Labour and Social Security (İŞKUR, 2024). In this study, it will be possible to analyse the employment activities carried out in the period 1946-1971 under the former name of İİBK and the employment activities carried out under the new name of İŞKUR.

2. İİBK AND İŞKUR IN OVERSEAS LABOUR TRANSFER ACTIVITIES

We have already mentioned that in the 1960s, İİBK was intensively involved in the transfer of labour to foreign countries. In those years, workers could also find a job abroad with their own means. The path that the citizen should follow in this regard is to apply to the consulate of the country to which he/she will go as a labourer and to apply to the İİBK with the visa certificate he/she will receive. If their application was approved, the İİBK would issue a fee-free passport and allow them to leave without foreign currency. However, this method was not much preferred by the citizens in those years. Because, according to bilateral agreements between states (e.g. the Bonn Agreement with Germany in 1961), foreign states accepted the workers supplied by the İİBK. In addition, it is both easier and safer for citizens to go through the İİBK.

The important point in the foreign employment activities of the İİBK is the establishment of "foreign liaison offices" of foreign countries in Türkiye in order to meet the labour demand. These offices act on behalf of the country to which they are affiliated and are affiliated to the official employment agency operating in their country. These offices work in coordination with the İİBK and are responsible for carrying out the work and procedures of the workers to be sent abroad. Liaison offices of Germany, France, the Netherlands and Austria have carried out their activities for this purpose. Since the liaison offices work on behalf of their countries, they operate as state organs. Apart from liaison offices, there are also "foreign company representative offices" which notify the İİBK of labour force requests on behalf of foreign companies. These representative offices are private institutions that fulfil the labour demands of companies. Mostly, labourers were sent to countries that do not have labour agreements (e.g. England) through these representative offices. Most of the costs of sending labourers are covered by the destination country. These costs consisted of items

such as passport, prosecution certificate, civil registration sample, photograph and medical examination. For example, in 1971, these costs were around 300-350TL. Citizens who want to work abroad, those who have a criminal record, those who do not meet the education and health criteria and those who are not approved by the employer representatives are not accepted. Citizens who requested to work were sent in order according to their application dates. The age limit is 35 for unskilled workers and 40 for skilled workers. In sending workers abroad (especially unskilled workers), priority segments have been determined. The State Planning Organisation gave priority to citizens residing in underdeveloped and developing provinces compared to other provinces. Other priority groups were those who were dismissed from their jobs en masse, those who suffered from natural disasters and incidents, and those who established village co-operatives (İİBK, 1971).

Since 1961, İİBK has also been interested in the problems of workers sent to foreign countries and has carried out studies for the identification and solution of these problems. The first activity in this regard started in 1966 with the visit of the Minister of Labour, the general director of İİBK and the accompanying delegation to identify the problems on site. In the following years, these trips were repeated and solutions were tried to be found for the problems experienced by Turkish workers. For example, İİBK carried out active activities for the transfer of workers' savings to Türkiye, exemption of expenditures of workers' parents from taxes when travelling abroad, allowing them to use housing loans, not charging customs tax on souvenirs brought, extending the validity period of passports, exporting foodstuffs for workers, preventing workers going abroad with tourist passports, solving the problems experienced by workers during their travels and ensuring their social security (İİBK, 1971). The following table shows the labour force sent abroad during the İİBK period.

Table 1: Labour Force Postings Abroad by İİBK

Years	GERMANY		AUSTRALIA		AUSTRIA		BELGIUM		FRANCE		NETHERLANDS		IRAQ		SWITZERLAND		KUWAIT		LIBYA		S.ARAABISTAN		JORDAN		YEMEN		OTHER COUNTRIES		TOTAL		
	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Total
1961-1962	11.923	578	0	0	160	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12.083	578	12.661
1963	20.908	2.528	0	0	901	36	5.605	0	63	0	251	0	0	23	13	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	27.751	2.577	30.328
1964	50.818	4.084	0	0	1.384	50	6.651	0	25	0	2.950	8	0	159	34	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	13	0	0	62.000	4.176	66.176
1965	34.456	11.116	0	0	1.937	36	1.661	0	0	0	2.178	3	0	98	24	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	0	40.341	11.179	51.520
1966	22.865	9.715	0	0	435	34	0	0	0	0	1.207	1	0	0	140	13	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	24.647	9.763	34.410
1967	3.715	3.484	0	0	1.031	12	0	0	0	0	48	0	0	0	178	37	0	0	92	0	342	0	0	0	0	0	8	0	5.414	3.533	8.947
1968	30.099	11.310	106	1	668	5	0	0	0	0	874	1	0	0	73	24	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	43	0	31.863	11.341	43.204
1969	77.472	20.670	962	8	918	55	0	0	184	7	3.404	0	0	0	162	21	0	0	0	0	87	0	0	0	0	0	21	4	83.210	20.765	103.975
1970	76.556	20.380	1.172	14	10.511	111	430	1	8.992	44	4.840	3	0	0	1.458	140	0	0	19	0	1	0	0	0	0	0	4.820	83	108.799	20.776	129.575
1971	52.162	13.522	833	46	4.285	335	578	5	7.856	41	4.790	63	0	0	1.227	115	0	0	58	0	45	0	0	0	0	0	2.408	73	74.242	14.200	88.442
1972	48.911	16.964	478	162	3.291	1.181	111	2	10.572	38	670	74	0	0	1.134	178	0	0	86	0	28	0	0	0	0	0	1.294	55	66.575	18.654	85.229
1973	79.526	24.267	659	227	4.943	2.140	256	9	17.467	77	1.980	14	0	0	845	264	0	0	664	0	4	0	0	0	0	0	2.441	37	108.785	27.035	135.820
1974	1.187	41	736	402	1.939	562	539	16	10.544	33	1.487	16	0	0	538	232	0	0	1.015	0	0	0	0	0	0	0	896	28	18.881	1.330	20.211
1975	600	40	201	200	171	55	54	5	20	5	31	1	0	0	171	58	0	0	2.119	2	251	0	0	0	0	0	399	36	4.017	402	4.419
1976	2.065	36	148	191	624	48	72	0	5	1	98	0	0	0	199	82	0	0	4.098	0	1.832	0	0	0	0	0	1.045	14	10.186	372	10.558
1977	2.332	81	236	306	539	44	44	1	14	1	79	4	0	0	193	53	0	0	8.580	2	4.722	0	0	0	0	0	1.810	43	18.549	535	19.084
1978	1.226	107	323	226	48	6	40	1	12	1	42	6	0	0	260	66	0	0	7.722	4	5.767	2	0	0	0	0	2.927	66	18.367	485	18.852
1979	858	75	244	163	19	4	24	3	10	1	40	0	0	0	349	57	0	0	9.824	1	8.520	2	0	0	0	0	3.400	36	23.288	342	23.630
1980	700	64	230	179	920	24	31	4	18	3	30	2	0	0	474	75	0	0	15.085	5	5.630	13	0	0	0	0	4.925	91	28.043	460	28.503
1981	244	30	169	152	156	28	10	3	6	0	23	8	10.459	8	322	57	0	0	30.660	7	14.346	33	251	0	0	0	1.704	77	58.350	403	58.753
1982	61	14	51	74	9	3	1	1	8	1	2	0	8.894	12	147	16	270	1	26.681	5	12.318	7	298	0	0	0	460	54	49.200	188	49.388
1983	36	7	84	97	7	0	1	1	3	1	2	2	7.362	5	198	11	536	3	23.289	3	20.229	9	318	3	0	0	251	12	52.316	154	52.470
1984	14	3	79	66	2	0	3	0	0	0	5	0	2.428	2	63	6	2	0	16.410	0	25.983	2	185	0	0	0	132	40	45.306	119	45.425
1985	21	2	125	125	15	1	7	0	4	0	5	0	1.607	5	105	5	68	0	9.677	3	35.067	0	10	0	390	0	104	16	47.205	157	47.362
1986	16	1	189	202	52	0	0	0	0	0	9	3	2.154	6	131	6	49	1	8.381	0	23.748	23	88	0	381	0	165	44	35.366	286	35.652
1987	23	4	215	207	74	0	2	0	4	0	10	8	1.724	5	76	7	147	0	10.985	1	27.101	8	0	0	337	0	110	57	40.808	297	41.105
1988	81	4	191	181	32	2	1	0	5	1	8	11	3.696	21	90	6	272	1	13.186	8	34.640	5	27	0	39	0	162	82	52.430	322	52.752
1989	37	14	142	129	138	4	1	2	7	0	12	9	2.532	17	36	2	403	0	12.607	1	32.310	9	2	0	308	0	1.287	88	49.822	275	50.097
1990	50	12	139	116	414	9	15	0	11	3	21	10	1.274	0	61	3	98	0	8.606	0	33.073	4	0	0	139	0	3.672	111	47.573	268	47.841
1991	45	4	173	135	287	28	1	1	26	7	14	8	0	0	66	0	189	0	4.728	0	40.782	0	1	0	5	0	6.407	118	52.724	301	53.025
1992	1.670	15	99	109	190	49	6	1	18	3	11	10	0	0	52	0	465	0	2.432	0	46.467	0	0	0	0	0	8.223	180	59.633	367	60.000
1993	1.991	8	76	90	66	16	1	1	8	0	8	4	0	0	31	1	255	0	2.549	0	35.826	0	0	0	0	0	22.092	221	62.903	341	63.244
1994	2.027	5	59	80	8	2	1	0	15	2	6	6	0	0	13	0	57	1	1.869	0	13.050	0	5	0	0	0	43.774	165	60.884	261	61.145
1995	2.237	9	126	122	15	1	1	0	11	2	9	4	0	0	17	1	256	0	1.753	0	14.529	0	0	0	0	0	40.188	202	59.142	341	59.483
1996	2.439	4	45	52	5	0	1	1	14	2	1	4	0	0	29	2	7	0	2.063	0	5.635	0	80	0	0	0	30.222	91	40.541	156	40.697
1997	1.800	0	8	13	1	0	2	0	8	1	2	0	0	0	13	0	5	0	1.833	0	7.657	0	15	0	0	0	21.939	24	33.283	38	33.321
1998	1.734	0	2	2	1	0	0	0	23	10	1	0	0	0	10	0	5	0	1.032	0	6.821	0	0	0	0	0	16.250	16	25.879	28	25.907
1999	2.349	1	3	8	0	1	1	0	22	3	2	0	0	0	5	0	0	0	698	0	5.178	0	20	0	0	0	9.169	15	17.447	28	17.475
2000	2.134	1	1	3	1	0	1	0	81	6	1	0	0	0	1	0	0	0	385	0	1.862	0	166	0	0	0	8.991	11	13.624	21	13.645
2001	2.437	0	3	2	4	1	0	1	193	9	2	0	37	0	1	0	11	0	238	0	4.657	0	203	0	0	0	12.419	24	20.205	37	20.242
2002	3.366	1	6	5	2	0	0	0	328	13	131	0	191	0	1	1	45	0	1.037	0	6.399	0	234	0	0	0	15.075	81	26.815	101	26.916
Total	543.191	139.201	8.313	4.095	36.203	4.883	16.152	59	56.580	316	25.284	283	42.358	81	9.149	1.610	3.140	7	230.461	42	474.907	117	1.903	3	1.599	0	269.257	2.295	1.718.497	152.992	1.871.489

Source: <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/İŞKUR> Statistical Yearbooks

When Table 1 is analysed, it is seen that there has not been a steady increase or decrease in the sending of workers abroad between 1961-2002. It is seen that the highest number of labour force was sent by İİBK in 1973. It is noteworthy that the highest number of workers sent to Germany (103.793 persons) in the relevant year. In the same year, the total number of workers sent to all countries was 162,855. The lowest number of labour sent was 12.661 in 1961-1962. Of the labour force sent, 12.501 were sent to Germany and the remaining 600 were sent to Austria. The top three countries (excluding the data on other countries) in terms of labour force sending between 1961-2002 are Germany (682.392 persons), Saudi Arabia (475.024 persons) and Libya (230.503 persons). The countries with the lowest labour remittances (excluding other countries data) are Yemen (1,599 persons), Jordan (1,906 persons) and Kuwait (3,147 persons).

Another noteworthy data in the table is that the total number of female labour sent is lower every year compared to male labour. While the total number of female labour sent between 1961-2002 is 152.992, this number is 1.871.489 for male labour. The ratio of female labour sent to male labour force was more than 1/11.

From 1961 to 2002, İİBK sent 1.718.497 male labour force, 152.992 female labour force and 1.871.489 labour force in total abroad. During the period of İİBK, an annual average of 44.560 labourers were sent abroad

In its 2023 Annual Report, İŞKUR stated its overseas employment mission as *"to mediate in the placement of labour force in jobs for which they are suitable at home and abroad, in finding suitable labour force for various jobs and in concluding service contracts abroad (İŞKUR, 2024)"*. In the related report, it is stated that private employment agencies are authorised for overseas employment services in addition to İŞKUR. In addition, firms can also meet the labour demand with their own means. This can be done on the condition that the companies have their contracts with the workers approved by İŞKUR (İŞKUR, 2024).

After 2003, it is observed that İŞKUR acts more as an approval and permission authority in labour force transfers abroad. It can be said that the institution was more active in this regard during the İİBK period.

Table 2: Labour Force Postings Abroad by İŞKUR

Years	GERMANY		AUSTRALIA		AUSTRIA		BELGIUM		FRANCE		NETHERLANDS		IRAQ		SWITZERLAND		KUWAIT		LIBYA		S.ARAABIA		JORDAN		YEMEN		OTHER COUNTRIES		TOTAL		
		Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Total	
2003	3.366	0	3	1	8	3	2	0	409	13	430	1	601	0	0	0	26	0	2.514	1	6.064	0	368	0	104	0	20.198	39	34.093	58	34.151
2004	2.195	2	1	2	13	9	0	0	515	15	1	0	4.900	0	0	0	230	0	668	0	1.081	65	749	3	23	0	29.667	59	40.043	155	40.198
2005	1.073	1	2	0	12	11	0	0	580	13	0	0	8.236	1	0	0	151	0	986	0	6.425	27	2.237	4	9	0	40.519	68	60.230	125	60.355
2006	708	0	0	0	2	0	5	1	368	9	0	0	7.524	1	0	0	595	1	770	0	19.841	0	2.239	0	12	0	49.245	58	81.309	70	81.379
2007	1.484	538	7	6	66	54	30	30	291	197	49	41	6.668	28	27	23	94	21	2.564	10	3.806	243	1.095	4	0	0	52.372	276	68.553	1.471	70.024
2008	1.074	324	6	5	43	34	16	19	180	120	34	27	4.770	21	16	18	4	4	5.958	33	7.513	43	350	1	157	0	37.583	249	57.704	898	58.602
2009	974	306	27	3	39	27	13	12	137	104	35	31	3.876	10	25	26	3	2	13.522	56	7.170	25	353	11	365	0	32.169	158	58.708	771	59.479
2010	839	255	7	6	31	23	9	5	79	57	23	20	5.393	12	15	13	1	0	15.563	80	6.318	31	278	2	67	0	25.604	116	54.227	620	54.847
2011	821	61	2	1	3	0	0	0	2	1	15	6	2	2	10.568	16	149	0	0	0	40	0	1.931	19	3	1	38.705	143	52.241	250	52.491
2012	1.193	6	0	0	1	0	0	0	0	2	16	3	15.000	10	0	0	17	1	690	0	8.160	24	331	1	89	0	32.293	116	57.790	163	57.953
2013	770	0	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	15.280	14	0	0	0	0	1.852	2	5.202	4	152	0	323	2	31.583	182	55.165	204	55.369
2014	550	2	0	0	0	0	47	0	0	0	21	0	7.524	12	0	0	45	0	1.115	1	3.775	2	16	0	205	1	26.134	194	39.432	212	39.644
2015	652	2	7	0	0	0	1	0	0	0	22	0	5.330	5	0	0	121	4	76	0	2.824	1	0	0	16	0	22.747	158	31.796	170	31.966
2016	855	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1	4.123	10	0	0	92	1	27	0	2.038	0	50	0	0	0	16.643	74	23.830	87	23.917
2017	886	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1.837	7	0	0	1.022	7	371	0	2.155	0	45	0	0	0	13.402	101	19.719	115	19.834
2018	1.994	1	0	0	0	0	1	0	19	0	19	5	875	0	0	0	1.894	3	5	0	2.458	0	212	0	0	0	17.460	129	24.937	138	25.075
2019	2.932	3	0	0	0	0	20	0	61	0	5	1	1.832	4	0	0	617	0	23	0	2.400	0	141	0	0	0	11.848	104	19.879	112	19.991
2020	2.566	0	0	0	0	0	0	0	7	0	0	0	505	2	0	0	0	0	113	0	707	0	13	0	0	0	7.257	41	11.168	43	11.211
2021	2.687	1	0	0	0	0	0	0	0	0	16	0	805	0	0	0	7	0	735	5	266	1	15	0	0	0	10.372	68	14.903	75	14.978
2022	4.012	7	0	0	0	0	6	0	16	0	10	0	2.913	1	0	0	20	0	575	2	249	0	0	0	0	0	9.347	85	17.148	95	17.243
2023	3.477	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1.741	0	0	0	0	0	298	0	264	1	0	0	0	0	11.350	118	17.130	126	17.256
Total	35.108	1.517	63	24	218	161	150	67	2.666	531	699	136	99.735	140	10.651	96	5.088	44	48.425	190	88.756	467	10.575	45	1.373	4	536.498	2.536	840.005	5.958	845.963

Source: <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/İŞKUR> Statistical Yearbooks

When the data on İŞKUR's sending workers abroad between 2003 and 2023 in Table 2 are analysed, it is not possible to talk about a stability in labour dispatches, as in the case of İİBK. It is observed that İŞKUR sent the highest number of workers in 2006. In 2006, Saudi Arabia (excluding the data for other countries) received the highest number of workers (19,841 persons). In the same year, the total number of labour sent was 81,379. İŞKUR sent the least number of workers in 2020 (11,211 persons). In the year of interest, most of the labour force was sent to Saudi Arabia (707 persons) and Iraq (507 persons).

Between 2003 and 2023, Iraq (99,875 persons), Saudi Arabia (89,223 persons) and Libya (48,615 persons) were the countries that received labour force respectively. In this period of approximately twenty years, it is seen that the least labour force was sent to Australia (87 persons), Belgium (217) and Austria (379 persons).

As in the İİBK period, the number of women is less than the number of men in the labour force dispatches made in the İŞKUR period. In the 2003-2023 period, while the number of female labour force submissions is 5.958, this number is 840.005 for men. In the aforementioned period, the ratio of women to men is approximately 1/141. The total number of labour force posted during the İŞKUR period is 845,963. An average of 40,283 workers were sent abroad.

3.CONCLUSION

İİBK assumed a pioneering role in overseas labour transfer works and transactions that started in the early 1960s. İİBK did not only send labour force but also dealt with the problems encountered by the sent workers and made efforts to find solutions to these problems. Since the 1961s, the first place to apply for citizens who wanted to find a job abroad was the state gate, namely İİBK. Private employment agencies existed during the period of İİBK, but it cannot be said that they were as active as İİBK. In this period, the state supported overseas labour migration. The economic crisis in the country and the shortage in the labour market were considered as the primary reasons. While there are agglomerations in certain countries in the data on labour migration in the İİBK period, a more heterogeneous distribution is observed in the İŞKUR period.

Looking at the last two decades of the phenomenon of overseas labour migration, it can be said that İŞKUR has been less effective than İİBK. It is seen that İŞKUR has become more of an approval and permission authority in this regard. On the other hand, the reflections of the expansion in the labour market in Türkiye, the increase in the demand for labour in the domestic market, the proliferation of job search channels and the diversification of employment activities carried out by İŞKUR on İŞKUR in terms of sending labour abroad can be considered as a new research topic. Another research question is whether sending workers abroad, which was once the most important activity for İŞKUR, has ceased to be a priority for İŞKUR?

REFERENCES

- 1.Ekin, N. (1970). Economic and Social Analysis of Foreign Labour Employment. *Istanbul University Faculty of Economics*, 30(1-4).
- 2.İçduygu, A., & Sirkeci, İ. (1999). Migration movements in the Republican period in Turkey (From villages to cities in the 75th year). *Turkish Economic and Social History Foundation Publications, Istanbul*.
- 3.İŞKUR, Turkish Employment Agency. *Turkish Employment Agency 2023 Annual Report*. Ankara: İşkur, 2024. <https://media.iskur.gov.tr/81435/2023-faaliyet-raporu.pdf> ,(09.08.2024)
- 4.Employment Agency (1971). 25 Years in Employment. Publications of the Employment Agency.
- 5.Turkish Employment Agency, (2024). "History" <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/tarihce/>, (02.09.2024).
- 6.Serter, N. (2012, February). Overseas Employment as a Measure to Reduce Unemployment in Turkey. In *Journal of Social Policy Conferences* (No. 32). Istanbul University.

(37)

Dr. Koray ÖZ¹⁸⁴; Dr. Ayhan DÖNMEZ¹⁸⁵

**2024 MAARİF MODELİ TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMINDA (5-8. SINIF) YER ALAN
YAZMA BECERİLERİNE AİT SÜREÇ BİLEŞENLERİNİN BİLGİ OKURYAZARLIĞI
BECERİLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ
2024 INVESTIGATION OF THE PROCESS COMPONENTS OF WRITING SKILLS IN THE MAARİF
MODEL TURKISH COURSE CURRICULUM (GRADES 5-8) IN IN TERMS OF INFORMATION
LITERACY SKILLS**

ÖZ

Bu araştırma, 2024 Millî Eğitim Bakanlığı Maarif Modeli Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki süreç bileşenlerinin, bilgi okuryazarlığı becerilerine yönelik unsurlarını incelemektedir. Program, dijital okuryazarlık, görsel okuryazarlık ve kültür okuryazarlığı gibi becerilerin yanı sıra bilgi okuryazarlığını da hedeflemektedir. İncelenen süreç bileşenleri, American Library Association (ALA) tarafından belirlenen bilgi okuryazarlığı ölçütlerine uygunluk göstermektedir. Yeni program, öğrencilerin yalnızca bilgiye erişimini değil, aynı zamanda bu bilgiyi etkin kullanmalarını ve paylaşımlarını sağlamayı amaçlamaktadır. Türkçe derslerinde yapılan değişiklikler, öğrencilerin eleştirel düşünme ve üst düzey düşünme becerilerini geliştirmeye yönelik olup, bu da bilgi okuryazarlığının etkinliğini artırmaktadır. Ayrıca, üniversitelerin bilgi okuryazarlığı becerilerinin kazandırılmasında önemli bir rol oynayacağı vurgulanmaktadır. Çalışma, öğretim programlarının geliştirilmesinde kütüphane kaynaklarının ve dijital platformların daha etkin kullanılmasını önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Maarif Modeli, Türkçe Dersi, Bilgi Okuryazarlığı, Süreç Bileşenleri, Okuma süreci.

ABSTRACT

This research examines the elements of the process components in the 2024 Ministry of National Education Education Education Model Turkish Course Curriculum for information literacy skills. The program aims at information literacy as well as skills such as digital literacy, visual literacy and cultural literacy. The examined process components comply with the information literacy criteria determined by the American Library Association (Ala). The new program aims to ensure that students not only have access to information, but also use and share it effectively. The changes made in Turkish lessons are aimed at improving students' critical thinking and high-level thinking skills, which increases the effectiveness of information literacy. In addition, it is emphasized that universities will play an important role in acquiring information literacy skills. The study recommends more effective use of library resources and digital platforms in the development of curricula.

Keywords: Education Model, Turkish Course, Information Literacy, Process Components.

¹⁸⁴ Dr. Koray Öz, Dokuz Eylül Üniversitesi, korayoz@windowslive.com, 0000-0002-5530-5501

¹⁸⁵ Dr. Ayhan Dönmez, Dokuz Eylül Üniversitesi, ayhandonmez1903@gmail.com, 0000-0003-1499-319X

GİRİŞ

21. yüzyıl; bilgiye erişim, bilgiyi işleme ve etkin bir şekilde kullanma becerilerinin bireylerin yaşamlarında merkezi rol oynadığı bir çağ olarak anılmaktadır. Bilgi toplumu olma yolunda ilerleyen ülkeler, eğitim sistemlerini yeni 21.yüzyılın gereksinimleri karşılayacak şekilde yeniden yapılandırmaktadır. Türkiye’de Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2024 yılında uygulamaya konulan "Maarif Modeli", bu dönüşümün önemli bir adımı olarak kabul edilmektedir. Maarif Modeli, bireylerin bilgiye erişim, bilgiyi eleştirel bir şekilde değerlendirme ve yaşam boyu öğrenme becerilerini kazanmalarını hedefleyen kapsamlı bir eğitim reformu olarak öne çıkmaktadır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2024). Ülçay (2024), eğitim reformlarının bireyin üst düzey düşünme becerilerini geliştirmedeki rolünü vurgulayarak reformların bireysel ve toplumsal kazanımlara olan katkısına dikkat çekmektedir. Maarif Modeli, eğitimde bireysel farklılıkları göz önünde bulundurarak öğrenme süreçlerini birey merkezli bir yapıya dönüştürmeyi amaçlamaktadır. İlgili programda, Maarif Modeli’nin öğrencilerin analitik düşünme, problem çözme ve bilgi işleme becerilerini geliştirmeyi öncelediğini vurgulanarak bireylerin sosyal, kültürel ve duygusal yönlerini geliştiren bütüncül bir eğitim yaklaşım sunulmaktadır. MEB (2024) tarafından ifade edilen bu yaklaşım, eğitim sisteminin yalnızca akademik başarıyı değil, bireyin çok yönlü gelişimini de desteklemesi gerektiği anlayışına dayanmaktadır. Dijital araçların ve yenilikçi öğretim stratejilerinin derslere entegrasyonu, öğrencilerin bilgiye erişim süreçlerini daha dinamik bir hale getirmiştir. Atan ve Kocasaraç (2022), özellikle dijital öğrenme ortamlarının öğrencilerin bilgiye daha hızlı ulaşmasını sağlarken, aynı zamanda bilgiyi sorgulama ve değerlendirme becerilerini desteklediğini vurgulamaktadır. Bu düşüncelerin, Maarif Modeli’nin bilgi okuryazarlığını geliştirme amacıyla örtüştüğü söylenebilir.

Maarif Modeli’nin bilgi okuryazarlığı becerilerine yönelik süreç bileşenlerini kapsayan yapısı, öğrenci merkezli eğitim anlayışını güçlendirmesi çağdaş eğitim anlayışlarıyla uyum göstermektedir. Bilgi okuryazarlığı, bireylerin bilgiye ulaşma, bilgiyi değerlendirme ve kullanma becerisini ifade ederken dijital çağda eleştirel düşünme ve problem çözme yetkinliklerinin temelini oluşturmaktadır. Cansoy (2022), bilgi okuryazarlığının bireylerin dijital dünyada karşılaştıkları zorluklarla baş edebilmesi için kritik bir beceri olduğunu belirtmektedir. Maarif Modeli, bilgi okuryazarlığını eğitimin merkezine yerleştirerek bireylerin bu beceriyi kazanmalarına olanak sağlayan bir müfredat sunmaktadır. Türkçe derslerinde süreç bileşenleri kapsamında kullanılan yöntem ve materyallerin, öğrencilerin öğrenme süreçlerini daha yapılandırılmış ve etkili bir hale getirdiği söylenebilir. Dijital araçların ve çeşitli öğretim stratejilerinin kullanımının, öğrencilerin bilgiye ulaşma ve bilgiyi değerlendirme süreçlerinde daha etkin rol almalarını sağladığı söylenebilir. Ancak, modelin uygulama sürecinde öğretmenlerin bu yenilikçi modele adaptasyonu ve süreç bileşenlerini etkili bir şekilde kullanmalarının modelin başarısını doğrudan etkileyeceği göz önüne alınmalıdır. Samancıoğlu & Summak (2014) öğretmen eğitiminin yenilikçi eğitim yaklaşımlarının başarıya ulaşmasındaki belirleyici rolüne dikkat çekmektedir. Bu nedenle öğretmenlerin bilgi okuryazarlığı becerilerini geliştirecek eğitim programlarına dahil edilmesi, Maarif Modeli’nin daha verimli bir şekilde uygulanmasını sağlayabilir (Akpınar, & Köksalan, 2024).

Maarif Modeli’nin Türkçe dersi öğretim programına getirdiği yenilikler incelendiğinde, öğrencilerin hem akademik başarılarını artırmak hem de sosyal hayatta karşılaştıkları sorunları çözme ve yaşam boyu öğrenme becerilerini geliştirme hedefini taşıdığı düşünülmektedir. Banaz (2024), eğitim programlarının bireylerin yalnızca dil becerilerini değil, aynı zamanda analitik düşünme ve bilgi yönetimi becerilerini de desteklemesi gerektiğini belirtmektedir. Maarif Modeli, Türkçe dersi öğretim programında yapılan düzenlemelerle bilgi okuryazarlığı becerilerinin kazandırılmasına yönelik önemli bir adım atmıştır. Bu araştırmada, 2024 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan Maarif Modeli Türkçe Dersi Öğretim Programı’ndaki süreç bileşenlerinin, bilgi okuryazarlığı becerilerine yönelik unsurlarını belirlemek amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırmanın problem cümlesi “2024 Maarif Modeli Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda 5,6,7 ve 8. sınıfa ait bilgi okuryazarlığına ilişkin yazma becerisi kapsamında hangi süreç bileşenleri vardır?” şeklinde belirlenmiştir.

YÖNTEM

Bu araştırma, tarama modeliyle gerçekleştirilmiştir. Tarama modeli, geçmişteki veya halen mevcut olan durumları olduğu gibi betimlemeyi amaçlar (Karasar, 1994: 77). Araştırmada veri toplama sürecinde doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Karataş'a (2015: 72) göre, araştırma kapsamında incelenen konuyla ilgili olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı belgelerin analiz edilmesiyle veri sağlanması, doküman incelemesi olarak adlandırılmaktadır.

Veri Toplama Süreci

Bu araştırmada 2024 Maarif Modeli Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (5-8. Sınıf) yer alan süreç bileşenler sınıf düzeylerine göre incelenerek bilgi okuryazarlığına ilişkin unsurlar ortaya çıkarılmıştır.

Verilerin Analizi

2024 Maarif Modeli Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan yazmaya yönelik süreç bileşenleri, American Library Association (ALA) tarafından hazırlanan Information Literacy Competency Standards for Higher Education adlı rehberde belirtilen ve bu çalışmanın "Bilgi Okuryazarlığı" bölümünde detaylandırılan becerilere göre değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme aşağıdaki bilgi okuryazarlığı becerileri temel alınarak yapılmış (ALA, 2000: 2-3) olup söz konusu kriterler ışığında yazmaya yönelik süreç bileşenlerinin analizi gerçekleştirilmiştir:

- Gerekli bilginin kapsamını belirleme,
- Bilgilere etkili ve verimli bir şekilde ulaşma,
- Elde edilen bilgi ve kaynakları eleştirel bir gözle değerlendirme,
- Yeni bilgileri, mevcut bilgiyle ilişkilendirip organize etme,
- Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma,
- Çevresel, ekonomik, yasal ve sosyal bağlamları anlama,
- Bilgiyi kullanırken ve paylaşıırken etik ve yasal kurallara uygun davranma.

BULGULAR

Bu çalışmaya yönelik araştırma kapsamında yer alan “2024 Maarif Modeli Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda 5,6,7 ve 8. sınıfa ait bilgi okuryazarlığına ilişkin yazma becerisi kapsamında hangi süreç bileşenleri vardır?” problem cümlesine ait bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 1

Yazmaya Yönelik Süreç Bileşenlerinin Bilgi Okuryazarlık Ölçütlerine Göre Değerlendirilmesi

SÜREÇ BİLEŞENLERİ	BİLGİ OKURYAZARLIĞI ÖLÇÜTÜ
Amaç, bağlam ve olanaklarını analiz ederek yazma konusunu, hedef kitlesini, dijital de dâhil yazma aracı ve ortamını belirler.	Gerekli bilginin kapsamını belirleme
Yazılı etkileşimde yazışmayı başlatma, sürdürme ve sonlandırmayla ilgili uygun selam ve hitap ifadelerini kullanır.	Çevresel, ekonomik, yasal ve sosyal bağlamları anlama
Yazılı üretim ve yazılı etkileşimde içerik ve süreçle ilgili gerekli seçim ve düzenlemeleri yapar.	Yeni bilgileri mevcut bilgiyle ilişkilendirip organize etme
Yazma şekli (etkileşimli veya etkileşimsiz), amacı, bağlamı ve olanakları doğrultusunda kullanacağı stratejileri seçer.	Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma
Yazma şekli (etkileşimli veya etkileşimsiz), amacı, bağlamı ve olanakları doğrultusunda kullanacağı yöntem ve teknikleri seçer.	Yeni bilgileri mevcut bilgiyle ilişkilendirip organize etme
Yazma amacına uygun paragraf türünü seçer.	Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma

Yazma amacına uygun metin yapısını seçer.	Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma
Konuyla ilgili ön bilgilerini (gözlem, anı, deneyim, güncel olay, haber vb.) belirler.	Gerekli bilginin kapsamını belirleme
Ön bilgilerini yazma konusuyla ilişkilendirir.	Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma
Belirlediği ön bilgileri yazısına aktarır.	Bilgilere etkili ve verimli bir şekilde ulaşma
İletinin hedef kitlesi, içerik ve yapısını (konusunu, ana fikrini, amacını, yapı ve dil özelliklerini vb.) çözümler.	Çevresel, ekonomik, yasal ve sosyal bağlamları anlama
Çözümlediği verileri kullanarak vereceği dönütü (nasıl cevap verileceği, hangi bilgi ve gerekçeler kullanılacağı vb.) belirler.	Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma
Kişisel yorum ve değerlendirmelerini yansıtan tepki verir.	Elde edilen bilgi ve kaynakları eleştirel bir gözle değerlendirme
Amacına uygun olarak kullanacağı çoklu ortam öğelerini (fotoğraf, resim, tablo, grafik, harita, ses kaydı, müzik, video vb.) belirler.	Yeni bilgileri mevcut bilgiyle ilişkilendirip organize etme
Belirlediği çoklu ortam öğelerinin işlevlerine (eş anlam oluşturma, anlamı destekleme veya tek başına anlam oluşturma) karar verir.	Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma
Belirlediği çoklu ortam öğelerini, birbirleriyle etkileşimlerini dikkate alarak yazısında kullanır.	Yeni bilgileri mevcut bilgiyle ilişkilendirip organize etme
Farklı metin yapılarını kullanır.	Yeni bilgileri mevcut bilgiyle ilişkilendirip organize etme
Özgün çözüm, karakter ve diyaloglar üretir.	Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma
Yazısında tema, karakter ve olay örgülerini farklı açılardan ele alır.	Elde edilen bilgi ve kaynakları eleştirel bir gözle değerlendirme
Deneyim ve gözlemlerini hayal gücüyle birleştirerek yazısını zenginleştirir.	Yeni bilgileri mevcut bilgiyle ilişkilendirip organize etme
Mevcut olay, konu, durum vb. ile gözlem ve ön bilgilerini ilişkilendirir.	Yeni bilgileri mevcut bilgiyle ilişkilendirip organize etme
Mevcut olay, konu, durum vb.ne ilişkin tahminde bulunur.	Çevresel, ekonomik, yasal ve sosyal konuları anlama
Yazısında mevcut olay, konu, durum vb.ne ilişkin yargıda bulunur.	Elde edilen bilgi ve kaynakları eleştirel bir gözle değerlendirme
Karşılaştıracığı unsurların (nesne, kişi, olay, bilgi vb.) özelliklerini belirler.	Gerekli bilginin kapsamını belirleme
Belirlenen özelliklere göre benzerlikleri listeler.	Elde edilen bilgi ve kaynakları eleştirel bir gözle değerlendirme
Belirlenen özelliklere göre farklılıkları listeler.	Elde edilen bilgi ve kaynakları eleştirel bir gözle değerlendirme
Benzerlik ve farklılıklardan hareketle ulaştığı yargıyı yazısında kullanır.	Elde edilen bilgi ve kaynakları eleştirel bir gözle değerlendirme
Sınıflandırma yapacağı unsur ve ölçütleri belirler.	Gerekli bilginin kapsamını belirleme
Unsurları, belirlediği ölçütlere göre ayırır.	Gerekli bilginin kapsamını belirleme

Ayrılan unsurları ayırt edici özelliklerden hareketle tasnif eder.	Bilgilere etkili ve verimli bir şekilde ulaşma
Tasniflerini (gerekli durumlarda grafik, tablo, görsel vb. ile destekleyerek) yazısında kullanır.	Bilgilere etkili ve verimli bir şekilde ulaşma
Yorumlayacağı olay, konu, durum vb.ni inceler.	Elde edilen bilgi ve kaynakları eleştirel bir gözle değerlendirme
Metinde/söylemde sunulan bilgileri çözümler.	Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma
Mevcut olay, konu, durum vb.ne ilişkin bir norm belirler.	Gerekli bilginin kapsamını belirleme
Belirlediği norma göre olay, konu, durum vb.ni inceler.	Çevresel, ekonomik, yasal ve sosyal konuları anlama
Çözümlemeden hareketle önemli ve önemsiz bilgileri sınıflandırır.	Gerekli bilginin kapsamını belirleme
Önemli bilgileri kronolojik akışa/düşünce akışına uygun olarak sıralar.	Yeni bilgileri mevcut bilgiyle ilişkilendirip organize etme
Sıraladıklarını kendi cümleleriyle yazıya aktarır.	Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma
Yorumlayacağı olay, konu, durum vb.ni bağlamdan kopmadan kendi öznel-nesnel bakış açısı, hedef kitlenin bakış açısı veya ikisi dışında belirli bir bakış açısına göre genişleterek veya daraltarak dönüştürür.	Yeni bilgileri mevcut bilgiyle ilişkilendirip organize etme
Yorumlayacağı olay, konu, durum vb.ni belirlediği bakış açısına göre yazısında yeniden ifade eder.	Elde edilen bilgi ve kaynakları eleştirel bir gözle değerlendirme
İnceleme sonuçlarını belirlediği normla karşılaştırır.	Çevresel, ekonomik, yasal ve sosyal konuları anlama
Karşılaştırma sonucunda ulaştığı yargıyı yazısında kullanır.	Elde edilen bilgi ve kaynakları eleştirel bir gözle değerlendirme
Yazısında yer verdiği önermelerine yönelik mantıklı temellendirme yapar.	Elde edilen bilgi ve kaynakları eleştirel bir gözle değerlendirme
Karşısındakinin yazısını inceleyerek varsa tutarsız ve geçersiz görüş ve bilgiyi tespit eder.	Elde edilen bilgi ve kaynakları eleştirel bir gözle değerlendirme
Doğru görüş ve bilgiyi kabul eder veya tutarsız ve geçersiz görüş ve bilgiyi çürütür.	Elde edilen bilgi ve kaynakları eleştirel bir gözle değerlendirme
Eleştireceği olay, konu, problem, durum vb.ni sorgular.	Elde edilen bilgi ve kaynakları eleştirel bir gözle değerlendirme
Sorgulanan olay, konu, problem, durum vb.ne ilişkin akıl yürütür olumlu/olumsuz yargıya ulaşır.	Elde edilen bilgi ve kaynakları eleştirel bir gözle değerlendirme
Akıl yürütme ile ulaştığı yargıyı yazısına yansıtır.	Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma
Problemi tanımlar.	Gerekli bilginin kapsamını belirleme
Problemi özetler.	Gerekli bilginin kapsamını belirleme
Gözlem, mevcut bilgi, veri ve ön bilgiye dayalı alternatif çözümler üretir.	Yeni bilgileri mevcut bilgiyle ilişkilendirip organize etme
Çözümü ve çözüm sonrası değerlendirmelerini yazılı olarak ifade eder.	Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma
Kullanacağı düşünceyi geliştirme yollarını belirler.	Yeni bilgileri mevcut bilgiyle ilişkilendirip organize etme

Düşünceyi geliştirme yollarını birbirleriyle ve metinle uyumlu şekilde kullanır.	Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma
Alternatif çözümler arasından en uygun olanı akıl yürüterek belirler.	Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma
Kullanacağı söz varlığı unsurlarını aralarındaki anlam ilişkilerini dikkate alarak belirler.	Yeni bilgileri mevcut bilgiyle ilişkilendirip organize etme
Aynı anlamı farklı söz varlığı unsurlarıyla (eş ve yakın anlamlı kelime, zıtlı anlamlı ve eş sesli kelime, çağrıştırdığı kelime; atasözü, deyim, kalıp söz, terim, ikileme, pekiştirme) ifade eder.	Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma
İletileri açık ve anlaşılır şekilde ifade eder.	Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma
Söz varlığı unsurlarını bağlama uygun kullanır.	Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma
Gerektiğinde yazısında söz varlığı unsurlarının görsel karşılığını kullanır.	Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma
Örtük iletilerini destekleyecek unsurları (söz sanatları, mecaz, deyim, atasözü ve diğer söz varlığı unsurları) kullanır.	Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma
Uygun geçiş ve bağlantı ifadelerini kullanabilme	Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma
Yazım kurallarını uygular.	Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma
Noktalama işaretlerini uygun biçimde kullanır.	Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma
Yazma sürecindeki güçlü ve gelişmeye açık yönlerini gerekçelendirerek kendisini değerlendirir.	Elde edilen bilgi ve kaynakları eleştirel bir gözle değerlendirme
Deneyimlediği süreçteki gelişmeye açık yönlerini destekleyecek tedbirler alıp güçlü yönlerini sonraki çalışmalara aktararak yazar kimliğinin gelişimine yön verir.	Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma
Yazılarından oluşan ürün ve seçki dosyası (sözlük, günlük, anı, gezi, şiir, alıntılar seçkisi, atasözü ve deyim vb.) oluşturur.	Yeni bilgileri mevcut bilgiyle ilişkilendirip organize etme

Tablo 1’de belirtilen 2024 Maarif Modeli Türkçe Dersi Öğretim Programı’ndaki yazmaya yönelik süreç bileşenleri incelendiğinde 67 adet süreç bileşenine rastlamaktayız. Söz konusu süreç bileşenleri, American Library Association (ALA) tarafından belirlenen bilgi okuryazarlığı ölçütlerine göre değerlendirilmiştir. Tablo incelendiğinde yazmaya yönelik 67 süreç bileşeninin 9’unun “Gerekli bilginin kapsamını belirleme”, 3’ünün “Bilgilere etkili ve verimli bir şekilde ulaşma”, 15’inin “Elde edilen bilgi ve kaynakları eleştirel bir gözle değerlendirme”, 13’ünün “Yeni bilgileri mevcut bilgiyle ilişkilendirip organize etme”, 22’sinin “Edinilen bilgiyi hedef doğrultusunda etkili bir şekilde kullanma” ve 5’inin “Çevresel, ekonomik, yasal ve sosyal bağlamları anlama” şeklinde sınıflandırılmıştır. Yalnızca “Bilgiyi kullanırken ve paylaşırken etik ve yasal kurallara uygun davranma” ölçütü söz konusu yazmaya yönelik süreç bileşenlerinin hiçbirine karşılık gelmemektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmanın amacı 2024 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan Maarif Modeli Türkçe Dersi Öğretim Programı’ndaki süreç bileşenlerinin, bilgi okuryazarlığı becerilerine yönelik unsurları belirlemektir. 2024 Maarif Modeli Türkçe Dersi Öğretim Programı, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından eğitimde öğrencilerin dijital okuryazarlık, görsel okuryazarlık, kültür okuryazarlığı gibi birçok becerilerini

geliştirmeyi amaçladığı gibi bilgi okuryazarlığını da kapsayan bir disiplinle ortaya çıkmıştır. Söz konusu programın yazmaya yönelik süreç bileşenleri incelendiğinde her bileşenin American Library Association (ALA) tarafından belirlenen bilgi okuryazarlığı ölçütlerine göre bir karşılığı olduğu tespit edilmiştir. Şenyurt ve Önal'ın (2019) öğretim programlarını inceledikleri bir çalışmada eğitim sistemimizin bilgi okuryazarlığı becerileri açısından düzenlemelere yer vermediğini belirtmiştir. Ancak bu durumun aksine 2024 Maarif Modeli Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın, öğrencilerin bilgi okuryazarlığı becerilerini geliştirmeyi bir amaç haline getirdiği ve süreç bileşenleri ile eğitim-öğretim sürecinin desteklediği görülmektedir.

2024 Maarif Modeli, Türkçe dersi öğretim programında bilgi okuryazarlığı becerilerini geliştirme hedefiyle gerçekleştirdiği yeniliklerle eğitim sistemine yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır. Türkçe derslerinde yapılan değişikliklerin bu becerilere olan etkisi çeşitli açılardan değerlendirilebilir. Maarif Modeli kapsamında Türkçe derslerinde yapılan değişiklikler, öğrencilerin dil becerilerinin yanı sıra bilgiye eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşabilme ve üst düzey düşünme becerilerini geliştirmeyi öncelediği görülmektedir. Karagündüz (2010), dil öğretiminin bireyin düşünme ve anlamlandırma süreçlerinin temelini oluşturduğunu ifade etmektedir. Yeni öğretim programında, 5-8. sınıflarda Türkçe dersi süreç bileşenleri kavramı etrafında yeniden yapılandırılmıştır. Bu kavram, öğrencilerin öğrenme etkinliklerini planlama, izleme ve değerlendirme becerilerini kapsamaktadır. Program, öğrencilerin bilgiye yalnızca erişmelerinden öte bilgiyi etkin bir biçimde kullanmalarını ve paylaşımlarını hedeflemektedir. Çatalbaş ve Semerci (2006), süreç bileşenlerinin öğrencilerin bağımsız öğrenme süreçlerini desteklediğini ve öğrenme sorumluluğu kazanmalarına katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Türkçe derslerinde süreç bileşenlerinin bilgi okuryazarlığına olan etkisi, öğretim materyallerinin ve yöntemlerinin niteliğiyle doğrudan ilişkilidir. Bilgi okuryazarlığı, bireylerin bilgiye erişim, bilgiyi analiz etme ve etkin bir şekilde kullanma becerilerini ifade etmektedir.

Araştırmada söz konusu programda yazmaya yönelik süreç bileşenlerinin bilgi okuryazarlığına yönelik ölçütleri karşıladığı sonucuna ulaşılsa da bilgi okuryazarlığının işlevliliğini artırmak için yalnızca programda bulunan süreç becerilerinin olması yeterli olmayacaktır. Bu bağlamda bilimsel çalışmaların merkezi olan üniversiteler, bilgi okuryazarlığı becerilerinin kazandırılmasında kilit bir merkez olabilir. Polat (2005) üniversitelerin, bilgi okuryazarlığı becerilerini bireylere kazandırmada önemli kuruluşlar olduğunun altını çizmiştir. Üniversitede bilgiye ulaşmanın diğer merkezlere göre daha kolay olması, kütüphane kültürünün daha gelişmiş bir nitelik taşıması, üniversitede görevli bilim insanlarının sürekli üretim halinde olması üniversiteleri bilgi okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesinde önemli bir merkez haline getirir. Ayrıca düşünme becerilerinin kazandırılacağı, sorun çözme, teknolojik araçları kullanabilme, araştırma ve sorgulama becerilerinin geliştirilmesi açısından en etkili ortam, eğitim-öğretim çevrelerinde bulunan kütüphanelerdir (Erduran, 2010: 123). Böylece bilgi okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesinde bu alanların kullanılması ve geliştirilmesinin çok önemli bir olgu olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın sonucunda aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Bilgi okuryazarlığı çevresinde sadece Türkçe Öğretim Programı değil, farklı branşlara ait öğretim programları da incelenebilir.
- Öğreticiler, öğrencilerin bilgi okuryazarlığı becerilerini geliştirmek amacıyla yalnızca öğretim programına bağlı kalmayarak çeşitli etkinliklerle öğretim sürecini destekleyebilir.
- Üniversitelerde kütüphaneler, öğrencilerin araştırma becerilerini destekleyecek dijital platformlarla güçlendirilebilir.
- Millî Eğitim Bakanlığı tarafından öğretmenlere yönelik bilgi okuryazarlığı hizmet içi eğitim programları oluşturulabilir.
- Öğrencilerin grup çalışmaları yapabileceği ve bilgi kaynaklarını kullanabileceği ortak alanlar oluşturulabilir.
- Öğretmenlerden ve öğrencilerden alınacak geri bildirimlerle eksiklikler giderilip yenilikler eklenebilir.

KAYNAKÇA

1. ALA (American Library Association). (2000). Information Literacy Competency Standards for Higher Education. <http://www.ala.org/acrl/standards/informationliteracycompetency>.
2. Atan, F., & Kocasaraç, H. (2022). Dijital öğrenme-öğretme araçları. Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi, 6(2), 1-17.
3. Banaz, E. (2024). 2024 Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın Dijital Okuryazarlık Açısından İncelenmesi. Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi, 8(1), 279-290.
4. Cansoy, R. (2018). Uluslararası çerçevelere göre 21. yüzyıl becerileri ve eğitim sisteminde kazandırılması. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7(4), 3112-3134.
5. Çatalbaş, A., & Semerci, Ç. (2016). Hayat bilgisi dersi için hazırlanan öz düzenlemeli öğrenme modeli destekli etkinliklerin öğrencilerin öğrenme ve çalışma sorumluluğuna etkisi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16(2), 399-412.
6. Erduran, T. (2010). Yaşam Boyu Öğrenme Teması İçinde Okul Kütüphanelerinin Yeri ve Önemi: Bir Okul Kütüphanesi Örneği, II. Ulusal Okul Kütüphanecileri Konferansı: Bilgi Okuryazarlığından Yaşam Boyu Öğrenme 'ye içinde; yay. haz. Atakan Aydın, Kurultay Ateş, İstanbul: İdeal.
7. Karadüz, A. (2010). Dil becerileri ve eleştirel düşünme. Turkish Studies, 5(3), 1566-1593.
8. Karasar, N. (1994). Bilimsel Araştırma Yöntemi, Ankara: 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd.
9. Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Manevi temelli sosyal hizmet araştırmaları dergisi, 1(1), 62-80.
10. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2024). Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı (5, 6, 7 ve 8. Sınıflar).
11. Milli Eğitim Bakanlığı. (2024). 2024 Maarif Modeli Türkçe Dersi Öğretim Programı. Ankara: MEB Yayınları.
12. Polat, C. (2005). "Öğrencilerinin Bilgi Okuryazarlığı Becerilerindeki Zorlanma Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma", Türk Kütüphaneciliği, 19/4, 408-431.
13. Samancıoğlu, M., & Summak, M. S. (2014). Öğretmenlerin derslerde teknoloji kullanımlarını etkileyen faktörler: Kişisel bilgisayar kullanımı ve öğretim yaklaşımları. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(2), 195-207.
14. Şenyurt, Ö. (2018). "Türk Milli Eğitim Sisteminde Bilgi Okuryazarlığı Gereksinimlerinin Karşıllanması" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı.
15. Ülçay, O. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Değerlendirmesi. Ulusal Eğitim Toplum ve Dünya Dergisi, 1(2), 70-75.

(38)

Mehmet IŞIK¹⁸⁶; Dr. Öğr. Üyesi Kazım MERT¹⁸⁷; Öğr. Gör. Mertkal BAYHAN¹⁸⁸
YAPAY ZEKÂNIN PAZARLAMA SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: SEÇİLMİŞ
HAVAALANLARININ İNCELEMESİ

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON THE MARKETING INDUSTRY: A STUDY OF
SELECTED AIRPORTS

ÖZ

Bu çalışma, yapay zekâ destekli teknolojilerin havalimanlarında kullanımını ve farklı havalimanlarının bu teknolojilerle olan entegrasyon düzeylerini karşılaştırmaktadır. Seçilen beş uluslararası havalimanı arasında gerçekleştirilen analiz, tüm havalimanlarında yapay zekânın müşteri deneyimini iyileştirme ve operasyonel verimliliği artırma amaçlı olarak benimsendiğini ortaya koymaktadır.

Kiosklar, akıllı check-in, kendi kendine uçağa binış, biyometrik hizmetler ve mobil cihazlar için uygulamalar gibi temel teknolojiler tüm havalimanlarında ortak olarak kullanılmaktadır. Ancak giyilebilir akıllı cihazlar gibi daha ileri düzey teknolojilerde farklılıklar gözlemlenmektedir. İstanbul Havalimanı, birçok teknolojiyi başarıyla entegre etmesine rağmen giyilebilir cihazlar konusunda diğer havalimanlarının gerisinde kalmaktadır. Asya'daki Incheon ve Changi havalimanları, teknoloji liderliği konumlarını koruyarak yenilikçi uygulamalarda ön plana çıkmaktadır. Sonuç olarak, havalimanları arasında benzer teknolojilerin kullanımı müşteri memnuniyetini artırmada ortak bir stratejiye işaret etmekte, ileri düzey teknolojilere yapılan yatırımlar ise bölgesel rekabet avantajı sağlamaktadır. Yapay zekâ destekli teknolojiler, havalimanlarının gelecekteki rekabetçi yapılarını şekillendiren kritik bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Havaalanları, Pazarlama.

JEL Kodu: M30.

ABSTRACT

This study compares the use of AI-enabled technologies in airports and the level of integration of different airports with these technologies. The analysis of five selected international airports reveals that all airports are adopting AI to improve customer experience and increase operational efficiency.

Basic technologies such as kiosks, smart check-in, self-boarding, biometric services and applications for mobile devices are common across all airports. However, there are differences in more advanced technologies such as smart wearable devices. Although Istanbul Airport has successfully integrated many technologies, it lags behind other airports in terms of wearable devices. Incheon and Changi airports in Asia are at the forefront of innovative applications, maintaining their position as technology leaders. In conclusion, the use of similar technologies across airports indicates a common strategy to increase customer satisfaction, while investments in advanced technologies provide a regional competitive advantage. AI-enabled technologies are considered as a critical factor shaping the future competitive structure of airports.

Key Words: Artificial Intelligence, Airports, Marketing.

JEL Code: M30.

¹⁸⁶ Mehmet, IŞIK, Sakarya Üniversitesi, y199037108@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0009-0006-5473-6840>

¹⁸⁷ Dr. Öğr. Üyesi Kazım MERT, Sakarya Üniversitesi, kmert@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6762-6946>

¹⁸⁸ Öğr. Gör. Mertkal Bayhan, Sakarya Üniversitesi, mbayhan@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6555-6275>

GİRİŞ

Nesnelerin interneti (IoT), bulut bilişim, yapay zekâ, makine öğrenmesi, siber güvenlik ve dijital ikiz teknolojileri, dönüşüm sürecinin genel şemsiyesi olarak kullanılan Endüstri 4.0 kavramının temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Endüstri 4.0, tüm sektörlerde bu teknolojilerin entegrasyon süreçlerini başlatmış ve sektörlerin bu kavramı kendi dinamiklerine uyarlamasına olanak tanımaktadır. Teknolojinin hızla gelişmesi, havalimanlarının da evrimleşmesini sağlamaktadır. Havalimanları, tarihsel süreçte üç farklı aşamadan geçmektedir. İlk aşamada, işlemlerin elle yapıldığı çevik havalimanları yer almakta; ikinci aşamada, teknolojinin daha etkin kullanıldığı ancak tam otomasyonun sağlanamadığı akıllı havalimanları bulunmaktadır. Son aşamada ise yüksek kaliteli otomasyon sistemlerine sahip akıllı havalimanları, yolcu ve kargo süreçlerini dijital olarak birbirine bağlayan uygulamalarla öne çıkmaktadır (Alpar ve diğerleri, 2021).

Yapay zekâ, günümüzde günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir. Yapay zekâ, bilgisayar sistemlerinin insan benzeri zekâyı taklit etme yeteneğini kapsamakta ve makine öğrenmesi ile veri analizi gibi tekniklerle desteklenmektedir. Whitby (2021), yapay zekâyı insanlarda, hayvanlarda ve makinelerde akıllı davranışları inceleyen bir disiplin olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda yapay zekânın amacı, yapay cihazların bu davranışları nasıl sergileyebileceğini anlamaktır. Yapay zekâ, verileri analiz ederek kalıpları tanımakta, kararlar almakta ve sorunları çözmektedir. Hemen hemen her sektörde kritik bir rol oynayan yapay zekâ, havacılık sektöründe de stratejik bir öneme sahiptir. Ekonomik güç, bilgi gücü ve havacılık gibi askeri sektörlerde teknolojinin ön planda tutulması, uzun vadeli araştırmaların desteklenmesi ve nitelikli personel yetiştirilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır (Ödemiş, 2014).

Havacılık sektörü, uçaklar, havalimanları, havayolları ve diğer havacılık faaliyetleri gibi unsurlarıyla dünya çapında hızlı bir şekilde büyümekte ve gelişmektedir. Bu sektör, acil durumlarda hızlı yardım sağlama, ticari büyümeyi teşvik etme ve uzun mesafe seyahatlerini kolaylaştırma gibi görevlerle küresel ekonomiye önemli katkılar sunmaktadır. Tarih boyunca, uçuş güvenliğini, verimliliğini ve erişilebilirliğini artırmak için teknolojik yenilikler önceliklendirilmektedir (Jiang ve diğerleri, 2023). Havalimanlarında yapay zekâ teknolojisi, seyahat endüstrisi için büyük bir potansiyel taşımaktadır. Havacılık şirketleri, operasyonlarını ve karlılıklarını artırmak amacıyla dijital teknolojilerden yararlanmaktadır (Tutar vd., 2018).

Yapay zekânın amacı, bilgisayarlara problem çözme, akıl yürütme, öğrenme, genelleme yapma gibi insan zekâsına benzer beceriler kazandırmaktır. Bu sistemler, çevresel koşullara uyum sağlayarak kendi başlarına çalışabilmektedir (Yılmaz, 2021). Yapay zekâ, havalimanlarında rehberlik, uçuş bilgisi sağlama gibi birçok alanda kullanılmaktadır. Günümüzde yapay zekâ, otopilot sistemleri, hava trafik yönetimi, rota planlama, yakıt yönetimi, tehdit analizi, eğitim ve müşteri hizmetleri gibi alanlarda kabul görmektedir.

Havalimanları, modern toplumda turizm, ticaret ve ulaşım açısından kritik bir öneme sahiptir. Ancak yolcular, uzun kuyruklar, karmaşık sistemler ve zaman kaybı gibi sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bu noktada yapay zekâ, havalimanı süreçlerini daha verimli ve kullanıcı dostu hale getirmek için kullanılmaktadır. Yapay zekâ, yolcuların tercihlerine göre kişiselleştirilmiş öneriler sunmakta, uçuş durumlarını gerçek zamanlı olarak bildirmekte ve güvenlik önlemlerini optimize etmektedir. Ayrıca, havalimanlarının karbon emisyonlarını azaltma hedeflerine ulaşmalarına katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak, havalimanı yönetiminde yapay zekâ teknolojilerinin kullanılması, sektörün sürdürülebilirliği ve verimliliği açısından stratejik bir öneme sahiptir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu kısmında yapay zekâ ve yapay zekâ ile ilgili kavramların açıklaması yapılmıştır. Buna ek olarak yapay zekâ ve havaalanları ile ilgili ilişkilendirilmiş literatür taraması aktarılmıştır.

1.1. Yapay Zekâ Kavramı Tanımı, Tarihçesi ve Önemi

Whitby'ye (2005) göre yapay zekâ, insanlarda, hayvanlarda ve makinelerde akıllı davranışın özelliklerini inceleyerek, insan yapımı cihazların bu tür davranışları sergileyebileceğini anlama çabasını ifade etmektedir. Whitby, insanlığın en zorlu ve heyecan verici girişimlerinden birinin henüz tam anlamıyla başlamadığını vurgulamaktadır. Sistemlerin sürekli gelişimi ve evrimi, yapay zekâ alanının temel dinamikleri arasında yer almaktadır. Her geçen gün, alt sistemlerin ilerlemesine ve gelişimine katkıda bulunan yeni fikirler ortaya çıkmaktadır. Bu alt sistemler, yapay zekânın alt dalları olarak adlandırılmakta ve sayıları giderek

artmaktadır. Yapay sinir ağları, robotik sistemler, makine öğrenmesi, bulanık mantık, doğal dil işleme ve uzman sistemler, bu alt dallardan bazılarını oluşturmaktadır (Atalay, 2017).

1.2. Havacılık 4.0.

Havacılık 1.0 olarak adlandırılan ilk aşamada, pilotların uçuş faaliyetlerini desteklemek birincil öncelik olmamakla birlikte, daha çok uçağın tasarımı ve uçurulması konusundaki teknolojik zorluklara odaklanılmaktadır. Bu dönemde, mekanik icatların artışıyla birlikte teknolojik engellerin nasıl aşılabacağına dair çözümler aranmaktadır. Havacılıkla ilgili temel sorunlar bu çerçevede incelenmektedir.

Havacılık 2.0 olarak adlandırılan ikinci devrimde, mekanik parçaların yerini elektrikli cihazlar almaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan teknolojik gelişmelerle birlikte iki temel sorun öne çıkmaktadır: "Olumsuz hava koşullarında uçakların nasıl kullanılacağı" ve "artan uçak sayısına bağlı olarak hava sahasının nasıl yönetileceği". Bu süreçte, otopilot sistemleri, meteoroloji radarları ve navigasyon cihazları gibi elektrikli uçak teknolojileri gelişmektedir. Ayrıca, pilotların rotalarını ve yaklaşma yollarını güvenli bir şekilde takip etmelerini sağlayan VOR ve ILS (aletli iniş sistemi) gibi yenilikçi cihazlar bu dönemde kullanılmaya başlanmaktadır (Kızılcın ve Mızrak, 2021).

Ticari havacılığın üçüncü aşaması, Havacılık 3.0 olarak adlandırılmaktadır. Bu devrimin başlangıcında, geleneksel analog ekranların yerini canlı renkli ekranlar almakta ve uçak kokpitlerindeki görsel karmaşa azalmaktadır. "Elektronik ekosistemler" kavramı, havacılığın bu aşamasında ortaya çıkmaktadır. Operatörlere daha doğru ve etkili kararlar alabilmeleri için görselleştirilmiş, kapsamlı ve anlaşılır bilgiler sunan teknolojiler bu dönemde geliştirilmektedir (Valdés vd., 2018).

Havacılık 4.0 devriminin temelini ise siber-fiziksel tasarım oluşturmaktadır. Bu yaklaşım, uçak sistemlerini dijital ve akıllı varlıklara dönüştürerek operasyonel veri miktarını ve çeşitliliğini artırmayı hedeflemektedir. Geleceğin havacılık bilgi sistemlerinde siber-fiziksel bileşenlerin dahil edilmesi ve geliştirilmesi bu sürecin odak noktasıdır. Amaç, kullanıcıların bağımsız olarak görevlerini yerine getirmelerine ve karar verme süreçlerini optimize etmelerine yardımcı olmaktır (Mosterman vd., 2015). Günümüzde gelişmiş dijital teknolojiler sayesinde, ürün yaşam döngüsüne ilişkin verilere gerçek zamanlı erişim ve esneklik sağlanmaktadır. Havacılık şirketlerinin küresel rekabet koşullarında varlıklarını sürdürebilmeleri için hızlı, düşük maliyetli ve yüksek kaliteli ürünler geliştirmeleri gerekmektedir. Bu hedefe ulaşmak için E4.0 tarafından sunulan gelişmiş dijital araçlardan yararlanılmaktadır. E4.0, maliyetlerin azaltılmasına, ürün kalitesinin ve verimliliğin artırılmasına, israfın minimize edilmesine ve yeni ürün geliştirme fırsatlarının keşfedilmesine olanak tanımaktadır.

1.3. Akıllı Havalimanları

Havacılık sektörü, çağdaş dünyada hızla gelişmekte ve büyümektedir. Havalimanlarının tasarım sürecinde, yolcu sayısındaki artış, sınırlı altyapının optimize edilmesi ve verimliliğin artırılması için yeni teknolojilerin dahil edilmesi önemli bir sorun olarak öne çıkmaktadır (Medvedev vd., 2017). Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği'ne (IATA, 2024) göre, 2023 yılında dünya çapında uçan yolcu sayısının 8,6 milyara ulaşması beklenmekte ve bu, pandemi öncesi seviyenin yüzde 94,2'sini aşmaktadır. Küresel yolcu trafiğinin 2024 yılına kadar önemli bir toparlanma yaşayarak, 2019 yılında 9,2 milyar olan yolcu sayısını aşarak 9,4 milyara ulaşacağı öngörülmektedir.

Yolcu sayısındaki hızlı artış, havalimanı işletmecileri üzerinde çeşitli zorluklar yaratmaktadır. Bu zorluklar arasında fiziksel ve siber güvenlik sorunları, süreç iyileştirmeleri, yeni gelir modellerine odaklanma, dünya standartlarında hizmet sunma, mevcut altyapı ve terminal kapasitelerinin yeniden değerlendirilmesi yer almaktadır. Havalimanlarında check-in süreçlerinin verimliliği, entegre sistemler, yaygın kullanılan terminal ekipmanları ve bu süreçlerin yönetiminde görev alan kurum ve acenteler entegre bir sistem içinde değerlendirilmektedir.

Havalimanı endüstrisi, teknolojik gelişmelerle birlikte akıllı havalimanlarına geçiş yapmaktadır. Akıllı kapılar, check-in, bagaj takibi, yüz tanıma, biyometrik tanıma, mobil cihazlarla terminal navigasyon uygulamaları, IP tabanlı güvenlik sistemleri ve veri analitiği gibi çözümler, havalimanı süreçlerinin kalitesini

artırmaktadır. Veri madenciliği ve yapay zekâ teknolojilerinin, operasyonel faaliyetler arasında çok sayıda farklı uygulama ile entegre bir şekilde kullanıldığı görülmektedir (Sabatová vd., 2016).

Havalimanı 4.0 kavramı, geliştirme aşamasında olan bir diğer önemli yenilik olarak dikkat çekmektedir. Akademik literatürde "Havalimanı 4.0" veya "akıllı havalimanı" kavramı, farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Bu kavramlar, "akıllı şehir" konseptiyle de yakından ilişkilidir. Akıllı şehirler, teknolojiyi kullanarak kentsel yaşamı daha rahat, çevre dostu ve etkili hale getirmektedir. Akıllı şehirlerin bir parçası olan akıllı havalimanları, uçak ve şehir hareketlerinin karşılıklı olarak birbirini etkilediği bir ekosistemi temsil etmektedir. Bu sistem, şehir ulaşım yönetimi, hava trafik kontrolü ve havayolları arasında kolay bilgi paylaşımını mümkün kılmaktadır. Bu bağlantının temel amacı, müşteri memnuniyetini artırmak ve hem bireysel işlemleri hem de genel havalimanı operasyonlarını basitleştirmektir.

Qi ve Pan'a (2018) göre, nesnelerin interneti, mobil ağlar ve büyük veri kullanımı yoluyla insanları ve makineleri hizmet sürecine entegre etmeyi amaçlayan akıllı havalimanları, geleneksel havalimanlarından farklı bir çözüm sunmaktadır. Bu sistem, çeşitli altyapıların uzaktan yönetilmesi ve izlenmesine olanak tanıyarak hem yolcular hem de çalışanlar için daha güvenli bir ortam sağlamaktadır. Ayrıca, teknik sorunlara anında müdahale edilmesine imkân tanımaktadır.

1.4. Akıllı Havalimanları ve Uygulamaları

1.4.1. Kendi Kendine Uçağa Biniş (Self-boarding)

Akıllı havaalanı teknolojisinin temel amacı, birbirine bağlı dijitalleştirilmiş sistemleri ve süreçleri entegre ederek seyahat deneyimini iyileştirmek ve operasyonel verimliliği artırmaktır. Uçağa biniş süreci, çok sayıda güvenlik kontrolü ve manuel işlemler nedeniyle yolcular için stresli ve rahatsız edici olabilmektedir. Bu nedenle, yolcuların daha esnek ve rahat bir şekilde uçağa binmelerini sağlayan biniş prosedürlerinin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Kapılarda bulunan self-check-in kontuarlarından alınan biniş kartlarını otomatik olarak okuyan tarama makineleri, bu sürecin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Yolcular, en yeni RFID (radyo frekansı tanımlama) tarama teknolojisi sayesinde herhangi bir insan müdahalesine ihtiyaç duymadan uçağa biniş işlemini gerçekleştirebilmektedir. Biniş kartı bilgilerinin tarama sistemi tarafından doğrulanmasının ardından, yolcular uçağa binmekte ve seyahatlerine devam edebilmektedir. Mohamed vd. (2018), yer hizmetleri personelinin denetim sırasında insan müdahalesinden sorumlu olduğunu belirtmektedir.

1.4.2. Havalimanı İçinde Yer-Yön Bulma

Yolcular, mobil uygulamalar aracılığıyla uçuş programları, havaalanı navigasyon planları ve diğer gereksinimlere ilişkin kişiselleştirilmiş bilgilere ulaşarak havaalanına hızlı ve kolay bir şekilde varabilmektedir. Kişisel cihazlar, terminal içindeki ulaşım yolları ve diğer önemli tesislerin konum bilgilerini indirerek yolculara rehberlik etmektedir. Terminal binasının iç haritalaması, yolcuları her işlemin süresi hakkında bilgilendirmekte ve yolculukları için gerekli zamanın farkında olmalarını sağlamaktadır. Havaalanını ilk kez ziyaret eden yolcular, prosedürler hakkında rehberlik alabilmekte ve ardından ilgili kapılara yönlendirilebilmektedir.

Yolcular, havaalanı terminallerini bulmak için Google İç Mekân Haritaları veya havaalanı uygulamalarını kullanabilmektedir. Akıllı uygulamalar, yolcuların havaalanı işlemlerini kendi başlarına tamamlamalarına olanak tanıyarak yer hizmetleri personeline olan ihtiyacı azaltmaktadır. Bu tür uygulamalar, havaalanı terminal tabelalarına olan bağımlılığı da önemli ölçüde azaltabilmektedir (Mantouka vd., 2019).

1.4.3. Akıllı Check-in

Yolcular, web, mobil cihazlar, kişiselleştirilmiş yöntemler ve bilgisayar tabanlı kiosklar aracılığıyla check-in işlemlerini gerçekleştirebilmektedir. Bu sistemler, insan müdahalesini en aza indirerek maliyetleri düşürmekte ve insan kaynaklı hataları azaltmaktadır. Önceden, bazı havayolları müşterilerine özel kiosklar sunmaktaydı. Ancak modern havalimanları, tüm havayollarını entegre eden ortak bir sistemle çalışmaktadır ve bu sayede yolcuların ana terminaldeki herhangi bir ortak kiosku kullanarak check-in yapmaları mümkün

hale gelmektedir. Bu yaklaşım, havayolu şirketlerinin ayrı kontuar ihtiyacını ortadan kaldırarak, havalimanlarındaki sınırlı alanların daha verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır.

1.4.4. Biyometrik Hizmetler

Günümüz havalimanlarında, kişilerin benzersiz fiziksel özelliklerini kullanarak kritik kontrol noktalarında otomatik tespit yapılmasını sağlayan gelişmiş teknolojiler kullanılmaktadır. Biyometrik özellikler, yüz tanıma, parmak izi, el geometrisi, el yazısı, ses, retina ve damar yapısı gibi ayırt edici karakteristiklerdir. Bu teknolojiler, yolcuların havalimanı süreçlerindeki rahatlığını ve güvenliğini artırırken, insan hatası riskini de azaltmaktadır. Havalimanı güvenliği; tarama yöntemleri, seyahat belgeleri (pasaport), e-kapılar, kısıtlı alanlara giriş izni, bagaj alımında kimlik doğrulama ve sınır kontrol prosedürlerinde biyometrik okuyucuların entegrasyonu ile sağlanmaktadır.

Hava yolculuğu sırasında güvenliğin sağlanması için yolcuların kimliklerinin doğrulanması kritik öneme sahiptir. Bu doğrultuda, yolcuların kimliğini doğrulamak ve kimlik belirleme süreçlerinin doğruluğunu artırmak amacıyla biyometrik seyahat belgeleri kullanılmaktadır. Bu teknoloji sayesinde, uçağa binen yolcuların check-in işlemini gerçekleştiren kişilerle aynı olup olmadığı kolaylıkla belirlenebilmektedir. Akıllı görüntü takibi, check-in noktalarında yolcuların ilk biyometrik verilerini (parmak izleri ve yüz kayıtları) toplamaktadır. Bu bilgiler, sınır kontrolü doğruluğunu garanti altına almak için yolcunun seyahat belgeleriyle çapraz referans olarak kullanılabilir.

Akıllı biniş kartı ve biyometrik doğrulama teknolojilerinin kullanımı, yolcuların biniş kapısına daha kolay ve hızlı erişimini sağlamaktadır. Modern havalimanlarının büyük çoğunluğu, operasyonları kolaylaştırmak, insan katılımını azaltmak, yolcu konforunu artırmak ve daha yüksek doğruluk seviyelerine ulaşmak amacıyla bu yöntemleri benimsemektedir (Sharif vd., 2019). Bu teknolojilerin entegrasyonu, yapay zekânın karar verme süreçlerinde kullanılmasına da olanak tanımaktadır.

1.4.5. Giyilebilir Akıllı Cihazlar

Teknolojideki gelişmeler, giyilebilir akıllı cihazlarda gömülü mikro çekirdekli sistemlerin kullanımını mümkün hale getirmektedir. Bu cihazlar, fiziksel etkileşimlerin yanı sıra sıcaklık, nem ve tarayıcılar gibi çevresel sensörleri kullanarak veri toplamaktadır. Yolcu odaklı modüller, dokunmatik ekranlar, kameralar, ses özellikleri ve hareket sensörleri gibi ileri teknoloji özelliklerini desteklemektedir. İletişim sistemleri arasında Wi-Fi, Bluetooth, GPRS, nesnelerin interneti (IoT) ve diğer gelişmiş iletişim yöntemlerinin yer aldığı bilinmektedir.

Giyilebilir teknolojiler arasında akıllı saatler, sensör tabanlı aksesuarlar, Bluetooth bağlantılı şapkalar, akıllı gözlükler ve kulaklıklar gibi cihazlar bulunmaktadır. Bu teknolojiler, yolculara havalimanı formalitelerinin zamanlamasını bildirmek, kapı değişiklikleri, check-in kontuarları, gümrüksüz satış mağazaları ve restoranlarda özel indirimler gibi olanaklar hakkında detaylı bilgi sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Yolculara sunulan gerçek zamanlı seyahat bilgileri, havalimanı girişinden başlayarak uçak inişe hazırlanırken dahi devam etmektedir (Kong vd., 2019).

1.4.6. Bagajın Etiketlenmesi

Düşük maliyetli entegre hizmet sunan havayolları ve kendi kendine transfer yapan havayolları, Asya'da Avrupa havalimanlarında görülen eğilimleri yansıtmaktadır. Bu bağlamda, Singapur, Tokyo Narita, Kuala Lumpur ve Seul Incheon gibi büyük Asya merkezleri, kendi kendine hizmet sunan havalimanlarına dönüşmektedir. Kalkış terminallerinde yer alan self-servis bagaj bırakma makineleri, akıllı havalimanlarında yolcuların bagajlarını etiketleme sürecini kolaylaştırmaktadır.

Çoğu düşük maliyetli havayolu, operasyonel ve sabit masraflarını azaltmak amacıyla yolcuların bagaj etiketlerini evde yazdırmalarına olanak tanımaktadır. Yolcular, akıllı telefonlarını kullanarak bagajlarının konumunu gerçek zamanlı olarak takip edebilmektedir. Geleneksel kâğıt bagaj etiketlerine alternatif olarak dijital bagaj etiketleri de kullanılmaktadır. Chang vd. (2020), havayolları veya yer hizmetlerinin, uçuş veya iniş planında bir değişiklik olduğunda dijital barkodları uzaktan güncelleyebildiğini belirtmektedir.

1.4.7. RFID Bagaj Etiketleri

RFID teknolojisi, taşıma sırasında bagaj yönetiminde etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Bu teknoloji sayesinde, bagajların belirli bir konumdan uzaktan izlenmesi mümkün hale gelmektedir. Yolcular, yükleme, boşaltma veya taşıma sırasında bagajlarının konumunu takip etmek ve durumlarını izlemek için RFID bagaj etiketlerinden yararlanabilmektedir. Akıllı havalimanları, bu teknolojiyi kullanarak bagajların yanlış işlem görmesini veya kaybolmasını önlemeye çalışmaktadır.

Bagajın üreticisi, markası ve boyutu gibi ek bilgiler, bagaj yönetim sisteminin daha da geliştirilmesi amacıyla kullanılabilir. Ayrıca, patlayıcı tespit sistemleri, minimum insan müdahalesi ile çalıştığından, zarar veya hasar olasılığını önemli ölçüde azaltmaktadır (Jayasuriya, 2020).

1.4.8. Kayıp Bagaj Kioskları

RFID teknolojisi, kayıp bagajların çözüm sürecini kolaylaştırmak, bagajların doğru uçağa atanmasını sağlamak ve yolcuların bağlantı noktalarında ve varışta bagajlarının ilerleyişini takip etmelerini mümkün kılmak için kullanılabilir. Yolcular, havaalanı ve havayolu ağına entegre kayıp bagaj kioskları aracılığıyla bagajlarının yerini kolayca izleyebilmektedir.

Bagaj raporlama sistemi, yolcuların biniş kartlarını tarayarak bagajlarının içeriğine dair kısa bilgi sağlamalarına ve bu bilgilerin ilgili havayolu şirketine iletilmesine olanak tanımaktadır. Sistem, ayrıca yolcunun güncel iletişim bilgilerini ve bulunan bagajın gönderileceği adresi içeren bir mesaj veya e-posta gönderilmesine imkân tanımaktadır (Shehiebd vd., 2016).

1.4.9. Mobil Cihazlar İçin Havalimanı Uygulamaları

Yolcular, seyahat acentesi veya havayolunun web sitesi üzerinden işlem yaptıktan sonra bilet kioskları ve mobil uygulamaları kullanarak havalimanı hizmetlerine kolayca erişebilmektedir. Akıllı havalimanı deneyimi genellikle uçuştan 48 saat önce başlamaktadır. Bu uygulamalar, belirli rota bilgileri sağlandıktan sonra devreye girmekte ve yolculara mevcut tüm özellikler konusunda rehberlik etmektedir.

Yolcunun bagajının belirlenen bir adresten alınabilmesi gibi rota ayrıntıları, akıllı havalimanı mobil uygulamalarında sunulan ilk seçenekler arasında yer almaktadır. Bu sayede, yolcuların havalimanına bagajlarını getirmeleri gerekmemektedir. Akıllı uygulamalar, yolcuları evlerinden alarak havaalanına zamanında ulaştırmaktadır. Ayrıca, uçuş durumu hakkında sürekli bilgilendirme ve hatırlatmalar yapılmaktadır. Google İç Mekân Haritası gibi teknolojiler, yolcuların terminal içerisinde rahatça hareket etmelerini sağlayarak kapalı alanlardaki navigasyon süreçlerini kolaylaştırmaktadır.

2. YÖNTEM

Çalışmanın bu kısmında araştırmanın yöntemine ilişkin bilgiler verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, yapay zekâ teknolojilerini pazarlama stratejilerinde kullanan havaalanlarının uygulamalarını incelemek ve bu uygulamaların etkilerini karşılaştırmaktır. Araştırma, yapay zekâ kullanımının müşteri deneyimini nasıl şekillendirdiğini ve havaalanlarının rekabet avantajı elde etmesine nasıl katkıda bulunduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Havaalanlarının pazarlama faaliyetlerinde yapay zekâ kullanımının analizi, sektöre yönelik önemli çıkarımlar sağlayarak hem akademik çalışmalara hem de sektör uygulamalarına katkıda bulunacaktır.

2.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma kapsamında nitel yöntem kullanılmıştır. Beş havaalanı seçilerek bu havaalanlarının pazarlama stratejilerinde yapay zekâ kullanımına odaklanılmıştır:

- **İstanbul Havalimanı (Türkiye):** Kişiselleştirilmiş müşteri deneyimi ve yapay zekâ tabanlı yönlendirme sistemleri.
- **Heathrow Havalimanı (Londra, İngiltere):** Yapay zekâ destekli veri analizi ile hedefe yönelik pazarlama.

- **Incheon Uluslararası Havalimanı (Seul, Güney Kore):** Robotik müşteri hizmetleri ve akıllı reklam yönetimi.
- **Changi Havalimanı (Singapur):** Gelişmiş müşteri segmentasyonu ve akıllı asistan uygulamaları.
- **Hartsfield-Jackson Atlanta Uluslararası Havalimanı (ABD):** Yapay zekâ tabanlı reklam stratejileri ve operasyonel optimizasyon.

Seçilen havaalanlarına ilişkin akademik makaleler, sektör raporları, resmî web sitesi içerikleri ve haber kaynakları incelenmiştir. Toplanan veriler içerik analizi yöntemi ile incelenecektir. Görüşme kayıtları ve gözlem notları, belirlenen temalar ve alt temalar çerçevesinde kodlanacaktır. Doküman analizi ile elde edilen bilgiler bu bulgularla desteklenerek, her bir havaalanının yapay zekâ kullanımında güçlü ve zayıf yönleri karşılaştırmalı olarak sunulacaktır.

2.3. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Araştırmanın geçerliliği ve güvenilirliği, kullanılan dokümanların akademik ve sektörel olarak tanınmış güvenilir kaynaklardan seçilmesiyle sağlanmıştır. Ayrıca, birden fazla kaynaktan elde edilen bilgiler arasında tutarlılık kontrolü yapılacak ve her bir veri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Çalışmada yalnızca mevcut dokümanlardan elde edilen verilere dayanıldığından, analiz tarafsız bir yaklaşımla yürütülmüştür.

Bu yöntem doğrultusunda, yapay zekâ tabanlı pazarlama uygulamalarının havaalanları üzerindeki etkileri derinlemesine ve karşılaştırmalı olarak ortaya konulmuştur.

3. BULGULAR

Yapay zekâ, havacılık sektöründe özellikle müşteri deneyimi, operasyonel verimlilik ve pazarlama stratejilerinde önemli bir araç haline gelmiştir. Havalimanları, bu teknolojileri farklı alanlarda kullanarak rekabet avantajı sağlamaya çalışmaktadır. Aşağıda yer alan Tablo 1, seçilmiş beş uluslararası havalimanında kullanılan yapay zekâ uygulamalarını, bu uygulamaların güçlü yönlerini ve karşılaşılan zorlukları karşılaştırmaktadır.

Tablo 1. Havalimanlarının Yapay Zekâ Uygulamaları Karşılaştırması

Havalimanı	Yapay Zekâ Uygulaması	Güçlü Yönler	Zorluklar
İstanbul Havalimanı (Türkiye)	Kişiselleştirilmiş reklamlar ve yapay zekâ tabanlı müşteri yönlendirme sistemleri	Kişiselleştirme, yönlendirme kolaylığı	Teknolojik altyapının sürdürülebilirliği
Heathrow Havalimanı (Londra, İngiltere)	Veri analitiği destekli hedefe yönelik pazarlama uygulamaları	Hedefe yönelik reklam promosyon ve	Veri gizliliği ile ilgili endişeler
Incheon Uluslararası Havalimanı (Seul, Güney Kore)	Robot destekli hizmetler ve yapay zekâ ile müşteri memnuniyet analizi	Robotik destek ve müşteri memnuniyeti odaklılık	Robotların kullanıcı dostu olmaması durumları
Changi Havalimanı (Singapur)	Akıllı asistan uygulamaları ve müşteri davranışı tahmin sistemleri	Müşteri davranışını tahmin etme yetkinliği	Tahmin modellerinin doğruluğu
Hartsfield-Jackson Atlanta Uluslararası Havalimanı (ABD)	Dinamik reklamcılık ve veri	Reklam dinamikliği ve detaylı segmentasyon	Segmentasyonun detaylandırılması

	odaklı müşteri segmentasyonu		için veri entegrasyonu

Tablo 1 incelendiğinde, havalimanlarının yapay zekâ uygulamalarını belirli stratejik hedeflere uygun olarak geliştirdiği görülmektedir. İstanbul Havalimanı, müşteri yönlendirme ve kişiselleştirme odaklı uygulamalarıyla öne çıkmaktadır. Ancak bu uygulamaların başarısı, teknolojik altyapının sürdürülebilirliği ile doğrudan ilişkilidir ve bu durum dikkatle ele alınmalıdır.

Heathrow Havalimanı, veri analitiği destekli pazarlama uygulamaları ile hedef kitleye ulaşmada güçlü bir konumda yer almaktadır. Buna rağmen, veri gizliliği ile ilgili endişeler, bu başarıyı olumsuz etkileyebilmektedir.

Incheon Uluslararası Havalimanı, robotik destekli hizmetleri ile müşteri memnuniyetini artırmaya odaklanmaktadır. Ancak, robotların kullanıcı dostu olmaması durumları, müşteri deneyimini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Changi Havalimanı, müşteri davranışı tahminine yönelik yapay zekâ modelleri ile farklılaşmaktadır. Ancak, bu modellerin doğruluğu, uygulamaların etkinliği açısından kritik bir öneme sahip olmaktadır.

Son olarak, Hartsfield-Jackson Atlanta Uluslararası Havalimanı, dinamik reklamcılık ve müşteri segmentasyonu alanlarında yenilikçi çözümler sunmaktadır. Ancak, veri entegrasyonu konusundaki zorluklar, bu uygulamaların tam anlamıyla etkin kullanılmasını sınırlamaktadır.

Tablo 1, her bir havalimanının kendi stratejik önceliklerine göre farklı yapay zekâ uygulamalarını benimsediğini ve bu uygulamaların başarısının teknolojik altyapı, veri yönetimi ve kullanıcı deneyimi gibi faktörlere bağlı olduğunu göstermektedir. Yapay zekâ teknolojilerinin havalimanlarında rekabet avantajı sağlama konusunda önemli bir araç olduğu açıkça ortaya konulmaktadır.

Havalimanları, günümüz havacılık sektöründe yolcuların ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilmek, operasyonel süreçleri optimize edebilmek ve güvenlik standartlarını artırabilmek için yapay zekâ destekli teknolojilere yönelmektedir. Aşağıdaki tablo, seçilen beş havalimanının çeşitli yapay zekâ teknolojilerini nasıl kullandığını karşılaştırmaktadır. Bu teknolojiler, yolcu deneyimini iyileştirmekten güvenlik süreçlerini hızlandırmaya kadar geniş bir yelpazede fayda sağlamaktadır. Tablo 2’de yer alan bilgiler, bu teknolojilerin hangi havalimanlarında mevcut olduğunu ve sektörel entegrasyonda hangi seviyelere ulaşıldığını ortaya koymaktadır.

Tablo 2. Havalimanlarının Yapay Zekâ Destekli Teknolojileri Karşılaştırması

Teknolojiler	İstanbul Havalimanı (Türkiye)	Heathrow Havalimanı (Londra, İngiltere)	Incheon Uluslararası Havalimanı (Seul, Güney Kore)	Changi Havalimanı (Singapur)	Hartsfield-Jackson Atlanta Uluslararası Havalimanı (ABD)
Kiosklar	✓	✓	✓	✓	✓
Akıllı Check-in	✓	✓	✓	✓	✓
Kendi Kendine Uçağa Biniş (Self-boarding)	✓	✓	✓	✓	✓
Havalimanı İçinde Yer-Yön Bulma	✓	✓	✓	✓	✓

Biyometrik Hizmetler	✓	✓	✓	✓	✓
Giyilebilir Akıllı Cihazlar	✗	✓	✓	✓	✓
RFID Bagaj Etiketleri	✓	✓	✓	✓	✓
Bagajın Etiketlenmesi	✓	✓	✓	✓	✓
Kayıp Bagaj Kioskları	✓	✓	✓	✓	✓
Sınır Kontrolü	✓	✓	✓	✓	✓
Mobil Cihazlar İçin Havalimanı Uygulamaları	✓	✓	✓	✓	✓

Tablo 2 incelendiğinde, beş havalimanının büyük ölçüde benzer yapay zekâ teknolojilerini kullandığı görülmektedir. Özellikle kiosklar, akıllı check-in, kendine kendine uçağa binış ve biyometrik hizmetler gibi teknolojiler tüm havalimanlarında standart hale gelmiştir. Bu durum, sektör genelinde yapay zekâ uygulamalarının benimsenme oranının yüksek olduğunu göstermektedir.

İstanbul Havalimanı, birçok teknolojiye sahip olmasına rağmen, giyilebilir akıllı cihazlar konusunda diğer havalimanlarından geride kalmaktadır. Bu durum, inovasyon düzeyinin artırılabilirliğini göstermektedir. Heathrow, Incheon, Changi ve Hartsfield-Jackson havalimanları ise daha geniş bir yapay zekâ teknolojisi yelpazesi sunmaktadır. Özellikle, Incheon ve Changi havalimanları, Asya'daki teknoloji liderliği konumlarını koruyarak dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, teknolojilerin tüm havalimanlarında benzer olması, müşteri memnuniyetinin artırılmasında ortak bir strateji izlendiğini göstermektedir. Ancak, ileri düzey teknolojilerde (örneğin, giyilebilir cihazlar) farklılıklar, havalimanlarının bölgesel rekabetine ve teknolojik yatırım kapasitelerine işaret etmektedir.

Yapay zekâ destekli teknolojiler, havalimanlarında müşteri deneyimini optimize etme ve operasyonel etkinliği artırma açısından stratejik bir öneme sahiptir. İstanbul Havalimanı gibi bazı havalimanlarının teknolojik yatırımlarını çeşitlendirmesi ve genişletmesi, rekabet avantajını artırabilmek için kritik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, yapay zekâ destekli teknolojilerin havalimanlarında kullanımını, bu teknolojilerin müşteri deneyimi ve operasyonel verimlilik üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Çalışmada seçilen beş uluslararası havalimanında yapay zekâ uygulamalarının benzer teknolojilere dayalı olduğu, ancak ileri düzey teknolojilerde bölgesel farklılıkların ve rekabet avantajlarının öne çıktığı tespit edilmiştir.

Tüm havalimanlarında ortak olarak kullanılan kiosklar, akıllı check-in, kendi kendine uçağa binış ve biyometrik hizmetler gibi teknolojiler, sektör genelinde yapay zekâ entegrasyonunun yaygın olduğunu göstermektedir. Bu teknolojiler, müşteri memnuniyetini artırmada ve havalimanı süreçlerini optimize etmede kritik bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, giyilebilir akıllı cihazlar gibi daha ileri teknolojilerin benimsenme düzeyi, havalimanları arasında farklılık göstermektedir. İstanbul Havalimanı, birçok yapay zekâ tabanlı teknolojiyi başarıyla uygulamasına rağmen, giyilebilir cihazlar gibi yenilikçi teknolojilerde geride kalmaktadır. Buna karşılık, Incheon ve Changi havalimanları, yenilikçi uygulamaları ve teknoloji liderlikleriyle dikkat çekmektedir.

Çalışmanın bulguları, havalimanlarının müşteri memnuniyetini artırma ve operasyonel etkinliği iyileştirme hedefleri doğrultusunda benzer stratejiler izlediğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, ileri

düzey teknolojilere yapılan yatırımlar, bölgesel rekabet avantajını güçlendirmekte ve havalimanlarının farklılaşmasını sağlamaktadır. Özellikle, Asya'daki Incheon ve Changi havalimanlarının yenilikçi uygulamaları, bu bölgenin teknoloji liderliği konumunu güçlendirdiğini göstermektedir.

Kısaca, yapay zekâ teknolojilerinin havalimanı süreçlerinde stratejik bir öneme sahip olduğu ve bu teknolojilerin kullanımının rekabet avantajı elde etmede kritik bir faktör olduğu belirlenmiştir. İstanbul Havalimanı gibi havalimanlarının, ileri teknolojilere yönelik yatırımlarını artırması ve inovasyon kapasitelerini geliştirmesi, uluslararası arenada daha güçlü bir konum elde etmeleri için önem arz etmektedir. Gelecekte, yapay zekâ tabanlı teknolojilerin daha geniş bir yelpazede kullanımı, havacılık sektörünün dönüşümünde ve müşteri odaklı yaklaşımların geliştirilmesinde etkili olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Alpar, Ö.A., Erturgut, R. ve Alır, A.E. (2021). Havalimanı İşletmeciliğinin Geleceğı Üzerine Bir İnceleme: Airport 4.0 ve Akıllı Havalimanı Uygulamaları. *International Euroasian Conference on Educational & Social Studies*, Antalya, Turkey.
2. Atalay C. E., (2017). Artificial Intelligence and Machine Learning Applications in Big Data Analysis. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(22), 155-172.
3. Chang, Y.-C., Lee, W.-H. and Wu, C.-H. (2019). Potential Opportunities for Asian Airports to Develop Self-Connecting Passenger Markets. *Journal of Air Transport Management*, 77, 7-16.
4. Çankaya, D. (2020). Havacılıkta Yaygınlaşan Yapay Zekâ, API ve Büyük Veri Temelli Çözümler. *Academic Perspective Procedia*, 3(1), 465-473.
5. Ödemiş, İ. S. (2014). Havacılık Teknolojileri Ve Yaşam Boyu Öğrenme. *Journal of International Social Research*, 7(32).
6. Jayasuriya, N. (2020). Smart Airport: A Review on Future of The Airport Operation. *Article in Global Journal of Management and Business Research*.
7. Jiang, Y., Tran, T. H. and Williams L. (2023). Machine Learning and Mixed Reality for Smart Aviation: Applications and Challenges. *Journal of Air Transport Management*, 111, 1-16.
8. Kızılcan, S. & Mızrak, K. C. (2021). Endüstri 4.0 ve Sivil Havacılıktaki Önemi. *International Journal of Disciplines In Economics and Administrative Sciences Studies (IDEA studies)*, 7(35), 849-856.
9. Kong, X. T. R., Luo, H., Huang, G. Q. and Yang, X. (2019). Industrial Wearable System: The Human-Centric Empowering Technology in Industry 4.0. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 30(8), 2853-2869.
10. Mantouka, E. G., Barmounakis, E. N., Milioti, C. P. and Vlahogianni, E. I. (2019). Gamification in Mobile Applications: The Case of Airports. *Journal of Intelligent Transportation Systems*, 23(5), 417-426.
11. Medvedev, A., Alomar, I. and Augustyn, S. (2017). Innovation in Airport Design. *Aviation*, 21(1), 23-28.
12. Mohamed, M., Gomaa, H. and El-Sherif, N. (2018). Exploring the Potentiality of Applying Smart Airport Technologies in Egyptian International Airports. *International Journal of Heritage, Tourism and Hospitality*, 12(2).
13. Mosterman, P. J., Zander, J., by Tony Clark, C., Karsai, G. and Wieringa B Justyna Zander, R. J. (2015). Cyber-Physical Systems Challenges: A Needs Analysis For Collaborating Embedded Software Systems. *Software & Systems Modeling*, 15(1), 5-16.
14. Sabatová, J., Sabatová, S., Galanda, J., Adamčík, F., Jezn'y, M. J., and Radoslavšulej, R. R. (2016). Modern Trends in Airport Self Check-in Kiosks. *MAD - Magazine of Aviation Development*, 4(20), 10-15.
15. Sharif, M., Raza, M., Shah, J. H., Yasmin, M., and Fernandes, S. L. (2019). An Overview of Biometrics Methods. In A. K. Singh & A. Mohan (Eds.), *Handbook of Multimedia Information Security: Techniques and Applications* (pp. 15-35). Springer International Publishing.

16. Shehie, W., Sayed, H. A., Akil, M. M., Turkman, M., Sarraj, M. A., and Mir, M. (2016). A Smart System to Minimize Mishandled Luggage at Airports. 2016 International Conference on Progress in Informatics and Computing (PIC), 154–158.
17. Tutar, H., Terzi, D. ve Tınmaz, G. (2018). Türkiye'nin "Vizyon 2023" Stratejisi ile Almanya'nın "2025" Stratejik Hedeflerinin Endüstri 4.0 Göstergeleri İtibariyle Karşılaştırılması. *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 2(3), 195-212.
18. Valdés, R. A., Comendador, V. F. G., Sanz, A. R. and Castán, J. P. (2018). Aviation 4.0: More Safety Through Automation and Digitization. In Aircraft Technology. InTech.
19. Yılmaz, A. (2021). Yapay zekâ. Kodlab Yayın Dağıtım Yazılım Ltd. Şti.
20. Qi, Q., & Pan, Z. (2018). Internet of Things, Internet, Big Data and Airport Services Make Smart Airport Based on O2O and Humanism.
21. Whitby B, Artificial Intelligence: A Beginner's Guide, Oxford: Oneworld Publications, 2003.
22. Wittmer, A. (2011). Acceptance of Self-Service Check-in at Zurich Airport. *Research in Transportation Business & Management*, 1(1), 136–143.

(39)

Öğr. Gör. Dr. Yaşar ŞAHİN¹⁸⁹

DÜŞÜK MALİYETLİ HAVAYOLU ÇALIŞMALARININ ANALİZİ ANALYSIS OF LOW COST AIRLINE STUDIES

ÖZ

Ekonomik ve ulaşılabilir şekilde havayolu taşımacılığı imkânı sunan düşük maliyetli havayolu modeli, havacılık sektöründe uygun fiyatlı seyahat sunarak yolcu sayısını artıran dönüşümcü yeni bir iş modeli olarak yer almaktadır. Operasyonel verimlilik, ek hizmetlerden gelir elde etme ve ikincil havalimanları kullanımıyla maliyetleri azaltan bu model, sektörde rekabeti ve erişilebilirliği önemli ölçüde değiştirmiştir. Çalışmada akademik açıdan da ilgi gören ve bilimsel çalışmalarda yer alan bu modele ait çalışmaların bibliyometrik açıdan analizi amaçlanmıştır. Çalışmada 1997-2024 dönemlerini kapsayan; makale, erken erişim makale, kitap bölümü ve derleme makale alanında 119 yayın ele alınmıştır. Bulgularda düşük maliyetli havayolu modeli alanına en fazla ilgi duyan yazarın Heesup Han, en çok atıf alan yazarın da Keith J. Mason, en çok atıf alan yazarların bulunduğu ülkenin de İngiltere olduğu görülmüştür. En fazla yayına ve atıf sayısına sahip derginin Journal of Air Transport Management, çalışmalarda en fazla tekrar edilen anahtar kelimenin “carriers” olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Düşük Maliyetli Havayolu, Havayolu İş Modelleri, Bibliyometrik Analiz.

ABSTRACT

The low-cost airline model, which offers affordable and accessible air transportation, is a transformative new business model in the aviation sector that increases the number of passengers by offering affordable travel. This model reduces costs through operational efficiency, revenue generation from additional services and the use of secondary airports, has significantly changed the competition and accessibility in the sector. The aim of the study is to analyze the studies on this model, which has attracted academic interest and has been included in scientific studies, from a bibliometric perspective. The study examined 119 publications in the fields of articles, early access articles, book chapters and review articles covering the period 1997-2024. The findings show that the author who is most interested in the low-cost airline model field is Heesup Han, the most cited author is Keith J. Mason, and the country with the most cited authors is England. It was determined that the journal with the highest number of publications and citations is the Journal of Air Transport Management, and the most repeated keyword in the studies is “carriers”.

Keywords: Low Cost Airlines, Airline Business Models, Bibliometric Analysis.

¹⁸⁹ Öğretim Görevlisi Doktor, Trabzon Üniversitesi, Beşikdüzü Meslek Yüksekokulu, E-Posta: yasarsahin@trabzon.edu.tr,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5205-3054>

GİRİŞ

Havacılık sektörü, geçmiş yüzyılın ortalarından itibaren hızlı şekilde büyümüş, küresel ulaşımın temel unsurlarından biri haline gelmiştir (Wensveen, 2023). Havayolu taşımacılığının hızlı, güvenli ve ekonomik bir ulaşım yöntemi olması, havacılık sektörünün hızla büyümesinde en önemli faktörler olmuştur (Wells, 2007). Ancak havacılık sektörü, bünyesinde barındırmakta olduğu yüksek maliyetler nedeniyle küresel ekonomide ortaya çıkan ekonomik krizler ve artan rekabet dolayısıyla yeni iş modellerine ihtiyaç duymaktadır (Franke & John, 2011). Bu bağlamda, daha ekonomik ve ulaşılabilir havayolu stratejilerine ihtiyaç duyulmuş, düşük maliyetli havayolları modeli sektörde önemli bir dönüşüm yaratarak, daha geniş kitlelere hava taşımacılığı hizmeti sunmanın kapılarını aralamıştır (Graham & Shaw, 2008).

Ulaşım maliyetlerini oluşturan ekstra unsurları en aza indirerek havayolu hizmeti sunmayı amaçlayan düşük maliyetli havayolu modeli ilk kez 1971 yılında ABD merkezli Southwest Airlines tarafından hayata geçirilmiş olup modelin temelini, operasyonel maliyetleri düşürerek bilet fiyatlarını minimum seviyede tutmak ve olabildiğince geniş bir müşteri kitlesine ulaşmak oluşturmaktadır (Smith, 2004). Bu havayolu modelinin temelinde, alışılmış havayolu hizmetlerinin aksine birçok hizmetin yolcuya ekstra ücret karşılığında sunulması ve maliyetlerin minimum düzeyde tutularak yenilikçi yöntemlerin benimsenmesi yatmaktadır (Mason, 2001). Düşük maliyetli havayolu modeli, yalnızca ulaşımı daha erişilebilir hale getirmekle kalmamış, aynı zamanda havacılık sektörünün ekonomik ve sosyal dinamiklerini de değiştirmiştir. Uygulanan bu model özellikle havayolu sektöründeki rekabeti artırarak bilet fiyatlarının genel anlamda düşmesine katkıda bulunmuştur (Han vd., 2020). Bu doğrultuda sektörde yer alan öncü firmalar ve geleneksel havayolu şirketleri, düşük maliyetli rakiplerine karşı fiyat ve hizmet stratejilerini yeniden gözden geçirmek zorunda kalmış, bu da sektörde daha verimli ve müşteri odaklı uygulamaların yayılmasını sağlamıştır. Ayrıca, düşük maliyetli havayollarının imkan dahilinde daha küçük ve ikincil havaalanlarını kullanması, bu bölgelerdeki ekonomik canlılığı artırmış ve bölgesel kalkınmaya katkıda bulunmuştur (Pels vd., 2009).

Ancak düşük maliyetli havayolu modeli; yolcu konforu, hizmet kalitesi ve çalışanların çalışma koşulları gibi konular açısından bir takım dezavantajları ile de gündeme gelebilmektedir. Bu modelin dezavantajları arasında sıkça dile getirilmekte, çevresel sürdürülebilirlik konusunda da düşük maliyetli havayolları zaman zaman eleştirilere maruz kalmaktadır. Daha sık uçuş düzenlemeleri ve artan hava trafiği, karbon emisyonlarının artmasına ve çevresel etkilerin büyümesine neden olabilmektedir (Saha & Theingi, 2009).

1. DÜŞÜK MALİYETLİ HAVAYOLU MODELİ

Düşük maliyetli havayolu modeli, operasyonel maliyetleri olabildiğince azaltarak yolculara düşük fiyatlı bilet sunmayı amaçlayan bir iş modeli olup geleneksel havayolu şirketlerinden farklı olarak hizmet ve operasyon süreçlerinde maliyet odaklı bir yaklaşımı benimsemektedir (Mason & Morrison, 2008). Düşük maliyetli havayolu modeli, ilk kez 1971 yılında Southwest Airlines tarafından ABD’de uygulanmaya başlanmış, daha sonra Ryanair ve EasyJet gibi Avrupa merkezli havayolu şirketleri tarafından popüler hale getirilmiştir (Francis vd., 2006).

Bu modelin temel prensipleri, uçak filolarında tek tip uçak kullanımı, ikram ve bagaj hizmetlerinin isteğe bağlı hale getirilmesi, daha küçük havaalanlarının tercih edilmesi ve uçuş rotalarının genellikle noktadan noktaya (point-to-point) düzenlenmesidir (Fu vd., 2019). Ayrıca düşük maliyetli havayolu modeli, uçakların yerde bekleme sürelerini minimumda tutarak operasyonel verimliliği artırmakta olup daha düşük maliyetlerle daha fazla uçuş gerçekleştirme kapasitesine sahiptir (Bieger & Wittmer, 2006).

Düşük maliyetli havayolu modelinin temel amaçlarının başında havayolu ulaşımın erişilebilirliğini artırmak gelmektedir. Düşük maliyetli havayolu bilet fiyatlarının, havayolu taşımacılığını daha geniş bir tüketici kitlesi için erişilebilir hale getirmesi, özellikle düşük ya da orta seviyede gelir sahibi bireyler için hava taşımacılığını cazip bir seçenek haline getirecektir (Francis vd., 2004). Düşük maliyetli havayolu modelinin amaçlarından başka biri de standartlaştırılmış süreçler ve yalın operasyon modelleri sayesinde maliyetlerin düşürülmesi böylelikle havayolu şirketlerinin rekabet gücünün artırılması yer almaktadır (Gillen & Lall, 2004). Havayolu şirketlerinin düşük maliyetli havayolu modeliyle yeni müşteri gruplarını havayolu

taşımacılığına çekerek pazar payını genişletmek istemeleri ve elde edilebilecek talep artışı ile yüksek kârlılık elde etme hedefleri de modelin temel amaçlarından başlıcalarıdır (Baker, 2013).

Düşük maliyetli havayolu modelinin hem havacılık sektörüne hem de tüketicilere sağladığı birçok avantaj bulunmaktadır. Bunların başında bilet fiyatlarının ulaşılabilir olması ile hem turistik hem de iş amaçlı seyahat eden yolcular için cazip seçenekler sunmakta olmasıdır (Yıldırım & Köse, 2022). Düşük maliyetli havayolu modelinin genellikle merkezi havaalanları yerine daha az kullanılan ikincil havaalanlarını tercih etmekte, bu da söz konusu bölgelerde ekonomik canlılığı artırarak turizm sektörünü desteklemektedir (Dziedzic & Warnock-Smith, 2016). Düşük maliyetli havayolu modelinin şirketler için başka bir avantajı da, verimli operasyon stratejileri sayesinde uçak başına düşen maliyeti minimum düzeye indirerek bakım ve personel eğitim maliyetlerini düşürme imkânına kavuşmalarıdır (Alamdari & Fagan, 2005).

Bununla birlikte, düşük maliyetli havayolu modelinin ortaya koyduğu dezavantajlar da bulunmakta olup şirketler genellikle maliyet tasarrufu sağlamak amacıyla ücretsiz yiyecek-içecek servisi, koltuk seçimi veya geniş diz mesafesi gibi geleneksel hizmetleri genellikle sunmamakta, bu da yolcu memnuniyetini olumsuz etkilemektedir (Mason, 2001). Bu modeli kullanan şirketlerin düşük bilet fiyatı sunarken; bagaj, yemek gibi hizmetlerden ek ücretler alması toplam maliyeti artırmakta, ek ücretlerin de tüketici memnuniyetini olumsuz yönde etkilediği görülmektedir (Bachwich & Wittman, 2017).

Bunların yanında düşük maliyetli havayolu modeli genellikle kısa ve orta mesafeli uçuşlarda daha başarılı sonuçlar elde etmekte, uzun mesafeli uçuşlar yakıt maliyetleri ve sınırlı hizmet seçenekleri nedeniyle bu modelin uygulanabilirliğini zorlaştırmaktadır (Soyk vd., 2017). Düşük maliyetli havayolu modelini uygulayan şirketlerin sık uçuş düzenlemeleri ve yoğun hava trafiği oluşturmaları da karbon emisyonlarını artırarak çevresel sürdürülebilirlik konusunda endişelere yol açmaktadır (Gössling & Upham, 2009).

Düşük maliyetli havayolu modelinin, havacılık sektörü için dönüşüm sürecinde önemli bir role sahip olduğu ve sektörün sürdürülebilirliği açısından önem taşıdığı açıktır (Rotondo vd., 2019). Başta fiyat avantajı ve geniş erişim olanaklarıyla milyonlarca yolcuya hitap eden bu model, sosyal ve ekonomik hareketliliği artırmış ancak çevresel etkiler ve hizmet kalitesi gibi konular, bu iş modelinin sürdürülebilirliği konusunda daha fazla araştırmayı ve teknolojik gelişmeyi gerekli kılmıştır (Shen & Yahya, 2021). Bu bağlamda, havacılık sektörü için öneme sahip bu modelin detaylı bir şekilde incelenmesi, akademik çevreler tarafından da ilgi çekmiş, araştırmacılar bu alanda pek çok bilimsel çalışmalar ortaya koymuştur.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Düşük maliyetli havayolu alanındaki eserlerin analiz edildiği bu çalışmanın temel amacı, Web of Science kaynağından sağlanmış, 1997 ile 2024 yılları arasındaki dönemi kapsayan akademik eserlerin ele alınarak niteliksel ve niceliksel açıdan analiz edilmesidir. Araştırmada “low cost airline” anahtar kelimesi kullanılarak yapılan arama sonucunda elde edilmiş akademik çalışmaların yıllara göre dağılımı, konu ile ilgili makalelere olan eğilimin artış ya da azalışı, yazarların, yayınevlerinin ve yazarların bulunduğu ülkelerin çalışma konusuna ilgisi analiz edilerek araştırmacılara sunulması amaçlanmıştır. Çalışmaların analiz edilmesi için bibliyometrik analiz yöntemi kullanılan bu çalışmada 72 farklı kaynaktan elde edilen 119 çalışma ele alınmıştır. Bibliyometrik analiz yöntemi, bilimsel verileri araştırmak ve analiz etmek için kullanılan popüler bir yöntem olup belirli bir çalışma alanını ayrıntılı şekilde analiz ederek ilgili alandaki gelişmeler konusunda bilgi verebilmektedir (Donthu vd., 2021). Bibliyometrik analiz yöntemi ile ilgili alandaki çalışmalar matematiksel ve istatistiksel yöntemler kullanılarak çeşitli açılardan sınıflandırılmakta, ölçülmekte ve alandaki bilimsel, kavramsal ve sosyal yapı görselleştirilerek sunulabilmektedir (van Nunen vd., 2018). Bu kapsamda yapılan bu çalışmada, 1997-2024 dönemlerine ait düşük maliyetli havayolu alanındaki çalışmalar bibliyometrik analiz ile incelenmiş ve araştırmacılara katkı sağlaması amaçlanmıştır.

3. VERİ SETİ VE GENEL BİLGİLER

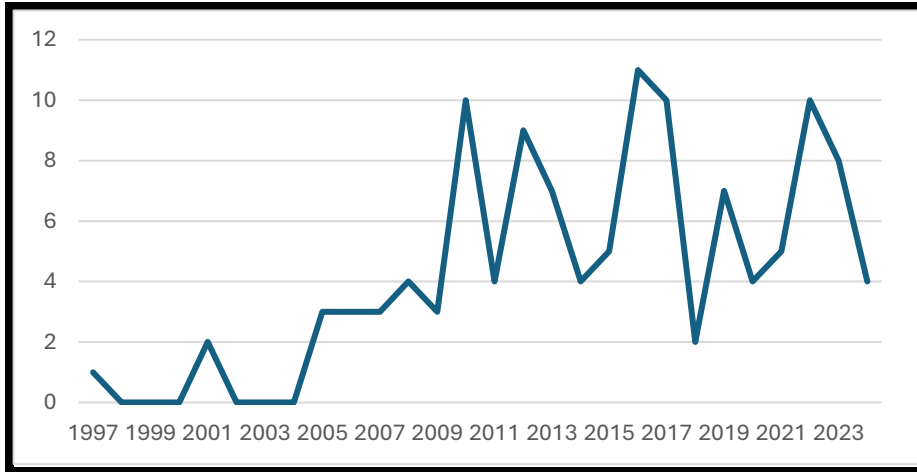
Düşük maliyetli havayolu modeli alanındaki çalışmalar ile ilgili akademik araştırmaların analizini amaçlayan bu çalışmada Web of Sciences kaynağından elde edilen ve 1997 ile 2024 dönemlerine ait çalışmalardan kullanılmıştır. Çalışmada düşük maliyetli havayolu modeli alanındaki makale, erken erişim

makale, kitap bölümü ve derleme makale alanında 119 yayın ele alınmış olup çalışma kapsamına ait temel veriler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Makaleler Hakkında Temel Veriler

Veri Setine Ait Bilgiler	Veri Sonuçları
Zaman Aralığı	1997:2024
Kaynak Sayısı	72
Makale Sayısı	119
Yıllık Büyüme Oranı	5,27
Makale Başlı Atıf Sayısı	28,87
Referans Sayıları	4.499
Çalışmaların İçeriği	
Anahtar Kelimeler	318
Yazarların Anahtar Kelimeleri	414
Yazarlar	
Yazar Sayısı	253
Tek Yazarlı Makalelere Ait Yazar Sayıları	20
Yazarların İşbirliği	
Tek Yazarlı Makaleler	20
Makale Başlı Ortak Yazar Sayısı	2,45
Uluslararası Birlikte Yazarlık Oranı (Yüzde)	26,05
Doküman Türü	
Makale	108
Makale: Erken Erişim	2
Kitap Bölümü	2
Derleme Makale	7

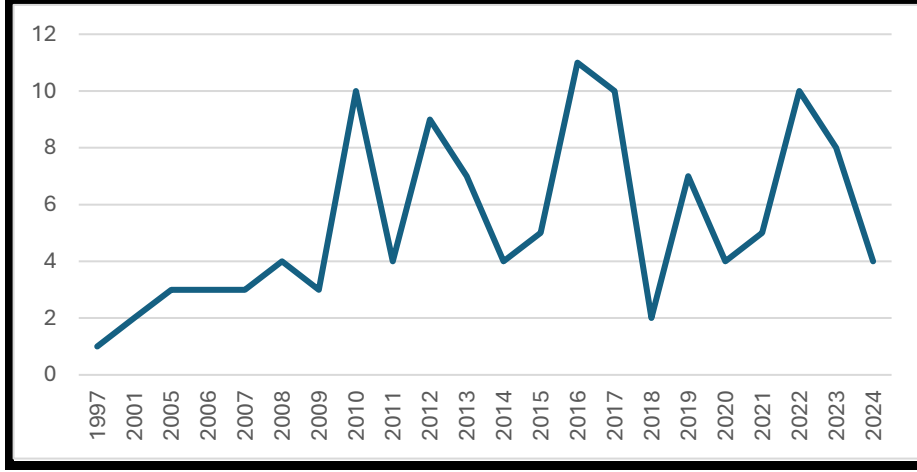
Çalışmada kapsamında düşük maliyetli havayolu modeli alanında gerçekleştirilmiş olan, 72 kaynaktan elde edilmiş 119 çalışma kullanılmıştır. İlgili alana araştırmacıların yıllık yüzde 5,27 oranında katkı sağlamakta olduğu, çalışmalarda 253 yazarın yer almakta olup 20 yazarın tek yazarlı çalışma gerçekleştirmiş olduğu da bulgulara yer almaktadır. Akademik çalışmaların yıllar bazında dağılıma ait bilgiler Grafik 1’de yer almaktadır.

Grafik 1: Yıllara Göre Makale Sayısı

1997 yılında 1 adet çalışmanın gerçekleştirilmiş olduğu ilgili çalışma alanında yer alan çalışmalar, 2005 yılında kayda değer bir artış göstermiş, 2010 yılında 10, 2016 yılında 11 çalışma ile en üst seviyeye

ulaşmıştır. Düşük maliyetli havayolu modeli alanındaki çalışmalar yüzde 5,27 oranında çalışma kapsamındaki dönem için artış göstermekte olup çalışmalara ait atıf sayıları Grafik 2’de görülmektedir.

Grafik 2: Yıllara Göre Atıf Sayısı

4. BULGULAR

Yapılan çalışma, ilgili alandaki bilimsel eserleri niteliksel ve niceliksel açıdan analiz etmeyi amaçlayan bibliyometrik analiz yöntemiyle gerçekleştirilmiştir (Topçuoğlu vd., 2023). Bilimsel çalışmaları; yıl, yazar, yayıncı kuruluş, atıf sayısı ve anahtar kelime gibi açılardan ele almayı amaçlayan bibliyometrik analiz yöntemi, araştırmacıların çalışmalarını ve bu çalışmaların bilimsel açıdan nasıl değerlendirilmiş olduğunu anlamalarına yardımcı olmaktadır (Karatepe vd., 2023). Düşük maliyetli havayolu modeli alanındaki çalışmalara ait bulgular, yapılan bu çalışmada farklı açılardan ele alınmış, çalışmaların analizi; yazarlar, dergiler, ülkeler ve kelimeler gibi açılardan sunulmuştur.

4.1. YAZARLARA AİT BULGULAR

Yazarların etkinlikleri, çalışma sayıları, çalışmalara olan ilgileri ve yer aldıkları ülkeler gibi veriler, herhangi bir alana ilgi duyan araştırmacılar için önemli faktörlerdir. Bu çalışmada ele alınan düşük maliyetli havayolu modeli alanındaki çalışmaların yazarlarına ait bulgular, araştırmacılar için önemli unsurlardan biri olup çalışmaların yönlendirilmesinde önem taşımaktadır. Düşük maliyetli havayolu modeli alanında en fazla yayın yapan, en ilgili ilk on yazara ait bilgiler Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: En Fazla İlgilenen Yazarlar

Yazarlar	Makale Sayıları
Heesup Han	6
Germà Coenders	4
Berta Ferrer-Rosell	4
Nigel Dennis	3
Frédéric Dobruszkes	3
Esther Martinez-Garcia	3
Keith J. Mason	3
Claudio A. Piga	3
Marco Alderighi	2
Raquel Espino	2

Bulgular doğrultusunda, Heesup Han isimli yazarın gerçekleştirmiş olduğu 6 yayın ile çalışma kapsamındaki dönem için, düşük maliyetli havayolu modeli alanındaki çalışmalarda en fazla yer alan, en ilgili yazarlar olduğu görülmüştür. Germà Coenders ve Berta Ferrer-Rosell isimli yazarlar da yer aldıkları 4 çalışma ile bu alanda en fazla eser üreten yazarlar olarak Heesup Han isimli yazarı takip etmişlerdir. Çalışma konusu

alandaki yer alan eserlerin aldığı atıf sayıları da yazarların etkinliği açısından önemli bir gösterge olarak görülmektedir. İlgili alandaki çalışmalarına en fazla atıf yapılan ilk on yazara ait bilgiler Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3: Eserlerine En Çok Atıf Yapılan Yazarlar

Yazar	Atıf
Keith J. Mason	28
Graham Francis	17
Ian Humphreys	17
Stephen Ison	17
Nigel Dennis	15
Fabio Evangelho	15
Cristian Huse	15
Alexandre Linhares	15
Gour C. Saha	12
T Theingi	12

Çalışma kapsamındaki veriler doğrultusunda Keith J. Mason, çalışmalarına 28 atıf alarak en fazla atıf sayısına sahip yazar olmuştur. Graham Francis, Ian Humphreys ve Stephen Ison ise 17'şer atıf alarak listede üst sırada yer almışlardır. Yapılan akademik çalışmaların, yazarların yerleşik olarak bulunduğu ülkelere göre sıralanmasına ait bulgular Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4: Sorumlu Yazarın Bulunduğu Ülke Açısından Üretkenlik

Ülke	Çalışma Sayısı
İngiltere	46
İspanya	37
Güney Kore	31
Almanya	26
Çin	24
Amerika Birleşik Devletleri	23
İtalya	19
Avustralya	16
Tayland	12
Portekiz	11
Türkiye	10
Belçika	9
Hindistan	9
Brezilya	7
Malezya	7

İngiltere, düşük maliyetli havayolu modeli alanında yapılan çalışmalarda yazarların en fazla yer aldığı ülke olarak ilk sıradadır. 46 çalışmanın yazarının yer aldığı ülke olan İngiltere'yi, 37 yazara ev sahipliği yapan İspanya takip etmiştir. Çalışmalara yapılan atıf sayılarının ülkeler açısından değerlendirilmesine yönelik bilgiler Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Ülkelerin Atıf Sayıları

Ülke	Atıf Sayısı
İngiltere	789
İspanya	373
Güney Kore	303

Çin	265
İrlanda	246
Hindistan	177
Yeni Zelenda	177
Avustralya	157
Almanya	154
Amerika Birleşik Devletleri	154

Düşük maliyetli havayolu modeli alanındaki çalışmalarda en üretken ülke olan İngiltere, çalışmalarına en fazla atıfı alarak ilk sırada yer almıştır. İngiltere menşeli yayınlar, çalışma kapsamındaki süre içinde, 789 atıf sayısına ulaşırken, ikinci sırada yer alan İspanya 373 atıf elde etmiştir.

4.2. DERGİLERE AİT BULGULAR

Araştırmaların analizinde kullanılan ve araştırmacıların ya da yazarların ilgisini çeken bir veri de dergilere ait bulgulardır. Bibliyometrik analiz yöntemi ilgili araştırma konusu için araştırmaların değerlendirilmesi ve incelenmesi için yayın organlarını tespit etmekte, böylece araştırmaların yönlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Düşük maliyetli havayolu modeli alanındaki çalışmaların en fazla yer aldığı ilk on dergiye ait liste Tablo 6’da görülmektedir.

Tablo 6: En Çok Yayın Yapan Dergiler

Dergi Adı	Yayın Sayısı
Journal of Air Transport Management	27
Tourism Management	6
Journal of Transport Geography	4
Journal of Travel & Tourism Marketing	3
Networks & Spatial Economics	3
Tourism Economics	3
Current Issues in Tourism	2
International Journal of Contemporary Hospitality Management	2
International Journal of Human Resource Management	2
Journal of Asia Business Studies	2

Tablo 6’da yer alan bulgular doğrultusunda Journal of Air Transport Management isimli derginin en fazla yayına ev sahipliği yapmıştır. 27 yayın gerçekleştiren derginin düşük maliyetli havayolu modeli alanındaki çalışmalara ev sahipliği yapması açısından önemli üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Yayınlarına en fazla atıf alan ilk 10 dergi ise Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7: En Çok Yerel Atıf Alan Dergiler

Dergi Adı	Yayın Sayısı
Journal of Air Transport Management	564
Tourism Management	222
Journal of Marketing	117
Journal of Transport Geography	84
Journal of Business Research	60
Journal of Marketing Research	57
Transportation Research Part A: Policy and Practice	49
Journal of Retailing	48
Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review	48
International Journal of Hospitality Management	38

Journal of Air Transport Management, gerçekleştirmiş oldukları yayınlara 564 atıf alarak bu alanda en fazla atıf alan yayın organı olmuştur. En çok yayın yapan ikinci dergi olan Tourism Management, aynı şekilde en çok atıf alan ikinci dergi olarak belirlenmiştir.

4.3. KELİMELERE AİT BULGULAR

Bibliyometrik analiz yöntemi, çalışmalarda en sık kullanılan kelimeleri ve kelimelere ait trendleri de belirlemek için kullanılabilmektedir. Düşük maliyetli havayolu modeli alanındaki çalışmalarda en sık kullanılan kelimeler, kelimelerin tekrarlanma sıklıkları, ağ örüntüleri ve kümelenme yapıları bu bölümde ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışmalarda en sık tekrar edilen kelimeler Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8: En Çok Tekrarlanan Anahtar Kelimeler

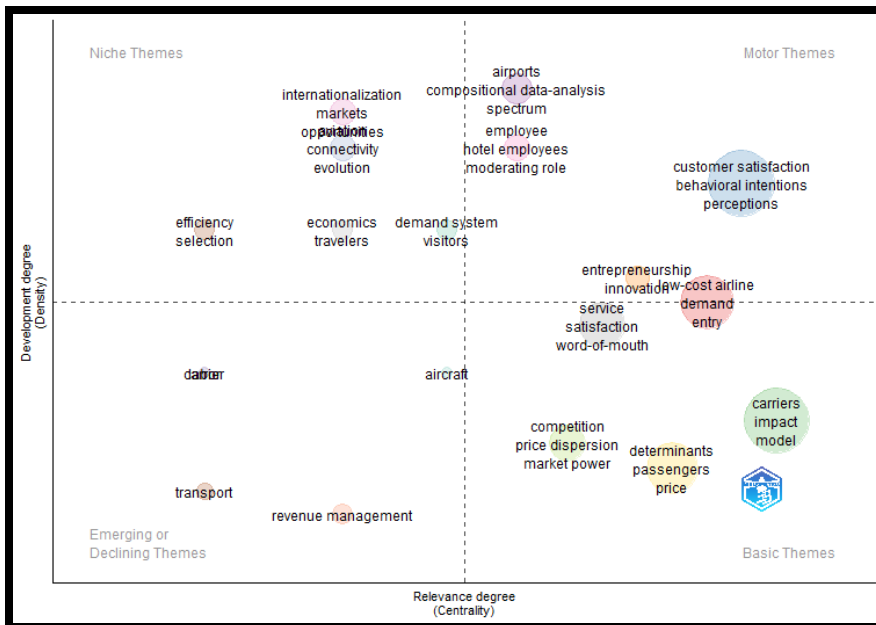
Kelime	Tekrar Edilme Sıklığı
Carriers	24
İmpact	19
Model	15
Customer Satisfaction	13
Low-Cost Airline	11
Behavioral Intentions	10
Perceptions	10
Loyalty	9
Quality	9
Determinants	8
Service Quality	8
Tourism	8
Passengers	7
Performance	6
Price	6

Bulgularda en sık tekrar edilen kelime “carriers” olarak ortaya çıkmış, çalışmalarda 24 kez tekrar edildiği görülmüştür. Modelin sektördeki etkisini ifade eden “impact” kelimesi de 19 kez tekrar edilmiş olmasıyla listede ikinci sırada yer almıştır. Anahtar kelimeler içinde üst sıralarda yer alan ve tekrar edilme sıklığı yüksek; müşteri memnuniyetini ifade eden “customer satisfaction”, davranışsal eğilimi ifade eden “behavioral intentions”, algıları ifade eden “perceptions” ve müşteri sadakatini ifade eden “loyalty” kavramları çalışmaların müşteri beklentileri genelinde yoğunlaştığını göstermektedir. Çalışma alanındaki eserlerde en sık kullanılmış kelimeleri gösteren kelime bulutu görseli de Şekil 1’de görülmektedir.

Şekil 1: En Çok Tekrarlananların Kelimelere Ait Kelime Bulutu

Şekil 1’de yer alan ve bir metin ya da çalışma içinde en sık kullanılan kelimeleri farklı boyut, renk ve konum açısından vurgulamak için kullanılan kelime bulutunda, carriers kelimesi ön planda yer almakta, impact ve model kavramları yanında hizmet, müşteri, davranış gibi kavramlar görselin çevresini şekillendirmiştir. Çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin tematik açıdan nasıl kümelenmiş olduğu ise Şekil 2’de görülmektedir.

Şekil 2: Makalelerde Geçen Anahtar Kelimelere Göre Tematik Kümelenme

Tematik tablolar, anahtar kelimelerin yoğunluk ve merkezilik gibi özellikleri doğrultusunda oluşturdukları alanın büyüklüğünü ve anahtar kelimelerin kullanım sıklıklarını göstermekte, tabloda yer alan dört farklı alanda sağ üst kısımda yüksek merkezilik ve yüksek yoğunluğa sahip motor temalar, sağ alt kısımda genel konular, sol üstte sınırlı öneme sahip niş temalar, sol alt kısımda ise düşük merkeziliğe sahip kaybolan temalar yer almaktadır (Parlina vd., 2020). Şekil 2’de genel temaları carriers, impact ve model kavramlarının ağırlıklı olarak oluşturduğu, customer satisfaction, behavioral intentions ve perceptions kelimelerinin de motor temaları yüksek oranda temsil ettiği görülmektedir. Uluslararasılaşma, verimlilik, talep gibi kavramlar belirli alanda gerçekleşmiş spesifik çalışmaları gösterirken gelir yönetimi, taşımacılık gibi kavramların yer aldığı

çalışmalar yeni ortaya çıkmakta olan ya da araştırmacıların artık ilgisini çekmeyen çalışmalar olarak tespit edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Düşük maliyetli havayolu modeli, havacılık sektörü için önemli bir değişim ortaya koyarak hem yolcu hem sektör için yeni bir yaklaşım ortaya çıkarmıştır. Temel amacı, operasyonel maliyetleri en aza indirerek yolculara uygun fiyatlı bilet seçenekleri sunmak olan bu model sayesinde hava yolculuğu birçok kişi için erişilebilir hale gelmiş ve bu durum özellikle sosyoekonomik açıdan dezavantajlı gruplara önemli faydalar sağlamıştır. Düşük maliyetli havayolu modeli; yalın iş süreçleri kullanması, maliyet avantajı sağlamak üzere ikincil havalimanlarını tercih etmesi, ek gelir elde etmeye yönelik hizmetler uygulanması gibi faktörler sayesinde başarıyı amaçlayarak, küresel havayolu şirketleri ile rekabet edebilmiştir.

Ancak düşük maliyetli havayolu modeli, yoğun rekabet, yakıt maliyetleri ve küresel krizler gibi faktörler nedeniyle uzun vadeli dezavantajlara da sahiptirler. Konfor ve hizmet kalitesine yönelik şikâyetlerin müşteri memnuniyetini olumsuz etkilemesi de modelin dezavantajları arasındadır. Bu bağlamda modeli uygulayan şirketlerin maliyet ve müşteri deneyimi arasında denge sağlamaları önem taşımaktadır. Gelecekte, başta ekonomik avantajı sayesinde daha fazla yaygınlaşması beklenen düşük maliyetli havayolu modeli, sektörün dönüşümü ve teknoloji entegrasyonu bağlamında daha sürdürülebilir ve rekabet gücü yüksek bir yapıya sahip olabilecektir.

Günümüz dünyasında gittikçe daha da önem kazanan düşük maliyetli havayolu modeli, bilimsel araştırmalarda da yer almış, bilimsel araştırmalar farklı açılardan modeli araştırmıştır. Bu çalışmanın temelini düşük maliyetli havayolu modeli ile ilgili çalışmaların analizi oluşturmaktadır. Çalışmada düşük maliyetli havayolu modeli ile ilgili çalışmalar bibliyometrik analiz yöntemi ile ele alınarak çalışmalara ait niteliksel ve niceliksel verilerin analizi amaçlanmıştır. Çalışmada ilgili konuya ait 1997-2024 dönemlerini kapsayan ve 72 farklı kaynaktan elde edilmiş 119 çalışma ele alınmış, çalışmalar yazar, yayıncı kuruluş, atıf sayısı ve anahtar kelime gibi açılardan bibliyometrik analiz yöntemi ile analiz edilmiştir.

Bulgularda öncelikle bu alandaki çalışmaların yıllık yüzde 5,27 büyüme oranına sahip olduğu ve araştırmacılar tarafından ilgi gördüğü tespit edilmiştir. Düşük maliyetli havayolu modeli alanına en fazla ilgi duyan ve en çok esere sahip yazarın Heesup Han, en çok atıf alan yazarın da Keith J. Mason olduğu, en çok yayın yapan ve eserleri en çok atıf alan yazarların bulunduğu ülkenin de İngiltere olduğu görülmüştür. Çalışma konusu ile ilgili en fazla yayına yer veren ve düşük maliyetli havayolu modeli alanındaki eserlerine en fazla atıf alan derginin Journal of Air Transport Management isimli dergi olduğu, konu ile ilgili araştırmacılar ve yazarlar için önemli bir kaynak olduğu görülmüştür.

Çalışmada elde edilen anahtar kelimelere ait bulgular doğrultusunda “carriers” kelimesi en çok tekrar edilen kelime olarak tespit edilmiş, sık kullanılan anahtar kelimeler gerçekleştirilmiş çalışmaların genel olarak müşteri memnuniyeti, sadakat gibi kavramlar üzerine yoğunlaşmış olduğunu ayrıca göstermiştir. Çalışmalara ait tematik tablo incelendiğinde çalışmaların genel temalarını carriers, impact ve model kavramları oluştururken, gelir yönetimi, taşımacılık gibi kavramların yer aldığı çalışmaların yeni ortaya çıkmakta ya da gündemden düşen kavramları temsil ettiği tespit edilmiştir.

Düşük maliyetli havayolu modeli alanındaki çalışmaların analiz edildiği bu çalışmada, özellikle ekonomik açıdan önem taşıyan bir model ele alınmış ve literatüre katkı sağlaması amaçlanmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda düşük maliyetli havayolu modeli ile modelin ekonomik ve çevresel etkileri ya da diğer faktörler ile bağlantıları arasındaki ilişkilerin beraberce ele alınması literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Alamdari, F., & Fagan, S. (2005). Impact of the adherence to the original low-cost model on the profitability of low-cost airlines. *Transport Reviews*, 25(3), 377-392. <https://doi.org/10.1080/01441640500038748>

2. Bachwich, A. R., & Wittman, M. D. (2017). The emergence and effects of the ultra-low cost carrier (ULCC) business model in the U.S. airline industry. *Journal of Air Transport Management*, 62, 155-164. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2017.03.012>
3. Baker, D. M. A. (2013). Service Quality and Customer Satisfaction in the Airline Industry: A Comparison between Legacy Airlines and Low-Cost Airlines. *American Journal of Tourism Research*, 2(1), 67-77. <https://doi.org/10.11634/216837861403317>
4. Bieger, T., & Wittmer, A. (2006). Air transport and tourism—Perspectives and challenges for destinations, airlines and governments. *Journal of Air Transport Management*, 12(1), 40-46. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2005.09.007>
5. Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
6. Dziedzic, M., & Warnock-Smith, D. (2016). The role of secondary airports for today's low-cost carrier business models: The European case. *Research in Transportation Business & Management*, 21, 19-32. <https://doi.org/10.1016/j.rtbm.2016.07.002>
7. Francis, G., Humphreys, I., Ison, S., & Aicken, M. (2006). Where next for low cost airlines? A spatial and temporal comparative study. *Journal of Transport Geography*, 14(2), 83-94. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2005.05.005>
8. Franke, M., & John, F. (2011). What comes next after recession? – Airline industry scenarios and potential end games. *Journal of Air Transport Management*, 17(1), 19-26. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2010.10.005>
9. Fu, X., Jin, H., Liu, S., Oum, T. H., & Yan, J. (2019). Exploring network effects of point-to-point networks: An investigation of the spatial patterns of Southwest Airlines' network. *Transport Policy*, 76, 36-45. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2019.01.004>
10. Gillen, D., & Lall, A. (2004). Competitive advantage of low-cost carriers: Some implications for airports. *Journal of Air Transport Management*, 10(1), 41-50. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2003.10.009>
11. Gössling, S., & Upham, P. (2009). Climate Change and Aviation: Issues, Challenges and Solutions. Earthscan.
12. Graham, B., & Shaw, J. (2008). Low-cost airlines in Europe: Reconciling liberalization and sustainability. *Geoforum*, 39(3), 1439-1451. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2007.12.006>
13. Han, H., Koo, B., & Hyun, S. S. (2020). Image congruity as a tool for traveler retention: A comparative analysis on South Korean full-service and low-cost airlines. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 37(3), 347-360. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10548408.2020.1757564>
14. Karatepe, S. G., Kavak, O., & Topçuoğlu, E. (2023). Sosyal Politikalar Bağlamında Girişimciliğin Uluslararası Alanyazındaki Yeri Üzerine Bibliyometrik Analiz. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 79-97. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1217898>
15. Mason, K. J. (2001). Marketing low-cost airline services to business travellers. *Journal of Air Transport Management*, 7(2), 103-109. [https://doi.org/10.1016/S0969-6997\(00\)00036-3](https://doi.org/10.1016/S0969-6997(00)00036-3)
16. Mason, K. J., & Morrison, W. G. (2008). Towards a means of consistently comparing airline business models with an application to the 'low cost' airline sector. *Research in Transportation Economics*, 24(1), 75-84. <https://doi.org/10.1016/j.retrec.2009.01.006>
17. Parlina, A., Ramli, K., & Murfi, H. (2020). Theme Mapping and Bibliometrics Analysis of One Decade of Big Data Research in the Scopus Database. *Information*, 11(2), 69. <https://doi.org/10.3390/info11020069>
18. Pels, E., Njegovan, N., & Behrens, C. (2009). Low-cost airlines and airport competition. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 45(2), 335-344. <https://doi.org/10.1016/j.tre.2008.09.005>

19. Rotondo, F., Corsi, K., & Giovanelli, L. (2019). The social side of sustainable business models: An explorative analysis of the low-cost airline industry. *Journal of Cleaner Production*, 225, 806-819. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.03.345>
20. Saha, G. C., & Theingi. (2009). Service quality, satisfaction, and behavioural intentions. *Managing Service Quality: An International Journal*, 19(3), 350-372. <https://doi.org/10.1108/09604520910955348>
21. Shen, C., & Yahya, Y. (2021). The impact of service quality and price on passengers' loyalty towards low-cost airlines: The Southeast Asia perspective. *Journal of Air Transport Management*, 91, 101966. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101966>
22. Smith, G. (2004). An evaluation of the corporate culture of Southwest Airlines. *Measuring Business Excellence*, 8(4), 26-33. <https://doi.org/10.1108/13683040410569389>
23. Soyk, C., Ringbeck, J., & Spinler, S. (2017). Long-haul low cost airlines: Characteristics of the business model and sustainability of its cost advantages. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 106, 215-234. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2017.09.023>
24. Topçuoğlu, E., Oktaysoy, O., Erdoğan, S. U., & Karatepe, S. G. (2023). İşsizlik ve Girişimcilik Kavramlarına Bibliyometrik Bakış. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 1276-1292.
25. van Nunen, K., Li, J., Reniers, G., & Ponnet, K. (2018). Bibliometric analysis of safety culture research. *Safety Science*, 108, 248-258. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2017.08.011>
26. Wells, A. T. (2007). *Air Transportation: A Management Perspective*. Ashgate Publishing, Ltd.
27. Wensveen, J. (2023). *Air Transportation: A Global Management Perspective* (9. bs). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429346156>
28. Yıldırım, H. M., & Köse, C. M. (2022). Düşük Maliyetli Havayolu Şirketlerinin Web Sitelerinin Analizi ve Görsel İçerik Çözümlemesi. *Selçuk Turizm ve Bilişim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 43-61.

(40)

Öğr. Gör. Emine AY YİĞİT¹⁹⁰
TÜRK MUTFAĞINDA BAL
HONEY IN TURKISH CUISINE

ÖZ

Bal geçmişten günümüze temel gıda maddelerinden biri olarak yerini almıştır. Şekerin bulunmadığı durumlarda şeker yerine tatlandırıcı olarak, şerbetlerde, tatlılarda, et yemeklerinde, hoşafalarda kullanılmaktadır. Bal içerisinde insan sağlığına oldukça yararlı bileşenler içermektedir. Tarihte Mısır başta olmak üzere bir çok kültürde tedavi amaçlı kullanılmıştır. Son yıllarda apiterapi uygulamalarında ve kozmetik sanayisinde kullanılmaya başlanmıştır. Türk edebiyatında edebi metinlerde bir çok çalışmada bal kelimesi sıklıkla kullanılmıştır. Ülkemiz coğrafi konumundan dolayı bal üretmeye uygun koşullarda bulunmaktadır. Buna rağmen bal üretiminin yoğun olduğu iller sınırlı sayıdadır. Türkiye de bazı iller coğrafi işaret almıştır. Coğrafi işaretli ballar bulunduğu bölgeye ayrı bir ekonomik değer katmaktadır. Bunun yanında bölgenin tanıtılmasını sağlamaktadır. Bu derleme çalışmasında bal ve ürünlerinin Türk mutfağında kullanımı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bal, Türk Mutfağı, Coğrafi işaret.

ABSTRACT

Honey has taken its place as one of the basic foodstuffs from past to present. In cases where sugar is not available, it is used as a sweetener instead of sugar, in sherbets, desserts, meat dishes, pastries. Honey contains components that are very beneficial for human health. It has been used for therapeutic purposes in many cultures in history, especially in Egypt. In recent years, it has been used in apitherapy applications and cosmetics industry. In Turkish literature, the word honey is frequently used in many literary texts. Our country is in suitable conditions for honey production due to its geographical location. Despite this, there are a limited number of provinces with intensive honey production. Some provinces in Turkey have received geographical indications. Geographically marked honeys add a distinct economic value to the region, It also helps to promote the region. This review will focus on the use of honey and its products in Turkish cuisine.

Keywords: Honey, Turkish Cuisine, Geographical indication.

¹⁹⁰ Muğla Üniversitesi; emineay@mu.edu.tr ORCID:0000-0002-5642-0616

GİRİŞ

Ülkemiz Asya ve Avrupa kıtalarının birleşimi bir konuma sahip olduğu ve doğal zenginlikleri sebebiyle dünya ülkeleri içerisinde avantajlı durumdadır (Öztürk, 2013). Son yıllarda insan ömrünün uzaması sağlıklı yaşama arzusu, vücudun ihtiyaç duyduğu enerji ve besin öğelerinin doğal kaynaklı gıdalardan sağlanmasına yönelik eğilimler, arıcılık faaliyetlerinin gelişimi ve değerlendirilmesinde önemli yer tutmuştur. Bal ve diğer arı ürünlerinin sağlıklı ve hastalıklara karşı direnç sağlamada faydaları çoktur. Bunun yanında içeriklerinde bulunan mineral, vitamin, ve enzimlerden dolayı antimikrobiyel ve antiviral işlevleri vardır(TKDK, 2016).

1.Balın Kullanım Alanları

Bal yiyecek olmasının yanında; Prehistorik dönem itibarı ile geleneksel tedavilerde ve ritüellerde kullanılmış, beslenme alışkanlıkları açısından halk edebiyatında çeşitli şekillerde yer almış kültürel bir üründür (<http://www.muglakulturturizm.gov.tr>; Yılmaz Erkovan, 2018). Bal,geçmişten bu yana, hayatın bütün evrelerinde daha sağlıklı yaşam için kullanılmıştır.Balın yapısında birçok değerli vitamin ve mineral bulunmaktadır. Büyüme gelişim çağındaki çocuklar ve gençler için olmazsa olmaz değerli bir besindir. İçinde yaşadığımız yüzyılda Alternatif Tıp'a olan ilgi dolayısıyla bal ile ilgili çalışmalar artmıştır. Bal alternatif tıpta ,apiterapi uygulamalarında tedavi amaçlı kullanılabilen ulaşımı kolay bir yiyecektir(Ay ve Yiğit,2016). Balın besin değerinin tüketilene kadar özelliklerinden ödün vermeden korunması çok önemlidir(Yiğit ve ark., 2024).

Tablo 1 Balda Bulunan Kimyasal Elementler

Mineraller	Açık Renkli bal (ppm)	Koyu Renkli Bal (ppm)
Potasyum	205	1676
Kükürt	58	100
Klor	52	113
Kalsiyum	49	51
Fosfor	35	47
Silisyum	22	36
Magnezyum	19	35
Sodyum	18	76
Demir	2,4	9,4
Mangan	0,29	0,56
Bakır	0,30	4,09

Kaynak: Tübitak ,2017 Erişim Tarihi: 10.12.2024

Tablo 1 incelendiğinde;Koyu renkli balların değerlerinin daha yüksek olduğu,en yük değerini potasyum olduğu ortaya çıkmıştır.

2.Türk Mutfağında Bal

İlk çağlardan bu güne beslenmede önemli kaynak kabul edilen bal Türk mutfak kültüründe kullanılmıştır,çok yönlü bu yiyeceğin mutfakta ayrı bir öneme sahiptir. Türkler Orta Asya dan göç ile beraber gittikleri yerlere geleneklerini de beraberinde götürmüşlerdir. Anadolu'yu yurt edinen Türkler, geçmişteki yemek alışkanlıklarını koruma ile birlikte, yeni yemek kültürleriyle de karşılaşarak ve bunlardan etkilenmişlerdir. Türkler, uzun yıllar boyunca Anadolu'da hakimiyet kurmuşlar ve Anadolu Mutfağının oluşumunda belirleyici olmuşlardır. Selçuklu ve Osmanlı devletleri pek çok farklı etnik ve dini öğeyi bünyesinde toplamış olmaları, modernTürk Mutfağını zenginleştiren önemli unsurları üzerinde toplamıştır. (Baysal, 1993b; Ünver Alçay vd., 2015).

Çoğu yemek reçetelerinde çeşni olarak kullanılan bal, Beylikler ve Selçuklu döneminde yaygın içecek olarak şerbetlerde ve hoşafalarda kullanılırdı.Bu dönemde, sirkenin bal ile karışım ile elde edilen ve Mevlânâ'nın beğenisini kazanan karışım olarak bilinen sirkencubin” ana içecekler arasındaydı (Şahin,

2008;41-52; Serçeoğlu, 2014).Günümüzde bal mutfaklarda kahvaltılık ve şifa kaynağı olarak tüketilmektedir.Bal tüketimi günümüzde eğitim düzeyi yüksek bilinçli ailelerde yaygınlaşmaktadır. Halen bu oran şekere göre hala düşük kalmaktadır. Balı tüketmeye yönelik alışkanlıklar ve balın şifa olduğu bilinse de ya, günümüzde arı ürünleri tüketimi arttırılamamaktadır (Kara, 2019). Bal mutfakta kullanılmasının yanında tarım, sağlık, kozmetik, ticaret ,hukuk gibi alanlarda da kendine yer edinmiştir (Fenerci, 2021).

3.Arı Ürünlerinin Pazarlanması

Arı ürünleri pazarlaması Türkiye’de yöresel ve bölgesel seviyede üretilip elde edilen arı ürünleri üretildikleri bölgede geleneksel biçimde pazarlanırken, balların büyük bir çoğunluğu işleme,ulaşım, ambalajlama ile toptancılar perakendeci mağaza sisteminde son yıllarda ortaya çıkan trendler sebebiyle büyük tüketim merkezlerinde tüketicinin satışına sunulmaktadır. Arı üreticileri petek balı doğrudan kendileri de pazarlarken , Süzme bal daha çok toptancı ve perakendeci satıcılar aracılığıyla pazarlanmaktadır(Saner ve ark., 2011). Arıcıların arıları gezdirmeye amaçlı orman bölgelerine gelebilmeleri için alt yapı (güvenilir kovan koyma alanı ve konaklama alanları) çalışmaları yapılmalıdır.

4.Bal ve Coğrafi İşaret

Coğrafi işaret, tüketiciler için ürünün kaynağını, karakteristik özelliklerini ve ürünün söz konusu karakteristik özellikleri ile coğrafi alan arasındaki bağlantıyı gösteren ve garanti eden kalite işaretidir(<https://www.turkpatent.gov.tr/coğrafi-isaret>).

Şekil 1 Türkiye’nin Coğrafi İşaretli Balları

Kaynak:Anadolu Ajansı

Şekil1İncelendiğinde;Coğrafi işaretli balların Güneydoğu Anadolu Ege, Karadeniz, Marmara,Doğu Anadolu, bölgelerinin belli illerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Grafik 1 En Fazla Kovana Sahip İller

Kaynak:Anadolu Ajansı

Grafik 2 En Fazla Bal Üretimi Yapılan İller

Kaynak:Anadolu Ajansı

Grafik 1 ve Grafik 2 İncelendiğinde en fazla bal üretilen illerin sadece 5 il olduğu görülmüştür.Muğla ili kovan sayısı olarak en yüksek olmasına karşın ,bal üretiminde 4.sıraya gerilemiştir.Aydın ili en fazla kovana sahip olmamasına rağmen bal üretimi sıralamasında sıralamaya girebilmiştir.Mersin ve Antalya illeri en fazla kovan sayısına sahipken bal üretimi sıralamasına girememiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Pandemi ile beraber insanların doğal ürünlere olan ilgisi artmıştır. Bal oldukça yararlı içeriğiyle her insan için tüketilmesi gereken bir besindir.Ülkemiz arıcılık faaliyetleri için uygun olmasına karşın ,yeterince verim elde edilemediği yapılan çalışmada görülmüştür.Arıcıların sorunlarla yapılacak çalıştaylar ile tespit edilip çözümleri araştırılmalıdır.Çam balının üretimi ve kalitesi için orman yangınları engellenmelidir.Bal ve arı ürünlerinin pazarlanması için üreticiler desteklenmelidir.

Konaklama sorunu, arıcılar ile ormancılık işi çalışanları için önemli bir sorundur. Ormanlık alanlarda konaklama alanlarındaki yetersizlik sebebiyle sorun yaşayan arı sahipleri orman içinde daha çok sosyal imkanlara (su, tuvalet vb.) sahip alanlar yapılmasını talep etmektedirler (Korkmaz vd., 2015). Ürünlerin coğrafi işaret tescili, ürünün adının korunması ve bölge ürünlerinin üreticilerini ve işleyicileri için toplu bir pazarlama aracı işlevi görür. Coğrafi işaretlerin korunması , üreticilerin ürünlerinin ortak bir kalite standardını korumaya teşvik etmektedir (Sautier vd., 2018, s. 1; Markos vd., 2023,). Propolis ve bal mumu karışımının elma meyvesi üzerine kaplama materyali olarak kullanıldığı bir çalışmada doğal ambalaj materyali olması sebebi ile çevreye duyarlı ambalaj materyali olarak kullanımının faydalı olduğu görülmektedir (Güneş, vd., 2019).Sürdürülebilirlik üretilen ürünlerin gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde ulaşmasını sağlar.Devletlerin uzun vadede ekonomik kayıplarını azaltır tasarruf sağlar.Ekonomik kalkınmaya dolaylı destek sağlar. Sürdürülebilirliğin ekonomik kalkınma stratejisine dahil edilmesi, çevreye duyarlılık gösteren tüketicileri ve

yatırımcıları bu ürünlere çekebilir. Son yıllarda çevresel sorunlara karşı artan farkındalık birçok tüketicinin bu yolla üretilen ürün ve hizmetleri tercih etmesine sebep olmuştur (Aslan, 2024).

KAYNAKÇA

- 1.Aslan, E. (2024). Market Access for Local Geographical Indications and Marketing GI Products: The Metro Example. *Industrial Policy*, 4(1),38-49.
- 2.Ay, Y. E. & Yiğit, Y. (2016). Bal, beslenme ve sağlık. 3rd International Congress on Social Sciences, China to Adriatic, In congress book, 27-30 Ekim, Antalya.
- 3.Baysal, A. (1993b). Türk Yemek Kültüründe Değişmeler, Beslenme ve Sağlık Yönünden Değişmeler. *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları Yayın No:3*, 12-20.
- 4.Fenerci, B. Ş. (2021). Eskiçağ'da bal. *Masrop E-Dergi*, 15(1), 62-74.
- 5.Güneş, E., Sert. D. ve Erçetin, H. K. (2019). Bal mumu ve propolis gibi kaplama ürünlerinin böcekteki etkisinin belirlenmesi. *Journal of the Institute of Science and Technology*, 9(4), 2133-2139.
- 6.Kara, Ç. Pekmez, Bal ve Şeker: Helvaya Statü Veren Tatlandırıcılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(47), 74-88.
- 7.Korkmaz M, Avcı M, Özçelik R, 2018: Kızılçam ormanlarında çam balı üretimi kapsamında göçer arıcılığın sorunları. *ISNOS-MED*, 22-24 October, Isparta.
- 8.Markos, M. U., Tola, Y., Kebede, B. T., & Ogah, O. (2023). Metabolomics: A suitable foodomics approach to the geographical origin traceability of Ethiopian Arabica specialty coffees. *Food Science & Nutrition*, 11(8), 4419-4431.
- 9.Öztürk, F.G., 2013. Ordu İli Arıcılık Sektörünün Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum*, s.49.
- 10.Saner, G., Yücel, B., Yercan, M., Karaturhan, B., Engindeniz, S., Çukur, F., Kösoğlu, M. 2011. Organik ve konvansiyonel bal üretiminin teknik ve ekonomik yönden geliştirilmesi ve alternatif pazar olanaklarının saptanması üzerine bir araştırma: İzmir ili Kemalpaşa ilçesi örneği. *Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Yayın No:195*, Ankara.
- 11.Sautier, D., Mengistie Alemu, G., & Tibebe Degefie, D. (2018). Honey and geographical indications: Why is honey a good pilot product for the implementation of Geographical Indications labeling in Ethiopia? *Ethiopian Apiculture Board*.
- 12.Serçeoğlu, N. (2014). Yöre halkının mutfak kültürünü tanıma durumunun tespit edilmesi: Erzurum ili. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(4), 36-46.
- 13.Şahin, Ö. ve Aydın, A. (2021). Kültürel, gastronomik ve turistik değer: Muğla'da arıcılık ve Özel Muğla Arıcılık Müzesi örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 459-473.
- 14.TKDK, 2016. Arıcılık Sektör Toplantısı Sonuç Raporu 2016. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu <https://www.tdkk.gov.tr/Content/File/Yayin/Rapor/Arıcılıkv2.pdf>, Erişim: 10.04.2017.
- 15.Ünver Alçay, A. Yalçın, S. Bostan, K. ve Dinçel, E. (2015). Orta Asya'dan Anadolu'ya Kurutulmuş Gıdalar. *ABMYO Dergisi*, 40, 83-93.
- 16.Yılmaz Erkovan, N.(2018). Gazipaşa Arı Serenleri. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi, TÜBA*, (18), 83-100.
- 17.Yiğit, Y., Yalçın, S., & Onbaşlar, E. E. (2024). Effects of Different Packaging Types and Storage Periods on Physicochemical and Antioxidant Properties of Honeys. *Foods*, 13(22), 3594.

İnternet Kaynakları

- 18.(<https://services.tubitak.gov.tr/edergi/edergi.htm>.) Erişim Tarihi 10.12.2024.
- 19.(<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-aricilik-haritasi-olusturuldu/2781831>.) Erişim Tarihi 9.12.2024.
- 20.(<http://www.muglakulturturizm.gov.tr>). Erişim Tarihi 11.12.2024.
- 21.(<https://www.turkpatent.gov.tr/cografi-isaret>). Erişim Tarihi 8.12.2024.

(41)

Celil Mahir DİNDAR¹⁹¹

İSLAM DİNİNE GİREN ALMANLARIN DİN DEĞİŞTİRMESİNE ETKİ EDEN PSİKO-SOSYAL FAKTÖRLER¹⁹²

PSYCHO-SOCIAL FACTORS AFFECTING THE CONVERSION OF GERMAN CONVERTS TO ISLAM

ÖZ

Dini araştırmalar, dini açıklamak için psikolojik bakış açısına ihtiyaç duyar. Din değiştirmenin nasıl meydana geldiğini veya bir dinin nasıl yayıldığını açıklamak isteyen herkes bunu coğrafi koşullar, sosyo-ekonomik çerçeve koşulları, kültürel ve dilsel referanslar, tarihsel ön koşullar veya sosyal düzenlemeler temelinde yapabilir. İhtida, kendisini (açık) bir din bağlamında bulan ve ona karşı olumlu bir tutum kazanan kişinin tüm deneyimini (hem biliş hem de duygu) ve davranışını içerir. Dini statünün değişmesiyle birlikte sosyal aidiyetler de değişir.

Anahtar Kelimeler: Din Değiştirme, İslam, Hristiyanlık.

ABSTRACT

Religious research needs a psychological perspective to explain religion. Anyone who wants to explain how conversion occurs or how a religion spreads can do so on the basis of geographical conditions, socio-economic framework conditions, cultural and linguistic references, historical preconditions or social arrangements. Conversion involves the whole experience (both cognition and emotion) and behaviour of the person who finds himself in the context of an (open) religion and acquires a positive attitude towards it. As religious status changes, so do social affiliations.

Keywords: Religious Conversion, Islam, Christianity.

¹⁹¹ Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri A.B.D. Doktora Öğrencisi, Bursa/Türkiye, celildindar@yahoo.com ; ORCID: 0009-0006-7058-6205

¹⁹² Prof. Dr. İbrahim GÜRSES danışmanlığında Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında sürdürülen “İslam Dinine Giren Almanların Din Değiştirmesine Etki Eden Psiko-Sosyal Faktörler” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Din olgusu, insanlığın yeryüzünde varoluşuyla birlikte insan hayatının temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu çalışma, Hristiyan kültürünün hakim olduğu bir toplumda yaşayan kişilerin din değiştirip İslam'a geçmelerinde etkili olan psikolojik ve sosyolojik etkenleri konu edinmektedir.

“İslam Almanya'ya aittir.” Federal Cumhurbaşkanı Christian Wulff'un 2010 yılında Alman Birliği Günü'nde sarf ettiği bu sözler kamuoyunda büyük yankı uyandırdı. Almanya'da yaklaşık dört milyon Müslüman yaşamaktadır. Bu da onları iki Hristiyan kilisesinden sonra üçüncü büyük dini topluluk yapmaktadır. Birçok Müslüman burada doğup büyümüş, diğerleri ise onlarca yıldır burada yaşamakta ve Alman toplumunun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Yine de İslam ve takipçileri hala yabancı ve bilinmeyen olarak görülüyor (Hamdan, 2011: 1).

Almanya'da 3,4 milyondan fazla Müslüman yaşamaktadır. Bu da İslam'ı, dünyadaki duruma paralel olarak, Hristiyanlıktan sonra ikinci büyük dini topluluk haline getirmektedir. Ancak dini aidiyet sadece nüfus sayımlarında kaydedildiği için kesin rakamları belirlemek zordur. Almanya'daki İslami dini cemaatler, Hristiyan kiliselerinin aksine, kamu hukuku kapsamında bir statüye sahip değildir. Nüfus dairelerinde Müslümanlar “Çeşitli Dünya Dinleri” (v.W. verschiedene Weltreligionen) başlığı altında sınıflandırılmaktadır (Baumann, 2003: 1-2).

Almanya'nın İslam dünyasıyla ilk ilişkileri sekizinci yüzyılda Şarلمان dönemine kadar uzanmaktadır. Kaynaklarda özellikle iki olaydan bahsedilmektedir: 777 yılında imparator, sürgündeki Saragossa valisi Süleyman el Arabi'yi Paderborn'daki imparatorluk meclisinde kabul etmiş ve onunla bir yardım anlaşması imzalamıştır.

Konu ile alakalı ikinci olay ise 791 yılı civarında Abbasi halifesi Harun el-Reşid (hükümdarlığı 786-809) ile diplomatik ilişkilerin kurulması bu bağlamda çok daha önemli görünmektedir. Odak noktası, ilgili diğer inancın takipçilerinin kendi bölgelerindeki dini özgürlüklerinin güvence altına alınmasıydı. Dostane ilişkiler, her iki hükümdarın birbirlerine verdikleri hediyelerle pekiştirildi.

Bugünkü Almanya topraklarında Müslüman yaşamına dair ilk gerçek izler 16./17. yüzyıllardaki Türk Savaşları dönemine kadar uzanmaktadır. Osmanlılar hem 1529'da hem de 1683'te Viyana'yı bir süre kuşatmayı başardılar ve sonunda geri püskürtüldüler. Bu savaşlar sırasında binlerce Türk savaş esiri Almanya'ya getirilmiştir. Bu adamların kaderi hakkında pek bir şey bilinmemektedir. Birçoğu sonunda Hristiyanlığı kabul etmiş ve Alman yaşamına asimile olmuştur. İsimlerini değiştirdiler, Alman kadınlarla evlendiler, meslek sahibi oldular (hatta bazılarının papaz olduğu söylenir) ve bazıları da Alman birliklerinde görev aldı. Vaftiz edilenler birçok sosyal avantaja sahipti. Ancak Hristiyanlığa geçmemeye karar verenler zorla çalıştırılmak zorundaydı. Bununla birlikte, bu mahkûmların çoğunluğu inançlarını korudu ve esir takası yoluyla evlerine dönebildi. Almanya'daki ilk Müslüman mezarlarının izi bu döneme kadar sürülebilir. Bir yanda 1689 tarihli Mustaf'ın (muhtemelen Mustafa) mezarı, Vestfalya'da Brake'te gömülü genç bir çocuk ve Hannover'de 1691 tarihli iki savaş esiri Hammet ve Hassan'ın mezar taşları bulunmaktadır (Hamdan, 2011: 8-9).

Almanya'daki Müslümanların çoğu göçmenlik geçmişine sahiptir. Bunun yanı sıra, Almanya'da göçmenlik geçmişi olmadan İslam'ı seçen ve sayıları tam olarak bilinmeyen Almanlar ve vatandaşlığa geçmiş Müslümanlar da bulunmaktadır. Göçmen Müslümanlar aslen yaklaşık 40 ülkeden gelmektedir. Bunların çoğunluğu Türkiye, Bosna-Hersek, Irak, Fas, İran, Afganistan, Lübnan, Pakistan, Suriye ve Tunus'tan gelmektedir. Diğer dini toplulukların üyeleri gibi, çok çeşitli dini mezheplere mensuplardır, farklı diller konuşurlar, farklı eğitim seviyelerine sahiptirler, farklı sosyal sınıflara mensuplardır ve alış süreleri ve göç nedenleri bakımından farklılık göstermektedir (Spenlen, 2013: 29-30).

Din Değiştirme

Sözlükte “doğru yolu bulmak; yol göstermek” mânalarına gelen hüda (hedy, hidâyet) kökünden türemiş olup “gerçeğe ulaşmak, doğru yolu bulmak” demektir. Terim olarak inançsız iken veya başka bir dine mensupken İslâm dinini benimsemeyi ifade eder. İhtida eden kimseye mühtedî adı verilir (Köse, 2000: 554). Batı kaynaklı literatürde genelde “religious conversion”, Türkçe’de “hidayete erme” veya “ihtida” kelimeleriyle ifade edilen “din değiştirme” veya “dini değişim” kavramı geniş bir sahayı içine almaktadır. Mensubu bulunduğu dinin kendisine yüklediği yükümlülükleri yerine getirmeyen bir kimsenin bu tavrından

vazgeçmesi; kendisini ‘inançsız’ olarak niteleyen bir kişinin kendi toplumunun dini kurallarını kabul ederek dindarlaşması; veya bir dini reddederek bir başka dine inanması “conversion” kelimesi ile tanımlanır (Köse, 1997: 5).

“Konversion” teriminin iki farklı kullanımı veya boyutu daha bulunmaktadır. Bir yandan bu terim genel olarak din veya mezhep değiştirmeyi ifade ederken, diğer yandan da kendini yeniden veya yeni bir şekilde dini veya ideolojik bir topluluğa adayan bir kişinin değişim sürecini ifade etmektedir (Wohlrab-Sahr, 2012: 20). Şu tanımlama da “conversion” kelimesinin bu kapsamlı mahiyetini ortaya koyabilir: “İnsanlar inandıkları şeyler konusunda fikirlerini değiştirebilirler. Eğer bu, din konusunda değişim dini mahiyette olursa bunun adı dini değişimdir.” (Köse, 1997: 5). Ortaçağ ve erken modern dönemden itibaren "conversio" terimi, bir dini tarikata giriş veya mezhep değişikliği olarak kendi tercihiyle üyelik değişikliği anlamında da kullanılmaktadır (Schröder, 2013: 136).

Almanca "Konversion" kelimesi, etimolojisi itibariyle "Revolution" terimine yakın bir anlam taşımaktadır. Latince "convertere" ("to turn"; "to turn round"), "revolvere", "to revolutionise" kelimesi ile aynı hareket metaforunu kullanır. İlk kez 1744 yılında Almanca'da Katolikliğe geçişi tanımlamak için kullanılan “Conversion” ve “Bekehrung” genellikle birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Ancak bu iki terim dini bağlamlarda birbirinden ayırt edilebilir ve bazen bu anlamda doğallaşmıştır. Genel anlamda din değiştirme (Bekehrung), bir kişinin belirli bir grubun ideolojik çerçevesi içinde derinleşmesini ve yenilenmesini ifade etmektedir. Dolayısıyla din değiştirme ille de bir topluluk değişikliği anlamına gelmez. Öte yandan “din değiştirme” (Konversion), yalnızca daha önce aşına olunmayan bir inanç sisteminin benimsenmesi değil, her şeyden önce sosyal ve kurumsal grubun değişmesi anlamına gelir. Dolayısıyla din değiştirme (Bekehrung) bir inanç topluluğunda değişim anlamına gelirken, “din değiştirme” (Konversion) terimi aynı zamanda sosyolojik ve toplumsal olarak bazen yaşam koşullarında köklü bir değişimi de ifade etmektedir (Siebenrock, 2017: 5).

Yukarıda da ifade edildiği üzere din değiştirme terimi, belirli bir dini cemaate katılma ve dolayısıyla (kural olarak) başka bir dini cemaatten ayrılma isteğini ve tamamlanmış kararını tanımlar. Din değiştirme, din değiştiren kişinin hayat hikâyesinde derin bir kırılma anlamına gelir ve din değiştiren kişi tarafından kendi benliğinin bir tür iyileşmesi, daha tatmin edici bir hayata giden bir yol olarak anlaşılmaktadır. Dinler bu geçişi sembolize etmek için ayinler düzenlemektedir. Hristiyanlıkta vaftiz, Yahudilikte şahitler önünde yıkanma ve İslamiyette sünnet gibi ritüeller bu duruma örnek olarak gösterilebilmektedir. Dini bir topluluk içinde, dine doğru daha derin bir yöneliş anlamında pek çok 'din değiştirme' biçimi vardır (Maurus, 2010: 48). William James'in etkili din değiştirme taslağında, birbirini tamamlayan, ancak araştırma nesnesine bağlı olarak her biri farklı şekilde vurgulanan iki tanım bulunmaktadır. Bu tanımlar, James'in din değiştirmeyi öznel bir dini deneyim, yani psikolojik bir perspektif olarak anlamasına dayanmaktadır. James bir yandan hasta ruhlar ve sağlıklı düşünen ruhlar olarak isimlendirdiği iki tür insan arasında ayırım yapmaktadır. Sağlıklı düşünen ruhlar zaten doğuştan itibaren sağlıklı bir şekilde kendileriyle uyum içindeyken, hasta ruhlar bunu başarmak için bir dönüşüme ihtiyaç duymaktadır (James, 2017: 176-179).

Din olgusu, insanlığın yeryüzünde varoluşuyla birlikte insan hayatının temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Gerek geçmişte gerekse günümüzde, insanların bağlı oldukları dini bırakıp başka bir dine geçmeleri zaman zaman karşılaşılan bir durumdur. Din değiştirme olayları, bireysel düzeyde gerçekleşebildiği gibi toplumsal düzeyde de görülebilmekte, çok çeşitli şekilleri ve çok farklı nedenleri olduğu bilinmektedir. Ulaşım ve iletişim olanaklarının her geçen gün hızla arttığı, farklı din, inanç ve kültürlere sahip insanların daha sık etkileşim kurduğu, küresel bir alışverişin yaşandığı günümüzde din değiştirme olaylarının daha sık görülmesi de şaşırtıcı olmayacaktır (Hökelekli & Çayır, 2006: 24).

Dinsel değişim, din psikolojisinin başlangıcından bu yana en çok odaklanılan konulardan biri olmuştur ve bugün de aynı derecede yoğun bir ilgi görmektedir. Gelecekte de ilgi gören bir konu olarak önemini koruyacağı anlaşılmaktadır. Dinsel değişimle, din psikolojisinin yanı sıra sosyal bilimlerin çeşitli dallarının, özellikle din sosyolojisinin ilgilendiği de gözlemlenmektedir. Ancak, din sosyolojisi, disiplinin bir gereği olarak konuya daha çok toplumsal bir perspektiften yaklaşmaktadır. Din psikolojisi ise konuyu daha çok bireysel düzeyde ele almaktadır (Kayıklık, 2005: 5).

Din psikolojisini, genellikle bir kişinin inanç sistemindeki değişiklik anlamına gelen din değiştirme kadar yoğun bir şekilde meşgul eden çok az konu bulunmaktadır. Din değiştirme aniden veya kademeli olarak

gerçekleşebilmekte, inanç sisteminin tamamını veya sadece bir kısmını etkileyebilmekte, bir cemaate katılmayı veya cemaat değiştirmeyi içerebilmekte ve kişisel ilişkilerde, yaşam tarzında ve benlik kavramında çeşitli derecelerde değişikliklere eşlik edebilmektedir. Dinden dönme olarak adlandırılan dini bir cemaatten ayrılma süreci ve inançtan "irtidat" da din değiştirme araştırmalarının konuları arasındadır (Murken&Namini, 2006:907).

Din değiştirme olayı birden fazla ilmi disiplinin konusunu oluşturmaktadır. Sosyal bilimlerin çeşitli sahalarında üzerinde fazlaca durulmuş, psikolog, sosyolog, ilahiyatçı ve tarihçiler bu konu üzerine çalışmalar yapmışlardır. 20. yüzyılın ilk yarısında Batı'da konuyla ilgili daha çok psikolojik anlamda sayısız çalışma yapılmış, fakat ilerleyen yıllarda ilgi azalmıştır. Bunun başlıca nedeni, Hristiyanlığın toplumdaki etkisini yavaş yavaş kaybetmesiyle birlikte dinden uzaklaşmasıdır.

Din değiştirme ile ilgili araştırmalar temelde kişiler üzerinde uygulanan anketlere ve çoğunlukla otobiyografiler olmak üzere yazılı dokümanlara dayanmaktadır. Bunlardan elde edilen veriler eğer mümkünse birkaç mülakat ile desteklenerek, sonuçlar istatistiklerle kontrol edilerek (Köse, 1997: 8).

Kullanılan Teknik

Çalışmamızda mülakat tekniği kullanılmıştır.

Örneklem

Bu araştırmanın örneklemini, din değiştirip Müslüman olan 26 kişiden oluşmaktadır. Bu örneklem grubundan 17 kişi ile yüzyüze, 9 kişi ile de online olarak mülakat yapılmıştır. Mülakat, Nisan 2021- Haziran 2023 tarihleri arasında Almanya'nın değişik şehirlerinde gerçekleştirilmiştir. Mülakat yeri olarak genelde cami dernekleri tercih edilmiştir. Mülakat soruları kişinin çocukluğundan başlamak üzere kronolojik bir düzende gerçekleştirilmiş olup, 60-120 dakika arasında değişmiş ve mülakatların hepsi, kişilerden izin alınarak ses kaydı yapılmıştır. Araştırmanın neticelerini yazıya dökerken asıl isimleri yerine hayali isimlerin kullanılacağı ve kimliklerini açığa çıkaracak herhangi bir bilginin kullanılmayacağı hususunda mühtedilere teminat verilmiştir.

Bulguları ve Yorumlar

Demografik Değişkenler ve Din Değiştirme

a. Yaş ve Din Değiştirme

	Şuanki yaş durum sayısı	İhtida Yaş Grubu	Kadın	Erkek
Ergenlik dönemi: 13-21	6	17	9	8
İlk yetişkinlik dönemi: 22-40	11	7	6	1
Orta yaş dönemi: 40-60	7	2	1	1
Yaşlılık dönemi: 60-...	2	0	0	0

Tablo-1: İhtida yaş grubunu ve cinsiyeti göstermektedir.

Tablo-1, din değiştirme yaş gruplarını farklı yaşam dönemlerine göre cinsiyet ayrımında göstermektedir. İhtida edenlerin yaş grupları dört ana döneme ayrılmıştır: ergenlik, ilk yetişkinlik, orta yaş ve yaşlılık dönemi. Bu tabloya göre örneklem grubumuzdaki kişilerin din değiştirme yaşı 13-60 yaş arasında değişmekle birlikte, yoğunluk 20 yaş öncesidir. Bizim araştırma grubumuzda en genç (16 yaşında) 14 yaşında din değiştiren bir kadın bulunmaktadır. Almanya'da On dört yaşını doldurduktan sonra çocuk hangi dini inanca bağlı kalmak istediğine karar verme hakkına sahiptir. Çocuk on iki yaşını doldurduktan sonra kendi iradesi dışında eskisinden farklı bir dinde yetiştirilemez (<https://www.gesetze-im-internet.de/kerzg/BJNR009390921.html> Erişim: 24.01.2021).

Genel olarak, din değiştirme olaylarının çoğu ergenlik döneminde ve ilk yetişkinlik döneminde yoğunlaşmaktadır, özellikle ergenlik dönemi din değiştirme açısından en yüksek sayıyı göstermektedir. Böylece din değiştirmenin bir gençlik fenomeni olduğunu ileri süren görüşlerin haklılık kazandığı burada da görülmektedir (Hökelekli & Çayır, 2006: 31). Yaş ilerledikçe din değiştirme oranlarının azaldığı gözlenmektedir. Mülakatımızda, en ileri yaş olarak 56 yaşında din değiştiren bulunmaktadır.

Ergenlik ve gençlikte din değiştirme, isyan veya tepki davranışının bir sonucu olabilir. Daha çok gençler dinî kurumlara veya dinî ritüelleri yerine getirme şekillerine karşı bir isyan içinde olabilirler. Birçok durumda ailenin baskıcı dindarlığı bu isyana temel teşkil ederken, bazı durumlarda aileye isyanın başka nedenleri de vardır. İsyen duygusu bazen aileye bazen de topluma karşı yöneltilir. Bu durum, kişinin sağlıklı bir sosyalleşme gerçekleştiremediğini gösterir ki, bu da kişiyi din değiştirmeye götüren önemli faktörlerden birisidir. Kişilik gelişiminin ilk devrelerinde normal bir sosyalleşme sürecinden geçmeyen kimseler kendi dünya görüşlerini oluşturabilir ve neticede kendi toplumlarının ölçü ve yaptırımlarına zıt bir davranış şekli sergileyebilirler. Böylece kendilerini isyankâr oldukları yapıdan -ki bu aile veya toplum ya da ikisi birden olabilir-soyutlamış olurlar. Bu durum din değiştirmenin bu soyutlamayı gerçekleştiren bir araç, olarak kullanabileceğini göstermektedir (Köse, 2004: 414-415).

b. İhtida Sonrası İsim Değişikliği

İhtida sonrası	İsim değiştirenler	İsmi değiştirmeyenler
Kadın	7	5
Erkek	8	1

Tablo-2: İhtida sonrası isim değişikliği

Tablo-2, İhtida eden bireyler arasında isim değiştirme ve değiştirmeme tercihlerinin cinsiyete göre dağılımını göstermektedir. Kadınlar arasında isim değiştirenlerin sayısı 7, değiştirmeyenlerin sayısı ise 5'tir. Bu, kadınların yaklaşık %58'inin isim değiştirmeyi tercih ettiğini gösteriyor. Erkekler arasında ise isim değiştirenlerin sayısı 8 olup, değiştirmeyenlerin sayısı ise 1'dir. Bu oran, erkeklerin %88,8'inin isim değiştirmeyi tercih ettiğini gösteriyor. Bu tabloya göre, erkeklerin ihtida ettiklerinde isim değiştirme eğilimlerinin kadınlardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

İhtida eden Sümeyye Hanım isim değişikliği yapılmamasının sebebini: “Anne ve babamı üzmemek için ismimi değiştirmedim.” şeklinde cevap vermiştir. Latif Bey ise çevresindeki kişilerin talebi üzerine isim değişikliği yaptığını şöyle ifade ediyor: “Latif adını aldım ama resmi olarak değil. Din değiştirme işlemim, Türkiye’de İstanbul’daki Fatih Camii’nde resmi olarak yapıldı. Birçok kişi her zaman ihtidadan sonra ismin değiştirilmesi gerektiğini düşünüyor. Ama ben Alman kültürümüzü de korumamız gerektiğini düşünüyorum. İnşallah çocuklarıma hem Alman hem de İslami bir isim vermek istiyorum.” İsim değişikliği yapan mühtediler, isim değişikliğini resmi olarak yapmamaktadırlar.

c. Medeni durum ve Din Değiştirme

Cinsiyeti	Medeni hali	
	Evli	Bekâr
Kadın	12	4
Erkek	6	4

Tablo-3: Din değiştirenlerin medeni durumunu göstermektedir.

Tablo-3, din değiştirenlerin cinsiyet ve medeni hallerine göre dağılımını göstermektedir. Araştırmamıza katılan örneklem grubunun çoğunluğu evlidir (12 evli 4'ü bekârdır). Kadınlar arasında din değiştirenlerin 12'si evli, 4'ü ise bekârdır. Kadınlarda evli olanların sayısı, bekâr olanlara göre daha yüksektir. Erkekler arasında din değiştirenlerin 6'sı evli, 4'ü ise bekârdır. Erkeklerde de evli olanların sayısı bekâr olanlardan biraz daha fazladır. Genel olarak tabloya bakıldığında, din değiştirenler arasında evli bireylerin sayısının daha yüksek olduğu görülmektedir.

d. Öğrenim Durumu ve Din Değiştirme

Eğitim durumu	
Ortaokul	7
Meslek Lisesi	8
Lise	8
Üniversite	2
Yüksek Lisans	1

Tablo-4: Öğrenim durumuna göre din değiştirme

Tablo-4, din değiştiren bireylerin eğitim durumuna göre dağılımını göstermektedir. Ortaokul mezunu olanlar arasında din değiştirenlerin sayısı 7'dir. Meslek lisesi ile lise mezunları din değiştirenlerin sayısı 8'dir. Üniversite mezunları arasında din değiştirenlerin sayısı 2'dir. Yüksek lisans mezunları arasında ise din değiştiren sadece 1 kişi bulunmaktadır. Bu tabloya göre, din değiştirme olaylarının en fazla ortaokul, meslek lisesi ve lise mezunları arasında görüldüğü anlaşılmaktadır. Tablo-1 ile birlikte değerlendirildiğinde din değiştirenlerin çoğunluğu ergenlik döneminde olduğu için dolayısıyla ergenlik dönemi de lise dönemi eğitim süreci olması hasebiyle bu dönemde din değiştirenlerin sayısı daha fazladır.

e. Sosyo-ekonomik Durum ve Din Değiştirme

	Çalışma Durumu
Çalışıyor	16
Çalışmıyor	8
Emekli	2

Tablo-5: Sosyo-ekonomik Durum ve Din Değiştirme

Tablo-5, din değiştiren bireylerin çalışma durumuna göre dağılımını göstermektedir. Çalışan bireyler arasında din değiştirenlerin sayısı 16'dır. Çalışmayan bireyler arasında din değiştirenlerin sayısı 8'dir. Emekliler arasında din değiştirenlerin sayısı 2 ile en düşük seviyededir. Bu tabloya göre, din değiştirme olaylarının çoğunlukla çalışan bireyler arasında yoğunlaştığı söylenebilir.

f. Yetiştirildikleri Dini Mensubiyete Göre Din Değiştirme

Yetiştirildikleri dinler	
Protestan-Hristiyan	12
Katolik-Hristiyan	10
Herhangi bir dini topluluğa üye değildim	1

Ateist	3

Tablo-6: Yetiştirildikleri Dini Mensubiyete Göre Din Değiştirme

Tablo-6, din değiştiren bireylerin yetiştirildikleri dini mensubiyete göre dağılımını göstermektedir. Protestan-Hristiyan olarak yetiştirilenler arasında din değiştirenlerin sayısı 12'dir. Bu grup, din değiştirenler arasında en büyük oranı oluşturmaktadır, bu da Protestan olarak yetiştirilen bireylerin din değiştirmeye daha yatkın olduğunu gösterebilir. Katolik-Hristiyan olarak yetiştirilenler arasında din değiştirenlerin sayısı 10'dur. Araştırmamızda, herhangi bir dini topluluğa üye olmayan bireylerden yalnızca 1 kişi din değiştirmiştir. Ateist olarak yetiştirilen bireyler arasında ise din değiştirenlerin sayısı 3'tür.

g. İhtida Öncesi Yaşanan Travmatik Olaya Göre Din Değiştirme

İhtida öncesi yaşanan travmatik olay	
Ölüm	4
Ölüm ve cinsel istismar	1
Çocuklukta geçen ateşli hastalık	1
Travmatik olay yok	21

Tablo-7, İhtida Öncesi Yaşanan Travmatik Olaya Göre Din Değiştirme

Tablo-7, din değiştiren bireylerin ihtida öncesinde yaşadıkları travmatik olayların dağılımını göstermektedir. Ölüm olayı travma sonrasında din değiştiren bireylerin sayısı 4'tür. Yakın bir kişinin kaybı gibi ölümle ilişkili travmalar, bazı bireylerde dini değişim sürecini tetikleyici bir faktör olabilir. Bu bireyler, kayıpları sonucunda dini arayışlara yönelmiş olabilirler. Ölüm ve cinsel istismar travma sonrası 1 kişi din değiştirmiştir. Çocuklukta geçirilen ateşli hastalık deneyimi olan 1 kişi din değiştirmiştir. Hiçbir travma yaşamayan bireylerin sayısı ise 21'dir. Bu, din değiştirenlerin büyük bir çoğunluğunun ihtida öncesinde herhangi bir travmatik olay yaşamadığını göstermektedir. Bu grup, dini değişim sürecine kişisel arayış, manevi tatmin veya bilgi edinme gibi travmatik olmayan sebeplerle yönelmiş olabilir. Din değiştirme sürecinde travmatik olayların etkisinin sınırlı olduğu görülmektedir. Din değiştiren mühtedilerin çoğunluğu, ihtida öncesinde ciddi bir travmatik deneyim yaşamamıştır.

Ölüm endişesi ve cinsel istismara uğrayan Leyla Hanım, din değiştirme sebebini yaşadığı travmayı şöyle anlatıyor: “Evet, çocukken bazı olaylar (yakın aile üyelerinin ölümü) yaşadım. Tüm yakın aile üyeleri kanser nedeniyle genç yaşta vefat etti. Ailemizi neden bu kadar sık etkilediğini hep merak etmişimdir. Her zaman bir neden arıyordum.

13-14 yaşındayken evimin yakınında takip edildim, saldırıya uğradım ve fail neredeyse bana tecavüz edecekti. Bu olay okuldan sonra öğle yemeği saatinde gerçekleşti. Kendimi savunabildim ve kaçma fırsatım olduğu için şanslıydım. Bu olaydan sonra yanlış bir şey yaptığımı düşündüm. Kendimi örtmem gerektiğini hissettim. Bu olay daha sonra beni tamamen etkiledi. Müslüman bir arkadaşımın evine daha sık gitmeye başladım. O da tesettürlü ve ibadetini yapıyordu. Onun ne kadar mutlu ve huzurlu olduğunu görmüştüm.”

h. Ailenin Eski Dine Karşı Tutumundan Kaynaklanan Din Değiştirme

Ailenin eski dine karşı tutumu	

Ateist	5
Deist	1
Dine karşı ilgisiz	7
Normal	10
Dindar	3

Tablo-8: Ailenin Eski Dine Karşı Tutumundan Kaynaklanan Din Değişirme

Tablo-8, din değiştiren bireylerin ailelerinin eski dine karşı tutumlarına göre dağılımını göstermektedir. Ailenin dini tutumu, bireylerin dini kimliklerini ve dine bakışlarını şekillendirebileceğinden, din değiştirme sürecinde etkili bir faktör olabilir. Ateist aile tutumuna sahip bireyler arasında din değiştirenlerin sayısı 5'tir. Ateist bir ailede yetişen bireyler, dini bir altyapıdan yoksun olmalarına rağmen, din değiştirme sürecine girmiş ve kendilerini tatmin edecek bir manevi arayışa yönelmiş olabilir. Deist aile tutumuna sahip bireylerden yalnızca 1 kişi din değiştirmiştir. Dine karşı ilgisiz ailelerde yetişenlerden 7 kişi din değiştirmiştir. Dine ilgisiz bir aile ortamında yetişen bireyler, kendi manevi ihtiyaçlarını karşılayacak bir dini kimlik arayışına girebilirler. Normal orta yol ailelerde yetişenler arasında din değiştirenlerin sayısı 10'dur. Bu, din değiştirenler arasında en büyük grubu oluşturmaktadır. Dindar ailelerde yetişenlerden ise 3 kişi din değiştirmiştir. Dindar bir ailede yetişen bireylerin din değiştirme olasılığı daha düşük olmakla birlikte, bazı bireyler özellikle genç yaşlarda katı dini yapıya karşı kendi bağımsız arayışlarını tercih etmiş olabilir.

Kişide dinî açıdan etkili olan en önemli sosyal tesir, ailesinin dinî temayülleridir. Din, bir aile için ne kadar önemli ise kişinin bu temayülü aynen alma ihtimali o kadar fazladır. Eğer anne ve baba aynı dinî görüşlere sahipse çocuğun onlarla özdeşleşmesi o derece muhtemeldir (Köse, 1997: 39).

1. Din Değişirme Fikrinin Oluşumunu Etki Eden Faktörler

Din değiştirme fikrinin oluşumu	
Arkadaşlarım	23
Komşularım	0
Araştırma	15
Evlilik	7
Diğer...	0

Tablo-9: Din Değişirme Fikrinin Oluşumu. Tabloda, birden fazla tercih edenler oldu.

Tablo-9, din değiştirme fikrinin nasıl oluştuğunu ve hangi etkenlerin bireyleri dini değişime yönlendirdiğini göstermektedir. Buna göre din değiştirme fikrinin oluşmasında en etkili faktörler arasında arkadaş çevresi ve bireysel araştırma öne çıkmaktadır. En büyük etkiyi gösteren faktör, 23 kişi ile arkadaş çevresidir. Bu, bireylerin çevrelerindeki arkadaşlarından etkilenecek din değiştirme fikrini benimsediklerini göstermektedir. Arkadaşlar, yeni dini tanıma, bu dinin inanç ve pratiklerine dair bilgi edinme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. 15 kişi din değiştirme fikrine kendi araştırmaları sonucunda ulaşmıştır. 7 kişi din değiştirme fikrini evlilik yoluyla edinmiştir. Evlilikte eşlerin dini farklılıkları, bazen bireyi kendi dinini değiştirmeye yönlendirebilir.

Araştırmamıza katılan Sinem Hanım, araştırarak din değiştirdiğini şöyle anlatıyor: “Kocam bir gün bana kahvaltı masasında Müslüman olduğunu söyledi. Bunun karşısında benim ona ilk tepkim: “Bunu asla yapmayacağım ve başörtüsü takmayacağım” oldu. Kocamın benden yapmamı istediği şeylere karşı kendimi nasıl savunabileceğimi araştırdım. Korkuyordum. Maalesef eşim dini yönden elimden tutmadı. İslam'ı kendi düşüncesinde yaşadı. Tek başına yapmasın diye birkaç Ramazan onunla birlikte oruç tuttum. Bir kere de

onunla namaz kıldım. Duaları benim için yazdı ama bana açıklamadı. Kendisi de başlangıçta yanlış kaynaklara sahipti. Çok araştırma yaptım ve ona yanlış kaynaklara baktığını söyledim ve doğru bilgileri anlattım. Ama o bana inanmak istemedi. Ancak arkadaşları ona bana inanmasını söyledikten sonra beni dinledi. Arkadaşlarım ve kendi araştırmalarım beni daha çok ikna etti. İslam'a tamamen farklı, daha olumlu bir bakış açım vardı.”

i. Din Değiştirme Sürecinde En Fazla Motive Eden Faktörler

İhtida sürecinde en fazla motive eden faktör	
Tek Tanrı inancı	18
Yardımseverlik	1
Ahret inancı ve ölüm	1
Günahsız doğmak	2
Tövbenin Allah'a yapılması	1
Peygamberler arasındaki paralellik	3
Kur'an-ı Kerim	1
Papazların yanlış tutumu ve İncillerin çokluğu	1
Daha huzurlu bir hayat	1
Rasyonellik	1
Teolojik sebepler	1
Yok	1

Tablo-10: İhtida sürecinde en fazla motive eden faktörler

Tablo-10, din değiştirme sürecinde en fazla motive eden faktörlerin başında tek Tanrı inancı yer almaktadır (18 kişi). Bunun yanı sıra yardımseverlik ve ahret inancı ile ölüm gibi manevi değerler de önemli yer tutuyor, (her biri 1 kişi). Diğer faktörler arasında günahsız doğmak (2 kişi), tövbenin yalnızca Allah'a yapılması (1 kişi), peygamberler arasındaki paralellik (3 kişi), Kur'an-ı Kerim (1 kişi). Bu da gösteriyor ki, din değiştirme kararı sadece kişisel inançlardan değil, aynı zamanda dini öğretilerin nasıl algılandığı ve bunların pratikte nasıl hayata geçirildiğiyle de ilgilidir. Papazların yanlış tutumu (1 kişi) ve İncil'lerin çokluğu (1 kişi) da din değiştirmede motive eden faktörler arasında bulunmaktadır. Genel olarak tablo, din değiştirme sürecinde en etkili motivasyon kaynağının Tek Tanrı inancı olduğunu açıkça göstermektedir.

Birçok mühtedi, Hristiyanlığın üçlemesini mantıksız buluyor. Şüphe duyulan bir Tanrı'nın Oğlu. Kiliselerin buna karşı kararsız olarak söyleme isteksizliği. Buna karşılık İslam'a göre açık ve net: “Allah - Tanrı. Muhammed - peygamber. Kuran - Tanrı'nın tartışılmaz sözü.” (Maroldt, 2014).

Çalışmamıza katılan Abdullah Bey, günahsız doğum ve dua hakkında şöyle diyor: “Tevhid'e göre yani İslam'a göre günahsız bir doğum. Hristiyanlıkta vaftiz vardır ve vaftiz edilmezseniz cehenneme gidersiniz. Küçük bir çocukken hala günahkarsınız, bu hiç mantıklı değil. İslam'ın şartlarını, Allah'ın verdiklerini daha adil buluyorum. Diğer dinlerde bir şeyler ödemeniz, para vermeniz bile gerekiyor. Ama İslam'da her şey adil. Pratikte her şey sizinle Allah arasındadır.”

Mühtedi Salih Hanım, dua ile ilgili düşüncelerini şöyle aktarıyor: “İslam'ı tanımak bir duaydı. Bir gündemi olduğunu, günün düzeni olduğunu. İslam'da dua yoluyla Allah'la doğrudan temas kurabilirim. Ondan günahlarımı affetmesini isteyebilirim. Hristiyanlıkta böyle bir şey söz konusu değildi. Bunun için kiliseye, rahibe gitmem gerekiyordu ve rahip aracılığıyla Tanrı'ya dua edebiliyordum. Hristiyanlıkta bunu anlamsız buluyorum.”

Katılımcı Davut Bey de tevhid ve kutsal kitaplar için şöyle diyor: *“Sadece tek bir Tanrı vardır. Hristiyan inancındaki teslis ile ilgili sorunlarım vardı. Prensibi anlıyordum ama konunun derinine indiğinizde kafam karışıyordu. Peygamberimizin davranışlarından çok etkilendim. Hiçbir zorlama olmadan insanları İslam'a geçmeye ikna etmeyi başarmıştı. Dayak yediği, sevilmediği zor bir dönemde yaşadı. Onun iyi ahlaki doğası beni etkiledi. İncil'de Eski Ahit ve Yeni Ahit vardır. Ama İslam'da sadece Kuran var, o da değiştirilmemiş, tek kitap. Bu da beni çok etkiledi. Bu, yapılacak en doğru şeyin bu olduğu hissini verdi.”*

SONUÇ

Bir insanın içinde doğup büyüdüğü bir din ve inanç sistemini terk edip bir başka inanç sistemine geçişi, gerek işleyiş süreci, gerekse sonuçları bakımından kolay olmayan oldukça ciddi bir olaydır. Fakat bir takım bireysel ve toplumsal şartlar bir araya geldiğinde bu tür olayların yaşanması mümkün olabilmektedir (Hökelekli & Çayır, 2006: 31).

Dini benlik kavramı, tüm yaşam süresi boyunca değişebilen dinamik bir yapı olarak sunulmuştur. Çevredeki kültürün veya alt kültürün dindarlıkla ilgili sosyal temsilleriyle karşılaştığında, çevreden gelen bilgiler ya dini benlik kavramına asimile edilir ya da dini benlik kavramı bu bilgilere göre kendini uyarlar ve böylece zaman içinde değişir. Bir sosyal temsil alanından diğerine geçişe, dini benlik kavramının yeni çevreye uyum sağlayabilmesi ve orada da deneyim ve eylemi etkin bir şekilde kontrol edebilmesi için karşılık gelen değişim süreçleri eşlik etmektedir (Zieroff, 2006: 46).

Almanya'da kaç kişinin İslam'ı seçtiği henüz kapsamlı bir şekilde analiz edilmemiştir. Ayrıca kaç Müslümanın İslam'dan uzaklaştığı ya da Hristiyanlığa geçtiği de bilinmemektedir. Aslında, dini aidiyet istatistiksel olarak kaydedilmediği için bunu doğrulamak kolay değildir. Her din değişikliği kişisel bir karardır. İslam'da dini cemaate kabul edilme ritüeli de yoktur ve her din değiştiren kişi kendi seçtiği bir dini cemaat tarafından yazılı olarak onaylanmak zorunda değildir (Bax, 2019: 108-109). Duyguları tetikleyen sadece din değiştirmelerin toplumları temelden değiştirdiği yerler değildir. Sadece din değiştirme süreçlerinin potansiyeline bakmak bile kişinin kendi toplumuna yönelik tehdit korkularını tetiklemeye yetmektedir. Almanya'da bugüne kadar on binlerce yerli Alman İslam'ı seçti; bu kişiler *Almanya'daki tüm Müslümanların yaklaşık yüzde iki ila üçünü oluşturuyor* (Maurus, 2010: 50).

Bir kişinin İslam'ı seçme nedenleri, insanların kendileri kadar farklıdır. Her hayat hikayesinde böyle bir kararı açıklayabilecek kırılmalar, zorluklar ve deneyimler olmaktadır. Bu da bireysel kaderlerin temsili olmayıp tek başına durmasının bir başka nedenlerindendir. Hepsinin ortak noktası, hayatlarının din sayesinde daha iyiye doğru değişmesi ve hatta bazıları için dinin yaşamaya değer ve anlamlı hale gelmesidir (Kaiser, 2018: 13).

İslam'a geçişin mutlaka bilinçli ya da stratejik bir karar olmadığı, birçok tesadüfün de dine giden yolu açmış olmasından anlaşılmaktadır. Müslümanlarla temas önemli bir faktördür, ancak herkes için ve sadece bu değildir. Bazıları için tek bir an nihai karar faktörü olmuştur (Kaiser, 2018: 81).

Din değiştirme olayının teolojik bağlamdan çok psikolojik, sosyolojik ve hatta siyasi bağlamda değerlendirilmesini öngörmektedir. Kültürel tatminsizlikler, farklı dinlerden kişi veya gruplarla sosyalleşme, bireysel hoşnutsuzluklar ve hatta bireysel çıkarlar kişileri din değiştirmeye hazırlayan veya süreci hızlandıran sebepler olabilir. Din değiştirme hikayelerinde anlatılan ve yeni dinin seçilme nedeni olarak gösterilen teolojik tercihler küçümsenmemekle birlikte, din değiştirme olayının psiko-sosyolojik boyut içeren bir fenomen olduğu ortadadır. Bu nedenle de bu olgu sosyal bilimlerin etkin olarak ortaya çıkmaya başladığı 19. yüzyılın sonlarından itibaren önce din psikolojisinin, daha sonra da din sosyolojinin ve sosyal psikolojinin en gözde konularından birisi, belki de ilki olmuştur. (Köse, 2004: 408-409).

Dine dönüş ve din değiştirme olaylarına her dinde ve her çağda küçük yaşta çocuklar dışında kadın erkek her yaş grubunda rastlanabilmektedir. Ancak bu din değiştirme olaylarının en çok gençlik ve ilk yetişkinlik dönemlerinde ortaya çıktığı da bir gerçektir. Bunun dışında, din ile geçmişte bir bağ kurmuş kimselerin, dine dönüş ya da dinsel değişime daha yatkın oldukları görülmektedir (Hökelekli, 1996: 292).

Almanya'da yaşayan Müslümanlar, ister yabancı ister Alman olsunlar, hem bireysel olarak inananlar hem de dini cemaat için Anayasa'nın 4. Maddesi uyarınca temel bir hak olarak din özgürlüğü hakkına

sahiptirler. Anayasa'nın 4. Maddesi şu şekildedir: “(1) İnanç, vicdan, dini ve felsefi inanç özgürlüğüne dokunulamaz. (2) Dinin rahatsız edilmeksizin uygulanması güvence altına alınır.”

Federal Almanya Cumhuriyeti'nde halen iki tür hukuka tabi olan Müslümanlar bulunmaktadır: Alman Müslümanlar ve bu nedenle yabancılar yasasına tabi olan diğer milletlerden Müslümanlar. Her ikisi için de şu geçerlidir: Dini cemaat olarak tanınmamak. Gelir vergisi kartında “çeşitli/farklı” (versch. (verschiedene)) kısaltması altında görünmektedir. İslami cemaatlerin Hristiyan kiliseleri ile hukuki ya da fiili eşitlenmesi henüz gerçekleşmemiştir (Baumann, 2003: 7-9).

Sonuç itibarıyla din değiştirerek İslam dinine giren Alman kökenli müslümanların sayısını tam olarak tespit etmek mümkün olamamaktadır. Çünkü bir kişi müslüman olmak isterse resmi makamlara müracaat etme gibi bir zorunluluğu bulunmamaktadır. Bunun yanında katılımcılarımızdan aldığımız bilgilere göre de bazı mühtediler kendi ailesinden bile din değiştirdiğini gizlemektedir.

KAYNAKÇA

1. BAUMANN, Maria Elisabeth. Frauenwege zum Islam, Analyse religiöser Lebensgeschichten deutscher Muslimas, Regensburg 2003.
2. HAMDAN, Hussein. Muslime in Deutschland, Geschichte – Gegenwart – Chancen, Heidelberg 2011.
3. HÖKELEKLİ, H. & ÇAYIR, C. Gençlerin Din Değiştirip Hristiyan Olmasında Etkili Olan Psiko-Sosyal Etkenler, U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.15, S.1, 2006, S.23-46.
4. JAMES, William. Dinsel Deneyimin Çeşitleri, (Çev: İsmail Hakkı Yılmaz) İstanbul 2017.
5. KAİSER, Susanne. Die neuen Muslime, Warum junge Menschen zum Islam konvertieren, Promedia Verlag, Wien 2018.
6. KAYIKLIK, Hasan (2005). Bireysel yaşamda dinsel değişim. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5(2), 5-24.
7. KÖSE, Ali. Neden İslam'ı seçiyorlar: Müslüman olan İngilizler üzerine psiko-sosyolojik bir inceleme, TDV İslami Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 1997.
8. KÖSE, Ali, (2004). Din Değiştirmenin Psiko-Sosyolojik Nedenleri, İslami İlimler Araştırma Vakfı, Tartışmalı İlmi Toplantı, 17-18 Nisan 2004, İstanbul, s. 407-427.
9. MAROLDT, Kristina. Islamischer Aufbruch: Jetzt fängt ein neues Leben an. <http://www.spiegel.de/spiegelwissen/aus-welchen-gruenden-deutsche-zum-islam-konvertieren-a-898624.html> (Erişim: 02.11.2014)
10. MAURUS, Reinkowski. Konversion zum Islam, Evang. Theol. 70. Jg., Heft 1, S. 48–62, Chr. Kaiser / Gütersloher Verlagshaus, 2010.
11. MURKEN, S. & NAMİNİ, S. Religionspsychologie. In K. Pawlik (Hrsg.), Handbuch Psychologie: Wissenschaft – Anwendung – Berufsfelder (Kap. 64, S. 903-910). Heidelberg 2006.
12. SCHRÖDER, Anna-Konstanze. Konversionserleben als Schnittpunkt der psychologischen und soziologischen Forschungsperspektive auf den Konversionsprozess. Ein religionspsychologischer Zugang für die Religionswissenschaft und eine neue Konversionstheorie, Leipzig 2013.
13. SIEBENROCK, Roman A.: Bekehrung/Konversion: Zur Transformation weltanschaulicher Orientierungssysteme, Gesellschaft zur Förderung wissenschaftlicher Forschung und Publikation (2017). S. 1-22.
14. SPENLEN, Klaus. Gehört der Islam zu Deutschland? Fakten und Analysen zu einem Meinungsstreit. Düsseldorf 2013.
15. ZIEROFF, Claudia. Subjektive Konstruktion Religiöser Selbstkonzepte, Im Kontext Religiöser Sozialisation und Religiöser Veränderung. Oldenburg 2006.

(42)

Dilbar İSKANDAROVA*

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE İNSAN HAKLARI: ULUSLARARASI HUKUKİ YÜKÜMLÜLÜKLER VE UYGULAMALAR

CLIMATE CHANGE AND HUMAN RIGHTS: INTERNATIONAL LEGAL OBLIGATIONS AND PRACTICES

ÖZ

Bu makale, iklim değişikliği bağlamında uluslararası insan hakları yükümlülüklerinin doğasını ve uygulamalarını incelemektedir. Çalışma, iklim değişikliğine yönelik uluslararası hukuk normlarını; insan hakları, çevre hukuku ve ekonomik hukuk gibi çeşitli hukuki alanları kapsayan bir perspektifle değerlendirir. İnsan hakları temelli bir yaklaşımın, iklim değişikliğiyle mücadelede neden kritik olduğuna vurgu yapılırken, devletlerin insan haklarını koruma yükümlülüklerinin ulusal ve uluslararası bağlamdaki uyumu analiz edilmektedir. Ayrıca, mevcut uluslararası belgelerin bu yükümlülüklerle nasıl katkıda bulunduğu, özellikle yumuşak hukuk unsurları ve özel prosedürler aracılığıyla ele alınmaktadır. Sonuç olarak, iklim değişikliğiyle mücadelede insan haklarına dayalı politikaların önemi vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İklim değişikliği, insan hakları, uluslararası hukuk, çevre hukuku, sürdürülebilir kalkınma, yumuşak hukuk.

ABSTRACT

This article examines the nature and application of international human rights obligations in the context of climate change. It evaluates international legal norms related to climate change through various legal domains, such as human rights, environmental law, and economic law. Emphasizing the critical role of a human-rights-based approach in combating climate change, the study analyzes the alignment of states' human rights obligations within national and international frameworks. It further addresses how existing international documents contribute to these obligations, particularly through soft law elements and special procedures. The conclusion underscores the importance of rights-based policies in addressing climate change.

Keywords: Climate change, human rights, international law, environmental law, sustainable development, soft law.

* Doktora öğrencisi, T.C İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu hukuku doktora programı.
dilbar.iskandarova@gmail.com. <https://orcid.org/0009-0000-9766-9576>

GİRİŞ

Uluslararası hukukun insancılaştırılmasına yönelik eğilim ve insan hakları temelli yaklaşımın politikalara, programlara ve iklim değişikliğine yönelik tepkilere etkin bir şekilde entegre edilmesi göz önüne alındığında, iklim değişikliği bağlamında insan hakları yükümlülükleri uluslararası hukukun çeşitli dallarında yer alabilir. Şu anda, uluslararası hukuk bu tür yükümlülüklerin niteliği sorunu, bunları düzenleyen tüm kurallar kompleksinin tanımlanmasının ve bu kuralların farklı hukuk dallarına ait olmasından kaynaklanabilecek özelliklerin dikkate alınmasının gerekli olduğunu ortaya çıkarmak için özel bir önem kazanmaktadır.

Bu bağlamda makalenin amacı, küresel iklim değişikliği bağlamında insan hakları alanında uluslararası yükümlülükleri düzenleyen ilgili uluslararası hukuk normlarını belirlemektir. Hedefe ulaşmak için bu alandaki ilgili alanlar sırasıyla ele alınacaktır: kaynakları mantıksal olarak söz konusu yükümlülüklerin büyük kısmını içeren insan hakları hukuku; iklim değişikliği ile ilgili hukuki ilişkileri düzenleyen uluslararası çevre hukuku; ve iklim değişikliği ve tepkisine ilişkin normların ortaya çıktığı ve insan haklarına dayalı bir yaklaşımın yükselişi göz önüne alındığında, muhtemelen araştırılan yükümlülükleri de içerebilecek diğer sektörler. Bu grup uluslararası hava hukukunu, uluslararası deniz hukukunu, uluslararası ekonomik hukuku ve fikri mülkiyet hukukunu kapsayacaktır.

İklim değişikliği bağlamında hukuki düzenlemelerin kaynakları açısından uluslararası insan hakları yükümlülüklerinin doğasına ilişkin konular şu anda tam olarak anlaşılamamıştır. B. Mayer, D. Olawui, M. Robinson, S. Humphreys, J. Knox ve L. Rajamani'nin çalışmaları da dahil olmak üzere, esas olarak Batı bilimsel literatüründe bir miktar yer aldılar (Kayhan, 2022).

Devletlerin iklim değişikliğiyle mücadele yükümlülüklerinin uluslararası hukuki temeli öncelikle insan hakları ve uluslararası çevre hukukundan gelmektedir. Bunlardan ilki, iklim değişikliğinden olumsuz etkilenen aşağıdaki insan haklarını kapsayan zorunlu belgelerdir: Maddi yaşam hakları, ulaşılabilir en yüksek düzeyde fiziksel ve zihinsel sağlık, yeterli beslenme, giyim ve barınma da dahil olmak üzere yeterli bir yaşam standardı, kendi kaderini tayin hakkı, yerli halkların kültürel hakları, bilgiye erişime ilişkin prosedürel haklar, karar alma süreçlerine halkın katılımı ve çevresel konularda adalete erişim vb. ilgili belgelere evrensel nitelikteki uluslararası anlaşmalar (öncelikle Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Bilgiye Erişim Sözleşmesi, Karar Alma Süreçlerine Kamu Katılımı ve Çevreyle İlgili Konularda Adalete Erişim Sözleşmesi) ve bölgesel (Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesi, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı, Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi ve San Salvador Protokolü) anlaşmalar dahildir (Demirdelen, 2024).

Aynı zamanda, hukuki olarak bağlayıcı olmayan belgeler, iklim değişikliği bağlamında insan hakları alanındaki uluslararası yükümlülüklerin doğasını, bireysel hakların uygulanmasının özelliklerini, yani genel yorumları ve sonuçları açıklığa kavuşturmak için büyük önem taşımaktadır. Bunlar özellikle, taraf devletlerin insan haklarıyla ilgili bir dizi anlaşma organına sunduğu raporlara ilişkin gözlemlerdir.

Özellikle, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin (CESCR) 12 ve 15 Sayılı Genel Yorumları (bundan sonra GCOM olarak anılacaktır), küresel iklim değişikliği bağlamında yeterli gıda ve buna bağlı olarak su hakkının yorumunu sağlar. Diğer komiteler ise iklim değişikliğinin hakların ve fırsatların hayata geçirilmesi üzerindeki olumsuz etkisine dikkat çekiyor. Komitelerin benimsediği sonuç gözlemleri öncelikle insan kaynaklı karbon emisyonlarını azaltma ihtiyacıyla ilgili konuları ele alıyor ve iklim değişikliği müdahalelerine insan hakları temelli bir yaklaşım benimsiyor.

İklim değişikliği bağlamında insan hakları alanındaki “yumuşak” hukuka ilişkin belgeler şunları da içermelidir: BM İnsan Hakları Konseyi'nin (bundan sonra İHK olarak anılacaktır) kararları; Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi'nin (bundan sonra OHCHR olarak anılacaktır) raporları; Gıda, yeterli barınma, su ve sanitasyon hakları, göçmenlerin ve yerli halkların insan hakları, aşırı yoksulluk ve insan hakları da dahil olmak üzere BM Özel Raportörleri tarafından hazırlanan raporlar. Bu belgeler her ne kadar devletlere bağımsız yükümlülükler getirmese de iklim değişikliği bağlamında insan hakları alanında mevcut yükümlülüklerini ortaya koyması açısından önem taşıyor (Üstün, 2021).

Bu bağlamda, güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreden yararlanmaya ilişkin insan hakları yükümlülüklerine ilişkin Özel Raportörün raporları (A/HRC/31/52, A/HRC/37/59, A/74/ 161) ilgili

yükümlülükleri ayrıntılı olarak açıklayan açıklayıcı niteliktedir. Bu raporlardan ilki, yükümlülükleri esasa ilişkin, usule ilişkin ve korunmasız gruplarla ilgili olmak üzere farklılaştırıyor; ikincisi, insan hakları ve çevre alanındaki çerçeve ilkelerini sunuyor. Bu raporların üçüncüsü, HRC ve özel prosedür yetki sahipleri de dahil olmak üzere uluslararası kuruluşların, iklim değişikliğiyle ilgili insan hakları yükümlülüklerine ilişkin çalışmalarının bir sonucu olarak ulaştığı sonuçlara genel bir bakış sunmaktadır.

Küresel iklim değişikliğinin etkisi ve buna yanıt olarak insan haklarından yararlanma konusunda alınacak önlemler, bir dizi başka uluslararası belgede de dile getirilmektedir. İklim değişikliğinin insan haklarının uygulanması üzerindeki olumsuz etkisine ilişkin gerçekler HRC kararlarıyla da doğrulanmaktadır (A/HRC/RES/7/23, A/HRC/RES/10/4, A/HRC/RES/26/27, A/HRC/RES/29/15, A/HRC/RES/32/33, A/HRC/RES/35/20). OHCHR, küresel iklim değişikliği bağlamında insan hakları konularını üç kez ele aldı. Bu organ, 2009 ve 2015 yıllarındaki raporlarında, çevre ve insan hakları arasındaki ilişki, iklim değişikliği ve azaltımların insan hakları üzerindeki etkileri ve insan hakları yükümlülüklerinin ve ilkelerinin Devletler arasındaki uluslararası işbirliğine uygulanabilirliği konularında iklim değişikliğiyle mücadelede kapsamlı bir çalışma yürütmüştür. 2017 OHCHR raporu özel ilgiyi hak ediyor (Tabur ve Şafak, 2023). Bu rapor iklim değişikliği ile çocuk haklarının tam olarak uygulanması arasındaki ilişkiye dair analitik bir çalışma içeriyor. Raporda ayrıca iklim değişikliğine yönelik müdahalelerde çocuk hakları temelli bir yaklaşım benimsenmesine yönelik öneriler de sunuluyor. Bu tavsiyelerin, diğer insan haklarına ve küresel iklim değişikliğinden olumsuz etkilenen hassas kategorilerdeki kişilere ilişkin benzer tavsiyelerin geliştirilmesinde faydalı olabileceğine inanıyorum.

İklim düzenlemelerine ilişkin hukuki çerçeve

İklimin uluslararası çevre hukuku kaynakları tarafından belirlenen uluslararası hukuki korumanın nesnelerinden biri olması nedeniyle, bu sektörün kaynakları da ele alınan konularla ilgilidir. İklim değişikliğine yanıt vermeye yönelik tedbirler öncelikle Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde (bundan sonra BMİDÇS olarak anılacaktır) ve BMİDÇS kapsamındaki Paris Anlaşması'nda (bundan sonra Paris Anlaşması olarak anılacaktır) yer almaktadır. Ayrıca, sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yardımcı olmak amacıyla kabul edilen Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Montreal Protokolü'nde Kigali Değişiklikleri, iklim korumanın güçlendirilmesi açısından önemlidir. Ancak yalnızca Paris Anlaşması devletlerin insan hakları yükümlülüklerine doğrudan atıfta bulunmaktadır. Bu belge, tarafların “iklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik harekete geçerken, ilgili Devletin insan hakları yükümlülüklerine saygı duyması, teşvik etmesi ve dikkate alması” gerektiğini vurgulamaktadır (giriş). Her ne kadar bu hüküm yalnızca giriş bölümünde yer alsın da, analiz edilen anlaşmanın bu bölümüne dahil edilmesi “siyasi ve ahlaki ağırlığa sahiptir ve iklim rejimine ilişkin yükümlülükler ile tarafların uluslararası insani sözleşmelere uygun olarak üstlendikleri yükümlülükler haklar hukuku ve ulusal mevzuat arasında doğrudan bir bağlantı oluşturmaktadır (Yılmazcan, 2023).

BMİDÇS ve Paris Anlaşması'na taraf olanların yıllık konferanslarında alınan ve “yumuşak hukuk” kanunları olarak sınıflandırılabilir kararlar, yukarıda bahsi geçen anlaşmaların öngördüğü tedbirlerin içeriğinin netleştirilmesine yardımcı olmaktadır. Son derece önemli olan Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi, Dünyamızı Dönüştürmek (bundan sonra Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi olarak anılacaktır) da bu kategoriye girmektedir. 2016-2030 dönemi için bu alanda yeni bir gündemin onaylanması amacıyla Eylül 2015'te kabul edilen bu belge, 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefini (bundan sonra Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri olarak anılacaktır) tanımlamaktadır. Bunlardan biri olan SKH 13, doğrudan iklim değişikliğiyle ilgili: “iklim değişikliği ve etkileriyle mücadele için acil eyleme geçin”, ancak devletlerin insan hakları yükümlülüklerine herhangi bir atıf yok. İklim değişikliği bağlamında insan haklarının uygulanmasıyla ilgili diğer Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasında şunlar yer almaktadır: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 1. “Yoksulluğun her biçimine her yerde son verilmesi”; Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 2. “Açlığın sona erdirilmesi, gıda güvenliğinin sağlanması ve beslenmenin iyileştirilmesi ve sürdürülebilir tarımsal kalkınmanın teşvik edilmesi”; Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 3. “Herkes için her yaşta sağlıklı yaşamların sağlanması ve refahın desteklenmesi”; Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 6. “Temiz su ve sanitasyon”; Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 8. “İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme”; Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi

9. “Sanayileşme, yenilik ve altyapı.” İklim değişikliği bağlamında söz konusu Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin aşağıdaki insan haklarına ilişkin uluslararası yükümlülüklerin uygulanmasıyla ilgili olabileceğine inanıyorum: Yeterli yaşam standardına sahip olma hakkı (SKH 1, 2), yeterli beslenme (SKH 2), ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardına sahip olma hakkı (SKH 1-3, 6), yaşam hakkı (SKH 1-3, 6), su hakkı (SKH 6), çalışma hakkı (SKH 8), yeterli barınma hakkı, bir unsur olarak yeterli yaşam standardına sahip olma hakkı (SKH 9). İklim değişikliğinin yukarıda bahsettiğim insan haklarının uygulanmasına ilişkin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamı dışında kalması gibi, “iklim” Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 13'te de insan haklarından bahsedilmediğine dikkat edilmelidir. Bu konuların birbirine bağlanması, iklim değişikliğinin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nde ele alınan yönler üzerindeki olumsuz etkisinden ve tüm Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin kendi aralarında birbirine bağımlılığından kaynaklanmaktadır (Yüksel ve Barut, 2023).

Küresel iklim değişikliğine yanıt verme konularını yansıtan uluslararası hukukun diğer alanlarına dönelim. Bunlar arasında uluslararası deniz hukuku, uluslararası hava hukuku, uluslararası ekonomik hukuk ve fikri mülkiyet hukuku yer almaktadır. İklim felaketlerinin ana nedeninin antropojenik karbon emisyonları olması nedeniyle bu endüstrilerle ilgili çalışmalar anlamlı görünmektedir. Aynı zamanda, küresel endüstriyel emisyonların yaklaşık %73'ü kargo taşımacılığı, taşımacılık, uçak ve otomobil üretimi ve diğer sanayi türlerini kapsayan enerji sektöründen kaynaklanmaktadır. Bunlar, bu sektörlerde “iklim” standartlarının ortaya çıkışını açıklamaktadır. Ancak bu tür normlar insan hakları alanında da yükümlülükler içerebilmektedir. Birincisi, atmosferdeki karbondioksit yoğunluğunun devam etmesi ve kuraklık, sel ve iklim değişikliğinin diğer belirtilerinin şiddetinde öngörülen artış, insan haklarının gerçekleşmesi açısından önemli riskler oluşturmaktadır. İkinci olarak, uluslararası hukukun insancılaştırılmasına yönelik eğilim ve uluslararası işbirliğinin çeşitli yönlerinde insan haklarına dayalı yaklaşımın giderek daha yaygın biçimde benimsenmesi dikkate alınmalıdır. Bu durum, bu çalışmaya konu olan taahhütlerin, iklim değişikliğine müdahale tedbirleri sağlayan bu sektörlerin kaynaklarında da bulunabileceğini düşündürmektedir (Yüksel, 2022).

Uluslararası deniz hukuku ise iklim değişikliğiyle mücadeleyle ilgili birçok hüküm içeriyor. Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO), azaltım önlemleri alınmazsa gemicilikten kaynaklanan kümülatif sera gazı emisyonlarının iki veya üç katına çıkabileceğini tahmin ediyor. Böyle bir azaltma amacıyla, 2011 yılında, 1978 Protokolü (MARPOL 73/78) ile değiştirilen 1973 tarihli Gemilerin Gemiler Tarafından Kirletilmesinin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Ek VI'sında değişiklikler kabul edilmiştir. Yeni Bölüm 4 “Gemiler için Enerji Verimliliği Kuralları” Ek VI'da ortaya çıkmıştır. Ekim 2016'da IMO Deniz Çevresini Koruma Komitesi, gemilerden kaynaklanan sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik kapsamlı bir IMO stratejisinin geliştirilmesine yönelik bir Yol Haritasını onayladı (Kayhan, 2022).

Bahsi geçen belgeler üzerinde yaptığımız analiz, insan haklarına ilişkin herhangi bir atıf ortaya çıkarmadı.

İklim düzenlemelerinin uluslararası hukuktaki yeri

Uluslararası hava hukukuna geçecek olursak, sivil havacılığın küresel emisyonların %1,3'üne denk gelen ihmal edilebilir emisyonlar ürettiğini görüyoruz. Ancak Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (bundan sonra ICAO olarak anılacaktır) çerçevesinde iklim değişikliğine karşı önlem alınmazsa bu göstergeler 2050 yılına kadar 4-6 kat artabilir. Uluslararası hava hukuku alanında, Chicago Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesinin Ek 16 “Çevrenin Korunması”, özellikle Uluslararası Havacılık için Karbon Dengeleme ve Azaltma Planı (CORSIA) (Ek 16, Cilt IV) önemlidir. Uluslararası havacılık CO2 emisyonlarını kontrol etmeye yönelik bu küresel piyasa bazlı önlemler sistemi, öncelikle iklim hedeflerine ulaşmak, yani emisyonları azaltarak ve dengeleyerek endüstrinin karbon nötr gelişimini teşvik etmek için tasarlanmıştır. ICAO Konseyi ayrıca 6 Mart 2017'de havacılık karbon emisyonlarını azaltmayı amaçlayan yeni bir Uçak CO2 Emisyon Standardını kabul etti.

Uluslararası deniz hukuku dalına benzer şekilde, bu uluslararası hava hukuku belgelerinin hiçbirisi insan hakları yükümlülüklerinden bahsetmemektedir. Ancak insan hakları yalnızca iklim değişikliğinden değil, aynı zamanda iklim değişikliğine verilen tepkilerden de olumsuz etkileniyor. Bu, bu tür önlemlerin geliştirilmesinde ve uygulanmasında ilgili yükümlülüklerin dikkate alınmasını gerektirir. Bu bağlamda, IMO

ve ICAO üyesi devletlerin bu yükümlülüklerini dikkate alması ve bunlara uyması için, söz konusu kuruluşların iklim değişikliğine müdahaleye yönelik belgeler geliştirirken bunları dikkate almaları gerektiğine inanıyoruz (Çeçen, 2024).

İklim değişikliği ile ilgili konular uluslararası ekonomi hukukunda da yer almaktadır. UNFCCC'ye yönelik Kyoto Protokolü'nün geçerlilik süresi boyunca, uluslararası ekonomik anlaşmalar kapsamındaki yükümlülükler çerçevesinde sera gazı emisyonlarına ilişkin ticaret kotaları konusunun ilgili olduğu unutulmamalıdır. Enerji tasarrufu ve alternatif enerji kaynaklarının kullanımına yönelik önlemlerin Dünya Ticaret Örgütü'nün (bundan sonra DTÖ olarak anılacaktır) standartlarına uygunluk sorunu da önem kazanmaktadır. Örnekler arasında, yeşil sübvansiyonların DTÖ kurallarına uygunluğuna ilişkin DTÖ Uyuşmazlık Çözüm Organı nezdindeki anlaşmazlıklar (Japonya ve AB'den Kanada'ya şikayetler (DS412); Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan'ın güneş paneli üreticilerine verdiği destek (DS452) ve Çin'in, bazı Avrupa Birliği üye devletleri tarafından temiz enerji üreticilerine tercihli tarifeler sağlanması konusunda AB'ye verdiği destek var.

İncelenen konu bağlamında uluslararası fikri mülkiyet hukuku da özel bir ilgiyi hak etmektedir. Böylece, Paris Anlaşması, uluslararası teknoloji transferine ilişkin hükümleri (Madde 10), Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'nin ayrılmaz bir parçası olan Addis Ababa Eylem Gündemi'ni, uluslararası kurum ve kuruluşların teknolojilerin finansmanı ve uygulanmasındaki özel rolüne iklim baskılarının azaltılmasına ilişkin hükümleri içermektedir (örneğin Kalkınma için Bilim ve Teknoloji Komisyonu, UNFCCC Teknoloji Mekanizması, İklim Teknolojisi Merkezi ve Ağ danışmanlık hizmetleri). Bu bağlamda doktrinde, iklim değişikliğinin önlenmesi, uyum sağlanması ve sonuçlarının hafifletilmesi hedeflerine ulaşmak için çevresel açıdan sağlıklı teknolojilerin transferine yönelik uluslararası bir yasal rejimin geliştirilmekte olduğu yönündeki ifadeler yapıcı görünmektedir (Balcılar, 2022).

Söz konusu belgeler genel olarak iklim değişikliğine müdahale konusu açısından önemli olmasına rağmen, belgelerdeki insan haklarına yapılan atıfların içeriğine ilişkin yaptıkları araştırmada konuyla ilgili herhangi bir hüküm ortaya çıkmamıştır. Bu arada, endüstriyel faaliyetler nedeniyle atmosferdeki karbon konsantrasyonunun sürekli artmasıyla birlikte, iklim durumunun kötüleşmesi ve buna bağlı olarak insan haklarının hayata geçirilmesi yönünde ciddi bir risk var. Uluslararası deniz ve hava hukukunda olduğu gibi, DTÖ üyesi devletlerin ve diğer ilgili kuruluşların, mevcut araçları uygularken ve yenilerini geliştirirken insan hakları yükümlülüklerini dikkate almaları gerektiğine inanıyorum. Bunun, uluslararası hukukun parçalanmasını artıracak ve uygulanmasını zorlaştıracak tek başına yükümlülükler oluşturma meselesi olmadığı, aksine uluslararası hukukun iklim değişikliğine karşı verilen yanıtlardaki uyum garantilerini güçlendirecek önceden var olan insan hakları yükümlülüklerine atıfta bulunulması meselesi olduğu unutulmamalıdır (Üstün, 2021).

Günümüzde, küresel iklim değişikliğine verilen tepkiler geniş bir yelpazedeki insan haklarından yararlanmaya yönelik bir tehdit oluşturmaktadır. Bunlar arasında, diğerlerinin yanı sıra, elverişli bir çevre hakkı, bireysel yaşam hakları, mümkün olan en yüksek düzeyde fiziksel ve zihinsel sağlık, yeterli beslenme, giyim ve barınma da dahil olmak üzere yeterli yaşam standardına sahip olma hakkı, su, mülkiyet, ve kolektif kendi kaderini tayin hakları vardır. Yukarıda belirtilen insan haklarının bu koşullarda uygulanmasına yönelik riskler göz önüne alındığında, iklim değişikliğine müdahale bağlamında yasal kısıtlamaların olup olmadığı sorusu ayrı bir çalışmayı gerektirmektedir.

Bu bağlamda bireysel sosyo-ekonomik hakları incelerken, mümkün olan en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardına ve yeterli yaşam standardına sahip olma hakkını tesis eden Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'ne (bundan sonra ICESCR olarak anılacaktır) başvuruyoruz. ICESCR yeterli beslenme, giyim ve barınma da dahil olmak üzere, ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardına ve yeterli yaşam standardına sahip olma haklarını tesis eder. Su hakkı ve sağlıklı çevre hakkı ICESCR'de doğrudan yer almamaktadır. Bununla birlikte su hakkı, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (bundan sonra CESCR olarak anılacaktır) tarafından, diğerlerinin yanı sıra, yeterli beslenme, giyim ve barınma da dahil olmak üzere yeterli yaşam standardı hakkıyla ayrılmaz biçimde bağlantılı olarak yorumlanmaktadır. Benzer şekilde, sağlıklı bir çevre hakkı, uluslararası insan hakları organları tarafından, yeterli beslenme hakkı da dahil olmak üzere diğer insan haklarıyla bağlantılı olarak “çevresel bir boyut”

kullanılarak uygulanmıştır. Yukarıdakilere dayanarak, ICESCR'nin 11. Maddesi bağlamında su ve sağlıklı çevre haklarının sınırlandırılması amacıyla daha fazla ele alınması uygun görünmektedir (Tabur ve Şafak, 2023).

Doktrin ve içtihatlar, iklim değişikliğinin hafifletilmesinin, ulusal güvenlik, kamu düzeni ve ekonomik kalkınmanın yanı sıra hakların sınırlandırılmasına izin verilmesini haklı çıkaran genel bir çıkar olarak görülebileceğine zaten işaret etmiştir. B. Mayer'in (Çin) haklı olarak belirttiği gibi, iklim değişikliğinin etkilerini hafifletmeye yönelik önlemler alma ihtiyacı, arazi kamulaştırmasını ve hatta nüfusun yer değiştirmesini içeren hidroelektrik projelerinin meşruiyetini belirleyebilir; aksi takdirde bu, devletlerin kişi hakları yükümlülükleriyle bağdaşmaz. ICESCR'nin 4. Maddesine göre, Sözleşmeye Taraf Devletler, Sözleşme kapsamındaki hakların kullanılmasıyla ilgili olarak, Devletlerin " söz konusu hakların niteliğine uygun ve yalnızca demokratik bir toplumda genel refahın artırılması amacıyla yalnızca kanunla belirlenen haklara ve yalnızca izin verildiği ölçüde kısıtlamalar getirebileceğini" kabul ederler.

Hakların niteliğine uygunluk kriteri, CESC'nin asgari temel yükümlülüklerle ilişkin yaklaşımını ifade etmektedir. Bu yaklaşıma göre, ekonomik gelişmişlik düzeyi ve diğer koşullar ne olursa olsun, devletlerin yerine getirmesi gereken uluslararası insan hakları yükümlülüklerinin mutlak bir asgari sınırı vardır. CESC'nin insan haklarına yönelik kısıtlamaların yasallığını değerlendirirken bu yaklaşımı uyguladığı durumlardan biri de iklim değişikliğinin neden olduğu doğal afetlerdir. Dolayısıyla yukarıda belirtilen sosyo-ekonomik haklara iklim değişikliği nedeniyle getirilen kısıtlamalar kabul edilebilir görünmektedir. İklim değişikliğinin her bir tezahürü durumunda bu tür kısıtlamaların yasallığı, devletlerin bu haklarla ilgili asgari yükümlülüklerini yerine getirme garantisinin sağlanmasıyla belirlenecektir (Yılmazcan, 2023).

İklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik önlemler alınırken ihlal edilebilecek bir diğer bireysel hak, diğerlerinin yanı sıra Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'ye Ek 1 No'lu Protokol'ün 1. Maddesinde koruma altına alınan kişinin mülkünden özgürce yararlanma hakkıdır (bundan böyle - AİHS). AİHS, yalnızca içinde yer alan insan haklarına yönelik kısıtlamalara değil, aynı zamanda ulusun yaşamını tehdit eden acil durumlarda ilgili yükümlülüklerden sapmalara da izin vermektedir (Madde 15). İstisna olasılığı mülkiyet hakkı için de geçerlidir. Ayrıca, bu hakkın kullanılmasına yönelik bu tür bir müdahalenin meşru kamu yararı, yasallık ve orantılılık gereklerine uygun olması gerekir.

Çevre korumanın kamu yararı olarak sınıflandırılması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kapsamlı uygulamasıyla kanıtlanmaktadır (ilgili davalar arasında G.I.E.M. S.R.L. ve Diğerleri / İtalya, Bahia Nova S.A. / İspanya, Chapman / Birleşik Krallık, Hamer v. Belçika" bulunmaktadır). Özellikle, son bahsedilen davada, Mahkeme, Sözleşme'nin hiçbir maddesinin özel olarak genel çevre korumasını sağlama amacı taşımasına rağmen, "modern toplumda çevrenin korunmasının giderek daha önemli bir faktör haline geldiğini" ve "ekonomik kaygılar ve hatta mülkiyet hakları gibi bazı temel haklar bile çevresel kaygıların önüne geçmemelidir" diye belirtmiştir (Yüksel, 2022).

Çoğu zaman, iklim değişikliğine müdahale tedbirlerine altyapı ve konut binalarının tahrip edilmesi eşlik ediyor ve bu da mülkiyet hakkı da dahil olmak üzere çok çeşitli insan haklarının ihlal edilmesine yol açıyor. Ancak bu önlemlerin şimdi ve yakın gelecekte alınmaması, uzun vadede örneğin çevre felaketlerinin sıklığı ve yoğunluğunun artması gibi daha kötü sonuçlara yol açabilir. Bu bağlamda iklim değişikliğine yanıt verecek tedbirlerin alınmasının bu hakkın sınırlandırılmasını meşrulaştırdığını düşünüyorum. Bu tür tedbirlerin kamu yararı bağlamında değerlendirilmesi, mevcut kusurlarına rağmen küresel iklim değişikliğine zamanında müdahale edilmesinin önemiyle haklı çıkarılmaktadır (Demirdelen, 2024)

SONUÇ

Yukarıda belirttiğim belge, burada sağlanan haklar üzerinde kısıtlama olasılığına izin verirken, ICESCR'dekilere benzer kriterler ortaya koymaktadır. UNDRIP'in 46. maddesinin 2. paragrafına göre, hakların kullanılması yalnızca kanunla ve uluslararası insan hakları yükümlülüklerine uygun olarak belirlenen kısıtlamalara tabidir. Bu tür kısıtlamalar ayrımcı değildir ve yalnızca başkalarının hak ve özgürlüklerinin gerektiği gibi tanınmasını ve bunlara saygı gösterilmesini sağlamak ve demokratik bir toplumun adil ve en

acil taleplerini karşılamak amacıyla kesinlikle gereklidir. Yukarıdaki kriterlerin karşılanması durumunda, iklim değişikliğine müdahale tedbirleri alınırken yerli halkların haklarının kısıtlamalara tabi olabileceği görülmektedir.

Ayrıca, incelenen bağlamda en alakalı olduğu düşünülen yerli halkların hakları arasında kültürel yaşama katılım hakkı da yer almaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz sosyo-ekonomik haklar gibi, ICESCR'nin 15(1) maddesinde koruma altına alınan bu hak da, Sözleşme'nin 4. maddesi uyarınca iklim değişikliği bağlamında kısıtlamalara tabi tutulabilir. ICESCR ve ICCPR'nin 1. Kısmının 1. Maddesinde yer alan kendi kaderini tayin etme hakkına ilişkin kısıtlamalar konusuna ilişkin olarak, ICCPR'nin ilgili hükümleri bu hak için geçerli değildir. Özellikle, her iki Sözleşmenin 4. maddesi kapsamındaki hak ve özgürlüklerin kısıtlanması olanağı, yalnızca bu belgelerin III. Bölümünde beyan edilen haklarla ilgili olarak sağlanmaktadır. Bu, kendi kaderini tayin hakkını, iklim değişikliği müdahalelerinin olumsuz etkileri karşısında kısıtlamalar olarak dikkate alınabilecek haklar listesinden hariç tutar. Bu bağlamda, meşru sınırlama kavramının mutlak olan yaşam hakkı açısından geçerli olmadığını belirtmek isteriz.

Yapılan araştırmalara dayanarak iklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik tedbirler alınırken aşağıdaki hakların olası kısıtlamalara tabi olmasını öneriyoruz: ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardına sahip olma hakları, yeterli beslenme, giyim ve barınma da dahil olmak üzere yeterli yaşam standardına sahip olma hakları, su, mülkiyet, sağlıklı bir çevre ve yerli halkların hakları. Alınan tedbirler bağlamında bu tür kısıtlamaların hukuka uygunluğunun şartı, ilgili uluslararası hukuki belgelerde öngörülen insan haklarının sınırlandırılmasına ilişkin kriterlere uygun olmasıdır.

İklim değişikliği bağlamında uluslararası insan hakları yükümlülüklerinin doğasının incelenmesi sonucunda, bu tür yükümlülüklerin köken kaynakları açısından aşağıdakiler ortaya çıktı.

Mevcut uluslararası belgeler, iklim değişikliği bağlamında insan haklarının uygulanmasının, BM ve ilgili kuruluşların yanı sıra uluslararası insan hakları organları da dahil olmak üzere uluslararası toplumun yakın ilgi konusu haline geldiğini göstermektedir. Diğer belgeler iklim değişikliğine müdahale konusunda insan haklarına dayalı bir yaklaşımı teşvik ediyor.

KAYNAKÇA

1. Balcılar, A. N. (2022). İKLİM ADALETİ BAĞLAMINDA SINIRLAR VE İKLİM GÖÇÜ. Uluslararası Eşitlik Politikası Dergisi, 2(1), 118-132.
2. Çeçen, H. (2024). İklim Değişikliği İle Mücadelede Grönland'ın Konumunun Avrupa Birliği Hukuku Çerçevesinde İncelenmesi. Paradigma: İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi, 13(Özel Sayı), 129-139.
3. Demirdelen, Ö., & Odman, M. T. (2024). KÜRESEL ISINMANIN YOL AÇTIĞI SORUNLARDAN BİRİ: İKLİM MÜLTECİLERİNİN HUKUKİ STATÜSÜ. The Journal of Social Sciences, 13(13), 470-497.
4. Kayhan, M. B., & Oder, B. E. (2022). İklim Krizi Ve Hukukun Hak Temelli Dönüşümü: Uluslararası Hukuktaki Gelişmeler Ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (Doctoral dissertation, Koç University).
5. Tabur, Y., & Şafak, E. (2023). KÜRESEL İKLİM KRİZİ İLE MÜCADELEDE ULUSLARARASI HUKUKUN RÖLÜ VE EKOKİRİM SUÇU. Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 13(1), 83-114.
6. Üstün, K. T. (2021). YENİ BİR DÖNEMİN BAŞLANGICI: AVRUPA YEŞİL MUTABAKATI VE TÜRK ÇEVRE HUKUKU VE POLİTİKALARINA ETKİLERİ. Memleket Siyaset Yönetim, 16(36), 329-366.
7. Yılmazcan, D. (2023, September). İklim Politikaları ve Uluslararası Hukuk Climate Policy and International Law. In INTERNATIONAL CONGRESS ON EURASIAN ECONOMIES 2023 (p. 28).
8. Yüksel, A., & Barut, D. (2023). ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNDA SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA. Çevre Şehir ve İklim Dergisi, 2(3), 32-58.
9. Yüksel, C. (2022). İklim Değişikliğiyle Mücadelede Bir Araç Olarak Uluslararası İnsan Hakları Hukuku. Journal of Penal Law and Criminology, 10(2), 339-366.

(43)

Fatih AKÇAY¹⁹³**KÜLTÜREL MİRASI YAŞATMAK BAĞLAMINDA BELEDİYE MEHTERLERİNİN
İNCELENMESİ****EXAMINATION OF THE FUNCTION OF THE MEHTER IN THE CONTEXT OF THE
PRESERVATION OF CULTURAL HERITAGE****ÖZ**

Mehter olgusunun Türk tarihinden bu zamana isim değiştirerek ve farklı işlevlerle günümüze geldiği bilinmektedir. Osmanlı döneminde mehter kurumsallaşarak yeniçeri askeri teşkilatına bağlanmıştır. Barış ve savaş anında önemli fonksiyonlar icra etmiştir. Osmanlı devletinin sonları ve yeni kurulan cumhuriyet döneminde çeşitli nedenlerle kapatılıp tekrar açılmıştır. Son olarak 1953 yılında Demokrat Partinin iktidarda olduğu zaman Askeri Müze bünyesinde kurulmuştur ve Türk tarihinden günümüze miras olarak gelen mehter geleneğini yaşatmaktadırlar. Günümüzde diğer kurumlardaki mehterler ve belediye mehterleri “Askeri Müze Mehter Takımı” örnek alınarak oluşturulmuştur. Belediyeler devlet adına yerel bölgelerde sosyal, kültürel hizmet üreten tüzel kuruluşlardır. Bu bağlamda maddi kaynakları çerçevesinde belediye mehterleri kurarak veya özel mehterleri kiralarak yapmış oldukları organizasyonlar, tanıtım faaliyetleri, konserler vb. etkinliklerle kültürel mirasın yaşatılmasına ve sürekliliğine katkı sağlamaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Mehterin Tarihsel Süreci, Belediye Mehterleri, Kültürel Miras, Sürdürülebilirlik.

ABSTRACT

It is evident that the mehter phenomenon has evolved since its inception in Turkish history, undergoing a process of transformation in its name and functions. During the Ottoman period, the mehter was institutionalised and integrated into the Janissary military organisation. It fulfilled significant roles in both peacetime and wartime. For a variety of reasons, the institution was closed and subsequently reopened at the conclusion of the Ottoman Empire and the advent of the newly established republic. Ultimately, in 1953, during the tenure of the Democrat Party, the tradition of the mehter was institutionalised within the Military Museum, thereby ensuring its perpetuation as a heritage from Turkish history to the present day. The municipal mehters are currently based on the model of the 'Military Museum Mehter Team'. A municipality is a legal entity that produces social and cultural services in local areas on behalf of the state. In this context, they contribute to the survival and continuity of cultural heritage by establishing municipal mehters within the framework of their financial resources or by renting private mehters, organisations, promotional activities, concerts, etc. with their activities.

Keywords: Municipal Mehter, Cultural Heritage, Historical Process of Mehter, Sustainability.

1. Mehterin tanımı.

“Mehter, farşça “mihter” kelimesinin, Osmanlılarda aldığı şeklidir. Mihter, mih ve ter edatının birleşiminden oluşan ulu, en büyük anlamına gelmektedir” (Sanal, 1964, s. 3). “Mehter; mızıkacı, çadırcı, kavas gibi muhtelif manalarda kullanılmış bir tabirdir. Farsçada mihter olarak geçen bu kelime "ekber âzam" (en büyük ve pek ulu) manâsına gelmektedir. Dilimize "mehter" olarak yerleşmiştir” (Şahiner, 2007, s. 16).

2. Mehterin tarihi kökenleri.

Mehterin geçmişinin tarihte kurulan ilk Türk devleti olan Hun devletine kadar gittiği ifade edilmektedir. “Hunlar Türk Tarihinin öncüleri olarak kabul edilmektedirler” (Erendil, 1981, s. 5). II. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud tarafından yazılan Dîvânü Lugâti't-Türk'te, Tuğ urıldı “Nöbet davulu vuruldu”. Tuğum tikip uruldu “Tuğ dikilip nöbet davulu vuruldu” (Mahmud, 2021, s. 194-195). Tuğ kelimesi de hakan yanında çalınan kös ve davul, nöbet davulu. Tuğ: bayrak sancak olarak açıklanmaktadır. Bu iki önemli figüre tarihte kurulan diğer Türk devletleri ve onların bu enstrümanlara ekledikleri ile kullanılan mûsiki aletlerinin sayısı artmıştır. “Türklerin çok geniş bir coğrafyada ve tarihin en eski dönemlerinden beri hâkimiyet sürdükleri, aynı zamanda hâkimiyet alameti olan askerî müziği, devlet geleneği olarak her daim yaşattıkları bilinmektedir” (Vural, 2013, s. 4). Askeri müzik Türklerin İslamiyeti seçmeden önceki dönemlerinde davul ile yapılmaktadır. Tabıl ve âlem devletin varlığının ve hakimiyetin, bağımsızlığın sembolü olmuş, bir savaş kaybedilip tabıl ve âlem de savaş alanında düşmanın eline geçtiğinde yenilgiyi kabul etmişlerdir (Türkmen, 2009, s.62). “Cesaretlerini davulun titreşimlerinde bileyen Türkler, taktiklerini davul ile duyurmuş ve davulu ordunun etkin bir silahı olarak kullanmışlardır. Hakan olmak, davula sahip olmak ve davulun sesi ile ülkesine hâkimiyetini duyurmak ile eş değer olmuştur” (Vural, 2013, s. 3). Türklerde İslamiyetten önceki dönemlerden itibaren görülmeye başlayan ve diğer dünya ülkelerinde de görülen askeri yürüyüşlerin müzikle birlikte koordineli olarak yapılması devletlerin hakimiyet ve hürriyetlerinin gösterilmesi açısından önemlidir. Tarihin önemli zamanlarında siyasal hedefler doğrultusunda oluşturulan Mehterlerin savaşlardaki sağladığı yararlar sonucu kazanılan başarılar hakimiyet ve hürriyet pekişmesinde etkin olmuştur. (Erendil, 1981, s. 5, 7).

2. Mehter takımının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yeri ve önemi.

Osmanlı döneminde savaşta çıkardığı kuvvetli ve yüksek sesle askere savaşıma coşkusu vermiş, güven vermiş, düşmanı ürktürmüş, korkutmuş, aynı zamanda ordunun yürüyüşünü, savaş taktiklerini davul vuruşları ile düzenlemiş, savaşı yönlendirmiş, birlikler arasında iletişimi sağlamış, askeri düzene sokmuş, hücumla kalktıklarında vurdukları ritimlerle askeri hareketlendirmiştir. Savaşın bittiğini, kazanıldığını yüksek bir tepeye çadır kurarak, davul çalarak haber vermiştir. Barış zamanlarında, sünnet düğünlerinde müzik icra ederek, yabancı elçilerin kabulünde, uğurlanmasında, divan-ı hümayunlarda devlet erkanının ağırlanması ve uğurlanmasında ihtişamlı duruşu ile ve icrası ile Osmanlı devletinin yüceliğinin sembolü de olmuştur (Türkmen, s.62-69).

“Osmanlı Devleti, Anadolu Selçuklu Devletinin devamı olarak kabul edilmektedir. Osmanoğulları beylik dönemlerinde Selçuklu hükümdarlığına bağlılığını korumuşlardır. Haçlılar ile yaptıkları savaşlardan, Selçuklu Hükümdarı adına yaptıkları ve kazandıkları ganimetleri, hükümdara gönderdikleri bilinmektedir” (Vural, 2013, s. 105). Bu bağlılık ve kazanılan zaferler Anadolu Selçuklu devletinin, Osmanoğulları'na olan güvenini artırmıştır. Selçuklu hükümdarı II. Gıyasettin Mesut tarafından 1284 yılında çıkarılan bir fermanla Söğüt ve civarı Osman Gazi'ye verilmiş ve hakimiyet sembolü olarak malzemeler göndermiştir bunlar tuğ, âlem, tabıl ve nakkaredir. Hakimiyet alametleri, Osmanoğlu beyliğinin tanınması ve devlet olarak kurulmasının Selçuklular adına hiçbir sakıncanın olmadığı anlamına gelmektedir. Tarihi kaynaklarda Sultan II. Gıyaseddin Mesuttan, bağımsızlık alametleri geldiği zaman ikinci vakti olduğu yazmaktadır. Osmangazi alametler geldiğinde mehteri ayakta dinlemiş ve bu gelenek Fatih Sultan Mehmet'e kadar devam etmiştir. Fatih bu uygulamayı kaldırmıştır. (Sanal, s.5-6).

Mehter namaz vakitlerinde, haber vermek için çalınmıştır bu uygulamaya “nevbet vurma” denmiştir. Hükümdarların bu konuda farklı uygulamaları olmuş, bazı hükümdarlar günde 3 vakit, bazılarıysa günde 5 vakit nevbet vurdurmuştur. Nebbet vurma geleneği İstanbul'un belirli bölgelerinde kulelerde yapılmıştır ve haber vermek amacıyla da kullanılmıştır. Örneğin kalede hayat sürülen bir bölgede, kale kapılarının

kapatılacağını haber vermek için de kullanılmıştır. Nevbet vurma tabiri, Osmanlıda Mehter olarak değişmiştir. Osmangazi zamanında Mehter Askeri musiki olarak savaşlarda yer almaya başlamıştır. (Sanal, 1964, s. 6-7).

Sanal'ın (1964) aktardığına göre Fatih dönemine kadar olan Mehter teşkilatının durumu ile ilgili bilgiye ulaşılamamaktadır. Yalnızca yapılan savaşlar neticesinde bilgiler olduğunu bildirmektedir. “Fatih dönemi ve sonrasında devlet yapılanmasının içinde Mehter teşkilatının genişleme göstergeleri olduğu bilinmektedir. Babası II. Murat'ın sarayda başlattığı musiki faaliyetlerinin, Mehter ve müziğinin gelişmesini sağladığını bilinmektedir” (Sanal, 1964, s. 6). Fatih İstanbul'u fethettikten sonra, şehri mimari, sosyal ve kültürel manada ihya etmek için, batıdan, doğudan mimarları, alimleri, şairleri, nedimleri İstanbul'a davet etmiştir. Böylece İstanbul'u mimarının, kültürün ve sanatın baş şehri yapmıştır. (Behar, 2021, s.34).

Fatih sonrası dönemlerde Padişahların Mehtere olan ilgisi hürmeti devam etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapılan fetihlerle devlet büyümüş, kuvveti ve kudreti katlanarak artmıştır. Mehter Türkün savaşta yardımcısı moral gücü olmuş, barışta büyüklüğünün yüceliğinin göstergesi, nişanesi olmuştur. Sanal'a göre (1964) Kanuni Sultan Süleyman döneminde vezir ve paşaların mehterlerinde kişi sayısı (kat) artırılmıştır, neredenyse kazandığı savaşlarla büyüyen Devletin yüceliği, kudretini bu yolla göstermek istemesidir. Mehter sadece savaşlarda değil, barışta da devleti temsil etmiştir. “Divandan sonra vezirlerin alayları ile evlerine kadar gitmeleri, elçilerin bulunduğu galebe divanlarında ve bayram günü divanlarında mehterhane takımının yer alması...” devletin kudretini göstermesinin bir yoludur (Sanal, 1964, s. 7).

XIV. yüzyılda Sultan I. Murat Geliboluda Acemi Ocağını ve maaşlı ve dâimî hizmet için yeniçeri askeri teşkilatını kurmuştur (Url-1, Erişim tarihi: 19.05.2023). Behar (2021) 1630'lu yıllardan itibaren Mehteri şöyle tarif etmektedir. Sarayın meşkhanesinde eğitim alıp orada yetişen, asıl işi dönemin müzikal eserlerini icra ederek yaptığı iş karşılığında maaş alan bir grup müzisyen yeniçeri askeridir. (Behar, 2021, s.72). Ücretli mehterler günümüzde yine devletin resmî kurumlarına bağlı olarak devam etmektedir. Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı'na bağlı Mehteran Bölüğü, Kültür Bakanlığı İstanbul Tarihî Türk Müziği Topluluğu'nun ve bazı belediyelerin bünyesindeki mehter takımları da bu tarihî kültür mirasını yaşatmak amacıyla çalışmalarını sürdürmektedir. (Url-2, Erişim tarihi: 08.10.2024). Bunlar günümüzdeki resmî mehter takımları olarak nitelendirilebilir.

BELEDİYE MEHTERLERİNİN TARİHÇESİ

Erken Cumhuriyet Döneminde Mehterin Durumu.

Osmanlıda 1826 yılında, II. Mahmud tarafından orduda modernleşme bağlamında yeniçeri askeri teşkilatının kaldırılmasıyla ona bağlı bulunan mehter takımı da kaldırılmıştır. Fakat padişah mehterinin maaşları, Muzika-i Hümayun kurulana kadar belli bir dönem ödenmeye devam etmiştir (Vural, 2013, s. 150-151). Osmanlı sonrası erken cumhuriyet döneminde, 1911 yılının 16 Şubat gecesi Celal Esad Arseven'in girişimleriyle oluşturulan Mehter takımı Tepebaşı'ndaki Kışlık Tiyatro'da verdiği konserle tarih sahnesine tekrar çıkmıştır. Sonrasında, kurulan bu takım 1914 yılında Askerî Müze Müdürü Ahmet Muhtar Paşa ve Celal Esad Arseven'in uğraşlarıyla Askerî Müze bünyesine alınmıştır. (Vural, 2013, s. 152-153).

Cumhuriyetin ilanından sonra mehter takımlarının durumu.

Erken cumhuriyet dönemi, 1 Kasım 1922'de saltanat ve 3 Mart 1924'te de Halifelik kaldırılmıştır. Mehterin kaldırılma sebeplerinden birinin de mehterin “Saltanat Alameti” olarak da kabul edildiğidir (Tekin, 2017, s.69, Şahiner, 2007, s.25). Askerî Müze Mehter Takımı (Mehterhane-i Hakan-i) 1935 yılında dönemin Millî Müdafaa Vekili Zekâî Apaydın tarafından aslını anımsatmadığı gerekçesiyle tarih sahnesinden tekrar silinerek kapatılmıştır. (Vural, 2013, s.155, Sanal, 1964, s. 291, Tekin, 2017, s.68).

Belediye mehterlerinin oluşum süreci.

Demokrat partinin iktidarı döneminde Cumhurbaşkanı Celal Bayar İngiliz Kralı'nın cenaze töreni için Londra'ya gitmiştir. Burada İskoç gayda takımından etkilenerek askeri müze bünyesinde tekrar mehter takımı kurulması için Genel Kurmay Başkanı Nuri Yamut'a emir vermiştir. (Şahiner, 2007, s.25-26). Böylelikle mehter geleneği günümüze kadar gelmiştir.

1980 yılındaki Askeri darbeyle yönetimi ele geçiren sıkı yönetim rejimi yurt genelinde sivil kuruluş ve dernek mehterlerini kapatmıştır. Buna göre Türk Silahlı Kuvvetlerine bağlı Askeri Müze Mehter Takımı 25 yıldır devam eden geleneğin asker-mehter bağının tek temsilcisidir. Yasaklama 1993 yılında başbakan olan Süleyman Demirel tarafından ortadan kaldırılmıştır (Tekin, 2017, s.250). Böylelikle ile özel mehterlerin kurulabilmesinin önü açılmıştır. 1996 yılında Eyüp Belediyesi Mehter Takımı kurulmuştur. Devam eden yıllarda yapılan yayınların etkisiyle diğer belediyeler Eyüp Belediyesi Mehterhanını örnek almıştır. Böylelikle belediye mehterleri olgusu oluşmuştur. (Akçay, 2024, s.25-26).

Belediye mehterlerinin varlık durumu.

Türkiye genelinde çeşitli illerde ve ilçelerde mehter takımları bulunmaktadır. Bunlara bazı örnekleri şu şekilde verebilir; İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Mehter Takımı, Bursa Belediyesi Mehter Takımı, Ankara Büyük Şehir Belediyesi, Kayseri Büyük Şehir Belediyesi Mehter Takımı, İlçelerde Ankara-Mamak, İstanbul-Fatih, İstanbul-Ümraniye, İstanbul-Eyüp gibi mehter takımlarıdır. Bu mehterlerde sayılar farklı olmak ile birlikte kullanılan enstrüman bakımından icracılar hemen hemen aynıdır.

KÜLTÜREL MİRAS OLARAK MEHTER

Kültürel mirasın tanımı ve önemi.

Kültürel miras toplumun geçmişten günümüze güne kadar heybesine topladığı gelenek, görenek, tecrübeler, ortak noktaları bulunan ve beraberlik hislerini kuvvetlendiren birikimler toplamıdır. Kültürel miras; geçmişle gelecek arasında bir köprü olarak ve geleceğin doğru kurgulanmasını sağlayan bir unsurdur. Kültürel mirası, gelenek-görenek, müzik, dans, dini ritüeller, tarihi yapılar, kültürel birikimle oluşturulmuş eşyalar, geçmişten kalan eski yer altı ve yer üstü kalıntıları gibi elle tutulabilir, gözle görülebilir veya elle tutulup gözle görünemeyen değerli öğeler oluşturur. (Url-3, Erişim tarihi: 10.10.2024).

Mehterin Kültürel Miras Olarak Önemi ve Değeri.

İki bin yıllık gibi bir tarihi geçmişi olan ve günümüze kadar ulaşan mehter, geleneğin simgesi olan geçmişle gelecek arasında köprü oluşturan ve yaşayan kültürel unsurdur. Devletin ve devlete bağlı bulunan kamu kuruluşlarının (belediyelerin) oluşturmuş oldukları mehter takımları ve yapmış oldukları faaliyetler kültürel mirasın yaşatılmasının örneklerini oluşturmaktadır (Tekin, 2017, s.239-255).

BELEDİYE MEHTERLERİNİN FONKSİYONLARI ve ETKİLERİ

Kültürel ve Sosyal Fonksiyonlar

13.7.2005 tarihinde 25874 sayı numaralı resmî gazetede yayımlanan belediye kanununun üçüncü bölümüne göre belediyenin görev, yetki ve sorumlulukları arasında kültür ve sanat, turizm ve tanıtım gibi çalışmaları icra etme bulunmaktadır. (Url-4, Erişim tarihi: 18.09.2024). Bu kapsamda belediyeler resm-i geçit törenleri, açılış törenleri, festivaller, kurtuluş günü kutlama programları, toplu nikah törenleri, sünnet düğünü şölenleri, toplu nikah törenleri gibi sosyal ve kültürel fonksiyonu bulunan organizasyonlar düzenlemektedir.

Belediyeler tarafından düzenlenen etkinliklerdeki rolleri.

İnsanlık, tarihin var olduğu dönemden itibaren bulunduğu ortamda, etkileşime girdiği diğer toplum üyeleriyle çeşitli yöntemlerle iletişim kurmaktadır. Bunlar sözlü, yazılı, işitsel ve görsel iletişim yollarıdır. Bu yollardan hangisiyle kendisini rahat ifade edebiliyorsa onu kullanmaktadır. Etkileşim yollarından biri de müziktir, bestelenen marşlar toplumun ortak Millî değerlerini duygu ve düşünceleri kuvvetlendirmek ve bu duyguları başkalarına aktarmak için yazılmaktadır (Kızıloğlu, 2024, s.21). Müzik, ortak zevkleri ortak kültürel değerleri olan toplum üyelerini bir araya getirmekte ve bu değerlerin paylaşımını sağlamaktadır. Belediyeler yapmış oldukları organizasyonlarda, toplumun belirli bir kısmı tarafından ortak kültürel değer olarak kabul ettiği mehter olgusunun bir araya getirme gücü ve etkisinden faydalanmaktadır ve belediye mehterleri kurarak kültürel-sanatsal faaliyetler gerçekleştirmektedir.

Özkul (2015) “toplumların kendi kimliklerini ifade için kullandıkları inançlar, alışkanlıklar ve gelenekleri aynı zamanda onların kültürel değerlerini oluşturduğunu” ifade etmektedir (s.168). Kültürel

birikim, kültürel kimliğin bileşenleri toplumun ortak değerlerinin gösterimini bir araya getirmektedirler. Ortak milli kimliği benimseyen toplum fertlerinin bir araya getirilerek milli duyguların paylaşılmasını sağlamaktadır. Mehter olgusunun yerel halk üzerindeki kültürel anlamı ve etkileri bu şekilde tarif edilebilir.

Kentin tarihi ve kültürel değerlerinin tanıtımında etkin rol almaktadır. Belediyeler kültürel, manevi, tarihi ve turistik değeri olan mekanlarda yaptıkları organizasyonlarda mekanların atmosferini yerli ve yabancı turistlere yaşatmakta ve bu yerlerin tanıtımı için “mehter” olgusundan faydalanabilmektedirler. İstanbul Fatih Belediyesinin “Tarihî Yedikule Hisarı’nda” düzenlemiş olduğu, yerel toplum üyeleri ve yabancı toplum üyelerinin (turistlerin) fazlaca ziyaret ettiği bu tarihî mekânda ki mehter konserinde bir araya gelmesi turistik ve kültürel tanıtım fonksiyonunun bir örneğini oluşturmaktadır. (Url-5, Erişim tarihi: 01.10.2024).

MEHTERİN KORUNMASI ve SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı tarafından TÜRK Standartları Enstitüsüne mehteran takımlarıyla ilgili standart ve yönetmelik hazırlanması talep edilmiştir. Çalışma 27 Nisan 2018’de kabul edilip yayınlanmıştır. Buna göre; Mehteran takımları üç sınıfa ayrılmaktadır. Birinci sınıf mehter yurtiçi ve yurtdışındaki resmî temsillerde görev alabilecek. İkinci sınıf mehter takımları ise bulundukları bölgelerdeki milli bayramlarda, resmî açılışlarda ve festivallerde görev alabilecek. Uluslararası festival ve fuarlar ile yurt dışında düzenlenecek olan Türk haftalarına davet edilen veya katılmak isteyen 2’nci ve 3’üncü sınıf mehterlerin talepleri üst kurul tarafından değerlendirilerek temsil kabiliyeti olanlara izin verilecek. Ticari amaçla kurulan üçüncü sınıf özel/esnaf mehteran takımları resmî temsillerde görev alamayacak. Birinci sınıf mehterlerde çorbacıbaşı ve mehterbaşı konservatuvar veya üniversitelerin müzik bölümlerinden mezun olanlardan, icracıların konservatuvar veya üniversitelerin müzik bölümleri ile güzel sanatlar lisesi veya müzik eğitimi veren eğitim veya öğretim kurumları mezunu olması gerekmektedir. (Url-6, Erişim tarihi: 01.10.2024). Bu standardizasyon çalışması şüphesiz mehterin korunmasına ve sürdürülebilir olmasına katkı sağlamaktadır. Fakat resmî kurumlar dışında oluşturulan özel mehterlerin denetlemeye tabi tutulması mehter olgusunun değerine zarar vermekte ve sıradanlaşmasının önüne geçememektedir.

Belediye mehterlerinin sürdürülebilirliği.

Büyükşehir belediyelerinin merkezi yönetimden aldıkları ödenek daha yüksek olduğu için maddi imkanları fazladır ve bu vesileyle kadrolu mehter personeli istihdam edebilmektedir. Çalışma şartları mehterin sürdürülebilir olmasına imkân tanımaktadır. İlçe belediyelerinin ise merkezi hükümetten aldıkları ödenek kısıtlı olduğu için mehterin kadrosunun oluşturmasına imkân bulunmamaktadır. Bu sebeple ilçe belediyelerinde sürdürülebilirlik mümkün değildir (Akçay, 2024, s.161).

BELEDİYE MEHTERLERİNİN GELECEĞİ

Günümüzde belediye mehterlerinin durumu ve karşılaştıkları zorluklar.

Kurumsal statüye kavuşturulmayan belediye mehterleri yönetim değişiklikleri, siyasî değişim süreçleri veya ilgili idarecinin değişmesiyle dağılabilmektedir (Akçay, 2024, s.161). Bunun önüne geçebilmek Belediye mehterlerinin gelecekte daha etkili bir şekilde yaşatılabilmek için mehterin kişilerin veya siyasi oluşumlardan bağımsız değerlendirilmesi ve kadro yapısının oluşması gerekmektedir.

SONUÇ

Mehter olgusunun tarihte kurulan ilk Türk devleti olan “Hun Türk Devletinden” Osmanlı devleti ve sonrasındaki Türkiye Cumhuriyeti devletine kadar eklemeler ve çıkarmalar gibi değişikliklere uğrayarak geldiği çeşitli tarih kaynaklarında belirtilmektedir. Osmanlıda 1826’da kapatılan mehter takımı erken cumhuriyet döneminde 1911 yılında kurulmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra Askeri Müze bünyesinde kurulan mehter 1935’te tekrar kapatılmıştır. 1953 yılında Askeri Müze bünyesinde tekrar kurulmuştur. 1980 askeri darbe sonrası sivil kurumlara ve derneklere ait mehter takımları kapatılmıştır. 1993 yılında Süleyman Demirel tarafından yayınlanan genelgeyle Askeri Müze dışında mehter takımlarının kurulabilmesinin önü açılmıştır. 1996 yılında Eyüp Belediyesinin mehter takımı kurması ve tanıtım faaliyetleri yapması diğer belediyelere örnek oluşturmıştır. Türkiye genelinde belediyeler mehter takımı kurmaya başlamıştır.

Tarihsel süreç içinde varlığını devam ettiren mehter olgusu Osmanlı'nın son dönemlerine doğru askeri teşkilatının bir parçası olarak modernleşme sürecinde kapatılmıştır. Osmanlı sonrası kurulan Cumhuriyetle birlikte açılıp tekrar tekrar kapatılarak günümüze kadar gelmiştir. Günümüzde mehter takımları devletin resmî kurumlarına bağlı ve gayrı resmî oluşumlarda devam etmektedir. Resmî kurum olarak belediyeler mehter oluşumunun sürekliliğini devam ettirmektedirler.

Belediyeler devletin yerel bölgelerinin idaresini teslim ettiği tüzel kuruluşlardır. Belediyeler devlet adına, yönetimi altında olan yerel bölgenin fiziki, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını düzenleyici, karşılayıcı konumdadır görev, yetki ve sorumlulukları kanun yoluyla belirlenmiştir. Belediyeler yapmış oldukları sosyal, kültürel, sanatsal ve tanıtım faaliyetleriyle kendi bünyesindeki veya belediye dışı oluşumlarda bulunan mehter takımlarını kullanmaktadır. Kültürel mirasın parçası olan mehterin yaşatılmasına katkı sağlamaktadırlar.

Belediye yönetimleri siyasi değişim süreçleriyle (seçimlerle) veya idari düzenlemelerle değişebilmektedir. Kurumsallaştırılmayan ve kadrolaştırılmayan mehter takımları ise bu süreçten etkilenecek kapanmakta ve süreklilik sağlayamamaktadır.

KAYNAKÇA

1. Akçay, F. (2024) *21. yüzyılda siyaset-müzik ilişkisi ve sanatsal faaliyet bağlamında belediye mehterlerinin incelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi, İstanbul.
2. Behar, C. (2021). *Orada bir musiki var uzakta*, 2. Baskı Yapı Kredi Yay., İstanbul.
3. Erendil, M. (1981). *Türk Tarihinde Askeri Müzik ve Şanlı Mehter*, Gnkur. Basımevi, Ankara
4. Mahmud, K. (2021). *Divan-ı Lügatit Türk. Çev: Besim Atalay*, 8. Baskı, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara
5. Özkul, O. (2015) Türk Kimliğini Oluşturan Ortak Kültürel Değerler, HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 4, (8), 166-185.
6. Sanal, H. (1964). *Mehter Musikisi Bestekar Mehterler – Mehter Havaları*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi
7. Şahiner, N. (2007). *Avrupayı Titreten Musiki Mehter*, 1. Baskı, Elips Kitap, Ankara.
8. Türkmen, M. N. (2009), *Osmanlı'da Askeri Müzik Mehter*, Avk Yay., İstanbul
9. Vural, T. (2013). *Türklerde Askeri Müzik Geleneği Tuğ, Nevbet, Mehter*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya.
10. Kızıloğlu, Ş. K. (2024) Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 7(1), 19-36.

İnternet Kaynakları:

11. Url-1 <https://islamansiklopedisi.org.tr/yeniceri>, Erişim tarihi: 19.05.2023.
12. Url-2 <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehter>, Erişim tarihi: 08.10.2024.
13. Url-3 https://www.ipkb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/ISMEP6_KC3BCltC3BCrelMirasC4B1nKorunmasC4B1.pdf, Erişim tarihi: 10.10.2024.
14. Url-4 <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf>, Erişim tarihi: 18.09.2024.
15. Url-5 <https://www.fatih.bel.tr/tr/main/news/fatih-belediyesi-mehter-takimi-tarih-yedikule/5117>, Erişim tarihi: 01.10.2024.
16. Url-6 http://www.musikidergisi.com/haber-4928-tsedn_mehter_takimi_standarti_yayinlandi....html, Erişim tarihi: 01.10.2024.

(44)

Fatma KAYDI¹⁹⁴**TRUMAN DOKTRİNİ'NE GİDEN SÜREÇTE TÜRKİYE – SOVYET RUSYA ÇATIŞMASI VE ABD'NİN ETKİSİ****THE TURKISH-RUSSIAN CONFLICT AND THE INFLUENCE OF THE UNITED STATES ON THE PROCESS LEADING TO THE TRUMAN DOCTRINE****ÖZ**

İkinci Dünya Savaşı sonrasında pek çok güçlü devletin ağır kayıplar vermesi ve zayıflaması ile Avrupa'da ve Orta Doğu topraklarında bir hâkimiyet boşluğu oluşmuştur. SSCB bu boşluktan yararlanarak yayılma politikası izlemeye başlamıştır. Bu bölgelerde Komünizmi yaymak isteyen SSCB, faaliyetlerine başlamıştır. SSCB'nin bu yayılma politikasından son derece rahatsız olan İngiltere, çareyi ABD'den yardım istemekte bulmuştur. Zira SSCB, komşu devletlerinden biri olan Türkiye'den hem Boğazların savunulmasında hak iddia ederek hem de toprak talebinde bulunarak sıcak denizlere inme ve Orta Doğu topraklarına kadar Komünizmi yayma faaliyetlerine başlamıştır. Bu dönemde ekonomik ve siyasi olarak zor durumda olan Türkiye'ye destek olabilecek tek devlet İngiltere'nin arabuluculuğu ile Amerika olmuştur. Amerika, SSCB'nin bu yayılışını durdurmak, Türkiye ve Yunanistan'a kalkınmaları amacıyla gerekli desteği sağlamak için 12 Mart 1947'de Truman Doktrini'ni ilan etmiştir. Bu çalışma SSCB'nin Türkiye'ye uygulamış olduğu baskılar sonucunda ABD'den gelen ve Truman Doktrini olarak anılan yardım sayesinde SSCB'nin yayılma politikasının durdurulmasından ve Türkiye- Amerika ilişkilerinin gelişmesinden bahsetmektedir.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, ABD (Amerika Birleşik Devletleri), Büyük Britanya (İngiltere), Truman Doktrini, Türkiye.

ABSTRACT

After the Second World War, with the heavy losses and weakening of many powerful states, a dominance gap has been created in Europe and the Middle East. Taking advantage of this gap, the USSR began to pursue a policy of expansion. The USSR, which wants to spread Communism in these regions, has started its activities. Britain, which is extremely uncomfortable with this expansion policy of the USSR, has found the remedy by asking for help from the United States. Because the USSR has started its activities to land in the warm seas and spread Communism to the Middle East by claiming rights and demanding territory from Turkey, one of its neighboring states, both in the defense of the Straits. During this period, the only state that could support Turkey, which was in a difficult situation economically and politically, was America with the mediation of Britain. America proclaimed the Truman Doctrine on March 12, 1947 to stop the spread of the USSR and to provide Turkey and Greece with the necessary support for their development. This study talks about the cessation of the expansion policy of the USSR and the development of Turkey-America relations thanks to the help from the United States as a result of the pressure exerted by the USSR on Turkey and referred to as the Truman Doctrine.

Keywords: Cold War, USA (United States), Great Britain (Great Britain), Truman Doctrine, Turkey.

¹⁹⁴ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, 0000-0002-3551-3776; fatmakaydi995@gmail.com

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'na fiili olarak girmemiş olmasına rağmen Türkiye, ekonomik anlamda ciddi oranda zarar gören devletlerarasındadır. Daha Kurtuluş Savaşı'nın yıkımlarından sıyrılıp tam olarak ayağa kalkamamış bir milleti tekrar savaşa sokmamak için üstün mücadele verilmiştir. Ancak savaş sonrasında Sovyet Rusya'nın Boğazlar meselesinde kendisine pay çıkararak üs istemesi ve Doğu Anadolu Bölgesinden toprak talebinde bulunması iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Türkiye bu süreçte aradığı desteği Amerika ve İngiltere'ye yaklaşıp bulmuştur. Ancak İngiltere İkinci Dünya Savaşı'ndan çok ciddi kayıplar vererek ve zarara uğrayarak çıktığı için ekonomik olarak zor durumda bulunan Türkiye'ye destek verememiştir. Bu sebeple İngiltere, Türkiye'nin bu yardım arayışına ABD'ye müracaat ederek çözüm üretmiştir.(Korkmaz,2023:2)

Sovyet Rusya'nın bu zamana kadarki çalışmalarına bakıldığında hedefinin üç ana unsur etrafında şekillendiği görülmektedir: İran topraklarında hâkimiyet kurarak Orta Doğu petrollerine ulaşmak, Basra Körfezi üzerinden Hint Okyanusuna ulaşmak, Türkiye üzerinde hâkimiyet sağlayarak da Boğazlar, Ege Denizi, Doğu Akdeniz ve Yunanistan sınırlarından da Doğu Akdeniz'e inme planı kurmakta olduğu görülmektedir. Her üç bölgede İngiltere için oldukça büyük öneme sahip olduğu için harekete geçmek zorunda kalmış fakat kendisi SSCB'ye güç yetirebilecek durumda olmadığından, bu devleti durdurabileceğine inandığı tek devlet olan ABD'den Türkiye ve Yunanistan adına yardım talebinde bulunmuştur.(Armaoğlu,2022:336)

ABD, Truman Doktrini adı altında Türkiye ve Yunanistan'a bu yardımı vermeyi kabul etmiştir. Bu çalışma Sovyetlerin yayılcı politikaları sebebiyle başta Türkiye olmak üzere bazı Avrupa devletlerine de uyguladığı baskılar karşısında Amerika'nın sergilemiş olduğu tavrı objektif bir şekilde değerlendirmektedir.

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Boğazlar Meselesi ve SSCB'nin Tehdit Notaları

Türkiye ve Amerika'nın ilişkileri İkinci Dünya Savaşı başladığı sıralarda kesilmiş ve Amerika'nın, Türkiye'ye destek amaçlı verdiği "Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu" bu süre içinde durdurulmuştur. Ancak Türkiye'nin savaşa fiili olarak katılma kararı ve 23 Şubat 1944'te savaşa dâhil olmasıyla Türkiye-ABD görüşmeleri yeniden başlamıştır. Bu iki devlet arasında yeniden "Askeri Yardım Anlaşması" imzalanmıştır. Ancak bu anlaşma askeri destekle ilgili yapılan ilk anlaşma olması, karşılıklı, dolaylı ve tek yanlı bir anlaşma olmasının yanı sıra bir akit olma özelliği taşımaktadır. Türkiye, Amerika ile askeri yardım anlaşmasını imzaladığı sırada 19 Mart 1945'te SSCB'den de bir nota ile tehdit almaya başlamıştır.(Uçarol,2008:930-931)

Sovyet Rusya 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında gerçekleşen Postdam Konferansı'nda Boğazlarla ilgili fikirlerini ve taleplerini açıklayarak Boğazlarda üs bulundurma meselesi ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde değişiklik yapılması konusunda talepte bulunmuştur. Ancak bu tarihe kadar SSCB ile aynı safta görünen ABD, bu teklifi kabul etmemiştir. ABD, yeniden Türkiye yanlısı bir politika izlemeye başlamıştır. Sovyetlerin bu istekleri Türkiye hükümetince derhal reddedilmiştir. Türkiye, olası bir Sovyet Rusya saldırısına karşı güçlü bir devletin desteğine ihtiyaç duyarak İngiltere'den yardım talebinde bulunmuştur. Ancak İngiltere bu yardımı verecek durumda olmadığı için çare olarak Amerika'nın yardımına başvurmuştur. (Truman Doktrini (Atatürk Araştırma Ansiklopedisi)27 Ağustos 2024)

Türkiye, yardım arayışı içine girerken SSCB sadece Türkiye için değil aynı zamanda Balkanlarda yaymaya çalıştığı Komünizm sebebiyle DE tüm Avrupa devletleri için bir tehlike oluşturmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde savaşa katılan pek çok devlet ordusunu terhis ederken, SSCB ordusunu hazır bulundurmaya devam ederek Avrupa ve Balkan topraklarında Komünizmi yaymak için çalışmalarına başlamıştır. Ayrıca bu bölgeleri tampon bölge olarak kullanmak için bölge ülkelerine siyasi ve askeri baskılar yapmaya başlamıştır. SSCB, hedefini aynı zamanda sıcak denizlere ve Orta Doğu topraklarına çevirerek Yunanistan, Türkiye ve İran devletleri için sorun oluşturmaya başlamıştır. Bu üç devlete ait liman ve boğazların SSCB'ye karşı savunulması ve güvenliğinin sağlanması esasınca bütün deniz devletlerinin güvenliğinin koruma altına alındığı anlamına geldiği şeklinde yorumlanmıştır.(Sander,2016: 35-36)

SSCB, savaş sonrasında İngiltere'nin eski gücünü kaybederek destek verdiği ülkelerden çekilmesi ile birlikte aradığı fırsatı bulmuştur. Yunanistan'da ikinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından İngiliz kuvvetler bölgeden çekilmiş ve aşırı solcu bir yönetim başa gelmiştir. Bu durum, ABD'nin dikkatinden

kaçmamıştır. SSCB, Yunanistan üzerindeki etki alanını genişleterek Güneydoğu bölgesine doğru genişlemesi ve ilerleyen süreçte bu çembere Türkiye'yi de katma ihtimali ABD'yi tedirgin etmiştir. Ayrıca SSCB'nin bu ilerleyişi Batı Avrupa için büyük önemi bulunan Orta Doğu topraklarının da Sovyet Rusya'nın hâkimiyet alanına girmesi anlamına gelmekteydi. Bu gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda ABD'nin hem Türkiye'ye hem de Yunanistan'a karşı sonradan Truman Doktrini olarak anılacak olan doktrini hazırlayarak yardım etme sürecini daha hızlı bir şekilde ilerletmiştir.(Sander,1996:231-232)

İngiliz tarihçi Bernard Pares ve ABD Deniz Bakanı Yardımcısı Sullivan'ın yorumlarına göre Sovyetlerin sıcak denizlerden uzak tutulması gerekiyordu. Türkiye ve Yunanistan limanlarının güvenli devletlerin kontrolünde bulunması tüm dünya devletleri için faydalı bir hareket olacaktır.(Orkunt, 1978:133-134)

Devletleri bu raddeye getiren olay ise 8 Ağustos 1946'da SSCB, Türkiye, İngiltere ve ABD'ye Boğazların yeni anlaşma koşulları ile ilgili birer nota göndermesi ile başlamıştır. Bu notaya göre; *1-Boğazlar Tüm devletlerin ticaret gemilerine açık olmalıdır. 2- Kıyıdaş devletlerin savaş gemilerine her zaman açık olmalıdır. 3-Özel durumlar hariç kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı olmalıdır. 4- Boğazlar rejimi ancak Türkiye ve diğer kıyıdaş devletler tarafından belirlenebilir. 5- Boğazların savunulmasını Türkiye ve SSCB ortaklaşa sağlamalıdır.* ABD almış olduğu bu nota sonrasında tedirgin olmuşlardır. Amerika Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ile yapılan durum değerlendirme toplantısında bu notanın Boğazlar yönetimini düzenlemekten ziyade Türkiye'yi etkisi altına almak amacıyla hazırlandığı kanaatine varılmıştır. Yapılan görüşme sonunda SSCB'nin sunmuş olduğu maddeler içinde ilk üç maddenin kabul edilme ihtimalinin olduğuna ancak son iki maddenin kesinlikle kabul edilmeyeceği kanaatine varılmıştır. Truman'ın yapmış olduğu açıklamada Postdam Konferansı'nda SSCB'nin Türkiye'den toprak talebinde bulunmasına karışmayan ABD'nin o dönemde İkinci Dünya Savaşı dolayısıyla ittifak halinde olduklarını ancak artık ittifakın sona erdiğini belirtmiştir. Ayrıca hem Türkiye'nin hem de Yunanistan'ın SSCB hâkimiyetine girmesinin tüm Akdeniz ve Orta Doğu bölgesinin sıkıntıya girmesine neden olacağını ve bölgede bulunan ulaşım ve petrol yollarını tehlikeye girdireceğini belirtilmiştir.(Oran, 2020:225-226)

SSCB'nin yapmış olduğu bu yeni teklif önerisi üç devlet içinde kabul edilebilir gibi olmadığı için reddedilmiştir. 15 Ağustos 1946'da ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı Dean Acheson, Donanma Bakanı James Forrestal, Savaş Bakanı Yardımcısı Kenneth Royall ve Genelkurmay Başkanı, ABD Başkanı'na bir memorandum sunmuşlardır. Memorandum 'un değerlendirmesine göre ise SSCB'nin hedefinin Türkiye üzerinde hâkimiyet sağladıktan sonra tüm Orta Doğu üzerinde hâkimiyet kurmak istediği yönünde olmuştur. Memorandum yetkilileri SSCB'nin bu hedefine ulaşmasına engel olmak için her türlü çalışmanın yapılması konusunda tavsiye vermiştir. Başkan Truman, yapılan yorumları değerlendirdikten sonra SSCB'ye karşı sert bir üslup takınılması ve buna bağlı olarak bir nota hazırlanmasını istemiştir.(Uslu, 2000: 93)

ABD, hazırlamış olduğu notayı 19 Ağustos 1946'da SSCB'ye göndermiştir. Bu notada 7 Ağustos 1946'da SSCB tarafından Türkiye'ye gönderilen nota kapsamında bulunan 4 ve 5. maddelerinin kabul edilemez olduğu belirtilmiştir. ABD tarafından gönderilen notada ayrıca Boğazların yönetiminin yalnızca Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkeler tarafından oluşturulması fikri kabul edilmemiştir. Yine notanın devamında Boğazların savunulmasının Türkiye ve SSCB arasında görüşülmesi fikri de reddedilmiştir. Boğazların savunulması meselesinde asli görevin Türkiye'ye ait olduğu açıkça belirtilmiştir.(Sönmezoğlu,2016: 46)

Amerika'nın, Sovyet Rusya'ya vermiş olduğu bu sert notadan sonra Ankara hükümeti de SSCB'ye bir nota göndermiştir. Buna göre 22 Ağustos 1946'da Ankara tarafından hazırlanan notada Sovyetlerin göndermiş olduğu notada bulunan ilk üç maddenin değerlendirilebileceği, fakat 4 ve 5. maddelerin söz konusu dahi edilemeyeceği belirtilmiştir.(Oran, 2020:526)

Cumhuriyet gazetesinin 23 Ağustos 1946'da yayınlanan haberine göre SSCB'ye verilen cevaba ilişkin olarak şu ifadeler kullanılmıştır. *Ta başından beri söylediğimiz gibi Türk milletinin noktai nazarı birdir ve asla değişmemiştir. Türk milleti bütünlüğünden, egemenliğinden hiçbir fedakârlıkta bulunmamak azmindedir ve bu noktai nazarını sonuna kadar müdafaayı en şerefli en kutsal vazife tanımaktadır. (...)Türk milletinin bütün dileği toprak bütünlüğünü korumak ve hâkimiyet haklarının tam saygı görmesini temin etmektir. Türk milleti bu esasları tanıyan anlaşmaları kabul etmekte ve onlara harfî harfine saygı göstermektedir.(...) Hâlbuki Sovyet noktai nazarı bu esaslara taban tabana zıt sayılacak mahiyettedir. Bu*

hakikati belirten en mühim talep Sovyetlerin bir takım tecavüz ihtimallerine karşı, Birleşmiş Milletler Kurulunun her tecavüzü bertaraf etmeyi kararlaştıran anayasasına ve Güvenlik Konseyine dayanarak değil, başka bir millete ait topraklarda üs kurarak emniyetini sağlamayı gözetmesidir. Gazete haberinin devamında SSCB'ye verilen nota ile ilgili olarak Nazik fakat kati bir tonla verildiği söylenen notada, Türkiye'nin Rusya'ya, Boğazların yalnız Türkler tarafından müdafaa edileceğini ve Boğazların idaresinde yapılacak her türlü değişikliğin Montreux Antlaşması çerçevesinde milletler arası bir anlaşmaya varılarak yapılması icap ettiğini bildirmiştir. (Cumhuriyet, "Ruslara Cevabımızı Verdik" 23 Ağustos 1946, 1-3.)

Türkiye'nin Sovyetlere vermiş olduğu bu notadan sonra Sovyet Rusya, Türkiye'ye karşı tehditlerini artırarak 1946 sonbaharında Kafkaslara 190.000, Bulgaristan'a 90.000 Rus askeri yerleştirmiştir. Türkiye hükümeti ise bu Sovyet tehdidine karşı tedbir olarak manevra adı altında yedekleri silahaltına alarak Erzurum'un Pasinler Ovası'nda toplamaya başlamıştır.(Gürün, 1991:306)

Sovyet Rusya, tüm bu asker yığınağını yaptıktan sonra Türkiye hükümetine 23-24 Eylül 1946 tarihli ikinci notasını göndermiştir. SSCB yetkilileri notada Türkiye tarafından reddedilen 4. maddeyi yeniden gündeme getirerek Boğazlarla ilgili alınacak kararlara sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletler ve Türkiye'nin ortak fikri ile karar verilmesini tekrar dile getirmiştir. Boğazların savunulması meselesinde Türk-Sovyet ortak savunma fikrini yinelenmişlerdir. Ayrıca Sovyet Rusya bu madde ile Karadeniz'e kıyısı bulunmayan ABD ve İngiltere'nin Boğazlar meselesine karışmasına engel olmak istemiştir. SSCB hükümeti Türkiye'ye karşı yapmış olduğu suçlamalarda 9 Ağustos 1946'da verdikleri notada geçen Boğazlarda Türk-Rus ortak savunma grubunun oluşturulması fikrini değerlendirmeye dahi almadan reddetmekle suçlamıştır. (Erkin, 1968:304)

SSCB'nin, Türkiye'ye göndermiş olduğu ikinci notada belirttiği Postdam protokolünün açıkça görmezden gelinmesi ve ABD ve İngiltere'nin Boğazlar meselesinde dışarıda tutulmak istemesi üzerine Amerika 9 Ekim 1946'da bir nota daha göndererek Türkiye'nin yanında olduğunu Sovyetlere göstermek istemiştir. Bu notaya göre "(...) Boğazlar rejiminin tesis edilmesi(...) Türkiye ve Karadeniz'e kıyısı olan diğer devletlerce belirlenir. (...) " ifadesini eleştirmiştir. ABD hükümetinin, Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesinin ancak ABD'de dâhil olmak üzere ilgili tüm devletlerin Türkiye ile görüş alışverişinde bulunmasıyla olabileceğine (...)inanıldığını vurgulamıştır. ABD, notanın devamında SSCB'ye gözdağı olarak kullandığı ifadelerde eğer notadan sonra Boğazlara herhangi bir saldırı olması halinde BM Güvenlik Konseyinin acilen harekete geçeceği uyarısı yapılmıştır.(Uçarol,2008:933)

ABD, Sovyetlerin Boğazlar meselesini Türkiye ile birlikte çözmek istemesini ve Boğazlarda üs bulundurmamak istemesini, SSCB'nin Boğazlardan geçişte kendi ticari ve askeri gemilerine geçiş serbestliği sağlarken, İngiltere ve ABD'ye ait deniz ve hava kuvvetlerine yasaklamak istediği şeklinde yorumlamıştır. Amerikan hükümeti, SSCB'nin bu hedefi sonrasında Türkiye ile olan ilişkilerini tekrar düzenleyerek SSCB'ye karşı Türkiye'nin yanında yer almıştır.(Oran,2020:528)

Sovyetler, Boğazlardaki emellerine ulaşamazken 1946 yılı gerginliği de bu şekilde sona ermiştir. Buna rağmen Türkiye, ABD'den gelecek olan askeri ve ekonomik desteği almak, ülke güvenliğinin ABD tarafından garanti altına alınmasının devamlılığını sürdürmesi için görüşmelere devam etmiştir.(Uslu,2000: 94)

Truman Doktrininin İlan Edilmesi

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında uğraşmak zorunda olduğu tek sorun SSCB ile yaşanan sorunlar olmamış buna bir de ekonomik sorunlar eklenmiştir. Türkiye önemli bir tarım ülkesi olarak tarım ihracatı yapmıştır. II. Dünya Savaşı sürecinde artan gıda maddeleri ve hammadde fiyatları savaşın sona ermesi ile birlikte yeniden düşüşe geçmiştir. Bu durum tarım ihracatı yapan Türkiye'nin gelirlerini de olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde yaşanan SSCB tehdidi sebebiyle ordusunu dağıtmayan Türkiye'ye birde ciddi oranda asker masrafı eklenmiştir. Hazineye 245 milyon dolarlık altın ve döviz rezervi olmasına rağmen Sovyetlerin saldırma olasılığına karşı bu döviz ve altın hazır olarak bekletilmiştir.(Ertem,2019:386)

Ayrıca erkek halkın çoğunluğunun askerde olması ve uzun süre silahaltında tutulmaları ülke genelinde hem endüstri hem de tarım alanında işçi gücünün düşmesine, alınan verimin azalmasına neden olmuştur. Tarımda verimin düşmesi ülke içerisinde yeterli tahılın üretilmemesine ve dışarıdan ithalat

yapılmasına neden olmuştur. Dışarıdan alınan ürün sayısının artması da ülke içindeki döviz kaybını hızlandırmıştır.(Sander,2016: 42)

Türkiye zor günlerini yaşarken ekonomik sıkıntı içinde olan diğer devletlere destek sağlayan en önemli ülke Amerika olmuştur. Türkiye, Amerika ile bir yardım anlaşması imzalamak için görüşmelere başlamış ve 7 Mayıs 1946'da Ankara'da ABD ve Türk yetkilileri arasında anlaşma imzalanmıştır. Yapılan anlaşmaya göre Türkiye o ana kadar ki Amerika'dan aldığı Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu içerisinde almış olduğu bütün teçhizat ve araç-gereci kendi zimmetine geçirmek için 4,5 milyon dolar ödemiştir.(Sönmezoğlu, 2016: 47-48)

Ancak bu anlaşma sonrasında Türkiye ekonomik olarak zor günlerini yaşamaya devam etmiştir. Askeri açıdan da iyi durumda olmayan Türkiye, ABD'ye askeri açıdan yapmış olduğu yardım talebinden de olumsuz cevap almıştır. Amerikan Genelkurmay Başkanlığı 23 Ağustos 1946'da gerçekleşen memorandumunda yapılan açıklamada Türkiye'nin Doğu Akdeniz'in ve Orta Doğu'nun en önemli askeri faktörü olarak niteleyerek bu ülkenin silahlı kuvvetlerinin savunma kapasitesini artırmak için ABD'den silah, askeri uçak ve diğer donanma malzemelerini satın almasına müsaade etmesi teklifinde bulunulmuştur. Ancak Türkiye'ye bu yardımın yapılmasına onay verilmemiştir. Ayrıca ABD, Harp Akademisinde çalışmaları için gönderme sözü verdiği öğretmenleri de göndermekten vazgeçmiştir. Türkiye'nin bu zor durumdan kurtulması ve SSCB'ye karşı arkasında destek olarak ABD ve İngiltere'yi görme süreci 1946'nın Ekim ayını bulmuştur. Ekim ayında alınan karara göre ABD ve İngiltere, Türkiye'ye ortak yardım kararı almışlardır. Bu yardım kapsamında İngiltere, Türkiye'ye askeri yardımda bulunacak, Amerika ise ekonomik destek verecektir. Bunun yanı sıra İngiltere'nin, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu askeri yardımı verememesi durumunda bu yardım ABD tarafından karşılanacak ve İngiltere üzerinden Türkiye'ye ulaştırılacaktır kararı verilmiştir.(Sever, 1997: 45)

İngiliz hükümeti 1947'ye kadar Türkiye ve Yunanistan'a kalkınmaları için bu desteği sağlarken artık kendi ekonomisinde yaşanan olumsuzluklar nedeniyle desteğini kesmek zorunda kalmıştır. Amerika'dan da kendisinden boşalan yeri doldurmasını, Türkiye ve Yunanistan'a yardım etmesini istemiştir.(Kalyon,2010: 10)

İngiliz hükümeti yetkilileri bu iki devlete yardım edilmesi konusunda 21 Şubat 1947'de Washington hükümeti ile tekrar görüştüklerinde, eğer bu yardım bu devletlere ulaşmaz ise Yunanistan devletinin komünizm tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını ve yayılma göstererek, Türkiye, Akdeniz ve sonrasında Orta Doğu'nun genelinin Komünist bir yapıya bürüneceğini belirterek durumun ciddiyetini anlatmıştır. Clement Attlee hükümetinin önerisi ABD yetkilileri tarafından olumlu karşılanmıştır.(Çelik,2020: 29)

ABD Bakanı Truman, İngiltere'den gelen bu teklifi heyetiyle değerlendirmek üzere 27 Şubat 1947'de Beyaz Sarayda bir toplantı düzenlemiştir. Truman diplomatları ve bazı yol arkadaşlarıyla Sovyetlerin bölgedeki durumunu ve kendilerine 1946'da gönderilen Kennan'ın uzun telgrafı ile Clifford-Elsey raporunu değerlendirmiştir. Tüm bu veriler ışığında, SSCB'nin Yunan topraklarındaki kuvvetlerini geri çekmesinin ardından, Yunanistan'da "dost" bir devlet kurma planı içinde olduğu sonucu çıkarılmıştır. Türkiye konusunda yapılan yorumda ise Rusya'nın, Türkiye'yi bölgedeki "sıçrama tahtası olma" olarak değerlendirdiği fikrine varılmıştır. Bu şartlar altında ne Türkiye'yi ne de Yunanistan'ı kaybetmek istemeyen Amerika çözüm yolları aramaya başlamıştır.(Özal,2020: 79)

11 Mart 1947 Salı günü Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan habere göre ABD'nin Dış İşleri Encümen Şefi Wandenbergh'in New York radyosunda yayınlanan röportajına göre ABD Başkanı Truman şu açıklamayı yapmıştır: "*Başkan Yunanistan'a yapılacak yardım hakkında bizimle görüşmüştür. Fakat Mr. Truman'ın kongreye vereceği mesaj yalnız Yunanistan'a ait olmayacaktır ve Başkan Truman bilhassa Türkiye'den de bahsedecektir. Zaten Dışişleri Bakanı Marshall bu konuya temas ederken <<Yunanistan'ın Amerika'dan yardım görmesi, Türkiye'nin otomatik bir suretle yardım görmesi demektir. >> şeklinde açıklamada bulunmuştur.*" (Cumhuriyet,11 Mart 1947)

12 Mart 1947'de Başkan Truman, heyetini toplamıştır. Heyette bulunanlardan bazı önemli isimler şöyleydi; Dışişleri Bakanı Marshall, Bakan Yardımcısı Dean Acheson, Michigan Cumhuriyetçi Senatör Arthur Vandenberg gibi isimler bu gelişmenin Amerikan toplumunu nasıl etkileyeceği konusunda değerlendirmede bulunmuştur. Değerlendirme süreci tamamlandıktan sonra Truman bu doktrini "*Birleşik Devletlerin silahlı*

azınlıklar veya dış baskılarla boyun eğdirilmeye çalışılan özgür halkların direnişlerinin desteklenmesi politikası” olarak açıklamıştır. (Kissinger, 2000:499-500)

Parlamento üyeleri arasında Türkiye’ye yardım verilmesinin doğru olmadığını iddia eden üyeler vardır. Açıklamalarında ise Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’na fiili olarak dâhil olup herhangi bir zarara uğramadığı için bu yardıma ihtiyacının olmadığını belirtmişlerdir. Yine iddialardan biri de Ermeni meselesinin daha çok yeni olduğunu ve Türkiye’de 245 milyar dolarlık altın ve döviz rezervi olduğu için bu yardımı almaya ihtiyacı olmadığını belirtilmiştir. (Korkmaz, 2023:9)

Yapılan değerlendirmeler, eleştiriler ve araştırmalar sonunda George Marshall, Savaş Bakanı Robert Patterson ve Donanma Bakanı James Forrestal ile istişare ettikten sonra Başkan Truman’a bir rapor sunmuştur. Bu raporda hem İngiltere hem Yunanistan hem de Türkiye ile ilgili bir değerlendirme raporu hazırlanmıştır. Hazırlanan raporda dört konudan emin olunduğu bildirilmiştir. Bu rapora göre İngiliz hükümeti ekonomik sorunları konusunda doğru söylüyordu. Yunanistan’da durum gerçekten kritikti ve Yunan hükümetinin indirilmesi ABD çıkarları için oldukça büyük bir sorun demektir. Amerika bu şartlar altında Yunanistan’a tüm yardımı yapmaya hazırdı. Tabii ki Yunanistan kadar büyük bir yardım olmasa da Türkiye’ye de yardım edecekti. Tüm bu değerlendirmeler sonunda Truman bir karara vardı. Buna göre; Yunanistan toprakları “Demir Perde” kapanıyla SSCB’nin etki alanına düşmek üzereydi. Yunanistan’ın Komünizme kaptırılması halinde Türkiye’nin etrafı da aynı tehlike ile sarılacak ve Türkiye’nin bu Komünist kalkanına çok da fazla direnme şansı olmayacağı kanaatine varmıştır. Bu şartlar altında Türkiye ve Yunanistan için son derece önemli olan yardım kararı alınmış oldu. (Geçikli, Truman Doktrini, Atatürk Ansiklopedisi, 17 Eylül 2024).

Yapılan tüm bu değerlendirme görüşmelerinden sonra Türkiye ve Yunanistan’a toplamda verilmesi düşünülen para miktarı 400.0000 olarak belirlenmiş ve kararın onaylanması için meclise sunulmuştur. SSCB’nin bölgedeki tehlikesi ve devletlerin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak 30 Haziran 1948’e kadar teslimi tamamlanmak üzere 400 milyon dolarlık yardım teklifi meclise sunulmuştur. Bununla birlikte Truman kongreden yapılacak para yardımı ve aynı zamanda malzeme yardımının nerelerde kullanılacağını denetlemek için Türkiye ve Yunanistan’a gönderilecek Amerikan personeli içinde müsaade istemiştir. Ayrıca özel bir Türk personelinin ve Yunan personelinin talim ve terbiyesi için de gereken yetkinin verilmesi talebinde bulunmuştur. Truman’ın tüm nutuk konuşması boyunca büyük bir alkış toplamıştır. (Vakit, 13 Mart 1947: 1-5)

12 Mart 1947’de ilan edilen Truman Doktrini Cumhuriyet gazetesinde “*Truman’ın Tarihi Nutku*” başlığı ile yayınlanmıştır. Bu habere göre Amerika Meclisi ve ayanların ortak kararı ile Yunanistan ve Türkiye’ye 400 milyon dolarlık yardım kararı onaylanmıştır. Bunun yanı sıra bu iki ülkeye askeri ve sivil memurların da gönderilmesi fikrini açıklamak üzere kürsüye gelen Truman bu olayın önemi üzerinde vurgu yapmıştır. Yunanistan topraklarında yaşanan Komünist faaliyetler ve bunlarla ilgili yapılması gerekenleri şu ifadelerle açıklamıştır; “*Yunanistan devletinin ABD’den acil yardım çağrısında bulunduğunu belirten Truman, Yunan devletinin tedhişçilerin ve Komünistler tarafından idare olunan binlerce silahlı insanın faaliyetleri yüzünden binlerce insanın tehlikede olduğunu belirtmiştir. Truman, Kuzey Yunanistan’da mevcut vaziyeti incelemek üzere bir Birleşmiş Milletler Komisyonunun vücudünü hatırlatmıştır. Truman, başka hiçbir milletin demokrat Yunan hükümetine yardım etmek istemediğini ve edemeyeceğini belirtmiştir.*” Truman, nutkuna devam ederken Türkiye ile ilgili; “*...Harpten beri Türkiye, Amerika ve İngiltere’nin mali yardımını almıştır. Türkiye kendi milli bütünlüğünü, Orta Doğu nizamının muhafazası için elzem olan bu bütünlüğünü sağlamak için bu mali yardımı aramıştır. Büyük Britanya bizzat kendi güçlükleri dolayısıyla Türkiye’ye yardım edecek durumda olmadığını ve binaenaleyh yalnız Amerika Birleşik Devletleri’nin bu yardımı yapabileceğini Amerika hükümetine bildirmiştir*” açıklamalarını yapmıştır. Truman, mecliste yapmış olduğu konuşmasında bu doktrinin sadece bu iki devlet için değil isteyen tüm devletler için olduğunu ifade etmiştir. Truman, meclise bu yardımın verilmesinin önemine değinirken SSCB’nin Orta Doğu ilerleyişine değinerek “*Yunanistan silahlı bir ekalliyet altına girerse Türkiye’yi tehdit eden tehlike, tam vahamet peyda eder ve tehlike tüm orta doğuya yayılır.*” Truman’ın yapmış olduğu açıklamaların ardından 12 Mart 1947’de Truman Doktrini onaylanmış oldu. (Cumhuriyet, 13 Mart 1947)

Amerika’nın Türkiye ve Yunanistan için yapmış olduğu yardım planıyla hem bu ülkelerin kalkınmasına yardımcı olmak hem de Sovyet Rusya’yı çevreleme planı içerisine girmiştir. Truman Doktrini

ile birlikte ABD ve SSCB arasındaki Soğuk Savaş süreci tam olarak başlamıştır. Türkiye jeopolitik konumu itibarıyla her iki ülke için de çok önemliydi. Rusya'nın yüzyıllardır sıcak denizlere açılan kapısı ve ABD için Orta Doğu petrollerinin Avrupa'ya dağılan köprüsü olan Türkiye'yi kaybetmek istememiş ve desteğini sağlayacağını resmen ilan etmiş oldu.(Korkmaz, 2023:9)

Muhalefet partileri ikna ettikten sonra 400 milyon dolarlık yardımın içeriği ve hangi ülkeye ne kadar verileceği görüşülmeye başlanmıştır. Truman öncelikli olarak Yunanistan'ın durumundan başlayarak açıklama yapmaya başlamıştır. Yunanistan savaştan ağır şekilde hasar almış, ekonomik sıkıntılar beraberinde pek çok sorunu da getirdiği için ülke içinde her türlü gelişimin engelleneceğini yahut kısıtlanacağını dolayısıyla Yunanistan'ın kalkınması için ABD desteğinin şart olduğunu belirtmiştir. Yunanistan topraklarını tehdit eden diğer önemli sorun ise güvenlik sorunudur. Ülke içindeki tedhişçi ve silahlı komünist grupların varlığının ülke güvenliği ve huzurunu da tehlikeye attığı belirtmiştir. Bu huzur, güven ve kalkınmanın ise Amerika'nın desteği ve takibiyle düzelebileceğini belirtmiştir. Konuşmasını Türkiye ile ilgili görüşleriyle devam eden Truman: Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı başladığında hem kendilerinden hem de İngiltere'den maddi destek istediğini belirtmiştir. Türkiye'ye verilecek olan bu yardımın hem Türkiye'nin milli benliğine hem de Orta Doğu'nun kaderine büyük etkisi olacağını söylemiştir. Truman konuşmasına özellikle Yunanistan bölgesinde çıkacak bir karışıklığın Türkiye, Avrupa ve Orta Doğu için büyük bir soruna neden olacağını belirterek bu yardımın ne kadar önemli olduğunu açıklamıştır. Mecliste oylandıktan sonra 107'ye 287 oyla onaylanan Truman Doktrini, 22 Mayıs 1947'de ABD Başkanı Harry Truman'ın imzasıyla yürürlüğe girmiştir. ("Truman Doktrini"(Atatürk Araştırma Ansiklopedisi) 23 Eylül 2024)

Kongre kararı sonrasında çıkan sonuca göre Truman üç istekte bulundu, bu istekler şöyledir:

"1- Türkiye ve Yunanistan'a yardım amacıyla 30 Haziran 1948'e kadar geçerli olmak şartıyla 400 milyon dolarlı bütçe ayrılmıştır.

2- Yunanistan ve Türkiye'ye sivil ve askeri Amerikan personelinin gönderilmesi.

3- Seçilecek Türk ve Yunan personelin Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitilmesi, isteklerinde bulundu".(Ertem, 2009:387)

ABD bu iki devlete destek vereceğini açıklamış ancak kontrolü de elden bırakmayarak hem Türkiye'nin hem de Yunanistan'ın bu paraları nerelerde harcayacaklarına dair ABD tarafından görevlendirilen memurlara istenilen bilgilerin verilmesini ve Amerika basının bu kullanım alanlarında yayın yapmasına karışılmaması konusunda anlaşma yapmıştır. Bunun dışında bir de yardımların belli şartlar oluştuğu takdirde sonlanacağına dair bazı maddeler hazırlanmıştır. Komitede alınan "Vandenberg Değişikliğine "göre: a) Güvenlik Konseyi ya da Genel Kurul, Türkiye ve Yunanistan için yapılacak yardımların sonlandırılmasını isterse b) Türkiye ve Yunanistan yönetimleri yardımın sonlandırılmasını isterse c) ABD Başkanı, kanunun belirlenen amaç dışında kullanıldığına karar verirse ya da her iki devlet içinde verilen yardımın kesileceği konusunda anlaşma şartları konuşuldu. ABD'nin resmi olarak yapacağı bu yardım Türk yetkililerin yüreğine bir süreliğine de olsa su serpmiş ve Türkiye'nin yalnızlık süreci bitmiştir.(Sönmezoğlu, 2016: 49)

22 Mayıs 1947'de ABD Başkanı Truman'ın yardım planını imzalamasının ardından General Lunsford E. Oliver'in başkanlığında bir heyet Türkiye ile yardım anlaşmasını imzalamak için Ankara'ya gelmiştir. Yardımlar bu iki devlete dağıtılmaya 22 Mayıs 1947'de başladığında daha öncede açıklandığı üzere savaştan daha fazla hasarla çıkan Yunanistan'a 300 milyon, Türkiye'ye ise 100 milyonluk bir destek sağlanacaktı. 12 Temmuz 1947'de Ankara'da imzalanan doktrinin ardından, mecliste de görüşmeler yapılmış ve 1 Eylül 1947'de TBMM tarafından onaylanarak kesin olarak kabul edilmiştir. Yapılan bu yardımlarla ABD, Orta Doğu'da ve sıcak denizlerde iki hedefini gerçekleştirme yolunda emin adımlarla ilerlemektedir. Bunlardan birincisi Türkiye ve Yunanistan'ı ilgilendiren kısmıyla özel, dünya genelinde kapsadığı alanıyla ise genel bir amaca ulaşma niteliği taşımaktadır. Amerika'nın en büyük amacı bu iki devleti tampon bölge olarak kullanmak, Sovyet Rusya karşısında desteklemek ve olası bir Emperyalizm yayılmasına engel olmaktır. Zaten Sovyet Rusya'da bu doktrine büyük bir kızgınlık duyduğunu belirtecektir.(Çelik,2020: 30-31)

1 Eylül 1947'de mecliste konuşma yapan dönemin Dışişleri Bakanı Hasan Saka, 22 Mayıs'ta görüşmeleri başlayan ve 12 Temmuz'da imzası atılan Truman Doktrini için bazı gazete ve radyo yayınlarının muhalefetine cevap vermiştir. *"Ne Türkiye hükümetinin ne de Amerika hükümetinin tarihinde herhangi bir mukavele yardım yolu ile müstakil, bağımsız bir devletin bağımsızlığına aykırı bir teşebbüs gösterebilir. Ne de*

Büyük Millet Meclisinin hükümetleri tarafından Türkiye'nin herhangi bir memleketle olan harici münasebatında ve yaptığı mukavelat ve akdettiği muahedelerde kendi bağımsızlığına dokunacak herhangi bir hükmü kabul ettiğine dair misal zikredebilir.” açıklamalarıyla ABD-Türkiye arasında yapılan anlaşmanın farklı amaçlar taşıdığına yönelik ithamlara cevap vermiştir.(TBMM.1947.s.552-554)

TBMM meclisinde yapılan oylamada 126 kişi oy kullanmazken 339 kişinin onaylaması ile 1 Eylül 1947’de Truman Doktrini yürürlüğe girmiştir. Kocaeli Milletvekili Nihat Erim, Truman Doktrini hakkında şu ifadeleri kullanmıştır; *“Bugün Türkiye’nin maruz bulunduğu büyük tehlike memleketimiz hesabına şükranla kaydedilecek bir müşahededir. ABD’nin 170 sene evvel bağımsız bir devlet olarak milletlerarası münasebetlere katılması, başlı başına bir hadise teşkil etmektedir. (...) Yine memleketimiz hesabına sevinçle müşahade etmekteyiz ki ABD’nin şampiyonluğunu yaptığı fikirler, bizimde milli rejim kurulduğu günden beri, Cumhuriyet hükümlerinin uğrunda çalıştığı fikirlerdir”* sözleriyle ABD’nin bu politikasına övgüler sunmuştur.(TBMM.1947.s.554-557)

Truman Doktrini’nin Türkiye’de Uygulanması

Planlanan 400 milyonluk yardımın 337 milyonu Türkiye ve Yunanistan’a verilmiştir. Bunun da yine büyük kısmı yani 268 milyonu Yunanistan’a, 69 milyonu ise Türkiye’ye ayrılmıştır. Ancak paranın nerelere harcanacağına karar veren Amerika, Yunanistan için verdiği paranın %59’unun askeri amaçlı, Türkiye için ise %100’ünün askeri amaçlı kullanılmasını istemiştir. 1947’den 1949’a kadar Türkiye’ye verilen para 152,5 milyon dolara ulaşmıştır. Verilen bu paranın 147,5 milyon doları Amerika’nın da istediği gibi askeri amaçlı kullanılmış. Hava, kara ve deniz kuvvetlerinin iyileştirilmesi ve güçlendirilmesi için harcamalarda bulunulmuştur. Geriye kalan beş milyon dolarlık kısmı ise yol yapım çalışmalarında harcanmıştır. Ancak yeterli olur diye düşünülen bu para diğer masrafların da ortaya çıkmasıyla yetmemeye başlamış ve Türkiye, Amerika ile tekrar masaya oturmuştur.1948’de yapılan bu değerlendirme sonunda Türkiye ve Yunanistan’a bundan sonra yapılacak yardımların “Dış Yardım Yasasına” aktarılması kararı alınmıştır. Bu yasa sonrasında Truman Doktrini’ne göre bir kereliğe mahsus verilen bu yardım bundan sonra sürekli olarak verilecektir şeklinde değiştirilmiştir.(Akkor, 2017: 12)

Türkiye’ye verilen ABD ödeneği 1951’e kadar 400.000.000 dolara ulaşmıştır. Fakat yapılan bu askeri malzeme yardımının büyük bir kısmı İkinci Dünya Savaşı’nda kullanılmış bakım ve onarım ihtiyacı olan malzemeler olduğu için Türkiye’ye gönderilen döviz yardımının çok daha fazlasına ihtiyaç olduğu aşikârdı. Ancak Amerika’ya ait gelişmiş sanayi malları yine de Türkiye’de üretilen malzemelere göre daha yeni bir teknolojiyle üretilmişti. Buna rağmen bu malzemenin tamirâtı için gerekli olan malzeme Türkiye’de üretilmediği için tamamının dışarıdan alınması gerekmektedir. Bu da Türkiye’nin dış ülkelere olan ihtiyacını artırmıştır. Sınır komşusu olan Sovyet Rusya’nın tehditlerinde yanına destek arayan ve bu desteğin Avrupa devletleriyle sağlanacağını düşünen Türkiye, Avrupa devletleri ile anlaşma yoluna başvurmuştur. Türkiye bu yönde Amerika ile görüşmüş yapılan hesaplamalarda Türkiye’nin askeri yenileme ve onarım çalışmalarında yapacağı harcama verilen yardımında çok çok üstünde ve ülkeyi zarara sokacak miktarda olduğu anlaşılmıştır. Türkiye, bu süreçte ABD’den çok miktarda yardım almış ve bu borçlanmalar dış ticarete Türkiye’yi uzun süre bir ekonomik sıkıntıya sürükleyecektir. Bu da göstermiştir ki Türkiye’nin hem askeri hem de ekonomik olarak diğer devletlere bağımlı olmasının başlangıç sebebi Truman Doktrini olmuştur.(Merih,2006:112-113)

Amerikan yardımlarının Türkiye’ye sorun oluşturan yanlarından biri de 1964 yılında Kıbrıs’ta çıkan olaylar sonucunda adaya müdahale etmeye hazırlanan Türkiye’yi ABD, uyarmıştır. Truman Doktrini kapsamında verilen silahlarla Kıbrıs’a asker gönderemeyeceği konusundaki uyarısıyla iki ülke arasındaki ilişkiler gerilmeye başlayacaktır. Bu doktrinin açıklanmasının ardından Türkiye için bir taraftan yalnızlık süreci sona ererken bir yandan da huzursuzluk dönemi başlamış ve Orta Doğu’da Arap devletleri ile Türkiye’nin ilişkileri sorunlu bir hal almaya başlamıştır.(Uslu, 2000: 98)

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinin ardından yalnız bir politika izlemek zorunda kalan Türkiye, bir yandan ekonomik zorluklarla uğraşırken diğer yandan da SSCB’nin tehditleri ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Başta Boğazlar Meselesi olmak üzere SSCB ve Türkiye arasında sorunlar yaşanırken İkinci Dünya

Savaş'ında dünyadaki güç dengelerinin zayıflaması SSCB'ye aradığı Orta Doğu topraklarına yayılma ve Komünizmi yayma fırsatını vermiştir. Bu süreye kadar bölgenin en önemli devletlerinden biri olan İngiltere, savaşta aldığı ağır darbelerle hem askeri hem de ekonomik olarak büyük ölçüde zarar gördüğü için bölgedeki hâkimiyeti zayıflamıştır. Bu durumdan yararlanan SSCB, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra askerini terhis etmemiş ve Avrupa topraklarında hâkimiyet sağlamak ve Komünizmi yaymak için çalışmalarına başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan zararlı çıkan ve bir Avrupa devleti olan Yunanistan'da karışıklık çıkararak destekçileri olan liderleri başa getirmek isteyen Sovyet Rusya, Komünist faaliyetlerine başlamıştır. Bu zamana kadar Türkiye'ye ve Yunanistan'a ekonomik destek veren İngiltere, artık kendisi destek verecek durumda değildir. Ayrıca bölgede ilerlemekte olan Komünizm tehlikesinin farkına da vararak kendisi SSCB'yi durduracak güçte olmadığından ABD'yi durumdan haberdar etmiştir. Türkiye ve Yunanistan'a ihtiyaçları olan destek verilmediği takdirde Komünizm tehlikesinin hem Orta Doğu'ya hem de Avrupa'ya yayılacağını söylemiştir. 1946'da Postdam Konferansı'nda SSCB, Türkiye'den taleplerde bulunmaya başlamıştır. Bu talepler Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde değişiklik yapılması, Boğazlar hakkındaki kararların sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletlerle alınması ve Anadolu'dan toprak talebi şeklinde olmuştur. ABD, Sovyet Rusya'nın Türkiye'den toprak talep etmesine karışmazken Boğazlar Meselesinde olaya müdahale etmiştir. Ağustos 1946'da SSCB tarafından Türkiye'ye gönderilen notadan Türkiye'nin İngiltere ve ABD'yi haberdar etmesi üzerine her iki devlet de tepkilerini göstermişlerdir. Çünkü Sovyetlerin amacının Montrö Anlaşması'nda değişikliğe gidilmesiyle ABD ve İngiltere'yi Boğazlardan uzaklaştırma hedefi içinde olduğu anlaşılmıştır. ABD, SSCB'ye gönderdiği notada Boğazların savunulmasının yalnızca Türkiye'ye ait olduğunu, istenilen ilk üç maddenin değerlendirilebilir olduğunu ancak 4 ve 5. maddelerin kesinlikle kabul edilemez olduğu belirtilmiştir. Türkiye de aynı maddeleri derhal reddetmiştir. SSCB, Eylül 1946'da bir nota daha göndermiştir. Türkiye bu notadan da ABD ve İngiltere'yi haberdar etmiştir. ABD'nin tutumu sert olmuştur. SSCB'ye Türkiye'ye olası bir saldırı halinde BM kuvvetlerinin harekete geçeceğini belirtmişlerdir. SSCB geri adım atmak zorunda kalmıştır. Ancak Türkiye'yi ilgilendiren önemli bir diğer sorun ise ekonomidir. İngiltere'nin desteğini geri çekmesi ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında hem tahıl fiyatlarının düşmesi hem de dışarıdan alım miktarının artması Türkiye'yi endişelendirmiştir. Bu kapsamda devreye giren İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'a ekonomik destek sağlaması için ABD'den yardım istemiştir. Durum değerlendirmesi yapan Başkan Truman, yayılmakta olan Komünizm tehlikesini de göz önünde bulundurarak İngiltere'nin teklifini kabul etmiştir. Truman, heyeti ile yapmış olduğu görüşme sonunda Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyonluk yardım teklifini meclise sunmuştur. Mecliste büyük çoğunluğun evet oyu vermesinin ardından Truman Doktrini 12 Mart 1947'de kabul edilmiştir. Şartlar göz önünde bulundurulduğunda 300 milyonun Yunanistan'a 100 milyonun ise Türkiye'ye verilmesine karar verilmiştir. Ancak verilen bu yardımın kullanılması için ABD'nin kendisi planlama yapmıştır. Amerika yetkilileri ve Türk heyeti arasında 22 Mayıs'ta Ankara'da görüşmeler gerçekleşmiştir. 12 Temmuz 1947'de Truman doktrini Türkiye ve Amerika yetkililerince karşılıklı olarak imzalanmıştır. Eylül ayında mecliste de oylamaya sunulmuş ve oy çoğunluğu ile kabul edilmiştir. İleride bu karar daha da uzatılacaktır.

KAYNAKÇA

1. Akkor, Mahmut, "II. Dünya Savaşının Sonu ve Truman Doktrinin Ortaya Çıkışı", VAKANÜVS Uluslar Arası Tarih Araştırmaları Dergisi, S.2, Güz/2017. 12.
2. Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, Kronik Yayınları, İstanbul/2022. 336.
3. Geçikli Recep Murat, Atatürk Ansiklopedisi, "Truman Doktrini" Erişim 17 Ağustos 2024. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/truman-doktrini/>
4. Cumhuriyet, "Amerika'nın Türkiye ve Yunanistan'a Yardımı" 11 Mart 1947. 1-3.
5. Cumhuriyet, "Truman'ın Nutku" 13 Mart 1947. 1-3
6. Cumhuriyet, "Ruslara Cevabımızı Verdik" 23 Ağustos 1946. 1-3.
7. Çelik, Mustafa Edip, Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1945-1965), Değişim Yayınları, İstanbul-2020, 29-31.

8. Erkin, Feridun Cemal, Türk- Sovyet İlişkileri ve Boğazlar meselesi, Başnur Matbaa, Ankara/1968. 304.
9. Ertem, Barış, “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı” Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.12/ S.21, (Haziran/2019).386-387.
10. Gürün, Kamuran, Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara/1991.
11. Kalyon, Levent, “Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz” (2010) ergipark.org.tr/tr/download/article-file/84525 (10.09.2024) (19.24).10.
12. Kissinger, Henry, Diplomasi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul/2000. 499-500.
13. Korkmaz, Erdal, “Truman Doktrini ve Marshall Planı’nın Türk Askeri Havacılığı Boyutuyla Değerlendirilmesi”, Bengi Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, Kasım/2023. 2-9.
14. Merih, Turgay, Soğuk Savaş ve Türkiye 1945-1960, Ebabil Yayınları, Ankara/2006. 112-113.
15. Oran, Baskın, Türk, Dış Politikası 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul/2020. 225-226.
16. Orkunt, Sezai, Türkiye-ABD Askeri İlişkileri, Milliyet Yayınları, İstanbul/1978. 133-134.
17. Özal, İlkin Başar, Kısa Soğuk Savaş Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul/ 2020. 79.
18. Sander, Oral, Siyasi Tarih 1918-1994, İmge Kitabevi, Ankara/1996.231-232.
19. Sander, Oral, Türk- Amerikan İlişkileri, İmge Kitabevi, Ankara/2016. 35-42.
20. Sever, Ayşegül, Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958, Boyut Yayınları, İstanbul/1997. 45.
21. Sönmezoğlu, Faruk, Soğuk Savaş Dönemi Türk Dış Politikası 1945- 1991. 46-49
22. TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 20, VIII. Dönem,79.Birleşim, 01.10.1947.552-554
23. TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 20, VII. Dönem, 79. Birleşim, 01.10.1947, 554-557.
24. Uçarol, Rıfat, Siyasi Tarih 1789-2001, Der Yayınları, İstanbul/2008. 931-933.
25. Uslu, Nasuh, Türk Amerikan İlişkileri, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara/2000, 93-94.
26. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/truman-doktrini/19.11.2023>, (20/14).
27. Vakit, “Başkan Truman Kongreden 400 Milyon Dolar İstedi” 13Mart 1947. 1-5.

(45)

Galandar MAMMADLI¹⁹⁵

**FİYAT AYRIMCILIĞININ TÜKETİCİ DAVRANIŞINA ETKİSİNDE ÇIKARIMSAL GÜDÜNÜN
ROLÜ: AZERBAIJAN TÜKETİCİSİ ÜZERİNE ARAŞTIRMA
THE ROLE OF INFERRED MOTIVES IN THE IMPACT OF PRICE LABELLING ON CONSUMER
BEHAVIOUR: A STUDY OF AZERBAIJANI CONSUMERS**

ÖZ

Bu çalışma, fiyat ayrımcılığı stratejilerinin fiyat adaleti algısı ve tüketici davranışları üzerindeki etkilerini, çıkarımsal güdü (inferred motive) perspektifinden incelemektedir. Araştırma, Azerbaycan GSM operatörleri sektöründe gerçekleştirilmiş ve fiyat ayrımcılığının farklı yöntemlerinin (zaman, miktar, lokasyon ve müşteri özelliklerine dayalı) etkilerini anlamaya odaklanmıştır. Çalışmada kullanılan yarı-deneyssel tasarım çerçevesinde senaryo ve anket yöntemleriyle veri toplanmıştır. Katılımcılara sunulan senaryolarla, fiyat ayrımcılığına yönelik algı ve davranışsal tepkiler ölçülmüştür. Araştırmanın bulguları, fiyat ayrımcılığı stratejilerinin tüketici davranışları üzerindeki etkilerinde çıkarımsal güdünün belirleyici bir aracı değişken olduğunu ortaya koymaktadır. Firmanın güdüsünün olumlu olarak algılanması, fiyat adaleti algısını artırmakta ve tekrar satın alma niyetini güçlendirmektedir. Bunun aksine, olumsuz bir güdü algısı, adaletsizlik algısını tetiklemekte ve tüketici memnuniyetsizliğine yol açmaktadır. Ayrıca, fiyat adaleti algısının tüketici davranışlarına doğrudan etkileri olduğu saptanmıştır. Bu etkiler, tüketicilerin firma ile ilişkilerini sürdürme ya da alternatif markalara yönelme kararlarını şekillendirmektedir.

Bu çalışma, fiyat ayrımcılığına ilişkin algılanan güdülerin önemini vurgulayarak, firmaların fiyatlandırma stratejilerinde şeffaf ve tüketici odaklı bir yaklaşım benimsemelerinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Özellikle oligopol piyasalarda faaliyet gösteren işletmeler için bu bulgular, kârlılık ve tüketici sadakati arasındaki dengeyi sağlama konusunda değerli öneriler sunmaktadır. Araştırmanın sonuçları, fiyat ayrımcılığı, fiyat adaleti algısı ve tüketici davranışları literatürüne katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: fiyat ayrımcılığı, fiyat adalet algısı, çıkarımsal güdü, tüketici davranışları, tekrar satın alma niyeti.

ABSTRACT

This study examines the effects of price discrimination strategies on price fairness perception and consumer behavior from the perspective of inferred motive. The research was conducted in the Azerbaijani GSM operators' sector, focusing on understanding the impacts of various price discrimination methods, including time, quantity, location, and customer characteristics-based discrimination. A quasi-experimental design was employed, utilizing scenarios and surveys for data collection. Through these scenarios, participants' perceptions and behavioral responses toward price discrimination were assessed. The findings reveal that inferred motive serves as a critical mediating variable in the effects of price discrimination strategies on consumer behavior. When consumers perceive the firm's motive as positive, their perception of price fairness improves, leading to enhanced repurchase intentions. Conversely, a negative inferred motive triggers perceptions of unfairness and consumer dissatisfaction. Furthermore, the study identifies a direct relationship between price fairness perception and consumer behaviors, influencing their decisions to maintain loyalty to the firm or switch to alternative brands.

This research emphasizes the importance of perceived motives in price discrimination, highlighting the necessity for firms to adopt transparent and consumer-centric pricing strategies. Particularly for businesses operating in oligopolistic markets, these findings offer valuable insights into balancing profitability and consumer loyalty. The study contributes to the literature on price discrimination, price fairness perception, and consumer behavior.

Keywords: Price discrimination, price fairness perception, inferred motive, consumer behavior, repurchase intention.

¹⁹⁵ Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eskişehir, Türkiye/ Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC)/ galandar.mamamdl@gmail.com // <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-6413-7159>

1. GİRİŞ

Fiyatlandırma stratejileri, işletmelerin kârlılık hedeflerini gerçekleştirmede temel bir araç olmanın ötesinde, tüketici davranışlarını ve piyasa dinamiklerini yönlendirme gücüne sahiptir. Bir ürün ya da hizmetin fiyatı, tüketicinin algıladığı değerle ödediği tutar arasındaki dengeyi temsil ederken, işletmeler için stratejik bir rekabet unsuru olarak da kullanılmaktadır. Ancak, fiyat politikaları yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda duygusal ve algısal etkiler de yaratmaktadır. Özellikle fiyat ayrımcılığı gibi stratejiler, tüketicilerde adalet algısını ve davranışlarını doğrudan etkileyebilen bir yapıya sahiptir.

Fiyat ayrımcılığı, aynı ürün veya hizmetin farklı gruplara farklı fiyatlarla sunulması olarak tanımlanmaktadır. Bu uygulama, tüketici segmentasyonuna dayalı olarak kâr maksimizasyonu sağlamayı hedefler. Ancak, fiyat ayrımcılığı stratejileri tüketiciler tarafından her zaman olumlu karşılanmamaktadır. Literatürde, tüketicilerin fiyat ayrımcılığına yönelik algılarının büyük ölçüde firmanın algılanan güdüsüyle (çıkarımsal güdü) şekillendiği belirtilmektedir. Campbell (1999), fiyat ayrımcılığı uygulamalarının arkasındaki güdünün açık ve olumlu bir şekilde ifade edilmesinin, tüketici algısını olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Örneğin, kaynakların etkin kullanımını hedefleyen bir fiyat ayrımcılığı stratejisi, adalet algısını artırabilirken, yalnızca firmanın kârını maksimize etmeye yönelik bir güdü, tüketicilerde adaletsizlik algısına yol açabilmektedir.

Bu bağlamda, bu çalışma fiyat ayrımcılığı stratejilerinin tüketici davranışları üzerindeki etkilerini Azerbaycan GSM operatörleri bağlamında incelemektedir. Araştırma, farklı fiyat ayrımcılığı yöntemlerinin (zaman, miktar, lokasyon ve müşteri özelliklerine dayalı) tüketicilerin fiyat adaleti algısı ve tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkilerini anlamaya odaklanmaktadır. Çalışma kapsamında, senaryo ve anket yöntemleriyle elde edilen veriler, çıkarımsal güdünün fiyat adaleti algısındaki rolünü detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Araştırmanın sonuçları, tüketici algılarında çıkarımsal güdünün belirleyici bir faktör olduğunu göstermektedir. Firmanın güdüsünün olumlu olarak algılanması, tüketicilerde adalet duygusunu güçlendirmekte ve tekrar satın alma niyetini artırmaktadır. Bunun aksine, olumsuz bir güdü algısı, tüketicilerin firma ile olan ilişkilerini yeniden değerlendirmelerine ve alternatif markalara yönelmelerine neden olmaktadır. Bu durum, özellikle oligopol piyasalarda faaliyet gösteren firmalar için stratejik bir öneme sahiptir. Fiyat ayrımcılığı uygulamalarının yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda algısal etkilerinin de dikkate alınması gerekmektedir.

Bu çalışma, fiyat ayrımcılığı, çıkarımsal güdü ve tüketici davranışları üzerine literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, firmaların fiyatlandırma stratejilerinde tüketicilere yönelik daha şeffaf ve adil bir iletişim modeli benimsemelerinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu bulgular, hem akademik hem de pratik açıdan işletmelerin kârlılık ve müşteri sadakati dengesini sağlama çabalarına ışık tutmaktadır.

Fiyat ayrımcılığı, işletmelerin pazar segmentasyonuna ve tüketicilerin ödemeye istekli oldukları fiyat düzeylerine göre gelirlerini optimize etmelerine olanak tanır. Ancak bu strateji, tüketicilerin fiyat adaleti algısı üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Fiyat ayrımcılığının etkilerinin, yalnızca uygulanan yöntemle değil, aynı zamanda tüketicilerin bu yöntemle atfettikleri güdüye de bağlı olduğu literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır (Reinartz & Wiegand, 2019). Örneğin, zaman bazlı fiyat ayrımcılığı, yüksek talep dönemlerinde fiyat artışı olarak algılanabilirken, tüketicilere sunulan indirimli gece tarifeleri gibi durumlar olumlu bir algı oluşturabilir. Bu durum, fiyat ayrımcılığı stratejilerinde şeffaflığın ve iletişimin önemini ortaya koymaktadır.

Araştırma, literatürde eksik kalan bazı önemli noktalara da katkı sağlamayı hedeflemektedir. Örneğin, geçmiş çalışmalar genellikle fiyat ayrımcılığının yalnızca kısa vadeli etkilerini değerlendirmiş veya tek bir fiyat ayrımcılığı yöntemini ele almıştır (Homburg et al., 2017). Bu çalışma ise, dört farklı fiyat ayrımcılığı yöntemini karşılaştırmalı olarak ele almakta ve çıkarımsal güdünün bu yöntemler üzerindeki etkisini detaylı bir şekilde incelemektedir. Ayrıca, çalışma, Azerbaycan GSM operatörleri gibi oligopolistik bir piyasa bağlamında gerçekleştirilmiş olması nedeniyle, mevcut literatürde az incelenmiş bir sektörü ele almaktadır. Bu durum, araştırmayı hem yerel hem de uluslararası bağlamda daha özgün kılmaktadır.

Çalışmanın bir diğer katkısı, fiyat adaleti algısının tüketici davranışları üzerindeki doğrudan etkisini incelemek ve tekrar satın alma niyetiyle olan ilişkisini ortaya koymaktır. Tüketicilerin fiyat ayrımcılığı uygulamalarına yönelik algılarının ve bu algıların karar alma süreçlerini nasıl şekillendirdiğinin anlaşılması,

işletmelere fiyatlandırma stratejilerini optimize etme konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Bu doğrultuda, çalışma hem akademik hem de pratik anlamda değerli sonuçlar üretmeyi hedeflemektedir.

Sonuç olarak, fiyatlandırma stratejilerinin başarılı bir şekilde uygulanması, yalnızca ekonomik faktörlere değil, aynı zamanda tüketici algılarına ve duygusal tepkilere de bağlıdır. Bu çalışma, fiyat ayrımcılığı uygulamalarının adalet algısı, tekrar satın alma niyeti ve çıkarımsal güdü üzerindeki etkilerini inceleyerek literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Özellikle oligopolistik piyasalarda faaliyet gösteren işletmeler için bu bulgular, rekabet avantajı sağlamada ve tüketici sadakatini oluşturmada kritik bir rol oynayabilir.

Fiyat ayrımcılığı stratejilerinin tüketiciler üzerindeki etkilerini anlamak, işletmelerin sürdürülebilir bir rekabet avantajı elde etmesi ve müşteri sadakatini artırması açısından kritik öneme sahiptir. Özellikle oligopolistik piyasalarda, fiyatlandırma stratejileri tüketicilerin marka algısını ve satın alma davranışlarını şekillendiren temel unsurlardan biridir. Bu bağlamda, çıkarımsal güdü kavramı, tüketicilerin fiyatlandırma politikalarına ilişkin algılarını ve bu algıların davranışsal sonuçlarını değerlendirme sürecinde önemli bir role sahiptir (Campbell, 1999). Araştırmalar, işletmelerin fiyatlandırma stratejilerinde tüketicilere yönelik açık ve şeffaf bir iletişim sağlamasının, olumsuz algıların önlenmesinde etkili olduğunu göstermektedir.

Azerbaycan GSM operatörleri bağlamında gerçekleştirilen bu çalışma, yerel pazar koşullarını ve tüketici davranışlarını anlamaya yönelik özgün bir çerçeve sunmaktadır. GSM sektöründe, tüketicilerin fiyat adaleti algısı, yüksek düzeyde kişisel etkileşim ve uzun vadeli müşteri ilişkileri gerektiren bir ortamda daha belirgin hale gelmektedir. Bu nedenle, çıkarımsal güdünün bu sektördeki rolünü anlamak, işletmelerin fiyatlandırma stratejilerini optimize etmelerine ve tüketici sadakatini artırmalarına yardımcı olabilir.

Bu araştırma, yalnızca teorik katkılar sağlamayı değil, aynı zamanda işletmelerin pratik sorunlarına yönelik çözüm önerileri geliştirmeyi de hedeflemektedir. Fiyat ayrımcılığı stratejilerinin tüketici algıları üzerindeki etkisini detaylı bir şekilde inceleyen çalışma, hem akademik literatüre hem de işletme uygulamalarına değerli bilgiler sunmaktadır.

2. Literatür Taraması

Fiyat ayrımcılığı, işletmelerin aynı ürün veya hizmeti farklı tüketici gruplarına farklı fiyatlarla sunmasını ifade eden bir stratejidir. Bu strateji, tüketicilerin ödeme isteklilikleri ve tercihlerindeki farklılıkları dikkate alarak işletmelerin gelirlerini maksimize etmeyi amaçlar (Varian, 1987). Fiyat ayrımcılığı, zaman, miktar, lokasyon, müşteri özellikleri ve kanal tabanlı fiyat ayrımcılığı gibi farklı yöntemlerle uygulanabilir (Stole, 2007). Ancak, bu stratejilerin tüketiciler üzerindeki etkileri, özellikle fiyat adaleti algısı ve tekrar satın alma niyeti bağlamında değişiklik göstermektedir. Bu nedenle, fiyat ayrımcılığı stratejilerinin tüketici algılarını ve davranışlarını nasıl şekillendirdiğini anlamak, işletmelerin uzun vadeli rekabet avantajı sağlamaları açısından kritik öneme sahiptir.

2.1. Fiyat Ayrımcılığı ve Fiyat Adaleti Algısı

Fiyat ayrımcılığına ilişkin tüketici algıları, genellikle fiyat adaleti kavramıyla bağlantılıdır. Fiyat adaleti algısı, tüketicilerin bir fiyatlandırma stratejisini ne kadar adil bulduklarını belirleyen bir kavramdır ve tüketici davranışlarını doğrudan etkiler (Campbell, 1999). Literatürde, fiyat ayrımcılığı stratejilerinin algılanan adaleti nasıl şekillendirdiği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Reinartz ve Wiegand (2019), tüketicilerin, firmaların fiyat ayrımcılığına yönelik motivasyonlarının pozitif olarak algılanması durumunda bu stratejileri daha adil bulduklarını belirtmiştir. Örneğin, düşük talep dönemlerinde uygulanan indirimler, kaynakların etkin kullanımı olarak algılandığında adalet algısını artırabilir.

Literatürde fiyat ayrımcılığının fiyat adaleti algısı üzerindeki etkisini belirleyen birkaç temel faktör öne çıkmaktadır. **Gereççelendirme ve şeffaflık**, fiyatlandırma stratejilerinin tüketicilere açıkça açıklanması durumunda adalet algısını olumlu etkilerken, yalnızca kâr maksimizasyonuna odaklanan stratejiler olumsuz tepkilere yol açabilir (Reinartz & Wiegand, 2019). **Algılanan eşitlik ve karşılaştırma**, tüketicilerin farklı gruplarla yaptıkları kıyaslamalarla şekillenir; benzer koşullardaki farklı fiyatlar adaletsizlik algısını tetikleyebilir (Fassnacht & Unterhuber, 2016). **Kültürel ve sosyal normlar**, fiyat farklılaştırmasının kabul edilebilirliğini etkiler; bazı kültürler fiyat farklılıklarını daha kolay benimserken, eşitlik normlarının baskın

olduğu toplumlarda bu tür uygulamalar daha fazla eleştirilir (Wolk & Ebling, 2010). **Uygulama türü**, fiyat adaleti algısını etkileyen bir diğer önemli faktördür; zaman veya miktar bazlı fiyatlandırmalar genelde olumlu algılanırken, müşteri özelliklerine dayalı farklılaştırmalar daha olumsuz tepkiler alabilir (Lii & Sy, 2009). Son olarak, **adalet algısının davranışsal sonuçları**, marka sadakati ve tekrar satın alma niyetini doğrudan etkiler, adil fiyatlandırma stratejileri tüketici bağlılığını artırır (Reinartz & Wiegand, 2019).

2.2. Çıkarımsal GÜDÜ ve Tüketici Algıları

Fiyat ayrımcılığının tüketici algıları üzerindeki etkilerinde çıkarımsal güdü önemli bir aracı değişkendir. Çıkarımsal güdü, tüketicilerin, fiyatlandırma stratejisinin arkasındaki motivasyonu nasıl algıladığını ifade eder. Eğer bir fiyatlandırma stratejisi, tüketiciler tarafından olumlu bir gerekçeyle ilişkilendirilirse, fiyat adaleti algısı ve tüketici memnuniyeti artmaktadır (Vogel & Paul, 2015). Ancak, firmanın sadece kârını maksimize etme amacına sahip olduğu algısı, tüketicilerde adaletsizlik hissi yaratabilir ve tekrar satın alma niyetini olumsuz etkileyebilir (Homburg et al., 2017).

2.3. Fiyat Ayrımcılığı Yöntemleri

Fiyat ayrımcılığı yöntemleri, fiyat adaleti algısı ve tüketici davranışları üzerinde farklı etkiler yaratır. Örneğin:

- **Zaman Bazlı Fiyat Ayrımcılığı:** Düşük talep dönemlerinde fiyat indirimleri tüketiciler tarafından adil olarak algılanabilirken, yüksek talep dönemlerindeki fiyat artışları adaletsizlik hissi uyandırabilir (Lii & Sy, 2009).
- **Miktar Bazlı Fiyat Ayrımcılığı:** Büyük alımlarda sunulan indirimler, tüketiciler arasında genellikle olumlu bir algı yaratır (Kotler & Keller, 2016).
- **Lokasyon Bazlı Fiyat Ayrımcılığı:** Farklı bölgelerde farklı fiyatların uygulanması, özellikle maliyet farklılıklarıyla gerekçelendirildiğinde daha kabul edilebilir bulunabilir (Wolk & Ebling, 2010).

2.4. Fiyat Ayrımcılığı ve E-Ticaret

E-ticaretin gelişimiyle birlikte, çevrim içi fiyat ayrımcılığı uygulamaları yaygınlaşmıştır. Özellikle davranışsal fiyat ayrımcılığı, tüketicilerin çevrim içi davranışlarına dayanarak fiyatların kişiselleştirilmesini sağlar (Poort & Borgesius, 2019). Ancak, bu tür uygulamalar, şeffaflık eksikliği nedeniyle tüketicilerde adaletsizlik hissi uyandırabilir ve olumsuz davranışsal tepkilere yol açabilir (Hannak et al., 2014).

Fiyat ayrımcılığı stratejilerinin tüketici algılarına etkisi, uygulanan yöntemin yanı sıra çıkarımsal güdü ve değiştirme maliyetleri gibi faktörlere de bağlıdır. Bu çalışma, fiyat ayrımcılığının farklı boyutlarını inceleyerek, fiyatlandırma stratejilerinin tüketici algı ve davranışları üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde anlamayı amaçlamaktadır.

3. Yöntem

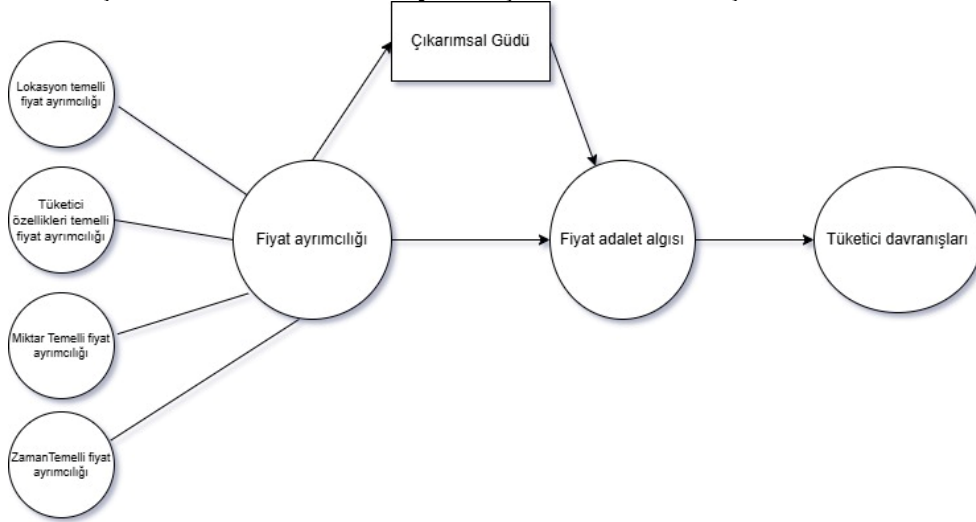
Bu bölümde, çalışmanın bilimsel araştırma süreci detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Çalışmanın temel amacı, fiyat ayrımcılığı stratejilerinin tüketiciler üzerindeki etkilerini, çıkarımsal güdünün aracılık rolü bağlamında analiz etmektir. Araştırma süreci, dikkatlice tasarlanmış bir model çerçevesinde gerçekleştirilmiştir ve bu modelin hipotezleri, tüketici algılarının ve davranışlarının çeşitli fiyat ayrımcılığı yöntemlerine verdiği tepkileri anlamayı hedeflemektedir.

Araştırma yöntemi, hem teorik hem de uygulamalı yönleri birleştirerek tüketici davranışlarına dair kapsamlı bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada kullanılan veri toplama araçları ve analiz yöntemleri, bilimsel geçerlilik ve güvenilirlik ilkelerine uygun şekilde belirlenmiştir. Özellikle, senaryo tabanlı deneysel bir yaklaşım benimsenmiş ve bu yaklaşım, tüketicilerin farklı fiyat ayrımcılığı stratejilerine yönelik algılarını ölçmek için kullanılmıştır.

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma, fiyat ayrımcılığı uygulamalarının tüketici davranışları üzerindeki etkisini, çıkarımsal güdünün aracılık rolü üzerinden inceleyen bir model sunmaktadır. Araştırma modeli, fiyat ayrımcılığı

yöntemlerinin (zaman, miktar, lokasyon ve müşteri özelliklerine dayalı) fiyat adaleti algısı üzerindeki etkisini ve bu algının tekrar satın alma niyetine olan etkisini analiz etmeyi hedeflemektedir. Ayrıca, çıkarımsal güdünün bu ilişkilerdeki aracı rolü detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada test edilen temel hipotezler şunlardır:

H1: Fiyat ayrımcılığı, fiyat adaleti algısını anlamlı bir şekilde etkiler.

H1a: Zaman bazlı fiyat ayrımcılığı, fiyat adaleti algısını etkiler.

H1b: Miktar bazlı fiyat ayrımcılığı, fiyat adaleti algısını etkiler.

H1c: Lokasyon bazlı fiyat ayrımcılığı, fiyat adaleti algısını etkiler.

H1d: Müşteri özelliklerine dayalı fiyat ayrımcılığı, fiyat adaleti algısını etkiler.

H2: Fiyat ayrımcılığı, çıkarımsal güdü üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H2a: Zaman bazlı fiyat ayrımcılığı, çıkarımsal güdü üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H2b: Miktar bazlı fiyat ayrımcılığı, çıkarımsal güdü üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H2c: Lokasyon bazlı fiyat ayrımcılığı, çıkarımsal güdü üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H2d: Müşteri özelliklerine dayalı fiyat ayrımcılığı, çıkarımsal güdü üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H3: Çıkarımsal güdü, fiyat ayrımcılığı ile fiyat adaleti algısı arasındaki ilişkide aracılık rolü üstlenir.

H4: Fiyat adaleti algısı, tekrar satın alma niyetini anlamlı bir şekilde etkiler.

Araştırma modeli, bu hipotezler çerçevesinde yapılandırılmış ve önerilen ilişkiler yapısal eşitlik modellemesi (SEM) ile test edilmiştir.

3.2. Örneklem

Araştırmanın örneklemini, Azerbaycan'da GSM operatörleri tarafından sunulan fiyatlandırma stratejilerini deneyimlemiş tüketicilerden oluşmaktadır. Araştırma, kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen 858 katılımcı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar, farklı demografik grupları temsil etmekte olup, yaş, cinsiyet, gelir düzeyi ve eğitim seviyesi gibi değişkenler açısından çeşitlilik göstermektedir.

Araştırmanın evreni ise 18 yaşından yukarı olup her hangi GSM operatörünün hizmetini kullanan bütün Azerbaycan vatandaşlarıdır. Seçilmiş örneklemin temsil etmesi için istatistiksel uyum dikkate alınmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak senaryo tabanlı bir anket formu kullanılmıştır. Anket formu, katılımcıların demografik bilgilerini, fiyat ayrımcılığına yönelik algılarını ve davranışsal tepkilerini ölçmeyi amaçlayan üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, yaş, cinsiyet, gelir düzeyi ve eğitim seviyesi gibi temel demografik bilgilerin yer aldığı bir demografik bilgi formu bulunmaktadır. İkinci bölümde, katılımcılara fiyat ayrımcılığı uygulamalarını içeren farklı senaryolar sunulmuş ve bu senaryolar aracılığıyla algıları ölçülmüştür. Örneğin, bir senaryoda gece tarifişi avantajı sunulurken, bir diğer senaryoda müşteri sadakat

programına yönelik avantajlar değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise fiyat adaleti algısı, tekrar satın alma niyeti ve çıkarımsal güdüyü ölçen ölçekler yer almaktadır.

Fiyat adaleti algısını ölçmek için Konuk (2019) tarafından geliştirilen ve güvenilirliği doğrulanmış bir ölçek kullanılmıştır. Bu ölçek, fiyat adaleti algısının farklı boyutlarını değerlendirmek için tasarlanmıştır. Tekrar satın alma niyeti, Dai (2010) tarafından önerilen ölçekle ölçülmüş olup, tüketicilerin belirli bir markayı tekrar tercih etme olasılıklarını değerlendirmek için kullanılmıştır. Çıkarımsal güdüyü değerlendirmek için ise Joireman & Grégoire ve d. (2013) tarafından geliştirilen ölçek uygulanmıştır. Bu ölçek, fiyatlandırma stratejilerinin ardındaki motivasyonların tüketiciler tarafından nasıl algılandığını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Tüm ölçekler literatürde yaygın olarak kullanılan, geçerliliği ve güvenilirliği yüksek araçlar olarak kabul edilmektedir.

3.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizi için nicel yöntemler kullanılmıştır. İlk aşamada, demografik değişkenlerin dağılımı ve temel tanımlayıcı istatistikler hesaplanmıştır. Araştırmanın hipotezlerini test etmek için yapısal eşitlik modellemesi (SEM) uygulanmıştır. Verilerin analizinde **SmartPLS 3** yazılımı kullanılmıştır.

Analiz sürecinde kullanılan başlıca yöntemler şunlardır:

- **Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi:** Ölçeklerin geçerliliğini test etmek için yapı geçerliliği, yakınsama geçerliliği ve ayırt edici geçerlilik analizleri gerçekleştirilmiştir.

- **Hipotez Testi:** Fiyat ayrımcılığı stratejilerinin fiyat adaleti algısı ve tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkileri analiz edilmiştir.

- **Aracılık Analizi:** Çıkarımsal güdünün aracılık etkisi, bootstrap yöntemleriyle test edilmiştir.

Bulgular, istatistiksel olarak anlamlı kabul edilen %95 güven aralığında değerlendirilmiştir ($p < 0.05$). Sonuçlar, önerilen modelin teorik çerçevesini desteklemiş ve fiyat ayrımcılığı ile tüketici davranışları arasındaki ilişkileri açıklamıştır.

4. Bulgular

Bulgularımız, fiyat ayrımcılığının tüketici algıları üzerindeki etkilerini anlamak için yapılan analizlerin sonuçlarını özetlemektedir. Özellikle miktar bazlı, lokasyon bazlı, müşteri özelliklerine dayalı ve zaman bazlı fiyatlandırma stratejilerinin fiyat adaleti algısı, çıkarımsal güdü ve tekrar satın alma niyeti gibi kritik tüketici davranış göstergeleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Veriler, fiyat ayrımcılığının bazı türlerinin anlamlı etkiler yarattığını, diğerlerinin ise beklenen sonuçları sağlamadığını göstermektedir. Ayrıca, çıkarımsal güdünün bu ilişkilerde aracılık rolü üstlendiği belirlenmiştir. Bulgular, stratejik fiyatlandırma uygulamalarında dikkat edilmesi gereken unsurlara dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Değişkenler	Yol Katsayıları	Ortalama	Standart Sapma	t-değeri	p değeri
Miktar bazlı fiyat ayrımcılığı -> çıkarımsal güdü -> fiyat adaleti algısı	-0,139	-0,139	0,048	2,909	0,002
Çıkarımsal güdü -> fiyat adaleti algısı	0,481	0,482	0,031	15,630	0,000
Miktar bazlı fiyat ayrımcılığı -> fiyat adaleti algısı -> tekrar satın alma niyeti	0,005	0,006	0,017	0,303	0,381
Çıkarımsal güdü -> fiyat adaleti algısı -> tekrar satın alma niyeti	0,092	0,092	0,020	4,577	0,000

Lokasyon bazlı fiyat ayrımcılığı -> çıkarımsal güdü -> fiyat adaleti algısı	-0,011	-0,011	0,047	0,230	0,409
Müşteri özelliklerine dayalı fiyat -> fiyat adaleti algısı -> tekrar satın alma niyeti	0,008	0,008	0,017	0,471	0,319
Lokasyon bazlı fiyat ayrımcılığı -> fiyat adaleti algısı -> tekrar satın alma niyeti	0,015	0,015	0,017	0,868	0,193
Lokasyon bazlı fiyat ayrımcılığı -> çıkarımsal güdü -> fiyat adaleti algısı -> tekrar satın alma niyeti	-0,002	-0,002	0,009	0,224	0,412
Miktar bazlı fiyat ayrımcılığı -> çıkarımsal güdü -> fiyat adaleti algısı -> tekrar satın alma niyeti	-0,027	-0,027	0,011	2,459	0,007
Müşteri özelliklerine dayalı fiyat -> fiyat adaleti algısı -> ödeme zorluğu	-0,025	-0,025	0,052	0,481	0,315
Müşteri özelliklerine dayalı fiyat -> çıkarımsal güdü -> fiyat adaleti algısı	0,183	0,184	0,045	4,076	0,000
Müşteri özelliklerine dayalı fiyat -> çıkarımsal güdü -> fiyat adaleti algısı -> tekrar satın alma niyeti	0,035	0,035	0,011	3,082	0,001

Tablo 1. Analizlerin tablosu

Bu araştırma sonuçlarına göre Hipotezlerin Kabul veya Redd durumu Tablo 2`de gösterilmektedir.

Hipotez	Sonuç
H1: Fiyat ayrımcılığı, fiyat adaleti algısını etkiler.	Kısmen Kabul (Zaman bazlı, müşteri özelliklerine dayalı ve miktar bazlı fiyat ayrımcılığı etkili, lokasyon bazlı etkisiz)
H1a: Zaman bazlı fiyat ayrımcılığı etkiler.	Kabul
H1b: Miktar bazlı fiyat ayrımcılığı etkiler.	Kabul
H1c: Lokasyon bazlı fiyat ayrımcılığı etkiler.	Red
H1d: Müşteri özelliklerine dayalı fiyat etkiler.	Kabul
H2: Fiyat ayrımcılığı, çıkarımsal güdü üzerinde etkilidir.	Kısmen Kabul (Zaman bazlı ve müşteri özelliklerine dayalı etkili, diğerleri etkisiz)
H2a: Zaman bazlı fiyat ayrımcılığı etkiler.	Kabul

H2b: Miktar bazlı fiyat ayrımcılığı etkiler.	Kabul
H2c: Lokasyon bazlı fiyat ayrımcılığı etkiler.	Red
H2d: Müşteri özelliklerine dayalı fiyat etkiler.	Kabul
H3: Çıkarımsal güdü, aracılık rolü üstlenir.	Kabul
H4: Fiyat adaleti algısı tekrar satın almayı etkiler.	Kabul

Tablo 2. Hipotezler Sonuç Tablosu

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma, farklı fiyat ayrımcılığı stratejilerinin tüketici algıları ve davranışları üzerindeki etkilerini anlamayı amaçlamaktadır. Elde edilen bulgular, fiyat ayrımcılığının türüne bağlı olarak farklı sonuçlar yarattığını ve çıkarımsal güdünün bu süreçlerde önemli bir aracılık rolü üstlendiğini göstermektedir.

Miktar bazlı fiyat ayrımcılığının çıkarımsal güdü ve fiyat adaleti algısı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmuştur. Bu bulgu, tüketicilerin bu tür fiyatlandırmayı rasyonel bir maliyet avantajı olarak algıladığını ve adil bulduğunu göstermektedir (Kotler ve Keller, 2016). Ancak, fiyat adaleti algısından tekrar satın alma niyetine doğrudan etkisinin bulunmaması, tüketicilerin bu tür stratejilere karşı kısa vadeli bir algı geliştirdiğini düşündürmektedir. Stratejik açıdan, bu tür fiyatlandırma, marka bağlılığını artırmak yerine anlık satışları teşvik edebilir.

Lokasyon bazlı fiyat ayrımcılığı, ne çıkarımsal güdü ne de fiyat adaleti algısı üzerinde anlamlı bir etki göstermemiştir. Bu durum, tüketicilerin lokasyona dayalı fiyat farklılıklarını genellikle adaletsiz veya açıklanamaz bulduğunu ve bu stratejinin etkili bir satış artırma aracı olmadığını göstermektedir. Özellikle dijitalleşme çağında, fiyat farklılıklarının şeffaf olmaması tüketici tepkilerini olumsuz etkileyebilir (Grewal ve diğerleri, 2018).

Müşteri özelliklerine dayalı fiyatlandırma stratejilerinin hem fiyat adaleti algısı hem de tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisi anlamlıdır. Bu durum, tüketicilerin kişiselleştirilmiş fiyatlandırmayı, eğer iyi iletişim kurulmuşsa, değerli ve adil olarak algıladığını göstermektedir (Thaler, 1985). Ancak, kötü uygulamalar veya şeffaf olmayan politikalar bu stratejinin etkinliğini azaltabilir.

Çıkarımsal güdü, fiyat ayrımcılığı ile fiyat adaleti algısı arasındaki ilişkide önemli bir aracılık rolü üstlenmiştir. Bu bulgu, tüketicilerin bir fiyatlandırma stratejisinin adil olup olmadığını değerlendirirken, fiyatlandırmanın arkasındaki niyeti anlamaya çalıştığını ortaya koymaktadır. Örneğin, kişiselleştirilmiş fiyatlandırma stratejileri uygun bir şekilde açıklanırsa, tüketiciler bu stratejiyi daha olumlu karşılayabilir (Monroe, 2003).

Fiyat adaleti algısının, tekrar satın alma niyeti üzerinde güçlü bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, tüketicilerin adil buldukları fiyatlandırma politikalarına karşı daha yüksek bir bağlılık geliştirdiğini göstermektedir. Marka sadakatini artırmak isteyen işletmelerin, fiyatlandırma stratejilerinin tüketiciler tarafından nasıl algılandığını anlamaları kritik öneme sahiptir (Kotler ve Keller, 2016).

Bu çalışma, fiyat ayrımcılığı stratejilerinin tüketici davranışları üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik önemli katkılar sunmaktadır. Bulgular, işletmelerin tüketici algılarını ve davranışlarını anlamak için sadece fiyatlandırma stratejilerine değil, aynı zamanda bu stratejilerin iletişim şekillerine de odaklanması gerektiğini göstermektedir. Özellikle kişiselleştirilmiş fiyatlandırma stratejilerinin doğru bir şekilde uygulandığında daha etkili olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak, işletmelerin fiyatlandırma politikalarını belirlerken şeffaflık, tüketici beklentileri ve algıları gibi unsurları dikkate alması, uzun vadeli müşteri bağlılığını ve marka değerini artırabilir.

6. KAYNAKÇA

1. Campbell, M. C. (1999). Perceptions of price unfairness: Antecedents and consequences. *Journal of Marketing Research*, 36(2), 187-199.
2. Dai, B. (2010). The impact of perceived price fairness of dynamic pricing on customer satisfaction and behavioral intentions: The moderating role of customer loyalty. *Auburn University*.
3. Fassnacht, M., & Unterhuber, S. (2016). Multi-channel pricing: An empirical investigation of consumer perceptions and firm profits. *International Journal of Research in Marketing*, 33(4), 739-753.
4. Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.
5. Homburg, C., Totzek, D., & Krämer, M. (2017). How price complexity takes its toll: The neglected role of a simplicity bias and fairness perceptions. *Journal of Marketing*, 81(1), 64-81.
6. Joireman, J., Grégoire, Y., Devez, B., & Tripp, T. M. (2013). When do customers offer firms a “second chance” following a double deviation? The impact of inferred firm motives on customer revenge and reconciliation. *Journal of Retailing*, 89(3), 315-337.
7. Konuk, F. A. (2019). The influence of perceived food quality, price fairness, perceived value and satisfaction on customers’ revisit and word-of-mouth intentions towards organic food restaurants. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 50, 103-110.
8. Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). *Marketing Management*. Upper Saddle River, NJ: Pearson.
9. Lii, Y.-S., & Sy, E. (2009). Internet differential pricing: Effects on consumer price perception, emotions, and behavioral responses. *Computers in Human Behavior*, 25(3), 770-777.
10. Poort, J., & Borgesius, F. Z. (2019). Behavioral economics and behavioral price discrimination. *Behavioural Public Policy*, 3(2), 193-213.
11. Reinartz, W., & Wiegand, N. (2019). The impact of price fairness on consumer loyalty in price discrimination contexts. *Journal of Business Research*, 95, 120-135.
12. SmartPLS. (2022). *Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) software*. Retrieved from <https://www.smartpls.com>.
13. Varian, H. R. (1987). Price discrimination. In R. Schmalensee & R. Willig (Eds.), *Handbook of Industrial Organization* (pp. 597-654). Amsterdam: North-Holland.
14. Vogel, V., & Paul, M. (2015). Price fairness perceptions and their behavioral consequences in the context of multichannel retailing. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 27, 13-20.
15. Wolk, A., & Ebling, C. (2010). Multi-channel price differentiation: An empirical investigation of consumer preferences in retailing. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 17(3), 210-218.

(46)

Gürkan KARAÇAM¹⁹⁶

**TÜRK DÜNYASININ ORTAK İSTİHBARAT TEŞKİLATI: GEREKLİLİK, YAPILABİLİRLİK VE
TÜRKİYE'NİN STRATEJİK ROLÜ**
***THE COMMON INTELLIGENCE ORGANISATION OF THE TURKIC WORLD: NECESSITY,
FEASIBILITY AND TURKEY'S STRATEGIC ROLE***

ÖZ

Türk devletleri, tarihsel, kültürel ve jeopolitik bağlarının yanı sıra ortak güvenlik tehditleri ile karşı karşıya olan bir coğrafyada yer almaktadır. Bölgedeki terörizm, siber saldırılar, organize suçlar ve bölgesel güç mücadeleleri gibi tehditlere karşı daha etkin bir mücadele için istihbarat paylaşımı ve koordinasyonu zorunlu hale gelmiştir. Bu bağlamda, Türk dünyasının ortak bir istihbarat teşkilatı kurması bir tercih değil, stratejik bir gerekliliktir. Bu makale, böyle bir teşkilatın gerekçelerini, kurulma süreçlerini ve Türkiye'nin bu süreçteki liderlik rolünü ele almaktadır. Ayrıca, benzer uluslararası teşkilatların yapılarına dayanarak önerilen bir model ve isimlendirme sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, İstihbarat İş Birliği, Bölgesel Güvenlik, Türkiye'nin Rolü, Ortak İstihbarat Teşkilatı.

ABSTRACT

In addition to their historical, cultural and geopolitical ties, Turkic states are located in a geography facing common security threats. Intelligence sharing and coordination have become imperative for a more effective fight against threats such as terrorism, cyber-attacks, organised crime and regional power struggles in the region. In this context, the establishment of a common intelligence organisation of the Turkic world is not a choice but a strategic necessity. This article examines the rationale for such an organisation, the process of its establishment and Turkey's leadership role in this process. It also presents a proposed model and nomenclature based on the structures of similar international organisations.

Keywords: Turkic World, Intelligence Cooperation, Regional Security, Turkey's Role, Joint Intelligence Organisation.

¹⁹⁶ Uluslararası İstihbarat ve Güvenlik Araştırmacısı; ORCID: 0009-0007-3943-1886

1. GİRİŞ

21. yüzyılın güvenlik tehditleri, devletlerin yalnızca bireysel önlemlerle başa çıkamayacağı karmaşık bir yapıya sahiptir. Terör örgütleri, siber tehditler, organize suç şebekeleri ve yasa dışı göç gibi meseleler, Türk dünyası için ortak bir tehdit oluşturmaktadır. Ancak bu tehditler, aynı zamanda Türk devletleri arasında iş birliği için güçlü bir motivasyon yaratmaktadır. Türk dünyası, ortak tarihsel ve kültürel bağları ile bu tür bir iş birliği için eşsiz bir potansiyele sahiptir. Bu bağlamda, Türk Dünyası Ortak İstihbarat Teşkilatı'nın (TÜRK-İSTİŞ) kurulması gerekliliği üzerine bu makalede kapsamlı bir analiz sunulmaktadır.

2. Ortak İstihbarat Teşkilatının Gerekliliği

2.1. Jeopolitik Dinamikler ve Ortak Tehditler

Türk dünyası, Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan geniş coğrafyasında, küresel enerji koridorlarının ve stratejik ticaret yollarının kesişim noktasında yer almaktadır. Bu durum, bölgeyi sadece ekonomik olarak değil, aynı zamanda güvenlik açısından da cazip hale getirmektedir.

Terörizm: Türk dünyası, PKK, DEAŞ ve Orta Asya'daki radikal gruplar gibi tehditlerle karşı karşıyadır.

Siber Güvenlik Tehditleri: Özellikle kritik altyapılara yönelik siber saldırılar, ortak savunma mekanizmalarını zorunlu kılmaktadır.

Organize Suçlar: Uyuşturucu kaçakçılığı ve insan ticareti, Türk devletlerini hedef alan uluslararası sorunlardır.

2.2. Kültürel ve Tarihi Dayanaklar

Türk devletleri, ortak bir dil, tarih ve kültür paylaşmaktadır. Bu bağlamda, güvenlik iş birliğini güçlendirmek, mevcut diplomatik ve ekonomik iş birliğine doğal bir katkı sağlayacaktır.

3. Yapısal Öneriler: Türk Dünyası Ortak İstihbarat Teşkilatı (TÜRK-İSTİŞ)

3.1. İsimlendirme ve Kısaltma Önerileri

Türk İstihbarat ve Güvenlik Teşkilatı (TÜRK-İSTİŞ)
Türk Güvenlik ve İş Birliği İstihbarat Ağı (TÜGİA)
Ortak Türk Güvenlik ve İstihbarat Konseyi (OTGİK)

3.2. Örgütsel Yapı

Teşkilatın organizasyonu hem merkezi bir yönetim hem de operasyonel bağımsızlık ilkesine dayandırılmalıdır:

Merkez: İstanbul veya Ankara. Bu şehirler, coğrafi ve lojistik avantajları nedeniyle önceliklidir.

Alt Birimler:

Siber Güvenlik ve İstihbarat Dairesi
Terörle Mücadele Koordinasyon Merkezi
Bölgesel İstihbarat Merkezleri (Astana, Bakü, Taşkent)

Üye Temsilcilik Konseyi: Üye ülkelerin eşit temsil edildiği ve karar alma sürecine katıldığı bir yapı.

3.3. İşleyiş Mekanizmaları

Veri ve İstihbarat Paylaşımı: Güvenli dijital platformlar üzerinden bilgi aktarımı.

Eğitim ve Kapasite Geliştirme: Üye ülkelerin personeline yönelik ortak eğitim programları.

Ortak Operasyonlar: Sınır aşan tehditlere karşı ortak müdahale yetkisi.

3.4. Hukuki Çerçeve

Teşkilat, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) çatısı altında hukuki bir anlaşma ile kurulmalıdır. Bu anlaşma, üye ülkelerin egemenliğini ihlal etmeyecek şekilde tasarlanmalıdır.

4. Türkiye'nin Stratejik Rolü

4.1. Liderlik ve Teknik Altyapı

Türkiye, Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) ve NATO bünyesindeki deneyimi sayesinde bu teşkilatın liderliğini üstlenebilir. Türkiye'nin sahip olduğu savunma sanayii ve istihbarat teknolojileri, teşkilatın teknik altyapısına önemli katkılar sağlayabilir.

4.2. Diplomatik Girişimler

Türkiye, teşkilatın uluslararası arenada tanınması ve desteklenmesi için öncülük edebilir. Özellikle, Rusya ve Çin gibi bölgesel aktörlerle denge politikası izleyerek teşkilatın hareket alanını genişletebilir.

4.3. Eğitim ve Teknoloji Transferi

ASELSAN, HAVELSAN ve TAI gibi savunma sanayii şirketleri, teşkilata yönelik özel çözümler geliştirebilir. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin eğitim kapasitesi, teşkilat üyelerinin profesyonel gelişimine katkı sunabilir.

5. Zorluklar ve Çözüm Önerileri

5.1. Ülkeler Arası Güvensizlik

Çözüm: Yönetimde şeffaflık ve eşit temsil ilkesine dayalı bir yapı kurulmalıdır.

5.2. Hukuki Uyum Sorunları

Çözüm: Üye ülkelerin ulusal yasal çerçevelerine uygun ortak protokoller oluşturulmalıdır.

5.3. Finansman ve Kaynak Eksikliği

Çözüm: Üye ülkelerin katkı paylarının yanı sıra, uluslararası fonlardan yararlanılabilir.

6. Sonuç ve Öneriler

Türk Dünyası Ortak İstihbarat Teşkilatı (TÜRK-İSTİŞ), sadece bölgesel güvenlik açısından değil, Türk dünyasının uluslararası arenada stratejik bir aktör haline gelmesi için kritik bir adımdır. Türkiye'nin bu süreçteki liderliği hem teşkilatın etkinliği hem de Türk dünyasının bütünleşmesi açısından hayati önemdedir.

KAYNAKÇA

1. Türk Devletleri Teşkilatı. (2023). Türk Dünyasında Güvenlik ve İş Birliği. TDT Yayınları.
2. Kissinger, H. (2015). World Order. Penguin Books.
3. Smith, A. (2020). "Regional Intelligence Cooperation: Challenges and Opportunities". International Security Journal, 48(3), 67-91.
4. Türkiye Cumhuriyeti Millî İstihbarat Teşkilatı (MİT). Resmi Raporlar ve Değerlendirmeler, 2023.

(47)

Oğuz Kaan ÇAMBEL¹⁹⁷

ÇAĞRI BEY'İN KEŞİF SEFERİ ÖNCESİNDE ANADOLU'DA SOSYAL ve İKTİSADİ DURUM *SOCIAL and ECONOMIC SITUATION IN ANATOLIA BEFORE CAGRI BEY'S EXPLORATION EXPEDITION*

ÖZ

Selçuklular Anadolu fetihlerine başlamadan önce Çağrı Bey bir keşif seferi düzenlemiştir. Çağrı Bey bu seferiyle Anadolu'daki Bizans İmparatorluğu'nun varlığını tanıma fırsatı bulmuş ve kardeşi Tuğrul Bey'e Anadolu'da önlerinde onları durduracak bir güç olmadığından bahsetmiştir. Dönemin kaynağı olan Urfalı Mateos'un keşif seferinde Türkler ile ilgili tasvirleri mevcuttur. Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durum ve yaşadığı istila hareketleri ile Sâsani - Arap savaşları, askeri ve siyasi açıdan Anadolu'yu derinden etkilemiştir. Yaşanan siyasi olaylar sosyal ve iktisadi durumda değişikliklere yol açmıştır. Bizans İmparatorluk yapısındaki istikrarsızlık taht kavgalarını tetiklemiştir. İmparatorluk *Thema Sistemi* ile kendini toparlamaya çalışsa da zamanla sistem bozulmuş, aristokrat sınıf oluşmuş ve bu sınıf imparator değiştirir hale gelmiştir. Toprak kayıplarıyla ticaret yollarındaki hakimiyet kaybedilmiş, deniz ticareti de İtalyanların eline geçmiştir. İmparatorluğun uyguladığı iskân siyaseti de başarısız olmuş, Anadolu'da Devlet'e aidiyetini yitirdiği gibi mezhepsel olarak da farklı milletler kümelenmiştir. Bu siyaset İmparatorluk sınırlarını Türk akınlarına karşı korunaksız hale getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çağrı Bey, Anadolu, Tehcir, İskan, Ticaret, Thema Sistemi.

ABSTRACT

Before the Seljuks started their Anatolian conquests, Çağrı Bey organized an expedition. Çağrı Bey had the opportunity to recognize the existence of the Byzantine Empire in Anatolia and mentioned to his brother Tugrul Bey that there was no power to stop them in Anatolia. Meteos of Urfa, the source of the period, has descriptions of the Turks during the expedition. The situation in which the Byzantine Empire was in, the invasion movements, Sassanid, Arab wars deeply affected Anatolia in military and political terms. The instability in the structure of the Byzantine Empire triggered throne fights. Although the Byzantine Empire tried to recover itself with the Thema system, the system deteriorated over time, the aristocratic class was formed and this class changed the Emperor. The dominance in the trade routes was lost with territorial losses, and the sea trade was taken over by the Italians. The resettlement policy implemented by the Empire failed, and sectarian different nations clustered in Anatolia, which lost their belonging to the state. This policy made the borders of the empire unprotected against Turkish raids.

Keywords: Çağrı Bey, Anatolia, Relocation, Settlement, Trade, Thema System.

¹⁹⁷ Yüksek Lisans Öğrencisi. Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Iğdır-TÜRKİYE.
ORCID: 0009-0002-2655-4928 E-posta: oguzkaan.34@windowslive.com

GİRİŞ

Büyük Türk muhaceretinin başlangıcı öncesi Anadolu'nun sosyal ve iktisadi durumunun öğrenilmesi ve bu konuda yapılan çalışmalar çok büyük önem arz etmektedir. Anadolu coğrafyası bilindiği üzere bir medeniyetler mezarlığıdır. Parayı bulan Lidyalılar, tarihin ilk yazılı antlaşmasını yapan Hititler ve Roma İmparatorluğu'nun devamı olan Bizans İmparatorluğu bu coğrafyada tutunamamıştır. Bu coğrafya ilk defa bir milletin adıyla, fethinden kısa bir süre sonra *Türkia / Türkmenia* olarak anılmaya başlanmış ve yaklaşık bin yıllık süreçte Türklerin ana vatanı olmaya devam etmiştir. (Turan,2014: 24) Dünya tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olan Anadolu'nun fethi öncesi Bizans Devleti'nin siyasi, sosyal ve ekonomik durumunun ortaya konulması, Anadolu'nun fethini kolaylaştıran amillerin anlaşılması açısından büyük bir öneme sahiptir. Devlet'in yaşadığı siyasi olaylar, coğrafyayı sosyal olarak etkilemektedir. Anadolu'da III. Yüzyılda cereyan eden Yunan - Pers, Roma - Pers ve Bizans - Sasani mücadeleleri sonrasında VII. Yüzyıldan itibaren başlayan Arap - Bizans mücadeleleri ve Türklerin İslamlaşması sonucu ortaya çıkan Türk - Bizans mücadeleleri, Anadolu'yu sosyal ve iktisadi açıdan zorlamıştır. Bizans İmparatorluğu'nda sürekli olarak yaşanan iktidar kavgalarının ilk dönemdeki ivmesini kaybetmesi, 451 yılında toplanan IV. Ekümenik Konsil / Kalkedon Konsili'nde yaşanan mezhepsel ayrılık, (Ostrogorsky,2015: 55) yaşanan büyük toprak kayıpları sonrasında dışarıdan göç olmaması ve Bizans'ın tek din - tek devlet - tek imparator yapısıyla yönetilmesi, kendinden hariç yani Ortodoks olmayan diğer mezheplerle ayrışmaları ve bunun sonucunda yaşanan tehcir hadiseleri, İmparatorluğu zayıflatmıştır. (Öztürk,2014: 487 - 488)

Selçuk Bey'in Cend şehrine gelerek Müslüman olmasıyla başlayan Selçuklu Türklerinin mücadelesi, Karahanlılar ve Gazneliler arasına sıkışmıştı. Tuğrul Bey ve Çağrı Bey devletlerini kuracakları Horasan'a göçmeden önce bir müddet Maverâünnehir'de yaşamışlardı. Karahanlıların baskısından bunalarak muhtemelen yeni bir yurt bulma düşüncesiyle 1015 - 1021 ya da bazı kaynaklarda yazıldığı üzere 1018 - 1021 yılları arasında Anadolu'ya bir keşif seferi düzenlenmiştir. Keşif seferi kararı öncesinde Tuğrul Bey; kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve sürüleri ile birlikte ağırlıklarıyla aşılması güç çöllere çekilmiştir. (Ağırnaslı,2016: 177) Çağrı Bey 3.000 Türkmen atlısıyla Maverâünnehir'den Batı yönüne doğru hareket etti. 1015 yılında Gazneli hâkimiyetinde bulunan Horasan üzerinden Vali Arslan Câzib'in kendilerini takip etmesine rağmen Irak-ı Acem Bölgesi'ne girmişti. Çağrı Bey'in geçişini haber alan ve bu sıralarda Hindistan'da bulunan Gazneli Mahmud ona engel olamadığı için Arslan Câzib'e son derece kızmış ve onu şiddetle azarlamıştır. (Sevim,1993: 183) Çağrı Bey daha sonra harekâtına devam ederek Azerbaycan yoluyla Doğu Anadolu sınırlarından Van Gölü Havzası'na girmiş, orada Vaspurakan Ermenileri ile karşılaşarak onları mağlup ettikten sonra bolca ganimet elde etmiştir. (Köymen,2011:109) Türklerle bu ilk karşılaşmadan Ermeni kaynaklarında da bahsedilerek, *'Bu zamana kadar bu cins Türk atlı askeri görülmemiştir. Ermeni askerleri onlarla karşılaşınca onların acayip şekilli, yaylı ve kadın gibi uzun saçlı olduğunu gördüler.'* şeklinde hayret içinde tasvirler yapılmıştır. (Mateos,2000:48) Sonrasında Çağrı Bey kuzeye doğru Gürcüler üzerine yürümüş ve Gürcü asıllı kumandan Liparit'in onunla karşılaşmaya cesaret edememesi üzerine bütün bölgeyi kolayca hâkimiyeti altına almıştı. Çağrı Bey 1021 yılında keşif seferini başarıyla tamamlamış ve Azerbaycan - Horasan üzerinden Maverâünnehir'e dönerek kardeşi Tuğrul Bey'in yanına ulaşmıştır. Görüldüğü üzere Çağrı Bey Anadolu üzerinde ciddi bir direnişle karşılaşmadan akın faaliyetini başarıyla yürütmüştür. Böyle bir faaliyetin kolayca yapılmasında Türkmenlerin sahip olduğu savaşçı yetenekler önemli bir rol oynamış olsa da fihakika Bizans Devleti'nin içinde bulunduğu durumun da payı çok büyüktür. (Ağırnaslı,2016: 178)

Bu keşif seferinin sonucunda Türkler Anadolu'yu siyasi ve içtimai olarak öğrenmişler, olası bir akın sonrasında yerleşmek için uygun olduğunu anlamışlardır. (Köymen,2011: 111) Çağrı Bey'in kardeşi Tuğrul Bey'in yanına vardığında söylediği, *'Burada iki büyük vali var: Bunlar Harezmsah Harun ve Sebüktekin'in torunu ve Mahmud'un oğlu Mesud. Biz yalnız bunların hakkından gelemiyoruz. Fakat keşfetmiş olduğum Horasan ve Arminya'ya gidebiliriz. Çünkü buralarda bize karşı gelebilecek bir kimse yoktur.'* (Abû'l-Farac,1999: 293) sözleri, ileride oluşacak büyük muhaceretin ve Anadolu'nun fethi sürecinin habercisidir. Fetih hareketi öncesi Anadolu ve özellikle Bizans İmparatorluğu'nun iktisadi ve sosyal yapısını irdelemek, Çağrı Bey'in, *'Bize karşı gelebilecek bir güç yoktur...'* sözünün açıklaması olacaktır.

I. Anadolu'nun İktisadi ve Sosyal Durumunu Etkileyen Önemli Siyasi Olaylar:

MÖ V. Yüzyıldan başlayarak MS VII. Yüzyıla kadar devam eden Yunan, Roma ve Bizans İmparatorluğu ile Sasaniler yani Perslerle yaşanan mücadele, Anadolu nüfusunun azalmasına yol açarken sosyal ve iktisadi hayatı da derinden etkilemiştir. Dönemin Pers İmparatorluğu; İndus Vadisi'nden Türkistan'a, oradan da Kafkasya'ya, Anadolu ve Mezopotamya'ya kadar ulaşan geniş bir imparatorluktu. Hellas'ta bulunan şehir devletleri ile Persler arasında yaşanan savaşlar, Anadolu'yu nüfus ve kaynak bakımından büyük zarara uğratmıştır. (Öztürk,2014: 485-486) Yunan şehir devletlerinin yerini alan Roma İmparatorluğu Anadolu'yu işgal ettikten sonra Perslerle sık sık karşı karşıya gelmiş, Persler zaman zaman Doğu Anadolu ve Orta Anadolu'ya kadar seferler düzenlemiştir. Bizans döneminde VI. ve VII. Yüzyıllardan itibaren Anadolu'yu etkileyen önemli konu, Sasani saldırıları ve işgallerdir. I. Justinianus döneminde Batı seferlerine devam edebilmek için Sasanilerle yapılan barış uzun sürmemiş ve barışı bozan Sasani Hükümdarı Hüsrev, Suriye'yi işgal edip Antakya'yı zapt etmiştir. I. Justinianus'un Kuzey Afrika ve İtalya Seferleri doğudan gelecek tehlike nedeni ile başarılı olamamış ve uzun soluklu bir barış da gerçekleşmemiştir. Bizans ne zaman sıkıntıya girse Sasaniler bunu fırsata çevirmiştir. (Akdere,2017: 29 - 30) 613 yılında Bizans Ordusu Şam yakınlarında Sasanilere yenilmiş, sonrasında Kudüs ele geçirilerek İskenderiye ve Libya talan edilip geri dönmüştür. Doğu eyaletlerini işgal eden Sasaniler Anadolu içlerine girip İstanbul'a kadar uzanan seferler düzenlemişler, İmparator Herakleios İstanbul'u terk edip başkenti taşımayı dahi düşünmüştür. Bizans'ın Sasani işgallerine karşı ne denli çaresiz kaldığını, şu örnekte görebiliriz: *'Bizans kendi içinde sosyal, siyasi ve kültürel anlamda derinliğine bir yenilenme gücü bulabildiği için kurtuluş gerçekleşebilirdi. Ancak önceleri Devlet kuvvetten düşerek fakirleşmiş ve haliyle düşmanlarının ilerlemesi karşısında eli kolu bağlı kalmıştır. Hatta Herakleios bir müddet için geçmişte Phokas'ın tedhiş rejimine karşı yapılmış olduğu gibi mukabil taarruzu organize etmek üzere payitahtı Kartaca'ya nakletmeyi bile düşünür. Bu düşüncenin İstanbul ahalisinde uyandırdığı derin ümitsizlik ve Patrik Sergios'un itirazı, İmparator'un bu plandan vazgeçmesini sağlamıştır. Yine de böyle bir planın tasarlanmış olması bile doğudaki fevkalade güç durumu ve aynı zamanda batıdaki araziye atfedilen büyük önemi ispat eder...'* (Ostrogorsky,2015: 86)

Askerî ve idarî düzendeki değişikliklerle Bizans'ı içine düştüğü durumdan kurtarmaya çalışan Herakleios, batıda gördüğü askerî idare sistemini doğuda uygulama alanına koydu. Anadolu'da elde kalan araziye *'Thema'* adı verilen askerî gruplar yerleştirilerek bunların başında bulunan kumandanlara (*Strategos*) bulundukları bölgelerin idaresi verildi. Böylece Anadolu'da *Opsikion*, *Armeniakon*, *Anatolikon* ve *Kibyrraioton Themaları* teşekkül etmiştir. (Demirkent,1998: 210) Yaptığı reformlar ile Bizans'ı toparlayan Herakleios, Sasanileri Anadolu'dan püskürtmüş ve 628 yılında yaşanan Ninova Savaşı sonrasında onları etkisiz hale getirmiştir. VII. Yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan Müslüman akınları Anadolu içlerine düzenlenen seferlerle sınırlı kalmayıp, İstanbul'u kuşatmaya kadar vardı. Bizans'ın güney vilayetleri, özellikle de Sasanilerin elinden kurtarılmış olan; Mısır, Filistin, Şam, Halep ve Antakya, on yıl içerisinde Müslümanların eline geçti. (Demirkent,1998: 21; Ostrogorsky,2015: 103,104) Herakleios'un zorluklarla kurtardığı bölgelerden Malatya, Harput, Diyarbakir ve Erzurum da kaybedilince, Anadolu içlerinde de Müslümanlar ile temas başlamış oldu. Yaklaşık 400 yıl sürecek olan Müslüman akınları, Anadolu'yu ilk dönemde iktisadi ve sosyal açıdan etkiledi. Emevîler ilk dönemlerinde Anadolu üzerine başarılı seferler düzenleyip Bizans'ın iç karışıklıklarından yararlanarak vergi almayı başarmış olsalar da (Apak,2023: 140) sonrasında sık sık taht mücadeleleri görüldüğü ve iç problemlerle meşgul olduğu için devletin yıkılışına kadar halifeler tarafından Bizans ile etkili bir mücadele yapılmamıştır. (Avcı,2020: 78) Spereos Vryonis Arap akınlarının genellikle küçük yağma operasyonlarından ibaret olduğunu ve Yarımada'nın bütün nüfusunu yok etmek için düzenlenen yeterince geniş çaplı akınlar olmadığını söylemektedir. (Vryonis,1963: 311) Müslüman akınları karşısında tutunan İmparatorluk; Roma İmparatorluk geleneklerine, Ortodoks Hristiyanlığa ve Yunan mirasına bağlılığı ile kendini ortaya koyan çok daha küçük bir Orta Çağ devletine dönüştü. (Herrin,2013: 149)

II. Anadolu'da Sosyal Durumu Etkileyen Önemli Olgu, Tehcir

Bizans İmparatorluğu'nun temel yapısı üç ana unsur üzerine var olmuştu: Ortodoksluk, ortak dil ve İmparatorluk. Bu üç unsuru bünyesindeki halklara empoze etme çabası, İmparatorluk için beraberinde zorlu mücadeleleri de getirmişti. Bizans İmparatorluğu uzun tarihi boyunca çok uluslu bir yapıya sahip olmuştu.

Farklı ulusları bünyesinde eritmek amacı ile egemenliği altında bulunan halklar üzerinde Roma Devlet geleneğinin devamı olarak tehcir siyaseti uygulanmıştı. Bizans İmparatorları Devlet'in çıkarları için elzem gördükleri tehcir faaliyetleriyle; kimi zaman Slavları, Peçenekleri ve Bulgarları Anadolu'ya yerleştirmiş kimi zaman da mezhepsel farklılıklar taşıyan Gregoryen Ermeniler ile Suriyeli Yakubileri İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde zorunlu iskâna tabi tutarak eritmeye çalışmıştır. Bazı durumlarda da boş bir bölgeyi canlandırmak, yeni yerleşim birimleri kurmak ve askeri amaçlarla düşmanların önünde setler oluşturmak için bu politika uygulanmış, hatta gelenek haline getirilmiştir. (Charanis,2011:274) İmparatorluk için Anadolu'da yaşayan en önemli Hristiyan unsur olan Ermenilerden bu pasajda bahsetmeye çalışacağız.

Hristiyanlık, Anadolu'da özellikle Ermenilerin yaşadığı bölgede MS IV. Yüzyıldan itibaren hızla yayılmıştır. Lusaroviç Gregor'un öğretileri doğrultusunda Hristiyanlığı benimseyen bölge halkı; yeni bir alfabe, dil ve edebiyat geliştirmiştir. Böylece bu halk, kendine özgü bir millet olmayı başarmıştır. (Ersan,2007:2) Bizans toplumunda yaşayan Ermenilerin Hristiyanlığı kabul ettiği dönemde büyük dini tartışmalar yaşanıyordu. İlk zamanlarda Bizans zulmüne uğrayan Ermeniler, I. Konstantinos'un tahta çıkmasıyla rahatlamışlardır. Sonraları başlayan teolojik tartışmalar neticesinde ekümenik konsiller düzenlenmeye başlanmıştır. Konsiller, Hristiyanlar arasındaki itikadi problemleri çözmek üzere toplanıyordu. İlk üç konsilde alınan kararlar, Ermeniler tarafından kabul edilmişti. (Kılıç,2000:753) Temel ayrışma noktası olan olay 451 yılında toplanan Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nde Hz. İsa'nın iki doğası üzerine tartışmalarla olmuştur. Hz. İsa '*Tanrı olarak mükemmel, insan olarak mükemmel*' yani iki doğalı olarak kabul edilmiştir. Bu karar öncesinde Yunanca terimler olan '*bir*' karşılığı '*monos*' ve doğadan karşılığı '*physis*' terimlerinden '*Monophysite - Tek doğacı*' kavramı doğmuştu. (Herrin,2013: 74) Konsile katılmayan ve Konsil kararlarını kabul etmeyenler *Monofizit* olarak adlandırılmış ve ana kiliseden çıkarılmıştır. (Harman,2002:177) Ermenilerin bu Konsile katıldıkları ile ilgili herhangi bir malumat olmadığı gibi o dönemde Sasaniler ile mücadele halinde oldukları bilinmektedir. Konsil'in kararlarına uymadıkları, ileride görülecek hadiselerden belli olacaktır. Ermeni Gatoğigos'u Hovhannes Mantaguni, Konsil'de alınan kararlara reddiye yazmış ve kabul etmemiştir. (Öztürk,2021:84) Ermeni Kilisesi'nin ayrışmasında şüphesiz Konsil en önemli nedendir.

Ermenileri Ortodokslar içerisinde eritmek isteyen Bizans İmparatoru Justinianus, tehcir uygulamalarına yöneldi. Bu dönemde az sayıda Ermeni tehcire tabi tutuldu. 578 yılında İmparator Tiberius döneminde 10 bin kadar Ermeni ülkelerinden çıkarılarak Kıbrıs Adası'na yerleştirildi. İmparator Mavrikios döneminde Perslerle iş birliğine gidilerek topraklarından sürülen Ermenilerin bir bölümü İran'a kaçmaya başlayınca, yayınlanan bir fermanla 30 bin ailenin Trakya'ya gönderilmesine karar verildi. Sebeos'a göre Mavrikios Sasani Hükümdarı II. Hüsrev'e gönderdiği mektupta, '*Ermeniler sahtekâr ve asi bir millettir. Aramızda meskûn olup fesat kaynağıdırlar. Ben benimkileri toplayarak Trakya'ya göndereceğim. Sen de seninkileri Doğu'ya gönder. Eğer orada ölürlerse, sayısız düşman ölmüş olacak. Tam tersi olursa yani öldürürlerse, o zaman da sayısız düşman öldürecekler. Biz de barış içinde yaşayacağız. Fakat ülkelerinde kalırlarsa bize hiçbir zaman rahat vermeyecekler.*' demektedir. (Charanis,2011: 261-262; Sebeos,2020: 43) General Priskus, emri uygulamak üzere Ermenilerin yaşadığı bölgeye gönderildi. Mavrikios'un darbeye tahttan indirilmesi nedeni ile plan uygulamaya sokulamamış oldu.

Baskıcı politikalar, Ermeni halkının giderek Bizans İmparatorluğu'ndan soğumasına neden oldu. Başlayan İslam fetihleri neticesinde Ermeniler, Müslümanlara yakınlaşmaya başladılar. Bizans İmparatoru Philippikos döneminde Ermenilere uygulanan baskılar had safhaya ulaştı. Ermeniler baskılardan kaçarak Müslümanlara sığınmaya başladılar. Halife Velid 711 yılında bir ferman göndererek Bizans baskısından kaçan Ermenilerin Malatya'ya yerleştirilmesine izin verdi. Ermeniler de bu bölgeye yerleşerek kuvvetlenmeye başladılar. Yardımlarından dolayı Emevîlere Anadolu'da hâkimiyet kurmaları için destek oldular. (Bahadır,2014: 496) Emevîlerin ardından İslam Dünyası'nda Abbâsilerin iktidarı başlamıştı. IX. Yüzyıl sonları ile X. Yüzyıl ortalarına doğru Abbâsi Hilafetindeki iç mücadelelerden dolayı Abbâsi Halifeleri, Anadolu'da yaşanan olaylara gerekli önemi gösteremediler. Makedonya Hanedanı'nın teşkili, Bizans için dönüm noktası oldu. Makedonya Hanedanı Dönemi ile birlikte Bizans Ordusu Anadolu'da taarruz pozisyonuna geçti. Abbâsiler tarafından kurulmuş olan Sugur - Avasım Bölgesi, Bizans Ordusu tarafından tahrip edildi ve inisiyatif yeniden Bizans'ın eline geçmiş oldu. (Bahadır,2014:500) Bizans X. Yüzyıldan itibaren başlayan ileri taarruzuyla; 934 yılında Malatya'yı, 965 yılında Tarsus'u ve 969 yılında da Antakya'yı

Müslümanların elinden almıştı. Müslümanlara yapılan baskılar sonucunda bölgenin göç yüzünden ıssız kalması nedeni ile boşalan şehirlere, Ermeniler ve diğer değişik inançlara sahip olan gruplar zorunlu olarak iskân edilmiştir. Nikephoros Phokas bu siyaseti izleyerek ıssız olan Malatya gibi şehirleri canlandırmak istemiştir. (Charanis,2011: 267) Bizans'ın takip ettiği siyasete karşın Ermeniler, Gregoryen Kilisesi'ne bağlılıklarını devam ettirmiş ve Ortodokslaşmamışlardı. Ermenilerin milli bir alfabeyle sahip olması, İncil'in Ermenice tercümesinin yapılması ve Ortodoks Kilisesi ile rekabet edebilecek teolojik birikime sahip olunması, uygulanan politikaların başarısızlığa uğramasının temel nedenleri idi. (Kılıç,2000:756)

Bizans zamanla tehcir hareketinden vazgeçip ilhak etme politikasına yöneldi. İlhak politikasından bahsetmeden önce bölgede yaşanan münasebetleri anlatmak gerekir. Emevî Hilafeti döneminde başlayan Doğu Anadolu üzerindeki Bizans - Emevî rekabeti, Abbâsi Hilafeti döneminde de devam etmiştir. Ermeniler yaşadıkları bölge itibariyle bu mücadeleler sırasında ortada kalmışlar ve bu bölgeler kimi zaman Arapların tayin ettiği valiler kimi zaman da Bizanslı valiler tarafından yönetilmiştir. Bölgedeki Abbâsi hâkimiyeti sırasında Ermeni bağımsızlık hareketleri başlamış ve sık sık isyanlar baş göstermiştir. Halife el-Mustain, yaşanan isyanlarda önemli rol oynamış olan Bagratuni Hanedanı'ndan I. Aşot'u 862 yılında bölgeye Emir olarak tayin etmiştir. Abbâsi Hilafeti'ne bağlılığını sürdüren I. Aşot duruma hâkim olmuş ve 882 - 883 yıllarında Halife Mu'temid tarafından 'Kral' unvanı ile ödüllendirilerek Ani'de taç giydirilmiştir. Ermenilerle münasebeti sürdürmek isteyen I. Basileios da 885 yılında I. Aşot'a Kral unvanı vermiştir. Böylece Ermeniler ilk defa siyasi bir kimlik kazanmış olurlar. Daha sonra yaşanan hadiselerle Bizans'a vassal olan Ermeni Krallığı'na karşı Vaspurakan Bölgesi'ndeki Ardzuni Hanedanı'ndan Vaspurakan Prensi Gagik'e 'Ermeniyye Kralı' unvanı verilmiş, böylece Abbâsi Hilafetinin bölgedeki nüfuzunun devamı sağlanmak istenmiştir. Görüldüğü üzere Van ve Ani merkezli iki ayrı Ermeni Krallığı ortaya çıkmıştır. Daha sonra Ani'deki Krallık ailesinde yaşanan parçalanmadan ötürü Ani Kralı III. Aşot kardeşi Muşeg'e 961 yılında Kars bölgesini vermiş, böylelikle Kars Ermeni Krallığı'nın kurulmasıyla Krallık sayısı üçe çıkmıştır. (Ersan,2007:3-5) Bahse konu bölgeler II. Basileios döneminde ve sonrasında olası Türk akınları öncesi tampon vazifesi görebilecekken ilhak edilmişlerdir. Ermeni Prenslikleri doğrudan ortadan kaldırılınca, 'Selçuklular kademeli bir mukavemetle ile karşılaşmayıp, doğrudan Bizans ile temasa geçmişlerdir.' (Köymen,2013: 243) Urfalı Mateos da konuyla ilgili benzer ifadelerde bulunmuştur, 'Onlar bütün Ermenistan'ın Romalılar yüzünden başsız ve müdafaasız kalmış olduğunu biliyorlardı. Çünkü Romalılar cesur ve kuvvetli şark adamlarını uzaklaştırmışlardı. Ermenistan ve bütün Şark, yalnız hadımağası olan kumandanların elinde kalmış bulunuyordu...' (Mateos,2000: 86)

Tehcir ve ilhak faaliyetlerinin sonucunda binlerce Ermeni anayurtlarından edilmiş, ağırlıklı olarak; Kuzey Suriye, Kapadokya ve Kilikya Bölgelerine iskân edilmişlerdir. Böylece ileride kurulacak olan Kilikya Ermeni Baronluğu'nun temeli atılmıştır. Ermeniler iskân edildikleri bölgelerde İmparatorluğun konumunu zayıflatarak sosyal dokuyu bozmuşlar, ayrılıkçı hareketlere de katılmışlardır. Belirli yerlerdeki nüfus birikmesi, VII. Yüzyılda Suriye ve Mısır'ın kaybından sonra güçlü bir dini azınlığı ortaya çıkarmıştır. Ortodokslaştırma politikalarına da inatla direnen Ermeniler, ordu içinde ve sivil yaşamda da sadakatine güvenilemeyen bir toplum haline gelmişlerdir. (Charanis,2021:77-80) Bizans'ın gelenekselleşen politikası başarısızlıkla sonuçlanmış olacak ki Anadolu'nun büyük kısmı nihayetinde Türkler tarafından büyük direniş gösterilmeden fethedilmiştir.

III. Anadolu'da Sosyal ve İktisadi Durum

Bizans İmparatorluğu yaşanan mağlubiyetler ve büyük toprak kayıplarıyla Anadolu merkezli bir hale gelmişti. Anadolu'nun nüfusu ile ilgili kesin bilgiler söylenememekle birlikte X-XI. Yüzyıllarda artış gösterdiği söylenebilir. Bu nüfus artışının nedenleri olarak; Bizans'ın ilhak faaliyetleri, Makedonya Hanedanı'nın seferlerindeki başarı ve Anadolu'ya yerleştirilen Slavlar ve Ermeniler gibi etnik unsurların katkıları gösterilebilir. Bazı tahminlere göre X-XIII. Yüzyıllar arası Anadolu nüfusu yaklaşık olarak 5 ile 8 milyon kişi civarındadır. (Baskıcı,2022: 31-32) Henri Pirenne'ye göre Konstantinopolis Akdeniz Havzası'nın en büyük kenti konumundaydı ve nüfusu yaklaşık olarak bir milyon kişiye ulaşmıştı. (Pirenne,2014:68) Nüfusun artmasında ekonomik faaliyetlerdeki artış da etkili olmuştur. Demografik değişimler artan üretimin göstergesidir. XI. Yüzyılda kent ve kasaba sayısının artması nüfusun artmaya başladığını kanıtlar. Başka bir görüşe göre 1025 yılı itibarı ile devletin nüfusu yaklaşık olarak 19 milyon kişidir. (Laiou, A. ve Morrisson,

C,2020:110- 113) Nüfusla ilgili çalışmaların kaynak yetersizliğinden dolayı doğrulanabilme imkânı yoktur ve sayılar abartılı olabilir. Anadolu nüfusunun X. Yüzyıldan itibaren artışa geçtiğini varsayarsak, öncesini irdelememiz gerekir.

Anadolu nüfusunu olumsuz etkileyen faktörlere baktığımızda doğal afetlerin önemli bir yer tuttuğu görülür. Veba salgınları Konstantinopolis ve çevresinde etkili olmuştur. I. Justinianus döneminde yaşanan veba salgını araştırmacılar tarafından Dünya tarihinin üç büyük veba pandemisinden biri olarak kabul edilmiş ve dönemin kaynaklarına göre 244.000 - 300.000 kişi hayatını kaybetmiştir. VI. Yüzyıldan VIII. Yüzyıla kadar sık görülen veba salgınları kitlesel ölümlere neden olarak Anadolu'nun demografik, sosyal ve iktisadi yapısını etkilemiştir. (Akdere,2017: 12 - 19) Salgın en çok kentleri ve köyleri etkilemiş ve şehirleşmeyi geriletmiştir. Batıdan gelen Slav - Avar istilası, uzun süren savaşlar, İtalya'da 535 – 555 yılları arasında yaşanan Got Savaşı, Sasaniler ile 540 - 545 / 572 - 591 ve 605 - 628 yılları arasında yaşanan savaşlar ve başlayan Arap fütuhati gibi olayların veba ile aynı döneme gelmiş olması, Avrupa'da görülen toparlanmanın aksine Bizans'ın toparlanmasını geciktirmiştir. (Laiou, A. ve Morrisson, C, 2020: 52) Deprem, sel, kıtlık ve salgın hastalıkların üzerine istila ve savaşlar, VI. Yüzyıldan itibaren nüfus olarak Anadolu'nun çöküş içinde olduğunu göstermektedir.

Hristiyanlık konusuna gelirsek, Bizans halkının sosyal hayatını etkileyen en önemli konulardan biri olan Hristiyanlığın Devlet dini olmasından sonra Anadolu'da dinin çeşitli yorumları ortaya çıktı. Her yorum kendi gerçekliğini savundu ve karşısındaki grupları 'Heretic' olarak ilan etti. Hristiyanlığın ilk genel konsili olan İznik Konsili, 325 yılında toplandı. 'Ariusçuluk' aforoz edildi ve Hristiyanlığın ihtiyacı olan inançla ilgili yeni tanımlamalar yapıldı. (Sinanoğlu,2001: 550) Bu sapkın hareketler genelde doğu eyaletlerinden başlayarak merkeze yayılmış ve Bizans tarihi boyunca sürmüştür. IV. Yüzyılda Arianizm, V - VI ve VII. Yüzyıllarda Monofizim (Tek Tanrıçılık), VIII - IX. Yüzyıllarda İkonoklastizm (Tasvir Kırıcılık), X. Yüzyılda Paulikanizm ve XII. Yüzyılda Bogomilizm, bu sapkınlıkların en önemlileriydi.(Baskıcı,2022:96) Sapkınlıklarla mücadele için yapılan teolojik yorumlar ve düzenlenen konsiller sorunları çözemeyince 1054 yılında kiliseler Doğu ve Batı olarak bir daha bir araya gelemeyecek şekilde ayrıldı. Bizans toplumu da mezhep ayrışmalarından nasibini almış ve İmparatorlar itaat altına alınamayan sapkın topluluklarla uğraşmışlardır.

Dini otoritenin sembolü olan Kilise, Bizans toplumu için en az İmparator kadar önemliydi. Kilise dini hayatta önemli olduğu kadar sosyal hayatta da çok etkiliydi. İstanbul'da bulunan Bizans Patriği, İmparator'dan sonra en saygın kişiydi. Kilise; insanları vaftiz etme, evlendirme ve kutsama gibi görevleri ifa ediyordu. Hristiyanlık Kilise ve din adamları aracılığıyla hayatın her yönüne nüfuz ediyor, eğitim faaliyetleri de Kilise tarafından sağlanıyordu. Kilise'nin kendine ait büyük gelir kaynakları olduğu gibi bağışlarla da destekleniyordu. Bu sayede de yetimhane ve hastane gibi sosyal hizmetler sunulabiliyordu. Kilise'yi ilgilendiren diğer bir uygulama da din hukuku ve yargılama faaliyetleri idi. Hristiyanlar, aralarındaki uzlaşmazlıkları Kilise'ye müracaat ederek çözüyorlardı. (Baskıcı,2022:148-155)

İmparator Herakleios döneminde Devlet'in hayatiyetini devam ettirecek önemli reformlar yapılmıştır. Sasanilerle mücadelede alınan alınan yenilgiler, 'limes' denilen sınırların ihlali, büyük toprak kayıpları ve Balkanlar üzerinden gelen Slav istilası gibi etmenler, Bizans İmparatorluğu'nun ordu ve toprak idare yapısını derinden sarsmıştı. Elde kalan Anadolu arazisi üzerinde Ostrogorsky'nin ifadesiyle, 'Orta Çağ Bizans Devleti'nin eyalet idarisine yüzyıllar boyunca damgasını vuracak bir sistemin temeli atılır, Thema sistemi...' (Ostrogorsky,2015: 89) Thema idaresinin en mühim tarafı, mevcut askeri birliklerin Anadolu'nun belirli bölgelerine yerleştirilmeleri ve bu birliklerin mensuplarına arazi verilmesidir. Burada belirtilmesi gereken en önemli nokta, themaların idari yapıdan ziyade askerlerin iskân bölgesi oluşudur. Askerlere tahsis edilen arazi, kuvvetli bir yerli ordunun teşekkülüne temel oldu. Ayrıca önceki dönemlerde mecbur kalındığı şekilde paralı askerlere ihtiyaç duyulmayacaktı. Paralı askerler İmparatorluk için güvenilirmez bir kaynaktı aidiyet eksiklikleri vardı. Kaynaklarda açıkça belirtilmemesine rağmen yerli köylü ahalinin de askeri arazi ile teçhiz edilmek suretiyle askerlikle mükellef kılındığı kabul olunabilir.(Demirkent,2005:4;Ostrogorsky,2015:91)Yeni kurulan thema sistemi, yerli unsurlardan oluşan bir ordunun kurulmasına yol açmıştır. Sistemin özü, iae ve donanımlarını araziden elde ettiği gelirle sağlayan toprağa bağlı köylülerden oluşmaktaydı. Bu sistem, asker köylüler ya da başka bir deyişle yalnızca vergi veren özgür köylüler sistemini de ortaya çıkarmıştır. Bizans

İmparatorluğu'nun asıl yükünü taşıyacak olan özgür küçük arazi sahipliği kurumu askeri olmasının yanı sıra sosyal ve ekonomik açıdan da önem taşıyordu. Toprakların yeniden işlenmesi sağlanarak istilalar sonucu tahrip edilmiş olan bölgelerin iktisadi açıdan canlanması mümkün oluyordu. Bu sistem ilk zamanlarda başarılı oldu ve Sasani istilasını durduruldu. Anadolu toprakları ilk aşamada; Anatolikon, Armeniakon, Opsikion ve Kibyrraioton Themaları halinde organize edildi. Thema sistemi daha sonra Avrupa'da bulunan arazilere de yayılarak başlarında bulunan strategosların (Ordu Komutanı) rütbelerine göre sıralanmıştır.

Thema sistemi bir süreliğine bir dinamizm katmış olsa da zamanla strategoslar iktidarı tehdit edecek kadar güçlenmişlerdir. Heraklit Hanedanı'ndan sonra başa geçen hükümdarlar, thema strategosları arasından çıkmıştır. Isaurialı Leon themaları kendine tehdit olarak görmüş ve Anatolikon Theması'nı iki parçaya ayırmıştır. Bu bölünmelerle thema sayısında artış olmuştur. (Baskıcı,2022: 115 - 122) Anadolu'nun sosyal ve iktisadi hayatında önemli yer oynayan thema sistemi, zamanla feodal zenginler sınıfı oluşturmaya başlamıştır. Ekonomik olarak güçlenen aristokrat aileler Bizans içinde hâkim olacak kadar önemli hale gelmişken köylüler, oluşan bu zorba olarak da niteleyebileceğimiz sınıfın baskısı altında kalmıştır. I. Romanos (920 - 944) bu soruna çare bulmak adına 922 ve 934 yıllarında 'novella' lar(emirnameler) çıkarmış ve güçlülerin her ne nedenden olursa olsun yoksulların toprağına sahip olmalarını yasaklamıştır. II. Basileios döneminde Anadolu'nun iki büyük derebeyi olan Bardas Phokas ve Bardas Skleros neredeyse İmparator'u devirecek büyüklükte bir isyan hareketi başlatmışlardır. Bu isyan hareketleri neticesinde yapılan seferlere gereken önem gösterilememiştir. (Bamyacı, E. Güçlüay, S, 2019: 118 - 119)

II. Basileios döneminde feodal toprak sahipleriyle etkin şekilde mücadele etme kararı alınmıştır ki bu kararın arkasında Suriye Seferi sonrasında yaşanan hadiselerin olduğu görülür. II. Basileios sefer dönüşünde Anadolu'da bir süre konaklamış ve büyük toprak sahiplerinin misafiri olmuştur. Bu ziyaret esnasında toprak sahiplerinin zenginliğinden etkilenen ve köylülerin halini gören İmparator, kendini acil önlemler almak zorunda hissetmiştir. Konstantinopolis'e dönen II. Basileios bir dizi emirname yayınlarak mücadeleye başlamıştır. Konuyla ilgili Norwich'in tespiti mühimdir, 'Sonuç dramatik, Anadolu aristokrasisi için ise felakettir. Sadece mallarına el koyulması ile yetinilmeyen Maleinos, ömür boyu hapse mahkûm edilmiştir. Phokaslar küçük bir parça dışında tüm arazilerini kaybetmişlerdir. Bazı asil aileler kelimenin tam anlamıyla dilenecek duruma düşmüş diğerleri de etraflarındaki köylülerle aynı seviyeye inmiştir. Ancak bu köylüler ve yerel küçük toprak sahiplerine, (yüzyıllardan beri İmparatorluk ordularının belkemiğini teşkil edenlere) ata topraklarına geri dönüş yolu açılmıştır. Bu arada önceden İmparatorluğa ait olan topraklar geri alınmış ve böylece İmparator güç kazanmıştır. On üç yıl boyunca yasal hakkı olan tahtı 'güçlülere' karşı savunmak zorunda kalmıştır. Artık güçleri ellerinden alınmış durumdadır ve İmparator hiç şüphesiz bu intikamın tadını çıkarmıştır.' (Norwich,2013:203) Sonraki dönemlerde de thema sistemiyle güçlenen aristokrat ailelerle mücadele, devam etmiştir. Ön plana çıkan ünlü ailelere örnek olarak; Phokas, Dukas, Melissenos, Komnenos ve Botaniates aileleri gösterilebilir. (Baskıcı,2022: 132) XI. Yüzyılın ikinci yarısına kadar sistem iyi bir şekilde devam etmiş ancak sonrasında çöküşe geçmiştir. XIII. Yüzyıla gelindiğinde Bizans İmparatorluğu tekrar paralı askerlere muhtaç duruma gelmiştir. (Baskıcı,2022:142-143)

Bizans İmparatorluğu'nda iktisadi faaliyetler devletin denetimi altındaydı. Ticaret ve toprağı dayalı üretim, devlet tarafından düzenleniyordu. Zaman zaman devletin yararı için bazı malların ticareti bile yasaklanıyordu. Başta Konstantinopolis olmak üzere üretim büyük şehir ve kasabalarda yaygınlaşmıştı. Ancak Bizans kaynakları genelde Konstantinopolis ile ilgili yoğun bilgiler verdiği için Anadolu coğrafyasındaki üretim faaliyetleri ile bilgiler sınırlıdır. Anadolu şehirlerinde; el sanatları, dokumacılık, seramik, boyamacılık, kerestecilik, gemi inşası ve cam yapımı muhakkak gelişmiş olmalıdır. (Vryonis,1963:323) Özellikle madencilik ve silah zanaat işçiliği Anadolu'da yapılmaktaydı. Karadeniz Bölgesi önemli bir maden alanıydı ve altın, demir, gümüş ve şap gibi madenlerin sıkıntısı çekilmiyordu. (Vryonis,1963:323; Baskıcı,2022:24 - 25)

İmparatorluğun ticari hayatına Anadolu açısından baktığımızda, VII. Yüzyıla kadar işlerin iyi idare edilmiş olduğu söylenebilir. Arap akınlarının başlamış olması sıkıntı yaratmış olsa da toprakların küçülmesi, İmparatorluğu iktisadi açıdan daha istikrarlı bir yapıya kavuşturmuştur. X. ve XI. Yüzyıllar İmparatorluğun iktisadi açıdan gücünün zirvesinde olduğu dönemlerdir. (Baskıcı,2022:199) Kaybedilen topraklar nedeni ile ticari açıdan bazı sıkıntılar ortaya çıkmış olsa da Marmara ve Ege Bölgelerinde ziraat gelişmiş;

Lâpseki, Mudanya ve Gemlik gibi limanlar öne çıkmaya başlamıştır. Edremit ve Selanik gibi limanlar da 969 yılında Mısır'ın kaybindan sonra İstanbul'un gıda tedariki açısından önemli hale gelmiştir. (Küçükaşçı,2009: 309-310) Zamanla Ege ve Akdeniz'deki ticari gücünü kaybeden Bizans İmparatorluğu, ticari ağırlığını Karadeniz'e kaydırmıştır. İki ticari merkez üzerinde hareket edilmiş, Kuzey Suriye veya Orta Asya'dan baharatların ve tekstil ürünlerinin geldiği Trabzon önemli noktalar olmuştur. (Laiou, A. ve Morrisson, C,2020:101) Konstantinopolis tüccarları XI. Yüzyıl ortasında ve sonrasında İmparatorlar için tehdit teşkil edebilecek zengin ve nüfuzlu bir gruptu ve zamanda İtalyan tüccarlarla ilişki ve temaslar da başladı. İtalyan tüccarlarla iş birliği yapılsa da dönemsel çatışmalar yaşanabiliyordu. Latin İtalyan kolonilerine verilen imtiyazlar zamanla Bizanslı imtiyazsız tüccarların rekabet gücünü zayıflatmış, Bizanslıları ticarete İtalyanlara yardımcı aktöre dönüştürmüştür. İmtiyazlar İtalyan kolonilerini Doğu Akdeniz'de İtalya'dan Konstantinopolis'e, Suriye kıyılarına ve oradan da Mısır'a uzanan geniş bir ticaret ağına hâkim konuma getirmiştir. Ticari hakimiyetini korumak isteyen koloniler denizcilikte gelişip savaşlarda da üstünlük sağlamışlardır. Bu gelişmeler ilerleyen safhada Bizans'ın 1204 yılında Konstantinopolis'i kaybetmesiyle kendini gösterecekti. (Laiou, A. ve Morrisson, C,2020: 159-167)

SONUÇ

Anadolu'nun Türk yurdu olmasının öncesinde Bizans İmparatorluğu'nun sosyal ve iktisadi durumunun anlaşılması, tarihçilik açısından büyük önem arz etmektedir. Bizans İmparatorluğu çok uluslu ve çok mezhepli bir dini yaşama sahip olarak tarihi boyunca istilalara, isyanlara ve ihtilallere maruz kalmıştır. Dünya tarihinde çok önemli bir yeri olan Bizans İmparatorluğu inhitat sürecinde özellikle Anadolu coğrafyasında büyük siyasi olaylarla karşılaşarak Sasanilerle mücadele etmiş, büyük yıkım ve işgaller yaşamıştır. Sonrasında başlayan Arap akınları dönemindeyse devlet büyük toprak kayıpları yaşamış, ticaret yolları üzerinde kayıpları olmuş ve tarihi İpek Yolu güzergahı kaybedilmiştir. Deniz ticareti ise İtalyan kolonilerine mahkûm hale gelmiştir. Bizans İmparatorluğu bu yaşadığı siyasi olaylara karşın reformlar yaparak devleti ayakta tutmaya çalışmıştır. Anadolu'da izlenen iskân politikası ile Merdailer, Slavlar ve Ermeniler, çeşitli bölgelere yerleştirilmiştir. Özellikle Ermeniler ile ilgili tehcir ve iskân düzenlemeleri, devletin Doğu Bölgelerinin boşalmasına ve arada tampon olabilecek Ermeni nüfusunun ortadan kalkmasına neden olarak Türk akınlarına doğrudan maruz kalınmasına yol açmıştır. Anadolu'da uygulamaya konan *thema sistemi* ilk zamanlarda iyi işlese de zamanla köylü sınıfını bitirerek güçlü bir aristokrat sınıfın oluşmasına neden olmuştur.

Bu sınıf ihtilal yapmaya teşebbüs edecek kadar zenginleşerek İmparator değiştirecek güce erişmiştir. II. Basileios döneminde aristokrat sınıfla mücadele edilse de *thema sistemi* XI. Yüzyılın ikinci yarısından sonra tamamen bozulmaya yüz tutmuş ve İmparatorluk yeniden paralı askerlere muhtaç hale gelmiştir. İmparatorluğun temeli olan Hristiyanlık önemli bir konumdadır. Hristiyanlığın teolojik yorumları üzerine yapılan konsiller sonucunda birbirini tekfir etmekten kaynaklı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yaşayan uluslar üzerinde sapkın (heretic), itaat etmeyen ve aidiyet duygusu olmayan gruplar ortaya çıkmıştır. İmparatorluğun çok uluslu karakterine rağmen bütünlük oluşturma üzerine izlenen yanlış politikalar, Anadolu'da yaşayan etnik unsurlar üzerinde faydadan ziyade zarar getirmiş ve Anadolu toplumunda gerilimi yükseltmiştir. Bu gerilim İmparatorluğun politik anlamda parçalanmasına ve Türk akınlarına açık hale gelmesine neden olmuştur. Burada iki önemli aşamadan bahsedilmesi gerekmektedir: İlk olarak Mısırlı ve Suriyeli Monofizitler, VII. Yüzyılda yaşanan Arap fetihlerine karşı yeterli direniş göstermemiştir. İkinci olarak da XI. Yüzyılda yaşanan Bizans - Ermeni gerilimi, Selçukluların Anadolu'ya hâkim olmasını kolaylaştırmıştır. Bu sorunların temel kaynağı, 451 tarihli Kalkedon Konsili'nde alınan kararların İmparatorluk tarafından kabul edilmesi ve kararların zorla diğer uluslara da kabul ettirilmeye çalışılmasıdır. Her şeye rağmen İmparatorluk sağlam Roma mirası üzerine kurulmuştu. Temelleri sağlam olmasaydı, Selçukluların ortaya çıkmasından uzun bir müddet önce Anadolu'da yok olup giderdi. 1453 yılına kadar ayakta kalan İmparatorluk, Avrupa'da yapılacak olan fetihlerin önünde set oluşturarak daha erken olabilecek temasların önüne geçmiştir.

EK 1.
Kilise İdaresi

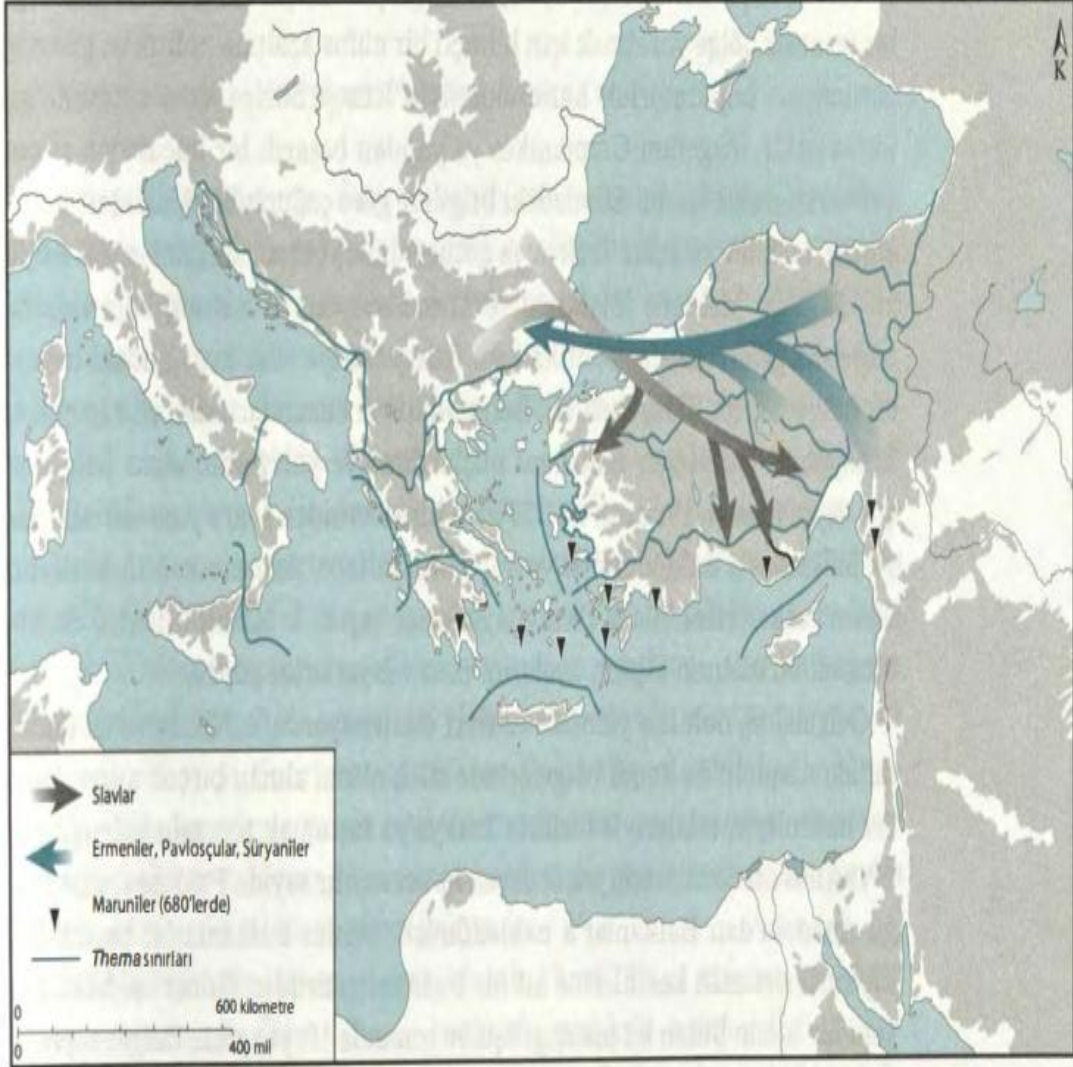
Harita 4.2 Politika, din ve sapkınlık, 5.-6. yüzyıllar

Kaynak: John Haldon, Bizans Tarihi Atlası, s.89

EK2.

Nüfus Nakilleri Haritası

Harita 6.7 Nüfus hareketi, y. 660-880

Kaynak: John Haldon, Bizans Tarihi Atlası, s.129

KAYNAKÇA

1. Abu'l- Farac, G. (1999). Ab'ul-Farac Tarihi. (1.Baskı), (Doğrul.Ö, R, Çev). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
2. Ağırnaslı, N. (2016). Anadolu'nun Fethini Kolaylaştıran Faktörler.Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,39,171-185.
3. Akdere, M. (2017). Bizans Devletinin Anadolu'da İzlediği Nüfus Politikaları (VII.-X. Yüzyıllar). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi.

4. Apak, A (2023) Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 3. Cilt Emeviler Dönemi (25. Baskı). Ensar Neşriyat.
5. Avcı, C (2020). İslam Bizans İlişkileri (610-847) (3. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
6. Bahadır, G (2014). Orta çağ Anadolu'sunda Türk-İslam Medeniyetinin Oluşması (636-1100). . I. Uluslararası Selçuklu Sempozyum, Kayseri, Türkiye.
7. Bamyacı, M, E ve Güçlüay, S (2019). Erken Ortaçağ'da Bizans İmparatorluğu'nun Toprak Sistemi ve Ekonomiye Etkisi. Turkish Studies,14(1),111-120.
8. Baskıcı, M, M. (2022). Bizans Döneminde Anadolu İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261) (3.Baskı). Phoenix Yayınevi.
9. Charanis, P. (2011). Bizans İmparatorluğunda Bir Devlet Politikası Olarak Tehcir, (Alican.M, Çev) Tarih İncelemeleri Dergisi,29,259-275.
10. Charanis, P. (2021). Bizans İmparatorluğunda Ermeniler (1.Baskı), (E. Öztürk, Çev.).Urzeni Yayınevi (1963).
11. Demirkent, I. (1998). Herakleios. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C.17, ss.210-215). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
12. Demirkent, I. (2005). Bizans Tarihi Yazıları Makaleler-Bildiriler-İncelemeler (1.Baskı). Dünya Yayıncılık.
13. Ersan, M. (2007). Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler (1. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
14. Haldon, J. (2007). Bizans Tarihi Atlası (1.Baskı), (Özdamar,A,Çev).Kitap Yayınevi.
15. Harman, Ö, F. (2002).Konsil. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C.26, ss.175-178). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
16. Herrin, J. (2010). Bizans Bir Orta çağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı (3. Baskı), (U, Kocabaşoğlu, Çev). İletişim Yayınları.
17. Kılıç, D. (2000). Selçuklulara Kadar Anadolu'da Gregoryen Ermeni Kilisesi (451-1100). Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü,452,752-760.
18. Köymen, M, A. (2011). Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi 1. Cilt Kuruluş Devri (4. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
19. Köymen, M, A. (2013). Selçuklu Devri Türk Tarihi (5. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
20. Küçükbaşçı, M, S. (2009). Türk Hâkimiyeti Öncesi İslam-Bizans Mücadelesinin Anadolu Şehirlerindeki Yansımalarına Dair.Şehir ve Medeniyet Uluslararası Sempozyum, Çorum, Türkiye.
21. Laiou,A.ve Morrisson,C. (2020)Bizans Ekonomisi.(1.Baskı).(B.Bayram,Çev).Runik Kitap
22. Mateos, U. (2000) Urfalı Mateos Vekayı-Namesi (852-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) (3. Baskı), (Andreasyan.H. D, Çev). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
23. Norwich, J, J. (2013) Bizans Yükseliş Devri (MS 803-1081). (1.Baskı). Kabalcı Yayınevi.
24. Ostrogorsky, G. (2015) Bizans Devleti Tarihi (8. Baskı), (İşıltan.F, Çev). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
25. Öztürk, E. (2021). Bizans Döneminde Anadolu'da Yaşayan Ermeniler (1. Baskı). Urzeni Yayınevi.
26. Öztürk, M. (2010). Anadolu'nun Fethini Kolaylaştıran Tarihi Amiller.I. Uluslararası Selçuklu Sempozyum, Kayseri, Türkiye.
27. Pirenne, H. (2014). Orta çağ Kentleri (13. Baskı), (Ş. Karadeniz, Çev). İletişim Yayınları.
28. Sebeos. (2020). Herakleios Tarihi (1.Baskı),(Z.Z.İlkgelen,Çev). Ayışığıkitapları Yayınevi
29. Sevim, A. (1993). Çağrı Bey. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C.8, ss.183-186). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
30. Sinanoğlu, M. (2001). İznik Konsili. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C.23, ss.549-552). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
31. Turan, O. (2014). Selçuklular Zamanında Türkiye (13. Baskı). Ötüken Neşriyat.
32. Vryonis, S. (1963). Bizans Devri Anadolu Tarihindeki Problemler

(48)

Şahin KESKİN¹⁹⁸

DİJİTAL ÇAĞIN ETKİSİNDE KAMU DİPLOMASİSİ: DİPLOMASİ 2.0 PUBLIC DIPLOMACY IN THE DIGITAL AGE: DIPLOMACY 2.0

ÖZ

Günümüzde uluslararası ilişkiler ve diplomasi, küreselleşme ve dijitalleşmenin etkisiyle köklü bir dönüşüme uğramıştır. Geleneksel diplomasi yöntemlerinin yanı sıra dijital teknolojiler ve iletişim platformlarının sunduğu yeni olanaklar, Diplomasi 2.0 olarak adlandırılan yenilikçi bir yaklaşımı beraberinde getirmiştir. Bu çalışma, dijital diplomasiğin temel kavramlarını, dönüşen uluslararası güç dengelerinde oynadığı rolü ve bu değişimin aktörler ve yöntemler üzerindeki etkilerini incelemektedir. Dijital teknolojilerin öne çıkardığı hız, erişim ve şeffaflık gibi avantajlar; kamu diplomasisi, veri diplomasisi ve sosyal medya kullanımı gibi alanlarda önemli ilerlemeler sağlamış, bireylerin ve devlet dışı aktörlerin bu süreçlere dahil olmasını mümkün kılmıştır. Bununla birlikte, dezenformasyon, siber güvenlik tehditleri ve bilginin kontrolsüz yayılımı gibi riskler, bu yeni diplomasiğin karşılaştığı başlıca zorluklar arasında yer almaktadır. Makale, Diplomasi 2.0'in avantajları ve dezavantajlarını ortaya koyarken, bu yenilikçi diplomasi anlayışının gelecekteki olası etkilerini de değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Diplomasi, Kamu Diplomasisi, Dijital Diplomasi, Diplomasi 2.0.

ABSTRACT

In today's world, international relations and diplomacy have undergone a profound transformation due to the impacts of globalization and digitalization. In addition to traditional methods of diplomacy, the new opportunities offered by digital technologies and communication platforms have introduced an innovative approach known as Diplomacy 2.0. This study examines the fundamental concepts of digital diplomacy, its role in transforming international power dynamics, and its impact on actors and methods. The advantages brought by digital technologies, such as speed, accessibility, and transparency, have enabled significant progress in areas like public diplomacy, data diplomacy, and social media usage, making it possible for individuals and non-state actors to engage in these processes. However, risks such as disinformation, cybersecurity threats, and the uncontrolled spread of information are among the major challenges faced by this new form of diplomacy. While presenting the advantages and disadvantages of Diplomacy 2.0, the article also evaluates its potential future impacts.

Keywords: Diplomacy, Public Diplomacy, Digital Diplomacy, Diplomacy 2.0.

¹⁹⁸ Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI DOKTORA, sahinkeskin51@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0771-4252

Bu makale, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Emin Salihi danışmanlığında Şahin Keskin tarafından hazırlanan "Türk Dünyası Öğrencilerinin Türkiye'nin Kamu Diplomasisindeki Yeri: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

1. Diplomasinin Kavramsallaştırılması

Devletler arası sorunların savaş dışı yöntemlerle çözülmesine odaklanan diplomasi, pek çok dönemde farklı ve çeşitli yaklaşımlarla ele alınmıştır. Uçak (2019), diplomasiyi geniş bir uygulama alanına sahip bir süreç olarak ifade ederken, İskit (2014) uluslararası ilişkileri düzenleyen antlaşmalar bütünü ve temsil sanatı olarak açıklar. Gönlübol (1993) ve Arı (2009), diplomasiyi devletlerin görüşlerini diğer devletlere iletme süreci olarak tanımlamaktadır. Barston (2013), diplomasiyi, çıkarların güvence altına alınmasında yazışma, müzakere ve lobicilik gibi araçların kullanımına dayandırmaktadır Cull (2009) ise savaş dışı yönetim mekanizması olarak ele aldığı diplomasinin devletlerin yanı sıra uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları ve terör örgütleri gibi aktörler tarafından da kullanıldığını belirtmektedir.

Nicolson (1942), diplomasi kavramındaki anlam karmaşasına dikkat çekerken, onun müzakere ve temsil işlevine atıf yapmaktadır. Morgenthau (1948), diplomasiyi ulusal gücün bir bileşeni olarak değerlendirmekte ve uluslararası barışın muhafazasında önemli bir rol oynadığını savunmaktadır. Berridge (2005), diplomasiyi kuvvet ve propagandanın ziyade iletişim araçlarıyla dış politika hedeflerini gerçekleştirme sanatı olarak tanımlarken, Melissen (2005), diplomasinin değişimi yönetme yeteneğini ve çoklu müzakere süreçlerine uyum sağlama becerisinin üzerinde durmaktadır. Jönsson ve Hall (2006), Soğuk Savaş döneminde diplomasinin teorik analizinin sınırlı kaldığını ve güç tehdidiyle karşılaştırıldığını belirtmektedir. Fitzpatrick (2008) ise diplomasiyi, söylemde ustalaşma ve psikolojik tepkileri yönetme sanatı olarak açıklamaktadır. Bu doğrultuda diplomasinin modern uluslararası ilişkilerde çatışmaların önlenmesi ve çıkarların korunması açısından ne kadar vazgeçilmez bir araç olduğu oldukça açıktır. Şiddet ve savaş yerine, yazışma ve müzakere yoluyla politik hedeflerin gerçekleştirilmesini sağlama kapasitesi bağlamında modern bir savaş yöntemi olarak da değerlendirilecek yönler barındırmaktadır.

2. Kamu Diplomasisinde Yeni Dönem: Diplomasi 2.0 Kavramı

Küreselleşme ve teknolojinin dönüştüğü çağda, diplomatik faaliyetler önemli şekilde bu dijitalleşmeden ve bilgi devriminden etkilenmiştir. Modern ve sofistike iletişim teknolojileri ülkeler arasındaki sınırı ortadan kaldırmış, dolayısıyla zamansal ve mekansal sınırları aşan cihazların ortaya çıkması nedeniyle artık geleneksel diplomasi mekanizmalarına geçmişte olduğu kadar ihtiyaç kalmamıştır. Böylelikle; bilgiye dayalı unsurlar da artık yalnızca diplomatik misyonların raporlarına ve bunların geleneksel mekanizmalarına dayanmaktan çıkmış ve ayrıca bilgi alma ve göndermede teknolojik iletişim yöntemleri olmadan etkili bir diplomasi yürütülemez hale gelmiştir. Diplomasinin kullandığı ileri teknoloji, büyükelçilerin periyodik olarak bilgi vermek adına ülkelere gelmeleri için gereken zaman ihtiyacını da ortadan kaldırmış ve kendi ofislerinden yetkililerle görüşme yapmak mümkün hale gelirken, bu durum devletler arası ilişkiler için de geçerli hale gelmiştir. Dijitalleşme ve teknolojinin ilerlediği modern çağda diplomasi hakkındaki tartışmalar genişlemiş, kavramsal doğrultuda e-diplomasi, siber diplomasi, dijital diplomasi gibi terimler kullanılmaya başlanmış ve diplomasi 2.0 ortaya çıkmıştır. Diplomasi 2.0, diplomatik süreçlerin dijital teknolojilerin olanaklarından faydalanarak yeniden yapılandırılmasını ifade etmektedir. Geleneksel diplomasinin merkeziyetçi, devletler arası ve büyük ölçüde kapalı kapılar ardında gerçekleşen müzakere süreçlerine dayalı yapısının aksine, Diplomasi 2.0, küresel ölçekte aktörlerin, özellikle dijital platformlar aracılığıyla, daha kapsayıcı ve dinamik bir şekilde etkileşim kurduğu bir paradigma değişimini temsil etmektedir. Bu dönüşüm, sadece devletlerin değil, bireylerin, sivil toplum kuruluşlarının ve özel sektörün de diplomasi süreçlerine dahil olmasına olanak tanımaktadır (Manor, 2019). Geleneksel diplomasiden farklı olarak Diplomasi 2.0, hız, erişilebilirlik ve etkileşim unsurlarını ön plana çıkarır. Geleneksel diplomasi, çoğunlukla sınırlı bir kitlenin erişebileceği, resmi toplantılar ve belgeler üzerinden yürütülürken; Diplomasi 2.0, dijital teknolojiler sayesinde bilgiye gerçek zamanlı erişim ve geniş kitlelerle doğrudan iletişim kurma fırsatı sunar (Bjola ve Holmes, 2015). Sosyal medya platformlarının kullanımı, diplomatların ve hükümet yetkililerinin, kamuoyunu bilgilendirme ve şekillendirme süreçlerinde hız ve etkileşim imkanı sunarak geleneksel yöntemlere kıyasla ciddi bir avantaj sağlamıştır. Dijitalleşmenin getirdiği bu dönüşüm, küreselleşme ve değişen güç dinamikleri bağlamında değerlendirilmelidir. Küreselleşme, yalnızca devletler arasındaki ilişkileri değil, bireyler, çokuluslu şirketler ve sivil toplum kuruluşları gibi devlet dışı aktörlerin diplomasi üzerindeki etkisini de artırmıştır. Bu bağlamda dijital teknolojiler, diplomasi süreçlerinin merkezine yerleşerek bilgi paylaşımını

hızlandırmış, siyasi söylemlerin global ölçekte yankı bulmasını kolaylaştırmıştır (Chhabra vd., 2021). Ayrıca yapay zeka ve blockchain gibi yenilikçi teknolojiler, veri güvenliği, doğruluk ve analiz süreçlerinde diplomasiye yeni olanaklar sağlamış; özellikle büyük veri analitiği, kamu diplomasisi stratejilerinde etkin bir araç haline gelmiştir (Hocking vd., 2012). Diplomasi 2.0'ın önemini anlamak için değişen uluslararası güç dinamiklerini de göz önünde bulundurmak gereklidir. Bilgiye dayalı gücün giderek merkezi bir konuma oturduğu günümüz çağında dijital platformlar yalnızca iletişim değil, aynı zamanda güç mücadelesinin yeni arenası haline gelmiştir. Sosyal medya platformlarında yürütülen bilgi operasyonları ve dijital diplomasi stratejileri, kamuoyu algısının şekillendirilmesinde giderek daha fazla etkili olmaktadır (Cull, 2009).

3. Diplomasi 2.0'ın Temel Unsurları

Başarıyı şekillendiren unsurlar, dijital araçlar ve platformların etkin kullanımı, kamu diplomasisinin yeniden tanımlanması ve büyük veri gibi teknolojilerin sunduğu fırsatlar üzerinden değerlendirilebilecektir. Bu unsurlar ile diplomasi süreçleri hem geleneksel yapılarla entegre edilecek şekilde modernize edilebilmekte hem de yeni yaklaşımların önü açılmaktadır. Bu bağlamda Diplomasi 2.0'ın temel unsurlarından biri, X, Facebook ve Instagram gibi sosyal medya platformlarının ve video konferans sistemleri ve mobil uygulamalar gibi dijital iletişim araçlarının diplomatik süreçlere entegrasyonudur. Bu araçlar, özellikle hızlı bilgi akışını sağlama ve geniş kitlelerle doğrudan iletişim kurma konularında etkili olmuştur (Bjola ve Holmes, 2015). Buna örnek olarak ABD Dışişleri Bakanlığı, eDiplomacy girişimiyle dijital platformları hem iç hem de dış iletişimde stratejik bir şekilde kullanarak dijital çağda bir model oluşturmuştur (Cull, 2013). Sosyal medya bu yönleriyle yalnızca bilgi paylaşımı açısından değil, aynı zamanda kamuoyu algısını şekillendirme ve kriz anlarında etkili bir şekilde müdahale edebilme açısından da en önemli araçlardan biri haline gelmiştir. 2020'deki pandemi sırasında DSÖ'nün X üzerinden yürüttüğü bilgilendirme kampanyaları, bu noktada halk sağlığı konusunda farkındalık yaratmada dijital diplomasi araçlarının gücünü ortaya koyan önemli bir örnektir. Dijital platformlar aynı zamanda büyükelçilikler ve konsolosluklar gibi diplomatik yapıların sanal ortamda yeniden şekillenmesine olanak tanımıştır. Dijitalleşme konusunda dünyada önemli bir noktada görünen Estonya, e-Residency programıyla dijital büyükelçilik kavramını başarılı bir biçimde hayata geçirmiştir (Kaljurand, 2019).

a) Kamu Diplomasisi

Kamu diplomasisinin daha kapsayıcı ve katılımcı bir hale gelmesi de aynı şekilde Diplomasi 2.0 ile güçlenmiştir. Geleneksel kamu diplomasisinde genellikle bir ülkenin politikalarını tanıtmak ve yabancı halkları etkilemek üzerine işlevselleşme hedeflenirken, dijitalleşme ile tüm bu süreçler daha interaktif hale gelmiştir. Devletlerin yanı sıra bireyler, STK'lar ve özel sektör gibi aktörler de kamu diplomasisinin şekillenmesinde önemli roller üstlenmeye başlamıştır (Hocking vd., 2012). Bu noktada Hindistan'daki "Digital India" programı, teknoloji ve dijitalleşme yoluyla küresel kamu diplomasisi hedeflerini gerçekleştirme çabalarının bir parçası olarak önemli bir örnektir (Chhabra vd., 2021).

b) Veri Diplomasisi

Dijitalleşmenin diplomasiye sunduğu bir diğer önemli fırsat ise büyük veri analizine dayalı politika geliştirme süreçleridir. Büyük veri ile birlikte uluslararası ilişkilerde daha bilinçli kararlar alınmasını sağlayarak, veri odaklı stratejiler oluşturulmasına olanak tanınmıştır (Bjola ve Zaiotti, 2020). 2019'da AB, göç yönetimi politikalarını belirlerken büyük veri analitiğini kullanarak daha etkin ve sürdürülebilir çözümler geliştirebilmiştir (Bircan ve Korkmaz, 2021). Büyük veri aynı zamanda kriz yönetiminde hızlı tepki mekanizmalarının geliştirilmesine de katkı sağlamaktadır. Buna ise en önemli örneklerden biri BM'nin "Global Pulse" girişimi ile sosyal medya ve mobil veri analizleri yoluyla insani krizlere dair erken uyarı sistemleri geliştirmeyi amaçlamasıdır (Hassani vd., 2021).

4. Diplomasi 2.0'ın Aktörleri

Geleneksel diplomasi aktörlerinin yanında yeni aktörlerin de sürece dahil olması Diplomasi 2.0'ın en dikkat çekici yönlerinden biridir. Devletler, hükümetler ve uluslararası kuruluşlar gibi geleneksel aktörlerin yanı sıra bireyler, STK'lar, özel şirketler ve sosyal medya fenomenleri gibi devlet dışı aktörler de bu yeni nesil stratejilerde ve diplomasi süreçlerinde giderek daha fazla söz sahibi olmaktadır. Bu değişim ile birlikte

uluslararası ilişkilerin dinamikleri yeniden şekillenmeye başlamış ve 2024 yılında halen devam eden Filistin – İsrail ve Ukrayna – Rusya savaşlarında görüldüğü üzere neredeyse tüm dünya bu konuda yeni atılımlar yapmak durumunda kalmıştır.

a) Geleneksel Aktörlerin Rolü

Dijitalleşme süreçlerine hızla adapte olmak adına devletler ve uluslararası kuruluşlar Diplomasi 2.0'ın şekillenmesinde merkezi bir rol oynamışlardır. BM, dijital platformları kullanarak uluslararası iş birliğini teşvik etmekte ve kriz durumlarında hızla müdahale etmeyi amaçlarken Digital Blue Helmets girişimiyle siber tehditlere karşı uluslararası iş birliğini artırmayı hedefleyen önemli bir dijital diplomasi girişimini ortaya koymuştur (Nabeel, 2020). Devletlerin de bu ve benzer süreçlerdeki etkileri büyüktür. Örnek vermek gerekirse İsrail Dışişleri Bakanlığı, sosyal medya platformlarını etkin kullanımıyla hasbara olarak bilinen kamu diplomasisi stratejisini dijital ortama taşımış, bu sayede dünya genelinde halklarla doğrudan etkileşim kurma fırsatı elde ederek hemen her davranışını meşrulaştırmaya çalışarak ciddi propaganda yürütmüştür. Türkiye ise Dijital Diplomasi Koordinatörlüğü adı altında sosyal medya ve dijital araçları dış politika iletişiminde stratejik bir şekilde kullanarak bu alandaki etkinliğini artırma gayretini pekiştirmiştir.

b) Devlet Dışı Diplomasi Unsurları

Sosyal medya fenomenleri, aktivistler ve bireysel girişimciler, bilgi paylaşımı ve kamuoyu oluşturma açısından geçmişe göre çok daha önemli bir noktaya evrilmişlerdir. Dünyada son yıllarda pek çok anlamda zorla parlatılan ve göz önüne getirilen Greta Thunberg'in Twitter üzerinden başlattığı #FridaysForFuture hareketi, çevre diplomasisi alanında küresel bir yankı uyandırarak devletleri politika değişikliklerine zorlayan bir girişim olarak örneklendirilebilecektir.

Diğer yandan STK'lar ve özel şirketler de bu süreçte etkili bir rol oynamaya başlamıştır. Uluslararası STK'lar, dijital diplomasi araçlarını kullanarak hükümetleri etkilemekte ve politika yapım süreçlerine dahil olmaktadır. Bunlardan biri olan Uluslararası Af Örgütü, insan hakları ihlalleri konusunda farkındalık yaratmak için dijital platformları etkin bir şekilde kullanmaktadır. Özel sektör de bu alanda giderek daha aktif hale gelmiştir; 2024 ABD seçimlerinde görüleceği üzere Trump'ı destekleyen Elon Musk ve şirketlerinin manipülasyon gücü ile birlikte Google ve Microsoft gibi teknoloji devlerinin de hem politik adımlar attıkları hem de buna ek olarak siber diplomasi ve veri güvenliği alanlarında hükümetlerle iş birliği yaptıkları görülmektedir.

c) Sosyal Medya

Sosyal medya platformlarının bireyler için sunduğu etkileşim olanaklarının da diplomasi süreçlerinde geleneksel medya araçlarının aksine bireylerin sesini duyurmasını ve küresel ölçekte etkili olmasını mümkün kıldığı görülmektedir. Dünyada kritik bir eşik haline gelmiş olan Arap Baharı sırasında da sosyal medya, toplumsal hareketlerin organizasyonunda ciddi bir araç olarak kullanılmış ve diplomatik müdahalelere zemin hazırlamıştır (Howard ve Hussain, 2013).

Tüm yönleri ile değerlendirildiğinde Diplomasi 2.0'ın aktör yelpazesinin genişlemesi, diplomasi süreçlerini daha kapsayıcı hale getirirken, aynı zamanda koordinasyon ve kontrol açısından yeni zorluklar doğurmuştur. Bu durum, diplomasi süreçlerinde şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi kavramların önemini artırmıştır. Bunlara ek olarak devlet dışı aktörlerin uluslararası politikadaki etkisi, güç dinamiklerini yeniden tanımlayarak geleneksel aktörleri daha proaktif bir yaklaşım benimsemeye zorlamaktadır. Buna tam anlamı ile entegre olan devletlerin sayısının ise çok olmadığı söylenebilecektir.

5. Diplomasi 2.0'ın Çıktıları

Yeni nesil bir stratejiler bütünü olarak Diplomasi 2.0, dijitalleşmenin sunduğu olanaklarla diplomatik süreçlerde önemli avantajlar sağlarken, aynı zamanda ciddi dezavantajları da beraberinde getirmiştir. Avantajlara ilişkin değerlendirmeler aşağıda sunulmuştur:

- Bilginin gerçek zamanlı olarak iletilmesi sağlanarak uluslararası krizler veya doğal afetler gibi acil durumlarda hızlı müdahale daha mümkün hale gelmiştir. Bu hız ile birlikte geleneksel diplomasi süreçlerinin ağır bürokrasisini aşma fırsatı ortaya çıkmıştır.
- Özellikle sosyal medya araçları sayesinde diplomatların ve liderlerin doğrudan halkla iletişim kurmasına olanak tanınmış, böylelikle dış politika süreçlerinde hesap verilebilirlik güçlenmiştir. BM'nin

"Verified" kampanyası buna önemli bir örnektir. Kampanyada yanlış bilgileri düzeltme ve şeffaf bilgi yayılımını sağlama konusunda önemli bir dijital diplomasi örneği ortaya konulmuştur.

- Yalnızca diplomatik elçilikler ve hükümetler arasında değil, aynı zamanda halkla doğrudan iletişim kurulması ile birlikte diplomasi süreçleri çok daha kapsayıcı hale gelmiştir. Sosyal medya platformlarının bu süreçte güçlü bir araç olarak öne çıktığı söylenebilecektir.
- Büyük veri analitiği ve yapay zeka, yeni nesil diplomasi faaliyetlerinin en yenilikçi unsurları olarak görülmektedir. Politika yapımcıların daha bilinçli kararlar alması ve Diplomasi 2.0'nın işlevselliği bu araçlarla daha net biçimde sağlanmakta ve uluslararası ilişkilerde etkinlik bu araçların kullanım performansına bağlı olarak gelişmektedir.

Diplomasi 2.0'in avantajlarına ek olarak beraberinde getirdiği dezavantajlar ise aşağıda değerlendirilmiştir:

- Dijital platformlar, yanlış bilgi ve dezenformasyonun hızla yayılmasına da zemin hazırlamaktadır. Özellikle sosyal medya, devletler arasında bilgi savaşı için bir arena haline gelmiştir. Howard vd. (2018)'ne göre 2016 ABD başkanlık seçimleri sırasında yaşanan yanlış bilgi kampanyaları, dijital diplomasinin etik sorunlarını ortaya koymuştur.
- 2021'de Avrupa Parlamentosuna yapılan siber saldırı örneğinde olduğu gibi devletler ve uluslararası kuruluşlar, dijital sistemlere yönelik saldırılara maruz kalmakta ve kritik bilgilerin güvenliği tehlikeye girmektedir.
- Dijital platformlar önemli bir eksiklik olarak, bilginin kontrolsüz bir şekilde yayılmasına neden olmakta ve hem diplomatik ilişkilerde yanlış anlamalara hem de uluslararası krizlerin derinleşmesine yol açabilmektedir. Chhabra vd. (2021)'nin bu konudaki en önemli örneği Çin-ABD ilişkilerinde yaşanan ticaret savaşı sırasında X'de yayılan agresif söylemlerin gerilimi artırıcı bir etki yaratması olarak izah edilmiştir.

6. Dünya'daki Örnek Uygulamalar

Türkiye, ABD ve Hindistan gibi ülkeler, bu alandaki uygulamalarıyla dikkat çekmiş; ayrıca Ukrayna-Rusya savaşı, Ortadoğu'da sürekli değişen dengeler ve İsrail'in Filistin'e gerçekleştirdiği saldırılar gibi olaylar, dijital diplomasi araçlarının kriz yönetimindeki rolünü ve hatta manipülatif taraflarını göstermiştir. Türkiye, dijital diplomasi alanında sosyal medya platformlarını ve dijital teknolojileri etkin bir şekilde kullanarak uluslararası kamuoyuyla doğrudan iletişim kurmayı başarmıştır. Özellikle Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, "Türkiye Markası" (Türkiye: Discover the Potential) kampanyasıyla uluslararası algıyı şekillendirme ve turizm gibi alanlarda stratejik iletişim yürütmüştür. Buna ek olarak Dışişleri Bakanlığı da kriz durumlarında ve uluslararası etkinliklerde sosyal medyanın etkin kullanımını sağlamaktadır. Özellikle 2020 yılında Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan Dağlık Karabağ Savaşı sırasında Türkiye'nin sosyal medya üzerinden yaptığı kamu diplomasisi girişimleri, ülkenin stratejik pozisyonunu uluslararası kamuoyuna açıklamada oldukça etkili olmuştur. Türkiye'nin X ve YouTube platformları üzerinden yayınladığı mesajlar, hem kendi vatandaşlarına hem de uluslararası topluma yönelik bilgilendirme sağlamıştır.

ABD de benzer biçimde dijital diplomasi alanında öncü ülkelerden biridir ve #DigitalDiplomacy etiketiyle uluslararası ilişkilerde sosyal medya kullanımını yaygınlaştırmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı, dijital araçların kamu diplomasisinde kullanımını artırmayı hedeflerken özellikle X'de aktif olan Amerikan büyükelçilikleri ve konsoloslukları, yerel halklarla daha etkili iletişim kurmak için bu platformu kullanmaktadır (Cull, 2013). Bir diğer örnek ise ABD'nin İran'a yönelik kamu diplomasisi stratejileridir. İran'daki halkla doğrudan etkileşim kurmak amacıyla Virtual Embassy Tehran adı altında bir platform oluşturulmuş ve bu platform aracılığıyla diplomatik mesajlar iletilmiştir (Bjola ve Holmes, 2015).

Diplomasi 2.0 noktasında diğer ciddi örnek olarak Hindistan ise dijitalleşme yolunda e-vize ve e-diplomasi projeleriyle öne çıkmıştır. Özellikle Digital India programı kapsamında, konsolosluk hizmetlerinin dijitalleştirilmesi ve vize başvuru süreçlerinin çevrimiçi hale getirilmesi, Hindistan'ın uluslararası etkileşimlerini kolaylaştırmıştır. Bu süreç ile sadece yabancı yatırımcılar ve turistler için değil, aynı zamanda diaspora ile iletişimde de önemli bir araçsallaştırma gerçekleştirilmiştir (Chhabra vd., 2021). Ayrıca Hindistan'ın BM delegasyonu, dijital diplomasi araçlarını iklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri gibi konularda küresel farkındalık yaratmak için de etkin biçimde kullanmıştır. Özellikle 2018

yılında düzenlenen International Solar Alliance girişimi, dijital platformlar üzerinden duyurular yapılarak dünya çapında destek toplamak konusunda ciddi kazanımlar sağlamıştır (Kaljurand, 2019).

Ukrayna-Rusya savaşı da benzer biçimde dijital diplomasi araçlarının kriz yönetiminde ne kadar etkili olabileceğini gösteren önemli bir vaka olarak öne çıkmıştır. Ukrayna hükümeti, Rusya'ya atfettiği saldırganlığı uluslararası kamuoyuna duyurmak için sosyal medya platformlarını aktif bir şekilde kullanmış ve #StandWithUkraine etiketi altında geniş bir destek kampanyası yürütmüştür (Hauter, 2023). Özellikle Ukrayna Devlet Başkanı Zelenski'nin X ve Instagram hesaplarından yaptığı duyurular ile dünya liderlerine doğrudan mesajlar iletilmesi ve halk desteğinin sağlanması mümkün kılınmıştır. Ayrıca Ukrayna Dışişleri Bakanlığı, Rusya'nın dezenformasyon kampanyalarına karşı dijital araçlarla yanıt vererek, yanlış bilgilerin etkisini azaltmaya çalışmıştır. Benzer bir vaka ise İsrail'in Filistin ve Gazze üzerinde sergilediği dijital diplomasi teknikleridir. Ekim 2023'den beri İsrail, Filistin topraklarına gerçekleştirdiği saldırıları meşru hale getirmek niyetiyle hemen hemen tüm devletlerdeki konsolosluklarına ait sosyal medya hesaplarını ciddi biçimde kullanmış ve davranışlarını bir mağduriyet propagandası üzerinden yürütmüştür. 2024 Aralık ayında benzer bir müdahalenin de Suriye üzerinden okuması yapıldığında, Esad rejiminin devrilme sürecinde muhalif grupların sosyal medyayı her bir üyesiyle etkin kullanmaya gayret ettikleri görülmüştür.

7. Sonuç

Uluslararası ilişkilerdeki iletişim ve etkileşim süreçleri, yaşamın her alanında olduğu gibi dijitalleşme ve teknolojik yeniliklerin etkisiyle köklü biçimde dönüşmüştür. Geleneksel diplomasi yöntemlerini tamamlayıcı bir araç olarak gelişen Diplomasi 2.0 ve getirdiği yeni yaklaşımlarla beraber hız, erişim ve şeffaflık gibi avantajlar öne çıkmış; kriz yönetimi ve kamu diplomasisi alanlarında güçlü ve farklı etkiler ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin Dağlık Karabağ çatışmasındaki sosyal medya stratejileri, ABD'nin Virtual Embassy Tehran platformu ve Hindistan'ın e-vize projeleri, bu dönüşümün somut örneklerindendir. Bununla beraber dezenformasyon, siber güvenlik tehditleri ve eşitsiz erişim gibi sorunlar ise Diplomasi 2.0'ın sürdürülebilirliğini ve güvenilirliğini zorlayan hususlar olarak öne çıkmıştır. Gelecekte ise yapay zeka, blockchain ve metaverse gibi teknolojilerle birlikte diplomasi süreçlerinin daha da yenilikçi hale gelmesi ve buna istinaden de etik ve hukuki düzenlemelere duyulan ihtiyacın daha da belirginleşeceği söylenebilecektir. Tüm bu yönleri ile uluslararası iş birliği ve teknolojinin sorumlu ve akil biçimde kullanımının Diplomasi 2.0'ın etkisini en üst düzeye çıkarmanın anahtarı olacağı açıktır.

KAYNAKÇA

1. Arı, T. (2009). *Uluslararası ve dış politika*. Bursa: MKM Yayınları.
2. Barston, R. P. (2013). *Modern diplomacy*. Scotland: B/W Illustrations Published.
3. Berridge, G. R. (2005). *Diplomacy theory and practice*. London: Palgrave Macmillan.
4. Bircan, T., & Korkmaz, E. E. (2021). Big data for whose sake? Governing migration through artificial intelligence. *Humanities and Social Sciences Communications*, 8(1), 1-5.
5. Bjola, C., & Holmes, M. (2015). *Digital diplomacy: theory and practice*. Routledge.
6. Bjola, C., & Zaiotti, R. (2020). *Digital diplomacy and international organizations: autonomy, legitimacy and contestation*. Routledge.
7. Chhabra, T., Doshi, R., & Hass, R. (Eds.). (2021). *Global China: assessing china's growing role in the world*. Brookings Institution Press.
8. Cull, N. J. (2009). *How we get there. In toward a new public diplomacy*. New York: Palgrave Macmillan.
9. Cull, N. J. (2013). *The long road to public diplomacy 2.0: The internet in US public diplomacy*. *The Hague Journal of Diplomacy*, 7(2), 135-144.
10. Fitzpatrick, K. (2008). Advancing the new public diplomacy: A public relations perspective. *The Hague Journal of Diplomacy*, 2(3), 187-211.
11. Gönlübol, M. (1993). *Uluslararası politika, ilkeler kavramlar, kurumlar*. Ankara: Atilla Kitapevi.

12. Hassani, H., Huang, X., MacFeely, S., & Entezarian, M. R. (2021). Big data and the united nations sustainable development goals (UN SDGs) at a glance. *Big Data and Cognitive Computing*, 5(3), 28.
13. Hauter, J. (2023). Forensic conflict studies: Making sense of war in the social media age. *Media, War & Conflict*, 16(2), 153-172.
14. Hocking, B., Melissen, J., Riordan, S., & Sharp, P. (2012). *Futures for Diplomacy: Integrative Diplomacy in the 21st Century*. Clingendael.
15. Howard, P. N., & Hussain, M. M. (2013). Democracy's fourth wave? digital media and the Arab Spring. *Oxford University Press*.
16. Howard, P. N., Ganesh, B., Liotsiou, D., Kelly, J., & François, C. (2018). The IRA, social media and political polarization in the United States, 2012-2018.
17. İskit, T. (2014). *Diplomasi: tarihi teorisi kurumları ve uygulamaları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
18. Jönsson, C. & Hall, M. (2006). *Essence of diplomacy integrating diplomats*. New York: Palgrave Macmillan.
19. Kaljurand, M. (2019). Diplomacy in the digital age. In *The Fletcher Forum of World Affairs* (Vol. 43, No. 1, pp. 53-62). The Fletcher School of Law and Diplomacy.
20. Manor, I. (2019). *The digitalization of public diplomacy* (pp. 183-184). Cham: Palgrave Macmillan.
21. Melissen, J. (2005). *The new public diplomacy: between theory and practice*. In Melissen, J. (Eds.), *The new public diplomacy*. London: Palgrave Macmillan.
22. Morgenthau, H. J. (1948). *Politics among nations: the struggle for power and peace*, New York: Alfred A. Knopf.
23. Nabeel, F. (2020). Cyber peacekeeping: critical evaluation of digital blue helmets program. *NUST Journal of International Peace & Stability*, 17-27.
24. Nicolson, H. (1942). *Diplomacy. The home university library of modern knowledge*. Oxford: Oxford University Press,
25. Uçak, A. (2019). *Kamu diplomasisi uygulama alanı olarak kültürel diplomasi, kültürlerarası iletişim, İletişim odaklı güncel yaklaşımlar*. Konya: Eğitim Yayınevi

(49)

Tolga Seçkin ZAFER¹⁹⁹

DENİZDEN KARAYA: KIBRIS SEFERİ (1570-1571) LOJİSTİK FAALİYETLERİNİN ASKERİ BAŞARIYA ETKİSİ
FROM SEA TO LAND: THE EFFECT OF LOGISTICS ACTIVITIES ON MILITARY SUCCESS IN THE CYPRUS CAMPAIGN (1570-1571)

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyıldaki Kıbrıs Seferi, Doğu Akdeniz'deki stratejik üstünlük mücadelesinde lojistiğin önemini açıkça ortaya koymuştur. Kıbrıs Adası, Osmanlı Devleti için yalnızca bir askeri hedef değil, aynı zamanda ekonomik ve lojistik bir merkez olma potansiyeline sahip stratejik bir noktaydı. Osmanlı topraklarından Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya ulaşan uzun kara yollarının aksine, Kıbrıs üzerinden deniz yoluyla sağlanan lojistik destek daha hızlı, ekonomik ve etkiliydi. Bununla birlikte, kara yollarının da bu süreçte tamamlayıcı bir rol oynadığı görülmektedir. Anadolu ve Suriye'den taşınan malzemelerin kıyı bölgelerine kara yoluyla ulaştırılması, ardından deniz yoluyla Kıbrıs'a sevk edilmesi, çok yönlü bir lojistik sistemin başarısını göstermektedir. Kıbrıs'ın fethi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz'deki siyasi ve ekonomik kontrolünü güçlendirmiş, lojistik faaliyetlerin savaş başarısındaki belirleyici rolünü gözler önüne sermiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Ordusu, Kıbrıs Seferi, Lojistik Faaliyetler, Tedarik Zinciri, yerel kaynaklar, Donanma, Venedik, Askeri Lojistik.

ABSTRACT

The Cyprus Expedition undertaken by the Ottoman Empire in the 16th century underscores the critical role of logistics in achieving strategic superiority in the Eastern Mediterranean. Cyprus was not only a significant military objective but also held the potential to serve as an economic and logistical hub for the Ottoman Empire. Unlike the lengthy overland routes connecting Ottoman territories to the Middle East and North Africa, maritime logistical support via Cyprus proved to be faster, more economical, and more efficient.

Nonetheless, overland routes also played a complementary role in this system. Materials transported from Anatolia and Syria to coastal regions by land were subsequently shipped to Cyprus by sea, exemplifying the effectiveness of a multifaceted logistics network. The conquest of Cyprus reinforced the Ottoman Empire's political and economic dominance in the Eastern Mediterranean and highlighted the pivotal role of logistics in determining military success.

Keywords: Ottoman Army, Cyprus Campaign, logistics, supply chain, navy, local resources, Venetians, military logistics.

¹⁹⁹ Jandarma Genel Komutanlığı, Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü Doktora Öğrencisi, tsezafer@gmail.com, ORCID 0000-0001-6488-4843

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu, 16. yüzyılda Anadolu, Suriye ve Mısır topraklarına egemen olduğu dönemde, bu bölgelerle Doğu Akdeniz arasındaki stratejik bağlantıyı güçlendirmek için Kıbrıs Adası'nı ele geçirmeyi hedefliyordu. Venediklilerin kontrolünde bulunan Kıbrıs, Osmanlı egemenliğinin Doğu Akdeniz'deki geçerliliğine gölge düşürüyordu. Ada, hem kara hem de deniz ticaret yollarının kesişim noktasında yer almakta olduğundan, stratejik konumu nedeniyle Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki topraklarına lojistik destek ulaştırılmasında önemli bir engel teşkil ediyordu. (Pryor, 1992; İnalçık, 1973).

Kıbrıs Adası, Osmanlı topraklarından Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya uzanan uzun ve yorucu kara yollarına kıyasla, deniz yoluyla daha hızlı, ekonomik ve etkili lojistik hizmet sunulmasını mümkün kılıyordu. Bununla birlikte, kara yolları üzerinden yapılan lojistik destek de önemli bir rol oynuyordu. Anadolu ve Suriye üzerinden taşınan malzemeler, kara yoluyla kıyı bölgelerine ulaştırıldıktan sonra donanma aracılığıyla Kıbrıs'a sevk ediliyordu. Bu çok yönlü lojistik faaliyetler, Osmanlı ordusunun hem kara hem de deniz gücünü etkin bir şekilde koordine edebilmesini sağlıyordu. Venedikliler, Kıbrıs'ı bir üs olarak kullanarak Osmanlı Devleti'nin kara ve deniz ulaşım yollarını kontrol altına alıyor ve Osmanlı ticaret ve ikmal hatlarına tehdit oluşturuyordu. Bu durum, hem siyasi hem de ekonomik nedenlerle Kıbrıs'ın Osmanlı egemenliğine katılmasını zorunlu hale getiriyordu. (Finkel, 2005).

Osmanlı İmparatorluğu, 1570-1571 Kıbrıs Seferi sırasında, adanın stratejik önemini göz önünde bulundurarak, yoğun bir lojistik planlama süreci yürütmüştü. Bu süreçte Anadolu, Suriye ve Mısır gibi Osmanlı eyaletlerinden sağlanan kaynakların taşınması, donanma ve kara ordusunun ikmal faaliyetleri titizlikle organize edilmişti. Hem kara yolları üzerinden sağlanan lojistik destek hem de deniz taşımacılığıyla yürütülen ikmal faaliyetleri, Kıbrıs'ın fethi sürecinde belirleyici bir rol oynamıştı. Kıbrıs'ın Osmanlı topraklarına katılmasıyla, Doğu Akdeniz'deki lojistik hareketlilik artırılmış, deniz yolları üzerindeki kontrol sağlamlaştırılmıştır. Ayrıca, adanın fethi, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki ekonomik çıkarlarını koruma ve genişletme hedefleri doğrultusunda da kritik bir rol oynamıştır. (Hess, 1970).

Kıbrıs Seferi'nin ekonomik ve siyasi etkileri, Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz'deki stratejik hedeflerini gerçekleştirmesine katkı sağlamıştır. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs'ı fethetme kararı, sadece askeri değil, aynı zamanda ekonomik ve lojistik dinamikler tarafından da şekillendirilmiştir.

1. Venedik Lojistik Hazırlıkları

Venedik, iki evreli bir sefer planı oluşturmuştu. İlk evrede, Osmanlı'nın çıkarmalarını önlemek için adadaki kuvvetlerini güçlendirmeyi ve Osmanlı birliklerinin adaya ulaşmasını engelleyemediği takdirde Lefkoşa ve Magosa gibi tahkimli kalelerde ve gerekirse dağlık bölgelerde savunmaya geçmeyi planlamıştı (Pedani, 2008). İkinci evrede ise eldeki kara ve deniz kuvvetleriyle Osmanlı'nın çıkarma birliklerine ve deniz güçlerine taarruz düzenleyerek onları yok etmeyi hedeflemişti. Bu maksatla, adanın savunmasını güçlendirmek için lojistik hazırlıklarını hızlandırmışlardı. İlk planda Martinengo komutasında 3.000 kişilik bir piyade kuvveti Kıbrıs'a gönderilmiş ve ada savunması tahkim edilmeye başlanmıştı. Venedikliler, ayrıca ikmal faaliyetlerine yoğunlaşarak yiyecek, giyecek, cephane ve silah stoklarını artırmışlardı (Preto, 1994). Venedikliler, bu süreçte çeşitli müttefiklerinden de destek almayı başarmışlardı. Malta, Türklere karşı düşman bir konumda olması nedeniyle beş gemi sağlamıştı. Cenova bir kadirga, Floransa ve Urbino Dukalıkları ise küçük kuvvetlerle savaşa katılmıştı. Venediklilerin en büyük desteği ise İspanya'dan gelmişti. İspanya Kralı II. Filip, 50 kadirga göndermeyi taahhüt etmişti. Ayrıca Papa V. Pius, donatacağı 12 kadirga ile desteğini açıklamıştı. Bu girişimlerin sonucunda Papalık, Venedik ve İspanya Devletleri arasında Türklere karşı bir üçlü ortaklık antlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşmaya göre, 200 kadirga, 100 gemi, topçularıyla birlikte 50.000 piyade ve 4.500 süvariden oluşan bir ordu hazırlanacak, ayrıca yeterli sayıda top ve cephane sağlanacaktı (Archivio di Stato di Venezia, 1569-1571). Tüm bu vaatlere karşın 58.000 kişilik bir kuvvet toplamayı başarmışlar ancak bu kuvvet, tümüyle Kıbrıs'a ulaştırılamamıştı. Kıbrıs'a gönderilen kuvvetlerden ilk seferinde 1.300 kişi Ada'ya varmıştı. Bunu 1.000 kişilik ikinci grup izlemişti. Yapılan hazırlıklarda Ada'nın iki önemli kalesi olan Lefkoşa ve Magosa Kalelerine yönelik hazırlıklar (Tablo 1) devam etmekteydi (Diedo, 1765). Kara ordusu ve kalelerin güçlendirilmesi devam ederken bir yandan da üçlü antlaşmaya göre kurulan bağlaşıklık donanma hazırlıkları sürüyordu. Anlaşma kapsamında, Venedik'ten 145, İspanya'dan 49, Papalıktan

12 olmak üzere toplam 206 gemiden oluşan bir donanma kuvveti hazır edilmişti. Malta şövalyelerinin üç gemisi ise gecikmeli olarak donanmaya katılmıştı. Bu donanmada 8.000 Venedikli, 3.000 İspanyol, 4.000 Papalık asker ve 2.000 İtalyan olmak üzere toplamda 17.000 savaşçı bulunuyordu. Ayrıca 1.300 top, 36.000 gemici ve kürekçi de donanmaya dâhil edilmişti. Ancak, üç devletin birbiri ile olan güven sorunları, İspanyol kuvvetlerin doğrudan savaşa girmek konusunda isteksiz hareketleri ve Korfú Adası'nda meydana gelen salgın hastalık gibi nedenlerle bu büyük kuvvetin Kıbrıs Harekâtında doğrudan büyük bir rolü olmamış, gönderilen kuvvetler Girit Adası bölgesinden ileri doğru hareket edememişlerdi (Archivio di Stato di Venezia, 1570)

Lefkoşa Kalesi	6600 Venedik, 6300 Kıbrıslı Savaşçı, 2800 İtalyan, 500 İtalyan Süvari, 2600 Lefkoşalı Savaşçı, 3000 Milis Kuvvetleri, 250 civarında Top ile iki yıllık erzak stoku
Magosa Kalesi	4000 İtalyan, 4000 Magosalı Savaşçı, 300 İtalyan Süvari, Venedik Filosundan takviye 1700 Savaşçı, 90 civarında Top ile yerel halktan temin edilen yiyecek stoku

Tablo 1. Venedik Ordusu Hazırlık Durumu

2. *Osmanlı Ordusunun Lojistik Hazırlıkları*

Osmanlı İmparatorluğu, Kıbrıs Seferi için ayrıntılı ve etkili bir sefer planı hazırlamıştı. Planın ilk aşamasında, İstanbul, Gelibolu, Finike ve Antalya bölgelerinde toplanan birliklerin donanmanın desteğiyle Kıbrıs'a çıkarılması hedeflenmişti (İnalcık, 1973). Daha sonra Payas, Trablusşam ve Beyrut bölgelerindeki ek kuvvetler adaya sevk edilecekti (Uzunçarşılı, 1948). Son evrede ise Osmanlı birlikleri, Kıbrıs'ta konuşlanmış olan Venedik kuvvetleriyle savaşarak düşmanın etkisiz hale getirilmesini amaçlanıyordu. Bu maksatla Kıbrıs Seferi'nde Osmanlı ordusunun lojistik hazırlıkları kara ve deniz harekâtı ile bütünleşik olarak dikkatli planlanmıştı (Hammer, 1836). Farklı askerî birliklerin etkin bir şekilde harekete geçirilmesi sağlanmıştı. Öncelikli olarak, kara ordusunun hazırlıklarına başlanılmıştı. Bu maksatla sefere katılacak olan kuvvetler belirlenmişti. Sefere Kapıkulu Askerleri ile Eyalet Askerleri katılacaktı. Bu maksatla, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği, Sivas, Maraş, Karaman, Halep, Şam, Trablusşam, Kıbrıs ve Kaptan Paşa Eyaletlerine sefere katılmaları yönünde hükümler gönderilmişti (Mühimme Defterleri No: 8, 9, 10, 12).

İstanbul'da konuşlu bulunan Kapıkulu Askerleri ile yakın eyaletlerin Sancak Beyleri emir komutasında bulunan askerler İstanbul'da toplanacaktı. Rumeli Beylerbeyliğinden sefere katılacak olan birlikler ise Gelibolu'da toplanacaktı. Sivas, Maraş ve Halep Eyaletlerinin birliklerinin toplanma yeri ise Payas olarak belirlenmişti (Von Hammer, 1836). Trablusşam Eyaletindeki birlikler kendi bölgesinde, Şam'dan katılacak birlikler Beyrut'ta ve Mısır'dan gelecek olan birlikler ise İskenderiye'de toplanmış olacaktı (Uzunçarşılı, 1948). Tüm belirlenen bu toplanma yerlerinin özelliği liman eyaletleri olması ve donanma marifetiyle Kıbrıs'a intikallerinin sağlanmasıydı (Kâtip Çelebi, 1648). (Harita 1)

Harita 1. İntikal Güzergâhları

Kara Ordusunun 16. yüzyılda birinci sınıf ikmal maddeleri olan her türlü yiyecek maddesinin teminine Osmanlı Devleti karışmamaktaydı. Birinci sınıf ikmal maddeleri sefere katılan askerlerin üzerinde taşınmakla beraber sefere katılan Orducu Esnafı marifeti ve nüzul, sürsat gibi yöntemlerle tedarik edilen peksimet ve buğday ile pişirilen ekmek dağıtımları yapılmaktaydı (Mühimme Defterleri No: 14, 15, 16). Kıbrıs Seferi hazırlıkları kapsamında Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği, Sivas, Maraş, Karaman, Halep, Şam, Trablusşam, Kıbrıs ve Kaptan Paşa Eyaletlerine gönderilen hükümlerle çeşitli miktarlarda buğday, peksimet ve un gibi ikmal maddeleri sağlanması emredilmişti (Von Hammer, 1836).

Ordunun ikinci sınıf ikmal maddelerinden olan silah ve teçhizatlar ise yine askerlerin üzerinde sefere götürülmekteydi. 16. yüzyılda genel olarak ağır tüfeklerle birlikte ok, yay, mızrak, balta, yatır, kargı, pala ve topuz gibi ateşsiz silahlar bulunmaktaydı. Tüfeklerin ağırlığı nedeniyle yine yakın eyalet ve sancaklardan nüzul ve sürsat yöntemleriyle tedarik edilen at, katır ve deve gibi hayvanlar ile kağnı ve öküz arabaları gibi tekerli araçlar vasıtasıyla taşınmıştı (Uzunçarşılı, 1948).

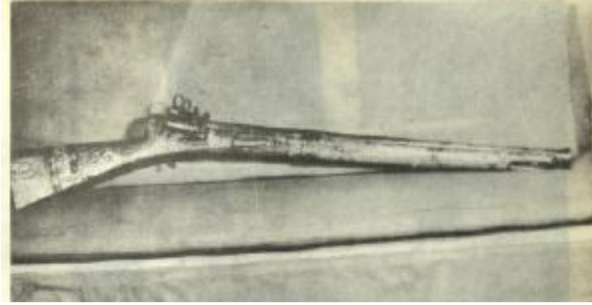

Foto 1. Kıbrıs Seferi'nde kullanılan Ateşli Silah

Sefere götürülen ağır silahların başında ise Osmanlı Harp Sanayisinin ürettikleri genel olarak bakır ve demirden yapılma toplardı. Kıbrıs Seferi'nin kuşatma şeklinde geçmesi nedeniyle ağır güller atan demirden yapılma toplar (Foto 2) tercih edilmiş ve yine bunların taşınmasında öküz ya da katırların çektiği top arabaları kullanılmıştı (Von Hammer, 1836; Katip Çelebi, 1648). Bu büyük topların dışında prangı, şayka, badaluşka, balyemez ve uzun menzilli bir top olan kolomborna topları da Kıbrıs Seferi'nde kullanılmak üzere donanma ile taşınmıştı (Mühimme Defterleri No: 18).

Ordunun seferde diğer ihtiyaçları olan üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıf ikmal maddeleri ise yine yakın eyalet ve sancaklardan sağlanmıştı. Bunlar arasında kale kuşatmalarında Osmanlı Ordusunun geleneksel taktiği olan lağım hendeklerini açmak ve kalelerin hendeklerini doldurmak maksadıyla ihtiyaç olan çok sayıda kazma, kürek, çapa ve patlayıcı madde ile yine aynı şekilde uzun konaklamalar için kullanılan çadır malzemeleri, hayvanların yem ihtiyaçları, ısınma ve aydınlatma malzemeleri, gaz yağları ile yaralı askerlerin tedavilerinde kullanılacak olan çeşitli sıhhiye malzemeleri detaylı bir şekilde planlanarak tedarik edilmişti (Uzunçarşılı, 1948; Katip Çelebi, 1648).

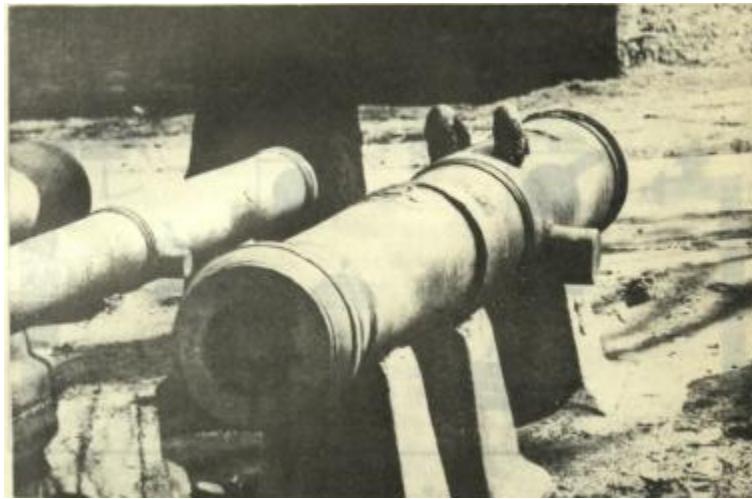

Foto 2. Kıbrıs Seferi'ne götürülen top

Ordunun toplanma bölgeleri olan yerlere intikallerde ise çeşitli lojistik faaliyetleri icra edilmişti. Öncelikle yürüyüş güzergâhlarında bozuk olan yolların tamirâtı sağlanmış, topların geçebileceği şekilde yollar

genişletilmiş, çeşitli yollarda köprüler inşa edilmiş ve güçlendirilmiş bunlara ilave olarak da güzergâhta bulunan menzillerde depolanan yiyecek maddelerinin kontrolü ve tamamlanması sağlanmış ve son olarak Kapıkulu Askerleri ile hareket edecek Orducu Esnafı da sefer hazırlıklarını tamamlayarak ana grubun intikaline dâhil olmuştu (Von Hammer, 1836; Mühimme Defterleri No: 8). Tüm bu hazırlıkların ardından, sayıları 5000'i bulan Kapıkulu Askeri, lağımcı ve humbaracılaran oluşan kuvvet Kıbrıs'a doğru yola çıkarılmıştı (İnalcık, 1973). Bu birliğe ek olarak Şam'dan ve İskenderiye'ye ulaşan birlikler ile İstanbul'dan katılan birliklerle birlikte Kıbrıs'a ulaşan askeri personel sayısı 8000'e ulaşmış, 50000 civarındaki Eyalet Birliklerinin de katılmasıyla sayı 60000 civarına ulaşmıştı (Uzunçarşılı, 1948). Bu birliklerle birlikte 30'u ağır olmak üzere toplam 80 top da Ada'ya ulaştırılmıştı (Katip Çelebi, 1648). Diğer eyaletlerden gelen birliklerin de tamamlanmasıyla Kıbrıs'a ulaşan kara birliklerinin sayısı 100.000 civarındaydı. Kara Ordusunun toplanma yerlerine ulaşarak Donanma marifetiyle Kıbrıs Adası'na intikal ettirilmesinin ardından Donanma Kuvveti üç aşamalı olarak harekâta başlamıştı (Uzunçarşılı, 1948). İlk filo 25 kadirgadan oluşan ve Rodos'a konuşlanarak gelen yardımları önlemekle görevlendirilmiş olan Murat Reis emir komutasındaki kuvvetti. İkinci filo Akdeniz'de seyrederek düşman kuvvetlerini tespit ettiği yerde imha etmekle görevlendirilen Vezir Piyale Paşa emir komutasındaki 65 kadirga (Foto 3) ve 30 kalyondan oluşan kuvvetti (Katip Çelebi, 1648). Son filo ise donanmanın ana kuvveti olan ve dönemin Kaptan-ı Deryası olan Müezzinzade Ali Paşa emir komutasındaki 50 kadirga, 10 mavna ve 2002 yakın Karamürsel ve çeşitli gemilerden oluşan kuvvetti (Von Hammer, 1836; Mühimme Defterleri No: 16). Topların büyük çoğunluğu ile ikmal malzemelerinin büyük kısmı ana donanma ile hareket etmişti. Donanmanın tamamı asıl çıkarmanın yapılacağı Tuzla Körfezi'ne 3 Temmuz 1570 tarihinde ulaşmıştı.

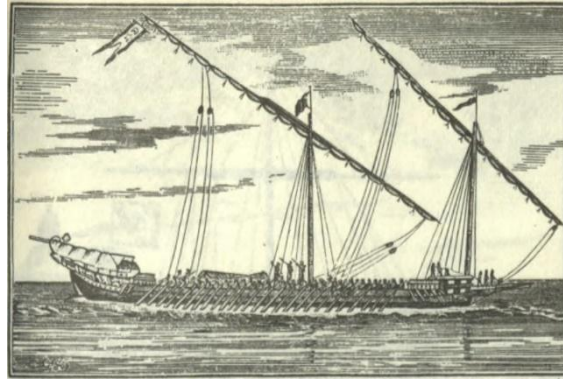

Foto 3. Osmanlı Kadirgası

3. Savaşın Seyri ve Lojistik Faaliyetlerin Etkisi

Kıbrıs Seferi, Osmanlı ve Venedik taraflarının stratejileri ve lojistik hazırlıklarının savaşa doğrudan etkilerini gözler önüne seren önemli bir örnektir. Osmanlı İmparatorluğu, güçlü bir lojistik altyapı ve detaylı planlamayla adayı fethetmeyi başarmış, lojistik üstünlük savaşı Osmanlı lehine çevirmiştir. Seferin başlangıcında, Osmanlı donanmasının etkinliği sayesinde birlikler Kıbrıs'a sorunsuz şekilde çıkarılmıştır. (Mühimme Defterleri No: 8, 9, 10). İstanbul'dan hareket eden donanma, Akdeniz boyunca limanlara uğrayarak asker, mühimmat ve erzak ikmalini sağlamıştır. Bu durum, Osmanlı kuvvetlerinin Kıbrıs'a hızlı bir şekilde konuşlanmasına olanak tanımış ve Venediklilerin hazırlıklarını boşa çıkarmıştır. Ayrıca, Payas, Trablusşam ve Beyrut'tan gelen kara birliklerinin adaya ulaştırılması, Osmanlı'nın lojistik koordinasyon yeteneğini göstermiştir. Osmanlı Ordusu ilk olarak direnişle karşılaşmadan Tuzla Körfezi'nden çıkarma yaparak Lefkoşa Kalesi'ni kuşatmıştır. Lojistik desteği sağlamak amacıyla Tuzla Körfezi'nin yakınlarında lojistik geri hizmetleri konuşlandırmış ve donanma ile ikmal maddelerini devamlı suretle Finike ve Şam limanlarından hareket eden 80 kadirgalık bir kuvvetle sağlamıştır. (Mühimme Defterleri No: 9) Venedik tarafında ise üçlü anlaşma gereği gelmesi gereken destek devletlerin anlaşamaması ve Korfu Adası'nda konuşlanan takviye kuvvetlerin hastalık nedeniyle hareket edememesi nedenleriyle Girit'ten ileri gelememiştir. Böylece Lefkoşa Kalesi kendi lojistik imkânlarıyla baş başa bırakılmıştır (İnalcık, 1973).

Lefkoşa'nın düşüşü, Osmanlı ordusunun lojistik gücünün ve tedarik zincirinin savaş alanındaki etkinliğini bir kez daha kanıtlamıştır. Venediklilerin ikmal hatlarını sürdürmemesi ve yeterli destek sağlayamaması, Lefkoşa savunmasını zayıflatmış ve kısa sürede Osmanlı kontrolüne geçmesine neden olmuştur. Lefkoşa'nın ardından Magosa kuşatmasında da lojistik üstünlük Osmanlı'nın başarısını pekiştirmiştir (Katip Çelebi, 1648). Lefkoşa'nın fethinin ardından dönemin en güçlü kalelerinden olan Magosa'ya intikal edilmiş ve kış nedeniyle herhangi bir taarruz yapmadan yaza kadar beklenilmiştir. (Mühimme Defterleri No: 9) Burada da Osmanlı Ordusu'nun lojistik faaliyetlerinin aksamadan devam etmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Venediklilerin, deniz yoluyla Kıbrıs'a düzenli olarak ikmal yapma çabaları, Osmanlı donanması tarafından büyük ölçüde engellenmiş, Girit üzerinden yapılan destekler ise yeterli olamamıştır. Venediklilerin savunma stratejileri, lojistik başarısızlıklar nedeniyle etkisiz kalmış, özellikle kara birliklerinin erzak, cephane ve moral eksiklikleri sebebiyle savaş gücü zayıflamıştır. Magosa'daki direniş, Venedik'in adadaki son savunma hattı olmasına rağmen Osmanlı'nın lojistik gücü karşısında dayanamayarak düşmüştür. Osmanlı'nın yeterli mühimmat, yiyecek ve top gücüyle desteklenen kuşatması, uzun vadede Venedik kuvvetlerini teslim olmaya zorlamıştır. Kıbrıs Seferi, lojistik faaliyetlerin bir savaşın kaderini nasıl etkileyebileceğini açıkça ortaya koymuştur. Osmanlı'nın detaylı planlama, etkili tedarik zinciri yönetimi ve donanma desteği ile kazandığı bu zafer, lojistiğin stratejik önemini bir kez daha kanıtlamıştır. Venedikliler ise lojistik hazırlıklarındaki yetersizlikleri ve zayıf tedarik hatları nedeniyle adayı kaybetmiştir (Uzunçarşılı, 1948).

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs Seferi sırasında sergilediği üstün lojistik performans, harekâtın nihai başarısını şekillendiren en önemli faktörlerden biri olmuştur. Osmanlılar, harekâtın başlangıcından itibaren titizlikle planlanmış ve merkezî bir şekilde koordine edilmiş lojistik stratejileriyle dikkat çekmişlerdir. Bu strateji, yalnızca tedarik zincirlerinin sürekliliğini değil, aynı zamanda kara ve deniz unsurlarının eşgüdümü çalışmasını sağlayan bir lojistik bütünleşmeyi de içermiştir. İstanbul'dan başlayan ve Finike, Gelibolu, Antalya, Trablusşam ile Beyrut gibi stratejik limanlara dayanan ikmal hatları, Osmanlı donanmasının desteğiyle ada üzerindeki birliklere düzenli bir şekilde erzak, mühimmat, silah, sıhhi malzeme ve takviye kuvvet ulaştırılmasını mümkün kılmıştır. Osmanlı ordusunun sahada kesintisiz ikmal alabilmesi, yalnızca birliklerin harekât temposunu ve muharebe etkinliğini yüksek tutmakla kalmamış, aynı zamanda moral üstünlüğünün korunmasına da katkı sağlamıştır. Bu bağlamda Osmanlı'nın lojistik modelinin yalnızca bir destek sistemi değil, aynı zamanda bir savaş stratejisi unsuru olduğu görülmektedir.

Venedik tarafında ise bu durumun tam tersi yaşanmıştır. Kıbrıs'ın savunmasında gerekli olan lojistik hazırlıkların eksikliği, Venedik'in ada üzerindeki direncini ciddi şekilde zayıflatmıştır. Özellikle kritik ikmal kalemlerinin yeterince sağlanamaması, hem kara hem de deniz savunmasında belirgin açıklar yaratmıştır. Venedik'in, Girit'i ileri bir lojistik üs olarak kullanmasına rağmen, ikmal hatlarını Kıbrıs'a kadar genişletme konusundaki başarısızlığı ve müttefik devletlerarasındaki koordinasyon eksikliği, Lefkoşa ve Magosa savunmalarını sürdürülemez hale getirmiştir. Üçlü ittifak çerçevesinde beklenen desteklerin zamanında sağlanamaması ve müttefik güçler arasındaki iletişim sorunları, Venedik kuvvetlerinin savunma kapasitesini daha da zayıflatmıştır. Bu eksiklikler, Osmanlı ordusunun kuşatma harekâtlarını hızlı ve etkili bir şekilde sonuçlandırmasına olanak tanımıştır.

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs Seferi sırasında sergilediği lojistik kapasite, çok boyutlu bir başarının temel taşı olmuştur. Esnek, planlı ve sürekliliği sağlanmış tedarik zincirleri, kara ve deniz unsurlarının bütünleşmiş çalışması ve stratejik limanların etkin kullanımı, Osmanlı ordusunun üstün operasyonel kabiliyetini pekiştirmiştir. Buna karşılık, Venedik'in lojistik hazırlıklardaki yetersizlikleri, yalnızca savunma kabiliyetlerini değil, müttefik devletlerarasındaki ilişkileri ve ortak hareket etme kapasitesini de olumsuz etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu, lojistiği sadece bir destek unsuru değil, bir stratejik avantaj olarak kullanmış ve bu doğrultuda Kıbrıs Seferi'nde hızlı ve kesin bir zafer elde etmiştir. Bu başarı, Doğu Akdeniz'de Osmanlı egemenliğini daha da güçlendirmiş ve Osmanlı askerî doktrininin lojistik boyutunun savaşın sonuçlarını doğrudan etkileyebilecek bir kuvvet çarpanı olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır.

KAYNAKÇA

1. Archivio di Stato di Venezia (ASVe). (1569-1571). *Senato, Deliberazioni, Terra e Acque*.
2. Diedo, G. (1765). *Storia della guerra di Cipro*. Venezia: Stamperia Albrizzi.
3. Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. (n.d.). *Mühimme Defterleri No: 8, 9, 10, 12, 14, 15, 16, 18*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri.
4. Finkel, C. (2005). *Osmanlılar: Bir İmparatorluğun Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
5. Hess, A. C. (1970). The Ottoman conquest of Egypt (1517) and the beginning of the sixteenth-century world war. *International Journal of Middle East Studies*, 4(1), 55-76.
6. İnalcık, H. (1973). *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600*. Phoenix Press.
7. Katip Çelebi. (1648). *Tuhfetül-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr*.
8. Pedani, M. P. (2008). *Il dominio veneziano di Cipro e la conquista ottomana (1570-1571)*. Venezia: Edizioni Ca' Foscari.
9. Preto, P. (1994). *Le relazioni tra Venezia e l'Impero Ottomano nel XVI secolo*. Bologna: Il Mulino.
10. Pryor, J. H. (1992). *Geography, technology, and war: Studies in the maritime history of the Mediterranean, 649-1571*. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Uzunçarşılı, İ. H. (1948). *Osmanlı Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
12. Von Hammer, J. (1836). *Geschichte des Osmanischen Reiches*. C.H. Beck.

(50)

Tünzalə HÜSEYNOVA²⁰⁰

**ORTAOKULLARIN AZERBAIJAN DERSLERİNDE NOKTALAMA İŞARETLERİNDEN TİRE
VE TIRNAK İŞARETLERİNİ ÖĞRETME YÖNTEMLERİ**
**METHODS OF TEACHING HYPHENS AND QUOTATION MARKS FROM PUNCTUATION MARKS
IN AZERBAIJANI LANGUAGE TEACHING IN SECONDARY SCHOOLS**

ÖZ

Noktalama işaretleri, dilin genel grafik sisteminde özel bir yere sahip olan bir işaret sistemidir. Onlara "ikinci alfabe" denmesi şaşırtıcı değil. Çünkü Azerbaycan dilini noktalama işaretleri olmadan hayal etmek imkansızdır. Kendi amaçları ve hedefleri var. Amacı sözlü olarak ifade edilen konuşmayı yazılı olduğu gibi kaydetmek, görevi ise konuşma sırasında gerçekleştirilen sözdizimsel yapının ritmik-melodik özelliklerini yansıtmaktır. Her noktalama işaretinin kendine ait bir yeri vardır. Doğru yerde kullanılmazlarsa konuşmacının konuşması net olmayacaktır. Bazen noktalama işaretlerinin ihlallerine tanık oluyoruz: kitle iletişim araçlarında, sosyal medyada veya gazetecilik ve sanatsal tarzlarda vb. Bu durumların yaşanmaması için öğretmen, kolaylaştırma sürecinde öğrencileri konuyu derinlemesine anlayan bir araştırmacının yoluna yönlendirebilmeli, noktalama işaretlerini doğru tespit edecek şekilde aktif (etkileşimli) öğretim yöntemlerini kullanmalıdır.

Makalede Modern Azerbaycan dilinde kullanılan bazı noktalama işaretlerinin ortaöğretim genel eğitim okullarındaki öğretmenler tarafından nasıl öğretildiğine dair örnekler verilmektedir. Bu örnekler arasında ortaöğretim genel eğitim okullarında öğrencilerin ayırt etmekte zorlandıkları tire ve tire işareti hakkında bilgiler verilmiş ve örnekler üzerinden açıklanmıştır. Daha sonra fərqləndirici funksiya daşıyan durğu işarəsi olan dırnaq işarəsinin mənimsədilməsi ilə bağlı izahlara da yer verilmişdir. Onların, şagirdlərin yazılı nitqinin inkişafındakı rolundan bəhs edilmişdir.

Anahtar Kelimeler: noktalama işareti, kısa çizgi, kısa çizgi, alıntı, öğretim.

ABSTRACT

Punctuation is a system of signs that has a special place in the general graphic system of the language. It is not surprising that they are called "second alphabet". Because it is impossible to imagine the Azerbaijani language without punctuation marks. They have their own goals and objectives. Its purpose is to record the speech expressed orally as in writing, and its task is to reflect the rhythmic-melodic features of the syntactic structure realized during the conversation. Each punctuation mark has its own place. If they are not used in the right place, the speech of the speaker will not be clear. Sometimes we witness violations of punctuation marks: in mass media, social media or journalistic and artistic styles, etc. In order to prevent these situations from happening, the teacher must be able to direct students to the path of a researcher who has a deep understanding of the topic during the facilitation process, and must use active (interactive) teaching methods to accurately identify punctuation marks.

The article gives examples of how some punctuation marks used in the Modern Azerbaijani language are taught by teachers in secondary general education schools. Among these examples, information about the hyphen and hyphen sign, which is difficult to distinguish by students in secondary general education schools, was given and explained on the basis of examples. Later, there are also explanations regarding the adoption of the quotation mark, which is a punctuation mark that has a distinctive function. Their role in the development of students' written speech was discussed.

Keywords: punctuation, hyphen, hyphen, quote, teaching.

²⁰⁰ Magistr: Lənkəran Dövlət Universiteti; E-posta:hsynva2002@gmail.com; ORCID: 0009-0008-9318-5222; Elmi rəhbər: Doç. Dr. DƏNZİYEVA Könül (ORCID: 0000-0002-1650-4778)

GİRİŞ

Dövlətin bütün sahələri kimi təhsil sahəsi də daim inkişaf edir, yenilənir. Təhsilin inkişafı ilə əlaqədar yeni dərslər, proqram, üsul və metodlar meydana çıxır. Yeni dövlət standartlarından istifadə edilməyə başlanılır. Bununla əlaqədar respublikamızın bütün ümumtəhsil məktəblərində tədris fəal-interaktiv təlim üsulu ilə aparılır. Fəal təlim üsulunun özünəməxsus metod və texnikaları vardır. Bu təlim üsulunda müəllim fasilitator- bələdçi, şagirdlər isə tədqiqatçı rolunda çıxış edir. Şagird tədqiqat apararaq bilikləri müstəqil şəkildə əldə edir. Təhsildə metod və üsulların yenilənməsi onun inkişafına təkan verir. Bu inkişaf da müasir dövrün tələbindən irəli gəlir.

”Fəal(interaktiv) dərslərin aparılması üçün ən mühüm amillərdən biri müəllimin bələdçi rolunu həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Fasilitasiya fəal təlim prosesində müəllimin mövqeyini əks etdirir. Fasilitasiya özü çoxşaxəli bir fəaliyyətdir və özündə bir sıra bilik, bacarıq, vərdiş və şəxsi keyfiyyətlər birləşdirir. Fasilitasiya prosesində müəllim şagirdlərin fikrini təhrik etməli, onlara psixoloji, informasiya və təşkilati dəstək verməlidir. Fasilitasiyaya əsaslanan yanaşma idraki və yaradıcı tələbatların daha səmərəli ödənilməsinə yardım və bununla da şagirdlərin öz qabiliyyətlərinin gerçəkləşdirilməsinə yönəlib. Müəllim və şagirdlər arasında olan münasibətin, psixoloji mühitin dəyişdirilməsi yeni təlim metodlarının tətbiq edilməsinin əsas şərtidir”(1, s 149).

Əsas hissə. Orta və tam orta ümumtəhsil məktəblərinin Azərbaycan dili fənninin tədrisi sistemində dürgü işarələri əsas yer tutur. Dürgü işarələrinin mahiyyəti, hər şeydən öncə, yazılı nitqin oxucunun daha aydın, daha anlaşıqlı və asan başa düşülməsi üçün müəyyən məna ifadə edən hissələrə ayırmağa yardımçı olmasındadır. Əgər şifahi nitqdə düşüncə, fikir intonasıya, fasilə vasitəsi ilə anlaşılırsa, yazıda bu məqsədi yerinə yetirmək üçün dürgü işarələrindən istifadə edilir. Biz fikrimizi və hisslərimizi yazı ilə daha dəqiq və aydın ifadə etmək üçün dürgü işarələrinə məxsus qaydalarını mükəmməl bilməliyik.

“Dürgü işarələrindən yazılı nitqdə düzgün, yerli-yerində istifadə etmək yazı mədəniyyətinin əsas göstəricilərindən hesab olunur. Dürgü işarələrinin yazıdan, əlifbadan sonra kəşf olunmasına baxmayaraq, dilçilikdə yazı qədər böyük əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də əksər dilçilik ədəbiyyatında dürgü işarələri bəşəriyyət üçün *ikinci əlifba* kimi qiymətləndirilir”. (3, səh.3)

Q.Kazımov dürgü işarələrinin bölgüsü haqqında qeyd edir: “Dürgü işarələri iki funksiya yerinə yetirir. Buna görə də iki qrupa ayrılır:

- 1) ayrıcı işarələr:
- 2) fərqləndirici işarələr.

Ayrıcı dürgü işarələrinin əsas funksiyası cümlələr, cümlənin həmcins üzvlərini, mürəkkəb cümlənin komponentlərini və sairə ayırmaqdır. Bu qrupa nöqtə, sual və nida işarələri, qoşa nöqtə, nöqtəli vergül, çox nöqtə daxildir. Fərqləndirici dürgü işarələri cütüzvlüdür, vasitəsiz nitqi, sitatları, ara cümlə və əlavə konstruksiyaları fərqləndirmək üçün işlədilən iki vergül, iki tire, mötərizələr və dırnaqlardan ibarətdir”. (4, s.484)

Dil inkişaf etdikcə dürgü işarələri daha da təkmilləşmiş, işlənmə məqamları müəyyənənmiş, qaydaları sabitləşmişdir. Lakin bununla yanaşı, bu gün dürgü işarələrinin yerli yerində, düzgün işlədilməməsinə dair çoxlu sayda çatışmamazlıqlar özünü əks etdirir. Həmin çatışmamazlıqlar əsasən vergülün, tirenin, nöqtəli vergülün işlənmə məqamları ilə bağlıdır. Demək olar ki, çap olunan bədii əsərlərin çoxunda, kütləvi informasiya vasitələrində, sosial medianın dilində dürgü işarələri düzgün, yerində işlədilmir. Daha dəqiq desək, dürgü işarələrinin işlədilməsi qaydalarının pozulması hallarına ən çox publisistik və bədii üslubda rast gəlinir. Düzdür, dildə ”müəllif dürgü işarəsi” adlı anlayış var. Ancaq əsas olmayan yerlərdə dürgü işarələrindən istifadə etmək, yaxud da onlardan düzgün istifadə etməmək, müəllifin öz ”zövqünə uyğun” şəkildə işlətmək yazılı nitqin inkişafına bilavasitə mənfi təsir edir.

Orta məktəbdə müxtəlif siniflər üzrə keçirilən mövzularda dürgü işarələrinə də yer verilir.

Məbuatda, qəzet və jurnallarda vergülün işlədilməsi halları müşahidə edilir. Bəzən isə vergül işarəsi qoyulmalı zaman qoyulmur. Vergül ilə bağlı qaydaların olması daha çox *köməkçi nitq hissələri, o və bu əvəzlilikləri, feili bağlamaların, əlavələr, mübtəda, xüsusiləşmələrin* və s. işlənməsi ilə bağlıdır.

Şagirdlər tərəfindən çətin anlaşılan durğu işarələrinin yazılması ilə bağlı əsas çətin qaydalardan biri də *tire* ilə bağlıdır. Çünki bir çox hallarda şagirdlər onu defis ilə qarışdırırlar. *Tire və defis* bir sıra xüsusiyyətlərinə görə fərqlənilir. Tire durğu işarəsidir, lakin durğu işarələrinə defis daxil deyil. Tire həcm etibarı ilə defisdən bir qədər böyükdür. Tire sintaksisdə, defis isə morfologiyada anladılır. Tire defisdən fərqli olaraq sintaktik kateqoriyalarda daha çox, defis isə mürəkkəb sözlərin yazılışı zamanı, yaxud da bəzi texniki məqsədlərlə əlaqəli olaraq istifadə edilir. Bundan ötrüdür ki, defis dilçilik ədəbiyyatlarında orfoqrafik işarə kim verilir.

Şagirdlərin bunu asanlıqla fərqləndirməkdən ötrü fəal təlimin müəyyən vasitə və metodlarından istifadə edilməsi məqsədə uyğundur. Bu metod və vasitələrdən istifadə etməklə mövzunu aşağıdakı şəkildə dərsi keçmək olar. Bunun üçün müəllim təlim üsullarından olan beyin həmləsi və ya əqli hücum, söz assosiasiyaları, Venn diaqramı və s. istifadə etməklə dərsin ilk mərhələsini-motivasiyanı həyata keçirməlidir. Motivasiyanı mərhələsi üçün yazı lövhəsində aşağıdakı nümunələr yazılır.

Hər yerə – dağlara, daşlara, əngin səmalara müdhiş bir xəbər yayıldı. (Y.Səmədoğlu)

Səhər-axşam bu güllü-çiçəkli, bağlı-bağçalı yerlərdə yaşamaq bir nemətdir.

Şagirdlər tərəfindən nümunələr oxunduqdan sonra onlara yönəldici suallardan istifadə edərək müraciət edirik ki, cümlələrdə istifadə olunan işarələr hansı funksiya daşıyır? Şagirdlər tərəfindən nümunədə işlənmiş işarələrin defis və ya tire olduğu müəyyənləşdirilir. Bunlar müəyyənləşdirildikdən sonra müəllimin şərh formasında dərsi başa salırıq. Qeyd edirik ki, durğu işarəsi olan tire ilk olaraq, sadə cümlə içərisində həmcins üzlərə aid ümumiləşdirici sözlərdən, vasitəsiz nitq dialoq şəklində verildikdə vasitəsiz nitqdən əvvəl və sonra (hərgah sonra müəllif nitqi davam edirsə), bəzi ara cümlələrdən həm əvvəl, həm də sonra, xüsusiləşən əlavələrdən əvvəl, bəzən mübtəda ilə xəbər zonası arasında, məkan, zaman, vaxt bildirən sözlər arasında da tire qoyulur.

Latınca "ayırma" mənasını ifadə edən "divisio" (divziya) sözündəndir. Hərbi termin olan "diviziya" sözü buradan yaranmışdır. Defislə verilən sözlər "yarıbitişik yazılan sözlər" hesab olunur. Defis işarəsi isə yazıda istifadə olunan ən qısa üfüqi bir xətdir. Defis işarəsi bəzən durğu işarələri sırasına daxil edilsə də, işlənmə məqamına, mahiyyətinə görə daha çox orfoqrafik işarədir. Durğu işarələrində məzmun daha çox istiqamətləndirici mahiyyət daşıdığı halda, defis işarəsi sözün quruluş vahidlərinin yazıya köçürülməsi ilə bağlı olan şərti qrafik mahiyyətli bir işarədir. Həmçinin defis işarəsi morfoloji anlayışdır. Belə ki, defis işarəsi mürəkkəb sözlərin yazılışında- eks, qeyri, vitse hissəcikləri ilə yaranan sözlərdə, sözün hecaları arasında: a) sətirdən sətirə keçirmədə; b) ayrıca yazılan şəkilçidən əvvəl; c) miqdar saylarını bildirən rəqəmlə şəkilçi arasında və s. istifadə olunur. Bundan başqa dilçilik ədəbiyyatında defis işarəsinin işlənməsinin 35 qaydası məlumdur.

Daha sonra müəllim tərəfindən hazırlanmış tapşırıqlar şagirdlərə paylanılır. Tədqiqat sualını isə aşağıdakı kimi qoymaq mümkündür.

Nümunədə işlənmiş “–“, “–“ işarələrin defis yoxsa tire olduğunu müəyyənləşdirərək özünəməxsus xüsusiyyətlərini Eyler-Venn diaqramı vasitəsilə müqayisə edin.

1. Günlərin birində yenə İslamın yanına □ 220 N□li otağa gəlmişdim. (Y.Səmədoğlu)
2. Bütün o şirin dilləri, o yağlı sözləri, vədləri □ hamısı başdan □ ayağa fırlıdaq imiş... (Anar)
3. Sərnişinlərin nəzərinə o da çatdırılır ki, “Azərbaycan Dəmir Yolları” Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinə məxsus 55□56 sayılı Bakı□Moskva sərnişin qatarı həftənin 4□cü günləri, Bakı□ Xarkov sərnişin qatarı isə dörd gündən bir cədvəl üzrə hərəkətdə olacaqlar. (“Palitra” qəzetindən)
4. Mexaniki toxuma □ bitkidə dayaq funksiyasını yerinə yetirir.

Mürəkkəb sözlərin yazılışında, bəzi sayların yazılışında və s. istifadə olunur. Orfoqrafik işarədir. Həcmində görə qısadır.

Əlavələrdə, ümumiləşdirici sözlərdə və s. istifadə olunur.

Durğu işarəsidir. Həcmi böyükdür.

Şagirdlər onlara verilən nümunələrlə tanış olduqdan sonra verilmiş tapşırığı yerinə yetirirlər.

Şagirdlərə əyani şəkildə göstəririk ki, defis işarəsi daha çox özünü mürəkkəb sözlərin yazılışında, lakin tire işarəsi isə əlavələrdə, ümumiləşdirici sözlərdə və s. cümlələrdə özünü göstərir. Həmçinin diqqətlə fikir versək, tire həcmində görə də defisdən fərqlənir.

Orta ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan durğu işarələrindən biri də dırnaqlardır. Dırnaq qoşa işlənən durğu işarələrindən biri olub, fərqləndirici keyfiyyətə malikdir. Adətən, yazıda dırnaq işarəsinin müxtəlif şəkillərindən (“..”, ‘..’, ‘‘..’’, <..>, 《..》) istifadə edilir.

Şagirdlərin dırnaq işarəsinin yazıda tətbiqinə, yerli-yerində istifadəsinə nail olmaq üçün dərs zamanı müəllimin müxtəlif üsul və vasitələrdən istifadə etməsi məqsədə uyğun sayılır. Buna misal olaraq, beyin həmləsi, qərarlar ağacı və s.

Dərsin motivasiya mərhələsində müəllim əqli hücumdan istifadə edərək, şagirdlərdən durğu işarələri ilə bağlı müxtəlif fikirlər əldə edir. Daha sonra lövhədə bir neçə nümunə yazılır.

1. “Vəqif” əsəri S.Vurğunun yaradıcılıq zirvəsidir.
2. Yaşıl “Volqa” məktəbin həyatında dayanmışdı.
3. Fərhad deyir: “Bu gün yağış yağacaq”.

Şagirdlər yuxarıda göstərilən nümunələrlə tanış olduqdan sonra onlara yönəldici suallarla müraciət edirik ki, bu nümunələrdə hansı durğu işarələri istifadə necə və nə məqsədlə olunmuşdur. Şagirdlər tərəfindən durğu işarələri müəyyənləşdirildikdən sonra, xüsusilə, dırnaq işarəsi ilə bağlı geniş şərhə yer veririk. Qeyd edirik ki, dırnaq fərqləndirici funksiya daşıyır. Müasir Azərbaycan dilində dırnaq işarəsinin işlədilməsinə əsasən aşağıdakı məqamlarda təsadüf olunur:

1. Ayrı-ayrı müəlliflər tərəfindən vasitəsi nitq şəklində verilən sitatlar dırnaq içərisində verilir. Ümumiyyətlə, belə məqamlarda dırnaq içərisində verilmiş fikirləri, sitatları şifahi nitqdə diqqətə çatdırmaq üçün əksərən “sitat”, “sitatın sonu”, “filankəsin tədbirincə demiş olsaq”, “atalar demişkən” kimi söz və birləşmələrdən istifadə olunur. Yazılı nitqdə isə müvafiq olaraq dırnağın içərisində verilir. Məsələn, Hellen Keller yazır: “Baxmayaraq ki, dünya əzablarla doludur, bu həmçinin ona qalib gəlmələrlə də doludur.”

2. Cümlə içərisində öz həqiqi mənasında işlənməyən, ironiya, istehza bildirən, bəzi hallarda əks mənada işlədilən, yaxud da müəllifin hər hansısa sözünü xüsusi olaraq diqqətə çatdırmaq məqsədi ilə işlətdiyi sözlər dırnağın daxilində verilir. Şifahi nitqdə isə həmin dırnaq işarəsinin funksiyası sözlə ifadə olunur və bəzi məqamlarda “dırnaq arası” şəklində işlənir. Məsələn, Təkcə pianonun “nitqi” batmışdı burda. (İ.Məlikzadə)

3. Əsər, qəzet, jurnal, kitab, gəmi, kafe, restoran, oyun havaları, kino, teatr, məqalə, otel, qatar, televizor, radio və s. kimi xüsusi adlar dırnaq arasında verilir. Məsələn, “Soyuq daş”, “Foto-fantaziya”, “İncə dərəsində yaz çağı”, “Bayatı-Şiraz”, “Astana” klassik hekayə örnəkləridir. (Anar)

4. Vasitəsiz nitq dırnaq içində verilir. Məsələn, Musa kişi susaraq, ani fikrə getdi. Sonra dərin bir həsrətlə əlavə etdi:

- "Allahdan bircə arzum var: bunları böyüdü, başa çatdırmaq. Oxutmaq, sənətdən hərsinə bir şey öyrədib, bir tikə çörək sahibi etmək. Sonra rahatca ölüb gedərdim".

Firudin ona təsəlli verdi:

"Dərd çəkmə, Musa dayı, dünya həmişə belə qalmayacaq. Bir gün sən də dövrünün gələr. Uşaqların doyunca çörək yeyər, paltar geyərlər. Bir gün bu kənddə məktəb açılar, uşaqları oxudarsan. Böyük adam olarlar. Fikir eləmə..." (M.İbrahimov).

Sonra isə müəllim tərəfindən hazırlanmış tapşırıqlar şagirdlərə paylanılır. Tədqiqat sualını isə aşağıdakı kimi qoymaq mümkündür.

Verilmiş nümunələrdə dırnaq işarəsinin yerini müəyyənləşdirin. Hansı məqamlarda istifadə edildiyini qeyd edin.

Verilmiş tapşırıq nümunələri aşağıdakılardır.

1. Bir dəqiqəni gözləsə də hər halda qəfil yayılım atəşlərindən diksindi Babək və Səttərxan hərbi müdafiə gəmilərindən göyə rəngbərəng fişənglər atılmağa başladı. (7, s.355)

2. Həmişə arvadına Sürəyya xanım deyərdi Nemət bir dəfə də olsun eşitməmişdi ki Əsəd arvadını Sürəyya çağırırsın xanimsız yox həmişə Sürəyya xanım ki Sürəyya xanım! (6, s.17)

3. Bunu görən Zeynəb İmran, sən allah, həmişə belə dur, qaşqabaqlı olmaq sənə yaman yaraşır, onda mənəm səndən daha çox xoşum gəlir deyər və gülməyini güclə saxlayardı. (8, s.5)

4. İ.S.Turgenyev Atalar və oğullar əsərində yazır Nihilist elə bir adama deyirlər ki, o, heç bir avtoritetə baş əymir, hər hansı bir prinsip nə qədər böyük bir ehtiram qazanmış olsa belə, heç bir prinsipi bir etiqad kimi qəbul etmir. (9, s.28)

Şagirdlər nümunələr əsasında tapşırığı yerinə yetirirlər. Onlara məlum olur ki, dırnaq işarəsi birinci cümlədə gəmi adlarını, ikinci cümlədə xitab olunan ifadəni, üçüncü cümlədə vasitəsiz nitqi, dördüncü cümlədə isə sitatı bildirmək üçün istifadə edilmişdir.

Sadalanan qaydalar izah edildikdən sonra şagirdlərə müstəqil şəkildə tapşırıqlar verərək öyrənilmiş biliklərin möhkəmləndirməsi mümkündür. Həmin çalışmaları müstəqil şəkildə icra edən zaman şagirdlərə öyrədilmiş dil qaydaları daha aydın olacaqdır.

NƏTİCƏ

Beləliklə, Azərbaycan yazısında nöqtə, sual, nida, iki nöqtə, nöqtəli vergül, tire, mötərizələr və dırnaq kimi durğu işarələrindən istifadə olunur. Orta ümumtəhsil məktəblərində bu durğu işarələrinin işlənmə məqamlarına xüsusi diqqət yetirilir. Bəzən bir çox şagirdlər yazı yazarkən durğu işarələrindən düzgün istifadə etməkdə çətinlik çəkirlər. Bu çətin anlaşılan məsələlərin aradan qaldırılması üçün bir-birindən fərqli üsul və vasitələrdən istifadə etmək mümkündür. Həmin tədris metodları dərslər daha tez qavranılmasına, anlaşılmasına şərait yaradır və şagirdlərin yazılı nitqinin inkişafına təkan verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aranlı M, Yusifova C. “Kurikulum .Metodika və Məntiq testləri”, Bakı,2018.
2. Bəliyev H. “Orta məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası”, Bakı, Qismət, 2014.
3. V.Dumanoglu, İ.Əsgər. “Müasir Azərbaycan ədəbi dilində durğu işarələri”. Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2016.
4. Q.Kazımov. Müasir Azərbaycan dili.(Sintaksis). Bakı, 2008.
5. “Azərbaycan dili” dərslikləri.
6. Anar. “Ağ liman”. Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2019, 176 səh.
7. Anar. “Əsərlər” IV cild, Nurlan, Bakı, 2004, 503 səh.
8. İ.Şıxlı. “Ayrılan Yollar”, Qələmnəşr, 2017, 96 səh.
9. İ.S.Turgenyev. “Atalar və oğullar”, Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2014, 244 səh.

(51)

Vahid BAGALIZADEH NOSHahr²⁰¹

FOLMAN VE MAHMOUDİAN DAVALARI İLE İRAN BANKALARINA (SİNA, MELLAT, SADERAT) İLİŞKİN GÜVENLİK KONSEYİ KARARLARININ AVRUPA ADALET DİVANİ'NDA YARGISAL DENETİMİ

JUDICIAL REVIEW OF THE DECISIONS OF THE COURT OF JUSTICE OF THE EUROPEAN COMMUNITIES IN THE CASES OF FULMAN AND MAHMOUDI AND THE IRANIAN BANKS

ÖZ

2008 yılında aldığı Kadi Kararıyla Avrupa Adalet Divanı (AAD), yeni bir döneme adım atmıştır. Bu davada AAD, Avrupa Birliği Konseyi tarafından Güvenlik Konseyi kararlarının uygulanması için alınan yaptırım tedbirlerini incelemiştir. Bu inceleme, AAD'nin Güvenlik Konseyi'nin eylemlerini dolaylı bir biçimde olsa da yargısal olarak incelemeye başladığının bir göstergesidir. Diğer uluslararası mahkemeler de Güvenlik Konseyi kararlarının yargısal denetimi konusunda görüş bildirme fırsatı bulmuştur.

Bu çalışma, İran bankalarının (Saderat, Mellat, Sina) ve Folmen ile Mahmoudian'ın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi yaptırımlarının uygulanması kapsamında Avrupa Konseyi kararlarına açtıkları davaları AAD aracılığıyla incelemektedir. Bu davalar, uluslararası alanda Güvenlik Konseyi kararlarının uluslararası mahkemeler tarafından denetlenebilmesine dair bir uygulamanın gelişmekte olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik Konseyi, Uluslararası Adalet Divanı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa Adalet Divanı, Sina Bank, Saderat Bank, Mellat Bank, Fulman ve Mahmoudian.

ABSTRACT

The European Court of Justice (ECJ) entered a new era with its Kadi Decision in 2008. In this case, the ECJ examined the sanction measures taken by the European Union Council for the implementation of Security Council decisions. This examination is an indication that the ECJ has begun to examine the actions of the Security Council, albeit indirectly, judicially. Other international courts have also had the opportunity to express their opinions on the judicial review of Security Council decisions. This study examines the cases filed by Iranian banks (Saderat, Mellat, Sinai) and Folmen and Mahmoudian against European Council decisions within the scope of the implementation of United Nations Security Council sanctions through the ECJ. These cases indicate that a practice is developing in the international arena where Security Council decisions can be reviewed by international courts.

Keywords(Turkish): Security Council, International Court of Justice, European Court of Human Rights, European Court of Justice, Sina Bank, Saderat Bank, Mellat Bank, Fulman and Mahmoudian.

* Doktora öğrencisi, T.C İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu hukuku doktora programı.
Vahid.bagalizadehnoshahr@ogr.ir.edu.tr ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-8219-3338>

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana BM, Güvenlik Konseyi faaliyetlerinde farklı bir yaklaşım benimsemiştir. Uluslararası barış ve güvenlik kavramını geniş bir şekilde yorumlayarak çalışma alanını önemli ölçüde genişletmiş hatta bazı durumlarda yasama faaliyetlerinde bile bulunmuştur. Güvenlik Konseyi, küresel bir yasama organı gibi hareket ederek, uluslararası anlaşmalarda yer alan konularda dahi daha fazla yükümlülük oluşturmıştır. Örneğin 1373 (SC Res. 1373, 28 September 2001) ve 1540 (SC Res. 1540, 28 April 2004) sayılı kararlar, sırasıyla Terörizmin Finansmanının Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme (1999) ve Nükleer Silahların Yayılmasının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin bu dönemdeki kararları incelendiğinde, sadece tüzükte (BM Şartı) herhangi bir yasal dayanağı olmayan değil, aynı zamanda tüzüğün ilkelerini ve uluslararası hukuku ihlal eden kararlar da olduğu görülmektedir. Oysa BM Şartı, Güvenlik Konseyi'nin BM'nin amaç ve ilkelerine, adalet ve uluslararası hukuk ilkelerine uyması gerektiğini şart koşmaktadır(Şartın 1. Maddesi: "Birleşmiş Milletlerin amaçları şunlardır: 1. Barışa yönelik tehditleri önlemek ve ortadan kaldırmak ve her türlü saldırı eylemini veya barışı ihlal eden diğer eylemleri durdurmak için etkili kolektif önlemler, adalet ve uluslararası hukuk ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmelidir). Bu durum, uluslararası toplumun zihninde, Güvenlik Konseyi'nin yaptıklarının meşruiyeti (yasallığı) konusunda soru işaretleri yaratmaktadır. Uluslararası mahkemeler, "Güvenlik Konseyi'nin eylemlerinin hukuki açıdan meşru olup olmadığına karar verme yetkisine sahip midir?" sorusu daha da önem kazanmıştır.

Öte yandan bazı, uluslararası mahkemeler için Güvenlik Konseyi kararlarının meşruiyetini inceleme fırsatı doğmuş ve söz konusu mahkemeler meşruiyet konusuna karşı farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir(Ahmedi, 2012).

BM Antlaşması'nda özel bir konuma sahip olan üç madde bulunmaktadır. Antlaşmanın 25. maddesine göre, BM üyesi devletler Güvenlik Konseyi kararlarını kabul etmeyi ve uygulamayı taahhüt etmektedirler. Antlaşmanın 103. maddesine göre, BM üyesi devletlerin BM Antlaşması'ndan kaynaklanan yükümlülükleri (burada Güvenlik Konseyi kararları kastedilmektedir), diğer uluslararası yükümlülüklerine göre önceliklidir. Son olarak, BM'nin uluslararası barış ve güvenliği koruma amacıyla aldığı kararlar BM'ye üye olmayan devletler için bile zorunlu olarak uygulanmalıdır ve Güvenlik Konseyi uluslararası toplumda barış ve güvenliğin ana sorumlusu olarak kabul edilir.

BM'nin eylemlerinin meşruiyeti, BM dahil tüm uluslararası aktörler için önemli bir konu olmalıdır. Şimdi şu soru ortaya çıkıyor: BM Güvenlik Konseyi'ne ve kararlarına verilen bu üstünlük göz önüne alındığında ve hiçbir uluslararası belgede mahkemelere bu yetki verilmemişken, uluslararası mahkemelerin BM kararlarını inceleme konusunda takdir yetkisine sahip olup olamayacakları düşünülebilir mi? Ayrıntılı olarak açıklanacağı gibi, farklı uluslararası mahkemelerin BM Güvenlik Konseyi kararlarını yargılama konusundaki yaklaşımları belirli bir düzenlilik göstermemiştir(Mir Abbasi, 2009)

Avrupa Adalet Divanı'nın Güvenlik Konseyi Üzerindeki Yargısal Denetimi

Avrupa Komisyonu ve Konseyi, BM Güvenlik Konseyi tarafından terör örgütlerinin ve üyelerinin varlıklarının dondurulmasıyla ilgili kararlarını uygulamak için bir dizi bildiri yayınlamıştır(Tzanakopoulos, 2010). Avrupa Adalet Divanı'nın BM Güvenlik Konseyi'nin kararları üzerindeki yargı yetkisi, Kadi Davasıyla başlamıştır(Kadi & Al Barakaat International Foundation v. Council and Commission, 3 September 2008, E.C.R I-6351.). Yasin Abdallah Kadi(Yassin Abdullah Kadi), Suudi Arabistan vatandaşı olarak BM'de potansiyel terörist destekçisi olarak tanınmıştır ve Avrupa Birliği, bu kararın kabul edilmesiyle(Council Regulation (EC) No. 881/2002, OJ 2002, L 139/9.) BM Güvenlik Konseyi kararına(SC Res. 1267 (15 October 1999) uygulanabilirlik kazandırmış, bu yaptırımlar sonucunda Kadi'nin mallarına el konulmuştur(Kokott, 2012). Kadi Davasındaki davacı(Kadı davasında dilekçe sahipleri iki kişiydi: bir gerçek kişi Bay Yasin Abdullah Kadı ve bir tüzel kişi Al-Barakat Vakfı), söz konusu yönergenin Avrupa Birliği'nin desteklediği temel hakların ihlali olduğunu iddia etmiştir. Avrupa Adalet Divanı'nın İstinaf Şubesi, 2008'de, Avrupa Birliği'nin Kuruluş Antlaşması'nın 60., 301. ve 308. maddelerine dayanan söz konusu yaptırım yönergesinin iptali hakkında karar vermiştir(Rossem, 2009).

AAD'nin temel argümanı, Avrupa toplumunda temel hakların korunmasının, hukuki düzenin temel prensiplerinden biri olarak kabul edilmesi idi (Christopher, 2009). Bu nedenle AB'nin tüm eylemlerinin bu haklarla uyumlu olması gerektiğini belirtti.

Avrupa Adalet Divanı'nın bu argümanı sonraki davalarda, özellikle İran bankalarının AB'ye karşı açtığı davalarla ilgili olarak tekrarlandı. Lüksemburg Mahkemesi, Kadi Davasında AB hukuk sisteminin diğer sistemlerden, özellikle de Birleşmiş Milletler'den bağımsızlığını vurgulayarak açıkça: Hiçbir uluslararası anlaşma, AB'nin özerkliği ve bağımsızlığına aykırı olamaz ifadesine yer verdi. Avrupa Adalet Divanı'na göre, BM Güvenlik Konseyi yaptırımlarına tabi olan kişilerin tam yargı hakkına sahip olmaları, temel insan haklarının etkili bir şekilde korunmasına olanak sağlamaktadır (Mirzadeh, 2019). AAD'ye göre AB organlarının temel insan haklarını açıkça ihlal etmeleri, BM Güvenlik Konseyi kararlarının uygulanmasının bir sonucu olsa dahi affedilemez. Ancak Avrupa Adalet Divanı, sadece AB önlemleri hakkında yargı yetkisini kabul ederken, Avrupa mahkemelerinin BM Güvenlik Konseyi kararlarına kendileri tarafından doğrudan müdahale etme yetkisi olmadığını belirtmiştir.

Bu görüşlerin doğrulandığı ve tekrarlandığı durumlar, sonraki benzer durumlarda da gerçekliğini kanıtlamış ve Avrupa Adalet Divanı'nın olağan ve gerçek pozisyonu olduğunu göstermiştir. Foulonne ve Mahmoudian davaları (Fulmen and Fereydoun Mahmoudian v. Council of the European Union, Joined Cases T-439/10 and T-440/10, E.C.J, 21 March 2012.), Sina Bankası (Sina Bank v. Council of the European Union, Case T-15/11, E.C.J, 11 December 2012), Saderat Bankası (Bank Saderat Iran v. Council of the European Union, Case T-496/10, E.C.J, 5 February 2013), Melli Bankası (Bank Mellat v. Council of the European Union, Case T-494/10, E.C.J, 29 January 2013.) davaları örnek davalar arasında gösterilebilir. İleriki bölümlerde bu davalar da ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır. Yaptırım kararlarının iptali, uluslararası insan hakları açısından olumlu bir adım olarak değerlendirilmesine rağmen karara yönelik eleştiriler de mevcuttur (Ziegler, 2009).

Avrupa Adalet Divanı'nın Folman ve Mahmoudian Kararı

2010-2013 yılları arasında, İran İslam Cumhuriyeti'nin nükleer programıyla ilgili uluslararası gerilimin artışıyla birlikte, BM Güvenlik Konseyi, İran'a karşı benzeri görülmemiş ekonomik ve mali yaptırımlar uygulamıştır (Res. 1696 (2006); 1737 (2006); 1747 (2007); 1803 (2008); 1835 (2008); and 1929 (2010)).

AB ve BM'nin uyguladığı yaptırımlar, Avrupalı kişi ve şirketlerin İran'la enerji, finans ve ticaret alanlarında herhangi bir işlem veya faaliyette bulunmalarını yasaklamıştır (Council Common Position 2007/140/CFSP dated February 2007, Council Decision 2010/413/CSFP dated July 2010, Council Decision 2010/235/CSFP dated April 2011, Council Decision 2012/35/CSFP dated January 2012, Council Decision 2012/152/CSFP dated March 2012, and Council Decision 2012/635/CSFP dated October 2012.).

İranlı şirket Folman ve Fulman'ın ana hissedarı ve yönetim kurulu başkanı Bay Fereydoun Mahmoudian, Avrupa Birliği Adalet Divanı'nda açılan T 439/10 ve T 440/10 davalarının başvuru sahibidir. Bu dava, İran İslam Cumhuriyeti'nin nükleer silah elde etme ve nükleer silah dağıtım sistemleri geliştirme çabalarını engellemek amacıyla Güvenlik Konseyi tarafından yürürlüğe konulan kısıtlayıcı tedbirlerle ilgilidir. Avrupa Birliği, İran'ın nükleer silah elde etme ve nükleer silah dağıtım sistemleri geliştirme çabalarını durdurmak amacıyla 27 Şubat 2007'de 2007/140/CFSP sayılı Ortak Tutum'u ve 19 Nisan 2007'de 423/2007 sayılı Avrupa Konseyi Tüzüğü'nü kabul etmiştir (Gary, 2015).

2010/413 sayılı Kararın 26 Temmuz 2010 tarihinde kabul edilmesinden bu yana, başvuranların isimleri Konsey tarafından söz konusu Kararın Ek II, Kısım I'deki kişiler, kurum ve kuruluşlar listesine dahil edilmiştir (JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Fourth Chamber), 21 March 2012, In Joined Cases T-439/10 and T-440/10, para. 4).

Avrupa Adalet Divanı, 21 Mart 2012'de Fulman ve Fereydoun Mahmoudian'ın Avrupa Konseyi aleyhine açtığı davayla ilgili duruşma yaparak kararını açıklamıştır. Dava, Fulman ve Mahmoudian'ın, Avrupa Konseyi'nin İran'daki bir davayla ilgili olarak kendilerine verdiği bilgiyi yetersiz bulması üzerine açılmıştır. Mahkeme, 2012 yılında verdiği kararda Avrupa Konseyi'nin, üye devletlere sağlanan bilgi sağlama yükümlülüğünü yerine getirmediğini tespit etmiştir. Kararda, Avrupa Konseyi'nin, üye devletlerin yargı süreçleri hakkında bilgi sağlama yükümlülüğünün, insan haklarına saygının korunması açısından önemli olduğu vurgulanmaktadır (Mirzadeh, 2011).

AAD, kararında Fulman'ın Kum nükleer tesisinde faaliyet gösteren bir şirkette çalıştığını ve Mahmoudian'ın da aynı şirkette etkili bir pozisyonda olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, yaptırımların gerekçesinin, İran İslam Cumhuriyeti ile iş birliği yapan kişi ve kurumların isimlerinin listelenmesinde değil, nükleer zenginleştirmeye müdahalede aranması gerektiğini vurgulamıştır. Sonuçta AAD, Fulman ve Mahmoudian'a karşı kısıtlayıcı tedbir alınmasını haklı çıkaracak başka belge ve delil sunulmadığı için, uygulanan yaptırımların başvuru ile ilgili olduğu ölçüde iptal edilmesine karar vermiştir. Mahkeme, kararında; Avrupa Konseyi'nin Fulman ve Mahmoudian'a karşı yaptırım uygulama gerekçelerini yeterli ve ayrıntılı bir şekilde sunmadığını belirtmiştir(Mirzadeh, 2011).

Avrupa Adalet Divanı'nın Kadi ve Folman davalarında karar vermesi, uluslararası yargı süreçlerinde yeni bir prosedür olarak değerlendirilmelidir. Söz konusu kararlar, uluslararası hukukta önemli bir dönüm noktası olarak görülebilir ve bir yandan insan haklarına tartışmasız destek verildiğini gösterirken, diğer yandan Güvenlik Konseyi'nin sınırsız yargı yetkisi doktrininin kabul edilmediğinin kanıtı olarak değerlendirilebilir. Kararlarda, Avrupa Adalet Divanı, yaptırım uygulama gerekçelerinin mümkün olduğu kadar ayrıntılı bir biçimde belirtilmesi gerektiğini ve yaptırım uygulanacak kişilerin belirtilen gerekçeleri öğrenmeleri ve söz konusu gerekçeleri çürütmek için deliller sunmaları gerektiğini vurgulamıştır. Söz konusu yaptırım uygulama mekanizmasının temel hak ve özgürlüklere saygılı bir biçimde uygulanmasına yönelik önemli bir adımdır(Sharif, 2013). Bu kararların önemi, Avrupa Adalet Mahkemesi'nin bu davalarda izlediği usulün bundan sonraki davalarda da esas alınabilmesidir.

İRAN SİNA BANKASI DAVASI

Sina Bankası 26 Temmuz 2010 tarihinde Avrupa Konseyi'nin İran'a karşı kısıtlayıcı tedbirler içeren 2010/413/CFSP sayılı kararının 20(1)(b) maddesine göre İran'ın nükleer silahların yayılmasına ilişkin faaliyetlerinde yer alan kuruluşlar listesine dahil edilmiştir. Bu durum, bankanın uluslararası finansal sistemle olan işlemlerini önemli ölçüde kısıtlamaktadır. Başvuru sahibi, İran'ın nükleer silahların yayılmasına yönelik faaliyetlerine dahil olan kuruluşlar listesine dahil edilmiştir. Bu liste, 19 Nisan 2007 tarihli ve (EC) 423/2007 sayılı Konsey Tüzüğü'nün 7. Maddesinin 2. Paragrafında yer almaktadır(Sharif, 2013).

başvuru sahibi (Sina Bankası), Avrupa Konseyi'nden, operasyonel yöntemlerine ve destekleyici belgelere ilişkin güncellenmiş bilgilere dayanarak, başvuru sahibinin adının yaptırımlar listesine alınması yönündeki kararını yeniden gözden geçirmesini talep etmiştir⁶². Sina Bank, Avrupa Konseyi'nin 22 Aralık 2010 tarihli yazısında sunduğu bilgilerin yetersiz olduğunu ve kendisine karşı yapılan şikayetleri tam olarak anlamasını engellediğini savunmuştur. Sina Bank, İran'ın nükleer silahların yayılmasına yönelik faaliyetlerine veya bu tür faaliyetlerin finansmanına dahil olduğunu reddetmiştir(Sharif, 2013).

Sina Bank, 6 Ocak 2011 tarihinde 783/2011 sayılı Kararın ve 1245/2011 Sayılı Yürütme Yönetmeliğinin iptali için Avrupa Birliği ilk derece Mahkemesine dava açmıştır. Sina Bank, bu kararların hukuka aykırı olduğunu ve haklarını ihlal ettiğini savunmaktadır(Sharif, 2013).

İRAN, SİNA BANKASI DAVASINDA AVRUPA ADALET DİVANI'NIN KARARI

İran Sina Bankası, 6 Ocak 2011 tarihinde Avrupa Adalet Divanı'na (AAD) dava açarak kararın iptalini talep etmiştir(ECJ, 2012: paras.1-16).

AAD'nin Dördüncü Şubesi, yeni bir karar alarak etkili yasal korumanın önemini vurgulamıştır. Şube, AB kurumlarından birinin aldığı bir kararın, alınan karardan etkilenen varlığa mümkün olan en kısa sürede bildirilmesi gerektiğini belirtmiştir ve etkili yasal korumanın bu anlama geldiğini vurgulamıştır. Şube, Sina Bankası'nın dava sürecinde gerekçeleri öğrenebileceği argümanını kabul edilemez bulmuştur ECJ, 2012: paras.56-57.

Şube ayrıca, İran Milli Bankası Davasına ilişkin uygulamaya atıfta bulunarak, AB kurumlarının işlemlerinden etkilenen varlığın eylemin kendisine karşı yöneltildiğinin farkında olması gerektiğine işaret etmiştir. Kararda AB kurumlarının aldıkları kararların doğrudan etkilenen varlığa zamanında ve gerekçeleriyle bildirilmesinden öte bu varlıkların da eylemin kendilerine yönelik olduğunu anlamaları gerektiği vurgulanmaktadır. Bu durumda, söz konusu konuda gerekçe sunmaya gerek kalmamıştır(ECJ, 2012: paras.57-59). Şube, bu bağlamda, AB Konseyi'nin kara listeye alma kararları verirken, her bir dosya için ilgili hukuki

unsurları ve somut olgusal unsurları özel olarak dikkate alması gerektiğine inanmaktadır(ECJ, 2012: paras.36-69).

Şube, Liderlik Ofisi ile banka arasında böyle bir bağlantıyı kanıtlayamamıştır. Duruşma sırasında İran Liderlik Ofisi, Sina Bankası'nın hissedarlarından biri olan Mostazafan Vakfı ve banka arasında olası bir bağlantı gündeme gelmiştir. Dördüncü Daire, bunların daha önce dile getirilmemiş yeni deliller olduğunu savunmuştur. Ayrıca, İran Liderlik Ofisi, AB'nin yaptırım listesine nükleer faaliyetlere katılan veya kontrol eden bir kişi veya kuruluş olarak dahil edilmemiştir. Bu nedenle mahkeme, ilk gerekçenin yeterince sağlam olmadığını ve kabul edilemez olduğunu belirtmiştir(ECJ, 2012: paras.73-76). AAD'nin Dördüncü Şubesi, ikinci gerekçe olarak Sina Bankası'nın İran Devletinin çıkarlarıyla yakın bağlantısının, nükleer faaliyetlerle bir bağlantı veya katılım anlamına gelmediğini savunmuştur. *Avrupa Konseyi, bu bağlantıyı kanıtlayamamıştır ve bu nedenle ikinci gerekçeyi de reddetmiştir*(ECJ, 2012: paras.80-86).

Dördüncü Daire, bu önemli bulguya dayanarak, davacının diğer taleplerinin incelenmesine gerek duymamış ve tüm talepleri kabul etmiştir. Bu durumda, yeterli ve kesin delillerin yokluğunda, Avrupa Adalet Divanı İran bankalarına yönelik yaptırımların kaldırılmasına karar vermiştir. AAD'nin yaptırımların devamı veya kaldırılması için taraflardan gerekli açıklamaları almadaki titizliği de bu karardaki dikkat çekici noktalardan biridir. Avrupa Konseyi, Sina Bankası'nın Liderlik Ofisi ile olan bağlantısını, İran Hükümetinin banka üzerinde kontrol ve nüfuz sahibi olduğuna dair bir gerekçe olarak sunsa da Avrupa Adalet Divanı, bu bağlantının tek başına, AB'nin yaptırım listesine dahil edilmesi için yeterli olmadığını savunmuştur(ECJ, 2012: paras.84).

İRAN SADERAT BANKASI DAVASI

Bu davada, davacı İranlı bir ticari banka olan Saderat Bankası'dır. Dava, nükleer silah deneme sistemlerinin geliştirilmesi ve nükleer silahların yayılmasını önlemek için İran İslam Cumhuriyeti'ne uygulanan yaptırımlarla bağlantılı olarak açılmıştır(JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Fourth Chamber), Paras. 1-2).

26 Temmuz 2010'da, davacı (Saderat Bankası), İran'ın nükleer yayılmasını finanse etmekte olduğu düşünülen kuruluşlar listesine eklenmiştir.

26 Temmuz 2010'da Avrupa Birliği Konseyi, İran'a karşı yaptırımlar kapsamında fonları dondurulan kuruluşlar listesine İran Saderat Bankası'nı eklemiştir. Bu kararın temelinde, bankanın İran'ın nükleer programına katılımına ilişkin şüpheler yatmaktadır(İbid. paras. 4).

Avrupa Birliği Konseyi 2010/413 sayılı Kararında aşağıdaki gerekçeleri benimsemiştir: Bank Saderat, İran Devletine ait (%94 oranında) bir bankadır. Nükleer ve balistik füze programları için İran adına hizmet verenlere, hatta 1737 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararında yaptırım uygulanan kuruluşlara da finansal hizmet sunmuştur. İran Saderat Bankası Mart 2009 tarihine kadar yaptırım altında olan Savunma Sanayi Kurumu ve İran Elektronik Endüstrisi ödemelerini ve akreditiflerini gerçekleştirmiştir. Ayrıca 2003 yılında daha sonra 1737 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararında yaptırım uygulanan İran nükleer şirketi Mesbah Energy Company adına akreditif düzenlemiştir(İbid. paras. 5).

Başvuran (Saderat Bankası), davasında üç ayrı hukuka aykırı davranış iddiasına dayanmaktadır.

- Birinci iddia: Açıklama zorunluluğunun, savunma haklarının ve etkili yargı koruması hakkının ihlali.
- İkinci iddia: Kendisine karşı kısıtlayıcı tedbirlerin alınması konusunda bariz değerlendirme hatası yapılması.
- Üçüncü iddia: Mülkiyet hakkının ve orantılılık ilkesinin ihlali(İbid. paras. 26).

Başvuranın (Saderat Bankası) davasındaki iddialarını hem AB Konseyi hem de AB Komisyonu asılsız olarak değerlendirmektedir. Ayrıca bir ön husus olarak, başvuranın İran Devleti'nin bir uzantısı olması nedeniyle temel haklar korumasından ve garantilerinden yararlanamayacağını savunmaktadırlar (İbid. paras. 26).

İRAN SADERAT BANKASI DAVASINDA AVRUPA ADALET DİVANI'NIN KARARI

5 Şubat 2013'te Avrupa Adalet Divanı Dördüncü Dairesi, Saderat Bankası'nın Avrupa Birliği Konseyi ve Avrupa Komisyonu'na karşı açtığı davada, davacının yaptırımlarla bağlantılı hak ihlallerine ilişkin birçok

iddiasını kabul etti. Dava, Saderat Bankası tarafından 10 Ekim 2010'da açıldı. Davacı, bu davada iddialarını üç kategoriye ayırdı(ECJ, 2013, para. 24):

Birinci olarak: Davacı, bankaya ve şubelerine uygulanan yaptırımların nedeninin bildirilmediğini ve bu nedenle savunma yapamadığını söylemektedir. İkinci olarak: Davacı, bankaya karşı uygulanan kısıtlayıcı tedbirlerin(AB tarafından alınan kısıtlayıcı önlemlere ilişkin açık değerlendirme hatası iddiaları) dayandırıldığı değerlendirmelerin hatalı olduğunu savunmaktadır. Bu değerlendirmelerdeki hatalar, davacının haklarını ihlal etmektedir. Üçüncü olarak: Davacı, yaptırımların mülkiyet hakkını(AAD'nin Dördüncü Dairesinden mülkiyet hakkı ve orantılılık ilkesi ihlali iddiasına yanıt) ihlal etmekte olduğunu ve orantısız olduğunu savunmaktadır. Bu nedenlerden dolayı davacı, Londra'daki şubeleri de dahil olmak üzere bu bankanın tüm şubelerine uygulanan mali yaptırımların iptalini talep etmiştir ve Yaptırımların uygulanması nedeniyle uğradığı maddi ve manevi zararların tazminini talep etmiştir. Avrupa Adalet Divanı, davacının (Saderat Bankası) temel hak garantilerinden yararlanıp yararlanamayacağı konusunu ele almıştır.

AAD, davalının (Avrupa Konseyi) aksine, ne Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nda ne de Birlik Antlaşmalarında bu yoruma dayanak olacak bir hüküm veya gerekçe bulunduğuna hatta aksine, Şart'ın 17., 41. ve 47. maddeleri gibi hükümlerinin "herkes" şeklindeki genel ifadesiyle davacı (Saderat Bankası) gibi tüzel kişiler de dahil olmak üzere tüm kişilerin haklarını güvence altına aldığına karar vermiştir(ECJ, 2013: para. 36).

Avrupa Adalet Divanı, Avrupa Konseyi ve Komisyonu davacının (Saderat Bankası) bir devlet kuruluşu olduğunu veya başka bir deyişle, davacının (Saderat Bankası) devlet tüzel kişisi olarak nitelendirilebileceğine dair herhangi bir delil sunmadıklarını belirtmiştir(ECJ, 2013, para. 41).

Avrupa Adalet Divanı nükleer programdaki tartışmalı rolün, devlet yetkisinin kullanılması olarak kabul edilemeyeceği, aksine nükleer programla bağlantılı kuruluşlarla yapılan ticari işlemler ve alışverişler olduğunu belirtmiştir. Bu sebepten ötürü, söz konusu iddia davacının (Saderat Bankası) devlet kuruluşu olduğunu kanıtlamak için yeterli olmadığını belirtmiştir. Ayrıca, Divan, devlet hisselerinin bankanın İran'ın nükleer faaliyetlerini desteklediği veya davacının egemenlik veya kamu hizmeti işlevlerini yerine getirdiği anlamına gelmediğini belirtmiştir(ECJ, 2013, para. 58). AAD Dördüncü Dairesi, Avrupa Konseyi'nin banka ile Mesbah Energy arasındaki bağlantıyı gösteren herhangi bir delil sunmadığını ve şirketin 2003 yılına kadar Birleşmiş Milletler yaptırımlarına tabi olmadığını belirtmiştir(ECJ, 2013, para. 115). Avrupa Adalet Divanı Dördüncü Dairesi, Avrupa Konseyi'nin sunduğu gerekçeleri ikna edici bulmadığından, ilgili tüm gerekçeleri reddetmiştir(ECJ, 2013, para. 117).

Sonuç olarak, divan, davacının (Bank Saderat) sınırlayıcı tedbirlerin iptali ile ilgili tüm talepleri kabul etmiştir ve bu kararlar davacı ile ilgili olduğu ölçüde hükümsüz kılınmıştır. Bu şekilde, Avrupa Adalet Divanı bu davada da son derece titizlikle davranmıştır ve yalnızca Saderat bankanın devlet hisselerine sahip olmasını veya bazı kuruluşlarla bağlantılı olmasını, Saderat bankanın devlet kontrolünde olduğunun bir kanıtı olarak kabul etmemiştir. Ayrıca, Avrupa Adalet Divanı, gerçek kişilerin isimlerinin yaptırım listesine eklenirken temel haklarının gözetilmesine gereken özeni göstermiş ve bu kişilere tanınan istisnaları da açıklamıştır(ECJ, 2013, para. 127).

BANK MELLAT İRAN DAVASI

Avrupa Konseyi, 2010 yılından beri İran'ın nükleer silah edinme faaliyetlerine karşı koymak amacıyla, İran Millet Bankası da dahil olmak üzere bazı İran finans kurumlarının varlıklarını dondurmıştır. AB Konseyi, İran Millet Bankası'nın İran'ın nükleer ve balistik füze programlarını destekleyen ve kolaylaştıran eylemlerde yer aldığını iddia etmiştir. Buna karşılık İran Millet Bankası, İngiltere hükümetinin 2009 yılında kendisine uyguladığı yaptırımlar nedeniyle 29 Aralık'ta İngiltere Yüksek Mahkemesi'ne dava açmıştır. İngiltere Hazine Bakanlığı, İran'ın en büyük özel bankası olan Millet Bankası'nı, 2009 yılında İran nükleer programı ile bağlantılı olmakla suçlayarak yaptırım uygulamıştır. Bank Mellat, İngiltere Yüksek Mahkemesi'ne sunduğu dava dilekçesinde, İngiliz hükümetinin bankanın İran nükleer programıyla bağlantılı olduğunu gösteren yeterli delil sunmadığını ve bu nedenle yaptırımların kaldırılması gerektiğini savunmuştur (ECJ, 2013, para. 42).

Avrupa Birliği Genel Mahkemesi, AB'nin hedefli mali yaptırımlar rejimini Bank Mellat'a uygulanan kısımlarıyla birlikte iptal etmiştir. Bu karar ve benzerleri, AB'nin yaptırım rejiminin geleceği için önemli sonuçlar doğurabileceği düşünülmektedir. Avrupa Konseyi, Bank Mellat'ın özel bir kuruluş olduğu iddiasını reddederek bankanın aslında İran hükümeti tarafından kontrol edilen bir devlet kurumu olduğunu savunmuştur. Avrupa Konseyi, 26 Temmuz 2010 tarihinde Bank Mellat'ın İran'ın nükleer silah programını yaydığını iddia ederek "Karar 2010/413/CFSP" ile "Nükleer Yayılmayı Önleme Kararı" listesine eklemiştir(ECJ, 2013, para. 42). Bank Mellat, AB Konseyi tarafından İran'ın nükleer programına karıştıkları iddiasıyla yaptırım görmesine itiraz ederek 3 önemli konuya değinmiştir:

1. Kanıt Yetersizliği ve Savunma Hakkı:
2. Hatalı Değerlendirme ve Aşırı Yaptırımlar
3. Mülkiyet Hakkı ve Orantılılık İhlali:

AAD, Avrupa hukukunda böyle bir ilkenin yer almadığına ve Konsey'in bankanın İran Devleti'nin bir parçası olduğunu kanıtlayacak yeterli delil sunmadığına karar vermiştir. Ayrıca, Avrupa Konsey'i Bankaya şu imkânı tanımak için yeterli bilgi vermekle yükümlü olduğunu belirtmiştir. Mahkeme, özellikle kendisini olumsuz etkileyecek bir kararla ilgili süreçlerde savunma hakkının, yani dinlenme hakkının Avrupa hukukunun temel ilkelerinden biri olduğunu ifade etmiştir(ECJ, 2013, para. 43).

AB Genel Mahkemesi, Konsey'in yaptırım kararını dayandırdığı ikinci, üçüncü, altıncı ve yedinci gerekçenin muğlak olduğunu ve bu nedenle bankanın etkili bir şekilde hukuki koruma hakkını ihlal ettiğini tespit etmiştir. Sonuç olarak, AB konseyin gerekçeleri yeterli görülmemiş ve yaptırımları meşrulaştırmak için kullanılamamıştır. Bu durum, AB Konseyi'nin gerekçe sunma ve aleyhe sunulan delilleri açıklama yükümlülüğünü yerine getirmediğini göstermektedir. Mahkeme, bankanın ilk argümanını kabul ederek, Bank Mellat'ın devlet mülkiyetinde olmadığına dair temel varsayımının hatalı olduğunu açıkça belirtmiştir. Bu yüzden Dördüncü gerekçeyi de reddetmiştir(Rahbar ve Narimani, 2019).

AB Konseyi, Bank Mellat'ın %80 dolayındaki hissesinin İran Devleti'ne ait olduğunu doğrulayamamıştır. Mahkeme, hisselerin Devlet'e ait olmasının bankanın nükleer yayılmayı kolaylaştırdığı anlamına gelmediğini ve AB Konsey'in Bank Mellat'ın nükleer yayılmayla uğraşan kuruluşlara yasadışı hizmetler sunduğuna dair hiçbir kanıt sunmadığını belirtmiştir(I bid).

Avrupa Birliği Genel Mahkemesi, Konsey'in kendisini savunmak için Bank Mellat'ın kanıt sunması gerektiği iddiasını reddetmiştir. Mahkeme, kanıt sunma yükünün Konsey'de olduğunu ve kanıt olmamasının Bank Mellat aleyhine kullanılamayacağını belirtmiştir. Bu karar doğrultusunda AB Genel Mahkemesi, Bank Mellat'a karşı alınan önlemleri iptal etmiş ve Bank Mellat'ın üçüncü iddiasını incelememiştir. Mahkeme, AB Konseyi'nin dayandığı gerekçelerin (ilk, dördüncü ve beşinci) Bank Mellat'a yaptırım uygulanmasını haklı göstermediğine karar vermiştir. Konsey'in birinci ve ikinci iddialarını reddettikten sonra, mahkeme üçüncü iddiayı (mülkiyet hakkının ve orantılılık ilkesinin ihlali) ele almayı ise gerekli görmemiştir. Sonuç olarak, AB Genel Mahkemesi bu yasama tedbirlerini Bank Mellat'a uygulanan kısımlarını iptal etmiştir.

18 Şubat 2016 tarihli ve temyiz edilemez olan Avrupa Adalet Divanı kararıyla, Adalet Divanı, Avrupa Birliği'nin 2010/413/CFSP sayılı Konsey Kararı ile 2010 yılında Bank Mellat'a uygulanan yaptırımların hukuka aykırı olduğuna ve Konsey'in "hukuk hatası" yaptığından dolayı temyiz başvurusunu reddetmiştir.

Avrupa Birliği Adalet Divanı, 18 Şubat 2016 tarihli bir basın açıklamasında, Bank Mellat'a karşı alınan tüm dondurma tedbirlerinin iptal edilmesi nedeniyle, bankanın fonlarının 26 Temmuz 2010 ile 16 Ocak 2016 tarihleri arasında dondurulmamış sayıldığını duyurmuştur. Bu karar, birçok açıdan ilk olma özelliğini taşımaktadır. Zira Avrupa Birliği, İran'a yönelik yaptırımların bir kısmını kapsamında kaldırmıştır. Bu da AB Adalet Divanı'nın verdiği ilk karar olma özelliğini taşımaktadır. kapsamında AB, 16 Ocak 2016'da Bank Mellat'a yönelik yaptırımları kaldırmış ve bankanın varlıkları dondurulmaktan çıkarmıştır. Bu karar, diğer İran bankalarının da tazminat talep etmesinin önünü açabilir.

SONUÇ

Birleşmiş Milletler Şartı'nın 25 ve 103. maddeleri, Güvenlik Konseyi kararlarının üye devletler için bağlayıcı olduğunu ve diğer uluslararası anlaşmalardan üstün olduğunu belirtmektedir. Bu maddeler, Güvenlik Konseyi'nin, uluslararası barış ve güvenliği korumak amacıyla, gerektiğinde üye devletlere bağlayıcı kararlar

alma yetkisine sahip olduğunu vurgulamakta ve diğer taraftan, 24. maddenin 2. fıkrası, Birleşmiş Milletler Şartı'nın amaç ve ilkelerinin, insan haklarının korunması ve genişletilmesi olduğunu belirtmektedir. Bu madde, Güvenlik Konseyi'nin kararlarının, insan haklarına aykırı olmaması gerektiğini vurgulamaktadır (Questions of Interpretation and Application of the 1971 the Aerial Incident at Lockerbie Montreal Convention Arising from 1992 ICJ Rep 114.126). Bu nedenle Güvenlik Konseyi, Şart'ın temel kurallarından biri olan insan haklarına aykırı bir karar aldığında, 25. madde uyarınca bağlayıcılık statüsü artık gerçekleşmeyecektir. Güvenlik Konseyi'nin emredici kurallara bağlı kalması gerektiği gerçeğine rağmen Güvenlik Konseyi'nin bir diğer bağlılığı da, insan haklarının göz ardı edilmesine izin vermeyen Birleşmiş Milletler Şartı'nın ilke ve hedeflerine yöneliktir. Bu nedenle, Güvenlik Konseyi, kararlarını alırken, hem emredici kurallara hem de Birleşmiş Milletler Şartı'nın ilke ve hedeflerine uygun olmasına dikkat etmesi gerekmektedir (Liivoja, 2008). Avrupa Adalet Divanı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde belirtilen hakların genel hukuk ilkeleri olarak kabul edildiğini (Op.cit Judgment of the Court (Grand) Chamber of 3 September 2008, para 283) ve Avrupa topluluğunun eylemlerinin yasallığının bu haklara tam saygı gösterilmesine bağlı olduğunu beyan etmiştir. Elbette Avrupa topluluğunun uluslararası hukuk kurallarının uygulanmasındaki genel yükümlülükleri göz ardı edilemez. Sonuç olarak, Avrupa Birliği Adalet Divanı, tartışmalı düzenlemenin uluslararası hukukun emredici hükümleri kapsamına giren kurallara göre incelenmesine gerek olmadığı sonucuna varmıştır. Avrupa Adalet Divanı, benzer davalarda, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarını uygulamak için çıkarılan AB Yaptırım Yönetmeliklerini iptal etmiştir. Fulmen ve Mahmoudian Davasında Avrupa Adalet Divanı, Kadı Davası'na benzer şekilde, temel insan haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle İran'a yönelik AB Yaptırım Yönetmeliğini iptal etmiştir. Bank Sina, Bank Saderat Iran, Bank Mellat ve Turbokompresör Sanayi A.Ş. davalarda da Divan, temel insan haklarıyla çeliştiği gerekçesiyle yaptırım yönetmeliklerini iptal etmiştir.

Ayrıca, Mart 2012 ve Aralık 2012'de, Dördüncü Temyiz Dairesi, Avrupa Birliği Konseyi'nin Fulmen Şirketi, Bay Mahmudiyan ve Sina Bankası'nı kısıtlayıcı tedbirler listesine dahil etmesi için yeterli ve mantıklı gerekçe sunmaması nedeniyle,

Konsey'in kararının bu üç varlık açısından iptal edilmesi gerektiğine karar vermiştir.

Bu karar, önemli bir açıdan ilk olma özelliğini taşıyor. Zira Avrupa Birliği, İran'a yönelik yaptırımların bir kısmını kapsamında kaldırdıktan sonra AB Adalet Divanı'nın verdiği ilk karar olma özelliğini taşımaktadır. AB, 16 Ocak 2016'da Bank Mellat'a yönelik yaptırımları kaldırmış ve bankanın varlıkları dondurulmaktan çıkarılmıştır. Bu bağlamda, AB Adalet Divanı'nın kararı, Bank Mellat'ın varlıklarının 2010 ile Ocak 2016 arasında aslında dondurulmamış sayılacağı anlamına gelmektedir.

5 Şubat 2013'te Avrupa Adalet Divanı Dördüncü Dairesi, Bank Saderat'ın Avrupa Birliği Konseyi ve Avrupa Komisyonu'na karşı açtığı davada, davacının yaptırımlarla bağlantılı hak ihlallerine ilişkin birçok iddiasını kabul etmiştir. Aynı halde, Avrupa Konseyi'nin sunduğu gerekçeleri ikna edici bulmadığından, ilgili tüm gerekçeleri reddetmektedir. Sonuç olarak, davacının (Bank Saderat) sınırlayıcı tedbirlerin iptali ile ilgili tüm talepleri kabul edilmiş ve bu kararlar davacı ile ilgili olduğu ölçüde hükümsüz kılınmıştır. Avrupa Birliği Adalet Divanı, 26 Temmuz 2010 tarihli ve 2010/413/CFSP sayılı İran'a Yönelik Kısıtlayıcı Tedbirler Kararı'nın Ek II'sini, 25 Ekim 2010 tarihli ve 2010/644/CFSP sayılı Karar ile değiştirilen şekliyle ve 25 Ekim 2010 tarihli ve 961/2010 sayılı İran'a Yönelik Kısıtlayıcı Tedbirler Hakkında Tüzük'ün (AB) Ek VIII'ini, bunların Sina Bank'ı ilgilendirdiği kısımlarında iptal etmiştir.

Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Folman davasında verdiği karar, Avrupa Birliği Konseyi tarafından onaylanan düzenlemelerin iptali kararı olarak yeni bir karar olarak kabul edilmemiştir. Bu karar, daha önce Avrupa Adalet Mahkemesi tarafından verilen Kadı kararı ile benzerlik göstermektedir. Ancak, bu kararlar birlikte, uluslararası bir yargı otoritesi ilk kez bireylere uygulanan yaptırımların meşruiyetini değerlendirerek alınan kısıtlayıcı tedbirlerin bireylerin temel haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle kabul edilemez olduğunu ilan etmiştir. Bu kararların önemi, Avrupa Adalet Divanı'nın bu davalarda izlediği usulün bundan sonraki davalarda da esas alınabilmesidir.

Avrupa Adalet Divanı'nda görülen davalar, özellikle Folmen, Mahmoudian ve İran bankalarının davaları, Güvenlik Konseyi kararlarının uluslararası mahkemeler tarafından uygulanabilirliği konusunda önemli bir adım atıldığını göstermektedir. Henüz Güvenlik Konseyi kararlarının uluslararası yargı denetimi

konusunda net uluslararası hukuk kuralları olmamasına rağmen, bu durum Avrupa Adalet Divanı'nın bu kararları yargısal olarak incelemeye başlamasının bir işareti olabilir. Benzer davalarda benzer kararlar verilmeye devam edilirse, bu yaklaşım gelecekte uluslararası bir teamül haline gelebilir.

Avrupa Adalet Divanı'nın Foulonne ve Mahmoudian davaları ile İran bankaları hakkındaki kararlarını kuşkusuz olumlu bir gelişme olarak kabul etmek gerekir. Bu kararlar bir yandan insan haklarına karşı tartışmasız bir destek sunarken diğer yandan Güvenlik Konseyi'nin sınırsız yetkisini kabul etmeyen hassas dengeleri yansıtmaktadır. Gerçekten de Avrupa Adalet Divanı, uluslararası toplumun hukukun üstünlüğüne dayanan temelini sağlamlaştırmış ve hatta terörle mücadele gibi önemli konularda bile bu ilkenin terk edilmesine meydan verilemeyeceğini göstermiştir.

KAYNAKÇA

1. Ahmadi, Sattar; "The Security Council and the possibility of controlling the validity of its resolutions by the International Court of Justice", Foreign Policy Quarterly, 17th year, number 14, 2012, p. 105
2. Antonios Tzanakopoulos, "The 1267 Sanctions Regime (Back) Before the General Court of the EU", EJIL TALK!, Nov. 16, 2010.
3. Bank Saderat Iran v. Council of the European Union, Case T-496/10, E.C.J, 5 February 2013. Bank Mellat v. Council of the European Union, Case T-494/10, E.C.J, 29 January 2013.
4. bkz.Mohammad Sharif, Güvenlik Konseyi'nin sınırsız yetkisi doktrininin incelenmesi, Tahran, Bilgi Yayınları, 2. baskı, 2013
5. EU Charter of Fundamental Rights, Article 34 and ECJ, 2013: para. 36
6. Fulmen and Fereydoun Mahmoudian v. Council of the European Union, Joined Cases T-439/10 and T-440/10, E.C.J, 21 March 2012.
7. JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Fourth Chamber), 21 March 2012, In Joined Cases T-439/10 and T-440/10, para. 4.
8. Kadi & Al Barakaat International Foundation v. Council and Commission, 3 September 2008, E.C.R I-6351, para. 303.
9. Kadi Decision of the ECJ from the Perspective of Human Rights", Human Rights Law Review, 9, 2009, p. 288.
10. Katja S. Ziegler, "Strengthening the Rule of Law, but Fragmenting International Law: The
11. Kokott, Juliane and Sobotta, Christoph, "The Kadi Case- Constitutional Core Values and International Law- Finding the Balance", The European Journal of International Law, 2012, vol. 23, No. 4, p. 1016.
12. Manalasadat-Mirzadeh, Avrupa Adalet Divanı'nın Fulman ve Mahmoudian davasındaki kararı üzerine bir değerlendirme, Hukuk Araştırmaları Dergisi (Genişlemeli Bilim) No. 19, 2011: s. 371-384 ⁵¹
13. Fulman and Mahmoudian v. Council, at paras. 75-76
14. Michaelsen, Christopher, "Kadi and Al Barakaat v. Council of the European Union and Commission of the European Communities, The Incompatibility of the United Nations Security Council's 1267 Sanctions Regime with European Due Process Guarantees", Melbourne Journal of International Law, 2009, vol. 10, p.
15. Mir Abbasi, Seyed Baqer ve Seyed Hossein Sadat Maidani; Uluslararası Adalet Divanı, Günün Meseleleri, Oy ve Belge Özetleri, İkinci Baskı, Jangal, 2009, s. 70
16. Mirzadeh, Manal Sedat; "Güvenlik Konseyi kararları üzerinde yargı denetimi hayalini gerçekleştirmek: Avrupa Adalet Divanı'nın Fulman ve Mahmoudian davasındaki görüşü üzerine bir yansıma", Hukuk Araştırmaları Dergisi, Sayı 19, 2019, s. 374 ve 375.
17. Op.cit Judgment of the Court (Grand) Chamber of 3 September 2008, para 283.
18. Op.cit Judgment of the Court (Grand Chamber) of .291 para, 2008, para 283.
19. Piet Eeckhout, "Kadi and Al Barakaat: Luxembourg is Not Texas-or Washington DC", EJILTALK!, Feb. 25, 2009, <http://www.ejiltalk.org/kadi-and-al-barakaat-luxembourg-is-not-texas-or-washington-dc/>.
20. Questions of Interpretation and Application of the 1971 the Aerial Incident at Lockerbie Montreal Convention Arising from 1992 ICJ Rep 114.126

20. R. Liivoja, „The Scope of the Supremacy Clause of the United Nations Charter“ 57 International & Comparative Law Quarterly (2008), p. 581.
21. SC Res. 1373, 28 September 2001.
22. SC Res. 1540, 28 April 2004.
23. Seyyed Fazlaullah Mousavi, Seyed Mehdi Chihel Teni ve Seyed Mehdi Mousavi; "Avrupa Birliği Konseyi Kadı Davasının İncelenmesi ve Analizi", Law Research Quarterly, 14. yıl, sayı 46, 2013, s. 55
24. Sina Bank v. Council of the European Union, Case T-15/11, E.C.J, 11 December 2012
25. Van Rossem, Jan Willem, “Interaction between EU Law and International Law in the Light of Intertanko and Kadi: The Dilemma of Norms Binding the Member States but Not the Community”, Netherlands Yearbook of International Law, 2009, vol. 40, pp. 188, 189.

(52)

Yasin YILDIRIM²⁰²

İSLÂM KELAM EKOLLERİNDE (MU'TEZİLE, MÂTÜRÎDÎ, EŞ'ARÎ VE ŞÎA) NÜBÜVVET ANLAYIŞLARI

THE CONCEPT OF PROPHETHOOD IN ISLAMIC THEOLOGICAL SCHOOLS (MU'TAZILA, MATURIDI, ASH'ARI, AND SHI'A)

ÖZ

İslâm düşünce tarihi içerisinde kelâmî ekollerin teşekkül sürecini etkileyen dini, siyasi, kültürel ve coğrafi şartlar gibi âmiller bu ekollerin İslâm inanç esaslarına yaklaşımında önemli rol oynamıştır. Ayrıca her bir kelâmî ekol inanç esaslarını kendi düşünce tasavvurları bağlamında yorumlayarak farklı yorum biçimleri geliştirmiştir. İnanç esaslarının ana konularından olan nübüvvet meselesinde ortaya çıkan yorum farklılıklarını da bu minvalde değerlendirebiliriz. Çalışmamızda nübüvvetin temel meselelerini öncelikle Mu'tezile'nin bu konu hakkındaki görüşleri doğrultusunda ele aldık. Bu bağlamda Mu'tezile âlimlerinden Kâdî Abdülcebbar, Câhız ve Cübbâilerin fikirlerine başvurmak suretiyle konuyu analiz ederek detaylandırdık. İkinci ve üçüncü başlık altında Mâtürîdî ve Eş'arî düşüncede öne çıkan Ebu'l-Muîn en-Nesefî, Nureddin es-Sâbûnî, Ebû Bekir el-Bâkîllânî ve Seyyid Şerif Cürcânî gibi âlimlerin görüşleri üzerinden her iki Sünni yaklaşımın nübüvvet telakkisini ortaya koyduk. Dördüncü başlık kapsamında ele aldığımız Şîa'nın nübüvvet anlayışı içerisinde ise İsnâaşariyye, İsmâiliyye ve Zeydiyye gibi öne çıkan Şîî fırkaların konu hakkındaki görüşlerine yer verdik. Nitel veri analizi yöntemine dayalı olarak kaleme aldığımız çalışmamızın amacı, başlıkta belirlediğimiz kelâm ekollerine göre nübüvvet konusunu özet olarak okuyucunun istifadesine sunmak olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm, Nübüvvet, Kelâm, Mu'tezile, Eş'arî.

ABSTRACT

Factors such as religious, political, cultural, and geographical conditions, which influenced the formation process of theological schools in Islamic intellectual history, have played a significant role in their approaches to the fundamentals of Islamic belief. Additionally, each theological school has interpreted these fundamentals within the framework of its intellectual perspective, developing distinct interpretative methods. The differing interpretations regarding prophethood, a central topic among the tenets of belief, can also be evaluated within this context. In our study, we first examined the fundamental issues of prophethood through the lens of the Mu'tazila school. We analyzed and detailed the views of prominent Mu'tazila scholars such as Qadi 'Abd al-Jabbar, Jahiz, and the Jubba'is. In the second and third sections, we explored the perspectives of Sunni approaches to prophethood by focusing on scholars like Abu al-Mu'in al-Nasafi, Nureddin al-Sabuni, Abu Bakr al-Baqillani, and Sayyid Sharif Jurjani from the Maturidi and Ash'ari traditions. In the fourth section, we addressed the Shi'a perspective on prophethood, highlighting the views of prominent Shi'a sects such as the Twelvers (Ithna Ashariyya), Isma'iliyya, and Zaydiyya. This study, based on qualitative data analysis, aims to provide a concise overview of the concept of prophethood as approached by the theological schools identified in the title, for the benefit of the readers.

Keywords: Islam, Prophethood, Theology, Mu'tazila, Ash'ari.

GİRİŞ

İslâm inanç esaslarının ana konuları arasında yer alan nübüvvet meselesi araştırma konumuz kapsamında Mu'tezile, Mâtürîdî, Eş'arî ve Şîa gibi kelâmî ekollere göre veri analizi yöntemi kullanılmak suretiyle işlenecektir. Zaman zaman karşılaştırma yöntemine de başvurduğumuz çalışmamızda nübüvvetin imkânı, gerekliliği ve doğruluğuna delâlet eden hususlar bu ekollere göre ayrı başlıklar altında tahlil edilecektir.

Kelâm ekolleri diğer inanç konularında olduğu gibi nübüvvet konusunu da kendi sâbitelerinden hareketle ele almıştır. Örneğin Mu'tezile bunu usûl-i hamse ilkelerine bağlarken Eş'arî'ler lutuf prensibine dayandırmıştır. Her kelâmî düşünce nübüvvet inkârcısı zümrelere karşı aklî ve naklî delillerle nübüvvet savunma gayreti içinde olmuştur. Nübüvvet savunusu için bu ekollere mensup âlimler tarafından kaleme alınan eserler ise daha sonra bir kültür olarak delâil edebiyatını oluşturmuştur. Çalışmamızda yukarıda belirtmiş olduğumuz düşünce ekollerinin nübüvvet anlayışlarını dört ana başlık altında ele alıp muhtasar olarak ifade etmeye çalışacağız.

1. Mu'tezile'de Nübüvvet

İslâm düşüncesi içerisinde özellikle İslâm dışı dini düşünce ve akımlara karşı İslâm'ı savunmayı kendilerine görev bilen Mu'tezile âlimleri, savundukları “Usûlî'l-Hamse” ilkelerinin yanı sıra nübüvvet konusuna da ayrı bir önem atfetmişlerdir. Mu'tezile'nin diğer meselelerde olduğu gibi nübüvvet meselesinde de dini-dünyevi maslahatlar ve mefsedetler karşısında insanın nübüvvete olan gereksinimini mârifet, teklif ve akıl-irade perspektifinde temellendirmeye çalıştığını görmekteyiz. Nübüvvetin Allah açısından gerekliliği sonucunda ise nübüvvet, Allah için yerine getirilmesi gereken vâcip fiil olarak kabul edilmiştir. Mu'tezile, Allah açısından dayandırdığı bu vucûbiyeti mezhebin savunduğu temel paradikmalardan hareket ederek şu temel ilkeler ile açıklamıştır: adâlet, lutuf, salah-aslah ve hüsün-kübuhtur.²⁰³ Bu temel ilkeler çerçevesinde Mu'tezile'nin nübüvvet düşüncesini dört başlık altında izah edebiliriz.

1. Mu'tezile 'nin savunmuş olduğu en temel ve önemli ilkelerden biri olan âdalet ilkesi nübüvvet meselesinin de temel dayanağını oluşturmuştur. Adâlet, “fiil kast edildiğinde başkasına fayda sağlamak veya zarar vermek üzere fâilin yaptığı her türlü hasen eylem” anlamına gelmektedir.²⁰⁴ Genel Mu'tezilî kanaate ve Kādî Abdülcebbar'a göre Allah, âdil ve hakîm olmasının bir gereği olarak kabih fiile gücü yettiği halde bunu terk etmesi, iyi olan fiilleri ise işlemesi bu sıfatlarının gereğidir. Yani Allah, kullarına meşakkat yükleyici teklifler, fayda sağlamayan maslahatlar ve çirkin yollarla kulluğa çağırma gibi fiilleri işlemekten münezzehtir.²⁰⁵ Bu fiillerin zıttı olan hasen işleri yapması ise kullarının maslahatı gereği vâciptir. İnsan aklı sayesinde fiillerde var olan iyiyi veya kötüyü bilebilir ancak bu fiilleri her yönüyle bilmesi için vahye ihtiyacı vardır. Bu anlamda bir eylemin bütün yönleriyle bilinmesi ve insanların maslahatı gereği peygamber gönderilmesi hasen fiil niteliği taşımaktadır.²⁰⁶ Allah'ın âdil olması, insanların faydasına olan ahkâmı onlara bildirmesi ve bildirilen bu hükümlerin insanlara fayda sağlaması veya bir zararı ortadan kaldırmaya yönelik olması gerekmektedir. Bu durum adâleti gereği Allah'a vâciptir. Bunun aksini düşünmek ise Allah'a zulüm isnat etmek olur ki bu da O'nun adâlet ilkesiyle çelişir.²⁰⁷ Dolayısıyla Mu'tezile'nin nübüvveti aklen vâcip kabul etmesinin arka planında mezhebin temel paradikmalarından biri olan adâlet ilkesi bulunmaktadır.

2. Mu'tezile'nin nübüvvet görüşünün temelini belirleyen diğer bir husus hüsün-kubuh konusudur. Mu'tezile, iyilik veya kötülüğün eşyanın ve fiillerin özünde bulunan sıfatlar vasıtasıyla bilinebileceğini ve bu sıfatların bunlara ait özellikler olduğunu kabul etmiştir. İnsan kendisine bahşedilen akıl gücü sayesinde zararlı ve faydalı fiilleri ayırt edebilir ancak akıl, kendi istidadıyla fayda ve zarar bulunan fiillerin tümünü birbirinden

²⁰³ Kādî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhid* ve'l-Adl, thk. Mahmud Muhammed Kâsım (Kâhire: Dâru'l-Mısriyye, 1965), 12-14/7-180.

²⁰⁴ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûlî'l-Hamse*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/8.

²⁰⁵ Bk. Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûl*, 2/426; Mu'tezile 'ye göre bir fiili kabih yapan durumlar zulüm, abes, yalan, küfrân-ı nimet, cehalet, kötü olanı dilemek veya emretmek, kişiyi gücü yetmeyeceği şeyle mükellef tutmaktır. Hasen fiiller ise adâlet, nimete şükür, doğruluk, emaneti iade ve iyi olanı irade ya da emretmektir.

²⁰⁶ Kādî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 17/7-10.

²⁰⁷ Salih Sabri Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), 95.

ayırt edemez bu tefrik ve fiillerin bütün yönleriyle bilinebilmesi, doğruluğu mücize ile ispatlanmış bir peygamber ile mümkündür. Bu durumda böyle bir elçinin gönderilmesi Allah'a vâciptir. Mu'tezile kelâmcıları, genel manada hüsn ve kubhün aklılığını ön plana çıkarmışlardır ancak bir fiille ilgili bütün yönleri bilmenin sadece vahiyle mümkün olduğunu kabul etmişlerdir. Esasında peygamberlerin getirmiş olduğu ilâhi mesajlar, aklın genel olarak bildikleri ile örtüşen hakiketlerdir.

3. Mu'tezile'de nübüvvet düşüncesinin inşa edildiği diğer husus lutuf ilkesidir. Lutuf, kişinin kendi hür iradesiyle taat işlemesi veya taata yönelmesi ve kendi iradesiyle masiyetten kaçınmasını kolaylaştıran ilâhi fiil anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla taat kapsamındaki fiillerin işleyişini kolaylaştıran elçilerin gönderilmesi de bu kapsamda bir lutuftur. İlâhi teklif karşısında insanı mükellef tutan Allah'ın, her yönüyle mükellefiyeti tamamlaması gerekmektedir.²⁰⁸ Yani insanın mükellef olmasını engelleyecek durumların oluşmaması için teklife konu olan fiillerin bildirilmesi elzemdir. Bu bildirimler peygamberler aracılığı ile olduğu için Allah'ın peygamber göndermesi vâcip olmaktadır. Böylece nübüvvet, lutuf ve maslahat olan fiillerin tamamlanması ve teklifle ilgili konuların açıklanmasında aklın yetersiz kaldığı durumlarda lutuf olmuştur. Mu'tezile'ye göre Allah'ın mükelleflere peygamberler ve ilâhi kitaplar aracılığı ile teklife konu olan hükümleri bildirmesi ilâhi lutuf çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu anlamda lutuf, taati kolaylaştırma olarak da kabul edildiği için peygamberler ve ilâhi kitaplar lutuf olarak kabul edilmiştir. Bunun aksi ise yani Allah'ın mükellefe imkân sağlamaması, teklifi hükümlere ulaşmasını kolaylaştırmaması ve bunu engelleyecek hususları ortadan kaldırmaması mükellefe zulüm olur ki bu da Allah'a nispeti imkânsız bir durumdur.

4. Mu'tezile'nin salah-aslah prensibinden hareketle nübüvveti temellendirmesi, nübüvvetin gerekliliği konusunda dayandığı dört temel ilkeden sonuncusudur. Mu'tezile, bu ilkeden hareketle de risaletin elzem olduğunu savunmuştur. Esasında adâlet prensibiyle de ilgili olan salah-aslah yani en iyi olanı yerine getirme fiili, Allah üzerine vâcip kabul edilmiştir. Allah'ın iman edeceklerini bildiği kullar için elçiler göndermesi, insanlar açısından yarar sağlayan bir fiil olup, Allah açısından da yapılabilecek olan işlerin en iyisidir. Peygamber gönderme hem insanlar hem de Allah açısından fayda sağlayan bir fiil olduğu için de mutlak anlamda iyi bir fiildir. Âdil ve hakîm olan Allah, en iyi olanı yapmak durumunda olduğunda aslah niteliği taşıyan peygamber gönderme fiili de O'na vâcip olmaktadır. Bu durumun aksini düşünmek ise adâlete ve aslaha aykırı bir davranış olacağı için Allah'a zulüm isnat etmek anlamına gelir ki bu O'nun için düşünülemez. Dolayısıyla Allah'ın en iyi olanı yapması kendisine vâcip olunca peygamber göndermenin gerekliliği de kendisine vâcip olmaktadır.²⁰⁹ Sonuç itibarıyla Mu'tezile dört temel paradikmaya dayanarak peygamber göndermeyi Allah için vâcip kabul etmiştir.

Nübüvvet meselesini insanların maslahatı ve Allah'ın adâleti gereği vâcip olarak kabul eden Mu'tezile kelâmcıları, nübüvveti doğrudan mücizeye bağlamamıştır. Tarihte peygamberlerin gönderilmiş olması, peygamberlerin bizzat kendi sıdklarının mücizeye gerek bırakmadan iman etmeyi gerekli kılması ve bu konudaki haberler nübüvveti temellendirmede ön plana çıkarılan argümanlar olmuştur.²¹⁰ Bu genel Mu'tezilî kanaatin dışında mücize konusuna ayrı bir önem veren Kādî Abdülcebâr, mücizeyi nübüvveti destekleyen bir delil ve Allah'ın fiili olarak kabul etmiştir. Kādî'ya göre mücize, peygamberin nübüvvet iddiasının doğruluğuna delil teşkil etmektedir. Çünkü mücize, tasdik makamında meydana gelen Allah'a ait bir fiildir. Eğer Allah, bu fiili nübüvvet iddiasının hemen ardından ve bir istek durumunda meydana getirirse bu nübüvveti tasdik edici bir delil olmuş olur. Mücizenin nübüvvet iddiasından önce meydana gelmesi durumunda ise nübüvveti delil olamayacağını ifade etmiştir.²¹¹ Kādî, nübüvvet iddiasında bulunan bir elçinin iddiasını doğrulaması için mücize göstermesini elzem kabul etmiş ve bunu birtakım şartlara bağlamıştır. Bu şartlar şunlardır:

1. Mücizenin Allah katından ve O'nun hükmü ile meydana gelmesi gerekir.
2. Mücize, nübüvvet iddia edenin iddiasını müteâkip olmalıdır.
3. Mücize, müddaînin iddiasına mutabık olmalıdır.

²⁰⁸ Kādî Abdülcebâr, *el-Muğni*, 13/ 9-21.

²⁰⁹ Veysi Ünverdi, "Mu'tezile 'de Peygamberlerin ismeti", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/1 (Ocak 2015), 71-111; Kādî Abdülcebâr, *el-Muğni*, 12/20-22.

²¹⁰ Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, 96.

²¹¹ Kādî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûl*, 2/430-34.

4. Mûcizeler, peygamberlerin ellerinde zuhur etmekle birlikte onların fiili değil Allah'ın, onların elinde yarattığı fiildir.

5. Mûcizeler, insanlar arasında âdet olan bir şeye aykırı (hârikulâde) olmalıdır. Bu şartlar ve vasıflar meydana geldiğinde peygamberlik iddia edenin doğruluğuna delâlet etmiş olur. Ayrıca sihir, istidraç ve mûcize arasındaki farklara da değinen Kādî, bu şartlar ve vasıflarla mûcizeyi bunlardan ayırmıştır.

Kādî Abdülcebâr, nübüvvet meselesini Mu'tezilî paradikmalar bağlamında adâlet, hüsün-kubuh, salah-aslah ve lutuf ilkelerine dayanarak izah etmiştir. Buna göre nübüvvet, hasen fiil niteliği taşıdığı, Allah'ın fiilen peygamber gönderdiği ve peygamberlerin getirmiş olduğu hükümlerin kabulünün vâcip olduğunu onaylamak demektir.²¹² Kādî Abdülcebâr'ın, nübüvvetin sübutuna ve imkânına dair dile getirdiği deliller, nübüvveti inkâr eden özellikle Berahmanizm gibi akımların ileri sürdükleri iddiaları çürütme amacı ile oluşturmuş olduğu aklî delillerdir. Dolayısıyla bu konuda öne sürdüğü örnekler ve vermiş olduğu cevaplar Berahmanizm'in iddialarına cevap teşkil etmektedir. Bu duruma Berahmanizm'in, "Eğer peygamberler akılda mevcut olan şeyi getirmişlerse, o zaman zaten onlara gerek yoktur. Eğer akla muhalif şey getirmişlerse, sözlerinin reddedilmesi gerekir. Çünkü böyle bir durumda peygamberlerin getirmiş olduğu bilgiler, akılda külli olarak bulunan hakikatlerin ve ilkelerin detaylandırılmasından ibarettir."²¹³ iddiası ve bu iddiaya Kādî'nın; "İnsan akıllı, birçok fiilin hasen mi, yoksa kabih mi olduğunu kavrayabilirse de öyle fiiller vardır ki akıllar, bu fiillerin yönlerine tam anlamıyla vâkıf olmadığından, onların hasen mi, yoksa kabih mi olduğunu tam anlamıyla bilemezler. Bu açıdan bi'set, kabih ve gereksiz değil hasen bir fiildir." şeklindeki cevabı örnek gösterilebilir.²¹⁴ Peygamber göndermeyi genel olarak adâlet ve aslah teorisine dayandıran Kādî, Allah'ın bu fiilinde insanların maslahatı bulunduğu için peygamber göndermeyi Allah'ın adâleti gereği vâcip kabul etmiştir. Çünkü ona göre akıl, eşyanın ve fiillerin özünde var olan iyi ve kötü şeyleri tafsilatı ile değil icmalî olarak bilir. Örneğin akıl, emaneti geri verme, merhamet, adâlet, Allah'a şükretmenin ve ibadet etmenin önemi gibi şeylerin iyi; yalan, zulüm ve nimete nankörlük gibi şeylerin ise kötü olduğunu bilebilir. Ancak sem'iyatla ve ibadetle ilgili meselelerin özelliklerini, şartlarını, vakitlerini ve mekanlarını tesbit edemez. Bu konuda peygamberlerin tafsili olarak bildirimlerine ihtiyaç vardır. Allah, mükellef tutmuş olduğu kullarının önündeki engelleri elçiler göndermek suretiyle kaldırarak adâletinin gereğini bu şekilde yerine getirmiş olmaktadır. Kādî, Allah'ın peygamber göndermesinin mümkün olduğunu, kulların yararına olması hasebiyle hüsün, Allah'ın adâleti açısından ise vâcip olduğuna hükmetmiştir.

Nübüvvet ve mûcize konusunda görüşlerine başvurduğumuz ve bu konuda eserler kaleme alan önemli Mu'tezilî âlimlerden biri de Câhız'dır. Bu konuda Câhız; Akıllı, bilgi kaynaklarının en donanımlısı olmakla birlikte bilgi elde etme konusunda tek başına yeterli görmemektedir. İnsanlar dini ve dünyevi konularda kendilerine fayda sağlayacak başka bilgi kaynaklarına ihtiyaç duyarlar ki bu da vahiy yani nübüvvettir.²¹⁵ Câhız, nübüvvetin ispat edilmesinde mütevâtir haber ve akıl yürütmenin önemine dikkat çekerek bu konuda "Hu'cecu'n-Nübüvve" risalesini nakle yer vermeden tamamen aklî ilkeler çerçevesinde kaleme almıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'in nübüvvetine delil olarak Kur'an'ı Kerim'in icazlığını ön plana çıkarmış, bu hususta Kādî Abdülcebâr'ın aksine hissi mûcizelerden çok Kur'an'ın icazlığı üzerinde durmuştur. Câhız, nübüvvetin delillendirilmesi noktasında nübüvvetle ilgili haberlerin doğruluğundan başka risâlet iddiasında bulunan nebinin bu iddiasının ancak akıl yürütmekle bilinebileceğini ifade ederek nazar ve istidlâlin önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca Hz. Muhammed'in (sav) nübüvveti ile ilgili olarak onun üstün ahlakı ve Kur'an'ın tehdidi hususunu nübüvvetinin delili olarak kabul etmiştir.

Câhız, genel Mu'tezilî çizgiyi takip ederek nübüvvetin gerekliliğini iki açıdan elzem görmüştür: Birincisi insan açılarından ki insanın akıllı ve ona bilgi sağlayan kaynaklar sınırlı olduğu için insanın her şeyi bilmesi mümkün değildir. Dünyalık bilgi ve bilgi kaynakları konusunda sınırlı olan aklın, Allah'ın emir ve yasaklarına taalluk eden hususlarda hüküm sahibi olması düşünülemez. Bu hususta bilgi kaynağı ancak

²¹² Kādî Abdülcebâr, *el-Muğnî*, 15/9-26.

²¹³ Kādî Abdülcebâr, *el-Muğnî*, 15/109-146.

²¹⁴ Kādî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûl*, 2/420-427.

²¹⁵ Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî, *Resâil, Hu'cecu'n-Nübüvve*, nşr. Abdusselam Harun (Kâhire: Mektebetü'l-Lisânu'l-Arap, 1964), 3/285-307.

peygamberler olabilir.²¹⁶ İkincisi ise Allah açısından. Câhız, mutlak hikmet ve aslah ilkesi kapsamında Allah'ın insanların faydasına olacak fiilleri tercih edeceğini ve peygamber gönderme fiilini de bu bağlamda değerlendirerek Allah'ın peygamber göndermesini vâcip kabul etmiştir.²¹⁷ Câhız'a göre bu durumun zıttı adâletsiz bir Tanrı tasavvuru doğurur ki bunun Allah için düşünülmesi muhaldir. Câhız, yine Allah açısından peygamber göndermenin zorunluluğunu sosyolojik temellere dayandırarak toplumsal düzenin sağlanmasının nübüvvetle mümkün olacağını savunmuştur. Ona göre Allah'ın peygamber göndermesinin bir başka nedeni ise ahirette hesaba çekilecek insanların mazeret öne sürmelerinin önüne geçmektir.²¹⁸ Zira ahirette insan, yapmış olduğu kötü fiillerin cezasından kurtulmak için çeşitli mazeretler ileri sürerek bundan kurtulmaya çalışacaktır. İnsanın fiillerinin Kirâmen Kâtibin melekleri tarafından yazılması ve peygamberler gönderilmesi bu tür mazeretleri bertaraf etmek içindir.

Câhız, Hz. Peygamber'e verilen mucize konusuna da *Hucecû'n-Nübüvve'de* geniş yer ayırmıştır. Hz. Peygamber'e verilen hissi mucizeleri kabul etmekle birlikte bunların sayılarının çok az olduğunu belirten ve üzerinde durmayan Câhız, daha çok Kur'an'ın i'câzı meselesini delil olarak kabul etmiştir. Kur'an'ın, fesâhat, belâgat ve benzerinin getirilememesi noktasında mucize olduğunu vurgulayarak hem kendi zamanında hem de daha sonraki asırlarda bu mucizenin devam ettiğini savunmuştur. Hz. Peygamber'in en önemli ve en güçlü mucizesinin Kur'an olduğunu ifade ederek bu hususta Mu'tezilî yaklaşımını koruduğunu görmekteyiz. Câhız, ayrıca Hz. Peygamber'in övülmüş ahlakında ittifak edilmesini de O'nun (sav) nübüvveti için delil göstermiştir. Ona göre Hz. Peygamber'den önce ve sonra hiçbir beşerin ahlakında ittifak edilmemiş ve bu husus ancak âlimler tarafından hakkıyla bilinebilir.²¹⁹ Kur'an'ın i'câzı ve Hz. Peygamber'in ahlakının nübüvveti delil olması konusunda Câhız ve Kâdî'nin ittifak ettiğini görüyoruz. Bu deliller Mu'tezile âlimlerince de genel kabul görmektedir.

Netice olarak nübüvvet konusunda Mu'tezile'nin genel görüşlerini şöyle izah edebiliriz; Mu'tezile âlimleri, kelâmın temel meselelerinden olan nübüvvet konusunu vâcip kabul etmişler ve bu konulardaki düşüncelerini hem aklî hemde naklî delillerle desteklemişlerdir. Bu anlamda özellikle aklî ön plana çıkararak nübüvveti ihtiyaç olmadığını iddia eden Berâhime, Sâbiîler ve Sümeniyye ile tahrif edilmiş Hristiyanlık benzeri dinlere karşı hem nübüvveti hem de ulûhiyyet gibi islâmın temel ilkelerini müdafâ etmişlerdir. Peygamberlerin nübüvvet öncesi ve sonrası nefret uyandıran büyük günahlardan konunmuşluğunu kabul eden Mu'tezile, sevap azaltan küçük günah işlemelerini ise câiz kabul etmiştir. Mucizeyi nübüvvetin doğrulanmasına tek delil kabul eden Mu'tezilî âlimler bir takım şartlarla bunu izah etmeye çalışmışlardır. Bunun yanında peygamberlerin gönderilme vâkıası, peygamberlerle ilgili haberler ve peygamberlerin üstün ahlâkî özellikleri gibi hususlar da ayrıca nübüvvetin imkânına delil olan hususlar olarak öne sürülmüştür.

2. Mâtürüdiyye'de Nübüvvet

Mâtürîdîler, nübüvvet görüşlerini Mu'tezile ile Eş'arîyye arasında Mu'tezile'ye daha yakın bir noktada konumlandırmışlardır. Bu bağlamda ele aldıkları nübüvveti aklen mümkün, Allah'ın hikmeti açısından ise vâcip kabul etmişlerdir. Allah'ın (cc) abes iş yapması muhal görüldüğü için peygamber göndermemesi de bu kapsamda yorumlanarak imkânsız olarak kabul edilmiştir. Mâtürîdîler, Allah'ın fiillerini hep bir hikmet bağlamında değerlendirmişler ve bu fiilleri hikmet olgusu doğrultusunda anlamışlardır. Çünkü akıl sahibi her insan, Allah'ın fiillerinde abes değil bu fiillerin bir hikmet çerçevesinde ve buna binaen meydana geldiğini bilir ve idrak eder.²²⁰ Dolayısıyla Mâtürîdî âlimleri, Allah'ın peygamber göndermesini hikmetli fiilleri kapsamında ele almışlardır.

İmam-ı Mâtürîdî, nübüvvetin mümkün olduğunu ve Allah'ın ilâhi mesajlarını insanlara ulaştırmak için elçiler göndermesini bir lutuf olarak kabul etmiştir. Ayrıca Allah'ın, peygamber göndermesini ilâhi hikmet

²¹⁶ Câhız, *er-Resâil, el-Cevâbât ve'l-İstihkâku'l-İmâme*, (Kahire: Mektebetu Lisânu'l-Arap, 1964), 4/285-307.

²¹⁷ Eş'ari, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve İhtilâfı'l-Musallin*, thk. Helmut Ritter (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1980), 555; Câhız, *er-Resâil, Makâlâtü'l-Zeydiyye ve'r-Râfıza*, (Kahire: Mektebetu Lisânu'l-Arap, 1964), 4/319.

²¹⁸ Câhız, *er-Resâil, Hucecû'n-Nübüvve*, 3/240.

²¹⁹ Câhız, *er-Resâil, Hucecû'n-Nübüvve*, 3/280.

²²⁰ Ebû Mânsur Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2021), 347-363; Nureddin es-Sâbûnî, *el-Bidaye fî Usulu'd-Din*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 2022), 103.

doğrultusunda değerlendirmiş ve nübüvveti kabul etmeyen kişi ve gruplara karşı ilâhi hikmet kavramını kapsamlı bir şekilde yorumlamıştır. Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid* adlı eserinde nübüvvetin imkânı ve gerekliliğini çeşitli aklî delillerle açıklamıştır. Bu doğrultuda öncelikle nübüvveti inkâr eden grupların iddialarını maddeler halinde ele alarak onların nübüvvet karşısı her bir görüşlerine aklî deliller ışığında cevaplar vermiştir. Bu iddialar ve bunlara vermiş olduğu aklî cevapları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Yaraticıyı inkâr edenler.

2. O'nun varlığını benimsemekle birlikte emir ve yasağı olabileceğini kabul etmeyenler.

3. Bir yaratıcıyı ve O'nun emir ve yasaklarını benimsedikleri halde insan aklının tek başına yeterli olduğunu dolayısıyla risâlete ihtiyacı olmadığını iddia edip nübüvveti inkâr edenler.²²¹

1. İmam-ı Mâtürîdî, yaratıcıyı inkâr edenlerin öncelikle O'nun varlığını ve birliğini kabul etmesi gerektiğini ifade eder. Çünkü peygamber göndermek ilâhi bir varlığı zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla nübüvveti kabul etmek aynı zamanda elçiler gönderen bir ilâhı da kabul etmek anlamına gelmektedir. Ayrıca peygamberlerin göstermiş olduğu mucizelerle hem ulûhiyyet hem de nübüvvet ispatlanmış olur. Çünkü insanlar, böyle hârikulâde olayların sadece kendileri gibi insan olan bir beşer elinde ancak kudret sahibi bir varlık tarafından yaratılacağını düşünürler. Mâtürîdî, burada ulûhiyyet ile nübüvvetin ayrılmaz bir bütün olduğunu ifade etmiş, birinin inkârı diğerinin yokluğunu da gerektirdiği için nübüvveti kabul edip, ulûhiyyeti inkâr etme düşüncesinin aklî bir tezatlık oluşturduğuna vurgu yapmıştır.

2. İmam-ı Mâtürîdî, Allah'ın varlığını benimsemekle birlikte O'nun emir ve yasaklarının, va'd ve vaâdinin mevcudiyetini benimsemeyen, kâinatı yaratmanın hikmete aykırı olduğunu ve yok edilmek üzere yaratıldığını kabul edenlere karşı emir ve yasakların mevcudiyeti ile hikmetin olmasını şöyle açıklamıştır: Allah Teâlâ, canlıları kendileri için belirlediği zaman dilimine kadar varlıklarını sürdürmeleri amacıyla yaratmıştır. Bununla birlikte canlıların hayatîyetini devam ettirebilmelerini gıdalara bağlamış, tûl-i emel ve hayatta kalma gibi arzuları insanlara sevdirmiştir. Şâyet Allah insanlar için emirler ve yasaklar koymamış olsaydı, herkes arzuları ve şehvetleri ile beraber çıkarları için arzu ettiği şeye hızla yönelecek, aynı tepkiyi bir anda herkes göstereceği için insanlar arasında tartışma, çekişme ve anlaşmazlık meydana gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Böyle bir durumda insanlar, birbirlerini ortadan kaldırmaya çalışacaklar ve dünyanın düzenini bozarak sonunu hazırlamış olacaklardır. Bu durum ise herşeyi hikmet üzere yaratan Allah'ın fiillerine ters düşmektedir. Buradan hareketle emirlerin ve yasakların gerekliliği toplumsal birliktelik açısından ortaya çıkmış olup, insanlar lehinde ve aleyhinde olan helalleri ve haramları öğrenmiş ve hakîm olan Allah, ilâhi teklifleri insanlara bildirerek hikmetini ortaya çıkarmış olmaktadır.²²²

3. Allah'ın varlığını, emirleri ve nehiyleri kabul ettiği halde insan aklının bunlardan müstağni olduğunu yani bunlara ihtiyacı olmadığını iddia ederek nübüvveti inkâr eden Brahmanistlerin bu iddiasını çürütmüştür. Mâtürîdî'ye göre nübüvvetin varlığı ve gerekliliği aklî bir zorunluluktur. Yukarıda da izah ettiğimiz aklî delillerin herbiri aslında bu konuyu temellendirmede tek başına yeterlidir. İmam-ı Mâtürîdî, meselenin daha iyi anlaşılması için nübüvvetin gerekliliğini şu örnek üzerinden somutlaştırarak anlatmıştır. “Tabiplerin insanlar için önemi ne ise insanların peygamberlere olan ihtiyacı da odur. Nasıl ki hangi ilacın hangi hastaya iyi gelip gelmeyeceği ancak bir hekim tarafından tespit edilebiliyorsa, teklife dayalı fiiller ve bunların neticesi olarak ceza ve mükâfâta konu olan davranışlarda ancak bir peygamber tarafından belirlenebilir.”²²³ Örnekte de olduğu gibi Mâtürîdî, insanlığın nübüvveti olan ihtiyacını hastaların hekimlere olan ihtiyacına benzeterek nübüvvetin gerekliliğine aklî deliller ve somut örneklerle vurgu yapmıştır.

İmâm-ı Mâtürîdî ve kendisini takip eden Mâtürîdî âlimleri, nübüvveti aklen mümkün kabul etmekte ve insanların nübüvveti ihtiyaç duymaları dolayısıyla hikmet açısından nübüvveti vâcib kabul etmektedirler. Nübüvvetin vucûbiyeti konusundaki yaklaşımlarından hareketle İmam-ı Mâtürîdî ile Mu‘tezile'nin bu konuda birbirine ne kadar yaklaştığını görebiliriz. Zira Mu‘tezile, meseleye adâlet nazarından bakarken Mâtürîdîler ise ilâhi lutuf ve hikmet açısından yaklaşmışlardır. Sonuç itibarıyla her iki bakış açısı da Allah'a bir zorunluluk yükleme noktasında birleşmiş olmaktadır. İmam-ı Mâtürîdî, mucize meselesine ayrıntılı bir alan açmak

²²¹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 347.

²²² Ahmet Ak, “İmam-ı Mâtürîdî ve Neseî Şârihlerine Göre Peygamberlere İman”, *Sütçü İmam İlahiyat Dergisi*, 26 (Aralık 2015), 71-90; Yavuz Salih Sabri, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, 87.

²²³ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 353.

suretiyle bu meseleyi hem nübüvvete hem de ulûhiyyete önemli bir delil olarak kabul etmiştir. Çünkü peygamberler tarafından izhar edilen mucizeler, Allah tarafından yaratılan hârikulâde olaylar olduğu için aynı zamanda Allah'ın varlığına da delil teşkil etmektedir. Dolayısıyla mucizelerin varlığını kabul eden kimse aynı zamanda Allah'ın varlığını da kabul etmiş olur. O, nübüvvet savunusunda hem aklî delilleri hem de naklî delilleri kullanmakla birlikte, gerek *Te'vilât'ta* gerekse de *Kitâbu't-Tevhid'de* aklî izahatlara daha fazla yer vererek kendine has bir metodolojiyle muarızlarına karşı nübüvvet müdafası yapmışken, kendisinden sonraki Mâtürîdî âlimlerine de metodolojik bir bilgi birikimi bırakarak bu konudaki yetkinliğini ispatlamıştır.

Nübüvvetin delillendirilmesi konusunda görüşlerine başvurduğumuz İmam-ı Mâtürîdî'nin en önemli takipçilerinden biri ve Mâtürîdiyye kelâmının ikinci önemli şahsiyeti olan aynı zamanda İmam-ı Mâtürîdî'nin fikirlerinin şârihi de diyebileceğimiz âlim, Ebü'l-Mu'în en-Nesefî'dir (ö.508/1114). Nesefî'nin, nübüvvetle ilgili görüşlerini aşağıda şöyle ele alabiliriz:

Ebü'l Mu'în en-Nesefî, İmâm-ı Mâtürîdî'nin yolunu takip ederek nübüvvetin imkânını mümkün kategorisinde değerlendirmiş, Allah'ın hakîm ve kudret gibi sıfatlarından hareket ederek konuyu daha geniş izâhatlarla ele almıştır. Nesefî, *Tabsîratu'l-Edille* adlı eserinde İmam-ı Mâtürîdî'nin de tasnif etmiş olduğu bu konuyu mümkünâtlar ve vâcibâtlar başlığı altında detaylı bir şekilde işlemiştir.²²⁴ İmam-ı Mâtürîdî'nin kullandığı ve birçok kelâm âliminin de genel olarak başvurduğu, nübüvvetin imkânını ulûhiyyet inancına bağlama yöntemi Nesefî'de de kendini göstermektedir. Nesefî nübüvvetin imkânını, fâili muhtar olan Allah'ın mülkündeki tasarrufuna bağlayarak izah etmiştir. Allah'ın mülkünde dilediği tasarrufta bulunma yetkisinden hareketle peygamber gönderip göndermemesi, insanlardan veya başka varlıklardan peygamber seçmesini mümkünâtan sayıp tamamen O'nun yetki alanında kabul etmiştir. Bu anlamda Nesefî, Allah'ın dilerse peygamber göndermeyebileceğini ancak peygamberleri insanlardan seçip göndermiş olmasını O'nun hikmetinin ve ilâhi lütfunun bir tecellisi olarak kabul etmiştir.

Nesefî, şâhid ile gâib alanlarının eşit olmadığı farklı varlık alanları olduğu tezinden yola çıkarak ve şâhid âlemden vuku bulan olaylardan hareketle insanın nübüvvete olan ihtiyacını dile getirmek suretiyle nübüvvete yapılan itirazları çürütmeye çalışmıştır. Nesefî'nin İmam-ı Mâtürîdî'nin nübüvveti delillendirme hususunda ortaya koymuş olduğu tespitleri daha da detaylandırarak nübüvvet konusunu ispatlamaya çalışmıştır. İmam-ı Mâtürîdî'nin de dile getirdiği delillerden biri olan zehirli ve faydalı gıdaların birbirinden ayrılması delilini Nesefî'nin de kullandığını görmekteyiz. Bu delil, dünyada bulunan gıda maddelerinin zehirli maddelerle birlikte bulunduğunu, bunu ayırmanın ise çok zor olduğunu ve bu ayırmanın ancak peygamberlerin bildirilmesi ile ortaya çıkacağını hem Mâtürîdî hem de Nesefî bir delil olarak vurgulamıştır. Nesefî, nübüvvete göstermiş olduğu bu delil ile medeniyetlerin ve bilimin ilerlemesinde nebevi bilginin önemine dikkat çekmiştir. Nesefî, başka bir delilden hareketle nübüvveti şu şekilde temellendirmiştir: Akıl temel hakikâtlere bilebilir ancak onun tabîliğini bozacak hârici şehvet, öfke, üzüntü, sevinç gibi etkilerden dolayı bütün hakikâtlere kavramada tek ölçü olarak kabul edilemeyeceğini ortaya koymuş ve tüm hakikâtlere bilmede aklın nübüvvete olan ihtiyacını vurgulayarak bu delille nübüvvetin gerekliliğini savunmuştur. Ayrıca Nesefî'nin, bilimin ve buna bağlı olarak mesleklerin ortaya çıkışını tevârüs yoluyla peygamberlere bağlaması da nübüvveti inkâr edenlere karşı ileri sürdüğü delillerdendir.²²⁵ Bilim, medeniyet ve gıda delillerinin aynı şekilde İmam-ı Mâtürîdî'de de kullanıldığını görmekteyiz.²²⁶ Görüldüğü gibi Nesefî, Mâtürîdî'nin ortaya koymuş olduğu delilleri biraz daha ayrıntılı ve yaşadığı zaman dilimine bağlı olarak genişletilmiş bir şekilde ele alarak Mâtürîdiyye kelâm sistemine önemli katkılar sunmuştur.

Nesefî, genel Mâtürîdî kanaatine paralel olarak "*Tabsîratu'l-Edille'nin*" nübüvvet bahsinde risâletin aklen mümkün ve ilâhi hikmet açısından ise vâcib olduğunu sıklıkla vurgulamış, mucizeyi de peygamberleri tasdik eden en önemli delil olarak kabul etmiştir. Nesefî'nin mucize hakkındaki görüşlerinin genel Mâtürîdî çizgisi üzerinde olduğunu aşağıdaki görüşleri ile teyit etmekteyiz. Bu konuda Nesefî, Mucizelerin peygamberlerin ellerinde nübüvvet iddialarından hemen sonra meydana gelmesi, hem peygamberlerin nübüvvetine delil hem de Allah'ın peygamberleri elinde yaratmış olduğu bir fiil olması sebebiyle zorunlu bir

²²⁴ Ebü'l-Mu'în en-Nesefî, *Tabsîratu'l-Edille*, nşr: Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 2/12-28.

²²⁵ Nesefî, *Tabsîratu'l-Edille*, 2/12-28.

²²⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 354.

bilgi olduğunu ifade etmiştir. Çünkü böyle olağanüstü olaylara Allah’tan başkası muktedir değildir. Dolayısıyla Allah böyle bir fiili peygamberlerinin elinde yaratmakla onu tasdik etmiş, onun peygamberliğini onaylamış ve nübüvvetinin varlığına delil kılmıştır. Neseфі, mucizenin yalancılara elinde zuhur etmeyeceğini bu durumun doğru ile yalanın birbirinden ayrılması konusunda önemli bir ölçüt olduğunu ifade eder.²²⁷ Hz. Peygamberin mucizelerine de değinen Neseфі, bu konuya eserinde ayrı bir başlık açmış başta Hz. Peygamber’in üstün ahlakının ve faziletlerinin nübüvvetine delil olmasının yanı sıra hissi mucizelerine de önemli oranda yer vermiştir.²²⁸ Mâtürîdî ve Mâtürîdî kelâmcıları, peygamberlerin gönderilme vâkiasını nübüvvetin en kuvvetli delilleri arasında saymışlar, mucizeleri ise nübüvvetin temellendirilmesinde önemli bir ölçü olarak kabul etmişlerdir. Görüldüğü gibi Neseфі, İmam-ı Mâtürîdî’nin çizgisini takip ederek gerek nübüvvet konuları gerekse de diğer kelâmî konular olmak üzere Mâtürîdî düşünce sisteminde kelâmî görüşleri ile önemli bir otorite olarak kabul edilmiştir.

Nübüvvet meselesinde, görüşlerini araştırmamıza konu ettiğimiz ve Mâtürîdî kelâmı içerisinde önemli bir yeri olan diğer bir âlim de Nureddin es-Sâbûnî ‘dir. (ö.580/1184) Sâbûnî’nin nübüvvetle ilgili görüşlerini ele alırken “*el-Bidâye fi Usûli’d-Din*” ve “*el-Kifâye fi’l-Hidâye*” adlı eserlerinden istifade edeceğimizi belirtmek isteriz. Nureddin es-Sâbûnî, nübüvvet konusunda Mâtürîdî düşünce sisteminin genel karakteristiğini yansıtmak suretiyle nübüvveti aklen mümkün, Allah açısından ise vâcip kabul etmektedir. Nübüvvetin muhal ve gereksiz olduğunu iddia eden başta Berâhime olmak üzere Sümeniyye ve İbâhiyye gibi inanç gruplarının iddialarını Ehl-i Hak diye isimlendirdiği Mâtürîdî kelâmcılarının delilleri ile çürütmeye çalışmıştır.²²⁹ Sâbûnî’nin bu hususta kullandığı en önemli argüman, akıl tarafından idrak edilemeyen ibadet ve sem’iyyata taalluk eden konuların ancak ilâhi bilgi ile gönderilen peygamberler aracılığı ile bilinebileceğini ileri sürmüş olduğu delilidir. Sâbûnî, bu durumun Berâhime’nin iddia ettiği gibi muhal değil ilâhi hikmete ve insan maslahatına uygun olduğunu dile getirmiştir.²³⁰

Nübüvvetin gerekliliği konusunda gerek Mâtürîdî’nin gerekse de Neseфі’nin ileri sürmüş olduğu akli delillerin Sâbûnî’de de aynı şekilde ortak kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin zehirli ve faydalı gıda maddelerinin birbirinden ayrılmasının ve Allah’ın emir ve yasaklarının beyanında peygambere duyulan ihtiyacın gerekliliğine yaptığı vurgular bunlara örnek olarak gösterilebilir.²³¹ Sâbûnî, nübüvvetin muhal dolayısıyla gereksiz olduğunu iddia eden Berahime’nin iddialarına önemli bir yer ayırmış ve bu iddiaları şu delillerle çürütmeye çalışmıştır: Berâhime, peygamberler aklın gerektirdiği şeyleri getirirse aklın buna ihtiyacı yoktur; eğer peygamberler aklın kabul etmeyeceği şeyleri getirirse peygamber göndermenin bir anlamının olmayacağını iddia etmiştir. Bu iddialara karşı Sâbûnî, hükümleri; vâcip, mümteni ve câiz şeklinde sınıflandırmıştır. Aklın, vâcip ve mümteni konusunda kesin hüküm verirken câiz fiiller konusunda kesin hükümler veremeyeceğini, bu konuda peygamberlerin beyanına ihtiyaç duyacağını yani neyin helal neyin haram olduğunu ancak peygamberlerin bildirmesi ile bilebileceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla peygamberlerin aklın bilmekten ve kavramaktan aciz kaldığı şeyleri izah etmek için gönderildiğini, bunun da insanların maslahatına uygun olduğunu vurgulayarak Berâhime’nin iddialarına cevap vermeye çalışmıştır.

Nübüvvet konusunda Mâtürîdîlerle Eş’arîler arasındaki önemli görüş ayrılıklarından biri olan peygamberlerin erkek olma vasfına da değinen Sâbûnî, bu konuda kadınların peygamber olamayacağını vurgulayarak Mâtürîdî düşüncenin taşıyıcısı ve savunucusu olduğunu göstermiştir. Risâlet meselesini temellendirmede önemli bir yeri olan mucize konusunu da ele alan Sâbûnî, mucizenin Allah’ın fiili olduğunu kulun bu fiilde bir tesirinin olmadığını sadece peygamberin elinde zuhur ettiğini beyan ederek genel Mâtürîdî düşünce örgüsü içinde yerini almıştır. Sâbûnî’ye göre Allah (cc), mucize ile göndermiş olduğu peygamberinin nübüvvetini tasdik etmiş olmaktadır. Mucizeleri akli, hissi ve haberi şeklinde üç kategoride değerlendiren

²²⁷ Neseфі, *Tabsiratu’l-Edille*, 2/29-34.

²²⁸ Bk. Bu konuda daha geniş bilgi için *Tabsiratu’l-Edille*, 2/45-106.

²²⁹ Bekir Topaloğlu, *Mâtürîdîyye Akâidi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 103; Nureddin es-Sâbûnî, *el-Kifâye fi’l-Hidâye*, thk: Muhammed Aruçi, (İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi, 2014), 175.

²³⁰ Topaloğlu, *Mâtürîdîyye Akâidi*, 104.

²³¹ Sâbûnî, *el-Kifâye ve’l-Hidâye*, 178.

Sâbûnî, Kur'ân'ı Kerim'in benzerinin yazılamaması konusunda ise Kur'ân'ın tehaddisini aklî mucizelere önemli bir örnek olarak göstermiştir.²³²

Nübüvvet meselesinde İmam-ı Mâtürîdî ve Mâtürîdî kelâmcıları, insanın, maslahatına ve mefsedetine olan bütün fiilleri bilmesinin mümkün olmadığı düşüncesinden hareketle peygamber göndermeyi insan için mümkün, Allah (cc) açısından ise hikmeti gereği vâcip kabul etmişlerdir. Bu bağlamda nübüvvet, tüm insanlık için elzem olarak görülürken inanmayan inkârcılar için ise aklî ve naklî delillerle temellendirilmeye çalışılmıştır.

3. Eş'arîyye'de Nübüvvet

Eş'arî âlimlerin nübüvvet meselesini ele alırken ayrıntılarda bireysel farklılık olmakla birlikte temel konularda ortak fikirleri paylaştıklarını ve aralarında ciddi anlamda düşünce ayrılıklarının bulunmadığını söyleyebiliriz. Ancak her düşünce ekolünde olduğu gibi Eş'arî âlimleri arasında da detayda meydana gelen görüş farklılıkları mezhebin genel doktrinini değiştirecek nitelikte değildir. Eş'arîliğin kurucusu olan İmam-ı Eş'arî (ö. 324/936) ve Eş'arî âlimlerinin nübüvvet konusundaki genel kanaati şu şekildedir: Allah'ın insanlara peygamber göndermesi aklen mümkündür. Peygamber göndermek Allah'ın bir fiilidir ve diğer fiillerinde olduğu gibi bir zorunluluk gerektirmez. Dolayısıyla Allah'ın peygamber göndermesi mümkün olduğu gibi göndermemesi de mümkündür. Allah'ın insanlara elçiler göndermesi insanlar açısından bir lutuf ve ihsandır.²³³ Bu bağlamda Eş'arî'ler, nübüvvetin imkânını Allah'ın meşîet ve iradesine bağlı olarak “lutuf prensibiyle” izah etmeye çalışmışlardır.

İmam-ı Eş'arî'nin kendi eserlerinde nübüvvetin imkânına dair görüşleri yer almamaktadır. Onun nübüvvet konusundaki düşüncelerini kendisinden sonra gelen Eş'arî âlimlerin eserlerinden öğrenmekteyiz. Bu konuda en önemli örnek İbn Furek'in “*Mücerredü Makâlâtı 'ş-Şeyhi Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*” adlı eseridir. İbn Furek ve diğer Eş'arî âlimlere göre yukarıda da genel hatları ile temas ettiğimiz üzere peygamber göndermek akıl açısından vâcip veya muhal değil Allah'ın diğer fiillerinde olduğu gibi mümkün kategorisinde değerlendirilmiştir. Eş'arîlere göre Allah emir ve yasaklarını dilerse aracısız da insanlara bildirebilir veya başka varlıklardan da peygamberler gönderebilir. Peygamber göndermemesi O'nda bir zaaf, eksiklik ve adâletsizlik meydana getirmez. Dolayısıyla O'nun insanlığa peygamber göndermesi lütfunun ve ihsanının bir tecellisidir.²³⁴ Görüldüğü üzere Eş'arîler, nübüvvet konusunda Allah'ın iradesi üzerinde bir sınırlamaya gidecek düşünceden uzak durarak, mülkünde dilediği tasarrufta bulunan fâili muhtar ilâh anlayışıyla hareket etmişlerdir. Eş'arîler'in bu yaklaşımları, başta Mu'tezile olmak üzere insanların maslahatına olan fiilleri Allah'a vâcip kılan düşüncelere karşı bir tepki olarak anlayabiliriz.

İmam-ı Eş'arî ve Eş'arî âlimleri'nin diğer düşünce ekollerinde olduğu gibi nübüvvetin imkân ve gerekliliğini izah ederken dayandıkları temel yaklaşımlardan biri de hiç şüphesiz hüsün ve kubuh meselesidir. Eş'arî düşüncede akıl, eşyanın ve fiillerin iyilik ve kötülüklerini tespit etmede belirleyici olmayıp, onların özünde iyilik ve kötülüğe sevk eden bir âmilin bulunmadığını, dolayısıyla eşyanın ve fiillerin güzellik ve çirkinliğinin, iyilik ve kötülüğünün ancak şeriatın bildirmesiyle bilinebileceğini iddia etmişlerdir. Bu konuda aklın her zaman iyi ile kötüyü temyiz edemeyeceğini, aklın bunu etkileyen sevinç, keder ve nefsânî arzular gibi tesirlere açık olmasıyla fiillerin özünü kavrayamayacağını dile getirerek nebevi bilgiye vurgu yapmışlardır. Eş'arî'lere göre bir insan ancak nübüvvetten sonra bir şeyin iyi veya kötü olduğunu bilebilir ve bundan sonra sorumlu olabilir. Nübüvvet olmadan insanların sorumlu olması söz konusu değildir.²³⁵ Eş'arî'ler, nübüvvet gibi objektif bir otorite olmaksızın iyilik ve kötülüğün öznel bir yaklaşımdan ibaret olacağını kabul ederek insanın sorumluluğunu nübüvvetin varlığına bağlamışlardır. Dolayısıyla şeriat olmaksızın insanın mükellef tutulamayacağı ve bu hususta aklın, emir ve nehiy koyma gibi yetkisinin olamayacağı görüşü Eş'arî düşüncenin benimsediği temel yaklaşım olmuştur.

²³² Sâbûnî, *el-Kifâye ve'l-Hidâye*, 194-200.

²³³ Gazzalî, *el-İktisad fi'l-İtikad*, nşr; Mustafa İmran, Kâhire: Dâru'l-Besâir, 2009), 466-67; Mehmet Keskin, *İmam-ı Eş'arî ve Eş'arîlik*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013), 286-291.

²³⁴ İbn Furek, *Mücerredü Makâlâtı 'ş-Şeyhi Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, thk: Daniel Gimaret, (Beyrut: Dâru'l-Küttübü'l-İlmiyye, 1987), 188; Mustafa Akçay, “Bir Kelam Problemi Olarak Nübüvvetin imkânı”, *Sakarya İlahiyat Dergisi*, 3/3 (Haziran 2001), 217-246.

²³⁵ Gazzalî, *el-İktisad ve'l-İtikad*, 466-67; İbn Furek, *Mücerredü Makâlât*, 455-67.

İmam-ı Eş'arî, nübüvvetin dayandığı hüsun-kubuh meselesini ilâhi fâil merkezli bir anlayışla izah etmeye çalışmıştır. Eş'arî'ye göre insanlar açısından kabih olan fiiller, Allah'ın yasaklamış olduğu fiillerdir. Hasen ise Allah'ın emrettiği veya mendup gördüğü fiillerdir.²³⁶ Dolayısıyla bir fiilin iyi veya kötü olması Allah'ın onu emretmesine veya nehyetmesine bağlı kılınmıştır. İnsanın, kendisi açısından fiillerini iyi veya kötü olarak nitelendirmesi caiz görülmemiş, bu konuda akla bir yetki alanı tanınmamıştır. İmam-ı Eş'arî, fiilleri insan ve Allah açısından iki kategoride değerlendirmiştir: Bunlardan birincisi, kullardan hasen olarak meydana gelen şey yani fiillerinin ilâhi emre uygun olması iken, uygun olmayanların kabih olarak vasıflanmasıdır. İkincisi ise Allah'ın mülkünde tasarrufta bulunduğu fiillerinin tamamının hasen olarak kabul edilmesi kabih fiil olarak nitelenmemesidir. Yani Allah'ın, yapmış olduğu bütün fiilleri hasendir. Bu konuda O'na itiraz yapılamaz. İmam-ı Eş'arî, bir fiilin güzel veya çirkin olmasını Allah'ın o fiili nitelemesine bağlı kılmıştır. Bu nedenle Allah (cc), yalanı çirkin gördüğü için yalan çirkindir. Eğer Allah (cc) yalanı hasen kabul etmiş olsaydı yalan hasen olurdu.²³⁷ Bu durumda Allah (cc) emrettiği veya nehyettiği fiille nitelenemeyeceği için yalanı emretmesi o fiille vasıflanacağı anlamı taşımamaktadır. Allah'ın bütün fiillerini hasen olarak niteleyen yani hiçbir fiilini zulüm ve adâletsizlik olarak vasıflamayan İmam-ı Eş'arî, elçiler göndermeyi veya göndermemeyi kendi mülkünde tasarruf etmeye dayandırmış ve peygamberlerin gönderilmesini insanlar açısından ilâhi bir lutuf ve hikmet olarak kabul etmiştir.

Nübüvvetin imkân ve gerekliliğinin dayandırıldığı diğer önemli bir konu salah-aslah meselesidir. Bu mesele daha önce de bahsi geçtiği gibi “Allah'ın insan için en faydalı olanı yaratması” düşüncesine dayanmaktadır. Bu konunun hem insanlar hem de Allah açısından iki yönü bulunmaktadır. İnsanlar açısından peygamber göndermenin başta teklif konuları olmak üzere birçok faydası bulunduğu, Allah açısından ise insanların bu menfaatleri göz önünde bulundurularak peygamber göndermesinin vucûbiyet ifade edip etmeyeceğidir. Eş'arî'lerin bu konudaki görüşleri yukarda da değindiğimiz üzere “Kul için aslah olanı yaratmak ve yerine getirmek Allah'a vâcib değildir.” Bundan dolayı Allah'ın peygamber göndermesinde insanların menfaat ve faydası olsa bile Allah, bunu yapmayabilir. Allah'ın bu hususları gözetmesi, peygamber göndermesi hiçbir zaman zorunluluk ifade etmez, kullarına elçiler göndermiş olması onlar için bir lutuf ve ihsan olarak görülmektedir. İnsanlar, yaratılışları gereği nübüvvete muhtaçtırlar ancak Allah'ın bunu yerine getirmesi zorunlu değildir.²³⁸ İmam-ı Eş'arî ve Eş'arî kelâmcıları'nın, salah-aslah meselesini de fâili muhtar olan Allah'ın meşîetine dayandırdıkları görülmektedir. Dolayısıyla Eş'arî'ler, Allah'ın iradesi üzerinde vucûbiyet çağrıştıracak hiçbir görüş ve yaklaşımı kabul etmemişlerdir.

İmam-ı Eş'arî'ye göre nübüvvete delil teşkil eden en önemli kanıt mûcizedir. Nübüvvetin sıhhati sadece mûcize ile bilinir ve güvenilir kimselerin ellerinde gerçekleşmesi mümkündür. Mûcize ile Allah (cc), göndermiş olduğu elçisini nübüvvet iddiasında bulunan yalancı kişiden ayırt ederek peygamberinin nübüvvetini tasdik etmek istemiştir. Eş'arî, mûcizeleri açık ve gizli olmak üzere iki kısımda ele almıştır. Bunlardan birincisi açık olan mûcizelerdir ki herkes tarafından görülebilen ve hiçbir insanın hile ile yapamayacağı şeylerdir. Bunlara, denizin yarılması, ölülerin diriltilmesi ve âsânın yılanı dönüşmesi gibi Hz. Mûsâ'ya verilen hârikulâde olaylar örnek gösterilebilir. İkinci kısım ise mûcize olduğu herkes tarafından anlaşılmayan ancak üzerinde düşünülüp incelendikten sonra mûcize olduğu idrak edilen şeylerdir ki Eş'arî, bu tür mûcizeye Kur'ân'ı Kerim'in i'câzını örnek göstermiştir.²³⁹ Eş'arî, mûcize konusuyla da ilgili olan velilerin kerâmeti meselesini kabul etmektedir. Mûcize ile keramet arasındaki birtakım farkları ele alan Eş'arî, bu farklılıkları şöyle izah etmiştir: Mûcize, peygamberlerin elinde zuhur eder, onların iddiaları üzerine gerçekleşir, izhâriyyet ve meydan okuma vardır. Kerâmet veliden zuhur eder, herhangi bir iddia ve meydan okuma yoktur. Bilakis kerâmetin gizlenmesi veli açısından daha efdal görülmüştür.²⁴⁰ Kısaca İmam-ı Eş'arî'ye göre, peygamberlerin gönderilmesi aklen muhal olmadığından Allah'ın insanlara onları göndermesi câizdir. O'nun elçiler göndermesi lutuf ve ihsanın tecellisi olup, peygamber göndermek hiçbir şekilde O'na vâcib değildir. Nübüvvetten sonra peygamberlere inanmak vâciptir. Peygamberlerin doğruluğunun en büyük delili

²³⁶ Eş'arî, *Risâle İlä Ehli's-Sağr*, thk.; Muhammed Seyyid el-Celyend, (Kâhire: Dâru'l-Misriyye, 1987), 78.

²³⁷ Keskin, *İmam-ı Eş'arî ve Eş'arîlik*, 283.

²³⁸ İbn Furek, *Mücerredü Makâlât*, 175.

²³⁹ İbn Furek, *Mücerredü Makâlât*, 176-179.

²⁴⁰ Keskin Mehmet, *İmâm-ı Eş'arî ve Eş'arîlik*, 290.

mûcizelerdir. Velilerin kerâmeti haklıdır. Kur'ân'ı Kerim Hz. Muhammed'in (sas) en önemli mûcizesidir. Bütün peygamberler nübüvvetten önce değil nübüvvetten sonra günahlardan korunmuşlardır.

İmam-ı Eş'arî'nin nübüvvet konusundaki genel yaklaşımlarını şu şekilde özetlemek mümkündür: Nübüvvet aklen mümkündür. Peygamber göndermek Allah'ın bir fiilidir ve diğer fiillerinde olduğu gibi bu fiilinde de vucûbiyet yoktur. Eş'arî, nübüvvetin mümkünâtından hareketle birden fazla peygamber göndermenin Allah için zorunlu olmadığını, dilerse tüm insanlığa bir resul göndereceği gibi dilerse de her kavme bir peygamber gönderebileceğini ifade etmiştir. Eş'arî'ye göre nübüvvet kesbî değildir ve Allah bu konuda dilediğini peygamber olarak seçebilir.²⁴¹ Eş'arî, resul ve nebi kavramlarının anlamlarını farklı kabul etmektedir. Ona göre her resul aynı zamanda nebidir. Ancak her nebi resul değildir. Kadınlardan resul gönderilmemesine karşı onlardan dört nebinin gönderildiğini söyler. Eş'arî'ye göre resul, insanlara Allah'ın risâletini tebliğ etmekle görevli ve bunu yapmasının vâcib olduğunu halkın da ona itaatla emrolunduğunu belirtir. Nebilerden bazıları hiçbir risâlet görevi ile görevlendirilmemiş olabilirler. Ancak bunların durumları risâletle değil kerâmet gibi kendine has hallerden bilinir. Eş'arî, risâleti en yüce makam olarak kabul etmiş ve insan olan resullerin mukarreb meleklerden daha efdal olduğunu vurgulamıştır. Ona göre resulün kadın, köle ve duyuları eksik bir kimseden seçilmesi câiz değildir. Çünkü tebliğin insanlara ulaştırılmasında selim bir duyuya ihtiyaç vardır. Ayrıca Eş'arî, resullerin, akıl, fazilet, fetanet, iffet, cesaret ve takva gibi ahlaki özellikler bakımından daha üstün olmaları gerektiğini ve nübüvvet için ismetin şart olduğunu öne sürmüştür.²⁴²

Eş'arî kelâmını sistemleştiren ve mütekaddimun döneminin önemli kelâmcılarından olan Kādî Ebû Bekir el-Bâkılânî'nin (ö.403/1013) nübüvvet meselesine yaklaşımını ele alıp incelemek konumuzun daha da detaylandırılıp anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır. Bakılânî, yaşadığı dönemde nübüvvetin imkân ve gerçekliğini inkâr eden özellikle Berâhime gibi akımların itirazlarına karşı “*el-İnsaf*” kitabı başta olmak üzere soru-cevap metodunu kullanmak suretiyle muarızlarının delillerini çürütmeye ve nübüvvetin varlığını temellendirmeye çalışmıştır. Bakılânî, nübüvvetin imkân ve geçerliliğini Berâhime'nin bu konuda nübüvveti muhal görmesine istinaden, mezhebinin anlayışı doğrultusunda mümkün olarak değerlendirmiştir.²⁴³ Allah'ın, insanların kendi içinden elçiler göndermesini mümkün olarak kabul eden Bakılânî'nin bu düşüncesinin arka planında ve aynı zamanda mezhebinin de temel görüşünü oluşturan “Mâlikü'l-mülk” olan Allah'ın mülkünde dilediği tasarrufta bulunma anlayışı vardır.

Berahime, peygamberlerin, insanlar arasından seçilmesinin eşitsizlik doğuracağı için diğer insanlara haksızlık olacağını iddia ederek, ilâhi hikmet ve adâlete aykırı görmüştür. Bâkılânî, Berahime'nin bu iddialarına karşı aklen mümkün gördüğü nübüvvetin ilâhi hikmet ve adâlete uygun olduğunu karşı sorular sorarak şöyle izah etmiştir: Eğer insanlar arasında eşitsizliğin olması ilâhi hikmete aykırı bulunuyorsa insanların bazısının zekî, bazısının az zekî bazısının da bedensel engelli olarak yaratılması durumuna ne cevap vereceklerini bu gerçekliğin ilâhi hikmet ve adâlete uygunluğu sorusunu yöneltmiştir. Ona göre bu sorunun cevabı evet ise insanlar arasından peygamberlerin seçilmesi de tıpkı bu durum gibidir diyerek, Berahime'nin nübüvvetin ilâhi adâlete uygun olmadığı görüşünü çürütmüştür.²⁴⁴ İyi ile kötüyü ayırt etmede aklın yeterli olduğunu dolayısıyla peygamberlere ihtiyaç olmadığı görüşüne karşı Bâkılânî, mezhebinin hüsun-kubuh yaklaşımını takip ederek bu görüşü reddetmiştir. Nübüvvetin gerekliliği konusunda peygamberlere duyulan ihtiyacı hüsun-kubuh açısından elzem gören Bâkılânî'ye göre İnsan aklının özellikle şer'i meselelere ait konularda aklın hüküm koyamayacağı bu hususta vahye ihtiyaç olduğunu savunmuştur.

Bâkılânî, İslâm âlimlerinin genel kanaati doğrultusunda mûcizenin nübüvvete en güçlü delil olduğu görüşünü benimsemiştir. Ona göre mûcize, nübüvvet iddiasında bulunan bir elçinin nübüvvetini doğrulayan ve doğru haber getiren peygamber ile yalancı peygamberi ayıran yegâne delildir. Bâkılânî, mûcizeleri Allah'ın fiili, elçilerinin elinde yarattığı âdeti bozan ve peygamberlerin nübüvvetini doğrulayan olaylar olarak

²⁴¹ İbn Furek, *Mücerredü Makâlât*, 174.

²⁴² İbn Furek, *Mücerredü Makâlât*, 181.

²⁴³ Bakılânî, *el-İnsaf*, nşr: Zahid el-Kevseri, (Kahire: Dâru'l-Kütubu'l-Mısriyye, 1951), 58-61.

²⁴⁴ Bakılânî, *el-İnsaf*, 58-61., Hülya Alper, “İbn Sina ve Bakılânî Örneğinde İslâm Filozofları ile Kelamcılarının Nübüvvet Anlayışının Kur'ân'ı Perspektifle Değerlendirilmesi”, *Marmara İlahiyat Dergisi*, 28 (Ocak 2014), 53-73.

tanımlamıştır.²⁴⁵ Bâkıllânî'ye göre peygamberlere verilen mucizeler, yaşadıkları dönemin şartları açısından değişim göstermektedir. Örneğin Hz. Musâ devrinde sihir çok gelişmiş olduğu için ona âsânın yılanla dönüşmesi, denizin yarılması gibi mucizeler verilmiştir. Hz. İsâ döneminde tıp ve tedâvi metotları büyük ilerleme kaydetmiştir. Bundan dolayı ona ölüleri diriltme, kör ve alaca hastalarını iyileştirme gibi tıp ve tedâvi ile ilgili mucizeler verilmiştir. Hz. Peygamber döneminde ise edebiyat öne çıktığı için Şîr, hitâbet, nesir ve nazım gibi edebi türler zirve yapmıştır. Allah, böyle bir ortamda Hz. Peygamber'e Kur'an'ı indirmek suretiyle elçisini tasdik etmiş, Kur'an'ın bir benzerinin getirilemeyeceğini ve muciz olduğunu beyan ederek inkârcılara karşı meydan okumuştur.²⁴⁶

Bâkıllânî, Peygamberlerin nübüvvetinin mucize yoluyla bilinmeyeceğini ileri süren başta Berâhime'nin iddialarına karşı öne sürmüş olduğu delillerle bu iddiaları hem çürütmüş hem de mucizeleri nübüvvetin varlığına delil olarak kabul etmiştir. Bâkıllânî, mucizeleri kabul etmeyenlere karşı bu mucizelerin tabiat kanunları açısından mı, yoksa Allah'ın kudreti açısından mı imkânsız olduğu sorusunu yöneltir. Ona göre eğer Allah'ın kudreti açısından olduğunu ileri sürerlerse dinlerini terk etmiş yani küfre düşmüş olurlar ki bu durumda onlarla tartışmak yersizdir. Yok eğer tabiat kanunları açısından imkânsız olduğunu iddia ederlerse bu durumda da Allah'ın tabiat kanunlarını değiştirmesini ve peygamberinin elinde mucizeler yaratmasını inkâr etmiş olacaklarını ifade ederek mucizeyi nübüvvetin varlığına delil göstermiştir.²⁴⁷ Bâkıllânî'nin nübüvveti doğrulayan bir delil olması dolayısıyla mucize konusuna ayrı bir önem verdiği görülmektedir. Hz. Peygamberin mucizesi olan Kur'an'ı Kerim'in icâz oluşunu çok yönlü bir şekilde müstakil bir eser olan "Î'câzu'l-Kur'an'da"²⁴⁸ incelemesi bu konuya verdiği önemi göstermektedir. Erken dönem Eş'arî kelâmcısı olan Bâkıllânî, diğer meselelerde olduğu gibi nübüvvet meselesinde de mezhebinin genel kriterlerini takip etmiştir.

Tahkik döneminin ve Eş'arî kelâmının önemli simalarından biri olan Cürcânî (ö.478/1085) de nübüvvetin imkân ve gerekliliğini akıl açısından muhal görenleri tenkit ederek mezhebinin bu konudaki genel kanaatini bozmamış ve nübüvveti aklın mümkün, Allah açısından ise caiz olarak kabul etmiştir.²⁴⁹ Hz. Muhammed'in (sas) peygamber olarak gönderilmiş olmasını nübüvvetin mümkün olduğuna en güçlü delil olarak göstermiştir. Allah'ın, insanlar için peygamber göndermesinin bir lutuf ve ihsan olduğunu, peygamberlerin getirmiş olduğu hukuk kurallarının sosyal yaşamı düzenlediği ve insanlara sorumluluklar yüklediği, bunların olmaması durumunda toplumsal düzenin bozulacağı dolayısıyla insanlığın her zaman nübüvvete ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır. Kelâmın diğer konularında olduğu gibi nübüvvet konusunda da Eş'arî âlimlerinin aralarında zamana bağlı olarak gelişen delil yöntemlerinden kaynaklı bazı metodolojik farklılıklar olmakla birlikte temel konularda ittifak ettikleri görülmektedir. Bu konuya en önemli örnek ise Seyyid Şerif Cürcânî'nin, İcî'nin (ö. 756/1355) eseri "el-Mevâkıf" yazdığı şerhi "Şerhu'l-Mevâkıf" tır. İcî'nin kısa ve öz olarak ele aldığı konuları Cürcânî, şerh geleneği kapsamında daha ayrıntılı işleyerek okuyucunun istifadesine sunmuştur. Ömer Türker tarafından Türkçe'ye tercüme edilen eser, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığınca yayımlanmıştır. Cürcânî'nin, bu eserinden hareketle nübüvvet hakkındaki görüşlerinin genel çerçevesini çizmeye çalışacağız.

Cürcânî, nübüvvetin imkânını reddedenleri yedi gruba ayırarak her bir zümrenin önce iddialarını ele almış daha sonra bu iddiaları kendi delili ile cevaplamaya çalışmıştır. Bu zümreler içerisinde özellikle Berâhime'nin, aklın iyi ve kötüyü ayırt etmede tek başına yeterli olacağı, dolayısıyla nübüvvete ihtiyaç olmadığı görüşlerine karşı, Eş'arî düşüncenin hüsun-kubuh yaklaşımından hareketle bu iddianın batıllığını, nübüvvetin ise imkân ve gerekliliğini temellendirmiştir. Cürcânî, nübüvvet meselesini mezhebinin temel sâbitelerinden yola çıkarak aklın, bir fiilin güzellik ve çirkinlik derecelerini ayrıntılandıramayacağı ve kendi başına bazı hususları açıklayamayacağını bundan dolayı da peygamberlere ihtiyaç duyduğunu dile getirmiştir.

²⁴⁵ Bâkıllânî, *el-İnsaf*, 58; Alper, "İbn Sina ve Bakıllânî Örneğinde İslâm Filozofları ile Kelâmcıların Nübüvvet Anlayışının Kur'an'ı Perspektifle Değerlendirilmesi", 53-73.

²⁴⁶ Bâkıllânî, *el-İnsaf*, 59-61.

²⁴⁷ Bâkıllânî, *Kitâbu'l-Temhid*, nşr. R. J. McCarthy (Beyrut: Mektebetü's-Şârgıyye, 1957), 100-131

²⁴⁸ Bâkıllânî, *Î'câzu'l-Kur'an*, thk: Seyyid Ahmet Kasar (Kâhire: Dâru'l-Maarif, 1971).

²⁴⁹ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev; Ömer Türker, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 3/414-445; Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, 83.

Özellikle ibadetlerin ve hadlerin miktar ve zamanlarının belirlenmesinde şeriata ihtiyaç olduğunu bu konularda aklın hüküm veremeyeceğini vurgulamış ve peygamberleri insanlar için faydalı ve zararlı olan fiilleri tebyin etme noktasında ilaçların tabiatlarını, işlevlerini ve özelliklerini bilen mâhir tabiplere benzeterek nübüvvetin insanlar açısından önemine dikkat çekmiştir.²⁵⁰

Eş'arî'lerin, nübüvvet hakkındaki görüşlerini kısaca şu şekilde özetleyebiliriz: Eş'arî düşünceye göre, nübüvvet aklen mümkün şer'an câiz olarak kabul edilmekte ve bunun en büyük delili olarak da mucize gösterilmektedir. Genel anlamda Eş'arî kelâmcılarının hemen hemen hepsi Hz. Peygamberin risâletle görevlendirilmesini mutlak anlamda nübüvvet kurumunun varlığı için en güçlü delil olarak kabul etmişlerdir. Çünkü bir şeyin meydana gelmiş olması onun muhal olmadığına delâlet eder. Hz. Peygamberin nübüvveti ve diğer peygamberlerin gönderilmesi tarihi bir vâkıa olduğuna göre, Allah'ın peygamberler göndermesi mümkün olarak kabul edilmiştir. Bütün dini bilgilerin kaynağının akıl değil nakil olduğunu, çünkü insan aklının her şeyi kavramaktan âciz olduğunu benimseyen Eş'arîler, insan sorumluluğunun asıl kaynağının ise vahiy olduğu görüşünü benimsemişlerdir.²⁵¹ Kur'an'ı, Hz. Peygamberin nübüvvetine önemli bir delil olarak gösteren Eş'arîler, mucizeleri de nübüvvetin doğruluğuna delâlet eden hârikulâde hâdiseler şeklinde kabul etmişlerdir. Peygamberlerin nübüvvet öncesi küçük günahlar işlemesini mümkün gören Eş'arîler, nübüvvet esnasında ve sonrasında peygamberlerin günah işlemesini mümkün görmeyerek onların masum olduğunu iddia etmişlerdir.

4. Şîi Ekollerde Nübüvvet

Arapça'da (şy'a) kökünden insanlar arasında ortaya çıkıp yayılmak anlamına gelen şîa kelimesi Kur'an'da da farklı âyetler bağlamında taraftar, yardımcı, fırka ve birine tâbi olmak anlamında kullanılmıştır.²⁵² Kur'an'ı Kerim'de şîa kelimesi En'am, 6/65,150; Hicr, 15/10; Meryem, 19/69; Kasas, 28/4; Rum, 30/32; Sebe, 34/54; Kamer, 54/51 âyetlerinde "fırka, bölük, topluluk" anlamlarında; Kasas, 28/15; Saffat, 37/83 âyetlerinde "taraftar, bir kimseye uyan" anlamında ve Nur, 24/19 âyetinde ise "yaymak" anlamlarında kullanılmıştır.

"Şîa kavramı kelâm ve mezhepler tarihinde "Hz. Ali taraftarı" Hz. Peygamber'in vefatından sonra devlet başkanlığı görevinin Hz. Ali ve onun nesline ait olduğunu iddia eden grupların oluşturduğu zümre" olarak tanımlanmaktadır.²⁵³ Şîi gruplar önceleri "Şîatü Ali" diye tanımlanırken sonraları Ali kelimesi kaldırılarak sadece Şîa ismi kullanılmıştır. Şîa yerine "Ehlü't-Teşeyyü ve Râfıza" kelimelerinin de kullanıldığı görülmüştür. Ancak Râfıza küçültücü bir içeriğe sahip olup, imamları olan Zeyd b. Ali'yi yüz üstü bırakıp öldürülmeye "terkedenler" gibi bir mana taşıdığı için bütün Şîi grupları kapsayacak şekilde kullanılması uygun görülmemiştir.²⁵⁴

Şîiliğin tarihsel kökeni ile ilgili farklı görüşlerin varlığı bilinen bir gerçekliktir. Bu bağlamda Şîi ve sünni âlimler arasında ihtilaf olduğu gibi bu konuda Şîi âlimlerin kendi içinde de ihtilafta olduklarını söylemek mümkündür. Bu durumun temelinde ise şîiliğin teşekkülünün siyasi mi yoksa dinî mi olduğu tartışmalarının bulunduğu açık bir gerçekliktir. Şîi müelliflerden bazıları, Şîiliğin kökenini Hz. Peygamber devrine kadar götürürken bazıları da Hz. Peygamber sonrası gelişen tarihsel olaylara dayandırmışlardır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in vefatından sonra meşru halifelüğün Hz. Ali'nin hakkı olduğunu iddia ederek Şîiliğin siyasi bir hareket olduğunu savunanalar; Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra gelişen siyasi olaylara dayandıranlar ve Hz. Ali'nin halifelliği döneminde yaşanan Cemel (36/656) ve Sıffin (37/657) gibi savaşımlardan sonra yaşanan dini ve siyasi kırılmalara bağlayan yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Yine Şîiliğin tarihsel kökeni ile ilgili olarak Hz. Ali'nin şehit edilmesi, Muâviye'ye bey'atı ve Hz. Hüseyin'in şehadeti sonrası meydana gelen ayrışmalardan sonra ortaya çıktığını iddia eden farklı görüşler de bulunmaktadır.²⁵⁵ Şîiliğin dayandırıldığı

²⁵⁰ Cürcâni, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/414-445.

²⁵¹ Mâverîdî, *A'lâmü'n-Nübüvve*, 36.

²⁵² Râgıp İsfahânî, *el-Müfredât el-Fâzî'l-Kur'ân* nşr.Safvan Adnan Dâvûdî (Dîmeşk: Dâru'l-Kalem, 1992), "Şîa", 470; Ethem Ruhi Fırlalı, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, (İzmir: İzmir İlâhiyat Vakfı Yayınları, No:1, 12. Baskı, 2004), 115.

²⁵³ Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), "Şîa", 315; Fırlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, 115.

²⁵⁴ Fırlalı, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, 315.

²⁵⁵ Fırlalı, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, 315.

tarihsel olaylarla ilgili olarak ortaya atılan bu görüşlerden sadece birine dayanılarak Şîliğin ortaya çıkışını izah etmek tek tip ve indirgemeci bir tarih yaklaşımı olacağı için doğru bir tercih olmayacaktır. Belirtilen görüşlerin dini ve siyasi kırılmalara etkisi olmakla birlikte Şîa'nın, Kerbela olayından sonra gelişen süreçte dâhil edilerek ana bünyeden kopup mezhepsel (dini/siyasi) bir hüviyete büründüğü görüşü mezhepler tarihi yazarlarının da genel kanaatini yansıtan ortak bir yaklaşım olmuştur.

Şîa, tarih sahnesine çıktığı andan itibaren kendi içinde birçok alt gruplara ayrılmıştır. Bunlar içerisinde sünni düşünceye yakın gruplar olduğu gibi “Ğulât”²⁵⁶ dediğimiz aşırı uç fikirlere sahip fırkalar da günümüze kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Şîi grupların, nübüvvet konusundaki yaklaşımları daha çok imâmet ekseninde geliştiği için nübüvvet anlayışları ile imâmet anlayışları birlikte şekillenmiştir. Bu bağlamda ele alacağımız Şîi zümrelerin nübüvvet görüşleri aynı zamanda imâmet görüşlerinin de yansıması olarak tezahür etmiştir. Çalışma sınırlarımız içerisinde Şîa'nın bütün bu zümrelerine yer vermemiz mümkün olmadığı için en fazla taraftara sahip, günümüze kadar varlığını sürdüren ve mezhepler tarihi kitaplarında da Şîa içinde üç ana kol olarak ele alınan; Zeydîlik, İsmailîlik ve imâmîlik'in ayrı ayrı nübüvvet anlayışlarına yer vereceğiz.

4.1. İmâmîyye (İsnâaşariyye)

İmâmîyye, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali ve sırasıyla onun iki oğlu ile torunlarını Allah'ın emri, Hz. Peygamber'in tâynini ve vasiyeti ile meşru imam olduğunu kabul eden ve böylece on iki imama inanmayı dinin asıl rükûnlarından biri olarak görenlerin oluşturduğu mezhep olarak tanımlanmıştır. İmâmet nazariyesini ön plana çıkardıkları için isnâaşariyye, hem itikatta hem de muâmelatta İmâmî Câferî Sâdık'ın (ö.148/765) görüşlerini benimsedikleri için Câferiyye olarak da bilinmektedirler.²⁵⁷ İmâmîyye'nin, bir fırka hüviyetinde tam olarak kurumsallaşması, on ikinci imamın kaybı ile başlayan Gaybet-i Suğra (küçük gizlilik 260/874) döneminden sonraya tekabül etmiştir. Zira bu devirden sonra İmâmîyye'nin görüşleri bütünüyle belirginlik kazanmış, imamlar ve onlardan sonra takip dileycek hususlar hakkındaki temel dinamikler artık bu süreçten sonra netlik kazanmıştır.

İmâmîyye'ye göre nübüvvet, Allah'ın insanlar arasından seçmiş olduğu bazı kullarını elçi olarak görevlendirmesi ve insanları doğru yola iletmesi için onlara vahiy göndermesidir. İmâmîyye, nübüvveti ilâhi bir yükümlülük ve elçilik görevi olarak telakki etmiştir. Allah Teâlâ, kullarına doğru yolu göstermek, dünyada ve âhirette onların faydalarına olan hükümleri bildirmek, onları kötülüklerden arındırmak, ifsâd edici gelenek ve göreneklerden kurtarmak için lütfuyla seçtiği, insanlığın en olgun ve ulvî mertebesine ulaştırdığı kullarını peygamber olarak göndermiştir. Bu peygamberler vasıtasıyla diğer kullarına bereket ve hayır yollarını bildirir, insanlığa uygun olan sıfatları anlatır, ahirette ise derecelerini yükseltir. Dolayısıyla kullarına doğru yolu gösterecek müjdeleyici bir peygamber göndermesi lütfu ve rahmeti gereği Allah üzerine vâciptir.

İmâmîyye'nin, Allah'ın peygamber göndermesi meselesine yaklaşımı Mu'tezile'de olduğu gibi vâcip olarak kabul edilmiştir. Bu hususu İmâmîyye, Allah'ın lutuf ve rahmeti açısından vâcip görürken; Mu'tezile, adâleti açısından vâcip kabul etmiştir. Ayrıca İmâmîyye'nin bu meseleyi sadece Allah'ın rahmeti açısından değil aynı zamanda adâleti açısından da dikkate alarak böyle bir sonuca varmış olabileceğini ifade edebiliriz. Sebep ne olursa olsun sonuç olarak baktığımızda İmâmîyye, Mu'tezile'de olduğu gibi Allah'ın insanlara peygamber göndermesini vâcip bir sorumluluk olarak kabul etmiştir. Alla'nın, peygamber olarak seçtiği elçilere nübüvvetinin bir alâmeti olarak mucize ve deliller vermesi de O'nun lütfunun tamamlanması ve rahmetinin mükemmelliği gereğidir. Yani Allah, göndermiş olduğu bütün peygamberlerini mucizelerle desteklemiş ve bu durum İmâmîyye'ye göre lütfu gereği bir vücûbiyet olarak kabul edilmiştir. Bütün peygamberlerin en üstünü olan Hz. Peygamber'in mucizesi ise belâgati ve fesâhati insanları âciz bırakan Kur'ân'ı Kerim'dir. İmâmîyye ile Mu'tezile'nin nübüvvet konusundaki vücûp yaklaşımının hareket noktası

²⁵⁶ “Galat”, Sözlükte haddi aşmak manasına gelen gulûv kökünden çoğul anlamında bir nisbet ismi olup “itidal çizgisini aşanlar” demektir. Bu kökten türeyen gulat ile ehlü'l-gulûv, ashâbu'l-gulûv terkipleri de aynı mânâyı ifade etmektedir. Mezhepler Tarihiyle ilgili olarak eser yazan Sünnî ve Şîi müellifleri, gâliyye terimini genellikle imâmet konusunda aşırı görüşler benimseyen ve Şîa'ya bağlılık (teşeyyü) iddia eden gruplar için kullanmışlardır. Bunun yanında bu grupların özellikle âhireti inkâr edip tenâsüh inancını benimsediklerine de dikkat çekmişlerdir. Mustafa Öz, “Gâliyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/333-337.

²⁵⁷ Fığlalı, *Çağımızda İ'tikadi İslâm Mezhepleri*, 137.

farklı olsa da Allah'ın, peygamber gönderme konusunda O'na vucûbiyet yükleme görüşünün her iki düşünce ekolünün ulaştığı sonuç olmuştur.

İmâmiyye'ye göre peygamberler, güvenilir ve mutlak anlamda günahlardan korunmuş (mâsum) kişilerdir. Peygamberlerin tebliğ görevlerinde en küçük noksanlık ve hata bulunmaz. Peygamberler, günahsız olduğu gibi onların vârisleri olan imamlarda mâsum ve günahsızdırlar. Bu mâsumiyet hem peygamberler hem de imamlar için büyük ve küçük bütün günahlardan, yanılmaktan, unutmaktan münezze olmak demektir.²⁵⁸ İmâmiyye'yi Ehli Sünnet itikadı karşısında ayırtıran en önemli teorisi yukarıda ifade etmiş olduğumuz peygamberlere ait olan mâsumiyet karinesinin imamlara da atfedilerek imamlara nübüvvet misyonunun yüklenmesi olmuştur. İmâmiyye, bu amaç doğrultusunda peygamberlerle imamların görevlerini eş değer görmüş ve peygamberlerin gönderilme hususundaki zaruretlerin imamlar içinde geçerli olacağını iddia etmiştir. Hatta İmâmiyye'ye göre imamlara peygamberlerde olduğu gibi belirli zaman dilimlerinde değil her zaman ihtiyaç vardır. Kur'ân'ın gerçek mesajının da ancak imamlar vasıtasıyla anlaşılacağını savunmuşlar ve imamlar da tıpkı peygamberler gibi insanların hidâyet ve irşâdı ile sorumlu tutulmuşlardır. Dolayısıyla imâmlarla peygamberler aynı görevi ifâ ettikleri için imamların da Allah tarafından seçilmesi bir zorunluluktur. Bu bağlamda peygamberlerle imamlara iman arasında hiçbir fark yoktur.²⁵⁹ Kendi içerisinde çelişkiler barındıran bu doktrin, özellikle Ehl-i Sünnet âlimlerince nübüvvet kurumuyla aynileştirildiği gerekçesiyle şiddetle eleştirilmiş ve İmâmiyye'nin bu görüşüne karşı nübüvvetle imametın aynileştirilemeyeceği düşüncesi savunulmuştur. Tarihi süreç içerisinde İmâmiyye, imamlara yüklemiş olduğu sorumluluk ve amaçla imâmeti nübüvvet kurumuna göre daha fazla ön planda tutmuş ve bu müesseseyi sürekli canlı tutarak tâbileri üzerinde dini ve siyasi bir otorite kurmuştur.

4.2. İsmâiliyye

İsmaililik, Ca'feri Sâdık (148/765)'tan sonra imâmetin, Ca'feri Sâdık'ın en büyük oğlu İsmâil ve onun soyundan gelenlerin hakkı olduğunu ileri sürerek bu bağlamda dîni-siyasi bir söylem gerçekleştiren ve h. 2. Asrın ikinci yarısında İmâmiyye'den ayrılanların oluşturmuş olduğu Şîliğin kollarından biridir. Mezhep mensupları kendileri için Dâvet, Dâvetu'l-Hâdiye ve Dâvetu'l-Hak gibi isimleri kullanmışlarsa da daha sonra yaygın olarak İsmâiliyye tanımlaması tercih edilmiştir. İsmâiliyye için ayrıca Ta'limiyye, Bâtıniyye, Melâhîde ve Seb'iyye gibi tanımlamalar da kullanılmıştır.²⁶⁰ İsmâiliyye'nin ön plana çıkan en belirgin özelliği zahir-bâtın ayrımını aktif ve keskin bir şekilde kullanmış olmalarıdır. İsmâililer, kutsal kitapların ve şer'î hükümlerin zâhir ve bâtın arasında ayrıma giderek her zâhiri ve lafzî mânânın bir bâtınî ve hakiki mânası olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda İsmâililer, Kur'ân'ın zâhirî manası ile bâtınî manasını tamamen birbirinden ayırarak kendilerine mahsus bir te'vil anlayışı geliştirmişlerdir.²⁶¹

İsmâililikte nübüvvet konusu diğer Şîî fırkalarda olduğu imâmet kurumuyla sıkı bir ilişki içerisinde değerlendirilmiştir. İsmâiliyye'ye göre Hz. Peygamber için sâbit olan durumlar Hz. Ali evladı içinde geçerli olmaktadır. Kalbî ibâdet anlamına gelen ve İsmâililikte önemli bir yere sahip olan velâyet, Hz. Peygamber ailesini sevmek, onları rehber kabul etmek ve onlara gönülden bağlanmak demektir. Hz. Ali evladı tarafında yer almak ve düşmanlarını düşman edinmek velâyetin en önemli gerekliliğidir. İsmâililiğin velâyet anlayışında Allah, peygamber ile imâmlara itaat ve onlara bağlılık birbirinden ayrılmaz bir bütündür, ayrı kabul edilemez.²⁶² İsmâililere göre nübüvvet, Hz. Peygamber'de son bulmamış ve velâyet makamı ile Hz. Ali evladının soyundan gelen imamlar vasıtasıyla onların şahsında devam etmiştir. İslâm'ın bütün ilkeleri velâyet makamına tâbi olarak kabul edilmiş ve bu kabul çerçevesinde bir nübüvvet-velâyet tasavvuru ortaya konmuştur. Bu tasavvura göre Allah Teâlâ taharet, namaz, zekât, oruç, hac ve cihad yapmayı emretmiş aynı zamanda vâsi ve imamlara tevelli (Hz. Peygamber ve ailesini sevmek) etmeyi, tüm eşyayı muhâfaza etmeyi

²⁵⁸ Sönmez Kutlu, *İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi Zeydîyye, İsmâiliyye, İmâmiyye*, (Ankara: Ankuzem Yayınları, 2006), 121.

²⁵⁹ Metin Bozan, "İmâmiyye Şîası'nın Peygamberlik ve İmâmet Anlayışlarının Mukâyesesi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 9/26 (Eylül-Aralık 2006), 95-112.

²⁶⁰ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Ahmed Fehmi Muhammed (Beyrut: Daru'l-Kütubu'l-İlmiyye, 1992); Gazzâlî, *Fedâihu'l-Bâtıniyye*, thk: Muhammed Ali Kutub, (Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 2009), 21-32.

²⁶¹ Kutlu, *İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi Zeydîyye, İsmâiliyye, İmâmiyye*, 109; Fiğlalı, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, 132.

²⁶² Kutlu, *İslâm Düşünce Ekolleri ve Tarihi*, 110-11.

ve düzensizlikten korunmayı farz kılmıştır. Onlara göre velâyet dinin nihâi amacıdır. Eğer velâyet olmazsa, diğer esaslar hükümsüz olacak ve din tekrar eskiye, câhiliyyedeki haline dönecektir. Bu durumda da îman, ancak zamanın imamına bağlanmakla/tevellî etmekle meydana gelmiş olur. Zira İsmâîlilere göre imam, mü'minleri mârifete götüren tek rehberdir ve imam vasıtasıyla bu hakiki bilgiye ulaşan kişi ise gerçek mü'mindir.

İsmâîlilere göre Hz. Muhammed (sav) son peygamberdir ve Allah'ın kendisine vahyetmiş olduğu ilâhi mesajları insanlığa tebliğ etmiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in vâsisi olan Ali b. Ebi Tâlip ve onun soyundan gelen imamlar da Hz. Muhammed (sav) gayesini üstlenerek her çağ ve şartlara göre bu nebevi mesajları yorumlamışlardır. İsmâîliler, Hz. Ali ve onun soyundan gelen imamların imâmetini Kur'ân'da geçen ilgili âyetlere dayandırarak temellendirmişlerdir. Bu âyetlerden bazı örnekler şunlardır;

*“Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun mîsali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır, (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nurdur. Allah nuruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misal veriyor. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”*²⁶³

*“İnkârcılar; Ona rabbinden bir mucize indirilse ya! Diyorlar. Sen ancak bir uyarıcısın, her topluluğun da bir önderi vardır.”*²⁶⁴

Bu âyetlere istinaden İsmâîliyye düşüncesinde Allah'ın, her dönemde insanlara imamlar gönderdiğini ve bu imamların, insanları Allah'ın emriyle O'nun dinine sevk edeceği inancı oluşmuştur. Buradan hareketle İsmâîliyye, her zaman diliminde insanları doğru yola ileten rehberlerin (imamların) bulunmasını vâcip kabul etmiştir.

İsmâîli imâmet anlayışına göre, her nâtık'ın yani peygamberin bir sâmiti vardır. Nâtık kendisinden önceki nâtık'ın mesajının yerine geçecek yeni bir ilâhi mesaj getirirken, Sâmit bu ilâhi mesajların bâtını anlamlarını bilir. Böylece Sâmit gerektiği zamanda nâtık'a yardımcı olur. Peygamberler, bütün insanların vahyin onun yol göstericiliğinden ve içerdiği hakikatlerden faydalanabilmesi için vahyi, zâhiri manasıyla tebliğ ederler. Vahyin yol göstericiliğini ve vahyin içerdiği hakikatleri insanlara ulaştırıp onları doğru yola sevk etmek için de bâtını manasının bilinmesi gerekir ki bunu da ancak imamlar yerine getirebilir. Bu nedenle peygamberin (nâtık) görevi vahyi tebliğ etmek iken, imamın görevi de vahyi te'vil etmektir. Böylece nübüvvet zâhir ile alakalı iken, imâmet bâtın ile alakalı olmaktadır. Ayrıca nübüvvet, imâmetin varlığını gerekli kılmaktadır. Bu duruma göre imam mü'minleri doğru bilgiye, Allah'ın tekliği bilgisine (İlmu't-Tevhid) götürür. Bu bilgi yoluyla kişi, mükemmelliğe yani insan-ı kâmilliğe ulaşabilir.²⁶⁵

İsmâîliyye'ye göre nübüvvet ile imâmet etle tırnak gibi birbirinden ayrılmayan ve birbirinin mütemmimi olan kurumlardır. Hatta imâmetin daha fazla ön plana çıkarıldığını söyleyebiliriz. İmâmeti, imanın en önemli esası olarak kabul eden İsmâîliler, zamanın imamına bağlanmayı da imanın bir gereği olarak vâcip kabul etmişlerdir. İsmâîlilere göre Hz. Muhammed (sav) son peygamberdir fakat imamlar da peygamberlerin vârisleri ve sâmitleri olarak ilâhi mesajlara muttali olduğu için velâyet, nübüvvet gibi benimsenmiştir. Hatta imamlar, vahyin bâtını manasına vâkıf olduğu için zamanın nebisi olarak görülmüştür. İsmâîlilerin nübüvvet bağlamında imamlara yüklemiş olduğu bu mezhepsel gaye ile Ehl-i Sünnetin ve mu'tedil Şîi fırkaların (Zeydîyye gibi) nübüvvet anlayışından farklılaştığını ifade edebiliriz. İsmâîliler, her devrin nâtıkı (peygamberi) bulunur anlayışı ile altı Ulu'l-Azim peygamberi kabul etmişler ve bununla birlikte zamanın nâtıkı olarak Muhammed b. İsmâîli de yedinci Ulu'l-Azim peygamber olarak kabul etmişlerdir. Onlara göre Ulu'l-Azim peygamberler şunlardır; Âdem, Nuh, Musâ, İsâ, Hz. Muhammed (sav), Muhammed b. İsmail'dir.

İsmâîlilere göre peygamberlerde bulunması gereken sıfatlar şunlardır:

1. Peygamberlerin âzaları eksiksiz olmalıdır.
2. Anlama kavrama yetileri tam olmalıdır.
3. Sağlam bir hafızaya sahip olmalıdır.
4. Zeki ve ileri görüşlü olmalıdır.

²⁶³ el-Nur, 24/25.

²⁶⁴ el-Ra'd, 13/7.

²⁶⁵ Kutlu Sönmez, *İslâm Düşünce Ekolleri ve Tarihi*, 111.

5. Konuşmaları fasih ve anlaşılır olmalıdır.
6. İlmi sevmelidir.
7. Doğruluğa önem vermelidir.
8. Yeme, içme ve nikâh gibi durumlarda şerden uzak olmalıdır.
9. İkrâm etmeyi seven, tevâzu sahibi olmalıdır.
10. Altın ve gümüş gibi dünyevi şeylerden uzak durmalıdır.
11. Adâleti ve adâletli olanı sevmeli, zulme ve zulmü yapana karşı olmalıdır.
12. Şecaat sahibi olmalıdır.

İsmâiliyye'nin peygamberlerde bulunmasını istediği yukarıda sayılan niteliklerin tahlili yapıldığında bu vasıfların imamlarda da bulunması gerektiği anlaşılabacaktır. Dolayısıyla İsmâililer de nübüvvetle İmâmeti aynileştirerek imâmet üzerinden nübüvvetin devam ettiğini iddia ederek dini ve siyasi otoritelerini meşrulaştırmaya çalışmışlardır.

4.3. Zeydîlik

Zeydîlik, İmâmiyye Şîa'sının dördüncü imâmı Ali b. Hüseyin Zeynelâbidin'in (ö. 94/712) oğlu Zeyd'e (ö. 122/740) ondan sonra da oğlu Yahya'nın (ö. 125/743) yolunu takip ederek onların imâmetini ileri sürenlerin mezhebidir.²⁶⁶

Şîî fırkalar arasında mu'tedil ve Ehl-i Sünnete en yakın olması ile diğer şîî zümrelerin aksine, ilk üç halifeyi meşru kabul etmelerinden dolayı (mefdulun imâmeti sahihtir) Makdîsî (ö.390/1000) ve Mes'ûdî (ö.345/956) ilk devir müellifleri, Zeydîliği Şîî fırkaların dışında tutmuşlardır. Zeydîler'in itikâdda Mu'tezile, fıkhıta Hanefî mezhebine dâhil olmaları bu yakınlığı daha da kuvvetlendirmiştir. Daha sonraları İslâm'ın ana bünyesini teşkil eden ve Ehl-i Sünnet adını alan yapının mensupları ile İmam Zeyd ve tâbileri aynı siyasi ve toplumsal krizlere tepki göstermişlerdir. Bu duruma kanıt olarak ise Ebû Hanîfe'nin İmam Zeyd'e yardım ederek onu desteklemenin gerekliliğini ifade edip onunla beraber zâlim olarak gördükleri Emevî idarecilerine karşı başkaldırının vâcibiğine dâir vermiş olduğu fetvâler delil olarak gösterilebilir.²⁶⁷

Zeydiyye'nin kısaca tarihsel sürecinden bahsetmek gerekirse şunları ifade edebiliriz: Hz. Hüseyin ve ailesinin Kerbelâ'da Emevi idaresi tarafından katledilmesi neticesinde bu katlin intikamını almak için Tevvâbun²⁶⁸ ve Muhtar es-Sekafî gibi isyanlar ortaya çıkmıştır. Bu isyanlar neticesinde Emevî yönetiminin toplum genelinde uygulamış oldukları zulüm politikaları ve Ali evlâdının hilâfet iddiaları Zeyd b. Ali liderliğinde yeni bir isyanın başlamasında aktif rol oynamıştır. Dolayısıyla Emevîlerin haksız uygulamaları ve Ehl-i Beyt'e olan düşmanlıkları Zeyd'in isyanına zemin hazırlamıştır. Emevilere karşı Kûfe'de ayaklanan Zeyd ve taraftarlarının isyanı Emevîlerin Kûfe valisi tarafından şiddetle bastırılarak sonlandırılmıştır. Emevîler tarafından bastırılan Zeyd b. Ali isyanı başarısızlıkla sonuçlanmış ancak böyle bir isyan hareketi Zeydî fikirlerin teşekkülünde önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçların en önemlisi Zeydîliğin imâmet görüşü yani efdal-mefdul nazariyesidir. Bu görüşe göre Hz. Ali hilâfet için en uygun kişi olmakla beraber kendisinden önceki ilk üç halifenin de hilâfetleri sahihtir. Zeydiyye, bu nazariye ile imâmette Ehl-i Sünnet düşüncesine yakınlaşmış ve diğer Şîî fırkalardan ayrılmıştır. Zeyd b. Ali'nin imâmet hakkındaki bu nazariyesi taraftarlarının önce benimsenmiş isyan sırasında ise bu görüş terk edilerek Zeyd b. Ali yalnız bırakılmıştır.

İmâmet, Zeydiyye'de Kâsım b. İbrâhim er-Ressî'den sonra fikrî bir açılım ile Usûlu'd-din arasında kabul görmeye başlamıştır. Onlar, imâmeti her ne kadar Usûlu'd-din'den kabul etseler de birçok noktada İmâmiyye Şîa'sından ayrılmıştır. Zeydîlere göre Hz. Peygamber hayatta iken vasiyet ederek yerine bir imam

²⁶⁶ Fığlalı, *Çağımızda İtikâdi İslâm Mezepleri*, 121.

²⁶⁷ Abdulhamit Sinanoğlu, *İslâm'da Akılcı Düşüncenin Önderleri Ebû Hanîfe ve Vâsıl Bin Ata* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 215-16.

²⁶⁸ "Tevvâbîn" Ehl-i beyt'e büyük sevgi besleyen ve Müslümanları derinden etkileyen Kerbelâ vak'ası, Hz. Ali'nin ve oğullarının haklarını arama iddiası ile ortaya çıkan ve Şîiiliğin zuhuruna zemin hazırlayan bazı hareketlerin temelini oluşturmuştur. Kerbelâ vak'ası yüzünden I. Yezide ve yönetimine karşı düşmanlık besleyen grupların başında Hz. Hüseyin'i Kûfey'e dâvet ettikten sonra ona yardım etmeyen Kûfeli taraftarları gelir. Hz. Hüseyin'e karşı dürüst davranmadıkları için büyük pişmanlık duyan ve işledikleri bu günahı ancak onu şehid edenleri ve onlara emir verenleri öldürmekle kurtulabileceklerine inanan bu gruba Tevvâbîn (tövbe edenler) denilmiştir. İsmail Yigit, "Tevvâbîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/49-50.

taayin etmemiş veya isim vererek bir kişiyi belirtmemiştir. Bir önceki imam bir sonrakini de belirlemiş değildir fakat imamın sahip olması gereken vasıflar bildirilmiştir. Kimin imam olacağı bu vasıflar dikkate alınarak belirlenir. Belirtilen şartlara haiz olması dolayısıyla imam olacak kişiyi Hz. Ali'dir. İmam olmak için en temel şart faziletli olmaktır. Bunun da ölçüsü takva ve ilimdir. Yani imam olacak kişiyi, dinin emirlerini yerine getirmede ve yasaklarından kaçınmada son derece duyarlı olmalıdır. Bununla birlikte imamın günahlardan korunmuş olmak gibi bir vasfı yani "ismet" sıfatı yoktur ismet sıfatı yalnızca peygamberlere ait bir sıfattır. İlim ise Hz. Peygamber'den Hz. Ali yoluyla alınmış gizli ve özel bir bilgi olmayıp her insanın öğrenmekle elde edebileceği iktisabî bir bilgidir. İmamın, Kureys'in Hâşimî soyundan olması tek başına yeterli değildir. Onun Hz. Ali'nin Fatıma'dan olan Hasan ve Hüseyin soyundan olması, vera sahibi, cesur, kahraman, cömert, imametini açıkça ilan etmiş ve zalim idareciye karşı çıkması gerekir. Zeyd b. Ali "gâib" (gizli) imam fikrini reddetme ve imamın, kendi imâmetini açıkça ilan edinceye kadar bey'at istemeyeceği düşüncesini ısrarla savunmuştur.²⁶⁹

Zeydiyye'nin, imamdaki bulunması gereken vasıflar hakkında yukarıda belirtilmiş olan hususlar özellikle İmâmiyye Şîa'sı ile aralarındaki belirgin görüş ayrılıklarını oluşturmuştur. Hatta bu görüş ayrılıklarının her birinin İmâmiyye'nin savunduğu iddiaların aksini ifade eden görüşler olduğunu söyleyebiliriz. Zeydiyye'ye göre Hz. Peygamber'den sonra ümmetin en faziletli ve imâmete en layık olanı Ali b. Ebî Talip ondan sonra Hasan ve Hüseyin bu ikisinden sonra ise onların soyundan gerekli şartları taşıyan kimselerdir. Onlardan her kim imâmetini ilan eder ve dâvette bulunursa o kişinin dâvetine icâbet ve itaat etmek farzdır. Ancak imâmetin peygamberden sonra Ali b. Ebî Talip'e geçmesi hususunda Zeydî âlimler arasında tam bir ittifak bulunduğunu söylemek doğru olmaz. Fakat genel olarak Zeydî kelâmcılar; kitap (En'am, 6/84), sünnet (Gadîr-i hum hâdisesi) ve Ehl-i beyt'in icması şeklinde bir delillendirme yöntemi benimsemişlerdir.

Nübüvvet meselesi, diğer İslâm düşünce ekollerinde olduğu gibi Şîa'nın Zeydiyye kolu için de temel inanç konularından birini teşkil etmiştir. Diğer Şîi ekollerde olduğu gibi Zeydîlik'te de nübüvvetle imâmet birbirini ile ilintili olarak değerlendirilmiştir. Zeydiyye'nin yaygın olarak yaşandığı ve ayn zamanda devletin resmi mezhebi olan Yemen'de Müslümanlarla beraber Yahudi ve Hristiyanların bulunması Müslümanlar özelinde Zeydîleri kendi inançlarını ve özellikle de Hz. Peygamber'in nübüvvetini savunmaya ve onların inançlarının da bâtıl olduğunu kanıtlamaya itmiştir. Bu konuda kaleme alınan en önemli eser Kâsım er-Ressi'nin (ö. 246/860) "er-Redd ale'n-Nasâra" adlı eseridir.²⁷⁰ Kâsım er-Ressi bu eserinde nübüvvet konusuna değinmekle birlikte Hristiyanların teslis inancını ve Hz. İsa hakkındaki yanlış inançları eleştirir. Yani bu eleştiri çerçevesi peygamber olan Hz. İsa'nın ilâh olamayacağı konusundaki temellendirmelerdir.²⁷¹ Zeydiyye'nin nübüvvet görüşlerini bu ekolün fikrî teşekkül evresini oluşturan Kâsım er-Ressi ve Hâdi ile'l-Hak Yahya b. Hüseyin (ö. 298/911) gibi âlimlerin görüşleri doğrultusunda ele almaya çalışacağız.

Zeydiyye içerisinde önemli bir otorite olarak kabul edilen Hâdi ile'l-Hak Yahyâ b. Hüseyin'e göre nübüvvetin insan için gerekliliğini aklen bilmek zorunluluktur. Ayrıca Hâdi ile'l-Hak, nebilerin nübüvvetinin ve onlara vâsi olmanın istihkak "hak etme" ile olacağı fikrini benimsemiştir. Bu hususta Zeydiyye ile Mu'tezile'nin görüş birlikteliği içinde olduğunu görmekteyiz. Hâdi'ye göre bu hak etme nebiler için Allah'ın hoşnut olacağı amelleri işlemeleri ve insanlara nasihatte bulunmalarıdır. Vâsiler için hak etme ise yaşadıkları çağın insanlarına göre faziletli olmaları ilim, takvâ, din, şecaat ve Allah'ın emirleri hususundaki duyarlılıkları ile ön plana çıkmış olmaları gerekmektedir. Bununla birlikte vâsilerin yukarıda belirtilmiş olan âlâmetlerinin dışında şu özelliklerinin de bulunması gerekir: Vâsiler, peygamberlerin ilimlerinin bâtınî yönünü bilmeli, nebilerin sırlarına vâkıf olmalı, Allah'ın nebilere verdiği şeyleri tafsilatlı olarak bilmeli ve bu niteliklere yaşadığı zaman diliminde kendisinden başkasının sahip olmaması gerekir. Zeydî gelenekte önemli bir yere sahip olan vâsîlik düşüncesi bu gelenek içerisinde bir nevi imâmeti destekleyen önemli bir arka bahçe fikri olarak kabul görmüştür.

Hâdi ile'l-Hak, imâmet konusunu Şîi gelenekte olduğu gibi nübüvvetle ilişkilendirerek imamların imametini "hak etme" ölçüsüne göre Allah tarafından kendilerine (imamlara) verilen bir yetki olarak görmüştür. Hâdi, bu hak etme hasletlerini şöyle sıralamıştır; "Hz. Peygamber'in soyundan gelme, ilim, takvâ,

²⁶⁹ Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, 124-25.

²⁷⁰ Kâsım b. İbrâhim er-Ressi, *er-Red ale'n-Nasâra*, thk: İmam Hanefi Abdullah, (Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2000).

²⁷¹ Mehmet Ümit, "Zeydî Gelenekte Nübüvvetin İspatı, Hâdi ile'l-Hak Örneği", *İslâmî İlimler Dergisi* 1/1, (Bahar 2006), 177-87.

zühhd, Allah’a dâvet, kılıçla ortaya çıkmak, zâlimlerden ayrılmak, hadleri gerektiği gibi uygulamak zekât ve sadakaların alınması gereken yerden alıp, Allah’ın verilmesini uygun gördüğü yerlere vermek, cesur olmak ve kâfirlerle savaşmaktır.”²⁷² Zeydîyye’ye göre imamlar “ismet” sıfatına hâiz eğildir. Bu sığfata sadece peygamberler sahip olabilir. İmâmet konusundaki bu husus Zeydîyye ile İmâmîyye arasındaki önemli görüş ayrılıklarından birini oluşturmaktadır. Zeydîyye’nin nübüvvet ve imâmette “istihkak” nazariyesini savunması Mu’tezile’nin de nübüvvette savunduğu bir yaklaşım olduğu dikkat çekicidir. Zeydîyye’nin bu meselede Mu’tezile’nin etkisinde kalmış olduğu açıkça görölmektedir. Ayrıca Zeydî âlimlerin imâmet ve vâsilik hakkındaki “istihkak” teorileri nübüvvet görüşlerini de şekillendirmiştir.

SONUÇ

İnanç esaslarının ana konularından biri olan nübüvvet meselesi kelâm ekollerinin de öncelikli konusu olmuştur. Bu ekoller nübüvvet inkârcısı kişi ve zümrelere karşı nübüvveti aklî ve naklî delillerle savunarak bir nübüvvet müdafaası geliştirmişlerdir.

İslâm düşünce tarihi içerisinde her ekol nübüvveti kabul etmeyen din ve mezheplere karşı kendi düşünsel örgüsü içinde bir nübüvvet temellendirmesi yapmıştır. Nitel veri analizi yöntemine dayalı olarak kaleme aldığımız çalışmamızı belirlemiş olduğumuz ekollere göre şöyle değerlendirebiliriz. İslâm’ın akılcı önderleri olarak bilinen Mu’tezile âlimleri bunu mezhebin inanç esasları olan usûl’i hamse ilkeleri temelinde delillendirmiştir. Daha çok aklî delilleri kullanarak özellikle Yahudi, Hristiyan ve Brahmanizm gibi dinlere karşı nübüvvet savunusu yapmışlardır. Eş’arî’ler, İmâm-ı Eş’arî’nin düşünceleri temelinde Allah’ın luruf ve ihtiyarına bağılı bir nübüvvet tasavvuru ortaya koymuşlardır. Mâtürîdî’ler hem aklî hem de naklî deliller çerçevesinde nübüvvetin imkân ve gerekliliğini dinî ve felsefî akımlara karşı ikna edici delillerle savunmuşlardır. Şîa ise siyasi kaygılardan hareketle nübüvvetle imâmeti aynileştirerek geleneksel nübüvvet anlayışından ayrılmıştır. Eş’arî ve Mâtürîdî düşüncede insanların maslahatı için Allah’ın peygamber göndermesi zorunluluk olarak görölmediğı için bu iki inanç ekölü daha geniş kitlelerce benimsenmiştir. Mu’tezile ve Şîa ise bunu ahlaki bir zorunluluk olarak kabul ettiğı için daha marjinal kalmıştır diyebiliriz.

İslâm düşünce geleneğinde ortaya çıkmış kelâmî ve felsefî ekollerin ortaya koyduğu nübüvvet tasavvurlarından faydalanarak yeni bir nübüvvet anlayışı geliştirilebilir. Böyle bir sentezle elde edilen veriler Deizm gibi modern düşünce akımlarına karşı bize yol gösterici olabilir.

KAYNAKÇA

1. Ak, Ahmet. “Mâtürîdî ve Nesefî Şârihlerine Göre Peygamberlere İman”. Sütçü İmam İlahiyat Dergisi 26 (Aralık 2015), 71-90.
2. Akçay, Mustafa. “Bir Kelâm Problemi Olarak Nübüvvetin İmkânı”. Sakarya İlâhiyat Dergisi, 3/3 (Haziran 2001), 217-246.
3. Alper, Hülya. “İbni Sînâ ve Bâkılânî örneğinde İslâm Filozofları ile Kelâmcıların Nübüvvet Anlayışının Kur’ân’i Perspektifle Değerlendirilmesi”. Marmara İlâhiyat Dergisi, 28 (Ocak 2005), 53-73.
4. Bâkılânî, *el-İnsaf*. thk. Zahid el-Kevserî. Kâhire: Dâru’l-Kutubu’l-Mısriyye, 1383/1963.
5. Bâkılânî. *İ’câzu’l-Kur’ân*. thk. Seyyid Ahmet Kasar. Kâhire: Dâru’l-Maarif, 1391/1971.
6. Bâkılânî. *Kitabu’t-Temhid*. nşr. R.J. McCarthy. Beyrut: Mektebetu’ş-Şargiyye, 1376/1957.
7. Bozan, Metin. “İmâmîyye Şîasının Peygamberlik ve İmâmet Anlayışları”. Dini Araştırmalar Dergisi 9/26 (Eylül-Aralık 2006), 95-112.
8. Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî. *Er-Resâil, Hucecu’n-Nübüvve*. nşr. Abdusselam Harun. 3. Cilt. Kâhire: Mektebetu Lisânu’l-Arap, 1384/1964.
9. Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî. *er-Resâil, Makâlâtü’l-Zeydiyye ve’r-Râfıza*. 4. Cilt. Kahire: Mektebetu Lisânu’l-Arap, 1384/1964.

²⁷² Mehmet Ümit, *Hâdi ile’l-Hak Yahya b. Hüseyin, Mecmû’ul Resâil*, thk: Abdullah b. Muhammed eş-Şâzeli, (Yemen Sa’de: Dirâsetu’l-İslâmîyye, 2001), 422-435.

10. Ebu Mansur Mâtürîdî. *Kitâbü't-Tevhîd Açıklamalı Tercüme*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2019.
11. Ebü'l Muin En-Neseî. *Tabsiratü'l Edille fi Usûli'd-Din*. nşr. Hüseyin Atay-Şâban Ali Düzgün. 2. Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
12. Eş'arî, Ebü'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve 'htilâfî'l-musallîn*. thk. Helmut Ritter. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1400/1980.
13. Eş'arî. *Risâle ilâ Ehli's-Sağr*. thk. Muhammed Seyyid el-Celyend. Kâhire: Dâru'l-Mûriyye, 1407/1987.
14. Fığlalı, Ethem Ruhi. *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 12. Baskı, 2004.
15. Gazâlî. *el-İktisad ve'l-İtikad*. nşr. Mustafa İmran. Kâhire: Dâru'l-Beşâir, 1430/2009.
16. Gazzâlî. *Fedâihu'l-Bâtiniyye*. thk. Muhammed Ali Kutub. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1430/2009.
17. İbn Furek. *Mücerredü Makâlâtî's-Şeyhi Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*. thk. Daniel Gimaret. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1408/1987.
18. Kādî Abdülcebbâr. *el-Muğni fi ebvâbi't-Tevhid ve'l-Adl*. thk. Mahmud Muhammed Kasım. Kâhire: Dâru'l-Mısriyye, 1385/1995.
19. Kādî Abdülcebbâr. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. çev. İlyas Çelebi. 2. Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2013.
20. Kasım b. İbrahim er-Ressî. *er-Red ale'n-Nasârâ*. thk. İmam Hanefî Abdullah. Kâhire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 1420/2000.
21. Keskin, Mehmet. *İmam Eş'arî ve Eş'arîlik*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013.
22. Kutlu, Sönmez. *İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi Zeydiyye, İsmailiyye, İmâmiyye*. Ankara: Ankuzem Yayınları, 2006.
23. Nureddin es-Sâbûnî. *el-Bidâye fi Usûlu'd-Din*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2022.
24. Nureddin es-Sâbûnî. *el-Kifâye ve'l-Hidaye*. thk. Muhammed Aruçi. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi, 1435/2014.
25. Râgıp İsfehâni. *Müfredat el-fâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan Dâvûdi. Dîmeşk: Dâru'l-Kalem, 1412/1992.
26. Seyyid Şerif Cürcanî. *Şerhu'l Mevakıf* çev. Ömer Türker. 3. cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
27. Sinanoğlu, Abdulhamit. *İslâm'da Akılcı Düşüncenin Önderleri Ebû Hanife ve Vâsıl Bin Ata*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.
28. Şehristani. *el-Milel ve'n-Nihal*. thk. Ahmet Fehmi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1412/1992.
29. Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İsam Yayınları, 2018.
30. Ümit, Mehmet. “Zeydi Gelenekte Nübüvvetin İspatı Hâdi ile'l—Hak Örneği”. İslâmî İlimler Dergisi 1/1 (Bahar 2006), 177-87.
31. Ümit, Mehmet. *Hâdi ile'l-Hak Yahyâ b. Hüseyin Mecmû'ul Resâil*. thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şâzeli. Yemen Sa'de: Dirâsetü'l-İslâmiyye, 1421/2001.
32. Ünverdi, Veysi. “Mu'tezile 'de Peygamberlerin İsmeti”. Din İlimleri Araştırma Dergisi 15/1 (Ocak 2015), 71-111.
33. Yavuz, Salih Sabri. *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.

(53)

Resul UNUTURUM²⁷³; İbrahim TURAN²⁷⁴; Yusuf TURAN²⁷⁵; Ramazan ZAMİR²⁷⁶
İLKOKULDA İNOVATİF ÖĞRETİM YÖNTEMLERİNİN ÖĞRENCİ BAŞARISINA KATKISI
THE CONTRIBUTION OF INNOVATIVE TEACHING METHODS TO THE DEVELOPMENT OF
PUPILS IN PRIMARY SCHOOLS

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin akademik başarıları üzerinde inovatif öğretim yöntemlerinin etkisini incelemektir. Araştırmada, ön test-son test kontrol gruplu deneysel bir model kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini, Adıyaman ilinde öğrenim gören 68 öğrenciden oluşmaktadır. Deney grubunda inovatif öğretim yöntemleri uygulanırken, kontrol grubunda geleneksel yöntemler uygulanmıştır. Veriler, araştırma özelinde geliştirilen inovatif öğretim başarı testi ile toplanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, inovatif öğretim yöntemlerinin deney grubundaki öğrencilerin başarılarını anlamlı düzeyde artırdığı görülmüştür. Ayrıca, cinsiyetin akademik başarı üzerinde bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, inovatif öğretim yöntemlerinin ilkokul düzeyinde etkili olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İnovatif öğretim, ilkokul, akademik başarı, öğretim yöntemleri, deneysel araştırma.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the effect of innovative teaching methods on the academic achievement of 4th-grade elementary students. The study used a pre-test and post-test control group experimental design. The sample consisted of 68 students from Adıyaman province. While innovative teaching methods were applied in the experimental group, traditional methods were applied in the control group. Data were collected using an innovative teaching achievement test specifically developed for the research. The analyses showed that innovative teaching methods significantly increased the academic achievement of the students in the experimental group. Additionally, it was found that gender did not have an effect on academic achievement. These results indicate that innovative teaching methods are effective at the elementary level.

Keywords: Innovative teaching, elementary school, academic achievement, teaching methods, experimental research.

²⁷³ Resul UNUTURUM, Besni Mehmet Akif Ersoy Ortaokulu, resul_unuturum@hotmail.com, ORCID NO: 0009-0004-3088-1459

²⁷⁴ İbrahim TURAN, Tuğsuz Ali Ağa Ortaokulu, ituraan@gmail.com, ORCID NO: 0009-0000-8165-4281

²⁷⁵ Yusuf TURAN, Besni AC Yamazaki İlkokulu yusuf84@hotmail.com, ORCID No: 0009-0000-5596-3021

²⁷⁶ Ramazan ZAMİR, Payas Mimar Sinan ilkokulu, r-a-m-a-z-a-n@hotmail.com, ORCID NO: 0009-0009-7341-0100

GİRİŞ

Eğitim-öğretim süreçlerinde yenilikçi öğretim yöntemlerinin kullanımı, çağımızın hızla değişen bilgi ve teknoloji dünyasına uyum sağlayabilen bireyler yetiştirme hedefi doğrultusunda giderek önem kazanmaktadır. İlkokul düzeyinde öğretim süreçlerinin yapılandırılmasında bu yenilikçi yöntemlerin kullanılması, hem öğrencilerin bilişsel gelişimlerini desteklemekte hem de eğitimin niteliğini artırmaktadır. Geleneksel öğretim yöntemlerinin yerini giderek işbirlikli öğrenme, akran öğretimi, bilgisayar destekli öğrenme ve aktif öğrenme gibi yöntemlere bırakmasıyla birlikte, öğretmenler ve araştırmacılar arasında bu yenilikçi yaklaşımların öğrencilerin akademik başarıları üzerindeki etkileri konusunda geniş bir ilgi oluşmuştur (Türkmenoğlu & Baştuğ, 2017; Özay, 2007).

Eğitim bilimlerinin temel amacı, öğrenme süreçlerini daha verimli hale getirmek ve öğrencilerin öğrenme becerilerini en üst seviyeye çıkarmaktır. Bu doğrultuda ilkökul düzeyinde öğretim süreçlerinin iyileştirilmesine yönelik birçok araştırma gerçekleştirilmiş olup, özellikle okuma güçlüğü yaşayan öğrenciler, öğrenme sürecinde büyük zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Bu zorlukların aşılmasına yönelik olarak yapılan çalışmalardan biri, Türkmenoğlu ve Baştuğ (2017) tarafından gerçekleştirilmiş olup, bu çalışmada akran öğretiminin okuma güçlüğü giderme konusunda önemli bir rol oynadığı ortaya konmuştur. Öğrencilerin akranlarıyla birlikte öğrenim görmelerinin, okuma hızlarını artırmakla kalmayıp, okuma sürecine olan motivasyonlarını da olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Bunun yanı sıra akran öğretiminin, bilişsel ve duyuşsal gelişim üzerinde de olumlu etkiler yarattığı, öğrencilerin sosyal etkileşimlerini artırdığı ve okuma sürecinde daha fazla başarı elde etmelerini sağladığı belirtilmektedir (Türkmenoğlu & Baştuğ, 2017).

Benzer şekilde, işbirlikli öğrenme ve geleneksel öğrenme yöntemleri arasında yapılan karşılaştırmalı çalışmalar, işbirlikli öğrenmenin öğrenci başarısı üzerindeki olumlu etkilerini vurgulamaktadır (Özay, 2007). Geleneksel yöntemlerin bilgi aktarımında etkili olmasına rağmen, öğrencilerin öğrenme sürecinde daha aktif rol almasını sağlayan işbirlikli öğrenme teknikleri, öğrenmenin kalıcılığını ve derinliğini artırmakta; ayrıca öğrenciler arasında iletişim ve işbirliği becerilerinin gelişmesine olanak tanımaktadır (Özay, 2007). Bu durum, öğrencilerin akademik başarılarına doğrudan katkıda bulunurken, aynı zamanda onların sosyal becerilerinin gelişimine de olumlu yönde katkı sağlamaktadır.

Bununla birlikte, ilkökul düzeyinde girişimcilik eğitiminin de ön plana çıkmaya başladığı görülmektedir. Yurtseven (2020), girişimcilik eğitiminin küçük yaşlarda kazandırılmasının, bireylerin gelecekteki mesleki başarılarını ve topluma olan katkılarını artıracaklarını savunmaktadır. Girişimcilik eğitiminde amaç, öğrencilerin yaratıcı ve yenilikçi düşünme becerilerini geliştirmek, problem çözme yetilerini güçlendirmek ve onlara risk alma cesareti kazandırmaktır. Bu doğrultuda, girişimcilik eğitiminin özellikle ilkökul düzeyinde yaygınlaştırılması gerekmekte olup, öğrencilerin bu becerileri küçük yaşlardan itibaren kazanması, ileriki yaşlarda başarılarını artıracaktır (Yurtseven, 2020).

Okuma güçlüğü yaşayan öğrencilerin bu zorlukları aşmalarında etkili stratejilerden bir diğeri ise derinlemesine okuma stratejilerinin kullanımıdır. Güçlüer ve Baştuğ (2022) tarafından yapılan çalışmada, derinlemesine okuma stratejisinin öğrencilerin okuduğunu anlama becerilerine olan etkisi incelenmiş ve bu stratejinin öğrencilerin bilişsel süreçlerini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Derinlemesine okuma stratejileri, öğrencilerin metinler üzerindeki analiz becerilerini geliştirirken, okuma sürecinde daha fazla dikkat ve özen göstermelerini sağlayarak okuduğunu anlamayı pekiştirmektedir (Güçlüer & Baştuğ, 2022).

Yenilikçi öğretim yöntemleri arasında yer alan bilgisayar destekli öğretim de öğrenci başarısını artırma konusunda büyük bir potansiyele sahiptir. Türkoğlu ve Uzunkoca (2017) tarafından yapılan çalışmada, bilgisayar destekli öğretim yöntemlerinin geleneksel öğretim yöntemlerine kıyasla öğrencilerin akademik başarılarına daha fazla katkı sağladığı sonucuna varılmıştır. Özellikle ekosistem gibi karmaşık konuların bilgisayar destekli materyallerle sunulması, öğrencilerin öğrenme süreçlerini kolaylaştırmakta ve öğrendiklerinin kalıcılığını artırmaktadır (Türkoğlu & Uzunkoca, 2017).

Son olarak, Sarier (2020) tarafından gerçekleştirilen meta-analiz çalışması, aktif öğretim yöntemlerinin özellikle matematik başarısına olan etkisini incelemekte ve bu yöntemlerin öğrencilerin matematik derslerinde daha yüksek başarı elde etmelerine katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Aktif öğretim yöntemleri,

öğrencilerin derse olan ilgilerini artırırken, aynı zamanda onların problem çözme becerilerini geliştirmekte ve öğrenme sürecine daha fazla katılım sağlamalarına olanak tanımaktadır (Sarier, 2020).

Bu araştırmada, inovatif öğretim yöntemlerinin ilkökul düzeyindeki öğrenci başarısına olan katkısı ele alınacaktır. Yukarıda bahsedilen araştırmalar ve bulgular ışığında, yenilikçi yöntemlerin öğrencilerin akademik performanslarına, okuma becerilerine, bilişsel gelişimlerine ve sosyal etkileşimlerine olan etkileri kapsamlı bir şekilde incelenecektir. Araştırmanın amacı, ilkökul düzeyinde kullanılan bu yenilikçi yöntemlerin etkinliğini belirlemek ve gelecekteki öğretim süreçlerinde bu yöntemlerin yaygınlaştırılmasına yönelik öneriler sunmaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Akran Öğretimi

Akran öğretimi, öğrencilerin kendi yaşlıtlarına ya da sınıf arkadaşlarına belirli bir konu veya beceriyi öğretme süreci olarak tanımlanır. Bu yöntem, öğrenci merkezli bir yaklaşıma dayalı olup, öğrenme sorumluluğunu öğrencilere devretmeyi amaçlar. Akran öğretimi, öğrenciler arasındaki etkileşimi artırırken aynı zamanda öğretici rolündeki öğrencilerin konuyu daha iyi kavramalarına olanak sağlar. Türkmenoğlu ve Baştuğ (2017) tarafından yapılan çalışmada, akran öğretiminin okuma güçlüğü çeken öğrencilerin bilişsel gelişimlerini desteklediği, akıcı okuma ve okuduğunu anlama becerilerini geliştirdiği tespit edilmiştir. Akran öğretimi ayrıca, öğrencilerde sorumluluk bilinci oluştururken onların sosyal becerilerini de güçlendirmektedir. Bu bağlamda, akran öğretimi, öğrenme süreçlerini yapılandırma ve öğrenme hedeflerine ulaşmada etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Öğrenciler arası güven ve destek ortamı yaratması, bu yöntemin öğrenmeye olan katkılarını artırmaktadır. Akran öğretiminin uygulama süreçleri dikkatle planlandığında, öğrenci başarılarını artırma potansiyeline sahip olduğu açıkça görülmektedir.

İşbirlikli Öğrenme

İşbirlikli öğrenme, öğrencilerin gruplar halinde çalışarak bilgi edinme ve problem çözme süreçlerine aktif katılım sağladıkları bir öğretim yaklaşımıdır. Bu yöntem, bireysel öğrenmenin ötesinde, grup içi işbirliği ve etkileşim aracılığıyla öğrencilerin akademik ve sosyal gelişimlerini destekler. Özay (2007) tarafından yapılan çalışmada, işbirlikli öğrenmenin öğrenci başarısına olan etkileri detaylandırılmış ve geleneksel yöntemlere kıyasla işbirlikli öğrenmenin daha etkin sonuçlar doğurduğu gözlemlenmiştir. İşbirlikli öğrenme, öğrencilerin iletişim becerilerini güçlendirirken, karşılıklı öğrenme ortamları yaratmaktadır. Bu yaklaşım, öğrencilerin problem çözme ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmekte, aynı zamanda grup dinamiklerini yönetme ve liderlik gibi önemli sosyal becerilerin gelişimine de katkı sağlamaktadır. Öğrenciler, işbirlikli öğrenme süreçlerinde bilgi paylaşımı yaparak, birbirlerinin öğrenmelerine destek olmakta ve birlikte başarıya duygusu yaşamaktadırlar. İşbirlikli öğrenmenin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için grup içi rolleri net bir şekilde tanımlamak ve gruplar arası etkileşimi teşvik etmek gerekmektedir.

Bilgisayar Destekli Öğretim

Bilgisayar destekli öğretim, teknolojinin eğitim süreçlerine entegre edilmesiyle öğrenme deneyimlerinin daha interaktif ve etkili bir hale getirilmesini amaçlayan bir yöntemdir. Bu yaklaşım, özellikle karmaşık ve soyut konuların anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla kullanılan dijital araçlar ve yazılımlarla desteklenir. Türkoğlu ve Uzunkoca (2017), bilgisayar destekli öğretim yöntemlerinin, ekosistem gibi karmaşık ve anlaşılması zor konuların öğrenilmesinde geleneksel yöntemlere kıyasla daha etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bilgisayar destekli öğretim, öğrencilere daha fazla öğrenme kaynağı sunmakta, ders materyallerini daha zengin ve görsel açıdan cazip hale getirmekte, bu da öğrenme süreçlerini daha verimli kılmaktadır. Ayrıca, öğrencilerin bireysel öğrenme hızlarına uyum sağlayabilen esnek bir yapı sunmaktadır. Bu yöntem, öğrencilerin aktif katılımını teşvik ederken, onların dikkatlerini daha uzun süre ders materyallerine odaklamalarına olanak tanır. Bilgisayar destekli öğretim sayesinde, öğrenciler ders içeriğini daha derinlemesine inceleme fırsatı bulmakta, problem çözme ve eleştirel düşünme becerileri gelişmektedir. Bu yöntem, teknolojiye dayalı yenilikçi öğretim yaklaşımlarının yaygınlaşmasının, eğitim sistemleri üzerindeki olumlu etkilerinin altını çizmektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nicel araştırma desenine dayanan karşılaştırmalı analiz modelini benimsemektedir. Araştırmada ön test-son test kontrol gruplu deneysel bir model kullanılmıştır. Deney grubunda inovatif öğretim yöntemleri uygulanırken, kontrol grubunda ise geleneksel öğretim yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmanın amacı, inovatif öğretim yöntemlerinin ilkökul 4. sınıf öğrencilerinin akademik başarıları üzerindeki etkisini incelemektir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Adıyaman ilinde öğrenim gören ilkökul 4. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklem ise, bu evrenden rastgele seçilen iki sınıfta öğrenim gören toplam 68 öğrenciden (34 deney, 34 kontrol) oluşmaktadır. Sınıflar deney ve kontrol grubu olarak rastgele atanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak, bu araştırma özelinde geliştirilen “İnovatif Öğretim Başarı Testi” kullanılmıştır. Bu test, inovatif öğretim yöntemlerinin etkisini ölçmek amacıyla, öğretim içeriğine uygun olarak yapılandırılmıştır. Test, öğrencilere araştırma başında ön test ve araştırma sonunda son test olarak uygulanmıştır.

Veri Analiz Yöntemi

Araştırma verilerinin analizinde ön test-son test puanları arasında anlamlı farklılıkları incelemek için bağımlı ve bağımsız gruplar t-testi kullanılmıştır. Analizler, öğrencilerin başarı düzeylerindeki değişimleri ve inovatif öğretim yöntemlerinin etkisini değerlendirmek amacıyla SPSS programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

İnovatif öğretim yöntemlerinin ilkökul 4. sınıf öğrencilerinin akademik başarılarına etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilen çalışmada elde edilen veriler, istatistiksel analizler ve tablolarla detaylı şekilde sunulmuş ve yorumlanmıştır.

Deney ve Kontrol Gruplarının Ön Test Sonuçlarının Karşılaştırılması

Araştırmanın ilk aşamasında, deney ve kontrol gruplarına inovatif öğretim öncesi uygulanan başarı testi sonuçları karşılaştırılmıştır. Ön test sonuçlarının karşılaştırılması, her iki grubun başlangıç düzeylerinin eşit olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Grup	N	Ortalama ($\bar{X}$)	Standart Sapma (SD)	t	p
Deney Grubu	34	62.14	7.25	0.857	0.395
Kontrol Grubu	34	60.89	6.87		

Yapılan bağımsız gruplar t-testi sonucunda, deney ve kontrol gruplarının ön test puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($t(66) = 0.857, p > 0.05$). Bu bulgu, her iki grubun da başlangıç düzeylerinde akademik başarı açısından istatistiksel olarak benzer olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, inovatif öğretim yönteminin etkisini ölçmek için uygun bir karşılaştırma yapılabileceği sonucuna varılmıştır.

Deney Grubunun Ön Test ve Son Test Başarı Puanlarının Karşılaştırılması

İnovatif öğretim yöntemlerinin deney grubundaki etkisini belirlemek amacıyla, ön test ve son test puanları karşılaştırılmıştır.

Test	N	Ortalama ($\bar{X}$)	Standart Sapma (SD)	t	p
Ön Test	34	62.14	7.25		
Son Test	34	82.91	5.63	9.784	0.000

Yapılan bağımlı gruplar t-testi sonucunda, deney grubunun ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($t(33) = 9.784$, $p < 0.001$). Bu bulgu, inovatif öğretim yöntemlerinin deney grubundaki öğrencilerin akademik başarılarını önemli ölçüde artırdığını göstermektedir. Özellikle son test puanlarının ortalaması ($\bar{X} = 82.91$), ön test puanlarına kıyasla anlamlı bir artış göstermektedir.

Kontrol Grubunun Ön Test ve Son Test Başarı Puanlarının Karşılaştırılması

Kontrol grubunda, geleneksel öğretim yöntemleri kullanıldıktan sonra ön test ve son test puanları karşılaştırılmıştır.

Test	N	Ortalama ($\bar{X}$)	Standart Sapma (SD)	t	p
Ön Test	34	60.89	6.87		
Son Test	34	66.32	6.44	3.567	0.001

Kontrol grubunda yapılan bağımlı gruplar t-testi sonucunda, öğrencilerin ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir ($t(33) = 3.567$, $p < 0.01$). Kontrol grubundaki öğrencilerin de başarılarında bir artış gözlemlenmiş olmakla birlikte, bu artış deney grubundaki kadar belirgin değildir. Geleneksel öğretim yöntemlerinin öğrenciler üzerinde sınırlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Deney ve Kontrol Gruplarının Son Test Başarı Puanlarının Karşılaştırılması

Deney ve kontrol gruplarının son test başarı puanları, inovatif öğretim yöntemlerinin geleneksel yöntemlere kıyasla etkisini belirlemek amacıyla karşılaştırılmıştır.

Grup	N	Ortalama ($\bar{X}$)	Standart Sapma (SD)	t	p
Deney Grubu	34	82.91	5.63	9.456	0.000
Kontrol Grubu	34	66.32	6.44		

Bağımsız gruplar t-testi sonucunda, deney ve kontrol gruplarının son test başarı puanları arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir ($t(66) = 9.456$, $p < 0.001$). Deney grubundaki öğrencilerin son test ortalamaları ($\bar{X} = 82.91$), kontrol grubuna göre belirgin bir şekilde daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuç, inovatif öğretim yöntemlerinin geleneksel yöntemlere göre öğrenci başarılarını daha fazla artırdığını göstermektedir.

Cinsiyet Faktörüne Göre Başarı Puanlarının Karşılaştırılması

Deney grubundaki öğrencilerin cinsiyetlerine göre başarı puanları karşılaştırılarak, inovatif öğretim yöntemlerinin cinsiyet farklılıkları üzerinde bir etkisi olup olmadığı incelenmiştir.

Cinsiyet	N	Ortalama ($\bar{X}$)	Standart Sapma (SD)	t	p
Erkek	18	83.44	5.72		
Kız	16	82.38	5.56	0.551	0.584

Yapılan bağımsız gruplar t-testi sonucunda, erkek ve kız öğrencilerin son test başarı puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($t(32) = 0.551$, $p > 0.05$). Bu bulgu, inovatif öğretim yöntemlerinin cinsiyetler arasında bir farklılık yaratmadığını, hem erkek hem de kız öğrenciler için benzer düzeyde etkili olduğunu göstermektedir.

İnovatif Öğretim Yöntemlerinin Öğrencilerin Akademik Başarılarına Genel Etkisi

Araştırmanın genel bulguları, inovatif öğretim yöntemlerinin öğrencilerin akademik başarılarını artırmada etkili olduğunu göstermektedir. Deney grubundaki öğrencilerin son test puanlarındaki artış, geleneksel yöntemlerle karşılaştırıldığında belirgin bir fark yaratmıştır. Bununla birlikte, cinsiyet faktörünün başarı üzerindeki etkisinin olmadığı da tespit edilmiştir. Aşağıdaki tabloda deney grubunun başarı artış oranları sunulmuştur:

Grup	Ortalama Puanı	Ön Test Ortalama Puanı	Son Test Başarı Artış Oranı (%)
Deney Grubu	62.14	82.91	33.47
Kontrol Grubu	60.89	66.32	8.92

Deney grubunun başarı artış oranı %33.47 olarak hesaplanırken, kontrol grubunda bu oran %8.92'de kalmıştır. Bu sonuç, inovatif öğretim yöntemlerinin geleneksel yöntemlere kıyasla daha etkili olduğunu göstermektedir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Araştırmanın bulguları, deney grubunda inovatif öğretim yöntemleri uygulandıktan sonra öğrencilerin başarılarında anlamlı bir artış olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, Türkmenoğlu ve Baştuğ'un (2017) akran öğretiminin okuma güçlüğü çeken öğrenciler üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koyduğu çalışmayı desteklemektedir. Akran öğretimi, öğrenciler arasındaki etkileşimi artırmakta, sorumluluk bilincini geliştirmekte ve öğrenmeyi daha kalıcı hale getirmektedir. Benzer şekilde, işbirlikli öğrenme yöntemlerinin de öğrencilerin akademik başarıları üzerindeki etkisi Özay'ın (2007) bulgularıyla paralellik göstermektedir. İşbirlikli öğrenme, öğrencilerin birlikte çalışarak bilgi edinme ve problem çözme süreçlerine daha aktif katılmalarını sağlayarak onların bilişsel gelişimlerine katkıda bulunmaktadır.

Bu sonuçlar, daha önceki literatürle uyumlu olup, inovatif öğretim yöntemlerinin öğrenciler üzerinde olumlu etkiler yarattığına işaret etmektedir. Örneğin, Slavin (1991) işbirlikli öğrenme yöntemlerinin öğrencilerin başarısını artırmada önemli bir faktör olduğunu ve bu tür yöntemlerin özellikle öğrenci merkezli sınıf ortamlarında daha etkili olduğunu vurgulamaktadır. Aynı şekilde, Johnson ve Johnson (1989), işbirlikli öğrenmenin öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirdiğini ve grup içi etkileşimlerin akademik başarıya olumlu katkı sağladığını belirtmektedir. Bu çalışma da inovatif yöntemlerin, geleneksel öğretim yöntemlerine kıyasla daha etkili sonuçlar doğurduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada bilgisayar destekli öğretim yöntemlerinin de öğrencilerin akademik başarılarını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Türkoğlu ve Uzunkoca (2017), bilgisayar destekli öğretim yöntemlerinin özellikle karmaşık konuların anlaşılmasında etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bu çalışmada da deney grubunda uygulanan bilgisayar destekli öğretim yöntemi, öğrencilerin başarılarını anlamlı derecede artırmıştır. Teknolojinin eğitim süreçlerine entegrasyonu, öğrencilerin ders materyallerine daha kolay erişim sağlamalarını ve öğrenme sürecini hızlandırmalarını mümkün kılmaktadır. Ayrıca, bilgisayar destekli öğretim, öğrencilere bireysel öğrenme hızlarına göre çalışma imkânı sunarak öğrenme sürecinin kişiselleştirilmesini sağlamaktadır.

Literatürde, bilgisayar destekli öğretimin özellikle matematik ve fen bilimleri gibi sayısal derslerde etkili olduğu vurgulanmaktadır. Örneğin, Kulik ve Kulik (1991) tarafından yapılan bir meta-analiz çalışması, bilgisayar destekli öğretim yöntemlerinin öğrencilerin akademik başarılarını artırmada geleneksel yöntemlere göre daha etkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmanın bulguları da bilgisayar destekli öğretimin öğrenci başarısına olan katkısını doğrulamaktadır.

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, cinsiyet faktörünün öğrenci başarısı üzerinde anlamlı bir etki yaratmadığıdır. Deney grubunda hem erkek hem de kız öğrencilerin inovatif öğretim yöntemlerinden benzer düzeyde faydalandığı ve başarılarının arttığı gözlemlenmiştir. Bu bulgu, önceki araştırmalarla da tutarlıdır.

Özellikle işbirlikli öğrenme ve bilgisayar destekli öğretim gibi öğrenci merkezli öğretim yöntemlerinin cinsiyet farkı gözetmeksizin tüm öğrencilere eşit derecede fayda sağladığı daha önceki çalışmalarda da belirtilmiştir (Kramarski & Mevarech, 2003; Wang, 2011).

Bu sonuç, eğitimde cinsiyet farkının önemini vurgulayan çalışmalara da yeni bir perspektif sunmaktadır. Daha önceki bazı çalışmalarda, özellikle matematik ve fen bilimlerinde erkek öğrencilerin daha başarılı olduğu ileri sürülmüşse de (Hyde, 2005), bu araştırmanın bulguları, eğitimde kullanılan yöntemlerin bu tür farklılıkları ortadan kaldırmaya başladığını göstermektedir. Bu da inovatif öğretim yöntemlerinin eşitlikçi bir eğitim ortamı sunabileceği anlamına gelmektedir.

Kontrol grubunda uygulanan geleneksel öğretim yöntemlerinin de öğrencilerin başarılarını artırdığı, ancak bu artışın inovatif yöntemler kadar belirgin olmadığı görülmüştür. Geleneksel öğretim yöntemleri, öğrencilerin pasif dinleyici konumunda kaldığı, bilgi aktarımının öğretmen merkezli olduğu bir yapıyı benimsemektedir. Bu yöntemlerin, öğrencilerin aktif katılımını ve problem çözme becerilerini teşvik etmemesi nedeniyle, öğrenmenin daha az kalıcı olmasına yol açtığı literatürde sıklıkla dile getirilmektedir (Freeman et al., 2014). Bu araştırma da geleneksel öğretim yöntemlerinin, inovatif yöntemlere kıyasla daha sınırlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu araştırmanın sonuçları, inovatif öğretim yöntemlerinin ilkökul düzeyinde uygulanmasının öğrenci başarısına olan olumlu etkilerini göstermektedir. Akran öğretimi, işbirlikli öğrenme ve bilgisayar destekli öğretim gibi yöntemler, öğrencilerin sadece bilişsel değil, duyuşsal ve sosyal gelişimlerine de katkı sağlamaktadır. Bu yöntemlerin yaygınlaştırılması, eğitim sistemlerinin öğrencilerin bireysel farklılıklarına daha iyi yanıt verebilmesi ve öğrencilerin aktif öğrenme süreçlerine daha fazla katılmasını sağlayacaktır.

Bu bağlamda, eğitim politikalarında ve öğretim programlarında inovatif öğretim yöntemlerine daha fazla yer verilmesi gerektiği söylenebilir. Öğretmenlerin bu yöntemler hakkında bilgilendirilmesi, hizmet içi eğitimlerle desteklenmesi ve sınıf içi uygulamaların bu doğrultuda yeniden yapılandırılması, eğitim kalitesinin artmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca, teknolojinin eğitimde daha etkin bir şekilde kullanılabilmesi için okul altyapılarının güçlendirilmesi, bilgisayar destekli öğretim materyallerinin yaygınlaştırılması büyük önem taşımaktadır.

Bu araştırma, inovatif öğretim yöntemlerinin ilkökul öğrencilerinin akademik başarılarını artırmada etkili olduğunu göstermektedir. Deney grubunda uygulanan akran öğretimi, işbirlikli öğrenme ve bilgisayar destekli öğretim yöntemleri, öğrencilerin hem bilişsel hem de sosyal gelişimlerine olumlu katkılar sağlamıştır. Geleneksel öğretim yöntemleri de başarı üzerinde bir artış sağlamış olsa da, inovatif yöntemlerin çok daha etkili olduğu görülmüştür.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda, inovatif öğretim yöntemlerinin uzun vadeli etkilerini inceleyen çalışmalar yapılması önerilmektedir. Ayrıca, farklı öğrenci gruplarında ve farklı öğretim konularında bu yöntemlerin etkililiğinin test edilmesi, eğitimde yenilikçi yaklaşımların daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır. Eğitim sisteminde daha fazla inovatif öğretim yöntemine yer verilmesi, öğrencilerin öğrenme süreçlerinde daha aktif rol almalarına ve başarılarını artırmalarına olanak tanıyacaktır.

KAYNAKÇA

1. Freeman, S., Eddy, S. L., McDonough, M., Smith, M. K., Okoroafor, N., Jordt, H., & Wenderoth, M. P. (2014). Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(23), 8410-8415.
2. Güçlüer, S., & Baştuğ, M. (2022). İlkokulda Derinlemesine Okuma Stratejisinin Okuduğunu Anlamaya Etkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 297-316. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.1031441>
3. Hyde, J. S. (2005). The gender similarities hypothesis. *American Psychologist*, 60(6), 581.
4. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1989). Cooperation and competition: Theory and research. *Interaction Book Company*.

5. Kramarski, B., & Mevarech, Z. R. (2003). Enhancing mathematical reasoning in the classroom: The effects of cooperative learning and metacognitive training. *American Educational Research Journal*, 40(1), 281-310.
6. Kulik, C. L. C., & Kulik, J. A. (1991). Effectiveness of computer-based instruction: An updated analysis. *Computers in Human Behavior*, 7(1-2), 75-94.
7. Özay, E. (2007). Mitoz ve Mayoz Konusunda İşbirlikli Öğrenme ve Geleneksel Öğrenme Yöntemlerinin Öğrenci Başarısına Etkisi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 62-73.
8. Sarier, Y. (2020). Aktif Öğretim Yöntemlerinin Matematik Başarısına Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 115-132. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2020.20.52925-526900>
9. Slavin, R. E. (1991). Synthesis of research on cooperative learning. *Educational Leadership*, 48(5), 71-82.
10. Türkmenoğlu, M., & Baştuğ, M. (2017). İlkokulda Akran Öğretimi Aracılığıyla Okuma Güçlüğü'nün Giderilmesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 36-66.
11. Türkoğlu, İ., & Uzunkoca, F. (2017). İlköğretim 7. Sınıflarda Ekosistem Konusunun Öğretiminde Geleneksel ve Bilgisayar Destekli Öğretim Yöntemlerinin Öğrenci Başarısına Etkisinin Karşılaştırılması. *Turkish Journal of Educational Studies*, 4(2), 78-102.
12. Yurtseven, R. (2020). İlkokulda Girişimcilik Eğitimi: Amaç, İçerik ve Öğretim Süreci. *Uluslararası Bilim ve Eğitim Dergisi*, 3(2), 135-153. <https://doi.org/10.47477/ubed.836675>

(54)

Öğr. Gör. Mehmet AYRANCI²⁷⁷

LOJİSTİKTE ÇEVRESEL ETKİ AZALTMA YAVAŞ LOJİSTİK YAKLAŞIMI *REDUCING ENVIRONMENTAL IMPACT IN LOGISTICS: THE SLOW LOGISTICS APPROACH*

ÖZ

Lojistik sektörü, enerji tüketimi, karbon salınımı ve atık üretimi gibi çevresel etkiler açısından önemli bir sorumluluk taşımaktadır. Bu araştırma, yavaş lojistik yaklaşımının temel ilkelerini inceleyerek, çevresel etki azaltma üzerindeki rolünü ele almıştır. Yavaş lojistik, geleneksel lojistik süreçlerdeki hız ve maliyet odaklılık yerine sürdürülebilirlik dengelerini ön plana çıkaran yenilikçi bir yaklaşımdır. Araştırmada, yavaş lojistik anlayışının çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine katkıları, karşılaşılan zorluklar ve bu zorlukların aşılması için öneriler sunulmuştur. Çalışma, kavramsal bir perspektiften yavaş lojistiğin lojistik sektöründe neden önemli bir paradigma değişimi sunduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yavaş lojistik, çevresel sürdürülebilirlik, lojistik sektörü, karbon ayak izi, çevresel etki azaltma.

ABSTRACT

The logistics sector holds significant responsibility for environmental impacts such as energy consumption, carbon emissions, and waste generation. This study examines the fundamental principles of the slow logistics approach, focusing on its role in reducing environmental impacts. Slow logistics is an innovative approach that prioritizes sustainability balances over speed and cost-centric processes in traditional logistics. The research highlights the contributions of slow logistics to environmental sustainability goals, the challenges encountered, and recommendations for overcoming these challenges. From a conceptual perspective, this study reveals why slow logistics offers a significant paradigm shift in the logistics industry.

Keywords: *Slow logistics, environmental sustainability, logistics sector, carbon footprint, environmental impact reduction.*

²⁷⁷ Öğretim Görevlisi, Mehmet Ayrancı, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, mayranci@agri.edu.tr, ORCID: 0009-0003-8502-0501

GİRİŞ

Lojistik sektörünün gelişimi, modern ekonomilerde temel bir dinamik olarak kabul edilmektedir. Bu sektörde çevresel sürdürülebilirlik hedeflerinin sağlanması, özellikle günümüzde artan karbon salınımı, enerji tüketimi ve atık yönetimi sorunları göz önüne alındığında kritik bir öneme sahiptir (Mallidis ve ark., 2018). Bu bağlamda, lojistik operasyonlarının hızlı ve yavaş yöntemler arasındaki tercihleri, çevresel etkiler ve ekonomik sürdürülebilirlik açısından farklı sonuçlar doğurmaktadır (Fu ve ark., 2024). Özellikle perishable, yani hızlı bozulan ürünlerin taşınmasında, hızlı lojistik yöntemlerinin ürün kalitesini koruma avantajı sağladığı, ancak yavaş yöntemlerin maliyet avantajıyla öne çıktığı bir denge durumu söz konusudur (Fu ve ark., 2024).

Yavaş lojistik kavramı, sürdürülebilirlik ve ekonomik verimlilik arasındaki bu dengeyi optimize etmek için son yıllarda yoğun bir şekilde araştırılmaktadır. Örneğin, "slow steaming" uygulamaları, deniz taşımacılığında yakıt tüketimini azaltarak çevresel etkileri minimize ederken, taşıyıcı ve göndericilerin maliyetlerini nasıl etkilediğini detaylı bir şekilde incelemiştir (Mallidis ve ark., 2018). Yavaş lojistik yöntemlerinin çevresel faydaları incelendiğinde, karbon salınımını azaltma ve enerji verimliliğini artırma gibi önemli çıktılar sağladığı görülmektedir. Ancak bu uygulamaların, müşteri beklentileri ve tedarik zinciri entegrasyonu üzerindeki etkileri henüz tamamen çözümlenmemiştir (Shen & Zhou, 2013).

Lojistik sektöründe yavaş yaklaşımların benimsenmesi, yalnızca çevresel etkileri azaltma değil, aynı zamanda döngüsel ekonomi ve kaynakların verimli kullanımına katkıda bulunma potansiyeline de sahiptir (Gatenholm ve ark., 2021). Bu bağlamda, yavaş lojistik uygulamalarının döngüsel ekonomi perspektifiyle nasıl bir uyum sağladığı, birçok araştırmada vurgulanmıştır. Döngüsel ekonomi odaklı lojistik uygulamaları, kaynakların yeniden kullanımı ve atıkların minimize edilmesi gibi hedefleri barındırmaktadır (Gatenholm ve ark., 2021). Ancak, yavaş lojistiğin getirdiği maliyetlerin ve operasyonel zorlukların, sektörel benimseme oranlarını etkileyebileceği göz ardı edilmemelidir.

Modern lojistik uygulamalarında bilgi teknolojilerinin entegrasyonu da yavaş lojistik yaklaşımlarının etkinliğini artırmak için kritik bir rol oynamaktadır. Örneğin, SSM çerçevesine dayalı bir havacılık lojistik bilgi sistemi, lojistik süreçlerin daha verimli yönetilmesine olanak sağlamış ve bilgi paylaşımındaki gecikmeleri azaltmıştır (Zuo & Zhu, 2017). Benzer şekilde, lojistik talep tahmininde adaptif sinir ağlarının kullanımı, yavaş lojistik süreçlerinin planlanmasında önemli avantajlar sunmuştur (Yin ve ark., 2008). Ancak, bu tür teknolojik yeniliklerin yavaş lojistik süreçlerine entegre edilmesi, altyapı ve bilgi yönetimi eksiklikleri gibi sorunlarla karşılaşmaktadır (Tang & Du, 2009). Yavaş lojistik uygulamalarının, hızlı lojistik yaklaşımlarına göre avantajları kadar dezavantajları da bulunmaktadır. Örneğin, yavaş lojistik süreçleri, ürün kalitesini olumsuz etkilemektedir veya müşteri memnuniyetini azaltmaktadır (Fu ve ark., 2024). Bununla birlikte, bu yaklaşımların çevresel faydaları, özellikle enerji tüketimi ve karbon salınımındaki azalmalar göz önüne alındığında, birçok işletme için cazip hale gelmektedir (Mallidis ve ark., 2018). Ayrıca, döngüsel ekonomi uygulamaları ve yeniden kullanılabilir lojistik ekipmanlarının paylaşımı, kaynak yönetiminde yenilikçi çözümler sunmaktadır (Huan, 2018).

Bu çalışmada, yavaş lojistik yaklaşımlarının çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Araştırma, yavaş lojistiğin çevresel faydalarını, ekonomik maliyetlerini ve sektörel uygulamalarındaki zorlukları kavramsal bir çerçevede analiz etmeyi amaçlamaktadır. Literatürde yer alan çalışmalar ışığında, yavaş lojistik kavramının lojistik sektörde bir paradigma değişimi yaratma potansiyeli irdelenecektir. Bu bağlamda, enerji tüketiminin optimizasyonu, taşımacılık frekanslarının azaltılması ve yerel tedarik zincirlerinin desteklenmesi gibi stratejiler değerlendirilecektir. Bu bağlamda yavaş lojistik uygulamalarının sadece çevresel etkileri değil, aynı zamanda ekonomik sürdürülebilirlik açısından nasıl bir fırsat sunduğu araştırılacaktır.

YAVAŞ LOJİSTİK KAVRAMI

Yavaş lojistik, lojistik sektöründe hız ve maliyet odaklı geleneksel yaklaşımların aksine, çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik hedeflerini önceleyen bir paradigma olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, taşıma süreçlerinde hızın azaltılması, enerji tüketiminin optimize edilmesi ve karbon ayak izinin minimize edilmesi gibi stratejilere dayanmaktadır (Mallidis ve ark., 2018). Yavaş lojistik, özellikle "slow

steaming" gibi uygulamalarla somut bir şekilde kendini göstermekte ve bu tür yöntemlerin, taşıyıcıların maliyetlerini düşürürken çevresel etkileri azalttığı bilinmektedir (Mallidis ve ark., 2018). Ancak, bu avantajların yanı sıra, yavaş lojistiğin uygulanması, müşteri beklentileri ve tedarik zinciri entegrasyonu gibi faktörler nedeniyle belirli zorluklar barındırmaktadır (Fu ve ark., 2024).

Geleneksel lojistik yaklaşımlarında temel hedef, ürünlerin mümkün olan en kısa sürede ve en düşük maliyetle teslimatını sağlamaktır. Bu doğrultuda, hız ve verimlilik öncelikli olarak ele alınırken, çevresel etkiler genellikle ikinci planda kalmaktadır (Shen & Zhou, 2013). Geleneksel yöntemlerin hızlı operasyon avantajı, müşteri memnuniyetini artırmaktadır; ancak bu süreçlerde enerji tüketimi ve karbon salınımı gibi çevresel maliyetler oldukça yüksektir (Gatenholm ve ark., 2021). Buna karşılık, yavaş lojistik, hızın değil çevresel sürdürülebilirliğin önceliklendirilmesi gerektiğini savunur ve bu doğrultuda farklı bir işleyiş modeli sağlamaktadır. Örneğin, yavaş lojistik süreçlerinde taşıma frekanslarının azaltılması ve rota optimizasyonu gibi uygulamalar, yalnızca karbon ayak izini küçültmekle kalmaz, aynı zamanda operasyonel maliyetlerde de tasarruf sağlamaktadır (Mallidis ve ark., 2018).

Sürdürülebilirlik perspektifinden bakıldığında, yavaş lojistik, yalnızca çevresel faydalar sunmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik sürdürülebilirlik hedeflerine de hizmet etmektedir. Döngüsel ekonomi uygulamalarında yavaş lojistik, atıkların minimize edilmesi ve kaynakların daha verimli kullanılması için bir araç olarak kullanılmaktadır (Gatenholm ve ark., 2021). Bununla birlikte, bu yaklaşımlar, enerji tüketimi ve karbon salınımındaki azalmalar gibi çevresel faydalar sağlarken, operasyonel hız ve müşteri memnuniyeti gibi unsurları dengeleme zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir (Fu ve ark., 2024). Örneğin, perishable ürünlerin taşınmasında hızlı lojistik yöntemlerinin ürün kalitesini koruma avantajı sağladığı; ancak yavaş yöntemlerin maliyet avantajı sunduğu bir denge durumu söz konusudur (Fu ve ark., 2024).

Yavaş lojistik, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için bilgi teknolojileri ve inovasyonlarla da desteklenmektedir. Örneğin, adaptif sinir ağlarının lojistik talep tahmininde kullanılması, yavaş lojistik süreçlerinin daha verimli planlanmasını sağlamaktadır (Yin ve ark., 2008). Ayrıca, bilgi yönetimi platformlarının geliştirilmesi, lojistik operasyonların insan odaklı ve çevre dostu bir şekilde yeniden düzenlenmesine katkıda bulunmaktadır (Tang & Du, 2009). Ancak, yavaş lojistik uygulamalarının yaygınlaşması için teknolojik altyapı eksikliklerinin giderilmesi ve tedarik zinciri entegrasyonunun sağlanması gerekmektedir (Zuo & Zhu, 2017).

LOJİSTİKTE ÇEVRESEL ETKİLER

Lojistik sektörünün çevresel etkileri, modern ekonomilerde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasında en kritik konular arasında yer almaktadır. Lojistik operasyonlarının çevresel boyutları incelendiğinde, karbon ayak izi, enerji tüketimi ve atık yönetimi en belirgin unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Mallidis ve ark., 2018). Özellikle fosil yakıt kullanımına dayalı taşımacılık sistemleri, yüksek karbon salınımına neden olmakta ve küresel ısınmayı tetikleyen en önemli faktörlerden biri olarak gösterilmektedir (Gatenholm ve ark., 2021). Bunun yanı sıra, enerji tüketimi ve doğal kaynakların israfı gibi çevresel maliyetler, lojistik operasyonlarının sürdürülebilirlik üzerindeki olumsuz etkilerini daha da artırmaktadır. Bu nedenle, çevresel etkilerin azaltılması, lojistik sektörünün yeniden yapılandırılmasını gerektiren temel bir ihtiyaçtır (Fu ve ark., 2024).

Karbon ayak izi, lojistik sektöründeki çevresel etkilerin ölçülmesinde en yaygın kullanılan göstergelerden biridir. Karbon salınımı, yalnızca taşımacılık süreçlerinden değil, aynı zamanda depolama ve ürünlerin ambalajlanması gibi lojistik faaliyetlerden de kaynaklanmaktadır (Shen & Zhou, 2013). Örneğin, hızlı lojistik operasyonları genellikle daha fazla yakıt tüketimine neden olurken, yavaş lojistik yöntemleri enerji tüketimini azaltarak çevresel etkileri minimize etmektedir (Mallidis ve ark., 2018). Ancak, bu yöntemlerin uygulanabilirliği, taşıma sürelerinin uzaması nedeniyle müşteri memnuniyeti ve maliyetler üzerinde olumsuz etkilere yol açabilmektedir (Fu ve ark., 2024). Enerji tüketimi, lojistik operasyonlarının çevresel etkilerini azaltma çabalarında bir diğer kritik faktördür. Fosil yakıtların yoğun kullanımı, yalnızca karbon salınımını artırmakla kalmaz, aynı zamanda doğal kaynakların tükenmesine de neden olmaktadır (Gatenholm ve ark., 2021). Bu bağlamda, enerji verimliliğini artırmak için rota optimizasyonu, taşımacılık

yöntemlerinin çeşitlendirilmesi ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması gibi stratejiler uygulanmaktadır (Zuo & Zhu, 2017). Örneğin, "slow steaming" gibi uygulamalar, deniz taşımacılığında enerji tüketimini azaltarak çevresel sürdürülebilirliği desteklemektedir (Mallidis ve ark., 2018).

Lojistik operasyonlarının çevresel etkilerinin azaltılması için atık yönetimi de önemli bir başlık olarak öne çıkmaktadır. Özellikle ambalaj atıklarının azaltılması ve geri dönüştürülebilir malzemelerin kullanılması, lojistik süreçlerde çevresel sürdürülebilirliği artırmaktadır (Huan, 2018). Döngüsel ekonomi uygulamaları kapsamında, kaynakların yeniden kullanımı ve atıkların azaltılması gibi yaklaşımlar, lojistik operasyonlarının çevresel etkilerini minimize etmek için etkili stratejiler sunmaktadır (Gatenholm ve ark., 2021). Ancak, bu süreçlerin etkin bir şekilde uygulanabilmesi, lojistik firmalarının operasyonel sistemlerini yeniden yapılandırmalarını gerektirmektedir (Tang & Du, 2009).

Çevresel etkilerin ölçülmesi ve raporlanması, lojistik sektörünün çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlama kapasitesini değerlendirmek için kritik bir araçtır. Karbon ayak izi hesaplama yöntemleri, enerji tüketimi analizi ve atık yönetim raporları gibi uygulamalar, lojistik firmalarının çevresel performansını ölçmek için yaygın olarak kullanılmaktadır (Shen & Zhou, 2014). Bu veriler, çevresel düzenlemelere uyum sağlamak ve sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için bir rehber olarak işlev görmektedir (Zuo & Zhu, 2017). Ayrıca, çevresel performans raporları, lojistik firmalarının müşterileri ve diğer paydaşları ile sürdürülebilirlik taahhütlerini paylaşmalarına olanak tanımaktadır (Yin ve ark., 2008). Lojistik sektöründe çevresel etkilerin azaltılmasına yönelik düzenlemeler ve politikalar, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada belirleyici bir rol oynamaktadır. Ulusal ve uluslararası düzeyde uygulanan çevre koruma yasaları ve karbon ticareti sistemleri, lojistik firmalarının operasyonel süreçlerini çevresel standartlara uygun hale getirmesini teşvik etmektedir (Mallidis ve ark., 2018). Özellikle Avrupa Birliği gibi bölgelerde, lojistik sektörü için belirlenen çevresel düzenlemeler, karbon salınımını azaltmayı ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını artırmayı hedeflemektedir (Gatenholm ve ark., 2021). Bununla birlikte, bu politikaların uygulanması, lojistik firmalarının maliyetlerini artırmaktadır ve rekabetçiliklerini etkilemektedir (Fu ve ark., 2024).

YAVAŞ LOJİSTİK YAKLAŞIMININ ÇEVRESEL ETKİ AZALTMA ÜZERİNDEKİ ROLÜ

Yavaş lojistik yaklaşımı, lojistik sektöründe çevresel etkileri azaltmayı hedefleyen ve operasyonel süreçlerde hız yerine sürdürülebilirlik odaklı bir anlayışı benimseyen bir modeldir. Bu yaklaşım, enerji tüketiminin optimize edilmesi, taşıma sıklığının azaltılması, rota optimizasyonu, yerel üretim ve tüketimin desteklenmesi ile ambalaj malzemelerinin çevresel etkilerinin azaltılması gibi çok boyutlu stratejilere dayanmaktadır. Yavaş lojistik, yalnızca çevresel etkileri en aza indirmekle kalmaz, aynı zamanda ekonomik maliyetleri azaltma ve toplumsal sürdürülebilirliğe katkıda bulunma potansiyeline de sahiptir (Mallidis ve ark., 2018). Enerji tüketiminin optimize edilmesi, yavaş lojistik yaklaşımının temel stratejilerinden biridir. Lojistik operasyonlarında fosil yakıtların yoğun kullanımı, karbon salınımını artıran başlıca etkenlerden biridir (Shen & Zhou, 2013). Özellikle deniz taşımacılığında uygulanan "slow steaming" yöntemleri, gemilerin hızını düşürerek yakıt tüketimini azaltmayı hedeflemektedir. Bu uygulama, enerji tüketimini önemli ölçüde azaltırken karbon salınımını da minimum seviyeye indirmektedir (Mallidis ve ark., 2018). Ancak enerji tüketiminin optimize edilmesi, yalnızca taşıma süreçlerini kapsamaz. Depolama, ürün taşıma ekipmanları ve lojistik merkezlerde kullanılan enerji kaynaklarının daha verimli hale getirilmesi de bu sürecin bir parçasıdır (Gatenholm ve ark., 2021).

Lojistik sektöründe enerji verimliliğini artırmak için yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı da giderek önem kazanmaktadır. Örneğin, güneş panelleri ile donatılmış lojistik merkezleri veya elektrikli araçların kullanımı, enerji tüketimini azaltarak çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlamaktadır (Zuo & Zhu, 2017). Ayrıca, adaptif sinir ağlarının kullanımıyla lojistik süreçlerdeki enerji tüketimi daha verimli bir şekilde planlanabilmektedir (Yin ve ark., 2008). Bu teknolojiler, lojistik süreçlerin hem çevresel hem de ekonomik açıdan daha sürdürülebilir hale gelmesine olanak tanımaktadır. Taşıma sıklığının azaltılması ve rota optimizasyonu, yavaş lojistik uygulamalarının çevresel etkileri azaltmadaki bir diğer etkili stratejisidir. Geleneksel lojistik süreçlerinde taşıma araçlarının sık sık boş veya düşük kapasiteyle çalışması, hem enerji israfına hem de karbon salınımına yol açmaktadır (Fu ve ark., 2024). Yavaş lojistik yaklaşımı, taşıma sıklığını azaltarak daha dolu araçlarla taşımacılığı teşvik etmekte ve böylece taşıma başına düşen enerji tüketimini

minimize etmektedir (Mallidis ve ark., 2018). Bunun yanı sıra, rota optimizasyonu ile lojistik araçlarının seyahat mesafeleri en aza indirilmektedir. Bu yöntem, sadece karbon salınımını azaltmakla kalmaz, aynı zamanda lojistik operasyonların maliyetlerini de düşürür (Shen & Zhou, 2014). Özellikle şehir içi taşımacılıkta rota optimizasyonu, yoğun trafik koşullarında araçların enerji tüketimini azaltmada kritik bir rol oynamaktadır (Zuo & Zhu, 2017). Lojistik firmaları, modern bilgi teknolojilerini kullanarak rota planlaması yapabilmekte ve bu sayede çevresel etkileri minimize etmektedir. Örneğin, GPS tabanlı rota optimizasyon sistemleri ve büyük veri analizleri, lojistik süreçlerde daha verimli taşıma stratejileri geliştirilmesine yardımcı olmaktadır (Yin ve ark., 2008). Ayrıca, taşıma sıklığının azaltılması, araçların bakım maliyetlerini ve yakıt tüketimini azaltarak ekonomik faydalar da sunmaktadır (Mallidis ve ark., 2018).

Ambalaj malzemelerinin çevresel etkilerinin azaltılması, yavaş lojistik yaklaşımının bir diğer önemli bileşenidir. Geleneksel lojistik süreçlerinde kullanılan plastik ve diğer tek kullanımlık ambalaj malzemeleri, çevresel kirliliğin başlıca nedenleri arasında yer almaktadır (Gatenholm ve ark., 2021). Yavaş lojistik, geri dönüştürülebilir ve çevre dostu ambalaj malzemelerinin kullanımını teşvik ederek bu sorunun önüne geçmeyi hedeflemektedir (Huan, 2018). Ayrıca, ambalaj tasarımlarında minimalizmin benimsenmesi, lojistik süreçlerde atıkların azaltılmasını sağlamaktadır. Ambalaj malzemelerinin çevresel etkilerini azaltmak için yenilikçi teknolojiler de kullanılmaktadır. Örneğin, biyobozunur ambalajlar ve yeniden kullanılabilir ambalaj sistemleri, lojistik süreçlerde daha sürdürülebilir bir yapının oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır (Tang & Du, 2009). Ayrıca, ambalaj atıklarının geri dönüşüm oranlarının artırılması, lojistik firmalarının çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmaktadır (Gatenholm ve ark., 2021). Ancak, bu tür uygulamaların yaygınlaşması için lojistik sektöründe standartların oluşturulması ve tüketicilerin bilinçlendirilmesi gerekmektedir (Mallidis ve ark., 2018).

YAVAŞ LOJİSTİKTE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

Yavaş lojistik yaklaşımı, çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada güçlü bir araç olarak görülse de, bu yaklaşımın uygulanmasında çeşitli zorluklar bulunmaktadır. Maliyet yönetimi, tedarik zinciri entegrasyonu ve zaman yönetimi gibi unsurlar, yavaş lojistiğin yaygınlaşmasını sınırlayan başlıca faktörlerdir. Bu zorlukların aşılması, lojistik sektörünün daha çevre dostu ve sürdürülebilir bir yapıya dönüşmesi için kritik bir önem taşımaktadır.

Yavaş lojistik uygulamalarında maliyet yönetimi, en önemli zorluklardan biridir. Geleneksel lojistik yaklaşımlarında hız ve maliyet verimliliği odak noktasıyken, yavaş lojistik çevresel faydaları önceliklendirerek daha uzun teslimat süreleri ve farklı operasyonel süreçler gerektirmektedir (Fu ve ark., 2024). Bu durum, işletmelerin kısa vadede maliyetlerini artırmaktadır. Örneğin, taşıma süreçlerinin daha az sıklıkla yapılması veya taşıma kapasitelerinin daha verimli kullanılmasına yönelik düzenlemeler, başlangıç aşamasında ciddi maliyetler doğurabilmektedir (Mallidis ve ark., 2018). Bunun yanı sıra, yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılan yatırımlar ve çevre dostu teknolojilerin benimsenmesi, firmalar için önemli bir finansal yük oluşturmaktadır (Gatenholm ve ark., 2021). Ambalaj malzemelerinin çevresel etkilerini azaltmak için kullanılan biyobozunur ve geri dönüştürülebilir malzemeler, geleneksel malzemelere kıyasla daha yüksek maliyetlidir (Huan, 2018). Ayrıca, döngüsel ekonomi prensiplerinin uygulanması için gerekli altyapının kurulması da lojistik firmaları için büyük bir yatırım gerektirmektedir (Gatenholm ve ark., 2021). Bu bağlamda, yavaş lojistik uygulamalarının ekonomik sürdürülebilirliği sağlamak için dikkatli bir maliyet yönetimi ve uzun vadeli planlama gerektirdiği açıktır (Mallidis ve ark., 2018). Yavaş lojistik, tedarik zincirinde uyum ve entegrasyonu sağlama konusunda önemli zorluklarla karşı karşıyadır. Tedarik zinciri, birçok farklı paydaşın bir araya gelerek karmaşık bir ağ oluşturduğu bir sistemdir ve bu sistemdeki herhangi bir değişiklik, tüm süreci etkilemektedir (Shen & Zhou, 2013). Yavaş lojistik uygulamaları, tedarik zincirindeki tüm paydaşların çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine uyum sağlamasını gerektirmektedir. Ancak, bu uyumun sağlanması, özellikle büyük ölçekli lojistik ağlarında oldukça zor olmaktadır (Zuo & Zhu, 2017).

Lojistik firmalarının farklı operasyonel hedeflere sahip olması, tedarik zincirinde entegrasyonu zorlaştıran bir diğer unsurdur (Fu ve ark., 2024). Örneğin, taşıyıcı firmalar genellikle operasyonel hız ve maliyet verimliliğine odaklanırken, üreticiler ve perakendeciler müşteri memnuniyetini artırmayı hedeflemektedir. Bu farklılıklar, yavaş lojistik uygulamalarının benimsenmesinde önemli engeller

oluşturmaktadır (Mallidis ve ark., 2018). Ayrıca, çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için gerekli teknolojik altyapının eksikliği, tedarik zincirindeki uyum ve entegrasyon sorunlarını daha da artırmaktadır (Tang & Du, 2009). Yavaş lojistik uygulamalarının en önemli zorluklarından biri, zaman yönetimi ve müşteri beklentilerinin karşılanmasıdır. Modern tüketiciler, hızlı teslimat süreleri ve anında erişim gibi avantajları talep etmekte ve bu talepler, geleneksel lojistik yaklaşımlarının hız odaklı yapısını desteklemektedir (Fu ve ark., 2024). Ancak, yavaş lojistik uygulamaları, hız yerine çevresel sürdürülebilirlik hedeflerini önceliklendirmekte ve bu durum, müşteri memnuniyetini olumsuz etkilemektedir (Mallidis ve ark., 2018). Özellikle e-ticaret sektörü, hızlı teslimat süreleriyle tüketicilere avantaj sağlamak için büyük yatırımlar yapmaktadır. Yavaş lojistik, bu tür hızlı teslimat beklentilerine cevap vermekte zorlanmakta ve bu da tüketicilerin çevre dostu seçeneklerden uzaklaşmasına neden olmaktadır (Zuo & Zhu, 2017). Bu bağlamda, zaman yönetimi sorunlarının üstesinden gelmek için etkili planlama ve iletişim stratejileri geliştirilmelidir (Yin ve ark., 2008). Örneğin, tüketicilere daha çevre dostu teslimat seçeneklerinin sunulması ve bu seçeneklerin faydalarının açık bir şekilde iletişim kurulması, müşteri beklentilerinin yönetilmesine yardımcı olmaktadır (Huan, 2018). Bunun yanı sıra, zaman yönetimi sorunları lojistik operasyonlarının planlanmasında da zorluklar yaratmaktadır. Taşıma sıklığının azaltılması, teslimat sürelerini uzatmakta ve bu durum, özellikle perishable ürünlerin taşınmasında kalite kaybına yol açmaktadır (Fu ve ark., 2024). Ayrıca, rota optimizasyonu ve taşıma süreçlerinin daha verimli hale getirilmesi için gereken teknolojik yatırımlar, zaman yönetimi sorunlarını çözmek için önemli bir fırsat sunmaktadır (Shen & Zhou, 2014).

Yavaş lojistik, çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada önemli bir araç olarak kabul edilse de, uygulanmasında maliyet yönetimi, tedarik zinciri uyumu ve zaman yönetimi gibi zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zorlukların üstesinden gelmek için lojistik firmalarının uzun vadeli planlama yapması, teknolojik altyapılarını güçlendirmesi ve müşteri beklentilerini etkin bir şekilde yönetmesi gerekmektedir (Mallidis ve ark., 2018). Yavaş lojistiğin başarılı bir şekilde uygulanması, yalnızca çevresel faydalar sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal sürdürülebilirlik açısından da önemli fırsatlar sağlamaktadır. Ancak, bu fırsatların değerlendirilmesi için sektör genelinde bütüncül bir yaklaşım benimsenmesi ve tüm paydaşların iş birliği içinde çalışması gerekmektedir (Gatenholm ve ark., 2021).

BAŞARI ÖRNEKLERİ VE UYGULAMALAR

Yavaş lojistik yaklaşımı, hem dünyada hem de Türkiye’de farklı sektörlerde uygulanmaya başlanmış ve bu uygulamalar çevresel ve ekonomik etkileriyle dikkat çekmiştir. Bu uygulamalar, enerji tüketiminin azaltılması, karbon salınımının düşürülmesi ve ekonomik sürdürülebilirliğin sağlanması gibi alanlarda olumlu sonuçlar üretmiştir. Yavaş lojistiğin başarıyla uygulandığı örnekler, bu yaklaşımın potansiyel faydalarını ortaya koyarken, aynı zamanda uygulanabilirliği ile ilgili önemli dersler sunmaktadır. Dünya genelinde, özellikle deniz taşımacılığı sektöründe “slow steaming” uygulamaları, yavaş lojistik anlayışının en belirgin örneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Slow steaming, gemilerin hızını düşürerek yakıt tüketimini azaltmayı hedefleyen bir stratejidir ve bu yöntem, enerji verimliliği ile karbon salınımını azaltmada önemli başarılar elde etmiştir (Mallidis ve ark., 2018). Örneğin, Maersk gibi büyük deniz taşımacılığı firmaları, slow steaming uygulamaları ile hem maliyetleri düşürmüş hem de çevresel etkilerini azaltmıştır. Bu tür uygulamalar, küresel deniz taşımacılığı sektörünün karbon ayak izini ciddi ölçüde küçültmekte ve sürdürülebilirlik hedeflerine katkı sağlamaktadır (Gatenholm ve ark., 2021). Avrupa’da lojistik sektöründe yenilikçi yaklaşımlar sergileyen şehirlerden biri olan Amsterdam, şehir içi taşımacılıkta çevre dostu lojistik uygulamalar geliştirmiştir. Amsterdam’da, elektrikli taşıma araçları ve bisiklet kuryelerle yapılan teslimatlar, şehir içi karbon salınımını büyük ölçüde azaltmıştır. Bu uygulama, şehir lojistiğinde enerji verimliliği ve hava kalitesinin artırılmasına önemli katkılarda bulunmuştur (Zuo & Zhu, 2017). Ayrıca, bu tür yerel uygulamalar, lojistik operasyonlarının sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye’de de yavaş lojistik uygulamaları, özellikle yerel üretim ve tüketim stratejilerine odaklanarak sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada başarı sağlamıştır. Örneğin, Türkiye’nin Ege Bölgesi’nde organik tarım ürünlerinin taşınmasında yavaş lojistik yöntemleri kullanılmaktadır. Bu yöntemler, taşıma sıklığının azaltılması ve yerel pazarlara yönelik lojistik süreçlerin optimize edilmesi ile karbon salınımını düşürmektedir (Huan, 2018). Aynı zamanda, bu uygulamalar yerel üreticilerin desteklenmesi ve bölgesel ekonomilerin güçlendirilmesine katkı

sağlamaktadır. Bir diğer başarılı uygulama örneği, İstanbul'da bazı perakende şirketlerinin çevre dostu ambalaj malzemeleri kullanarak yavaş lojistik stratejilerini benimsemesidir. Bu şirketler, biyobozunur ve geri dönüştürülebilir ambalajlar kullanarak, lojistik süreçlerdeki atık miktarını azaltmayı hedeflemiştir (Gatenholm ve ark., 2021). Bunun yanı sıra, Türkiye'deki lojistik firmalarının yenilenebilir enerji kaynaklarına yaptığı yatırımlar, enerji tüketiminin azaltılmasına ve karbon salınımının minimuma indirilmesine katkı sağlamaktadır.

Yavaş lojistik uygulamalarının çevresel etkileri değerlendirildiğinde, bu uygulamaların karbon salınımını azaltma ve doğal kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlama gibi önemli faydalar sunduğu görülmektedir (Mallidis ve ark., 2018). Özellikle slow steaming gibi uygulamalar, enerji tüketimini optimize ederek çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada etkili bir araç olarak kabul edilmektedir (Shen & Zhou, 2013). Ayrıca, çevre dostu ambalaj malzemelerinin kullanımı ve yerel üretim-tüketim stratejileri, atık yönetimi ve kaynak kullanımında önemli iyileşmeler sağlamaktadır (Huan, 2018). Ekonomik etkiler açısından bakıldığında, yavaş lojistik uygulamaları başlangıçta yüksek maliyetler doğurabilse de uzun vadede işletmelere önemli tasarruflar sağlamaktadır. Örneğin, taşıma sıklığının azaltılması ve rota optimizasyonu, lojistik süreçlerdeki yakıt maliyetlerini düşürmekte ve operasyonel verimliliği artırmaktadır (Mallidis ve ark., 2018). Ayrıca, döngüsel ekonomi prensiplerinin benimsenmesi, lojistik sektöründe sürdürülebilir maliyet yönetimi stratejilerinin uygulanmasını kolaylaştırmaktadır (Gatenholm ve ark., 2021). Türkiye'deki yavaş lojistik uygulamalarının ekonomik etkileri incelendiğinde, bu uygulamaların yerel ekonomilerin güçlenmesine katkıda bulunduğu görülmektedir. Özellikle yerel üreticilerin desteklenmesi ve bölgesel lojistik ağlarının geliştirilmesi, ekonomik sürdürülebilirlik açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur (Huan, 2018). Ayrıca, Türkiye'de lojistik firmalarının çevre dostu teknolojilere yaptığı yatırımlar, uzun vadede hem maliyet tasarrufu sağlamış hem de çevresel etkilerin azaltılmasına yardımcı olmuştur.

SONUÇ

Lojistik sektöründe çevresel etkilerin azaltılması, hem sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak hem de toplumların uzun vadeli refahını artırmak adına kritik bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda, yavaş lojistik yaklaşımı, geleneksel lojistik süreçlerinde sıklıkla göz ardı edilen çevresel boyutları merkezine alarak, daha az enerji tüketimi, karbon salınımı ve atık üretimi gibi sürdürülebilirlik hedeflerini ön plana çıkarmaktadır. Araştırmamız, yavaş lojistik kavramının temel ilkelerini ve bu yaklaşımın çevresel etki azaltma konusundaki rolünü detaylı bir şekilde ele alarak, kavramsal bir çerçeve sunmayı hedeflemiştir. Yavaş lojistik yaklaşımı, lojistik süreçlerdeki hız ve maliyet odaklılık yerine çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik dengelerini gözetmektedir. Bu yaklaşım, karbon ayak izinin azaltılması, yerel üreticilerin desteklenmesi ve atık yönetimi gibi alanlarda yenilikçi çözümler sunmaktadır. Özellikle rota optimizasyonu ve taşıma sıklığının azaltılması gibi stratejiler, yalnızca çevresel etkileri azaltmakla kalmayıp aynı zamanda lojistik operasyonların maliyetlerini de düşürme potansiyeli taşımaktadır. Bununla birlikte, müşteri beklentilerinin hız odaklı yapısı ve lojistik sektörünün geleneksel işleyişine olan alışkanlıklar, yavaş lojistik yaklaşımının geniş ölçekli uygulanmasında önemli zorluklar yaratmaktadır.

Araştırmamız, yavaş lojistik anlayışının uygulanabilirliğini artırmak adına çeşitli öneriler sunmaktadır. İlk olarak, sektörel farkındalığın artırılması için kapsamlı eğitim ve bilgilendirme kampanyalarının düzenlenmesi gerekmektedir. İkinci olarak, lojistik firmalarının operasyonel süreçlerini çevresel sürdürülebilirlik kriterlerine göre yeniden yapılandırmaları desteklenmelidir. Bu bağlamda, devlet politikaları ve teşvik programları, sektörde yavaş lojistik uygulamalarının yaygınlaşmasına katkı sağlayacaktır. Üçüncü olarak, müşterilerin bu yaklaşıma adaptasyonu için etkili iletişim stratejileri geliştirilmelidir. Sonuç olarak, yavaş lojistik yaklaşımı, lojistik sektörde sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramsal çalışma, yavaş lojistik anlayışının çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarını detaylandırarak, bu yaklaşımın lojistik sektörü için neden önemli bir paradigma değişimi sunduğunu ortaya koymaktadır. Gelecek çalışmaların bu alandaki pratik uygulamaları daha fazla incelemesi, yavaş lojistiğin lojistik sektöründeki uzun vadeli etkilerini daha kapsamlı bir şekilde anlamamıza olanak sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Bakri, T. (2007). On the modified logistic equation. *International Journal of Bifurcation and Chaos*, 17(8), 2541–2546.
2. Chen, Y. G. (2023). Stage division of urban growth based on logistic model of fractal dimension curves. *Results in Physics*, 53.
3. Deng, Y. J., Yu, Q., & Chang, G. (2019). Power supply mode planning of electric vehicle participating in logistics distribution based on battery charging and swapping station. *International Journal of Emerging Electric Power Systems*, 20(1).
4. Eleroglu, H., Yildirim, A., & Duman, M. (2014). Comparison of growth curves by growth models in slow-growing chicken genotypes raised in the organic system. *International Journal of Agriculture and Biology*, 16(3), 529–535.
5. Fu, F., Pei, M. Y., & Zhou, Y. S. (2024). Fast or slow? Logistics way choices for perishable products under competition. *International Transactions in Operational Research*. Early Access.
6. Gatenholm, G., Halldórsson, A., & Bäckstrand, J. (2021). Enhanced circularity in aftermarkets: Logistics tradeoffs. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 51(9), 999–1021.
7. Heydari, J., Lawless, C., & Wilkinson, D. J. (2014). Fast Bayesian parameter estimation for stochastic logistic growth models. *Biosystems*, 122, 55–72.
8. Huan, W. (2018). Research on the circular sharing of unitized logistics equipment from the perspective of sharing economy. *Proceedings of the 2018 China Marketing International Conference*, 641–642.
9. Liu, L. L. (2012). Logistics mode discussion based on electronic commerce. *Information and Business Intelligence, Pt I*, 267, 151–157.
10. Luke, H. H., & Berger, R. D. (1982). Slow rusting in oats compared with the logistic and Gompertz models. *Phytopathology*, 72(4), 400–402.
11. Mallidis, I., Iakovou, E., & Vlachos, D. (2018). The impact of slow steaming on the carriers' and shippers' costs: The case of a global logistics network. *Transportation Research Part E-Logistics and Transportation Review*, 111, 18–39.
12. Safir, M., Sorkin, N., & Mimouni, M. (2024). Factors predicting slow visual recovery following hyperopic LASIK. *Journal of Refractive Surgery*, 40(1), E42–E47.
13. Safir, M., Sorkin, N., & Mimouni, M. (2024). Factors predicting slow visual recovery following microkeratome-assisted myopic LASIK. *Acta Ophthalmologica*. Early Access.
14. Seeliger, M. W., Beck, S. C., & Tanimoto, N. (2016). Slowing and prevention of vision loss in retinitis pigmentosa of the 'Protein Logistics Disease' type. *Investigative Ophthalmology & Visual Science*, 57(12).
15. Shen, J. H., & Zhou, Z. Y. (2013). Fast-slow dynamics in logistic models with slowly varying parameters. *Communications in Nonlinear Science and Numerical Simulation*, 18(8), 2213–2221.
16. Shen, J. H., & Zhou, Z. Y. (2014). Fast-slow dynamics in first-order initial value problems with slowly varying parameters and application to a harvested logistic model. *Communications in Nonlinear Science and Numerical Simulation*, 19(8), 2624–2631.
17. Tang, Y. Y., & Du, W. H. (2009). Logistics information platform development based on knowledge management. *Proceedings of the 2009 International Conference on Management Science and Engineering*, 753–758.
18. Tsuchiya, T. (1996). The critical amplitude for bifurcation points of the logistic map. *Zeitschrift für Naturforschung Section A-A Journal of Physical Sciences*, 51(12), 1170–1174.
19. van Maanen, L., Katsimpokis, D., & van Campen, A. D. (2019). Fast and slow errors: Logistic regression to identify patterns in accuracy-response time relationships. *Behavior Research Methods*, 51(3), 1471.

20. Verhulst, F. (2007). Periodic solutions and slow manifolds. *International Journal of Bifurcation and Chaos*, 17(8), 2533–2540.
21. Wang, C. M., Zhu, Q. G., & He, M. N. (2014). Research on problems and countermeasures of modern agricultural logistics. *2014 International Conference on Business, Economics and Management (BEM 2014)*, Vol 2, 44–46.
22. Yang, P. B. (2022). Intelligent analysis of logistics information based on dynamic network data. *Journal of Control Science and Engineering*, 2022. Retracted article.
23. Yeh, W. C., Huang, C. L., & Wu, H. S. (2022). An improved d-MP algorithm for reliability of logistics delivery considering speed limit of different roads. *Signals*, 3(4), 895–910.
24. Yin, Y. L., Bu, X. H., & Yu, F. S. (2008). Adaptive neural network in logistics demand forecasting. *International Conference on Intelligent Computation Technology and Automation*, Vol 1, 168–171.
25. Yu, P. (2006). Modern logistics financial services innovation - Finance logistics. *Proceedings of the 2006 International Conference on Management of Logistics and Supply Chain*, 600–604.
26. Zhang, T. T., & Zhang, Q. Y. (2016). The application of Internet of Things in the logistics of agricultural products. *Design, Manufacturing and Mechatronics (ICDMM 2015)*, 558–567.
27. Zhang, Y., Wu, G., & Wang, Z. B. (2013). Research on key elements of the regional logistics capability considering integration of evaluation, prediction, and planning. *Sustainable Development of Urban Infrastructure, Pts 1–3*, 253–255, 1527–1531.
28. Zhou, X. D., & Li, Z. P. (2024). Global bounded solution of a 3D chemotaxis-Stokes system with slow p-Laplacian diffusion and logistic source. *AIMS Mathematics*, 9(6), 16168–16186.
29. Zuo, Y. G., & Zhu, W. P. (2017). Aviation logistics information system based on SSM framework. *2nd International Conference on Computer Engineering, Information Science and Internet Technology (CII)*, 533–538.

(55)

Abdurrahman GENÇ²⁷⁸, Zeynal ŞAHİN²⁷⁹, Şevket SÖNMEZ²⁸⁰, Haşim ŞAHİN²⁸¹.
OKUL YÖNETİCİLERİNİN STRES YÖNETİM STRATEJİLERİNİN EĞİTİM ORTAMLARINA
YANSIMASI
THE REFLECTIONS OF SCHOOL ADMINISTRATORS' STRESS MANAGEMENT STRATEGIES
ON EDUCATIONAL ENVIRONMENTS

ÖZ

Bu araştırma, okul yöneticilerinin stres yönetim stratejilerini ve bu stratejilerin eğitim ortamlarına yansımalarını incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma, Adıyaman ilinde görev yapan 9 okul yöneticisi ile nitel bir yaklaşım benimsenerek yürütülmüştür. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış ve elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bulgular, okul yöneticilerinin iş yükü, kaynak yetersizliği ve disiplin sorunları gibi temel stres kaynaklarıyla başa çıkmada planlama, delegasyon ve iletişim güçlendirme gibi stratejiler kullandığını göstermektedir. Ayrıca, stres yönetim stratejilerinin eğitim ortamlarına iletişimde iyileşme, motivasyon artışı ve okul kültürüne katkı sağlama gibi olumlu yansımaları olduğu belirlenmiştir. Araştırma, okul yöneticilerinin stresle başa çıkma sürecinde ihtiyaç duydukları destekleri de tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Stres Yönetimi, Okul Yöneticileri, Eğitim Ortamı, Liderlik, Strateji.

ABSTRACT

This study aims to explore the stress management strategies of school administrators and their reflections on educational environments. The research was conducted with a qualitative approach involving nine school administrators working in Adıyaman province. Semi-structured interview forms were used as the data collection tool, and the data obtained were analyzed through content analysis. The findings reveal that school administrators employ strategies such as planning, delegation, and strengthening communication to address major stress sources like workload, resource shortages, and discipline issues. Additionally, the study highlights the positive impacts of stress management strategies on educational environments, such as improved communication, increased motivation, and contributions to school culture. The study also discusses the support needed by school administrators in coping with stress effectively.

Keywords: Stress Management, School Administrators, Educational Environment, Leadership, Strategy.

²⁷⁸Abdurrahman GENÇ, Kuyulu Ortaokul, e-posta: gencbay02@outlook.com, ORCID NO: 0009-0005-5907-2775

²⁷⁹Zeynal Şahin, 100.Yıl Ortaokulu, e-posta: sahintepe0246@gmail.com, ORCID NO: 0009-0009-0639-0031

²⁸⁰Şevket SÖNMEZ, Şehit Cem Özgül Ortaokulu, e-posta: sevketsönmez02@gmail.com, ORCID NO: 0009-0003-7748-0989

²⁸¹Haşim ŞAHİN, Malazgirt Özel Eğitim Uygulama Okulu, e-posta: Seha_02@hotmail.com, ORCID NO: 0009 -0000-8471-1333

GİRİŞ

Eğitim yönetimi, modern toplumların sosyal ve ekonomik kalkınmasında hayati bir role sahiptir. Bu bağlamda, eğitim kurumlarının etkin bir şekilde yönetilmesi, sadece öğrencilerin akademik başarılarına değil, aynı zamanda öğretmenlerin iş tatmini ve toplumun genel refahına da doğrudan etki etmektedir (Elçiçek ve Doğruel, 2021). Eğitim yönetiminin merkezinde yer alan okul yöneticileri, hem kurumsal hedeflerin gerçekleştirilmesinde hem de bireyler arası ilişkilerin düzenlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Ancak, bu rol, artan iş yükü, örgütsel stres kaynakları ve yöneticilerin karşı karşıya kaldığı diğer zorluklar nedeniyle giderek karmaşık bir hale gelmiştir (Oğuz ve Katıtaş, 2024). Özellikle Millî Eğitim Bakanlığı gibi geniş kapsamlı ve bürokratik yapılar içerisinde çalışan yöneticiler, stres yönetimi ve liderlik becerilerinde etkinlik göstermek zorundadır. Son yıllarda yapılan araştırmalar, okul yöneticilerinin karşılaştığı zorlukları ve bu zorluklarla başa çıkma stratejilerini anlamaya yönelik önemli veriler sunmaktadır. Örneğin, Yazıbağlı ve Polat (2023), Millî Eğitim Bakanlığı Doküman Yönetim Sistemi'nin (DYS) okul yöneticilerine sağladığı avantajların yanı sıra, sistemin bazı eksikliklerinin yöneticilerde kaygıya neden olduğunu belirtmiştir. Bu tür teknolojik yenilikler, okul yönetiminde kolaylıklar sağlasa da, yönetim süreçlerinde yeni stres kaynakları oluşturabilmektedir. Benzer şekilde, Titrek, Bayrakçı ve Zafer (2009), okul yöneticilerinin duygularını yönetme becerisinin bu tür stres kaynaklarıyla başa çıkmada kritik bir öneme sahip olduğunu vurgulamıştır. Yıldırım ve Üstüner (2024), uzaktan eğitim uygulamalarının okul yöneticilerinde yeni yeterlikler geliştirme gerekliliğini ortaya koyduğunu belirtmiş ve bu süreçte yöneticilerin teknolojiyi etkili bir şekilde yönetme becerilerinin önemine dikkat çekmiştir. Aynı zamanda, bu yeterliklerin geliştirilmemesi durumunda, yöneticiler arasında tükenmişlik sendromu gibi olumsuz sonuçların ortaya çıkabileceği belirtilmiştir (Poyraz ve Sürücüoğlu, 2015). Araştırmalar ayrıca, okul yöneticilerinin karşılaştıkları stres kaynaklarının iş yükü, rol çatışmaları ve kurumsal baskılar gibi çeşitli faktörlerden kaynaklandığını göstermektedir (İlbasan, 2023). Bu bağlamda, yöneticilerin stresle başa çıkma stratejileri geliştirmesi, sadece kendi refahlarını değil, aynı zamanda kurumsal performansı da doğrudan etkileyebilmektedir (Turhan ve ark., 2018). Bu nedenle, okul yönetiminde stres kaynaklarının ve bu kaynaklarla başa çıkma stratejilerinin kapsamlı bir şekilde ele alınması, eğitim politikaları ve uygulamalarının iyileştirilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu araştırmanın amacı, okul yöneticilerinin stres yönetim stratejilerini ve bu stratejilerin eğitim ortamlarına yansımalarını incelemektir. Araştırma, Adıyaman ilindeki 9 okul yöneticisiyle gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler, içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Çalışma, okul yönetiminde liderlik, stres yönetimi ve örgütsel etkinlik gibi konularda literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Okul Yönetiminde Stres Kaynakları

Okul yöneticilerinin karşılaştığı stres kaynakları, eğitim yönetiminin temel zorlukları arasında yer almaktadır. Bu kaynaklar, genellikle iş yükü, rol çatışmaları ve kurumsal baskılar gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır. İlbasan (2023), okul müdürlerinin örgütsel stres kaynaklarının, özellikle iş yükü ve yetersiz kaynaklar gibi faktörlerden etkilendiğini belirtmiştir. Yazıbağlı ve Polat (2023) ise, Millî Eğitim Bakanlığı'nın Doküman Yönetim Sistemi gibi dijital uygulamalarının, iş yükünü azaltmak yerine bazı durumlarda yöneticilerde ek stres kaynağı oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu tür stres kaynakları, yöneticilerin iş performansını olumsuz etkileyebilmektedir. Okul yöneticilerinin stresle başa çıkma stratejileri, yönetim becerilerinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Turhan ve ark. (2018), yöneticilerin stresle başa çıkmada kullandıkları stratejilerin, bireysel ve örgütsel faktörlerle ilişkili olduğunu belirtmiştir. Bu stratejiler arasında planlama, delegasyon ve düzenli iletişim gibi yöntemler yer almaktadır.

Liderlik, okul yönetiminin temel unsurlarından biridir. Titrek, Bayrakçı ve Zafer (2009), okul yöneticilerinin duygusal yeterliklerinin, liderlik becerilerini geliştirdiğini ve stresle başa çıkma süreçlerine olumlu katkı sağladığını belirtmiştir. Bu durum, yöneticilerin yalnızca teknik yeterliklere değil, aynı zamanda duygusal zekâ gibi sosyal becerilere de sahip olmaları gerektiğini göstermektedir. Teknolojik yenilikler, eğitim yönetiminde önemli değişiklikler yaratmaktadır. Yıldırım ve Üstüner (2024), uzaktan eğitim uygulamalarının, okul yöneticilerinde yeni yeterlikler geliştirme gerekliliğini ortaya koyduğunu belirtmiştir. Çakır (2024), okul yöneticilerinin zaman yönetimi becerilerinin, iş yükünü azaltmada ve stresle başa çıkmada kritik bir rol

oynadığını vurgulamıştır. Zaman tuzaklarının belirlenmesi ve bu tuzaklarla başa çıkma stratejilerinin geliştirilmesi, eğitim yönetiminde verimliliği artırmaktadır.

YÖNTEM

Bu araştırmada, okul yöneticilerinin stres yönetim stratejilerinin eğitim ortamlarına yansımaları nitel bir yaklaşımla ele alınmıştır. Araştırma, tarama modeli çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubunu, Adıyaman ilinde görev yapan ve eğitim yönetimi deneyimine sahip 9 okul yöneticisi oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak, yöneticilerin stres yönetim stratejilerini ve bu stratejilerin eğitim ortamlarına olan etkilerini derinlemesine incelemek amacıyla geliştirilmiş, toplamda 8 açık uçlu sorudan oluşan bir görüşme formu kullanılmıştır. Toplanan veriler, içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu süreçte, veriler yazıya dökülmüş, kodlanmış ve temalar halinde kategorize edilmiştir. Analizlerin güvenilirliğini artırmak amacıyla başka bir uzman tarafından çapraz doğrulama yapılmıştır.

BULGULAR

Okul Ortamında Karşılaşılan Stres Kaynakları

Okul yöneticilerinin görevlerinde karşılaştıkları stres kaynakları, yönetim süreçlerini etkileyen önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Araştırmanın bulgularına göre, yöneticiler tarafından en sık belirtilen stres kaynağı, *iş yükü fazlalığı* olmuştur. Örneğin, Ö1 katılımcısı, "Günlük olarak tamamlanması gereken çok sayıda görev, hem yönetim süreçlerini hem de kişisel yaşam dengemi olumsuz etkiliyor," diyerek iş yükünün fiziksel ve psikolojik boyutlarına dikkat çekmiştir. Ö2 ise, "Hem idari işlerin hem de eğitim faaliyetlerinin takibini yapmak, bu görevler arasında önceliklendirme yapmakta zorlanmamıza neden oluyor," ifadesiyle bu görüşü desteklemiştir. Bu durum, iş yükü fazlalığının yönetim süreçlerindeki verimliliği azaltabileceğini göstermektedir.

Tablo 1: Okul Ortamında Karşılaşılan Stres Kaynakları

TEMA	Kodlar	Görüş Bildiren Okul Yöneticileri	Frekans (f)
Stres Kaynakları	İş Yükü Fazlalığı	Ö1, Ö2, Ö3, Ö7	4
	Yetersiz Kaynaklar	Ö4, Ö5, Ö8	3
	Disiplin Problemleri	Ö6, Ö9	2

Bir diğer önemli stres kaynağı olarak belirtilen *yetersiz kaynaklar*, okul yönetimindeki zorlukların temel nedenlerinden biri olarak öne çıkmıştır. Ö4, "Eğitim materyalleri ya da personel yetersizliği gibi sorunlar, hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamamızı zorlaştırıyor," diyerek bu durumu vurgulamıştır. Benzer şekilde, Ö5 ise, "Fiziksel altyapının yeterli olmaması, öğrencilerin ve öğretmenlerin motivasyonunu olumsuz etkiliyor," açıklamasını yapmıştır. Bu ifadeler, yetersiz kaynakların hem eğitim kalitesini hem de okul yöneticilerinin stres seviyesini artıran bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

Stres Yönetiminde Kullanılan Yöntemler

Okul yöneticilerinin stresle başa çıkmak için kullandıkları yöntemler, yönetim süreçlerini etkileyen önemli bir diğer konudur. Araştırma sonuçlarına göre, *planlama ve organizasyon*, en sık kullanılan stres yönetim stratejilerinden biri olarak öne çıkmıştır. Ö1, "Görevleri önceliklendirmek ve günlük bir plan oluşturmak, işlerimi daha kontrollü bir şekilde yönetmemi sağlıyor," diyerek bu yöntemin etkili olduğunu belirtmiştir. Ö5 ise, "Planlama yapmadığım zamanlarda işlerim birikiyor ve stres seviyem artıyor. Ancak organize bir şekilde ilerlediğimde bu yük azalmış oluyor," açıklamasında bulunmuştur. Bu ifadeler, planlama ve organizasyonun stres yönetiminde kritik bir rol oynadığını göstermektedir.

Tablo 2: Stres Yönetiminde Kullanılan Yöntemler

TEMA	Kodlar	Görüş Bildiren Okul Yöneticileri	Frekans (f)
Stres Yönetim Yöntemleri	Planlama ve Organizasyon	Ö1, Ö5, Ö6, Ö8	4
	Delegasyon	Ö2, Ö7, Ö9	3
	Fiziksel Aktiviteler	Ö3, Ö4	2

Bir diğer stres yönetim yöntemi olarak belirtilen *delegasyon*, yöneticilerin iş yüklerini hafifletmede etkili bir strateji olarak tanımlanmıştır. Ö2, "Tüm sorumlulukları tek başıma üstlenmek yerine görevleri öğretmenlere paylaşmak, işlerin daha hızlı ve verimli bir şekilde tamamlanmasını sağlıyor," diyerek bu yöntemin faydasını dile getirmiştir. Ö7 ise, "Görevlerin paylaşımı, hem öğretmenlerin sürece katılımını artırıyor hem de benim üzerimdeki baskıyı azaltıyor," ifadesini kullanmıştır. Bu durum, delegasyonun iş birliği ve ekip çalışmasını teşvik eden bir yöntem olduğunu ortaya koymaktadır.

Stres Yönetimi Stratejilerinin Eğitim Ortamına Yansıması

Stres yönetimi stratejilerinin eğitim ortamına olan yansımaları, okul yönetimindeki önemli bir diğer boyuttur. Araştırma sonuçlarına göre, *iletişim güçlenmesi*, stres yönetiminin olumlu etkilerinden biri olarak belirtilmiştir. Ö1, "Daha sakin ve yapıcı bir yaklaşımla iletişim kurmak, öğretmenlerle ve öğrencilerle ilişkilerimi olumlu yönde etkiliyor," diyerek bu durumu vurgulamıştır. Ö2 ise, "İletişim kanallarını açık tutarak sorunlara daha hızlı çözüm buluyoruz," ifadesini kullanmıştır. Bu durum, etkili stres yönetiminin iletişim kalitesini artırdığını göstermektedir.

Tablo 3: Stres Yönetimi Stratejilerinin Eğitim Ortamına Yansıması

TEMA	Kodlar	Görüş Bildiren Okul Yöneticileri	Frekans (f)
Eğitim Ortamına Yansımalar	İletişim Güçlenmesi	Ö1, Ö2, Ö5, Ö10	4
	Motivasyon Artışı	Ö3, Ö6, Ö9	3
	Disiplinin Sağlanması	Ö4, Ö7	2

Bir diğer yansıma olarak belirtilen *motivasyon artışı*, eğitim ortamındaki genel atmosferi olumlu yönde etkileyen bir faktör olarak tanımlanmıştır. Ö3, "Stresle başa çıkmayı başardığımda hem kendimin hem de öğretmenlerin motivasyonu artıyor," diyerek bu durumu belirtmiştir. Ö6 ise, "Yöneticinin sakinliği ve pozitif yaklaşımı, öğretmenlerin de aynı şekilde motive olmasını sağlıyor," açıklamasında bulunmuştur. Bu ifadeler, stres yönetiminin, liderin tutumu aracılığıyla eğitim ortamına olumlu katkılar sunduğunu ortaya koymaktadır.

Okul Kültürüne Katkılar

Okul yöneticilerinin stres yönetim stratejileri, okul kültürüne doğrudan katkıda bulunan önemli bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, *işbirliği artışı*, okul kültürüne sağlanan katkılardan biri olarak öne çıkmıştır. Ö2, "Etkili bir stres yönetimi, ekip çalışmasını teşvik ederek daha güçlü bir işbirliği kültürü oluşturuyor," diyerek bu durumu vurgulamıştır. Ö3 ise, "Öğretmenlerle olan uyumum arttıkça, işbirliği ortamı da güçleniyor," açıklamasında bulunmuştur. Bu ifadeler, stres yönetiminin, ekip çalışmasını teşvik eden bir faktör olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Okul Kültürüne Katkılar

TEMA	Kodlar	Görüş Bildiren Okul Yöneticileri	Frekans (f)
	İşbirliği Artışı	Ö2, Ö3, Ö6, Ö8	4
	Sorun Çözme Becerisi	Ö1, Ö5, Ö7	3

TEMA	Kodlar	Görüş Bildiren Okul Yöneticileri Frekans (f)
Okul Kültürüne Katkılar	Akademik Başarı Artışı Ö4, Ö9	2

Bir diğer katkı olarak belirtilen *sorun çözme becerisi*, okul yöneticilerinin stresle başa çıkma sürecinde kazandıkları bir yetenek olarak tanımlanmıştır. Ö1, "Stresle başa çıkmayı öğrendikçe sorunlara daha hızlı ve etkili çözümler üretebiliyorum," diyerek bu durumu belirtmiştir. Ö5 ise, "Stres yönetimi becerileri, problem çözme kapasitemi artırıyor ve bu da okulun genel verimliliğine katkıda bulunuyor," ifadesini kullanmıştır. Bu durum, stres yönetiminin liderlik becerilerini geliştiren bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

Mesleki Deneyimin Stres Yönetimine Etkisi

Mesleki deneyim, okul yöneticilerinin stres yönetiminde etkili bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Deneyimin, stresle başa çıkma stratejilerini geliştirmeye ve daha yapıcı yaklaşımlar benimsemeye katkı sağladığı görülmektedir. *Daha yapıcı yaklaşımlar* kodu altında toplanan yanıtlar, yöneticilerin deneyimleriyle birlikte kriz durumlarında daha sakin ve çözüm odaklı bir tutum sergilediklerini göstermektedir. Örneğin, Ö1, "Yıllar içinde edindiğim deneyim, sorunlara daha sakin ve analitik bir şekilde yaklaşmamı sağladı," diyerek deneyimin kendisine kazandırdığı yapıcı bakış açısını vurgulamıştır. Benzer şekilde, Ö2, "*İlk yıllarımda stresle baş etmekte zorlanıyordum; ancak artık stresli durumlara daha sakin bir şekilde yaklaşabiliyorum,*" ifadesiyle mesleki deneyimin stres yönetim becerilerine olan katkısını dile getirmiştir. Bu durum, mesleki deneyimin yöneticilere hem kişisel hem de profesyonel bir olgunluk kazandırdığını göstermektedir.

Tablo 5: Mesleki Deneyimin Stres Yönetimine Etkisi

TEMA	Kodlar	Görüş Bildiren Okul Yöneticileri	Frekans (f)
Mesleki Deneyim ve Stres Yönetimi	Daha Yapıcı Yaklaşımlar	Ö1, Ö2, Ö5, Ö6	4
	Zaman Yönetiminde Gelişim	Ö3, Ö7, Ö9	3
	Deneyimden Gelen Esneklik	Ö4, Ö8	2

Bir diğer önemli kod olan *zaman yönetiminde gelişim*, deneyim kazandıkça yöneticilerin işlerini daha verimli bir şekilde planlayabildiklerini ortaya koymaktadır. Ö3, "*Deneyimim arttıkça zamanımı daha etkili bir şekilde yönetmeye başladım ve bu, üzerimdeki stres yükünü ciddi anlamda azalttı,*" diyerek zaman yönetimi becerilerinin stres yönetimine olan olumlu etkisini açıklamıştır. Ö7 ise, "Görevleri önceliklendirme konusunda zamanla daha iyi hale geldim. Bu, stres düzeyimi önemli ölçüde düşürdü," diyerek aynı görüşü desteklemiştir. Bu yanıtlar, mesleki deneyimin zaman yönetimi ve stres azaltma arasındaki bağlantıyı güçlendirdiğini göstermektedir.

Stratejilerin Kalıcılığı

Stres yönetiminde kullanılan stratejilerin kalıcı hale getirilmesi, yönetim süreçlerinde sürdürülebilir bir başarı sağlamak için önemlidir. *Eğitim programları*, stratejilerin kurumsal bir yapıya oturmasını destekleyen önemli bir araçtır. Ö1, "Düzenli olarak yapılan eğitimler, hem benim hem de ekibimin stresle başa çıkma becerilerini geliştirmemize yardımcı oluyor," diyerek bu durumun önemini belirtmiştir. Ö5 ise, "*Eğitim programları sayesinde stres yönetimi stratejilerimizi standart hale getirebiliyoruz,*" ifadesiyle aynı görüşü desteklemiştir. Bu durum, eğitim programlarının stres yönetiminde kalıcılığı artırdığını göstermektedir.

Tablo 6: Stratejilerin Kalıcılığı

TEMA	Kodlar	Görüş Yöneticileri	Bildiren Okul Frekans (f)
Stratejilerin Kalıcılığı	Eğitim Programları	Ö1, Ö5, Ö6, Ö9	4
	Sistematiik İzleme	Ö2, Ö3, Ö8	3
	Teknoloji Kullanımı	Ö4, Ö7	2

Sistematiik izleme, uygulanan stratejilerin etkinliğini değerlendirme ve sürekli geliştirme imkânı sunmaktadır. Ö2, "Kullanılan stratejilerin sonuçlarını düzenli olarak izlemek, neyin işe yarayıp neyin yaramadığını anlamamızı sağlıyor," diyerek bu durumu açıklamıştır. Ö3 ise, "*Stratejilerin etkilerini analiz etmek, süreci sürekli iyileştirmemize olanak tanıyor*," ifadesini kullanmıştır. Bu ifadeler, sistematiik izlemenin kalıcılığı sağlamada kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Stres Yönetiminde Destek İhtiyaçları

Okul yöneticileri, stres yönetiminde etkili olabilmek için çeşitli desteklere ihtiyaç duymaktadır. *Psikolojik danışmanlık*, yöneticilerin stresle başa çıkma becerilerini geliştirmelerinde önemli bir kaynak olarak belirtilmiştir. Ö1, "*Psikolojik destek almak, stresli durumlarla daha iyi başa çıkmamı sağlıyor*," diyerek bu ihtiyacı vurgulamıştır. Ö2 ise, "Zaman zaman bir uzmana danışmak, hem kendim hem de ekibim için daha etkili stratejiler geliştirmeme yardımcı oluyor," diyerek bu görüşü desteklemiştir. Bu ifadeler, psikolojik danışmanlığın stres yönetiminde temel bir ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Tablo 7: Stres Yönetiminde Destek İhtiyaçları

TEMA	Kodlar	Görüş Bildiren Okul Yöneticileri	Frekans (f)
Destek İhtiyaçları	Psikolojik Danışmanlık	Ö1, Ö2, Ö5, Ö8	4
	Daha Fazla Kaynak	Ö3, Ö6, Ö7	3
	Mesleki Eğitim Programları	Ö4, Ö9	2

Bir diğer ihtiyaç olarak belirtilen *daha fazla kaynak*, yöneticilerin işlerini daha etkin bir şekilde yapabilmelerini sağlamaktadır. Ö3, "*Kaynak yetersizliği, hem stresi artırıyor hem de çözüm bulmayı zorlaştırıyor. Daha fazla kaynak sağlandığında işlerin daha kolay yürüdüğünü görüyoruz*," diyerek bu ihtiyacı açıklamıştır. Ö6 ise, "Okullara sağlanan ek kaynaklar, yöneticilerin stres düzeylerini azaltmak için büyük bir destek oluyor," ifadesiyle bu görüşü desteklemiştir. Bu durum, kaynakların stres yönetimindeki rolünü ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Bu araştırma, Adıyaman ilinde görev yapan 9 okul yöneticisi ile gerçekleştirilmiş ve yöneticilerin stres yönetimi stratejilerinin eğitim ortamlarına yansımaları incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre, okul yöneticileri stres kaynaklarıyla başa çıkma konusunda çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Özellikle iş yükü fazlalığı, kaynak yetersizliği ve disiplin sorunları, yöneticilerin en sık karşılaştığı stres unsurları arasında yer almıştır. Katılımcılar, bu sorunlarla başa çıkmak için planlama, iş dağılımı ve düzenli iletişim gibi yöntemleri benimsediklerini ifade etmişlerdir.

Bulgular, delegasyonun yöneticilerin stresle başa çıkmasında etkili bir yöntem olduğunu göstermektedir. Yöneticiler, tüm sorumluluğu üstlenmek yerine görevlerin ekibe dağıtılmasının iş yükünü hafiflettiğini ve ekibin sürece daha fazla dahil olmasını sağladığını belirtmiştir. Bu durum, ekip üyelerinin sorumluluk almasını teşvik ederek iş birliği ve bağlılığı artırmaktadır. Katılımcılar ayrıca, delegasyonun, liderlik becerilerini geliştirme ve ekip içinde daha etkili bir yönetim sağlama açısından da faydalı olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, düzenli iletişim ve destekleyici liderlik

yaklaşımlarının eğitim ortamlarında olumlu etkiler yarattığıdır. Katılımcılar, açık ve şeffaf bir iletişim ortamı oluşturmanın ekip içindeki güveni artırdığını ve sorunların daha hızlı çözüme kavuşmasını sağladığını dile getirmiştir. Destekleyici liderlik yaklaşımı, öğretmenlerin ve diğer personelin motivasyonunu artırarak okul genelinde daha olumlu bir atmosfer yaratmaktadır. Katılımcılar, psikolojik danışmanlık hizmetleri, mesleki eğitim programları ve daha fazla kaynak sağlanmasının stresle başa çıkmada etkili olacağını ifade etmiştir. Özellikle, kaynak eksikliğinin hem yöneticiler hem de öğretmenler üzerinde baskı oluşturduğu ve bu durumun eğitim ortamlarını olumsuz etkilediği belirtilmiştir. Eğitim programlarının, yöneticilerin stres yönetimi becerilerini geliştirmede kritik bir araç olduğu vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

1. Çakır, R. (2024). Okul yönetiminde zaman yönetiminin incelenmesi. *Göbeklitepe Eğitim ve Spor Bilimleri Dergisi*, 3(2), 30-42.
2. Diş, O., & Akbaşlı, S. (2019). Öğretmen görüşleri doğrultusunda lider okul yöneticilerinin yeterlikleri. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 2(2), 86-102.
3. Elçiçek, Z., & Doğruel, H. (2021). Okul yöneticilerinde bulunması gereken yönetsel değerler. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 1-19. <https://doi.org/10.53586/susbid.840976>
4. İlbasan, H. (2023). Okul müdürlerinin örgütsel stres kaynakları. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 239-256.
5. Oğuz, Ş. Ş., & Katıtaş, S. (2024). Okul yöneticilerinin örgütsel stres kaynaklarının ve stresle başa çıkma stratejilerinin belirlenmesi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 7(2), 672-697. <https://doi.org/10.33400/kuje.1527550>
6. Poyraz, K., & Sürücüoğlu, H. (2015). İlk ve orta öğretim okul yöneticilerinde tükenmişlik (Kütahya İl Merkezi örneği). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (44), 0-0.
7. Şan, M. T., Karabatak, S., Şengür, D., & Zincirli, M. (2018). Okul yöneticilerinde yönetsel güçlülük: Stres ve depresyon ile ilişkisi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 47(1), 216-232. <https://doi.org/10.14812/cuefd.306529>
8. Titrek, O., Bayrakçı, M., & Zafer, D. (2009). Okul yöneticilerinin duygularını yönetme yeterliklerine ilişkin okul yöneticisi ve öğretmenlerin görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(18), 55-73.
9. Turhan, M., Karabatak, S., & Zincirli, M. (2018). Okul yöneticilerinin örgütsel stres kaynakları. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 47(1), 216-232.
10. Yazıbağlı, F., & Polat, S. (2023). MEB Doküman Yönetim Sisteminin okul yöneticileri üzerinde oluşturduğu avantaj, sorun ve kaygılar. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(16), 359-372. <https://doi.org/10.57135/jier.1279313>
11. Yıldırım, M., & Üstüner, M. (2024). Uzaktan öğretim uygulamalarının okul yöneticilerinde gerekli kıldığı yeterlikler. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(2), 1084-1104. <https://doi.org/10.51460/baebd.1482824>

(56)

Feti Ahmet YILDIRIMOĞLU²⁸²; Şihmehmet DENİZ²⁸³; Sibel URĞUN²⁸⁴; İrfan DOST²⁸⁵
ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİKKAT SORUNLARININ YÖNETİMİ: SINIF

ORTAMINDAKİ STRATEJİLER

ATTENTION MANAGEMENT STRATEGIES IN CLASSROOM SETTINGS FOR ELEMENTARY STUDENTS

ÖZ

Bu araştırma, ortaokul çağındaki çocuklarda dikkat sorunlarının tanımı, nedenleri, sınıf ortamındaki belirtileri ve çözüm stratejilerini ele almıştır. Araştırmada, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB) gibi biyolojik nedenlerin yanı sıra çevresel ve psikolojik faktörlerin de dikkat sorunlarına katkıda bulunduğu vurgulanmıştır. Sınıf ortamında dikkat sorunlarının öğrencilerin akademik başarılarını ve sosyal ilişkilerini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğretmen odaklı stratejiler, sınıf düzenlemeleri, aktif öğrenme yöntemleri ve teknolojinin dikkat sorunlarının çözümünde nasıl kullanılabileceği tartışılmıştır. Sonuç olarak, dikkat sorunlarının yönetiminde bireysel farklılıkların göz önünde bulundurulması gerektiği ve bu sürecin öğretmenler, aileler ve çevre tarafından iş birliği içinde yürütülmesinin önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dikkat sorunları, DEHB, ortaokul öğrencileri, sınıf yönetimi, öğretim stratejileri.

ABSTRACT

This study explores the definition, causes, classroom symptoms, and management strategies for attention problems among elementary school children. The findings highlight that attention deficits are influenced not only by biological factors, such as Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD), but also by environmental and psychological aspects. It was observed that attention problems in the classroom negatively impact students' academic performance and social relationships. The study discusses teacher-centered strategies, classroom arrangements, active learning methods, and the use of technology as potential solutions for managing attention problems. Ultimately, it emphasizes the need to consider individual differences and the importance of collaborative efforts among teachers, families, and the environment in addressing these issues effectively.

Keywords: Attention problems, ADHD, elementary students, classroom management, teaching strategies.

²⁸²Feti Ahmet Yıldırımoglu, Fuat Sezgin Ortaokulu /Adıyaman, e-posta: fay234523@gmail.com, ORCID No: 0009-0000-3084-7438

²⁸³Şihmehmet Deniz, Fuat Sezgin Ortaokulu/Adıyaman, e-posta: Sihmehmetdeniz@gmail.com, ORCID No: 0009-0006-3042-0307

²⁸⁴Sibel Urğun, Fuat Sezgin Ortaokulu/Adıyaman, e-posta: mesut_urgun@hotmail.com, ORCID No: 0009-0002-5002-7829

²⁸⁵İrfan Dost, Şehit Fazıl Gürs Ortaokulu/Adıyaman, e-posta: irfandost002@gmail.com, ORCID No: 0009-0003-8024-088X

GİRİŞ

Dikkat, bireyin çevresel uyaranlar arasında seçim yaparak belirli bir noktaya odaklanmasını sağlayan, öğrenme ve gelişim süreçleri açısından kritik bir beceridir. Ancak, birçok çocuk dikkatlerini yeterince sürdürememe, dikkati belirli bir noktada yoğunlaştıramama gibi sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu durum, özellikle okul çağındaki çocuklarda akademik başarıyı ve sosyal ilişkileri olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Ballı & Ulukapı, 2012). Dikkat sorunlarının çözümü için geliştirilen yöntemler arasında egzersiz programları, terapi teknikleri ve eğitim stratejileri öne çıkmaktadır. Literatürde, dikkat eksikliği yaşayan çocuklara yönelik yapılan çalışmaların önemli bir kısmı, bu sorunların çözümüne dair etkili uygulamaları incelemiştir (Varol & Türkmen, 2021).

Egzersizlerin, özellikle dikkat düzeyi düşük olan çocuklar üzerindeki olumlu etkileri, son yıllarda dikkat çeken bir araştırma konusu olmuştur. Örneğin, Varol ve Türkmen (2021) tarafından yapılan bir çalışmada, 11-13 yaş aralığındaki öğrencilerde dart egzersizlerinin dikkat düzeyini artırdığı tespit edilmiştir. Altı hafta süren bu çalışmada, deney grubundaki öğrencilerin ön ve son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir artış olduğu görülmüş, bu da fiziksel aktivitelerin dikkat artırıcı etkisini kanıtlamıştır. Benzer şekilde, Baytaş ve Özkan (2023), işitme engelli öğrenciler üzerinde oryantiring eğitiminin bilişsel beceriler ve dikkat üzerinde önemli iyileşmeler sağladığını belirtmiştir. Bu tür bulgular, fiziksel aktivitelerin yalnızca motor becerileri değil, bilişsel yetenekleri de geliştirdiğini göstermektedir.

Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB), dikkat sorunlarının en yaygın görülen nöropsikiyatrik nedenlerinden biridir. Bu bozukluğun, çocukların günlük yaşam becerilerinden akademik performanslarına kadar geniş bir alanda etkili olduğu bilinmektedir (Özbay & Kayhan, 2024). Bu bağlamda, dikkat eksikliği sorunlarının sadece akademik değil, aynı zamanda sosyal ve nörolojik yönleriyle de ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır (Ekinci vd., 2012). Bayındır (2022), öğretmen adaylarının öğrencilerde dikkat artırıcı teknikler kullanma bilgi düzeylerini incelemiş ve bu tekniklerin öğrenme süreçlerine entegrasyonunun gerekliliğini vurgulamıştır. Özellikle zihinsel dinlenme teknikleri, öğrencilerin dikkatlerini toplamada önemli bir role sahiptir. Katipoğlu (2012) ise öğrencilerde dikkat ve motivasyon kaybına neden olan faktörleri ele alarak, çevresel düzenlemelerin ve öğretim yaklaşımlarının dikkat becerilerini artırmadaki rolünü ortaya koymuştur.

Dikkat sorunlarının çözümü yalnızca bireysel uygulamalarla sınırlı değildir; ebeveynlerin tutumları da bu süreçte önemli bir yer tutar. Bahşi ve Aktaş (2022), ebeveynlerin otoriter tutumlarının çocukların dikkat ve davranış sorunlarını artırabileceğini göstermiştir. Bu bulgular, dikkat becerilerinin geliştirilmesinde çevresel faktörlerin önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

1. Dikkat Sorunlarının Tanımı ve Nedenleri

Dikkat, bireyin çevresel uyaranlar arasından seçim yaparak belirli bir hedefe odaklanmasını sağlayan temel bir bilişsel beceridir. Ancak, dikkat becerisindeki eksiklikler ve bu eksikliklerin neden olduğu öğrenme ve davranış problemleri, özellikle çocukluk döneminde sıkça karşılaşılan sorunlardan biridir. Literatürde, dikkat sorunlarının bireysel, çevresel ve biyolojik birçok nedene dayandığı belirtilmektedir (Özbay & Kayhan, 2024). Bu nedenler arasında en dikkat çekici olanlardan biri, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB) olarak bilinen nörogelişimsel bir durumdur.

DEHB, çocukluk döneminde başlayan ve yaşam boyu sürebilen bir bozukluk olarak tanımlanmaktadır. Dikkatsizlik, hiperaktivite ve dürtüsellik gibi temel belirtileri içerir ve bu özellikleri nedeniyle çocukların sosyal, akademik ve günlük yaşam becerilerini önemli ölçüde etkilemektedir (Ballı & Ulukapı, 2012). DEHB'nin etiyolojisi, genetik ve çevresel faktörlerin etkileşimi ile açıklanmaktadır. Özellikle erken çocukluk döneminde beyin gelişimindeki farklılıklar, bu bozukluğun temel nedenlerinden biri olarak görülmektedir (Öner vd., 2001). Ekinci, Güler ve Yıldırım (2012), DEHB tanısı alan çocukların genellikle uyku bozuklukları eş tanısı ile birlikte değerlendirildiğini ve bu durumun dikkat sorunlarını daha da artırdığını vurgulamaktadır.

Dikkat sorunları, yalnızca nörolojik ya da biyolojik nedenlere dayanmamaktadır. Çevresel faktörler ve ebeveyn tutumları da bu süreci büyük ölçüde etkilemektedir. Bahşi ve Aktaş (2022), otoriter ebeveyn tutumlarının, çocukların davranışsal sorunlarını artırabileceğini ve bu durumun dikkat eksikliklerine yol açabileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte, eğitimin niteliği de önemli bir etkidir. Bayındır (2022),

öğretmenlerin sınıf içi dikkat artırıcı teknikleri kullanma bilgisinin çocukların öğrenme süreçlerinde belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Katipoğlu (2012) ise öğrencilerin dikkat ve motivasyon kayıplarının genellikle çevresel uyaranlardan kaynaklandığını ifade etmiş ve bu durumun, okul ortamında dikkati artırmaya yönelik stratejik düzenlemelerle iyileştirilebileceğini savunmuştur.

DEHB'nin çocukların yaşamına olan etkileri, yalnızca dikkat sorunlarıyla sınırlı değildir. Özellikle bu durumun çocukların motor ve bilişsel becerileri üzerindeki etkileri de önemli bir tartışma konusudur. Baytaş ve Özkan (2023), işitme engelli öğrenciler üzerinde yapılan bir çalışmada, dikkat becerilerinin geliştirilmesinde fiziksel aktivitelerin etkisini ortaya koymuş ve oryantiring eğitimi gibi aktivitelerin bilişsel gelişimi desteklediğini göstermiştir. Benzer şekilde, Varol ve Türkmen (2021), dart egzersizlerinin dikkat eksikliği yaşayan çocukların odaklanma kapasitelerini artırdığını ifade etmişlerdir. Bu bulgular, dikkat eksikliği sorunlarının çözümünde fiziksel aktivitelerin pedagojik uygulamalarla birleştirilmesinin önemini vurgulamaktadır.

DEHB'nin etkileri üzerine yapılan çalışmalar, bu bozukluğun yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir sorun olduğunu göstermektedir. DEHB tanılı çocuklar, genellikle sosyal ilişkilerde zorlanmakta ve bu durum, onların özgüvenlerini olumsuz etkileyebilmektedir (Güneş, 2014). Bu çocukların dikkat sürelerini artırmak ve sosyal becerilerini geliştirmek için uygun stratejilerin uygulanması büyük bir önem taşımaktadır (Küçük Doğaroğlu, 2013). Nitekim, Kurt Özdoğan ve Konuk Er (2023), okul öncesi dönemde yapılan müdahalelerin, dikkat ve hiperaktivite bozukluklarının uzun vadeli etkilerini azaltmada etkili olduğunu belirtmiştir.

1.1. Ortaokul Çağındaki Çocuklarda Dikkat Sorunlarının Nedenleri

Dikkat sorunları, ortaokul çağındaki çocukların akademik performanslarını, sosyal ilişkilerini ve günlük yaşam becerilerini olumsuz etkileyen çok yönlü bir sorundur. Bu sorunlar genellikle biyolojik, çevresel ve psikolojik faktörlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkar (Öner vd., 2001; Özbay & Kayhan, 2024). Her bir faktör, çocukların dikkat becerilerini farklı şekillerde etkilemektedir ve bu nedenle dikkat sorunlarının nedenlerinin bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir.

Biyolojik faktörler, çocukların dikkat becerilerini belirleyen en temel unsurlar arasında yer almaktadır. Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB) gibi nörogelişimsel bozukluklar, genetik ve nörolojik farklılıklardan kaynaklanmaktadır (Ballı & Ulukapı, 2012). Özellikle erken çocukluk döneminde beyin gelişimindeki farklılıklar, dikkat sorunlarının biyolojik temellerini oluşturmaktadır. Öner ve arkadaşları (2001), DEHB'nin genetik yatkınlıkla ilişkili olduğunu ve beyin kimyasındaki dengesizliklerin bozukluğa katkıda bulunabileceğini belirtmiştir. Ayrıca, nörogelişimsel bozukluklar genellikle uyku bozuklukları gibi eş tanımlarla birlikte görülmekte ve bu durum, dikkat sorunlarını daha karmaşık hale getirmektedir (Ekinci vd., 2012).

Biyolojik nedenlerin yalnızca genetikle sınırlı olmadığı da vurgulanmaktadır. Örneğin, hamilelik döneminde annenin sigara kullanımı, alkol tüketimi ve yetersiz beslenme gibi faktörler, çocukların dikkat becerilerini olumsuz etkilemektedir (Özbay & Kayhan, 2024). Ayrıca, nörolojik gelişim üzerindeki bu etkiler, erken yaşlardan itibaren çocukların dikkat sürelerinin kısalmasına ve odaklanma kapasitelerinin azalmasına neden olmaktadır.

Çevresel faktörler, çocukların dikkat becerileri üzerinde en az biyolojik nedenler kadar etkili olmaktadır. Özellikle, aile ortamı ve okul çevresi, dikkat sorunlarının ortaya çıkmasında ve yönetiminde kritik bir role sahiptir. Bahşi ve Aktaş (2022), ebeveynlerin otoriter tutumlarının çocuklarda davranışsal sorunlara yol açabileceğini ve bu durumun dikkat eksikliğini artırabileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte, ebeveynlerin destekleyici bir tutum sergilemesi, çocukların dikkat becerilerinin gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Okul ortamı da çocukların dikkat düzeylerini etkileyen önemli bir çevresel faktördür. Katipoğlu (2012), sınıf içindeki dikkat dağıtıcı unsurların çocukların öğrenme süreçlerini olumsuz etkilediğini vurgulamıştır. Gürültülü bir sınıf ortamı, yetersiz sınıf düzenlemeleri ve öğretim yöntemlerindeki eksiklikler, çocukların odaklanma kapasitelerini azaltmaktadır. Bayındır (2022) ise öğretmenlerin, dikkat artırıcı stratejileri etkin bir şekilde kullanarak bu olumsuzlukları minimize edebileceğini ifade etmiştir.

Çevresel etkiler yalnızca sınıf içi düzenlemelerle sınırlı değildir. Güneş (2014), dijital ekranların ve teknolojinin yaygınlaşmasının çocukların dikkat sürelerini olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur. Özellikle, sürekli ekran karşısında vakit geçiren çocukların dikkat becerilerinde azalma yaşadığı ve bu durumun, ekran okuma ve ekran tabanlı düşünme becerileri geliştirmelerine rağmen genel dikkat seviyelerini olumsuz etkilediği belirtilmiştir. Psikolojik faktörler, çocukların dikkat sorunlarının altında yatan diğer önemli bir etkidir. Çocukların yaşadığı stres, kaygı ve özgüven eksikliği gibi durumlar, onların odaklanma becerilerini zayıflatmaktadır (Küçük Doğanoglu, 2013). Özellikle, yüksek stres düzeyine sahip çocuklar, dikkatlerini bir göreve yönlendirmekte ve sürdürmekte zorlanmaktadır. Bu durum, DEHB gibi bozukluklarla birleştiğinde daha ciddi bir hal almaktadır (Özbay & Kayhan, 2024).

Psikolojik faktörlerin bir diğer boyutu ise çocukların sosyal ilişkileriyle ilgilidir. Dikkat sorunları yaşayan çocuklar, akranlarıyla olan ilişkilerinde zorluklar yaşamakta ve bu durum, onların duygusal gelişimlerini olumsuz etkilemektedir (Baytaş & Özkan, 2023). Varol ve Türkmen (2021), fiziksel aktivitelerin çocukların psikolojik durumlarını iyileştirebileceğini ve bu yolla dikkat becerilerinin geliştirilebileceğini belirtmiştir. Örneğin, spor aktiviteleri sırasında çocukların hem dikkat becerilerinde hem de özgüvenlerinde artış sağlanmaktadır.

2. Dikkat Sorunlarının Sınıf Ortamındaki Belirtileri

Sınıf ortamında dikkat sorunlarını fark etmek, öğretmenlerin öğrencilerin öğrenme ve sosyal becerilerini desteklemesi açısından kritik bir önem taşımaktadır. Dikkat sorunları, genellikle öğrencilerin ders sırasında dalgınlık, verilen yönergeleri takip edememe veya sık sık dikkat dağınık davranışlarda bulunmaları ile kendini gösterir (Ballı & Ulukapı, 2012). Özellikle dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB) olan öğrenciler, ders sırasında sessiz kalmakta veya uzun süre boyunca bir göreve odaklanmakta zorlanmaktadır (Öner vd., 2001).

Öğretmenler, dikkat sorunlarını erken fark etmek için öğrencilerin davranışlarını gözlemlene ve sistematik bir şekilde değerlendirme yöntemlerine başvurmaktadır. Bahşi ve Aktaş (2022), öğretmenlerin ebeveynlerle iş birliği yaparak öğrencilerin dikkat sorunlarını daha iyi anlayabileceğini ve bu sayede daha etkili çözümler üretebileceğini vurgulamıştır. Ayrıca, dikkat eksikliğini tespit etmek için kullanılan standart testler ve değerlendirme araçları, öğretmenlerin sınıf içi gözlemleriyle birleştirildiğinde daha kapsamlı bir anlayış sunmaktadır (Ekinci vd., 2012).

Gözlemsel değerlendirme dışında, öğrencilerin ders içindeki katılım düzeyleri de dikkat sorunlarını fark etmek için önemli bir ipucu sağlamaktadır. Örneğin, sık sık söz hakkı almasına rağmen konuşmalarını tamamlayamayan veya verilen görevleri sürekli olarak yarım bırakan öğrenciler, dikkat sorunları yaşıyor olmaktadır (Güneş, 2014). Bu gibi durumlarda öğretmenlerin, öğrencilerin ders sırasında sergiledikleri davranışları anlamlandırmak için bireysel görüşmeler yapması ve onların ihtiyaçlarını daha iyi anlamaya çalışması önemlidir (Bayındır, 2022).

Dikkat sorunları yaşayan öğrenciler, sınıf içinde diğer öğrencilere kıyasla belirgin farklılıklar göstermektedir. Özellikle DEHB gibi tanılarla ilişkilendirilen öğrencilerde, sık sık yerinden kalkma, konuşma sırasını bekleyememe ve dersin akışını bölen davranışlarda bulunma gibi belirtiler gözlemlenmektedir (Ballı & Ulukapı, 2012). Bu davranışlar, yalnızca öğrencinin bireysel öğrenme sürecini değil, sınıfın genel düzenini de olumsuz etkilemektedir. Bahşi ve Aktaş (2022), dikkat eksikliği yaşayan öğrencilerin ders materyallerine odaklanma sürelerinin daha kısa olduğunu ve bu durumun öğrenme sürecini kesintiye uğrattığını ifade etmiştir. Bunun sonucunda, bu öğrencilerin ders notları genellikle düşük olmakta ve öğretim materyallerine anlam verme süreçlerinde zorluk yaşamaktadır (Katipoğlu, 2012). Ayrıca, sık sık öğretmenin dikkatini çekmeye çalışmak veya ders dışı etkinliklere yönelmek, bu öğrencilerin ders içeriklerine tam anlamıyla odaklanamamasına neden olmaktadır (Baytaş & Özkan, 2023).

Bu tür davranışların, sınıf içindeki diğer öğrenciler üzerinde de olumsuz bir etkisi olmaktadır. Güneş (2014), dikkat sorunlarının grup etkinliklerinde diğer öğrencilerin motivasyonunu düşürdüğünü ve genel sınıf dinamiğini bozduğunu vurgulamaktadır. Bu durum, yalnızca dikkat sorunu yaşayan öğrenci için değil, sınıfın geneli için öğretim sürecini daha karmaşık hale getirmektedir. Dikkat sorunları, öğrencilerin akademik başarılarını doğrudan etkileyen önemli bir faktördür. Bu sorunlar, öğrencilerin ders sırasında temel bilgileri

kaçırmalarına ve öğrenme süreçlerinin kesintiye uğramasına neden olmaktadır (Özbay & Kayhan, 2024). Özellikle DEHB tanısı alan öğrenciler, diğer öğrencilerle aynı hızda ilerlemekte zorlanmakta ve bu durum, akademik başarılarında ciddi düşüşlere yol açmaktadır (Ekinci vd., 2012). Öğrencilerin ders materyallerini anlamakta zorlanması, onların öğrenmeye karşı motivasyonlarını azaltmakta ve uzun vadede okul terki kadar giden bir sürece neden olmaktadır (Küçük Doğaroğlu, 2013).

Dikkat sorunlarının yalnızca akademik başarıyla sınırlı kalmadığı, sosyal ilişkileri de olumsuz etkilediği bilinmektedir. Dikkat sorunları olan öğrenciler, grup çalışmaları veya arkadaşlarıyla iletişim kurma süreçlerinde zorluk yaşamaktadır. Bahşi ve Aktaş (2022), dikkat eksikliği olan çocukların genellikle akran zorbalığına maruz kaldığını veya sosyal izolasyon yaşadığını belirtmiştir. Bu durum, çocukların özgüvenlerini azaltmakta ve onların okul ortamına olan bağlılıklarını zayıflatmaktadır (Bayındır, 2022). Sosyal becerilerdeki bu tür eksiklikler, çocukların genel gelişimini de etkilemektedir. Özellikle sosyal destek mekanizmalarının yetersiz olduğu durumlarda, bu öğrencilerin yaşadığı zorluklar daha da derinleşmektedir (Yavuz, 2018). Güneş (2014), dikkat sorunlarının erken yaşta müdahale edilmediği takdirde ilerleyen dönemlerde daha ciddi davranış problemlerine yol açabileceğini vurgulamaktadır. Bu nedenle, öğretmenlerin ve ebeveynlerin dikkat sorunlarını erken fark etmesi ve bu sorunları çözmek için iş birliği yapması büyük önem taşımaktadır.

3. Dikkat Sorunlarının Yönetiminde Sınıf Ortamındaki Stratejiler

3.1 Öğretmen Odaklı Stratejiler

Dikkat sorunlarının sınıf ortamında yönetimi, öğretmenlerin etkin rol almasını gerektirir. Öğretmen odaklı stratejiler, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını anlayarak onların dikkat seviyelerini artırmayı hedefler. Bu stratejiler, öğretmenlerin gözlem yapması, uygun öğretim yöntemlerini belirlemesi ve öğrencilerle etkili bir iletişim kurması ile başlar (Bayındır, 2022). Dikkat sorunları yaşayan öğrenciler, özellikle yapılandırılmış ve düzenli bir sınıf ortamında daha iyi performans göstermektedir. Öğretmenler, bu süreçte öğrencilerin güçlü yönlerini desteklerken dikkat eksikliği gibi sorunları minimize edecek yöntemler geliştirmelidir (Katipoğlu, 2012).

Öğretmenlerin, sınıf içindeki dikkat sorunlarını yönetmek için öncelikle bu öğrencileri anlamaya yönelik empatik bir yaklaşım benimsemesi önemlidir. Örneğin, Bahşi ve Aktaş (2022), ebeveyn-öğretmen iş birliğinin dikkat sorunlarının çözümünde önemli bir faktör olduğunu belirtmiştir. Öğretmenlerin, öğrencilerin dikkatlerini toparlamasına yardımcı olabilmek için onları bireysel olarak tanıması ve ihtiyaçlarını anlaması gerekir. Güneş (2014), öğretmenlerin öğrencilerle kurduğu güvene dayalı ilişkinin, onların dikkat sürelerini artırmada önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, öğretmenlerin yalnızca bir bilgi aktarıcısı değil, aynı zamanda bir rehber olarak hareket etmesi gereklidir. Dikkat sorunlarının yönetiminde bir diğer kritik unsur ise, öğretmenlerin pozitif pekiştirme tekniklerini kullanmasıdır. Öğrencilerin başarılarını ve çabalarını fark eden ve onları ödüllendiren bir öğretmen, öğrencilerin motivasyonunu artırmaktadır. Bu durum, özellikle dikkat eksikliği yaşayan öğrencilerin ders içi katılımını artırmaktadır (Balı & Ulukapı, 2012).

3.2 Çevre Odaklı Stratejiler

Dikkat sorunlarını yönetmede sınıf düzeninin optimize edilmesi, öğrencilerin öğrenme süreçlerini doğrudan etkileyen önemli bir çevresel faktördür. Dikkat eksikliği yaşayan öğrenciler, genellikle düzensiz ve karmaşık bir sınıf ortamında odaklanma güçlüğü yaşarlar (Katipoğlu, 2012). Bu nedenle, sınıfın fiziksel düzeninin sade, düzenli ve organize olması önemlidir. Öner ve arkadaşları (2001), öğretmenlerin sınıf ortamını dikkat dağıtıcı unsurlardan arındırarak öğrencilerin öğrenme süreçlerini destekleyebileceğini ifade etmektedir. Örneğin, masa ve sandalyelerin düzenli bir şekilde yerleştirilmesi, öğretim materyallerinin kolay erişilebilir olması ve görsel dikkat dağıtıcı unsurların sınırlandırılması, öğrencilerin odaklanmalarını artırmaktadır. Ayrıca, sınıfın fiziksel yapısı, öğrencilerin hareket etmelerine olanak tanıyacak şekilde düzenlenmelidir. Bu, özellikle dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB) olan öğrenciler için önemlidir.

Sınıf ortamındaki gürültü ve dikkat dağıtıcı unsurlar, öğrencilerin dikkat sorunlarını derinleştirebilen kritik faktörlerdir. Özellikle dikkat eksikliği yaşayan öğrenciler, gürültülü bir sınıf ortamında ders materyallerine odaklanmakta daha fazla güçlük çekerler (Bayındır, 2022). Katipoğlu (2012), sınıf içi gürültünün öğrencilerin öğrenme süreçlerini olumsuz etkilediğini ve bu durumun özellikle dikkat sorunları

yaşayan öğrencilerde belirgin hale geldiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, ders sırasında kullanılan materyallerin gürültü yaratmayan türden seçilmesi de dikkat dağıtıcı unsurları minimize etmektedir.

Oturma düzeni, öğrencilerin dikkat düzeylerini etkileyen bir diğer çevresel unsurdur. Bahşi ve Aktaş (2022), oturma düzeninin, öğrencilerin ders materyallerine erişimini kolaylaştıracak ve öğretmenle daha etkin bir iletişim kurmalarını sağlayacak şekilde planlanması gerektiğini belirtmiştir. Özellikle dikkat eksikliği yaşayan öğrenciler, öğretmene daha yakın oturduklarında daha az dikkat dağıtıcı unsurla karşılaşır ve derse daha iyi odaklanabilmektedir. Oturma düzeninin ayarlanmasında, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına göre esneklik sağlanması önemlidir. Örneğin, grup çalışmaları sırasında dikkat eksikliği olan öğrenciler için bireysel oturma düzeni tercih edilmektedir. Bunun yanı sıra, öğrencilerin grup içindeki pozisyonları, onların sosyal becerilerini geliştirecek ve dikkat sürelerini artıracak şekilde düzenlenmelidir (Baytaş & Özkan, 2023).

3.3. Öğrenci Katılımını Artırmaya Yönelik Stratejiler

Aktif öğrenme yöntemleri, öğrencilerin derslere aktif katılımını teşvik ederek dikkat becerilerini artırmayı hedefler. Geleneksel pasif öğrenme yöntemleri, dikkat eksikliği yaşayan öğrenciler için etkisiz kalmaktadır; bu nedenle, öğrencilerin düşünme, problem çözme ve tartışma süreçlerine dahil olduğu aktif öğrenme teknikleri kullanılmalıdır (Güneş, 2014). Varol ve Türkmen (2021), aktif öğrenme yöntemlerinin öğrencilerin yalnızca dikkat seviyelerini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda öğrenme motivasyonlarını da artırdığını belirtmiştir.

Öğretmenler, sınıfta tartışma grupları oluşturmalı, rol yapma etkinlikleri düzenlemeli ve problem çözmeye dayalı projelerle öğrencilerin dikkatlerini toplamalarını sağlamalıdır. Bayındır (2022), bu tür etkinliklerin, öğrencilerin derse aktif katılımını artırarak dikkat sürelerini olumlu yönde etkilediğini ifade etmiştir. Özellikle, öğrencilerin kendi öğrenme süreçlerini yönlendirdiği ve öğrenme materyallerine kişisel katkıda bulunduğu etkinlikler, dikkat eksikliği yaşayan öğrenciler için faydalı olmaktadır. Dikkat artırıcı oyunlar ve aktiviteler, öğrencilerin dikkat becerilerini eğlenceli bir şekilde geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Oyunlar, çocukların enerjilerini odaklanmaları gereken bir hedefe yönlendirmelerini sağlayarak dikkat sürelerini uzatmaktadır. Bahşi ve Aktaş (2022), öğretmenlerin oyun tabanlı etkinlikleri ders planlarına entegre ederek öğrencilerin dikkat sorunlarını azaltabileceğini belirtmiştir. Dart, satranç veya hafıza oyunları gibi etkinlikler, özellikle dikkat eksikliği yaşayan öğrenciler için etkili birer öğrenme aracı olmaktadır (Varol & Türkmen, 2021). Bu tür oyunların bir diğer avantajı ise, grup dinamiklerini güçlendirmesi ve öğrencilerin sosyal becerilerini geliştirmesidir.

Teknoloji, dikkat sorunlarının yönetiminde güçlü bir araç olarak kullanılmaktadır. Ancak, teknolojinin etkili bir şekilde kullanılması, dikkat eksikliği yaşayan öğrenciler için hem fırsatlar hem de riskler barındırır. Güneş (2014), teknolojinin öğrenme materyallerine erişimi kolaylaştırdığını ve öğrencilerin dikkat sürelerini artırmabileceğini ifade etmiştir. Özellikle interaktif ders materyalleri, eğitim uygulamaları ve oyun tabanlı öğrenme platformları, öğrencilerin dikkatlerini toplamasına yardımcı olmaktadır. Ancak, teknolojinin yanlış kullanımı, öğrencilerin dikkat dağıtıcı unsurlarla karşılaşma riskini de artırmaktadır. Bahşi ve Aktaş (2022), dijital araçların eğitim amaçlı kullanımının dikkat sorunlarını azaltmada etkili olduğunu, ancak bu araçların eğlence unsurları içermemesi gerektiğini belirtmiştir. Öğretmenler, teknolojiyi dikkat artırıcı bir araç olarak kullanırken, dersin amacına uygun materyaller seçmeli ve bu materyallerin kullanımını sınırlı bir süreyle sınırlandırmalıdır.

SONUÇ

Bu araştırmada, ortaokul çağındaki çocuklarda dikkat sorunlarının tanımı, nedenleri, sınıf ortamındaki belirtileri ve bu sorunların yönetiminde kullanılabilecek stratejiler ele alınmıştır. Dikkat becerileri, çocukların akademik başarıları, sosyal ilişkileri ve günlük yaşam becerileri açısından kritik bir öneme sahiptir. Ancak dikkat eksikliği ve dikkat dağınıklığı gibi sorunlar, hem bireysel hem de çevresel birçok faktörden etkilenmektedir. Çocukların dikkat becerilerindeki eksikliklerin, biyolojik, çevresel ve psikolojik faktörlerden kaynaklandığı görülmüştür. Özellikle dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB), dikkat sorunlarının önemli bir nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra sınıf düzeninin, öğretim yöntemlerinin ve ebeveyn tutumlarının da çocukların dikkat düzeylerini etkilediği anlaşılmıştır. Sınıf ortamındaki dikkat

sorunları, öğrencilerin öğrenme süreçlerinde önemli zorluklara yol açmaktadır. Bu sorunlar, yalnızca akademik başarıyı değil, aynı zamanda öğrencilerin sosyal ilişkilerini ve özgüvenlerini de olumsuz etkilemektedir. Öğretmen odaklı stratejiler, öğretim yöntemlerinin uyarlanması, sınıf düzeninin optimize edilmesi, dikkat artırıcı oyunlar ve teknolojinin doğru kullanımı gibi yaklaşımlar, dikkat sorunlarının yönetiminde etkili araçlar sunmaktadır.

Araştırma, dikkat sorunlarının bireysel bir problem olmaktan çok, sistematik bir şekilde ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Çocukların dikkat becerilerinin geliştirilmesi için öğretmen, aile ve çevre unsurlarının iş birliği içinde olması büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, bu sorunların çözümüne yönelik stratejiler geliştirilirken öğrencilerin bireysel farklılıkları dikkate alınmalıdır. Eğitimcilerin ve ailelerin, dikkat sorunlarının yönetiminde etkili yöntemler kullanması, öğrencilerin öğrenme süreçlerini destekleyecek ve yaşam kalitelerini artıracaktır.

KAYNAKÇA

1. Bahşi, N., & Aktaş, B. (2022). İlkokul birinci sınıfta okuyan öğrencilerde işeme bozukluğu ile ebeveyn tutumu arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 9(3), 258-264. <https://doi.org/10.52880/sagakaderg.1079466>
2. Ballı, B., & Ulukapı, İ. (2012). Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu (DEHB) ve dişhekimi yaklaşımı. *Journal of Istanbul University Faculty of Dentistry*, 40(1-2), 67-73.
3. Bayındır, N. (2022). Öğretmen adaylarının öğrencilerde zihin dinlendirme tekniklerini bilme durumları. *İnformel Ortamlarda Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 28-40.
4. Baytaş, M., & Özkan, Z. (2023). Ortaöğretim düzeyi işitme engelli öğrencilerde oryantiring eğitiminin bilişsel ve motor beceriler üzerine etkisinin incelenmesi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 6(1), 103-120. <https://doi.org/10.38021/asbid.1198155>
5. Ekinci, Ö., Güler, G., & Yıldırım, V. (2012). Metilfenidatin dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğunda uyku bozukluğu eş tanısına olumlu etkileri. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(1), 24-27.
6. Güneş, F. (2014). Öğrencilerde ekran okuma ve ekranik düşünme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 1-20.
7. Katipoğlu, B. (2012). Öğrencilerde dikkat ve motivasyon zafiyetine neden olan bazı faktörler. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(27), 225-235.
8. Kurt Özdöner, B., & Konuk Er, R. (2023). Okul öncesi dönemde dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu olan çocuklara yönelik yapılan çalışmaların incelenmesi. *Eğitim Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 4(1), 79-90.
9. Küçük Doğaroğlu, T. (2013). Türkiye’de dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu ile ilgili çalışmaların yürütüldüğü lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Journal of Computer and Education Research*, 1(2), 90-112.
10. Öner, P., Aysev, A., Içağasıoğlu, D., & Deda, C. (2001). Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu olan çocukların nörolojik açıdan değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 54(4).
11. Özbay, A., & Kayhan, Z. (2024). Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğunun (DEHB) nedenleri ve tedavi yöntemleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(89), 394-406. <https://doi.org/10.17755/esosder.1283141>
12. Yavuz, O. (2018). Özel yetenekli öğrencilerde internet ve oyun bağımlılığı ile algılanan sosyal destek düzeylerinin incelenmesi. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 2(4), 281-296. <https://doi.org/10.31461/ybpd.475080>

(57)

Ceylan Pınar TEMİZCİ²⁸⁶; Seval BEKLEVİC²⁸⁷; Sinem YALÇIN²⁸⁸; Betül ÖZDAŞ DEMİR²⁸⁹**SINIF YÖNETİMİNDE DİSİPLİN VE MOTİVASYON DENGESİNİN SAĞLANMASI****BALANCING DISCIPLINE AND MOTIVATION IN CLASSROOM MANAGEMENT: EFFECTS ON ACADEMIC SUCCESS****ÖZ**

Bu araştırma, sınıf yönetiminde disiplin ve motivasyonun dengelenmesinin öğrenci başarısı üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, disiplinsiz bir sınıf ortamının öğrencilerin başarılarını olumsuz etkilediğini ve öğretmenlerin sınıf düzenini sağlamada zorluk yaşadığını ortaya koymuştur. Ayrıca, yalnızca disipline dayalı bir yaklaşımın öğrencilerin motivasyonunu azaltabileceği tespit edilmiştir. Araştırma, motivasyonun öğrencilerin derse katılımını artırdığı ve başarılarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Disiplin ve motivasyonun dengelenmesi, sınıf yönetiminde sürdürülebilir bir öğrenme ortamı oluşturmak için kritik bir rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sınıf yönetimi, disiplin, motivasyon, akademik başarı, sürdürülebilir öğrenme.

ABSTRACT

This study aims to examine the effects of balancing discipline and motivation in classroom management on student success. The research reveals that a lack of discipline in the classroom negatively affects student achievement and makes it difficult for teachers to maintain order. Moreover, a discipline-only approach can reduce student motivation. The study also finds that motivation increases student participation and positively influences academic performance. Balancing discipline and motivation plays a crucial role in creating a sustainable learning environment in classroom management.

Keywords: Classroom management, discipline, motivation, academic success, sustainable learning.

²⁸⁶Ceylan Pınar Temizci, Halide Nusret Zorlutuna Anaokulu, e-posta: cgok89@gmail.com, ORCID NO: 0009-0009-6638-686X

²⁸⁷Seval Beklevic, Halide Nusret Zorlutuna Anaokulu, e-posta: sevalbeklevic13@gmail.com, ORCID NO: 0009-0004-0148-1253

²⁸⁸Sinem Yalçın, Halide Nusret Zorlutuna Anaokulu, e-posta: sinemgn89@gmail.com, ORCID NO: 0009-0001-1184-2305

²⁸⁹Betül Özdaş Demir, Halide Nusret Zorlutuna Anaokulu, e-posta: betulozdas@gmail.com, ORCID NO: 0009-0006-2219-571X

GİRİŞ

Sınıf yönetimi, etkili bir eğitim-öğretim sürecinin sağlanabilmesi için öğretmenlerin en önemli sorumluluklarından biridir. Sınıf ortamında disiplini sağlamak, öğrencilerin akademik başarılarını desteklemek ve motivasyonlarını artırmak açısından hayati bir rol oynamaktadır. Disiplin ve motivasyon kavramlarının dengeli bir şekilde yönetilmesi, eğitim ortamlarında öğrencilerin hem bireysel hem de sosyal gelişimlerine katkı sağlamaktadır. Disiplin, sınıfta düzeni koruma ve öğrenme ortamını sürdürme amacıyla uygulanan kurallar ve davranış normlarını ifade ederken; motivasyon, öğrencilerin derse katılımını, ilgi ve istekliliğini artıran unsurlar olarak tanımlanır (Ertürk, 2022). Ancak, bu iki kavram arasındaki dengeyi kurmak her zaman kolay değildir. Zira aşırı disiplin, öğrencilerin motivasyonunu düşürebilirken, disiplinin yetersiz olduğu durumlarda ise sınıf içi düzen bozulabilmektedir (Ağın, 2020).

Araştırmalar, öğretmenlerin sınıf yönetiminde karşılaştıkları zorluklardan bazılarını, farklı hazır bulunuşluk düzeyindeki öğrencilerle ders yapma, sınıf içi disiplini sağlama ve öğrencilerle etkili iletişim kuramama gibi konular olarak belirlemiştir (Can ve Ermeydan, 2017). Ancak, sınıf içi disiplin sorunlarının çözümünde etkili stratejilerin uygulanmaması durumunda, öğretmenlerin iş doyumunu azalabilir ve sınıf yönetimi daha da zorlaşabilmektedir (Ertürk, 2022).

Sınıf yönetimiyle ilgili yapılan çalışmalar, öğretmenlerin sınıf içi disiplini sağlamak için çeşitli yaklaşımlar benimsediğini göstermektedir. Bu yaklaşımlar arasında otoriter, demokratik ve serbest yönetim tarzları öne çıkmaktadır (Çifçili, 2010). Otoriter yönetim tarzı, kuralların sıkı bir şekilde uygulandığı ve öğretmenin kontrolü elinde bulundurduğu bir yaklaşımdır. Bu tarzda disiplin ön planda tutulurken, öğrencilerin motivasyonu genellikle ikinci planda kalabilmektedir. Diğer yandan, demokratik yönetim tarzı, öğrencilerin de sınıf içi kararlara katılımını sağlayarak motivasyonlarını artıran bir yaklaşımdır (Oktay, 2019). Sınıf yönetiminde disiplin ve motivasyonun dengeli bir şekilde sağlanması, öğrencilerin akademik başarıları üzerinde de doğrudan bir etkiye sahiptir. Araştırmalar, disiplin sorunlarının öğrenci başarısını olumsuz etkilediğini ve disiplinin sınıfta kurallar oluşturarak öğrenmeyi kolaylaştıran bir faktör olduğunu vurgulamaktadır (Helvacı ve Özer, 2008). Bununla birlikte, motivasyonun yüksek olduğu sınıflarda öğrencilerin derse olan ilgilerinin ve katılımlarının arttığı, dolayısıyla başarılarının da olumlu yönde etkilendiği belirtilmektedir (Yaman, 2006).

Bu araştırmanın amacı, sınıf yönetiminde disiplin ve motivasyonun nasıl dengelendiğini incelemek ve bu iki önemli unsurun eğitim ortamına katkılarını değerlendirmektir. Araştırma, öğretmenlerin sınıf yönetimi stratejileri üzerinde durarak, öğrencilerin akademik başarılarını artırma ve sınıf içi düzeni sağlama süreçlerine odaklanacaktır. Literatürdeki mevcut çalışmalar ışığında, sınıf yönetiminde disiplin ve motivasyon dengesinin sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır (Usta, Ültay ve Ültay, 2020). Bu çalışma, öğretmenlerin sınıf yönetiminde karşılaştıkları zorlukları, disiplin ve motivasyon arasında kurdukları dengeyi derinlemesine analiz ederek, bu konuda yeni öneriler sunmayı hedeflemektedir.

1. SINIF YÖNETİMİNDE DİSİPLİN VE MOTİVASYON KAVRAMLARI

Disiplin Kavramı ve Eğitimdeki Önemi

Disiplin, eğitimde öğretmenlerin sınıfta düzeni sağlama, öğrenme süreçlerini organize etme ve öğrencilerin sorumluluk bilinci kazanmalarını destekleme amacıyla uyguladıkları kurallar ve prosedürler olarak tanımlanabilmektedir (Ertürk, 2022). Disiplin, sınıf yönetiminde temel bir rol oynamaktadır çünkü öğrencilerin belirli bir düzen içinde öğrenmelerini sağlamakta ve bu düzen, öğretim sürecinin verimliliğini artırmaktadır. Can ve Ermeydan (2017), disiplini sınıfta düzen ve kontrolü sağlamanın bir aracı olarak tanımlarken, bu kontrol mekanizmasının öğrencilerin akademik başarılarını doğrudan etkilediğini vurgulamaktadır. Disiplinin amacı, sadece kuralları uygulamak değil, öğrencilerin hem bireysel hem de sosyal sorumluluklarını yerine getirebileceği bir ortam yaratmaktır.

Sınıf disiplini, özellikle sınıf içi iletişimde ve öğretmen-öğrenci etkileşimlerinde kritik bir rol oynamaktadır. Öğretmenlerin disiplin sağlama sürecindeki yaklaşımları, öğrencilerin derse olan ilgilerini ve motivasyonlarını doğrudan etkilemektedir. Otoriter bir disiplin anlayışı, öğrenciler üzerinde baskı yaratabilirken, demokratik ve katılımcı bir disiplin yaklaşımı, öğrencilerin kendilerini daha özgür hissetmelerini sağlayarak sınıf içindeki öğrenme sürecine daha fazla katılım göstermelerini teşvik

edebilmektedir (Çifçili, 2010). Disiplinin öğrenci başarısı üzerindeki etkisi, öğrencilerin akademik sorumluluklarını yerine getirme kapasiteleri ile de doğrudan ilişkilidir. Helvacı ve Özer (2008), disiplinin etkili bir şekilde uygulanmasının öğrencilerin başarılarında önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Bu bağlamda, sınıf disiplini, öğretmenlerin sadece düzeni koruma amacıyla değil, aynı zamanda öğrencilerin bireysel gelişimlerini desteklemek amacıyla da kullandıkları önemli bir araçtır. Disiplinin eğitimdeki önemi, sadece öğrenci başarısına katkı sağlamasıyla sınırlı değildir. Aynı zamanda öğretmenlerin iş doyumlarını da etkilemektedir. Ertürk (2022), öğretmenlerin disiplin sağlama süreçlerinde karşılaştıkları zorlukların, iş doyumlarını azaltabileceğini ve bu durumun öğretim sürecini olumsuz yönde etkileyebileceğini ifade etmektedir. Bu nedenle, öğretmenlerin sınıfta disiplini sağlama sürecinde etkili stratejiler geliştirmeleri, hem öğrencilerin akademik başarıları hem de öğretmenlerin mesleki memnuniyeti açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Motivasyonun Sınıf Yönetimindeki Rolü

Motivasyon, öğrencilerin öğrenmeye ve derslere aktif katılım göstermelerini sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Sınıf yönetiminde motivasyonun sağlanması, öğretmenlerin kullandıkları farklı motivasyon stratejileri ile mümkün olabilmektedir. Öğrencilerin derse olan ilgisini artırmak için öğretmenlerin motivasyonu destekleyici araçlar kullanmaları gerekmektedir. Öğrencilerin ilgi duydukları konuları ders içeriği ile bütünleştirmek, öğrencilerin öğrenmeye olan meraklarını artırabilmektedir (Yaman, 2006). Motivasyon, sadece akademik başarı ile sınırlı kalmaz; aynı zamanda öğrencilerin sınıf içi davranışlarını, sosyal ilişkilerini ve genel olarak öğrenme süreçlerine olan yaklaşımlarını da şekillendirir (Oktay, 2019). Öğretmenlerin motivasyonu artırma sürecinde kullandıkları stratejiler, öğrencilerin özgüvenlerini ve sorumluluk duygularını geliştirmelerine yardımcı olur. Demokratik ve katılımcı bir sınıf yönetimi modeli, öğrencilerin kendilerini ifade etmelerini teşvik ederek motivasyonlarını artırabilmektedir (Can ve Ermeydan, 2017). Özellikle sınıf içi grup çalışmaları, öğrencilerin birlikte öğrenme deneyimlerini geliştirir ve öğrenmeye daha fazla katılım göstermelerini sağlamaktadır.

Çifçili (2010), motivasyonun yüksek olduğu sınıflarda, öğrencilerin derslerde daha aktif olduklarını ve bu durumun sınıf içi disiplini de desteklediğini belirtmektedir. Dolayısıyla, motivasyon sadece akademik başarıyı değil, aynı zamanda sınıf içi düzeni de sağlamaya yardımcı olan önemli bir faktördür. Disiplinin aksine, motivasyonun sınıf yönetiminde daha olumlu bir etki yarattığı söylenebilmektedir. Öğrencilerin derse olan ilgilerini canlı tutan, öğrenme süreçlerini eğlenceli ve katılımcı hale getiren öğretmenler, öğrenciler arasında daha güçlü bir bağ oluşturabilmektedir (Yaman, 2006). Ancak, motivasyonun sürekli olarak yüksek tutulabilmesi için öğretmenlerin yaratıcı ve yenilikçi yaklaşımlar benimsemesi gerekmektedir. Sınıf içi etkinliklerin çeşitlendirilmesi, ders anlatımında farklı materyallerin kullanılması ve teknolojinin entegre edilmesi, öğrencilerin motivasyonunu artırmak için kullanılabilecek yöntemlerden sadece birkaçıdır.

Disiplin ve Motivasyon Arasındaki İlişki

Disiplin ve motivasyon, sınıf yönetiminin iki temel unsuru olup, birbirleriyle yakından ilişkilidir. Disiplin, düzeni ve kontrolü sağlarken, motivasyon ise öğrencilerin derse olan ilgisini ve katılımını artırmaktadır. Ancak bu iki kavram arasındaki denge, sınıf yönetiminde başarıyı belirleyen en kritik faktörlerden biridir (Ertürk, 2022). Aşırı disiplin, öğrenciler üzerinde baskı yaratarak motivasyonlarını azaltabilmektedir. Örneğin, çok katı bir disiplin anlayışı, öğrencilerin derse aktif katılımını engelleyebilir ve bu durum, öğrencilerin özgüvenlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Çifçili, 2010). Diğer yandan, disiplinsiz bir sınıf ortamı da öğrencilerin motivasyonunu olumsuz etkileyebilmektedir. Öğrencilerin özgürce davranabileceği ancak belirli kurallara uyması gereken bir ortam yaratmak, disiplini sağlarken motivasyonu artırmanın en etkili yollarından biridir. Disiplin ve motivasyon arasındaki bu dengeyi sağlamak, öğretmenlerin sınıf yönetim becerileri ile doğrudan ilişkilidir. Demokratik bir sınıf yönetimi anlayışı, öğrencilerin hem disipline uymalarını hem de derslere olan ilgilerini artırmalarını sağlayabilmektedir (Oktay, 2019). Öğretmenler, öğrencilerin sorumluluklarını yerine getirmeleri için katı kurallar koyabilir ancak bu kuralları açıklayıcı ve katılımcı bir şekilde uyguladıklarında öğrenciler kurallara daha fazla uyum göstermektedir (Helvacı ve Özer, 2008). Bu da disiplin ve motivasyon arasındaki dengeyi korumanın en iyi yollarından biridir.

Ertürk (2022), öğretmenlerin sınıf yönetiminde karşılaştıkları en büyük zorluklardan birinin, disiplin ve motivasyon arasındaki dengeyi kurmak olduğunu belirtmektedir. Sınıf içinde düzeni sağlamaya yönelik disiplin kurallarını uygularken, aynı zamanda öğrencilerin öğrenmeye olan ilgilerini canlı tutmak ve motivasyonlarını artırmak zor bir dengeleme sürecidir. Aşırı disiplin, öğrencilerin sınıf içindeki rahatlıklarını ve özgüvenlerini azaltabilmekte, bu da uzun vadede derse katılımlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bunun yanı sıra, sınıfta disiplinin yetersiz olduğu durumlarda öğrencilerin sorumluluk bilinci gelişemeyebilir ve bu da hem sınıf düzenini hem de akademik başarıyı olumsuz etkileyebilmektedir (Ağın, 2020). Disiplinin gerekliliği kadar motivasyonun da desteklenmesi gerektiği birçok çalışmada ortaya konulmuştur. Çifçili (2010), sınıf yönetiminde otoriter bir disiplin anlayışının öğrencilerin öğrenme süreçlerinde yaratabileceği olumsuz etkilerden bahsederken, demokratik sınıf yönetimi modellerinin motivasyonu artırabileceğini ifade etmektedir. Disiplinin öğretmenler tarafından uygulanması gereken önemli bir kontrol aracı olduğu doğru olsa da, motivasyonun sürekli olarak desteklenmediği bir sınıf ortamında disiplini sağlamanın uzun vadede zor olacağı da belirtilmektedir (Ertürk, 2022). Disiplin ve motivasyonun dengesini kurmak, öğretmenlerin sınıf içi rolleriyle de yakından ilişkilidir. Sınıfta öğretmenin otoritesi, hem disiplinin hem de motivasyonun sağlanmasında önemli bir faktördür. Öğrenciler, öğretmenin koyduğu kurallara uyarken aynı zamanda derse katılım gösterdiklerinde, sınıf içinde hem disiplin hem de motivasyonun dengeli bir şekilde sağlanabileceği bir öğrenme ortamı oluşur (Oktay, 2019). Bu dengeyi sağlamanın bir diğer önemli yolu ise öğrencilerin derse aktif olarak katılımını sağlayacak yöntemlerin kullanılmasıdır. Grup çalışmaları, proje tabanlı öğrenme ve sınıf içi tartışmalar gibi yöntemler, hem öğrencilerin motivasyonunu artırmaktadır hem de sınıf içi disiplinin doğal bir şekilde sağlanmasına yardımcı olur (Can ve Ermeýdan, 2017).

Helvacı ve Özer (2008), disiplinin sadece kurallar bütünü olarak algılanmaması gerektiğini, motivasyonun da sınıf yönetiminin bir parçası olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, disiplin ve motivasyonun birbiriyle iç içe geçmiş kavramlar olduğu ve öğretmenlerin sınıf yönetiminde bu iki unsuru dengeleyerek etkili bir öğrenme ortamı yaratabilecekleri belirtilmektedir. Bu iki kavram arasındaki dengenin sağlanması, öğrencilerin hem akademik başarılarını hem de sınıf içi davranışlarını olumlu yönde etkilemektedir. Öğretmenlerin bu dengeyi kurmak için disiplin stratejilerini etkili bir şekilde kullanmaları, motivasyonu artıracak yöntemler geliştirmeleri, sınıf yönetiminde başarıyı artıran kritik unsurlardır (Ertürk, 2022).

SINIF YÖNETİMİNDE DİSİPLİN VE MOTİVASYONUN DENGELENMESİ

Disiplin Modelleri ve Uygulamaları

Sınıf yönetiminde kullanılan disiplin modelleri, öğretmenlerin sınıfta uyguladığı kurallar ve stratejiler aracılığıyla öğrencilerle kurdukları ilişkilere dayanmaktadır. Genel olarak disiplin modelleri otoriter, demokratik ve serbest yaklaşımlar olarak sınıflandırılabilir. Bu modellerin her biri, sınıfta disiplini sağlamak ve öğrenci davranışlarını yönlendirmek için farklı stratejiler sağlamaktadır. Disiplinin başarılı bir şekilde uygulanması, öğretmenlerin hangi yaklaşımı benimsediğine ve bu yaklaşımı nasıl uyguladığına bağlıdır. Otoriter disiplin modeli, öğretmenin sınıfta tam bir kontrol sahibi olduğu, kuralların katı bir şekilde uygulandığı ve öğrencilerin sınıf içi karar alma süreçlerine katılımının sınırlı olduğu bir yaklaşımdır (Çifçili, 2010). Bu modelde öğretmen, sınıfta düzeni sağlamak amacıyla sıkı kurallar koyar ve bu kuralların ihlal edilmesi durumunda cezai yöntemler uygular. Otoriter yaklaşımın en büyük avantajı, sınıfta kısa sürede disiplinin sağlanabilmesidir. Ancak, bu modelde öğrencilerin motivasyonunu düşürebilecek potansiyel sorunlar da ortaya çıkabilmektedir. Ertürk (2022), otoriter disiplin uygulamalarının öğrencilerde baskı ve stres yaratabileceğini ve bu durumun öğrenmeye olan ilgilerini olumsuz etkileyebileceğini belirtmektedir. Disiplinin sağlanması için kuralların katı bir şekilde uygulanması, öğrencilerin özgüvenini ve sorumluluk alma kapasitelerini zayıflatabilmektedir.

Demokratik disiplin modeli ise, öğrencilerin sınıf yönetiminde aktif bir rol oynadığı ve sınıf içi kurallara katılımcı bir şekilde karar verildiği bir yaklaşımdır. Bu modelde öğretmen, disiplini sağlarken aynı zamanda öğrencilerin motivasyonunu artırmak için onların görüşlerine önem verir ve sınıf içi kuralların belirlenmesi sürecine öğrencileri de dahil eder (Oktay, 2019). Can ve Ermeýdan (2017), demokratik disiplin modelinin öğrencilere daha fazla sorumluluk verdiğini ve onların öğrenme süreçlerine daha etkin katılım

sağlamalarına yardımcı olduğunu ifade etmektedir. Öğrencilerin sınıf içindeki kurallara uyum göstermeleri, demokratik bir ortamda daha doğal bir şekilde gerçekleşir ve bu da motivasyonlarını olumlu yönde etkilemektedir.

Serbest disiplin modeli ise, öğrencilere daha fazla özgürlük tanıyan bir yaklaşımdır. Bu modelde öğretmen, sınıfta daha esnek kurallar uygular ve öğrencilerin bireysel özgürlüklerine saygı göstermektedir. Serbest disiplin modeli, öğrencilere yaratıcı olma, sorumluluk alma ve özgün düşünme fırsatları sağlamaktadır (Helvacı ve Özer, 2008). Ancak, bu modelin risklerinden biri, öğrencilerin sorumluluklarını yerine getirme konusunda zayıf kalabilmeleri ve sınıf içi düzenin bozulmasıdır. Disiplin ve motivasyonun dengeli bir şekilde yönetilmesi, öğretmenlerin bu modelleri esnek bir şekilde kullanmalarına ve sınıf içi dinamiklere göre strateji geliştirmelerine bağlıdır (Yaman, 2006).

Öğrencilerin Motivasyonunu Artırma Yöntemleri

Sınıf yönetiminde başarılı bir öğrenme ortamı yaratmanın yollarından biri, öğrencilerin motivasyonunu sürekli olarak desteklemektir. Öğrencilerin derse olan ilgilerini canlı tutmak ve öğrenmeye istekli olmalarını sağlamak, öğretmenlerin kullandıkları motivasyon artırıcı yöntemlerle mümkündür. Öğrencilerin motivasyonunu artırmada en etkili yöntemlerden biri, öğrenmeyi eğlenceli ve katılımcı hale getirmektir. Grup çalışmaları, proje tabanlı öğrenme, oyunlaştırma ve sınıf içi rekabet ortamları, öğrencilerin motivasyonunu artıran stratejiler arasında yer alır (Bozkurtlar ve Samur, 2017). Grup çalışmaları, öğrencilerin iş birliği yapmalarını, farklı bakış açılarını keşfetmelerini ve öğrenmeye aktif katılım göstermelerini sağlamaktadır. Proje tabanlı öğrenme ise, öğrencilerin ilgilerini çeken konular üzerinde çalışarak yaratıcı çözümler geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Oyunlaştırma stratejileri, ders içeriğini oyun formatına dönüştürerek öğrencilerin ilgisini çekebilir ve öğrenme süreçlerine katılımlarını artırabilmektedir (Bozkurtlar ve Samur, 2017). Ayrıca, geri bildirim ve ödüllendirme yöntemleri de öğrencilerin motivasyonunu destekleyen önemli araçlardır. Öğrencilerin derslerde gösterdikleri çabaların öğretmenler tarafından takdir edilmesi ve olumlu geri bildirimler verilmesi, öğrencilerin özgüvenlerini artırmaktadır ve derse olan ilgilerini canlı tutar (Ertürk, 2022). Can ve Ermeydan (2017), geri bildirimlerin öğrenciler üzerinde önemli bir motivasyon kaynağı olduğunu ve derslerde daha fazla katılım göstermelerine katkı sağladığını belirtmektedir. Aynı zamanda, küçük ödüller veya teşvikler, öğrencilerin performanslarını artırma motivasyonu oluşturabilmektedir. Ancak, bu tür ödüllendirme sistemlerinin dengeli bir şekilde kullanılması ve öğrenciler arasında adil bir rekabet ortamının oluşturulması gerekmektedir (Helvacı ve Özer, 2008).

Teknolojinin sınıf ortamına entegre edilmesi de motivasyon artırıcı bir etki yaratabilmektedir. Dijital öğrenme araçları, online quizler, video destekli ders materyalleri gibi modern eğitim teknolojileri, öğrencilerin derslere olan ilgisini artırabilir ve öğrenme süreçlerini daha etkileşimli hale getirebilmektedir (Oktay, 2019). Özellikle teknolojiye ilgi duyan öğrenciler için bu tür araçlar, derslerde daha aktif bir rol almalarını sağlayarak motivasyonlarını artırabilmektedir. Son olarak, öğrencilere bireysel öğrenme hedefleri belirlemek ve bu hedeflere ulaşmaları için onları desteklemek, motivasyonu artırıcı bir diğer önemli yöntemdir. Bu da öğrencilerin hem disiplinli hem de motive bir şekilde öğrenme süreçlerine katılımlarını sağlamaktadır.

DİSİPLİN VE MOTİVASYON DENGESİ İLE BAŞARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Disiplin Sorunlarının Öğrenci Başarısına Etkisi

Disiplin, eğitim sürecinde öğrenme ortamının düzenli ve verimli bir şekilde devam etmesi için kritik bir araçtır. Disiplinin sağlanamadığı sınıflarda, öğrencilerin akademik başarılarının olumsuz yönde etkilendiği çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur (Cemaloğlu & Kayabaşı, 2007). Disiplin sorunları, özellikle sınıfta öğrenme süreçlerini kesintiye uğratan ve öğrencilerin dikkatini dağıtan unsurlardan biri olarak kabul edilir. Toytok ve Yıldırım (2018), meslek liselerinde yapılan bir araştırmada, disiplin sorunlarının öğrenci başarısı üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya koymuş ve disiplin sorunlarının öğrencilerin öğrenmeye odaklanmalarını zorlaştırdığını belirtmiştir. Bu tür sorunlar, öğrencilerin derse ilgilerini kaybetmelerine ve öğrenme süreçlerinden uzaklaşmalarına yol açmaktadır. Disiplin eksikliği, sınıfta hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin performanslarını düşürebilmektedir. Öğretmenler, sınıf içinde sürekli disiplini sağlamak için uğraştıklarında, öğretim etkinliklerini yeterince verimli bir şekilde sürdüremeyebilmektedir. Özellikle, sınıfta

sık sık yaşanan disiplinsizlik olayları, öğretmenlerin sınıf yönetiminde zorlanmalarına ve öğrencilerin öğrenme süreçlerinin sekteye uğramasına neden olabilmektedir (Cemaloğlu & Kayabaşı, 2007).

Disiplin sorunları sadece akademik başarıyı değil, aynı zamanda öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişimlerini de olumsuz etkileyebilmektedir. Şahin ve Bircan (2023), sınıf ortamında sürekli olarak yaşanan disiplin sorunlarının öğrencilerin öğrenme süreçlerinde stres ve kaygı düzeylerini artırdığını ve bu durumun öğrenme performanslarını düşürdüğünü vurgulamaktadır. Bu nedenle, disiplinin etkin bir şekilde uygulanması, sadece sınıf düzenini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda öğrencilerin başarılarını artıran bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Motivasyonun Akademik Başarıya Etkisi

Motivasyon, öğrencilerin öğrenmeye istekli olmalarını ve derslere aktif katılım göstermelerini sağlayan en önemli faktörlerden biridir. Öğrencilerin motivasyon düzeyi, onların akademik başarılarına doğrudan etki eder. Seyis, Yazıcı ve Altun (2013), ortaöğretim öğrencilerinin akademik başarılarının, motivasyon ve duygusal zeka gibi psikolojik değişkenlerle yakından ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Motivasyonu yüksek olan öğrenciler, öğrenme süreçlerine daha fazla ilgi göstermektedir ve derse katılım düzeyleri artar. Bu da akademik başarılarını olumlu yönde etkilemektedir. Motivasyon, öğrencilerin sadece kısa vadeli değil, uzun vadeli başarılarını da destekleyen bir unsurdur. Öğrencilerin başarı odaklı motivasyonları, onların belirledikleri hedeflere ulaşmalarını kolaylaştırır. Taşkesen, Yılmaz ve Taşkesen (2016), güzel sanatlar eğitimi alan öğrencilerin motivasyon düzeylerinin akademik başarıları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Öğrencilerin, öğrenme süreçlerinde içsel ve dışsal motivasyon kaynakları aracılığıyla desteklenmesi, onların performanslarını artırabilmektedir. İçsel motivasyon, öğrencilerin öğrenmeye olan doğal ilgileri ve meraklarıyla ilişkilidir. Bu tür bir motivasyon, öğrencilerin akademik başarılarını destekler ve öğrenme sürecinde daha derin bir katılım göstermelerini sağlamaktadır (Şahin & Bircan, 2023).

Dışsal motivasyon ise, ödüllendirme ve teşviklerle öğrencilerin derslere olan ilgisini artırmayı hedefler. Polat ve arkadaşları (2016), öğretmenlerin öğrencilerin motivasyonlarını artırmak için çeşitli ödüllendirme stratejileri kullandıklarını ve bu stratejilerin öğrencilerin akademik başarılarını olumlu yönde etkilediğini belirtmektedir. Bu nedenle, öğretmenlerin hem içsel hem de dışsal motivasyon kaynaklarını dengeli bir şekilde kullanmaları, öğrencilerin akademik başarılarını artırmada kritik bir rol oynamaktadır. Öğrencilerin motivasyon düzeylerini artırmak için kullanılan bir diğer etkili yöntem, öğrenci merkezli yaklaşımlardır. Bu yaklaşımlar, öğrencilerin öğrenme süreçlerine aktif olarak katılmalarını teşvik eder. Yakar, Saracaloğlu ve Duman (2016), fen öğretiminde kullanılan ara disiplin yöntemlerinin öğrencilerin başarılarını ve motivasyonlarını artırdığını belirtmektedir. Bu tür yöntemler, öğrencilerin ilgi duydukları konulara yönelik olarak ders içeriklerinin zenginleştirilmesine ve öğrenme süreçlerinin daha interaktif hale getirilmesine katkıda bulunmaktadır.

SONUÇ

Bu araştırmada, sınıf yönetiminde disiplin ve motivasyonun dengelenmesinin öğrenci başarısı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırmanın bulguları, disiplinin sınıf içinde düzeni sağladığı ve öğrenme süreçlerinin daha verimli bir şekilde ilerlemesini mümkün kıldığı sonucunu ortaya koymuştur. Ancak, disiplinsiz bir ortamın öğrencilerin akademik başarılarını olumsuz etkilediği gözlemlenmiştir. Buna karşın, yalnızca disipline dayalı bir yönetim anlayışının öğrenciler üzerinde baskı yaratabileceği ve motivasyonlarını olumsuz yönde etkileyebileceği sonucuna varılmıştır.

Motivasyonun, öğrencilerin derse katılımlarını artırdığı ve akademik başarılarını desteklediği görülmüştür. Özellikle demokratik sınıf yönetimi modellerinin, disiplin ve motivasyon dengesini sağlayarak, hem düzenin korunmasına hem de öğrencilerin motivasyonlarının artmasına katkı sağladığı tespit edilmiştir. Sınıf yönetiminde disiplin ve motivasyonun dengelenmesi, sürdürülebilir bir öğrenme ortamı yaratmak için hayati öneme sahiptir. Bu denge, öğrencilerin hem akademik başarılarını hem de sosyal gelişimlerini olumlu yönde etkileyen bir yapı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Ağın, E. (2020). Sınıf yönetiminde disipline ilişkin öğretmen ve okul yöneticisi görüşleri. *Kastamonu Education Journal*, 28(6), 2525-2534. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.723573>
2. Can, N., & Ermeýdan, M. (2017). Disiplin sorunları ve sınıf yönetimine ilişkin öğretmen ve yönetici görüşleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 1(1), 38-58.
3. Cemaloğlu, N., & Kayabaşı, Y. (2007). Öğretmenlerin tükenmişlik düzeyi ile sınıf yönetiminde kullandıkları disiplin modelleri arasındaki ilişki. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27(2), 123-155.
4. Çifçili, V. (2010). Sınıf içi disiplinde otorite. *HAYEF Journal of Education*, 6(1), 91-103.
5. Ertürk, R. (2022). Öğretmenlerin sınıf yönetimine yönelik algıları: Nitel bir analiz. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 13(1), 52-75. <https://doi.org/10.51460/baebd.937335>
6. Helvacı, M. A., & Özer, M. (2008). Türkçe öğretmenlerinin sınıf yönetme yeterliklerinin değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 1-23.
7. Kumartaşı, M., Gülen, Ö., Serçe, B., Madak, E., & Doğan, E. (2021). Elit seviyedeki Taekwondo sporcularının çeşitli değişkenlere göre spora özgü başarı motivasyonlarının incelenmesi. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 80-88.
8. Oktay, A. (2019). Öğretmen adaylarının sınıf yönetiminde tercih ettikleri disiplin modelleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 50, 427-450. <https://doi.org/10.21764/maeuefd.503412>
9. Seyis, S., Yazıcı, H., & Altun, F. (2013). Ortaöğretim öğrencilerinin motivasyonları ve duygusal zekaları ile akademik başarıları arasındaki ilişki. *Milli Eğitim Dergisi*, 43(197), 51-63.
10. Şahin, H., & Bircan, H. (2023). Ortaokul öğrencilerinin başarı odaklı motivasyonlarının demografik özelliklere göre belirlenmesi. *Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 5(2), 134-144.
11. Taşkesen, O., Yılmaz, M., & Taşkesen, S. (2016). Güzel sanatlar eğitimi bölümü öğrencilerinin bazı değişkenlere göre akademik motivasyonları ile akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1056-1072. <https://doi.org/10.17556/jef.62310>
12. Toytok, E. H., & Yıldırım, M. B. (2018). Meslek liselerinde disiplin sorunları ve nedenleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 1759-1778. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2018.18.39790-439030>
13. Usta, N. D., Ültay, N., & Ültay, E. (2020). Öğretmenlerin perspektifinden sınıf yönetimi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 209-225. <https://doi.org/10.21733/ibad.703809>
14. Yakar, A., Saracaloğlu, A. S., & Duman, B. (2016). Fen öğretiminde ara disiplin kullanımı, başarı, motivasyon ve fen bilimleri öğretmeni yetiştirme sürecinde ara disiplin öğretime ilişkin öneriler. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7, 200-212.
15. Yaman, E. (2006). Eğitim sistemindeki sorunlardan bir boyut: Büyük sınıflar ve sınıf yönetimi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(3), 261-274.

(58)

Şeyh Müslüm RÜZGAR²⁹⁰, Mühittin TURAN²⁹¹, Hakan ÇİÇEKÇİ²⁹², Hasan İDE²⁹³
YABANCI UYRUKLU ÖĞRENCİLERİN OKUL ORTAMINA UYUMU
ADAPTATION OF FOREIGN STUDENTS TO THE SCHOOL ENVIRONMENT

ÖZ

Bu araştırmada, Adıyaman ilinde görev yapan 22 sınıf öğretmenin yabancı uyruklu öğrencilerin okula uyum süreçlerine dair görüşleri nitel araştırma desenlerinden olgubilim yöntemi ile incelenmiştir. Veriler, açık uçlu sorulardan oluşan görüşme formu aracılığıyla toplanmış ve tematik analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Bulgular, yabancı uyruklu öğrencilerin en çok dil bariyeri, sosyal uyum ve akademik başarı ile ilgili zorluklar yaşadığını göstermiştir. Öğretmenler, yabancı uyruklu öğrencilerin uyum süreçlerini kolaylaştırmak için dil destek programlarının yaygınlaştırılması ve psikososyal desteklerin artırılması gerektiğini vurgulamıştır.

Anahtar Kelimeler: Yabancı uyruklu öğrenciler, dil bariyeri, sosyal uyum, eğitimde entegrasyon, sınıf yönetimi.

ABSTRACT

This study examines the experiences and opinions of 22 primary school teachers in Adıyaman regarding the adaptation processes of foreign students through a phenomenological approach, one of the qualitative research methods. Data were collected using an open-ended interview form and analyzed through thematic analysis. The findings revealed that foreign students face significant challenges related to language barriers, social adaptation, and academic success. Teachers emphasized the need for expanding language support programs and increasing psychosocial support to facilitate the adaptation processes of foreign students.

Keywords: Foreign students, language barrier, social adaptation, educational integration, classroom management.

²⁹⁰Şeyh Müslüm RÜZGAR, Adıyaman Perre Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, smruzgar@gmail.com, ORCID NO:0009-0005-2579-7532

²⁹¹ Mühittin Turan, Besni Mehmet Akif Ersoy Ortaokulu, m-turan27@hotmail.com, ORCID NO: 0009-0007-8703-4543

²⁹²Hakan ÇİÇEKÇİ, Adıyaman İlkokulu, cicekci.hakan02@gmail.com, ORCID NO: 0009-0003-0446-7521

²⁹³Hasan İDE, Malazgirt İlkokulu, hasanide13@gmail.com, ORCID NO: 0009-0004-8906-5018

GİRİŞ

Son yıllarda dünya genelinde yaşanan savaşlar, çatışmalar ve siyasi krizler nedeniyle milyonlarca insan, daha güvenli ve istikrarlı bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. Özellikle Suriye'deki iç savaş, büyük bir göç dalgasına neden olmuş ve Türkiye, bu süreçte önemli bir sığınma merkezi haline gelmiştir. Türkiye'nin uyguladığı açık kapı politikası ile milyonlarca mülteci ülkeye kabul edilmiş, bu süreçte çocukların eğitimi de önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir (İmamoğlu ve Çalışkan, 2017). Göçle gelen yabancı uyruklu öğrencilerin eğitim sistemine entegrasyonu, dil bariyerleri, sosyal uyum ve psikolojik zorluklar gibi birçok faktörle karmaşık hale gelmektedir (Baysal ve Çimşir, 2020).

Türkiye, bu süreçte gerek devlet gerekse sivil toplum kuruluşları aracılığıyla çeşitli politikalar geliştirmiştir. Ancak yabancı uyruklu öğrencilerin devlet okullarına entegrasyonu sırasında ortaya çıkan zorluklar, öğretmenler ve öğrenciler açısından ciddi bir incelemeyi gerektiren sorunlar haline gelmiştir (Güngör ve Şenel, 2018). Öğretmenlerin, bu öğrencilere yönelik farklı öğretim yöntemleri geliştirmesi, kültürel farklılıklarla başa çıkma ve sınıf içi disiplin sorunları gibi konularda çeşitli zorluklar yaşadığı bilinmektedir (Şahin, 2020).

Yabancı uyruklu öğrencilerin eğitime uyumu, çok boyutlu bir süreçtir. Bu süreç, dil öğrenme, sosyal ilişkilerin gelişimi ve okulun akademik beklentilerini karşılama gibi unsurları içermektedir (Paksoy, Paksoy ve Özçalıcı, 2012). Özellikle ilkökul düzeyinde eğitime başlayan öğrencilerin, hem dil öğrenme süreci hem de sınıf arkadaşlarıyla olan ilişkileri, uyum sürecinde büyük önem taşır (Altınışık Akgöz ve Dağyar, 2023). Literatürde yer alan çalışmalar, yabancı uyruklu öğrencilerin, yerel öğrencilerle ilişkilerinde çeşitli zorluklar yaşadığını ve bu zorlukların, dil yeterliliği ile doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir (Zavalsız ve Gündag, 2017).

Bu araştırmanın amacı, ilkökul düzeyinde öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin, özellikle Suriyeli öğrencilerin, okula ve eğitime uyum süreçlerini incelemektir. Çalışmada, bu öğrencilerin okula uyum sürecinde karşılaştıkları zorluklar, öğretmenlerin ve öğrencilerin bu süreçte yönelik görüşleri ele alınacaktır. Aynı zamanda, literatürde sıkça vurgulanan dil bariyeri, kültürel farklılıklar ve sosyal entegrasyon gibi konular da değerlendirilecektir (Takır ve Özerem, 2019). Araştırma, özellikle Adıyaman ili örneğinde gerçekleştirilecek olup, öğretmenlerin ve öğrencilerin deneyimlerine dayalı bulgularla, yabancı uyruklu öğrencilerin okula entegrasyon sürecine dair kapsamlı bir analiz sunmayı hedeflemektedir.

Özetle, Türkiye'nin eğitim sistemi, mülteci ve yabancı uyruklu öğrencilerin entegrasyonu konusunda uzun vadeli çözümler üretmek zorundadır. Bu bağlamda yapılacak araştırmalar, gelecekteki eğitim politikalarının şekillendirilmesi açısından önemli katkılar sunacaktır (Şayak, Karataş ve Yılmaz, 2023).

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çok Kültürlü Eğitim ve Entegrasyon

Çok kültürlü eğitim, farklı kültürel geçmişlerden gelen öğrencilerin eğitim sistemine uyum sağlayabilmesi ve bu süreçte eşit eğitim fırsatlarına sahip olabilmesi için önemli bir yaklaşımdır. Eğitim sisteminde farklı kültürel grupların eşit bir şekilde temsil edilmesi ve bu grupların eğitim fırsatlarına erişimlerinin sağlanması, çok kültürlü eğitimin temel hedeflerinden biridir (İmamoğlu ve Çalışkan, 2017). Ancak, Türkiye gibi ülkelerde çok kültürlü eğitim uygulamaları yeterince gelişmemiş olup, bu durum yabancı uyruklu öğrencilerin eğitime entegrasyonunda çeşitli sorunlara neden olabilmektedir (Güngör ve Şenel, 2018).

Yabancı uyruklu öğrencilerin, özellikle Suriyeli öğrencilerin, eğitim sistemine entegrasyonu sırasında karşılaşılan temel sorunlardan biri, bu öğrencilerin eğitim ihtiyaçlarına yönelik sistemli bir programın eksikliğidir (Baysal ve Çimşir, 2020). Eğitimde entegrasyon sürecinde yerel eğitim politikaları yetersiz kalmakta ve bu durum, öğrencilerin okul başarısını olumsuz etkilemektedir. Öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin çok kültürlü sınıf yönetimi konusunda yeterli eğitime sahip olmaması da entegrasyon sürecinde ciddi bir engel teşkil etmektedir (Takır ve Özerem, 2019). Araştırmalarda, Türkiye'nin eğitim sisteminde göçmen öğrencilere yönelik uzun vadeli ve sürdürülebilir bir politika geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Zavalsız ve Gündag, 2017).

Dil Bariyeri ve Akademik Başarı

Yabancı uyruklu öğrencilerin okula uyum süreçlerindeki en büyük sorunlardan biri, dil bariyeridir. Dil yeterliliği, öğrencilerin hem akademik hem de sosyal anlamda başarılı olabilmesi için kritik bir faktördür. Yeterli Türkçe dil becerisine sahip olmayan öğrenciler, dersleri takip etmekte ve öğretmenleri anlamakta zorlanmaktadır (Paksoy, Paksoy ve Özçalıcı, 2012). Bu durum, öğrencilerin ders başarısını olumsuz yönde etkilemekte ve sınıf arkadaşları ile etkili iletişim kurmalarını zorlaştırmaktadır (Şahin, 2020).

Dil bariyerinin yanı sıra, yabancı uyruklu öğrencilerin eğitim sistemine adaptasyonu da yavaşlamakta ve bu durum öğrencilerin akademik başarılarını doğrudan etkilemektedir. Literatürde, bu öğrencilerin Türkçeyi öğrenme sürecinde yaşadıkları zorluklar ve dil eğitimi politikalarının yetersizliği sıkça vurgulanmaktadır (Altınışik Akgöz ve Dağyar, 2023). Yabancı uyruklu öğrencilerin dil yeterliliği geliştirmeleri için dil eğitimi destek programlarının oluşturulması, entegrasyon sürecine önemli katkılar sağlayacaktır (Şayak, Karataş ve Yılmaz, 2023).

Sosyal Uyum ve Psikososyal Destek

Yabancı uyruklu öğrencilerin eğitim sistemine entegrasyonu sadece dil bariyerine dayanmamaktadır; aynı zamanda sosyal uyum da bu süreçte önemli bir yer tutmaktadır. Bu öğrenciler, çoğu zaman yerel öğrencilerle sosyal ilişki kurmakta zorlanmakta ve bu da okul ortamında dışlanma gibi sorunlara yol açabilmektedir (Baysal ve Çimşir, 2020). Özellikle ilköğretim düzeyinde, öğrencilerin sosyal ilişkileri ve sınıf arkadaşları ile kurdukları bağlar, eğitim sürecinde başarılı olabilmeleri için kritik öneme sahiptir (İmamoğlu ve Çalışkan, 2017).

Yabancı uyruklu öğrencilerin sosyal uyum süreçlerinde öğretmenlerin ve okul yönetimlerinin sunduğu psikososyal destek büyük önem taşımaktadır. Araştırmalar, öğrencilerin okul ortamında kendilerini güvende hissetmeleri ve sosyal uyum sürecine olumlu katkı sağlayacak destek sistemlerinin eksik olduğunu göstermektedir (Güngör ve Şenel, 2018). Sosyal uyum sürecinde yabancı uyruklu öğrencilere yönelik psikososyal destek programlarının yaygınlaştırılması ve okul ortamında bu öğrencilerin kendilerini rahat hissetmeleri için çeşitli önlemler alınması gerektiği vurgulanmaktadır (Takır ve Özerem, 2019).

YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın modeli, örnekleme, veri toplama aracı ve veri analiz yöntemi detaylı olarak ele alınmıştır.

Araştırma Modeli

Bu çalışmada, yabancı uyruklu öğrencilerin okula uyum süreçlerini incelemek amacıyla nitel araştırma desenlerinden biri olan olgubilim (fenomenoloji) yöntemi kullanılmıştır. Olgubilim yöntemi, katılımcıların belirli bir olgu ya da deneyim hakkındaki algılarını ve bu deneyimlerin onların yaşamları üzerindeki etkilerini derinlemesine anlamayı amaçlayan bir yaklaşımdır. Araştırmada, öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilerin okula uyum süreçlerine ilişkin deneyimleri ve algıları detaylı olarak incelenmiştir.

Örneklem

Araştırmanın örnekleme, Adıyaman ilinde görev yapan 22 sınıf öğretmeninden oluşmaktadır. Örneklem seçiminde, kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin seçilme nedeni, sınıf öğretmenlerinin yabancı uyruklu öğrencilerin eğitim sürecine doğrudan tanıklık etmeleri ve bu öğrencilerin uyum süreçlerine dair geniş bir gözlem deneyimine sahip olmalarıdır. Katılımcıların belirlenmesinde, yabancı uyruklu öğrencilere sahip sınıflarda çalışan öğretmenler tercih edilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak, açık uçlu 7 sorudan oluşan görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu, öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilerin okula uyum süreçleri ve bu süreçte karşılaşılan zorluklar

hakkındaki düşüncelerini derinlemesine incelemeyi amaçlayan sorulardan oluşmaktadır. Açık uçlu sorular, katılımcıların görüşlerini sınırlamadan özgürce ifade etmelerini sağlayacak şekilde tasarlanmıştır.

Veri Analiz Yöntemi

Bu araştırmada, toplanan verilerin analizinde tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Tematik analiz, nitel verilerin belirli temalar altında organize edilmesi ve bu temaların betimlenmesi yoluyla verilerin anlamlandırılmasını sağlayan bir yöntemdir. İlk olarak, öğretmenlerin verdikleri yanıtlar yazıya dökülmüş ve kodlama yapılmıştır. Daha sonra, benzer kodlar bir araya getirilerek temalar oluşturulmuştur. Temalar üzerinde yapılan değerlendirmeler sonucunda, öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilerin okula uyum süreçlerine ilişkin ortak deneyimleri ve algıları ortaya konulmuştur.

BULGULAR

1. Sınıfınızda Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Eğitime Uyum Süreçleri Hakkında Ne Düşünüyorsunuz?

Yabancı uyruklu öğrencilerin okula uyum süreçleri öğretmenler için önemli bir konu olarak görülmektedir. Bu öğrencilerin okul ortamına entegrasyonu, dil yeterliliği, kültürel farkındalık ve sosyoduygusal uyum gibi çeşitli zorlukları içermektedir. Öğretmenlerin deneyimlerine dayalı olarak, uyum sürecinin farklı boyutları ön plana çıkmakta ve çeşitli temalar üzerinden değerlendirilmektedir.

Tablo 10: Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Eğitime Uyum Süreci Tematik Analiz Sonuçları

Tema	Frekans (n)	Yüzdelik (%)
Dil bariyeri ve iletişim sorunları	8	%36.4
Sosyal uyum ve sınıf içi ilişkiler	5	%22.7
Kültürel farklılıklar	4	%18.2
Akademik adaptasyon	3	%13.6
Psikolojik destek ve rehberlik ihtiyacı	2	%9.1

Tablo 1'e göre, öğretmenlerin %36.4'ü dil bariyerini yabancı uyruklu öğrencilerin eğitime uyum sürecindeki en büyük engel olarak görmektedir. Sosyal uyum ve sınıf içi ilişkiler %22.7'lik oranla ikinci sırada yer alırken, kültürel farklılıklar ve akademik adaptasyon da önemli temalar arasında sayılmaktadır. Psikolojik destek ihtiyacı ise öğretmenler tarafından %9.1 oranında vurgulanmıştır. Bu bulgular, dil ve sosyal uyumun öğrencilerin eğitime entegrasyonunda kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir.

"Öğrencilerim dil bariyeri nedeniyle hem derslerde hem de sosyal ilişkilerde zorlanıyorlar. Onlara daha fazla dil desteği sağlanması gerekiyor çünkü bu süreçte diğer öğrencilerle iletişim kurmakta ve dersleri anlamakta güçlük çekiyorlar." (K. 3)

2. Yabancı Uyruklu Öğrencilerin En Çok Karşılaştıkları Zorluklar Nelerdir?

Yabancı uyruklu öğrenciler, okul ortamına adapte olurken çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zorluklar, dil, kültürel farkındalık, akademik beklentiler ve sosyal ilişkiler gibi çok yönlü faktörlerle ilişkilidir. Öğretmenler, öğrencilerin karşılaştıkları bu zorlukları farklı temalar altında değerlendirmiştir.

Tablo 11: Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Karşılaştıkları Zorluklar Tematik Analiz Sonuçları

Tema	Frekans (n)	Yüzdelik (%)
Dil bariyeri	10	%45.5
Akademik zorluklar	5	%22.7
Sosyal izolasyon	4	%18.2
Kültürel çatışmalar	3	%13.6

Tablo 2'de görüldüğü üzere, öğretmenlerin %45.5'i dil bariyerini en büyük zorluk olarak değerlendirmiştir. Akademik zorluklar %22.7'lik bir oranla ikinci sırada yer alırken, sosyal izolasyon ve kültürel çatışmalar da sıklıkla dile getirilmiştir. Bu sonuçlar, öğrencilerin dil ve kültürel farkındalık açısından desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

"Öğrenciler dil öğrenmede zorluk çektikleri için derslere katılımda isteksiz olabiliyorlar. Ayrıca, kültürel farklılıklar nedeniyle bazı etkinliklere adapte olamıyorlar." (K. 7)

3. Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Dil Becerileri Ders Başarılarını Nasıl Etkiliyor?

Dil becerileri, öğrencilerin akademik başarıları üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Yabancı uyruklu öğrencilerin Türkçe dil yeterliliği, derslerdeki başarılarını ve derse katılımlarını büyük ölçüde etkilemektedir. Öğretmenlerin gözlemlerine göre, dil bariyerinin akademik başarı üzerindeki etkisi farklı temalar altında incelenmiştir.

Tablo 12: Dil Becerileri ve Ders Başarısı İlişkisi Tematik Analiz Sonuçları

Tema	Frekans (n)	Yüzdelik (%)
Dersleri anlamada zorluk	11	%50.0
Dil eksikliğinden dolayı katılım azlığı	6	%27.3
Sınav performansının düşük olması	5	%22.7

Tablo 3'e göre, öğretmenlerin %50'si yabancı uyruklu öğrencilerin dil becerilerinin yetersiz olması nedeniyle dersleri anlamakta zorlandığını belirtmiştir. Ayrıca, öğrencilerin derslere katılım oranının düşük olması (%27.3) ve sınav performanslarının düşük olması (%22.7) da sıklıkla dile getirilmiştir. Bu bulgular, dil becerilerinin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

"Öğrenciler Türkçe dilinde yeterli olmadıkları için derslerde aktif katılım gösteremiyorlar. Bu da sınavlarda düşük performans sergilemelerine neden oluyor." (K. 12)

4. Sınıf İçindeki Diğer Öğrencilerle Sosyal İlişkilerinde Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Yaşadığı Problemler Nelerdir?

Sosyal ilişkiler, öğrencilerin okulda kendilerini rahat hissetmeleri ve başarılı olmaları için kritik bir öneme sahiptir. Yabancı uyruklu öğrenciler, sınıf arkadaşlarıyla iletişim kurma konusunda çeşitli zorluklarla karşılaşabilmektedir. Bu zorluklar, sosyal izolasyon, kültürel farklılıklar ve dil bariyerine dayalı olarak değişmektedir.

Tablo 13: Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sosyal İlişkilerde Yaşadığı Problemler Tematik Analiz Sonuçları

Tema	Frekans (n)	Yüzdelik (%)
Sosyal dışlanma	9	%40.9
İletişim kurma güçlüğü	7	%31.8
Kültürel farkındalık eksikliği	6	%27.3

Tablo 4'e göre, öğretmenlerin %40.9'u yabancı uyruklu öğrencilerin sosyal dışlanma yaşadığını ifade etmiştir. İletişim kurma güçlüğü %31.8'lik bir oranla öne çıkarken, kültürel farkındalık eksikliği de %27.3 oranında belirtilmiştir. Bu bulgular, sosyal uyumun öğrenciler için zorlu bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır.

"Yabancı uyruklu öğrenciler diğer çocuklarla iletişim kurmakta zorlanıyor. Sosyal dışlanma yaşıyorlar ve bu durum onları daha da izole ediyor." (K. 10)

5. Okul Yönetimi ya da Milli Eğitim Müdürlüğü Tarafından Yabancı Uyruklu Öğrencilere Yönelik Sağlanan Destekler Hakkında Ne Düşünüyorsunuz?

Yabancı uyruklu öğrencilerin eğitime entegrasyon sürecinde okul yönetimlerinin ve Milli Eğitim Müdürlüğü'nün sunduğu destekler kritik bir role sahiptir. Öğretmenler, bu desteklerin yeterliliği hakkında görüşlerini paylaşmıştır.

Tablo 14: Okul Yönetimi ve Milli Eğitim Müdürlüğü Destekleri Tematik Analiz Sonuçları

Tema	Frekans (n)	Yüzdelik (%)
Yetersiz destek	13	%59.1
Psikososyal destek eksikliği	5	%22.7
Dil eğitimi desteği	4	%18.2

Tablo 5'e göre, öğretmenlerin %59.1'i okul yönetimi ve Milli Eğitim Müdürlüğü'nün yabancı uyruklu öğrencilere yönelik sağladığı desteği yetersiz bulmaktadır. Psikososyal destek eksikliği (%22.7) ve dil eğitimi desteği eksikliği (%18.2) de sıklıkla dile getirilmiştir. Bu sonuçlar, daha kapsamlı desteklerin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

"Yabancı uyruklu öğrenciler için daha fazla psikososyal destek sağlanmalı. Şu an için mevcut destekler yeterli değil." (K. 17)

6. Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Eğitime Uyum Sağlamalarını Kolaylaştırmak İçin Sizce Hangi Stratejiler İzlenmelidir?

Yabancı uyruklu öğrencilerin eğitime uyum sağlamalarını kolaylaştırmak için öğretmenler çeşitli stratejiler önermiştir. Bu stratejiler dil desteği, sosyal uyum programları ve kültürel farkındalık eğitimi gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır.

Tablo 15: Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Uyumunu Kolaylaştıracak Stratejiler Tematik Analiz Sonuçları

Tema	Frekans (n)	Yüzdelik (%)
Dil destek programları	11	%50.0
Sosyal uyum etkinlikleri	7	%31.8
Kültürel farkındalık eğitimleri	4	%18.2

Tablo 6'ya göre, öğretmenlerin %50'si dil destek programlarının en etkili strateji olduğunu belirtmiştir. Sosyal uyum etkinlikleri %31.8 oranında, kültürel farkındalık eğitimleri ise %18.2 oranında vurgulanmıştır. Bu bulgular, yabancı uyruklu öğrencilerin eğitime uyum sağlamaları için dil becerilerinin geliştirilmesinin öncelikli olduğunu göstermektedir.

"Öğrencilerin dil öğrenmelerine yardımcı olacak ek programlar düzenlenmeli. Ayrıca, sosyal uyumlarını artırmak için kültürel farkındalık eğitimleri de verilmelidir." (K. 9)

7. Bu Öğrencilerin Uyum Süreçleri Hakkında Karşılaştığınız En Önemli Sorun Nedir ve Çözüm Öneriniz Nedir?

Öğretmenler, yabancı uyruklu öğrencilerin uyum süreçlerinde karşılaştıkları en büyük sorunları ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerini paylaşmıştır. Dil bariyeri ve sosyal ilişkiler bu süreçte öne çıkan temel sorunlar olarak belirlenmiştir.

Tablo 16: Uyum Sürecindeki En Önemli Sorunlar ve Çözüm Önerileri Tematik Analiz Sonuçları

Tema	Frekans (n)	Yüzdelik (%)
Dil bariyeri	12	%54.5

Tema	Frekans (n)	Yüzdelik (%)
Sosyal ilişkilerde zorluk	6	%27.3
Psikososyal destek eksikliği	4	%18.2

Tablo 7'ye göre, öğretmenlerin %54.5'i dil bariyerini en önemli sorun olarak belirtmiştir. Sosyal ilişkilerde zorluklar %27.3 oranında dile getirilirken, psikososyal destek eksikliği %18.2 oranında vurgulanmıştır. Bu sonuçlar, dil bariyerinin çözülmesi ve sosyal ilişkileri güçlendirecek stratejilerin önemini ortaya koymaktadır.

"En büyük sorun dil bariyeri. Bu nedenle öğrenciler ne dersleri ne de sosyal etkinlikleri takip edebiliyor. Dil destek programlarının artırılması gerekiyor." (K.5)

SONUÇ

Bu araştırma, Adıyaman ilinde görev yapan sınıf öğretmenlerinin yabancı uyruklu öğrencilerin okula uyum süreçlerine dair deneyim ve görüşlerini incelemeyi amaçlamıştır. Araştırmanın bulguları, yabancı uyruklu öğrencilerin en büyük zorluklarının dil bariyeri, sosyal uyum ve akademik başarı ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Öğretmenler, öğrencilerin eğitim sistemine entegrasyonunda dil becerilerinin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamış, aynı zamanda sosyal ilişkilerdeki zorlukların da bu süreci olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. Okul yönetimlerinin ve Milli Eğitim Müdürlüğü'nün sağladığı desteklerin yetersiz olduğu yönünde görüşler belirtilmiş, daha fazla psikososyal ve dil desteğinin sunulması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma, yabancı uyruklu öğrencilerin eğitime uyum süreçlerini kolaylaştırmak için dil destek programlarının yaygınlaştırılması, sosyal uyum etkinliklerinin artırılması ve öğretmenlerin çok kültürlü eğitim konusunda bilinçlendirilmesinin önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, yabancı uyruklu öğrencilerin eğitim sistemine başarılı bir şekilde entegrasyonu için uzun vadeli stratejilerin geliştirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Baysal, Z. N., & Çimşir, S. (2020). Türkiye'ye göç ile gelen uluslararası ilköğretim öğrencilerinin kendi perspektiflerinden okulda arkadaşlarıyla yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 71-87.
2. Güngör, F., & Şenel, E. A. (2018). Yabancı uyruklu ilköğretim öğrencilerinin eğitim-öğretiminde yaşanan sorunlara ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 8(2), 124-173.
3. İmamoğlu, H. V., & Çalışkan, E. (2017). Yabancı uyruklu öğrencilerin devlet okullarında ilköğretimine dair öğretmen görüşleri: Sinop ili örneği. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 529-546.
4. Paksoy, H. M., Paksoy, S., & Özçalıcı, M. (2012). Türkiye'de yüksek öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin sosyal sorunları: GAP bölgesi üniversiteleri örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 85-94.
5. Şahin, F. (2020). Suriyeli ilköğretim öğrencilerinin yazılı anlatımlarındaki hataların incelenmesi. *Aydın Tömer Dil Dergisi*, 5(1), 39-68.
6. Şayak, H., Karataş, K., & Yılmaz, E. (2023). Türkiye'de yabancı uyruklu öğrenciler üzerine yapılan araştırmaların incelenmesi: Bir içerik analizi. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 47-63. <https://doi.org/10.55605/ejedus.1205162>
7. Takır, A., & Özerem, A. (2019). Göçle gelen yabancı uyruklu öğrencilerin okul ortamında karşılaştıkları sorunlar. *Folklor/Edebiyat*, 25(97), 639-657. <https://doi.org/10.22559/folklor.972>

8. Zavalı, Y. S., & Gündag, E. (2017). Yabancı uyruklu öğrencilerin sosyo-kültürel entegrasyonu (Karabük Üniversitesi örneği). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 3168-3192.
9. Altınışık Akgöz, A., & Dağyar, M. (2023). Yabancı öğrencilerin eğitimde yaşadığı sorunlara yönelik bir meta sentez çalışması. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 386-404. <https://doi.org/10.47525/ulasbid.1269657>

(59)

Zeliha KOLU²⁹⁴, Arzu SÖNMEZ DENİZ²⁹⁵, Funda TURANLI²⁹⁶, Pınar POLAT CENGİZ²⁹⁷
OKUL ÖNCESİ DÖNEMDE SOSYAL BECERİ GELİŞİMİNİN DESTEKLENMESİ: ÖĞRETMEN
VE AİLE İŞBİRLİĞİ PERSPEKTİFİ
SUPPORTING SOCIAL SKILLS DEVELOPMENT IN THE PRESCHOOL PERIOD: TEACHER AND
FAMILY COOPERATION PERSPECTIVE

ÖZ

Bu araştırma, okul öncesi dönemde sosyal beceri gelişiminin desteklenmesinde öğretmen ve aile işbirliğinin önemini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, 20 okul öncesi öğretmeniyle yapılan görüşmelerden elde edilen verilere dayanmaktadır. Katılımcılar, öğretmenlerin ve ailelerin sosyal beceri gelişimini desteklemek için birlikte çalışmalarının önemini vurgulamışlardır. Bulgular, öğretmen ve aile işbirliğinin sosyal beceri gelişimine olumlu katkılar sağladığını göstermektedir. Öğretmenler, ailelerle düzenli iletişim kurma, ev ziyaretleri ve okul etkinliklerine katılım gibi çeşitli yöntemler kullanarak aileleri sürece dahil etmektedir. Ancak, zaman kısıtlamaları, iletişim problemleri ve eğitim farkındalığının artırılması gibi zorluklar da karşılaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi eğitim, sosyal beceri gelişimi, öğretmen-aile işbirliği, iletişim, eğitim kalitesi.

ABSTRACT

This research aims to examine the development of teacher and family cooperation in increasing social skills in the preschool period. The research is based on interviews with 20 preschool teachers. They emphasized the amount of strength together to support the social skills of participants, processors, and families. Findings show that social skills of teacher and family collaboration make positive contributions. Teachers involve families in the process using a variety of means, such as regular communication with families, home visits, and participation in school events. However, difficulties such as time constraints, communication problems and education problems are also encountered.

Keywords: *Preschool education, social skill development, teacher-family cooperation, communication, quality of education.*

²⁹⁴Zeliha KOLU, Yuvam Anaokulu Adıyaman /Merkez, e-posta: zeliha_8402@hotmail.com, ORCID No: 0009 0005 9401 8467

²⁹⁵Arzu SÖNMEZ DENİZ, Nene Hatun Anaokulu, e-posta: lapelda0262@gmail.com, ORCID No: 0009-0000-1231-6000

²⁹⁶Funda TURANLI, Yuvam Anaokulu, e-posta: fundapaker02@hotmail.com, ORCID No: 0009-0002-6836-812X

²⁹⁷Pınar POLAT CENGİZ, Yuvam Anaokulu, e-posta: Pinarrrr-89@outlook.com, ORCID No: 0009-0006-5596-2735

GİRİŞ

Okul öncesi dönem, çocukların temel gelişim alanlarının oluşturulduğu kritik bir zamandır ve sosyal beceriler bu süreçte özellikle önemlidir. Ancak, son yıllarda, okul öncesi dönemde sosyal beceri eksikliği ve uyum problemleri gibi sorunlar artmaktadır. Bu durum, çocukların akademik başarıları, duygusal refahları ve ileriki yaşamlarındaki sosyal uyumları üzerinde olumsuz etkilere sahiptir. Bu bağlamda, özellikle öğretmen ve aile işbirliğinin önemi giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Ancak, mevcut literatürde, okul öncesi dönemde sosyal beceri gelişimini desteklemek için öğretmen ve aile işbirliğinin etkili stratejileri hakkında yeterince bilgi bulunmamaktadır. Bu durum, okul öncesi eğitim sistemlerinde ve ailelerde belirli bir belirsizlik ve endişe yaratmaktadır.

Ana problem sorusu olarak, okul öncesi dönemde sosyal beceri gelişimini desteklemek için öğretmen ve aile işbirliğinin nasıl optimize edilebileceği sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu ana soruya cevap bulabilmek için şu alt soruları ele almak önemlidir:

- Okul öncesi dönemde sosyal beceri eksikliği ve uyum problemlerinin artışında öğretmen ve aile işbirliğinin rolü nedir?
- Mevcut literatürde öğretmen ve aile işbirliğinin okul öncesi dönemde sosyal beceri gelişimine etkisi hakkında neler bilinmektedir?
- Okul öncesi dönemde sosyal beceri gelişimini desteklemek için öğretmen ve aile işbirliğini güçlendirmenin etkili stratejileri nelerdir?
- Öğretmenler ve aileler arasındaki etkileşimin niteliği ve bu etkileşimin çocukların sosyal beceri gelişimine olan etkisi nasıl değerlendirilebilir?
- Okul öncesi dönemde sosyal beceri gelişimini desteklemek için öğretmen ve aile işbirliğinin sınırları ve engelleri nelerdir?

Bu araştırmanın temel amacı, okul öncesi dönemde çocukların sosyal beceri gelişimini desteklemek için öğretmen ve aile işbirliğinin rolünü derinlemesine incelemektir. Sosyal beceriler, çocukların duygusal denge, iletişim becerileri, empati yeteneği, problem çözme yeteneği ve işbirliği yapabilme gibi önemli alanları kapsar ve bu becerilerin gelişimi, çocuğun akademik başarısı, duygusal refahı ve ileriki yaşamında sosyal uyum açısından kritik öneme sahiptir. Dolayısıyla, bu çalışma, öğretmenlerin ve ailelerin işbirliğinin bu önemli gelişim alanını nasıl etkilediğini, hangi stratejilerin etkili olduğunu ve işbirliğinin nasıl güçlendirilebileceğini anlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, araştırma, okul ve aile arasındaki işbirliğinin önemini vurgulamakta ve bu işbirliğinin nasıl iyileştirilebileceğine dair öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

LİTERATÜR

Çetingöz ve Yıldırım Doğru (2016), gelişimi risk altında olan okul öncesi dönem çocuklarının sosyal beceri düzeylerini değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda, araştırmada "Demografik Bilgi Formu" kullanılmış ve sonuçlar, gelişimi risk altındaki okul öncesi çocuklarının sosyal beceri düzeylerinin düşük olduğunu ortaya koymuştur.

Aksoy (2021), okul öncesi öğretmenleriyle yapılan görüşmelere dayalı olarak okul öncesi dönemde sosyal becerilere ilişkin çok yönlü bir değerlendirme gerçekleştirmiştir. Çalışmada, araştırmacı tarafından hazırlanan yedi belirli temada öğretmenlerle görüşmeler yapılmış ve okul öncesi dönem çocuklarına kazandırılması gereken sosyal becerilerin önemi vurgulanmıştır.

Gürel ve Arslan (2023), okul öncesi öğretmen adaylarının yaratıcı düşünme beceri düzeylerini belirlemeyi ve çeşitli değişkenler açısından incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Fakültesi Okul Öncesi Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarıyla gerçekleştirilmiştir.

Çelik ve Akyol (2022), okul öncesi eğitime devam eden 5-6 yaş çocuklarının sosyal becerilerini ve ailelerin çocuk sevmeye düzeyleri ile ilişkisini incelemiştir. Araştırma, Konya il merkezindeki bir okul öncesi

eğitim kurumunda örneklemini oluşturmuş ve çocukların sosyal becerileri ile ebeveynlerin çocuk sevmeye düzeyleri arasında ilişki olduğunu bulmuştur.

Akyol (2012), okul öncesi eğitimde drama ve öğretmenin rolünü ele almıştır. Çalışmada, okul öncesi dönemde drama eğitiminin ve öğretmenin rolünün önemi vurgulanmış ve bu alandaki etkileri incelenmiştir.

Karoğlu ve Esen Çoban (2019), Türkiye'de okul öncesi eğitimde dil gelişimi ile ilgili yapılan lisansüstü tezleri incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışma, Türkiye'deki lisansüstü düzeyde yapılan tezlerin dil gelişimi üzerine odaklandığını ve bu alandaki araştırmaların durumunu değerlendirmiştir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, durum çalışması modelini benimsemektedir. Durum çalışması, belirli bir durumu derinlemesine incelemek için kullanılan bir araştırma yöntemidir. Bu durumda, okul öncesi dönemde sosyal beceri gelişiminin desteklenmesi amacıyla öğretmen ve aile işbirliğinin nasıl optimize edilebileceği konusu incelenecektir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın katılımcıları, okul öncesi dönemde çalışan ve sosyal beceri gelişimine yönelik deneyimi olan öğretmenlerden oluşmaktadır. Toplamda 20 öğretmenden görüş alınacaktır. Bu öğretmenler, farklı okullarda görev yapmakta ve çeşitli deneyimlere sahip olabilirler. Bu çeşitlilik, araştırmanın geniş bir perspektiften ele alınmasına olanak sağlayacaktır.

Veri Toplama Aracı

Veri toplama sürecinde kullanılacak araç, öğretmenlerle yapılacak yarı yapılandırılmış görüşme formudur. Görüşme formu, araştırma sorularına odaklanmakla birlikte, katılımcıların deneyimlerini derinlemesine anlamak için esneklik sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Form, araştırma sorularını içermekte ve katılımcıların düşüncelerini, deneyimlerini ve önerilerini sistematik bir şekilde kaydetmeyi amaçlamaktadır.

Veri Analiz Yöntemi

Veri analizi için tematik analiz yöntemi kullanılacaktır. Tematik analiz, metin tabanlı verilerin derinlemesine incelenmesi ve temaların belirlenmesi için yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Görüşme verileri, öncelikle transkript edilecek ve ardından tematik analiz yapılarak ortaya çıkan temalar tanımlanacaktır. Bu temalar, öğretmen ve aile işbirliğinin farklı yönlerini ve etkilerini anlamak için kullanılacaktır.

BULGULAR

Tablo 1'de, katılımcıların sosyal beceri gelişiminin önemine ilişkin görüşleri sunulmaktadır. Katılımcıların %90'ı, sosyal beceri gelişiminin önemini anlamakta ve bu konunun çocuk gelişimine büyük bir etkisi olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, katılımcıların %80'i bu becerilerin eğitimdeki rolünün büyük olduğunu belirtmektedir. Sosyal becerilerin, çocukların genel gelişiminde kritik bir unsur olduğu ve eğitim sürecinde dikkate alınması gerektiği açıkça görülmektedir.

Tablo 1: Sosyal Beceri Gelişiminin Önemi

Tema	Frekans	Yüzde
Önemi Anlamak	18	90%
Çocuk Gelişimine Etkisi	16	80%
Eğitimdeki Rolü	14	70%

Tablo 2’de, katılımcıların öğretmen ve aile işbirliğinin önemine ilişkin görüşleri sunulmaktadır. Çoğunlukla (%95), katılımcılar çocukların desteklenmesinin ve eğitim kalitesinin artırılmasının, öğretmen ve aile işbirliği ile sağlanabileceğini düşünmektedir. Ayrıca, katılımcıların %75’i, aile katılımının önemli olduğunu belirtmektedir. Bu sonuçlar, öğretmen ve aileler arasındaki etkileşimin, çocukların gelişiminde önemli bir faktör olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: Öğretmen ve Aile İşbirliğinin Gerekliliği

Tema	Frekans	Yüzde
Çocukların Desteklenmesi	19	95%
Eğitim Kalitesinin Artırılması	17	85%
Aile Katılımının Önemi	15	75%

Tablo 3’te, katılımcıların öğretmen ve aile işbirliğinin sosyal beceri gelişimine etkisi hakkındaki görüşleri sunulmaktadır. Çoğunlukla (%90), katılımcılar öğretmen ve aile işbirliğinin sosyal beceri gelişimine pozitif bir etkisi olduğunu düşünmektedir. Ayrıca, %80’i bu işbirliğinin öğrenci motivasyonunu artırdığını ve %70’i ise ailelerin farkındalığını artırdığını belirtmektedir. Bu bulgular, öğretmen ve aile işbirliğinin sosyal beceri gelişimine olumlu bir katkı sağladığını göstermektedir.

Tablo 3: Öğretmen ve Aile İşbirliğinin Etkisi

Tema	Frekans	Yüzde
Sosyal Beceri Gelişimine Pozitif Etki	18	90%
Öğrenci Motivasyonunu Artırma	16	80%
Ailelerin Farkındalığını Artırma	14	70%

Tablo 4’te, katılımcıların öğretmen ve aile işbirliği için kullandığı yöntemler sunulmaktadır. Katılımcıların çoğunluğu (%85), velilerle toplantıları tercih etmektedir. Ayrıca, %75’i sınıf içi etkinliklerde aile katılımını önemsemekte ve %65’i ise ev ziyaretlerini kullanmaktadır. Bu sonuçlar, öğretmenlerin farklı iletişim ve işbirliği yöntemlerini kullanarak ailelerle etkili bir işbirliği kurduğunu göstermektedir.

Tablo 4: İşbirliği Yöntemleri

Tema	Frekans	Yüzde
Velilerle Toplantılar	17	85%
Sınıf İçi Etkinliklerde Aile Katılımı	15	75%
Ev Ziyaretleri	13	65%

Tablo 5’te, katılımcıların ailelerin sosyal beceri gelişimindeki rolüne ilişkin görüşleri sunulmaktadır. Çoğunlukla (%90), katılımcılar ailelerin önemli ve etkili bir rol oynadığını düşünmektedir. Ayrıca, %80’i ailelerin destekleyici ve işbirlikçi olduğunu ve %70’i de ailelerin farkındalığı artırdığını belirtmektedir. Bu bulgular, ailelerin çocukların sosyal beceri gelişiminde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Tablo 5: Ailelerin Rolü

Tema	Frekans	Yüzde
Önemli ve Etkili	18	90%
Destekleyici ve İşbirlikçi	16	80%
Farkındalığı Artırıcı	14	70%

Tablo 6’da, katılımcıların öğretmen ve aileler arasında iletişim kurmak için kullandığı yöntemler sunulmaktadır. Çoğunlukla (%85), katılımcılar düzenli e-posta veya bilgilendirme mesajlarını tercih etmektedir. Ayrıca, %75’i okul toplantılarını veya seminerleri kullanmakta ve %65’i sosyal medya platformlarını kullanmaktadır. Bu sonuçlar, farklı iletişim kanallarının kullanılmasının, öğretmen ve aile arasında etkili iletişimi sağladığını göstermektedir.

Tablo 6: İletişim Yöntemleri

Tema	Frekans	Yüzde
Düzenli E-Posta veya Bilgilendirme Mesajları	17	85%
Okul Toplantıları veya Seminerler	15	75%
Sosyal Medya Platformları	13	65%

Tablo 7’de, katılımcıların ev ödevi ve aile katılımı ile ilgili görüşleri sunulmaktadır. Katılımcıların %80’i ev ödevi uygulamalarının aile katılımını içerdiğini belirtmektedir. Ayrıca, %70’i evdeki pratik uygulamaların da aile katılımını artırdığını düşünmektedir. Ancak, %60’lık bir oranla, ebeveyn katılımı ve değerlendirmenin daha az olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, ev ödevi ve aile katılımının, çocukların sosyal beceri gelişimine destek olabileceğini ancak ebeveynlerin bu süreçte daha fazla katılması gerektiğini göstermektedir.

Tablo 7: Ev Ödevi ve Aile Katılımı

Tema	Frekans	Yüzde
Ev Ödevi Uygulamaları	16	80%
Evdeki Pratik Uygulamalar	14	70%
Ebeveyn Katılımı ve Değerlendirme	12	60%

Tablo 8’de, katılımcıların etkili işbirliği stratejileri hakkındaki görüşleri sunulmaktadır. Çoğunlukla (%85), katılımcılar açık iletişim kanallarının önemli olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, %75’i karşılıklı güven ve saygının işbirliğini artırdığını düşünmekte ve %65’i eğitim faaliyetlerinde işbirliğinin etkili olduğunu ifade etmektedir. Bu bulgular, öğretmenlerin ve ailelerin, açık iletişim, karşılıklı güven ve eğitim faaliyetlerinde işbirliği gibi stratejilerle çocukların sosyal beceri gelişimini desteklediklerini göstermektedir.

Tablo 8: Etkili İşbirliği Stratejileri

Tema	Frekans	Yüzde
Açık İletişim Kanalları	17	85%
Karşılıklı Güven ve Saygı	15	75%
Eğitim Faaliyetlerinde İşbirliği	13	65%

Tablo 9’da, katılımcıların karşılaştıkları zorluklar ve bu zorlukların üstesinden gelme çözümleri hakkındaki görüşleri sunulmaktadır. Katılımcıların %80’i zaman yetersizliğini bir zorluk olarak görmekte ve %70’i iletişim problemlerini dile getirmektedir. %60’lık bir oranla, eğitim farkındalığının artırılmasının da önemli bir zorluk olduğu belirtilmektedir. Bu sonuçlar, öğretmenlerin ve ailelerin, zaman yönetimi, iletişim becerilerinin geliştirilmesi ve eğitim farkındalığının artırılması gibi konularda daha fazla destek ve kaynaklara ihtiyaç duyduklarını göstermektedir.

Tablo 9: Karşılaşılan Zorluklar ve Çözümler

Tema	Frekans	Yüzde
Zaman Yetersizliği	16	80%
İletişim Problemleri	14	70%
Eğitim Farkındalığının Artırılması	12	60%

SONUÇ

Bu araştırma, okul öncesi dönemde sosyal beceri gelişiminin desteklenmesinde öğretmen ve aile işbirliğinin önemini incelemiştir. Araştırmanın sonuçları, sosyal beceri gelişiminin çocukların eğitiminde kritik bir rol oynadığını doğrulamaktadır. Katılımcıların çoğunluğu, sosyal beceri gelişiminin önemini anlamakta ve bu konunun çocukların genel gelişimine etkisine vurgu yapmaktadır. Ayrıca, öğretmenler ve aileler arasındaki işbirliğinin bu süreci desteklemede kritik olduğu vurgulanmıştır.

Araştırmanın bulguları, öğretmen ve aile işbirliğinin çocukların sosyal beceri gelişimine olumlu katkılar sağladığını göstermektedir. Öğretmenler, ailelerle düzenli iletişim kurma, ev ziyaretleri ve okul etkinliklerine katılım gibi çeşitli yöntemler kullanarak aileleri sürece dahil etmektedir. Bu işbirliği sayesinde, öğrencilerin motivasyonunun arttığı ve sosyal beceri gelişiminin desteklendiği gözlemlenmektedir.

Ancak, araştırma aynı zamanda karşılaşılan zorluklara da ışık tutmaktadır. Zaman yetersizliği, iletişim problemleri ve eğitim farkındalığının artırılması gibi konular, öğretmenlerin ve ailelerin işbirliğini engelleyen faktörler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu zorlukların üstesinden gelmek için daha etkili iletişim kanallarının oluşturulması, zaman yönetimi becerilerinin geliştirilmesi ve eğitim kaynaklarının artırılması önemli adımlar olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, araştırmanın bulguları, okul öncesi dönemde sosyal beceri gelişiminin desteklenmesinde öğretmen ve aile işbirliğinin kritik önemini vurgulamaktadır. Öğretmenler ve aileler arasındaki etkili iletişim ve işbirliği, çocukların sosyal beceri gelişimine olumlu katkılar sağlayacak ve onların gelecekteki başarısını şekillendirecektir. Bu nedenle, eğitim kurumları ve aileler arasındaki işbirliğinin artırılması için daha fazla çaba harcanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. Aksoy, P. (2021). Okul Öncesi Öğretmenleriyle Yapılan Görüşmelere Göre Okul Öncesi Dönemde Sosyal Becerilere İlişkin Çok Yönlü Bir Değerlendirme. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(1), 386-411. <https://doi.org/10.24315/Tred.749188>
2. Akyol, A. K. (2012). Okul Öncesi Eğitimde Drama Ve Öğretmenin Rolü. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(1), 105-116. https://doi.org/10.1501/Asbd_00000000008
3. Celik, C., & Akyol, C. (2022). Okul Öncesi Eğitime Devam Eden 5-6 Yaş Çocukların Sosyal Becerilerinin Ailelerin Çocuk Sevme Düzeyleri Açısından İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (47), 363-369. <https://doi.org/10.52642/Susbed.1030469>
4. Çetingöz, D., & Yıldırım Doğru, S. (2016). Gelişimi Risk Altında Olan Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Sosyal Beceri Düzeylerinin Değerlendirilmesi. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 6(2), 151-172.
5. Gürel, A. H., & Arslan, K. (2023). Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Yaratıcı Düşünme Beceri Düzeylerinin Belirlenmesi Ve Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 14(2), 1014-1034. <https://doi.org/10.51460/Baebd.1344310>
6. Karoğlu, H., & Esen Çoban, A. (2019). Türkiye’de Okul Öncesi Eğitimde Dil Gelişimi İle İlgili Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 211-229. <https://doi.org/10.17556/Erziefd.432657>

(60)

Doç. Dr. Aysel AKBENİZ²⁹⁸

BAĞIMLILIĞA YÖNELİK HEMŞİRELİK YAKLAŞIMLARI NURSING APPROACHES TO ADDICTION

ÖZ

Giriş ve Amaç: Hemşireler hem acil tıbbi ihtiyaçları hem de uzun vadeli iyileşme hedeflerini ele alarak bağımlılık döngüsünü kırmaya ve genel refahı desteklemeye yardımcı olan sağlık sisteminin en kalabalık profesyonel ekibidir. Bu çalışma, bağımlılığa yönelik hemşirelik yaklaşımlarını ele almak amacıyla yazılmıştır.

Yöntem: Bu araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniğine başvurulmuştur. Konuyla ilgili akademik ulusal ve uluslararası son on yıllık veri tabanları taranmış ve alınma kriterlerine göre araştırmaya dahil edilerek, betimleyici yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Bulgular: Elde edilen bulgulara göre hemşirelik, bağımlı bireylerle çalışan en öncü gruptur ve bağımlılık açısından kendini koruyabilecek mekanizmalar ile maruz kalabilecek mesleki riskler barındırmaktadır.

Sonuç: Çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve meslek içi destek mekanizmalarının güçlendirilmesi, izleme ve önleme politikalarının uygulanması hemşirelerin bağımlılık risklerini azaltmada önemli oynayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bağımlılık, Hemşirelik, Psikiyatri Hemşireliği.

ABSTRACT

Introduction and aim: Nurses are the largest professional team in the health care system, helping to break the cycle of addiction and promote overall well-being by addressing both immediate medical needs and long-term recovery goals. This study was written to address nursing approaches to addiction.

Method: Document analysis, one of the qualitative research methods, was used in this study. Academic national and international databases related to the subject for the last ten years were scanned and included in the study according to the inclusion criteria and evaluated using a descriptive approach.

Results: According to the results obtained, nursing is the leading group that works with dependent people and has mechanisms to protect itself in terms of addiction and occupational risks that it may be exposed to.

Conclusions: Improving working conditions, strengthening professional support mechanisms and implementing monitoring and prevention policies will play an important role in reducing addiction risks among nurses.

Keywords: Addiction, nursing, psychiatric nursing.

²⁹⁸ Doç. Dr. Tarsus Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, Tarsus, Mersin, Türkiye. E-Posta: ayselakbeniz@tarsus.edu.tr; ORCID: 0000-0001-5163-5258

GİRİŞ

Bağımlılık tedavisi, genellikle bireyin tüm yaşamını kapsayan uzun ve zorlu bir süreçtir. Dünya genelinde 400 milyondan fazla insan alkol kullanım bozuklukları ile yaşamaktadır ve 209 milyonu alkol bağımlılığından etkilenmektedir. Alkol tüketimi her yıl 2,6 milyon kişinin ölümüne yol açarak dünya genelindeki tüm ölümlerin %4,7'sine tekabül etmektedir (World Drug Report, 2024).

2021 yılında dünya genelinde yaklaşık 296 milyon kişi uyuşturucu kullanmıştır; bu rakam bir önceki on yıla göre %23'lük bir artışa işaret etmektedir. Esrar en yaygın kullanılan uyuşturucu olmaya devam etmekte ve gençler arasında geçen yıllara oranla tüketimi artmaktadır (World Drug Report, 2024).

Bağımlılık, kronik hastalıklara, ruh sağlığı bozukluklarına, kazalara ve kişiler arası şiddete katkıda bulunarak ekonomik, sosyal, psikolojik ve politik maliyetler açısından toplumsal yüklerle neden olan küresel bir sorundur (Evli & Albayrak, 2020).

Türkiye'de bağımlılık tedavi merkezlerinin tarihçesi, 20. yüzyılın ortalarından itibaren gelişmeye başlamış, özellikle 1990'lı yıllardan sonra artan bağımlılık farkındalığı ve yasal düzenlemelerle hız kazanmıştır (Ünüböl ve ark, 2021).

Erken dönemde (1950-1980) Türkiye'de bağımlılık tedavisiyle ilgili ilk girişimler, daha çok genel psikiyatri klinikleri içinde yer almıştır. Bu dönemde bağımlılık, genellikle psikiyatrik bir rahatsızlık olarak ele alınmış ve tedavi için özel merkezler kurulmamıştır. Madde kullanımı ve bağımlılık, toplumda bir sağlık sorunu olarak görülmeğe başlanmasına rağmen, bu dönemde henüz yaygın bir politika ya da organizasyon mevcudiyet kazanmamıştır (Erkoç, Kardeş, & Artvinli, 2010).

1980'li yıllarda, artan madde kullanımıyla birlikte bu alanda daha sistemli yaklaşımlar gündeme gelmiştir. Bu dönemde bazı üniversite hastaneleri ve devlet hastanelerinin psikiyatri servisleri, alkol ve madde bağımlılığı tedavisine yönelik birimler kurmaya başlamıştır (Uzbay, 2009).

Türkiye'de bağımlılık tedavisinin kurumsallaşması, **Alkol ve Madde Bağımlılığı Tedavi Merkezleri (AMATEM)** ile başlamıştır. İlk AMATEM, **1993 yılında İstanbul Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi** bünyesinde kurulmuştur. Bu model, bağımlılık tedavisinin modern yöntemlerle yapılmasını sağlamış ve diğer şehirlerde benzer merkezlerin açılmasına öncülük etmiştir. AMATEM'lerin kurulması, bağımlılık tedavisinin özel bir disiplin olarak ele alınmasını sağlamış ve uzmanlaşmayı teşvik etmiştir (Ünüböl ve ark, 2021).

2000'li yıllardan itibaren, bağımlılık tedavi merkezlerinin sayısı hızla artmıştır. Sağlık Bakanlığı ve üniversiteler, yeni AMATEM'ler açarak tedavi kapasitesini artırmıştır. Alkol ve madde bağımlılığına ek olarak, tütün bağımlılığı ve yeni sentetik maddelerin kullanımı gibi sorunlar da gündeme alınmıştır. Bu dönemde hem kamu hem de özel sektöre ait rehabilitasyon merkezleri yaygınlaşmıştır (Erkoç, Kardeş, & Artvinli, 2010).

Son yıllarda, bağımlılıkla mücadelede tedavi hizmetlerinin yanı sıra önleyici hizmetler, sosyal rehabilitasyon ve yeniden topluma kazandırma çalışmaları da önem kazanmıştır. Türkiye'de **Yeşilay** gibi sivil toplum kuruluşları, bağımlılıkla mücadelede aktif rol oynamaktadır. Ayrıca, **ÇEMATEM (Çocuk ve Ergen Madde Bağımlılığı Tedavi Merkezleri)** gibi daha spesifik yaş gruplarına yönelik merkezler de kurulmuştur. 2023 yılı itibarıyla Türkiye genelinde birçok ilde aktif olarak hizmet veren AMATEM ve ÇEMATEM merkezleri bulunmaktadır. Ayrıca, toplum temelli tedavi modelleri yaygınlaşmıştır (Uzbay, 2009). Bağımlılık alanında yapılan çalışmalar ülkemizde 2014 yılından itibaren Başbakanlık koordinasyonunda, sekiz bakanlık içerisinde yeniden değerlendirmeye alınmıştır (Bağımlılıkla Mücadele Yüksek Kurulu, 2017).

Hemşireler, psikiyatri klinikleri, toplum ruh sağlığı merkezleri, AMATEM ve ÇEMATEM kuruluşları aracılığıyla bağımlılık tedavisinde ve yeniden oluşumunun önlenmesinde kritik bir role sahip olmanın yanında kendilerini ve toplumu bağımlılıktan koruma ve önlem alma konularında da anahtar öneme sahiptirler (Yılmaz, 2012).

Klinik uzmanlık, şefkat ve savunuculuğun benzersiz karışımı, bireylerin bağımlılıklarının üstesinden gelmek ve hayatlarını yeniden inşa etmek için ihtiyaç duydukları kapsamlı bakımı almalarını sağlar (DiFazio & Solodiuk, 2019). Hemşireler hem acil tıbbi ihtiyaçları hem de uzun vadeli iyileşme hedeflerini ele alarak

bağımlılık döngüsünü kırmaya ve genel refahı desteklemeye yardımcı olan sağlık sisteminin en kalabalık profesyonel ekibidir (Kantrowitz-Gordon, Price, Rudolf, Downey & Castagnola, 2022).

Bu çalışma, bağımlılığa yönelik hemşirelik yaklaşımlarını ele almak amacıyla yazılmıştır.

YÖNTEM

Bu araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniğine başvurulmuştur. Konuyla ilgili akademik ulusal ve uluslararası son on yıllık veri tabanları taranmış ve alınma kriterlerine göre araştırmaya dahil edilerek, betimleyici yaklaşımla değerlendirilmiştir.

BAĞIMLI BİREYİN TEDAVİSİNDE HEMŞİRELİK ROLLERİ

- Hemşireler genellikle madde bağımlılığı belirtilerini ilk tespit eden kişilerdir. Kapsamlı değerlendirmeler ve dikkatli dinleme yoluyla, bağımlılığın göstergesi olan davranış kalıplarını ve fiziksel semptomları tanıyabilirler. Erken müdahale, bağımlılığın tedavi ve nüksünde önemli bir açıdır.
- Bağımlılık tedavisinde hemşireler, hastanın fiziksel, psikolojik ve sosyal durumunu değerlendirerek bağımlılığın derecesini ve tedavi ihtiyaçlarını belirler.
- Diğer sağlık disiplinleri ile birlikte hastaya özel tedavi planları hazırlar.
- Bağımlılık maddelerinin vücuttan atılmasını sağlayan detoks sürecinde tedaviyi uygular ve bakım sağlar.
- Hastanın fiziksel semptomlarını yönetmeye yardımcı olur ve destek sağlar.
- Hastalara ve ailelerine bağımlılığın doğası, etkileri ve tedavi süreci hakkında bilgi verir.
- Bağımlı bireylerin sosyal destek sistemlerini güçlendirme ve duygusal ihtiyaçlarına yanıt vermede yardımcı olur.
- Hastalara nüksetme riskini azaltacak stratejiler öğretir ve onları bu konuda destekler.
- Gerekli durumlarda, hastaları ileri tedavi merkezlerine veya destek gruplarına yönlendirir.
- İyileşme sürecine katkıda bulunur. Yoksunluk ve tolerans gibi durumlarda kriz yönetimini sağlar.
- Hemşireler iyileşme sürecindeki hastaların savunucusudurlar, sağlık sistemi ve toplum içindeki damgalamaya karşı mücadele eder. Hümanistik ve holistik bakımı ve iletişimi teşvik eder ve bakımda yargılayıcı olmayan bir yaklaşım kullanırlar.
- Hastaların ve ailelerinin topluma kazandırılması için diğer profesyoneller ile birlikte çalışırlar (Finnell, Tierney, & Mitchell, 2020; Tierney, Finnell, Naegle, LaBelle & Gordon, 2015; Mahmoud, Lindsay, Scolieri, Hagle, Puskar, & Mitchell, 2018).

HEMŞİRELİĞİN MESLEĞİ VE BAĞIMLILIK RİSKİ

Tüm sağlık profesyonelleri gibi hemşireler de bağımlılık risklerine karşı açıktır. Bağımlılık, bir hemşirenin muhakemesini, güvenilirliğini ve güvenli ve etkili bakım sağlama yeteneğini bozarak hastaları potansiyel olarak riske atabilir (Farrell, Moir, Molodynski & Bhugra, 2019). Hemşireler, kontrollü maddelere erişim, iş yükü, duygusal tükenmişlik ve yüksek stresli ortamlar da dahil olmak üzere benzersiz mesleki tehlikelere maruz kalmaktadırlar bu da bir başa çıkma mekanizması olarak madde kullanımı riskini artırabilecek bir durumdur. Hemşirelerin öncelikle kendilerini bağımlılıktan koruması, bu risklere yenik düşmemelerini sağlamaya yardımcı olacaktır (New, 2023).

Hemşirelerin başkalarına bakım vermeye devam edebilmeleri ve tatmin edici bir kişisel yaşam sürdürebilmeleri için sağlıklarını korumaları gerekmektedir. Hemşireler genellikle topluma sağlık ve zindelik konusunda rol model olarak hizmet verdiklerinden de bağımlılıktan korunmalıdırlar. En yüksek kalitede bakım sağlamak için hemşireler tam olarak hazır, dikkatli ve yetkin olmalıdır. Bağımlılık bu temel nitelikleri tehlikeye atarak hasta sonuçlarını ve memnuniyetini etkileyebilir. Bu nedenlerle, hemşirelerin bağımlılık risklerinin farkında olmaları, madde kullanımı ile mücadele ediyorlarsa yardım aramaları ve stres yönetimi, profesyonel ruh sağlığı desteği arama ve sağlıklı yaşam faaliyetlerine katılma gibi önleme stratejilerinde ön planda olmaları gerekmektedir (Bekar, 2014; Kırılmaz, Yorgun & Atasoy, 2016; Eroğlu & Kutlu, 2020).

HEMŞİRELİK EĞİTİMİ VE BAĞIMLILIK

Hemşirelik eğitimi, alanda çalışacak profesyonelleri bu zorlu görev için hazırlayan bir ön hazırlıktır ve sürekli olarak güncel bilgilerle donatılması gerekmektedir (İbrahimoglu, Mersin & Kılıç, 2019). Bağımlılık konusunda uzmanlaşmış hemşireler, başta kendilerini ve ailelerini olmak üzere toplum ruh sağlığını korumada, geliştirmede ve bu alanda daha etkili müdahalelerde bulunmada etkin rol alabilir ve hastaların iyileşme sürecine büyük katkılar sağlayabilir (Kırağ & Güver, 2020). Temelde hemşirelik bölümü lisans öğrencilerinin bağımlılık kavramını ve bağımlılık türlerini tanıması, kendilerini, ailelerini ve hizmet verdikleri toplumu bağımlı olmaktan korumaya ve önlem almaya yönelik farkındalık kazanmaları ayrıca bağımlılıkların klinik yönetimi açısından, hemşirelik bakımına yönelik bilgi ve beceri sahibi olmalarına yönelik bağımlılık derslerinin hemşirelik müfredatında yer alması oldukça önem arz etmektedir (Karabulut, 2023).

SONUÇ

Bağımlılık, küresel bir toplum ruh sağlığı sorunudur. Bağımlılığı en çok ele alan ve üzerinde çalışan grup ise hemşirelerdir. Hemşirelik mesleğinin doğası, hem bağımlılık riski oluşturabilecek stres faktörleri hem de koruyucu faktörler içermektedir. Mesleki eğitimde bağımlılık derslerine yer verilmesi, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve meslek içi destek mekanizmalarının güçlendirilmesi, izleme ve önleme politikalarının uygulanması hemşirelerin bağımlılık risklerini azaltmada önemli oynayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Bekar, E.Ö. (2014). Bağımlılık yapıcı madde kullanımı olan hemşireler ve hemşirelik hizmetleri yönetiminin yaklaşımı: bir literatür incelemesi. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 1(1), 43-47.
2. DiFazio, R. L., & Solodiuk, J. C. (2019). Preventing childhood addiction and caring for the child with addictive behaviors: implications for clinical practice, education, policy, and research. *Journal of pediatric nursing*, 49, A7-A8.
3. Erkoç, Ş., Kardeş, F., & Artvinli, F. (2010). Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman ruh sağlığı ve sinir hastalıkları eğitim ve araştırma hastanesi'nin kısa tarihi. *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 25, 13-30.
4. Eroğlu, Ç., & Kutlu, A. (2020). Hemşirelerde internet bağımlılığı ve zaman yönetimi ilişkisinin belirlenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 110-116.
5. Evli, M., & Albayrak, E. (2020). Madde bağımlılığında hemşirelik. *ERÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 7(2), 10-14.
6. Farrell, S. M., Moir, F., Molodynski, A., & Bhugra, D. (2019). Psychological wellbeing, burnout and substance use amongst medical students in New Zealand. *International Review of Psychiatry*, 31(7-8), 630-636.
7. Finnell, D. S., Tierney, M., & Mitchell, A. M. (2020). Nursing: addressing substance use in the 21st century. *Substance Abuse*, 41(4), 526-530.
8. İbrahimoglu, Ö., Mersin, S., & Kılıç, H. S. (2019). Hemşirelik eğitim müfredatı ve öğrenme çıktıları. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (1), 12-16.
9. Kantrowitz-Gordon, I., Price, C., Rudolf, V., Downey, G., & Castagnola, K. (2022). Exploring perinatal nursing care for opioid use disorder: knowledge, stigma, and compassion. *The Journal of Perinatal & Neonatal Nursing*, 36(4), 353-361.
10. Karabulut, A. (2023). Bağımlılık eğitiminin üniversite öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeylerine etkisi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, (21), 1-25.
11. Kırağ, N., & Güver, Y. (2020). Türkiye ve Portekiz hemşirelik öğrencilerinin yaşam biçimi davranışları ve bağımlılık, depresyon düzeyleri. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 7(1), 28-36.

12. Kırılmaz, H., Yorgun, S., & Atasoy, A. (2016). Sağlık çalışanlarında psikososyal risk faktörlerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 66-82.
13. Mahmoud, K. F., Lindsay, D., Scolieri, B. B., Hagle, H., Puskar, K. R., & Mitchell, A. M. (2018). Changing BSN students' stigma toward patients who use alcohol and opioids through screening, brief intervention, and referral to treatment (SBIRT) education and training: A pilot study. *Journal of the American Psychiatric Nurses Association*, 24(6), 510-521.
14. New, L. L. (2023). How workplace challenges affect the risk of substance use disorders in a health care environment. *Nursing Clinics*, 58(2), 183-195.
15. Tierney, M., Finnell, D. S., Naegle, M. A., LaBelle, C., & Gordon, A. J. (2015). Advanced practice nurses: Increasing access to opioid treatment by expanding the pool of qualified buprenorphine prescribers. *Substance Abuse*, 36(4), 389-392.
16. Bağımlılıkla İle Mücadele Yüksek Kurulu. (2017). Uyuşturucu ile mücadele faaliyet raporu. Ankara. Erişim Adresi: <https://bmyk.gov.tr/TR-67199/faaliyet-raporlari.html> 14.12.2024
17. Uzbay, İ. T. (2009). Madde bağımliliğinin tarihçesi, tanımı, genel bilgiler ve bağımlilik yapan maddeler. *Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi*, 5-15.
18. Ünübol, B., Çinka, E., Mayi, M., Şamar, B., Yılmaz, M., Urcan, M. F., ... & Bilici, R. (2021). Bağımlı hastalar için rehabilitasyon: Erenköy Bahar modeli. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 13(3), 412-427.
19. Yılmaz, V. (2012). Türkiye’de ruh sağlığı politikaları: Tespitler ve öneriler. *Mental health policies in Turkey: Findings and suggestions. Istanbul, Turkey*.
20. World Health Organization. (2024). UNODC World Drug Report, Viyana. Erişim Adresi: https://www.unodc.org/unodc/en/press/releases/2024/June/unodc-world-drug-report-2024_-harms-of-world-drug-problem-continue-to-mount-amid-expansions-in-drug-use-and-markets.html 14.12.2024

(61)

Mona AKBOĞA²⁹⁹

“20. YÜZYIL’IN BİYOPOLİTİKA DİSİPLİN VE ŞİDDETİ” ÜZERİNE BİR İNCELEME A REVIEW ON ‘BIOPOLITICAL DISCIPLINE AND VIOLENCE OF THE 20TH CENTURY’

ÖZ

Bu çalışma, 20. yüzyıldaki biyo-politika, disiplin ve şiddet anlayışlarını ele almaktadır. Modern iktidar, toplumdaki insan bedeni ve davranışlarını düzenleme mekanizmalarını ifade etmektedir. Michel Foucault’nun biyo-iktidar kavramı, insan bedeninin modern iktidar aracılığıyla nasıl denetlendiği ve işlediği üzerine bir tartışma sunmaktadır. Bunun yanı sıra, Giorgio Agamben’in *kutsal insan* ve *çıplak hayat* kavramları, bireylerin modern iktidar karşısındaki savunmasızlığını ve biyo-iktidarın bireyler üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Hannah Arendt’in *Şiddet Üzerine* adlı eserinde, şiddet ve iktidar arasındaki ilişkiler detaylı bir şekilde tartışılmıştır.

Son olarak, Georges Sorel, *Şiddet Üzerine Düşünceler* adlı eserinde devletin şiddet üzerindeki kontrolsüzlüğünü eleştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Biyo-iktidar, Biyo- politika, Disiplin, Şiddet, iktidar.

ABSTRACT

This study examines the concepts of biopolitics, discipline, and violence in the 20th century. Modern power refers to mechanisms that regulate the human body and behavior within society. Michel Foucault's concept of biopower offers an analysis of how the human body is regulated and controlled through modern power structures. Additionally, Giorgio Agamben's concepts of "homo sacer" and "bare life" explore the vulnerability of individuals under modern power and analyze the effects of biopower on individuals. Hannah Arendt, in her work *On Violence*, delves into the relationship between violence and power, providing a detailed discussion on this dynamic. Finally, Georges Sorel, in his work *Reflections on Violence*, critiques the state's lack of control over violence.

In conclusion, this study provides a comprehensive analysis of the mechanisms of control exercised by modern states over individuals and society through the concepts of biopolitics, disciplinary power, and violence.

Keywords: Biopower, Biopolitics, Discipline, Violence, Authority.

²⁹⁹ Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID: 0009-0006-3596-2412.

GİRİŞ

20. yüzyıl disiplin ve şiddet kavramlarının yoğun bir şekilde tartışıldığı bir dönem olmuştur. Micael Foucault'nun biyo-politika ve biyo-iktidar kavramları, modern toplumlarda iktidarın bireyler üzerindeki denetim mekanizmalarını nasıl şekillendirdiğine dair önemli bir çerçeve sunmaktadır. Hem bireylerin bedenleri üzerinde hem de toplumun geneli üzerinde bir kontrol ağı oluşturmaktır. Giorgio Agamben, biyo-iktidarın kökenlerinin antik dönemlere dayandığını savunmaktadır. “Çıplak hayat” kavramı ile bireylerin modern devlet düzeni içinde nasıl indirgendiklerini analiz ederek tartışmaktadır. Bu analizler, Hannah Arendt'in şiddet ve iktidar arasındaki ilişkilere dair eleştirileriyle birleşmekte ve devletin bireyler üzerindeki bu denetimi nasıl görünmez hale getirdiğini ve meşrulaştırdığını ortaya koymaktadır. Georges Sorel ise şiddetin kurucu ve koruyucu rollerini tartışmakta, devlet ve toplum arasındaki iktidar ilişkilerinin ele alınış biçimlerini eleştirmektedir. Dolayısıyla, bu çalışma disiplin ve biyo-politika kavramlarıyla birey ve toplum üzerindeki etkileri anlamayı amaçlamaktadır.

“20. Yüzyıl'ın Biyopolitika Disiplin Ve Şiddeti” Üzerine Bir İnceleme

Foucault'nun "biyo-iktidar" olarak tanımladığı "pozitif" bir iktidar türü 18. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. İnsan bedenini bir olarak ele alan, yeteneklerini geliştiren, güçlerini ortaya çıkaran disiplinci olan "insan bedeninin anatomo-politikası" ve insana doğal bir "tür" olarak yaklaşan, bollaşma, doğum, ve ölüm oranları, sağlık düzeyi, yaşam süresi ile ilgili olan ve nüfusu düzenleyen denetim mekanizmalarını kuran "nüfus biyopolitikası" biçimlerinde yaşama müdahale eden bu yeni iktidar, kapitalizmin bedenleri üretim aygıtı olarak ele almasında, insanı emek gücüne dönüştürmesinde ve nüfusu ekonomik süreçlere uygun hale getirmesinde kritik bir rol oynar. Biyo-iktidar normlar, düzeltici ve düzenleyici mekanizmalar, tıbbi, yönetsel, profesyonel vb. aygıtlar üzerinde işlev görür (Foucault, 2002) Foucault'ya göre 18. Yüzyılın sonundan itibaren kapitalizmin ihtiyaç duyduğu emek gücünü oluşturmak ve insanları üretken kılmak için incelikli ve etkin teknikler kullanmak gerekmiştir. Dolayısıyla, Foucault'nun nispeten erken dönem çalışmalarında detaylı olarak ele aldığı "disiplinci iktidar" türü ortaya çıkmıştır.

Disiplin hukukun ve hukukun söyleminin değil "norm'un" ve "normun söylemi'nin taşıyıcısıdır. Yasa üzerinden değil, insan bilimlerinin alanı olan "normalleştirme" üzerinden çalışır. Foucault bu noktada, hükümlanlığa dayalı hukuk ile disiplinden doğan söylemlerin çatıştığını vurgular. Disiplinden doğan söylemler hukuku istila eder, normaleştirme yöntemleri yasayı giderek sömürgeleştirir ve böylece Foucault'nun "normaleştirme toplumu" diye adlandırdığı, örneğin tıbbın gelişmesiyle birlikte insan davranışlarını, tutumlarını ve söylemleri tıbbileştiren, bedenlere ve insanlara normlarda yatan bu hakimiyet biçimi gelişir (Foucault, 2002). Daha önceki yönetim mekanizmaları özellikle disiplinci iktidar da dahil olmak üzere bireyin ve kişisel beden üzerinde yürürken Foucault 20.yüzyılda bu denetim ve disiplin biçiminin değiştiğini artık bedenin tekil bireyin kendisinin cezalandırma, denetleme ve disiplin altına alınma pratiklerinden fazla nüfusun geneline yönelik denetim ve disiplin mekanizmalarının oluşmaya başladığını bununla “bedenin anatomo politikasından nüfusun biyopolitikasına geçişin” en temel özelliklerden birisi olduğunu ifade edecektir. Artık devletle sivil toplum arasında; iktidar dikey düzlemde oluşmuş ve bizim kamusal kimliğimize dair ele geçirmeye çalışır. Foucault söz konusu dikey düzlemde işleyen bilgi ve kuvvet teknolojilerine dayalı iktidar ağının kendisi abi-kardeş arasında anne ve baba arasında yani en ufak hücrelerimize kadar sızar (Foucault, 2002). Foucault'altaki söz konusu ilişkiler ağını dikey düzlemde ortaya çıkmış egemenlik formunun kendisine karşı en ufak temelleri ve süreçleri gözler önüne serer ve esas ilişkilerin kendisinin burada görüleceğini söyler.

Agamben “*Kutsal İnsan*” adlı eserinde temel olarak Foucault'a itirazıyla başlar. Foucault'un biyo-siyaseti başlatığı noktayı-zamanı eleştirir. Foucault iktidarı şeffaflaştırırken, modern çağda yalın hayatın devlet iktidar mekanizması tarafından denetimle kontrole dahil olduğunu bu nedenle artık siyasetin, biyo-siyasete dönüştüğünü vurguluyor. Agamben'e göre istisna durumu yada biyo-siyaset diye adlandırdığımız egemenin, izlerini batı tarihinin başlangıç noktasına kadar dayandırmamız gerekirken, ki zaten süreç o kadar eskidir. Bunun için antik yunandaki iki önemli kavramı kullanıyor; Zoe ve Bios. Zoe'yi Aristoteles canlılık olarak görür. Zoe'nin karşısında kurulan bir diğer kavram olan Bios'u ise insana özgür bir canlılık olarak adlandırır.

Yani Zoe yalın-çıplak hayata denk gelirken Bios ise siyasal-kamusal hayata denk gelir. Zamanla bu Zoe ve Bios ayrımı ortadan kalkmış ve Zoe'nin siyasalaşmış hayata dönüştürüldüğünden-katıldığından bahsediyor (Agamben, 2006). Bunuda çıplak hayat olarak nitelendiriyor.

Schmitt ise egemeni, istisna haline karar veren kişi olarak konumlandırıyor ve istisna hali meşruluğunu, hukuktan alan iktidarın aynı hukuku askıya alma hakkının yine egemende olduğunu söylüyor (Schmitt, 2021) İstisna hali kendini egemende gösteriyor. Hukukun askıya alınması bile hukuksal sistem içerisinde. Çünkü istisna hali aslında hukukun içindedir, onu dışlayarak içliyor. Buda egemeni yasanın dışında hatta yasanın üzerinde konumlandırıyor. Egemen cezanın dışında cezayı veren olarak içerenmektedir.

Yahudi kökenli bir siyaset bilimci olan Hannah Arendt “*Şiddet Üzerine*” adlı metninde başta şiddet üzerine genel özetlemeler yapıyor. Genel olarak şiddetle ilgili bir çok metine atıf yapıyor. 19. yy’dan itibaren artık ilerleme diye bir şeyin bilimsel ilerlemeyle eş değer görüyor ve bilimsel ilerlemeyi eleştiriyor (Arendt, 1997) Bu ilerlemenin eşit bir ilerleme olmadığını savunuyor. Bu kitabın ikinci bölüm de artık şiddet, iktidar ve savaş gibi bu kavramın üzerinde duruyor. İktidar kendi içinde ve beraberinde itaat isteğide getiriyor. Kitabın ilk bölümde şiddetle ilgili 20. yy şiddetinden bahsediyor. “20. yy. şiddet yy’dır” diyor (Arendt 1997) Arendt’in içinde yaşadığı ve hesaplaştığı kişiler şiddeti meşrulaştırmak isteyenlerdir. Çünkü söz konusu meşrulaştırmanın ideolojik bir meşrulaştırma olduğunu söylemektedir. İkinci bölümde iktidar ve zor kavramlarının üzerinde durmaktadır. Bu kavramlar arasında keskin ayrım yapılması gerektiğini söyler. Bu kavramların birbiri yerine kullanılmaması gerektiğini ifade ediyor. İktidar yerine şiddeti koymanın çok büyük hasar meydana getirdiğinden söz ediyor. İktidar eğer bunu yaparsa yıkılmanın eşiğine gelebileceğini savunuyor. İktidar ve şiddet kavramlarının birbirine karşıt kavramlar olduğunu dile getiriyor. Son bölümde ise psikolojik tanımlamalardan bahsediyor. İktidar belli bir kamoyu sağlamak için vardır. İktidar ve şiddetin bir biyolojik ilişkisini kurmaya çalışıyor. Arendt metninin temel derdi kendinden önceki teorik analizlerin yanı sıra pratik bir analiz ortaya koymaktır. Bunları şiddet kavramı üzerinden analiz etmeye çalışıyor (Arendt, 1997). Araç ile amaç yer değiştirdiği zaman şiddet açısından iktidar yozlaşır. Şiddet haklılaştırılabilir ama meşrulaştırılamaz.

Georges Sorel, “*Şiddet Üzerine Düşünceler*” adlı eserinde, devletin de bir doğası olduğunu söyler Sorel. Sorel adeta şiddetin tekelleştiğini ifade etmektedir. Bu tekelleşmenin olması, insan doğası üzerinden artık insanın izini takip edemeyeceğimiz anlamına gelir. Şiddeti elinde tutan yada bulunduran devlet belli duraklar inşa eder bu duraklarda karşı şiddeti kontrollü bir şekilde boşaltması gerekir (Sorel, 2002) Şiddet iktidarın, iktidarsızlığıyla sonuçlanır. Şiddetin hem kurucu hemde koruyucu özelliği vardır. Şiddet haklılaştırılabilir ama meşrulaştırılamaz. Esas gerilim sivil toplum ve devlet arasında olmaktan çok, sivil toplum alanının içindeki burjuvazi ve sermaye arasındaki bir gerilimdir (Sorel, 2002). Devlet bu gerilimin yansıması olarak karşımıza çıkar ve burjuvaziden taraf olarak karşımıza çıkar.

Sonuç olarak, biyo-politika, disiplinci iktidar ve şiddet kavramlarının bireyler üzerindeki etkilerini, Michel Foucault’nun biyo-politika ve biyo-iktidar kavramları üzerinden toplumu şekillendirdiğini görerek analiz edebiliriz. Öte yandan, Giorgio Agamben’in “çıplak hayat” kavramı, bireylerin iktidar karşısında nasıl savunmasız bırakıldığını vurgulamaktadır. Hannah Arendt ise şiddet ve iktidar arasındaki ilişkiyi eleştirerek, modern iktidarın baskıcı uygulamalarını gözler önüne sermektedir. Son olarak, Georges Sorel’in şiddet üzerine yaptığı analizler, modern iktidarın bireyler ve toplum üzerindeki kontrol mekanizmalarını ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Dolayısıyla, tüm bu tartışmalar, devletin disiplin araçlarıyla bireyler üzerindeki baskının ne kadar güçlü olduğunu vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

1. Agamben, Giorgio., (2006). *İstisna Hali*. Çeviren Kemal Atakay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
2. Arendt, H., (1997). *Şiddet Üzerine*; Çev. : Bülent Peker, İstanbul: İletişim Yayınları.
3. Foucault, Michel., (2002) *Toplumu Savunmak Gerekir*, çev. Şehsuvar Aktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
4. Sorel, G., (2002). *Şiddet Üzerine Düşünceler*, Çev. : Anahid Hazaryan, Ankara: Epos Yay.

5. Schmitt, C., (2021). *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe, İstanbul, Metis Yayınları.

(62)

Dr. Mine KORKUT³⁰⁰

BATI DIŞI ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK MODELLERİ: MALEZYA'DA ETNİK ÇEŞİTLİLİK VE SOSYAL UYUMUN İNŞASI³⁰¹

NON-WESTERN MODELS OF MULTICULTURALISM: BUILDING ETHNIC DIVERSITY AND SOCIAL COHESION IN MALAYSIA

ÖZ

Malezya'nın çok kültürlü yapısını tarihsel ve politik açılarla analiz eden bu makale, ülkenin çok etnikli yapısına rağmen nasıl birlik içinde yaşadığına odaklanmaktadır. Tarihin çok önceki çağlarından itibaren beraber yaşayan Malay, Çin ve Hint kökenli toplulukların bir arada yaşadığı Malezya, bugünkü çok kültürlü görünümü İngiliz kolonya dönemden miras kalmıştır. Bugün etnik çeşitlilik her ne kadar kültürel zenginlik açısından Malezya'yı eşsiz yapsa da sosyal ve ekonomik eşitsizlikler açısından Malezya ciddi zorluklar yaşamıştır. Hükümet bu zorluklarla başa çıkmak için eğitim, medya, din, ekonomi ve hukuk gibi konularda etnik toplulukların kültürleri için özel alan açarak hem toplumsal uyumu sağlayan hem de etnik toplulukların kimliklerini bu uyum için de korunmayı teşvik eden politikalar geliştirmiştir. Tarihsel süreçte 1969 olayları ile toplumsal uyumu geliştirmeyi hedefleyen bu politikaların en önemli olanı ulusal kültür politikasıdır, sonrasında 1 Malezya konsepti gelmektedir. Bu politikalar, kültürel çeşitliliği destekleyerek bir araç olan medya ile toplumsal uyumu destekler aynı zamanda, eğitim sistemi ile farklı etnik grupların kendi dillerinde eğitim almasını sağlarken, ulusal kimliğinin aktarılmasında büyük rol oynar.

Anahtar kelimeler: çok kültürlülük, post kolonyal toplum, toplumsal uyum.

ABSTRACT

This paper analyzes Malaysia's multicultural structure from historical and political perspectives, focusing on how the country has managed to live in unity despite its multi-ethnic composition. Malaysia, home to Malay, Chinese, and Indian communities living together since ancient times, inherited its current multicultural appearance from the British colonial period. While ethnic diversity makes Malaysia unique in terms of cultural richness, the country has faced significant challenges in terms of social and economic inequalities. To address these challenges, the government has developed policies that open special spaces for the cultures of ethnic communities in areas such as education, media, religion, economy, and law, promoting both social harmony and the preservation of ethnic identities. The most important of these policies, aimed at enhancing social cohesion following the 1969 events, is the National Culture Policy, followed by the 1 Malaysia concept. These policies support cultural diversity and social harmony through media, and at the same time, the education system allows ethnic groups to receive education in their own languages while playing a significant role in the transmission of national identity.

Keywords: multiculturalism, postcolonial society, social cohesion.

³⁰⁰ mnkrkt2@gmail.com, Bağımsız yazar; ORCID: 0009-0009-6238-2538

³⁰¹ Bu makale, Mine Korkut'un Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladığı 'Post Kolonyal Toplumlarda Birlikte Yaşama Kültürü: Malezya'da Farklılıkların Varoluş Tecrübesi' başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

GİRİŞ

Malezya’da Çok kültürlü Tarihin Gelişimi

Güney Çin Denizi tarafından ikiye bölünen, ekvatorun kuzeyinde bulunan ve Batı Malezya (Malay Yarımadası) ve Doğu Malezya (Borneo Adası) olmak üzere iki ana kara parçasından oluşan ve stratejik konumu sayesinde tarih boyunca farklı medeniyetlerin etkisinde kalan Malezya bu medeniyetleri bünyesinde barındırması sebebi ile Güneydoğu Asya’nın kalbi haline gelmiştir. Malezya, çok kültürlü bu yapıyı hem anayasal hem de somut uygulamalarla derinlemesine yaşatan bir toplum olarak öne çıkmaktadır. Malezya, Malayların yanı sıra Çin, Hint ve diğer yerel etnik grupların oluşturduğu çok ırklı, çok dilli ve çok dinli yapısıyla dikkat çekmekte ve dünyanın en ilginç yönetim şekillerinden olan 9 sultan tarafında anayasal monarşi ile yönetilmektedir. Dahası Resmi dili Malayca ve resmi dini İslam olan bu ülkede anayasa tüm etnik grupların dini ve kültürel özgürlüklerini güvence altına almaktadır. 1957’de resmi olarak bağımsızlığını kazanan ülke, bugünkü modern, siyasi ve hukuki devlet şeklini 1963 yılında bağımsız olan Sabah ve Sarawak eyaletlerinin ülkeye katılma kararı alması ile tamamlamıştır.³⁰²

Coğrafyasının stratejik önemi ve çok kültürlü yapısıyla dikkat çeken bu ülkede, Malaylar, yerli halklar, koruma altına alınmış özel melez gruplar, sömürge döneminden kalan topluluklar, Çinliler, Hintliler ve diğer Asyalılar kendilerine ait dil, din ve geleneklerle toplumsal yaşamı şekillendirmektedir. Bu etnik ve kültürel çeşitliliğin altında temeli ticaret yollarına dayanan tarihsel süreci milattan önceye kadar götürülen göç hareketleri ve sömürge dönemlerinin büyük etkisi bulunmaktadır. Malezya’yı araştırmaya değer kılan ilk özellik, bünyesinde barındırdığı etnik gruplar arasında zaman zaman sosyal ve ekonomik farklılıklar oluşturmalarına rağmen toplumsal uyumu sağlamak için geliştirmiş olduğu politikalarıdır. Malezya hükümeti, etnik gruplar arasında ortak bir yaşam biçimi oluşturmak için ülkedeki her grubun kültürel kimliğini zenginlik olarak kabul etmiş ve her etnik topluluğun kendi kültürel kimliğini toplumsal, ekonomik ve kültürel düzeyde sürdürmesini mümkün kılan bir çerçeve sunmuştur.

Malezya’yı çok kültürlülük olarak benzersiz kılan diğer özellik ise, ülkede Hint, Çin, Malay ve yerli toplulukların bir arada yaşadığı mozaikte, etnik toplulukların dağılımlarının nüfusa oranla yüzdesel olarak oldukça büyük olmasıdır. Malezya’nın bu çok kültürlü yapısına en fazla benzeyen çok kültürlülük modeli Türkiye modeli gibi gözüktense de, tarihsel süreç, iç içe geçmiş kültürel etkileşimler ve uygulanan devlet politikaları açısından her iki ülke de oldukça farklı dinamikler sergilemektedir. Türkiye de tıpkı Malezya gibi tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir ülke olmakla birlikte, Malezya’nın çok kültürlü yapısı, özellikle nüfusun demografik ve kültürel çeşitliliği açısından benzersizdir. Farklı tahminler ve melez ırkların tespitinden çıkan sorunlar olsa da, Malezya nüfusunu %67.4’ünü Bumiputera (Malaylar ve yerli toplulukları) %24.6’sını Çin topluluğu, %7.3’ünü Hint topluluğu ve % 0.7’sini diğer sömürge toplulukları ve diğer etnik gruplar oluşturmakta ayrıca bu gruplar % 61.3’ü Müslüman, %19.8’i Budist, %9.2’si Hristiyan ve diğer inançlar şekilde çeşitli alt dini gruplara da ayrılmaktadır. (DOSM, 2011).

Malezya’da en ilginç halk baskın grup olan yerlilerdir, diğer adıyla Bumiputera’dır. Sanskritçeden geçen Bumiputera tanımı “toprağın oğlu” demektir ve Malezya’da Malaylar, Orang Asli ve Sabah ve Sarawak eyaletlerindeki yüzlerce yerli grubu işaret etmektedir. Bu grup içinde Malaylar, Malezya’daki en büyük etnik grubu oluşturduğu için ülkede hem siyasi hem de dini anlamda belirleyici bir role sahip olması sebebiyle gerçek Bumiputera olarak bilinmektedir. Malezya anayasasında tanımlanan Malay kimliği de konu ile ilgili olarak oldukça önemlidir. Bu anayasal kimliğe göre, İslam dinine mensup olmak, iyi derece Malay dilini konuşmak, bağımsızlıktan önce Malezya topraklarında olmak ve Malay geleneklerini takip etmek gereklidir (Federal Constitution, 2003:141). Malaylar dışındaki yerliler, Orang Asli ve Sabah/Sarawak şehirlerindeki etnik çeşitliliği kapsayan yerli halklar olarak iki gruptadır. Kültür turizmine katılım açısından daha az bilinen ve daha az gelişmiş olan Orang Asliler ise kendi içinde farklı gruplara, dinlere ve geleneklere sahiptir. Senoi, Proto Malaylar ve Negritolar olmak üzere üç ana gruba ayrılan ve ormancılıkla geçim sağlayan bu etnik topluluklar, yaşadıkları coğrafya ile inanılmaz bağlar kurmuşlardır (Kardooni vd., 2014:284). Sabah ve

³⁰² 1970’ten bu yana yapılan nüfus sayımları ve ara dönem tahminleri ile nüfus büyüklüğü ve dağılımına dair Malezya nüfus dairesine göre, Malezya’nın nüfusu 2024 itibarıyla yaklaşık 33 milyon kişidir ve bu nüfus, vatandaşlar ve yabancılar dahildir. “<https://open.dosm.gov.my/dashboard/population>”

Sarawak eyaletlerinde yerlilere oranla daha az modernleşmişlerdir. Çoğunluğu yaşam olarak ormanları ya da orman yakınlarındaki köyleri tercih etmektedir. Malezya'nın etnik açıdan en çeşitli bölgesini oluşturan Sabah ve Sarawak yerlileri ise geleneksel olarak çeltik ve pirinç işleriyle uğraşan, animist inançlara sahip ve büyük etnik yerli topluluk Kadazandusunlar ve kıyılarda yaşayan ve Kadazandusunlardan sonra en büyük nüfusa sahip olan Müslüman topluluk geleneksel meslekleri balıkçılık olan Bajau'lardır (Gom vd., 2015:114). Sabah ve Sarawak kültür turizmi açısından oldukça önemli bir bölgedir ve yerli kültürünü tanıtmak için de oldukça modernleşmişlerdir. Hintliler, Malezya'da nüfusun %7.3'ünü oluşturmakta (DOSM, 2011) ve tarihsel olarak üç farklı dönemdeki göç dalgasıyla Malezya'ya yerleşmişlerdir (Hassan, 2008: 36).

Hintliler, kültürel ve dinsel çeşitliliklerinden dolayı daha fazla görünür haldedir. Hinduizm'in gereklilerini günlük hayata taşımaları oldukça önemlidir. Bununla birlikte dini anlamda festivalleri çok önemlidir. Bilinen ve Malezya tarafından kabul edilen ulusal bayramlar arasında, Deepavali ve Thaipusam, yer alır. Çinliler, Malezya'daki en büyük ikinci etnik grup olmakla birlikte tabi oldukları dinler arasında sırasıyla Budizm, Konfüçyanizm ve Taoizm önde gelmektedir. Çinlilerin öne çıkan ve Malezya tarafından resmi olarak kabul edilen bayramı "Geleneksel Çin Yeni Yılı festivali" kültürel kimliklerin güçlü şekilde sürdürmek için önemli bir araçtır (Hassan, 2008: 35-36).

Malezya'nın çok etnikli bu yapısının oluşmasında tarihsel göçlerin, yerli halkların ve sömürgeci güçlerin getirmiş olduğu kültürel çeşitliliklerin önemli bir payı vardır. Nitekim Malezya'nın sosyo-kültürel anlamda tarih boyunca doğu ve batı sentezli farklı kültürlerin ve grupların birleştiği zengin medeniyetlere sev sahipliği yapmıştır.

Kolonyal öncesi dönemde Malezya'nın çok etnikli olmasında kültürel etkileşimler ticari kaynaklıdır. Bölgede bilinen ilk devlet 7 ve 13. yüzyıllarda Malayların Hinduizm ve Budizm kaynaklı ritüellerini oluşturmada oldukça etkili olan Srivijaya İmparatorluğu'dur. Bölgenin bambaşka bir şekil alması ise, İslam'ın 15. yüzyılda Melaka Sultanlığı aracılığıyla bölgeye girmesi, Malay toplumun hızla bu dini benimsemesi ve yine Malayların ticaret yoluyla İslam'ı çevresindeki ada devletlere yaymaya başlamasıdır. Stratejik ve coğrafi olarak oldukça önemli bir konumda olan Melaka Sultanlığı, bir liman devleti olarak Asya'nın farklı noktalarından gelen tüccarları sahip olduğu geçiş boğazları etrafında bir araya getirmiş, uluslararası ticareti kullanarak, açık kapı politikası ile bölgede kültürel ve dini çeşitliliği artırmıştır (Kayadibi, 2016:9 7).

Malezya'nın en parlak ve çok kültürlü dönemi Melaka döneminde yaşanmış ve İslam civar ada sultanlıklara yayılırken, liman devleti olarak bölgeye çok sayıda deniz ticareti yapan Çinli ve Hintli tüccarların gelmesini sağlamıştır. Önce Srivijaya Krallığı ile Hinduizm ve Budizmin etkisinde olan, sonra İslam'ı kabul eden Melaka Devleti'nin açık politika uygulaması ile kültürel anlamda bambaşka bir boyut kazanan Malezya (Kayadibi, 2016:97) sömürge gücü Portekizlilerin bölgeye gelmesi ile Hristiyan dini kültürünü de bünyesine dâhil etmiştir.

Malay Yarımadası'nda baharat ticaretini kontrol etmek için Melaka'nın stratejik konumundan yararlanmak isteyen Portekizlilerin işgali kolonyal dönemin başlangıcını 1511 yılı olarak işaret etmektedir ve kültür, mimari, din anlamın da Malezya farklı bir çeşitlilikle karşılaşmıştır. 1641 yılına kadar oldukça uzun süren bu sömürge sürecinde Portekizli tüccarlar, yerel halkla evlenerek kültürel karışımı teşvik etmiş ve yeni bir grup olan Kristang (Portekiz-Malay melezleri) etnik topluluğunu ortaya çıkarmıştır. Malezya'nın ilginç Melez gruplarından olan Kristang topluluğu, günümüzde kültürel anlamda Malay dilini ve geleneklerini benimseyerek bir Malay gibi yaşasa da dini anlamda Katolik inancını korumaktadırlar (Fernandis, 2003:287). 1641 yılında bölgede bazı Malay sultanları ticari çıkarlarını korumak için yarımada'nın diğer tarafında olan diğer sömürge gücü Hollandalılarla iş birliği yapmış ve askeri varlıklarını güçlendirerek, Portekizlileri bölgeden çıkarmışlardır. Melaka Boğazını ele geçiren Hollandalıların sömürge politikalarının Portekizlilere kıyasla daha ticaret odaklı olması ve bu anlamda bazı müdahalelerin sınırlı olması (Yalçın, 2004: 25) nedeniyle Malaylar bu sömürge sürecinde İslam'a dayalı kültürel kimliklerini büyük ölçüde korusa da sömürge gücü Hristiyanlığı yaymıştır.

Malay Yarımadası'nın asıl kültürel dönüşümü ise, o dönem de sömürge alanını Hindistan etrafında şekillendiren ama Melaka Boğazının stratejik konumunu fark eden İngilizlerle gerçekleşmiştir. Bugünkü

önemli liman devletlerinden biri sayılan Penang Adası'nı ticaret amacıyla kiralarak Malay Yarımadasına giriş yapan İngilizler, 1819'da aynı usulle Singapur'u kiralamışlardır. Kiralama usulü ile sömürgeyi başlatan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin liderliğindeki bu süreçte, İngilizler stratejik liman kentlerini ele geçirip, Malay coğrafyasını sosyal ve siyasi yapı olarak yeniden şekillendirmişlerdir (Yaakop, 2014:55).

Siyasi yapıyı değiştirmek için, 1874'te imzalanan Pangkor Anlaşması ile İngilizler, ele geçirdikleri bölgelerde pasif halde duran Malay sultanlarına İngiliz yöneticilerini, Malay sultanlıklarına siyasi ve toplumsal danışman (resident) olarak atamıştır.

Resident Sistemi, yerel yönetimlerin İngilizlerin kontrolünde olduğu ama geleneksel/kültürel ve dini meselelerin Malay sultanlarının yetkisine bırakıldığı modern bir sömürge yönetim biçimidir (Yaakop, 2010: 44). İngilizler özellikle maden rezervleri açısından zengin eyaletler de bu sisteme dayalı federal bir yapı oluşturarak bu kaynakların kontrollerini sağlamışlardır (Loo ve McKerchar, 2014:240).

İngilizlerin geliştirdiği bu sömürge yönetim biçiminin en ilginç parçası ise, toplumsal yapıyı kültürel ve demografik anlamda tamamen değiştiren etnik ayrışma projesidir. İlk olarak, İngilizler bölgedeki madenler ve diğer üretimler için "Kangani Sistemi" ve "Kredi Bilet Sistemi" denilen uygulamalar ile Hintli ve Çinli işçilerin göçünü bölgeye teşvikini sağlamıştır. İngilizlerin planına göre, Hintli işçiler bitki plantasyonlarda çalıştırılacak ve Çinli işçilerde madenlerde ve ticaret sektörlerinde istihdam edilecektir. Çinlilere ticaretin bırakıldığı, Hintlilere madenlerin ve modern tarımın bırakıldığı bu durum, bölgenin asıl sahibi Malay toplumunu kırsal tarımla sınırlamış ve Malaylar, planlı olarak ekonomik anlamda geri bırakılmış bir zümre haline gelmiştir (Kawangit vd., 2012:506). Göçmen işçilerle birlikte Malezya'nın çok kültürlü yapısını derinleşse de İngiliz döneminde uygulanan "böl ve yönet" politikası, etnik gruplar arasında sosyal ve ekonomik ayrışmalara yol açmıştır.

Avrupa sömürgesine karşı 1942 yılında başlayan Japon işgali, Malaylar için siyasi bilinçlenmenin hızlandığı farklı bir dönemdir. Japonlar, uzun süre baskı altında olan Malayları destekleyerek Çinlilere oldukça sert politikalar uygulamış ve bu durum, ülkedeki göçmen işçi gruplar ve Malaylar arasında güvensizlik yaratmıştır ayrıca Japonya'nın bölgede hızlı ilerleyişi, sömürgeci "beyaz adam" imajını zayıflatarak Malay milliyetçiliğini güçlenmesini sağlamıştır (Byungkuk Soh, 1998: 93). Malay entelektüeller, bu dönemde bağımsızlık fikrinin gelişmesi için daha fazla çalışma yapmıştır. 1945 sonrası dönemde, bu bağımsızlık çalışmaları Malay milliyetçiliğine hız kazandırmış ve İngiliz sömürgesine karşı hareket başlatmışlardır. Malay aydınların liderliğindeki bu hareketler, basın ve yayın organların artması ile sömürgecilik karşıtı yüksek bir bilinç oluşmasını sağlamıştır. "Utusan Melayu" başta olmak üzere, çok sayıda yayın organı bağımsızlık mücadelesinin temelini atmış ve gazetecilik aracılığıyla Malay birliğini savunan fikirler tüm yarımada yayılmıştır (Shamsul, 2001:363).

Malezya'da Ulusal Kimlik Oluşturma Çalışmaları

Sömürge gücünün etnik gruplar arasındaki planlanmış sosyal ayrışma projesi, bağımsızlık mücadelesinin temelini oluşturmuş ve modern Malezya, ayrışma anlamında bu tarihsel mirası ulusal kimliğinin bir parçası olarak benimsemiştir. Bağımsızlık sonrası bir ulus-devlet inşa etmek zorunda kalan Malayların kültürel ve dini kimliklerini merkez alan resmi dilin Malayca olduğu, İslam'ın devletin temel dini olarak kabul edildiği ve Malayların anayasal anlamda yasalarla korunarak üstün bir statü kazandığı ama bünyesinde barındırdığı etnik grupların tüm haklarını tanıyan özel bir devlet oluşmuştur. Bu durum Goh'a göre (2008:7) bir ulus-devlet olmaktan ziyade çok ırklı bir postkolonyal devleti meydana getirmiştir. Anayasal anlamda Malayların güçlenmeye başlaması, Çinliler ve Hintliler arasındaki ekonomik ve siyasi dengesizliklerin artması, etnik gruplar arasında sosyal ve siyasi bir gerginliğe yol açmıştır. Çinlilerin sömürge dönemine oranla geride kalması, Malayların yeni bağımsız devlette bile ekonomik anlamda hala hak ettikleri konumda olamaması dolayısı ile 1969 seçimleri sonrasında Malaylar ile Çinliler arasında tarihe "13 Mayıs Olayları" olarak geçen büyük kanlı olaylar yaşanmıştır. Başkent Kuala Lumpur'da etnik gruplar arasındaki şiddet olayları, sömürge döneminde geri planda bırakılan Malayların ekonomik ve sosyal konumlarını savunma çabaları ile birleşmiş, bu durum ülkenin çok kültürlü yapısında bugün bile hatırlanan acı bir anı olarak kalmıştır.

Acı 1969 olaylarının ardından, Malezya hükümeti, etnik gruplar arasındaki birliği güçlendirmek için "Rukun Negara" (Ulusal İlkeler) politikasını uygulamaya koymuştur. Tüm etnik grupları ile Malezya artık bağımsız modern ve çok kültürlü bir devlettir ve artık bu devletin bütünleştirici politikalara ihtiyacı vardır. Bu süreçte "Rukun Negara" (Ulusal İlkeler) beş temel ilkeyi kapsamaktadır: Tanrıya inanç, krala ve ülkeye sadakat, anayasanın ve hukukun üstünlüğü ve ahlak gibi değerler.³⁰³ Anayasaya saygıyı referans alan bu ilkeler, ülkedeki etnik gruplar arasında daha güçlü bir birliktelik oluşturma ve modern Malezya toplumunun temel değerlerini tanımlama açısından önemli bir fırsat olmuştur.

Bu bağlamda geliştirilen Ulusal Kültür Politikası, diğer etnik grupların kültürlerini de korumayı hedefleyen bir yaklaşımı esas alan ama Malay ve İslam geleneklerinin temelinde hazırlanmıştır. Politika, ulusal dil olarak Malaycanın hızla yaygınlaştırılmasını ve eğitim sisteminin de bu ulusal dil kapsamında hazırlanması teşvik etmiştir (Kawangit v.d., 2012:508). Çinlilerin alt dillerinden olan Mandarin ve Hintlilerin yoğun konuştuğu Tamil gibi dillerin korunması ve devlet desteğiyle öğretilmesi bu süreçlerde gerçekleşen önemli adımlardan bir tanesidir. (Gudeman, 2002:142). Bu süreçte, toplumsal uyumun güçlendirilmesi adına önemli adımlar atılması için Malayların dini bayramı Hari Raya (Ramazan Bayramı), Çin Yeni Yılı, Hint Bayramı (Deepavali) gibi bayramlar, Malezya'da resmi tatil ilan edilerek tüm toplum kesimlerine hitap etmiştir (Kawangit v.d., 2012:507). Bununla birlikte, Malezya hükümeti, Malay dilini tüm eğitim kurumlarında temel ve zorunlu dil olarak benimsetirken, İngilizceyi ikinci dil olarak korumuş ve diğer etnik grupların kendi dillerinde eğitim almalarını da teşvik etmiştir (Gudeman, 2002:142).

13 Mayıs olaylarının en önemli sebebi ekonomik dengesizliklerdir ve bu durumu değiştirmek amacı ile Malezya hükümeti 1971-1990 yılları arasında uygulanmak üzere önemli bir kalkınma planı olan Yeni Ekonomik Politika'yı (NEP) başlatmıştır. NEP'in yoksulluğu azaltmak ve etnik gruplar arasında ekonomik dengeyi sağlamak gibi amaçları bulunmaktadır. Çünkü bu dönemde, Malayların ülke içinde kurumsal servet payı yalnızca %2.4 seviyesindeyken, Çinlilerin payı %34 seviyesindedir (Chin, 2009:168). Bu durumda NEP, Malaylara ekonomik ve eğitim alanlarında pozitif ayrımcılık sağlayarak, onları kırsal yaşamdan sanayiye, bürokrasiye ve akademiye yönlendirmeyi hedeflemiştir.

NEP kapsamında, Malaylar için devlet şirketlerinde istihdam fırsatları yaratılmış, yurtdışında eğitim görmeleri için özel burslar sağlanmış ve ülke içinde özel üniversite kontenjanları ayrılmıştır. Eğitimde uygulanan bu kota sistemi sayesinde Malayların eğitim seviyesi yükseltilmiş, bürokraside ve kurumsal ekonomide önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Malayları ekonomik ve akademik anlamda ilerleten bu durum, Çinli ve Hintli topluluklar arasında bir ötekileştirmeye sebep olmuştur. NEP'nin ekonomik etkilerinde Malaylar arasında yoksulluk oranı 2004 yılında bu oran %5.7'ye kadar geriletse de (Dass vd., 2014:21) bu politika, eğitim ve kamu sektöründe etnik grupları yeniden bölmüştür. NEP'nin 1990'da sona ermesi beklenirken, bu politika günümüzde Ulusal Kalkınma Politikası (NDP) ve Ulusal Vizyon Politikası (NVP) gibi daha gelişmiş politikalarla uygulanmaya devam etmektedir.

Ulusal kimliğin inşasında, Ulusal Kültür Politikasının yanında, Vizyon 2020 projesi ve 1 Malezya Konsepti, Malezya'nın toplumsal bütünleşme hedefleri doğrultusunda geliştirilmiş en önemli politikaları olarak şekillenmiştir. Bu politikalardan en dikkat çeken, Vizyon 2020, dönemin başbakanı Mahadir Muhammed tarafından 1991 yılında tanıtımı yapılmış ve Malezya'nın modern, bir devlet hedefine ulaşmasında ve ekonomik kalkınma ile sosyal ve politik sorunların çözümünde önemli bir strateji olmuştur.³⁰⁴ Bu stratejiye göre, tüm vatandaşların etnik kimliklerinin dışında milli servetten eşit şekilde faydalanmalıdır (Shamsuddin v.d., 2015:139). Bu hedef doğrultusunda, bir Malezya ulusu oluşturmak, etik değerleri güçlendirmek, hoşgörü bir toplum yaratmak ve bilimsel ilerlemeyi teşvik etmek gibi 9 temel hedefte ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi ve toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesi için çeşitli reformlar yapılmıştır. Vizyon 2020, Malezya'nın bünyesinde barındırdığı etnik çeşitliliği avantaj olarak görüp, sosyal ve ekonomik gelişmede toplumsal uyumun kalkınma da en önemli öge olduğunu vurgulamıştır.

Vizyon 2020 Projesi ile gelişen, 2009 yılında Başbakan Najib Tun Razak duyurulan "1 Malezya Konsepti", tüm vatandaşların eşit haklara sahip olduğu bir toplum hayali ile "çeşitlilik içinde birlik" sloganına

³⁰³ Malaysia 2016 (Department of Information), <https://www.malaysia.gov.my/portal/content/30110>. Erişim Tarihi: 15.12.2024

³⁰⁴ Detaylı bilgi için bkz. https://pekhabar.com/h-i-d-s-wawasan-2020-diumumkan/#google_vignette

sahiptir. Bu politika, toplumsal uyum ve ekonomik eşitlik açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. 1 Malezya, kitle iletişim araçlarıyla tüm Malezya'ya durulmuş ve Malezya'nın büyük şirketler tarafından desteklenmiştir. 1 Malezya Konsepti, Malezyalı kimliğinin temelini oluşturan çeşitlilik içinde birlik anlayışını pekiştirmesi ve farklı etnik grupları bir araya getirme özelliği ile, Medine Sözleşmesi'ne benzetilmektedir (Kayadibi, 2016:104). 1 Malezya konsepti, etnik ve dini kimliklerin ötesinde yeni bir Malezyalı ulusal kimliği geliştirme projesidir (Zainal ve Salleh, 2010:855).

Malezya'da Çok kültürlü Yapının Dinamikleri: Eğitim, Hukuk ve İletişim

Malezya'da 1969 sonrası uygulanan politikalar, etnik gruplar arasındaki eşitsizlikleri tam anlamıyla ortadan kaldıramadığı için çok kültürlülüğü zenginlik olarak kabul eden ve toplumsal uyumu teşvik eden bir anlayışla şekillenen çok sayıda Malezyalı ulusal kimlik oluşturma çalışması gerçekleştirilmiştir. Ulusal kimlik oluşturma çalışmalarında çok kültürlülük referans alınarak özellikle eğitim, hukuk ve iletişim alanlarında önemli haklar sağlanmıştır.

Malezya, modern bir devlet olarak kültürel çoğunluğunu koruduğu gibi medya çoğunluğunu korumaktadır. Medya ve iletişim, sadece ulusal bütünlüğü sağlamak için değil çok kültürlülüğü oluşturmak için de oldukça önemli bir misyonu vardır. Basın ve medya, bağımsızlık mücadelesinde Malay milliyetçiliğini destekleyen entelektüeller yetiştirilmesinde ve Japon sömürge dönemindeki etnik toplulukların ayaklanmalarında temel bir rol oynamıştır. Ama medyanın en önemli görevi bağımsızlığın kazanıldığı 1957 yılından bu yana ulusal bütünlük ve çok kültürlülük politikalarının Malezya halkı ile paylaşılmasıdır. Etnik gruplar medyayı, gelirlerinin ve haklarının sağlanması için kullanırken, hükümet medyayı, 1957 yılından bu yana hükümetinin televizyonunda ortak dil İngilizceyi kullanarak ve demeçler vererek "tek bir Malezya" konseptinin yayılması için teşvik etmektedir.

Bugün oldukça fazla sayıda olan medya çeşitliliğinin kökenleri İngiliz Kolonyal Dönemi'ne kadar uzanmaktadır.1930'larda Penang'da Desa Nesan gazetesinin kuruluşuyla başlamış olan Hint gazeteciliği Panislamcılığı teşvik etmiştir (Lent, 1974: 346). Çinliler de basınla erken dönemde tanışmış ve gazeteciliği, İngiliz sömürge güçlerine karşı mücadele için kullanmışlardır (Mohd Sani, 2008: 71). Bağımsızlık öncesinde direnişin önemini anlatan basın, yayın ve medya yerini 1960'larda artan etnik kutuplaşmayı önlemek adına, etnik festivaller ve kültürel değerlerin tanıtıldığı bir konuma bırakmıştır. Bu dönemde öne çıkan program haberleri, Ramazan Bayramı, Çin Yeni Yılı, Deepavali ve Noel gibi kutlamaların ulusal olması ile ilgilidir (Firdaus, 2006). Ancak basın ve medya tam anlamı ile özgür değildir, çünkü Malayları özel kılan Bumiputera yasası gibi konuların medyada konuşulmasına izin verilmemiştir (Söylemez, 2014: 102). Ayrıca ülkenin şeriatla yönetilmesinden dolayı bazı programlara sansür uygulanmıştır.

Bununla birlikte ülkenin tek resmi dilin malayca olması ve diğer dillerin resmi dil olarak kabul edilmemesinden dolayı hükümet yerel dillere ait medyanın kullanımı teşvik etmektedir. Örneğin Hint dillerinden biri olan Tamilce okuryazarlığının azalmasına rağmen (Lent, 1974: 349), bu dilde yayın yapan medya araçları, hem kültürel kimliğin korumak hem de ulusal düzeyde teşvik etmektedir. Geleneksel ve kültürel değerlere bağlı etnik gruplara kendi dillerinde medya kullanmalarını teşvik, sadece dil performansı açısından değil, bu kültürel çeşitliliklerin ulusal kimliğe entegre edilmesinde etkili bir araçtır. Bu, ulusal değişimi destekleyen büyük stratejidir ki, dört ana dilde yayımlanan 30'dan fazla gazete bulunmaktadır (Söylemez, 2014: 102). Gazetelerin bolluğunun yanı sıra Malayca yayın yapan TV1'in yanı sıra Malayca, İngilizce, Çince, Tamil dillerinde haber programları sunan TV3, NTV7 ve 8TV gibi kanallarda bulunmaktadır (Firdaus, 2006).

1969'daki etnik değişim sonrasında, hükümet, etnik gruplar arasında birlikteliğin artırılmasını sağlamak amacıyla çok kültürlü temaları izleyen televizyon programlarını da teşvik etmiştir. Malay dizilerinin İngilizce altyazıyla sunulma stratejileri da bu politikanın bir parçasıdır. Ayrıca medya aracılığıyla "1 Malezya Konsepti" gibi projeler yürütülmeye devam etmektedir. Medya özgürlüğüne sınırlamalar ve bazı içeriklere uygulanan sansür, ülke de eleştirilen ayrıntılar olsa da hükümet, medya organlarını aktif bir şekilde ulusal bütünleşme ve çok kültürlülüğü teşvik etmeyi kullanmaktadır.

Malezya'daki hukuk uygulamaları, tıpkı medya çoğulluğu gibi çok kültürlü bir toplumun nasıl uyum içinde yaşayabileceğine dair önemli ve farklı bir örnek teşkil etmektedir. Malezya modeli bugünkü anlamıyla çok hukuklu bir devlet değildir, hukuk uygulamaları ve kaynakları bakımından oldukça farklılaşmaktadır (Kayadibi, 2016:114). Bu modeldeki kültür ve din anlamında farklılaşan etnik grupların özel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çeşitli hukuki uygulamalar (şeriat mahkemeleri, geleneksel hukuk ve İngiliz ortak hukuku) bir arada bulunmaktadır. Malezya'nın kültürel ve hukuki yapısına yansıyan bu çeşitliliğe bakınca, Malezya'daki mevcut hukuk sisteminin kökenlerinin tarihsel süreçteki 3 kaynaktan şekillendiği görülmektedir: Bölgede bilinen ilk devlet olan Srivijaya krallığının resmi dini olan Budizm ve Hinduizm'den, İslam'ı referans alarak kanunlar yapan Melaka Sultanlığından, kabile topluluklarından ve yerli halkların geleneksel adetlerinden, son olarak Modern İngiliz hukukudur (Tew, 2011:3). Bu kaynaklar, Malezya'yı farklı hukuk kaynaklarının bir arada barındıran bir ülke konumuna getirmiştir.

Malezya hukuk sistemi incelendiğinde, genel olarak iki hukuk alanının öne çıktığı görülmektedir: İngiliz ticaret hukukuna dayalı modern hukuk ve şeriat mahkemeleri ile yerel halkların geleneklerinden beslenen mahkemelerdir. Şeriat hukuku her ne kadar ayrı bir alan gibi gözükse de ilginç tarafı şudur ki şeriat hukuku, İngilizlerin bölgesel ticareti sırasında kurmuş oldukları residant sistemin bir parçası olarak şekillenmiştir. İngilizlerin kiralama usulü ile ele geçirdiği devletlerinden bir yerleşke oluşturmasıyla bu bölge yönetiminde sultan olmaması gibi sebeplerle doğrudan kraliyet ailelerine bağlı olması, bölgede ticaret hukuku ilgili hukuki sorunların nasıl çözülmesi konusunda İngiliz hukukunun geliştirilmesi ve bu hukuk doğrultusunda İngiliz yerel mahkemelerin kurulmasını sağlamıştır (Shuaib, 2012:88). Malezya'da çok hukuklu sistemin temeli, bölgeye getirilen işçilerin ve sömürge güçleri arasındaki hukuki konuları çözmesi, şeriat hukukunun ise Malayların din ve geleneklerini sultanların kontrolündeki mahkemelere bırakmasıyla atılmıştır.

Şeriat hukuku, İslam dinine mensup bireylerin kişisel hakları başta olmak üzere aile, evlilik, miras gibi kanunları ile ilgilenebilmektedir (Tew, 2011:5). Malezya'da sadece Müslümanlara uygulanan ve eyaletler arasında değişiklik gösteren şeriat hukuku yerel geleneklerin korunması adına sultanlara bırakılmış, bugün şeriat mahkemeleri yetkilerini eyaletlerin başındaki sultanlardan almakta, dolayısıyla bu hukuk eyaletlere göre farklı kanunlarla uygulanmaktadır.

Malezya'da İslam hukukunun izin verdiği çok eşlilik uygulama olarak eyaletlere göre farklılık göstermektedir (Sharmin, 2012: 57). Sabah ve Sarawak gibi daha çok yerlilerin yaşadığı bölgede, yerel halkların kendi geleneklerini referans alan hukuk sistemi, Malezya'nın çok kültürlülüğünün görünümünü sağlayan en önemli alandır. Yerlilerin kendi kültürlerine ait gelenekleri "Adat" adıyla bilinmekte ve bu hukuk türü yerel mahkemelerde referans olarak kabul edilmektedir. Dolayısı ile bu eyaletlerdeki mahkemeler, yerel halkların kendi kültürlerine ve dinlerine göre yargılamaya olanak sağlamaktadır.

Eğitimde eşitlik ve dilsel çeşitlilik Malezya çok kültürlülüğünün görünümdeki üç sacayağından biridir. Malezya'da eğitim bağımsızlık sonrasında, toplumsa adalet, ekonomik kalkınma ve bir Malezya ulusu oluşturmak amacıyla bir sosyal dönüşüm aracı olarak değerlendirilmiştir (Nahar, 2016:141). Bağımsızlık öncesinde sömürge gücü tarafından ayrıştırılmış olan Malay, Çin ve Tamil toplulukları, bağımsızlık sonrasında ana dilde eğitim hakkını önceliklendirmiş ve aileler eğitim için kendi etnik dillerinde eğitim veren okulları tercih etmiştir.

Dolayısı ile Malay, Çin ve Hint etnik gruplarına ait okullar, tıpkı bağımsızlık öncesinde olduğu gibi sonrasında da ulusal okullardan farklı eğitim anlayışlarını benimsemiştir. Eğitim anlayışlarının çeşitlilik göstermesinde Malezya'da üç etnik topluluğun da birbirine güven duymayan ve birbirinden bağımsız şekilde ayrılmış durumda (Gudeman, 2002:139) olmasından kaynaklanmaktadır.

Toplumsal ayrışmayı en iyi okuyabildiğimiz durum, aynı eğitim sistemin de birbirine karışmayan bölünmüş durumda olan okulların durumudur. Üç okul konsepti incelendiğinde, Malay okullarının İslam dinini referans alan okullardan oluşması, Çin okullarının biraz daha Komünist ideolojinin etkisinde, Hintlilere ait Tamil okulları, Tamil grup Nadu'ları kapsarken, daha üst eviye zümreye hitap eden ve nispeten en fazla çok ırklı olan İngiliz okulları olduğu görülmektedir (Puteh, 2011:392). Bağımsızlık kazanıldığında, bir İngiliz mirası olarak bölünmüş şekilde olan yerel okullarla bir Malezya ulusu inşa etmenin zor olacağını anlayan hükümet, yerel okulları ulusal okullara çevirip, yeni Malezyalı ulusunu icat için eğitimden yararlanmıştır.

Daha bağımsızlık öncesinde kurulan ilk federal devlet, bölünmüş sömürge eğitiminin ulusal bir bütünlük için yeniden tasarlanmasını hedeflenmiştir (Rudner, 1977: 24).

Eğitim politikalarının ilk aşaması 1956'dan 1967'ye kadar olan dönemde gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde eğitim durumunu analiz etmek için 1956 yılında Razzak'ın başkanlığında yapılan araştırmalar yapılan çalışmalarda ortaya çıkan rapor, bugünkü Malezya eğitim sisteminin temelini oluşturmuştur. Razzak Raporu, Malezya'da özellikle ilköğretim düzeyinde kültürel ve dilsel çeşitliliği yansıtan eğitim politikalarının entegrasyonunun gerekli olduğunu vurgulamıştır (Ahmad v.d., 2018:1). Rapor, Malaycanın resmi dil olarak benimsenmesi ve ulusal eğitim sistemiyle tek Malezya halkı oluşturulmasını önermektedir (Rudner, 1977: 24). Bu kapsamda Malezya'da milli bir eğitim sisteminin kurulmasında ve toplumsal bütünlük oluşturulmasında üç dönemde gerçekleşmiştir.

1967 Ulusal Dil Yasası'nın da Malayca resmi dil olarak kabul edilse de, Çin ve Tamil okulları kendi dillerini kullanmaya devam etmiştir. Malayca resmi dil olunca, İngilizce, özellikle Malay ulusal okullarında yabancı dil olarak müfredata koyulmuştur (Sua ve Raman, 2007: 32). Bu sömürge gücüne karşı yerli ve milli duruş için önemli bir adım olsa da etnik grupların Malaycaya karşı tavırlı olmaları gibi sebeplerle, ortak dili İngilizce olarak tercih etmeleri onların İngilizcede ilerlemelerini sağlarken, Malayların geride kalmasına sebep olmuştur. Bu durumdaki farkındalık üzerine, 2003 yılında, Milli Eğitim Bakanlığı Matematik ve fen dersi için okullarda İngilizce öğretimi zorunlu hale getirerek, dil politikasında değişikliğe gitmiştir (Sua ve Raman, 2007: 29).

Dil politikaları kapsamında, Malezya'daki yerel ilköğretim okulları bugün, Ulusal Malay Okulları (SK), Ulusal Çin Okulları (SJKC) ve Ulusal Tamil Okulları (SJKT) olmak üzere, farklı dillerde eğitim vermekte ve her etnik topluluk kendi dillerinde eğitim alma imkânına sahiptir (Dawi vd., 2017:43). Malaylar Malayca, Çinliler Çince ve Hintliler Tamilce eğitim almaktadır. Orta öğretim seviyesinde de aynı uygulama devam etmekle birlikte, Tamil okulları lise seviyesine geçmiş durumda değildir, Tamil öğrenciler liseden itibaren ya ulusal okulları ya da diğer okulları tercih etmektedir. Bu durumda ulusal okulları tercih eden etnik grupların din dersleri ve Malayca dili bilmemesi gibi sorunlar için alternatif çözümleri gerektirmiştir. Örneğin, Malezya'daki ulusal okullarda din eğitimi, ülkenin resmi dini olan İslam'a dayalı olması sebebiyle, Malezya'daki okullarda din eğitimi sırasında, gayrimüslim öğrenciler tüm dinlerin kutsal metinlerinden alıntılarla hazırlanan ahlaki eğitim dersine girmektedir (Berns, 2005:23).

Sonuç Yerine

Dünyanın en ilginç birlikte yaşama modeline sahip Malezya'ya bugünkü çok kültürlü yapısını kazandıran üç önemli tarihi olay bulunmaktadır: Malezya'nın stratejik konumu ile liman kenti olarak sürekli göç alması, Melaka sultanlığı döneminde, açık kapı politikası ile Çinlilerin ve Hintlilerin bölgeye gelmesi ve son olarak kolonyal dönemde 19. yüzyıldaki İngiliz sömürge politikalarıdır. Malezya'da zengin kalay madenleri, liman kentlerinin hinterlandının oldukça geniş olması ve kauçuk gibi endüstriyel bitkiler için verimli toprakları olması sebebiyle 19. yüzyıldaki İngilizler, bir sömürge politikası olarak Asyalı işçileri tarım, ticaret, endüstriyel faaliyet, bürokratik ve mimari işler için bölgeye getirmiş, bu grupları planlı olarak yerleştirdikleri sektörlere göre etnik gruplar arasında ekonomik ve sosyal farklılıklar derinleşmiştir.

Hem ekonomik, hem de yönetim anlamında çok sayıda sömürge politikasının uygulandığı Malezya'da 1963'te bağımsızlık kazanıldığında etnik gruplar arasında toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin hâkim olduğu bir devlet oluşmuştur. Bağımsızlıktan hemen sonra tarihe 1969 olayları olarak geçen siyasi çatışmalar, Malezya'daki kültürel ve ekonomik ayrışmanın görüldüğünden daha büyük olduğunu gözler önüne sermiş, bu çeşitliliğin yönetilmesi için ulusal kimlik inşasında çok kültürlülüğü bir avantaja çevirecek şekilde çalışmalar yapılması teşvik edilmiştir. Malezya hükümeti çok kültürlü yapıyı korumak için bütüleştirici politika ve projeler uygulamış, bunlardan ilki olan 1971 Ulusal Kültür Politikası, İslam'ı referans alan Malay kültürünü ulusal kültürün temeli olarak belirlemiş ve etnik grupların kimlik değerlerini ulusal kimliğin bir parçası olarak kabul etmiştir.

Başbakan Mahathir Mohamad tarafından 1991 yılında sunulan Vizyon 2020 Programı, çok kültürlü yapıyı ekonomik kalkınma ve toplumsal uyumla entegre ederek Malezya'nın birleşmiş ve modern bir toplum olmasını hedeflemiştir. 2009 da Başbakan Najib Razak tarafından başlatılan Satu Malaysia Konsepti ise etnik çeşitliliği birleştirici bir unsur olarak kabul ederek toplumsal uyumu sağlamak hedeflenmiştir. Malezya'da gerçekleştirilen Malezya'nın ulusal kimlik oluşturma sürecinde ve bütünleştirme çalışmalarında üç temel alan ön plana çıkmaktadır: Eğitim, medya ve hukuk.

Malezya'nın eğitim sistemi, farklı etnik grupların ana dillerinde eğitim alırken toplumsal bütünleşmeyi sağlamak için ulusal okullarında hazırlık eğitimi ve etik dersleri koyarak, okulları herkese açmaktadır. Medya, etnik grupların kendi dillerinde yayın yapmalarını sağlarken, ulusal dildeki içeriklerle toplum dili oluşumunu destekler. Ayrıca, Şeriat ve İngiliz mahkemeleri ve adat hukuku gibi farklı hukuk türlerinin bir arada uygulanması, Malezya'nın çok kültürlü yapısını yansıtan en iyi alandır.

KAYNAKÇA

1. Ahmad, Y., Aziz, M. K. N. A., Sulaiman, S., Mutalib, S. A., & Rose, N. N. (2018). Cross ethnic friendship among multi-ethnic students and teacher's role in supporting cultural diversity in school. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 1–5.
2. Berns, J. (2005). Education policy in multi-ethnic societies: A review of national policies that promote coexistence and social inclusion. Brandeis University, Coexistence International.
3. Byungkuk, S. (1998). Malay society under Japanese occupation, 1942–45. *International Area Review*, 1(2), 81–111.
4. Chin, J. (2009). The Malaysian Chinese dilemma: The never ending policy (NEP). *Chinese Southern Diaspora Studies*, 3, 167–182.
5. Dass, M., Gill, S. S., Redzuan, M., & Ahmad, N. (2014). Urban poverty among Indians in Malaysia: A naturalistic inquiry. *Life Sciences Journal*, 11(7), 21–26.
6. Dawi, A. H., Hamzah, M., Noh, N. M., Abdullah, N., & Wahab, N. A. (2017). Developing module for ethnic interaction in secondary school in Malaysia. *European Journal of Social Sciences Education and Research*, 4(4), 43–49.
7. DOSM (2010). Population distribution and basic demographic characteristics report. Department of Statistics Malaysia. <https://www.mycensus.gov.my/index.php/census-product/publication/census-2010/659-population-distribution-and-basic-demographic-characteristics-2010>. Erişim tarihi: 16.12.2024.
8. DOSM, 2024, <https://open.dosm.gov.my/dashboard/population>, Erişim Tarihi: 16.12.2024
9. Fernandis, G. (2003). The Portuguese community at the periphery: A minority report on the Portuguese quest for Bumiputera status. *Kajian Malaysia*, 21(1–2), 285–301.
10. Federal Constitution of Malaysia. 2009. Erişim Tarihi: 16.12.2024. https://www.jac.gov.my/spk/images/stories/10_akta/perlembagaan_persekutuan/federal_constitution.pdf
11. Firdaus, A. (2006, November 27–29). Ethnic identity and news media preferences in Malaysia. Media: Policies, Cultures and Futures in the Asia Pacific Region, ARC APFRN Signature Event 2006, Curtin University, Perth, Australia.
12. Goh, Lan, B. (2008). Globalization and Postcolonial Nation in Malaysia: Theoretical Challenges and Historical Possibilities. *Journal of Third World Studies*, 23 (2), 4-19.
13. Gom, D., Jiony, M. M., Tanakinjal, G. H., & Siganul, R. S. (2015). Understanding cultural differences in ethnic employees' work values: A literature review. *American Journal of Economics*, 5(2), 112–118.
14. Gudeman, R. H. (2002). Multiculturalism in Malaysia: Individual harmony, group tension. *Macalester International*, 12, 137–160.
15. Hassan, S. H. (2008). Functional food consumption in multicultural society. [Doctoral dissertation, Marketing and International Business, Australian National University].

16. Kayadibi, S. (2016). An overview towards the existence struggle in religious and cultural pluralism: Malaysia experience. *Journal of History Culture and Art Research*, 5(3), 93–128.
17. Kardooni, R., Kari, F. B., Yahya, S. R. B., & Yusup, S. H. (2014). Traditional knowledge of Orang Asli on forests in Peninsular Malaysia. *Indian Journal of Traditional Knowledge*, 13(2), 283–291.
18. Kawangit, R. M., Don, A. G., Hamjah, S. H., Sham, F. M., Nasir, B. M., Asha'ari, M. F., Tibek, S. R., Ismail, Z., Endot, I., Puteh, A., Ismail, A. G., & Mohd Zulkipli, M. (2012). The history of ethnic relationship in Malaysia. *Advances in Natural and Applied Sciences*, 6(4), 504-510.
19. Lent, J. A. (1974). Malaysian Indians and their mass media. *Southeast Asian Studies*, 12(3), 344–349.
20. Loo, E. C., & McKerchar, M. (2014). The impact of British colonial rule on the Malaysian income tax system. *eJournal of Tax Research*, 12(1), 238–252.
21. Malaysia 2016 (Department of Information), <https://www.malaysia.gov.my/portal/content/30110>. Erişim Tarihi: 15.12.2024
22. Mohd Sani, M. A. (2008). Media freedom and legislation in Malaysia. *Journal of Ethics, Legal and Governance*, 4, 69–86.
23. Nahar, M. B. M. A. (2016). Return to education by ethnicity: A case of Malaysia. *International Journal of Economics and Management*, 10(1), 141–154
24. Puteh, A. (2011). Education policy for globalization and multicultural society: The Malaysian experiences. *Journal of Emerging Trends in Educational Research and Policy Studies*, 2(5), 388–394.
25. Rudner, M. (1977). Education, development, and change in Malaysia. *South East Asian Studies*, 15(1), 23-62.
26. Shamsuddin, K. A., Liaw, J. O. H., & Ridzuan, A. A. (2015). Malaysia: Ethnic issues and national security. *International Journal of Humanities and Social Science*, 5(9–1), 136–143.
27. Shamsul, A. B. (2001). A history of an identity, an identity of a history: The idea and practice of 'Malayness' in Malaysia reconsidered. *Journal of Southeast Asian Studies*, 32(3), 355–366.
28. Sharmin, S. (2012). Plural legal systems in Malaysia. *Journal of Legal Pluralism*, 66, 49–78.
29. Shuaib, F. S. (2012). The Islamic legal system in Malaysia. *Pacific Rim Law & Policy Journal*, 21(1), 85–113.
30. Sua, T. Y., & Raman, S. R. (2007). Problems and challenges of learning through a second language: The case of teaching of science and mathematics in English in Malaysian primary schools. *Kajian Malaysia*, 25(2), 29–54.
31. Söylemez, Y. (2014). MALEZYA'DA MEDYA TÜKETİMİ ve MEDYA OKURYAZARLIĞI UYGULAMALARI. *Erciyes İletişim Dergisi*, 3(3). <https://doi.org/10.17680/akademia.v3i3.1005000203>
32. Tew, Y. (2011). The Malaysian legal system: A tale of two courts. *Commonwealth Judicial Journal*, 19, 3–7.
33. Yalçın, İ. (2004). Malezya'da İslam hukuku uygulamaları: Yeni gelişmeler ve problemler (1981–2003). [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
34. Yaakop, R. (2010). The British legacy on the development of politics in Malaya. *Tawarikh: International Journal for Historical Studies*, 2(1), 41–60.
35. Yaakop, R. (2014). The British legacy and the development of politics in Malaya. *Global Journal of Human-Social Science*, 14(1), 54–66.
36. Zainal, M., Khalim, A., & Salleh, N. M. (2010). Ethnic relations among the youth in Malaysia: Toward fulfilling the concept of one Malaysia. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 9, 855–858.

(63)

Assoc. Prof. Dr. Saadet Ela PELENK³⁰⁵

A STRATEGIC DECISION IN MANAGEMENT: AN ARTIFICIAL INTELLIGENCE
YÖNETİMDE STRATEJİK BİR KARAR: YAPAY ZEKA

ABSTRACT

Artificial intelligence is a concept that maintains its current status and attracts attention by many scientists and business circles. Artificial intelligence has begun to be used in many sectors from management to engineering, from health to medicine. Artificial intelligence has security issues as well as threats such as consuming many professions. This study examines artificial intelligence and its applications in management from a conceptual perspective and aims to raise awareness among readers about artificial intelligence applications.

Keywords: *Artificial intelligence, Artificial Intelligence Applications, Management.*

JEL Codes: *M10, M12, M15, M16.*

ÖZ

Yapay zeka, güncelliğini koruyan ve birçok bilim insanı ve iş çevresi tarafından ilgi gören bir kavram. Yapay zekâ, yönetimden mühendisliğe, sağlıktan tıba kadar birçok sektörde kullanılmaya başlandı. Yapay zekânın birçok mesleği tüketmesi gibi tehditlerinin yanı sıra güvenlik sorunları da bulunmaktadır. Bu çalışmada yapay zeka ve yönetimdeki uygulamaları kavramsal bir perspektiften incelenmekte ve okuyucularda yapay zeka uygulamaları hakkında farkındalık yaratılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Yapay Zeka Uygulamaları, Yönetim.

JEL Kodları: M10, M12, M15, M16.

---

³⁰⁵ Doç. Dr. Saadet Ela PELENK Recep Tayyip Erdoğan University, Department of Finance and Banking, saadetela.pelenk@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8068-5518.

INTRODUCTION

Artificial intelligence and algorithms are frequently mentioned in companies and local governments. However, it is not yet known how artificial intelligence will shape sectors and professions in the future (Chen et al., 2021, p. 6381). The effect of artificial intelligence, which functions instead of humans in many areas and increases the speed of transactions, makes it more preferable. However, artificial intelligence also brings negative consequences such as ethical problems, increased unemployment, social isolation, and information manipulation. It is discussed that artificial intelligence will take the jobs of many professionals, and especially in the risk management and insurance profession, no robot has been programmed to perform any of the risk and assurance functions such as internal audit, compliance, and risk assessment (Nene, 2024).

Geoffrey Hinton, a scientist who recently resigned from his position at Google and is one of the pioneers in the field of artificial intelligence, stated in an interview with the BBC that chatbots, known as chatbots, may soon surpass the information capacity of the human brain (BBC, 2024). At this point, artificial intelligence is generally defined as the ability of machines to think and act like humans (Varma et al., 2024). Organizations and employees who do not have sufficient knowledge and equipment about artificial intelligence are often hesitant about applications. However, artificial intelligence plays an important role in business operations (Agrawal et al., 2019). In this context, in order for employees to maintain the psychological contract, artificial intelligence must at least be adopted in a way that will engage employees and not threaten them (Chang, 2020). At this point, with the support of the leader, the job satisfaction of the employees can be increased (Pelenk, 2020) and possible job losses can be prevented.

This study addresses the concept of artificial intelligence, which is a current topic in the scientific world and whose applications are not yet clear, and also aims to raise awareness in management about artificial intelligence and its applications. In today's business world, artificial intelligence has begun to be used positively in functional basic services. However, the uncontrollable security problem of artificial intelligence and the dark side of not being used in detailed and complex jobs are also discussed. On the other hand, while artificial intelligence can increase the efficiency and service of management, there is also a prediction that it will end some professions by taking place in many sectors in the future. At this point, whether artificial intelligence is a strategic opportunity or a threat in the future is discussed for many areas.

1. The Concept and Application Areas of Artificial Intelligence

Artificial intelligence is the science and engineering of making human-like intelligent machines, especially intelligent computer programs. Therefore, it is the use of high-level cognitive skills by a computer, such as reasoning, problem solving, inference and generalization, in other words, the use of human-like behaviors (McCarthy, 2004 as cited in Arslan, 2020). Artificial intelligence can mechanize previously manual human tasks through technology, thus changing the way of doing business internationally. In this respect, it is different from other industrial revolutions because it focuses on information processing and technological innovation, which is evident in smart information processing processes (Ratten et al., 2024).

Source: <https://www.bbc.com/turkce/articles/cqqked1xv47o>, Access Date: 13.12.2024

AI has functions such as driving proactive risk reduction through predictive models; processing and analyzing large volumes of data; being faster than humans; automating repetitive and mundane tasks; providing empirical evidence through data-driven insights to enable professionals to focus on decision making. However, AI cannot make complex decisions because it cannot establish relationships (Nene, 2024). As in many sectors, AI also plays an important role in supply chain management. In this context, AI and its

techniques optimize supply chain processes by automating routine tasks and increasing operational efficiency, reducing resource waste and energy consumption. In addition, AI predictive analytical capabilities minimize overproduction and excess inventory by improving demand forecasting and inventory management (Yadav et al., 2024). In addition to using business capacity efficiently, artificial intelligence can support sustainable economic, social and employment efficiency by allowing employees to do their jobs faster (Nene, 2024, Kaplan and Haenlein, 2020).

Companies use artificial intelligence in many departments, but they prefer it in many areas where it poses a threat to humans or is undesirable to work. In this context, with the increasing expectations of artificial intelligence and digital artificial intelligence and the transformation of business practices in the financial services sector into marketing financial services, managers need to be aware of the expectations, opportunities and challenges associated with artificial intelligence used in the sector (Mogaji and Nguyen, 2021). However, the dark side of artificial intelligence as "uncontrollable" needs to be revised by developing organizational-level mechanisms that can detect, evaluate and control dangers (Cao et al., 2021).

In personnel management in businesses, artificial intelligence is expressed with a model at three levels: Organizational, managerial and individual. It includes topics such as the profitability and competitive advantage of artificial intelligence at the organizational level, the AI-supported views and policies of managers at the managerial level, and job security at the individual level. The outputs of artificial intelligence in the field of personnel management are organizational performance, employee well-being and turnover rate. If job security is provided at the individual level, turnover decreases (Chang, 2020). Artificial intelligence is also important in performance management as it can hold multiple data together at the same time. However, artificial intelligence does not guarantee automatic objectivity in performance evaluation (Varma et al., 2024). In terms of marketing and consumers, when customers perceive that their interactions with artificial intelligence are of high quality through conversations with the augmented human object, they are very interested in and enjoy the MR retail/entertainment complex. Therefore, artificial intelligence can positively affect consumer engagement, free brand approval and purchase intention (Sung et al., 2021).

A study addressing the relationship between AI and carbon emissions has shown that AI techniques such as genetic algorithms, swarm intelligence, artificial neural networks, fuzzy logic, and supervised machine learning can reduce CO₂ emissions by 5% to 10%, equivalent to 2.6 to 5.3 gigatons of CO₂. In this context, AI can optimize the entire biomass-bioenergy and CC value chain from product selection, harvesting, distribution, conversion, and carbon conversion through real-time monitoring, and can also optimize renewable energy production, distribution, and smart transportation systems and improve climate modeling to achieve carbon neutrality. This can help ensure the efficient use of bioenergy and reduce the overall carbon footprint (Chauhan et al., 2025). This constitutes the contribution of AI in protecting the environment and creating a sustainable society.

According to Özer (2024); artificial intelligence provides significant contributions to local governments in achieving their sustainability goals by increasing efficiency in waste management and environmental protection processes. Thanks to advanced algorithms and data analytics, waste collection, recycling and environmental risk management are becoming more effective. The main actions can be listed as follows:

- Optimization of Waste Collection Routes in Waste Management: Fuel consumption and time savings can be achieved by optimizing the routes of garbage collection vehicles with sensors that monitor the filling rates of garbage containers.
- Increasing Recycling Rates: Artificial intelligence can accelerate recycling processes by classifying the types of waste.
- Waste Estimation Models: Waste production estimates can be made based on citizens' consumption habits and collection programs can be planned accordingly.
- Environmental Protection and Air Quality Monitoring: Air pollution can be monitored instantly with sensors installed throughout the city and pollution sources can be identified with artificial intelligence-supported analyses.

- Water Quality Management: AI-based analyses can be performed to identify pollutants in streams and water resources.
- Natural Disaster Management: Early warning systems for natural disasters such as forest fires, floods and landslides can be supported by AI algorithms.

For the use of AI in various areas, managers must also believe in this system and motivate their employees.

2. Artificial Intelligence and Management

Managers are aware of artificial intelligence and consider artificial intelligence as a business need (Mogaji et al., 2021). While artificial intelligence affects management practices, especially when it has the potential to be a business demand or a business source, it can put employees and employers at a disadvantage in the absence of either of these potentials (Chang, 2020). The Covid-19 period is a difficult period for businesses and employees in terms of employment and business volume. Many businesses have worked at half capacity or have closed. However, thanks to online systems and support systems, many businesses have faced this transition process with minimal damage.

In a study conducted by Chen et al. (2022) on business operations and artificial intelligence in China, it was found that the use of artificial intelligence in supply chain management, inventory management, business models and budgeting was positively related to the satisfaction of managers. If the manager can achieve business goals more systematically and effectively with artificial intelligence and its applications, he/she supports this process. Therefore, this situation affects the perceptions and psychological reactions of managers towards artificial intelligence. In this context, strengthening business operations with artificial intelligence can reduce the negative emotions of managers (Chen et al., 2022). However, management skills can be increased by artificial intelligence. There is a lack of information in the literature about how artificial intelligence will affect management skills. In this regard, a study conducted by Giraud et al. (2023) with artificial intelligence experts found that most managerial skills are likely to be increased by artificial intelligence, and only a few of them can be changed (information gathering and simple decision making) or remain unaffected (leadership and imagination).

Source: <https://www.bbc.com/turkce/articles/cqqked1xv47o>, Access Date: 13.12.2024

In terms of human resources management, the use of artificial intelligence technologies also brings some contributions. Especially with artificial intelligence technologies, companies focus on training or selecting managers who have more interpersonal skills than data analytics skills. While creating complementarity between artificial intelligence and human managers, companies have to accept that managers who are perceived as fair by employees are in a much stronger position to cooperate with artificial intelligence (Qin et al., 2023). However, artificial intelligence cannot make any strategic judgments about corporate governance because it cannot negotiate with regulators on compliance and ethical issues. On the other hand, artificial intelligence cannot be accountable for poor performance or bad decisions, and it cannot be active and

innovative by considering geopolitical, environmental, social and governance risks (Nene, 2024). In a study conducted with 269 managers in the UK, it was emphasized that artificial intelligence was applied to understand the attitudes and behavioral intentions of managers towards using it in corporate decision-making processes. According to this study, personal concerns have negative effects on managers' perceptions of the use of artificial intelligence in corporate decision-making processes, and this seriously reduces the effectiveness of the use of artificial intelligence-based decision systems (Cao et al., 2021).

Kumar et al. (2024) studied the adoption of AI-enabled workforce management for effective revenue growth of micro, small and medium enterprises (SMEs). The research results show that AI-enabled workforce management helps in revenue growth, workforce risk reduction, smart business and marketing, and thoughtful, innovative and secure information exchange. Medium-sized enterprises need AI in workforce risk management, business and marketing, and information sharing that helps in smart workforce management that scales economic growth.

The impact of artificial intelligence is also significant in the finance department, which is considered a department close to management in businesses. Artificial intelligence and financial services generally include the use of Fintech, which focuses on blockchain and cryptocurrencies, but in detail, artificial intelligence can be used to develop marketing strategies for financial services. In this context, interaction with customers can be increased by using the analytical capacity of artificial intelligence to emphasize the use of big data and by using chatbots, which are the focus of artificial intelligence, to define customer needs (Mogaji, 2021). In this context, interactive artificial intelligence and MR technology open new ways to encourage consumer participation (Sung, 2021). Therefore, the use of artificial intelligence by managers helps them better understand the needs, opportunities and trends of existing customers and accelerates innovation processes (Roberts and Candi, 2024).

Artificial intelligence is also used in local governments. The potential benefits of artificial intelligence for public services can be listed as follows:

Increased Productivity

Ensuring operational efficiency by automating routine and repetitive tasks.

Reducing human-related errors and conducting more error-free and efficient operations

Speeding up processes and reducing workload by minimizing human intervention.

Directing public employees to more strategic and value-creating tasks.

Accelerating data and information sharing between different public units with integrated AI systems.

Effective Decision Support

Making better, faster and more accurate decisions with big data analytics.

Increasing efficiency and accuracy in resource management

Obtaining more realistic predictions in risk assessment and management. Monitoring processes and personnel performances to increase service quality.

Determining public policies more proactively and predictively.

Obtaining more objective and impartial results in decision-making processes.

Citizen Satisfaction

Providing 24/7 service to citizens with chatbots and virtual assistants.

Personalizing services.

Facilitating citizens' access to services.

Better understanding of citizens' needs and adaptation of services.

Facilitating citizen transactions.

Simplifying complex bureaucratic processes.

Increasing satisfaction with fast and effective responses to citizen requests.

Ensuring that citizens can quickly access accurate information.

Establishing more effective communication with citizens.

Increasing accessibility of public services for the elderly, the disabled and other groups with special needs.

Better protection of citizens' personal data.

Security and Emergency Management

Early detection of possible threats and risks.

Taking preventive measures against threats and risks.

Developing optimized response plans for natural disasters or emergencies.

Fast and safe response to security breaches and emergencies with autonomous systems such as Unmanned Aerial Vehicles (UAVs) and robots.

Improving effective response processes.

Combating disinformation.

Detecting and preventing cyber attacks in advance.

Increasing public safety.

Transparency and Accountability

Ensuring transparency in public services with data-based management.

Including citizens in processes and creating feedback mechanisms.

Making processes more traceable.

Recording decisions made by AI systems and explaining the reasons for these decisions.

Ensuring that AI applications comply with ethical rules and legal regulations.

Ensuring transparency regarding personal data protection methods and securing citizens' security and privacy.

Cost and Resource Savings

Reducing operational costs by automating business processes.

Creating more efficient applications in areas such as energy efficiency and resource management.

Reducing unnecessary expenses.

Using resources more efficiently.

Using resources efficiently and wisely in public projects, preventing waste and ensuring budget savings.

Optimizing energy consumption and increasing efficiency in infrastructure management through AI-supported smart city applications.

Preventing major and expensive repairs by performing proactive maintenance and fault prediction in infrastructure systems.

Automating processes such as documents, forms and data processing in public administrations.

Significantly reducing paper, printing and postage costs thanks to digitalized transactions with AI (Turkish Informatics Association Report, 2024). The opportunities and benefits of artificial intelligence are attractive to many local governments and companies, but its unexplained dark aspects lead them to stay away from artificial intelligence.

Discussion and Conclusion

Today, artificial intelligence is frequently emphasized in the world of science and business. Because artificial intelligence can manage the workforce, thus helping performance and economic growth (Kumar, 2024). However, there is no clear view on the benefits and harms of artificial intelligence. Since there is no communication, emotion, and reaction ability that is mostly formed with human reflexes and empathy, robotic technologies and artificial intelligence machines cannot be used in every field.

Although artificial intelligence was initially used in basic and simple jobs, it is expected to take part in more qualitative and difficult jobs with the development of technology and the updating of system algorithms. Although artificial intelligence has numerous benefits, it also has some drawbacks. Therefore, some warnings should be taken into consideration by institutions:

1. Ethical Considerations and Bias. AI systems are only as impartial as the data they are trained on. Local governments must ensure that AI applications do not perpetuate existing biases or create new biases, especially in critical areas such as law enforcement, public services, and employment.

2. Privacy Concerns. The use of AI in the processing and analysis of citizen data raises significant privacy concerns. Local governments must implement strict data protection measures and ensure that AI systems comply with privacy laws and regulations, such as the GDPR in Europe and other local data protection laws.

3. Dependence on Technology. Dependence on AI systems can lead to a decrease in human oversight and miss out on nuanced decision-making processes that AI cannot replicate. Local governments must strike a balance between automated processes and human judgment, especially in sensitive areas that impact citizen well-being.

4. Cybersecurity Risks. The incorporation of AI into government frameworks increases the complexity of cybersecurity challenges faced. Since AI systems play a significant role in the operational structure of the government, they unintentionally become prime targets for cyberattacks. The focus of these cyber threats often includes sophisticated phishing schemes and attempts to breach firewalls. Protecting these AI infrastructures is crucial for maintaining public trust and preserving the sanctity of government services (www.sciens.com).

AI can be used as a guiding model for businesses, providing solutions to companies' errors and problems, and in the field of consulting and auditing to eliminate potential systemic risks. However, many corporate executives do not trust AI's decision-making analytics. Therefore, many trials and secure programs should be developed for AI to be used safely in business management and local governments. Managers should be made aware of the areas of use of AI in terms of time, quality and cost. In addition, it is necessary to introduce all organizations to the benefits of productive AI and to provide basic guidance and basic rules regarding its use.

REFERENCES

1. Agrawal, A., Gans, J.S. & Goldfarb, A. (2019). Artificial intelligence: The ambiguous labor market impact of automating prediction. *Journal of Economic Perspectives*, 33(2), 31-50.
2. Arslan, K. (2020). Eğitimde yapay zekâ ve uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 71-88.
3. BBC(2024). <https://www.bbc.com/turkce/articles/ce964717789o>, Erişim Tarihi: 14.12.2024
4. Cao, G., Duan, Y., Edwards, J. S., & Dwivedi, Y. K. (2021). Understanding managers' attitudes and behavioral intentions towards using artificial intelligence for organizational decision-making. *Technovation*, 106.
5. Chang, K. (2020). Artificial intelligence in personnel management: the development of APM model. *The Bottom Line*, 33(4), 377-388.
6. Chauhan, S., Solanki, P., Putatunda, C., Walia, A., Keprate, A., Bhatt, A. K. & Bhatia, R. K. (2025). Recent advancements in biomass to bioenergy management and carbon capture through

- artificial intelligence integrated technologies to achieve carbon neutrality. *Sustainable Energy Technologies and Assessments*, 73, 104-123.
7. Chen, Y., Biswas, M. I., & Talukder, M. S. (2022). The role of artificial intelligence in effective business operations during COVID-19. *International Journal of Emerging Markets*, 18(12), 6368-6387.
  8. Giraud, L., Zaher, A., Hernandez, S., & Akram, A. A. (2023). The impacts of artificial intelligence on managerial skills. *Journal of Decision Systems*, 32(3), 566-599.
  9. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cqqked1xv47o>, Erişim Tarihi: 13.12.2024 Internet Access:
  10. Kaplan, A. & Haenlein, M. (2020). Rulers of the world, unite! The challenges and opportunities of artificial intelligence. *Business Horizons*, 63(1), 37-50.
  11. Kumar, M., Raut, R. D., Mangla, S. K., Ferraris, A., & Choubey, V. K. (2024). The adoption of artificial intelligence powered workforce management for effective revenue growth of micro, small, and medium scale enterprises (MSMEs). *Production Planning & Control*, 35(13), 1639-1655.
  12. Mogaji, E., & Nguyen, N. P. (2022). Managers' understanding of artificial intelligence in relation to marketing financial services: insights from a cross-country study. *International Journal of Bank Marketing*, 40(6), 1272-1298.
  13. Nene, P. R. (2024). Can Artificial Intelligence Replace Assurance, Governance And Risk Management Professionals? *Risk Governance & Control: Financial Markets & Institutions*, 14(2).
  14. Özer, T. (2024). Yerel Yönetimler Bakış Açısıyla Yapay Zeka. https://www.tuncayozzer.com.tr/kitap/Yerel_Yonetimler_Bakis_Acisiyla_Yapay_Zeka.pdf
  15. Pelenk, S.E. (2020). The mediation effect of leader support in the effect of organizational commitment on job satisfaction: a research in the Turkish textile business. *International Journal of Organizational Leadership*, 9(4), 227-242.
  16. Qin, S., Jia, N., Luo, X., Liao, C., & Huang, Z. (2023). Perceived fairness of human managers compared with artificial intelligence in employee performance evaluation. *Journal of Management Information Systems*, 40(4), 1039-1070.
  17. Ratten, V., Jones, P., & Braga, V. (2024). Artificial intelligence in international business. *Thunderbird International Business Review*, 66(2), 127-133.
  18. Roberts, D. L., & Candi, M. (2024). Artificial intelligence and innovation management: Charting the evolving landscape. *Technovation*, 136.
  19. Sung, E. C., Bae, S., Han, D. I. D., & Kwon, O. (2021). Consumer engagement via interactive artificial intelligence and mixed reality. *International Journal of Information Management*, 60.
  20. Türkiye Bilişim Derneği Raporu (2024). Kamuda Yapay Zeka Uygulamaları. <https://www.tbd.org.tr/pdf/kamubib-calisma-grubu/kamuda-yapay-zeka-uygulamalari-2024.pdf>, Erişim Tarihi: 14.12.2024.
  21. Varma, A., Pereira, V. & Patel, P. (2024). Artificial intelligence and performance management. *Organizational Dynamics*, 53(1).
  22. Yadav, A., Garg, R. K., & Sachdeva, A. (2024). Artificial intelligence applications for information management in sustainable supply chain management: A systematic review and future research agenda. *International Journal of Information Management Data Insights*, 4(2).
  23. Yerel Yönetim Operasyonlarında Yapay Zeka Uygulamasına İlişkin Stratejik Görüşler (2024). <https://www.sciens.com/strategic-insights-on-implementing-ai-in-local-government-operations>

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2024; Ay: Aralık; Cilt: 16/SONBAHAR, Sayı: 64

TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2024; Month: December; Volume: 16/AUTUMN, Issue: 64

DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041> ; WEB: <http://www.TURANSAM.com>